

B III. 2/a

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Első füzet.

1868.

Január hó.

Az első esztergomi érsek.

Ki volt légyen az első esztergomi érsek, eddigelé vita tárgya volt történetiróink közt. A régóta ismert kútfők három nevet emlitenek: Domokost, Sebestyént és Asztrikot, ki másként Anasztáznak is neveztetett. S iróink e három közt oszlanak meg; ki egyiket, ki másikat véli nagyobb valószínűséggel helyezni, mint elsőt a magyar egyház főpüspöki székébe. Ideje, hogy ez iránt valahára tisztába jöjjen a magyar egyházi történelem. Szerencsére egy újabb adat, a régiebbekkel összevetve, immár képessé teheti a történelmi kritikát, biztosabban mint eddig lehetett, kimutatni a magyar egyház első fejét. Ám kísértünk meg a csomót megoldani.

A Szt.-Mártonról nevezett pannonhalmi főapátság 1001 évről szóló alapítvány-levelében két érsek említetik. A király neve mellett ugyanis ezen aláírás olvasható: „Dominicus Archiepiscopus V(ice) Cancerrarius fecit — Domokos érsek alkanczellár készítette.“ Az okmány végén pedig ezen később hozzáírt adalék áll: Hae sunt nominatae villae in dedicatione ecclesiae ab Archiepiscopo Sebastiano. Ezek a templom felszenteléskor Sebestyén érsektől nevezett faluk.“ Ezen okmány szerint 1001-ben, midőn az apátság megalapított s az okmány állítólag kelt, az érsek Domokos volt volna, ki egyszersmind az alkanczellári hivatalt is viselte. Midőn pedig az apátság temploma, nem tudni

mikor, de mint némelyek vélekednek, 1005-ben, felszenteltetett, Sebestyén volt volna az érsek.

Hartvik püspök, Szt.-István életirója, Domokosról semmi említést sem tesz; hanem Sebestyént nevezi esztergomi érseknek.

Ki volt tehát a kettő közül az első esztergomi érsek? — Lássuk mindének előtt, mi egyebet tudunk a két férfiról? Domokosról egyáltalában semmi egyebet sem találunk feljegyezve, az ő neve ezen egy okmányon kívül sehol sem fordul elő kútfőinkben. Sebestyénről azonban azt beszéli Sz.-István életirója, az említett Hartvik: „Volt a z o n i d ő b e n Szt.-Márton monostorában egy Sebestyén nevű szerzetes . . . Ezt a király fölötté megszerette . . . s érdemeiért . . . az esztergomi érsekség igazgatására emelte. De mivel az Isten a maga kiválasztott fiait osztorozni szokta, a nevezett Sebestyént is, türelmének megkísértése végett, testi szemeinek világától egyidőre megfosztotta. — Nehogy azonban a hitben új nyáj pásztori vezetés nélkül az igaz útról letévedjen, a római pápa megegyeztetével, a többször nevezett Asztrik kalocsai püspököt tette helyettesévé. Három év multával azonban Sebestyén szeme világát Isten kegyelméből visszanyervén, a pápa tanácsából székébe ismét visszahelyeztetett, és Asztrik a maga, t. i. kalocsai egyházába érseki paláttal tért vissza.“ Ugyanezere Asztrikról pedig már előbb elbeszélte, miképen ő, ki másként Anasztáznak is nevezetett, több társakkal jött légyen be, s tisztességgel fogadtatván, a vasvári hegy tövében monostort épített, s utóbb kalocsai püspökké nevezetvén, követül Rómába küldetett, koronát kérni a pápától.

E két kútfő hitelére építve, régibb s újabb történetiróink közönségesen abban állapodtak meg, hogy miután a pannonhegyi apátság alapítása a monostor templomának felszentelését mindenesetre megelőzte, s miután Sebestyént Hartvik sem mondja első érseknek, sőt elbeszélése arra mutat, hogy Sebestyén a püspökségek alapításakor még klastromában volt, s csak később emeltetett főpapságra, — első esztergomi érsek Domokos volt, kit azután néhány év mulva Sebestyén követett légyen, mi alatt Asztrik kalocsai püspök volt volna. Így Stilling, Schmitt-Pray, Katona, gr. Batthyányi erdélyi püspök, Koller s többen mások.

E szerint tehát, kivált az említett alapítványlevél nyomán

Domokos volt volna az első érsek. De hátha ezen okmány nem hiteles? Már pedig én meg vagyok győződve, hogy ez okmány, bár a benne foglalt alapítvány igaz, nem Szt.-István által 1001-ben adatott ki, hanem később, bizonytalan mikor, készítettett, az alapítványaikat féltő s írott okmányokkal is biztosítani kívánó sz.-mártoni szerzetesek által. Minél fogva, bár az okmány érvényes bizonyosságul szolgál is arra, mit birt legyen a monostor Sz.-István adományából, — mire nézve a hagyomány, a tényleges birtoklás, s az erről szóló későbbi okmányok semmi kétséget sem hagynak fenn: de nem tekinthető teljes történelmi hitelességű kútfő gyanánt más, mellékesen érintett, magára az adományra nézve közönbös tények bizonyosságául; nem, különösen, annak kétségtelen kimutatásául, ki volt legyen 1001-ben az esztergomi érsek?

Ezen okmány hitelességét előttem már mások is ostromolták. Így Mansi ¹⁾, Schwartz ²⁾, s egy pozsonyi névtelen 1779-ben. És bármennyire ügyekeztek is ezeket megegyezni s az okmány hitelességét kimutatni gr. Batthyányi püspök, Gánóczy kanonok és Novák sz.-mártoni főapát, a múlt században: én a hitelesség hiányának legerősebb érvét épen abban látom, a mi itt szóban forog, Domokos érsek s alkanczellár aláírásában.

Nem akarom itt említeni, mit előttem már Koller is megjegyzett, ki az okmányt saját szemével látta, hogy Domokos érsek aláírása mind a tenta színére, mind a betűk alakjára nézve eltűnt a többi írástól: csak magát Domokos czímét emelem ki, ebben látván a főérvet. Tudjuk, hogy a főkanczellári hivatalt eleitől fogva az esztergomi érsek viselte. De létezett-e ezen országos hivatal már Szt.-István alatt? Nem merném állítani. És ha létezett volna, a mi felette kétséges: ki viselte azt, ha maga az érsek is csak vic-e-kanczellár volt? Az érsekség volt az országban mindenha az első méltóság, míg idő multával politikai s kormányzási tekintetben a nádorispán nem foglalta el az elsőséget; az érsek tehát sohasem volt, nem lehetett alkanczellár, másnak engedve maga előtt a főkanczellárságot. S ha történt is

¹⁾ Mansi ad Raynald. Annal. Eccl. XXI, 62.

²⁾ Dissertatio in qua initia relig. christ. inter Hungaros ecclesiae orientali adseruntur §. 57.

néha, később korban, hogy nem az esztergomi érsek, hanem más főpap volt a kancellár: ugyanakkor az érsek bizonyosan nem volt annak helyettese. Már csak ezen év is elégséges volna, hogy ezen, állítólag 1001-ben kelt okmány hitelére ne fogadjuk el Domokost első esztergomi érseknek; de fogok alább, még több érvet is felhozni. Előbb azonban térjünk Sebestyénre.

Gyöngé alapon nyugszik ennek is első érseksége. Erre nézve Hartvik püspök, ki egy egész századdal később, Kálmán király korában élt és irt, az egyetlen bizonyosság. Róla még azt sem tudjuk bebizonyítani, hogy magyar s ennél fogva hagyományainkban elég jártas volt; némely ítések őt német s különösen regensburgi püspöknek mondják. De volt légyen bármi nemzetbeli, annyi bizonyos, hogy elbeszélése igen zavart: minélfogva azon kétség is támadhatna reá nézve, nem esett-e a nevek iránt is tévedésbe? Mellőzzük azt, hogy még azok is, a kik őt mindenben, egészen a visiókig, teljes hitelt érdemlő írónak tartják, nem Sebestyént, kit ő egyedül nevez mint érseket, hanem Domokost tartják a magyar egyház első érsekének: csak azt említjük, hogy Hartvik a Szt.-Istvánnak nálánál régiebb két legendájából, kivált pedig a nagyobb legendából merítette adatait, s ebből oly annyira, hogy egész fejezeteket vagy szóról-szóra, vagy csak igen csekély változtatással, jobbára csak bővebb felékesítéssel irt ki belőle. Hitelessége tehát nagyobb nem lehet, mint a kútfőé, melyből merített, s ha attól eltér, inkább ennek, mint neki adhatunk s kell is adnunk hitelt. És vajjon mit olvasunk e tárgyra nézve a nagyobb legendában? Ime szóról szóra a következőt:

„Tartományait (István) tíz püspökségre osztá, az esztergomit rendelvén, a római apostoli szék megegyeztével s aláírásával metropolissá, a többiek fejévé; melyre aztán a már említett tisztelendő A s e r i c u s (Asztrik) apátot, a főpapi méltóság süvegével felékesítve, emelte törvényes választással; s az ő tanácsa szerint bizta a többi székeket az atyák gondjára s ellátására.“

Ime tehát sem Domokos, sem pedig Sebestyén, hanem magának Hartvik forrásának tanúsága szerint is, Asztrik, a ki előbb nem is, mint Hartvik ezt is tévesen állítja, vasvári, hanem szt.-mártoni apát volt, neveztetett az első érsekké. És ezt egy más, minden kétségen felül álló bizonyosság is megerősíti.

II. Henrik, német király, Szt.-István sógora, 1007-ben Bam-

bergben püspökséget (alapított, s annak törvényes megerősítése s felavatása végett ugyanazon évben a Majna melletti Frankfurtban Willigis mainzi érsek s németországi primás elnöklete alatt zsinatot tartatott. Mivel azonban az új püspökség nagyobb részben a würzburgi megyéből vala kimetszendő, ennek püspöke pedig, Henrik, kárpótlás mellett sem akart a király akaratára hajolni, s félni lehetett, hogy a német főpapok közt többen lesznek, kik würzburgi társokat pártolandják : gondja volt reá a királynak, hogy a német főpapokon kívül más országbeliek is megjelenjenek, forrón óhajtott céljának létesítését tekintélyökkel elősegítendők. Az olasz, a burgundi és magyar főpapok is meghívatlak tehát a zsinatra. S így lön, hogy a németeken kívül, két burgundi s egy magyar érsek, és számos olasz és burgundi püspök jelent meg; kik aztán a würzburgi püspök ellentmondása daczára is megerősítették az új alapítványt, és nevök aláírásával hitelesítették a zsinat végzéseit. Ezek közt találjuk, s mindjárt a német primás neve után, a magyar érsekét is, ily módon: „Anastasius Ungarorum Archiepiscopus interfui et ss. (subscripti) — Anasztáz a magyarok érseke jelen voltam s aláírtam“ ¹⁾).

Ezen adathoz semmi kétség sem férhet, mert a zsinat actái az eredetiből adattak ki. Így tehát a legnagyobb történeti bizonyossággal van megállapítva, hogy 1007-ben, Asztrik, ki, mint tudjuk, Anasztáz nevet is viselt, volt légyen a magyarok érseke.

~~De, hallom az ellenvefést, hogy ez mit sem bizonyít Asztrik első érseksége mellett. Mert, mondják, azon feltevés mellett is, hogy Domokos volt az első érsek, s őt e székből 1005 táján Sebestyén követte: Asztrik-Anasztáz 1007-ben írhatta magát magyar érseknek, miután tudjuk Hartvikból, hogy Sebestyén három évig vakságban szenvedett s ezen idő alatt őt Asztrik helyettesítette.~~

Először is, tagadom, hogy Asztrik, ha 1007-ben csak Sebestyént helyettesítette, írhatta volna magát „Ungarorum Archiepiscopusnak.“ Mert Sebestyén, ha valóban érsek volt volna, — betegsége miatt sem szünhet vala meg az lenni; s ekkor Asztrik,

¹⁾ Pertz : Monumenta Germaniae Historica. Scriptores IV, 796.

ki őt állítólag csak helyettesítette, nem viselhetett volna az érseki címet. Igen, mondják azonban ellentétöm, de azt is tudjuk Hartvikból, hogy Asztrik érseki paláttal tért vissza, Sebestyén meggyógyulta után, kalocsai székébe: esztergomi helyettségé alatt is viselte már tehát a palliumot s érseki címet.

Ezen okoskodás engem nem győzhet meg. Mert ha ez áll, úgy két magyar érseknek kellett volna lenni 1007-ben; azon aláírás pedig „a magyarok érseke“ nyilván azt tanúsítja, hogy ez időben csak egy magyar érsek létezett: különben Asztriknak úgy kell vala magát aláírnia, hogy „a magyarok érsekeinek egyike,“ vagy „kalocsai érsek,“ mivel Sebestyén betegsége miatt érseki címét el nem veszthette, s vaksága daczára is csak ő lehetett volna az „Ungarorum Archiepiscopus,“ a magyar egyház metropolitája.

A kik még ezek után is akarnának ragaszkodni Hartvik adataihoz, és Sebestyént esztergomi érseknek, Asztrikot pedig kalocsai püspöknek, s 1007 körül h á r o m é v i g az esztergomi székben Sebestyén helyettesének tartanak: mit fognak arra fel lehetni, ha kimutatom, hogy Asztrik még ezen h á r o m é v után is csak úgy viselte „a magyarok érsekének“ címét, mint 1007-ben? E cím pedig, mint mondám, helyes csak úgy lehet, ha egy érsekénél, s pedig az esztergominál, többje nincs a magyaroknak. Kimutathatom pedig.

Henrik német király, miután a bambergi püspökség megalapításában célját érte, Bamberg kedvenc városát, melyben ifjúsága legszebb éveit töltötte vala, még egy székesegyházzal is megajándékozni óhajtá. A templom 1012-ben készült el, s a buzgó király azt fényes ünnepélyességgel akarta felszenteltetni. Meghivattak ismét mindazok, kik szavazatukkal a püspökség megalapítását elősegítették; meg, ezek közt, Asztrik is, ki egyszersemind azon megtiszteltetésben is részesült, hogy a templom oltárainak egyikét ő szentelhetette fel. A bambergi egyház évkönyveiben ugyanis ezt olvassuk az 1012-dik évről: „Altare ante criptam consecravit Aschericus Ungarorum Archiepiscopus.“ *)

1) Pertz : Monumenta XVII, 636.

Nem áll tehát Hartvik állítása a három évről, s ennél fogva a többi sem állhat meg. Ezen utóbbi adathoz még az is megjegyzendő, hogy az állítólagos három év már letelvén, Sebestyénnek újra működő magyar érseknek, primásnak kellett volna lenni; s ekkor aztán Asztrikot, habár palliummal tért volna is vissza Kalocsára, még kevésbbé lehetett volna Sebestyén jogainak sérelme nélkül egyszerűen a „magyarok érsekének“ nevezni.

Mind ezen teljes történelmi hitelességű adatok szerint tehát nem Domokos, sem nem Sebestyén, hanem Asztrik, más néven Anasztáz, volt az első esztergomi érsek; ő székelt még 1007-ben, ő 1012-ben is.

De még egy ellenvetést kell megczáfolnom. II. Sylvester pápának 1000-ben kelt levelében, mely által Istvánnak királyi czímet s koronát ad és egyházi intézkedéseit megerősíti, Asztrik világosan Kalocsai püspöknek czimeztetik. A pápának pedig legjobban kellett tudnia, kit erősített meg a metropolitai méltóságban, kit a kalocsai püspökségben. Kétségkívül. S ezen levél meg is döntené minden okoskodásainkat: ha hitelessége minden kifogáson felül állna. Tudjuk azonban, hogy ezt már előttem is több komoly, az igazságot elfogultság nélkül kereső, nagy tekintélyű tudósok ostromolták; s még azok is, kik ez okmánynak lényeges tartalmát igaznak fogadják el, részint megengedik, részint egyenesen állítják, hogy annak egyes helyei meg vannak másítva, s mint mondani szoktuk, interpoláltak.

Nincs itt helyén tüzetesen történelmi itézet alá vetni Sylvester pápa levelét. Teszszük azt máshol, más alkalommal. Itt csak komoly és szigorú bírálatom azon eredményét jegyzem fel, hogy Sylvester levelét minden lényeges részeiben én is hitelesnek tartom: de egyszersmind arról is meg vagyok győződve, hogy az egynémely, nem lényeges részeiben, s különösen azon helyeken, hol a pápát mennyei visió által inteti meg, hogy a koronát ne a lengyel, hanem a magyar fejedelemnek küldje, hol a magyarokat „ismeretlen népnek“ állítja, hol a későbbi kor s különösen a Verböczy-féle irány szokása szerint e szóhalmazt: „habendum, tenendum, regendum, gubernandum et possidendum“ olvassuk, és végre ahol Asztrikot kalocsai püspöknek czimezi, — meg van hamisítva. Tudjuk, hogy e levél, miután Verancsics

Antal gyulafehérvári kanonoktól 1550-ben a trawi egyház egy másolatában felfedeztetett s leíratott, utóbb Georgier Athanáz, és Levakovics Raphael kezén által jutott Inhoferhez, ki azt 1644-ben először tette közzé. Kétséget nem szenved, hogy miután az érintett helyek az ítézetet ki nem állják, a nevezett egyének valamelyikének, talán magának Verancsicsnak rovására esik a meghamisítás. Ezt egyébiránt a legjobb hiszennel követhette el ő, ki ismervén Hartvik Szt.-István legendáját, s abból, hogy csak tárgyakra szoritkozzunk, Sebestyént tartván első érseknek, Asztrikot pedig kalocsai püspöknek : úgy vélekedhetett, hogy a feltalált másolat leírója követett el hibát, midőn Asztrikot esztergomi érseknek czimezte ; ezt tehát, Hartvik hitelére támaszkodva, csak kiigazítani vélte, midőn Asztriknak kalocsai püspöki czimet adva, meghamisította. Kétségkívül épen így s pedig szintén Hartvik nyomán irattak a levélbe ama csodás álomlátások is. — De elég erről ; s az efféle kritikai fejtegetések helyett, lássuk végül, mire mutat, mint első esztergomi érsekre maga a történelmi valószínűség ?

Azon egyházi személyek közt, kik István királyt a magyar kereszténység megalapításában segítették, vele közremunkáltak : kétségkívül Asztrik volt a legjelesebb, legbuzgóbb s legértelmesebb. Ő, Szt.-Adalbertnek legbensőbb barátja, még Géjza fejedelem idejében jött az országba, vagy magával a magyarok apostolával, vagy mi valószínűbb, ennek második időzése alatt Rómában, midőn rokonait s barátait az ellene dühöngő cseh urak halálra üldözték. Adalbert oly heves vonzódással viseltette a jeles férfiú iránt, oly annyira óhajtá őt a maga oldalán látni s birni, hogy még kevéssel martyrsága előtt, a lengyelföldről is a leggyöngédebb kifejezésekkel kérte Géjzát, bocsátaná hozzá, a veszélyes útra menendőhöz, legkedvesebb barátját : „Ha mulhatlan szükséged nincs reá, úgymond, az Istenre kérlek, küld őt hozzám.“ Asztrikot magát pedig, ha jó szerével el nem bocsáttatnék, még szökésre is ösztönte, csak hogy vele ismét egyesülhessen, „kiért, úgymond, szive eped.“ — De sem a fejedelmi pár nem volt hajlandó elbocsátani őt, ki, mint a térítő szerzetesek apátja, s a térítés egész művének intezője felette szükséges egyéniségnek tartatott ; sem maga Asztrik nem akart csupán a barátság kedvéért távozni onnan, hol szent munkássá-

gának oly tágas tért nyílt, s buzgalmát oly szép eredmény jutalmazá.

A magyar nép megtérítésének nagy munkájában István után kétségkívül Asztriknak volt legnagyobb része. Adalbertet szoktuk nevezni a magyarok apostolának, azon kegyelethől, hogy ő keresztelte meg Istvánt, s magyarországi útja után, nem sokára martyrhalált szenvedett. Ha azonban a térítés tényleges munkáját tekintjük, e czímet Adalbertnél, ki nálunk igen rövid időt töltött, maga István után Asztrik sokkal inkább megérdemlené; mert ő a buzgó fejedelem mellett számos évekig fáradozék a nagy munkában, mint annak tulajdonképeni intézője, a fejedelem főtanácsadója, rendeleteinek végrehajtója. Asztrik munkásságának eredményeiről, egyéniségének jelességéről semmi sem tesz fényesebb tanúságot, mint az, hogy István őt választá mindenek közül a Rómába küldött főfontosságú követség fejevé, vezérévé, kétségkívül, mivel erényére, buzgalmára, szellemi tehetségére s ügyességére nézve mindnyájokat felülbaladta. Feltehető-e pedig, hogy a kit István ilyennek ismert s épen ezért nevezett a maga követévé is ama nagy fontosságú ügyben, melyet életének főfeladatául tekintett, azt a metropolita-érsek kinevezésénél mégis mellőzte, s mást nevezett volna ki a magyar egyház fejevé, kiben mind ama szép tulajdonok kisebb mértékben találtak?

De végül maga azon tény, hogy Asztrik küldetett követül Rómába, a légerősebb érv arra is, hogy szintén ő volt az első sztergomi metropolita. Tudjuk, hogy azon időben az újdonszületett érsek majdnem kivétel nélkül önmagok mentek Rómába a palliumért: így kellett ennek történni, kivált egy új keresztény egyház első érsekével; azon okok közt tehát, melyek Istvánt arra birták, hogy Asztrikot küldje főkövetéül Rómába a legfőbbek egyike kétségkívül az volt, hogy ő, mivel kitűnő tulajdonságai miatt már érsekké volt kinevezve, egyúttal a palliumot is átvehesse s a felszentelést is megnyerhesse a pápától, hogy aztán hazatérvén, a többi püspökjelölteket is, mint teljesen felavatott metropolita, ő maga szentelhesse föl s vezethesse be egyházmegyéik kormányába.

Ezen okok, úgy hiszem, minden el nem fogúltat teljesen meggyőzhetnek, hogy a kit 1007-ről és 1012-ről semmi kétség

alá nem eshető okmány és kütfő nevez a magyarok érsekének : Szt.-István nagyobb legendája nyomán ugyanazt, tehát Asztrikot tartjuk legelső magyar metropolitának, daczára a legendától hibásan eltérő Hartviknak, és Sylvester pápa levele hihetőleg szintén Hartvik szerint meghamisított másolatának.

Domokost tehát, kinek létele, a különben is több mint gyanús vice-kancellár czímmel, csak egy később gyártott okmányon alapúl, egészen mellőzhetjük. Sebestyént pedig, ha megengedjük is, hogy érsek volt, mindenesetre Asztrik után helyezzük, mesének tartva, a mit Hartvik az ő vakságáról és Asztrik általi helyettesítéséről beszél. Egyébiránt, mint már mások s különösen Batthyányi püspök is észrevették, Hartvik nem is mondja, hogy Sebestyén volt volna az első érsek ; sőt úgy szól felőle, hogy ő, miután István a püspökségeket megalapította, Asztrikot Rómába küldöfte, magát pedig megkoronáztatta : még mindig egyszerű szerzetes volt Szt.-Márton monostorában, mindaddig, míg őt a király megszeretvén, érsekké nevezte. Ő tehát csak második esztergomi érsek lehetett, s pedig csak 1012 után, a meddig bizonyos tudomásunk van Asztrik életéről. — Ha pedig valaki Hartvik azon tanúságához is ragaszkodnék, hogy Sebestyén három évre csakugyan megvakult s Asztrik által helyettesítettett, s ez aztán Sebestyén meggyógyulta után palliummal tért volna vissza Kalocsára : ám én nem ellenzem, feltéve mindazáltal, hogy ez csak 1012 után történt, s ugyanakkor egy más, szintén Asztrik nevű egyéniség ült a kalocsai székből ; — mit a vasvári apátságna 1015-ről szóló alapítványlevele is bizonyít, bár egyébiránt ennek hitelessége sem nagyobb, mint a szent-mártonié.

E feltétel elfogadását különben is javasolja az, hogy a római pápák ezen korban még nem igen szerették azt türni, hogy valamely önálló államban csak egy érsek legyen, kit könnyen azon vágy is megszállhatna, hogy magát Rómától függetlenné tegye. Ez okból ugyanazon állam metropolitája mellé még több érseket is szerettek kinevezni, kik aztán az elsőnek mintegy ellenőrei, nagyravágyásának fékei, s netalán megkísérthető elszakadásának gátlói-legendék. És alig is kételkedhetünk, hogy utóbb, midőn a bácsi szék érsekséggé emeltetett, csakugyan ezen indok volt elhatározó Rómában.

HORVÁTH MIHÁLY.

A magyar nemzet mostohasága saját maga iránt.

Szent István azon híres mondata, mely Imre fiához intézett oktatásában előfordul: *Regnum unius lingvae imbecille et fragile est* (egy nyelvű ország gyenge és törékeny) nekünk új kor fiainak, kik épen ellenkezőt tapasztalunk, már sok fejtörésünkbe került, mert azon kegyeletnél fogva, melylyel Szent-István mint államférfi iránt viseltetünk, oly könnyen nem eshetik nekünk, az ő állításait merő képtelenségnek tartanunk. Annyi bizonyos, hogy ha első királyunk idézett mondatával csakugyan azt értette alatta, a mit mailag alatta értetünk lehet, ezen állítása már a régi időben sem talált viszhangra, irván Laur. de Monacis velencei tudós is: *Heu genti ne crede bilingvi*. (Ne higyj a két nyelvű népnek.)

Magyarország történetének minden lapján találunk oly anomaliákra, melyek másutt alig merülhetnének fel, és ezek mindarra mutatnak, hogy a magyar nemzet saját hazájában lemondott elsőségi jogáról az idegen ajkuak, vagy jövevények előnyére, sőt hogy ki volt rekesztve némely jogok élvezetéből, melyekben mások részesültek.

Eleget vádolták a magyart, hogy nemzetiségét erőszakos eszközökkel terjesztette. Ezen vád ellenében hatalmasan szól azon tény, hogy eredeti magyar nyelven irt okmányt Fejér egész nagy codexében egynél többet nem lehet találni, és pedig 1339. évről, holott nemcsak a szepesi főispánok már a 13-dik században leveleztek sokszor németül hivatalosan, hanem a magyar királyok is, míg a magyar nemzethez latinul szóltak, német nyelvű szabadalmakat osztottak a német ajkú lakósoknak, miként Róbert Károly 1328-dik évi, és Nagy Lajos 1347-dik évi szaba-

dalma a szepesi szászok, és III. Béla királyé 1195. évből a ked- helyi monostor javára. Sőt görög és cseh nyelven irt okmányok- ban sincs hiány.

Vajjon őseink is biztak-e a miénkhez hasonló axiómába: hogy a nagyobb műveltségű nép a kevésbbé műveltet magába ol- vasztja, — nem tudom? de látjuk, hogy a magyar nemzetiség keletre az oláhok, éjszakra a tótok irányában vesztett területet.

Vannak azonban még más anomaliák is multunk közélé- tében, melyeket jó lesz újra vázlatban felmutatni, hogy a történet az élet mestere lehessen.

A dalmát városok azon kiváltságot birták a régi magyar királyoktól, hogy bármely árulót és pártütőt, ha dalmát város- ban keresett menedéket, ezt oltalmuk alá vevén, kiadni nem tartóztak. Ezen kiváltságnak csak IV. Béla vetett végett 1243- ban, midőn az ingadozó hitű Spalatot hűségére kényszerítvén, kötelességévé tette, hogy a hűtlen alattvalókat a magyar király kezébe szolgáltatassa. Hanem a mely visszaélés Spalatoban meg- szüntettetett, az meghagyatott Trawban, — és e viszonyok zilált- sága újra meg újra előtűnt.

Míg a dalmát városoknak a magyar uralom ideje alatt elnézték, hogy grófot, vagy püspököt külföldiek közül választ- hassanak, a magyar királyok saját fenhatóságukat példátlanul megszoríták. II. András király egy 1205 év augustus elsején kelt levelével Nona városának oly értelmű kiváltságot ad, hogy a vá- ros nem köteles akarátja ellenére befogadni az oda érkező király magyar kíséretét. És ezen kiváltság nem egy futó pillanat gyen- geségének tekinthető, hanem IV. Béla és V. István királyok ál- tal is megerősítettett, — jele, hogy becses helyeztek benne azok, a kiknek szólt ¹⁾.

Szerenesétlen gondolat volt oly politikát követni, mely a nemzet és királyság méltóságának lealáztatását díjul, és jutal- mul engedte oda a hűségben nem megbízható egyes országré- szeknek. De e politika nyilatkozatai és cselekvései nem is na- gyon ritkák, sem nem szorítkoznak csak igen kis korszakra. — Erzsébet királyné, IV. László anyja, 1275-ben, a Verőce megyei nemeseket feloldja azon kötelesség alól, hogy a király vagy ki-

¹⁾ M. Tört., Tár IX. k. 17 lap.

rályné a Dráván túl levő törvénytől, vagy bármely más ottani bíróságnak, mely őket maguk elé idézné, engedelmessé tennék¹⁾. Ha a királyság maga-magát nem kimélte, nem kimélte a nemzetet sem. Alig viharzott le a tatárjárás Magyarországra fölött, a mint IV. Béla király egyesek és testületek kiváltságait megújítani, megerősíteni sietett; így kedvezett ő 1244. évben Korpona városának azon kiváltság megújításával — tehát már azelőtt is létezett, — mely szerint magyar embernek tanúsága szász irányában jogérvényt ne bírasson.²⁾ Tudjuk, hogy IV. Béla a szepesieknek megtiltá, miszerint földjüket másnak mint szabad németnek eladhassák, a besztercebányai polgároknak pedig azt irá, miszerint jogaik körébe mást mint ama valódi németeket be ne fogadjanak: (extra germanos geminos illos.) A szász városok az által, hogy a környékbeli nemesség falai közt megtelepedett, magyar elem által is mindinkább gyarapodtak, hanem a magyarok idegenekül tekintettek, és a szászok jogaiban nem részesülhettek. A magyarok századokon át kénytelenek voltak tűrni ezen méltánytalanságot, de megsokalván ezt elvégre, 1608 dik évben többrendbeli panaszt adtak be a korponai magyarok a pozsonyi országgyűléshez, elmondván, hogy nekik saját hazájukban, nevezetesen a szabad királyi bánya- és tót városokban házakat venni, és nyilvános hivatalt viselni nem szabad. Ennek következtében az ugyan ezen évi 13-dik törvényezikk által határozottatott, hogy ezentúl minden szabad városban nemzetiség és valláskülönbség nélkül, magyarok, németek, csehek, vagy tótok főbíráknak, tanácsosoknak és más akármilyen érdemességre, vegyesen és felváltva választassanak; és a született magyaroknak szabad legyen az ő keblükben ellenmondás nélkül házakat venni és építeni. Elég nagy abnormalitás, hogy arra még törvényt is kellett hozni, miszerint a magyar hasonló jogokat élvezhessen mint az ő vendégei, de úgy látszik, hogy az új törvény alkotói még most sem vártak attól sikert, mert az

¹⁾ Concessimus in supor, ut ultra Dravam ad curiam Domini Regis, et ad nostram vel alterius iudicis eujuscumque citati, nullatenus accedere teneantur. (Kukuljevics: Jura Regni Croatiae I. 84 lap.)

²⁾ Fojér: Cod. dipl. IV. I k. 328. 329 lap. Schröer: Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften. Philos. histor. Klasse 25 kötet. 217 lap.

1609 évi pozsonyi országgyűlés e törvényt azon hozzáadással újította meg: hogy valahányszor a városbeliek jelen határozat ellen cselekednének, annyiszor a kir. fiscusnak fizetendő 2000 magyar forintnyi büntetésben marasztaltassanak el. Az ismételve hozott törvény csakugyan nem tartatott meg, a czivódások el nem maradtak, és már 1610-ben adatott be Thurzó György nádornál egy újabb panasz a németek ellen. „Ilyen becstületünk van az németh előtt — mondják a panaszlók, — hogy azt mondaná: nincsen nektek magyaroknak és tótoknak királyatok nem is leszen soha, nem is érdemlitek, mert árulók vagytok. Még azt is mondták, hogy ha az német harmadnapig függ az akasztófán és levágják, s felkölhet, tisztesegebb még is 100 tónál stb.“¹⁾ A német elem tulságos kegyeléséből származott aztán, hogy a magyarok „egyenjogosítására“ a fentebbi határozatot az 1655. évi 34. és 1659 évi 49-dik törvényekben is ismételni kellett.

Besztercebánya szász lakosai még csak a XVII. században engedtek magyaroknak és tótoknak helyet a városi tanácsban, hosszas vitafkozások után; de fentartottak egy másik különös kiváltságot még ennél tovább is, mely abban állt, hogy a város piaczn, a Ring-en senkinek sem engedtetett meg valamely ház bírása, a ki csak erősen ki nem mutatta, hogy ő tiszta szász származású, és hogy ő telivér szász polgár. Az ily kiváltságos polgár Ring-Bürgernek neveztetett.

A mint a szászoknak feláldoztatott a magyar nemzetiség saját királyaink által, hasonlóan történt ez a horvátok irányában is, és pedig már a legelső érintkezés időszakától fogva ezen új acquisitívóval. Már Kálmán király esküszik a horvátoknak, miszerint meg nem engedendi, hogy köztük magyar telepedjék meg, ha csak ők maguk nem akarnák. (Épen a miként ma a protestansok kirekesztesnek Horvátországból.²⁾ Ezen eskü nem csekély szerepet játszik azon szabadalmakban, melyeket királyaink időről időre a horvátoknak adtak. Vegyük például Róbert Károly 1322. évi levelét, melyben V. István király Sebenigo város javára

¹⁾ Győri történelmi és régészeti füzetek II. k. 329—331 lap.

²⁾ Lásd Kálmán király levelét a trawiakhoz. Kukuljevics: Jura Regni Croatiae I. 26 lap. Lucius után.

adott kiváltságait átírja; ennek nyomán rávezettünk, hogy V. István 1270-dik évben IV. Béla királynak egy hasonló tárgyú levelét átírja, IV. Béla 1248-ban apja II. András levelét átírja, II. András pedig 1221-ben megerősíti III. Istvánnak, II. Géza fiának 1167. évi levelét. ¹⁾ III. Istvánnak érintett esküje így hangzik: „Én István, Magyarország, Horvátország és Dalmatia királya, a szent keresztre esküszöm nektek hű sebenigoi polgárainnak tartós békét; nekem és fiannak, vagy utódaimnak dózói ne legyenek, a mely grófot vagy bírót a község és tanács választani fogja, azt megerősítem, és a régen hozott törvények szerint élnetek megegedem; azonkívül a város révébe való járásért a király két részt, a harmadikat a város bírása szedhesse az idege- nektől. A tized a papságot illesse. Meg nem engedem szintugy, hogy valamely magyar vagy idegen várostokban megtelepüljön, ha csak a ti akaratotok is hozzá nem járul. (In civitatem quoque vestram neminem Hungarorum vel alienigenarum habitare permittam, nisi quoque voluntas vestra expecierit.) „Ezen esküvel szóról-szóra egybehangzik II. Géza esküje, melyet Spalato városnak tett 1142-ben, a magyarok kiszorítására nézve. ²⁾

Egy L. Leouzon le Duc által előszóval ellátott, állítólag egy ismert horvát népzigató tollából került francia munka szerzője, Kálmán király esküjének szövegéből azt magyarázza ki, hogy Kálmán a horvátokkal mint hasonló felekkel szerződött. ³⁾ Nem lehet, nem is akarjuk tagadni, hogy a magyar király hadjárata Horvátországba oly befejezést nyert, mely a horvátok önérzetét legkisebbé sem sérté, azonban, hogy Kálmán hadjáratának szerződés lett volna vége, — szerződés, melyet felbontani is lehessen, azt nemcsak a későbbi századok czáfolták meg, hanem kitűnt a közjogi viszonyokból már első királya-

¹⁾ Endlicher: Monumenta Arpadiana és ifj. Kubinyi Ferencz a Magyar Történelmi Emlékekben, de Fejér is (II. 179 l.) 1167 évszámmal közli III. István esküjét. Azonban más helyen t. i. Róbert Károlynak egy átiratából közli ezen esküt 1169 évszámmal (Fejér Cod. dipl. VIII. 2 k. 351 lap.)

²⁾ Endlicher: Monumenta Arpadiana 379. 381 lap. Mások szerint 1143 évben, Kukuljevics I. 30 lap. Fejér II. 118 lap. Előfordul a magyarok ezen kizárása II. András 1207 oklevelében is. (Kukuljevics I. 39 és 40. lap, és a m. Akadémia által kiadott Monumenta Hungariae Historica. VI köt. 93 lap.)

³⁾ La Croatie et la confédération italienne, 215—217. Paris 1859.

ink alatt is. Midőn IV. Béla Sebenigo város határait körülírja a Kerka folyótól kezdve, az egyes határok megnevezése után mondja, hogy Labichoa, Radesith, Prepatkniza, Radiu és Blisincza nevű helyeket semmikép nem engedi a sebenigoi területhez számítani, de azt kívánja előrebocsátani, hogy a sebenigoiak, midőn ő a tengerpart felé jövend, őt azon kitüntetéssel tartóznak fogadni, melylyel alattvalók urukat fogadni szokták, és minderről, mi felségéhez illő, kellőleg gondoskodjanak. (Quod iidem nos, cum ad maritima venerimus, eo recipiant honore, quo domini a subditis recipi consueverunt, et juxta nostri magnitudinis decentiam honeste procurabunt habundacius. ¹⁾ Így nem szólhatna egy szerződő fél a másik szerződő félhez, és a jobbgyi alázatosság, melylyel időnként az előbbi kiváltság megerősítését kérték a későbbi királyoktól, szintén alárendeltségre mutat.

Azon körülmény, hogy Kálmán király és utódjai esküvel kötelezték magukat a horvátok és dalmaták irányában bizonyos kiváltságok fentartására, fontos érvül szolgál némelyeknek azon állításra, hogy a horvátok nemzetközi szerződés által kerültek a magyar korona alá. Azonban 1118. évben Ordelafo Faledro, velencei doge, Arbe polgárainak hasonló esküt tesz le ²⁾, de azért a velenceiekről még senki sem állította, hogy ez szerződés lett volna, mely Velencee souveranitását Dalmatia elfoglalt részei fölött kizárta. Persze a velencei köztársaság feje nem tiltotta ki a velenceieket az általuk birtokba vett városokból, miként Kálmán király és utódjai tettek a magyarokkal. — A magyar birodalom fennállása óta nem fordul elő törvény, mely, miként a magyarokkal történt, a többi nemzetiségeket Magyarország bármely nyilvános hivatalából kizárta volna, — a miért meg is jött később a köszönet.

Hazánk a vegyes nyelvű lakosság által feltételezett állapota kormányférfiaink figyelmét mindig arra hívta fel, hogy a jövevény vendégek is befolyhassanak saját ügyeik rendezésébe,

¹⁾ Fejér Cod. dipl. VIII 2 k. 351—354.

²⁾ Ez így hangzik: Juramus vobis arbensibus et vestris herolibus, vestram consuetudinem et statum vestrum. et libertatem terre vestre, potestatemque quam antiquitus dicitis habuisse sub Imperatore constantinopolitano et sub rege Ungarorum, presulem vobis eligendi, et comitem — vos reggere et manuteneri stb.

és hogy jogaik megtámadása esetében biztosítassanak. Ezen gondoskodás annyira ment, hogy míg más országokban több év, magában Éjszak-Ámerikában tiz évi honosítás kívántatik arra, hogy valaki az illető ország polgárjogában részesítessék, Magyarországon a magyar fejedelmek, a magyar kormány több jogot osztottak az idegennek, mint a nemzet saját fiainak. Van törvény, intézmény és országos rendelet elég, mely a nem magyarok nemzetiségét biztosítja, de biztosítékot a magyar érdekek szempontjából hiába keresünk.

Miként Buda fővárosában már üsidőtől fogva a magyar csak némettel felváltva lehetett bíró, úgy történt más városokban is, hol két nemzetiség egymás mellett fejlődött, hogy vagy felváltva egyik és másik nemzetiség szülöttje lépett a város első hivatalába, vagy a két első hivatalt maguk közt megoszták. Így Temesvárott, hol a múlt században egy német, és egy rácز városi tanács egymás mellett hasonló jogkörrel hivataloskodott, mainap is a polgármestevi hivatalra magyar, a főbíróságra szerb ajkú honpolgár választatik meg.

Ezen eljárás lehet bizonyos körülmények közt ildomos és méltányos, de távol áll még azon elfogulatlanságtól, mely csak az igazságot és érdemet juttatja érvényre, a melyre Nagy-Lajos király gondolt, midőn 1377-ben a brassói szászoknak azt írta, hogy akár magyarokat, akár németeket, akár más nemzetbelit fog ő tetszése szerint grófukká választani, olyant tudand választani, ki az ő szabadságaikat megőrzeni. ¹⁾ Az ily nyilatkozat azonban csak ritka napsugárhoz hasonló. Rendesen az jellemezte a múlt századok politikáját: nem fokonként emelni a magyar nép szabadságát, nem legalább a benszülöttek jogait tágítani, és a magyarokéhoz emelni, — hanem a legtöbb szabadságot a jövevényeknek osztogatni.

Ime, mily helytelenül cselekszenek, kik a hon újraalkotóit a történeti jog nevében megtámadhatni vélték, valamint kik ezen jogot állítólag a nép nevében formulázták. A történelmi emlék, hagyomány iránt igen kevés a fogékonyság, — a máso-

¹⁾ Fejér Cod. dipl. IX 5 k. 159 lap.)

dik generatio már személyeket és korszakot összezavar, a további már épen semmiről nem emlékezik. Van kegyelete azon düledező ház iránt, melyet még nagyapja épített, és melyet semmikép átépíteni, változtatni nem akar, bármily kényelmetlen legyen, de a faluja fölött emelkedett várromjai iránt semmi érdekel nem viseltetik, szobrot, emlékkövet, stb. csak annyiban becsül, a mennyiben építési anyagul szolgálhat neki, és a legnagyobb egykedvűséggel fogja valamely góth templom művészi faragványait kerti sövényül, vagy szántóföldje határkövéül felhasználni, — hisz neki amaz épületekhez „semmi köze“ nem volt! A nép látköre véget ér ott, hol családjának érdeke megszűnik, csak néha emelkedik a községi élet magaslatára, — az ország fogalma pedig vajmi ritkán villámlik fel agyában. A mi a földmivelő osztálynál a történeti érzéket pótolja, ez nem egyéb mint annak erkölce. Ne bolygassuk, ne háborítsuk a nép szokásait és erkölceit, mert ezek majdnem a vallással határos fontossággal bírnak előtte, — államjogi követelésekkel bizonyosan elő nem fog állani.

Az elkülönítés, az elzárkózás, mely a közhivatalokban, az ingatlanságok szereztetésében, a tanúság tételben mutatkozott, befészkelte magát a czéhekbe is, melyek úgyis a kasztszellemelek különösen kedveztek mindig. Léteztek magyar szabók és német szabók, magyar tímárok és német tímárok, magyar csizmadiák és német csizmadiák (suszterek), miként Debreczenben még mai napig szerte írják magukat magyarnyelvű czimtabláikon; magyar szíjgyártók, német szíjgyártók, magyar kalaposok és német kalaposok stb. Eredetileg ezen megkülönböztetésnek annyiban volt értelme, a mennyiben a magyar czéh emberei más fajta árukat készítettek, mint a német czéhbeliek, de ez idő folytán változott, s mindkét rész a szakmájába vágó iparezikeket készítette; magyar és német szabó egyforma ruhát, magyar és német szíjgyártó egyforma lószerszámot stb., mindamellett hatalmas választófal maradt fenn — bizonyosan még ma is, hol a czéhrendszer az új nemzetgazdasági elvek még alá nem ásták — az egyes czéhek közt, mely mindig a magyarok hátrányára támogattatott. A német czéhek nem küldtek a magyaroknak legényeket, a magyar mesterember kénytelen volt ma-

gát a német czéhbe is mesterül a szokásos módon felvétetni, hogy ha legényeket akart nyerni, kik iparüzletében segítsék, és csak oly jó mesterül tekintetni, mint ők. A ki ezen szabály ellen vétett, és saját elhatározásából beállt dolgozónak magyar iparoshoz: azt ugyan excommunicálták városról városra. A czéhek hatalma az üldöztetésben gyakran bámulandó volt.

A nemzet azon mostoha osztályrésze, hogy saját királya nem a haza fővárosában székel, bizonyosan sok bajnak kútforrása. Annak előérzetét őseink már akkor táplálták, mikor először mutatkozott a lehetőség, hogy a magyar udvar súlypontja ingadozni fog. Ezen előrelátás nyomát már 1490 évből birjuk. Ez évben az ország nagyjai II. Ulászlót Farkashidán fogadták, ki mielőtt utjában tovább haladott volna, még ugyanott augusztus 2-kán a koronázási oklevelet kiadta. Ebben az foglaltatik, hogy idejének nagyobb részében Magyarországon fog székelni, hogy az ország szükségeinek könnyebben és czélszerűbben megfelelhessen; ha pedig indok léteznék, hogy az országból távozzék, azt jó karban és helyes intézkedések után hagyandja el szerencsés visszaérkezéig ¹⁾.

A mit a magyar státusférfiak akkor elérni akartak, azt majdnem 400 esztendővel később elérjük tán most, — a dualisticus alkotmány, és kihirdetett paritás alapján. (??)

Azon frigynek egyik pontja, melyet Nagy-Lajos király 1353. évben kötött Károly római-német császárral és cseh királylyal, az utóbbinak azt az ígéretet biztosítja, hogy Nagy-Lajos az ő tanácsa nélkül házasságra nem adandja gyermekeit. — Ezen ígéret megtartott, és következménye az volt, hogy Zsigmond brandenburgi herceg nőül nyerte N.-Lajos leányát Máriát. Még mostohább következőiek voltak az országra Mátyás király békekötései III. Fridrik császárral, ki elég merész volt a magyar trónra is igényt tartani. Mátyás, kivel Podiebrad cseh kormányzó oly gyöngédtelenül és álnokul bánt, hogy mielőtt ebéd közben magyar királylyá választatását tudtul adná, azon ígéretet kicsalta tőle, miszerint leányát, az aszkóros Katalint nőül veszi,

¹⁾ Kukuljevics : Jura regni Croatiae I. 224 lap.)

1463. évben — győzelmei daczára is, — a Fridrikkel kötött békében arra kötelezte magát, hogy ha ő maradék nélkül halna meg, és így törvényes örököse nem maradna, Fridrik, vagy azon fia, kit akkor ő kijelölend, vagy ha már ő is meghalt volna, az ő fia, vagy ha többen maradnának, azok közül az, kit a karok és rendek választandnak, nyerje el Magyarországot. ¹⁾ Bonfin, az 1477-dik évben kitört háborúra Mátyás királynak azon sokszor ismételt mondatát jegyezte fel, hogy a közte és Fridrik császár közt folyt háborúnak belsőbb titkos okát a császáron és rajta kívül senkisésem tudja ²⁾. Erről Horváth Mihály úgy vélekedik, ³⁾ hogy e titkos ok aligha az nem volt, hogy a magyar trónra vágyó Fridrik igényeit megsemmisítse, fia örökösödését biztosítsa. Igazolja e véleményt az általunk idézett 1463. évi nyilvános békepont. Ezen békealkudozások alatt Fridrik részéről egy titokban tartandó feltétel is hozatott javaslatba, mely Fessler véleménye szerint „valószínűleg“ megvetéssel útasított vissza, hogy t. i. Mátyás király az aszkóros Katalin közeledő halála esetére arra kötelezze magát, hogy többé házasságra nem lép ⁴⁾. Ha Fridrik ezen ohajtását tán ki nem fejezte is Mátyás irányában a békealkudozás alatt, de az kétséget nem szenved, hogy ezen kíváнат jelleme valódiságát híven tükrözi vissza, és ezzel tökéletesen összehangzik azon lázas buzgósága, és fondorlata, hogy Mátyás egybekelését Beatrixszal megghiúsítsa. Fridrik kortársai arról vádolták őt, hogy valamely orvost sok arannyal vesztegetett volna meg, miszerint Beatrixot gyermekszülésre képtelenné tegye, és Mátyást az örökös reményétől megfoszsza ⁵⁾.

Mátyás király egész törekvése — kivált 1481 idő táján, midőn már meggyőződött, hogy második neje Beatrix sem ajándékozta meg őt örökösselel, oda irányult, hogy dynastiáját megalapítsa és annak hagyományozza a trónt. Fridrik áskálódásai

¹⁾ Teleki: Hunyadiak kora III k. 333 lap.

²⁾ Bonfin: Decad. IV. Libr. IV. 458 lap.

³⁾ Horváth: Magyarország tört. II. 528.

⁴⁾ Cureus, Annales Silesiaci, és Beaucaire Ferencz Comment rer. Gallicarum.

⁵⁾ Palma, Notitia rerum hungaricarum II k. 402 lap.

egy részt, Beatrix pártoskodása más részt, és makacssága a király kivánságát teljesíteni, Corvin Jánosnak trónutódjául kinevezése iránt, keserítették el utolsó éveit. És bár erőt tudott volna venni a nagy király Beatrix alattomos fondorlatain és makranczosságán, — nemzetünknek nem kellett volna keresztülmenni a gyáva Jagellók uralkodásán és a mohácsi veszedelem hosszúra nyúló utóhatásain. ¹⁾

PESTY FRIGYES.

¹⁾ Így vélekedik Teleki is : Hunyadiak kora V. 394 lap.

A Kendefiek a XIV. és XV-dik században.

A Malomvízi Kendefi család egyike Erdély ősrégi családainak, mely a hunyadvármegyei Hátszeg vidékén fekvő Malomvizet, a család ősi fészket, mint oklevelesen bebizonyítható, a XIV. század elejétől fogva bírja, s a Kendefi nevet igen hihetőleg a család oklevelesen kinyomozható legrégebb törzsatyjától Malomvízi Kende Miklóstól nyerte, kinek virágzási korát a XIII. század végére s a XIV-dik elejére tehetjük, s ki nézetem szerint a Kende Miklós keresztnévben, mint ez a székely népnél maig is szokás, atyja Kende nevét együtt viselte saját keresztnévvel.

Ennél a Miklósnál a családnak régiebb őse oklevelesen kinyomozható nem lévén, — bár igen hihetőnek tarthatjuk is, hogy e család ősei Malomvizet és környékét, melyről eredeti adományleveleik nem léteznek ¹⁾, már jóval régebben is birták, — azt a pusztán csak névhasonlatra alapított állítást, hogy a Kendefiek a honfoglaló hét magyar vezér egyikének Kendének utódai ²⁾, mint teljesen igazolhatatlant, elfogadnunk nem lehet.

Annál bizonyosabb azonban e család leszármazási rendje a XIV-dik század elejétől fogva; miután azt a családi levéltár

¹⁾ Ezen eredeti adományleveleik, mint Albert király 1439-ben kelt új adományleveléből tudjuk, a törökök pusztító becsapása alkalmával 1438-ban veszték el.

²⁾ Nagy Iván idézése szerint: Magyarország családai VI. köt. 191 lap. ez a tétel a Kendefi Gábor fölött 1747-ben mondott halotti beszédben olvasható, Wagner kéziratában LXXX. köt. 31. l. — Én figyelmesen végig forgattam a Kendefi Gábor fölött csakugyan 1747-ben Gyula-Fejérvártt és Oriya-Boldogfalván tartott s Kolozsvártt 1749-ben nyomtatásban is megjelent s az erdélyi múzeum könyvtárában meglevő három magyar és egy latin halotti beszédet: de ezekben a kérdéses tételt seholsem találtam.

kétségtelen hitelességű okleveleinek szakadatlan sorával lehet nemzedékről nemzedékre korunkig lehozva, igazolni.

Hogy mind e mellett is iróink ezen családról a XVI-dik századot megelőző kort illetőleg alig emlékeznek, s hogy család-történelmi munkáink szerzői: Kővári László, és ennek nyomán Nagy Iván, a Kendefick családfáját csak a XVI-dik századig viszik fel: azt könnyen megfejtethőnek fogjuk tartani, ha tudjuk, hogy a legújabb korig féltékeny gonddal őrzött családi levéltárból mai napig egyetlenegy oklevél sem jutott a nyilvánosság színe elé ¹⁾.

Én ezelőtt néhány évvel jutottam a Kendefiekkel rokonságban álló b. Kemény Gábor szivességéből ezen család XIV. és XV-dik századi legnevezetesebb okleveleinek ismeretéhez. Ő ugyanis közölvén velem a Kendefiek 1522-ben kelt, s némely helyen nehezen olvasható és megfejtethető osztálylevelét: kérelmemre szives volt használat végett kezemhez juttatni a családi levéltár négy darab eredeti oklevelét a Hunyadiak korából, gr. Kendefi Eleknek egykor kilenez ivre terjedt, s most az elveszett első iv híján nyolcz ivből álló sajátkezü másolataival, ki családjának épen XIV. és XV-ik századi legfontosabb okleveleit 1782-ben maga számára hiven leírta, és egy „Brevis Familiae Kendefi Ilistoria Heroica“ című, egy ivnyi jegyzettel együtt, melyet a

¹⁾ Van azonban a Kendefieknek épen az általam ismerttetendő eredeti oklevelek adataiból és így hitelesen szerkesztett, s a család törzsétől Kende Miklóstól egészen Kendefi Elekig lehozott genealogiája, az 1783-ban elhalt gr. Kendefi Elek emlékezetére névtelenül írt, s Kolozsvártt azon évben egy latin és egy magyar gyászverssel együtt kinyomtatott latin emlékbeszédben; de ez a nyomtatvány említett tudósaink előtt, úgy látszik, nem volt ismeretes. — Egy ennél régebb halotti magyar oratióban, melyet az 1747-ben elhalt Kendefi Gábor atyja, ugyancsak Gábor fölött Orlyá-Boldogfalván 1722-ben F.-Bányai Bagaméri Sámuel nagy-enyedi esküdti-deák és könyvtárnok tartott, s mely Nádudvari Péter szászvárosi pap magyar prédikációjával és Szigethi Gyula István nagy-enyedi tanár latin oratiójával együtt Kolozsvártt azon évben nyomtatásban is megjelent, a család eredete csak Malomvízi Kendefi Gábor, a XV-dik század első felében virágzott János és Kende atyjáig, van fölvive. Az Enyedi István nagy-enyedi tanár által Kendefi János fölött Kolozsvártt 1694-ben tartott és nyomtatott gyászbeszédben semmi családtörténelmi adat nem található. Mindezen nyomtatványok megvannak az erdélyi múzeum könyvtárában.

múlt század végén, gr. Kendefi Elek halála után, a családi levéltár okleveleiből, hihetőleg a család valamelyik tagja irt össze.

Ezen irományok segítségével, használva egyszersmind azon gyér adatokat is, melyek irodalmunkban a Kendefieket illetleg található, megkísértem egybeállítani a család történelmének eddig ismeretlen régibb korszakát, melynek fénypontja a Hunyadiak dicső korába esik.

Ott látjuk ugyanis küzdeni a Kendefieket mindig a nagy Hunyady János oldala mellett, e dicső hősrünk diadalmas és szerencsétlen hadjáratainak sorában; látjuk a két testvér Kendefit, az egyiket három fiával együtt, mint Hunyadi János életének a várnai veszedelemben hű oltalmazóit és megmentőit; értesülünk Hunyadi János és Mátyás leveleiből, hogy az I. János csatában együtt küzdött öt Kendefi közül az egyik, Hunyadvármegye határszéli havasai közt, a törökök ellen, a másik a felföldet pusztító csehek ellen vitézül harezolva vérzett el. S olvasva Hunyadi János kormányzó és fia Mátyás király adományleveleiben a család tagjainak folytonos hű hadiszolgálatait és katonai érdemeit: teljesen megérdemeltnek látjuk fejedelmi bőkezűségöket, melyvel ők a hazafi-hüségét és vitézi érdemeiket, különösen kedvelt hievekben, a Kendefiekben, jutalmazták, kiknek hátszegvidéki ősbirtokait újabb adományzásaikkal részint ott, részint a Felső-Tisza vidékén legalább is megkészserezték.

Valóban ritka család van hazánkban, mely őseitől örökölt birtokai szerzésének czimére és alapjára tisztább önérzettel mutathatna, mint a Kendefiek; s igazán, nem lehet eléggé csudálni, hogy épen ők, bizonyosan birtokjogaik iránt ápoltt, de aligha indokolható féltékenységből, a legújabb időkig oly tartózkodók és óvakodók voltak, hogy családjuk multjára fényt s hazai történelmünk egyes pontjaira világot derítő okleveleiket a tudomány közbirtokává tenni vagy tétetni nem kívánták. ¹⁾

¹⁾ A Kendefi-levéltár a közelebbi években Nagy-Enyeden volt letéve, honnan nyertem én is b. Kemény Gábor által az említett közleményeket. Ugyanott P. Szathmáry Károly barátom is a legszivesebb közlékenységre talált. Kínél a levéltárból több gondosan megőrzött eredeti oklevelet volt alkalmam megtekinteni. Legújabban azonban a levéltár, mint értesültem. Hunyadvármegyébe visszaszállítatott.

A Kendefi-család fönmaradt legrégibb eredeti oklevele, a mennyiben a nálam lévő adatokból tudhatom, 1359-ből való. Ebben I. Lajos király megparancsolja, hogy a Hunyadvárme-gyében a hátszegi kerületben fekvő Malomviz, Nuksora és Kis-Sebes helységek, néhai Malomvizi Kende Mihály, Malomvizi Kende Miklós fia, özvegyének adassanak vissza. Ezen oklevél szerint a család tudható legrégibb törzse az 1359-ben már elhalt s maga után özvegyet hagyott Mihály atyja, Malomvizi Kende Miklós (Nicolaus dictus Kende de Malomwyz), kinek virágzása korát a legbiztosabb számitással tehetjük a XIII. század végére, s a XIV-dik elejére. Bizonyosnak tarthatjuk továbbá ezen oklevél után, hogy Malomvizet a mellette fekvő két faluval együtt már Mihály atyja, a Malomvizről mint birtokáról nevezett Kende Miklós is bírta.

Hogy a most említett Mihály fia Kende, ennek fiai pedig János és Kende voltak : kitetszik Frank erdélyi vajdának 1394-ben kelt leveléből, melyben Malomvizi Kendefi Jánosnak és Kendének, Mihály fia Kende fiainak, (Johanni et Kende, filij Kende, filij Michaelis Kende de Malomwyz), Nuksora falu örökös birtokjogát illetőleg, maga részéről megerősítést adott.

E két Kendefi testvért, Jánost és Kendét félszázadnál tovább látjuk az oklevelekben szerepelni, mint a kik ősi birtokait részint új adománylevelekkel biztosították, részint új szerzeményekkel gyarapították.

Igy már 1404-ben e két testvér (Joannes filius Kende de Malomwyz, et per eum Kende frater eius) új adományt nyer Zsigmond királytól a hátszegi kerületben fekvő Nuksora falura. Ezen adománylevél, illetőleg Zsigmondnak Nagy-Szombatban 1404-ben augusztus 24-kén kelt beigtató parancsa következtében, az említett testvéreket a gyula-fehérvári káptalan Nuksora birtokába, Szilvási Dénes királyi emberjelenlétében, minden ellenmondás nélkül be is igtatta, mint a káptalan azon évi hiteles jelentéséből kettünik ¹⁾).

¹⁾ Az 1359, 1394 és 1404-diki három első oklevél tartalmát csak a „Historia Familiae Kendefi” című jegyzetek közt találtató kivonatokból ismerem és ismertetem; az 1404-diki évi káptalani jelentésnek, s illetőleg Zsigmond király ebbe beirt igtató parancsának utolsó fele azonban gr. Ken-

1416-ban Zsigmond király ugyane két testvérnek (Johanni filio Kende de Malomwyz et per eum Kende fratri suo carnali) új adományt ad a hátszegi kerületben fekvő Patak helysége ¹⁾.

A „Historia Familiae Kendefi“ szerint 1430-ban Zsigmond király a Vaskapu nevű helyet e két testvér egyikének, Malomvizi Kende fiának Jánosnak és örökösének adományozta. Hogy azonban ezen adománylevél igen rövid kivonata ²⁾ az adomány tárgyát illetőleg nem tekinthető pontosnak: kitetszik Albert királynak 1439-ben kelt leveléből, melyben Zsigmond kérdéses levelének tartalmát megerősíti, mely tartalom azonban a fentebb közlött kivonattól lényeges eltéréseket mutat.

Albert király ugyanis, titelrévi táborában 1439-ben szeptember 9-kén kelt levelében, Malomvizi Kendefi János fiának Lászlónak a maga, valamint atyja János, és testvérei Kenderes és Miklós nevében személyesen előterjesztett kérelmére ³⁾, megerősítvén a Zsigmond király által részökre kiadott, de a törökök múlt évi erdélyi berohanása alkalmával elvesztett adománylevelének tartalmát, kiváltságot ad nekik, hogy a vaskapui utban eső hidat, melyen szokták az erdélyi só-t a királyi sószállítók Karan-Sebes felé kiszállítani, a főtartás és kijavítás köteletségének terhéért, továbbra is eddigi jogaikkal és jövedelmeikkel birhassák, nevezetesen a vizaknai királyi főkamarából részökre e szolgálataukért eddig is évenként kijárt 5000 kősó haszonélvezetében magok és örökösök megmaradjanak ⁴⁾.

defi Elek másolatai közt kezemnél van. Ezt a darabot gr. Kende Elek IV. számmal jelölte, miből következtetve bizonyosnak tartom, hogy az ő kézírata első ívén, mely a levéltárban eltévedvén kezeimhez nem jutott, a fentebb ismertetett három régebbi oklevél, s a negyedik eleje volt lemásolva.

¹⁾ Kivonata a „Historia Familiae Kendefi“ című kéziratban. Eredetije a családi levéltárban.

²⁾ 1430. Sigismundus Rex locum Vaskapu cum libertate salis ex fodina Vizaknensi excindenda Joanni filio Kende de Malomviz donatione mediante ad haeredes contulit.

³⁾ Veniens in conspectum nostrae Serenitatis, Ladislaus, filius Joannis filij Kende de Molomuyz, nobis suo ac eiusdem Joannis filij Kende, necnon Kenderes et Nicolai fratrum suorum carnalium nominibus et personis significari curavit eo modo stb.

⁴⁾ Legelsöben közölte ezen oklevelet Cornides kézírataiból Katona, Hist. Crit. Regum Hung. XII. köt. 918 l., s utána Liehnyowszky, Gesch. des

Ezen oklevélből látjuk, hogy Kendefi Jánosnak három fia volt: László, Kenderes és Miklós. Itt tűnik fel a Kendefi-családban legelőször a *K e n d e r e s* név keresztnév gyanánt, mely név azonban e három testvér egyikét és így kétségtelenül az itt Kenderesnek nevezett személyt illetőleg, mint alább látni fogjuk, a Malomvízi *K e n d r i s J á n o s* névvel váltakozik.

Ezen Kenderes, Kendres vagy Kendris név, mely a Felső-Szálláspataki Kenderessy családban is gyakran előfordul: vitte Nagy Ivánt abba a tévedésbe, hogy ezen Kendefieket illető oklevelet a Kenderessy család leírásánál hozza föl, s azt állítsa, hogy a Kenderessyek legelőbb Malomvizről írták magokat ¹⁾, holott ezen Kenderes, Malomvízi Kendefi János fia, nem tartozik a szintén ősrégi hunyadvármegyei birtokos Felső-Szálláspataki Kenderessy-családba, melynek tagjai magokat Malomvizről, mint 1300 óta a Kendefiek birtokáról, nem nevezhették, s valósággal soha nem is nevezték.

Ugyancsak 1439-ben, ugyanazon okon, hogy t. i. az Erdélyt dúló törökök az eredeti adományleveleket elrabolták, ad Albert király Malomvízi Kendefi János fiának Lászlónak és általa testvéreinek új adománylevelet Malomviz, Malomviztorok, Sebestorok, Osztrovel, Szabadfalu és Oncsokfalva hunyadvárme-

Hauses Habsburg V. köt. Urkund. CCCLXXX. I. és Fejér, Codex Dipl. Regni Hung. XI. köt. 316 l. Has. gr. Teleki József, Hunyadiak kora I. k. 138 l. hol azonban János, az apa. elnézésből Lászlóval Kenderessel és Miklóssal testvérnek állítatják, s a család Malomvízi néven van említve.— Ez tudtomra a Kendefi-család jogait illető azon egyetlenegy oklevél, mely egész terjedelmében közzé van téve. Honnan vette másolatát Cornides, nem tudhatom, de annyit bizonyosnak állíthatok, hogy ezen oklevél a családi levéltárban már 1782-ben, midőn gr. Kendefi Elek a nevezetesebb okleveleket lemásolta, nem volt meg, miután sem ő le nem írta, sem a Historia Familiae Kendefi szerkesztője nem emlékezik róla, a ki pedig Zsigmond király 1439-ben elvesztettnek állított, de később megkerült s ma is meglevő 1490-diki hasonló tartalmú eredeti adománylevelének kivonatát adja.

¹⁾ Nagy Iván, Magyarország családai VI. köt. 197. l. Egyébiránt már Kővári is, a Kenderessyek általa közölt, de mindenesetre hibás családfájára építve, hibásan állítja: „Erdély nevezetesebb családai“ 153 l., hogy a Kendefiek a Kenderessyekkel és Marákkal egy közös törzsből erednek, s a XV-dik század vége felé élt Szálláspataki Dauesultól származtak; mert hogy ezen állításnak semmi megállítható alapja nincs, — már csak az eddig idézett oklevelek adatai után is a napnál világosabb.

gyei hátszegvidéki helységekre ¹⁾). Ezen oklevél tartalmát tekintve, föltűnhetik előttünk, hogy abban a Kendesiek által már jóval előbb birt némely helységek, mint például Nuksora és Patak neveit nem találjuk. Ezt azonban könnyen megfajthatóknak fogjuk találni, ha a fentebb közölttek után tudjuk, hogy Zsigmond királynak ezen helységekről szóló 1404-diki és 1416-diki levelei a kérdéses törökduláskor nem veszték el, sőt maig is megvannak, és így ezen helységekre ezen az okon új adománylevelet szerezni nem lehetett szükséges: míg a többi megnevezett helységekről ezen 1439-ki új adománynál régibb keltű adománylevelek a családi levéltárban éppen azon jóknál fogva nem találhatóak, mert azok a török pusztítás alkalmával valósággal végkép elvesztek.

A törökök ezen pusztító beütését Erdélybe Albert királynak a vaskapui hidról szóló 1439-diki levele világosan, a legközelebb múlt évben, azaz 1438-ban, történtnek írja ²⁾, s csakugyan ez évre emlékeznek arról számos hiteles forrásaink, melyek szerint Erdély déli része, a Vaskaputól Brassóig s a töröcsvári szorosig, szenvedett ekkor legtöbbet a rablás és égetés miatt ³⁾.

A következő 1440-ik évben I. Ulászló király Malomvízi Kendefi Lászlónak és testvéreinek Kenderesnek és Miklósnak, János fiaiuak, s nagybátyjoknak Malomvízi Kendefi Kendének új adománylevelet ad a Hátszegvidéken fekvő Patak és Sebeshely nevű helységekre ⁴⁾.

¹⁾ Ezen új-adománylevelet csak a *Historia Familiae Kendefi* rövid kivonata után ismerem, a kelet pontosabb meghatározása nélkül. Ha a csak ládi levéltárban meglévő eredeti világot lát, hihetőleg az fog kitűnni, hogy ez is azon napról s azon személyek számára kelt, mint Albertnek a vaskapui hidról szóló 1439-diki levele.

²⁾ In anno proxime transacto, dum illi saevissimi Turci partes nostras Transsylvanas subintrantes devastassent.

³⁾ Lásd e pusztítás részleteit gr. Teleki Józsefnél, „Hunyadiak kora I. köt. 107—109 l.

⁴⁾ 1440. Wladislaus Rex possessiones Pathak et Sebesel in Districtu Hátszeg existentes Ladislao filio Kende, Kenderes, ac Nicodemo. filiis Joannis Kendris, et Kende filio Kende de Malomwyz ipsorumque haeredibus et posteritatibus universis confert. A *Historia Familiae Kendefi* szerint. — Ezen oklevélben, haugyan a kivonat teljesen megbízható, a három ismert testvér atyja János, Kundris Jánosnak van nevezve; kit egyébiránt, mint

I. Ulászló idejében a Kendefi testvérek, János és Kende, az előbbi három fiávalegyütt, mint Hunyadi J. erdélyi vajda házi emberei folytonosan részt vettek ennek a törökök ellen intézett hadjárataiban, s az ezekben tanúsított hű szolgálataikért nyerték adományban, Ulászlónak Budán 1443-ban április 16-kán kelt levelével, Szent-Péter és Reja oláh helységeket Hunyadvárme gyében ¹⁾).

Ezen oklevélben különösen ki vannak emelve Hunyadi Jánosnak a Vaskapu közelében (prope locum Waskapu) és Havasalföldön a törökökön nyert diadalai, s az ezen ütközetek után történt bolgársági hadjárata, hol az oklevél szavai szerint „Viddin városát, a törökök birtokában lévő Bolgárország bizonyos részével együtt fölégettette és pusztította;“ említve van végre Hunyadinak legutoljára Rácországban a törökökön nyert nevezetes győzelme, mint a melyekben az említett öt Kendefi, valamint Hunyadinak a törökök ellen folytatott majd minden más táborozásaiban is, ennek oldala mellett öszinte ragaszkodással, erős lelki állhatatossággal és buzgósággal szolgált.

Hogy a vaskapui diadal 1442-ben nyáron történt, s csak hamar erre következett Hunyadinak visszatorló beütése Havasalföldön át Bolgárországba: egykorú hiteles adatok után bizonyos, ²⁾ s e hadjáratot illetőleg oklevelünkben csak Viddin és környéke fölégetését találjuk, mint eddig ismeretlen részletet. De már a Rácországban, oklevelünk kelte (1443. ápril. 16) előtt történt szerencsés eredményű táborozásra nézve tudtommal ez a legelső ismeretes adat. Oklevelünk e hadjárat idejét nem határozza ugyan meg pontosan, és csak annyit mond, hogy az az

mindjárt látni fogjuk, egy későbbi oklevélben Kende János (Johannes dictus Kende) néven is találunk említve. -- A közlött kivonat a három testvér egyikét Miklóst nem Nicolausnak, hanem Nicodemusnak nevezi. min legkevésbé sem ütközhetünk meg, tudván hogy e két név görögül azonosgy jelentésű, és így fölcserélésük könnyen kimagyarázható.

¹⁾ Eredetije a családi levéltárban. másolata gr. Kendefi Elek kéziratában V. szám alatt; kivonatát a Historia Familiae is adja. — Ebben az adománysok nevei így jönnek elő: Johannes dictus Kende, ac LaLislaus, Kendres et Nicolaus filij eiusdem, nec non Kende filius Kende de Malomwyz. familiares fidelis nostri dilecti Magnifici Johannis de Hunyad.

²⁾ Lásd: gr. Teleki József, Hunyadiak kora I. köt. 291—298. l.

oláh- és bolgárországi győzedelmek után történt; de miután bizonyos, hogy itt nem érhető Hunyadi Jánosnak 1443-ban nyáron az Al-Dunánál kezdett s a Balkán szorosainál december közepe táján végződött ugynevezett hosszú hadjárata, s miután egykorú írók mit sem szólnak arról, hogy Hunyadi 1443-ban kora tavasszal a rácz földre beütött volna: bizonyosnak tarthatjuk, hogy ezen ráczországi táborozás Hunyadinak oláh- és bolgárországi hadjárata után, s annak folytatában, és így az 1442-dik év második felében történt, midőn a győztes magyar sereg Viddin tájáról az Al-Duna felé huzódott.

Jogtörténelmi tekintetben is figyelmet érdemlők oklevelünk azon szavai, melyek szerint a király az említett két oláh helységet (*possessiones nostras Walachicales*) a Kendefieknek, és általok, de csak Szent-Pétert illetőleg, Demeternek, Hitemre fiának, azon föltételek és szolgálati kötelezettségek mellett adományozta, a melyekkel szokás királyi adományból azon részekben (t. i. az erdélyi határszéleken) más hasonló (azaz oláh) helységeket is birni ¹⁾. Milyenek voltak e szolgálati kötelezettségek? csak több azon vidéki oláh helységről ezen korban kelt adománylevelek szövegeiből határozhatnók meg pontosabban; annyit azonban általánosságban bizvást állíthatunk, hogy e szolgálatok alatt a határszél védelme, illetőleg az ezen vidékeken fekvő királyi várak őrizetéhez és élelmezéséhez való járulás értendő, mint ez több hunyadvármegyei kenézi kiváltságlevelekből bizonyos. Ezt annyival biztosabban merem következtetni, mert az oklevelünkben említett Hitemre, mint V. László király 1453-diki leveléből látni fogjuk, valósággal kenéz volt.

Ugyancsak a törökök elleni harcokban szerzett érdemeikért adományozta Hunyadi János mint Magyarország kormányzója az említett öt Kendefiek, Pesten 1447-ben április 15-kén kelt levelével, a Hunyadvármegyében a hátszegi kerületben fekvő Boldogasszonyfalva királyi mezővárost, minden haszonvételeivel és tartózkodásugaival; „kellő tekintetbe vévén, a mint illik — mond az oklevél — Malomvízi Kende fia János s fiai Kenderes, László és Miklós, valamint ugyancsak Malomvízi Kende fia

¹⁾ Sub illis condicionibus et servicijs, quibus alie possessiones similes in partibus ijsdem ex collatione regia conseruantur.

Kende dicséretes hűségét és szives szolgálataik érdemeit, melyekkel Magyarország szent koronájának, s utóbb nekünk a Krisztus keresztségét üldöző kegyetlen törökök ellen indított igen sok hadjáratunkban, különösen azon kegyetlen törökökkel Nándor-Fehérvár körül, Szent-Imre-kapunál a havasalföldi részekben, az Aranykapunál és a Feketetenger mellett vívott ütközeteinkben, és az ország más több hadjárataiban, mindenütt szorosán oldalunkhoz tartva, vérök kegyetlen ontásával s embereik veszedelmével és halálával igyekeztek kedveskedni ¹⁾.”

Az itt említett ütközetek közül az első 1441-ben történt, midőn Hunyadi János Izsák basát Nándor-Fehérvár közelében megverte és Szendrőig üldözte ²⁾; a második, a Szent-Imrekapunál nyert győzelem az 1442-diki, már föntebb is említett havasalföldi hadjárat részletei közé tartozik, ³⁾ és épen nem zavarandó össze Hunyadiak Erdélyben Szent-Imre falu mellett 1442-ben martius 18-kán vívott csatájával ⁴⁾; a harmadik, az aranykapui ütközet, melyet e néven eddig nem ismertünk, nem más, mint a Hunyadi János és Ulászló király 1443-diki gynevezett hosszú hadjáratának végpontja, tudniillik a Balkán hegylánc zlaticzai vagy izlatini szorosának télvíz idején óriási erőfeszítéssel történt dicsőséges, de sikertelen vívása ⁵⁾, melyben a

¹⁾ Eredetije a család levéltárából jelenleg használatra kezemenél; másolata gr. Kendefi Elek kéziratában VI. szám alatt; kivonatát adja a *Historia Familiae* is.

²⁾ Lásd gr. Teleki József, Hunyadiak kora I. köt. 257 - 258 l.

³⁾ Az oklevél szerint bizonyos, hogy ezen Szent-Imre-kapu Havasalföldön (in partibus Transalpinis) feküdt. Véleményem szerint az Erdélyt Oláhországtól elválasztó déli Kárpátok aljába helyezendő, — hol voltát azonban, minthogy a Hunyadi levelében használt magyar neve elenyészett, nem vagyok képes meghatározni.

⁴⁾ Ezen tévedésbe esett a gr. Kendefi Elek halálára írt latin emlékboszéd különben gondosan s az eredeti oklevelekből dolgozó szerzője, midőn ezen csatát ad pagum Szt.-Imre és így Erdélybe helyezi, holott az eredeti oklevélben tisztán olvashatók a szavak: circa Nandoralbam et Szent-Imreh kapw in Transalpinis partibus.

⁵⁾ Hunyadi János alább közlendő 1447-ki levelében, mint mindjárt látni fogjuk, emlékezik a Zlaticzahegy és szoros (mons et strictum Zthlathicza) mellett vívott ütközetéről. Az egykorú Dukász, byzanti író is eulíti, hogy Hunyadiak a Balkán aljában vívott csatája a törökökkel egy kis helység mellett

Kendefiek, Hunyadi mindjárt következő újabb levelének bizony-
sága szerint is, csakugyan hősileg küzdöttek ; a negyedikén, a
Feketetenger mellett pedig a szerencsétlen várnai ütközet ér-
tendő, melyben a Kendefiek Hunyadi életének megmentésével
nevöknek a magyar történelemben örök dicsőséget szereztek.

Ezt az adománylevelet Hunyadi János, az adományozott
mezőváros tartozandóságainak és a Kendefiek hadi érdemeinek
részletesebb kijelölésével, néhány hónap mulva, Temesvártt, 1447
augustus 4-kén új alakban ismét kiadta. — Ez kétségkívül a
Kendefi-család levéltárának egyik legbecsesebb kineve, mely úgy
hiszem teljesen megérdemli, hogy a kezemenél l vő eredeti után
lehetőleg szóról szóra, hű fordításban közöljem e folyóirat ol-
vasóival.

„Mi Hunyadi János, felséges fejedelem úrnak Lászlónak,
Magyarország választott királyának, néhai Albert úr Magyaror-
szág királya fiának nevében és személyében azon ország kor-
mányzója, adjuk emlékezetül jelen levelünk rendében, jelentve
mindazoknak a kiknek illik, hogy mi a meg szolgálás szíves vi-
szonzásával ohajtván az érdemeseknek megfelelni, kivált azok-
nak, kik magokat ezen ország dolgainak folytatásában mind
tettel, mind tanácsosal igen ébereknek és buzgóknak mutatták ;
meggondolván ennél fogva néhai Malomvízi Kende fiának János-
nak, ugyancsak Kende fiának Kendének, továbbá Lászlónak,
Kenderesnek és Miklósnak, említett Malomvízi Kende János fia-
inak, sok rendbeli hűségét és szíves hű szolgálataik érdemeit,
őszinte kedveskedéseit és vitézi tetteit, melyekkel ők Magyaror-
szág szent koronájának, azután pedig nekünk is, igen sok helyt
és a kellő időben, s mind a királyi, mind az általunk gyakorta
indított hadjáratokban kedveskedni igyekeztek ; nevezetesen pe-
dig, midőn felséges fejedelem úr Ulászló, Magyar- és Lengyelor-
szág stb. királya, seregét megindítván a ráczországi részekbe,

történt, melyet a bolgárok Iszlatinnak azaz Aranyosnak neveznek. Khalko-
kondülász szerint is Hunyadi a Balkán alatt a Zlaticza (Aranyos) vize mel-
lett ütött táborn. Mindezt egybevetve, s tudva azt, hogy a szláv Zlaty ara-
nyat jelent : nem lehet kétségünk az iránt, hogy az oklevelünkben említett
Aranykapun a Balkán hegylánc iszlatini szorosa érteendő, melyet a Zlaticza
helyi folyam szűk völgye képez.

hol akkor a törökök igen nagy hatalma tanyázott vala, bevonult, s ott nagy zsákmányt szedve, tüzzel-vassal pusztított, és azon nagykegyetlen törökök határszéleig, tudniillik a Zlathicza nevezetű hegyig és szorosig hatolt ¹⁾, a hol említett János és a többi föntebb írottak, szorosán oldalunk mellé tartva, saját véröknek is ontásával nagyobb vitézi tetteket követtek el, mintsem hinni lehetett volna; azután pedig másodsor, midőn nevezett urunk királyunk említett első hadjáratában Istentől adott dicsőséges diadalának megülése után, igen erős seregét megindítva, Bolgárországot, tudniillik az említett törökök birtokait megtámadván, a Feketetengerig, tudniillik Várna nevű helyig nyomult, és ott a törökök nagykegyetlen császárával s annak töméntelen haderejével igen kemény ütközetet vívott: ugyanők mintegy győzhetetlen erővel, mindig szorosán oldalunkhoz tartva, azon ellenségen igen nagy diadalmakat nyertek, és fejünket a teljes veszedelmektől megmentették; legutoljára pedig, midőn mi ezen ország kormányzásának tisztét magunkra vállalván, az említett ország összes lakosainak parancsából, felséges Fridrik római király úr ellen, a szent korona visszaszerzése és az említett ország némely várainak, melyek akkor kezein voltak, visszafoglalása végett, eléggé fölfegyverzett sereget indítottunk és az ő egész hazáját s a Bécs városa között fekvő földeket tüzzel-vassal pusztítottuk ²⁾, ugyanők azon hadjáratban ez országnak igen nagy dicsőséget és dicső hirnevet szereztek; mindezek tekintéből kívánván irántok kegyes jóakaratomkat mutatni, Boldogasszonyfalva nevezetű királyi mezővárost, évenkénti vásárjával és vámjával együtt, valamint Titósfalva helységét egészen, továbbá Kernyes helység felét, Poklisa helységnek hasonlóan felét, ezenkívül Fizecs helység negyedrészt, Galacz helységnek hasonlóan negyedrészt, és Polyén helységben egy részbirtokot, mely Kernyesdi Dragoszláv és ugynevezett Vak-Radulé volt, de

¹⁾ A magyar államjog szerint az al-dunai tartományok s ezek között Rác- és Bolgárország is a magyar szent korona területének kapcsolt részei lévén, a török birodalom határszélétül Hunyadi ezen oklevelében a Balkán-hegylánczot mondja; jóllehet már ekkor Bolgárországot s a ráczföld legnagyobb részét a törökök meghódították és tetteleg birták.

²⁾ Ez a hadjárat 1446-ban, november- és decemberben történt. Has. gr. Teleki József, Hunyadiak kora II. köt. 15—23. l.

a királyi jognál fogva, mely most abban állítólag létezik, a szent koronára szállottnak állíttatik, melyek Hunyadvármegyében, a hátszegi kerületben fekszenek, annak és azoknak minden haszonvételeivel és tartozandóságaival, tudniillik mivelt és miveltlen szántóföldeivel, rétjeivel, erdeivel, berkeivel, hegyeivel, völgyeivel, legelőivel, kaszálóival, halászataival, szölleivel és szőlőhegyeivel, malmaival és malomhelyeivel s általában bármiféle, bármi néven nevezett haszonvételi járandóságaival, melyek az említett mezővároshoz, faluhoz, valamint birtokrészekhez jogszerint tartoznak és tartozandók, annak és azoknak igazi és régi határai között: ugyanazon Kendefi Jánosnak, valamint Kendének s a többi főtirtaknak, s örökösöknek és összes maradékaiknak, kormányzói hatalmukból, nemkülönbén az összes főpap és zászlós urak megegyezésének hozzájárultával, mindazon joggal, melylyel azok a királyi felséget vagy az ő szent koronáját bármi módon és okon illetnék, adtuk, ajándékoztuk és adományoztuk, sőt adjuk, ajándékozzuk és adományozzuk örök joggal és visszavonhatlanul bírniok, tartaniok és birtokolniok, a más jogának sérelme nélkül, ezen levelünk erejénél és bizonyosságánál fogva. Kelt Temesvárott, Szent-Domokos hitvalló ünnepén, az Úr ezer négyszáz negyvenhetedik esztendejében.“¹⁾

Mint láttuk, eddig éveken át öt Kendefi szerepel együtt a harezok mezején és oklevelcinkben; de már 1453-ban csak ketten, Kendris (Kenderes) és testvére László, nyernek V. László királytól új-adománylevelet a család által régebben is birt hunyadvármegyei birtokokra. „Tekintve, mond V. László, előkelő hívünknek Kendrisnek, Malomvízi Kendefi János fiának, sokféle hűséget és hű szolgálatai dicséretes érdemeit, melyekkel ő, mint bizonyosan értesültünk, néhai véreivel Miklóssal és Kendével együtt²⁾ szintűgy a keresztyén hit és maga Magyarországunk

¹⁾ Eredetije hártján a család levéltárából jelenleg kezennél; másolata gr. Kendefi Elek kéziratában VII. szám alatt. Az oklevélre magára verez pecsétviaszba nyomott pecsétnek csak töredékei látszanak. A gyulafehérvári káptalan ugyanazon évi jelentése, a Csulai Wladul kormányzói ember jelenlétében minden ellenmondás nélkül történt beigtatásról gr. Kendefi Elek másolatai közt VIII. sz. a.

²⁾ Pariter cum condam Nicolao et Kende fratribus suis. Hogy itt

legkegyetlenebb üldözői a leghitetlenebb törökök ellen, mint azon országnak más ellenségei ellen is a múlt időkben többször megújított hadjáratokban, melyekben csakugyan nevezett két rokona, az említett törökök és nevezett országunk más ellenségei ellen végre vitt tetteik után, — s azon ellenségek ellen a hit védelme és a haza oltalmazása végett sok jeles dolgot cselekedve, az egyik azon törökök, a másik pedig gyakran nevezett országunk más ellenségei által megöletve veszett el, azon Magyarország és szent koronája előtt, valamint mielőttünk is, vérenek bő ontásával s igen sok emberének halálával igyekezett magát kedvessé és kegyeltté tenni: említett Malomviz, Malomviztorok, Sebestorok, Osztrovil, Oliába, Patak és Sibissel helységeket, továbbá Oncokfalva, Reja, Poklisa és Kernyesd helységek felét, ezenkívül Polyán, Galacz és Fizecs helységek negyedrészt, nem különben néhai Hitemre kenéz szent-péterfalvi jószágrészt, melyek mind Hunyadvármegyében, az erdélyi részekben fekszenek, melyeknek, mint említett Kendris állítja, ősei is törvényes nemesi joggal békés birtokában voltak s ő is birtokában van jelenleg is, valamint, ha a dolog úgy áll a mint előre becsáttatott, minden és egész királyi jogunkat, ha netalán azokban jogunk volna, összes haszonvételeikkel és tartozandóságaikkal, tudniillik szántóföldeikkel stb. . . . említett Malomvízi Kendrisnek és általa testvérenek Lászlónak ¹⁾ s örökösöknek és összes maradékaiknak új adományunk czíme alatt adtuk, ajándékoztuk és adományoztuk, stb. . . . királyi jövedelmeink és a más joga sérelme nélkül, ezen levelünk erejénél és bizonyágánál fogva, melyet kiváltságlevelünk alakjába fogunk szerkesztetni, midőn az elénk színről színre vissza lesz hozva. Kelt Prágában, Szent-Czeczilia szűz és vértanú ünnepe (november 22-dikén) az Úr ezer négyszáz ötvenharmadik esztendejében, uralkodásunknak Magyarországon tizenmegyedik, Csehországon első évében²⁾“

Kendére vonatkozva nem fordítható testvér, (frater carnalis), hanem csak vérrokon értelemben: a fentebbi oklevelek értelméből bizonyos.

¹⁾ Memorato Kendris de prelibata Malomwyz, et per eum Ladislao fratri eiusdem carnali.

²⁾ Eredetije a családi levéltárból jelenleg kezomnél; másolata gróf Kendefi Elek kéziratában IX. szám alatt. Ugyanott a X. szám alatt olvasható

Hogy ezen adománylevél keltekor az adományos Kendris és László atyja János, kit 1394 óta látunk oklevelesen emlegetve, már nem volt életben, bizonyosnak tarthatjuk; mert ellenkező esetben valamint az eddigi adománylevelekben, úgy itt is találkozunk kellene nevével mint birtokosával és új-adományosával. A mi a csatában elesett Miklóst és Kendét illeti, haláluk helyét és idejét alább fogjuk Mátyás király 1462-diki adománylevelének szavaiból meghatározhatni.

A két életben maradt testvér egyikét Kenderest, már egy pár évvel ez oklevél kelte előtt mint a Hunyadi János által birt Munkács várnagyát és beregvármegyei főispánt találjuk említve Hunyadi Jánosnak Szegeden 1451-ben június 12-dikén kelt s hozzá intézett parancsában ¹⁾. Ez a Kenderes, vagy mint többször találjuk említve: Malomvízi Kenderes János, munkácsi várnagy volt igen hihetőleg a Szabolcs, Szathmár, Bereg- és Biharvármegyékben fektült Kendefi-jószágok szerzője, mely jószágokról a két testvér, Kenderes és László unokái 1522-ben kelt s általam eredetiben olvasott osztálylevelőkben úgy intézkedtek, hogy azok egészen Kenderes unokájának Jánosnak jutottak, míg a László unokája, ugyancsak László, és testvérei, a hunyadvármegyei birtokokból nyertek ezek helyett kielégítést. Innen fejthető meg, hogy a Kendefiek mai hunyadvármegyei levéltárában az ezen tiszavidéki birtokokról kelt adománylevelek, melyek kétségtelenül a két testvér nevére szólottak, — nem találha-

a gyula-fehérvári káptalannak azon évi jelentése a Rusori Bazaráb királyi ember jelenlétében minden ellenmondás nélkül történt beigtatásról. Ugyanezen jószágokra ugyancsak e két testvér részére V. László Szegeden 1456. decz. 13-kán ismét adott új adománylevelet, mely az előbbtől csak a befejezésben észrevehető némi változtatásokkal tér el. Ez, valamint a gyula-fehérvári káptalannak 1457-ben kelt s a Szentgyörgyi Demeter királyi ember jelenlétében minden ellenmondás nélkül végrehajtott beigtatásról szóló jelentése, eredetiben megvan a családi levéltárban; másolata gr. Kendefi Elek kéziratában XI. és XII. szám alatt.

¹⁾ A gr. Teleki család magyarországi ágának gyömei levéltárában ¹év eredetiből közlötte e levelet gr. Teleki József: Hunyadiak kora X. köt. 296 l. Ebben a Kendefi-család ezen tagja egyszerűen csak Egregius Kenderes névvel van említve. Azonban ugyancsak saját levéltárukból közölt gr. Teleki József i. h. 286—288 l. egy Beregszászon 1451. február 14-kén kelt

tók. ¹⁾ Kenderes utódai, unokájának Jánosnak két fiában, Péteben és Jánosban, még a XVI-dik század második felében kihaltán, vajjon a másik rokonág érvényesíthette-e az akkori viharos idők miatt törvényes öröklési jogait, s ha igen, mikor vesztette el ezen őt illető birtokokat? a családi levéltár XVI-dik századi és későbbi leveleit nem ismervén, meghatározni nem tudhatom.

Mátyás király is több rendbeli kiváltságlevelet adott az ismert két Kendefi-testvér, Kenderes vagy Kendris János és László részére, sőt birtokaikat Hunyadvármegyében a Hátszeg mezőváros mellett fekvő Váralja faluval gyarapította is.

1459-ben ugyanis Malomvízi Kende János fiának Kenderes Jánosnak személyes kérelmére, megerősítvén atyjának mint kormányzónak két rendbeli levelét, melyek értelmében a kérelmező néhai atyjának minden birtokát fölmentette volt az évenként a királyi kinestárba fizetendő ötvened terhe alól: ezen ötvenedet a kérelmező és testvére László minden jöszágában lakó népek-

oklevelet, melyben neve így fordul elő: Egregius dominus Joannes Kendres Munkács városának Hunyadi János által 1451-ben adott kiváltságlevelében is csak egyszerűen Kenderes néven van említve. Lásd: Századok. 1867. III. fűl. 286—288 l.

¹⁾ Én ezen birtokokat illetőleg csak egy adománylevél rövid kivonatát ismerem Szirmaynál: Szathmárvármegye ismertetése II. köt. 41 l., mely szerint Malomvízi Kendris János és Kende László 1455-ben adományt nyertek volt a szathmárvármegyei Genes helység egy részére. — Hogy ezek nem a Kenderessy és Kende, hanem a Malomvízi Kendefi család tagjai: mégpedig éppen azon testvérek voltak, kiknek részére V. László 1453. és 1456-diki adománylevelei keltek: azon a főntebbiek után kételkedniünk nem lehet. — Ugyancsak Szirmaynál i. h. I. köt. 7. l. találunk még kivonatban ismertette egy oklevelet, melyet szerinte „Malomvízi Kenderessy Mihály, nagyságos és loghatalmasabb úrnak Hunyadi János vajdának alispánja és máramarosi helytartója“ adott ki Szigeten 1445-ben. E kivonatban, megvallom, sehogysem tudok eligazodni; mert én az általam ismert Kendefi-levelekből e családnak a XV. században csak egy Mihály nevű tagját, a gyakran említett László fiát, ismerem, ki unokatestvérével Péterrel együtt bírta a hunyadvármegyei Kendefi-jöszágokat, melyekre, mint látni fogjuk, azzal együtt közösen új-adománylevelet is nyert 1492-ben. Hogy azonban ezen Mihály, kinek neve sem fordul elő a Hunyadi János, V. László és Mátyás király adományleveleiben, már 1445-ben teljeskorú s Hunyadi János máramarosi alispánja volt volna: előttem igen kétségesnek látszik, s hajlandó vagyok arra a gyanura, hogy Szirmay kivonatában talán tévedésből áll a Mihály név Miklós helyett, ki az 1439-től 1447-ig kelt oklevelekben gyakran van említve.

nek és jobbágyoknak örökre kegyelmesen elengedte ¹⁾, 1462-ben pedig, Budán, pünkösd innepén kelt levelében ugyane két testvér és örökösök részére valamint Magyarországon, úgy az erdélyi részekben fekvő minden birtokaikban pallosjogot adományozott ²⁾.

Ugyancsak 1462. adományozta nekik Mátyás király Körös-Bányán decz. 19. kelt levele által a Hunyadvármegyében a hátszegi kerületben fekvő Váralja helységet, a határában eső kötörönnyal ³⁾, valamint a Hátszeg mezővárosban szedetni szokott vámjövedelemmel együtt ⁴⁾.

Igen érdekes ezen oklevél, a meennyiben nemcsak az adományt nyerő János hadi érdemeiről, hanem régebben elesett nagybátyja Kende és testvére Miklós halálának helyeiről is megemlékezik.

Meggondoltuk, mond Mátyás király a szokásos bevezetés után, kitünő hűségét, dicső erényeit és sokféle szolgálatait kedvelt hívünknek Malomvizi Kendefi János fiának, Kenderes Jánosnak, ki magát mind néhai édesatyánk fönséges Hunyadi János úr, ezen Magyarországunk kormányzója előtt, mind pedig később előttünk, hű szolgálatainak fáradhatatlan törekedéseivel fölötté kedveltté tette. Melyek közül egy keveset, tetteinek leendő dicsőségére, jelen levelünkbe igtatandónak tartottunk. Legelsőben is az ötlük föl elmondandónak, mily nagy szorgalommal és

¹⁾ Datum Bude in festo beate Margarethe virginis (július 13-kán) A. D. 1459. — Átirva Mátyásnak 1464-diki kiváltságlevelében, mely jelenleg eredetiben kezemnél van.

²⁾ Eredetije a családi levéltárban, másolata gr. Kendefi Elek kéziratában a XXI. sz. a. — Ezen oklevélben a két testvér neve így jön elő: Egregij Johannes Kenderes de Malomwyz, ac Ladislaus filius Kende de eadem. Itt azonban a filius Kende csak a magyar Kendefi név fordítása, és nem a László atyját jelöli, mert e két testvér atyja, mint tudjuk, s mint magának Mátyás királynak 1459-diki levelében is olvashatjuk, János volt.

³⁾ Ez a „turris lapidea“ az Orlyá-Váralja fölött ma már csak romjaiban álló 6 öl magas s 8 1/2 láb vastag falu római eredetű őrtorony.

⁴⁾ Eredetije a családi levéltárban; másolata gr. Kendefi Elek kéziratában XIII. szám alatt. — A gy.-fehérvári káptalan jelentése a Csulai János királyi ember jelenlétében minden ellenmondás nélkül történt beigtatásról, ugyanott XIV. sz. a.

buzgósággal szolgált a főntebb nevezett János ezen Magyarországunk szent koronájának; különösen pedig említett néhai atyánkhoz, egész élete végéig, sok hadjárataiban, melyeket Magyarországunk oltalmazására akár a törökök, akár azon országunk más ellenségei ellen folytatott, szüntelen ragaszkodott, és életét a szerencse forgandóságának kitenni nem rettegett, a háborúban és csatákban gyakran fejét is veszedelembé vitte; azon időkben is, midőn említett néhai urunk-atyánk a kegyetlen törökökkel, kik országunk erdélyi részeibe, szokott gonoszságaikat és ember- és vagyonrablásaikat folytatni beütöttek, a Vaskapu nevezetű helyen derék ütközetbe ereszkedett, s akkor is, midőn ennek következtében a törökök ura, hatalmának mindenínnen összeszedett erejét, egy basának, tudniillik főhelytartójának vezérlete alatt, nagy számmal fegyverbe állította, s a basa azon iszonyú sereget először a havasalföldi részekre vitte, hogy azokat földülván, innen ismét az erdélyi részekbe nyomuljon pusztítani: említett néhai urunk-atyánk azzal is hasonlóan szembe szállván, mind a kétszer örök dicsőséggel emlegetendő győzelmeket nyert; — hasonlóan azon háborúban, — melyben ugyancsak néhai urunk-atyánk Rác- és Bolgárországon átvonulva, Románia széleiig nyomult, mely hadjáratban a gyakran történt ütközetekben folytonos győzelmeket nyervén, seregét tömegtelen ellenséges rabbal és zsákmánnyal terhelve épen visszahozta; más két ütközetben is, melyek közül az egyiket nevezett urunk-atyánk a tenger mellett, a másikat az úgynevezett Rigómezőn, magának a törökök fejedelmének személye és egész ereje ellen folytatott, Kenderes János azon urunk-atyánkkal vitéz katonai tiszte szerint mindig jelen volt, mik közben hadi vizsontagságok által elragadt számos emberét veszítette, és saját véréből is sokat kiontott. Azt sem mellőzzük, hogy azon Jánosnak két rokona, tudniillik Kende és Miklós, ezen országunk szent koronájáért életüket fölládozván, vitézségököt vérök ontásával örök dicsőségnek ajánlották. Kende ugyanis Somos erősség, az akkor ezen országot pusztítani szokott rablók főfészke alatt, az ezen rablókkal és országunk háborgatóival vívott ütközetben veszett el, miután előbb némely katonai tetteket mivelt. Miklós is a Volkán havasokban, midőn a törökök erejének magát elébe vetette, az ellenség fegyvere által esett el. De más

minden ügyek és hadi dolgok folytatásában is említett Kenderes János rég kezdett hűséges munkáit folytonos gyarapítással növelvén, kora ifjúságától fogva mindezeideig folytonosan hasznos volt országunk szent koronájának, s most böles tanácsadó, majd legvitézebb katona gyanánt viselte magát. Kinek fáradaimait ez alkalommal némi jutalommal akarván viszonzni: a hátszegi kerületben, Hunyadvármegyében fekvő Váralja nevű helységünket, valamint az azon Váralja nevű helység határában fekvő kötornyot, a Hátszeg mezővárosunkban szedetni szokott vámmal, s azon helység minden haszonvételeivel és bármiféle tartozandóságaiival, ugymint szántóföldeivel stb. stb. említett Kenderes Jánosnak és általa testvérének (fratri suo carnali) Lászlónak, az említett János, Kende fia, fiának s örököseiknek és összes maradékaiknak királyi kezeinkből adtuk, ajándékoztuk és adományoztuk, stb. stb. Kelt Keres-Bányán, Szent-Tamás apostol ünnepe előtti szombatn, az Úr czernégyszász hatvankettedik esztendejében.“

Főntebb is láttuk, hogy az adományt nyert Kendefi Kenderes János, Hunyadi János oldala mellett a vaskapui, havasalföldi (szt.-imre-kapui) győzelmekben, valamint az úgynevezett hosszú hadjárat alkalmával a Románia, a mai Rumili, határszélét képező Balkán hegylánc zlaticzai szorosának vívásában, mint szintén a tenger mellett, azaz Várnánál, vívott szerencsétlen titkózetben részt vett; itt ennél fogva ő rá vonatkozólag csak az 1448-ki rigómezei veszedelemben való jelenvoltát találjuk új adatúl fölhozva: de már nagybátyja Kende és testvére Miklós elestének körülményeit csak ezen oklevélből ismerjük meg. Oklevelünk szerint Kende a csehek somosi erőssége alatt esett el, melyen a Kassa és Eperjes közt Sárosvármegyében eső Somos (szlávul Drinov) mezőváros, illetőleg a rabló csehek e mellett épített vára értendő. Történelmi forrásaink ugyanis emlékeznek a csehekkel e vár alatt 1449-ben szeptember 5-kén történt titkózetről ¹⁾. És így Kendefi Kende elestének napja iránt kétségünk nem lehet. De nem lehetünk ily tisztában Miklós halálának idejére nézve: minthogy a törökökkel a Hunyadvármegye déli határán fekvő Volkán havasok közt vívott harcokról más, eddig is-

¹⁾ Lásd: Gr. Teleki József, Hunyadiak kora II. köt. 127. l.

mert forrásainkban emlékezetet nem találunk. Csak annyit állíthatunk ennél fogva bizonyosnak, hogy ezen csatának 1447. és 1453. között kellett történni; miután, mint oklevelesen láttuk, említett Miklós 1447-ben még életben volt, de már 1453-ban V. László adománylevelében róla mint a törökök által megöletettről van emlékezet.

Mátyás királynak a Kendefiek részére kiadott levelei közül még csak kettőt ismertethetek meg bővebben, melyek azonegy napon, 1464-ben, június 24 kén, keltek. Ezek egyikében, mely mint érintettem, a családi levéltárból eredetiben kezemnél van, a maga 1459-diki kiváltságlevelét, a másikban pedig ugyan-csak a maga 1462 diki adománylevelét s a gyula-fehérvári káptalan 1463-diki beigtatási jelentését írja át szóról-szóra, és adja ki koronázása utáni új függő kettős peesétje alatt ¹⁾. Ezeken kívül csak emlékezetem után szólhatok Mátyás király egy sokkal érdekesebb levelének tartalmáról, melyet többekkel együtt N.-Enyeden P. Szathmáry Károly barátomnál volt alkalmam olvasni, s melyben Mátyás, atyjának a kormányzónak, a Kendefiek részére 1447-ben Boldogasszonyfalváról kelt adománylevelét, mindamellet is, hogy atyja mint kormányzó ily kiterjedésű birtokot törvényesen nem adományozhatott volna, — tekintve a család tagjainak érdemeit, királyi hatalmának teljeségénél fogva helybenhagyja és megerősíti.

II. Ulászlónak 1492. 1493. és 1496-ban kelt adományleveleiben már nem az említett két testvér, Lászlós és János: hanem ezek fiai Mihály és Péter szerepelnek, mint a hunyadvármegyei Kendefi-jószágok birtokosai. Nevezetesen 1492-ben Malomvizi Kendefi Mihálynak és általa unokatestvérének Péternek ad II. Ulászló új adománylevelet Boldogasszonyfalvára, melyet elődeik és ők magok Hunyadi János kormányzó és azután V. László király adományából birtak és birnak. ²⁾ Ezen oklevélben Kendefi Mihály

¹⁾ Datum per manus . . . A. D. 1464. octavo Kalen. Julij. — Mindkettő eredetiben a családi levéltárban; az utóbbi másolatban is gr. Kendefi Elek kéziratában XV. szám alatt. Ebben a két testvér neve így fordul elő: Fidelis noster Egregius Johannes Kenderes filius condam Joannis Kende dicti de Malomwyz, ac Ladislaus similiter Kenderes frater suus carnalis.

²⁾ Datum Bude feria secunda proxima post festum annunciacionis beate

atyja nincs ugyan megnevezve : de miután Péter, néhai Kenderes János fiának és az említett Mihály unokatestvérének van írva ¹⁾, kétségtelen, hogy Mihály, Kenderes János testvérének Lászlónak fia volt.

1493-ban csak magának Malomvízi Kendefi Mihálynak részére kel II. Ulászló király új adománylevele, némely Malomviz tartozandóságait képező s a két Zsily folyó mellett fekvő, egyenként megnevezett szántóföldekről és rétekről, melyeket ősei és ő maga, ősei időktől fogva (ab antiquo) békésen bírtak és bír ²⁾. De már 1496-ban, ugyancsak II. Ulászlónak a hunyadvármegyei régi Kendefi-jószágokra, u. m. Malomviz, Malomviztorok, Sebestorok, Osztrovel, Nuksora, Ohába, Sibissel, Válya és Feder egész falukra, Ponor, Bár, Kernyesd, Poklisa, Onesokfalva, Szent-Péterfalva és Reja falvak felére, valamint a Polyén, Galacz és Fizecs falvakbeli birtokrészekre adott új-adománylevele ismét a két unokatestvér Mihály és Péter nevére van kiállítva ³⁾.

Eddig terjednek a családi levéltárból velem közölt oklevelek, melyeknek alapján ezen család XIV. és XV-dik századi származék-rende teljesen tisztába hozható, s a következő táblázatban terjeszthető elő :

Marie Virginis Anno domini 1492.— Eredetije a családi levéltárban, másolata gr. Kendefi Elek kéziratában XVI. sz. a.

¹⁾ Michaeli Kendefy et per eum Petro filio condam Joannis Kendres fratri suo patrueli.

²⁾ Datum Bude in festo boate Prisce virginis A. D. 1493. A családi levéltárban ; másolata gr. Kendefi Elek kéziratában XVII. sz. a. A gyula:fehérvári káptalan jelentése 1493-ból, a Macsesdi Miklós vajdai ember jelenlétében minden ellenmondás nélkül történt beigtatásáról ugyanott XVIII. sz. a.

³⁾ Datum Bude in vigilia festi beatissime Marie Virginis A. D. 1496. A családi levéltárban ; másolata gr. Kendefi Elek kéziratában XIX. szám alatt. A gyula-fehérvári káptalan jelentése 1497-ről az Osztrovai Opris királyi ember jelenlétében minden ellenmondás nélkül történt beigtatásról. U. o. XX. sz. a. — Ebben az új-adománylevélben a két rokon így van megnevezve : Fideles nostri Egregij Michael Kendefy de Malomwyz ac Petrus Kendresy (azaz Kendres fia) de eadem, frater eiusdem.

Malomvizi Kende Miklós (1300 körül.)

||
Mihály († 1359).

||
Kende (1394).

János	Kende. 1394. 1404.
1394. 1404. 1416. 1430.	1416. 1440. 1447. (El-
(Johannes	esett a somosi erősség
Kendris) 1443 (Joh. dic-	alatt 1449. sept. 5-kén).
tus Kende) 1447.	
(1453 már †)	

László 1439. 1440.	Kenderes 1439. 1440.	Miklós 1439. 1440.
1443. 1447. 1453.	1443. 1447. 1451.	(Nicodemus) 1443.
1456. 1462. (Ladisl.	(Munkácsi várnagy	1447. (Elesett a Vol-
Kenderes) 1464.	és beregi főispán)	kán havasokban
	1453. 1456. 1462.	1453 előtt).
	(Joannes Kenderes).	
	1464.	

||
Mihály 1492. 1493. Péter 1492. 1493. 1496.
1496. 1497. 1497.

Ezen két unokatestvértől jött le a család két ága, melyek közül az egyik, Péteré, kinek fia János az 1522-diki osztály alkalmával az összes tiszavidéki családi jószágokat kapta, ennek fiaiban Péterben és Jánosban a XVI dik század második felében kihalt, míg a Mihályé Hunyadvármegyében maig is virágzik.

SZABÓ KÁROLY.

Könyvismertetések, bírálatok.

I.

Benkő József élete és munkái, írta gr. Mikó Imre. Benkő József arcképével.
Pest, Ráth Mórnál, 1868. 8. r. 345 l.

Midőn a XVIII. század utolsó negyedében a nemzeti szellem ébredezett: a hazai történet iránt is mindinkább nagyobb érdekelttség kezd mutatkozni. Munkás kezek szorgosan gyűjték a multnak emlékeit. A kor, mely a történetírásra még meg nem ért, kitűnő volt a nyomozásban. Erdélyben ez irányban az úttörő, a legelső, a fáradhatlan Benkő József, református pap volt, Háromszéknek egy kised falujában, ki még egy lépést előbbre is tett, és már az anyag feldolgozásához is fogott. Neki, „az erdélyi történetnyomozás megalapítójának“ emel egyik méltó utódja a tudomány mezején, jelen műben, emléket, mely szintoly hangosan hirdeti Benkőnek érdemeit, mint szerzőjének mély tudományát és elfogulatlan nemes lelkületét. Nem kezdhetjük jobban ez évben a jelen rovatot, mintha a fennemlített művet az olvasó közönségnek bemutatjuk.

Benkőnek előttünk fekvő élete nem erős subjectiv színezetű rajz, melyben az író, egyéniségéhez idomitva az adatok nyelvét, beszéli el az eseményeket. Szerző főképen teljességre s pártatlanságra törekedvén, lehetőleg tárgyilagos maradt. Előszavában határozottan kijelenti álláspontját. „Akarom, ugymond, hogy tények, okiratok, és az ő (Benkő) meggyőződést keltő egyenes szavai beszéljenek. Az én részem legyen az anyag egybehordása, rendezése, s egy igazságos ítélet hozathatásához a szükséges feltételek megalapítása.“ És csakugyan, szerző összegyűjtött mindent, mi Benkő életére nézve magán és közgyűjtemények-

ben, az erdélyi főkormányzók és más hatóságok levéltáraiban található volt. Az adatoknak összeállítása olyan, hogy az olvasó nemcsak Benkőről magáról, hanem korának tudományos állásáról is világos fogalmat nyer, és képes lesz magának önálló ítéletet alkotni, még mielőtt szerzőnek véleményét hallotta volna. Minden lényeges együtt van, de minden felesleges mellőztetett, a mi pedig a compositionnak legfőbb titka, s a mi ellen legjelesebb írók is vétének.

Azonban nem az adatok teljességében, nem az egyszerű, átlátszó elbeszélésben találok én a munka legfőbb érdemét. — Szorgalommal, kitartással talán más is összegyűjtötte volna ez adatokat: de Benkő jellemének, életének hű felfogására az oly mély belátású s egyuttal oly rokon lélek kellett, mint szerzőé. Előbeszédében, melyet az olvasó már a „Századok“ múlt évi folyamából ismerhet, gróf Mikó a biographiára nézve oly szabályokat állít fel, melyeket az emberi érzés és tudomány egyaránt helyeselnek, s melyeket minden írónak jó volna elolvasni, mielőtt egy életrajznak megírásához fog; mert az ember mindig hajlandó azon complicált tüneményen, mit emberi életnek nevezünk, könnyedén átsurranni, és itélni egyoldalúlag, igazságtalanul. Felületes elmék rendszeren mindenben nagyot látanak, és optimisták. Éleseszű emberek szeretik az árnyoldalokat. Drasticus vonásokkal, rikító színekkel csakugyan hatásosabb képet nyújthatni, mintsem ha a valósághoz híven, elmosódott, s nem határozottan rossz alakokat tüntetünk fel, a minők kevés kivétellel az emberek. Mikót a hatásvadászat el nem kapta. Benkő iránti rokonszenve apologetává nem teszi. Híven előbeszédéhez, mindvégig történetíró marad, a szó legnemesebb értelmében, ki mindent megfontol, csak az igazságot keresi, és azt éles elmével fel is találja.

Benkő szerencsétlen ember volt. Lelke a tudományokért lángolf, éles elme mellett vasszorgalommal bírt: de mindenütt útjában állott, szárnyát szegte a szegénység. A sebeket, melyeket lelkén kajánság és lelketlenség ejtettek, behegesztették volna a tudós világnak elismerő tapsai, ha a nagy-családú apát anyagi gondok nem üldözik. A borban keresett vigaszt, és végre félmámoros fővel, a szükség által is sarkalva, oly tetteket követett el, melyek fejére ismételve bünyefnyító pereket, végre szí-

gorú elmarasztaló ítéletet vontak, és csak a halál menté meg az örökös fogságtól.

Benkő élte végszakában ismételve feleket esketett meg, kik törvényszerint össze nem kelhettek volna : sőt tette azt még akkor is, midőn őt az irányában különben kegyes egyházi főtanács minden papi cselekvénytől szigorúan eltiltotta. Valóban, ismerni kell a szegénységnek minden phasisát, és azok depraváló hatását, hogy bűnnek ne vegyük azt, a mi Benkőnél már, tekintve a körülményeket, alig beszámítható botlás volt. Sorsosi pálczát törtek felette : Mikó, a gazdag főúr, ki a szegénységet csak hírből ismerheti, valódi történetírói objectivitással felfogta helyzetét, és mint enyhítő, hogy ne mondjam mentő körülményt a serpenyőbe dobta.

Gróf Mikó saját felfogását csak a műnek XVI-dik és utolsó fejezetében adja elő. Tizenöt fejezetben Benkőnek viszontagságos életét és nagybecsű munkáit ismerteti, melyekben ez Erdélyt ismét a mívelt világnak emlékezetébe hozta ; a hazai iparnak egy új növényt fedezett föl — mert kítettő fűvész is volt, — s a hazai történetre nézve egymaga annyit gyűjtött, annyit tervelt, hogy azt napjainkban is a tudósok vállvetve sem tudták még mind kivinni. Mellékelve Benkő életére vonatkozó 57, mégeddig kiadatlan érdekes okmányt vesz az olvasó ; a hely szűke nem enged, hogy e toldalékokat tüzetesen ismertessem : de mégis ki kell emelnem a harlemi tudós-társaság tagsági oklevelét Benkő számára (XIV), Benkő eredeti, gyarló németességgel írott folyamodását József császárhoz, fűvészeti munkájának kiadása tárgyában, és végre egy keresetlevelet, melyet Benkő, még mint fiatal pap, közvádlói minőségben az erdővidéki papiszék megbizásából a baczoni zsinaton Simon István, baróti lelkész ellen, részegeskedése miatt benyújtott ; vád, melyhez hasonló, mint szerző megjegyzi, élte későbbi szakában magának is hallania kellett.

A mű elé Benkő képe van csatolva. A XV-dik fejezetben Benkőnek eddigi elég számos életirói vannak ismertetve és bírálva : Mikó műve valószínűleg befejezte sorukat. Az adatok együtt vannak, — az irodalomtörténet ítélnet.

II.

Szláv történelmi szemle.

Azon meggyőződésből indulva ki, hogy hazai történelmünk nagyobb szerű műépülete csak úgy emeltethetik föl szilárd alapon, ha a szükséges anyag a világ különböző vidékein rejlő, s az idők viszontagságaitól megőrzött levéltárakból kellőleg kibányásztatik: nem vélek haszon nélküli dolgot mivelni, midőn a „Századok“ történetkedvelő közönségének figyelmét a hazai szláv „Matica“ történelmi közleményeire fordítani bátorodom. Ezen „tudományos társaság“ újabbán évkönyveket bocsát közre, melyekben nagyobb részt hazánkat érdeklő történelmi czikkek fordulnak elő, — s bár nem tulajdonítok nekik túlságos becsét: mindazáltal némely merész — s állítólag hiteles okmányokra alapított — állításaik megérdemlik a magyar történetíró figyelmét, annál is inkább, mert e czikkek hazánk történetének legbizonytalanabb, — s íróink által is kevésbé bűvárlott — korára, az őstörténelemre vonatkoznak.

Ezelőtt hét évvel Szabó Károly, őstörténelmünk ezen fáradhatatlan és lelkiismeretes bűvara, maga is ez értelemben nyilatkozott akadémiai székfoglaló értekezésében őstörténelmi forrásaink bizonytalanságáról s kritikátlanságáról. „Épen nemzetünk őstörténete azon tér — mondja ő — melyen régi tudásaink közül annyian, — annyi buzgalommal, — mondhatni szenvedélylyel, de valljuk be nyiltan, többen a legbuzgóbbak közül oly kevés sikerrel, mert elfogultan, s gyakran tévesztett irányban működtek, s a helyett, hogy a pyramisnak alapját törekedtek volna erősen megvetni, a fellegek homályába vesző csúcs felállításán ábrándoztak. Ez utóbbi állításom igazolására elégnek tartok csak annyit említeni, hogy míg egész iskolája volt nálunk azon tudósoknak, kik nemzetünket a világ legősibb népének akarták bizonyítani, s történetének adatait a régi világ történetíróinak műveiből, legtöbbsnyire névhasonlítás vagy szójáték segítségével, minden bírálat és összefüggés nélkül, Krisztus sz. előtti századokra, sőt ezredekre összeböngésztek: addig legelső honi

történetirónknak — Béla király névtelen jegyzőjének kora, annyi vitatás és küzdés után mai napig sincs a tudomány teljesen meggyőző érveivel elhatározva és eldöntve, nemhogy adatainak becse bírálatalag igazolva s ezek gyöngyei a salaktól teljesen tisztázva volnának, s hogy középkori régibb forrásokból eredt krónikáink szövegének egybevetését, kitisztázását s párhuzamos bírálati kiadását még mindig a jövőtől kell remélnünk *)“

S éppen ezért, mert ez óhajtott idő még nem következett be, s forrásaink becse s némely adataik hitelessége mindeddig nincs kétségen felül helyezve: nem zárhatjuk el szemeinket — igénytelen nézetem szerint — más nemzetű és nyelvű írók oly szerű közléseitől, melyek éppen azon homályos korra vonatkoznak s valamely kérdés tisztábazozatalát elősegíthetik.

Egy ilyen cikket óhajtottam ezúttal bemutatni Záborsky Jónás szláv történetirótól, mely a fentebb említett „Matica“ évkönyvében ily cím alatt jelent meg: „Mikor egyesítettett a szláv föld Magyarországgal?“ — Minden félreértés elkerülése végett előre kell bocsátanom, hogy itt „szláv föld“ alatt Magyarország felföldjének azon része értetik, melyet a Vág vidéke képez, a mely tehát részint Cseh- és Morva-, részint Lengyelországgal volt határos. E vidék elfoglalását Záborsky — alább előadandó módon — az 1025-dik évre teszi. Hogy ez előadás lényegesen különbözik a mi történetirónkétól: első tekintetre is nagyon szembeszökő, mert a mint tudjuk, Horváth M., Szalay L., s más történetirónk azon vidék elfoglalását Zuárd, Kadoesa és Hubának tulajdonítják, és pedig még a honalapításkor, Árpád idejében. Ezen előadások alapjául leginkább Béla király névtelen jegyzőjének közlése szolgál. Záborsky azonban görög és szláv források után igyekszik kimutatni, hogy e közlés hibás; s előadása végén egész diadalérzettel (!) kiált fel: „Vajjon mikor fog már győzni az igazság a mindenkép feltartogatott hazugság felett? Hisz az általam hirdetett igazságot már előttem vitatta Szklenár pozsonyi tanár Katona ellenében. „Vetustissimus Magnae Moraviae Situs“ ában ugyanis kimutatta, hogy a vágmellékieke

*) Béla király névtelen jegyzőjének eddig megjelent kiadásaihoz újabb érdekes jegyzeteket tett íj. Kubinyi Ferencz, az általa kiadott „Árpád-kori okmánytárban.“

nem hódította meg Árpád, hogy a magyarok Horvátországot nem bántották, hogy Zalan költött név, hogy a névtelen jegyző nem szolgálhat történeti forrásul. És még mindeddig minden iskola tanszékéről hirdettetik e némelyeknek kedves tévtan, s a Névtelen ámit! " Látni e szavakból, hogy Z. igen magas paripáról beszél, s állításait oly biztosaknak és hiteleseknek tartja, mintha azok minden kifogást kizárnának.

Talán nem lesz egészen fölösleges, ha e merész beszédnek alapját is megismertetem, s a t. olvasóra bízom, némely megjegyzések kíséretében, az ítéletet annak alaposságáról.

Záborsky mindenekelőtt kiemeli, hogy a fenmaradt emlékekben mily eltérések vannak a magyarok bejövetelének mind idejére, mind útjára nézve.

„Az időre nézve Turóczy szerint a magyarok 744-ben jöttek be, Kézay szerint 872-ben, a budai chronica szerint 888-ban, Anonymus szerint 903-ban, a mi több mint 100 évi különbséget mutat.

Útjokra nézve két különböző irányt jelölnek ki. Anonymus szerint jöttek Suzdal és Kiew mellett Halicson át, s a Kárpáton keresztül vonultak Magyarországra, letelepedtek Ungvárnál s onnan hódították meg játszva (?) Erdélyt, a bolgár fejedelemséget, Pannoniát, Morvát. Kézay Simon szinte Kiew felől vezeti őket Ungvár felé. Turóczy más hagyomány szerint beszél; ő egyezően biborban született Konstantinnal, elébb Erdélybe vezeti a magyarokat, hol Álmos meghalt. Onnét vette meg Árpád Szvatopluktól az országot egy fehér lóért. A magyarok lejöttek Belgrádig.

Bármennyire térnek is el egymástól tévelygő krónikáink előadásai — folytatja Z. — abban mindnyájan megegyeznek, hogy a magyarok mostani kiterjedésében foglalták el e hazát.

Pedig, hogy a magyarok még a tizedik század közepén is nem foglalták volt el a nyitrai fejedelemséget, vagyis a Vágvidéket, a mostani szláv földet: azt hitelesen bizonyítja biborban született Konstantinnak 950 táján írt „De administrando imperio“ című műve. Ezen koronás, következőleg jól értesült író, a magyarok által elfoglalt földet folyók által határozza meg. Ilyenek a Temes, Tutes (Aluta?) Maros, Körös és Tisza. Ezek közt pedig nem említetik sem a Morva, sem a Vág, sem a Garam, sem

az Ipoly, sem más nyitrai folyó. Következőleg a magyarok nem is foglalták volt el ezek tájait. Földjük határai csak a Tiszáig terjedtek.“

Ezután felemlíti ugyan bíborban született Konstantinnak azon állítását is, mely szerint a magyarok meghódították egész Morvaországot: de ő ezt csak a Dunántúl (Pannonia) egy kis részére hajlandó érteni, s folytatólag magyarázza, hogy a koronás író megkülönbözteti a hegyek felé lakó horvátokat és a magyaroktól délre lakó horvátokat, hogy amazok szomszédaiak éjszakra, ezek délre. Ez utolsó állítását Lelevel lengyel történetíró szavaival is erősíti. — Azonban e helynél megjegyzendőnek tartom, hogy itt nem szükséges senki másra hivatkozni, mint pusztán magára bíborban született Konstantinra. Ugy tudom, hogy bíborban született Konstantin előadásának épen ez a helye igen homályos, és a koronás író talán semmiben nem mutat oly ingadozást, mint a földrajzi adatokban. Hogy például az említett folyóhatárok közt nincs említve sem a Vág, sem a Garam, sem az Ipoly, az — nemleges ok lévén — nem sokat bizonyít, mert azokat az író, — mint kisebb folyókat, — épen úgy mellőzhette, mint például mellőzte a Szamost, Bodrogot, Berettyót és Bégát. Pedig már ezen folyók vidéke — mint a főntebbiekből is látszik — bizonyosan el volt foglalva. A mi pedig a horvátok szomszédságát illeti, azt már kitűnő forrás-magyarázónk Szabó Károly is kimutatta, hogy bíborban született Konstantinnak adatai e részben hiányosak s egymásnak ellentmondók. Így pl. a XIII. fejezetben a magyarok szomszédairól ezt mondja az említett forrás: „A turkokkal (magyarok) ezen nemzetek határosak: nyugot felé tőlök Frankia (azaz Németország), éjszak felé a paczinakiták (besenyők), dél felé a Nagy-Moravia, Szvatopluk országa, mely is ezen turkok által tökéletesen megsemmisítették és általok elfoglaltatott. A khrovatok pedig a hegyek felé határosak a turkokkal.“ — Látni való, hogy itt sok homályos állítás van. Először is a besenyőket a magyarok éjszaki szomszédainak mondja — tehát a Kárpátok vidékén, holott bebizonyított dolog, hogy a besenyők a mai Moldva és Bessarabiában laktak, a magyaroktól keletre. Azt is több helyen mondja bíborban született Konstantin, hogy Nagy-Moráviát tökéletesen megsemmisítették és elfoglalták a magyarok,

s mégis délről szomszédjoknak állítja. — Záborsky ezenközlés után említi a horvátokat, kik a hegyek felé határosak a turkokkal. Igaz, hogy éjszak felé is említettnek az ugynevezett fehér, szabad, független horvátok: de a 40-dik fejezetben maga bíborban született Konstantin újra állítja, hogy a magyarokkal a horvátok délfele szomszédok, miből Szabó Károlylyal bizvást következtethetjük, hogy ő a Z. által idézett helyen is az ádriai tenger bérczes mellékén lakó horvátokat értette, kiknek országa hazánktól csakugyan délre fektűt.

A fentebb idézett tételekből tehát éppen nem lehet azt következtetni, hogy a magyarok még 950-ben nem birták volna Magyarországnak felső vidékét.

Azonban nézzük a további állításokat. Ezeket, források hiányában, minden megjegyzés nélkül közlöm, a czáfolatot azokra bizván, kik helyzetöknél fogva könnyebben férhetnek a szükséges adatokhoz, mint én.

„Hogy az említett felföldi vidéket — folytatja Z . . . a breislavi ütközettel a csehek foglalták el, s még 973-ban is birták, azt Palacky a prágai — VI. Benedek pápa és I. Otto császár által megerősített — püspökség levéltárból bizonyítja, mely ugyanez évről való. Azon levéltár adata szerint (Palacky, Dejiny nár. česk. D. I. č. 1. str. 254.) a prágai püspökséghez tartozott az egész régi Fehér-Horvátország, a Táttra innenső és túlsó részén. A püspökség határai a Táttrán túl: Stry, Lemberg, Bug és Podlachia folyók; innenső részén hozzá tartozott mind az, a mi a Táttra, a Duna és a Máttra közt fekszik, s nevezetik e vidék azon okmány szerint „Vág-provinciának.“ *)

Ezen okmányból látható, hogy 973-ban, midőn Esztergomban Gejza fejedelem uralkodott, az egész mostani szlávöld egyházi tekintetben Csehországhoz tartozott, s Palacky ekképen végzi: „A régi kor ismerői előtt alig kell említeni, hogy

*) Inde Ungarorum limitibus additis usque ad montes, quibus nomen est Tatri, dilata procedit. Deinde in ea parte, quae meridiem respicit, addita regione Moravia usque ad fluvium cui nomen est Vag, et ad mediam sylvam, cui nomen est Mudre (Máttra) et ejusdem montis. eadem parochia tendit. quae Bavaria limitatur.

itt az egyházi és állami határ egytívé esett,“ — azaz, hogy a szlávöld államilag is Csehországhoz tartozott.

II. Boleslav halála után azonban (999) mindaz, mit a csehek Fehér-Horvátországban birtak, a Táttra déli és éjszaki oldalán, tehát a szlávöld is, a lengyel Boleslav-Chrobryra szállt. Hogy mikor és miként történt ez, Palacky nem bírja meghatározni: de osztja Lelevelnek és más lengyel történészeknek állításait, kiknek van egy 12-dik századbéli krónikájok, mely szerint az 1000-dik évben Lengyel- és Magyarország között így állott volna a határ: „A lengyel határ egész a Duna folyóig, Esztergom városig terjedt; onnét Eger városáig s tovább a Tiszáig: onnét meghajlott, Cepla (Tepla) folyó mellett egész Gál-Szécsig.*)

Mit látunk ebből? Esztergom, a fejedelmek székhelye, 1000-dik évben határerősség, s egész Egerig, s Gál-Szécsig lengyel birtok? Ily közeli tanúbizonyságnak igen nehéz ellentmondani. Ha tán téved is némely események elbeszélésénél, mint minden krónikás, de a határ ezen jelölését csak nem találhatta fel magától. Ezen állítás a hitelesség bélyegét viseli; s földrajzilag helyes. Cepla patak neve egészen megfelelő az azon vidéken élő sárosi és zempléni kiejtősmódnak. „Castrum Galis“ vagy Galli név megegyezik a mai Gál-Széccsel.

De talán van hazai bizonyosságunk, mely ezen lengyel határvonást kétségbe vonná? Igen van, s éppen ez az, a mi engem azon állításra vezetett, hogy a szlávöld 998-ban már magyar kézen volt.**)

Mert ezen évre teszi Turóczy krónikája Kupa lázadását Dunántúl, s legyőzését a felföldiek által. Ezek összejöttek a Duna éjszaki partján, hol a Garam abba beleömlik. Következőleg a helyzet és katonaság arra mutat, hogy már ekkor a szlávöldnek magyar kézen kellett lennie. — Mindezen bizonyságoknál

*) Nam termini Polonorum ad litus Danubii ad civitatem Strigoniensem terminabantur; dein in Agriensem civitatem ibant; demum in fluvium, qui Tizia nominatur, cedentes regyabant juxta fluvium, qui Cepla nuncupatur, usque ad castrum Galis, ibique inter Ungaros, Ruthenos et Polonos finem dabant. Monum. Poloniae hist. Bielovszki T. I. Lwov, 1864. p. 505.

**) Ez vonatkozás czikkírónak Sasinekkal való polemiájára, melyben ez állítást vitatta, s mely említve van jelen czikke elején is.

azonban több értékű azon igazság, hogy Sz.-István az egész szláv földön egy püspökséget sem alapított, sőt legkisebb egyházi intézkedést sem tett. S ezt nem lehet föltenni egy oly buzgó egyházpártolóról, mint a minő volt István.

Turóczy krónikájáról tudjuk, hogy gyakran csak érint valamely igazságot, de még gyakrabban téved. Azonban feltartathatjuk a krónika hitelességét is, s úgy találhatjuk meg az igazat. Boleslav-Chrobry István nővérét Judithot birta feleségül, s így nemcsak szlávokat küldhetett neki segítségül, hanem tátrántúliakat is.

S ez az igazságnak annál nagyobb valószínűségével bír, mivel István és Boleslav nemcsak sógorok, hanem hasonló elvtű uralkodók is voltak, valamint apáik. Boleslav megsemmisítette az igazhittű (orthodox) krakkói püspökséget, István harczott az orthodox dunántúli fejedelem Kupa ellen. Lehet-e csodálkozni, hogy Boleslav katonasággal jött, jelesül, hogy szomszéd szlávokat küldött Istvánnak segítségül?

A míg ő élt, István nem gondolt semmi hódításra. De mikor Boleslav-Chrobry 1025-ben meghalt: István félretette a rokonságot és a hálát, irigy szemet vetett a Dunán át a szép szláv földre, s a dolog könnyű volt. Mert valamint Csehországban a vitéz II. Boleslav után a méltatlan III. Boleslav következett, úgy Lengyelországban is Boleslav-Chrobry után az ő gyenge fia II. Micislav jött. A mint könnyű volt a lengyeleknek II. Boleslav halála után elfoglalni a csehektől a szláv földet és Morvaországot: úgy Boleslav-Chrobry halála után könnyű volt Istvánnak elsajátítani mindakettőt, — Morvát ideiglenesen, a szláv földet örökre.

Palacky ezt (Dej. D. I. 1. 296. l.) Boesek levéltára alapján 1026-ra teszi, s a foglalást a Judithtól született Veszprémnek (Bezprem) tulajdonítja, kit testvére II. Micislav elűzött. Vippo (De vita Chunradi, Pistorinál III. 470. l.) azt írja róla, hogy Russiába ment (in Ruzziam): Palacky ezt magyarországi russ fejedelemségre magyarázza, melyben István fia Imre uralkodott (dux Ruizorum.) Ennek ösztönzésére üzent István háborút Micislávnak, s elfoglalta a szláv földet és Moráviát a maga részére.

S ezen hódítás már hasonlított a civilizált nemzetek hódí-

tásaihoz: nem történt sem a lakosság vad irtásával, sem a birtokok elszedésével az eddigi tulajdonosoktól. Igaz, hogy ezek lassan fogyni kezdtek némely gazdagabb családok alatt; de ez nem volt a hódítás következménye. Ez a német feudális rendszerből következett, mely a magyar népet is hódolásra kényszerítette. Azt hiinni, hogy az egész szláv gazdagabb rész magyar eredetű, egészen valótlan lenne.

Itt azonban valaki felhozhatná ellenünkben Szt.-István levelét, mely által 1006-ban jószággal látja el a nyitrai káptalant. Elmondja ott, hogy mennyire örült, Nyitrába érve, midőn ott kilencz római egyházi férfiút hallott énekelni, mint az angyalok chorusát, kik Szt.-Emeram kanonokainak nevezettek, s elmondja, hogy ő maga is énekelt velök öt napon át. Ha e levél hiteles volna: akkor széthullna mindaz, a mit fentebb a szláv-föld 1026-dik évi meghódításáról mondtunk. Azonban maga Descricius, a ki ezt a nyitrai káptalan levéltárából közlé, kétségbe vonja hitelességét, mivel helyesírása is újabbszerű.

Ezzel azt hiszem — végzi Z. — alapjából fel van forgatva minden hamis költés a Zuárdokról, Kadosákról és Hubákról. Magyarországot még Sz. István korában sem tartom jelen kiterjedését határai közt létezettnek. Nyugot felé nagyobb volt, mert magában foglalta Ausztria egy részét is: de éjszakra kisebb, minthogy Vác felé csak a Dunáig terjedt. A Tátraig terjesztette határait Sz.-István, uralkodásának vége felé.“

• Íme ez az, a mit figyelemgerjesztéstül érdemesnek tartottam közölni. A tárgy elég érdekes arra, hogy történetbúváraink komolyan megvitassák. Tudományos harcban, mely így fejlődik ki, nem kevesebb dicsőség illeti a legyőzött félt, mint a győztest, mert az igazság felderítése az, melyért harcra kelt. Mindazáltal erősen hiszem, hogy győző a magyar rész leend.

ZSILINSZKY MIHÁLY.

T Á R C Z A.

— Magyar Történelmi Társulat. (Választmányi ülés, jan. 9-kén). A történelmi társulat ez évi első ülése igen élénken folyt le, örövendetes képét tüntetvén föl az e téren fejlődő mindig elevenebb mozgékonyaságnak, tevékenységnek. A választmányi tagok közül Horváth

Mihály elnöklete alatt részt vettek az ülésben : Doboczky Ignác, Horváth Árpád, ifj. Kubinyi Ferencz, Nagy Iván, b. Nyáry Albert, Pauler Gyula, Pesty Frigyes, Pulszky Ferencz, Römer Flóris, Szalay Ágoston, Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán, Toldy Ferencz ; az alapító és évdíjas tagok közül ott láttuk Ráth György, dr. Fischer Kálmán, Rész-Ensel Sándor, ft. Piry Czirjék stb. urakat, s azonkívül is szépszámú szakkedvelő közönséget, — kik mindvégig a legnagyobb érdekeltséggel folytak be, illetőleg élénk figyelemmel kísérték a fennforgó ügyeket és előadásokat.

Az ülés főbb tárgyai ezek valának :

1) Horváth Mihály másodelnök üdvözli a választmányt az újév ez első összejövetelén ; visszapillantást vet a társulat múlt évi alakulására és működésére ; örömmel constatalja azon meleg és folyvást gyarapodó részvétet, melylyel a hazája történelme iránt érdeklődő közönség társulatunkat fölkarolta. A társulat szellemi működésének eredményét legkivált havi közlönyünk, a „Századok“ képezi ; ennek egy évi folyama immár a közönség és bíráló előtt áll. Hogy azonban az egyre növekedő részvétet megérdemeljük, s hogy a „Századok“ tartalmi becését fokozatosan emelhesük ; buzgó közreműködésre, folyóiratunknak a jelen évben is, sőt most méginkább, támogatására, érdekesítésére hívja fel elnök úr a választmány tagjait, kiknek ama részvét egyszersmind munkálkodási kötelességet is róv terhökül. Vácsolja továbbá a társulat másnemű működéseit is, melyek, hogy mind nagyobb térre terjeszkedhessenek, — az eddig nyilvánult érdekeltséget nemcsak ébren tartani, hanem még emelni, szélesbítni szükség. Ezt tegyük, erre törekedjünk !

Ezek voltak főbb vonásai ő mlga megnyitó beszédének, melyet a jelen voltak zajos éljenzése közt rekesztett be.

2) Titkár felolvassa a deczemberi ülés jegyzőkönyvét. Hitelesítettik.

3) Pénztárnok Pesty Frigyes jelenti, hogy a társulat a decz. 5-diki ülés óta ismét nagyszámú új taggal szaporodott, nevezetesen 3 alapító és 74 évdíjas taggal. Az alapítók : Szaniszló Ferencz nagyváradí, és Fogarassy Mihály erdélyi lat. szert. püspökök, továbbá Györffy László váradí nagy-prépost és címzetes püspök, 100—100 frttal. Az évdíjasok neveit itt nagyszámuk miatt nem közölhetvén, utaljuk a t. olvasót erre határozott rendes rovatunkra, hol

az összes új tagok nevei olvashatók. Mindazáltal különösen megemlé-
 jük dr. Kürthy János urat, nagy-váradi jogakadémiai tanárt, ki-
 nek lelkes felszólítására Váradról egyszerre 34 tag irt alá, köztük a két
 megyés püspök, nagy-prépost, mindkét káptalan kanonokjai, a jogaka-
 démia tanárai stb. Eperjesről Szi e b e r Ede igazgató-tanár ur szintén
 szépszámú tagokat gyűjtött, valamint Dunántúl és Pozsonyban N a g y
 Imre úr, a községi kerületi tábla bírása, ki a társulatot eleitől fogva
 lelkesen támogatja. — A választmány örvendve vette tudomásul a
 jelen szép gyarapodást, s az új tagokat mind megerősíté.

Ezután előterjesztette P e s t y Frigyes úr az 1867-ik évről szóló
 kimerítő pénztári kinutatót a társulatnak, s kérte, hogy ezen évi szá-
 madások felülvizsgálatára bizottság neveztesse ki. Elnök e czélra Hor-
 váth Árpád és Fischer Kálmán urakat szólítja fel. A felülvizsgálat meg-
 történte után a számadás közzé fog tétetni a „Századok“-ban.

4) H o r v á t h Mihály és R ó m e r Flóris urak jelenték, hogy a
 mult ülés felhívása folytán való megbízatásaikban eljárak, és pedig az
 előre remélt fényes eredménnyel. Ugyanis mind herezeg-prímás ő fő-
 magassága, mind egri érsek ő excája hazafiúi készséggel oda nyilatkozni
 méltóztattak, hogy a Modenában levő XII. esztergomi és egri codex le-
 másoltatási költségeihez szivesen hozzájárulandnak, sőt hgprímás ő
 eminentiája az esztergomiakat, ha történelmi tekintetben különös érde-
 küeknek itélendi, saját költségén kiadni is ígérkezett. Az ülés lelkes
 éljenei hangoztak a hazafiúi és tudományos áldozatokra mindig kész két
 egyháznagyra, — valamint másod-elnök úr abbeli tudósítását is hálás
 örömmel vette tudomásul a választmány, hogy b. E ö t v ö s József cul-
 tusminister ur ő nmlga a legszivesebb készséggel megígéré hivatalos
 közbenjárását az olasz kormánynál, a fennirt codexek másoltatás végett
 Pestre küldésének kieszközlése tárgyában, — sőt erre nézve ő excája
 már meg is tette a kellő intézkedéseket.

5) A „Századok“ ügye kerülván tárgyalás alá, a választmány
 elhatározta, hogy e közlöny évi terjedelmét a társulat növekedő pártol-
 tatása folytán 30 nyomott ívről 40-re emeli, úgy, hogy a „Századok“
 ezentúl is hónapanként — minden füzet külön, s borítékkal jelenjék
 meg, kivéven a két havi nyári szünidőt; így összesen 10 füzet fog az
 1868-ik évre kiadni, 3, 4, 5 ív között váltakozva, a mint a szerkesz-
 tési beosztás igényli. Az egész évi folyam ehhezképest 10 — 12 ívvel
 több leend a mult évinél. S így a társulat tagjai mennél inkább szaporod-
 nak: e füzetek terjedelme annál inkább bővül. A „Századok“ anyagi és

szellemi ügyeire nézve Horváth Mihály elnöke alatt a múlt évben alakított bizottság — Nagy Iván, Pesty Frigyes, Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán és Toldy Ferencz v. tagokból álló — az 1868-ik évre újra meghagyatott, tagjai közé még dr. Rómer Flóris, mint archaeolog kéretvén föl.

6) Titkár jelenti, hogy Milkovich Zsigmond orsz. képviselő, mint alapító tag, a maga alapítványát fiára Milkovich Imrére óhajtja átíratni. A választmány beleegyezik.

7) Dr. Fischer Kálmán társulati ügyész felolvassa a még be nem fizetett alapítványi összegekről készített kötelezvény-mintát. Kiadatik Szalay Ágoston és Ráth György urakból álló szakbizottságnak, melynek jelentése alapján a jövő ülés véglegesen intézkedni fog e tárgyban.

8) Titkár bemutatja Véghelyi Dezső vál. tag küldeményét: egy Árpád- és egy Anjou-kori művészi rajzlatu okmányfej vagyis kez-dőbetű photographiai másolatát, melyet a szakértő okmánybuvárok, mint ritka szép példányokat érdeklő szemléltek. A társulat ajánlatával támogatja Véghelyinek a pénzügyminiszterhez intézett abbéli kérvényét, hogy a Veszprémvármegye történetét érdeklő okmányok tanulmányozása céljából nevezett ernyedetlen szorgalmú búvárunk a volt kamarai levéltárba bebocsáttatást nyerhessen.

9) Pulszky Ferencz vál. tag meghívja a választmány tagjait saját, általános műtörténeti tekintetben — mint tudjuk — igen becses, azonban néhány magyar műtárggyal is bíró régiséggyűjteménye megtekintésére. Az ülés a szives meghívást köszönettel fogadja. (E becses gyűjtemény f. hó 18-kától febr. 18-ig leend az Akadémia palotájában közzemlére kitéve. A belépti díjak az írói segélyegylet javára ajánlat-tak fel a derék tulajdonos által).

10) Erre következett Ráth György alapító tag műtörténeti előadása, melylyel a saját gazdag rézmetszettárából kiválogatott, s a hazai történelemre nézve érdekeseb régi műdarabok bemutatását kísérelé. Bemutatta pedig, s művészeti, valamint historiai adatokkal világosítja a következő, nagyobb részben igen ritka, és műértékkel is bíró rézmetszvényeket, rézkarczatokat:

1. Buda 1541-ki ostroma, Vico Aeneas ferrárai művésztől, 1542-ből. Eddigelé nem ismert becses helyrajz, Budának főként erődítései, a Gellérthegy előtti most már eltűnt sziget, s a Margitsziget akkor még ép góth-stylú templomának, zárdájának s más épületeinek rajzai érdemelnek figyelmet. Pest hatvani kapuja e képen is egri kapunak: „porta

di Agria“ nevezetik, mint általában a XVII. század végéig. 2. Buda kettős látképe, a hegyek és a Duna felől, a XVI. század végéről, Ortelius illusztratótól, Siebmacher Jánostól. Érdekesek rajta a budavári egyházak és épületek. 3. Győr 1594-ki és 4. Pápa 1597-ki ostroma, szintén Siebmachertől, az Orteliusénál nagyobb formátumban. 5. Hatvanvár és város látképe és tervrajza Hofnaglein olasz építésztől fölvéve, és Hollar Venczel (sz. 1607 † 1677) hírneves rézmetsző által igen szépen vésvé. 6. Győrvár és város a XVII. századból, Bouttats Gáspár (szül. 1640 † 1703) antwerpeni művésztől. Szép kép, s különösen nevezetesek rajta a győri akropolis külön erődítményei. (Lejebb bővebben szólnunk róluk). 7. A török békekövet bevonulása Bécsbe, magyar és német díszcsapatok kíséretében, 1628. oct. 21. Az akkori magyar vitézi öltözetek tekintetében becses. 8. A zentai ütközet, Montelegetről, festői jeles csoportosításokkal. 9. II. Rákóczy György erdélyi fejedelem gyönyörű metszetű ifjúkori arcképe, Vliettől, Rembrandt hírneves tanítványától részre karczolva. Ritka példány. 10. Thurzó Györgynek erőteljes és igen szépen készített egykorú arcképe, Sadeler Egyedtől, Rudolf császár udvari rézmetszőjétől, természet után rajzolva és vésvé. 11. Ugyanczen művésztől Muschinger, Rudolf tanácsosa arcképe. 12. Kollonics Siegfried lovagnak, a XVI. század közepén innen Érsek-Újvár parancsnokának, 13. Kollonics Ferdinánd báró, a XVI. század végén komáromi várparancsnoknak, és 14. Kollonics hibornok-érsek-hercegnek (XVII. század) egykorú arcképei. 15. Ungnad Dánielnek, Rudolf császár egyik főhívének szintén egyidejű képe. 16. Zrínyi Miklós egykorú arcképe Lar messin, XVII. századi rézmetszőtől. 17. Hóra és 18. Kloska arcképei.

Mindezen képeket a legnagyobb érdekeltséggel szemlélték és tanulmányozták a jelenvoltak, T o l d y F e r e n c z pedig becses adatokat sorolt elő ez alkalommal a magyarhoni rézmetszészet történetéből. Általános lón az óhajítás műtörténetünk ezen ágának is már valahára felkarolása iránt. S míg Horváth Mihály Ráth György urnak az ülés nevében köszönetet mondott a szerzett tanulságos, egyszersmind gyönyörködhető élvezetért: addig Rómer Flóris fölkérte őt, engedné meg, hogy a bemutatott képek nevezetesei az Akadémia könyvtára részére lefényképezthessenek, a mit a derék értekező és lelkes műbarát azonnal készséggel megígérni sziveskedett.

11) Ráth György előadását követte b. Nyáry Albert értekezése: „A modenai kir. levéltár magyar szempontból.“ Számos meglepő adatot ismertetett meg ama dús archivumból értekező ezuttal is, különö-

sen Beatrix királynő nagyérdemű levelezéseit Mátyás udvarából, úgy egyebeket is, le egész V. Ferdinándig. Több országtörténeti új adat, pl. hogy Mátyás az Estei Ferdinánd hget fiává akará fogadni, Djem szultánt Maltából megszöktetni stb. -- továbbá a magyar királyi udvar műszeretete, Mátyás belcsetének egyes momentumai, majd az ő utána következett gyászos korszak hanyatlását megvilágító okmányok, egy a XVI. század végén a magyar végbeli és mezeli hadakat és hadszervezetet ismertető munka, Modenában létező Corvina-féle könyvek stb. felől értesültünk e becses értekezésből, melyben a diplomatai actákból és bizalmas magánlevelezésekből merített részletek egymást kellemesen váltogatják. A nemes báróval legünnepeltebb tudósaink, mint Horváth, Toldy stb. siettek kezét szoritani, jeles fölfedezései jelen ismertetéséért, mely egész terjedelműleg a „Századok“ ban fog világot látni.

12) Végre Thaly Kálmán mutatott be egy sajtáságos érdekű levelet, eredetiben, a volt kir. kamarai levéltárnak általa már közel egy év óta búvárolt ismeretlen kincsei közül. E levelet a kegyetlenkedéseiről ismert Heister Sigbert császári fővezér öcsese, gr. Heister Hannibal, szintén cs. tábornok írta, 1707. martius 19-ről, löcsei börtönéből, nejének. E tábornok seregét a kuruczok Györvárnál 1706. november elején másfél napi véres harc után tönkre vevén, magát is elfogták. Előbb Murányban, majd Kassán, Lőcsén raboskodott. Levelét ez utóbbi helyről írja; dícséri benne Bercsényi jóságát, melylyel az ő fogságát enyhíti stb. Azonban készakarva igen ritkán irt sorai közé titkosan, citromlével, egészen más dolgokat irt volt. De a kuruczok észrevették ravaszságát; a szemes Bertóthy Ferencz löcsei altábornoknak feltűnván a ritka írás: próbát tett a levélen, s íme, a titkos sorok, alkalmasint meleg vas által érintve, elötűntek. Ekképpen a kettős levél nem a rab Heister nejének, hanem Bercsényinek küldetett meg. Úgy került aztán később Ungvárról a kamarai archivumba. A tintával irt sorok ma is feketék, míg a citromlével irottak halványsárgák a levélen, azonban az utóbbiak nagyobb része, ma, 160 év mulva, már olvashatatlanná lett.

Ezekután a d. u. 5 órától egész 8-ig tartott, de folyvást igen élénk ülés befejeztetett.

— A Magyar Tudományos Akadémia decemberhavi történettudományi működését már ismertettük. A jan. 7-ki ülésen hontörté-

neti értekezés nem tartatott; a jan. 20-ki ülésen K o n e k Sándor r. tag legújabbkori statistikai értekezést tartott, továbbá az archaeologiai bizottság jelentése terjesztetett elő. -- A történettudományi o s z t á l y é r t e k e z l e t b e n (jan. 10.) inkább az Akadémia belügyeire vonatkozó tárgyak forogtak szóban, kivéven H o r v á t h Mihály abbeli jelentését, hogy néhai J á s z a y P á l u n k 15—16 kötetre menő nagybecsű okmánygyűjteményét, az elhúnytának testvérei készek ugyan az Akadémiának kiadás végett átengedni: azonban ennek rögtöni valósíthatása ellen még némi akadályok forognak fenn. Az osztály e tárgyra nézve továbbra is Horváth Mihály r. tagot bizta meg. A t ö r t é n e l m i b i z o t t s á g jan. 11-kén tartotta e havi ülését. Szóba került a Detier ur által szultán ő felsége könyvtárában fölfedezett *Κροτοβουλος*, melyet Detier úr a m. tudományos Akadémiának ajánlott fel kiadás végett. *Κροτοβουλος*, kinek műve a byzanti scriptorok munkáinak zárkövét képezi, II. Mohammed szultán életét írta meg, könyvét Konstantinápoly e meghódítójának ajánlván. Így került az a török császári könyvtárba, a hol ismeretlenül lappangott mindez ideig. Nevezetes historiai kincs, nevezetes az egész világtörténelemre, de nevezetes különösen m i r e á n k m a g y a r o k r a nézve, mint a kikkel — s Mohammed legnemesebb ellenével Hunyadinkkal — sokat foglalkozik. A történelmi bizottság örömmel karolja fel e mű kiadását, melyért a külföld legelőkelőbb tudományos intézetei versenyeztek volna, ha alkalmuk nyilandott reá; és pedig a kiadás a haza számára görög-magyar, a külföld számára pedig görög-francia szöveg szerint fog eszközöltetni, Detier úr által hozzámellékelt jegyzetekkel és egykorú szerzők műveiből kivont e tárgyú részletekkel, mint becses toldalékkal. Az Akadémiának méltán kívánhatunk szerencsét e jeles fölfedezésért, mely nem sokára európai hírivé leend. — Ugyanezen alkalommal b. N y á r y Alberttől is két kötetre menő, XV. századi modenai okmányt (Beatrix királyné levelezéseit testvérével, férjéről Hercules herezeg nejével, Eleonorával) fogadott el a bizottság a Monumenták számára. De ezek csak később fognak megjelenni.

— Nyílt levél. T. szerkesztő úr! A magyar történelmi társulatnak alapszabályaiban kifejezett célja lévén „a hazai történettudomány művelése és megkedveltetése s az iránt minél nagyobb érdekeltség gerjesztése:“ kétségtelen, hogy ennél fogva társulatunk-

nak egyik kiváló feladata történetvizsgálóink és íróink munkálkodásának, tanulmányaiknak és vizsgálataiknak elősegélése is.

Ezen utóbbi cél forgott fenn már szinte az alapítók előtt is társulatunk alakítása alkalmával.

Társulatunk közlönye a „Századok“ e szerint, nemcsak a társulat ügyeit tárgyalja, s egyes történelmi értekezéseket és dolgozatokat közöl: hanem egyszersmind a mellett, hogy „a működő tagoknak — mint az alapszabályok 33. §-a szól — történelmi búvárkódásairól értesít, és folytonos figyelemmel kíséri a hazai történelem terén felmerülő jelenségeket, szintén e szakba tartozó kérdéseket is tesz és megfejtéseket hoz, stb.

Ezen feladatnak folyóiratunk eddig telhetőleg igyekezett megfelelni, a mennyire a társulat ügyeiről szóló értesítések s önálló értekezések s dolgozatok mellett, élénk és dús tárczájában különös figyelemmel kísérte a hazai történelem terén felmerülő jelenségeket.

A mi még hátra van, az, hogy az alapszabályok fentebb idézett szavaival éljek — : „az e szakba tartozó kérdések tétele és megfejtése stb. volna.“

Véleményem szerint történetvizsgálóink munkálkodását alig segítheti valami egykönnyen jobban s mintegy tetteleg annyira elő, mintha folyóiratunkban nyiltlevelezéskép külön rovatot nyitunk ezen kérdésekre és feleletekre.

Ezen rovatban foglalhatnának helyet történetvizsgálóink tanulmányai közt felmerülő nagyobb nehézségek és kétségek folytán intézhető nevezetesebb s érdekesebb kérdések, óhajtsók, kívánalmak, s az ezekre következő válaszok, utalások, felvilágosítások, ajánlatok; valamint a megjelent munkálatokra vonatkozólag, akár az illető szerzőktől, akár pedig másoktól utólagosan közölhető igazítások, javítások, pótlások és adalékok.

Hányszor megesik, hogy történelmi vizsgálataink közt felmerülő egyes kérdések iránt nem vagyunk képesek a rendelkezésünkre álló összes történeti kútfők nyomán eligazodni: míg mások használatára álló levéltári készletek, okmánylevelek stb. felvilágosítást szolgáltathatnak. — Hányszor hiányzik egy keresett adat, okmány, stb., melynek nyomában vagyunk, de melyet feltalálni nem vagyunk képesek. Egy egyszerű utalás azonban rávezethetne, ha alkalmunk volna nehézségeinket az illető szakférfiak tudomására juttatnunk.

Az ily nyilt kérdések által nagyobb figyelmet kelthetünk nem-

csak történetünk egyes homályosabb pontjai és kérdései iránt, érdeket gerjesztve a szakférfiaknál: de könyv- és levéltáraink őreit is figyelme-
sebbé tesszük a rájuk bizott anyag hasznosítására, s végre nem kis ér-
dekeltséget költhetünk a tanulmányozásra nézve is. Egy és más felve-
tett kérdés mintegy önkényt fogja felhívni épen úgy az avatottakat
tanulmányaik, ismereteik és tudományuk érvényesítésére s tanúsítására,
valamint a kezdőket is bővebb s alapos vizsgálatokra és mérkőzésre.

Felhíva volnának azért ez által úgy az illető szakférfiak, valamint
általában a történetnyomozók s a mívelt történetkedvelő közönség, a le-
véltárak őrei, gondozói, gyűjtemények birtokosai, ezen közlések figye-
lembevételére, az azok iránti nyilatkozatra, válaszokra, véleményekre,
közlésekre s ajánlatokra.

Sőt bátran elfogadhatnók e rovatban a ritkább munkák, kézirati
könyvek, codexek, levéltárak, okmányok úgy ismertetése, másolása, ki-
vonatai, valamint azok előrűsítása s díja iránti ajánlatokat is.

Az ily közlemények természete magával hozná, hogy azok szorosan
a tárgyhoz mérve, világosan és m e n n é l r ö v i d e b b e n fogalmazva
szólnának, a hol szükséges, a közismeretű kútfőkre pontosan ugyan, de egy-
szerűn utalva, Magától értetődvén, hogy az oly közlések, melyek bővebb
és terjedelmesebb tárgyalást és leírást igényelnek: mint külön dolgoza-
tok jelenhetnének meg.

Az itt ajánlott eljárást a külföld hasonló történelmi folyóiratai
és társulati közlönyei, mint például a „Correspondenzblatt des Gesamt-
Vereines der deutschen Geschichts- und Alterthums-Vereine,“ az „Anzei-
ger für Kunde der Deutschen Vorzeit, Organ des Germanischen Mu-
seums“ stb. a legjobb eredménnyel követték, és nyomán élénk eszme-
csere keletkezett. Régibb folyóiratainkban is itt-ott feltűnik egy-egy e
nemű kérdés, s észrevehető általában ezen tudakozódások közszükségé-
nek érzete. Nem lévén azonban ezek sem a megfelelő gonddal kezelve,
sem pedig akkori történetművelő s kedvelő csekély közönségünk részvéte
ez ügynek megérve, nevezetesebb előnyre nem vergődhetett.

Most azonban úgy hisszük, hogy ily kérdések nyílt rovatban,
szembetűnő helyen, talán folyóiratunk fűzetei végső lapján közzétéve,
megfelelő figyelmet kelthetnek, s az illető szakférfiak válaszai által illő
részvételt felkarolotva, nem csekély lendületet adhatnak, élénkséget és ér-
dekeltséget kölcsönözhetnek történelmi tanulmányainknak: részvétet és
figyelmet keltve egyrészt, másrészt pedig az utalások által a bűváрко-
dást elősegítve, a munkálkodást könnyebbítve.

Ezen felszólításom folytán bátorkodom azért mindjárt, mintegy példa gyanánt is hasonló nyiltkérdéssel előállani, valamint az előbbi füzetekben adott közleményeimhez némi pótlással járulni, — azon reményben, hogy az illetők figyelmét szerenesés lesznek mind kérdésemre, mind pedig az indítványra nézve felkölteni és annak megnyerni; valamint-hogy reménylem, e téren időnként bizonyára mások is követni fognak.

Nyilt kérdés.

Ismeretes némely magyar jogtörténetiróink azon állítása, hogy régi vármegyei bíróságaink azon törvénykezési okmányai, melyek a megye főispánja vagy alispánja s a megyei négy nemes bíró, vagyis szolgabírák által vannak kiadva, és rendszeren ezen bevezető formulával kezdődnek: „*Nos comes (stb.) et quatuor iudices (stb.)*“ — nem jönnek elő és nem ismeretesek előbb III-dik András király koránál ¹⁾).

Ezen vélemény szerint ugyanis, miután az említett megyei bíróságok csakis III. András király 1291-ki decretumának V. és XIV., valamint az 1298-iki decretum XXIV-dik törvényezikke folytán jöttek volna létre²⁾, önkényt következnék, hogy törvénykezési hasonló kiadványaik is csak ezen kor után származhatnak.

És valóban, eddig kiadott okmányaink közt tudomásunkra nem található ily kezdetű okmány, (*Nos Comes etc. et quatuor iudices etc.*), mely az 1299-dik esztendőnél előbbi volna ³⁾).

Kezeim közt létezik azonban gyűjteményemben egy év nélküli ily

¹⁾ Lásd már Kovachich, Supplementum ad Vestigia Comitiorum I. 145 lap, hol azonban ezen kérdést lejjebb összezavarja. Azért világosabban adja Bartal. Comment. II. 207 — mondván — *quatuor iudices nobilium ex art. 1. 1291 exorti, quorum ut ante nullae, sic post conditas leges has plurimae hae exstant forma literae.*

²⁾ III. Andrásnak ezen törvényei, az Endlicher által (*Rerum Hungar. Monum. Arpad. 616*) javított szöveg szerint idézve: *V. t. cz. Nec comes iudicium recipere aut iudicare presumat, absque quatuor nobilibus nominatis. — XIV. t. cz. Item si palatinus in regno nostro ad faciendum iudicium processerit, in qualibet provincia quatuor iudices deputati cum comite parochiali ire et iudicare debeant. Az 1298 XXIV. t. cz. Omnes causae ad palatinum, dum provincias iudicat, vel tunc dum non iudicat, ad parochiales iudices referantur.*

³⁾ Először közölve Katona Hist. VII. 1199.

okmány: Nos Egidius curialis comes et quatuor iucides de Borsod, damus pro memoria etc. mely belső okoknál, valamint külső jellegénél fogva teljes valószínűséggel arra mutat, hogy 1280-ban, tehát Kún-László alatt, III. András királynak fennebb idézett törvényei s ideje előtt kelt.

Miután pedig másképp is valószínű, hogy ezen fennebb említett vármegyei bíróságok már III. András kora előtt léteztek, és hogy III. Andrásnak fentebb idézett törvényei azokat talán nem annyira életbe léptették, mint inkább csak helyreállították, vagy újabban meghagyják és megerősítik; valamint hogy III. András törvényei csakugyan többször egyenesen arra hivatkoznak, hogy általában csak az előbbi törvényeket szándékuk helyreállítani: ¹⁾ — innét önkényt következnék, hogy ily, a fő vagy alispán és a megyei szolgabírák által kiadott törvénykezési okmányok III. András előtti korból is előjöhetnek.

A kérdés, melyre feleletet kérünk, e szerint az: vajjon ismeretes-e III. András király, vagyis 1291 előtti korból való oly okmány, mely a megyei fő- vagy alispán s a négy megyei bíró által az ismeretes „Nos comes stb. et quatuor iudices“ formával volna kiadva?

Nem szükség, úgy hiszem, bővebben indokolnom, hogy ezen kérdés megfajtése nemcsak a hazai okmánytanra, de nevezetesen a jogtörténetre nézve is a mily érdekes, oly kívánatos.

A választ folyóiratunk készségeggel fogadja.

Ipolyi Arnold.

P ó t l á s.

A „Századok“ 1867. II. füzeté 134. lapján mondatik, hogy ámbár Hunt Demeter grófnak az ott leirt erőszakoskodásokban fő része lehetett: ezen részességet mégis világos, értjük bizonyos, — határozott tényről szóló adat nem említi.

Mit ezennel odaigazítok, hogy igenis, erőszakoskodásáról egy világos adat is előjön a Fejér Cod. Diplom. V. 2. 442 közlött okmányban,

¹⁾ Igy mondja már ezen 1291-ki decretum bevezetése: Iura nobilium regni a s. progenitoribus nostris data et concessa, quae in articulis infra-scriptis exprimuntur — — promissimus observare. Hasonlón ismétli ezt több törvénczikk, valamint e decretum záradéka: Ut — hec nostra ordinatio, imo potius a predecessoribus nostris — — primitus obseruata — robur obtineat stb.

mely előbb figyelmenyet elkerülé, s őt arról vádolja, hogy alattomos adomány eszközzése mellett Korpona kir. várost erőszakkal hatalmába ejteni igyekezik, a mitől kir. parancs által eltiltatik.

I p o l y i.

— **Gr. Mikó Imre** legújabb történeti műve „**Benkő József élete és munkái**,” melyről ezelőtti füzetekben is emlékeztünk, immár kikerült sajtó alól. A kitünő munka nemes irányát, a szellemet, mely az egészet átlengi: ismerik olvasóink azon szép és tanulságos előrajzból, melyet a nagyérdemű szerző a „Századok” 1867-ki évfolyama III. füzete számára szíves volt átengedni. Most az egészet irodalmi rovatunk bővebben ismerteti: e helyütt tehát csak ismételve, a legmelegebben felhívjuk a tudomány barátainak figyelmét e műre, melynek nagytudományú írója annyi tanulságost rakott le, és gyűjtött össze a méh fáradhatlan szorgalmával, e lapokra.

— **Nagy Iván** sok év óta, fáradhatlan szorgalommal gyűjtött és dolgozott valódi hűzagnapló nagy munkája be van fejezve. A „**Magyarország családai**, ezímerekkel és leszármazási táblákkal” című nemzékrendi mű pótlékkötete legközelebb megjelent. A tudós szerző ennek bevezetésében visszapillantást vet munkájára, mely iránt legkevésbé sincs elfogulva, sőt önmagának — a mi hivalkodni szerető korunkban ritkaság — lelkiismeretes bírálója. Ismételve elismeri, „hogy ily mű kimeríthetlen, s ez okból teljes, tökéletes és hibátlan nem is lehet.” — Mindazáltal, „mint mindig, úgy e kötet szerkesztésénél is igyekezett elfogulatlanul és bírálati hűséggel eljárni a közlésenkél.” Megemlíti, mily roppant anyaghalmaz gyűlt műve folytatása óta kezei közé, úgy hogy annak kiadása „a közel 400 ívnyi anyamunkát is meghaladná terjedelemben, melynélfogva kiadása irodalmi viszonyaink közt (sajnos!) alig lenne eszközölhető.” Legalább egy pótlékkötetet akart tehát nyújtani, „mely az anyamunka felülőbb hiányait pótolja, a kimaradt nevesebb családokat fölvegye, és a XII-dik kötet végén tett javítások közül is elmaradt igazításokat tartalmazza.” Azonban a közönség e vállalatot sem pártolta eléggé, úgy hogy a nagy munkát befejező pótkötet megjelenését elvégre is az eddigi kiadó **Ráth Mór** hazafias ajánlkozása tette lehetővé. . . Ez a jelen pótlékkötet genezise, mely kötet, most már készen, előttünk fekszik, s számos kisebb terjedelmű pótlások, toldások és igazításokon kívül (pl. a gr. **Forgács család** nál,

hogy Forgách Juliánnának nem, mint a IV. k. állítá, Battyhiány János, hanem Bottyán János kurucz-tábornok volt a férje), az Abaffy, Almássy, Amade, Ambrózy, Ányos, Apponyi, Balogh, Balpataky, Bajcsy, Bánffy, Baranyi, Barcsay, Barkóczy, Barna, Bartakovich, Batthyány, Bégányi, Bencsik, Bobest, Bohus, Bornemisza, Bide-kúthy, Chernel, Csaplovich, Dedinszky, Divéky, Dobozy, Domahidy, Dombay, Ebergényi, Eördögh, Erdődy, Fáy, Földváry, Ghéczy, Ghilányi, Gosztonyi, Gáthy, Hanvay, Hellebrooth, Horváth, Ilosvay, Inkey, Jeszenszky, Kálnássy, Kende, Kornis, Lo Presti, Lövey, Majláth, Semsey, Varju, stb. családokról tartalmaz hosszabb közléseket, feles címer-rajzokkal illusztrálva. Midőn e nagy gonddal irt kötetet t. olvasóink szives figyelmébe ajánljuk: nem mulaszthatjuk el egyszersmind szerencsekívánatunk nyilvánítását a t. szerző iránt, hogy nagyterjedelmű munkáját befejeznie sikerült. Műve, roppant adathalmazával, a maga nemében — itt-ott elkerülhetetlen hiányai mellett is — még legalább félszázadig hézagpótló leendő irodalmunkban.

— **Szilágyi Sándor** általunk már említett legújabb történelmi művéből, a „Rákócziak kora Erdélyben“ az első kötet megjelent. Ez Zsigmond és I. György fejedelmek életét tárgyazza, de az utóbbiét még csak uralkodása kezdetéig, 1631-ig. A „Századok“ 1867. folyama 309-ik lapján volt már alkalmunk elősorolni: mely gazdag köz- és magánlevéltárakat búvárolt át és használt föl a nagybuzgalmú író e művéhez, melyben tehát igen sok új adattal találkozunk. Birálati rovatunk bővebben fogja ismertetni, addig azért a föntebbiek és a „Századok“ 1867. III. füzetében elmondottak után, csak azt jegyezzük meg, hogy a kötet igen díszes kiállítású, s 328 lapra terjed, továbbá, hogy a későbbi kötetekhez szerző, múlt júliusban tett szives figyelmeztetésünkhöz képest a Rákóczi-ház hajdani levéltárának nagy részét magában rejtő kir. kamarai levéltár idevágó okmányait is felbúvárolni ígérkezett, a mi ez érdekes műnek csak újabb ajánlatára szolgál. (T. irótársunk közelebbi fületeinket is gazdagítani fogja egy becses közleménnyel.)

— **Ráth György** úrnak társulatunk múlt választmányi ülésén bemutatott nagyérdékű történelmi képei közül különös említésre méltó Győr városának azon, eddig nálunk ismeretlen képe, melyen a püspöki vár és káptalandomb akropolis-féle jellege tökéletesen látható. T. i. a püspöki vár, s a falaihoz ragasztott mai kanonok és káptalani jegyzőházak külön fallal kerítvék, — a káptalandombnak lábánál pedig viztelt árok mutatkozik körülettül, melyen köhid állott. Él még mai

nap is Győrött a szájhagyomány, hogy a „bárány vendéglő“ és a tejes-uteza irányában húzódott el amaz árok, mely ezen rézmetszet által kijellettetik. A győri régiségbúvárok figyelmébe ajánljuk ezen képet, melyet hogy az ilyen mindinkább ritkuló és a külföldre vándorló történelmi képekben úgyis nagyon szegény városi levéltár honi tudományosságunk használatára legalább másolatban megszerezzen, igen helyén lenne.

R. F.

— **Kezünkhez vettük** a „Catalogue Special du royaume de Hongrie, publié par la commission royale Paris. 1867“ czíniú lajstromot, melynek feladata Magyarország terményeit, iparezikkéit és műzumi régiségeit a nagy világgal ismertetni. Reánk nézve főérdekkel bír a Rómer Flóristól leirt és 300 példányban külön is fűzött: „Les objets de l'histoire du travail hongrois a l'exposition universelle de 1867, á Paris“ czímiú rész, mely a régi magyar művészetnek általános áttekintete után, okadatolt jegyzékül szolgál, és az id. Kubinyi Ferencztől kiállított VIII. album tartalma felszámolásával végződik. E cikk 44 lapra terjed, és röviden, valamint itészetileg állítja elé a világtárlatra küldött tárgyakat. Elismerést érdemel az is, hogy szerző, nálunk legelőször, itt a szöveghez az újabb arany- és ezüstművek bélyegeit is hozzácsatolta, miből idővel sikerülni fog e művek mestereit és keletkezési helyeiket meghatározni. A különnyomat a szakértők rendkívüli pártolásában részesült, és bár csak az utolsó hónapban jelenhetett meg, alig kapható már egy-két példány. Kívánatos volna, ha a magyar nemz. múzeum kincseinek ilyen, rég várt, tudományos becsű catalogusa egyszer valahára már elkészülne!

— **Orosz kútfők.** A pétervári külügyminisztérium még Miklós czár parancsára megkezdette volt azon állami jegyzőkönyvek kiadását, melyek a küludvaroknál lévő orosz követeknek adott nyilvános és titkos utasításokat, azok jelentéseit, a külhatalmasságokkal kötött szerződéseket, a velök szőtt negotiatioikat, alkudozásokat stb, a XV-dik századtól fogva tartalmazzák. A kötetek közreboesátása az országok betürendje szerint történik; ehhezképest, az Ausztriát érdeklők hét n. 8-adrétü kötetben már megjelentek, s 1488-tól 1700-ig terjednek. A Magyarországot illetők alkalmasint a H. betü (Hungaria) alatt fognak világot látni. Elégséges csak Wasziljevics Iván czárnak Mátyás királylyal s Nagy-Péternek II. Rákóczi Ferenczcel való összeköttetéseire utalnunk, hogy belássuk, mily fontossággal bírand ama gyűjtemény hazai történelmünkre. — Eszünkbe jut itt a bécsi k. k. geheimes Haus-Hof- und Staatsarchiv, melynek kincseit még mindig a hétfejű sárkány őrzi; mikor

kezdi meg valahára az osztrák kormány ezeknek kiadását? Lám, a „barbár“ Oroszország megelőzte a híres civilizált Ausztriát!

— **Fabó András** magyar tud. akadémiai tag és agárdi evang. lelkész felügyelete alatt az újonnan alakult váci ev. gyülekezet gyámlálására „Rajzok a magyar protestantismus történelméből“ című munka jelencnd meg, magyar, és németajkú ág. hitv. honfitársaink, valamint a külföld kedvéért német példányokban is. Fabón kívül több ismert nevű író is dolgozik bele, pl. Révész Imre, Győry Vilmos. Várhatólag becces tartalmán kívül a szent czél is ajánlja.

— **Perczel Mór** emlékiratai rendezésével foglalatoskodik. Szerzőnek nemcsak a 48—49-ki harcokban vitt vezéri szerepe, de az ezen időket megelőzőtt ellenzéki mozgalmakban való élénk és hatékony részvéte is történeti fontosságúvá emelhetik művét. Ennek előrészből a „Vasárnapi Ujság“ 1868 iki első számai érdekes mutatványt közölnek, melyben Perczel gyermekkori viszonyaira visszapillantva, helyreigazítja Gyulay Pál Vörösmarty életrajzának több hibáját, azon időből, mikor nevezett koszorús költőnk a Perczel-családnál nevelősködött.

— **Böhm Lónárdtól** két vastag kötetben megjelent: „Dél-Magyarország vagy az ugynevezett Bánság külön történelme.“ E mű azelőtt német nyelven látott volt napvilágot, s annak idejében Hunfalvy János és Pesty Frigyes megtették rá a kellő észrevételeket. — Nem tudjuk, mennyiben dolgozta át vagy javította munkája magyar kiadását a különben méltánylást érdemlő igyekezetű szerző, — de majd bírálati rovatunkban avatott toll ismereteni fogja. Egyelőre csak azt jegyezzük meg, hogy e műben a Tököly- és Rákóczi-kor Bánságot érdeklő eseményinek tárgyalása rendkívül hiányos, kivált a Rákóczi-kor úgyszólván érintve sincs; megjegyezzük továbbá, hogy a Böhm úr által választott cím, tárgyára alkalmazva, tágabb körű és incorrect; Dél- (helyesebben Déli) Magyarország ugyanis nem = Bánság: mert a Végörvidék, Szerém, Bács, Baranya stb. vármegyék csak úgy igényt tarthatnak e névre, mint a szerző által tárgyalt három bánsági vármegye.

— **Szent-Margit oltára**, ez Árpádkori remekmű, melyet gróf Batthyány Arthur 20,000 frankért egy frankfurti régiségárusnak eladott volt, alkalmasint a londoni „British Muzeum“-ba kerül; legalább ez intézet alkudozik most reája, az említett frankfurti üzérrel. Szegény nemzeti múzeumunk ily hatalmas versenytárrsal szemben nem szerezheti meg e hazai ereklyét.

— **Székely Sándor** fiatal okmánynyomozótól, ki a b. Perényi-

család nagy-szöllősi levéltárát a múlt nyáron példás buzgalommal rendezte, mint írják, Ráth Mórnál száz darab XVII. századi magyar levél fog megjelenni, nevezeit archivumból. Többnyire az akkori magyar főúri családéletre vonatkoznak, s a Perényickkel rokonságban álló előkelő egyénektől irattak. Üdvözljük, mint minden hontörténeti érdeklélő adalékot: azonban megjegyezzük, hogy a XVII. századból ily tárgyú magyar leveleket akár száz kötetre valót is ki lehetne adni, annyi van majd minden nemzeti levéltárban. A XVI. századiak már sokkal ritkábbak: Szalay Ágoston mégis csak a maga gyűjteményéből 400 ilyent birt kiadni.

— **Fábry Nándor** sopronyi lakos, ki leginkább a római éremszettel foglalkozik, és e tekintetben a szombathelyi éremleletet kiegészítő lajstromot készített volt saját érdekes gyűjteményére nézve: legújabbban az akad. archeologiai bizottsághoz kitünő szorgalommal írt jelentést küldött azon emlékkőről, mely az 1709-dik év aug. 19-kén a kurucok ellen vítt harezon elesett 11 sopronyi polgár halálára vonatkozik. Ezen jelentés a „Történelmi Tárbán” fog függelékül kiadatni.

— **Baranyában**, a Pécs közelében fekvő Kővágó-Szöllős falu határában, még a múlt évi aratáskor (csak most kerüli napfényre!) római catacombát fedeztek föl, melynek talaját emberi és állati alakokat ábrázoló színes mozaik képek boríták, közepét pedig kőkoporsó foglalta el. A fölfedező értetlen és kapzsi népség azonban szétdulás és összetörte az egészet, még az üreg tégláit is kiszedvén. — Szerencsésebb volt azon legközelebb Pécsen történt szintén római lelet, melyre Daróczy kanonok udvarán pinceásás közben bukkantak. Ez egy 5—6 ölnyi, sziklába vágott római sírűreg volt, csontokkal, hamvakkal, hamvedényekkel. Az utóbbiak egyikét a munkások összetörték ugyan: de másodikat a maga ép-ségében sikerült a kanonok úrnak megmenteni a nemzeti múzeum számára.

— **Bogomili**, črskvu bosanjska i krstjani. Istoricka rasprava. Napisao dr. Božidar Petranovič. U Zadru. 1867. (8-ad réti?) (A Bogomilok, a boszniai egyház és a keresztyének). Ezen cím alatt jelent meg Zárában, szerb nyelven, egy történelmi tanulmány, oly tárgyról, mely a magyar történelmet is, különösen Imre királyunk korában, közelebbről érinti. A szerző egyike a legtevékenyebb íróknak a szerb literatura terén, hol már 1836 óta ismeretes, különösen az adatok szorgalmas gyűjtése s lelkiismeretes földolgozása által. Jelen dolgozata a belgrádi tudós társaság által jutalommal koszorúzott mű, s az írónak már ismert tulajdonairól újra tanúskodik. Az egész két részre oszlik, melyek közül

az első a déli szlávok történetének rövid áttekintése után, egész a VII-dik századig, a kereszténység terjesztését s azzal együtt a keleti tévtanok kora megfogalmazását rajzolja, milyenek a manichaeismus, pavlicianismus és manilianismus, melyekből a X. században a bolgároknál az ugynevezett bogomili tévtan fejlődött ki. Ezen tévtannak összefüggése az előbbiekkal, mely a mindeniküknél találkozó dualismusból világos, a dualismusként eltérő fölfogása, és az egész tévtannak a szláv-pogány hagyományokkal való egyesülése, tisztán kimutatvák. Azután leírja tanaikat, egyházi s szertartási rendjüket s végre a secta fölbomlásának okait, s hogy mikép függ össze az ő tanuk az olasz- és franciaországiakéval. A másik rész kizárólagosan Boszniáról értekezik: hogy terjedt el Bosznia zilált egyházi és politika' viszonyai közt a bogomili tan, hogy vívtak ott a keleti orthodoxismus s a nyugoti catholicismus egymással, mincképpen egyik egyház sem bírván erős lábra kapni s berendezkedni, a lakosság nagy része könnyen a mohamedanismus martalékjává lett. *)

Történelmi könyvtár**)

— **Benkő József élete és munkái.** Irta gróf Mikó Imre. Benkő József arcképevel. Pest, 1868. Ráth Mórnál. 8-ad rétt, 345 lap. Ára 2 frt.

— **Magyarország családai,** címerekkel és leszármazási táblákkal. Irta Nagy Iván, Pótlékkötet. 8-ad rétt, 379 l. Pest, 1868. Kiadja Ráth Mór.

— **A Rákócziak kora Erdélyben.** Irta Szilágyi Sándor. Első kötet, 8-ad rétt, 328 lap. Pest, 1868. Pfeiffer Ferdinánd tulajdona.

— **Catalogue special du royaume de Hongrie,** publié par la commission royale. Exposition universelle de 1867 à Paris. — Paris, typographie Auguste Marc, 1867. (Magyar történelemre és régészetre vonatkozó része: „Objets appartenant au Musée,“ III—XLIV. lap, Rómer Flóristól.)

*) Ohajtanók, hogy t. értesítünk szíves volna különösen e műnek hazánkat Imre király idejében érdeklő részeit ismertetni. Szerk.

**) Hogy e rovatot az újonnan megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tehesük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk (zöldfa-utca 4. sz.) beküldeni ne terheltessenek. Szerk.

— **Kisfaludi Liphthay Imre** Bars- és Hontmegyék alispánjának és országos törökügyi követnek emlékezete. A XVII. századi megyei közélet tanulmányozásául újra átdolgozta Botka Tivadar, a magyar tud. Akadémia I. tagja és a barsmegyei aranyos-maróthi kerület orsz. képviselője. Pest, 1867. Emich Gusztávnál. Liphthay Imre arczképével. 4-rét, 197 l. Ára 2 frt.

— **Dél-Magyarország** vagy az ugynevezett Bánság külön történelme. Irta Böhm Lénárt. Pest, 1868. Emich Gusztáv tulajdona. Két kötet, 414 és 489 l. Ára 4 frt.

— **Régi Magyarország.** A magyar birodalom politikai viszonyai a honfoglalástól a szathmári békéig. Történelmi és politikai tanulmány Toldy Istvántól. Pest, 1868. kiadja Lauffer Vilmos. 8-ad rét, 428 l. Ára 2 frt 80 kr.

— **Urbinoi Santi Rafael.** (Életrajz). Irta Ormós Zsigmond. 8-ad rét, 130 l. Temesvártt, Steger Ernőnél 1867. Ára 1 frt.

-- **Magyarország krónikája** az 1848—1849. évi forradalom idejéről. Irta Szeremlei Samu. Pest, 1867. Emich Gusztáv tulajdona. Két kötet. 8-ad rét, 339 és 360 l. Ára 3 frt.

— „**Világos hőse.**“ Jellemzések Görgeyről. Assermann ezredes, Asbóth Lajos tábornok, Frey Arthur, gr. Guyon Richard tábornok, Horváth Mihály, Irányi Dániel és Chassin, Kmety György, Mészáros Lázár altábornagy, Pulszky Ferencz, Rüstow, Schlesinger Miksa, b. Stein tábornok és Szemere Bertalan irataiból. Közrebocsátotta: Szokoló Viktor. Nyomatott Emich Gusztávnál. 8-ad rét, 57 lap. Ára 60 kr.

— **A magyar szabadságharc története 1848—49-ben.** Irta Vargyas Endre. I. füzet. (Az egész munka ára 3 frt.) Pest, 1868. Kiadja és nyomatta Heckenast Gusztáv.

— **A magyarok története.** Kézikönyvül a középiskolák használatára, írta Horváth Mihály. Pest, 1868. Kiadja és nyomatta Heckenast Gusztáv. Ára 1 frt. 40 kr.

— **A római birodalom hanyatlásának története.** Irta Gibbon Edward, az angol eredetiből átdolgozta Hegyessy Kálmán. Pest, 1868. Kiadja Ráth Mór. I. kötet, első füzet, 8-ad rét, 144. l. Ára 1 frt. 20 kr.

— **Miksa mexikói császár** élete, halála és pöre, eddig kiadatlan részletekkel. Francziából F. . . Pest, 1868. Emich Gusztáv sajátja. 16-od rét, 150 l. Ára 40 kr.

— **Széchenyi és kora.** Irta Falk Miksa, fordították Áldor

Imre és Vértesy Arnold. Pest, 1868. Emich Gusztáv kiadása. Ára 2 forint.

— **Siebenbürgen.** Land und Leute, von Charles Boner. Leipzig, bei I. I. Weber. 1868. Ára kötve 10 frt.

— **Geschichte** der Familie Rédey de Kis-Réde et Szent-Márton-Réde. Aus Familien-Papieren, Documenten und ges. hichtlichen authentischen Werken zusammengestellt im Jahre 1866. durch Graf Rédey Armin, in Ungarn. Stettin, Druck von Hessenland. 8-ad r. 48 l.

 A Magyar Történelmi Társulat t. ez. tagjai tisztelettel figyelmzettetnek, hogy az alapítványok és tagdíjak d. e. 9-től d. u. 1 óráig naponként befizethetők társulati pénztárnok Pesty Frigyes úrnál, vácz-utca 20. sz. 1-ső emelet, az „Első Magyar Iparbank“ helyiségében. Különösen kéretnek az 1867-diki évdíjakkal még hátrálékban lévők, azokat minél előbb befizetni.

— A „Századok“-ba szánt mindennemű közlemények a társulati szerkesztő-titkárhoz (zöldfa-utca 4. sz.) az újon jelentkező tagok nevei, és a „Századok“-at illető reclamációk pedig akár oda, akár Pesty Frigyes társ. pénztárnok úrhoz (váczi-utca 20 sz.) czímezendők.

 A „Századok“-ra külön előfizetés is áll nyitva nem-tagok számára, és pedig egész évre 6, félévre 3 frtjával. Egyes füzetek külön nem kaphatók. Az előfizetések Ráth Mór vácz-utcai könyvkereskedésébe küldendők, a honnét a példányok is expedáltak. — A társulati szerkesztő-titkárnál megrendelhető még az 1867-diki évfolyam is 5 frtjával tagok, s Ráth Mórnál 6 forintjával nemtagok részére.

— Hibaigazítás. Deczember havi füzetünk 424. lapján alulról a 14-dik sorban e szó után TOKIAI kimaradt VAROS; mely pecsétkőrirat ekként kiegészítettvén: alkalmasint nyanyaz lesz a 425 lapon Radvánszky Béla által közölt második tokaai pecséttel, — csakhogy az R. B. gyűjteménybeli lenyomat épebb, úgy hogy rajta az egész kőrirat, és az évszám (1616) is olvasható: míg a Szalay Ágoston gyűjteménybelin a PECZETIN szó vége s az évszám elmosódott.

Felelős szerkesztő: **THALY KÁLMÁN.**

Nyomatott Emich Gusztáv, magy. akad. nyomdásznál, Pesten 1868.

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Második füzet.

1868.

Február hó.

Magyar okmányérdekességek.

Második közlés.

A borsodi és hevesi 1280-ki összeesküvés IV. László ellen, és a megyei nemesi törvényszékek, az alispáni, tábla- és szolgabírói bíróságok eredete, fejlődése s alakulása a XIII-dik században.

IPOLYI ARNOLD-tól.

I.

Bevezetésül: A magyar okmánytárak. Okmánygyűjteményeink, korrend, vidékek, megyék és területek szerint. A gyűjtések rendszeresítése: monographiai diplomatariumok, corpusok, regesták s indexek által.

Hazai okmánytárainkat tanulmányozva, mindenkinek feltűnik azon aránytalanság, mely az egyes vidékek, területek, megyék és testületek közzétett okmányai számarányában mutatkozik. Míg ugyanis némely vidékek, megyék és testületek okmányai meglehetősen nagy számmal jönnek elő okmánytári kiadásainkban: addig a másoké csak igen gyéren vannak képviselve. ¹⁾

Ennek oka azok előtt, kik okmánytáraink tanulmányozásával foglalkoznak, könnyen felismerhető. Bármennyi essék is ezen aránytalanságból annak rovására, hogy az egyik vagy másik megye és testület általában talán több vagy kevesebb ok-

¹⁾ Nem kísértettük meg ugyan eddig kiadott okmányainkat megyék, stb. helyiségek szeriut osztályozva kijegyezni; a mi, véleményem szerint épen nem volna felesleges munka, sőt a hazai topographia, valamint okmánystatistikánk tekintetéből talán szükséges is lehetne.

mányt szolgáltatathatott ki, vagy hogy a pusztítások által többet veszthetett el mint más; úgy mégis ismeretes az is, hogy okmánygyűjteményeink eddig nagyobbára minden szorosabb rendszer nélküli gyűjtés által, mintegy, mint mondani szoktuk, csak szögről-végről véve, és mit hol kaptunk és találtunk összeszedve, alakultak.

Tudjuk, mikép keletkeztek a múlt században híres és történelmi vizsgálatainkban új korszakot alkotó jezsuita tudósaink és gyűjtőink: a kezdő Timon, valamint a Hevenessiek és Kaprinaiak, Wagnerek és Smittek, a Péterfiak, Prayak és Katonák e nemű gyűjteményei, melyek a Fejér György által nem kisebb fáradsággal, mint áldozattal — mert az egész nemzet s ország munkáját mintegy vállaira véve, egymaga végezte — létesített hazai Codex Diplomaticusnak, mondani lehet, nemcsak alaptörzsét, de nagy részét is képezték. Gyűjtők előtt nyilván inkább egyes jogi és történelmi kérdések állottak, mintsem egy általános codex diplomaticus eszméje, minőt azután Fejér György gyűjteményeiből, aránylag csekély anyaggal, mint most már észrevehetjük, alkotott.

Nem csoda azután, hogy az ily gyűjtésekből, melyek csupán alkalmilag, ott hol erre tér nyílt, vagy a hová a gyűjtő bejuthatott, esetleg és nem rendszeresen történtek, — ily aránytalan testté nevedezett codex diplomatikusunk, mely míg egyes részleteknek figyelmetlen ismételése által sok helyt kinövésekben szenved: addig másutt, és legtöbbszörre, érzékeny hiányokat mutat fel.

Újabban ugyan irodalmi s tudományos állapotaink előhaladásával a vizsgálatok ezen neme is jóval rendszeresebb lőn; a mennyire majd egyes korszakok szerinti kiegészítés és pótlás tüzetett ki ezen vizsgálatok első teendőjéül, mint Wenzel Gusztáv tagtársunk az Akadémia által kiadott Árpád-kori okmánytárában. Majd egyes testületek okmánytárainak teljes kiadásai készülnek, mint Knauz Nándor tagtársunknak esztergomi érseki és káptalani, Czirának készülőben levő, vagy már el is készült pannonhalmi okmánytárában. Vagy csak egyes vidékek, megyék okmányai állíttatnak össze, mint legújabbán ifj. Kubinyi Ferencznek, gondolnám Hontvármegyére vonatkozó e nemű kiadásában, mely csak a

napokban jelenvén meg, eddig még kezemhez nem juthatott. ¹⁾ Míg másfelől a dunántúli történetkedvelők társulata körében leginkább R á t h Károly tagtársunk közremunkálásával keletkezett „Hazai Okmánytár“ egy részt szinte azon vidék levéltárainak eddig alig gyanított kincseit, melyek ott kezök ügyébe esnek, kibányászva, de e mellett másrészt a másfelől nyert okmányokat is készséggel teszi közzé, mindeu kötetben külön újrakezdődő korrend szerint. ²⁾

Ugy vagyok meggyőződve, hogy az Akadémiának vagy a Történelmi Társulatnak hováclőbbi feladata leend, a mint ezen vizsgálatokat és gyűjtéseket elősegíteni, — úgy a szerteágazó munkásságra nézve is irányadólag talán inkább, mintsem szabályozólag fellépnie.

A nélkül ugyanis, hogy az egyesek e téren dicséretesen buzgólkodó munkálkodását, sőt áldozatkészségét, akár korlátozhatnók, akár pedig korlátozni akarnók : kétségtelen mégis, hogy mi sem volna kívánatosabb, mint ha ezen munkálkodás szálai akár az Akadémia történelmi bizottságában, akár pedig Történelmi Társulatunkban összefolyva és öszpontosítva, rendszeresen és tervszerint, sőt országos gond mellett, országos költséggel történének : valamint ez más, nálunknál előhaladottabb nemzeteknél általában az eset, a mi által azután sok erő, idő és költség, — a minek ügyis egynek sem vagyunk pazarolható bőségében — megkimélhető lenne.

Mindamellett ez egyelőre jelenleg még sem kivihetőnek, de talán tanácsosnak sem látszik. Nemcsak azért, mivel társulati vagy országos erővel minden gondosság mellett sem lehet a magánbirtokban levő összes levéltárak-, gyűjtemények-, vagy

¹⁾ Mióta ezen sorokat írtam, már kezemhez jutott Kubinyi szép gyűjteménye, melyből látom, hogy ellenkezőleg fentebbi feltevésémmel, a gyűjtemény általában Árpádkori okleveleket közöl.

²⁾ Azon gyűjteményekről lévén itt csupán szó, melyek újabban Fejér Codex után keletkeztek : nem kell felemlítenem az előbbi, ily különböző irányban készült gyűjtések kiadásait, melyeket már előbb ügyis megérintettem. Nem említem szinte az egyes történelmi leírásokhoz mellékelte ily okmánytárakat, minők például gr. Teleki : Hunyadiak kora, Hornyik : Kecskemét története mellett megjelent e nemű nagyobb, és saját munkám : a „Kún-Béli Háromkúti apátság leírása“ mellett is megjelent kisebb okmánytárakat.

csak egyes okmányokhoz is jutni, hová ellenben egyesek gyakran könnyen eljuthatnak, — de azért is, mivel egyeseket kiadási tervükben és szabadságukban korlátoznunk úgy sem lehetne.

Lehet azonban a munkásságnak mondott irányban intézésére már most is azon ohajtásunkat kifejeznünk: hogy bármily kívánatos is mindazt, a mi kezünk ügyébe jut, mintegy annak megmentéséről és közkeletivé tételéről gondoskodva, ott a hol lehet azonnal közzétennünk, — mint ezt például mi, a Hazai Okmánytár kiadói teszszük, (mert így szólhatok, t. i. a többes szám első személyében, mintán magam is kiadói közé léptem, s azért magam is ez eszmét kegyelem és az eljárást osztom, — úgy mégis a legóhajtandóbbnak mutatkozik, véleményem szerint, azon akár társulati gonddal s költséggel intézendő eljárás vagy magánvállalkozás is, hogy ezen kiadások leginkább az egyes országos, hiteleshelyi, káptalani, conventi, megyei, városi és családi levéltárak (mely utóbbiak közül a legtöbb ugyis megyei alá volna foglalható) szerint intéztetnének.

Ez által már azon előnyre tennénk szert, hogy valamint főbb levéltárainknak tüzetes, teljes és kikerekített kiadásait bírnók, s nem kellene minduntalan s minden alkalommal minden egyes búvárnál újra s újra ismétlődő sisiphusi munkával nekik esnünk: nem tudván vajjon át van-e már csak ezen főlevéltáraknak is valamennyi okmánya csakugyan vizsgálva és kiadva? és nem maradt-e még talán bennök is több kiadatlanul? a mire az eddigi kiadások mellett épen semmi garantiánk sincs. Ugy csak ezen eljárás mellett lehetne szinte az e téren sikeres közös öszvemunkálkodásnak egymásutánját, vagy egymás melletti coordinatióját rendszeresítenünk.

Elkerülve lenne ezáltal azon aránytalanság is, és pótolva azon feltűnő és kirívó hiány, melyről fentebb szóltam: hogy míg némely vidékekről és megyékről, vagy épen korszakokról is — bőven szólnak az okmányok, addig másokról majdnem teljesen hallgatnak. De elkerülve lenne szintén okmányainknak a különböző gyűjteményekben folytonos ismételtetése is. Így például Wenzel Árpádkori új-okmánytárának, miután már befejeztetett, nemcsak megint újabb korrendbeli sorozatot kell külön megkezdni az azóta feltalált Árpádkori okmányok kiadásá-

val, de az azóta kiadottakat is, például a Hazai Okmánytárból, ifj. Kubinyi kiadásából stb. átvéve, újra lenyomatni kellene.

Mig ellenben ha a fenebb általam ajánlott rendszer szerint egyes országos, hiteles, helyi, megyei stb. levéltáraink teljes kiadásait eszközölnék, természetesen a teljest úgy érve, hogy a régiebb okmányok egész terjedelmökben, az újabbak pedig regestákban közöltetnének: nemcsak országos levéltáraink, megyéink, káptalanaink és monostoraink külön diplomatariumait bírnök, de ezekben egyszersmind az illető helyekre és testületekre nézve is becses történetkútfői anyag állana rendelkezésünkre, nevezetes monographiák megírására, melyekre pedig történetirodalmunknak egyelőre most a legnagyobb szüksége volna, — hogy az általánosabb hazai történetírás is újabb foglaltsokat téve, bővíthessen.

Erre azután ismét akár országos feladat, akár pedig csak az Akademia teendője lenne ezen monographiailag létesült diplomatariumokból s általában összes okmánygyűjteményi kiadásainkból egy teljes magyar okmánytári corpus-t korrend szerint alkotni, akár az összes okmányok lenyomatával, vagy csak, ennek nagy terjedelmessége, költséges volta és nehézkés használhatósága miatt: regesták, megfelelő okmánykivonatok szerkesztésével s kiadásával, vagy legalább is czélszerű repertoriumok és indexek készítése által az egész anyag használhatóságát közkeletűvé tenni. Ez út az, melyre ma, hosszas próbálgatás s nagy költsékezés után végre a külföldi okmányvizsgálat és kiadás tért; miután előbb szinte a hosszas tekervényes utat, melyen mi most fáradunk és kerülgünk megtette, de melyről mi még, okulva a példán, könyebben visszatérhetünk az ezen vizsgálatok egyedül biztos ösvényére.

II.

Borsodmegye okmányai. Borsod őskora, magyar megtelepítése, vezéri és királyi lakai; itteni királyi udvartartás s okmánykiadások; a megye élénk köz- és jogélete; monostorai és hiteles helyei. Az egri káptalan s a vármegye levéltára.

Mindazokat, miket feljebb előadtam, itt csupán per tangentem, mint mondani szoktuk, véltem érintendőnek: a mennyire épen az itt közlendő okmány adott rá alkalmat az által, hogy

Borsodvármegyéből lévén keltezve, hazánknak szintén egy oly vidékéről és megyéjéből szól, mely okmánygyűjteményeinkben és kiadásainkban eddig aránylag igen kevésbé és hiányosan van képviselve, tekintve különösen annak régibb korát, s a megye nagy terjedelmét.

Pedig Borsodvármegye egyike hazánk azon területeinek, mely nemcsak ősidők óta már, ügylátszik, művelt és lakott föld volt — mint az itteni őskori tárgyak és eszközök, bronzok és cserepek dús leletei tanúsítják; — de mindjárt nemzetünk bejövetele és letelepedésekor is az első vezéri hadak és nemzetségek: az Őrsök és Borsok — a honnét a megye is nevét vette — által megszállva, s több régi főbb családunk ősei által megtelepítve, sőt királyaink lakaival, vadász-várdáival és mulató palotáival is dicsekedve, — élénk köz- és jogélettel birhatott.

Béla névtelen jegyzője így említi már, mint hol Árpád honfoglaló seregei átvonulva, a vezérek közül Bors és Őrs kún hadakkal egyes vidékeit megszállották. És már az Árpád-házi királyok alatt hallunk itt a győri és dédesi királyi várakról, a Bükk erdőségben létezett királyi vadászpagonyokról, az upponyi és dédesi vadbivaly vagy bölényvadászok királyi tanjai és telepeiről. Majd később a győri régi földvár talán épen avar, várkúnféle győr, az az ring vagyis gyűrű-alaku erődje helyébe épül a dióskertek közt a diósgyőri királyi palota, s mellette a szilvási és visnyai szilvás és megygyes (visnye t. i. szláv nyelven s innét néhol a magyarban is megygyet jelent) kertek között a szilvási királyi várda, — hol I. Lajos, Mária és Zsigmond idejében a királyi udvar gyakran tartózkodott, országos összejövetek és gyűlések tartattak és számos okmány kelt. ¹⁾

A megye területén több nevezetes szerzetesi telepet is találunk, mint a benedekiek boldvai, tapolezai és kácsmonostori, a cisterciek bélháromkúti apátságait, a pálosok diósgyőri, szt. lelki, sajó-ládi stb. mo-

¹⁾ Lásd ezeket adatokkal kimutatva Ipolyi: A kúnok Bél-Háromkúti apátsága leírásában.

nostorait, melyekben a művészet és irodalom egyiránt virágozhatott, mint nagyobb szerű román és góthizlésű építészeti emlékeik fenmaradt nyomai, s íróikról szóló adataik tanúsítják, valamint, hogy a legrégebb magyar nyelvemlék is, a halotti beszéd codexe, az előbb említett boldvai apátságának, (joggal-e vagy sem? itt most nem lehet a kérdés tárgya) — tulajdonítottatott.

Igaz ugyan, hogy ezen monostorok közül egyet sem ismerünk, mint olyat, mely országos és hiteles helykép az okmányok felvételével és kiadásával foglalkozott volna; pedig tudjuk, hogy okmányaink leginkább éppen ezen monostori hiteles helyek kiadásai által szaporodtak átírásaikban, tartattak fenn levéltáraikban, s innét hozattak újra napfényre. Másrészt tudjuk szintén, hogy az említett monostorok nagyobbára már későbbi, XII—XIV. századi eredetűek. ¹⁾

De ott állott még Borsodnak sajátlag véghatárán az egri káptalan is, a mennyire t. i. az egri vár, melyben székel, akkor Borsodhoz tartozott, melyet a vár tövében folyó Eger vize választ el Hevesvármegyétől. Az egri káptalan pedig régóta tevékeny volt az okmányok kiadásában, és különösen dús lehetett azok birtokában, ámbár kevésbbé volt szerencsés azok megőrzésében, miután levéltárát mint tudjuk, már a tatárpusztítás, majd tűz, majd ismét a török-ostrom előli menekülés és hordozkodás többszörös viszontagságai érték, s azért okmányai is eddig aránylag csak kis részben jöttek napvilágra.

Adjuk hozzá, hogy Borsodvármegye maga is, egyik levéltárnoka példás szorgalma által, valóban példányszerűleg rendezett kitünő levéltárral birt, melyet azonban a közcelebbi szomorú múltjának önkénye kizavart helyéből, folyosókra kihányva azt, hol még maig várja visszahelyezését, mely, hiszszük, az új alkotmányos aera alatt nem fog sokáig késni.

Hogy mindemellett tehát Borsod mégis aránylag kevéssel van képviselve — nevezetesen nagy terjedelméhez képest — okmánytári kiadásainkban, s ez által okmányszegényül tűnik fel: ennek nyilván csak az az oka, hogy hiányzottak oly specialis okmánygyűjtői, minőket például Wagnerben, Székelyi Do-

¹⁾ Lásd az előbb idézett munkában.

bóban, Bárdossyban stb birtak Szepes-, Sáros- stb- megyék. ¹⁾ A mi természetesen tehát annál nagyobb figyelemre hív fel, hogy épen az ily, eddig kevésbé vizsgált területek felé fordítsuk figyelmünket, melyek jelenleg okmánytárainkban aránytalanul hiányosan vannak képviselve.

Ily figyelemmel fordultam magam is, a megye közelébe jutva s a megyében is gyakrabban megfordulva, okmányai felé, felkérve ismerőseim egyikét és másikat az utalásra s régi okmánykincseik keresésére.

III.

Egy nevezetes okmány IV. Lászlónak Borsodban 1280-ban tartott gyűléséről. Az okmány alakja, szövege, sajátságos kelte. Az okmányok hely s idő kelte, az actum és datum. A memorialis okmányok keltezése. Az okmányok kelte királyaink tartózkodásai helyeire nézve; királyaink tartózkodása Borsodban. IV. László király itteni tartózkodása Jenkén és Mohiban.

Igy történt, hogy Borsodvármegyének az alkotmány hosszas szünetelése után, a múlt május hóban Miskolczon tartott első alkotmányos gyűlésén, mint káptalanom képviselője megjelenvén, akkori alispán, jelenleg országgyűlési képviselő Somogyi László úr által, kit már régebben a megyében rejlő régibb okmányok iránt való tudakozódásra felkértem volt, Fekete Dezső megyei egyik főjegyző ur közb-njárásával jutottam egy-két épen oly érdekes Árpádkori okmányhoz, melyek közül az egyik Borsodmegyének szintén egy nevezetes és pedig valószínűleg IV. László király jelenlétében 1280-ban tartott közgyűléséről szól.

Ezen okmány, kétségtelenül egyike azon diplomatikai curiosumoknak, minőknek közlését itt előbbi közleményemben ígértem volt. („Századok“ 1867.I. f. 42 lap jegyzetében). Bemutatom azt ezennel, miután róla a Történelmi Társulat múlt november havi gyűlésén értekeztem.

Ha nem bővelkedik is annyira tartalma történeti érdekes

¹⁾ Borsodmegyéből csupán egy ily levéltárnak: a Rátolt-családféle levéltár okmányainak rövid közlése Nagy Gábor által (Fejér Codex Diplom. IX. 6. a 8. laptól kezdve), ámbár már a későbbi időből is szól és elég helytelenül van is kiadva, mutatja, hogy mily dús okmánykincsel bírhatott a megye.

mozzanatokban, mint amannak, melyet első e nemű közlése-
ben bemutattam : úgy mégis okmánytani, valamint jogtör-
téneti tekintetben jóval nagyobb curiosum érdekességével, ha
nem épen fontosságával bírhat.

Annyiban azonban tökéletesen hasonló a multkor bemuta-
tott okmányhoz, hogy alakjára nézve ez is, alig hatodfél sornyi
tartalmával, szinte egy-két ujnyi széles és hosszú pergamen-sze-
letkéből állván, szintén oly jelentéktelen apró hártya-foszlány-
ként néz ki, mint az előbbi. Ehhez, valamint amaz, úgy az itt
közlendő is a hely s idő kelete nélkül van kiállítva, ebben csu-
pán némi határozatlan körülményre hivatkozva.

És sajtáságosan, mégis épen ezen utóbbi körülmény teszi
azt ritka érdekűvé!

De közlöm itt már mindenek előtt az okmány eredeti latin
szövegét és tartalma magyarázatát.

Kivülről: Pro Salomone et Johane
contra nobiles de Sasa.

Szélein láthatók az átmetszések, melyeken át volt füzve
azon hártya, melyre a zárpecsét alkalmaztatott; de jelenleg csak
ezen pecsét helyének nyoma vehető ki.

Belül a szöveg:

Nos Egydius curialis comes et quator iudices de Borsod
damus pro memoria, quod cum secundum continenciam priorum
literarum nostrarum memorialium, Nicolaus filius Mikou, Petrus
filius Simonis et Albertus filius Rathlou de Sasa, debuerunt pe-
remtorie respondere, contra Johannem, et Salomonem filios Wal-
teri, tandem adueniente ipso termino, prefati Nobiles non uene-
runt, non miserunt unde nos eosdem decreuimus remansisse in
iudicio. datum feria quinta post uicesimum secundum diem re-
sidencie presentis exercitus Domini Regis.

Az okmány, mint halljuk, Egyed borsodi alispán s a négy
szolgabíró törvényszéke által kiadott elmarasztalás, mely szerint:
miután Mikou fia Miklós, Simon fia Péter, Rathlou fia Albert sa-
sai nemesek, meg nem jelentek a Valter fiai János és Salamon
által ellenök támasztott keresetben, sem pedig maguk helyett
mást nem küldöttek: ennél fogva az ítéletben elmarasztaltattak.
Kelt, úgy mond, a király úr hada jelenlétének
huszonkettedik napja után való esőtörtökön.

A mily egyszerű ezen okmány tartalma, oly nevezetes annak sajátságos kelte, datuma; úgy annyira, hogy épen ennek különösségétől kölesünzi azután a tartalom is, mint látni fogjuk, feltűnő érdekét. Ezen keltezés már magában annyira sajátságos, hogy alig tudnánk egyhamar egész okmánytárunkból hasonlóját előmutatni. Igaz, hogy azután a helyet, hol, s az időt, melyben kiadatott, csak határozatlanul és bizonytalanul adja. Ezen körülmény azonban, ha nehezíti is, de azért nem teheti képtessé okmányunk használatát.

Mabillon és a Nouveau Traité de Diplomatique írói (Toussaint és Tassin) tana óta a diplomatica rég túl esett azon thesisen, mintha a határozott hely és idő kelte, az úgynevezett actum és datum nélkül kiadott okmányok nem volnának használhatók. Ezeknek ugyanis a külföldön egyaránt, nagyobb száma, mintsem hogy azokat akár a törvénykezés, akár a történelem mellőzhetné. Sőt az okmánytan már majdnem rendes szabályul fogadta el azon észrevételt, hogy valahányszor valamely okmányban ugyanazon ügyben kiadott előbbi ítéleti stb. okmányra történik hivatkozás, a keletezés gyakran elmaradhatott, főképen az úgynevezett memorialis okmányokban.

Ilyen épen, mint látjuk, okmányunk is, mely t. i. már egy előbbi ítéleti okmányra hivatkozik, s annak mintegy foganatosításáról szól.

Egyébiránt a kelet hiányában is, az okmány belső és külső jellege rendszeren szintén tájékozhat bennünket iránt.

A hazai okmánytanban járatosnak például okmányunkra nézve azonnal első tekintetre felismerhető lesz, hogy az betűs írás jellegénél fogva nem lehet későbbi az Árpád-házi királyok végső korszakánál, a XIII-dik század végénél, vagy a XIV-dik század elejénél.

Világos továbbá, hogy miután Borsodvármegye törvényszékének kiadványa, csakis Borsodvármegyében kelhetett. És pedig kelt, mint zárszavaiból halljuk, oly időben, midőn ott a király ur hadával tartózkodott, ekkor nyilván ott egyszersmind megyei gyűléseket és törvénykezést tartva.

S épen a kelet ezen érdekes körülménye az, mint mondók, a mi kiválólag érdekessé teszi okmányunkat.

Mert hogy az okmányok kelte mily érdekes e tekintetben

is történelmünkre nézve, a mennyire királyaink tartózkodási és lakhelyét, utazását, hadjáratait, egyszóval úgynevezett itinerariumát megismerteti, — az már nálunk is nemcsak az okmánytani elmélet thesisei közé tartozik, de egyik szorgalmas társunk Ráth Károly munkája által kimutatva áll előttünk ¹⁾).

Ráth ezen művének első kiadása is már nagybecsű anyagot szolgáltatott történelmünknek ; míg éppen megjelenőben levő második kiadása, az azóta napfényre hozott újabb okmányok által több ezer adattal szaporította királyaink tartózkodási helyei és utazásai ismeretét.

Ha már ezen adatok nyomán indulunk : Árpádkori királyaink korából, mintegy 1250-től, sőt a tatárjárás idejétől kezdve, (midőn t. i. IV. Béla a tatárokkal a Sajónál, Borsodban megütközött) egész 1365-ig (mely idő óta kezdi I. Lajos Diós-Győrt Borsodban gyakrabban látogatni), tehát több mint egy egész századon át, nem találunk ez időben királyaink közül mást Borsodban, mint IV-dik vagyis Kún-Lászlót, kinek okmányai keltéből tudjuk, hogy 1280-ban május 21-kén J e n k é n ²⁾ ; valamint más, év nélkül kelt okirat szerint, pünkösd napja utáni kedden M u h i b a n tartózkodott. ³⁾

Mind a két helység, Jenke és Muhi, vagy mint most nevezik : Mohi, Borsodban, Miskolcra alól, a Sajó folyamnál, mintegy Szirma és Ónod helységek között fekszik, mint egyes pontjai azon nagy pusztá térségnek, melyen IV. Béla alatt a Sajó melletti gyászos ütközet történt.

IV. Lászlónak Muhiban kelt okiratában nem találjuk ugyan az esztendőt feljegyezve: de aligha csalódunk, ha ezt is 1280-ba tesszük, azon időre, midőn a király Jenkén Borsodban mulatott : miután egyrészt Lászlónak máskor Borsodban mulatását nem ismerjük, másrészt pedig Jenkén való mulatása, mint fennebb láttuk, május 21-re, a Muhi mulatás pedig pünkösdkeddre esvén, igen természetesnek látszik, hogy ekkor (1280-ban a pünkösdkedd június 11-kére esett) egy huzomban mulatott s időzött

¹⁾ Lásd Ráth Károly : A magyar királyok hadjáratai, utazásai és tartózkodási helyei.

²⁾ Ráth i. h. 28.

³⁾ Hazai okmánytár I. 82 és Ráth i. h. 30.

Borsodban, az egymás szomszédságában levő Jenkén és Muhiban május 22. és június 11-kén. Annálinkább feltehető pedig ez, miután László királynak a két nap közti máshol mulatásáról nem szól egy ily adat sem.

Igaz ugyan, hogy a királyt 13. júniusban már Budán találjuk, — a mennyire t. i. egy okmánya e napról Budán kelt. ¹⁾ De valamint Mohiról nem volt lehetetlenség másfél vagy két nap alatt Budára jutni, azon korban sem, mint jelenleg, midőn az a rendes út ideje: úgy még valószínűbb az, hogy ezen Budán kelt okmány egyike azon királyi okmányoknak, melyek a király távollétében s nevében, cancelláriája által kiadatni szoktak volt, s így a királyi székhelyről keltével, nem jelzi egyszerűen a királynak ott létét. ²⁾

E szerint tehát teljes valószínűséggel, ha nem bizonyossággal állítható volna, hogy IV. László király 1280-ban május és június hó egy részét Borsodban töltötte. Sőt a tavasz kezdete óta, mintegy april 9-től fogva már itt, ezen a vidéken időzhetett; miután egy előbbi okmányának kelte szerint april 9-kén már Szikszón találjuk ³⁾, Hevesvármegyében, Borsodvármegyének közvetlen szomszédságában s határán. Mert hogy ezen Szikszó alatt nem a nevezetesebb abaujmegyei Szikszó helység, de a hevesmegyei e nevű mai pusztá, mely Borsoddal határos, értendő, azt lejjebb tüzetesen kimutatva fogjuk látni.

Hogy egyébként a király egyfolytában huzamosb ideig tartózkodott ekkor Borsodban: ezt nemcsak a fentebbi adatokon alapuló feltevésünk tanúsítaná, de tárgyalt okmányunk alkalmazása is, mely világosan mondja, hogy a király hadának Borsodban jelenléte 22-dik napja utáni csötörtökön kelt. Ezen időszak pedig jól elfér a Jenkén Borsodban május 22-kén és Muhiban plünkösd utáni kedden, azaz június 11-kén kiadott okmányok által jelelt időközben; mely ugyan csak 21 napot számít, de feltehető, hogy miután a király már april 9-kén Szikszón Hevesben, Borsodnak határán volt, május 22-ke előtt már Borsodba is átmehetett.

¹⁾ Ráth i. h. 28.

²⁾ U. o az előszó.

³⁾ I. h. 28.

Különösebb mindenestre az, hogy midőn az okmány ke-
rek számmal tehetné ki a királyi had jelenléte idejét, a 22-dik
nap utáni esittörtököt ír. De ennek nyilván az lehet oka, hogy
okmányaink keletezésének irálya megszokta volt már így, a bizo-
nyos ismeretesebb ünnepek és határidők utáni napokat, feria-
kat számítani.

Nagyobb nehézséget képezhetne az, hogy az okmány kelte
itt sajátlag inkább csak a király úr hadának jelenlétére vonat-
kozik. De miután ezen időtájt magát a királyt is okmányaink
adatai szerint itt találjuk Borsodban, más részt pedig nincs
semmi adatunk arra nézve, hogy máskor s mi oknál fogva tar-
tózkodott volna itt a király hada: valószínű, hogy az okmány
ezen keltével csupán csak azon, még nevezetesebb tény által
jelzett időt akarja kiemelni, midőn a királynak hada is jelen
volt. Vagy, hogy akkor, midőn ezen okmány a törvénykezés után
kelt, a király már személyesen távozott, és csupán hadai tábo-
roztak még Borsodban.

Okiratuink keltének határozott idejét e szerint tehát meg-
lehetős biztossággal birnök, hogy t. i. az 1280-ban június hó közepe
felé kelt.

Birnök ezenfelül azon még nevezetesebb történeti adatot és
tényt, hogy IV. László király 1280-dik év tavaszán mintegy ap-
ril 9-dike óta Hevesben Szikszón, a Borsod határán lévő helysé-
gekben, később pedig májusban és júniusban Borsodban Jenkén
és Mohiban tartózkodott, még pedig hadával, táborával együtt.

Eziránt már tájékozva, önként felmerül a kérdés: mi oknál
fogva tartózkodott ez időtájt László király s a királyi had ezen
a vidéken? . . .

IV.

Miért tartózkodott IV. László Borsodban. A borsodi királyi lakok és várdák.
Királyaink lakhelyei hazáukban. A királyok által tartott megyoi és részletes
országos gyűlések és törvénykezések. IV. László alatti országgyűlések. Az
országgyűlések tábori alakja.

Hogy Borsodmegyében régi és nevezetes királyi lakok,
várdák, paloták s vadásztanyák léteztek, melyeket királyaink
olykor látogattak: azt, valamint máshol már részletes adatokkal

kimutatva tárgyaltam ¹⁾, úgy ezekre utalva, itt is fentebb a bevezetésben érintettem.

Itt azért csupán az összefüggés végett ismétlem, hogy valamint már Nagy-Győr (a későbbi s a mai Diós-Győr) az Árpád-házi királyok alatt királyi vár volt, úgy közelében a Bükk erdőségben Dédesen is királyi várda s mellette Upponyban a királyi bölény- vagy bivaly vadászok tanyái léteztek. — Tudjuk továbbá, hogy később Diós-Győr Nagy-Lajos király ideje óta mily nevezetes látogatott királyi laklón, hol a király évenként többször is megfordulva, az esztendőnek olykor jó részét ott töltötte; hogy Zsigmond és Mária királyok idejében itt nagyobb szerű országos gyülekezetek is tartattak. És hogy Diós-Győr mellett is, a mai Szilváson, Szilvásvárda nevű látogatott királyi lak volt, honnét szintén egyes királyi okmányok keltezve vannak.

Midőn tehát halljuk, hogy Kún-László is itt Borsodban Jenkén és Mohiban hosszabb ideig mulat: önként azon kérdés támad, vajjon ezen helyek is királyi birtokok voltak-e? vajjon itt is királyi lakok állottak? — hol e szerint László mint birtokában s királyi lakában időzhetett.

Amnyi valószínű, hogy miután a mohi pusztá maiglan nemcsak koronabirtok, de a közelében lévő egykori királyi lakkal Diós-Győrrel ugyanazon koronai uradalomhoz tartozik: Mohi épen úgy mint Diós-Győr már akkor királyi birtok volt. Vajjon azonban lak is létezett-e itt? aminthogy a diós-győri királyi lak mellett, s annak, mint mondók, szomszédságában Szilvásvárdán és Dédesen is léteztek ily királyi lakok — ezt már nehéz jelenleg meghatározni, miután Mohi most csupán pusztá majorság. Egyik helyén maig sajtáságos őskori cserépedények s bronztárgyak leletei jönnek elő, melyek nyilván arra mutatnak, hogy már az ó-korban — mert a leletek tárgyai úgynevezett rézko-riak — itt nevezetes elenyészett város létezett ²⁾.

E helytt történt IV. Béla alatt a Sajónál, Ónod mellett a tatárokkal vítt első ütközet is, mint mondók.

¹⁾ A kúnok bél-háromkúti apátsága.

²⁾ Mint helység. villa Mohi előjön még 1338 említve Codex Dipl. VIII. 7. 313.

Még kevesebbet mondhatunk Jenke felől, mely jelenleg szintén jelentéktelen helység, s már régóta mint mások birtoka ismeretes. Ha tehát valószínű is, hogy Mohi mint királyi birtok, és talán Jenke is királyi lakkal birt, — mely királyi lakok ezen korban, mint tudjuk, egyszerű vadászvárdák, vagy major-féle udvarházak voltak nagyobbára inkább, mintsem paloták — bizonyost e tekintetben állítanunk nem lehet.

Kétségtelen mindenestre, hogy királyaink tartózkodási helyei adatainak meghatározására nagy világot derítene, ha házáink összes királyi lakhelyeit ismernők már.

Ezen munkával kezdette Mabillon a frank királyok okmányai keleteinek helyeit felvilágosítani, nagy munkájába ¹⁾ befoglalva szerzetestársa Germain Mihály vizsgálatát [a frank királyok palotáiról ²⁾]. Szükséges kiegészítése volna ez királyaink hadjárati, utazásai, tartózkodási helyei, egyszóval itinerariuma ismeretének, mely nélkül jelenleg az adatok használatában nehéz eligazodnunk.

Azonban bármint legyen is ez, volt-e Borsodban Jenkén és Mohiban szintén királyi lak vagy sem: annyi okmányaink ezen összevetéséből kitűnnék, hogy IV. László ez időtájt itt megyei gyűlést, vagy éppen az akkori szokás szerint több megyének összegyűlekezésével talán részletes országgyűlést is tarthatott. Az ily gyűlések azután rendszeren törvénykezéssel is jártak. S ilyen királyi törvénykezésre vonatkozik nyilván tárgyalt okmányunk zárszávaival, hogy: kelt ezen ítélet a király úr hada ottani t. i. Borsodban jelenléte 22-dik napja után való esőtörtökön; mintán tudjuk, hogy törvénykezési okmányaink éppen így szoktak a törvénykezési időszakok napjaira vonatkozni.

Okmányunkban tehát íme érdekes nyoma maradt volna fel annak is, mit a történclem által annyira kárhozottatott Kún-László király kormányzásának némi mentegetésére újabb s régebbi történetíróink felhoznak, nyilván hasonló adatok nyomán, hogy az ország népének ügye szívében feküdt, s azért gyakran beútaza az országot, annak különböző részeiben gyűléseket és

¹⁾ De re diplomatica 243.

²⁾ Francorum regum palatia o. i. h.

törvénykezéseket tartott ¹⁾. — Sőt lehet, hogy az alatta tartott több országgyűlések — de melyeknek nagyobbára ismeretlen helyeit még nyomozzuk ²⁾, valamelyike épen akkor itt Borsodban Jenke vagy Mohi mellett, Ónodvára és Miskolcz közelében, a Sajó folyam mentében lévő téres mohii mezőn tartatott. Mire nézve akkori országgyűléseink táborig alakjánál fogva, a lovasan megjelenők s felütött hadi sátorok alatt tanyázók és táborozók miatt, a mohi téres mezőség, egy nagy folyam, a Sajó mellett, épen oly alkalmas lehetett, mint volt a László közvetlen utódja III. András alatt szokásba jött rákosi tér, Buda-Pest mellett, a Rákos patak és Duna között.

De bármily készek volnánk is okmányunk nyomán Lászlót ily nemes kormányzói foglalkozásában új adattal bemutatni, a mint Borsodban gyűlést és törvénykezést tart; úgy mégis a történelmi kritika is parancsolja, hogy el ne hallgassuk azon gyanút, melyet ezen adat László királynak itteni nemes foglalkozása ellenében bennünk fölkelthet.

Ezen gyanúra ugyanis méltán okot adhat okmányunk sajtósága keltezésének azon kifejezése, hogy nem csupán a király úr, de inkább, mint már előbb megjegyeztük, hadának jelenléte kiemelve említették :

„Residentia presentis exercitus domini regis.“

Okmányainkból nem tudván hasonló adatokat összevetésül és felvilágosító összehasonlításul felhozni, nehéz biztosan meghatározni, mit kellessék itt a király úr jelenlevő hadának residentiaja alatt értenünk ?

Hogy a királyi hadaknak másképp is jelzett jelenléte nem szokott residentia kitéttel jeleztetni, az kétségtelen; és hogy ezen kifejezés inkább magára a királyra látszik vonatkozni, az is nyilván valószínűnek mutatkozik.

De kétségtelen másrészt az is, hogy királyaink ily útazá-

¹⁾ Mint Bartal Comment. mondja II. 188 : qui (László) jurium populi studiosissimus, cum hoc comitia non generalia tantum, sed universalis quoque frequentissime egit. Így dicséri már Kerchelich is.

²⁾ Lásd Kovachich : Vestigia Comitiorum 145 stb. Czech Tud. Gyűjt. 1829 I. 12. Bartal Comment. II. 189.

saik, tartózkodásaik, sőt országgyűlések és törvénykezések alkalmával is gyakran kisebb-nagyobb hadaik környezetével szoktak volt megjelenni; valamint a zászlós és főurak is saját hadaikkal, bandériumaikkal, a minthogy ezt nem egy országgyűlési adat is tanúsítja.

De hogy azért országosgyűlések, törvénykezések, a királyi hadak jelenléte a residentia presentis exercitus domini regis kifejezéssel jeleztetnének: ez nyilván szokatlannak s kétesnek látszik.

Ennélfogva tehát valószínűnek látszik, hogy Kún-László Borsodban valamely hadjárata alkalmával tarthatott gyűlést és törvénykezést, midőn hadsergével itt a mohi mezőn táborozott.

A kérdés tehát sajátlag az volna, mily hadjáratot tartott ez időtájt itt László király?

(Folytatjuk)

András erdélyi püspök felségsértése 1349-ben.

A kolozsmonostori convent országos levéltárában egy Déván 1349-ben, november 8-kán kelt okmányra akadtam volt, melyben I. Lajos király meghagyja Zoby Domonkos — dictus Machka — és Chaty Domonkos mestereknek, hogy András erdélyi püspököt, ki őt, a királyt, Gyula-Fehérvár püspöki várába be nem fogadá, mint felségsértőt fogják meg, és vagyonát kobozzák el. ¹⁾ Ez érdekes eseményről hallgatnak krónikáink, és történelmeink ²⁾, valamint a fentemlített kivül általam ismert okleveleink is semmi további följegyzéseket magokban nem foglalnak. A kolozsmonostori és gyulafehérvári levéltárakban tett kuta'ások ezéelhoz szintén nem vezettek; számba véve azonban a királynak ez évben különböző tartózkodási helyeit Erdélyben, úgy szintén András püspöknek ez eseményt megelőző években viselt dolgait: megkísértem, míg újabb tudósítások földeriténék, annak időszakát melyben e merény¹elkövetetett, közelítőleg meghatározni, úgy indokait, a mennyiben a körülményekből kivehetők, fölfejtteni.

¹⁾ Ez okmányt közöltem egész terjedelmében a Magyar Sion 1867. évi folyama 362. lapján.

²⁾ Éder Károly, az *Observationes Criticae ad histor. Transsylv. Martini Felmer* 43. lapján írja, hogy ez okmányt látta, és ez eseményt 1350-ik évre teszi: holott az okmány 1349-ben kelt; nem figyelvén. hogy az 1350-ik évszám (datum feria sexta proxima ante festum b. Michaelis arch. azaz szeptember 24.) csak a kolozsmonostori convent átiratának kelte; ennek nyomán indulva Kövári László, Erdély Történelmének II. köt. 19. lapján e történetet szintén 1350-re teszi, a midőn Lajos király távol e hazától, épen Rómában mulatott. (Ráth K. Magyar királyok tartózkodási helyei. Második kiadás 53. lap.)

1334-ben a nyugtalan és erőszakos András ült az erdélyi püspöki széken ¹⁾, ki e hajlamának első jeleit már 1342-ben adá, a midőn a kolozsmonostori conventnek bizonyos birtokrészét foglalá el, mire nézve aztán Erzsébet királyné, Miklós erdélyi vajdához intézett parancsában intézkedik. ²⁾ — 1344-ben Lajos király Erdélyben mulat, nevezetesen július 27-én Gyula-Fehérvárt tartózkodik, s egyebek közt azon viszályok kiegyenlítésével toglalkozik, melyek egy részről a nemesség, a székelyek és szászok, más részről András püspök között az egyházi és polgári törvényszékek előtt tárgyalandó perek és tizedek miatt keletkeztek. Nevezetesen a püspököt, az általa erőszakosan elfoglalt birtokokból származó perekre nézve egyenesen a vajda végleges ítélőszéke alá helyezé, eltiltván őt egyszersmind a nemesek birtokainak további elfoglalásától. ³⁾ — Ez azonban nem akadályozá a püspököt az 1346-ik év tavaszán Máramarosba erőhatalommal beütni, és így, már a tizenharmadik század végével az egri és erdélyi püspökök között e kerület felett, az egyházi fennhatóság gyakorlata miatt keletkezett egyeneltenségnek erőszakosan véget vetni. Ennek kiviteléhez segéd kezeket nyújtott a püspöktől féltében, maga Benedek a szigeti egyház lelkésze,

¹⁾ Szereday Antal: Series Antiquorum et recentiorum Episcoporum Transsilvaniae — czímű munkája szerint András 1334—1356-ig volt erdélyi püspök; közbe szúrja ugyan némi megdöbbenéssel az 1344-iki évre Demeter püspököt, és az erre vonatkozó okmányt közvetlenül utána is igtatja: nem vevén észre, hogy ez nem más, mint Demeter püspöknek 1370-ben kelt s a váradi káptalan által ennek kértére kiadott átirata, mely András püspök idejében 1344-ben kelt okmányt foglal magában. —

Nagy nehézséggel jár a Fejér György Codex Diplomaticusában közölt okmányok záradékaiban pontatlanul elősorolt különböző ország- és egyháznagyok névsorát évről évre figyelmesen kísérni; így 1342-ik évre (IX. 1. 53.) Domonkost említi mint erdélyi püspököt, holott ugyan az évre az 56-ik lapon Andrást írja, s 1349 évre Domonkost említi újból. duod. calend. mens. Januar (IX. 7. 93.) és ugyanez évben kelt okmányokban mindenhol András jön elő, stb. — Ezen okmányok, az azokban előforduló országnagyjainak számba vételével, vagy más évekhez sorolandók, vagy tollhibából névszere fordult azokban elő; nem szándékom, de nem is érzem magamat illetékesnek azokat kritikai bonczkés alá venni, csak a zavar elkerülése okáért említem fel.

²⁾ Szereday: Series Episcopor. Transsily, 80.

³⁾ Ugyanott 82. lap.

egyszersmind Miklós egri püspöknek a máramarosi kerületben helytartója is, mint vallomása bizonyítja. ¹⁾

1349-ben Lajos király huzamosabban tartózkodott Erdélyben; így július 17-én — tertio die festi divisionis apostolorum — Hátszegen találjuk, hol Réthi Jánosnak keresztúri birtokára vonatkozó adománylevelét újból megerősíti ²⁾; de ez alkalommal sokáig Erdélyben nem mulathatott, mert 5. Augusti Temesvártt van ³⁾. Hosszasabb időzése ez év második felére esik a midőn valószínűleg serege gyűjtésével foglalkozott, hogy a nápolyi hadjáratot nyomatékosabban és annál nagyobb erővet folytathassa. Így: september 9-én — secundo die festi nativitatis b. virg. Mariae — F. I. Vinczen van, innen parancsot ad ki a Mikó család birtokainak meghatárlására ⁴⁾; ugyan e hó 17-én Beszterczén találjuk ⁵⁾; october elején, nevezetesen 4-ikén — feria prima (sic) ante octavas b. Michaelis archangeli — pedig újra Gyula-Fehérvár közelében, névszerint Szász-Sebesen tartózkodik, hol az előtte megjelenő kolozsvári bírák: Walther comes és Berthalan kértökre, atyjának Károly királynak 1331-ik évi s e város szabadalmait illető okmányát megerősíti ⁶⁾. Ebből azt észlelhetnők: hogy a király Beszterczéről a gyula-fehérvári környékre, illetőleg Szász-Sebesre utazva, nem érinté útközben Kolozsvárt, mert ezen esetben a kolozsváriak e hely színén folyamodtak volna a királyi kegyért, hanem másfelé, talán a Mezőségen át veheté útját. — Octóber 16-án Gyula-Fehérvártt találjuk; ⁷⁾ itten huzamosabban időzhetett, legalább több egymásra következő itten kiadott okmányai ezt bizonyítják: így octóber 20 — feria tertia proxima post festum b. Lucae evangelistae —

¹⁾ Batthyány Ignác: *Leges Ecclesiasticae*. III. 179.

²⁾ gr. Kemény József: *Diplomatar. Transsilv. Supplement*. Tom. 1. 383. lap, kézirat, eredetije a kolozsmonostori orszg. levéltr. Centuria A. a. 39. szám.

³⁾ Ráth. i. h. 52. lap.

⁴⁾ Kemény Jos. *Diplomatar Transsilv. Appendix*, eredetije a gróf Mikó cs. levéltár.; töredéke kijött Benkő: *Milkovia* II. 272. és a Nemzeti Társalkodó 1832 év 1. köt. 411. lap.

⁵⁾ Ráth. i. h.

⁶⁾ Kemény: *Diplomatar. Transsilv. Appendix*. Eredetije Kolozsvár város levéltárában. —

⁷⁾ Ráth: i. h. —

Almakereki Jánosnak a kapusi vendég-népek által elfoglalt Lapus nevű földbirtokát visszaadni rendeli; ¹⁾ — octóber 21 — in festo undecim millium virginum, visszaadja Apród Miklós fiának: János litteratusnak tót-sólymosi birtokát ²⁾; 27-én — feria secunda proxima ante festum b. Simonis et Judeae apostolorum — a Bethlenek keresdi és hozzá tartozó birtokait meghatározhatni rendeli, ³⁾ és november 5-kén — feria quinta proxima post festum omnium Sanctorum — e határjárásról szóló okmányt megerősíti; ⁴⁾ — november 8-án = die dominico proximo ante festum b. Martini confessoris — a király már Déván van, honnan a püspök elfogatása iránti parancsát adja ki.

Ezen előzményekből tehát kiderül, hogy octóber 4-ike — midőn a király még Szász-Sebesen tartózkodott — és 16-ika között, a midőn már Gyula-Fehérvárt volt: történhetett a királynak András püspök általi kizáratása e püspöki várból Ostrommal kellett-e a királynak a várba utat törni, avagy önként adta meg magát az űrség? erre felelni képtelenek vagyunk; annyi azonban bizonyos, hogy az utóbbi eset a püspök belecgyeztéből nem történt, mert az még november 8-ikán kézre nem került. A püspöknek ezen, a királyt mélyen sértő ellentállása megfejtését lelhetné féktelen erőszakoskodásai ellen intézett azon királyi rendszabályokban, melyek őt, névszerént minden további fölebbezés kizárásával, peres ügyeiben egyenesen a vajda ítélőszéke alá helyezék, a mi által András püspöki tekintélyét, hatalmát képezte megtámadottnak, s innen keletkezett haragja vezethetett őt tévutra. De e közé talán valamely politikai ok is vegyülhetett; tudjuk ugyanis, mily élénken folyt épen ez időben az avignoni és visegrádi udvarok között az alkudozás a nápolyi királyság felett. A király Miklós nyitrai püspököt és György vasi főispánt 1349. elején Avignonba küldé, hogy a nápolyi trón elfoglalásához a pápai jóváhagyást kieszközöljék; épen ez időben jöttek a pápai követek is, Guido bibornok és Hildebrand paduai

¹⁾ Kemény: Diplomatar. T. 1. 419. lap. Eredetije a fiscale levéltr. libro 1. Comitatus Albensis. fasc. 1. littera G.

²⁾ Kemény: Diplomatar. Transsilv. Appendix.

³⁾ Kemény: Diplomatar. Transsilv. T. 1. 434. lap.

⁴⁾ Ugyanott 440. lapon, eredetije a gróf Bothlon család levéltárában melyet ők 1769-ben az Apaffy-perben előmutattak.

püspök Magyarországra, nyílt megbizásuk mellett talán titkos utasítással is ellátva, melynek folytán az országban némi nyugtalanságot vagy ellentállást előidézni lehetett feladatok, remélve, hogy ha e meghasonlás által a király kezeit megkötik: a nápolyi bonyodalmakon könnyebben lehet segíteni. Az ily elhintett konkoly az elégületlenek szívében hamar kicsirázik; s bár nem akarjuk András püspököt e váddal terhelni, — hiszen a pápai követeknek titkos instructiója is csak feltevés, — azonban külhatalmak fondorkodásai hazánkban nem egyszer idéztek elő ennél már nagyobb mérvű zavarokat is. —

Azt sem tudjuk bizonyossággal állítani: ha valjon elfogott-e ezen egyháznagy, és elkoboztattok-e birtokai? csak annyi áll: hogy ha ez megtörtént is, nem sokára kegyelmet nyerhetett, mert a rá következő évek okmányzáradékaiban előforduló egyháznagyok között neve ismét folytonosan felemlítettik. De a püspök, hatalmaskodásait ezután sem fékezve, elfoglalá az erdélyi káptalan szent-mihálykövi kastélyát, melyet élete végeig meg is tartott. ¹⁾ Ő, daczos és erőszakos jelleméhez — melyet még egy Nagy-Lajos sem volt képes egészen megfékezni — mind végiglen hű, 1356-ban, ez év utolsó negyede táján mult ki az életből.

GR. ESZTERHÁZY JÁNOS.

¹⁾ Szereday Antal: Notitia Veteris et Novi Capituli Eccl. Albensis p. 45—46.

A pozsonyi káptalan újabban talált egyházi ékszerei.

1864-ben Bécsben lévén, Waldstein gróf tábornok úr, a régiségek nagy kedvelője, figyelmeztetett arra, hogy a pozsonyi káptalan újonnan kinevezett örének, Hailler Károly kanonok úrnak, sikerült egy figyelem nélkül hagyott ládában többféle igen érdekes egyházi kincset találni. Nem volt mit előbb tennem, mint Pestre visszautaztomban Pozsonyban kiszállani és az örkanonok úr legelőzékenyebb szivessége mellett ezen diszes készleteket leírni.

Kié lehettek ezen kincsek? — sokfelé ágazott a vélemény. A 6-ik pont alatt leírandó réztábla után a turóczy prépostságnak tulajdonítottak, legújabban ¹⁾ azt hallom, hogy szerencsés búvárunk t. Rakovszky úrnak sikerült egy 1339 évről szóló lajstromot Pozsony városa levéltárában találni, melyben a leírandó kincsek egyike megemléttetik, mint olyan, melyek valaha a Corporis Christi Confraternitáshoz tartozott és később a pozsonyi káptalan főegyháza birtokába jött.

Az egyházi készlet következő darabokból áll:

1. Egy rendkívül diszes kehely ²⁾ 9'' 3''' magas; ebből ku-

¹⁾ Gratzl József pozsonyi tanácsos úr értesített engem ezen lajstrom feltalásáról, midőn e sorokat nyomtatás alá adni készültem. Némely oknál fogva eddig azt véltük, hogy ezen érdekes készlet a hajdani thuróczy prépostsághoz tartozott. Természetes, hogy az 1319-ben készült összezeírás, ha még is a leírandó tárgyak egyikéről vagy másikáról szólna, az általam említendő, együtt talált, újabb tárgyakra nem alkalmazható.

²⁾ Semmit sem sajnállok inkább, mint azt, hogy ezen valóban szemképráztató készletnek rézmetszetét nem adhatjuk.

pája 3' 8" ; fogantyúja 2' 7" talapzata 3". A kupa átmérője 4" 4" a talapzaté 5" 8".

A z egyenes — összehúzott oldalu kupa a fogantyútól szemcsés bot-tag által el van választva, melyen 12" 6" nyi acanthus levélből álló, alul összekötött kehely nyílik. Ezen szabad levelkékből alkotott koszorún túl maga a kupa, mely 2" 4" nyi magasságig gyönyörű díszitménnyel bir. Alul 4" a választó oszlopok fejezeteinél (középponttól középpontig véve) 9" nyi 12 fülke között — melyek fölött számárhátú iv, levélgümőkkel éleiken, tetején keresztvirággal díszítve emelkedik, úgy, hogy az oszlopok szintén csinos pillérekkel, toronykákcal és keresztvirággal tetéztetnek — az apostolok zománczos képei láthatók. A keresztvirágok horonnyal, szíjból és szemesés botból álló, váltogató tagozaton, melyen lilium idomu lomboszat fut körül, — nyugszanak ; a párkányzat, valamint az iv és toronykák közti tér pedig átvert kerek három- és négykarély, csücsös négykarélyból, két fel és lenyúló halhólyagból álló kerek és mindentütt két egymás mellett fekvő halhólyagból készült, és a késő-gót templomablakok hű másolata.

Az apostolok képei hoszúkás, ötszögű, aranyozott keskeny vonalból álló kerettel ellátott ezüstlemezkén, mely a kupa-díszitmény — ha úgy szabad neveznem — findzsájához, egy a közepén álló nagyobb, és két egyenszerű háromszög csücsaiban található kisebb lyukak által volt oda kapcsolva, úgy ábrázoltatnak, hogy térdképeik három- vagy négy lekonyuló virágszirom koszorúból, vagy hosszunyakú kehely körül nyelűzés bokrétából emelkednek. Ezen virágrészek váltogatva zöld, viola, kék színekkel élénkítettnek a kevésbé kivájott mélyedésekben, miért is tapasztalni, hogy a különféle színű zománcz gyakran egyik mélyedésből a másikba átfolyt, és a színek árnyéklatai a rétegek vastagsága — vagy csekélyisége által emeltetnek.

A szentek többnyire világos kék háttérrel így emelkednek : jobbra Sz. Pál, jobbában a jobb térd mellett lenyúló nagy kard, a suba zöld, a köpeny violaszínű, a szentfény (mint a következőknél is) a hatás emelésére, karczolt talajon sárga ; bal keze mellén nyugszik.

S z. M á t é, baljában a violaszínű bárd, jobbával reá mutat. Ruhája kék, köpenye zöld.

S z. A n d r á s, jobbában a ferde kereszt, melyre baljával mutat; ruhája kék, köpenye zöld.

S z. J a k a b, zöld háttér, j. tekeredett bot, ennek végén kagyló (zarándok-féseny), r. kék, köpenye vörös.

S z. T a m á s, jobbában lándzsa, ruhája v. köp. zöld.

S z. J á n o s, j. kehely, r. kék, köp. zöld.

S z. P é t e r, feje pilises; j. v. kulcs, r. z., köp. violaszín.

S z. B e r t a l a n, j. kés, r. k., k. zöld.

S z. T h á d é, j. dorong, r. k., k. zöld. Hármat, kiknek egyike felfelé álló kardot tart, s kik: Fülöp, Mátyás és kisebb Jakab — nem tudtam jelvényeiknél fogva megkülönböztetni.

A zománcz egy részt kipattogott, többnyire tisztátalan és ezen művészet hanyatlásáról tanuskodik.

A fogantyú, az egész kehelynek leggazdagabb és szembetűnőbb része, tizenkétszögű horonyos talajon, mely lefelé álló lilimoktól el körítették, tizenkét támasz ugrik elő: a hosszú résű tám előtt csinos toronykák állnak, melyek keresztvirágjai az esvetők allját érik, és a támokat tetőző tornyocskák alljából a bajtott nyakú szörnycetegek tátongnak. A részutosan emelkedő 3'' nyi mély fülkék, melyeknek hátfala ablakszerűen áttörve csinos tagozattal bírnak, és levélesomós számráható ivtól és keresztvirágtól árnyékolvák, — körülállják a gomb zömét, és az egészet nem csak elevenítik, hanem a levegőbe szabadon emelkedő csúcsaik által a gombtól leemelkedvén — csinos kápolna-koszorút tüntetnek elő.

Ebben a szentek igen díszes szobrocskái nyolczoldalú, kehely-idomú talapzatokon állnak és e következő kört képezik: 1.) A k o r o n á s b. s z ü z, jobbát mintegy jogar-tartásra kinyújtván — de a jogar hiányzik — balján a kised Jézus ül korona nélkül. Ettől jobbra: 2.) Szakállas, félig kopasz öreg, jobbában könyv, köpenye mélyedett hermelin pöttyökkel. 3.) Koronás nő, egészen hasonló a b. s z ü z hez, baljában torony (sz. B o r b á l a ?) 4.) Hasonló a 2. alattihoz; 5.) Szakálatlan ifju képe, esodálkozásra

emelt kezekkel; hosszú ruhában, mely ágyéka körül felkötöttvén, lecsüngő ranczokat képez. 6.) mint 2. és 4; 7.) mint 5; 8.) koronás női alak, hasonló 1-hez, baljában mit tart? ki nem vehető. — 9.) mint 2. 10.) felfelé néző szakálatlan alak, jobbját melle előtt fölfeléemelvén, balját lejobb eresztve összekulesolja, s. J á n o s ? 11.) egészen mint 2. 12.) fátyollal fődött fejű, baljával köpenye redőzetét tartó nő, a b. s z ü z a k e r e s z t a l a t t ?

Ezen szobroczkák közt tehát csak ötféle alak találatik, mely vagy egészen változatlanul, vagy kevés változtatással és pedig vagy egyszer v. ismételve fordul elő, mint azt gyakran másutt is, főleg a régi képes kronikákban is találjuk, hol a királyok, pápák, városok, csaták szokszor csak a melléklet kihagyásával, vagy másításával, a legkülönbözőbb idöben és viszonyok közt előfordulnak.

Az alakocskák az ezen korban divatos összenyomott törpéktől, magasb arányaik és csinos ruha redőzet által különböznek. A szentfény egészen hiányzik, és kezcscskéik úgy állnak, hogy azokba különböző jelvényeket lehetett alkalmazni.

A gomb felülről mint alulról tizenkét ferdénydedből áll. Ezek kék zománczuk és fénylő aranyos csillagaik úgy szintén a választó levélgümös keretjeik által gyönyörű háttért képeznek; s valamint felül tetőzetesen összehúzva a kupába, úgy alul is vékonyúlva, a talapzatba átmenve, a kehely fogantyúját csinosan tagozzák.

A harmadik szent kör, saját mennyezeteivel a talapzaton találatik, mely körivüleg végzett hatszögből emelkedik.

A vánkos- és horonytagocskából lapuló keretről egyenesen emelkedik a divatos, áttört, zögzug vonalú díszétmény, melyben három — három levél körülfoly. Ezen rész rovátkás pálczataggal végződik. A talaj hatkarélyának hónai között ül egy diszes, a keretet túlszárnyaló levéldudor, és ennek nyelén változó színű, ide-oda hajlott szirmu rózsa, melynek székét egy aranyozott gomb képezi. Eme gomb felületébe dülények vésvék, melyek közepe pontozott.

Az egyes mezők, melyek 1" 8" nyi átmerőjű körön állván, 8" nyi domborúan emelkedő, áttört mennyezettől tetőzvék, háttere kék zománcz, melyen hatágú arany csillagok elszórvák. A dombor alakocskák kiálló, jegeczsorpottszerű sziklákat kép-

zö alapon állanak, és a menetelesen emelkedő talap oldalaihoz tapodnak. A mezőket választják a gömbölyüded fejezetű, levél-talajú oszlopnyalábok.

Kezdjük a legkitünőbb, a mellékletek által leginkább kiemelt, Krisztus-alaknál leírásukat. A 18''-nyi meztelen megváltó jobbában kelyhet tart, míg balját mintegy áldólag emeli; feje lehajtott, az ágyékkendő jobb oldalon van csomóba kötve. Feje alatt a kerek keresztfény, mely fölöt zöld zománczon csillagkoronában a \overline{IHS} név. Alul, mi a többi alakok közt némelynél hiányzik, a czombok irányában ötlevelű rózsák, és finomul szemesezett ξ alakú és egyenes vonalú sugarak, melyek közt egyes \mathfrak{S} lángok láthatók.

Jobbra a lekonyult fejtű szűz anya látszik; az alakocska csak 14''-nyi. Jobb keze a ránczban lefolyó köpeny által fődött, a bal a mellen nyugszik. A redőzet kissé színies; a zománcz a bal oldalról lepattozott; de lábánál még jobbra egykét sodrott sűgár megmaradt.

Sz. Péter ismét tömöttebb, nagyobb alak, feje előrészen hajcsomag van, körülötte sugaras szentfény; jobbján könyv nyugszik, baljában a fejtetőtől a térdig nyúló, mint ezt e korban egyáltalán találjuk, a r á n y t a l a n u l n a g y k u l c s. A ruha-redőzet egyenesen, egyenközi en lefoly. A háttér csillagai helyett sugaras félholdak, melyekből már az előbbi képnél is egyesek láthatók, és más levélidomú (?) alakocskák tűnnek fel a sodrott egyenes sugarak között. A fej fölött a zománcz lepattozott.

A következő képet Sz. Katalin foglalja el. Lábai alatt a félig meztelen, koronás Maximin császár négykézláb áll, mint a máramaros-szigeti régi falfestményen és másutt is; jobbában az aránylag igen nagy kard, melynek csak a vége nyúlik le a császár feje alatt, a markolat a felső részzel együtt le van törve. Balján, a tagozott aljzaton, az emelkedő torony áll. A zománcz háttérén mindenféle éktmények, de csillagok nélkül, tűnnek fel; a fej fölött a zománcz hiányos.

Sz. Borbála 15''-nyi alakjához ugyan-olyan hosszúságu pallós, milyen t. i. sz. Katalinéhoz is volt ragasztva, alkalmaztatott; feje koronás; bal hónaljánál a törött kerék, e kezét

ni nem lehet. A feje fölött lekopott zománcz öt ágú csillagokkal van díszítve.

Szemközt a boldogságos szűzzel, Krisztusnak balján Sz. János áll. Művészi alak, remek redőzzel. Jobbjában könyv; bal keze valaminek tartására volt öntve, de itten a jelvény, alkalmasint a szentfényű „agnus Dei” hiányzik. A zománcz felül lepattogott, öt ágú csillagokkal van ékesítve.

Ezen jól aranyozott ezüst kelyhet, melynek gazdag ékítmenyei, ezernyi csillogó fénypontjaikkal szemeinket kápráztatják, a XVI. század eleje egyik remekművének tartom. A két 12, és egy 6 szent csoportozatával elárasztott körrel fénylő készlethez hasonló gazdagságút mégeddig nem láttam. Igaz hogy a kupa alja körüli zománczok nem igen tiszták, és elmosódtak, s így a külföld ily nemű remekeihez nem hasonlíthatók; de a dombor alakok annál esinosabbak, sőt némelyek a legszigorubb izlést is ki fogják elégíteni. Bizonyos, hogy ezek valami más nagyobb készlethől kivétettek, de azért még mindig tanúsítják a jobb izlést, és ha, min kételkedni nem szeretnénk, bizonyos lenne, hogy ezen műhoni készítmény, eléggé tanuskoednk a magyar aranyművészet akkori magasabb álláspontjáról.

A bécsi császári mű- és ipar-muzeumban e remekmű hosszabb ideig ki volt állítva, és a műértők figyelmökre nagy mérvben méltatták.

A kehely tüzetesb vizsgálása után igaz, hogy egy kissé csökkent ugyan az első benyomás meglepetése; de hogy ezen diszedény méltán megállhat a pozonyi hírneves arany szentségtartó mellett, akárki be fogja vallani.

A tányér szélessége 7" 1"-nyi; kerek mélyedésének átméröje, 5" 3"-nyi, míg gömbszerű mélysége 5". Két ellenkező szélén 15"-nyi körben, melynek keretei pontozott — a szenvedö üdvözítö áll bänkodö arczezal, fején töviskorona; a kereszt-nimbus liliomokkal végzödik. Sebje a jobb oldalon van, sebes kezeit mintegy áldásra emeli, egész testén a vércseppek láthatók. A kötény bal oldalon van megkötve. Jobbja mellett az összekötött nyelü vesszö, baljánál a korbács áll. Háta mögött pontozott szegélyü, rácsozatos vonalokkal árnyalt pad látható. Az egész tér sugaras.

Ennek megfelel ellenkező oldalon az IHS , ¹⁾ igen diszes betűkkel; a H -n keresztülvonul a mondatszalat I. N. R. I. kezdőkkel.

2. Ha a leirt kelybet pazarfényű diszitménye páratlaná teszi, elragad bennünket egy másik újabb ugyan, de nem kevésbé remek művészetű ke hely, melynek aransodronyos, változó mintájú hálózata reánk sajátságos benyomást teszen.

Magassága $8'' 2'''$ nyi; kupájáé $3'' 2'''$ -nyi, szája átmérője $3'' 9'''$; ennek alakja lilomos, s így bátran a XVI. század közepére teszem.

A kupa kupacsa szemcsés vastagabb sodronyok által hat rovatú mezőre oszlik; felül ugyanolyan sodrony fut körül, melyre $1\frac{1}{2}''$ -nyi, finom sodronnyal befut pálczatag következik s ide-oda hajlongó lombozattal végződik.

Legkitűnőbb mezőnek azt nézem, mely egy gyönyörűen díszített ezimert foglal. Érdes aranytalajon sodronyokból és kisebb nagyobb gömböcskékből szerkesztett esinos püspökstüveg lebeg. Leffentyűjének ivazete közt van két esinos rózsácska, milyen több is el vagon e téren szórva. Alatta balra hajló kar, gyönyörű sodrony-redőzetű újjal, ez tart öt szirmú, hosszú nyelű rózsát; a felső szirmok közül a ke hely sugarai nyúlnak ki.

A többi mezőn sodronyokból készült körszelvények, és levélidomú idegek nyúlnak el, mik közt nagyobb rózsácskák sorozvák és elszórvák. A hónap között négy - öt szirmú rózsák helyezettek, a részleteket pedig elmésen alkalmazott götce - féle négy-lábúak kötik össze, melyeknek farkai vastagodva rovatkások és mint a kétröpük csápjai — ketté ágaznak.

A ke hely ezen főrészen a kisebb karikák közepéjén gombostű fejnyi gombocskák ülnek."

Az almácska (pomellum), mely $10''$ -nyi magas gömb szelvényből úgy van összeillesztve, hogy az összeillesztésnél élbe megy át, két $6''$ -nyi hatszögű hasáb közt foglaltatik; ezek élein

¹⁾ $\text{IHS} = \text{IES}$ (us) mit a jezsuitáknak tulajdonítanak, és Jesus Hominum Salus, vagy máskép is magyarázgatni szeretnek; valóban pedig csak az üdvözítő mindenütt előforduló nevének első három betűje, melynek közeptsője $\text{H} = \eta$, gyakran a minuscula alakban h , felül keresztvonással bir, miből fonákul a H , kereszties $\text{H} = \text{h}$ származott. Látni ezen IHS -t az esztergomi Bakácskáporna oltárán is.

sodrott nyír (drath) oszlopecskák állanak, melyek közébe két sor vékonyabb nyúrból sodrott karika, (többnyire öt-öt egy sorban) forrasztatott. Ezen hasábok közvetlenül érik a kupát, de a talapzattól egy hatszögű — szélein tagozott — lap által választatnak el.

A gomb felső felének hat választéka épen az alsónak közepére esik és ellenkezőleg, úgy hogy az alsó választék és felső tér közepére egy-egy hétszirmú, kidudorodott székű rózsa esik. A felső mezők díszítményei egyenlők: három sodrott nyírú nagyobb karika háromszögben áll egymás fölött, középtük és a fenmaradó üres tér kisebb karikákkal van ékesítve.

Az alsó félgömb két-két ellenkező szelvénye hasonló díszítményű, t. i. hármassodrozott sujtásokból, két háttal egymást érintő félhold, ezek homorú részében és köztük a kisebb karikák alkalmazvák, három egyenoldalú háromszög egyenközű oldala a karikák között kis arany gömböcskék alkalmazva; Sz.-András keresztfele vonalok ugyanazon kis gömböcskével, melyek így csak ezen részt díszesítik.

A talapzat felső keskenyebb része ékítmény nélküli, csak a közepe lapoczkás-spatulatum-levélnék sodrott nyúrból ideggel bír, melyen a kupánál említett szörny elterjed. Az alsó, majd körídomú, rész szemcsés kerettel bír, és két-két ellenkező részleten egyenlően van díszesítve; szabályos hatágú csillag, hármastekeredett sodronyból, az ágak közti tér egészen laposan, gömböcskével van kirakva; jobbra-balra három-három egyenközű sávoly és négy körszelvény, melyek monorai a középén körívű ferdényt képeznek, a fenmaradt térek mindkét helyen gömböcsesek. Két-két részleten egy götfele állat mászik.

A talapzat függélyes oldala lombozatosan áttört szalagból áll, mely, valamint más kelyheknél, a megfordított liliomhoz hozzá van forrasztva, míg elhez az egyszerűen végződő horonyos ezüst keret hozzáillesztett.

Ezen kehely, bár újabb az előbbinél, egyszerűbb sodronyos művezete, és alakjainak többfélesége által igen érdekes.

A hozzávaló tányérka újabb.

3. A harmadik kehely, bár kupája legmenetelesebb, szintén újabbnak látszik.

A liliomsortól koronázott kupacs igen ferdén körülfutó halbóllyagokból áll, melyek a késő-gothikának templomablakain

előtüntetett fáradhatatlan változatosságú összalakzatait, sőt még egyenes vonalú háromszöggel párosítását is elénkbe vezetik. A kilencz, egymást érő hólyagban egy ékitmény sines ismételve.

Az összenyomott gomb felül-alul hat áttört és tagozatában a tiszta góthikára emlékeztető szírom közt, ferdénydedes közepjén gombosan dudorodó ékitményt mutat; ezt felül párkányzattal végződő hatos hasáb választja el a kupától, rajta **IHCOS**, azaz: a **C** a régi **C**-sigmával egyértékű lévén = **I H E S V S**, = **I E E S V S** olvasható. Alulról, a második kehely sodronyos művezete modorában, de sokkal finomabb nyúrból szintén hatos hasáb áll; egyes lapjai szemcsés nyúru kerettel bírnak, melyek között egy fölfelé álló háromszögben három, két, egy karika foglaltatik, valamint a fentmaradt derékszögű háromszögekben is a fénylő gombostűfejek sem hiányoznak.

Következik a másik párkányos hasáb **M a r i a** feliratattal; ez lefelé irányozott liliomszalaggal végződik, mint a kupaeska.

A talapzat hatszögű megfordított virágkehely idomban kivert lándzsás levelekből kifejlődő tojásdad szírnokat mutat; a párkányoszalag áttört négyszírműakból áll, melyek között háromszírműak foglalják. A végső keret szíjtagú; az egyes szíromhónak között kacsakaringós dudor ül.

Meglehet, hogy ezen kehely ügyetlen kéz által több kehely részéből állítottatott össze. A gomb tiszta gót tagozata épen úgy nem illik a halhólyagos kupaeshoz, valamint a sodronyos hasáb, mely első perczre az egész képletből, mint nem odavaló, kéri.

Az ezüst-aranyozott kehely alsó részébe egy czimer van bevésve; t. i. püspöksüveg alatt, az oldalain homorodott paizsban, felül két ötágú csillag, alul három nyeles toboz? vagy levél áll.

A belekarczott betűnemüket nem tudom megfejteni.

A gömbölyű mélyedésű patena szélén egy körben, melynek rácsozatos karsú háttere van, kajmós kereszt látható. Hátulján ez áll:

◇ **ECCĻÆ** ◇ **WESPRIN** ◇

miért is a veszprémi püspökök között kellene ennek hajdani tulajdonosát a czimer után keresni. Talán **V é g h e l y i** Dezső úr sziveskedni fog erről felvilágosítást adni.

4. Nagybecsű a négyzetben $6\frac{1}{2}$ "-nyi $1''$ $9''$ -nyi megyszínű bársony b u r s a, tarsolyka, mely mind rajzaira, mind gyöngyös ékítményére nézve figyelmet érdemel. Aranyfonálból szőtt paszománt, melynek belső szélén gyöngysor ékeskedik, kereteli a felső kemény födelet.

Közepén áll egy, kevésbé homorított oldalu nyolekszög, $8''$ -nyi kerettel, melynek kettős gyöngysora között, gyöngyökből készült s latin nagybetűkkel ez olvasható :

GEORGIVS|RETZER|CANONICV|SETPAR|OCHUS|
POSONI|ENSIS FIERI FECIT|;

középett a jobbra induló Isten báránya, liliomos keresztmibussal, első jobb lábán a zászlós keresztet tartván. A dombormű gyöngy és bodros aranyfonalakkal van ékítve, a háttér pedig aranyfonalu ferdényes hálót mutat, mely aranyszálas zsinórkákkal van összekötve.

A nyolecz és négyszög közti tér csinos arany-lombozattal és három-három gyöngyös rózsával minden szögleten töltetett ki.

Belső lapján sárgás damaskon aranyfonállal gyönyörűen himezve i h s áll, végein levél- és liliumfélével kanyarítva, kék selyem pontokkal és gyöngyszalagokkal feldíszítve.

E betűk fölött gyöngyvonalokból ez áll :

M D L X X X V.

Az oldalakon kettős gyöngysorral, aranypaszománt-keret között olvasható :

ECCE AGN USDEIQV ITOLLIT PECCATA.

Alsó része himzés nélkül maradt.

Az előlapon két-két díszes megyszínű $4''$ -nyi selyem-zsinegen $2''$ -nyi bojtok vannak.

5. Valamint gyakran találkozunk a régi egyházi inventariumokban természet i ritk a s á g o k k a l, melyek a c l e n o d i u m o k között felsoroltatnak, úgy feltűnő itt is egy sajátlagos készlet, melyet talán leginkább mennyezetes csónakkal lehetne hasonlítani.

Egy fiatal r o z m á r (trichechus rosmarus) felső állkapcsa két egyenetlen $13''$ hosszú fogával képezné, felfordítva s oldalról tekintve a csónakot; a fogak tokja az orral $5''$ -nyi, és mintegy $2''$ -nyi magasságban el van vágva. Ezen helyre alkalmaztatott

a négy szalaggal körültekert $5\frac{1}{2}$ ''-nyi oszlop, és ezeken emelkedik a két első és hátsó, 3''-nyi távolban állók között a közívü — az oldalt $2\frac{1}{2}$ '' újnyi távolban álló két oszlop között a számárhátu — ivezet, mely lefelé liliomokba, felfelé dudorokkal és acanthus-levelekkel végződik és a mennyezetet képezi. A keskenyebb oldalon futó gerincz liliomos hátú, melynek végein a lánczot tartó karimák.

Ezen, a boltozatot tartó oszlopok talapjai négy kupos tokba erősítették meg, és a kaponya-részhez 1''-nyi szalag által kötettek, mely tollas szegekkel van ellátva.

A szalagon ezen felírás van :

s c a t h e i n a o r a p · n o b i s ,

azaz: „Sancta Catharina ora pro nobis.“ A mennyezet alatti kis csarnok talapzatát képezi egy $3\frac{1}{2}$ ''— $2\frac{1}{2}$ ''-nyi széles, 10'' vastag borostyánkő lap, melyen egy több nagy borostyánkő darabból álló — csinosan faragott 4''10''-nyi női alak ül. A kezek, s talán azokban tartott jelvények, hiányzanak. A hosszú fürtökben lelóggó, de a köpeny gallérja által fődött haj, a fej tetején mintegy bemetszést mutat; lehet, hogy ezen, — ha emez alak csakugyan S z e n t - K a t a l i n szobrocskája, — korona ült; az arcz és nyak sárgás elefántcsontból van, melle legtisztább, egészen átlátszó borostyánkőből áll, valamint teste, vagy inkább redőzetes ruhájának alsó részletei is. Egyszerű trónon ül, és a természetesb, fesztelenebb kornak kornak jellegét viseli.

A fogak, melyek az állkapocsba a természethez nem egészen hűn illesztvék, minthogy csúcsaik majd összeérnek — mind végükön, mind közepük táján, tövükön — 13''-nyi, szélükön áttört levélékítménnyel díszített hüvelyektől övedződnek, szalagjaik poutozott kacsroringgal díszítvék és kifelé üres, 20''-nyi vékonyodó kart tartalmaznak, mely alkalmasint gyertyatartótokba végződött; a középén álló, valamivel keskenyebb, mindkét szélén csipkés és szintén görbülő karral ellátott hüvelyek pedig még karikákkal is birnak. Ezek, a mennyezet tetejére alkalmazott karikákkal egyetemben négy láncznak szolgálnak tartókül, melyeken az egész készlet (felül gomb alatti fogókkal összekapcsolatván és nagyobb karikában végződvn) a szoba vagy kapolna mennyezetéről lógghatott.

Nevezetesnek látszik, hogy a két 1'nyi láncszem, mely az agyar közepéhez alkalmaztatott, valamint a 6"-nyiek, melyek a menyegzet tetejéhez kapcsolvák, és 13 és 5 szemből, melyek mind-egyike 15"-nyi hosszú, egész szélességben 9 $\frac{1}{2}$ "-nyi, magokban 3"-nyi szélességű vékony lemezekből állnak; egyet kivéve, sehol a fejezés vagy forrasztás nyomait, a legszorosabb vizsgálat után sem találhattam. Láttam egy darab fából kimetszett láncdarabokat, de mikép lehessen ilyesmit lemezekből kivágni, nem értem.

Említenem kell azt is, hogy mindezen fémrészek ezüstből vannak és aranyozvák.

Ezen valódi elenodiumnak főbeesét az teszi, hogy datálva van, mert a pozsonyi Corporis Christi-féle társulatnak, melynek kápolnája a hosszú-útezában van, 1349-diki kincsjegyzetében ez áll: „Item ain leuchter aus ain Helfant zand mit einem Silbrein vergolten tabernakel darin ein agstanes pild und ain ainer Silbrein vergolten chasten zu ainem stb.“ (l. „Pozsony és környéke“ munkában a fölem leirt pozsonyi résegeket 308 l.)

6. Egy nagy distichonféle, eresztékben (pántokban) járó és kapesokkal zárható rézoltárszárny, s két remekvésetű réztábla szintén igen érdekes. Az egy hüvelyknyi rézkeretnek külső egyenes fele ezüstözött, belső hullámzó része aranyozott.

A kép belső világosságában szélességre nézve 9", magasságra nézve pedig 14".

A jobbszárny Krisztus keresztről való levételét ábrázolja. Az üdvözítő anyja ülésben fekszik, jobbra szakállas férfi, balra Szt.-János a jellemző pohárral, vagy ha női alak lenne, talán a kenőcs edényével, áll. A szenvedés eszközei a keresztről lógnak és hozzátámasztvák. A háttér erős vonalokkal körzött tájt mutat.

A balszárny a három szent királyt, kelyhekben szarvban hozván az ajándékokat, tünteti elő, az istállóban. A boldogságos szüzön és három szent királyon kívül, egy női alak, két pástor, és mint az első kelyhen és a rozmár-készleten előforduló Szent-Katalin, ábrázoltatik, fején koronával, kezei

között a nagy pallos, lábánál fogas kerék töredéke. A szabadban a hétágú csillag fénylik.

A kép jobb alján paizs áll, — melynek felső részében balra néző félhold, kilenczlángú csillagforma nap, és hatágú csillag állnak, egy vonalban. Talán a Majthényiak ezimérét ábrázolja?

A paizs többi része üres.

Az istálló küszöbét képező falon ez áll:

VRIEL PREPOS
ITVS DE TVROCZ NATVS IΘAIS DE MAY

THE

azaz Uriel, János fiáé volt.

A rajzok az újulás szakát jellemzik. Az alakok tartása természetes, a redőzet könnyen, minden feszesség nélkül lefolyó. Az erőteljes vonalokon kívül pontozott vonalok is jönnek elő az árnyéklatok változtatásaira. A testek részletei, a táj és a ruházat béllete ezüstözött, a ruházat maga és az építmény aranyozott.

7. Az aranyozott, hatoldalú, csinos fogantyúju $6\frac{1}{2}$ " magas, szája öblénél 6" széles szentelt-viztartót renaissance-féle váltogató lombozatával, gyümölcs- és virágábráival leginkább azért hozom fel, mert lábazata aljában ezt olvasom: LEGATVM MAGNIFICI DOMINI LAD ISLAI PETH E CAPITULO POSON:

A készletek többi régiebb része áll: egy 20"-nyi átmérőjű tiszta kristálygolyó, két, keresztben álló körbe foglalva, melyek kötpontján egy-egy karika;

négy mellkereszt, egyik kettős, ötszögekbe végződő, elején kristálylyal, hátul sötétkéék zománczezal, a felső ág közepén IHS, aranyos és különféle levelekkel díszítve;

ezüstkereszt, lapis lazulival; karjai egyenlők, négy vonalnyiak, hónaikban és végeiken ezüstlombozattal;

aranyozott, végein táguló kereszt; emelt keretekben vörös és zöld kövek; hátul-nyítható ürében ereklyék:

Particula S. Crucis a Gregorio

13. Pont. data. 1582.

Agnus Dei.

S. Margarethe virginis.

S. Dyonisij Areopagitae. —

kristálykereszt, — három karélyű ezüstvégekkel, melyeken rubinok vannak; alúl papirosra festett és aranyozott feszület, hátlapja ezüst, aranyozva és esetlenül czifrázva;

ereklýe-tokoeska aranyos keretben, két keskenyebb oldalán karikával. Előlapján gyöngyház-faragvány, t. i. egy öreg, szakállós ember, jobbjában botot vagy kardot, baljában könyvet tartván. Aranyozott réz-hátlapján ismét Szent-Katalin, jobbjában vállán kardot, baljában egész kereket tart.

A gyűrűk között, melyek egyike 11'' nyílással bir, a legegyszerűbb, barna, carlsbadi-féle Sprudelsteinből faragott monorkővel van díszítve; a legnagyobb szintén egyszerű, kék, hatlapú csücscesal bir, oldalt két beeresztett rubinnal; kettő díszesebb, újabb foglaltvány, niellirozott keretben, világos, négyszögű topázzal és nyolczszögű, facetirozott, kék, foltos kristálylyal.

Végre egy kerek gyöngyház-faragvány, mely Krisztus fel-támadását képezi.

Az egészen újabb alakzatú, ezüst, mutató-végén kézzel, szenteltvízhintő; szent-olajtartók; ezüst, rococo-sarkú, kapesú és közepű vörösbársony-misekönyv, melynek czímere: monor-paizson ülő, jobbra fordult nyúl, nyakán nyíllal átlöve, elsőlabai között virágesokor; benne a paizs jobboldalát elfoglaló, balra néző félhold, alul két 6 ágú csillag, a balra álló fölött pedig szintén egy; ezek, úgy az aczél pecsétnyomók is, az archaeologia körén innen fekszenek, s azért leírásukhoz hozzá sem fogok.

Hallottam, hogy többféle más kisebb részletek, sőt régiebb lószerszám, talán valamely püspök koronázási diszkantárja, ezüst-étkitménynyel is, találatott: de ez becsét nem értők által szét-tépetett.

Ez hí leírása a pozsonyi káptalannál talált egyházi készletnek, melyet ily módon az archaeologia barátjai számára meg akartam — legalább leírva, menteni; bár birhatnók sok egyéb egyházi kincseink rajzaival vagy fényképeivel ezen műremeket is, vagy keletkeznék vállalat, mely egyes füzetekben, rövid leirással azokat a külföld számára is élvezhetőkké tenné!

RÓMER FLÓRIS.

Magyarországi helynevek.

I.

B u z i á s.

Temesvármegyében, a Temesvár és Lugos közti útnak mintegy felén, a kies B u z i á s alapítványi jöszág fekszik, melynek vasfürdőit már a rómaiak ismerték. Régészeink itt a *centum putea-t* keresik, és e vélemény támogatásául utalnak egy régi falazatra, mely alá egy dús forrás van rejtve, és az ide félóránnyira eső zsidovíni római maradványokra, melyek közt a *Leg. IX. Ital.* felirat gyakran olvasható. Ezen korszak azonban nem képezvén közleményem tárgyát: Buziásra vonatkozó észrevételeimet csak a magyar korszak határai közé szorítom. A Buziás névre legelőször akadunk Turóczy János mester krónikájában, ki a XI-dik század eseményei közt elbeszéli, hogy a hessenyők Nándor-Fehérváron átjövén, a Száva folyót átúszták, és Buziás földre betörték (*Bisseni per Albam Bulgaricam venientes, transnataverint flumen Zaua in campum Bazias*), honnan sok foglyot és zsákmányt elragadván, visszatértek. Mindenekelőtt megjegyzem, hogy a fennebbi helynév a bécsi bõrhártyás kéziratban B u z i a s, a budai *chronicon*-ban B o z i á s-nak van írva. Az említett ellenséges betörés Nándor-Fehérvár fölé vészthozó felhõket gomolyított össze, mert Salamon király meg levén gyõzõdve, hogy ezen betörés csak a nándorfehérváriak árulása mellett történhetett, 1072-dik évben hadsereggel indult e város ellen. Táborában voltak László és Géza királyi hercegek. — Nándor-Fehérvárt a magyarok ostrommal beveszik, és hazai földre visszatérvén, Buziáson, Vid, bácsi főispán birtokán, a roppant zsákmányt felosztják. Avagy mint Turóczy írja: *venerunt in villa m*

Buziás, in praedium Vid, volebantque dividere thesauros et captivos ¹⁾. Ráth Károly tisztelt barátom azt állítja ugyan, ²⁾ hogy az itt említett Buziás — a temesmegyei Buziás : de én e véleményt, elegendő bizonyíték hiányában, el nem fogadhatom, sőt inkább meg vagyok győződve, hogy miután a bessenyők a Száva folyó átuszása után mondatnak Buziás földére érkezőknek : ezen Buziás nem lehetett másutt, mint a mai ugynevezett Szlavonia területén, a hol persze azóta vagy eltűnt, vagy más név alá rejtőzött. A Belgrád felől betörő bessenyők a temesmegyei Buziást a Duna átlépése nélkül el nem érhatték volna, s hogy ez történt, sehol sem mondatik ; és ezen körülmény egymaga elég, lemondani azon vélekedésről, hogy 1072-dik évben a temesi Buziással van dolgunk, eltekintve attól, hogy ezen városka beljebb is esik az országba, mintsem hogy rögtönzött ellenséges határmegsértés által megszállás alá kerülhetett volna. ³⁾

V. László király egy 1457. évi okmányában említi, hogy híveinek : Michaelis Dees dicti de Tomöschl et Stefani filii Sisman de Bezias kérelmére, a nyolcz oláhkerület kiváltságait újra megerősíti. (Maniu Basil : Disertatiune istorica critica si literara tractanda despre originea romaniloru din Dacia Trajana. Timisióra 1858. I. k. 541 lap). Van-e az itt Beziasnak irt helynévnek összefüggése a mai Buziással? nem döntöm el, de valószínű. Mint temesmegyei helység említettik kétséget kizáró módon 1479. évben. Országh Mihály nádor t. i. ez év márczius 25-kén Csanádon kelt levelével bizonyítja, hogy murányi Kónya Dömötör özvegye Agatha, szajáni Posztós Tamás leánya, Szaján, Soot, Faluhely, Temerdegyház, Komlós, Nyolczszegü, Péterd, Damianfalva, Knéz, Csieskéd, Ócse, Tornynos esanádmegyei, Murány (ma temesmegyei, akkor még) torontálmegyei, és B o d z á s t e l e k temesmegyei helységekben levő részjóságait a budai káptalannak adományozza. Az itt idézett okmányban, Buziás Bozyasthelek-nek ira-

¹⁾ Chronica Hungarorum 50 fej. Schwandtner nagy kiad. I. köt. 119 l.

²⁾ Magyar királyok hadjáratai, útazásai, stb. Második kiad. 4 l.

³⁾ Hogy, miként Podhraczký József, a Chronicon Budense-hez irt jegyzeteiben véli, a Turóczy-féle Buziás, a mai Bugyanoveze Szerémmegyében volna, mely, szerinte, a Buzád-nemzetségtől vette nevét, ez ellen erős történelmi és nyelvészeti kételyeim vannak.

tik. (Hevenesí kéziratai XIV. 93 lap). Mátyás király ugyanez évben rendeli a budai káptalan beigtatását az említett jószágokban, a miben való eljárását jelenti a kő káptalan a királynak. A helynév ez alkalommal Bodzastelek és Bozyasstelek alakban fordul elő. (Hevenesí XIV. 110 és 111 lap.) Hogy meggyőzzem az olvasót, miszerint a Bodzastelek név alatt a mai Buziás érteendő, meg kell jegyezmem, hogy a „telek“ függelék szó később köznyelven elmaradhatott, például szolgálnak a dobokamegyei Omboz és Fűzes, melyek egy 1234-dik évi okmányban Ombuzteleke és Fűzesteleké-nek iratnak. (Teutsch és Firnhaber: Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens I. köt. 59 lap. Vagy Fontes rerum austriacarum. Másod. osztály XV. köt.) Később, t. i. 1243-dik évben, szintén dobokamegyei helyek: Fatateleke, Bachunateleke és Chegeteleke említetnek, — a két elsőnek nyoma elveszett, de Csege és Csegő maig is létezik Dobokában. (U. o. 65 lap.) A mi a helynév főalkatrészét illeti, megjegyzem, hogy a XVI-dik században a földibodza, földibozyanak iratott (Orvosi rendeletek a Győri Tört. Füzetekben I. 88 lap). Fábíán István szerint a nyelv eredeti hangalakja előtűn néha a régi nyelvemlékekben, a különböző nyelvjárásokban is. Így a s z s z o n y : a halotti beszédben a c h s i n = akszony. A müncheni codexben is a bodza helyett csak „boz.“ Jerney idéz 1248. évből Bozyasheg, Boziasheg nevű határhegyet Borsodmegyében, és azt helyesen Bodzáshegynek olvassa. Megmutatván, hogy a Buziás névben a z és a betű közé hogyan esúszhatott az i hangzó, hátra marad még feltűntetni, vajjon az o hangzó változhatott-e u betűvé hasonló körülmények közt. Az összehasonlító rendszer itt sem hagy cserben bennünket. Mert azonos behatás okozta, hogy a nógrádmegyei Bozteleke névből, a mai Bozita, illetőleg a tótok ajkán Buzita, a sopronmegyei Boz nevéből pedig a horvátok ajkán Busza lett. Ebből látjuk, miként jöhetett a temesmegyei Bodzastelek névébe az u betű, és lehetett belőle Buziás. Ma tehát a Buziás helynév nem telivér magyar, hanem egy kis szláv zamat érezhető benne.

II. Kerlés.

Dobokamegyében, a Szamosba szakadó Sajó völgyében fekszik Kerlés, űrriéi, olábul Tyiralyes, vagy Tyiralis nevű

falu. Ezen helynevet már legrégibb krónikairóink egyike igyekezett magyarázni. Kézai Simon írja, hogy a Magyarországból rablások után megfutott besenyők (mások szerint künök) Szent-László által Erdélyben Kerlés nevezetű hegynél — in monte Kyrioleis — eléretnek, és úgy megveretnek, hogy egy sem marad életben. Ehhez Szabó Károly, mint fordító megjegyzi: E névben (Kyrioleis) lehetetlen a görög eredetű Kyrie eleison (Uram! Könyörülj!) imádság szavakra nem ismernünk, melyből a magyar kiejtés Kerlést csinált. — Ezekre mindenekelőtt megjegyzem, hogy nem a Szent-László vezérlete alatt diadalmaskodó magyarok adták a Kerlés nevet a hegynek, hanem annak nevét már fennlevőnek találták; továbbá hogy a helynév ugyan görög eredetű, mint Szabó Károly írja, de azt a magyarok közvetve a szlávtság közegén vették át; nem is a magyarok ajkain idomult a Kyrie eleison Kerlés-sé, hanem a szláv népeknél. Több jel mutat arra, hogy Erdélyben, hol ma szlávok nem laknak, hajdan szláv elemek tanyáztak, (miről közönséges történelmünk mit sem tud), — mire nézve csak az olyan helynevekre mint Zalathna, Vladiásza, Branyicska, Dobra, Kraszna, stb. utalok. Dudik Béda, a német elem elterjedéséről Csehországban szólván, azt írja, hogy már az első prágai püspök Thietmarnak beigtatásakor, azaz 973-dik évben, II. Boleslav herceg és az őt környező nemesség németül énekelte azt: „Christe keinado, kyrie eleison, und die halliegen alle helfuent unse, kyrie eleison,“ míg a nép a Kerlés, vagy a Kyrie eleison éneket egyedül hangoztatta. (Geschichte Mährens IV. köt. 257. lap). Prágai Cosmas így írja le I. Bretislav cseh herceg trónralépését: Midőn az 1037. november kilencedikén elhalt Udalrich herceg el volt temetve, Jaromír kezénél fogta unokaöcsését Bretislavot, és közcsend alatt azt mondá a népnek: „Látjátok itt hercegeteket“, — mire a nép Kerlés-t, azaz Kyrie eleisont kiáltott, és azt az éneket énekelte: „Gospodi pomiluj ny.“ Hogy ezen felkiáltás, nemcsak egyes jelenség, hanem a szláv népek szokásaiban mélyen gyökerezett, a szláv történetek bizonyítják. Így midőn 1158. évben Cseh- és Morvaország hadjáratot határoztak Olaszország ellen, Prágában a vérvörös zászló volt kittűze, és alatta gyülekeztek a harcos férfiak, kik dobpörgés és harsona szó mellett, és a Kyrie eleisont kiáltván, a csatába

indultak. Ezen felkiáltás ugyilátszik nagyon kedvelt és népszerű volt. A Culm mellett 1126. évi február 18-kán folyt válságos csatában, melyben II. Otto olmttzi herczeg elesett, Sobieslav győzedelmeskedő serege a Kyrie eleisont hangoztatta diadalénekül. Hallani lehetett ezt trónraültetések alkalmával is, valamint akkor is, midőn Gnesenben Szt.-Adalbert hullája sírjából kiemeltették. Bizonyosan a szlávokkal közösen lakó németekre is ragadt ezen szokás, mert fel van jegyezve, hogy 1080-ban a Grona mo-csár melletti gyilkos harez után a német seregek is énekelték eme Kyrie eleisont. Hogy magyar részen is valaha ezen ének használtatott volna, nincs semmi tudomásunk.

Azon hely, hol Salamon király és Szent László 1070-ben (Budai Ferencz szerint 1072. évben) a kúnokat megverték, Bonfin által (II. Decad. 3 könyv) Cherhelem, Pethő Gergely által Tserhalom-nak nevezetik, mert cserfával volt benöve. Ez a Vörösmarty által megénekelt Cserhalom, — a diadalnak büszke tetője. Hodor Károly, Dobokavármegye monographusa azt írja, hogy e tájon az első keresztény magyar században, ismeretlen szerzetesrend klastroma állván, a kúnok gyakori beütéseit és prédálásait ki nem állhatta, megürült, elpusztult. Miután Salamon király a kúnokat megverte s elűzte, a fennmaradott szentegyházba sok ideig szolgálatételre járt egy-egy pap, többi közt Mercur, jóbi apátur, s utóbb fehérvári nagyprépost, s minthogy a déleesti imádság Kyrie eleisonon hangzott, utóbb ebből mai fennérintett oláh (!) neve 1078. származott, magyar neve is e tájtt vette létét. — Hodornak majdnem minden szavát meg kellene czáfolnom, ha ez e helyen feladatom lehetne. Mellőzván tehát azt, hogy a berekeszi klastrom csak 1083-ban emeltetett szentjóbi apátsággá, a Szt.-László által nem kedvelt Mercurius tehát a kerlési csata idején szent-jóbi apát czimét nem viselhette, hibásnak jelzem különösen azon állítást, hogy a szerzetesek imádságaiból vette volna a Cserhalom Kerlés nevét. Történetiróink jóformán különbség nélkül úgy tüntetik fel az eseményeket, hogy midőn a magyarok és kúnok Doboka körül összezsaptak, a harez középontját képező hegy már a Kyrieleis nevet viselte. (Lásd: Turóczy, Fessler, Timon, — de Majláth és Szalay csak Cserhalom nevével élnek.) Fel kell tehát tennünk, hogy a honfoglalást megelőző időben, vagy annak első korában adták szláv népek

a Kerlés nevet ezen helynek, mely — mintán ma szláv telepeknek nyoma nincs Erdélyben, — a földirati Paläontologia egy érdekes példáját mutatja.

III.

S z e b e n.

Ezen helynévnek magyarázatát áradozás nélkül bajos adni, mert sok rokon-nevekkal függ össze. Hogy legalább a romanizálás ellen gátot emeljünk : emlitem miudenekelőtt, hogy a XII. század közepe előtt a Szeben, illetőleg Cibinium név elő nem fordul. III. Béla király itt nagyprépostságot alapított Szent-László tiszteletére, melyet Coelestin pápa 1191-dik évben megerősített ¹⁾. Az erdélyi püspökség névtára még előbbre tolja e név előfordultának idejét, állítván, hogy Cibinium-ban már 1143 évben létezett (vignit) plebánia. Ez azon év, melyben némely írók vélekedése szerint a flandriaiak, avagy a mai erdélyi szászok II. Géza király vendégszeretetét igénybe véve, Erdély déli részeit megszállták. ²⁾ Annyi bizonyos, hogy a Cibinium név régibb említését nem ismerjük, a mi már magában arra vezet, hogy e nevet az új telepítők hozták magukkal, ruházván ezt a patakra és a mellette épülő városra, ³⁾ mely egy 1223. évben kelt disznódi (michelsbergi) okmányban villa Hermanni-nak neveztetett.

Az újabb oláh írók, keveset törődve a történeti kritikával, mely a tudományos világban mindenütt vezérül szolgál, egy római eredetű Sabinum várost koholnak, mely a mai Nagy Szeben helyén keresendő volna, és a Szeben és Sabinum, vagy oláhosan, Sabiiu azonosságát vitatják. Erre Roesler Róbert még csak e napokban megdönthetlen érvekkel megfelelt ⁴⁾. Ugyanis az oláhok állításának nem kedvez azon körülmény, hogy

¹⁾ Wagner *Analecta Scepus* III. k. 5 lap, Trouenföldi Lenk Ignác Erdélyről szóló geograph. szótára.

²⁾ Katona, *Histor. critica* III. 552 lap.

³⁾ Lenk Ignác átvieszi azon állítást, hogy Szeben csak 1160-dik évben épült.

⁴⁾ *Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien*, 1867-diki folyam, 421 lap.

a mai Hermannstadt, avagy Sabiiu helyén, vagy annak közelében római telepnek nyoma sincs. Egyetlen régi író sem említi Sabinumot, a római topographiai források, az Itinerarium Antonini, a Peutinger-féle tabellák, a Notitia dignitatum, a ravennai Cosmographus nem ismerik, régészeti leletek Dacia földén még napvilágra nem hozták emlékét. Hol volt tehát ezen Sabinum? A pan-romanisták zavarba nem jönnek, és azt fogják mondani, hogy írott emlék nem létezik ugyan, de a néphagyomány örökölte tovább ezen római nevet. Bármily valószínűtlen ezen állítás már első tekintetre, fogadjuk el ezt pillanatig valóként. De ez esetben Sabinumnak kellene hangzani a helynévnek, nem pedig Sabiunak, azaz, a helynevet nyelvészetileg a régi névalakból kellene származtathatni. A Sabinum név romanizálva nem Sabiiu, hanem Sçbín (Sabin) volna. Különben az oláh nép nem is ismeri a Sabiiu nevet, és Nagy-Szebent örök időktől fogva csak Sibinek ejti, maga az irodalom is csak Sibiu-ról tud. Azon fölfedezés, hogy Sibiu helyett Sabiu-t kell írni: az utolsó 50 éves korszaknak, és azon pan-romanistáknak tulajdonítandó, kik a történetírásra az igaz és valódi iránt érzékkel, a nyelvtudományra alapos nyelvészeti készséggel nem bírván, azt hiszik, hogy éretlen állításukat a világ csak úgy könnyen fogja elfogadni, — állításaikat, melyek a tudomány útján található tiszta czélokon egészen túl esnek.

A Sibi név tehát, miként az oláh nép ajkán fenmaradt, távol sem római eredetre mutat, hanem a német nyelvkörhöz tartozik. ¹⁾

Magyar forrásokból Nagy-Szeben latin Cibinium nevét még következő alakokban idézem: 1192 prepositus Cibiniensis, 1211 prepositura Sibiniensis, 1224 Comes és Comitatus Chybiniensis, 1212 megtagadja Ince pápa, hogy apud Cibiniensem ecclesiam Erdélyben püspökség felállíttassék, 1239 Nicolaus praepositus Chybiniensis, 1271 Comes de Zybinio, 1272 C.de Sibinio, 1273 C.de Zebinio, 1273 de Zibinio, 1274 de Scibinio, 1275 Comes Scibiniensis, 1292 Communitas ville Cybiniensis, 1300 Cybinium,

¹⁾ Katancsich (Orbis antiquus I. 380 lap) azon állításának, hogy Cibinium neve a g é t á k n á l Szibin. semmi jelentőséget nem lehet tulajdonítani.

és így kevés változással a többi századokban is Zebinium, Scybinium, Chybinium stb. Hasonlóan a Sárosmegyében fekvő Kis-Szeben sz. kir. város 1248 Sceben, 1352 Zeben, 1558 Sebin, de Nagy-Lajos király egy 1380. évi okmányában Civitas de Sybnicia is ¹⁾; — tótul Sabinow. A sárosmegyei város sem kerülhette el, hogy nevét — nem ugyan a rómaiaktól, — de legalább történeti mondából ne származtassák. Ugyanis állítják, hogy IV-dik Béla királynak Sabina nevű leánya építette e várost, és így tőle nyerte nevét. Más monda szerint ezen Sabina Makó várparancsnok leánya volt, kit IV. Béla elraboltatott, és neki itt Sárosmegyében lakot építtetett, melyhez fokként egyéb épületek csoportosulván, ezekből a Sabinium, később Cibinium nevezetű város keletkezett.

E vélekedés természetesen nem alaposabb mint az erdélyi Nagy-Szeben római multja.

Hogy a név valódi értelmét megértsük, tekintsünk szét Európa germán vidékein. Ott van Tirolisban Brixen mellett az Eisack folyónál a Seeben nevű hely. E város régi neve Sabiona, itt római régiségek találtattak ²⁾. Éjszaki Spanyolországban Se bendunum ³⁾, a gradiskai határezred kerületében egy Sibinj, már 1695 óta fennálló plébániával; — Seben kolostor Klausen mellett (ki ne gondolna itt erre: Klausenburg in Siebenbürgen?) Seve, patak a lüneburgi vidéken, Seven kolostor Brema környékén, Sebin vagy Sewin helység Magdeburgnál, mely okmányosan 1424-ben említettik, a Dalmatiában előforduló Sebenico vagy Sibinico nevű helységek sem maradhatnak figyelmen kívül. Ide tartozhat a Szibnicza folyó a német-bánsági határezred kerületében, mely a Borcsa vizéből kiszakad és rövid folyás után a Temes folyóval egyesül. Van hat Seeben, ezek közt 4 éjszaki Németországban, kettő a régi Szászföldön, egy Seewen Schwyz cantonban, Zewen a trieri

¹⁾ Fejér Cod. dipl. IX. 5 k. 391 lap. A király t. i. ez évben Breznóbánya lakosainak azon szabadalmakat engedélyezi, quibus civitas nostra Sybnicia dinoscitur a tempore sue fundacionis gratulari.

²⁾ Arueth József: Archäologische Analekten Bécs 1862. 17 lap. — Warnefried Pál, és Cluverius szerint, Sabione, tulajdonkép sub Sabione, tehát Seben=Sabio.

³⁾ Bacmeister: Allemannische Wanderungen, 12 lap.

kormánykerületben, Zebbin Poroszországban, Seeve az Elba egy kis mellékpatakja. Drezdához keletre az ugynevezett szász Svájcban fekszik Sebnitz, kis város a hasonló nevű pataknál. Selmezbánya egyik neve szintén Die Sebnitz (miként Lőcsét is Die Leutschau-nak szokták nevezni). Már 1352-dik évben Civitas Sebenich, 1494 Segnicia azaz: Selmezbánya. Egy Sebnik kis patak neve már 1169. évi okmányban fordul elő, melyet Meinert említ. ¹⁾ Van továbbá Ziebendorf, Siebeneck, Siebendorf, Siebending, Siebenbach, Siebenberg, Siebenbergen (három Holsteinban) Siebenhorn, Siebenbrunn és számtalan hasonló összetételek.

Látjuk tehát, hogy az erdélyi Szeben neve nem áll magánosan a földirati világban; látjuk továbbá, hogy éppen ott dtvik leginkább, a hol a germán élet és szokás háziassá lett, és hogy e nevek különösen németalföldi, alsó- és közép-német vidékekre esnek. Igaz, hogy a „z e v e n“ németalföldi tájszólás szerint sieben-t, azaz hetet jelent, de azért óvakodnunk kell azt hinni, hogy a Szeben és azzal rokon helynevekben a 7 számnév rejlik, mint Schröer Julius a sárosmegyei Szebenről véli, sőt inkább valószínűsége személynévvel van dolgunk. Már Pliniusnál találjuk a Sevo őshegy nevet: mons Sevo, ipse ingens initium Germaniae facit, és teszi e hegyet a gens Ingaevonum tartományába, t. i. Svárországra, dicti autem Suevi putantur a monte Suevo. ²⁾ Egy keleti szász király neve 677 év körül Seba, melylyel egyezik Thüringiában Sewa, Jütlandban Seby város. Már Förstemann jegyezte meg, hogy a Sew tönév többnyire szász, valamint hogy a Sibi és a Sigu névvel egyezik, mire a magam részéről ismételve figyelmeztetem a vizsgálatot Selmezc régi Sebenich és Segnicia névalakjaira. Teljes joggal lehet e szerint feltenni, hogy a Seb-, Sieb-, Sieben stb. ki-kezdésű helynevek alapja egy mythologiai nemzeti hős neve, a mi világosabb fogna lenni, ha a Segesvár, Siebenbürgen, stb. helyneveket közelebb fognók vizsgálni. ³⁾ Nagy-Szeben vidékén egy mons Cibinii említettik, és Roesler Róbert véli, hogy

¹⁾ Volkslieder in der Mundart des Kuhländchens 336 lap.

²⁾ Grimm Jakob: Deutsche Mythologie I. köt. 337 lap, hol összeállította der berg Suebo, és a Suabo népfaj.

³⁾ Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften 25-dik k. 220—222 lap.

egy korán eltűnt vár szintén e nevet viselhette. Ezen castrum Sibin, ősnémet hangzása Sibinbure, és Roesler nagyon alaposan vitatja, hogy Erdély innen vette német Siebenbürgen nevét. ¹⁾ Ne felejtsük, hogy maga Turóczy és Ranzanus is még Siebenburgnak nevezi ezen régi német telepítvényt: persze ezt nem szoritva csak Szeben városára, vagy a szebeni kerületre, a mint kellett volna, hanem synonymunként tüntetvén azt fel a Septem Castra-nak elkeresztelt tartomány nevével. Nagy-Szeben eredeti jelentése tehát annyi volna mint: Sibin vára. Erdélynek német neve pedig távol sem annyi mint hét vár=septem castra, hanem a szebeni telep és kerület az egész tartományra kibővített neve, mely idővel Transsylvania és Erdély igazi synonymumja lett. A nyelvszokás még most sem töröltetett el egészen. A Barczaság lakói (Burzenland) joggal azt mondák, hogy ők nem laknak Siebenbürgenben; Barcza folyójuk csak úgy adta az ő kerületeknek nevét, miként a Sibin folyó a régi tartománynak; még ma is így beszélnek a Szebenbe utazó brassaiak: „Wir reisen nach Siebenbürgen,“ és ezáltal hamisítatlanul tarták fen szójárásukban azon igazságot, hogy ezen név csak localizált értelemmel birt eredetileg, és hogy legnagyobb hiba, azt még a német telepítők földén túl is alkalmazni. Schröer Julius, midőn a felső-magyarországi bányavárosok német nyelvjárásáról értekezett, és annak összefüggését az alsó-rajna-vidéki tájszólással egy részt, az erdélyi szászokéval másrészt kimutatja: a siebenbürgisch elnevezést nem egész Erdélyre, hanem csak a szászokra alkalmazza, és ezen helyes itéletü író ez által oly útra tér, melynek történeti jelentőségét még akkor tán maga sem sejté. A Sibin nem jelent számnevet, a bürgen sem többes számot, hanem csak az egyes szám dativusát (bure, bürge). De a kisértés nagyon közel feküdt, és lett a Sibinbure, vagy dativusban Sibinbürge névből, — mely eredetileg csak a későbbi Hermannstadt körül megtelepedett fiandriai vendégek területére vonatkozott, — egész Erdély német elnevezése.

Előfordul tehát itt is a középkori Németország azon nem ritka szokása, hogy egyes helység, vagy valamely ősi vár neve

¹⁾ Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien. 1867 folyam 4411.

tartományra és népre terjesztetett ki: így Württemberg, Hannover, Baden, Schweiz, Tirol, Nassau, Braunschweig, Oldenburg, Mecklenburg, Luxemburg, Brandenburg; ¹⁾ ez ellentétet képez azon tlneménnyel, hogy a világ szinpadáról eltűnt, sőt még a történetben is olykor csak halványan szemünk elé kerülő népek nevei csak egyes helységek nevévé összezsugorodtak. ²⁾

Későbbi alkalommal Erdélynek német Siebenbürgen nevét fogom vizsgálódásom tárgyává tenni.

PESTY FRIGYES.

¹⁾ Bacmeister Adolf: Allemannische Wanderungen, 11. és 54. lap. Stuttgart, 1867.

²⁾ Ilyen példák: Sinigaglia=galli Semmonos, Brüchtern=Bruchterii, Engeln = régiesen Englidi, a thuringiai anglusok; Mersburg=Marsii; Lampedem Trier mellett = longobardok. Rügenwald=Rugii.

Könyvismertetések, bírálatok.

III.

Horváth Mihály kisebb történelmi munkái. III. köt.
Pest, 1868. n. 8. r. 482. l.

A „Századok“ 1867. 3-ik füzeté jelentette már, hogy Horváth Mihály kisebb történelmi munkáinak immár megjelent mind a négy kötete. Ez uttal a harmadik kötet tartalmával ismertetem meg e füzetek olvasó közönségét.

„A X VI.-dik század első felének jelleme Magyarországon“ czíme az első cikknek (3.—12. ll.), mely a „Történelmi zsebkönyv“-ben jelent volt meg 1859-ben. A kép, melyet szerző hazánkból a felvett korszakból ecsetel, épen nem vidító. Nemzettünk politikai, egyházi és társadalmi forrongásából megtisztulva, megerősödve bontakozhatott volna ki, ha e forrongás természetes menetét az országnak két király alatt két ellenséges államra oszlása és a hódoltató török hatalommal másfél századon keresztül vívott élethalálharcza nem gátolja.

A lengyel származású két király alatt túlsulyra vergődött oligarchia, miután a királyságot minden erejétől megfosztotta, féktelenségét a nemzet többi osztályaira is kiterjesztette. A nemesség, a városok, a parasztság egyaránt szenvedtek zsarnoksága alatt. A köznemesség a királylyal egyesülve már megkezdte volt harcát a féktelen urak ellen, melyből néhány évtized múlva átalakulva, civilizációjában előhaladva kelt volna ki a nemzet, ha nem jó közbe a mohácsi szerencsétlenség, melyet még tetézett az országnak két részre szakadása. És a két király közül az egyik a török hűbéresévé válva, a másik a töröktől békét pénzen vásárolva, mind a ketten a töröknél egymást vá-

dolva, egymás megbuktatására törekedve, a korona méltóságát, hatalmát fenntartani képtelenek valának. Mohács térein számos hatalmas ősnemzetség végivadéka vérzett el, s helyükbe új emberek vergődtek föl, kik az elhaltak árvaságra vagy kora özvegyiségre jutott lányainak vagy nejeinek keze által gazdagságra emelkedtek. Másokat a gyakori pártváltoztatás vagy a legtöbb esetben büntetlenül üzött rablás gazdagított meg s tett hatalmasokká. Midőn pedig a magasabb osztályokban sok önzés lőn uralkodóvá, gyérré a polgári s hazafiúi erény: mit lehetett várni a nemzet nagy tömegétől, mely az urak által annyira kifosztatott s elnyomatott, hogy alig maradt neki miből tengetnie sanyarú életét, s önként veté magát a kevésbé súlyos török járom alá?

És ezen erkölcsi süllyedésnek a vallás, az egyház sem volt képes gátat vetni, mert magában az egyházban is általános süllyedés, forrongás, zavar keletkezett, minek főbb okait szerző nagyobb vonásokban ecseteli. A süllyedést nevelte még a vallási szakadás. A régi hagyományos hiedelmek megingottak, az újak még nem szilárdultak meg; mindez a közéletre is visszahatott s nevelte annak ziláltságát, zavartságát. Valóban szomorú képe a szerencsétlen hazának!

A második cikk: „Az ipar és kereskedés története Magyarországon a három utolsó század alatt“ (13.—366. ll.). Önállóan jelent meg 1840-ben s a magyar akadémia ugyanazon évi közgyűlésén a nagy díjjal koszorúztatott. Folytatása s kiegészítő része e munka iparunk és kereskedelmünk azon történelmének, melyet e gyűjtemény második kötete a középkorról hozott.

Az első szakasz szól a felvett tárgy történetéről a mohácsi ütközettől a szathmári békekötésig. Előrebocsátva fővonásokban az ország általános állapotát, mely szerint a török birta országrészben iparról és kereskedésről szó sem lehetett; szerző közelebb lép feladatához, s az ipart fogva tolla alá, a mezőgazdaság állapotával ismerttet meg bennünket. Valamennyi közt ez iparág volt e korszak alatt talán a legelhanyagoltabb. A sűrű hadjáratok számtalanszor pusztították el a földmivesnek már-már érett reményeit; a törökkel határos vidékeken legföllebb is annyi gabona termeszték, mennyit a szükség elkerülhetetlenül kívánt. Gátolta e fog-

lalkodást az is, hogy a pórság barmaitól mód felett megfosztott, a folytonos háborúk öldöklései fölött a török által százezerekenként rabszolgaságba hurczoltatott; az ozman uralom alatt maradt rész török urai által, béke s háború idején, önkény szerint zsaroltatott, a török birtokon kívül élő rész pedig rabló nemesektől, féktelen katonáktól zaklattatott. De a néposztály polgári helyzete, melybe a törvények helyezték, sem adhatott neki kedvet súlyos foglalkodásaihoz, s elnyomatása miatt többször erőszakosan törtek ki felizgatott indulatai. — A szőlőmivelés hegyes vidékeken meglehetősen állapotban vala, de a Tisza és Duna közti tartományban szőlőt látni ritkaság volt. Aszúbor a XVII. század elején kezdte készíttetni. A kertészet a Szamos partjain majdnem mindenütt, s a felső megyék több helyein nagy lendületet vőn. A földmivelésnél nagyobb bátorsággal üzhető és így annál virágzóbb volt az állattenyésztés. A lovak közt kivált a székely faj tűnt ki. A juhtenyésztés kevésbé volt terjedt; a nemesebb faj 1666. ig nem ismertetett. Több szorgalom fordított a sertés-tenyésztésre, kivált a szalonna, a pórság e kedvencz eledele, végett. A méhtenyésztés Horvátországban már azelőtt is virágzó vala, e korszak alatt pedig Magyarországon és Erdélyben is, kivált a bányavárosokban, Szepességen s Erdély virágos völgyeiben szorgalmasan üzeték.

Az eddig mondottak gyaníttatják, hogy a kézművek és mesterségek sem voltak s nem is lehettek e korszak alatt virágzatban: de annyit mégsem szenvedtek, mint a földmivelés, mert a felvidék falakkal erősített, úgy a királyok, mint a törvényhozás által kegyelt városai biztosb menedéket adának a kézműveknek. A czéhek tökéletesen kifejlettek. Legélénkebben üzettek s némi új találmányokkal gyarapultak azon kézművek, melyek hadi-szereket készítenek. A hadaknál használt ágyúk a városok sajátjai voltak, s alig volt nevezetesb város, melyben olyanok ne üntettek volna. A pisztolyok és tűzköves puskák 1543. táján kezdenek használatni. E korban kezdtek Beszterczén készíttetni azon finom damasz-kardok is, melyek később oly nagy hírré jutottak az országban. Az élelemnemű készítmények közt a felső tót megyékben aligha legtöbb kezét nem foglalkoztatott az égettbor. A németajkú városiak, kivált a szepesi és erdélyi szászok, a sört kedvelték; az alvidéki magyarok szó-

lőt ritka helytt ültethetve, boza nevű italt kölesből készítettek. A felvidéki tótoktól készített sajt és túró kelendő volt az egész országban. A vászonszövés e korszakban a multhoz képest alábbszált, s leginkább az északi megyékben volt gyakorlatban. Posztógyárak még nem igen voltak; Privigye, Keszthely, Kőszeg csak abaposztót készítettek, de a Szelepcsényi György által pozsonymegyei Gombán felállított posztógyár készítményei akármelyik hollandi vagy angol gyáréival kiállották az összehasonlítást.

E kor végén igen sokat nyert műiparunk majdnem minden ágában azon kézművesekkel, kik a törököknek kitakarodta után az ország külön vidékein letelepedtek. A tímárok közt az egész országban legnevezetesebbek valának a rajecziek Trencsény-megyében. Papirosmalom Erdélyben előbb, 1546-ban, létezett mint Magyarországon, hol az első Tepliczen emeltetett 1613-ban. A felvidéki tótok különféle fa- és cserépműveket készítének, melyeket aztán az alsóbb megyékben búzával, kenderrel, szalonnával cseréltek föl. Arany- s ezüstművek készítésében legtöbb hirre jutottak az erdélyiek. A toronyórák 1600 táján már számos helytt találtattak, 1650 táján pedig már a zseborák sem valának ritkaságok. A nyomdászat igen gyarapodott. Nyomdáink már mintegy 25—30 helyen voltak. Gyarapodott a hajóépítészet is. Hasonló állapotban volt a hidépítés. Szaporodtak a vízi-malmok is.

Semmiben szegényebb e korszak alatt nem volt honunk, mint a tulajdonképeni művészetben. Festész ezen egész kétszáz éven keresztül terjedő korszakban alig volt egy hazánkban. Hasonlót mondhatni a szobrászat- és képfaragásról. Az építészetet azonban a szükség és kényelemvágy nem hagyhatá egészen száműzetni, csak hogy azt, miként fennállott, aligha helyezhetjük a művészetek sorába. A XVII.-ik századból már több szép épületet mutathatunk fel. Ilyen a kismartoni kastély, a löcsei torony, stb.

Szerző kiterjeszté figyelmét a bányászatra is. A bányák gondosb művelésére az osztrák házból származott királyok elődeikénél csakugyan nagyobb gondot fordítottak. I. Ferdinand alatt leggazdagabb arany- s ezüstművek: a körmöczi, selmecei, ribnai, rozsnyai, szomolnoki, nagybányai és besztercei. Sza-

polyay osztályrészében pedig a gyulafehérvári, asszonypataki, felsőbányai. Rudolf alatt ezen iparág hanyatlott, de új lendületet vőn Mátyás és kivált a két Ferdinand alatt. A jövedelem emelkedését azon erőművek is okozák, melyek e korban részint czélszerűbbekké javítottak, részint újakkal szaporítottak. A kincstáriakon kívül számos arany-, ezüst- sbt. bánya létezett, melyeket egyesek vagy egész társaságok a kincstárral együtt részvényekre műveltettek.

Emigy megismertetvén az ipar állapotát, átme gy szerző a kereskedés állapotára s annak előbb általános akadályait vázolja, melyek közé a folytonos háborúk- és forrongásokon, a féket szakított törvénytelenségen, a zsarlások- és rablásokon, a kereskedésnek megannyi akadályán fölül, számítja, hogy a közvélemény, legalább a nemesi osztályban uralkodó, nem tulajdonított a kereskedőnek s foglalkodásának kelő tiszteletet; hogy fonák nézetek, minők a kizáró szabadítékok s kivált az árúmegállitás, voltak a kereskedésről uralkodók; hogy szintén fonákok voltak a harminczadot tárgyazó törvényeink; hogy a vámok- s harminczadokon visszaélések követtettek el; hogy a pénz értékében ingatag, változékony vala. Mindezt szerző bőven kifejti és igazolja.

Daczára ezen akadályoknak Magyarország kereskedést tűzött Németországgal. Főtárgya e kereskedésnek a marha, bor és gabona volt. Nemesak Osztrák- és Cseh-, hanem Németországot is a Rajnáig nagy részben Magyarország látta el vágó-marháival. Ezt az osztrák rendek nem gátolták; de megnehezítették, sőt meg is tilták, saját terményök keletét féltvén a versenytől, a magyar bor kivitelét. Egyéb kiviteli czikkek voltak: bőr, juh és apró-marha, vad és hal, méz és viasz stb. A kivitt természetményekért az örökös német tartományokból, valamint Csehország- és Sziléziából posztó s egyéb gyapjú- és gyapotszövetek, selyem és vászon, ón stb. hozattak le.

Kereskedett hazánk Lengyelországgal is. E kereskedésünk egészen a porosz tengeri városokig egykoron élénk volt; e korszakban már hanyatlott és alászállt. Kiviteli czikkek voltak: bor, gabona, gyümölcs, kivált aszalt, méz, méhser, szilvápálinka, kender, gubacs, hajóépületfa, hamuzsir, gyapjú, nyers és kikészített bőr, réz, vas, salétrom, dárdany stb.; behozattak

pedig a magyartól annyira kedvelt drága bőrök és gyárművek, mikkel aztán a szepesiek nagy részét ellátták az országnak.

A magyar-török kereskedés, míg Szapolyay élt, meglehetősen lábon állt. A törökök Budát, Szegedet, Kecskemétet s egyéb alföldi nagyobb városokat elég sürűen látogatták, keleti szőnyeget, selyem-, szőr- és gyapotszöveteket s némi gyarmati árukat hozván azoknak vásáraitra. De miután a török Budát az alvidékkel elfoglalta, a felvidéket pedig majdnem folyton háborgatta, minden kereskedési közlekedés megszűnt a magyar és török között, mely utóbb, a török meghonosulása után, de csak fegyverszünetek idején, noha akkor is gyakori kifosztások közt, valamennyire helyre állott. Biztosításáról a zsitvatoroki, karloviczi békekötések gondoskodtak, közvetítője pedig a XVII. század második felétől kezdve az Erdélyben és Magyarországon szélein letelepült számos görög és örmény családok egy része lőn.

Záradékol szerző e korszak belkereskedését tárgyalja, egyenként kiemelve annak főbb piacait, a külön korszakokban.

A belkereskedés egyes cikkeibe ereszkedő részletezés helyett, mi adatok hiányában úgy sem volna kimeríthető, szerző a belközlekedés főbb akadályait sorolta elő. Ilyenekül említi, a belzavarokon, erőszakoskodásokon fölül, az utak bizonytalanságát, melyek katonai fedezet sem háríthatott el mindenkor, mire adatok is felhóznak; továbbá az utak járhatatlanságát és fogadók hiányát, úgy a rendészeti szabályokét is.

A munka második szakasza az ipar s kereskedés történetét a szathmári békekötéstől II. József igit vezető előnkbe. E korszakkal új arcot öltött az ipar és kereskedés hazánk tércin. Az ország megszabadult a töröktől, a belforrongások kibuzogták magokat, a harczi zajjal elnémult az uri zsarnokság szava, törvényhez szoríttatni kezdett az erőszakoskodás, a nép szorgalmi osztálya megszabadult a sokféle zaklatástól s oltalmát a törvényben elnyomói ellen nem épen hasztalan keresheté. Mindennek lehetetlen volt jó következmények nélkül maradnia. De hogy felüdülhessen a hon, a török okozta pusztákat, elhagyott falvakat be kellett előbb népesíteni. Gondoskodott is erről törvényhozásunk, minek eredmé-

nye lön, hogy számos német család, és a felvidékről leköltözöttek, lassanként megnépesíteni kezdék a visszafoglalt városokat és falvak egy részét.

Emigy lendületet vön a földmivelés, a mire nem csekély befolyással volt az, hogy a jobbágyság sorsa több országgyűlésen, elvégre Mária-Terézia alatt az urbér behozatala által, szabályoztatott. Legvirágzóbb volt e korban földmivelőstnk a dunántúli, kivált Soprony-, Mosony- és Vasme gyékben. A temesi bánóság Mercey gr. ritka buzgalma által majdnem újjá e korszak alatt teremtetett.

Részletekbe bocsátkozva szerző, főlemlíti, hogy a gabona minden nemének termesztése annyira haladt, miszerint 1770. és 71.-ben négy millió mérőnél több szállíthatott ki a szomszéd tartományokba, középszámmal pedig másfél millió mérő vitethetett ki évenként. Meghonosított a kukoricza, burgonya. A rizszsel sikerült próbák tétettek a temesi bánóságban: de közönségesben nem lön divatossá, sőt utóbb ott is elhanyagoltaték. A szőlőmivelés szintén haladásnak indult. Említést érdemel Soprony, melynek bora Poroszországban és Sziléziában legkelendőbb volt. A bor kezelése általán véve jobbul; az aszúbor több helyett s nagyobb mennyiségben készítették. A hegyaljai kedvence volt a lengyeleknek. A kereskedési növények közt legtöbb kezét foglalkodtatott a kender és len. A dohánytermesztésnek e kor vége adott nagyobb kiterjedést. A kertmivelés még terjedtebb lön. Híres volt gyümölcseiről Soprony és Korpona. Az erdőszet e korban végkép el volt hanyagolva, még a selmeczi bánászkolában sem tanítottatott. — Két, igen nagy részben most is létező ellensége volt a földmivelésnek: a futó-homok s a folyamok kiáradásai.

Az állattenyésztésben mutathat ugyan e korszak gyarapodást elő, de egy lényeges hibát is, a legelők és kaszálók elhanyagolását. Ezek körül javítást tenni még nem jutott gazdáinknak eszébe. Vetett kaszálókról még nem gondolkodott a magyar. A szarvasmarhának hazája kivált a Pest, Debreczen, Temesvár, Ujvidék s Duna közti tömérdek puszták valának, melyeket nagy részben görög s örmény marhakereskedők birtak haszonbérben. Erdély völgyeiu is számos szilaj gulya legelt, de

itt, kivált a Székelyföldön, nevezetesebb volt a lótenyésztés. Ez a Duna s Tisza közti és dunántúli megyékben is inkább virágzott, de a szükségletet egészen nem fedezte. A juhtenyésztésben Mária-Terézia uralkodásának utolsó tizede korszakot alkotott, ekkor honosítottatván meg a merino-fajt. A méhtenyésztés is nevezetes volt már e korszak alatt. Tótországban, a temesi bánatságban, Arad-, Békés-, Hont-, de méginkább Szepes-, Sáros-, Zólyommegyékben. A belfogyasztást leróva, mintegy kétezer mázsa viasz és négyezer mázsa méz viteték a külföldre.

A műipar tekintetében, a mindennapi szükségeket pótló kézművek a külföldről beköltözött lakosokkal együtt hamar meghonosultak a töröktől pusztán hagyott vidékeken; sőt a nagyobb városokban némely fényűzést tárgyazók is. De tökéletesbülésüket gátolta az előítélet, mely a honi készítmények ellen nyilatkozott, és az urainknál közönséges divat, mely csak külföldinek tulajdonított becsét. A gyárak- és manufacturákban nagyobb előmenetel mutatkozik. E korban vettetett meg, egyebek közt a gácsinak is alapja. A gyapjúkelme-gyárak közt említenő még a pozsonyi, kishéri, tepliczi, köpesényi, podbrzeji Pozsegában. Pokróczot és szűrposztót a felvidéken, fekete gubákat Debreczenben készítettek. Gyapotkelme-gyártat e kor kettőt hozott elő, a sasvart és cseklészit. Nevezetesebb vászongyáraink voltak a tepliczi, poprádi, bélai, felkai, szombathelyi (Szepesben). Fehérítők, kallók is több helyett léteztek a felső megyékben. A selyemtenyésztés és gyártás kezdete III. Károly, s a temesi bánatságban a már említett Mery érdemei közé számítható; selyemgyár volt Temesvárt és Bellováron. Fiumében nagyszerűbb fátolygyár létezett. A kelmefestés is nevezetes haladást mutatott e korban. Kitűnő jószágok valának s külkereskedésbe is jutottak bőrkészítményeink. Az élelemnemű mesterséges készítmények közül legdivatozóbb volt az égettbor, melyet különféle gümölcsökből főztek. Olaj az alvidéken len- és kendermag- és repeczéből, Galántán tökmagból, a Bakonyban bükkmakkból üttették. A hamuzsír sok kezét foglalkodtatott az erdős vidékeken. Enyvet legnagyobbban Győr főzött. Salétrom és szikló-soda számos helyen főzetett. Debreczen és Szeged szappanával tüntek ki, mely Német- és Olaszországban is ismert vala. Lőpor Budán, Kassán és Borostyánkőn annyi készítettett,

hogy a honi szükségét bőven fedé. Kén-huták több megyében, különösen a temesi bánságban, gálicz- és timsóffőzések szintén számos helyen léteztek. Borostyánkő gáliczolajat és választóvizet készített, ugyanaz cinóbert is, valamint Krasznahorka, Alsó-Sajó stb. Üveghuták számos helyütt voltak. Papirosmalmok is sok helyen léteztek. Cserépedény még több helyütt készítettett. Különösen hirre jutott a holicsei köedény és majolika-gyár. Legjobb hajók gyártattak Budapesten, Pozsonyban, Szegeden, Baján, Sziszeken, Péterváradon. Rézműgyárak voltak : Borostyánkőn, Beszterczén, Csiklován, Iglón; legnevezetesebb vashámorok Alsó- és Felső Öron, Gölniczen, Csetneken, Rozsnyón s Gömörmege körülbelül húsz helyén; Ruzsiczán és Bogsánban ágyú- és puska-golyók is öntettek, s igen jó aczél készítették. Kard-, kés- stb. gyárak találtattak Nagy-Lévárdon, Budán, Légrádon, Gölniczen, Dobsinán, Beszterczén, Nyitrán; sodronygyárak majd minden itt előszámlált helyen.

A bányászásban Károly és Mária-Terézia korszakot alkottak. E tekintetben elég csak a selmeczi bányász-akadémia felállítását és azt említjük, hogy Sopronyban már köszén-, Borostyánkőn kén- és köszénbányák nyitattak.

Ime nagyjából a kép, mely mutatja, mennyire haladott e korszakban iparunk, a kereskedés egyik föltétele. Lássuk, mennyire felelt meg annak a külkereskedés, különösen a nyugati és éjszaki tartományokkal. Ezt az osztrák tartományok kereskedési politikája s az ebből származott, nekünk bizony nem igen kedvező, mert kereskedésünket nyűgbe vert vám- és harminczad-rendszere föltételezte, s kítettett célja volt Magyarország kereskedését elfojtani s az örökös német tartományokétól egészen függővé tenni, mit szerző bőven fejteget és igazol, valamint igazolja azt is, mily csekélység volt az, mit hazánk marha-, gabona-, bor- s más árukból a fennforgott körülmények és akadályok közt külföldre kivihetett. A beviteli kereskedést majdnem kizárólag az örökös tartományok üzték. Valamivel szabadabban mozgott a magyar-török kereskedés. Mária-Terézia alatt Temesvártt nagy lerakók voltak a török kereskedőknek. Legélénkebben üzeték velök a közlekedés Zimonyban és Ujvidéken, hova szokták szállítani a

török alattvalók a jó szemendriai bort, sok gyapotot és albániai gyapjút, rizst, mazsolát, pálmagyümölcsöt, török kávé, mikért gabonát, fát, szénát s némi gyár- s kézműveket szállítanak vissza, kivált Belgrádba. A törökországi czikkelyek közt legnevezetesh volt a szarvasmarha és sertés.

A belkereskedésnek Pest, különösen négy vásárai valának középpontja. Tömerdek volt már e korban is az itt összehalmozott mind beltermékek, mind külgyárművek mennyisége. Pest után elszámolja az ország legnevezetesh vásárait, és előadja, e piacok melyikén ninő czikkek voltak nagyobb mennyiségben található. A belkereskedést élénkítő az ország felső és alsó vidéke terményeinek s készítményeinek különemüisége s azoknak kölcsönös kieserélése. Belkereskedésünk legtöbb czikkei ráczok, görögök, örmények és zsidók kezében valának. A legtöbb érc- és ásványnevekkel, valamint a sókereskedéssel a kamara üzött egyedáruságot. Akadályozta belkereskedésünket az utak és pénzügy szabályozatlansága, de nagy hasznára volt az ugynevezett kivonati (auszugalis) pörvitelnek az 1723.-ki 53.-ki czikk által, Németország példájára, behozatala.

A harmadik szakasz iparunknak s kereskedésünknek kizárólag II. József alatti történetével foglalkozik. Politikai intézkedéseit e fejedelem, miként tudva van, ő maga vonta vissza végnapjaiban: de az ipar s kereskedelemre nézve nem mindenben enyészett s enyészhetett el nyoma sokoldalú hatásának. Több intézményei fennmaradtak e tárgyban, gyarapodást eszközölök, áldást hintök magok után. Igy a földmívelésre nézve áldásos volt országglata az által, hogy a természető osztályt szaporította s majdnem minden évben Német- és Franciaországból, sőt Erdélyből is új családokat szállított Bácskába és a temesi bánszágba. És József a természető osztályt nemcsak szaporította, hanem jogait is öregbítette, 1785.-ki parancsában bőven kipótolván azt, a mi Mária-Terézia úrbéri rendszerében még hiányzott. Azonkivül honi nyelven irt hasznos könyvecskéket osztogattatott ki a földmívelés több tárgyaiban a nép között, a földmívelök szorgalmát pedig jutalmak által is törekvök ösztönözni. Mind emek kimaradhatlan következménye volt, hogy gabona-, tengeri-, burgonya-

termesztéstünk korszakot alkotólag megnagyobbodott. A dohánytermesztés új ösztönt nyert azon kelendőségtől, melyre az angol-éjszakamerikai háború s ennek következménye, a virginiai dohányszállítás megakadása, által jutott Európában, s ez iparágunk még jobban fogott volna gyarapodni, — ha a bécsi abaldo egyedárúsága gátakat nem vet a szabad kivitelnek. A festőfitvek, különösen az indigo — termesztése nem sikerült. Különös figyelmet fordított József a len- és kendertermesztésre is. Mindezek daczára, földmiveléstünket virágzónak, mit csak a kereskedés szabadsága eszközölhet — József alatt sem mondhatjuk : mert a kivitel akadályai s tilalmai nagy részben megghiúsíták a földmivelés emelésére föltülről jövő hatást.

Az á l a t t e n y é s z t é s t illetőleg szerző e korszakra vonatkozva csak a nevezetesb javításokról szól, s azokat csak a ló-, juh- és selyembogár-tenyésztésre szoritja, adatokkal támogatva előadását, s a lótenyésztésre nézve bővebben is kiemelve a mezőhegyesi ménest, s átmegy

A m ű i p a r r a. József, az egyedárúság s hasonló szükkebltliségek ellensége, igen előmozdítá a városi mesterségeket, szabadelvtü rendeletei, s midőn ezek sokhelytt foganatlanok maradtak, a czéhek eltörlése által. De kézműveseink még mindig csekély számmal voltak, s készítményeiknek gyarlósága, tökéletlensége miatt, kivált kisebb városokban nem élhetvén mesterségökből, azt nem ritkán föld- és szőlőmiveléssel váltották fel. Némi kivételt érdemel Pest és Debreczen. A gyárak közül csak azokat említi föl, melyekben változás történt, vagy melyek e korban emelkedtek. Miként tenyésztése, úgy gyártása is nagy előmenetelt tön a selyemnek. Maga József Ó - Budán igen szép s nagyszerű selyemgyárt állittatott fel. Selyemgyárak a temesvárin, bellovárin, budain és pestin kívül, melyek már izletes műveket szolgáltatnak, újak is emeltettek. Haladásban találjuk a vászonszövést és bőrgyártást is. E kor ezen nemü készítményei közül említendők még a budai hintó-, majolikai edény-, és a sopronyi czukorgyár. Hogy a Mária-Terézia s József alatt keletkezett gyárak nem kaphattak erősb lábra, sőt néhány el is enyészett: oka kivált a hitel hiánya, a német örökös tartományok gyárnokainak féltékenysége s a harminczad hivatalok által részrehajlólag gyámolított kártékony befolyása volt.

A kereskedést illető intézkedéseit Józsefnek szerző oly részletesen és terjedelmesen ismerteti, hogy kénytelen vagyok magára a munkára utasítani az olvasót.

(Vége köv.)

GARÁDY.

T Á R C Z A.

— A Magyar Történelmi Társulat február 6-kán tartott választmányi ülése Horváth Mihály elnöke alatt, igen szép számú szakkedvelő közönség részvéte mellett ment végbe. Főbb tárgyai ezek valának:

1.) Miután titkár a múlt ülés jegyzőkönyvét felolvasta: pénztárnok a január havi pénztári kimutatás előterjesztése mellett jelenté, hogy a társaság a jan. 9-kén történt tagbeigntatás óta ismét 36 új évdíjas taggal gyarapodott; felolvasta e tagok névsorát, kik a választmány által mindnyájan jóváhagyattak. A névsor szokott rovatunkban olvasható.

2.) Dr. Fischer Kálmán és Horváth Árpád, mint a múlt ülés által kiküldött pénztárvizsgáló bizottság tagjai, előterjesztik írásbeli nyilatkozatukat, hogy megbízatásukban eljárván, az 1867-ik évi számadásokat pontosaknak, a kiadásokat utalványozott nyugtákkal okadaltoltaknak, s a társulat vagyonát részint betéti könyvecskében, részint földhitelintézeti s földterhermentesítési értékpapírokban biztosan elhelyezettnek találták. Mire az ülés, elnök úr indítványára, Pesty Frigyes társulati pénztárnok úrnak ernyedetlen buzgalommal, lelkiismeretes pontossággal, és pedig egyedül az ügy iránti nemes érdekeltségéből, minden díj nélkül folytatott buzgó hivataloskodásáért jegyzőkönyvi köszönetet szavazott, s a számadásokat a „Századok“-ban a fölülvizsgáló bizottság absolutoriumával együtt közététetni határozta.

3.) Doboczky Ignác felolvasta az ajánlott községi évkönyvek program-tervezetét, és az erre vonatkozó felszólítást. Mind ezutóbbi, mind a program jelesül dolgozottnak találtatván, minden változtatás nélkül elfogadtatott; és minthogy a hazai történetírás érdekében minél nagyobb elterjedése kívánatos: ezen a társulat nevében kiadandó felhívás és program nemcsak a „Századok“-ban, hanem a legelterjedtebb hirlapokban is közöltetni fog,

4.) A társulati ügyész felolvassa a kiküldött bizottság által jóváhagyott alapítványi kötelezvény-mintát, mely is 100 példányban kinyomatni, és az illető alapítóknak aláírás végett megküldetni rendeltetett.

5.) Titkár felolvassa V é g h e l y i D e z s ő v. tag köszönő-levélét, hogy a társulat az ő részére a kir. kamarai levéltárba bebocsátási engedélyt eszközölt; továbbá bemutatja Pongrácz Aladár úr, tagtárs, Andrásfalváról, Liptóból érkezett küldeményeit: u. m. a.) Hunyady János özvegyének 1457-ben Temesvárt kelt s a Pongrácz-család egyik öséhez szóló levelét, másolathban, melyet Pesty Frigyes kért ki történelmi használatra; b.) Eszterházy Pál nádornak 1684. Kis-Martonból — Liptó megyét nemesi fölkelésre intő eredeti levelét, mely Pauler Gyula által fog I. Leopold korának történetéhez felhasználtatni; c.) egy megfejtés végett beküldött kettős címér-rajzot, melynek eredetije Andrásfalván a beküldőnél egy régi díszes abroszra piros-selyemmel kihímézve látható. A címerek elsejéről azonnal fölismeretett, hogy a K i s f a l u d y - c s a l á d é; másodikik azonban (a paizs felső mezején keresztcs korona-alját tartó szárnyas griff, alatta balról jobbra dülő vörös pólyán három fehérliliom, s az alsó mezőben bérezekekből kinövő olajágféle) bővebb kutatást igényel. Az elsőre nézve megjegyeztetett, hogy a XVII-ik század végén s a XVIII-ik elején — a mely időről ama régiség alkalmasint való — Óvári és Liptó-Szent-Miklósi Pongrácz Zsuzsánna, Kisfaludy Mózes huszár alezredes neje volt, — és így talán az ő útján kerülhetett a Kisfaludy-címér a Pongrácz-családdal összeköttetésbe.

6.) Szal a y Á g o s t o n ú r a múlt ülésen fölmerült magyar műtörténeti eszmeeserére vonatkozva, egy XVII. századi hazai készítményű képes-könyvet mutat be, egyszersmind egy eddig teljesen ismeretlen magyar kép-nívész fölfedezésével gazdagítván e tekintetben oly szegény adattárunkat. E művész B ú b e r e k y J ó n á s, (Búberek, ma puszta, Zala vármegyében) a ki Amos Comenius négy nyelvű (latin, német, magyar, tót) „Orbis pictus“-ának löcsei 1685-iki kiadását összesen 152 fametszettel illusztrálta. E metszeteket Búbereky 1679-ben Lőcsén készítő, ugyanis a 158 lapon, a „képírás mesterségé“-t ábrázoló 78. számú metezvény alatt ez aláírás látható oda-vése: „Sculpsit Jonas Búberekus, Leutschoviae, 1679.“ (Búbereky Jónás metszette, Lőcsén, 1679.) Különösen érdekes e könyv első képe, melyen egy tisztességes kinézésű, hosszú-mentés magyar ember a szabad-

ban sétálva — háttérben Lőcse tornyai látszanak — tanítja az előtte süveg-emelve álló szintén magyar öltözetű fiút, magyarázván neki a körülöttük látható külvilág tárgyait.

7.) Rómer Flóris felolvassa dr. Frankl Vilmos v. tag tudósítását, egy eddig ismeretlen Corvín-codexről, melyet Frankl a múlt nyáron Rómában látott volt. A codex művészi tekintetben ritka becsű; idejére nézve 1469-ből való. A codex 125-ik lapján a koronás Mátyás király térdel, a keresztre feszített üdvözítő előtt. Díszes festésű kép. E codex Karolina-Ludovica spanyol infansnö könyvtárában, jelenleg a jezsuiták római központi rendházában, létezik. Frankl érdekes tudósítása a „Századok“-ban fog kiadatni.

8.) Szintén Rómer Flóris nagyérdekű, hosszabb előadást tartott a régészet köréből, számos ritka műtárgyat mutatván be, s ép oly élénk, mint tanulságos magyarázatokkal kísérvén bemutatásait. E műtárgyak a hazánkban — nevezetesen Tokaj-Hegyalja és Pécs vidékén, valamint Erdélyben talált kőkorbeli első eszközök (kőszekercek, nyíl- és dárdalhegyek oxideánból stb.) voltak; továbbá érdekes bronz-korszakbeli — máramarosi, pécs- és duna-pentele-tájéki — leleteket is mutatott be s magyarázott Rómer, jövőre is hasonló előadásokat igérvén az őt feszült figyelemmel kísérő közönségnek. A régészet barátai csak örvendhetnek jeles tudósunk ebbeli szives készségének.

9.) Titkár felolvassa Gyárfás István v. tag „A datok a magyar pecséttanhoz“ című értekezését, melyben szerző, mint a Jászság s Kúnság történetének alapos bűvára, ezen szabad kerületek s községeik régi magyar köriratú pecsétjeit ismerteti, a 8 legnevezetesebbnek lenyomatait is mellékelvén. E tartalmas értekezést is a „Századok“ közlendi. —

Ezek után elnök úr az ülést feloszlatá.

Pesty Frigyes pénztári jelentése az 1867-ik évről.

Tisztelt választmány!

Ha minden intézetnél az évi számadás, az anyagi segédeszközök áttekintését nyujtván, érdekekkel fogadtatik mind azok által, kik az illető

intézettel bár miféle kapcsolatban állnak : kétszeres érdekekkel fogadtatik bizonyosan valamely intézetnek első számadási eredménye, mert érezzük, hogy némileg első próbáját adja életrevalóságának, és mert ez alkalommal mintegy perspectivát vélünk nyerni az intézet jövőjébe.

Szerencsém van a Magyar Történelmi Társulatnak első évi számadását bemutatni a tisztelt választmánynak, és ha helyes bevezetésként felállított nézponom, reménylenem szabad, hogy a benyomás nem lesz kedvezőtlen, mely a számadás részleteiből merithető.

Alig több félévénél, hogy a magyar Történelmi Társulat megalkult, és a részvét, melyet a közönség ezen legfiatalabb magyar tudományos társulat iránt tanúsít, már is olyan, hogy annak szilárd fenmaradásában alig, sőt annál kevésbbé lehet kételkedni, minthogy minden jelek arra mutatnak, miszerint minden honfi hozzá fog társulatunk támogatásához időhaladtával járulni, a ki nemcsak a történetet mint tudományt becsüli, hanem annak hatását a nemzeti közéletre, és öntudatra is méltányolni képes.

Az 1867 év végén a Magyar Történelmi Társulat állt 62 alapító, és 551 évdíjas, tehát összesen 613 tagból.

Az alapító - tagok következő tőkéket irtak alá:

1	alapító	á	1000 fr.	=	1000 fr.
2	"	á	200 fr.	=	400 fr.
59	"	á	100 fr.	=	5900 frt.
					7300 fr.

Ezen 62 alapító közül

Készpénzben letette az alapítványt	20.
Árfolyammal bíró értékpapírokban	9.
Csak a kamatot fizette	7.
Semmit sem fizetett	26.
62 tag.	

A választmánynak bejelentett, és általa elismert 551 évdíjas tag közül 421 tag fizette be 5 forintos járandóságát, hátralékban van 130 évdíjas tag.

A bevételek egyes tételei következőleg részletezendők:

Alapítványok készpénzben, 20 tag által befizetve	2200 fr.
Alapítók által fizetett kamatok	50.
Pótfizetések az értékpapírokra	30.

Az évdíjas tagok közül. 421 tag fizetett 1867 évre	2105 fr.
Az évdíjas tagok után 1868 évre	65.
Az évdíjas tagok után 1869 évre	35.
Két félévi szelvényért	4. 65
Kamatok az első magyar iparbanknál levő betételekért	24. 25
	<hr/>
	4513. 90

Ezen bevételekből fedeztettek a társulatnak, az ide-csatolt számadásban részletezett, és okadatolt kiadásai 1935. 98

És e szerint maradt készpénzben 2577. 92

Az alapítványok tőkái, az alapszabályok 39 §-nál fogva, a rendes kiadásokra nem fordíthatók. Ez nem is történt, mert ha a készpénzben befizetett tőkét, t. i. 2200 ftot.

az utóbbi összegből levonjuk is: még mindig marad 377 frt. 92 kr. rendelkezhető pénz, mely a jövő év javára esik.

A kiadások levonása után fennmaradt 2577 frt. 92 kr. gyümölcsöző elhelyezéséről is gondoskodva van, miként az őrizetem alatt levő betéti könyvekből kivehető.

Ezen betéti könyveken kívül, még az alapítók által beküldött értékpapírok is vannak a pénztárnál letéteményezve. Ezek, mint mondám, 9 alapító tag alapítványát képezvén, állnak:

2 darab urbéri kötelezvényben á 500 fr.	1000 fr.
beküldve gr. Mikó Imre ő excja a társulati elnök által.	
7 darab urbéri kötelezvényben á 100 fr.	700
1 darab magyar földhitelintézeti záloglevélben á 100 fr.	100.
	<hr/>

Névszerinti értékben. 1800 fr.

Ha a két rendű tagok aláírásai alapul vétetnek: alapítványok kamatjaiban és évdíjakban a Magyar Történelmi Társulatnak joga lett volna az 1867 évre 3120 forintra menő jövedelmet várni. Ez nemcsak azért nem történt, mert némely tagok még eleget nem tettek aláírásaiknak: hanem azért is, mert az alapítványok nem az év elején fizetettek, nem is fiztethettek be, továbbá, mert a beküldött értékpapírok — kevés kivétellel — csak az 1868 évben lejáró szelvényekkel voltak ellátva, és ezen hiányt, a mennyire lehet, nem fogom elmulasztani a társulat javára pótlólag kiegészíttetni.

Mind ezeket előrebo-átva, már most elősorolhatom a Magyar Történelmi Társulat v a g y o n - á l l a d é k á t, mely ugyanis a következő :

Értékpapírok névszerinti értékben	1800 fr.	kr.
Intézeteknél kamatozásra elhelyezve } készpénzben }	2577 fr. 92. kr.	{ 2507. 75 70. 17
Tökekövetelés 26 alapító tag alapítványa után	2600.	—
Járadék - követelés 130 évdíjas tag után	650.	—
Összesen	<hr/> 7627. fr. 92 kr.	

Bezárom jelentésemet azon kérelemmel : méltóztassék a tisztelt választmány intézkedni, hogy az itt bemutatott számadás felülvizsgáltassék, és nekem annak idején a fölmentvény kiadassék.

Pest 1868 január 9 én

Pesty Frigyes m. k.

mint a Történelmi Társulat
pénztárnoka.

Alólírottak a „Magyar Történelmi Társulat“ f. évi január 9-én tartott választmányi gyűléséből, nevezett társulat pénztári kimutatásának megvizsgálására kiküldetvén : a kimutatott összes bevételt 4513 frt. 90 krt. o. é., pontosnak és valónak, a tételenként eléterjesztett összes kiadást 1935 ft. 98 krt. o. é., nyugtákkal okadatoltnak, az összes költségek levonása után fennmaradt 2577 frt. 92 krt. o. é. pedig részint biztosan elhelyezett betéti könyvekben, részint eredetileg beküldött urbéri és földhitelintézeti papírokban letéteményezve, a társulat pénztárnokánál hiány nélkül meglevőnek bizonyítjuk.

Kelt Pesten 1868 január 20-kán

Dr. Horvát Árpád m. k.

Dr. Fischer Kálmán m. k.

A választmány ezen jelentést tudomásul vévén, a pénztárnok úrnak a föntebbi számadásra nézve a fölmentést ezennel kiadja.

Költ Pesten, a Magyar Történelmi Társulat 1868. febr. 6-kán tartott választmányi üléséből.

Horváth Mihály m. k.
alelnök.

P. H.

Thaly Kálmán m. k.
titkár.

— **A Magyar Tudományos Akadémia** febr. 3-kán tartott ülésén Rómer Flóris olvasta fel **Simonyi Ernő** külföldön tartózkodó jeles hazánkfia terjedelmes jelentését Mátyás király híres könyvtárának maradványairól. Simonyi 10 év óta kutatott ez ügyben, bejárta Európa legnevezeteseb könyvtárait, Londontól Nápolyig és Berlintől Madridig. mindenütt megvizsgálván a Corvina még létező codexeit. Ezek majdnem mind igen művészi festéscsikkel diszeskednek, különösen **Atta vante és éi**, kit a bőkezű király egy-egy codex illusztrálásáért 1000 — 1500 arannyal jutalmazott. A brüsseli Corvin-codex Attavantes által festett gyönyörű címlapjának másolatát — melyet gr. Bathány Lajos özvegye a nemzeti múzeum számára 50 aranyért készíttetett volt — be is mutatta ez alkalommal Rómer, több eredeti Corvin-codex-szel egyetemben. Ily codex — Simonyi indokolt hozzávetései szerint — összesen még mintegy 360—400 létezik Európa könyvtáraiban, a stambuli könyvtárt kivéve; s e szám épen nem megvetendő része a Corviniának, mely sohasem állt 50 — 60,000 kötetből, mint régi írók nagyítva állítják. Simonyi szerint Mátyás könyvtára legföljebb 10,000 darabból állhatott: de még így is az akkori világ legnagyobb könyvtára vala; mivel a két leggazdagabb: a pápáé — 5000 db — és a Medicieké — 9000 db — sem mérközhetet vele; de becsre nézve is legelső vala, úgy hogy az alexandriai híres könyvtár Omár kalifa által lett elpusztítatása óta nem érte még a világműveltséget oly csapás, mint a Mátyás király könyvtárának szét dúlata. — Az Akadémia ugyanezen ülésén mutatott be **Korponay János** I. tag műve: „Az első magyar honvédelmi ministerium története,” két kötetben. Az Akadémia azonban ezt, valamint szerzőnek az 1849-iki debreczeni csatáról írt művét is, nem fogadta el kiadás végett, korainak tartván még a 48 — 49-iki szabadságharc történetének elfogulatlan megírását; különben is, e tárgy most magánvállalkozók előtt is elég kapós, — és az Akadémia inkább csak oly tudományos művek kiadását tartja hivatásának elősegíteni, a melyekkel bár a tudomány kétségtelesen nyer, mindazáltal nem olyszerűek, hogy a kiadóknál, a közönség csekély részvételével szemben, vállalkozási hajlamot költhetnének. — Ugyanekkor felolvastatott a történelmi bizottság jelentése; Krytobulosznak a bizottság által tervezett — s általunk már közelebbi füzetünkben ismertetett — görög-magyar, és görög-francia kiadása az Akadémia által elfogadtatott; s a bizottság tagjai közé **Szilágyi Sándor** Toldy indítványára fölvétetett. E bizottság tehát, mely az

Akadémia történettudományi kiadványai fölött határoz, jelenleg a következő tagokból áll: Csengerly Antal, b. Eötvös József (elnök), Érdy János, Horváth Mihály (helyettes-elnök), Nagy Iván, Podhraczký József, Salamon Ferencz, Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán, Toldy Ferencz (előadó és szerkesztő) és Wenzel Gusztáv. E névsorból meggyőződhetik az olvasó, hogy a történelmi bizottságban a történettudománynak majd minden ága, valamint hazánk történelmének egyes nevezeteseb korszakai, mind szakférfiak, specialis bűvárok és írók által van képviselve, és így a különböző kiadványok megítélésénél competens erők véleményére támaszkodhatnak. — E bizottság legközelebbi ülését febr. 1-jén tartá, a mikor ismét két tekintélyes becsű gyűjtemény szereztetett meg és fogadtatott el kiadás végett a milanoi levéltárból. Ezek elseje Zsigmond, másodika I. Mátyás korára vonatkozik; az utóbbi kiegészítésül szolgál a Mátyás korára nézve ugyan Milanoból már előbb megszerzett magyar okmánytárnak, míg az első a milanoi herczegek levelezéseit tartalmazza a Garák, Cilleyek, Rozgonyiak, Zrínyiek, Maróth bán, a veszprémi és zágrábi püspökök és más XIV. és XV-ik századi magyar országnagyokhoz, továbbá a Magyarországra küldött milanoi követek nyilt és titkos útasításait, jelentéseit stb.

— **Névsere.** Bottyán Jánosnak, Rákóczi vitéz tábornokának jutott az a szerencsétlenség, hogy nevét, az egykorú kútfők írói úgy, mint utánok későbbi idők historicusai is, rokonhangzásánál fogva gyakran összecserélék az ismertebb Batthyány névvel, kivált a XVII-ik század hadjáratainál, melyekben ő is, mint esztergomi kapitány és magyar királyi lovasezredes, Bádeni Lajos vagy Savoyai Jenő herczeg zászlai alatt küzdött a török ellen. Így következék aztán, hogy azon időben gr. Batthyány (közönségesen Bottyányi) Ádám is szerepelvén: Bottyánnak számos vitézi tette az ő, vagy más rokonának dicsőségét növelé. A „Batthyány-ezred“ nevezete s viselt dolgai alatt száma nélkül a Bottyán-ezred s ennek dolgai értendők. Így p. o. az egykorú „Theatrum Europaeum“ az ezerhatszázkilenczvenes évek háborúit részletezvé, mindig Batthyány-ezredről beszél, ott is, a hol világosan be lehet bizonyítani, hogy a Bottyán-ezred szerepelt; — pedig Thökölyi Imre a maga naplójában ugyan nyilván kiírja ám az 1694-iki

pétervárad i ostrom vázolásánál, „hogy az németeknek a sáncokban sokáig tartó dobolások rézdobon, s mintegy készülések volt: V a k - B o t t y á n nevé labanczkapitány a m a g a e z e r i v e l k i i s j ö t t v o l t e l l e n k e z n i “ stb. (L. Th. 1693—94-iki naplóját, kiadva N a g y I v á n által, 536. l.) De az idegen nyelvű kútfőírók és kiadók a magyar nevek helyesen adásával nem gondoltak. Igy Röder is („Veterani's Feldzüge“) a Morava vize mellett 1689 aug. 29-én a törökön nyert diadalról a császárhoz fölterjesztett jelentésében Bádeni Lajosnak: „Haben bei dieser Occasion unter Commando des Grafen Veterani, der Obrist St. Croix, Graff Chiaki, Paul Deak, und Bathiani Capitän von G r a n , sammt ihren Untergegebenen, wie ich nicht anders sagen kann, sehr tapfer und wohl gethan.“ S Röder után Szalay László: „Másnap (aug. 29.) a bádeni, Heister Sigbert tábornoknak és Stahremberg Guidonak meghagyja, hogy a lovasságot (g y a l o g s á g o t ; tollhiba) a hidon átvigyék, s a Morava tulsó partján a török hadak elébe sáncot vesse nek. Azalatt, míg ez legszebb rendben történik: Lajos örgróf, Veterani és Piccolomini társaságában, 6000 lovas élén megtámadja a nyomában volt ellenséget, s heves tusa után, melyben Csáky László huszárai, B a t t h y á n y e s z t e r g o m i k a p i t á n y , és Deák Pál szerb csapata magokat első sorban kitüntették, megveri a tatárokat és spahikat, s a szomszéd erdőkbe s mocsárokba ugrasztja.“ (Magyarorsz. Tört. V. k. 2-ik kiad. 461. l.) Holott Esztergomnak a XVII-ik század vége felé épen nem volt Batthyány nevé kapitánya, hanem igenis, mióta e vár a töröktől visszakerült (1683), folyvást B o t t y á n J á n o s volt az ottani lovasság főhadnagya, majd kapitánya: s most is mint ilyen jött le az esztergomi végbeli lovasság élén, Lajos örgróffal, Redzeb pasa ellen hadakozni. Lehet, hogy épen ekkori hőstette által érdemlé ki ama 300 aranyat nyomó lánczon függött nagy érdemrendet, melylyel Leopoldtól kitüntettetett, s a melyről a multkor („Századok“ I. k. 173. l.) emlékezénk. Szalay lejebb, az 1690-iki hadjáratoknál, egy helytt (505. l.) ismét B a t t h y á n y - h u s z á r o k a t e m l í t „Bottyán-huszárok“ helyett, megingt Röder után.

De Bottyánt még kurucz generális korában is üldözi a Batthyány-név, pedig e mágnási családból egyetlenegy sem volt Rákóczi pártján. A „Theatrum Europaeum“ s más egykorú — különösen német — kútfők még ekkor is gyakran nevezgetik őt Batthyány-nak, olykor épen „e i n a u g i g e B a t t h y á n y “ - n a k , á m b á r m á s k o r ő k m a g o k i s , helyesen, „Vak-Bottyán“-nak vagy „blinde Bottyán“-nak, „Bothyanus

monoculus“-nak nevezik. Az 1705-ben ő építtette tolnavármegyei kömlödi Duna-hídfőszáncot, mely róla „B o t t y á n - v á r á “-nak neveztetett el még korában: a nép ma is így hívja; hanem Schedius és Lipsky térképeiken már jónak látták nagy-bölcösen „B a t t y á n “-vára-t, „B a t t h y á n y v á r á “-t írni, — s utánok a többi sok kis mappakészítő. Sőt Rákóczi Emlékiratai első kiadásának magyar fordítója (ki egyébiránt Gyürky tábornok nevét hibásan meghagyta „general Geur“-nek) a Batthyány név iránti előszeretetében annyira ment, hogy Bottyán tábornoknak Rákóczi által a francia szövegben mindenütt „Bottian“-nak irt nevét, okoskodva Batthyányira corrigálta, s őt az egész Emlékiratban ily néven szerepelteti. Hol itt a történeti igazság, s hol az írói kritika?

Azonban szegény Bottyánnak a Batthyány-néven kívül még a Budiani névvel is össze kelle kapcsoltatnia, — de ezt már merőben idegen ajkú szerzőknél találjuk. Így az egykorú „La Vie du Prince Ragotzi, ou la guerre des Mécontents“, negyedik könyv, 150. l. „Otskai étoit avec plus de dix mille hommes sur la Morava, le General Beresúni avec un pareil nombre près de Neuhausel, le Prince Ragotzi avec quinze mille hommes près de Pest, le Comte Budiani un peu plus bas avec un Corps d'Armée, et le Comte Caroli aux environs du Grand-Waradin et de Giulia.“ Ekkép egy egykorú német is, a ki Rákóczit mint zsoldos szolgálta: „... die Stadt Szegedin mit Sturm erobert... von dannen bin ich nacher Solth commendiert worden in die Schantz, und jenseits der Donau die Födwarer Schantz zweimal helfen sturmen, allwo Herr General Budiani auch blessiert worden, am Bein; alldorten der Feindt uns hinweggetrieben, bis in unsere Schantz Budian war (Bottyánvár), selbe bombardiert, beschossen; wir aber die Schantz mussten verlassen, wir aber die kleine Schantz im kurzen wieder erobert und alles darin niedergemacht“ stb.

Eunyi névösszezararása és ferdítése után számos kül- és belföldi írónak és egykorúaknak, nem esodálkozunk, ha még oly kitünő történetiró is, mint Szalay László, a főntebb idézett helyeken, Röder s mások hibáját nem vette észre, a ki különben zárjelbe tett kérdőjellel fejezte ki kételyét egy másik, szintén idegen kútfő („a Wienerisches Diarium“) által eltorzított magyar név azonossága fölött; l. Szalay L. Magyarország Története VI. k. 468. l. az Arad ostroma leírásánál említett Garanth y-huszárokat. Ezen. Szalay által méltán kétségbevont Garanth y név

ugyanis nem egyéb, mint Kárándy, Rákóczinak egyik túl a tiszai lovas-ezredese.

V a l e n t i n u s B u j d o s ó , T h o r n e n s i s .

— **A Rédey családról.** A származtatások terén még mindig tűnnek föl — mint e füzetekben is nemrég jelezve volt — egyes igyekezetek, melyek idegen területen keresvén családi gyökeiket, fényes történelmi nevekkal összeköttetést igényelnek. Előttünk fekszik egy kis könyvecske, mely *Geschichte der Familie Rédey* stb. czím alatt 1866-ban Stettinben nyomatva, egy, hazánkban lakó, — mint magát nevezi — gróf Rédey Armin által adatott ki. ¹⁾ Ez családfáját az érdeklött könyvecskében egész őszinte komolysággal Kr. után 48. évtől, Pe hun királytól, a chinai császári ház egyik vérségétől, hozza le, természetesen — mint maga kijelöli — általános világtörténelmi (Guthrie, Gray, Gebhardi sat.) források után. Azután végig fűzve a családfát Atilla hún király ismert nemzedékén, e sorozatba illeszti Aba Sámuel magyar királyt is: mind nagy hátrányára hitelesnek igényelt leszármaztatásának; míg végre 1278-tól a tulajdonképeni Rédeyek szakadatlan nemzedéksorát mutatja fel, mely közt saját származtatását kívánja meg állapítani. Mind ezek igazolására csak másod, harmadrendű történelmi munkák idézettek, és az egész könyvecskében csakis két okmány van közölve; az egyiknek azt kell mutatnia, hogy R. Ferencz, az egykori erd. fejedelem, 1654-ben lengyelországi honfuszítást nyert; a másik egy 1658. évi végrendelet, mely azt igazolná, hogy R. Ferencznek Lengyelországban egy, eddig ismeretlen, hitestárstól is volt fia, Márton, ki ott javait öröklé, és a kiadó őse volt. Ime ez a leszármaztatás, mely hogy mennyire állhat meg? csak tüzeteseb fáradtsággal járó vizsgálat döntheti el.

— **Pap Dénes** tagtárs úrtól Győrből a következő közlést vetjük: Alkalmat veszek megjegyezni, hogy a „Századok“ múlt évi decemberi füzetében Nagy Iván által közlött pecsét sorozatból egy nevezetes pecsét, jelesül Fegyvernek városáé, kimaradt. E pecsétről az „Eger“ Puszta - Fegyvernekről 1865 ápril 11-ről a következő tudósítást kapta:

¹⁾ L. előbbi füzetünk könyvészeti rovatát.

Hogy a mostani Puszta-Fegyvernek valaha város volt, újabban bebizonyult, azon pecsétnyomó által, melyet itt helyben, egy bizonyos embernél föllelni szerencsém volt. E pecsétnyomó tiszta ezüstműből van, alakja igen egyszerű s minden csín nélküli; fölírása ez: „F e g y v e r n e k v a r o s a p e c. 1514.“ Ez tehát a magyar köriratu eddig ismert pecsétek között a harmadik helyet foglalná el. — Van szerencsém egy uttal veszprémmegyebeli Nagy-Vázsony mezőváros 1692-ki magyar köriratu pecsétjének lenyomatát idemellékelni. ¹⁾

— **A milanoi tudományos akadémia** közelebből b. Eötvös József, Horváth Mihály és Toldy Ferencz kitünő íróinkat tagjaivá választá, és pedig a két első tiszteleti tagokká, a mi igen ritka kitüntetés, miután azon akadémia tiszteleti tagjainak száma összesen csak 30—40-re megy, s Európa elsőrendű íróiból áll. Eötvös megválasztatása még decz. 19-én, Horváthé és Toldyé pedig febr. 12-én történt, mindegyike a magyar tudományosság lelkes barátja Muonilovag indítványára, és egyhangúlag.

— **Dr. Wenzel Gusztáv**, tudományos irodalmunk ezen egyik kiváló díszé, a fáradhatlan történetbúvár és jeles tanár, Öfelsége által kir. tanácsossá nevezetett.

— **A Kisfaludy-társaság** f. hó elején tartott nagygyűlésében Horváth Mihályt, tekintettel arra, hogy nevezett érdemdús írók a történelmi elbeszélő stíl művészi kezelése által a szépirodalomra is emelőleg, fejlesztőleg hatott, — tagúl választá. Horváthunkról szólván, azon örvendetes újdonságról is értesíthetjük t. olvasóinkat, hogy mire jelen füzetünk kezeik közt leend: akkorra az ő „Huszonöt évtörténete“ második kiadásának 3-dik füzeté is elhagyandotta a sajtót.

— **Toldy kisebb munkái.** Ráth Mór, vállalkozó kiadónk, ismét nevezetes becsü nagyobb kiadványnyal készül gazdagítani irodalmunkat. Ugyanis, mint értesülünk, az ő kiadásában fog megjelenni 10 kötetben a magyar irodalomtörténet teremője koszorús Toldy Fe-

¹⁾ A lenyomat körülbelöl egy négykrajezáros körnagyságával bíró kerek pecsétet képez, melynek közepén egy görbe magyar kardot tartó kar s alatta egy csillag látható. Körül kettős szegélyzet, rajta a körirattal: * N A G Y. V A S O N Y. * 1692 * * (Az N az Y-nal össze van olvasztva, úgy hogy az N jobbszára egyszersmind az Y balszárát és talpát képezi). Szerk.

renczünk kisebb munkáinak eddig sajnosan nélkülözött gyűjteménye, a következő elrendezéssel: Államférfiak és írók, 2 kötet; irodalmi arcképek, 2 köt.; magyar költők életrajzai, 2 köt.; irodalomtörténeti szakaszok, 2 köt.; régi és új lapok a nyelv, irodalom és történet köréhez, 2 köt. — Hasonlókép Ráthnál már sajtó alatt van Curtius Görögország történetéből „Athen Pericles korában“ fordítása, „Poore prémontrei kanonok és nagyszombati tanártól, továbbá N. Frankl Vilmos esztergomi hittanár „Pázmány Péter élete és korá-“ nak első kötete.

— **Erdélyi János** január 23-kán történt gyászos kimulta folytán az általa írt „Egyetemes irodalom történet“ nem fog abban maradni; ugyanis a boldogult annyira bevégezte e jeles művét, hogy csak az utolsó rész várja szakértő baráti kéz gondozó simítását, s az egész megjelenhet. A második füzet épen a napokban ki is került sajtó alól, s a hindu, az egyiptomi, az ó héber és arab irodalmak ismeretését, továbbá a törökének elejét tartalmazza. (IV—VIII-ik fejezet.)

— **Unghvármegye**, január 19-iki közgyűlésében elhatározta, hogy a Horváth János és Mészáros Károly elkészült Unghmegye monographiáit bíráló alá vétetvén, a melyik jobbnak találta, nemcsak erkölcsi, hanem anyagi segélyezésben is részesíti. Helyesen, bár minden megye és város így cselekednék, saját helytörténetét illetőleg. Eddigélé tehát Kecskemét, Kolozsvár, Szeged, Hala és Ungh tüntették ki e tekintetben magokat. Hisszük azonban, hogy számos helyhatóság követendi nemes példáikat!

— **Nevezetes régi ágyú.** Azon híres öreg-ágyút, melyet II. Mohammed szultán számára Orbán nevű magyar öntött volt, s melylyel Konstantinápoly ostromakor 1453-ban e világváros bástyáin a fő-rést törték, hol Konstantin az utolsó görög császár elesett, — tehát ezen történelmi érdekű ágyút a török szultán most az angol kormánynak ajándékozta, viszonzásúl az ez által részére küldött két nagy Armstrong-lövegért. Orbán ágyújának hossza két öl, átmérője egyik végén 30, a másikon 36 hüvelyk, súlya mintegy 15 tonnányi. Az angolok meg fogják tudni becsülni e nevezetes régiséget, s bizonyára valamelyik londoni múzeumban vagy fegyvertárban állítják föl.

Történelmi könyvtár *)

— **Huszonöt év Magyarország történelméből.** Irta H o r v á t h Mihály. Második javított kiadás. I, II, és III-ik füzet. Kiadja Ráth Mór, Pest, 1868. n. 8-ad r. 461 l. Előfizetési ára a 10 füzetnek 8 frt. 50 kr.

— **Egyetemes irodalomtörténet.** Irta E r d é l y i János. Második füzet Pest, 1868. Kiadja Ráth Mór. 8-ad rétt.

— **Györmegyei Sabaria,** vagyis pannonhalmi Szent-Márton (helység) toursi Szent-Márton (püspök) születés helye. Történelmi tanulmány. Irta D a n k ó József, esztergami címzetes kanonok. Esztergam, 1868, nyomtatott Horák Egyednél. (Külön lenyomat a „Magyar Sion“ból.)

 A Magyar Történelmi Társulat t. cz. tagjai tisztelettel figyelmeztetnek, hogy az alapítványok és tagdíjak d. e. 9-től d. u. 1 óráig naponként befizethetők társulati pénztárnok P e s t y F r i g y e s úrnál, vácz-utca 20. sz. 1-ső emelet, az „Első Magyar Iparbank“ helyiségében. Különösen kéretnek az 1867-diki évdíjakkal még hátrálékban lévők, azokat minél előbb befizetni.

— A „**Századok**“-ba szánt mindennemű közlemények a társulati szerkesztőtítkárhoz (zöldfa-utca 4. sz.), az újon jelentkező tagok nevei, és a „Századok“-at illető reclamációk pedig akár oda, akár P e s t y F r i g y e s társ. pénztárnok úrhoz (vácz-utca 20 sz.) címezendők.

 A „Századok“-ra külön előfizetés is áll nyitva nem-tagok számára, és pedig egész évre 6, félévre 3 frtjával. Egyes füzetek külön nem kaphatók. Az előfizetések R á t h M ó r vácz-utcai könyvkereskedésébe küldendők, a honnét a példányok is expediáltak. — A társulati szerkesztőtítkárnál megrendelhető még az 1867-diki évfolyam is 5 frtjával tagok, s Ráth Mórnál 6 forintjával nemtagok részére.

*) Hogy e rovatot az újonnan megjelenő h a z a i t ö r t é n e l m i m u n k á k r a nézve menüél teljesebbé tehessük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azon címét — hozzánk (zöldfa-utca 4. sz.) beküldeni ne terheltesenek. S z e r k.

Felelős szerkesztő: **THALY KÁLMÁN.**

Nyomatott Eulich Gusztáv, magy. akad. nyomdásznál, Pesten 1868.

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Harmadik füzet.

1868.

Martius hó.

Adalékok a magyar kereskedelem történetéhez a vegyes házakbeli királyok alatt.

Mióta Horváth Mihály és Kossovich Károly koszorúzott pályamunkái a magyar ipar és kereskedelem történetét ismer tették, a magyar nemzetgazdászati élet, mint egyáltalában belállamlétünk multja, igen kevés mivelőre talált. Innen: hogy habár ismerjük is a középkori magyar ipar és kereskedelem fejlődésének általános jellemét és főmozzanatait, még mindig hiányoznak részletes adatok, melyek hazánk egyes vidékei koronkénti kereskedelmi szereplését feltűntetnék, vagy egyáltalában ismertetnék a magyar ipari és kereskedelmi élet finomabb ereit is, kiegészítvén ez által, vagy pedig élethűbbé varázsolván a képet, a melylyel mindeddig hazánk középkori nemzetgazdászati állapotairól birunk. A történetirő számára, ki feladatául fogja ezt kitzítani, óhajtának a következő igénytelen lapok anyagot nyújtani, midőn némi világot törekszenek vetni nevezetesebb városaink egynémelyike kereskedelmi jogállására és szereplésére a vegyes házakbeli királyok korszakában, az illető városi levéltárakban található okmányok s kiváltságlevelek alapján.

I. K a s s a.

Kassa az Árpádkorszak végével már tekintélyes városként jelentkezik, mely a XIV-ik század elején daczolni mert a hatal-

mas Omodekkal is ¹⁾, míg Bártfa, Eperjes még csak keletkezőben voltak, a szepesi városok pedig, melyek csak minapában, t. i. V. István uralkodása végnapjaiban, alakultak közönséggé, a szepesi várból hatalmasan parancsoló Loránt és Gergely urak fosztogatásai és nyomása alatt nem tudtak még erőhöz jutni. Midőn tehát Róbert Károly erélyes kormányzása alatt a rend és biztosság, a nemzetgazdászati élet ezen alapfeltételei, az országban helyreálltak, és Magyarország érintkezése Lengyelországgal folyvást sürűtőbbé kezdett válni: Kassának, mint Felső-Magyarország e korban úgyszólván egyedüli nagyobb városának kereskedelmi felvirágzására az alap adva volt, melynek növelésére serkentette az új dynastiát a hűség emléke is, melyet irányában e város válságos napokban tanúsított ²⁾.

Róbert Károly, ki Kassát nevezetes törvénykezési szabaddalakkal ajándékozta meg, már 1319-ben elrendelte, hogy a kassaiak, vagy mint kiváltságlevelében őket nevezi: „kassai vendégeink“, „(Aba)-Ujvár és Zemplén megyékben, a Tiszaig a Sajóig és egész Beregmegye határáig örökre mentek legye, nek minden vámadó fizetése alól, akár váraink, akár pedig bármi néven nevezendő jövedelmeink részére“ ³⁾. És Nagy-La

¹⁾ V. ö. Fejér Cod. Dipl. VIII. 1. 405—412. 1.

²⁾ Róbert Károly 1312. (Vissegrad f. 2. pr. p. f. Conversion. S. Pauli) Kassa számára kiadott kiváltságlevelében írja: „in memoriam nostri revocatis fidelitatibus et servitiis specialibus, laudeque dignis Civium et hospitum nostrorum, qui eo tempore, quo adhuc fūniculi nostrae potentiae nondum sic late fuissent, extensi in conflictu, quem olim contra Matheum filium Petri, dictum de Trenchin infidelem nostrum notorium et aemulum Regni nostri juxta fluvium Tarcha vocatum prope ipsam Civitatem nostram Cassa habuimus, ubi auxiliante Domino, per adiutorium ipsorum fidelium civium et hospitum nostrorum cum summa diligentia et sedula sollicitudine nobis exhibitum, victoriam obtinimus laudabilem et Triumphum. — Kassai titkos levéltár B. Privilegia nro 1.

³⁾ „Memoratos populos nostros, írja Kassáról (1319 5. Idus Aprilis) Róbert Károly, in Comitatus de Ujvar et de Zemlino usque ad fluvios Titiae et Sajo nuncupatos a solutione cuiuslibet tributis seu tholonii tam ad Castra nostra, quam ad alios proventus quomque nomine censentur, ac usque ad Comitatum Bereg perpetuo duximus eximendos.“ — Kassai titkos levéltár. Telonium nro 1.

jos „Buda város előképe szerint“ ¹⁾ osztogatván 1347-ben Kassának szabadalmakat, nemcsak a kassai bortermelés emelését csökközte, felmentve ezt a csöbör-adó terhe alól ²⁾, és elrendelve, hogy jövőben „ne merészeljen senki, akár idegen, akár pedig kassai polgár, idegen bort mérni egész pünkösdig, míg t. i. a kassaiak saját borukat vizsik eladásra“ ³⁾: hanem Kassa nagyobb kereskedelmi jelentőségének alapját vetette meg, midőn országos vásár tartása jogával rubázta fel. Évenként, mond az oklevél, tizennégy napon által, sz.-háromság vasárnapjától számítva, Kassa országos vásárt tarthat, oly szabadalmak mellett, melyekkel a budai polgárok és vendégek bírnak; mely vásár végkép ment legyen az időszakos nádor és az ország minden nagyjai és zászlósai, különösen pedig a tárnokmester és az országbíró hatósága alól, a fellebbezés, ha Kassa városa a városi ügyekben az igazság kiszolgáltatását megtagadná, egyedül csak a királyhoz történhetvén, és a vásárra jövők, bárholnan jönnek is, mentek legyenek az útvám fizetése alól, a száraz és a vízi úton egyaránt; bármi néven nevezendő javaik pedig, melyeket a vásár színhelyére visznek, mint az a budai vásáron is szokásban van, semmiféle vásáradónak se legyenek alátelve, hanem szabad adás-vevés tárgyát alkossák; magokat a kereskedőket a vásárt megelőzőt időben tett adósságaik vagy véghezvitt kihágásaik miatt sem személyeikben, sem javaikban tartóztatni nem szabad ⁴⁾. És ugyancsak 1347-ben Kassa ke-

¹⁾ „Libertates infrascriptas more praedictae Civitatis nostrae Budensis“ adja Kassának N. Lajos 1347. 5. Kalend. Mens. Augusti. — Titkos levéltár B. Privilegia nro 3.

²⁾ 1347: 5. Kal. Mens. Aug. kiadott oklevél első pontjában rendeli Lajos Kassára nézve: „Quod de vineis eorundem Chibrones nullatenus exigantur.“

³⁾ Lajos 1347. (Budae i. f. B. Lucae Evangel.) kiadott kiváltságlevelének első pontjában áll: „Quod nullus extraneus, vel aliquis de ipsis Civibus vina extranea usque f. Pentecostes in eadem Civitate Cassensi propinare audeat vel praesumat. donec vina eorundem civium nostrorum Cassensium propria venditioni exponantur, cum iidem nec aratrum, nec alios proventus habeant praeter vineas et vina eorundem, quibus mediantibus nostrae Maiestati possent commodius deservire. — Titkos levéltár B. Privilegia nro 4.

⁴⁾ Lajos vásári privilegiuma 1347-ről (5. kalend. Mensis Augusti). — Titkos levéltár. Nundinae nro 1.

reskedelmi jogositványait Nagy-Lajos még avval gyarapította, hogy az árúkkal rakott kocsik, induljanak Kassától akár le-, akár pedig felfelé, Kassán megállapodni tartoznak és az azok által hozott árúk ott vásár tárgyai legyenek ¹⁾.

Kassát, mely ezen kiváltságok birtokában Felső-Magyarország kereskedelmének jelentős forgalmi pontjává emelkedett, a viszonyok és Nagy-Lajos gondoskodása kevéssel később egy nevezetes külkereskedelmi iránynak is középpontjává tették. Kassa földirati fekvése ugyanis a középkor második felében kedvezőbb volt, mintsem a későbbi századokban. A tizennegyedik századtól innen a keleti kereskedés útját Európába nagyrészt az aldunai vidékeken által Erdélybe, Szeben, Besztercze vagy Brassó felé vette, honnan Magyarországra nyomúlva, teteemes részben Nagy-Váradon és innét Felső-Magyarországon által éjszaki Németországba és a lengyel s orosz földre vezette czikkeiket; és Magyarország az Anjouk alatt szorosabb viszonyzatba jutott a tőle éjszakra terjedő Lengyelországgal, mely az utolsó Piastok és később ismét a Jagellók alatt fénykorát érve, kifejlett nemzetgazdászati életével szükségkép élenkítőleg hatott Felső-Magyarország kereskedésére. — Ez átmeneti forgalomnak és a kereskedésnek Lengyelországgal főszerepvivői hazánkban a kassaiak lettek, kiket Nagy-Lajos már 1344-ben védelmébe fogadott bármiféle igazságtalan vámfizetés ellenében, midőn áruikkal Galicziát, vagy, mint az okmány mondja, a ruthen földet látogatják, a visszaélések megakadályozását szigorúan meghagyván a ruthenek kapitánya, Deekh grófnak ²⁾. És 1361-ben az összes, Lengyel- és Oroszországból Magyarhon felé üzött kereskedés kizárólagosan a kassaiak kezébe ment által, ekkor nyervén a város Lajostól azon nagyfontosságú kiváltságot, hogy „az orosz föld és a lengyel királyság- s ennek bármely mellék-tartományaiból Magyarországra jövő idegen kereskedők, és

¹⁾ „Item currus descendentes et ascendentes cum mercimoniis apud eos descendant et forum sicut prius habeant quotidianum“ írja N.-Lajos 1347. 5. Kal. mensis Augusti. — Titkos levélt. Privilegia nro 3.

²⁾ V. ö. N. Lajos parancsát (Budaie i. Octav. f. Ascens. Domini 1344.) „Magistro Comiti Deekli Capitano Ruthenorum.“ — Titkos levéltár. Telonium nro 4.

pedig minden kivétel nélkül, áruik eladása végett nem mehetnek Kassán túl szekereikkel vagy áruikkal, hanem bármi néven nevezendő árucikkeiket ott tegyék le és adják el, olykép, hogy jövőben bármily árucikkeiknek letevése, elhelyezése, eladása és revése sehol egyebütt, hanem csakis Kassa városában történhessék, melyen túl áruikkal menni jogosítványnyal semmiképpen se bírjanak¹⁾, és pedig, mint Lajos e szabadalom megerősítése alkalmával (1372) kifejezé: „nemcsak a lengyelboni kereskedők nem, hanem bármely idegen országból jövő kereskedők sem, ha a Lengyelországból Magyarország felé vezető úton jönnek be“²⁾. Hét évvel később (1368) Lajos, a Kázmér lengyel királylyal kötött szerződés értelmében, a krakiaiak számára kiváltságlevelet adott ugyan, mely szerint Magyarországba Kassa felé hozott árucikkeikkel csak bizonyos számú napokon át kötelesek Kassán vásárt tartani, melyek lefolytával azokat kereskedés végett Magyarország bármely vidékére elvihetik; de Kassa tiltakozása s hivatkozása Krakó szabadalmát időre nézve megelőző kiváltságlevelére, azt érvényességéből kiforgatta, Zsigmond magyar és Ulászló lengyel királyok ítélete folytán, kik midőn 1423. Bártfán egymással kibékültek, az alattvalóik között fenforgó viszályokat is kiegyenlítették³⁾.

Míg ilykép a lengyel kereskedők Kassa javára kereske-

1) Lajos kiváltságlevelében de dato in Zolio i. vig. l. f. B. Laurent. mar. 1361. írja: „Quod omnes mercatores extranei, de Regnis scilicet Russiae, Poloniae et provinciis eorundem in Regnum nostrum Hungariae venientes praetextu venditionis suarum rerum et mercium ultra ipsam Civitatem Cassoviensem cum vecturis et mercibus eorum nullam procedendi habeant facultatem, sed omnia sua mercimonia seu res mercimoniales, cuiuscunque generis, vel speciei sint et existant, ibidem deponant, reponant, atque vendant, ita quodammodo ut deinceps omnium rerum mercimonialium eorum depositio, repositio et venditio ac emptio generalis non alias, nisi in praetacta Civitate nostra Cassensi plena fiat, nec ulterius dicti Mercatores extranei cum mercibus ipsorum procedendi et eundi possint habere facultatem aliqualem.“
— Titkos levéltár D. Depositorium nro 2.

2) N. Lajos megerősítő oklevelében (Dat. in Scuniche loco Venation. nostrae f. 4. pr. a. f. B. Laurent. Mar. 1372.) — Titkos levéltár Depositorium nro 1.

3) Lásd Zsigmond és Ulászló ítéletét. — Kassai titkos levéltár. Depositorium nro 22.

delmi szabadságukban gátoltattak, addig másrészt Erzsébet királyné, ki fia, Lajos nevében Lengyelország kormányát vitte, kereskedelmi tekintetben ugyanazon jogosítványokkal ruházta fel a kassaiakat az egész lengyel földön, milyenekkel Krakó városa bírt, nevezetesen, hogy a kassaiaktól az általuk vitt áruk után seholy követeltessék magasabb vám, mint a milyent a krakói polgároktól szednek ¹⁾. És ugyancsak Erzsébet királynő kiváltságlevelei egyikéből tudjuk, hogy Lajos uralkodása idejében nemcsak a kassaiak, hanem Lőcse és a szepesi városok kereskedői is, Krakó és Lengyelország felé kereskedve, áruk után a rendes vámnak felét fizették ²⁾.

Hogy az ily kereskedelmi előjogok élvezete folytán folyást élénkebbé váló kassai áruforgalom részérc újabb csatornák nyitassanak, valamint az iparos Szepesség munkaszorgalma ösztönzésére történt, hogy Lajos 1364-ben Felső-Magyarországot új kereskedelmi úttal ajándékozta meg, mely az éjszak-keleti Magyarország közlekedését könnyítse a magas nemzetgazdasági fejlettséggel bíró Sziléziával és egyáltalában a cseh korona tartományaival. Az új úton, mely Felső-Magyarországból Boroszló és a cseh tartományok felé töretett, csak három helyen, u. m. Liptón, Túrócson és Zsolnán engedte meg Lajos a vámszedést, „nehogy különben országunk kereskedői, neveze-

¹⁾ Erzsébet 1371-ki kiváltságlevelében (Dat. in Vissegr. i. vigil. Penthecost.) írja: „ut ipsi (scil. Cassovienses) et quilibet eorum Iure et libertate, quibus Cives et Incolae Civitatis Cracoviensis et totius Regni Poloniae hactenus sunt freti, potiri debeant et gaudere, idcirco vobis et cuilibet vestrum mandamus, Regalis gratiae sub obtentu, quatenus a memoratis Civibus et Incolis praedictae civitatis Cassoviensis nil plus Thelonii ratione ipsorum mercium, cum per Loca Theloniorum vobis Commissorum, eosdem ire contigerit, nisi tantum, quantum a memoratis Civibus Cracoviensibus et mercatoribus dicti Regni Poloniae exigitis et exigere hucusque consuevistis. exigere praesumetis.“ — Titkos levélt. Telonium nro 7.

²⁾ Erzsébet Budae 8. die f. Nativitatis Virgin. gl. 1378. rendel: „quod mercatoribus inter eos (scil. Cassovienses) existentibus et versus Regnum Poloniae in Cracoviam vel ultra eandem cum eorum rebus et mercibus, cuiuscumque generis vel materiae existant iugiter transeuntibus et victus eorum acquirentibus mediani partem veri Thelonii seu Tributi rerum eorum quarumlibet in loco dicti thelonii dare et persolvere consuevit relaxasset.“ — Titkos levéltár. Telonium nro 9.

tesen a kassaiak és a szepesiek, s különben is bárkik, kik az új utat járják, gyakori vámszedés által túlságosan terheltessenek“; „vám fejében pedig az említettem vámhelyeken csak négy garas fizetessék a bemenetnél és ugyan annyi a kiindulás alkalmával ¹⁾).

Ha mindehhez még hozzávetjük Lajos gondoskodását a kereskedők és árúik biztossága iránt, nevezetesen a kassai kereskedők letartóztatását három márka bírság terhe alatt tiltván, és rendelvén, hogy a kassaiak ellen fenforgó bárminemű követelések egyedül Kassa város hatósága előtt kerestessenek ²⁾), képét nyerjük annak, hogy mit köszönhetett Kassa az Anjouknak, eltekintve a jótékony visszahatástól, melyet az Anjouk böles kormánya alatt a hazába ismét visszatért rend és jogbátor-ság az országnak anyagi ép ügy, mint szellemi általános felvirá-gzása, Kassára is gyakoroltak ³⁾.

II. Nagy-Lajos halálával a viszonyok Kassa kereskedel-mére nézve egyrészt kedvezőtlen fordulatot vettek, t. i. a Lengyelországgal üzőtt kereskedés tekintetében. Lajos kívánsága, hogy az általa viselt két korona, a magyar és a lengyel, tovább is együtt szálljanak által utódjára, nem teljesedvén, elszakadá-suk egymástól és a Jagellóknak a lengyel trónra jutása felbon-tották a barátságos viszonyt, mely a két szomszéd birodalom

¹⁾ Lajos kettős pecsége alatt (1364. 3. Nonas mens. Octobris) kiadott oklevelében írja: „Quod nos pro commodo et utiliori statu Regni nostri ac subditorum nostrorum Regnicolarum. viam novam versus Vratislaviam et alias partes Bohemiae tendentem commisimus aperiendam. extirpandam et ampliandam, ut igitur mercatores Regni nostri, videl. Cassenses, Scepsiensos et alii quipiam ipsam viam novam facientes per multiplices Tributorum exactio-nes nimium non aggraventur. statuimus, ut solummodo in tribus locis, utpote in Lypto, in Turuch et in Zylna Tributum a mercatoribus et rebus exigatur. tali moderamine interjecto, quod in quolibet Locorum praedictorum mercato-res de uno curru magno, utputa Masa dicto vel etiam ligato quibuscumque re-bus et mercibus onerato. in exitu 4 grossos et simili modo 4 grossos in introitu excepta 30.-ma, solvere teneantur. de aliis autem superfluis solutionibus et numeribus absoluti habeantur et exempti.“ — Titkos levélt. Telonium nro 6.

²⁾ Lásd Lajos privilegiumát Dat. in Dios Geur die dom. pr. p. f. Exalt. S. Crucis 1369. — Titkos levélt. Privilegia nro 8.

³⁾ V. ö. „Az Anjou királyok hatása Magyarországon“ Horváth Mi-hálytól. Kiss. Tört. Munkái II. köt. 353 386 l.

között az Anjou-korszak alatt fenlétezett, és Zsigmond uralkodása folyamában nem egyszer ellenségessé fejlődött. Nemcsak hogy kedvezményekben nem részesültek a kassai kalmárok a lengyel földön, hanem igen gyakran kereskedelmi szabadságuk, vagy pedig kiváltságaik megsértéséről volt okuk panaszkodni, miért is több ízben a két szomszéd ország részéről küldöttségek bízattak meg a kölcsönös kereskedelmi sérelmek orvoslásával¹⁾. És ez ellenséges állapotok nem egyszer vonták maguk után a kereskedelem megszakítását is, mint például 1430-ban, midőn Zsigmond Kassának szigorúan meghagyá, hogy azon polgárait és kereskedőit, kik bejárni szokták Lengyelországot és ott áruikkal kereskedni, hazatérésre hívja fel áruikkal és javaikkal együtt, és senki a város polgárai s kereskedői közül bármintü kereskedést vagy üzletet Lengyelországban ne vigyen, fej- és jószágvesztés büntetése alatt; Lengyelország lakosai, kereskedői és üzerei előtt pedig minden az országba vezető út és ösvény rekesztessék el²⁾.

A külviszonyok ezen változásán kívül káros hatással voltak Zsigmond uralkodása alatt Kassára is, mint egyáltalában a magyar városokra nézve, azon gyakori rendkívüli adózások és előlegezések, melyeket a pénzben folyvást szűkölködő fejedelemnek tennie kellett. De másrészt ép ezen körülmény, egyetemben avval, hogy Zsigmond, mint kora egyik legmíveltebb fejedelme, felismerve az ipar és kereskedelem jelentőségét, a városokat kiváló kedvezésben részesítette, szerzett nem egy jelentős kereskedelmi előjogot vagy kedvezményt Kassának.

¹⁾ Így Zsigmond (Dat. Budae Sabb. pr. p. 8. diem f. Corp. Christi 1407.) felszólítja, hogy a kassaiak is küldjenek néhányat Ó-Falúra, hol Rozgonyi Simon, mint királyi biztos, néhány lengyelországi kiküldött egyéniséggel „*modum antiquam et laudabilem consuetudinem mercatorum et quorumlibet commutatorum dictorum nostri Hungariae necnon Poloniae Regnorum juxta continentiam Registorum et alia evidentia Jura ac documenta reformare, rectificare et in pristinum statum reducere debeat et stabiliri.*“ — Nyilvános levélt. 51. sz. És hason eljárással találkozunk 1423-ban, midőn Zsigmond és Ulászló Bártfán kibékültek.

²⁾ V. ö. Zsigmond parancsát Kassához (Dat. in Newrenberga i. f. b. Simonis et Judae Apostolorum 1430.) — Nyilvános levéltár 170. sz.; melylyel tökéletesen megegyező parancs ment ugyanaz nap Bártfához is. — V. ö. Kátóna XII, 531. l.

Második országos vásárát, mely Erzsébet napját megelőző és azt követő hetekben tartatik, Zsigmondtól nyerte a város 1392-ben ¹⁾, ki hét évvel később a „tűzvész és egyéb csapások által ért“ Kassát két nevezetes kiváltságlevéllel ajándékozta meg Visegrádon. Az egyikben Kassa polgárainak örök időkre azon kedvezményt tevő, hogy „akár bel-, akár pedig külföldi kalmárok által Kassára hozott árúk és kereskedelmi czikkek tekintetében, mindazon szabadságok, szokások, kedvezmények, jogok és engedmények illessék őket, melyekkel a budai polgárok bírnak, az azok ellen cselekvők ugyanazon büntetések alá esvén, melyek a Buda városának adott kiváltságlevélben foglaltatvák“ ²⁾. A másik ugyanaz nap kiadott kiváltságlevélben pedig elrendelé, hogy a kereskedők minden kivétel nélkül, hazaiak ép úgy, mint külföldiek, bármely vidékről jönnek is áruikkal, de különösen, ha Erdélyből vagy Várad s ennek környéke felől hoznak árucikkeket, ezeket minden vonakodás nélkül Kassán letenni és eladni kötelesek, és innen akár titkon, akár pedig nyilvánosan azokat elvinni ne merészkedjenek, mert különben áruik a város javára lefoglaltatnak, valamint lefoglaltatnak azok is, melyek a királyi parancsot kijátszva, más úton, mint a rendesen Kassa felé vezető úton, fognak, és pedig nem Kassán által szállíttatni ³⁾.

¹⁾ Lásd Zsigmond kiváltságlevelét (Datum Budae i. f. S. Andrae Apostoli 1392.) — Titkos levélt. nro 5.

²⁾ Zsigmond (Dat. in Vissegrad i. crastino circumcissionis Domini 1399) rendeli: „ub ipsi Cives et Incolae praetactae nostrae Civitatis Cassoviensis omnibus et singulis Libertatibus, consuetudinibus, gratiis et indultis circa mercantias et universas res mercimoniales cuiuscunque materie existant universorum et singulorum mercatorum tam Regnicolarum Regnorum nostrorum, quam foronsium seu advonarum in praenominatam nostram Civitatem Cassoviensem cum quibuslibet suis mercantiis venientium, quam etiam Incolarum ipsius Civitatis plene fruuntur et gaudeant quibus fideles nostri Cives et Incolae nostrae Civitatis Budensis ex nostra speciali gratia et indultu potiuntur.“ — Titkos levéltár. Depositorium nro 12.

³⁾ Zsigmond 1399 (in Vissegrad i. crastino circumcissionis Domini) kiadott oklevelében írja: „quatenus ea nunc in antea cunctis secuturis temporibus, universi et singuli mercatores, intra vel extra Regnorum nostrorum de quibuscunque partibus et signanter totarum partium nostrarum Transylvaniae et de Varadino cum omnibus suis adjacentiis, qui cum suis rebus merci-

Kassa ez utóbbi kiváltsága nem sokára nevezetes megszorítást szenvedett. 1402-ben Zsigmond, mint az oklevél mondja, az ország főpapjai, zászlósai s főuraival, valamint a királyi városlal tartott érett tanácskozás után, a több városnak újban osztogatott áru-megállítási kiváltságot megszüntetvén, némelyikét azonban, melyek t. i. már régebben örvendettek ilyféle szabadalomnak, megerősítvén, Kassáét is újból helybenhagyá; de olykép, hogy az csak külföldi kereskedőkre alkalmaztassék, kik, bárhonnan jönnek is Magyarországra, ha az illető városok, névszerint a Kassa felé vezető rendes útakon ¹⁾ haladnak, csak is az illető helyeken és így különösen Kassán eszközölhetik áruik cseréjét, eladását; belföldi kereskedőkre azonban e városok árúmegállítási joga foganattal ne bírjon, hanem azok a harminczad és a vámok lefizetése után áruikat bárhová szabadon vihessék, menten minden megállítástól, egyedüli kivételével az erdélyieknek, kikre Kassának ép úgy, mint a többi áru-megállítási joggal már régóta bíró városoknak, ebbeli szabadalma a jövőben is kiterjedjen ²⁾.

monialibus cuiuscunque materie existant, in praedictam nostram Civitatem Cassoviensem pervenerint, ibidem suas mercantias, sine quavis ronitentia deponere vel vendere debeant, nec eas inde clam vel palam abducere, vel vehere sub privatione et ablatione cunctarum talium rerum mercimomialium, quomodolibet audeant vel praesumant.“ Ezeket a kassaiak lefoglalhatják. És azután az okmány rendel: „ut si qui res suas mercimoniales quaesita sibi alia via, quam per praedictam Civitatem nostram Cassoviensem, praesens hoc nostrum mandatum illudere, forsitan vel effugere machinantes, occulte vel manifeste ducere, portare vel vehere praesumpserint, quod tunc praedicti Cives Cassovienses, dum hoc fieri praesenserint, tales res mercimoniales penitus et omnino sub harum confidentia et vigore auferant et recipiant. et ut praemisimus in usum meliorationis saepefatuae nostrae Civitatis Cassoviensis convertant et ordinent.“ — Titkos levél. Depositorium nro 8.

¹⁾ Így például a Boroszló-, Longyelország- vagy Poroszországból jövő kereskedőknek, kik útjukban Rima-Szombatot érinték, innét nem volt szabad Lőcse felé indulni, hanem egyenesen Kassának; így rendelvén azt Zsigmond Kassa panaszára 1412. Cassoviae Sabb. pr. p. f. Penthecostes. — Titkos levél. Depositorium nro 17.

²⁾ Zsigmond (Dat. in Posonio die Domin. pr. p. f. B. Michael. Archan-geli 1402) rendel: „Quod quamquam nos in nonnullis Civitatibus in metis Regni nostri situatis depositiones mercantiarum, tam per Regnicolas, quam per extraneos fiendas nuper duxerimus instituendas, tamen habitis matura

Hogy a külföldi kereskedők ezen reájuk nézve terhes áru-megállítási kötelességet ki ne játszassák — kereskedelmi társaságba lépve honi kalmárokkal : a belföldieknek kereskedelmi szövetezése külföldiekkel fej- és jószágvesztés büntetése alatt tilalmaztatott ¹⁾ és csak belföldiek között keletkezettek kereskedelmi társulatok, a milyenben állottak például a kassaiak is a szepe-siekkal az Ausztria felé irányzott kereskedésre nézve, miért is velők egyenlő kedvezményben részesültek a vám tekintetében is ²⁾.

deliberatione, sanoque consilio fidelium Praelatorum, Baronum et Procerum Regni nostri, imo etiam praesentibus Civibus Civitatum nostrarum pro disponendis et ordinandis his. quae ad utilitatem. profectum et augmentum Regni et Regnicolarum nostrorum requiruntur praelibatas depositiones noviter institutas abolentes, amoventes et annullantes. antiquas mercantium depositiones. quae in certis Civitatibus Regni nostri, quam una Cassa existit, dudum et ab antiquo instituta fuere, taliter renovare et iustituere sanximus et decrevimus. imo instituimus praesentium per vigorem, utpote : Quod solummodo mercatores, institores et commutatores extranei. de quibuscunqve Regnis. Ducatibus. Marchionatibus, provinciis et Terris in Regnum nostrum cum mercantiis ac quibuslibet rebus seu bonis venalibus. emptitiis et commutabilibus venientes et pergentes in praetactis Civitatibus et signanter in dicta Cassa, dummodo per stradas, seu vias illuc de consuetudine tendentes processerint, easdem mercantias, res et bona vendere, commutare, aliasque commutationem, emptionem et cambium inibi tantummodo et non in aliis Civitatibus, seu Locis Regni nostri debent exercere, non obstantibus Litteris, quas praetactis Civitatibus in Metis Regni nostri constitutis noviter concessimus super huiusmodi depositionibus mercantiarum ; hoc etiam expresse declarato. quod nullus Regnicolarum nostrorum, signanter mercatorum cum alienis seu extraneis et commutatoribus unionem in mercantiis aut societatem ac commercium sub poena capitali et perditionis rerum ac bonorum suorum habere debeat quovis modo, Regnicolae vero seu incolae mercatores, Institores et commutatores Regni nostri, omnes et singuli, cum universis et quibuslibet mercantiis, rebus venalibus et bonis commutabilibus ab huiusmodi depositionibus exempti et liberi existendo, ubilibet in Regno nostro et extra ipsum Regnum, per quarumque metas et ad quaelibet Regna, Ducatos, Marchiones, Provincias et Terras quo maluerint, se transferant et procedent, salvis tamen tricesimis et Tributis, quas et quae more solito solvere tenentur, demptis duntaxat mercatoribus, iustitoribus et commutatoribus de omnibus partibus Transsylvanis, quos ab huiusmodi depositionibus antiquis, in praetactis locis, signanter in Cassa faciendis non eximimus, neque libertamus.“ — Titkos levélt. Depositorium nro 11.

¹⁾ Lásd az előbbi jegyzetben közlött okmány szövegét.

²⁾ Zsigmond 1388 (in Zolio Sabb. pr. p. f. B. Marg. Virg.) írja, hogy

E tilalom daczára a külföldi kalmárok többféleképp törekedtek kijátszani az árutmegállítási jogot: majd nem a rendes útakon, hanem az illető városok elkertülésével, mellékútakon szállítva áruikat ¹⁾, majd ismét, mint 1417-ben ép a kassaiak panaszkodtak Zsigmondnak, az által, hogy követelései behajtása örve alatt, a városnak, melyen túl kereskedniök tilos volt, határán túl menve és húzamosb ideig elmaradva, különböző szín alatt, titkon tettek üzleteket ²⁾. Más módja az árutmegállítási jog kijátszásának az volt, hogy ily külföldi kereskedők egyes főpapok vagy főurak jószágain rövid időre megtelepedtek s mint ezek alattvalói, tehát mint honfiak, indultak az ország különböző vásáraitra, és nyereséges üzleteik bevégeztével hazájukba ismét visszatértek; mely eljárás megakadályozására királyaink gyakran adtak ki tiltó parancsokat, névszerint Zsigmond 1435. tilalmazá az idegeneknek, főleg kereskedőknek — ideiglenes megtelepedését mind a királyi városokban, mind pedig ma-

a kassaiak panaszkodnak: „Quod licet per Tenutes, Telonia et Tributa Regni nostri Hungariae versus Austriam seu Viennam pergendo de eorum mercibus et rebus mercimonialibus, seu etiam illis, quas causa mercandi deferunt, non consoverunt nec debent plus solvere de jure, quam fideles nostri cives et mercatores de Terra Scepusiensi propter onera et luera, quae simul subeunt et supportant. tamen aliqui officiales nostri et vestri dictos ádeles nostros ad majorem tributorum solutionem compellunt et cogunt, quam praedicti Saxones solvere consoverunt et solvunt de praesenti“, ezt tehát tilalmazza. — Titkos levélt. Telonium. nro 10.

¹⁾ Gyakoriak királyaink tilalmi a szokatlan utak használatára vonatkozólag. Lásd péld. Mátyás rendeletét (Zegedini i. pr. f. Epiphaniar. Domini 1459.) — Titkos levélt. Depositorium 30. sz.

²⁾ V. ö. Zsigmond rendeletét, Constantiae i. f. b. Dorothe. Virg. 1417., melyben kihirdetni rendeli: „ut nullus omnino forensium nulla licentia Civitatis (scil. Cassoviensis) obtenta, quibuscunque de causis ultra eandem Civitatem contra eius libertatem praesummat se transferre“, minthogy, mond az oklevél, „absque dictae Civitatis nostrae Judicis et juratorum civium licentia more antiquo obtinenda, se pro debitis ipsorum repetendis proficisci fingentes proficiscerentur ibidem pro ipsorum voto stantes et moram protrahentes cautelosus et astutiae viis ac modis excogitatis et allegatis forisationes, contractus et negotiationes palliatis sub coloribus furtive committerent et exercerent luera et commoda, quae dicti Regnicolae nostri ex huiusmodi commutationibus habere et suscipere possent et debent sibi usurpantes in praesudicium et damnum totius Regni nostri Incolarum.“ — Titkos levéltár. Depositorium nro 19.

gánosok jószágain, befogadásukat csakis állandó megtelepedés mellett (például ház vagy telek vétele útján) engedvén meg ¹⁾.

A középkorban egyáltalában uralkodott kereskedelmi kényszer, mely az árúmegállítási jog osztogatása által elészabta a kereskedőnek, hogy mily városban adhassa el árút, nem ritkán az által is korlátozta őt, hogy az illető városban sem adhattott el mindenkinek bármely árút és nem határozatlan mennyiségben. Valamely város polgárai gazdagsága emelése kedvéért gyakran osztogatták a kiváltságot, hogy az illető városba jövő kalmárok egyedül azon város polgárainak adhassanak el korlátlanul, mind az árúk minőségét, mind pedig azok mennyiségét tekintve, másoknak pedig csakis igen szűkre szabott korlátok között; mely intézkedés czélja volt, hogy a városba hozott árúk további eladásának haszna az illető város polgáraitra háromlójék. Ily kiváltsággal birt Zsigmond kegyelméből Kassa is. Míg a kassai polgárok a városukba jövő kereskedőktől korlátlanul vásárolhattak, addig Zsigmond 1404-ki kiváltságlevele szerint a város kebelébe nem tartozók nagyobb szerű vásárokat egyedül a kassai polgároknál tehettek, a Kassára érkező idegen kereskedőknél közvetlenül pedig csak határozott mennyiségű és minőségű árúkat vásárolhattak; midőn a szabadalomlevél elészabja, hogy például csak hat vég lengyel posztót, vagy csak hármat a kölni, kettőt az ú. n. finom posztóból, négy vég parкетet, tizenkét kalapot vagy sipkát, fél-font sáfrányt, egy font borsot, huszonöt darab bőrt stb., így az ú. n. kisebb árúkból egy arany-forint értékéig vehet nem kassai polgártól az idegen,

¹⁾ Igy rendelkezik Zsigmond 1435 (Posonii i. f. b. Georg. Martiris.) — Titkos levél. Depositorium nro 24. — Igy különösen V. László, ki 1453-ban (Viennae f. d. pr. a. f. b. Viti et Modesti martir.) meghagyja mindenkinek, hogy a külföldi kereskedőket: „qui, ut praefertur, ficto colore incorporationis suae in medium civium alicuius loci fraudulentas eorum negotiationes in Regno nostro exercere consueverunt, nisi se prius sub fidejussoria cautione et sub poena solutionis triginta marcarum Argenti obligaverint, quod infra unius Anni revolutionem in dicto Regno nostro ducta legitima uxore et emptis hereditatibus, fixam residentiam facient, in vestras Civitates, Villas seu vestri medium acceptare aut quascunque mercantias et negotiationes exercere, permittere nullomodo praesumatis.“ — Titkos levél. Depositorium nro 26.

mely eladásoknál az idegen kereskedő nem a saját vidékebeli, hanem a kassai hossz- ép ügy, mint súlymértékeket volt köteles használni ¹⁾). Egyedül országos vásár alkalmával vásárolhatott az idegen kereskedő teljes korlátlansággal, és egy későbbi (1475) rendelete a városnak még a kassai polgárt is korlátozó az adás-vevés tekintetében, a mennyiben ez a boltokban törté- nik, a korlátlan, szabad vásárlást számára az országos és a heti vásárookra szorítván ²⁾.

¹⁾ Zsigmond 1404. (Budaö f. 3. pr. p. f. B. Viti et Modesti mart.) ren- deli : „Quod omnes et singuli mercatores, seu forenses homines extranei et ad- venae, qui videl. in ipsa Civitate non morantur, neque jus civile inibi habent, cum aliis mercatoribus extraneis et advenis non alio modo, quam consequen- ter subscripto mercari debeant, neque praesumant; primo, quod iidem mercat- ores ad dictam Civitatem nostram cum rebus et bonis eorum tendentes seu properare volentes easdem res et bona nullo in alio loco, neque in via repo- nere et vendere debeant, sed in ipsam Civitatem apportando inibi venditioni exponant. — Venditionis autem limitatio et modus taliter servitur: Quod iidem mercatores in rebus et bonis venalibus quantitatem et numerum vena- lium seu vendibilium in venditionibus non excedant, utpote: Sex petias Panni Polonialis, tres pannos Colonicales, duos pannos finos, unam Tuzenam Caligarum et Pileorum seu Mitrarum, duas petias Syndonis, quatuor petias parchani, triginta copertoria seu superducturas plumarum aut Lecti sternio- rum, mediam Libram croci, unam Libram Piperis, de quibuslibet speciebus mediam Libram, de quibuslibet centum corcis seu cutibus unam quartalem videl. 25. cutes, centum pelles alias Rauchvar, duas petias Chirsai, duas petias Harnassi, item parvas seu minutas res venales usque valorem et quan- titatem unius floreni aurei, quamlibet amplio-rem, seu majorem quantitatem ac summam ceteris mercatoribus alienis seu extraneis vendere aut commutare non valeant atque possint; praefati autem Cassenses eisdem Advenis et qui- buslibet aliis ad summam aut quantitatem praetactam ac majorem vel minorem emendi et vendendi habeant facultatem; coeterum nullus eorundem mercato- rum Advenarum et extraneorum libram acqubriam, pondera, mensuras et ulnas in hospitio ac Bolta seu Camera pro usu habere debeat sed ad pondus et mensuram Civitatis recurrat, dempta aequatria, in qua pecunia, seu denarii ponderantur ac mensurantur.“ — Titkos levélt. Depositor. nro 16. És ugyan- ezt rendeli Kassa városa, — esakhogy még több árúczikkre terjeszkedvén ki 1475. an dem nächsten Dienstage nach dem Sontag Palmarum. — Nyilván. levélt. 433. sz. a.

²⁾ 1475. an dem nagsten Dinstage nach dem Sontag Palmarum Kassa város rendeletet adott ki: „darnoch sich eyn Jeczlicher kaufman beide fremde und Eynwohner mit seinem handel wisse zu halten und zu richten. In dem ersten das alle awslender oder die nicht burgerrecht diser

1404-ben nyerte Kassa első ismeretes kedvezményét a harminczadra nézve is, midőn Zsigmond Norimbergi Márknak, a magyarországi harminczadok grófjának, és helyetteseinek meghagyá, hogy, miután ő, tekintettel Kassa hűségére és szolgálataira, elengedte polgárainak tíz évre az árúik-után fizetendő harminczad felét, az illető harminczadhelyeken ne követeljenek tőlök többet ¹⁾. És a következő 1405-ik év, mely a városokra nézve egyáltalában törvénybe ígatta, a mi kiváltság útján a városok legtöbbjeinek már meg volt adva, és csak némi újat állapított meg, meghozta Kassának, mint a magyarországi polgárságnak egyáltalában, a teljes vámmentességet is ²⁾.

Zsigmond, ki 1411-ben elrendelte, hogy a 24 szepesi város polgárai kivételével ki se vihessen Kassára bort ³⁾, 1419-

stadt haben, nicht sullen awslagen oder feil haben, awsschneiden, awsmessen, hinwegewen oder vorkauffen auf dem markte an keinem Tage, awzgenommen in dem freien Jarmarkte, Sunder in irer horbringewen sullen sie und mügen verkauffen noch awssatzung der stadt Gerechtigkait, noch den Articklen die hernoch begriffen und awsgewzahont seynt: Awsgenommen all andere pfemert welcherlay und wie die genant möchten werden, die allhie nicht bestimmt oder awsgedruckt seynt, der sol eyn gast dem andern nicht vorkauffen oder kauffen nuder vir Gulden. Item eyn ioglicher Eynwoner sol frey sein in der wochen eynen tag und nicht mer, das ist am donnerstage auf dem markte awszulogen, feil zu habenn und zu verkauffen vil oder wenig, was oder wie oder wo. Sunder husst all andorer tago in der wochen, magh er und sol in seynem hause oder herberge verkauffen und hingebe noch awssatzung der stadt gerechtigkeit und auch noch disen Articklen lie unden ausgezeichnet“; kövöttezik meghatározása. hogy egyes cikkekbeől mennyit lehet vásáron kívül eladni és venni. — Nyilván. levélt. 433. sz.

¹⁾ Zsigmond 1404 (Cassoviae Dom. die pr. p. f. convers. B. Pauli Apost.) pótlásúl azon veszteségekért, melyeket a város e zavart időkbén szenvedett. polgárainak azon kedvezményt nyújtja: „ut ipsi de omnibus et quibuslibet rebus mercimonialibus ac Bonis venalibus et commutabilibus, de quibus tricesima exigi est consveta per ipsos vel familiares ac Vectores eorum per Regni nostri climata, signantor ad quaevis loca tricesimarum nostrarum et quorumlibet aliorum conduendis et apportandis a data praesentium usquo decem annorum revolutionem mediam tricesimam, sive medietatem tricesimae dare et administrare teneantur et debebunt.“ — Titkos levélt. Tricesima 1. sz.

²⁾ 1405. art. 17. §. 1.

³⁾ Zsigmond 1411 (Cassoviae f. 5. pr. p. f. Paschae Domini) ren-

ben a városnak a magyar kereskedelem történetében páratlanul álló kiváltságot adott, kizárólagos jogositvánnyal látván el azt egy egész iparág üzésére. A monopolium a parket-gyártására és eladására vonatkozott. „Egyedül Kassán, és sehol másutt országunk területén, mond a nevezetes oklevél, ne készíttessék, tartassék és adassék el parket, és senki, akár kereskedő, akár pedig más állású egyéniség, ne merészeljen külföldi parketet bárhol is országunkba hozni vagy pedig innét kivinni, Kassa város bírāja és esküdt-polgárai beleegyezése nélkül;“ és: „akarjuk továbbá, határozzuk és rendeljük, hogy a parketkészítés mesterségét üzök, bárhol tartózkodnak is királyságunk területén, akár nemesek, akár más hirtokos egyéniségek földjén, akár pedig városokban és szabad községekben, névszerint Bárdfán, kivétel nélkül Kassára vonúljanak vagyonukkal és a parketmesterség üzéséhez minden szükségesekkel együtt, mesterségüket a jövőben sehol másutt, mint Kassán gyakorlandók“¹⁾. És

delé: „ut nullus omnino hominum, regnicola vel forensis, utpote Praefatorum. Baronum, Nobilium seu Ignobilium vel Civium. demptis Incolis et Inhabitoribus 21. Civitatum terrae nostrae Scepusiensis, vina extra territorium Civitatis nostrae procreata sub quibuscumque rationibus, occasionibus vel cautelis ad dictam nostram Civitatem apportare seu adduci facere et in eadem deponere audeat vel praesumat.“ — Titkos levél. B. Privilegia nro 17.

¹⁾ Zsigmond 1419 (5. Idus Junii, per manus Rev. in Chr. Patris Dom. Eberhardi Eppi Zagrab. ac Aulae nostrae supr. Cancell.) rendeli mind Kassa, mind pedig az ország javára: „ut in praedicta Civitate nostra Cassoviensi et nullibi alias intra Regni nostri ambitum fuscum seu Barchannum praeparetur, teneatur et ordinetur; Nullus etiam Mercatorum, alterius cuiusvis status et conditionis hominum fustamum seu Barchannum forense, de quibuscumque partibus ad Regnum nostrum importare, apertum vero seu Bumbasum de dicto Regno nostro ad quarumque partes absque licentia et permissione Judicis et Juratorum praedictae Civitatis nostrae Cassoviensis educere et exportare audeat vel praesumat modis, viis, causis rationibus, cautelis et occasionibus quibuscumque, praeterea in augmentum et accrescentiam ac continuationem dictae Artis Barhanicae volumus, disponimus et ordinamus, ut omnes Barcanistae seu magistri Artifices Barchanni seu fuscanni, ubivis in Regno nostro, tam in possessionibus Nobilium, et aliorum quorumvis possessionatorum hominum, quidem Civitatibus et liberis villis, et specialiter in Civitate nostra Bardfa vocata existentes et comorantes cum omnibus eorum clenodiis et pertinentiis ad ipsam artem

Kassa város u. n. titkos levéltárában még most is őriztetik az okmány, mely ezen rendelet értelmében Budáról Kassára költözködő parket-készítőket, ezek nejeit és családjait útjukban Budáról Kassára, a vám fizetése alól teljesen felmenti ¹⁾.

A parket készítésén kívül a fehéritésre nézve is monopoliummal bírt Kassa, azonban már nem oly kizárólagosan, hanem ebben Bártfával kellett osztozkodnia; pusztán e két városban, és sehol másutt, lévén Zsigmond korában megengedve a vászon fehéritése ²⁾.

III. A városi kiváltságok osztogatásának ezen fénykora, mely annyi sugarát lövelte Kassára, Zsigmond uralkodásával végét éri. A későbbi, Zsigmondtól innen egész a mohácsi vészig uralkodott fejedelmek kiváltságlevelei vajmi ritkán ruháznak a városokra új jogositványokat, és rendszerint csak a már fenlétű szabadalmak megerősítésére vagy biztosító záradékkal ellátására, vagy pedig a helyt foglalt visszaélések megszüntetésére vonatkoznak. Kassa is a későbbi fejedelmeknek csak keveset köszön.

V. Lászlónak köszönte Kassa polgárai harminczadmentes-

Barhanicam necessariis et spectantibus ad dictam Civitatem nostram Cassoviensem veniant, et nullibi alias facturi, exercitaturi et operaturi; Et si aliqui ex eis ad Cassoviam antedictam omnino venire contempnerent, tales nullus in Regno nostro fovere, tenere vel conservare audeat vel praesumpmat sub pena nostrae Regiae indignationis in contrarium facere praesumpmantes irremisibiliter exequenda.“ — Nyilván. levélt. nro 19. 168.

¹⁾ Lásd Zsigmond rendeletét de dato Cassov. f. 4. pr. a. f. b. Elenae Reg. — Titkos levélt. Telonium 30. sz.

²⁾ Zsigmond 1429 (Posonii i. f. b. Andreae Apostoli) a Perényieknek, az ólnodi Czudaroknak és egyáltalában mindenkinek tudomására hozza, hogy a kassaiak nála panaszt emeltek: „Quod quamvis ipsi ex nostrae Majestatis annuentia tali libertatis praerogativa, per nos alias vigore aliarum litterarum nostrarum eis concessa, hactenus freti fuerint et gavisi, fruique deberent et gaudere etiam in futurum, ut nullibi, nisi in ipsa Bartffa et Cassoviensi Civitatibus nostris Regalibus Tela debeat dealbari, tamen eo non obstante nonnulli forent homines, Civesque et Jobagiones, ac concives seu cohospites vestri, vestris in possessionibus, vestrique in medio residentes, qui huiusmodi libertati eorundem se opponere et contraire non formidantes extra ipsas Civitates nostras in diversis locis, oppidis scil. ac villis et possessionibus vestris, vestrique in medio talismodi telas dealbarent.“ Ezt tehát tilalmazza. — Nyilván. levélt. 19.170. sz.

ségét, melylyel a király 1454-ben ajándékozta meg őket, azon 33,000 ftnyi adósság törlesztése fejében, mely Lászlót a város irányában terhelté ¹⁾, mely mentességet Mátyás ugyan 1464-ben megerősített ²⁾; de a koronavámnak a harminczad helyébe lépése 1467-ben tényleg megszüntette azt. Mátyás ugyan a koronavámból is évenként 4000 ftot rendelt Kassa részére kifizetni ³⁾, de ez nem ért fel László kiváltságával, melynek élvezetébe csak 1500-ban II. Ulászló helyezte vissza a várost ⁴⁾, miután időközben a koronavámot a harminczad ismét felváltotta. Maga a kassai harminczad, melyhez mint főharminczadhelyhez Lőcse, Bártfa, Lublyó, Ó-Falu, Sztropkó és Homonna tartoztak, mint fiókharminczadok, több ízben Kassa kezeire lőn bízva, rendszerint királyi adósságok törlesztése fejében.

E harminczadkiváltságokon kívül még csak egy szabadalmat nyert Kassa e korban, t. i. II. Lajostól 1517-ben, mely a városnak országos vásár tartását engedte meg, a szent kereszt feltalálása és a boldogságos szűz menybefogadtatása ünnepein és az ezeket követő napokon, azon feltétel alatt, melyek a vásártartásra nézve egyáltalában szokásban voltak ⁵⁾.

¹⁾ V. László 1454. (Pragae i. f. B. Joh. a. Port. Latin.) az említett adósság törlesztése fejében: „eodem Cives et mercatores praesentes et futuros universos de corpore scil. ipsius Civitatis nostrae existentes et illic comorantes sed et communitatem praedictae Civitatis nostrae a solutione tricesimarum de quibuscunque mercibus, animalibus, et rebus ac bonis eorum venalibus, aliisque quibuscunque et cuiuscunque generis et speciei existant, propriis duntaxat ubicunque per Regnum Hungariae et in quibuscunque locis tricesimarum nostrarum Regalium facienda, ex speciali gratia duximus perpetuo eximendos, libertandos et supportandos.“ — Titkos levéltár. Tricesimae 7. sz.

²⁾ Lásd Mátyás király szabadalomlevelét de dato in oppido Mochach tertio Idus Aug. 1464. — Titkos levélt. Tricesimae nro 10.

³⁾ Lásd Mátyás privilegiumát de dato Budae f. 5. pr. p. Domin. Remin. 1468. — Titkos levélt. Tricesimae nro 13.

⁴⁾ Ulászló, (Budae i. f. b. Urbani Papae 1500) megjutalmazandó Kassa hűségét, melyet az utolsó zavarok alkalmával tanúsított, polgárait „in illa exemptione et libertatione solutionis tricesimarum nostrarum, quam ipsi a certis Regibus, praedecessoribus nostris collatam et concessam habent“, megerősíti. — Titkos levélt. Tricesimae nro 16.

⁵⁾ Lásd II. Lajos kiváltságát de dato Budae, die Dom. pr. p. f. Ascens. Dom. 1517. — Titkos levéltár. Nundinae nro 6.

Ez új szabadalmak és a régiek megerősítése nem voltak képesek ellensúlyozni azon veszteséget, melyet V. László korában Kassának a husszita mozgalmak, később pedig, t. i. Mátyás halála után, az olygarchia lábrakapása s az általános anyagi és erkölcsi stüllyedés okoztak. A kassai levéltár II. Ulászló és II. Lajos korabeli okmányai sűrűen emlékeznek a polgárság zsurlódásairól a közelében birtokos olygarchákkal, különösen a Zápolyákkal, a Perényiekkal, és gyakoriak a panaszok a városi jogok s szabadalmakon ejtett sérelmek miatt. A főpapok s főurak jobbágyai kifosztják a békés kereskedőt, vagy letartóztatják követeléseik végett a város polgárait, és ezeket uruk törvénszéke elé állítják; majd ismét egyik vagy másik földesúr vámot követel a város polgáraitól, személyük és árúik után, vagy pedig kényszeríti a kereskedőt az uradalmain által vezetű utakat, melyeken vámot ő szed, használni ¹⁾. Messze vinne benntüntet mindezen kisebbszerű sebek előadása, melyeket az olygarchia a város kereskedelmén ejtett, s melyek behegesztését voltak eszközendők a királyi tiltó parancsok, valamint újolagos felfakasztásuk megakadályozása végett történt a régi kiváltságok megerősítése s újból kihirdetése, mi, hogy oly gyakran ismételtetik, ép bizonyosága a törvény és a kiváltság csekély erejének.

De a Jagellók idejében Kassa is, mint a magyarhoni városok egyáltalában, bírt még, köszönet az Anjou-k, Zsigmond, Mátyás politikájának, elégséges életerővel a rajta ütött sebek elviselésére, valamint erővel az ellenébe irányzott támadások visszautasítására. Midőn azonban a mohácsi vész után az olygarchia a királyság romjain ülte diadalát, a kettős fejedelemség pártokra szakította a hazát s a polgárháborúk ezt vérrel áztaták, és a török hódoltság folyvást terjedt: mindez, számos erkölcsi veszteségeken kívül, tönkre tette az anyagi jólétet, megakadályozta a kereskedést, a városok sűrűebb közlekedését egymással, s mindezek által zsibbasztotta a városi élet erejét, a

¹⁾ Igy például a kassaiak (f. 2. pr. p. f. Convers. B. Pauli 1514) panaszt emeltek a jászai convent előtt, hogy Zápolya János nem engedi őket a rendes úton vinni árúikat, hanem ő maga vágatott új utat, — és azon kényszeríti őket menni árúikkal. — Titkos levélt. Tricesimae nro 20.

polgárság ellentállási képességét; a mihez még járult, hogy különösen Felső-Magyarország kimondhatatlan kárára, a hazától éjszakra eső tartományok is a 16-ik, 17-ik században szomorú politikai, erkölcsi s anyagi állapotok színhelyeivé váltak, és így ébresztő erővel a szomszéd magyarföld nemzetgazdászataira többé nem bírtanak. Kassa is, a magyarhoni városi élet ezen egyik legélénkebb színhelye a középkorban, a mohácsi vész után dicsőségéről lehanyatlott, kereskedelmi jelentőségéből folyvást veszítve, melynek felébredését korunk megváltozott politikai s nemzetgazdászati irányától várja.

HAJNIK IMRE.

Magyar okmányérdekességek.

Második közlés.

A borsodi és hevesi 1280-ki összeesküvés IV. László ellen, és a megyei nemesi törvényszékek, az alispáni, tábla- és szolgabírói bíróságok eredete, fejlődése s alakulása a XIII-dik században.

IPOLYI ARNOLD-tól.

V.

IV. László 1280-diki hadjárata Hevesben és Borsodban. A hevesi és borsodi összeesküvés. András mester egri püspök az összeesküvésnek állítólagos színtője és részese. László hadaival dúlja a püspökség birtokait az egri völgyben, szikszai táborából. Innét seregét Borsodba átvive, Jenkén és a mohi térségben táboroz, és a pártütés legyőzésével gyűlést és törvénykezést tart.

Történelmünk ugyan mitsem tud a felől, hogy IV. László király 1280-ban Borsodban hadjáratot tartott volna : ellenben okmányaink adatainak összehasonlítása még szinte némi világot vet ezen eseményre.

Körülbelül ezen időtájban történt ugyanis, — mint egy okmány értesít ¹⁾, — hogy e vidéken, úgy látszik Hevesben és Borsodban, egyike a király elleni azon pártütéseknek kitzúzte volt zászlaját, melyek László király alatt oly gyakoriak voltak. Az összeesküvés azonban, úgy látszik, cleve elárultatott, s az összeesküvők egyik szítója- és főembereként T a m á s m e s t e r, akkori egri püspök vádoltatott, mint a ki a pártütők gyülekezeteiben részt vesz és velők szövetezik.

A király ezen vádra szokott hevességével felindulva, és félre téve, mint maga később bevallja, minden törvényes eljárást, neki rontott az egri püspökség s egyház birtokának, annak

¹⁾ Cod. Dip. 1281. V. 3. 80.

feldúlásával, kegyetlen eljárással — úgymond — mint szintén maga vallja — megboszulandó a püspök által ellene elkövetett merénnyt.

Igy berontván az eгри völgybe, pusztítja és dúlja az egyház birtokát, s annak népeit még helységeikből is kihajtva, Színhalom-Buda nevű helyen, az eгри völgy végén telepíti meg; ezeket azután saját királyi hatalma s birtokába véve, az eгри egyház más helységeit a kíséretében levőknek vagy hadát követőknek adományozza.

Mire azonban a király később a püspök által megkérleltetett, miután a megindított vizsgálatból kitűnt, hogy a püspök részt vett ugyan a pártütők gyülekezeteiben, de ezen részvéte csak abból állott, hogy őket a hűtlenségi merénnytől óvja és szándékuktól elvonja — a király is azonnal és szokása szerint épen oly készséggel, mint az igazságtalanságot elkövette, hajlandó volt igazságot szolgáltatni, önmagát ünnepélyesen kiadott okmányában nyíltan vádolva, hogy tette a királyi méltóságához illetlen volt, s hogy még azon esetre is, ha a vád igaz leendett, sem lett volna szabad a törvény során kívüli hatalmaskodást és kegyetlenséget elkövetnie; annál kevésbbé, úgymond, mivel akkor is a fenytésnek a bűnös egyházi személyt kellett volna csupán érnie, nem pedig annak az egyház birtoka és joga sérelmével történnie. Ennélfogva visszavonva törvénytelen tettét, a püspököt és egyházát régi birtokaiba visszahelyezi, az általa elfoglalt birtokot visszaszolgáltatja, a másoknak tett adományozásokat megsemmisíti, az eгри egyházat régi jogaiban megerősíti, sőt ezeket újabbakkal tetézi sat. Minderről pedig, 1281-ben Egerben megjelenvén, ott ünnepélyes, az ország nagyjai által is megerősített okmányt ad ki, mintegy april hóban, husvét táján ¹⁾.

Ha már ezeket így egy 1281-diki év elején kiadott okiratban olvassuk, s ehhez tudjuk azt, hogy az azelőtt való évben, 1280-ban László ugyancsak itt Eger mellett, az eгри völgyben Szikszón és a határos Borsodvármegyében, melyben fekszik az eгри völgynek is túlsó, vagyis a vizen túli része, majd Jenkén,

¹⁾ L. az o. i. okmányt. Az ennek következtében történt színhalmi foglалásokról szól, úgy látszik, még szintén a Cod. Dip. V. 3, 244. lapon egy okmány; és VIII. 2. 508 átirat.

majd Mohiban a Sajó mellett hadaival táborozék : úgy alig lehet többé kételkednünk azon, hogy László királynak ezen 1280-diki tavaszi időzése, az egri völgyben, Szikszón és Borsodban táborozása nem volt más, mint azon támadó hadjárata, midőn az egri püspökség birtokait az egri völgyben seregeivel püsztitotta és feldúlta.

Ha ugyanis ezen 1280-adiki utazása és hadjárata adatait átvizsgáljuk, látjuk, hogy Budáról aprilis elején kiindul s Vácznak megy, hol talán tábora egy részével, lehet a közelebb levő kúnokkal egyesül. Azután april 9-dikén Szikszón találván őt, miután ezentúl csak május 21-dikén találkozunk vele a határos Borsodban, Jenkén, nyilvánvaló, hogy itt, Szikszón táborba szállott s innét intézte hadjáratát.

Szikszó ugyanis — az egri püspökség birtoka Hevesben — a Pestről és Váczról Hatvannak Egerbe és Borsodba vezető országút válpontján, az egri völgynek épen mintegy végnyilásánál áll. Itt táborozva László, innét kétségtelenül a legalkalmasabban rohanhatta és támadhatta meg a püspökség egervölgyi birtokát; valamint halljuk, hogy a püspökség birtokának népeit is helységeikből kihajtva, itt telepítette meg Szinhalmon és Budán ¹⁾; ezek közül az első maig is helység, míg a másik mint pusztá itt Szikszóval épen határos.

Ezen pusztító hadjáratát bevégezve a király, innét viszi azután hadi táborát a Jenke és Mohi melletti téres mezőszégre Borsodba, akár, hogy itt is a pártosokat üldözze, akár pedig, hogy kiélve már táborával az egri s borsodi ezen vidéket, alkalmasabb helyen üthesse fel táborát. A Sajónál fekvő ama térség nyilván erre a legalkalmasabb lehetett, oly lovas hadcsapatnak, minő László kúnhada volt.

S így, gondolnám, teljesen világos volna, mily hadjáratot tarthatott ez időben Kún-László Borsodban, mely miatt ott hadával jelen volt, mint erre okmányunk adata vonatkozik, hogy t. i. az ezen had jelenléte alkalmával tartott törvénykezésen kelt.

¹⁾ Az okmány Scenholmbuda neve alatt így értendő a mai Szinhalom helység, sajátlag Szinhalom, mint azt már Béla névtelen jegyzője említi, és a mellette fekvő Buda pusztá.

Sajátságosan feltűnhet mindenesetre az a körülmény e mellett, hogy midőn a király seregeivel pusztítja a vidéket s a pártütők ellen táboroz, ugyanakkor a tábor közepett gyűléseket és törvénykezést tartson.

De ha már azon korban a királyok hadjáratával és táborozásával ilyesmi általában jól megférhetett, sőt ily táborozások alkalmával és körében tartattak legtöbbször a gyűlésezések : úgy Kún-László idejére és ezen esetre nézve az méginkább rá illik. László ugyanis ez alkalommal sajátlag a felkelő pártosok ellen indult seregével, s leverve vagy elfojtva a lázadást, természetesen gyűlést és törvénykezést tarthatott a vidéken, a béke helyreállítása, a lázadás vizsgálata s a pártütők fenytése végett is.

Tudjuk egyébiránt László uralkodása történeteiről, hogy hasonló események és jelenetek ő alatta gyakran váltogatták egymást. Heves indulatánál, állhatatlan és ingatag jelleménél fogva, majd kül- és belellességei ellen hadra kel; így Ottokár, a kúnok és más pártosok ellen; majd velök szövetségbe, barátságot és frigyét köt, s társaságunkban dül mások ellen; majd ismét megtérve, javulást ígér, országgyűléseket tart s igyekszik az országnak általa okozott bajait orvosolni.

Épen ezen korszakban is, a melyről itt szőtt történetünk szól, tudjuk, hogy 1279-ben a pápa követő és püspökök fellépése folytán így fogad javulást és megtérést, elhagyja kúnjait, kész őket meg is téríteni: míg a következő évben a pápa követét s a püspököket zaklatja a budai zsinaton, majd onnét megszasztja. S ekkor pusztítja, úgy látszik, az egri püspökség birtokait is. Mire még azon évben újra megtérést fogad, s erre a következő év elején az egri püspökségnek is elégtételt ad s igazságot szolgáltat.

Mi több, épen midőn útban van s táborba száll Szikszón, hogy az egyház birtokait püsztitssa, — ugyanakkor a nála Szikszón esengő szomszéd kompolti monostor szerzeteseinek sóvámot adományoz, hogy romladozó monostorukat kijavithassák ¹⁾; és a budai szigeti apáczaék egyik birtokadományának megerősítésére innét Szikszóról ad ki szintén egyidejűleg rendeleteket ²⁾.

¹⁾ Cod. Dip. V. 3. 22.

²⁾ Cod. Dip. V. 3. 86.

Ezen események által tehát nyilván teljes megfejtést nyerhet okmányunk keletének nevezetes adata is.

Mindamellett okmányunk további vizsgálatában föntebbi feltevésünkre nézve nagy nehézség merül fel, melyet elhallgatnunk annál kevésbbé lehet, mert megfejtése egyik érdekes jogtörténeti kérdésünkre új világot deríthet.

VI.

Jakub, akkori főispánja Borsodnak, a Bors vezéri családból; Egyed, alispánja, az Aba nemzetség somosi ágából. Az alispáni hivatal. A megyei négy nemesbíró vagy szolgabíró. Ezen hivatalok és bíróságok, valamint a vármegyei táblabírák és nemesi törvényszékek eredete, fejlődése s alakulása III. András törvénye előtt és után. A megyei törvényszékek kiadványai.

Okmányunk további részletei magyarázatába ereszkedve, legelől is mindjárt annak kiállítóival találkozunk. Ezek *Egyed comes curialis de Borsod* és a borsodvármegyei *négy bíró*, a kik ezen elmarasztaló ítéletet kiadják.

Kik voltak ezek?

A vármegyei *curialis comes* hivatal eléggé ismeretes jogtörténetünkben. E szerint a megyei alispánt, vagyis a megyei főispánnak, a *comes parochianus*nak helyettesét a törvénykezésben, s annak mintegy udvari bíróját — nevezték *comes curialis*nak, azaz udvari tisztjének, a miből azután az alispánság keletkezett ¹⁾.

Ismeretes, hogy a régi magyar jogszokás és a későbbi jogszerkezet szerint sajátlag az udvarbírák gyakorlák a bírói hatalmat.

Igy a király udvarbírája, a *comes curialis regis*, ki eredetileg csupán helyettesíté a királyt bíraskodásában, idővel főországbíróvá, *judex curiae regalis* — lön, s a legfőbb országos törvényszék elnöke volt. Hasonlón gyakorolták az egyház- s országnagyok, főurak udvarbíráik által a törvénykezést alattvalóik felett, s így volt a megyei főispánnak udvarbírája — a *comes curialis*, a megye törvényszékének elnöke, helyettesítve sajátlag csupán a főispánt.

¹⁾ Koller : *Historiae Jurisque publ. R. Ung. Amonit. II. 40.*

Igy mond tehát itt is Egyed borsodi alispán, comes curialis, törvényt a főispán helyett.

Az okmány tehát e tekintetben semmi különös adatot nem nyújt. És csupán talán feltűnő lehet az, hogy a királyi udvar s tábor jelenlétében tartott megyei törvénykezés alkalmával mért nem hivataloskodék maga a megye főispánja?

Ki volt tehát ekkor Borsodvármegye főispánja?

Borsodmegyei főispánt ez időtájban, mintegy 1284-ben, csak egyet ismerünk ¹⁾. Ez Jakab gróf, egyszersmind királyi főlovászmester, volt. És mivel a lovászmesteri hivatal még akkor nem vala czimzetes méltóság, valószínűleg Jakab gróf is akkorában a jelenlévő udvarnál hivatala által elfoglalva, nem járt el a megye ügyeiben.

Származására nézve Jakab borsodi főispán, úgy látszik, Borsod régi grófjai, a Bors vezéri családból származó Ponith grófnak fia volt ²⁾, s azonos nyilván azon Jakab királyi udvari főemberrel, — miután láttuk, hogy Jakab főispán is királyi főlovászmester, — ki a László király s anyja Erzsébet közt kiűtött meghasonlás alkalmával, a mint köztök követségben eljárta, az anya és fia közti harag és viszálykodás kitörését hűtlen eljárásával méginkább szította. Ezzel vádolja őt legalább egy okmány, és midőn ezért 1286-ban László király által megfosztatott a neki adományozott berzenyehei és Kálmán-király-csehi javaktól, az ez ügyben ellene kiküldött királyi tárnokot lefejeztette és királycsehi helységét feldúlta ³⁾.

Kevesebbet tudunk Egyed alispán származásáról s kilétéről, ámbár ez időtájt két, Egyed nevű nevezetesebb hivatalnokot is, comest, találunk, itt Borsod közelében említve.

Egyik az Aba nemzetség somosi ágából való volt, kinek nagybátyja, Mihály mester, 1297-ben mislei prépost s egri ka-

¹⁾ Cod. Dip. V. 3. 260.

²⁾ Cod. Dip. V. 3. 308. lapon kiadott okmány szerint 1285-ben Jakab, Ponit fia, a Bors-család által alapított Bors-monostor számára tesz birtokcserét.

³⁾ Cod. Dip. V. 3. 222 és V. 3. 336.

nonok, somosi, beretei és terebei ősi családi jószágait a dományozza mint keresztfiának ¹⁾).

Egy másik Egyed, a Bolok-Semjén nemzetségből származó Ebul vagyis a mai Kállay-család egyik ivadékának, Ubulnak Egyed nevű fia lehetne, ki 1280. úgy említettik, mint a Hunt-Páznán nemzetségbeli Huntnak fiától, Gergelytől a duloui birtoknak Borsuaban megszerzője ²⁾).

Egyed alispán mellett a megyei törvényszéket képező négy megyei bírónak (quatuor iudices de Borsod) nevét egészen elhallgatja az okmány.

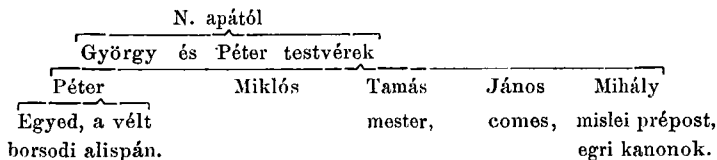
Róluk tehát e tekintetben mitsem mondhatunk.

Mindamellet már ez, t. i. a megyei négy bíró ezen megemlítése, okmányunknak sajátlagi sarkpontját képezi.

Ha ugyanis való, hogy okmányunk 1280-ban kelt, a mint-hogy láttuk, hogy minden körülmény erre mutat: úgy a megyei négy bírónak említése egy 1280-diki okmányban a mint első tekintetre némileg anachronismusnak látszhatik, úgy a hazai jogtörténetben és okmánytanban jártasok előtt nyilván egyike volna a legérdekesebb adatoknak. Mig ellenben épen ezen adat leginkább képes lenne megingatni, ha nem megsemmisíteni azon feltevésünket, hogy okmányunk csakugyan 1280-ból való.

Ismeretes ugyanis jogtörténetiróink azon állítása, hogy régi vármegyei bíróságaink azon törvénykezési okmányai, melyek a megye főispánja vagy alispánja s a megyei négy nemesbíró vagyis szolgabíró által vannak kiadva, és rendesen ezen formulával kezdődnek: „Nos comes (stb.) et quatuor

¹⁾ Codex Dip. V. 3. 66. 1280. és VI. 2. 106. 1297. Ezen két okmány szerint az Aba-nemzetség somosi ágának leszármazása következő volna :

²⁾ Cod. Dip. V. 3. 59. az egykori Borsva-megye Szabolcs- és Beregme-gyének most egy részét képezi. Láss szintén Cod. V. 3. 373 egy Aegidius com-es-t, ki atyja, Péter nevével fogva az előbbivel azonosnak mutatkozik.

iudices“ (stb.) nem jönnek elő, vagy csak nem ismeretesek III-dik András király koránál előbb. ¹⁾

Ezen vélemény szerint ugyanis — mint már folyóiratunkban ezt nyílt kérdéskép fölvettem — miután az említett megyei bíróságok csakis III. András király 1291-diki decretumának V. és XIV., valamint az 1298-diki decretum XXIV-dik törvényzikke folytán jöttek volna sajátlag létre ²⁾, — önként következnek, hogy hasonló törvénykezési kiadványaink is csak ezen kor után jöhetnek elő.

És valóban, eddig kiadott okmányaink közt tudomásunkra nem található ily (Nos comes etc. et quatuor iudices etc. kiadványú) okmány, mely az 1299-dik esztendőnél előbbi volna, ³⁾ míg az ezen évet követő korban ezek azután mind gyakoriabbak és számosabbak.

Ennélfogva tehát okiratunk is a III-dik András utáni korból és nem IV. László korából származnék, úgy, hogy ezen egy adat és ok azon egész feltevésünket, melyet okiratunk korára nézve előadtunk, egyszerre képes volna megdönteni.

Tagadnunk nem lehet, hogy ez csakugyan oly fontos ok, mely föltevésünket megingatni képes. Mindamellett ellenében hasonlóan több ellenok érvényesíthető.

¹⁾ Lásd már Kovachich: Supplementum ad Vestigia Comitior. I. 145., hol azonban a kérdést lejjebb összezavarja. Világosabban mondja Bartal (Comment. II. 207): quatuor iudices nobilium ex art. 1. 1291 exorti, quorum ut ante nullae, sic post conditas leges has plurimae hac extant forma literae. — Lásd Fessler is: Gesch. d. Ung. II. 809. és Szalay más. kiad. II. 6.

²⁾ III. Andrásnak ezen törvényei az Endlicher által (Rerum Hung. Monum. Arpad. 616.) javított szöveg szerint: V. t. cz. nec comes iudicium recipere aut iudicare prosumat, absque quatuor nobilibus nominatis. XIV. t. cz. item si palatinus in regno nostro ad faciendum iudicium processerit, in quolibet provincia, quatuor iudices deputati cum comite parochiali ire et iudicare debeant. Az 1298. XXVI. t. cz. omnes causae ad palatinum, dum provinciae iudicat, vel tunc dum non iudicat, ad parochiales iudices referantur.

³⁾ Először közölve Katona Hist. VII. 1199. lap. Ugyanez évi újabb okmányok: Árpádkori új okmánytár V. 233—4. — Előjönnek ily okmányok a Codex Diplomaticusban szintén év nélkül is; így például egy évnélküli, Fejér által mindjárt 1270 után téve a korrendben: Cod. Dipl. IV. 3. 560. S bár lehet, hogy ez formátlanságánál fogva is, miután csak egy szolgabíróról említ, régibb, és III. András kora előtti: valószínűbb azonban mégis, hogy — mint a VIII. 4. 646. lapon s köv. levő évnélküliek — későbbi korból való.

Igaz ugyan, hogy III. András említett 1291-diki és 1298-diki törvényei koránál előbb eddig nem ismertünk hasonló kiadványt; de nem ismerünk ilyet András korából sem, nem azután sem, hogy már a törvény 1291-ben meg volt alkotva, mert az első e rendű okmány, mint mondók, csak 1299-ben jön elő, s így azután a következő években egy-kettő, míg később egyre szaporodnak. De ezen szaporodásnak nyilván nemcsak az lehet az oka, hogy az új törvény mindinkább életbe kezd lépni: hanem méginkább az, hogy ezen korszakban, a vegyesházi királyok korszakában, okmányaink is hasonlíthatlanul szaporodnak, miután nevezetesen a kifejlődöttebb törvénykezés menete is nemcsak mind szabályosabb és terjedelmesebbé lesz: de a megyei, eddigi nagyobbára csak szóbeli törvénykezések is és ítéletek ezentúl már gyakran, ha nem többnyire, írásba is foglaltatnak.

Azért csupán ezen későbbi kor számosabb és részletesebb okmányaiból értesülünk sok más oly törvénykezési, jogkereseti ítéleti stb. formákról, melyek bizonyosan már az Árpád-korban is léteztek, de vagy írásba nem foglaltattak, vagy ezeknek kisebb száma miatt, nem jutottak ránk.

De azért, hogy számos ily törvénykezési formát csakis a későbbi kor számosabb, kimerítőbb és részletesebb törvénykezési okmányaiból ismertünk csupán: ki sem fogja határozottan állíthatni, hogy ezek csupán csak a későbbi korban keletkeztek; sőt inkább valószínű az, hogy a legtöbb, jogéletünk régibb, ősi korából származhatott már át.

Kérdés tehát, vajjon nem ily régibb intézvény volt-e már a megyei ezen bíróság, a főispán vagy alispán s a négy megyei nemesbíró vagy szolgabíró törvényszéke?

III-dik András törvényének, — melynek egyes törvénycikkei ezen bíróságokról, mint láttuk, inkább csupán esetleg rendelkeznek, — már egész szerkezete azt tanúsítja, hogy itt nagyobbára csupán előbbi, régibb törvények és szokások újabb megerősítéséről, helyreállításáról és meghagyásáról van szó, mintsem merő új törvények alkotásáról. A decretum szavai többször hivatkoznak arra, hogy az országnak az előbbi királyok

által adott törvényei megtartása és megerősítése volt az új törvény feladata ¹⁾).

Létezett-e tehát már régebben is ezen vármegyei intézmény, mely szerint a megye bírása nem csupán a főispán, a comes parochianus, vagy ennek helyettese, az alispán, a comes curialis, volt: de e mellett még a megye által nevezett vagy választott nemesbírák is, (szolgabírák vagy táblabírák?) mint a kik legújabb ideig a megyei bíróságot és törvényszéket képezték.

Régibb okmányainkból eziránt keveset tudhatunk meg bizonyosan.

Egyik legrégebb s legterjedelmesebb törvénykezési okmányunk, az ügynevezet nagyváradi regestrum, vagyis a nagyváradi káptalan istenitéleti jegyzőkönyve szerint a megyei bíróság, úgy látszik, nagyobbára és rendszeren csakis a comes parochianus és curialisból, a megye fő- és alispánjából állott, amannak várnagyi, bilochusi és pristaldusi segédszemélyzetével.

Egyes okiratokban azonban feltűnedeznek egyes nyomok, hogy itt-ott, rendkívüli esetekben inkább, úgy látszik, mintsem rendszeresen, a királytól nevezett vagy a közönségtől választott megyei bírák törvényszékei gyakorolják a törvénykezést, a vizsgálatot, a bíraskodást ²⁾).

És ez volt nyilván a rendes állapot, addig, míg a nemesek a király és nádor törvényszéke elébe tartozván, a vármegyei törvényszéke csupán a várjobbágyok s egyéb a várszerkezethez tartozó népek felett ítélt.

De midőn II. András király óta a várszerkezet, a várjósza-

¹⁾ Így mondja már ezen 1291-diki decretum bevezetése is: iura nobilium regni a S. progenitoribus nostris data et concessa, quae in articulis infrascriptis exprimuntur — — promissimus observare. Hasonlón ismételtetik ez más törvényezikkekknél, valamint a decretum záradékában: ut haec nostra ordinatio, imo potius a praedecessoribus nostris — — primitus observata — — robur obtineat. — Valaminthogy e törvényben csakugyan előbbi, számos, szokásban és gyakorlatban levő törvényre akadunk, így például a káptalanok és conventek hiteles tanúságát illetőleg stb.

²⁾ Így jön elő 1268-ból (Cod. Dipl. VI. 1. 349.): quinque nobiles de ipso comitatu electi, per omnes nobiles in socios deputati. Hasonló „ad hoc“ megyei nemesi bíróságokról szólnak más okmányok, mint: Cod. Dip. III. 2. 153. Árpádkori új okmánytár III. 186—90. és V. 146.

szágek eladományozása és a várjobbágyok nagy részének az ország nemesei közé felemelése által szintöféiben s átalakulóban volt, a megyét pedig már nagyrészt ezen új köznemesség lakta: a megyei törvénykezés is e szerint kezd módosulni. Így alakulnak successive a megyei gyűlések s a megyei nemesi választott törvényszékek, melyekben a nemesek nemestársaik felett ítélnék. Eleinte bizonyára ezen nemesi törvényszékek alakja, bírái száma határozatlan volt, míg, mint látjuk, később rendszeren már négy megyei nemesbírónak, táblabírónak vagy szolgabírónak — a mint ezen hivatalok lassan ezen nemesbírákból fejlődtek — jelenléte kívántatik, a megye főispánja vagy alispánja, sőt a nádor által is tartott s vezetett megyei törvényszéknél.

De ezen fejlődés, mint láttuk, már II-dik Endre korától IV. Béla, V. István, IV. László korán át folyvást tart, s így találja már nyilván ezen állapotot III. Endre fentidézett törvénye, mely azt némileg szentesíti és rendezi: meghagyván, mint láttuk, nem azt, hogy ezen törvényszékek fel kell állittatni s mi lesz annak rendeltetése, hanem annak inkább ezentúl rendes és törvényes alkalmazását.

Ez eléggé megfejtheti azon nehézséget is, hogy bár ezen bíróságok már előbb léteztek és működtek, kiadványaik mégis nem ismeretesek 1299-nél előbb. Eddig t. i. azok ritkák lehettek, míg III. András törvénye által ezen törvényszékek mintegy újabban szerveztetvén s megerősítettvén, valamint bővebb alkalmazásba hozatván, okmányaik is mindegyre szaporodnak, miután maga a törvény rendelkezik az iránt, hogy ezentúl ezen megyei keresetek is a hiteles helyek, káptalanok és conventek hitestanúsága, írásbeli idézése mellett menjenek véghez ¹⁾, a miáltal nyilván az ezen megyei törvényszékeknél az addig nagyobbára szokásos szóbeli eljárás mindinkább írásbelivé változott, s innét a felölök szóló okmányok is szaporodhattak.

Épen analog eset lehet erre nézve például a megyei főispán és alispán, a comes parochianus és comes curialis bírósága. Hogy ezek régi rendes megyei bírák voltak III. András törvénye és kora előtt, azt kétségbe vonni nem lehet: mégis nem is-

¹⁾ Ilyen kiadvány volna a Hazai okmánytárban III. 10, mely a mily szokatlan. ép úgy tanúsítja hasonló okmányok létezését, de ritkaságát is.

merjük, vagy csak alig ismerjük egy-egy törvénykezési okmányukat.

Igy vélném azért, hogy már III. András törvénye előtt is bíráskodhattak a megyei törvényszéknél a megyei nemesbírák, de törvénykezési okmányokat csak ritkábban adtak ki; valamint-hogy kétségtelen a megyei főispánok s alispánok bíráskodása is, s azért mégis ezek ítéleti okmányai szintoly ritkák, hogy alig tudunk egy-kettőt például felhozni.

Ily ritka okmány maradhatott volna fel tehát a megyei nemesbírák törvénykezésének ezen kiadványaiból is az itt bemutatott okiratunkban, III. András törvénye előtti időből, IV. László király korából; mely ennél fogva, mint ily ritka okmány-érdekesség, annál nagyobb figyelmet igényelhet, miután régi jogtörténetünkre is különös világot derít.

Okmányunknak régibb kora mellett tanúskodik egyébiránt egyszerűbb szövege is, és szerkezete. Míg itt ugyanis a kiadványi formulában egyszerűen: *Nos Egidius comes et quatuor iudices de Borsod* áll: addig, tudjuk, hogy a későbbi kiadványok a következő XIV-dik században a régibb *comes curialis* hivatalnév helyett nagyobbára már e hivatal újabb, előkelőbb nevével, a *vice-comes*-sel élnek; a régibb, egyszerűbb vármegyei udvarbíró alispánná lesz. Hasonlón az egyszerű négy bíró (*quatuor iudices*) helyett bennök többnyire már *iudices nobilium*, nemesbíró vagy szolgabíró kifejezés áll, és rendesen valamint az alispánnak, úgy szintén a szolgabírónak nevei, — sőt gyakran ezek származási vezetéknevei is ki vannak téve: míg okmányunk az alispánnak is csak keresztnévét említi, a négy bírót pedig egészen elhallgatja ¹⁾.

Okmányunk felvett régibb kora mellett szólhat még azon körülmény is, hogy a későbbi korból Borsodmegye alispánjai egész sorának neveit ismerjük az okmányokból ²⁾, köztök azonban Egyed alispán nevét nem találjuk.

¹⁾ Láss számos ily okmányt összehasonlításul a Codex Diplom. VIII. i. 83. VIII. 4. 368, 376. XI. 6. 45, 72—3, 122—6 stb. A Hazai okmánytárban III. 72. 112. 120 stb. Bartal Comment. II. 207. és Mantissa XX.

²⁾ Lásd például a Cod. Dip. IX. 6. 47 laptól kezdve, majdnem az egész kötetet át.

Ismétlem végre azt, a mire véleményemet legelől alapítottam, hogy a későbbi korból, a XIV-dik századtól fogva, már királyaink tartózkodási helyei is mind teljesebben ismeretesek: mindamellert sem királyi hadaknak Borsodban ezen kori táborozásáról, sem királyaink itt tartózkodásáról nem tudunk adatot felhozni, IV. László mondott korától kezdve egész I. Lajos uralkodása utolsó évtizedeig, 1369-ig, mely utóbbi késő korának azonban okmányunk egész külső és belső jellege épen úgy ellentmond, a minthogy László korával az teljesen megegyezik.

Mindezen döntő okok daczára is azonban kész vagyok a teljes elhatározást függőben tartani, mindaddig, míg hasonló Árpádkori okmányok felfedezése által a kérdés minden kétségen kívül eldönthető lesz, a mi iránt folyóiratunk januári füzetében úgysis nyílt kérdést intéztem történet- s okmányvizsgálóinkhoz.

VII.

Okmányunk további személyei. A sásai vagy szászai nemesek. A helynév Személyneveink. Családaink régi személy- és nemzetségnevei. A régi magyar írásmodor okmányunkban. Régi ítéleti formuláink.

Kevés mondani valónk volna még okmányunk további személyeiről, — miután azok sem okmányunk chronotaxisára nem derítenek különös világot, sem pedig határozatlan nevezések miatt saját kétes személyeiket közelebről meg nem határozhatjuk.

Okmányunk ezen személyei, a mint azokat a szövegben neveztetni halljuk, Miklós, Mikounak fia, Péter, Simonnak fia, és Albert, Rathlounak fia, mindannyian s a s a i nemesek, úgymond az okmány, és nyilván hozzáadhatjuk, egyszersmind egy családbeli osztályos rokonok, kik Valter fiaival, Jánossal és Salamonnal perlekednek.

Ezen sásai nemesek „nobiles de Sasa“ családi származását s összefüggését azonban constatalni, mint mondók, nehéz. Mert valamint régibb okmányaink nemcsak Borsodban, de általában nem ismernek Sasa helynevet, úgy Borsodvármegyének mai helységei közt sem találunk ilyet ¹⁾.

¹⁾ Az ország helynévtárai csupán Horvátországban, a báni végvidékben ismernek Sasa nevű helyet. Lehetne talán a sárosmezei Sassova nevű

Legközelebb állana még a Sata helynév, mely régibb borsodi okmányainkban is előjön, és hajdan a borsodi Örs nemzetségbeli daróczy Tiboldok egyik ágának tulajdona volt, honnét egyes ágai Sataiaknak is (de Sata) neveztetnek az egykori okmányokban ¹⁾.

Okmányunk azonban oly kétségbe nem vonható világossággal írja ki a Sasa nevet, hogy nyilvános erőszak nélkül azt másra fognunk nem lehet. E szerint lehet, hogy Sasa helység vagy majorság, puszta, neve egészen elenyészett már, vagy hogy talán még valamely helység határ s dülő nevében lappang, mint okmányaink számos ily más régi és most ismeretlen helynevei. Egynél több ok ismét arra, hogy helységeink határneveinek egykor kedvvel megkezdett gyűjtései rendszeresen tovább folytattassanak.

Lehet azonban, ha okmányaink ép oly tág, mint ingatag helyesírási modorát vesszük tekintetbe, hogy itt okmányunk Sasa helynévét sajátlag Sz a s z a-nak kell olvasnunk, vagyis Szászának. S ily nevű helység a Borsoddal határos Gömörben maig is létezik. E szerint nemeseink is sz á s z a i nemesek volnának, kikről, igaz, ez által semmivel sem tudunk többet, mint azelőtt. De már azon körülmény, hogy ezen borsodmegyei törvénykezésen gömöri nemesek jönnek elő, ismét oda mutathat, hogy ezen borsodi törvénykezés a király és hadai jelenlétében országos részletes gyűlés, vagy legalább is több megyének gyűlése volt; mind ez, az e nemű királyi és nádori megyei törvénykezéseknél rendesen az eset.

A helynév által nem igazodhatván el személyeink iránt nem igen fogódzhatunk azoknak személyneveibe is. Miklós, Mikou, Simon, Péter, Albert annyira közönséges és gyakori keresztnevek, hogy más összevágó adatok hiányában nem tájékozhatnak bennünket.

Feltünőbb Albert fiának Rathlou neve. Átala némileg figyelmeztettünk a Borsodban is, valamint más megyékben birtokos és nevezetes Rátolt családra. Tudjuk, hogy számos régi

helysége is gondolni, mely a tót végzés nélkül Sasa lehet. Egyébiránt okmányainkban ez is csak úgy ismeretlen, mint az előbbi.

¹⁾ A kúnok bél-háromkúti apátsága. Okmánytár VII. stb.

családunk nemzetségeve ugyanazon családban gyakran mint személynév jön elő, miután gyakran az ősök keresztnevéből, melyet ivadékaik többnyire ismételve viseltek, támadt végre a család vezetőkéne is. Így lettek Simon fiaiból nemcsak Simonffyak, de Simonyiak is; Pálokból nemcsak Pálffyak, de Pálok és Páliak; Luka fiai Lukák, Tibold és Daróczból Tiboldok és Daróczyak; a Hunt és Páznán nemzetségből sokan más keresztnév nélkül a Hunt vagy Páznán nevet viselik stb., a mire okmányaink számtalan adatot szolgáltatnak. — Így a Rátolt nemzetségnek is több egyénénél a Rátolt személynév mindenféle alak- és változatban jön elő, úgy, hogy itt is, okmányunk ezen Rathlou személyénél, annál inkább utaltatunk e nemzetség egyik ivadékát gyanítani, miután alig van Gömör- és Borsodmegyének családja, mely több okmányt volna képes előmutatni, mint a Rátolt nemzetség.

Mindamellet az, hogy személyeinket csak egyszerűn ezen családra fogjuk, tiltja azon nevezetes okmány, mely a Rátolt-család ezen korbéli, 1283-diki osztályát tartalmazva, felhozott egyénei közt okmányunk személyeit nem említi ¹⁾. Valamint nem ismerik azokat a családnak ismeretes, igaz, nagyobbára hiányos nemzedékrendei és leszármaztatásai ²⁾.

Még kevesebbet tudunk az ellenfelekről, Valter fiairól, János és Salamonról, felhozni, kiknek nevével a helynévvel való családi vagy származási és lakhelybeli jelelés is okmányunkban egészen elmaradt, és neveikre más egykorú okmányaink sem nyújtanak biztos összehasonlítási adatokat.

Jellemző ellenben okmányunk régibb Árpádház-korbéli eredetére nézve szintén személyneveinek írásmodora, mint azt a Mik o u és Rathl o u nevek végbetűi mutatják.

Tudjuk, hogy régi nyelvünk s írásunk az úgynevezett kettős- vagyis ikerhangzókbán, a diphtongusokban a mainál gazdagabb volt, s hogy, míg ezekkel előbb gyakran találkozunk régibb okmányainkban, a későbbiekben már egészen elmaradnak. Ily gyakori ikerhangzó nevezetesen az o u, mely a palócz-tájszóolásban némileg még maig is hangzik.

¹⁾ Lásd : *Divisionales familiae Ratold 1283. Cod. Dip. VII. 2. 99.*

²⁾ *Lehoczky Stemmographia II. 338. Nagy Iván : Magy. orsz. családai VII. 169.*

Legrégibb nyelvemléktünkben, a halotti beszédben még rendszeresen találkozunk ezen ikerhangzóval, mint például a *iarou*, *valou* stb. szókban = járó, való; míg a későbbi korszakbeli nyelvemlékek azt nélkülözik ¹⁾. Így a nevekre nézve is, míg Béla névtelen jegyzője *Soyou*, *Morout*, *Gelou-t* ír = Sajó, Marót, Geló helyett, és hasonlóan régi okmányaink is, annál gyakrabban, mennél régiebbek — használják ezen ikerhangzókat ²⁾: addig az újabb, vegyesházi korszakbeli okmányokban ez egészen megszűnik. És im ez is nyilván okmányunk régibb, Árpádházi kora mellett tanúskodhatik.

Végre még okmányunk elmarasztaló ítéleti formulája : *non venit, non misit, unde eum in iudicio remansisse decrevimus* (meg nem jelent, nem küldött, azért az ítéletben elmarasztaltott), igényelhetne figyelmet. De ez más okmányokból is eléggé ismeretes lévén ³⁾, nem tartóztatjuk bővebb magyarázatával az olvasónak ily nehézkes tárggyal úgyis kifárasztott figyelmét, melyet csupán okmányunk érdekességeire kívántunk igénybe venni. És hogy ily érdekességekben okmányunk ismét a mily apró alakjára, oly dús tartalmára nézve, arra, úgy vélem, az előadottak után senkit sem szükség újra figyelmeztetnem.

¹⁾ Lásd : Toldy, A magyar irodalom története.

²⁾ Lásd épen a IV. László király korabeli okmányokban is, például 1277. Cod. Dip. VII. 2. 56.

³⁾ Lásd például Cod. Dip. VI. 2. 343 : *non venit, non stetit* stb.

A kis-martoni és keszthelyi levéltárakról.

1867-ik évi bűvárkódásaim tárgyaiúl a nyári időszakban a kis-martoni és keszthelyi levéltárakat vala szerencsém választhatni.

Elsőben is Keszthelyen fordultam meg ez év késő nyarán, és ott gróf Festetics Taszilo kegyes engedélyezése folytán a keszthelyi urodalmi igazgató úr szíves közbenjárásával, a családi levéltárba bejutva, ennek kincseiben gyönyörködhetém.

A Festetics-család, mint tudjuk, egyik első megtelepedése helyétül Soprony várost és megyét választá, megszerezvén itt a Ságghi-család ősi birtokát; majd ismét alább terjeszkedve, a családnak egyik nagy emlékü szülöttje, Kristóf, a gersei Pethők magvaszakadtával — a múlt század első felében — felkérte a keszthelyi, vasvári és keméndi jószágokat; megszerezte továbbá a csurgai és csáktornyai urodalmakat.

A fekvő birtokok szerzésénél hazánkban divatozott eljárásból tudjuk, hogy a szerzőnek átadattak minden, a megszerzett vagyona vonatkozó irományok. És így most már elképzelhetjük, hogy eme hatalmas és kiterjedt urodalmakról és várakról, mint például Vasvár, Csurgó, Keszthely és a többiről mennyi okmány található a régibb századokból a fön-
tebbi levéltárban.

A negyvennyolczadiki törvények egyik vívmányáúl tekinthető az is, hogy a történet- és régiségbűvár az ily levéltárakban most már szintén szívesen látott vendég.

Bizonyára kegyeletes érzés rezgi át bensönket, midőn az előbb avatott szemek elől annyira őrzött irományok ily alkalmakkor előttünk feltárúlnak; ily érzés fogott el engem is, hálát

mondva a hatalmas korszellelnnek, mely előtt a történelem kútforrásait rejtő levéltárak zárai lehullának.

A keszthelyi levéltárban vármegyénként, a mint a birtokok vannak, sorozták az írományok, és így feltalálhatásuk igen könnyű. Van számos Árpádkori okmány, de különösen az Anjoukorszaka oly gazdagon van képviselve, hogy ez alkalommal minden okmánynak csak áttekintése is lehetetlen volt.

Keszthelyen ezúttal csupán a soprony- és vasmegyei birtokokra vonatkozó okmányokat vizsgálhattam át; lemásoltam és kivontam ezekből valamennyi sopronymegyeit, úgy a vasmegyei Árpád- és Anjou-korszakbelieket; lemásoltam továbbá a zala- és somogymegyei birtokokra vonatkozó Árpádkori okmányokat. Átnéztem és lemásoltam összesen vagy 300 darabot.

A sopronymegyei okmányok leginkább a sághi és ákosházi Sárkány-családokat érdeklik. Remélem, hogy a keszthelyi levéltárban, különösen a zalamegyei okmányok közt, ez utóbbi családra vonatkozó több okmányt is találhatok, s azokból e családnak még homályban lévő származásáról biztosabb adatokat nyerhetünk. A Festeticsek ősei közül ugyanis Pál, a XVII-dik század második felében, egyik utolsó ákosházi Sárkány özvegyét vette nőül, és ettől a Sárkány-család írományainak egy része a Festeticsek kezébe került.

A vasvármegyei birtokokról a keszthelyi levéltárban levő okmányok legtöbbszörre a gersei Pethőktől származnak. E család igen kiterjedt volt hazánkban; alig van nagyobb levéltár, hol reá vonatkozó okmányokat ne találhatnánk, úgy hogy ezen már ismeretes adatoknak a keszthelyi írományokkal leendő egybevetése után a gersei Pethő-család történetét és nemzedékrendét teljesen és biztosan összeállíthatandjuk.

Addig is azonban, míg a „Hazai Okmánytár“-ban az általam lemásolt okmányokat közölhetném: ez archivumról előleges ismertetésemet a főntebbiekben megtévén, legyen szabad még röviden az ezen levéltárban levő többi gyűjteményről is megemlékeznem.

Van itt egy, három vastag folians kötetből álló genealogiai munka 1780-ból, kéziratban, több érdekes adattal; és a mit első helyen kell vala emlitenem, igen gazdag érem-gyűjtemény. Több ezer darab római s magyar régi pénzt talál ebben a régi-

ségbúvár. Különös említést érdemelnek a magyar aranyérmek, melyekből a gyűjtemény teljesnek mondható: de figyelmemet méginkább leköték az erdélyi érmek; a gyűjtemény e része ugyanis, különösen tallérokban, tekintve ritka példányait, a legelső gyűjtemények közé tartozónak mondható ¹⁾. A többek közt Bocskay Erzsébet, Báthory Kristóf fejedelem nejének érme is, melynek eddig majdnem egyetlen ismeretes példányát alkalmam volt Somogyi János tagtársunk gyűjteményében Sopronyban láthatni, megvan Keszthelyen, mégpedig két példányban, ezüstből és aranyból. De búcsuzzunk el Keszthelytől, lássuk az Eszterházy herczegek levéltárát.

1867. évi szeptember hava közepén juthaték Kis-Martonba. Ismeretes előttem vidéke, mert szülőföldem szomszédságában fekszik; — mégis valahányszor Sopronyt elhagyva, a klimpai dombról leereszkedem, megkapja lelkemet a tájék szépsége. Keletnek pillantva, a margarétai és ruszti dombokon túl ködfátyol terült el a Fertő síkja fölött; egyenesen éjszakra nézve pedig a Lajta-hegyek alján az Eszterházyak fénykorából Eszterházy Pál nádor palotája látszott, szemközt nézve a majdnem átellenében délnyugotra fekvő Fraknó várával, mely a magas határhegyekről letekintvén, uralkodni látszik az egész vidéken, melynek azonban urát ő is uralta.

Képzелhető, minő vágygyal siettem ama kastélyba, mely e birtokok urainak levéltárát magában rejti, a mely mégéddig, bár benne már több kitünő tudósunk búvárkodott, valamennyi kincseire nézve ismertetve nem volt. Vágyaimban, reményeimben nem csalódtam, nem is csalódhattam.

Foliánsokat képeznek itt magok az elenchusok, s órák kellene arra is, míg csak ezekben az átnézendő okmányokra nézve magunkat tájékozhatjuk. A kijelelt okmányokat azután a buzgó levéltárnok úr egész készséggel szolgáltatá kezünkhöz. Vizsgáltam számos okmányt, másoltam többeket. Mindenekelőtt

¹⁾ Az erdélyi fejedelmek tallérjaira nézve az erd. múzeumé után legteljesebb gyűjtemény, úgy tudjuk, a boldogult Zádor György hétszemélynöké, melyben csak II. Rákóczi Györgytől mintegy 60, különböző veretű ezüst-tallér létezik.

kittűzött legközelebbi czéлом : Sopronyvármegye monographiájához szükséges adatokat kerestem, képzelhető, minő sikerrel.

Történetirodalmunk két legjelesbje, Horváth Mihály és Szalay László már búvárkodott e levéltárban, s az itteni történelmi adatok egy részét ők felhasználták, a mire mutatnak a „Történelmi Tár“ 9-ik kötetében közölt regesták, úgy a „Gróf Eszterházy Miklós nádor“ életleírásában olvasható idézetek. A mi a többi történelmi és monographiai adatokat illeti, egyelőre a következőkről szerezhettem magamnak tudomást.

Fraknóról kevés régi adat van. Tudjuk, hogy Fraknóvára Nagy-Martonnal együtt a nagy-martoni grófok kihalta után az osztrák hercegek birtokába került, s midőn a fraknai és kis-martoni urodalom a XVII-ik század harmadik tizedében gr. Eszterházy Miklósnak adományoztatott : a fraknai vagy nagy-martoni grófok okmányai nem adattak át a birtokkal, s jelenleg is a cs. k. titkos levéltárban léteznek, honnan gr. Széchényi Ferencz azokat lemásoltatván, az ő gyűjteménye után Fejér György Codex Diplomaticusában közzéteszi a fraknai várhoz tartozó birtokokat érdeklő régi okmányokat. — A sopronymegyei alsó birtokokra vonatkozó kis-martoni okmányok már kielégíték vágyainkat. Ott vannak Zsigmond király és neje, Mária királyné adománylevelei, melyekben kegyenceiket, a Kani-zsaiakat, Kapuvár birtokába juttatták ; ott a hajdan fényben álló Bors-monostor alapítását megerősítő okmány, 1225-ből, II-dik Endre királytól, eredetiben, és számos, a sopronymegyei alsó urodalmakat érdeklő eredeti okmány az Árpádok korszakából.

Szintén nevezetes történelmi kincs rejlik a többi megyékben lévő hercegi urodalmakra vonatkozó okmányokban ; ezeket, a mennyire rövid, 5 napi ott tartózkodásunk engedé, velem együtt Ráth Károly tagtársunk búvárlá át, és pedig meglepő eredménnyel.

Legyen szabad e helyütt a többek közül a kis-martoni levéltárnak két nevezetesebb történelmi adatáról részletesebben megemlékeznem.

Hogy a XIII-ik század második felében hazánk lajtmel léki része mennyire ki volt téve az osztrák hercegek és Ottokár cseh király beütéseinek : ezt általában tudjuk történetiróinktól ;

az ekkor vívott csaták egyes érdekes részletei azonban már nem annyira ismeretesek.

Ily részletek leginkább a levéltárainkban lévő királyi adománylevelekben sorolhatók elő, melyek feles számmal közöltek már Fejér Codexében. Ez időből szintén érdekes csatárészletek olvashatók a „Hazai Okmánytár“ II. kötetében lévő egyik okmányban is.

E csatákra nézve Katona „Hist. Crit.“ VI. kötetében, úgy Lichnovszky: „Die Geschichte des Hauses Habsburg“ című munkájának I-ső részében az illető egykorú krónikásokra tétetik hivatkozás, és leiratik az 1271-ben a nyugoti határszéleken a csehekkel és osztrákokkal vívott csaták folyama: mint nyomta vissza egész Győrig, úgy a Rába és Répeze folyókig Ottokár a magyarokat; majd ismét, midőn a hadi szerencse változott, s a meglepett V-ik István király seregeit összeszedhette, mint nyomta ő viszont vissza az osztrákokat és cseheket Bécsig.

Ily alkalommal vétethette ostrom alá Ottokár Purbach várát, mely ostromról eddigelé nem volt tudomásunk; leiratik az V-ik István királynak 1271-ben augusztus 20-án kelt s eredetben a kis-martoni levéltárban G. 287. 38. sz. a. lévő adománylevelében, melyet íme, mint igen érdekeset, kivonatban közölni van szerencsém, tartalmát magyarra fordítva, a latin eredeti után:

„István, Isten kegyelméből Magyarország stb. királya stb. a most élőknek s az ivadékoknak adjuk emlékezetül, hogy több hűtleneink ingerlésére, köztünk és a cseh király közt nagyobb egyenetlenség támadván, és ugyan a cseh király nevezett hűtleneink biztatására országunk határait ellenségképen átlépvén, Sydo comes fia, Sydo, Miley nemes, ki egyébként is irányunkban tanúsított többszöri hűsége által magát nálunk kedvessé tévé, — az ausztriai határszéleken fekvő Purpah várát kérésünkre a háború tartamára örökösége alá vette, igérvén, hogy hívségünkben való buzgóságát, — melylyel nemesi kötelességeinél fogva a királyi koronához tartozik, — tettekkel is bebizonyítandja. És miután az ezen alkalommal több izben és helyen tanúsított hű és dicséretes cselekedeit nem lehetne egyenként előszámlálni, némelyeket mégis például az ivadékok számára ez iratunkban feljegyezni rendeltünk. Ugyanis, a midőn seregeinket összehívtuk, és a föntemlített király ellen az ország határaitra

érkeztünk, és minekelőtte az összetütközés a nevezett királylyal megtörtént volna, az ausztriai sereg több ezer fegyveressel az említett vár ellen indúlt, a kik közül Sidou, Hayvárt, Hanslauri Otto testvérét, azon sereg virágát és egyik vezérét, úgy 50 nevesebb és válogatott vitézt, az alsóbb rendűeket nem is említve — kiknek száma véghetlen vala — leölt; és a királyi korona iránti hűsége folytán a várat saját vére, úgy két rokona és nyolcz zsoldosa halálának árán megvédvén, ő maga egy dárdával és két nyillal átszúrátva, más több és nehéz sebekkel is illetetett. És így, midőn mások a határszéleken lévő erősített várainkban, úgy erődeinkben magokat harc nélkül megadták: ő a nevezett kastélyt oly nagy király hatalma ellen embereink védelmére megtartá, több izben még győzedelmeskedvén is országunk ellen-segein stb. Mi tehát stb. stb.“

Következik ezután a szokott és ismeretes stylusban az adományozás, mely szerint a király nevezett Miley Sidónak Zala várához tartozott Kebele nevű földtért birtokul adja.

Milei Sidó családról és a milei nemesekről emlékezés történik 1331 és 1421 években. ¹⁾

Az okmányunkban említett Purbach helység, ma F e k e t e v á r o s, mely néven a régibb századokban nem ismertetett, a Fertőtava éjszaki partján fekszik, s a kis-martoni urodalomhoz tartozik. Hogy hajdan erősített hely volt: történeti adatokon kívül ma is mutatják várfalainak némi maradványai, s a kőkerítés, mely a helységet most is körül veszi.

Haslauri Haivár, kit Miley Sidó az ostromnál legyőzött: miután Alsó-Ausztriában közel a Dunához két Haslauri nevű helység is van, — ezen helységek egyikéből származhatott.

Kebele nevű falu létezik Zalavármegyében, s az alsó-lendvai urodalomhoz tartozott.

A másik történelmi adat, melyet, mint eddig ismeretlent, szintén fölemlitendőnek tartok, az 1277-ik évről szó¹⁾.

Az Ottokár cseh király s Habsburgi Rudolf közti viszály lángjai már fennen lobogtak ez évben.

Habsburgi Rudolf azon tapintattal, mely tulajdona szokott lenni nagyhatalmú családok alkotóinak, mint tudjuk, IV-ik vagy

¹⁾ Fejér Gy. Cod. Dipl. Tom. VIII. 7. 233. és X. 6. 646.

Kün-László királyunkat iparkodott szövetségeseitől megnyerni. Találkozott is e két fejedelem a határszéli városokban több ízben, bizonyosan a föltételek megállapítása felett alkudozandók. Igy Katona: Historia Crit. VI. 720. lapon a Haimburg és Bruck körüli vidéket említi, hol összejöttek. Hogy utóbb, 1277-ik évi nov. 20-ka körül is találkozott IV. László királyunk Habsburgi Rudolfal: tanúsítja ezen királyunknak a sopronyi levéltárban meglévő eredeti okmánya (Lásd G. fasc. I. nro 1.), melyet t. másodelnökünk Horváth Mihály a „Történelmi Tár“ 9-ik kötetében a 107. lapon kivonatban közöl. De a mit eddigelé még nem tudtunk, hogy t. i. e két fejedelem még utóbb, úgymint azon évi november hava végén is összetalálkozott: ezt tüntesse ki az alábbi, az eredeti latinból magyarra fordított s a kis-martoni levéltárban kk. 257. 13. sz. alatt lévő és 1277-ik évi nov. 27-én kelt okmány kivonata.

„László, Isten kegyelméből Magyarország stb. királya stb. Jelen soraink által adjuk tudtára mindenkinek, hogy a midőn Henrik bán fiainak Kőszeg nevű várába, Rudolf római királylyal beszélendők, utaztunk, s Kedhely faluban seregünkkel együtt megszállottunk volna, ugyan Kedhely falunak hegyén lévő, Szűz-Máriáról nevezett egyházból az apát és szerzetestársai előnkbe jövének könyörgésükkel, hogy ámbár öreg-atyánk, András király a Soprony várához tartozott Zsidány nevű földtért a Boldogságos Szűz egyházának adományozta: mégis panaszkodnak, hogy az ez időbeli sopronyvármegyei főispánok, eleinknek előttünk felmutatott szabadalomlevelei daczára, ezen Zsidány nevű földtér felét hatalmasul elfoglalva tartják, kérvén, hogy eleinknek az Isten nevének szerelmére tett adományozását hagyjuk helyben az egész zsidányi földtérrel, és eleinknek szabadalomleveleit erősítsük meg.“ stb.

Mely kérelemnek a király helyt ad, és az egész Zsidány nevű földtért azon mennyiségben, mint a hogy az IV-ik Béla királynak 1233-ik évi okmányában körülíratik, a nevezett borsmonostori conventnek birtokában megerősíti, azon károknak is némi kárpótlásául, melyeket a convent ez alkalommal a királyi seregek megszállása miatt szenvedett, Sopronyvármegye főis-

pánjainak, tisztjeinek és várjobbágyainak a nevezett földtér iránti jogigényekre nézve örök hallgatást parancsolván.

Im, ez rövid tartalma okmányunknak. Több érdekes helyeiről legyen szabad néhány szóval külön is megemlékezniem.

„Henrik bán fiainak Kőszeg várát“ körülményesebben megismertetendi majd Chernel Kálmán tagtársunk, a ki e város monographiáján dolgozik. Birtokosairól emlékezzünk meg e helytt annyiban, hogy azok az úgynevezett német-újvári (Güssing) grófok valának.

Lichnovszky fentidézett munkájában I. 452. lapon írja, hogy a Güssing név Kőszögtől ered; mások is vannak e véleményben. E kérdés fölött nem dönthetvén, csak azt jegyzem meg, hogy annak nincsen nyoma, miszerint Német-Ujvárt Henrik bán és fiai bírták volna; hogy azonban a régi okmányokban Kuzig név alatt ismeretes Kőszeg vára Henrik bán és fiainak birtokában volt, nemcsak a fenebbi, de a Fejér György Cod. Dipl. VIII. 3. 321. 324. lapon közölt okmány is tanúsítja.

Midőn Kőszegen 1277-ben, november havának végén IV-ik László királyunk a római királylyal találkozott: Iván gróf, Henrik bán fia, hatalmának tetőpontján álla; alkalmasint a két fejedelem előbb már megállapodott abban, hogy őt is szövetséges társul kell megnyerniök. Igen valószínű tehát, hogy Iván gróf Kőszegen a harmadik egyezkedő fél vala, és ezen egyetértésnek tulajdonítható, miszerint ugyan ő 1278-ban Ausztriába Ottokár ellen több betűtést intézett. Annyi bizonyos, hogy Iván gróf Rudolf királynak a marchfeldi csata után hódolatát nyilváníttotta. ¹⁾

A „hegyen lévő, Szűz Máriáról nevezett kedhelyi convent“ utóbb, a XIII-ik század végén, már felvévé alapítója után a Borsmonostor nevet. Ama tér, hol a mai Borsmonostor (Klastrom, falu Sopronymegyében) fekszik, az alapításkor a kedhelyi határhoz tartozhatott, s ezért hivatott e convent, kivált eleinte, kedhelyinek is.

A kedhelyi templomra újabb időben reá írták, hogy e vidéken IV. Béla király is megfordult; meglehet, de erre biztos adatot nem ismerek. Azonban IV-ik László királynak Kedhelyen

¹⁾ Lichnovszky i. h. I. 238. és 267. l.

való tartózkodását tanúsítja föntebbi okmányunk. Kedhely falu, németül Mannersdorf (régi okmányainkban így is hivatik : Menhart, innét német neve), Kőszegtől félórányira fekszik, Sopronyvármegyében.

A föntebbi okmányokat latin szövegükben, úgy Béla királynak egy eddig még szintén nem ismert adománylevelét Zsidány földtéről, 1233-ból, a „Hazai Okmánytár“ 5-ik kötetében leend alkalmam közölni.

NAGY IMRE.

Római, qvád és szarmata emlékek Hont- vármegyében.

A mennyire a történelem emlékezik, időszámlálásunk első századában, a Duna-Tisza közén, s a nyugoti Kárpátok közt a szláv szarmata-jászok lakoztak. Ptolemaeus Kr. u. 150 évvel következő városaikat nevezi: *Isceenum*, mely a mai Beregmegyében lehetett; *Candanum* — Eger; *Gormanum* — egyik Körnöczön, másik Szepesben keresi; *Pestium* — Pest? *Filecia* — Füleke? *Parcanum* — Párkány? ¹⁾

A második században, a germánok, qvádok s markománok foglaltak hódítólag tanyát a szarmaták közt, különösen a Garam, Ipoly folyamok völgyén, s egyesülten szarmata jobbjágyaikkal, a Duna jegén gyakran átsaptak a rómaiak Pannoniájába, sőt egy ízben egész Ravennáig hatolva, már-már Rómát fenyegeték, midőn Marcus Aurelius császár, nagy erőfeszítéssel, még a rabszolgáknak is fölfegyverkeztetésével, őket a Dunán túl, hazájokba, a nyugoti Kárpátok közé visszanyomta. (Kr. u. 174.) Mark Aurelnak a qvádok elleni ezen háborújára négy földvár — ideiglenes táborerőd — emlékeztet. Ezek közt első s legnevezetesebb az, melynek területén jelenleg Bény falu áll, a Garam jobbján, torkolatától fölfelé két órányira. Itt írta a tudós császár *Elmélkedéseinek* első könyvét, mint a végén mondja: „iratott a Granna partján, a qvádok elleni táborozásban.“ A második táborerőd az elsőnél fentebb, másfél órányira, s ugyancsak a Garam jobb partján, Váradnál volt, melyről Béla névtelen

¹⁾ Severini Joannes: *Commentatio historica, de veteribus incolis Hungariae cisdanubianae. a Morava amne ad Tibiscum porrectae. Sopronii 1767.* pag. 30. etc.

jegyzője is 11 fej. emlékezik, hogy t. i. az erődöt Huba vezér s társai a szlávoktól elvették, s itten Borsra várva, három napig pihentek. A harmadik, Visk fölött, az Ipoly balján áll; a nép Mahirnak nevezi, s a török által hányatottnak véli; nem nagy terjedelmű, csak egy legiónak, de husz öl mély sáncaival biztos menedéket adott. A negyedik táborerőd a rómaiaknak a qvádok ellen viselt ezen háborújából, Felső-Palojtánál, a Nagy-Kürtös patak két ágának összefolyásánál, mintegy negyven hold terjedelmű, melyet az ottani tót Pogányhegynek (poganszki wreh), a vidéki magyar pedig Örhegynek nevez.

Mark Aurel császárnak a qvád-markománok és jász-szarmaták ellen Kr. ut. 174 év táján viselt ezen háborúját Dio Cassius, Pannonia praefectusa Kr. ut. 230. évben, s Xiphilinus bőven leírták; mely is azzal végződött, hogy a rómaiak, huzamos tusa után, legyőzték a szövetséges barbarokat: egyszer azonban a római hadak úgy körül fogattak, hogy, a legenda szerint, csak isteni csoda, a máltai keresztyén legiónak könyörgésére az égből aláhullott villám és zápor által, mely az ellenhadat szétverte, a keresztyén katonaságnak pedig legio fulminatrix dísznevét szerezte, menekülhettek meg. — Severini említett munkájában azt mondja: Hofman János Adolf ama csatákat Marcus Aurelius császár életrajzában úgy írja le, hogy mindenki meggyőződhetik, mikép azok a Garam, Ipoly folyamok s a jenei tó közén, sőt a Duna jéghátán is viseltettek.

A qvádok és szarmaták vagyis inkább metanasta-vándorjászoknak Sirmiumba = a Szerémségbe rontásai ellen vonták a rómaiak a Tisza tövénél, a mai Csajkások vidékén, úgy a Bácskában a Duna s Tisza közén a maig meglevő sánccokat; vala mint Pannoniának az alföldi Duna felőli védelmére amaz árokvonalat, mely a bácskai vonaltól Váczig felnyúlt, melyet a futó homok s a Duna árja idő jártával betemetett, s melynek csak egyes nyomai látszanak még a kiskúnsági Orgovány pusztán. A duna-tisza közü ügynevezett Csörsz v. ördög árkát Vácztól Ároktőig rendetlen kettős vonalban ugyancs rabló népek ellen vonták a rómaiak, kiegészítőül azon roppant védrendszerhez, melylyel egyszersmind Daciát, Tokajtól le a dunai vaskapuig, s ismét ezen alól Szörénytől Galaczig és Benderig a góthok, — felső-dunai birodalmukat pedig Regensburgtól a Rajnáig

az egyéb harczos germán népek ellen 250—275 táján Kr. ut. bekerítették.

Ezen a chinai (csín) ¹⁾ nagyszerű védfalakhoz hasonlítható roppant árokműveken s ama négy földváron kívül, Szőnytól Pestig a Duna jobb és bal partján tizenhárom őrtorony romjai maradtak fen, melyeket a rómaiak időnként a qvádok és szarmaták átcsapásai ellen emeltettek. Ezek közül az Ipoly tövénél Szob mellett egy kettős, átellenben, az esztergomi oldalon, egymás közelében más két őrtoronynak maradványai szemlélhetők. Valószínűleg, egyéb hegyek közt, a messze kilátást nyújtó Visegrádot is őrhegyül használták a rómaiak.

A qvádok és szarmaták Mark Aurelnak rajtok vett diadalai, a rómaiaknak ellenök épített őrtornyai, védsánczai daczára, melyekben, a római írók nagyítása szerint, a barbarok több ízben tönkre tétettek, sőt megsemmisítették, nem szüntek meg háborgatni Pannoniát. Nagy-Constantin császár egyik fia, Constantin alatt, Uzafer, mint az ipolyvölgyi szarmaták fejedelme, a Duna jegén újra betört Pannoniába. Constantin Acincumnál kelt át a Dunán ellene; a szarmaták azonban őt be nem várva, a Cserhát erdős hegyei közé menekültek, s háborítlanul hagyák az Ipoly völgyén, s Garamon átvonulni Bregetionba (Szőny), holott jövő békés viseletök ígéretével nála kezeseket hagytanak. Valentinian császár alatt végre 375-ben azért törtek be a szövetséges szarmaták s qvádok Pannoniába, azért rombolák le Carnutum városát Bécs közelében, mert a pannoniai praetor Gabiniust, a qvádok fejedelmét, barátság színe alatt magához csalván, megölte. A császár megverte a szövetséges barbárokat, de midőn ezek Bregetionba hozzá békét esdeni jönnének, oly dühre fakadt ellenök, hogy a guta legott megütötte.

A negyedik század végén bekövetkezett népvándorlások zavarában a qvádok és szarmaták neve s nemzetisége elveszett, vagy a szlávok közt föloszlott.

E kihalt népeknek számos maradványi találatnak Hont-megyében, az úgynevezett pogány temetőben, és egy védfal s árokvonalban, mely a Dunától az Ipoly jobb tövé, He-

¹⁾ Csín — Bergham szerint — grosse Reinlichkeit, tehát a magyar csín, csínosság.

lombánál kezdve, a Búr völgyén megszakítással, a Szitnyahegy-nél végződik. Ezen fal Helembától, az ottani hegyen, erdőn át Lelédig, a mennyiben alapmaradványiból kitűnik, égetett agyagból készült; azontúl az Ipoly mentén Kis-Keszinél egy nyolezvan öl hosszú pogánytemetőben, Pásztón egy az Ipolyba félig beomlott körsánczban, Szakállas és Lontó határában egy árkolatban, Szetén egy félholdnyi kis körsáncz v. földvárban mutatja nyomait. A Búrpartak harmadfél mértföld hosszán e határvonal megszakad; Borfőnél mint árok újra kezdődik, Szúdnál mint rakott kőfal tűnik fel, azontúl egy ága Bakabányának, másika Szebelébnnek tart, mint az itt-ott található alapásások mutatják.

A pogánytemetők, sajnos, mindedig nem méltattattak kellő tudományos figyelemre. Az eddigi leletekből azt következtetem: hogy e kibalt nép, volt légyen qvád vagy szarmata, halottait, miként a görög s római, megégette, s hamvaikat durva cserép-urnába rejtette; a halott fölött pedig tort tartott, s az ez alkalommal megevett kosnak, őznek csontjait, szarvait s a tornál használt edényeket a sírba szórta. A magyaradi temetőben, az ottani fürdőhöz közel, a csontok közt apró füles-bögrék, kancsók némi czifrázattal, — a családtagok megannyi kegyeletes emlékei, — tálak, egy likacsos szűrő, mind cserépből, a pereszlényiben pedig kőfokos, balta és fejsze találtattak. A kis-keszi majdnem száz öl hosszú temető-halomban is sok csont és cserép találtatik; az itt lakók kincslelet reményében összevissza turkálták e halmot, a nélkül, hogy valaha egy árva rézpénzhez jutottak volna. A temetkezés és a temetőkben lelt cserepek egyformaságából körülbelül következtetni lehetne: a nyugoti Kárpátok közt s azokon túl meddig terjeszkedett e nép, s e temetőkben melyik volt qvád, melyik szarmata? Lehet, hogy a kőbaltás temetők, hol csontok nem találtak, a hareziás qvádokéi, az edényesek, csontosok az iparos szarmatakéi voltak, s hogy a kőbalták minőségük s nagyságuk szerint az elhúnytak rangját jelentették. A finom fokú, kigylaköböl, alkalmasint nagyobb rangú férfiué lehetett, mint a kinek urnáját balta vagy egy öt fontos durva fejsze közönséges patakköböl, jelezte. Mindezen, bár nem finom műveken, meglátszik, hogy állandó lakással bír, nem vándor nép, több százados civilisatiójának eredményei.

A pogánytemetők további tudományos ásatásai s az ezek-

ben lelt és lelendő tárgyak egybehasonlítása idővel érdekes fényt deríthetnek a valaha itt lakott nép műveltségi állapotára. A mi temetőinkben, utánunk kétezer év múlva, ily emlékek találatni nem fognak. Ama barbár népek halottaik emlékének maradandóságáról tartósabban gondoskodtak mint mi, — műveltebb kor népei.

A temetőbeli leleteken kívül valószínűleg ugyanezen, Kr. ut. első négyszázadi népektől maradtak fenn itt is, mint az ország egyéb részeiben, a néhai puskakovához majdnem hasonló, többnyire fekete vagy tarka kigylakövek, a nép által u. n. mennykövek, melyek éles végével a barbarok a barmok lenyúzott s megáztatott bőréről a szőrt kiborotvták. — Még akkor a vas használata a népek közt kevésbé vala ismeretes.

Az ugyane vidéken talált római pénzek tanúi a pannoni rómaiakkal való közlekedésnek. A celta ezüstpénzek pedig — egyik oldalon szakállas férfiu, másikon egy ló képe — s a Szobon, egy csontváz mellett lelt két rövid kard (jelenleg a nemzeti múzeum ritkaságai közt) a rómaiak pannoniai uraságát megelőző korbeliek.

HÓKE LAJOS.

Könyvismertetések, bírálatok.

IV.

Horváth Mihály kisebb történelmi munkái. III. köt.
Pest, 1868. n. 8. r. 482. l.

(Végo.)

A következő negyedik szakaszban az ipar s kereskedés története 1790-től 1825-ig van bemutatva. József halála óta az ipart és kereskedést különösen tárgyává tette gondoskodásának a fölébredt, jogaiba visszaállott törvényhozás, mely az 1790-ki országgyűlésen országos választmányt nevezett ki, mely az ipar és kereskedés akadályait megvizsgálván, s azoknak elhárítására módot keresvén, munkálatait s a teendő javítások tervét a következő országgyűlésnek elébe terjesztené. A választmány munkálatát 37 törvényjavaslatban elkészíté, de azoknak nagyobb része mostanig sem valósulhatott meg. Azonban mégis haladtunk. Mezei gazdaságunkban fordulatot eszközölt egész Európa haladó példáján kívül hazánknak mindinkább növekedő népessége, a sokasuló kérdezősködés termesztményeink iránt, az európai emésztő háborúk, a sokszori silány termés, papirospénz és a sokféle kereskedési válságok következtében beállott tartós drágaság. Ezek máshol országokat forgatának fel, nálunk valamennyire fölébresztették a nemzetet s a mezei gazdákat is tespedésökből. E fölébredés eredménye több vidéken a számos mocsár kiszáritására és a futó-homok megállítására fordított nagyobb szorgalom. Már gazdasági iskolák is állítottak Szarvason, Hrádeken, Keszthelyen és Óvárott. Nagyobb birtokosaink utazásokat tétettek külföldre, gazdaságtudományi célból. Nógrádban 1820-ban gazdasági egyesület, Tolnában 1823-ban gazdasági kiküldöttség

alakult. Ezen intézetek, az általok elterjedt ismerete a jobb kezelésnek, az új találmányok s gazdasági műszerek tökéletesítése, a természetmennyek igen emelkedő ára, a kivitel korlátainak tágulása stb. hatalmas haladásnak indíták már a jobbágyok, de méginkább a birtokosok részéről földmívelésünkét. Gabonatermésünket e korban Schwartner már 60. millió mérőre teszi. A szőlőmivelésben az az előlépés történt, hogy a legjobb szőlőfajok az egész országban elterjedtek: de borkezelésünk a külföldével nem mérkőzhetik. A kereskedési növények közt legnagyobb kiterjedésben természetetett a dohány. A lent házi szükségre szintén az egész országban természetették ugyan, de a szükségletet nem fedező, kereskedés alá pedig nyersen igen kevés került. Kevéssel több szorgalmat tapasztalt a kender. Az újból megkisérlett gyapottermelés iránt meghűlt a buzgalom. A kertmivelésben igen nagy gyarapodás mutatkozik. A gyümölcsfatenyésztes a dunántúli és kárpátalji megyékben e korban oly szorgalommal miveltetett, hogy kivált Soprony-, Zala-, Somogy-, Veszprém-, Gömör-, Trencsény-, Zólyom-, Nógrád- stb. megyék mindannyi gyümölcstárakká váltak. Gömörben 1796-ban pomologiai társaság alakult, s a megyét, kivált a jolsvai völgyet, gyümölcs-édenné változtatta. Hasonló társaság Nyíregyházán is keletkezett. A rétek s kaszálók is több szorgalommal kezdenek kezeltetni. A rétöntözésnek is fényes példáját adá az óvári uradalom: de baromtenyésztesük nagyságának arányában mégsem fordított elég gond a mezők és rétek javítására. Az erdészet javítását szükségessé tette a némely vidéken már igen érezhető faliány, miért is a törvényhozás szigorúbb erdészeti törvényeket alkotott. Nagy következményű volt az erdők ügyében a Hrádeken felállított erdészeti iskola s az erdészet tanszéke a selmeczi bányászakademiában.

A földmiveléssel körülbelül egy arányban haladt az állattenyésztés. A juhászat különösen nagy előlépést tün, egyszersmind nemesült. A lónemesítés ügyében Ferencz király is követte elődeinek buzgalmát, intézkedései közül említem, hogy a pesti gyepen Medárd napján jutalmakkal összekötött löverseny tartatni rendelt, s Bábólnán kir. ménest lótesített. A lótenyésztés azonban nemesak nem haladt, hanem a kisebb birtokosokat és jobbágyokat tekintve, kivált az igen elterjedt birkate-

nyésztés miatt, némi hanyatlásnak is indult, de 1820. óta némely vidéken ismét föléledt, a nagy birtokosok közül pedig számosan nevezetes méneseket tartottak. A szarvasmarha tenyésztésében, ismét a juhnyájak, de a marhadög miatt is, még nagyobb csökkenés történt, mint a lóéban. A selyembogár tenyésztése Tótország-, Arad-, Csanád-, Békés-, Bihar-, Baranya- és Zalamegyék némely helyein szép haladásnak indult. A méh, sertés, szárnyas- stb. állattenyésztés e korban szintén gyarapodott.

Bányászatainak illetőleg szerző leírja: e tekintetben hány kerületre van az ország felosztva, s minden kerület egyes bányái minő és mennyi érczet adnak?

A mesterségek, kézművek, gyárak tekintetében több, itt előszámlált meggyőzhetlen akadály tornyosult vállalkozóink elébe: de a mostoha körülmények közt is csak haladt, bár keveset, e korban hazánk. Szerző mindezen haladást, mind a nagyobb emelkedés akadályait részletesen előadja.

E kor kereskedésünkben is korszakot alkot. — Útaink általán véve megjavítottak s néhány újjal is, köztök a Ludovicea-úttal, szaporítottak; idesorolandó a Ferencz-csatorna is. Útaink mellett a hajózás és fuvarozás is megjavított s az előbbire jelentékeny befolyású volt a komáromi, 1807-ben alakított hajókármentő társaság; törvényhozásunk figyelmének különös tárgyául tűzte ki a honi kereskedést, s bár a fennálló rendszert s politikát meg nem változtathatá, ennek szellemét mégis sokban megszelidíté, s többféle engedményt eszközle ki annak előmozdítására; és szerző ismerteti itt az 1792., 1802., 1805., 1807-ki törvényhozás ide vágó lépéseit, míg 1827-ben választmány alakított az 1790°/₁-ki rendszeres munkálatok átnézésére, s hol a szükség kíváná, módosítására. Jótékony befolyásuk voltak kereskedésünkre a francia forradalmat követő háborúk is, terményeinknek nagyobb kelendőséget szerezve, s még nagyobb szerű volt Napoleonnak ugynevezett szárazföldi zárrendszere.

E tényezők összeműködttével gabnakereskedésünk emelkedett. Csökkent ellenben szarvasmarhakivitelünk, és borkereskedésünk; az emennek emelésére e korszak alatt többször alakult társaságok nem juthattak erős lábba. Gyapjukivitelünk évenként gyarapult, de csak az örökös-tartományokba, nem egyszersmind

a nagy vám miatt, külföldre ; hasonló sorsa volt dohányunknak. Nevezetesebb czikkei a kivitelnek valának még : a bőr, fadgyú, kender, gubacs, méz, hamúzsir ; legalább említésre méltók pedig a gyümölcs, vaj, ágytoll, timsó, olaj. A beviteli kereskedés a mult korszakhoz képest, s egészben véve, kevesett változott. Mindezt szerző szám-adatakkal támoogatja.

Az ötödik s utolsó szakasz néhány pillantást vet iparunk s kereskedésünk jelen s jövő viszonyaira, és ecseteli a nemzet fölébredte, 1825 óta az e téren, kivált Széchenyi István álomból felrázó lángszavai és tetteiben mutatkozott működése folytán megindult mozgalmakat. Itt már magára e szakaszra utasítom az olvasót, annál inkább, mivel 1840, e munka első megjelenté óta, úgy iparunk, mint kereskedésünk tekintetében roppant változás következett be, és ne vegye szerénytelen tolakodásnak a tisztelt szerző azon óhajomat : vajha venné napjaink ipara s kereskedése történetét is nemzetül oly szívesen fogadott tolla alá !

A kötet harmadik czikke „T ö r e d é k e k a b á n y á k t ö r t é n e t é b ől“ (367—378 ll.) megjelent volt a történelmi zsebkönyvben. Tudva van, királyaink ha jdan a bányajövedelme ket kötötték le hitbérül nejeiknek. Szerző hiteles eredeti okmány alapján felmutatja Beatrix királynénak, Mátyás nejeének, 1486-ki aug. 1-től 1491-diki december utolsó napjáig lefolyt időben bevételeit és kiadásait. Mátyás király, fiának, Jánosnak is adományozott némi bányákat s más majorsági javakat, melyeket a hg később Thurzó János krakai polgármesternek s fiának, Györgynek, örök áron adott el, s e birtok lön a Thurzó-nemzetség későbbi gazdagsága- s hatalmának alapja.

Csak jelezem a negyedik czikket, mely „G o n d o l a t o k a t ö r t é n e t i r á s t h e o r i á j á b ől.“ (379—385. ll.) czímet visel, s Wachsmuth után volt adva az 1839-ki „Athenaeum“-ban. Csak jelezem, hogy már is hosszúra nyult ismertetésemet rövidebbre vonva, áttérjek az ötödik cikkekre, mely „V á z o l a t o k a m a g y a r n é p i s é g t ö r t é n e t é b ől“ (387—432 ll.) czím alatt ugyancsak az „Athenaeum“ 1839. és 1840-ki folyamaiban volt közölve. Szerző fölvelt tárgyát előbb a m o h á c s i ú t k ö z e t t ől B u d a v i s s z a v é t e l é i g nyomozza, s úgy találja, hogy e külön néptörzseket egészben tekintve : az

időnek ónsúlya sem vala képes egygyé olvasztani a külön nemzetiségi elemeket, néhol pedig még nagyobb hézag támadt közöttök. Nagyobbítá ezen elválasztó hézagot a külön népségek között az ellen-reformatió is, a kedélyeket gyűlöléssel töltvén el. A népségi sokféleség, kivált e korban, belső rákfeneként rágódott a haza elemein. A királyi hatalom nem magában az egész nép általános ragaszkodásában a fejedelmhez, hanem a török ellen segélyül behozott idegen s itt zsarnokoskodott hadseregben kereste s találta támaszát, s épen azért, mivel nem nemzetiségi elemen alapult, erő nélküli, ingadozó vala. A nemességét, általán véve, önzés, pártgyűlölet, féktelenség, bizalmatlanság bélyegzi. A városi lakosság vagy polgárság szüntelen zsurlódásban volt a nemességgel s a hon védelmére rendelt de fegyetlen külhadakkal s tábornokaikkal. A pórság állapota kevéssel volt jobb a rabszolgaságnál, reá nehezedett a hon nyomorúságának legnagyobb súlya. A törvényhozás leginkább a nemzeti jog sérelmeivel, a katonai zsarnokság megfélekezésével, a katonai szolgálat s hadi terhek szabályozása s felosztásával, az adó s harminczad rendszerezésével foglalkodott. Az igazságszolgáltatás elhanyagolva, megvesztegetve vala. A reformatió a nemzetet pártokra szakgatta, s aránylag csekély volt a haszon, melyet az erkölcsi nemesülés tekintetében, a népre árasztott; sokkal sikeresebb hatása volt a nemzetiség fenntartására s kifejtésére. A tudományok a zajos időkben is találtak mind mivelő, mind pártfogó barátokat, a mi leginkább a reformatio által okozott szellem-fölgerjedésnek tulajdonítandó. A művészet nem honosulhatott meg a szüntelen harcok pusztításai között.

Tárgyát szerző ezután a Buda visszavételétől II. József ig terjedő korban keresi. A törökkel viselt másfél százados harcot, hazánkból kiűzetése után, polgári háborúk válták fel. A nemzeti élet a belforrongás e korszakában nem nyerte bővebb, üdvösebb kifejlést; a lelkek csak a kényszerítés és ellenállás gondolataival valának eltelve, s a nép felekezeteit leginkább vallási osztálykülönbség bélyegzé; volt azonban, mi a feleket összetartá s törekvéseiket részben legalább egy célra egyesíté: ez az alkotmány eltörlése által fenyegetett, vészben forgó nemzetiség vala. A fejedelmek s nemzet közt elharapódzott

bizalmatlanság csak III. Károly és Mária-Terézia alatt kezdete tünete, a minnek a közizgatszra szintoly tövös következményü hatása volt, mint a nemzeti életre. A törvényhozás Károly uralkodásán innen a nemzet boldogságát, a közjóllétet többször s mélyebben fogta át; az igazságszolgáltatás is javult. A néposztályok érdekei, melyek a belharczok alatt, midőn a kedélyeket közös vallási és polgári sérelmek foglalták el, alig tüntek elő, Károly és Mária-Terézia alatt már élesebben fejeztettek ki. A clericus és nemesség között ez általán véve vallásos korban politikai zsurlódások nem léteztek. A fő- és kisebb nemesség között az elválasztó vonal mind bélyegzőbbé vált. A városiak ezéhszellemé és idegenkedése a magyar nemzetiségtől, folyvást észrevehető ugyan, de sokkal kisebb mérvben. Ők általában arra törekedtek, hogy foglalkodásaiknak minél több kedvezést nyerjenek s municipalis jogaikat erős lábra állítsák. A poroszály sorsán az 1715. és 1723-ki törvények, nemkülönbén Mária-Terézia urbéri szabályozása sokat javított. A statuszazdaságra mind törvényhozásunk, mind fejedelmünk nagyobb figyelmet fordítának, minnek következtében a földművelés és müipar, nagy részben a kormány ápolása által, nevezetes előlépéseket tett; de a kereskedés korlátozott vala. — Erkölcsi életében szintugy ment maradt Magyarország a külföld kártékony befolyásától, miként szellemi életében hátramaradt annak felvilágosodottságától. Egészen másnemü volt a hatás, melyet a külföld, s nevezetesen Ausztria, förendeinkre gyakorolt. A vallásos érzelm nem nyerhetett ugyan mélységet s belső ébresztő erőt a jezsuita s általán véve a szerzetes moráltól, de az erkölcsiség, városokban szintugy, mint a nemesség körében, elég szigorú vala. A két századig elnyomott szellemi élet frissebb elevenségre még e korban nem juthatott: de mégsem maradt teljesen figyelem s ápolás nélkül. A nemzeti irodalom kevés művelőre s még kevesebb pártolóra talált; a tudományos és diplomaticai nyelv mindig a latin maradt. A szépművészet, kivéve a költészetet, ezen egész korszak alatt nem nyert nálunk tehetséget.

Feldolgozta még szerző ez irányban II. József korszakát, kiemelve, hogy a papságot különösen sérté e császár türelmi rendelete; a nemességre nézve, a nemzeti nyelvet

fenyegető veszély mellett, a botrányozás legnagyobb köve volt a felállíttatni szándéklott physiokratiai adórendszer s az ezt szükségképpen föltételező telekfölmérés, úgy szintén a megyei ösi intézmény eltörlése; a hadügy és anyagi érdekek József alatt szép haladást tettek; uralkodása rövidebb volt, mintsem alatta az erkölcsi élet bélyegzettebb változáson esett volna keresztül; az egyházi s vallásos életet illető intézkedései — czélt azért sem érhettek, mivel a nép az efféle újításokra kellőleg nem készítetett elő, noha a szellemi művelődést, a nyilvános oktatást József buzgóan ápolá.

Ime a főpontok, melyeket szerző ez czikkben a történelem világánál előnkbe vezet.

A hatodik czikk: „A demokratia kifejlése honunkban“ (433—445 ll.) Közölte volt az 1841-ki „Athenaeum“. Csak pár évtized előtt különös szemmeresztésekkel találkozott volna az, a ki magát demokratának nyíltan vallotta volna: s ime! szerző bebizonyítja, hogy a demokratia aristokratiai hazánkban is útát tört magának, s ámbár tökéletes győzelme a czikk írásakor még igen távol volt, mégis nemzeti életünkben szép foglalatokat tett már.

A hetedik czikk a homályos múltba s ahhoz még idegen országba vezet bennünket: „A húnok maradványai Schweiczban, az anniviersi völgyben“ (447—460 ll.) czim alatt. Még 1834-ben a „Tudománytár“ III. kötete 229. l. azon históriai nevezetességet közölte, hogy a helvét havasokban hún maradék találatnék, a mi ugyanazon folyóirat V. köt. 237. l. újra tárgyaltatott. Horváth Schweiczban utaztakor végére akart járni ez ügynek, s mivel a tudósok kétségbevonhatlan adattal nem támogathatták a különben Sweiczban is ismeretes hagyományt, személyesen rándult ki egyikébe azon völgyeknek, melyeknek lakosai állítólag hún ivadék volnának: s ez czikkben közli kirándulása eredményét, és meggyőződését, „hogy ezen, összesen csak 4—5 ezer lélekből álló hegyi népet, bár azt egy homályos hagyomány a húnoktól származtatja le, ezek maradványának bebizonyítási, jelenleg, tizennégy század lefolyta után, minden határozottabb történelmi adat s bizonyítvány híjában egyáltalában lehetetlen.“

A nyolczadik és kilenczedik, egyszersmind utolsó cikket, csak jeleznem kell. Amaz (461—472 II.) az 1843-diki „Athenaeum“-ban megjelenve, „Thouvenel Eduard, La Hongrie et la Valachie. Souvenir de voyage et notices historiques“ czimű munkájának bírálata“ czimet visel; emez (473—472. II.) a „Történelmi Zsebkönyv“-ben megjelenve, „Erzsébet főhercegasszony I. Ferdinánd leányának menyegzői ünnepélye“ czimű; mit tartalmaz, említenem fölösleges.

GARÁDY.

T Á R C Z A.

— **Magyar Történelmi Társulat.** Martiusi választmányi ülését társulatunk e hó 5-kén d. u. 5 órakor tartotta, Horváth Mihály elnöke alatt, nagyszámú szakkedvelők jelenlétében. Az érdekebb tárgyak ezek voltak :

1) A február havi jegyzőkönyv hitelesítése után Karácsony Mihály akadémiai tag tartott felolvasást „Árpád emléké“-ről, a nagy honalkotó sírjának csakugyan az Ó-Budán felül lévő egykori u. n. Fejéregyház romjai alatt létezése mellett, — becses adatokkal gyarapítván azon historico-archaeologiai füzetet, melyet e tárgyról 1860-ban, Érdy és saját kutatásaik nyomán ifj. gr. Nádasdy Ferencz és Thaly Kálmán közzé tettek. Akkor az ásatásokat a politikai hatóság erőhatalommal meggátolta: most ezeket újra felvétetni indítványozza Karácsony, értekezésében.

2) Ez után Pesty Frigyes tett jelentést a társulat február havi pénztári állapotáról, és a múlt hóban beérkezett új tagok neveit olvasá fel, örvendetes bizonyítékaúl annak, hogy a Magyar Történelmi Társulat iránt a részvét folyvást igen szépen nyilatkozik. Ez alkalommal ugyanis ismét 3 alapító és 36 évdíjas taggal öregbedett társulatunk. Az alapítók : gr. Zichy Károly Pozsonyban, Murányi Ignác főispán Temesvárt, és Tóth Lőrincz akad. r. tag Pesten, ki az évdíjasok sorából lépett az alapítók közé; mindhárman száz-száz frttal. A most bejelentett s szintén kivétel nélkül elfogadott évdíjas tagok leginkább Temesvárról s környékéről, és a fővárosból valók. Meg-

említjük közülök, mint ismert nevűeket, e helyütt is, Fogarassy János akad. r. tagot, Kopácsy József létszemélynököt, Gervay Mihály magy. kir. országos főpóstaigazgatót, Ónossy Mátyás országgyűlési képviselőt, b. Nyáry Jenő, b. Stojanovic Mladen urat, Lazarevic Vazul temesi alispánt, Uzsay Ágoston premontrei kanonok és szombathelyi főgymn. igazgatót, Szakács Mózes pesti reform. gymnasiumi tanárt stb. A teljes névsor szokott rovatunkban olvasható.

3) Titkár jelentést tesz a magy. kir. földművelési, ipar és kereskedelmi miniszterium f. hó 2-kán, 2723. sz. alatt kelt abbeli kegyes rendeletéről, hogy a Történelmi Társulat havi közlönyének, a „Századok“ füzetének postai szétküldése ezentúl 2 és $\frac{1}{2}$ vám-latnyi súlyra 1 krjával számított újság-bélyegjegyek használata mellett engedélyeztetik, és így a társulatot eddig nyomasztólag terhelő magas póstadíjak jelentékenyen leszállítatnak; mely kegyes engedménnyről a választmány hálás köszönettel vesz tudomást.

4) Titkár bemutatja a Szentkirályi Mór és Mátyus Arisztid nevével a nemzeti tornaegylet részéről társulatunkhoz beküldött 1058. sz. gyűjtőívet, melyen másodelnök úr az aláírásokat meg is kezdé. További aláírások végett a jelenlevő v. tagok közt köröztetett.

5) Titkár jelentést tesz Révész Imre v. tagnak Debreczenből egy a „Századok“ számára írt nagybecsű értekezése mellett küldött leveléről, melyben nevezett jeles tudósunk szíves készséggel folajánlja munkálkodását a társulat részére, különösen a történetírás elmélete, úgy az egyházi, főként a magyar protestáns egyháztörténelem terén, a hol — mint tudjuk — Révész kitűnő jártassággal bír. Ajánlatát a választmány örömmel s meleg köszönettel fogadja, és őt minél buzgóbb közreműködésre fölkéri.

6) Bemutattatik és felolvastatik titkár által Nagy Imre v. tag Kőszegről érkezett igen érdekes küldeménye, t. i. egy 1661-iki eredeti levél, melyet az akkor a budai csonkatoronyban nyomorgó keresztyén rabok, szám szerint 235-en, adtak ki in solidum. Kitűnik e levélből, hogy a csonkatoronybeli rabság mintegy községét képezett volt, mely saját pecséttel is bírt. E pecsét kerek, körülbelül egy ezüsthuzas nagyságú; keresztbe fektetett béklyók és kulcsok képeztek rajta a gyászos czímert, s körirata ez: CZONKA TORONY PEC(-ségi.) A jelenlevők nagy érdekeltséggel szemlélik e nevezetes okmányt, mely a „Századok“-ban egész terjedelműleg közöltetni fog. Ugyanez alkalom-

mal jelenté titkár, hogy H ö k e Lajos úrtól is érkezett be Duna-Földvállról egy szintén igen ritka, mert a mohácsi vész előtti, magyar köriratú községi pecsét rajza, t. i. a tolnamegyei Gerjen községé, 1520 ból. Hasonlóképen ki fog adatni, — mind a két küldemény köszönettel fogadtatván.

7) Th a l y K á l m á n visszatérván a múlt február és január havi üléseken fölmerült hazai műtörténeti fejtegetésekre és fölfedezésekre, jelenti, hogy ő is szerencsés ezúttal egy — mégeddig ismeretlen — magyar festő névével gyarapíthatni műtörténetünk gyér adattárát, mégpedig oly magyar festővel, a ki R á k ó c z i fejedelem számára dolgozott, kinek — mint tudjuk — a jeles K o p e c z k y és M á n y o k y is udvari képírói valának. Ugyanis a kir. kamarai levéltárban kutatván, egy „Rationes Egregii Joannis Visky, Commissarii Aulici“ című, 15 ívnyi számadási könyvben, mely a Rákóczi udvara költségeire 1706. april 23-tól 1707. febr. 16-káig Visky által kiadott mintegy 180 ezer frtról tartalmaz részletes számadásokat, — ezek között mindjárt a 2-dik levélen, az Egerben 1706. april 28-kán tett kiadások közt ez olvasható:

„Nro 14. Egri kípíró M i n e z e n t i (Mindszenti) M i h á l y nak munkájáért fl. 10.“

Megjegyezte még Thaly, hogy II. Rákóczi Ferencz korában a szepesi városokban is, kivált Lőcsén, jeles festők voltak, a kikkel a nemes testőrség, a palotás, a karabélyos, az udvari lovas- és gyalog-gránátos stb. ezredek czifra zászlainak képeit festette volt a nevezett fejedelem. — Bemutatott továbbá Thaly két eredeti levelet B o t t y á n tábornoktól, szintén a kamarai levéltárból, s fejtegette ezek kiváló történelmi becsét, a mennyiben mindenik a még mindig nem eléggé ismert 1707-iki dunántúli hadjáratokra vet igen érdekes világot; az egyik a tavaszi hadjáratkor elesett kuruczok számát is tudatja, a másik pedig az 1707. sept. hó elején Styriába és Ausztriába tett győzelmes beütését írja le a magyaroknak, a mely két hadműveletről eddigelé mitsem tudott a történelem. Mindkét levél gr. Eszterházy Antalhoz szól, s az egyiket 1707. mart. 8-kán Pápán, a másikat pedig 1707. sept. 17-én Bitva vize mellett lévő táborában írta, Rákóczinak dunántúli vezénylő-tábornoka.

8) R ó m e r F l ó r i s tőn jelentést a legközelebb b. Nyáry J e n ő által nógrádmegyei pilínyi saját birtokán eszközlött ásatások meglepő gazdag eredményéről, mint a hol oly nevezetes kő- és bronzkorszakbeli régiségek találtattak, hogy Európában ritkítja párvját. Ez

örömmel fogadott értesítés után Rómer folytatá a múlt alkalommal megkezdett régészeti előadásait. Ma Ebenhöch Ferencz koronczai esperes úr, társulatunk egyik lelkes tagja, s fáradhatlan helytörténeti bűvár által Koronczón és környékén gyűjtött bronz-korbeli beces és ritka műtárgyakat mutatta be, s magyarázta, hasonló élvezetet nyújtva a jelenvoltaknak, mint a mult ülésen. Szintén Rómer Budavárnak egy 1541-ik évi igen nagy és eddigelé nem ismert képét is előterjesztette másolatban; eredetije Bécsben létezik. Vonzó előadásait jövőre is folytatandja.

9) Végül megemlítendő Dankó József esztergomi kanonok úrnak a társulat iránt tanúsított abbeli szíves figyelme, hogy „Györmeyei Sabaria“ stb. című történelmi értekezéséből 9 példányt küldött be, melyek köszönettel fogadtatván, szerző kívánatához képest a jelen volt v. tagok közt kiosztattak.

Ezek után elnök úr az ülést berekeszté.

Felszólítás a községi évkönyvek ügyében.

Nincs emberi szív, mely a múlt események egyikének mint másikának az emlékezetben felújulásánál teljesen közönyös maradhatna; nincs emberi elme, melyet egy mint más történet dologra emlékezés egyáltalán tanulság nélkül hagyna; ánde szívünk, eszünk korlátolt fogékonyságánál fogva egyén sincsen, ki nek itélete minden eseményt s ez eseményekben az emberi tevékenység minden nyilvánulását tiszta, föltétlen tárgyiaságban méltathasson; ki bármely történet dolog emlékezeténél az öröme vagy búra, kegyeletre vagy neheztelésre hangoltasgot teljesen az eset belső értékéhez fokozottan érezze.

Az események iránti érdekltség, azok tárgyias nagyságához, az egyéni míveltség haladásával mindinkább helyesebben arányul ugyan, de függve egyéb viszonyoktól s főképen nyiltabb vagy rejtettebb mozzanataitól amaz önösségnek, mely bennünket személyes érzületünk, személyes világnézetünk képeihez von; mozzanataitól amaz előszeretnek, melylyel részint minmagunk átélt napjainak emlékezetén csüggünk, részint oly szereplőkén, kiknek vérében vagy nyelvében, hitében vagy meggyőződésében, élvében vagy szenvedésében, foglalkozásában vagy lakási viszonyaiban egyéniségünk vonásait több vagy kevesebb hűséggel visszatükrözödvé látjuk.

A történelem, azon tudomány, mely a meglett dolgok emlékezetét szándékosan felnyitja, s az értelemre, kedélyre hatás szándékával újítja fel, — czélt tévesztene, ha pályáját az események és az irántok való érdeklettség kölcsönös viszonyainak ismerete nélkül járná; neki tisztében áll oda törekedni, hogy a tények és az ezeket létrehozott eszmék s érzületek a tárgyiasság eszményi tökélyét megközelítő módon méltattassanak: de nem feledheti, hogy szemeinkben a tárgyak, láttávolunk szerint, öregbülni vagy törpülni szoktak; hogy a követésre, óva intésre legalkalmasb példák nem szükségképen az emberi tevékenység óriási tényeiben találhatók fel, de sokszor csekélyekben, ha ezek inkább szemügyünkben vannak. És ez az főképen, a mi a különtörténelem terebélyes fáján fakadt annyi apró gajnak térfoglalását jogosulttá teszi, sőt a mi bennünket a silányabban fejlődő ágak ápolására utasít.

A Magyar Történelmi Társulat ennél fogva a komoly tudomány és a terjedő műveltséggel nemesülő nemzeti élet érdekeiben hiszen eljárni, midőn a történettudomány hazai barátainak figyelmét a honunkban oly ritka és gyakran csekélylett *Köz sé gi É v k ö n y v e k* hasznos voltára vonva, őket tisztelettel fölkéri, hogy ilyeknek a hon községekben létrehozásán buzgón munkálkodván, oly önmagokban tán csekély adatoknak megörökítésére hassanak, melyeket a maradék egykor tanulsággal s kedélye jótékony fölmelegülésével olvashasson; adatoknak, melyek nyomán azon maradéknál a magasabban álló tények méltatásához is érzék fejlődhessék; adatoknak, melyek valamelyikéhez, épen aprólékos voltuknál fogva, a följegyzés korában láthatóvá még tán nem sűrűdött ható elemnek pora is tapadhat, mely azt az általánosabb belbecsű történet elemző bűvára előtt is valaha keresetté tenné.

A társulat egyszersmind el nem mulaszthatja a következő sorokban kijelölni némely szempontokat, melyeknek a helyi évkönyvek szerkesztésénél figyelemben tartását czélszerűnek véli.

* * *

A községi évkönyveknek a község határában vagy közel vidékén történő események leírásával kellvén foglalkozniok, szerkesztésökre a községben lakó, s ennek viszonyait ismerő értelmes egyén van hivatva; s alig kétkedhetni, hogy bármely községben ily szép tisztre, — melynek mégis a különös tanulmány és hosszadalmas fáradság egyáltalán nem mulhatatlan kellékei, s melytől minden hivatalos színezetet távol kellene tartani, — alkalmas egyén ne vállalkozzék, néhol a tudomány-

nyal tüzetesebben foglalkozóknak, több helyütt talán a községi jegyzőknek vagy lelkészeknek köréből, jutalmát a maradék hálás elismerésében keresvén.

A szerkesztésben, mint egyik általános elv, szem előtt volna tartandó, hogy a tulajdonképi történelem tárgyait az élettelen természet, s az értelmetlen állatok által előidézett események csak a mennyiben azok irányzásához, gátlásához, orvoslásához az ember alakító hatalma, vagy bár sikerrel nem koszorúzott igyekezete járul. A természeti erők fölmerülő nevezetesebb tényei, hegyomlások és vízáradások, dög- és tüzvész, járványok és aggkor, vadak és férgek kártételei, esőzés és szárazság példáinál a nyomokban járt emberi cselekvényekről megfigyelkedezni nem szabad.

Lebkövek, ásatag-szervezetek, egyéb természeti ritkaságok, kincsek, régiségek leleteinél a felfödözés alkalmával módja, s azok hova kerülték lehetőleg pontosan megjelölendők, s úgy a leleteknél, mint az enyésző régi emlékeknél a tárgyak szabatos leírása szintén kívánatos, a mennyiben az évkönyv szerkesztőjének ismereti körébe esik.

A magas országok politika tényeit korunkban egyéb, s talán hivatottabb közegek szállítván át a maradéokra, azok a községi évkönyvek keretén kívül hagyandók; kivéve mégis az olyanokat, melyek színhelyét a vidéki községek határa vagy környéke nyújtja, s melyeknek aprólékos részletei itt kiváló érdekléssel bírnak. Azonban ebbeli följegyzéseknél is a bár jogosult keserűség túlélés hangját mellőzni tanácsos, könnyen történhetvén, hogy a községi magánhasználatra készült éviratok korlátolt nyilvánossága is, a bántott hatalmaskodó részéről, azok erőszakos megsemmítésére vezetne.

A hasonló okból kellő kiméletet jó lesz nem feledni a község lakóinak jogi és vallási és erkölcsi életéről adandó vázlatoknál sem. És eme téreken általában az is óhajtandó, hogy az évjegyző lehetőleg a felekezetek, osztályok szenvedélyein fölül álljon.

A község jogi életét illetőleg, a határvillongások és határváltozások; birtok-elkülönzések; nevezetesebb birtokvásárlások és bérletek; új telepedők szerződési viszonyai; szolgálmányok vállalása, megváltása vagy szüntetése; perek és peralkuk; közhivatalok szaporítása vagy fogyasztása; s mindezek s effélék kíséretében a jóllétnek tapasztalt emelkedése vagy süllyedése jegyeztetnének föl.

A vallás terén elég volna a tömeges áttérések eseteit, vagy egyes kiváló egyéniségekét; új hitfelekezetek keletkezését, azelőtt nem gya-

korlott tömeges búcsújárások kezdését, vagy dívottaknak szembeötlő megszűntét; egyházak, egyházi épületek és vallási jelvények állítását vagy abbanhagyását; vallásos egyletek keletkezését s megszűntét, s mindezek irányában létrejött nagyobb lendületeket kijelölni.

Az erkölcsiség terén a bűntények hiányát vagy megszorodását, az ön- és egyéb gyilkosságok, kifosztási és gyujtogatási s egyéb elvete-mültségi tények számának kijelölésével.

A közigazgatásra vonatkozólag az adóban és közszolgalmányokban előforduló változások; új állatfajok honosítása, régiek nemesítése s azok tenyésztésének nevezetesebb lendülete, vagy a tenyésztéssel felhagyás; nyájtartásról istállózásra és viszont átmenetel; a vadászat és halászat terjedelmének vagy gyakorlásának időközti felülőbb változásai; erdők, szőlők ültetése, irtása; új növényfajok termelése, vagy vadontermők új hasznosítása s a velök felhagyás; állat- és nagyobb növénykertek állítása s létmozzanatai; bányák nyitása, feszült szorgalmú művelése vagy abbanhagyása; utak, hidak, csatornák építése és elhanyagolása; vízszabályozás és homokrekesztés; műmalnok, gyárak, kereskedelmi és iparvállalatok s nyereségre számító társulatok, takarékpénztárak és magtárak, gazdasági egyletek keletkezése, gyarapodása, hanyatlása és megszűnése; új felföldözés az ipar terén; a nép munkaösztönének nagyobb lendülete, vagy munkaszünetelés; hirtelen változás a termékek vagy készítmények árában, s mindezek okai figyelembe veendőek.

Végre a község alsóbb politikai, valamint társadalmi életének s közmíveltségi állapotának körében a jótékonyági és politikai, tudományos és olvasó és társasmulatási egyletek; nyilvános kölcsön- és magán-könyvtárak; müintézetek, könyv- és könyomdák; tanodák, tudományos és mügyüjtemények; kórházak és gyógyszerházak, fürdő- és gyógyvizek, műkutak és mulatóhelyek keletkezése, gyarapodásuk nevezetes mozzanatai és hanyatlásaik; néposztályi torzsalkodások s lecsillapulásuk; tisztválasztások s egyéb politikai mozgalmak alkalmával előforduló szokatlanabb jelenetek; tömeges települések és elköltözések; kiváló egyének lakvétele, látogatása vagy átutazása; nagyszerű magán-épületek emelése vagy rombadülése — volnának tárgyul vehetők.

Ismételni alig szükség, hogy efféle tárgyakat valódi történeti tényekké csak a körülöttök szereplő egyéneknek, eszméknek és érzületeknek velök társítása avatja fel.

Az évkönyv külső anyagául erős, merített-papirosnak eléggé vastag folio kötetét — mert efféle nem oly könnyen hanyódik el — le-

hetne venni; a kötet a község magántulajdona lenne; elején bevezetésül a község ezelőtti történetének nevezetesebb mozzanatai és az első beírás korának községi statistikája állhatnának.

— **A Magyar Tudományos Akadémia** ez évi nagygyűlései martius 14-kétől 21-kéig fognak tartatni, és pedig ez utóbbi napon leend az ünnepélyes nyilvános gyűlés, melynek fénypontját bizonyára koszorús történetirónk Horváth Mihály értekezése képezendi. Ez értekezés tárgya és címe — mint értesülünk — „A várme egyék szereplése nemzetünk életében.” Historiailag is ép oly érdekes, mint korzerű kérdés. — Az akadémia körében múltkori tudósításunk óta fölmerült hontörténelmi tárgyak e következők voltak. A febr. 17-iki ülésen Szilágyi Ferencz I. tag értekezett „a magyar nyelv ügyéről a két magyar hazában II. József császár alatt.” Adatait a magyar- és erdélyországi néhai udv. kancelláriák levéltáraiból meríté. Egyébiránt a német nyelvnek II. József által hivatalos nyelvvül lett reánkeröszakoltatása történetét illetőleg értekező és Horváth M. közt némi véleménykülönbség forog fenn, a melyet Horváth a maga részéről mindjárt Szilágyi felolvasása után rögtönzött beszédében kifejtett, később pedig a „Pesti Napló“-ban folytatott az eszmecsere. A történeti osztály mart. 2-ki ülésén imét Szilágyi Ferencz értekezett, ezúttal id. b. Wesselényi Miklós nejéről, Cserey Ionáról, mint a Mária-Terézia és II. József korabeli vallási viszonyok „vértanújáról”, kinek szenvedései vegyesházassági és hitváltoztatási körülmények által okoztaták. Érdekes korkép volt, sok új adattal, — egész családi dráma, melynek szálai közé elfogultság és vallási türelmetlenség által vezérelt idegen befolyások kíméletlen kezekkel nyúlnak be. Hála a kor felvilágosodottságának s törvényeink szabadelvűségének, hogy ilyeneket most már csak a történelemből ismerünk, — különben e tárgynak az akadémia elé vitelét csak is annyiban helyeselhetjük, a mennyiben történelmi. — Ugyanezen ülésen olvastatott fel Réthy Pál reform. papjelölt Göttingából kelt levele, arról szóló, hogy nevezett hazánkfia az ottani egyetem könyvtárában egy igen művészi kiállítású Corvin-codexre akad, mely szövegére nézve byzanti scriptort tartalmaz.

Az akadémiai történelmi bizottság legközelebbi ülését mart. 7-kén tartá, a mikor is Toldy, mint előadó, előterjeszté az 1868-dik évi költségvetést, továbbá beutatta a bizottság által legújabban

kiadott — még azonban közforgalomba nem bocsátott — műveket. Ezek a következők, most csak rövideden jelezvén őket: 1) Magyar Történelmi Emlékek. I. osztály: Okmánytárak. XI-ik kötet: vagyis a Wenzel Gusztáv r. tag által szerkesztett „Árpád-kori új okmánytár“ 6-ik kötete; mely 578 lapra terjed, s 890-től 1235-ig tartalmaz időszerint szerkesztett okiratokat. 2) Magy. Tört. Emlékek. II. osztály: írók; „Rozsnyai Dávid, az utolsó török deák történeti maradványai“, Szilágyi Sándor l. tag közlése és rendezése szerint. Rozsnyai írási 1660-tól 1705-ig, illetőleg, az utolsó elszigetelt okmányt is idevéve, 1712-ig terjednek; naplóinak s följegyzéseinek szövegében azonban már 1562-től kezdve találunk okmányokat. ¹⁾ A kötet 463 lapra terjed, s ép úgy, mint a Wenzelé, tájékozó bevezetéssel bír. 3) Magy. Tört. Emlékek. II. osztály: írók. XIX-ik kötet: Verancsics Antal munkáinak Szalay László által megkezdett s Wenzel Gusztáv által folytatott közlése, 8-ik kötet: „Vegyes levelek, 1559—1562.“ 400 lap. 4) Magyar Történelmi Tár. XIII-ik kötet, vagyis az új folyam első kötete. Szerkeszti Toldy Ferencz r. tag. 252 l., Jakab Elek, Torma Károly, Érdy János, Simonyi Ernő, Szilágyi Sándor, Balássy Ferencz, Podhraczký József, Deák Farkas és Mircse János apróbb közléseit — különféle történelmi adalékokat — foglalja magában. 5) Budapest és környéke helyrajzi története, Rupp Jakabtól, két térképpel. 306 lap. — Számos más munka sajtó alatt van.

— **Régi magyar községi pecsétek.** Ime a hozzánk legújában beérkezett magyar köriratú régi községi pecsétek, melyeknek le nyomatait vagy csak leírásait vettük, kiegészítéséül a már közlötteknek. Hőke Lajos úr Duna-Földváról kettőt küldött be. Az egyik igen nevezetes, mert még a XVI-ik századból származik; ez Gerjen, tolnavármegyei község pecsétje, melynek nyomója még maig megvan. Agyaga sárga-réz, s alsó lapja, a hol a metszés van, ezüst-lemezből áll, a rézzel összeforrasztva. A pecsét köralakú, régi ezüst-forintos nagy-

¹⁾ Rozsnyai hagyományai már kikerültek a sajtó alól, midőn Szilágyi S. értesült. hogy nevezett török deáknak egy munkája a bolognai könyvtárban is megvan, t. i. a „Vicissitudinos“ latin példánya, melyet szerző sajátkezűleg másolt le, és adott által Marsigliának, azon időben, a mikor ez utóbbi Erdélyben megfordult. Szerk.

ságú, közepén, paizsszerű kerített téren, galamb áll, fölötte nyílvessző. Körirata : GERGYEN • FALU • PECSETYE. A nyomó másik végére szintén ilyen czímer és körirat van vésvé, csakhogy kisebb — 10 kros nagyságú — és az előbbinél kopottabb. A nyomó nyelvébe metszve pedig Hőke úr olvasása szerint 1520. évszám látható : azonban mi — a rajz után ítélve — inkább 1540-nek tartjuk, t. i. a H. úr által 2-nek olvasott számot 4-nek, vagyis fél-nyolczasnak ; a körirat betűinek alakja is újabbszerű a mohácsi vész előtti időknél. Hőke úr másik pecsété Ipoly-Pászto hontmegyei községé 1691-ből ; rajta czímerül önkéblét feltépő s fiait annak vérével tápláló pelikán szolgál, körirata : IPOLI • PASZTO • FALU • PECSETI : 1691. Megemlíti még Hőke tagtárs úr, hogy Kollpach hontmegyei helység 1618-ból török feliratú pecséttel bír, a mi bizonyára szintén érdekes ritkaság. — Eötvös Lajos úrtól is két pecsétismertetés került kezünkhöz ; elseje Lepsény veszprémmegyei helységé, 1683-ból. Alakja hosszúdadkör, beltéríméje két kalászt, egy szántóvasat csoroszlyával, és egy csillogot tüntet fel. Felirata : LEPSÉNY • FALU • PECSÍTE • 1683 * Ismertető e pecsét lenyomatát egy 1844-iki levélen látta, de azt hiszi, hogy a község egész 1855-ig — mikor új pecsétnyomója készült — a régit használá. A másik pecsét a Lepsényvel szomszéd Mező-Szent-György helységé, s ez évszám nélküli ugyan, de E. L. úr szerint, betűinek alakjánál fogva bátran helyezhető a XVII-ik századba. Felirata : SZ • GYORGY • FALV • PECSÍTI * Belkörében ekevas és csoroszly szemlélhető, s az egész akkora és oly kerek, mint a 4-kros. (Fölkérjük t. ügybarátainkat a hazai magyar feliratú régiek ismertetésére, s ha lehet, egy-egy lenyomatuknak beküldésére. Gyárfás István jársági s kúnsági pecsétéről írt becses cikkét, valamint Nagy Imrét a budai csonkatorony pecsétéről — terjedelmesebbek lévén — külön közlendjük. Szerk.)

— **András magyar királyfi sírja Nápolyban.** Nagy-Lajos dicső királyunk szerencsétlen testvéröcsésének, a fiatal korában női ármány áldozatává lett Endrének hamvait közelebről Simonyi Ernő hazánkfia Nápolyban az ottani érseki vagyis szent-genaroi templomban meglátogatván, epitaphiumát Rómerhez írt levelében közli. E felirat az egyház falába, hová András temettetett, márványtáblára van vésvé, és így szól : ANDREAE CAROLI VBERTI PANNONIAE REGIS F.

NEAPOLITANOR. REGI : JOANNAE VXORIS DOLO ET LAQVEO
 NECATO VRSI MINVTVLI PIETATE HIC RECONDITO NE RE-
 GIS CORPVS INSEPVLTVM SEPVLTVMVE FACINVS POSTERIS
 REMANERET FRANCISCVS BERARDI F. CAPVCINVS SEPVL-
 HRVM TITVLVM NOMENQVE P. MORTVO ANNORVM XIX.
 MCCCXLV. XIV. KAL. OCTOB.

Azonban az 1732-iki földrengéskor a székesegyház falai megrepedezvén, a kijavításkor Endre hamvai fali sírjából kivették, és mellette, a templom talaja alá helyeztettek át, mint a fölöttük lévő következő, szintén márványlapba vésett felirat tanúskodik :

ANDREAE PANNONIAE REGIS OSSA PROXIMO IN TVMVLO
 IAM QVIESCENTIA · VT PARIETI TERRE MOTV CONCVSSO
 III. KAL. DECEMBRIS 1732 REFICIENDO LOCVM DARENT
 FRANCISCVS CARDINALIS PIGNATELLVS SACRI R. E. CAR-
 DINALIS COLLEGH DECANVS HIC DECENTER COMPONENTA
 MANDAVIT X. KAL. MART. MDCCXXXIII.

Simonyi Ernő hazánkfia jelen olaszországi utazása alkalmával a Vatikán könyvtárában II. András aranybulláját is kereste, de ő is, mint már több hazai bűvárunk — hiában fáradott. Azon hiedelemben, hogy e nagybecsű nemzeti ereklyénket talán hajdan Avignonba vitték : Simonyi ez utóbbi helyen is tett volt nyomozásokat, azonban itt is eredménytelenül. Mi úgy tudjuk, hogy a vatikáni roppant levéltár még nincs annyira rendezve, sőt átkutatva, hogy az aranybulla ottani feltalálhatásának reményéről, a föntebbiek daczára, végkép le kellene mondanunk. Hosszasb idejű szorgalmas kutatás, avagy szerencsés véletlen még valaha napfényre hozhatja.

— **A milanói tudományos akadémia** mult füzetünkben említett kitünő írónkon kívül, legújabbán társulatunk köztiszteletű elnökét gr. Mikó Imre ö nmlgát is tiszteletitagjá vá választá, szintén nemzetünk s irodalmunk buzgó barátja, Muoni lovag indítványára, és közfelkiáltással. A diplomát ő excja számára az ősz Ferrario lovag, a lombard akadémia érdemteljes elnöke, a napokban küldé meg társulatunkhoz. — Ugyancsak közelebbről egy másik olasz tudományos testület is nyilvánítá elismerését a magyar történetirodalom iránt, t. i. a turini akadémia, a mennyiben társulatunk titkárá t levelező tagjai közé emelé. Ezen akadémia, mely a tudományok

mellett a szépművészetekre is kiterjed, „Societ a Filotecnica“ nevet visel, s összesen 150 tagot számlál; jelenleg csak két hely volt üresedésben, s azok egyikét magyarra óhajták betölteni.

— **Codex dipl. patrius.** A dunántúliak és a legújabbban hozzájuk csatlakozott Ipolyi által kiadott Hazai Okmánytár IV-ik kötete megjelent, s Bartakovics Béla egri érsek ö excjájának, mint a hazai történelem nagylelkű előmozdítójának van ajánlva. Mennyi beces anyagot — mégpedig ugyancsak szakavatott pontossággal s kritikával közlött beces anyagot — nyújtott e gyűjtemény eddigis : a magyar történelemmel komolyabban foglalkozók előtt ismeretes. S e főmérdek tartalmas okmányak nemesak közlése : fölfedezése is legtöbbnyire a derék kiadók érdeme, a mi valóban minden tudománybarát elismerésére méltó. A mi a negyedik kötetet illeti, ez is az eddigiek pontosságával s korrend szerint van szerkesztve, és 1082-től 1627-ig tartalmaz okiratokat, nagyobbára a történelmi kincsekben gazdag dunántúli archívumokból, u. m. az Amade gr., Eszterházy hg., Erdődy, Festetich, Niczky, Széchenyi és Viczay grófi családok, a győri, vasvár-szombathelyi s veszprémi káptalanok, a pannonhalmi és zala-apáti-i convent, a prémontreiek szombathelyi rendháza, a Barthodeiszky, Döry, Hideghéthy, Horváth, Inkey, Káldy, Kemény, Kisfaludy, Lippich, Madách, Nádasdy, Sitkei Nagy, Ostffy, Rajky, Salamon, Szecsődy, Szestey, Szentkirályi, Simonyi és Thaly nemesi családok, továbbá Kőszeg és Soprony sz. k. városok és soprony megyei Felső-Pula nemes község levéltáraiból. A terjedelmes kötet használatát a végül hozzacsatolt kimerítő tárgy- és névmutató tábla teszi könnyűvé. Ajánljuk e jeles gyűjteményt — mely immár a külföldön is vevőkre talál — a történelem barátai s méginkább bűvárainak ; a t. kiadókra nézve pedig óhajtuk, hogy köteteik minél nagyobb számra szaporodjanak, a mint-hogy tudomásunk szerint, az ötödiket már is sajtó alá adták. Áráról könyvészeti rovatunk szól.

— **Az erdélyi múzeum-egylet** ez évi közgyűlését február 17-kén tartá. A nyílt ülésnek fénypontját ezen országos intézet könyvtárnokának, a fáradhatlan író Szabó Károlynak néhai Mike Sándor történetbűvár fölött tartott emlékbeszéde képezé, melyet a szépszámú közönség feszült figyelemmel hallgatott végig. *) A gr. Mikó

*) Nevezett jeles tudósunktól mi is közelebről ismét beces cikket kaptunk, — mely csak helyszűke miatt nem jöhetett már bele jelen füze-

Imre honfíú nagyszerű áldozatkészsége által teremtett erdélyi múzeumnak jelenleg mintegy 200 ezer forintnyi alaptőkéje van.

— **Az archaeologiai bizottság** f. hó 3-kán tartotta ülését Kubinyi Ágoston elnöklete alatt. Ez alkalommal b. Nyáry Jenő előmutatta a nógrádi Piliny helység határában általa a múlt ősszel talált bronzkori leleteket. Ezek különféle bronztárgyakból, hamvvedrekből stb. állanak; köztük kiváló figyelemre méltók azon öntőkövek, a melyekben az őslakok a bronzot öntötték volt. A pilinyi östemető kiterjedése mintegy 50 holdnyi lehet, s egykor fallal volt kerítve. A hamvvedrek sűrűn egymásmellé helyezve fordúlnak elő. A nemes báró az ásásokat folytatni fogja.

— **Szilády Áron** ismert orientalistánk a napokban visszaérkezett olaszországi útjából, hol a magyar akadémiai elnök ő nmlga által megbízatva, a Buda bevételekor Bolognába került török-magyarkori okmányok és Corvina-maradványok megtekintése végett járt. Mint értesülünk, Szilády nemcsak a bolognai, hanem a páduai s több más felsőolaszországi archivumot is meglátogatott. Utazása eredményéről akadémiai elnök ő nmlgának teend jelentést. Annak idejében értesíteni fogjuk róla olvasóinkat.

— **A bécsi arzenál múzeuma** most van újra-rendezés alatt. Köztudomású, mennyi magyar hadiemlék őriztetik itten. Ezúttal csak a szigeti Zrínyi sisakját, továbbá II. Rákóczi Ferencz néhány ágyúját említjük, R. F. betűkkel, és „Pro patria et gloria“, s „Ultima ratio regis“ feliratokkal. Mindörökké Bécsben maradnak-e? A fejedelem bizonyára nagyon kedves ajándékot adna a nemzetnek, ha a bécsi arzenálban őrzött magyar régiségeket a nemzeti múzeumnak adományozná.

— **Liszkay József** nagy-győri reform. lelkész, mint értesülünk, a győri helv. hitvallású egyház történelmét megírván, ugyancsak Győrött már sajtó alá is adta. Előfizethetni rá 1 frtjával.

— **Szondy-emlék.** A hontiak, mint tudjuk, már évek óta fáradoznak a drégelyi hős emlékére állítandó szobor létrehozásán, s e célból Ipoly-Ságon választmány alakult, mely bizonyos összeg pénzt össze is szerzett a nevezett emlékre. Most előáll Pongrácz Lajos úr egy röpiratkával, s azt indítványozza, hogy a tervezett szobor helyett inkább

tűnkbe, — t. i. czáfolatát Z á b o r s z k y szláv író Zsilinszky Mihály t. tagtársunk által a „Századok“ 1868. I. füzetében ismertetett állításainak, Magyarország XI-ik századi kiterjedését illetőleg. S z e r k.

kápolna építtessék a drégelyi ormon, homlokfalán e felirattal: „Szondi Györgynek, a haza és ker. vallásért Drégelvár védelmében 1552. július 22. a törökök ellen küzdve, e hely körül elesett hősnek emlékére a hontmegyei kaszinó által 1860. october 2. B. Majthényi László elnök, utóbb honti főispány kezdeményezésére egy bizottmány ügyvezetése mellett, hozzájáruló segélyével az ország más lakóinak is emelve, felszentelve 1870. július 22. Álljon soká, például az utókor-nak!“ Szobor-e? kápolna-e? az illető bizottság dolga eldönteni, — azonban mi őszintén kimondjuk véleményünket, hogy egy világi hősnek emlékére — mint Szondy György vala — sokkal jellemzetesebbnek tartunk egy szobrot vagy akár egy derék oszlopot, mint a pusztán vallási tényre emlékeztető kápolnát, annyivalinkább, minthogy nem tudható, ha Szondy — mint 1550 táján a magyarság legnagyobb része — nem volt-e kálvinista? De ámbátor kápolna építtetnék is: csak az itt közlött feliratot valahogy reája ne véssessék; teljesen nélküli ez ugyanis a lapidaris styl kellékeit; szétfolyó, túlságos hosszú, s mégis semmitmondó, szabálytalanul összerakott szóhalmaz ez, — az emlékszerű feliratoknál szükséges magvas, de rövid — tömör alakban nagy eszmét tartalmazó sorok helyett. Kérjenek föl annak idejében a hontiak a szobor-felirat elkészítésére valamely ahhoz értő, ünnepelet író. Szondy emlékét Szondyhoz méltó erős, velős, méltóságteljes felirattal kell díszíteni.

— **Ifj. Kubinyi Ferencz** Árpádkori jeles okmánytárához pótfüzetet adott ki, mely javításokat, továbbá az anyakötet okleveleiben előforduló egyházi és világi méltóságok, tisztviselők neveit tartalmazza. Ki a nevezett okmánytárt megszerzé: e pótfüzetet az illető könyvárusi úton díj nélkül átveheti.

Történelmi könyvtár *)

— **Hazai Okmánytár.** („Codex Diplomaticus Patrius“ czím alatt is.) Negyedik kötet. Kiadják Nagy Imre, Stummer Arnold, Ráth Károly és Vég hely Dezső. Győrött, 1867. Sauerwein Géza betűivel. 8-ad rét, 500 l. Kapható a kiadóknál 3, s Ráth Mór bizományában 5 frtért.

*) Hogy e rovatot az újonnan megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tehessük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk (zöldfa-utca 4. sz.) beküldeni ne torheltessenek. Szerk.

— **Athen** Pericles korában. Curtius után P ó r. Pest, 1868. Kiadja Ráth Mór. 16-od rétt, 208 lap. Ára ?

— **Istvánffy Miklós** Magyarország története. 1490 — 1606. Fordította V i d o v i c h György. Első kötet, III-ik füzet. Debreczenben, ifj. Csáthy Károly bizománya. Ára egy-egy füzetnek 1 frt.

— **Szózat a Szondi-émlék ügyében.** (Szobor-e vagy kápolna?) Irta P o n g r á c z Lajos, mint a Szondi-émlék-választmány tagja. Esztergomban, Horák Egyed betűivel, 8-ad rétt, 16 lap. Kapható Ráth Mór bizományában, ára 20 kr. Tiszta jövedelme a Szondi-émlékre fordítatik.

— **Az erdélyi kath. státusgyűlés,** s a marosvásárhelyi kath. tanoda és nevelde, jogtörténelmi szempontból. Fejtegette dr. Z e r i c h Tivadar, erdélymegyei áldozár, s a maros-vásárhelyi kath. tanoda és nevelde igazgatója stb. Maros-Vásárhelytt, nyomatta Imreh Sándor, az ev. reform. főtanoda betűivel. 1868. 8-ad r. 70 l. Ára 60 kr. (Magában foglalja az említett tanoda történetét, alapítványleveleit, okmányait.)

 A Magyar Történelmi Társulat t. ez. tagjai tisztelettel figyelmeztetnek, hogy az alapítványok és tagdíjak d. e. 9-től d. u. 1 óráig naponként befizethetők társulati pénztárnok P e s t y F r i g y e s úrnál, váczai-utca 20. sz. 1-ső emelet, az „Első Magyar Iparbank“ helyiségében. Különösen kéretnek az 1867-diki évdíjakkal még hátrálékban lévők, azokat minélelőbb befizetni.

— A „Századok“-ba szánt mindennemű közlemények a társulati s z e r k e s z t ő - t i t k á r h o z (zöldfa-utca 4. sz.), az újon jelentkező tagok nevei, és a „Századok“-at illető reclamációk pedig akár oda, akár P e s t y F r i g y e s társ. pénztárnok úrhoz (váczai-utca 20. sz.) címezendők.

 A „Századok“-ra külön előfizetés is áll nyitva n e m - t a g o k számára, és pedig egész évre 6, félévre 3 frtjával. Egyes füzetek külön nem kaphatók. Az előfizetések R á t h M ó r váczai-utcai könyvkereskedésébe küldendők, a honnét a példányok is expedíálatnak. — A társulati szerkesztő-titkárnál megrendelhető még az 1867-diki évfolyam is 5 frtjával tagok, s Ráth Mórnál 6 forintjával nemtagok részére.

Felelős szerkesztő: THALY KÁLMÁN.

Nyomatott Emich Gusztáv, magy. akad. nyomdásznál, Pesten 1868.

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

Negyedik füzet.

1868.

Ápril hó.

Sinay Miklós magyar történetbúvár emlékezete.

I.

Egy hosszú élet legnagyobb részén keresztül, munkálkodni híven és önzéstelenül a hazai tudományosság mezején; a közönség részvéte és elismerése által kísértetve küzdeni bátran nagy, nemes czélokért; a pálya végén készen állani, hogy munkálkodásunk gyümölcseit nagyobb szerű művekben felmutassuk, s már-már érezni homlokunkon a dicsőség és halhatatlanság koszorúját; . . . de épen e ponton látni, hogy a félreértés, irigység és az iszonyú pártgyűlölet miként támad fel ellenünk, miként kényszerít bennünket élethalálharczra nagy dühösséggel; érezni a harcban az elhagyattatás, az egyedüliség rettenetes súlyát, végre leverettetni s hallani félholtan a bosszúállók itéletét, miszerint nemesak azon eszme, mely miatt a vihar éltünk estvéjén feltámadt ellenünk, hanem általában minden művünk és emlékezetünk össze fog zúzatni, s nevünket is, melyre a gyanú és megvetés homálya borúl, évtizedeken keresztül kételkedve vagy kárhóztatva fogja említeni a maradék: . . . vajjon nem a leggyászosabb, nem a legszomorúbb sors-e ez?

Ez volt sorsa Sinay Miklósnak.

Munkálkodott ő is több évtizeden keresztül, nagy erőfeszítéssel, sőt önfeláldozással a hazai történettudomány mezején; hozott létre kintinő műveket, melyek nemesak színvonalán állottak a kornak, hanem egyszersmind előbbre is vitték a tudo-

mányt, s ha a sors megkíméli őt élte estvéjének viharától : most neve ott tündöklék a Bod Péteré mellett, sőt némi részben felett. Igy pedig, míg azok, kik Sinay romjain emelkedtek fel, szerte-szét ösméretesek s dicsőíttetnek a magyar olvasó közönség előtt : csak igen kis rész az, a melynek valami tudomása volna arról, hogy Sinay a hazai történettudomány mezejének egyik kitünő munkása vala ; s noha az ő csontjai már több mint félszázad óta porladnak a földben : mégis folyvást késni látszik az idő, melyben teljesüljön az utolsó sóhaj :

Exoriare aliquis, nostris ex ossibus ultor !

E sorok czélja sem az, hogy Sinayt a maga egész mivoltában felmutassa a tisztelt olvasó előtt, hanem csupán az, hogy az ő nevét, mint történetbúvár és történetíró nevét és emlékezetét kiemelje egy kissé azon homályból, a melylyel az eddigelé elborítva vala. Nem csekély nehézségekkel jár, ezen különben csekélynek látszó feladat sem ; mert Sinay művei és emlékei valóban szétszóródtak, mint némely halálra ítélték s megégetettek hamvai. Reám nézve is csak a jelen helyzet és alkalom az, mely lehetővé, illetőleg kötelességemmé teszi, hogy felőle mint történész felől némi ösmertetést adjak.

Született Sinay Miklós Hajdu-Bagoson, Biharmegyében, Debreczen közelében, az 1730-dik évben, szegény sorsú, közrendű szülőktől. ¹⁾ Az akadémiai tanpályát 1746-ban a debre-

¹⁾ A nagy Kazinczy Ferencz, kinek emelkedett, nemes jellemét az anyyira üldözött Sinay iránti őszinte részvéte és tisztelete is mutatja, igen érdekes életrajzi pontokat közöl Sinayról : *Magyar régiségek és ritkák a s á g o k.* Pest. 1808 ; VII—VIII. lap. Ezek annyival érdekesebbek, mert bizonyos, hogy Kazinczy személyesen és pedig közlelebről ösmerte Sinayt. Itt azt mondja Kazinczy, hogy Sinay előtt „nem volt tudva saját születésének napja“ ; bizonyosan a miatt, mert az sem családilag, sem anyakönyvileg feljegyezve nem volt. Sok kisebb ref. egyházakban e vidéken az anyakönyvek csak 1740 körül kezdődnek. Kazinczy azonban maga mondja, hogy Sinay 1808-ban, életének mintegy 78-dik évében halt meg ; a halottak anyakönyve pedig egyenesen 78 évesnek mondja őt ; szintűgy az egykorú Keresztési is, minap világot látott naplójában. Kazinczy Sinayt „színetlen tiszteletet érdemlő szerencsétlen öreg“ -nek nevezi, s végül ezt mondja : „tisztemnek véltem a jó öreg iránt háládatos tiszteletemnek jelét adni, ha azt többé el nem fogadhatja is.“

czeni főiskolában kezdette, s végezte kitünő sikerrel. Debreczenben ekkor még a szintén hat éves akadémiai tanfolyamban csak négy rendes tanár működött, s tények mutatják mégis, hogy a nagy buzgalom, az okos tanítási mód s a szigorú atyai fegyelem kitünő eredményeket állítanak elő, és pedig a tanulónak nemcsak tudomány és munka iránti szeretetére, hanem épen erkölcsi jellemére nézve is. Sinay tanárai között Szilágyi Sámuel, Paksi Szathmáry István és Hatvani István a hazai tudományosság és irodalom mezejéről is ösmeretes derék férfiak valának; egyikről sem maradt azonban még csak hagyományszerű nyom sem olyan, miből azt lehetne következtetni, hogy ezek közül valamelyik volt az, a ki Sinay lelkében a történetbúvárlat szikráját lángragyújtotta. Egyébiránt nincs is erre mindenkor szükség. Hajdan is, miként ma, valami titkos hatalom vonzza vagy löki a lelkek közül egyiket eme, a másikat ama tudomány tengerére. Sorsát senki ki nem kerülheti.

Sinayra nézve azonban túl van minden kétségen, hogy az ő lelkében a történelem iránti szeretet szikráját ha fel nem ébresztette is, de mindenesetre élesztette és táplálta azon gyászos elnyomattatás, a melyben az ő ifjusága idején a magyar protestáns egyházak és iskolák sínlettek volt. A Debreczen vidékén élt református magyarság kebelében még folyvást lengett a történeti hagyomány szellője, és az elhunlt boldogabb időkből, az erdélyi nemzeti fejedelmek korából s a kurucok küzdelmeiből, a szolgaságra alázottaknak, habár titokban is, nagy dolgokról beszélt. ¹⁾ Ily korban nem csuda, ha egy nagyra termett lélek a történelemben keres vigasztalást s egyszersmind lépcsőket egy jobb jövőndő felőli biztos reménységhez. Sinaynak nemesak elméje, hanem szíve is érzékkel birván a történelem iránt: ő legkevésbé sem titkolja a Bocskay, Bethlen és Rákóczy kora felletti lelkesültségét, akaratlanul is jelét adja, miszerint nincs forróbb óhajtása mint az, hogy a magyar reformált egyházat, iskolákat, lelkészeket, espereseket, püskököket, tanárokat azon

¹⁾ Biharmegyében több derék, tősgyökeres magyar református helységnek s ezek között épen Sinay szülőföldének lakosai is, mint szabad hajdúk harcoltak egykor az erdélyi fejedelmek zászlója alatt, s a jobbágyosság sorsát II. Rákóczy Ferencz támadásának vége után kezdék ösmerni.

boldog állapotban s tekintélyben láthassa, melyben azok ama nagy nemzeti fejedelmek korában valának; s íme ez lön volta-képen főforrása Sinay tragicus végsorsának is.

Debreczeni tanulói pályájának bevégezte s az ezután következett 2—3 évi tanítói működés után, a régi idők dicséretes szokása szerint, bővebb és alaposabb tanulmányozás végett Sinay is a művelt külföldre indult. 1755 őszén már a bécsi császári könyvtárban dolgozik; 1756 közepétől a következő év őszéig Oxfordban, a Bodley-féle nagyhirű könyvtárban bűvárkodik; ¹⁾ 1757 végén s még a következő év tavaszán is Grönin-genben Hollandiában folytatá tanulmányait. ²⁾ E helyekről maradtak fen eredeti jegyzetei, a melyekből egy tekintetre látni lehet, hogy mindenütt történelmi s különösen a magyar földre vonatkozó egyháztörténelmi adatokat kutat és jegyezget, és pedig a reformáció előtti időkről is. Valami más tudományra, pl. a leglényegesebb theologiai kérdésekre is, csak néha-néha vet egy-egy rövid pillantást. Ama jegyzetekből az is nyilván van továbbá, hogy Sinay már 25—26 éves korában a hellen, latin, francia és angol nyelveket széltsire értette, a mi még ma sem mindennapi dolog szegénysorsú magyar református ifjúra nézve.

Az 1759-dik év tavaszán már bent a hazában, nevezetesen a nagy-kún-madarasi lelkészi hivatalban találjuk Sinayt. E hivatalt azonban csak egy évig viselte, mert a következő 1760-dik évben már a debreczeni főiskolába hivatott tanárul, s a hellen és latin irodalmat és a történelmet kezdé tanítani, és tanította folytonosan harmincz esztendeig.

Sinay tanári működésének tüzetes rajzolása ide nem tartozik. Némelyek s különösen ellenségei határozottan vádolták és kárhoztatták őt a miatt, hogy a történelmet 20—30 év alatt sem végezte be egyszer, mert egy-egy tárgyról roppant terjede-

¹⁾ „Az oxfordiaknak — mond Kazinczy i. h. — oly nagy figyelmöket vonta magára, hogy ott két esztendeig szabad asztalon tápláltatott.“ A miket én Sinay külföldi tartózkodásának s működésének idejéről feljegyezhettem, azokat saját kézírataiból merítettem.

²⁾ „Offerhausnak kedve ellését vonta magára“ mondja Kazinczy. Offerhaus kitünő történelmi tanár és író volt Grönningenben; meghalt 1779.

lemben értekezett, ¹⁾ és így tanári működése sikertelen volt. Sikertelen igenis — a legszerencsétlenebb és leggyaralóbb fogalmak szerint. Fordítani, vagy két-három könyvből összeitni egy rövid vázlatot, ezt a tanszékből nagy képekkel felmondani, s a szegény tanulókkal különböző fenyegetések közt bemagoltatni, Sinay is épen úgy képes lett volna, mint akárki fia. De hát ebben áll-e a történelem akadémiai előadásának módja? s egy már fejlett, gondolkodó és ítélő tehetséggel is bíró, s ennél fogva önmunkásságra és valódi tanulmányra is képes tanuló ifjúnál a rideg memorisáztatás eredménye alkotja-e a sikert? Egy oly valódi tudós mint Sinay volt, pusztán könyv nélküli mesterré lealjasodni nem fog soha!

Történetbúvárlat s bármiféle valódi tanulmány a történelem mezején, s általában e tudomány előbbvitele saját egyéni adat- és forrásgyűjtés nélkül, még ma is igen nehezen megy; hát még Sinay korában, midőn aligha volt csak egyetlen nyilvános könyvtár is a hazában, s maga a debreczeni is, a melynek őre Sinay vala, még a hazai történelem mezejéről is igen szegény volt nemcsak forrásokban, de épen dolgozatokban is. Sinaynak tehát gyűjtenie kellett, és ő gyűjtött is évtizedeken keresztül, lankadatlan, nagy szorgalommal. Különös figyelemmel vizsgálta a hazai köz- és magángyűjtemények, könyv- és levéltárak indexeit; gyakori levelezésben állott több kitünő gyűjtőkkel és történetbúvárokkal; a gyűjtésre lelkesítette és oktatta a tanuló ifjakat is, s ennek gyümölcse lőn egyebek mellett pl. egy régi, becses hymnarión megszerzése; ²⁾ külföldi egyetemekre menő debreczeni akadémikusok mind megbizottai, illetőleg másolói valának, s ő maga is mind a debreczenvárosi s egyházmegyei, mind több más levéltárakat kisebb-nagyobb mértékben átkutatott és felhasznált. Úgy látszik azonban, hogy a gyűjtés-

¹⁾ „Tanításában oly szélesen szeretett kiterjeszkedni, hogy tizen-nyolcz esztendő alatt még csak a 3-dik századig juthatott el“; — Kazinczy i. h. — Keresztési József is megjegyzette most nem régen kiadott naplójában (Pest 1868. Ráth Mór), hogy Sinay 20 év alatt sem végezte be az egytetemes történelmet. De ez Sinaynál épen nem restségnek vagy dologtalanságnak hanem épen annak az ellenkezőjének eredménye vala.

²⁾ Kazinczy F. i. h.

ben legkitünőbb segéllője volt a szintén kitünő tudós gyűjtő s a legtekintélyesebb hazai történészekkel s azok között épen Sinayval is benső barátságban állott Dobai Székely Sámuel százados, Eperjesen.

Sinay kéziratgyűjteményének most már csak töredékmaradványai vannak meg Debreczenben az egyházkertület levéltárában, s alkotnak mindössze tíz ívrét és hét negyedréti kötetet. Semmiféle tárgy- vagy másnemű mutató nem létezik e kötetekhez, sőt többnyire úgy vannak ezekben az egyes iratok minden rend nélkül össze-visszahányva, mintha csak valami végpusztulás elől nagy hirtelenséggel kellett volna megmenteni őket. Hadd álljon itt mégis tartalmukról némi ösmertetés, ezelőtt néhány évvel tett jegyzeteim alapján.

Első kötet: Az 1662-dik évi pozsonyi országgyűlés iratai. A protestáns egyháznak Leopold alatti gyászos állapotjára vonatkozó iratok. — Az 1711-dik évi szathmári békekötés. Burius Mica-i. Schmal superintendensekről írt műve. E kötet elveszett. ¹⁾

Második kötet: Capistran indulgentiája Macskás Jakab számára. Barkóczy Ferencz esztergomi érsek végrendelete. A huszonnégyszepesi város fraternitásának jegyzőkönyve. A gyulafehérvári országgyűlés végzése 1619 és 1624-ről, magyarul. A váradi török basa a papokat nemesi szabadságban megtartatni parancsolja. Leopold császár válaszlevele Jakab angol királyhoz, hogy azt szorongattatásában nem segítheti. Százakra menő okmányok vallásügyi sérelmekről a XVIII-dik századból.

Harmadik kötet: Kállai Fényes István debreczeni notarius versei azon „siralmas esetről s keserves gyászos passioról“, melyet Debreczen Strassoldo generális kvártélyos katonáitól szenvedett 1675-ben. — Második Rákóczy Ferencz levelezései XIV-dik Lajoshoz és másokhoz. Rákóczy sajátkezű protocollumból másolta Dobai Székely Sámuel s ettől Sinay. —

¹⁾ Néhány Kazinczy Gábor kezén vosszett el, ki azt 1819 elején vette ki, s kit annak visszaadására én magam is kértem 1861-ben. — Vajha könyvtárának s gyűjteményének örökösei megtalálnák s jogos helyére visszajuttatnák e kötetet!

Hadi törvényszéki ítélet Lehmann felett, ki Rákóczyt kiszabadította.

N e g y e d i k k ö t e t : Egyháztörténelmi adatok a XVI-ik és XVII-dik századból Debreczenre vonatkozólag; igen számos okmányok, különféle vallástügyi sérelmekről; a nagy-britanniai dániai királyok s a belga szövetséges rendek beavatkozásai a magyar protestáns egyház ügyeibe stb.

Ö t ö d i k k ö t e t : Bél Mátyás Notitiáinak hátralévő köteteit miképen kell rendezni? Micsoda tárgyak mentek volna Bél Apparatusának második kötetébe? Azon kéziratok s könyvek sorozata, melyeket Battyány József gróf, kalocsai érsek, Bél özvegyétől megvett. Gr. Battyány József kalocsai érsek könyvtárának sorozata. Brassai Miller Ferdinand ritkaságai. Igen számos különféle oklevelek a XIV. és XV-dik századból. — Blandrata a maga jószágait eladja Báthory Kristófnak. Bocskay István szerződése nejével Hagymásy Margittal. — Idézés a Rákóczy ellen lázadt Zólyomy Dávidhoz. Idézés Bethlen Gáborhoz, hogy hűtlenné lett Báthoryhoz s a portához szökött. Telegdy Miklós szentmártoni jószágát a fehérvári kollégiumnak eladja. Hivogatók : Zólyomy Dávid és Bethlen Kata, majd Rákóczy György és Báthory Zsófia lakadalmára : továbbá Pálfi Miklós s Bethlen Gábor gyászünnepélyére. Gilányi György végrendelete. Báthory István lengyel király testamentoma. A pozsonyi és besztercebányai országgyűlések végzései Bethlen Gábor alatt. Sárosmegye levele az insurrectio dolgában 1621-ből. Thurzó György nádor parancsai Sárosmegyéhez, Kapy András kállai kapitányhoz stb. tsb. Básta György levele a Kapy családhoz a hűtlen hajduk üldözése tárgyában. Királyi meghívó levél az országgyűlésre, 1607. Martinuzzi váradi püspök magyar levele Lökés Jánoshoz. A szegedi basa levele Szeledy György egeri parancsnokhoz. Bethlen Gábor bátorító levele a szepesi kamarához, 1620. Rákóczy György harckezdő szózata, 1644. A linczi béketárgyalásokra vonatkozó okmányok. Modus recuperandi Hungariam osztrák szellemben. Báthory Zsófia és Lorántfi Zsuzsanna testamentoma. Tökölyi Imre szózata s harcra hívó levele stb. — Theatrum Eperjesiense. Napló Apafi táborozásairól 1681—2. — Ezeken kívül még temérdek vallástügyi s a debreczeni főiskolára vonatkozó okmányok.

Hatodik kötet: Négy magyar hadvezér nyilatkozata a Bocskayféle támadás okairól, 1605. ápril 24. Másolva a berni könyvtárból. *Apologia et protestatio legatorum et ecclesiarum hungaricarum contra eriminationes jesuitarum, quibus Stephanum regem et gentem hungaricam, in odia et contemptum Germaniae principum inducere volentes, arianismi insimulare non suut veriti.* Bartfae. Excudebat Klös. 1608. Kelemen pápa levele a magyarországi pikárdok ellen 1524-ből. — II. József császár számos rendeletei s azokra vonatkozó feliratok stb. egyházi és iskolai ügyben stb.

Hetedik kötet: Számos oklevelek Hunyady Mátyás korából. Reformáció-kori okmányok, levelczések a szepesi városokra vonatkozólag. II. János király levele az enyedi zsinathoz, úrvacsorája stb. dolgában, 1564-ből. II. Lajos király az erdélyi püspökhöz, hogy az egyházi törvényszék polgári pereket ne tárgyaljon, 1525-ből. — *Conscriptio inelyti comitatus Bihariensis*, 1552-ből. Ferdinánd király nyugtatványozza Ruszkai Dobót a királyi korona és az ahhoz tartozó clenodiumok átadásáról, 1552-ből. Debreczen városa jegyzőkönyvének érdekesebb pontjai 1547—1705, házagosan. Erdélyi országgyűlési végzések 1610—1618. Számos terjedelmes okmányok a Bocskay támadására és a bécsi békekötésre vonatkozólag. Tökölyi Imre levelei Törökországból. Terjedelmes dolgozat az erdélyi kapcsolt részek visszakeblezése ügyében 1727-ből. Az erdélyi országgyűlési végzések közül azok, melyek a kolosmonostori convent levéltárában vannak. Biharmegye ösmertetése Bél Mátyás nagy geographiai műve számára. Micsoda birtokokat s mennyiért adott el József császár a Bánságban? Ezekon kívül még számos egyháztörténelmiek.

De nem fárasztom tovább a tisztelt olvasót a többi kötetek tartalmának habár csak töredékes elsorolásával sem. Legyen elég megjegyezni annyit, hogy a következők is hasonlók az eddigiekhez, azon kevés különbséggel, hogy a magyar protestáns egyháztörténelmi elem az utóbbiak némelyikében már túlnyomónak látszik. Különösen a reformációra vonatkozólag ritka jeles darabok találkoznak, a melyeknek nagy részét az irodalom korunkig is jóformán csak hírből ösmeri, de kellőleg még fel nem

használta. Kiváló értékű különösen a XII-dik, vagyis 4-ed rétből a második kötet, a melynek legnagyobb része nem egyéb, mint a dunántúli ref. egyházkerület egy XVII-dik századi elveszett jegyzőkönyve érdekes pontjainak másolata. Másoltatta ezeket Sinay 1793-ban a primás könyvtárából, a hol az eredeti jegyzőkönyv őriztetett. Oly történetek felett adnak e másolatok felvilágosítást, melyeket — noha igen érdekesek — még oly szorgalmas és jeles dunántúli egyházi történetíró is, mint Tóth Ferencz, még csak egy szóval sem érinthetett. — Ezen kötetben van még, több érdekes politikai tartalmú okiratok mellett, II. Rákóczy Ferencznek is egy hazafias szellemű versezete a XVII-dik század végéről.

A megnevezett kéziratköteteken kívül volt még Sinaynak 17 kötetre menő másik kéziratgyűjteménye, mely több becses könyvekkel együtt egykori debreczeni polgármester Fáy János birtokába jutott s annak könyvsorozatában az 1227. szám alatt így van beírva: *Sinai Manuscripta* 17. vol. Ugyancsak Sinaytól jutottak e könyvtárba még a többek közt következő kéziratok: *Cserey* története; *Mikó* Ferencz erdélyi dolgokról; *Columba* Noë; *Bethlen* István levelei; *Kemény* János története; *Bethlen* Gábor testamentuma; *Bethlen* Miklós élete; *Szalárdy* siralmas krónikája; *Bojthy* Gáspár története Princip. Bethlen; *Bethlen* Gábor szakácsának szakácskönyve az eredeti kéziratban stb.

Könyvtára is kitűnő s több jeles darabokkal ékes volt Sinaynak. Tudva van, hogy *Silvester* Jánosnak rendkívül ritka magyar grammaticáját a Sinay könyvtárából nyerhette meg és bocsáthatta világra a nagy *Kazinczy* Ferencz. *Ozorai* Imre reformátor szinte igen ritka magyar művének a Sinay könyvtárához tartozott példányát ezelőtt néhány évvel húsz darab aranyért árulta egyik pesti antiquarius. A magyarországi reformációra s a hitágazati vitákra vonatkozó művek, s általában a magyarországi vagy Magyarországot érdeklő nyomtatványok a XVI-dik századból kitűnő mennyiségben voltak meg a Sinay könyvtárában. — Sinay egyszersmind a főiskolai könyvtárnak is igazgatója lévén, oda mind a hazai, mind a külföldi irodalom mezejéről a kor legbecsesebb történelmi műveit, forrásgyűjteményeit

megszerezette. E mellett a tanuló ifjúság kebelében is felkölté a történelmi források s emlékek iránti érdekeltséget és szeretetet.

Bizvást kimondhatjuk , hogy a történettudomány mezején, a debreczeni főiskolának oly látkörű , oly buzgalmú és oly hatású tanára mint Sinay volt, ő előtte nem vala soha.

RÉVÉSZ IMRE.

Bethlen Gábor levele Alvinczy Péter kassai ref. paphoz.

Tudom, hogy nem czélja e folyóiratnak száraz okmányok közlése.

Olyan okmány, mely valamely ügy fordulatóban a helyzet felderítésére vonatkozik, önmagában lehet kiválóan fontos s nagyérdekű a történetbúvárra nézve : de a nagy közönség előtt kevés vonzerővel bír. Lebilincselheti a történetírót, untatni fogja önmagában — az adott viszonyok felderítése nélkül — az olvasót.

E levél nem tartozik az ilyenek közé.

Bethlen Gábornak különös helyzete volt azon párt irányában, melynek segélyével 1619-ben oly rendkívüli eredményt tudott felmutatni. A mily gyorsan részére álltak, a mily nagy buzgalommal fölkeltek mellette, oly gyorsan elállottak mellőle, vagy legalább épen oly lauyhán pártfogolták. Tény, melynek megfejtésével keveset foglalkozott történeti irodalmunk ; de elvitázhatlan tény, hogy Bethlen több ízben csalódott a magyarországi párt támogatásában.

Ő maga fejtegeti ezt e levelében. Mondhatni történetírói tollat vesz kezébe, rajzolja a helyzetet, ecseteli az embereket, leírja az cseményeket. Már magában e körülmény is kiváló fontossággal bír, elszámítva attól, hogy nem egy ismeretlen történeti adatot mond el. Sőt bizonyos tekintetben kulcsot képez az 1619—26 közti eseményekhez, s meglepő bepillantást enged azokba.

Ezért hiszem én, hogy azt minden történetíró kiváló érdekel fogja olvasni. Abban Bethlen mint egy párt feje beszél,

szenvédélyes hangon szigorú szavakat mond : de álláspontját felderíti s terveibe hagy bepillantani. Tudta ő azt, hogy egy hatalmas párt egyik kiváló tehetségéhez ír s épen oly célzattal, hogy levele titok ne maradjon : tehát politikai számításait nem mellőzte. De mindez csak emeli s nem gyöngíti sorai becsét.

Azonban elég az elméskedésből. Már is eléggé hosszan tartottuk vissza az olvasót azon élvezettől, melyet neki e levél nyújtand. Ne fosszuk meg tovább is.

* * *

„Reverende fidelis Nobis sincere dilecte !

Martiusnak 25 napján írott levelét ultima ejusdem vévén itt való lakó-helyemben, érkezésemnek órájában, azontul megolvastván, nem keveset csodálkozom az kegyelmetek elméjének megháborodott, habozó discursussán és abból származott vacilláló titubálásán ; úgy vagyom, az kegyelmetek írása szerint nem volna méltó csudálni, hogy ha szintén valami extremumokra kellett volna lépnem is, mind magam gyalázatjával s mind közönséges károkra, mert jól tudja kegyelmed is és minden rend bona conscientia, ha az én állapotomat consideratióban veszi, nem sokat kell rajta avagy semmit csudálkozni, feltalálja könnyen, hogy én soha senkit nem sollicitáltam az magyarországi státusok közül magam állapotjának promotiója felől, holott arról, bizonyságom az felséges Isten, nem is gondolkodtam, mert én magam sorsával contentissimus voltam, aliena querendo az magamét amitálni : mindenkor elmémben forgattam, fortunam reverenter habere semper intendi. De mikoron azoktól az uraktól (kiknek mind személyek és substantiájok periclitáltatott mindenek felett) az mint erről Ormánczói is (tunc secretarius comitis Forgacsii világos bizonytságot tészem) felette igen sollicitáltatván nemcsak magoknak, hanem egész nemzetünknek való succurrálásom felől, tudósítván az gonosz intentumok felől, sokat gondolkodtam magamban : mit kellessék cselekednem ? mert considerálván magam erőtlenségemet, semmi comparatitot nem tanáltam arra valót, hogy egy római császárral feltegyek ; az magyar nemzet természetét pedig ha meggondoltam, egyebet annál nem tanáltam, az minemű gyalázatban inconstantiájok miatt jutottam ; egyességeket magokban ha

megtekintettem, semmit olyant nem találtam ; az hadakozáshoz való kedveket, sem Istenünk tisztességének, igaz tiszteletinek és vallásunknak és szabadságoknak , és magok becsületes jó hitének, nevének őrzésére, oltalmazására, benne fel nem leltem ; hasonlóképpen continuálását az hadakozásnak , féltem, hogy akkor hadják, szakaszszák félben, az mikor leginkább kívántatnék : mert az mint kedvek úgy erejek is nem lévén hozzá, féltem hogy mind magamat és kicsiny fejedelemségemet, benne levő minden renddel utolsó veszedelemben ne ejtsem. Igazán írom, hogy kételkedtem is azoknak az uraknak minden ígéretekben, és nem is mértem volna csak az ő kérésekre, biztatásokra felkelni ; suspicálkodtam szavokban és quaerelájokban is, hogy nem mind volnának igazok : értvén és tudván, csak kevéssel ezelőtt az 17 c o n d i t i ó k n a k praestálásokra, observálásokra mely erős hittel kötelezte legyen magát az új királyok. De mikoron in initio Julii Dóczyi András Károlyi Mihályt hozzám küldte volna egy credentialissal, mely mellett kívánja vala tőlem, magamat declaráljam, mivel érti király, hogy engemet némely nyughatatlan elméjü urak és egyéb rendek is sollicitálnának ő Felsége ellen való fegyverfogásra, azonképpen az csehek is, és noha ő Felségével ha noha nem volna semmi ismeretségem s confoederatióm, mindazáltal praedecessorával való végezésim szintén úgy tendálnak ő reája, mint arra, a ki velem concludálta az conditiókat ; jól tudja azt is, hogy offendáltattam praedecessorának némely tisztviselőitől, melyet magok sem javallottak azokban, és érti, hogy abból nem kicsiny idegenséget is concipiáltam volna ellenek : melyre nézve szükségesnek látja, hogy végére mehessen, micsoda effectussal akarom magamat ő Felségéhez viselni ? Sőt ha kívántatnék, hogy inkább ő Felsége ellen insurgálásra igyekező embereknek refrenálásokra ha hadat bocsátok Dóczyi mellé, és magamat in propriis terminis contineálok : ő Felsége mind magamhoz s familiámhoz oly és annyi jóakarattját, liberalitását mutatja, melyet sem gondolni, sem elhinni, tudja, nékem nehéz volna. Többi között ugyan akkor inspecie — az Rákóczi György és Zsigmond jószágokat Patakkaal együtt jure perennali ígérte Dóczyi, király nevével, Károlyi által.

Ezt csak azért kelle ily hosszú irással ez levelemben be-

hoznom, hogy értse kegyelmed, hogy az a követség csinált hitelet nálam az urak sok esedezéseknél, és szegény Szemeskál követsége ¹⁾ s az kegyelmed biztatása bátorított, az magyar nemzetnek akkori veszedelmes állapotjában való segítségére in persona hogy menjek. Az mint hogy minden rettegető, megtörténhetőséjünkre árvizképpen omolható félelmes gondolatimat meggyőzővén, magamnak egy chategoricus resolutiót vévén, személyemet, életemet, fejedelemségemet, nemzetemet kockára és az szerencsének állhatatlan és változó kereke forgása alá bocsátván, magamat az hatalmas Istennek kegyelmes gondviselése és atyai oltalma alá bizván: az magam kicsiny seregével és értékecskémvel megindulék segítségekre; nem úgy mint had szokott járni, hanem ahoz képepostaképp érkeztem kegyelmelekhez, és akkor in ferenti, az mint mellettem kezdettek vala fogni minden rendek, az dolgot ha úgy bátor csak két eszendeig continuálják vala is, nagy reménységem lehetett volna az Uristenben, hogy az németnek nehéz igája alól az egész magyar nemzet felmenekedik, és minden állapotja restituáltatik: mert az mint kegyelmed maga jól tudja, egy ember-halál nélkül Dunán innét való erősségek magokat megadák, magok nemzetével nem akarván vér-hullás által tusakodni. Az koronát is annyi és olyan egybeszokott, tanult, régi praesidium ellen is az felséges Isten, az ő nagy hatalmát és egyszersmind ehez az néphez való irgalmasságát megmutatván, mind olyan erős viadal által is, 40 avagy 50 vitéz szolgálóinak halála által kezünkben adta vala, 2800 németben 300 nem maradván. Az derék ármádája is császárnak mely szégyennel, mennyi kárral kényszerítették általfutni előttünk az bécsi hidakon, nyilván constál; mely victoriákra nézve engemet (azt hiszem, Isten hire nélkül) mindjárt koronázni akar vala az ország; de félvén mégis azoktól, melyeket oda feljebb recenseálék, nem mérém felvenni, nem is akarám, akarván várakozni mégis tovább az elkezdett dolgoknak eventusira. De mi következik csakhamar, nagy véletlenül, csudálkozásra méltó, és minden nemzetnek abból való tanulásra egy aczéltükör helyett lehet: mert az nagy fervor nagy hirtelen megváltozék az emberekben, az hadakozást megunák az uri és

¹⁾ T. i. Csehországba, Fridrik császárhoz.

nemes rend mindjárt, látván és vévén ezekben, hogy nem egy-két hét alatt mehet végben hazájoknak egy római császár keze alól való szabadítása, nem az német idejében szokott forma szerint kell hadakozniok, zsoldosok állatások által, hogy magok honn nyughassanak: hanem személyekben való praesentiajokat kívánják az hadakban, és nem akkor mehetnek haza a mikor akarnak; fáradságot, nyughatatlanságot, sőt vérek ontását is kelletik hazájokért netalán szenvedni, — megsokallák, bokrosan kezdének tanácsot tartani, de annál inkább elrémtilének, meghallván az prágai infelix pugnát, exinanimes facti sunt quam plurimi, és némelyek quaesitis coloribus házokhoz kezdének búcsúzni, némelyek kétségben esvén Káin módjára az Istennek hatalmas ereje és gondviselő irgalmassága felől, palatinussal conjungálák magokat és veszedelmre conjurálának, nem emlékeztén meg az én ő érettek felvett hadakozásomról, életemnek periclitásáról. Mindnyájan eloszlának, magamat hagyának kevés fizetett népemmel, és erdélyi hiveimmal: mintha azzal immár magokat salválhatták volna az német előtt, hogy ha nékem utolsó ruinám következett volna is, az mint ezt minden rend immár elhitte vala az nagy kétségbeesés miatt. Mint állattam strázsát, és éjjel-nappal mint harcizoltak az megnevezett kevés vitézim császárnak Buk o i v a l levő egész armádája ellen, hatodfél holnapig tartóztatván őket Magyarországbán való irrupcióktól, kegyelmetek jól emlékezhetik reá, mert jut eszemben, hogy az karácsony innepén kegyelmed is S z o m b a t b a n nálam volt; és mikoron elől, oldalul és hátul gyújtott nagy tüzek miatt ott bátorságosnak lenni nem láttam volna, kényszerítetttem alájönni K a s s á r a; circa 13 avagy 14 Majj érkezvén, 13 Junii onnét mely néhány magammal kényszerítetttem kiindulni, hallván az ellenségnek P u t n o k h o z érkezését, Kassa alá menő szándékát, hogy annak obviálhassak és reám nézve az statusokat is seréube vehessem mellém való jövetelre: kegyelmed jól emlékezhetik arra is; de az kevés napok alatt is volt-é nyugodalmam K a s s á n? Isten és kegyelmetek itilje meg. B o r n e m i s s z a J á n o s hivünket mely nagy főtöréssel indíhattam U j v á r segítségére; rajta esett infortunium miatt újabb segítséget mely nehezen, s mennyi gonddal, búval conscribálhattam melléje, kikkkel felmelessen. U j v á r n a k megtartásában mennyi éjjeli

nappali fáradságam volt; sok aranyimat és munitiót néhány ízben expediáltam Ujvárbán. De ennél keservesb és nehezebb vala, hogy amaz gyalázatos gratiát (melynek kezdete is ez vala ha jól emlékezem reá, etsi absque ulla praebita occura etc.) minden statusok örömmel elveszik vala, nem gondolnak vala semmi gyalázatos hirben-névben való eséssel, hazájok szabadságának labefactatiojával, az isteni igaz tiszteletnek, vallásnak megromlásával; eszekben sem jut vala azelőtt 9 és 10 holnapal concludált unióról, (melyet az pápisták igazán neveztek volt unni jónak) Ferdinánd császár királyságának in aeternum renunciálásáról; meg sem emlékeznek vala akkor, hogy én választott királyjok vagyok: mert körmökre égett vala, és nem hihetik vala abból az labirinthusból való emergálásokat különben, hanemha császár hűsége alá redeálnak ismét, és liberae dispositioni ejus submittálják magokat, mint az morvaiak. Mely akkori bolondoskodásnak ha én Isten vezérlése által egyedül nem állok vala ellene és reá bocsátám vala őket, s megengedtem volna elvételét annak az gyalázatos és minden szabadságoknak azáltal való örökké elnyomatandó gratia-levélnek: bizony nemkülönbén jártak volna eddig az morvaiaknál, bécsieknél és ausztriaiaknál. Gondolkodjék az aránt kegyelmed, hogy ha magamat megengedtem volna koronáztatni, mennyivel vallottam volna nagyobb szégyent; semmivel nem volna mostan az én állapotom is jobban az Fridericusénál, quod ad status regni Hungariae adtinet, mert penitus eram desolatus; sőt sokan ellenségünkké lőnek azok közzül, kik azelőtt Ferdinánd császárt, maga követinek hallásokra vaksinak ¹⁾ és nem tudom micsoda gyalázatokkal nem illetik vala, kik közül némelyeket magam torkoltam meg érette. Kassáról való megindulásom után az Uristen az ő nagy hatalmát akarván megmutatni énal-talam, erőtelen és tudatlan férge által: azt az nagy ármádát és abban bizakodó, felfuvalkodott nagy embereket megszegyeníté, megrémíté, elfuttatá, dissipálá, — az 35 ezer emberből (kik Ujvár alá jöttek vala) 9400 mehetett el az én elérésemig, az többi elveszett ki egy, ki másképpen, Pozson alatt annak is jő részét az Isten az mi fegyverünk által végzé el; mi voltunk

¹⁾ Sic! (Kemény József.)

Isten által az győzedelmes felek ; mégis 18. gyűlést tartának az urak és vármegyék, erőltetvén, hogy én kérjek császártól békességet. Mely kívánságnak nem látván fundamentumát, sőt igen nagy gyalázat nélkül hogy az nem is lehetne, nem annuáltam ő kegyelmeknek, sőt totus contrarius voltam, várván az jó occasiotól ; melyet látván, hogy cselekedni nem akarok, akaratom ellen is eloszlanak mellöllem : legelőször is R á k ó c z i Gy ö r g y uram jöve haza feleségének feje fájására is, avagy partussára. Látván, hogy sem az magok javára, tisztességére, sem az én becsületemre nem néznek, hanem utquunque csak lehessen békességek, semmivel nem gondolnak : kényszerítettém az gyalázatos conditiók szerint császárral megbékélni n i k e l s b u r g i t r a c t a t u s idején, nem úgy az mint én kívántam volna végben, ha az tatár had szintén kellete korán nem érkezik vala ; mert minden egyenetlenségeket, intentumokat, és hadakozáshoz való kedvetlenségeket az magyar nemzetnek császár és tanácsi jól értették, tudták azt is, hogy U j v á r és P o z s o n y alá erővel vitték őket, sőt az gratia-levelet mely örömmel acceptálták volna : melyre nézve tudta császár maga hatalmát őrzeni, ha mi Istentől nekünk engedtetett aurea occasioval élni sem akartunk, sem tudtunk. Mely nehezen retineálhatánk K a s s a várossát kezünknel, jól tudja kegyelmed, mennyit ígérnek vala érette : bizony nem az proventussáért, sem hozzájok való szeretetekért, hanem bosszujoknak rajta való ultióknak kívánságáért. Ezeket szükség kegyelmednek in memoriam revocalni és ha conscientiose considerálja az állapotoknak series szerént való cursusokat: mindjárt feltalálják, hogy nem ez mostani tractatus által concludált gyalázatos békesség szerzette elméjekben az gondolatot, és szivekben az félelmet azoknak kik az mostani végezéseinket kárpálják mibennünk, és nem tudom mit nem keresnek alatta: hanem az nikolsburgi tractára való kényszergettetésem yevé el minden dicsőségét, jó hírét-nevét az magyar nemzetnek, — azt tudniillik, melyet Isten énáltalam állatott vala helyére nekik ; mert az feljül elészámlált megunatkozásból, és hadakozáshoz való kedvetlenségéből származott vakmerő engedetlenségek, személyemnek töllek megvettetése kényszerített akkor engemet azoknak az gyalázatos conditióknak subscribálására, kiknek az

egész ország statusinak plenipotentiarius követ-commissáriussi fejenként annuáltak : sőt magok instáltak, könyörgöttek nékem acceptálásokért ; mert bizony-szómra írom, soha én azokra nem léptem volna, örök gyalázatomra, electióm renunciálásával sz többivel ; de látván, hogy ha nem renunciólok is, elállanak mellőllem : kéntelen voltam vele. Concludalom immár irásomnak kezdetiben tett digressiómat : nem volna esuda azért, ha szintén valamit mostan kárommal avagy gyalázatommal engedtem volna is , mert első dolgaimban így hagyattattam el, és így deponáltam, sőt megfosztattam electiómtól ő kegyelmek miatt.

Másodszori expeditiómban, mikoron Conte de Monte Nigro császártól Magyarország elrontására expediáltatott volna, senki nem akarván elbinni, csak azért, hogy az hadtól immunisok lehessenek : nem jövének el velem magok megtartására. Akkor annyi nyereségem lön, hogy sléziai ducátusimat oda kelle hagynom, és a végek intertentiójokra obtineált 50 ezer forintnak 20 ezerét odavesztém. — Im mostan, mikoron ez a hatalmas armáda az Vágon is onnét lévén, hogy ha az Uristen véghetetlen irgalmasságából idegen nemzetekkel bennünket nem uniált volna : humanitus loquendo, mostan Magyarország nyomorultabban volna Csehországnál is, mert ha a szelid olajfának, magok nemzetének nem kedveznek, mint nem extirpálnák nagy kegyetlenséggel nemzetünket ? Bizonynyal hiszem, hogy zsidók, avagy cigányok módjára bujdosnánk mostan : mert noha nem hiszik, sőt calumniálkodván, kígyot békát kiálnak ellenem, kiknek, ha igaz bírám volnának, könnyen megfelelehetnék, de abban elmémet tovább nem fárasztom ; mert e levelemet is elunám igen, melyet a délestvi praedicatióról való kijövésem után minutáltam ma nagypénteken, akarván kegyelmed elméjét esendesíteni ; és az olyan balitéletűiek ha egyéből nem, csak e világos ratióból is elhitetnék, hogy a német Magyarországbán valóban belépett vala, ki bizonyára nem azért jött volt, hogy ott a darab részen maradjon meg, mert az a nélkül is császáré volt, hanem azért, hogy azt a részét occupálhassa, mely az én kezemben vagyon ; mely szándékát ha végben engedte volna Isten menni : a ki nem bolond, könnyen elhiheti minden a maga recuperálta provinciáinak experientiájából, hogy könnyebb tánczot

a mi nemzetünknek sem sípolt volna, mint azoknak. Itt ha ki azt objiciálja, hogy nem jött volna bé országunkba a német, de Mansfeld után kényszerítettett jönni: nem igaz, mert Mansfeld oly lassan jött, hogy néhány városokat, várakat megszállván utjában, megvett, hol 6, hol több napokat is mulatott; kit ha persecuálni és profligálni kívánt, az orra előtt lévén, könnyen végbe vihette volna, humanitus loquendo, mert mindenestől is tizezeren nem volt Mansfeld, amazok pedig adminus 40 ezeren voltak, a mint magok erős hittel assecurálták. De hogy ugyancsak országunk occupálására való intentuma volt, abból bizonyosodik meg, hogy valamikor Mansfeld valahol subsistált: Volstain is azontúl megállott; mely gonosz szándékjokat én igen előre bizonyosan értvén, noha tudtam és experiáltam a magunk nemzetének minden természetét, szokását, de conscientiam sérelmével hazám veszedelmét nem akartam én is úgy nézni, mint Rákóczy uramék: hanem a mint lehetett, igyekeztem az Istennek segítségéből obviálni, és elfordítani nemzetünkről a veszedelmet; melyre magam elégtelenségét tudván, kényszerítettem azoknál segítséget szerezni oltalmunkra, a kiknél lelhettem. De mikoron ugyis a szép alkalmatosságot a nemes és úri statusok sokképen felkeresett tanácskozásokból való practicájokkal, és némelyeknek az ellenséggel való colludálások miatt elvesztettük, és elő nem mehettünk dolgunkban, a győzelemmel miattok nem élhettünk, az idő is elrekesztvén a hadakozástól: a mely conditiók szerint transigáltam, nem a jóakarát, sem nemzetünkhöz való idegenségen, hanem a nagy kénytelenség cselekedtette velem, kiváltképpen a törökön persáktól esett nagy clades miatt, egynehány rendbéli levelei érkeztvén császártól a vezérnek, kikben a némettel való békességet serio demandálta. Mit tudtam egyebet cselekedni? mert nállam nélkül is a török qualemqunque pacem látván hogy akar concludálni: considerálván állapotomat, melém jött német segítségnek két része meghalván, a generálisok is közülök kihalván, fizetetlenek, ruhátlanok a télhez, fegyvertelenek lévén, és nagy-sokan császárhoz igyekezvén közzülök deficiálni, magunk hadainak állapotjuk abban lévén, a mint feljebb előszámláltuk: nekünk úgy tetszett, s most is úgy tetszik, jobb volt megtartanom nemzetünket szabadságnál, religióinál az előbbeni végezések szerint (azokból keveset remittálnom), hogy-

sem mindenestől fegyverek alá, praedára, utolsó veszedelmével bocsátanom. Mert mikoron a magyarok velem egyenlő akarattal oly szívvvel a mint én, fogták volna a magok szabadságok és hazájok oltalmát: bizony-szómmal mondom és irom, hogy nem volna mostan ennyi szakadás köztünk; nem az őszszel, hanem az első expeditioban a nagy Isten által végbe tudtam volna vinni, mert a mely erősségeket mostan két avagy három esztendő alatt derék haddal, nagy kincscsel, sok munitióval, és számtalan véromlással kellenék megvenni, azok mind kezünkben voltak Győr, s Komárom kivül, és nem vételére, hanem csak megtartására kellett volna gondot viselnünk, melyre az ur Isten bizonyoson erőt és módot is adott volna: de magok veszték el studio et socordia a magyarok. Hogy pedig immár a kegyelmed panaszira térjek, és concludáljam irásomat: úgy veszem eszembe, nem értette kegyelmetek úgy a dolgot, a mint magában vagyon; mely így vagyon, semmit újat nem végeztem, sem különböző értelemmel az előbbeninél, — olvassa meg kegyelmed a nichls-purgi, bécsi pacificatiókat, és mindenikben a juramentumat úgy találja, a mint ebben vagyon; melyet mostan ha azzal többítették, hogy „ad nullius instantiam“ etc. semmit nékem nem árt, sem használ, mert minden transactiók conditiókkal szoktak lenni, mely conditiót noha a diplomába sem most, sem azelőtt nem inserálták, oka az, hogy nem szokás, mert e világ tudja immár, hogy violatis conditionibus violantur pacta. Mindazáltal solemni protestatione mind tempore subscribeionis diplomatis, mind a permutatiókor megmondottam, hogy úgy veszem el, ha császár is inviolabiliter observálja a conditiókat, a diplomákba beirt pontok szerint, egyebekkel is megtartatja; a statusok is hogy a szerint adják bé assecuratiójokat, és a tisztviselők is protestando deponálják juramentumokat: commissariusim által igen serio intimáltattam; melynek observálására mivel magam is köteles vagyok, a mint keresztény emberhez nem illik hitét violálni ok nélkül, én is különben nem akarom, hanemha császár részéről violáltatnak a conditiók, és ha különben magam parancsolnám császár ellen a státusoknak fegyver fogásokat, bátor ne obediáljanak, eddig sem kívántam soha felülésöket igaz ok nélkül.

A jószágok állapotját a mi illeti, az is ebben vagyon, hogy valakinek valakinél eddig inscribált jószága felől valami vége-

zése vagyon, akár minemű az olyan jószág, abba marad, és kezéből senki nem tartozik remittálni, mint *verbi gratia* Bornemisza Jánosnál való jószág felől Petének végezése vagyon velem: ergo kezénél maradt; a papok jószágá felől végezésem vagyon, kit széplaki jószágnak hívnak, ergo kegyelmednél is megmarad, s így egyebeknél is. Sokat gondolkodtunk akkor is, kiknél lehetne oly jószág, mely felől végezés nem volna? de mi sohul nem találtunk elménkben egyebet, hanem Kisfalud, Szeghi, Nádas; mert ha sokat találtunk volna, noha erre is számtalan altercatiók után csak Lőcsén acedáltam, de mindannyi elhagyattatásim és kénytelenségim miatt sem mentem volna. Nemességekben és egyéb akármilyen adományokban pedig hol valaki megháborítottatnék, soha császár commissáriusától sem volt intentió is semmi afféléről, nemhogy azokról, melyről császár consensust eddig adott, hogy cassáltassanak, Isten tudja, egy szót soha olyant senki nem is hallott szájokból, hanemha erővel akarnák immár mostan a magunk felei arra magyarázni; sőt a diplomában egy szóval való emlékezetet is nem talál senki csak arról is, hogy imez, avagy amaz jószág resignáltassék: hanem *privatim* assecuráltam őket azoknak a jószágoknak állapotjok felől, a kik eddig semmi végezésbe nem volnának. Hogy különben nincsenek, im de *verbo ad verbum* leiratván, megkültem kegyelmednek, ebből eszébe veheti, és a kiket illik, certifikálhatja az állapotról. Én vallottam ebben is több kárt egyebeknél, mert az 30 ezer rénes forintot, és a végek építését császárnak remittálnom kellett; ilyen a kénytelenség, kiket köszönök a magyar nemzetnek. Ezeket így értvén kegyelmed, ha más különben hirtet is, ennél egyebet ne higgyen senki; csuda bizony ez is, és az Istennek egy kiváltságképpen való nagy kegyelmes gondviselése maradt rajtunk, hogy olyan elhagyatott állapotban csak így is végezhettem: holott szalma keresztül nem hullhatott közöttünk, melyet azontúl a németnek értésére nem adtanak a magunk felei. Jól tudta, mely erőszakkal ültenek fel, és addigis, míg mellettünk voltak, mely nehezen tarthattam meg; melyekre nézve azt kell csudálni, hogy mint vonhattam tractára is a császárt, annál inkább, hogy az előbbeni transactionnak *conditióit* reserválhattam, amnestiát szerezhettem. A ki nem szereti, a

minthogy bizonyára én sem szeretném, ha egyéb lehetett volna benne, — csináljan jobbat, hasznosbat, én igen cum magna gratiarum actione acceptálok attól a jó barátantól. Cui de cetero etc.

Datum 3 apr. 1627.

Ad Rev. Petrum Alvinezi.

(Eredeti fogalmazványról, Mike S. ur gyűjteményéből.)

Közli : SZILÁGYI SÁNDOR.

Az „áldomás“ története.

A magyar tudományos akadémiának folyó 1868-dik évi január 27-kén tartott ülésében Hunfalvy Pál fölemlítette az „áldomás“ szót is, mit szerinte Schuller és mások germán eredetűnek tartanak, s azt hirdetik, hogy az „áldomás“ tősgyökeres germán szokás, mit a magyarok a németektől tanultak el.

E német urak nem látszanak az „áldomás“ eredetét tudni; kiket Diodor fényesen megczáfol harmadik könyvének hetvenedik fejezetében a Bakkus történetének leírásában, a kit a görögök közönségesen *Αἰόρσορ*-nak neveznek. — Ez, mint Corenei Moyses is lib. 1. cap. 31. följegyezte, azért, hogy a különféle ágakra oszlott nemzedékeket a közös élettől elszoktassa, egy kalap alá vette, s irott törvények elfogadására birta, testvérével háborúba keveredve, a hadban sok foglyot elfogott, kiket fegyvernőkeivel őriztetett. — A foglyok azt hitték, hogy Bakkus mindnyájokat megöleti. Gyanakodásukat sejdítve, kijelentette Bakkus, hogy mind azok, a kik nem akarnának vele tartani, szabadon mehetnek, a kihez akarnak. E váratlan nagylelkűségre a foglyok mind meghódoltak és hozzá szegődtek. Ekkor Bakkus őket fejenként „áldomás“-italra szólítá, hűségére kötelezték magukat: „*Mox omnes singillatim adductos, vino ad libandum porrecto, iureiurando sibi cunctos obstrinxit.*“

Ezek után, beszéli Diodor, hogy mivel e foglyok voltak az elsők, a kik „áldomást“ ittak, az utódok is e szokást követve, a szerződéseket „áldomásnak“ nevezték. „*Quod per hunc ergo libationis ritum illi fidem acceperunt dederuntque primi, factum imitati posterī, inducias inde spondas, id est, libationes nominarunt.*“

Ez a Bakkus az egyiptusi Osiris. ¹⁾ tehát Ménesz az első egyiptusi király : a világhódító Nimrod. Genes. 10, 8. — Bakkus tiszteletét Nimrodtól származtatjuk, mond Bochart Sámuel, mert Philostratus szerint lib. 2. cap. 4. őt az indusok Assyriából jövesztik. Genes. 10, 10.

A mi Ménesz korát illeti, Bunsen Christian : Aegyptens Stelle in der Weltgeschichte 1. B. S. 122. Synkellus Györgynek idővetése nyomán az utolsó Pháraóig 3555 évet hoz ki. „Synkellus berechnet die 3555 Jahre von etwa dem fünfzehnten Jahre vor Alexander. Er erhebt die aegyptische Chronologie mit dem Mizraim (Genes. 10, 6.), welchen die Aegypter sonderbarerweise Menes genannt.“ A 123. lapon pedig ezeket mondja : „Hiernach setzen wir also fest, dass Manetho dem aegyptischen Reiche von Menes an, bis zu des jüngeren Nektanebus, des letzten Pharao aegyptischen Stammes Tode, eine Dauer von 3555 Jahren zugeschrieben habe.“ Ismét a 170. lapon : „Manetho's Zeitdauer für das aegyptische Reich bis zum neunten Jahre vor Alexander's Regierungsantritt war 3555 Jahre.“

Nagy-Sándor 323-dik évben halt meg számításunk előtt ; az „áldomás“ „Libatio“ eredete tehát a történelmi kor hajnalába esik, és Ménesz országlásával kezdődik ; az ő idejét megelőző korból nincsen irott emlék, mert csak a fia, Hermes-Mercurius-Tát találta föl a betűket s az írást : „omnium, qui lucem hanc adspexerunt, eum literas primum invenisse, auctoremque fuisse scribendorum commentariorum.“ Philo Byblius in Praefatione, Sanchoniathon után, a ki, mint Creuzer Fridrik vitatja, idővetésünk előtt 1250-dik év körül virágzott.

Az „áldomást“ már Homér is megemlíti, jelesen Odysseae lib. 3. — Theophrastus pedig De Temulentia határozottan állítja Athenaeusnál lib. 10. cap. 30., hogy az „áldomást“ divatba jövetele óta egyedül az Istenek köszöntésére itták : „olim libationis honos solis Diis tribuebatur“, ennél fogva eredetére nézve vallásos szertartás volt ; ezt, mint Du Cange írja, a keresztyének : „Bibere in amore Sanctorum“-ra változtatták. ²⁾ Előjön

¹⁾ Herodot 2. 144. Plutarch de Iside. Gutler Origines Mundi lib. 1. cap. 16. §. 30.

²⁾ Jo. Jac. Reiske in Comment. ad Constan. Porphyry. de Cerem. Aulae Byzantinae. lib. II.

890-dik évre IV. Ekkehardnál is in Casibus S. Galli. „Amoreque, ut moris est, osculato et epoto, laetabundi discedunt.“ Soraira megjegyzi Pertz György S. S. Tom. II. p. 84. Nota 76 : „Potus valedictionis eo modo dicitur cum dicto : Bibe amorem S. Joannis.“ Az elbúcsúzás avagy Isten-hozzád is sz. János „áldomásával“ végződött.

Ezt az „áldomást“ a magyarok is sz. János áldomásának nevezik : „poculum Sancti Johannis, quod lingua vernacula „áldomás“ vocare consueverunt.“ Az 1545-ki sz. György napjára kihirdetett tordai országgyűlés.

Plutarch azt is megírta Convivalium Quaest. decade 3., hogy hajdanában áldás nélkül nem boroztak. E jó szokás divott Etele udvarában is : „A pohárnokok kupát nyújtottak, mint azon a tájakon szokás — mond Priscus Rhetor — hogy evés előtt áldást mondanók,“ — „Vota faceremus.“

A „libatio“ pedig abból állott, hogy az ivó a borból valami keveset kilocscsantott az Istenek tiszteletére, kik nem esznek, nem isznak. „Dii nec escis, nec potionibus pascuntur“, mond Cicero. Az „Ambrosia“ és „Nectar“ titkos értelműek. — De a scythák a közönséges szokástól egészen eltértek, mint Lucian in Toxari sive Amicitia emlékezetben hagyta : „Arsicommas csészét kívánt, egy cseppet sem öntött ki, mivel nálunk nem szokás a bort kilocscsantani, úgymond : ez Isten bántásának tartatik.“ — „Arsicommas postulata phiala, non libavit; neque enim mos apud nos vinum effundere, quia magis contumelia ista esse iudicatur in Deum.“

Megemlítendő, hogy ős időkben nem szoktak emberek egészségére „áldomást“ üríteni. „Libationes honoris causa, quibus in bibendo utuntur, qui merum potant, apud veteres non fuerunt in usu, ut ait Theophrastus de Temulentia“ Atheneus idézett helyen.

Továbbá, hogy a magyar két hazában minden szerződés, adás-vevés „áldomással“ erősített meg : Verbőczy Istvánnak hármas könyve P. III. tit. 34. §. 3. peres ügyek tárgyalásakor a vevő az eladót tartozott előállítani, vagy csak azt, a ki az „áldomást“ felköszöntötte : „qui mercipotum, hoc est, victimam emptionis et venditionis, more solito, benedixisset.“ Ez az „áldomás“ egy szőlőeladásról szóló 1424-dik évi levélben Fejér

Györgynél Cod. Dipl. X, 6, 628. „victima bibitionis“ nevezetik. „Huic autem venditioni, seu victimae bibitionis interfuerunt probi viri.“ — Ugyanezt rendeli az idézett tordai gyűlés is : hogy mikor az adás-vevés városon vagy falún történik, a vevő jámbor emberek előtt tartozzék „áldomást“ adni : „poculum Sancti Johannis, quod lingua vernacula „áldomás“ vocare con-severunt, in signum iustae emtionis dare debeat.“ — Azért tud-niillik, hogy ha perre kelne a dolog, az „áldomáson“ jelen volt tanúk tehesenek az igazságos és törvényes adás-vevésről bi-zonyságot. Ha pedig az adás-vevés városon és falún kívül ment végbe, a vevőnek „szavatost“ kellett előteremteni : „Emtor evictorem, quem lingua nostra „szavatos“ dicunt, dare tenebitur.“

Miskolcz város jegyzőkönyvében mondatik 1575-dik évre : „Az áldomást is (a vevő) Kwbak mjhalj mindenestwl magára vethe.“ 1666-dik évre : „Eodem Anno dje 6. men. Apr. Tótt Benedek az Procurátorságra beállott, melynek igazságos áldo-mását is megadta. Egy forint ára bort, tali modo et conditione : hogy ezen mostani becsületes tanác ellen senkinek nem szol-gál.“ Borsodmegye VII. számú jegyzőkönyvében 783. l. 1663-ik évre : „Az áldomást is én mondtam fel, mikor Molnár Máthé-nétul ezen lovakat Kovács Máthé megárulta.“

Az eddig mondottakból bizonyos, hogy pertárgyalás-kor mindenha azon személy lépett föl hiteles tanúkép, a ki az áldomást felköszöntötte, vagy az áldomáson jelen volt, s hogy a bírák az ő vallomásuk nyomán hoztak ítéletet ; ezért az áldo-más-fölmondó törvénykönyvünkben és az oklevelekben régiesen „Pristaldus“, Poláldó ; mostani kiejtéssel : per-oldó. Ezt azonban még nem régiben Szalay László is kereken tagadta Magyaror-szág történetének első kötetében a 120-dik lapon olvasható 69-ik jegyzetben : „A gyermekes szószármaztatók a „pristaldus“ „prestaldus“ szót „peroldó“-nak olvasták ; mások, kik őseinkben fonákül a szlávok növendékeit látják, nem tudom micsoda tót gyökeret lappangtatnak e szó alján. Frank Ignác véleménye előttem sokkal valószínűbb, ki a „prestaldus“ nevet longobard eredetűnek tartja, s e két szóból „presto“ (kész) és „aldio“ (al-sóbb állású személy) származtatja.“

E tollharcznak is véget vet Miskolcz városának jegyző-könyve, melyben 1573-dik évre ezek az érdekes sorok irvák :

„Bornemisza Estuán az ő Annauál egyetemben czerélt egy Zölöth Vzazy Lászlónétól, mel vagion az Zent g'ergj hegyen. Egyik is Másik is, az Vzazyné kyt adot Bornemisza Estuánnak vagion az Berthalom deák melleth, kyt Estuán deák adot vagion az Veres mihálé melleth. Ehez adoth f. 40. Bornemisza Estuán Vzazynénak, Estuán deák az kyt adot Vzazynénak, azt megh mettette, meg nitatta, megh kapáltatta. de az Vzazyné Zölöthie parlagh volth. fedue, metetlen, ha penigh Vzazy Lászlóné az Zölöth, kyt Bornemisza Estuán neky adot, penszen valakinek eladná, hát Bornemisza Estuán penszével hozzá térhessen mindenek ellen. Ezeknek áldomás italán volthanak Első fő Byró varga Demeter, P e r a l d ó Tanda péther, Bakos andrás, váchy andrás, Senéj pál, Czepán vrban, Begere vrban, Pakos Ambr. zwch Anthall.“

Az „áldomás“ tehát nem német eredetű : a „Pristaldus“ sem idegen, hanem régi magyar szó.

PODHRADCZKY JÓZSEF.

A modenai kir. levéltár magyar történelmi szempontból.

A modenai levéltárak ¹⁾ közt a királyi, vagyis az ügynevezett Este-palatini ébreszt általános figyelmet.

Nincsen ország Európában, melynek történelmi látkörét ez ne gyarapítaná; s épen azért alig hogy az 1859-ki események folytán a tudomány elől kincseit elrejtő zárai lehulltak, már is a legtávolabb helyekről látogattatik.

Az estei ház több oldalú történelmi viszonyai Magyarországhoz pillanatig sem hagyhatának engem kétségben, hogy itt hazánk multjának is gazdag aknájára találhatok.

Az Esték már az Árpádokhoz rokoni kötelékekkel kapcsolóttak. III-dik Béla király és VI-dik Azzo, ferrarai őgróf nejei az antiochiai hercegnek Rinaldónak valának leányai; I. Aldobrand, II. András hitvesének, Beatrixnak volt apja; VIII. Azzo második neje Beatrix, II. Károly nápolyi király leánya vala, s következésképen V. István királyunk unokája. De azonfelül: Hunyadi Mátyás és I. Herkules is sógorok valának; Hippolit esztergomi érsek, a későbbi egri püspök pedig az utóbbinak harmadik fia volt. Nemkülönben a Jagello-házzal való rokoni viszonyaiknál fogva Izabellához, I. János király nejehez, II. János anyjához, sőt I. Ferdinándhoz is igen közel állottak az Esteiek, kik közül többen Magyarországon a török háborúkban is részt vőnek.

Mind e körülményekhez kötött reményeim mégis csak részben teljesülhettek.

¹⁾ A városi, a közjegyzői, a Campori őgrófi stb.

A XV-dik századbéli ferrarai tűzvészek ugyanis Árpád-anjoui királyaink okmányait végkép elpusztították. Ha létezenek is itt még az említett kort megelőző egynémely emlékek, mint például II. Andrásnak Beatrix-szal 1234. máj. 14-kén kötött házassági szerződése, melyet Muratori közöl (Antichit. Estense Modena MDCCXVII. Part. I. 420 lap), vagy III. Incze 1198. július 16-kán kelt brevéje (u. o. 379 lap), s melyben az említett pápa, az izlam elől Magyarországba menekvő Eliz antiochiai hercegasszonynak, az Imre király adományozta tornai járság birtoklására nézve pártfogását igéri stb., ezek a levéltár collectaneumaiból és a XVI. századi Peregrini Prisciano 5 nagy foliáns kötetből álló évkönyveiből (Historia Ferrariae, kézirat) mint másolatok keresendők ki. Az én feladatomban állott.

Szoros értelemben vett magyarországi okmányt tartalmazó csomag itt kettő létezik.

Az első Ungheria cím alatt egynémely magyar király politikai s magánjellemű levelezését, a másik a Magyarországon levő ferrarai követek jelentéseit foglalja magában. A Transilvania-csomag — melynek átvizsgálására időm nem maradt — hiteles tudósítás szerínt a legújabb időben egy másik csomaggal egyesítették, melyikkel? azt nem tudom — hogy nem a magyarral, az bizonyos.

Az első csomag foglalatja :

1. V. László 1452 s 1454. évekről való 3 darab s
2. I. Mátyás 1474-ből 1489-ig szóló bőrhártya-okmányai.
3. Beatrix királynénak testvérnénjével, Eleonorával és ennek férjével, I. Herkulessele folytatott levelezései.
4. II. Ulászló 1491—1515. évek közötti több rendbeli s
5. II. Lajos 1519, 1522 és 1526. évi 3 okmánya.
6. Mária, Lajos özvegyétől egy 1527-ki,
7. Szapolyai Jánosnak 1528, 1529 s 1535-ki évekről 3 okmánya.

8. Izabella királynénak 1540 és 1541-ről két levele ; továbbá :

9. I. Ferdinánd 1527—1556 ;
10. II. Mátyás 1608—1617 ;
11. Anna (elébbinek hitvese) 1612 ;

12. II. Ferdinánd 1617—1629 ;
13. III. Ferdinánd 1630—1634 ; és
14. Nejeének , Máriának 1630—1634. évek közt kelt okiratai. Végtére pedig :
15. V. Ferdinándnak két levele.

A legrégebbi okmány V. Lászlóé, abban Frangepán István gróf országos ügyekben Bécsbe hivatik ; a legújabbak V. Ferdinándnak 1831. évi február hó 28-ról kelt francia levelei, melyekben IV. Ferencz modenai herceget és a herceguét Mária-Carolinával egybekeléséről tudósítja.

A másik csomagban vannak :

1. Valentini Caesarnak , a Mátyás király udvaránál levő ferrarai követnek 1486 és 1487-dik évi jelentései.

2. Constabile Beltrandnak , Hippolit udvarnokának s az illető érsekség kormányzójának 1492—1493. évekről Esztergamból kelt tudósításai.

3. Damerius Tamásnak (Buda, jan. 15.) és

4. Runcius Dominiknek, Beatrix udvari káplánjának ugyanazon 1502. évről, valamint

5. Florio Valentinnak Pozsonyból 1582. évi január 22. és febr. 6-ról, és

6. Renato Catonak jan. 6-ról s 22-ről kelt jelentéseik.

7. Magyarország hadászati állapota 1582 ben. E szakavatott tollból eredő iromány épen oly részletesen kimerítő a magyar és török végvárak és erősségek őrzeteinek és felszereléseinek , mint a mezei hadak létszámának , fegyvernemének és az ország védelmére fordított költségeknek megismertetésében.

8. Sassateno Pensiero levele. Győr 1599. decz. 17.

9. Az 1669—1670. évbéli azon Zrínyi Péter, Pocobelli és Bargiglio-féle levelek, melyeknek másolatait már a tudományos akadémia bírja.

Ez okmányok legnagyobb része a XV-ik század végnyede s a XVI-dik elejéről levén, nemzeti államéletünk két elentétes korszakát tükrözik vissza : a dicsőség netovábbját és a hanyatlást.

Ott van a büszke Beatrix levele Eleonorához , melyben odavetőleg Bécsnek bevételére utalván : „ma — úgymond — fogadtuk a hódolatot.“ (Bécs, 1485. jun. 6.) De im félszázad

múlva a másik magyar királyné az osztrák ostromolta Budáról, a jövőnek sötét sejtelmeitől megtörött kebelrel ugyanazon bizonyos ferrarai udvarhoz a török segélyhad közeledését jelenti, „kitől ki tudja, mi véget érend még!” (Buda. 1541. mart. 15.)

Ott vannak a fényesnél fényesebb győzelmi jelentések, midőn ugyanis Mátyás egyszerre két császár ellen lobogtatván diadalmas zászlóit, ugyanegy időben Olaszország politikai eseményeiben, ha nem is döntő, de minden bizonynyal jelentékeny tényező, — a hatalmas Velence és a Vatican törekvéseinek szab vala határt. „Hisz — mondja neje -- ő felsége egymagában nagyobb sereget állíthat ki, mint egész Olaszország öszvesen.” (Beatrix levele Ferdinánd nápolyi királyhoz. Győr. 1482. april hó utolján.)

Ily nagyságról sújtatik le az erős nemzet a modenai okmányokban, hirtelen sebességgel ama törpülésig, midőn királya még a parányi Ferrara hercegéhez is kétségbe esve segítség után rimáukodik vala. (II. Lajos I. Alfonzhoz. Prága 1522.)

Egyébiránt az okmányok zömét a Mátyás, Beatrix, Hippolit, Valentini, Eleonora és Herkules között folyt levelezések képezik. A magaspolitikai s a legbensőbb családi üzengetések egymást váltogatják fel, hogy úgy mondjam, összekevertetnek azokban.

Beatrix 1487. évi január hó 4-kén Bécsből kelt levelében Eleonorának szíves gondoskodását a megfogantatási képességének létesíttetése miatt hozzá küldendő orvosra nézve megköszönvén, „várjuk őt — úgymond — és minden szert fel fogunk használni, csakhogy fiút foganthassunk.”

Valentini a ferrarai udvarnak jelenti : hogy a Hippolitot az esztergami érseki székből megerősítő bulla másolatát Rómából megkapó Beatrix őt magához hivatván, az iratot magasan feltartva, így szólt : „Követ, borraivalót érdelek ; itt a megerősítés!” Mire Valentini megcsókolva a királyné kezét, kérdé, hogy : miből állana e borraivaló ? „aranyozott modenai kések és villák kellenek nekem” volt a királyné válasza. (Valentini Eleonorához. Rez. 1486. oct. utolsóelőtti napján.) ¹⁾

¹⁾ Galeotusból tudjuk, hogy a villák ugyancsak Beatrix idejében jöttek divatba Magyarországon.

Egy másik tudósításában Valentini arra figyelmezteti a ferrarai hercegnőt, hogy Hippolitnak Magyarországra való küldetésével „az esztergomi 39 kanonok számára, ide nem értvén a királyt, ki szintén az, küldjön papi fővegeket (brette morale da prete), mik itt nagy becsben tartatnak.“ (Zágráb. 1486. jun. 6.)

Máshol a magyar királyné számára küldendő ajándékokat jelöli ki, úgymint : parmai sajtot, üvegnyeműeket és feanz-edényeket (majolica); a „királyné a maga részéről — úgymond a követ — hercegségednek kocsit küld. Mátyás királynak pedig készíttessenek a modenai Luccha mester által törökös kardokat, mert nagy örömet szerzett volt a királynak ama kard is, melyet a néhai török császártól ¹⁾ végrendeletileg kapott.“ (Cisterdorf. 1486. aug. 17.) A követ szerint Mátyás különösen a törökben gyönyörködék.

A Ferrarából Budára küldött ajándékok közt : rebarbara, manna s több egyéb gyógyszer, de maróni-gesztenyék és a Mátyásnak „mindenek fölött kedvelt étke, az eczetbe csinált cefalus-halak“ is előfordulnak.

Az anyai gondosság gyöngéd képét tünteti elő Eleonora hercegnő levele, melyben Beatrixot felkéri, hogy : „Hippolit érsek főtisztelendőségének ne adasson sokféle ételt, mert gyomorcskáját (stomachino) megterhelhetné.“

A lyoni vásáron 500 dukát értékben csipkét és vásznat bevásároltatandó Beatrix, az említett helyről vászonmustrát kér a hercegnőtől.

De e házias tudósításokon felül a tudományra, művészetre és az udvari életre vonatkozó adatokban sem szegények ez okmányok.

A ferrarai egyetemre járó ifjaknak Beatrix ajánló levelet ad vala.

A zene kiválólag pártoltatott a budai udvarnál. A zenekar kittäin művészekből állott, szerződtetendő tagjait maga a királyné jelölé ki, s olyannyira becsben tartá őket, hogy távol maradt családaiknak sajátkezüleg is ír vala üzeneteket. (Buda. 1486. márcz. 6.) A többi közt sürgeti Herkulest és Eleonorát, hogy a

¹⁾ II. Mahomedtől.

Zsigmond osztrák herceg szolgálatában álló Pál nevezetű orgonást bármily áron csábítsák el számára. Nemkülönben Valentini által felszólítatja az említett hercegi párt, hogy Péter czi-terást és a ferrarai hegedűsöket Budára küldjék hangverse-nyezni. „Ő Felsőgeik — írja a követ — a zenészek iránt bőke-züek; Sandrachiniért egész Segniáig küldtek, s egy 400 dukátot érő aranyos kelméből készült török öltözékkel, két rendbeli 100 dukátos selyem öltönyvel és egy ezüst serleggel megjutalma-zák“ ¹⁾ . . . „más hat énekes hasonló ajándékban részesítették.“ (Herkuleshez : Pozsony 1486. aug. 3.)

E levelekből Mátyás szenvedélyes érmésznek is bizonyúl. A néhai mantui bibornok gyűjteményének megszerzése végett egész levelezés folyt. De a kertészettől sem voná el Mátyás uralkodási gondjaitól szabad óráit; jelesül pedig új növényfajok behozatalára s meghonosítására fordít vala figyelmet. Többi közt 1489-ben Eleonora sógornéja florenzei dinnye s saláta, va-laminthogy egy zsák ferrarai magot küld nekie. Nagy öröme-re voltak a királynak az ugyanesak Ferrarából kapott olasz hagy-mák, melyeket azonnal kertje számára gondosan félre tenni ren-delt. (Beatrix : Eleonorához. 1487. jan. 12.); a már hazánk-ban ismeretlen fenocchi nevezetű zöldség tenyésztéséről is gon-doskodék.

Mily pompa s fény lehetett pedig akkorban Budán, a gyer-mek Hippolit mellé adatott udvari környezet mutatja, „mely — úgymond Valentini — két király fiának is sok lenne.“ (Német-ujváros : 1487. aug. 24.)

Hogy az akkoriban Európaszerte divó álarczos menetek és játékok sem nélkülöztek Budán, Eleonorának fiához, az ér-sekhez intézett levele bizonyítja, melyben ugyanis a hercegné, a múlt évi küldeményre hivatkozván, újból 56 darab álarcznak ő felségeik és János herceg számára való küldetését jelenti. Az irat végén az álarczok részletes sorozata áll. (Ferrara. 1489. jan. 13.) Nemkülönben a solymászatban is gyönyörködik vala az életvig királyné; a Muszkaországból és Erdélyből hozatott

¹⁾ A koszorús történetírónk, Horváth Mihály által a brüsseli levéltár-ból közölt „Körmöczbányai számadások“ kiadási rovatában Beatrix részéről fizettetett : „György zenésznek 10 dukát.“ „Énekeseknek 749 dukát.“

solymok megérkezését jelentvén, két olaszországit kér cserébe. (Herkuleshez : Bécs. 1488. febr. 4.)

Egyébiránt a komolyabb foglalkozásoktól sem volt idegen Beatrix. Több rendbeli felszólításai fekszenek előttünk, melyekben előolvasókat és tudós egyházi szónokokat és udvari káplánokat kerestet Olaszországban.

Hippolit gyermekéveire nézve a modenai levelek a XV. század nevelési módszerének tükrét képezik. Válogatott mesterektől veszi tudományos és énekbeni kiképzését, de a lovaglásban, sőt a csak 8 éves már a vadászatban is gyakoroltatik vala. (Hippolit : Eleonorához. Esztergam 1487. nov. 17.) ¹⁾ Mindenek előtt pedig a magyar nyelvet — *la lingua Ungara* — szokásokat és módokat kellett megtanúlnia. (Beatrix : Eleonorához, Pozsony 1486. aug. 4.) ²⁾; főúri játszó pajtásai mellett házi bolondok is adtak mulattatására. (Valentini : Herkuleshez. Pozsony 1486. aug. 3.) ³⁾

Fontosak a modenai okiratok politikai tekintetben is.

Hogy Mátyás király Ferdinándot, Hippolit testvérbátyját fiává szándékozik fogadni, hogy megérkezését Magyarországra feszülten várja, sürgeti, s egy dúsgazdag országnagy (*grand maistro*) leányával óhajtja vala egybekeletni — e körülmény mindekkoráig ismeretlen volt.

Ez ügyben legelsőbben is Beatrix Budáról 1486. év april hó 3-káról ekként ír Eleonorához : „Királyi ferjünk hercezséged fiát, a Nápolyban időző Don Ferdinándot magához akarja venni, hogy személye mellett legyen, s a hadászat rejtélyeibe avassa; Hippolitot — úgymond férjünk — nem az ő körébe

¹⁾ „Io me de bon tempo ad caccia, et ad altri piaceri, non ommittendo lofficio ne la scuola, sto sano per gratia de N. S. dio et cussi spero riverenze, per ladvenire perche layro et lo payse me satisfanno tanto che non se porria dire piu et dovunche vado, son ben visto et accarizito da tutti questi hongari, per humanita loro.“

²⁾ „Che habbia da imparare la lingua Ungara, et per haver da stare qua : pigliari li modi et costumi del paese accioche habbia da essere acceptato non solamente ad lor Sigr. Re nostro consorte : et ad noj ; ma ad tutti li baronj, et Signori hongari.“

³⁾ „Et tutti son baronj e nobili con quelli che vengono ad essere al soldo de sua reverente Sigria, come deli pazzi.“

tartozván, nekünk engedi át; máskülönben is igazságosnak tartja, hogy a főpapok az asszonyokkal legyenek. Ő felsége az illető ügyben sürgetve irt atyánkhoz, s mi is azt tevők; e leveleket im herczegségednek azon kéréssel küldjük át, hogy ha férjének és herczegségednek akarátjukban áll a gyermeket királyi férjünk fiául átengedni, azokat rögtön Nápolyba küldjék.“ Egy másik levelében a királyné kétszeresen is hangsúlyozza Mátyásnak komoly szándékát. (Pozsony. 1486. aug. 4.) Az e tekintetben folytatott levelezésből még csak Beatrixnak Bécsben 1488. jul. 28. kelt sorait idézzük, melyek által ugyanis az említett királyné Herkulest értesítvén, hogy a türelmetlenkedő Mátyás immár Ferdinándnak udvarát is berendezteté; egyúttal felkéri sógorát, hogy az említett fiút kevesed magával küldené, miután, mint Mátyásnak leendő fia, a magyar szokások és módok elsajátosítása végett ügyis magyar környezetet kap. „Lo quale li ha ordinata casa, et solum vole porta con esso le persone necessarie: perche le altre vole siano hungare: accioche si habbia ad conformare con le costume et modi hungarj poi che sua Maesta si lo piglia per figlio.“

Az 1489-ben Ferrarába érkezett Ferdinándnak már szeptember havában kellend Budára indúlnia, midőn egyszerre Beatrix Parma István gyóntatója által titkon a ferrarai udvarnak megüzenteti, hogy: „ha még el nem indult Ferdinánd — azontúl maradjon.“ (Eleonorához. 1489. sept. 16.) Egy óra ezután két hódolatteljes sima levél érkeze Mátyáshoz, melyekben a ferrarai herczegi pár a gyermeknek hirtelen bekövetkezett súlyos betegségét panaszolja. (Ferrara. 1489. oct. 10.)

A modenai levéltár új fényt derít Mátyásnak Dsemre vonatkozó diplomatai viszonyaira nézve is. Jelesül: az 1486. évben I. Herkules közbenjárásával a szultáni Magyarországba való megszőktetésének ügyében folyt alkudozások szerint: a megszőktetés könnyebbitésére négy különböző helyütt ugyanannyi néma, mindenike 3 lóval, — a magyar határra érkezvén pedig Dsem, az egészset rendező Spinola Baptiszt névtelen czinkosának jutalom fejében 100,000 dukát ¹⁾ lett volna Mátyás

¹⁾ Körülbelül mostani 2 millió 800 ezer frank.

részéről kiállítandó. (Herkules : Valentinihez. Ferrara. 1486. nov. 13.)

De Mátyásnak a szász Alberthez, a cseh Ulászlóhoz, a francia XI. Lajoshoz, valamint hogy a nápolyi királyhoz viselő politikai viszonyait illetőleg is sok újat merithetni a modenai okmányokból.

A mi pedig Hippolit esztergami érsekségre való kinevezetésének történelmi folyamát : az e részben fenforgó eselszövények és akadályok ellenében a kegyüri jogra féltékeny Mátyástól tanúsított erélyes buzgalmat, Beatrix alattomos mesterkedéseit, az érsekség akkori állapotát, magának Hippolitnak Segniából Zágrádba, innen Pozsonyba s Bécsbe való fényes útazását és díszfogadtatását, a királynénál való lakásának, életmódjának, környezetének részletes leírásait illeti — oly élénken ecseteltetvék azok ez irományokban, hogy egymagokban is kerekded történelmi korrajzot képeznek.

Mátyás haláláról a nápolyi király jelenti Eleonorának, hogy : „a magyar főurak elhatározzák, hogy mindaddig meg nem koronáztatják az új királyt, míg az utolsó zendülésnek és Mátyás halálának okozóit meg nem bünteti.“ (Nápoly. 1490. máj. 24.)

Fájdalom lengi át Beatrixnak férje elhunytát jelentő sorait. „E csapás által — úgymond Eleonora testvéréhez — az Estebáz reményei tönkre jutottak.“ (Buda. 1490. máj. utolján.)

Beatrix későbbi levelei hátramaradt nászhozományja miatt a magyar korona ellen a sz. szék előtt megindított keresetének ügyfolyamára vetnek leginkább világot.

1502-től fogva Nápolyból és Ischiából írott leveleiben egyébként se írja vala magát alá, mint : „la infelicissima Regina de Hungaria et Bohemia. Utolsó levele 1508. évi június hava 24-ről szól.

Egyébiránt a modenai levéltár *U n g h e r i a* czimű csomagának 1617-ig terjedő, s a Magyarországból kelt követi jelentéseknek pedig valamennyiét lemásolván, de a nápolyi s az I. Hippolitra (az érsek) jegyzett 3 csomagból is kikutatván a hazánkra vonatkozó irományokat, modenai okmánytáramat 510 darab okiratra szaporítám.

Korántsem akarom még ezzel mondani, hogy a magyar történelmet illető okiratok Modenában immár egészen kimerítettek; mert az említettem erdélyi okiratokon kívül még a különféle államoknak, különösen pedig a Német-, Török-, Lengyel, Moldva- és Oláhországoknak, valaminthogy Milanónak, Ausztriának és az Este-ház egyes tagjainak csomagáiban is még igen sok, hazánkat érdeklő okirat lappang.

Egyszersmind felhívom a tisztelt választmány figyelmét a külföldön, s különösen az osztrák udvarnál tartózkodó modenai követeknek több száz csomagra menő hivatalos jelentéseikre. Ezek közt a közös uralkodóház kifejtette közös viszonyainknál fogva, újabbkori történelmünk tekintetéből kiváltképen az utóbbiak bírnak fontossággal. Ide tartoznak: Calari Ferencz 1620—25, Bolognesi Octav 1629—48, Ederi és Erasmi Dániel 1693—97, Nigrelli Silvio gróf és Palavicini Gyula Cesar 1694—98, Ronchi gróf 1697—98 és Olivazzi örgróf 1710—21. jelentéseik. Gianini grófnak 1699—1708. évig terjedő, a Rákóczy szabadságharcot tárgyazó, valamint a Zrinyi-féle összeesküvésre vonatkozó Caprara Albert gróf jelentéseit is a magyar tud. akadémia, Mirese úr szorgalma által, már másolatban bírja.

Ennyit futólag a modenai magyar okiratok tájékozásául. A levéltár kamarai osztályáról multkor szólottam.

Rövid pillanatot vetek még a 90,000 kötetből álló modenai Palatini-könyvtárra.

Reánk magyarokra nézve legérdekesebb e könyvtár codex-osztálya, mely számszerint 1131 latin s más nyelvű, 1252 olasz, 253 görög kéziratból és 1450 incunabulumból áll. Összes létszáma tehát 4221 darab.

Ezek közt hungaricák :

1. Thurocz de Johannis Chronica Hungarorum. Auguste 1488. Exhordum Raldolt impensis Theobaldi Feger concivis Budensis. Három példányban. (XV. H. 36. — XVII. A. 9. — XIV. D. 17.)

2. Lega et confederatione tra i Re et Regni d'Ungheria et di Polonia del 1412. (kézirat. papír. 4 r. XVII. száz. I. * 16.) Másolatban bírom.

3. Lettere di diversi, e in prima un Conto di danari avuti e spesi di Giacomo Francesco Avolio, come Tesoriere dell' Illm

Signore D. Alfonso da Este per il Viaggio da esso fatto in Ungheria. (kézirat papir. folio. XVII. száz. II. * 24.)

4. Scrittura di Michael Apafi Principe di Transilvania. (Kézirat. papir. folio. XVII. száz. 11. * I.)

5. Antonius Mazza. Dei Successi d'Ungheria. (Kézirat. papir. 4-r. VIII. A. 3.) Budának 1541. évi ostromát tüzetesen tárgyalja. Egykorú. Másolatát bírom.

6. Anonymus. Ragguallio delle guerre d'Ungheria tra Cesare et Ottomanni. MDLXXXII. e MDCLXXXIII. (Kézirat. XVII. száz. IX. D. 11.)

7. Antonius Foresti. Le vite die Re d'Ungheria estratte da diversi autori. (Kézirat. 4-r. XVII. száz. X. E. 6.)

8. Petrus Cornelius, Attila. (Kézirat. 4-r. XVIII. száz. Fordítás (?) XIII. E. 4.)

9. Bonaccursi : Attila. (Kézirat. bőrhártya. XV. száz. V. B. 29.)

10. Antonius Sardi. Trattate sul d'arbori di Casa Reali. (Kézirat. papir. folio. XVI. száz. X. G. I.) A magyar történelmet a 165. laptól a 184-ig tárgyalja s végzi az 1572. évvel.

11. Pannoniai András kartauzi szerzetesnek : „De laudibus Estensium“ czimű bőrhártya-codexe. (Kézirat. 4-r. XV. száz. Ékes miniatűrökkel. V. B. U.) Erkölcstani műnek kellene lennie, de miután a szerző minden lapon tüzetesen bebizonyítani törekszik, hogy a keresztyénségnek legfőbb érdeke Magyarországot a törökök ellen folyt háborúiban segélyeznie — e codex bizvást a XV. századnak politikai irányművei közé sorozandó. ¹⁾

Az imént elősorolt kéziratokon felül a modenai könyvtárban még számos más codexek találatnak, melyekben a magyar ügyek ha nem is tárgyalatnak tüzetes folytonossággal, de az események fonalánál fogva szövegekben elszórt egyes adataikkal — jelesül pedig II. András nejét, Beatrixot és postumus Istvánt illetőleg, gazdagítják a magyar történelmet.

B. NYÁRY ALBERT.

¹⁾ A modenai hungaricák közé számíthatni még: Galeotti Martii : Narniensis. Libri duo de homine. (incunabulum. folio. év nélkül. — XIV. B. 13.) — Ungharia de Michiaelis Sermones predicabiles per totum annum. Parisiis 1501. (12-r. XIV. F. 32.)

Könyvismertetések, bírálatok.

V.

„A Rákóczyak kora Erdélyben.“ Irta Szilágyi Sándor. Első kötet.
Pest, Pfeiffer Ferdinánd tulajdona. 1868. 328 l.

Bajos dolog történeti műről írni, melynek csak első kötete fekszik előttünk. Olyan az, mintha valaki drámáról akarna ítélet mondani az első felvonás után. Nem is lehet tehát jelen soroknak czélja a „Rákóczyak koráról“ mint műről szólni, miután még csak a munka tervéről sem bírnak fogalommal: de néhány észrevételt tehetünk, minőt minden töredékre tehetni, mely a művet mint egész nem illeti. Parancsolja ezt a „Századok“ feladata, de parancsolja azt ama jelentékeny hely is, melyet Szilágyi buzgó munkássága folytán történeti irodalmunkban elfoglal, s melynél fogva műveit hallgatással mellőzni nem szabad.

Megvallom, nagy reménnyel vettem kezemhez a könyvet, azt hívén, hogy ez lesz Szilágyinak főmunkája, melyre sokféle tanulmányai és kisebb művei csak előkészületül szolgáltak. Az irodalomtörténet tanítja, hogy történetírók, kik művészi alkotásokat tartottak szem előtt, mint a nagy epicusok, többnyire egy főműben rakták le életüknek gyümölcsét. És csakugyan egy ember életének elég, ha oly műveket alkotott, mint a „Luziada“ a költészetben, „A római birodalomnak hanyatlása és bukása“ a történetben. ¹⁾ De reményemben csalódtam, és meg vagyok győződve, hogy maga szerző sem tartja művét ama

¹⁾ Az Ilias és Odyssea, (ha Homér műveinek vesszük), lényegileg csak egy művet képezvén, mint Ranke különböző munkái a 16. és 17. század történeteiről. kivételül alig hozhatók fel.

Horáczféle emlékek, mely nevét, az irigy idő daczára, az utókornak át fogja adni.

Szerző művének már csak szerencsés czímet sem választott, pedig a czím nem lényegtelen dolog. Mintegy dióhéjba szorítva elénk adja a mű főeszméjét, mely az egész egységének a lapját képezi. A czím bizonyos korlátokat szab az írónak, melyek közt mozogni, melyeket betöltenie kell, ha feladatának meg akar felelni. Így van az a legkisebb értekezésnél, így van történeti műveknél. Ezen kell alapulni a mű egész szerkezetének, ettől függ a helyes compositió, — mi ellen nálunk annyian és oly jelesek vétének. Szilágyi tán helyesebben nevezte volna művét az „Erdélyben uralkodott Rákóczyak“ történetének. A Rákóczyak kora Erdélyben a két György uralkodásából áll. Zsigmond ép oly kevésbé tartozik hozzá, mint nem Albert vagy V. László a Habsburgok korához Magyarországon. Nem tudom, ki fog-e terjeszkedni szerző II. Rákóczy Ferenczre is, mit nem hiszek, ámbár csak úgy beleillenék művébe, mint Rákóczy Zsigmond. De annyi bizonyosnak látszik, hogy nem fogja tárgyalni Erdélyország történetét oly széles alapon, oly behatón a nemzeti élet minden rétegébe, mint az újabb történetírás kívánja, mint Teleky Magyarországra nézve a Hunyadiak korában tervelte; viszontagságos, érdekes családi történet lesz, de nem Erdélyországnak, a nemzetnek története.

Azonban meglehet, hogy a folytatás meg fogja czáfolni e véleményt, és szerző magasabb szempontból indult ki művének conceptiójában, mint én, talán hibás compositiója folytán gyanítom: de van e műnek oly hibája, melyet már most látni, melyet a tudománynak, magának szerzőnek érdekében megróni szent kötelesség. Értem azon, más irodalmakban majdnem példátlan, de nálunk igen lábra kapott téveszmét, hogy a történeti elbeszélést levelestárral, okmánygyűjteménnyel, hogy ne mondjam, regestákkal lehet pótolni.

Megvallom, ily modor igen megkönnyíti a bíráló tisztet. Nem kell vizsgálnia, helyesen fogta-e fel szerző a jellemeket? híven adja-e elő az eseményeket? eltalálta-e a kornak hangulatát, színezetét? mert minderről szó sincs. A kérdés egyszerűen csak az lehet: mennyire teljes a gyűjtemény? és erre nézve Szilágyi szorgalmát csak dicsérhetjük, mert sok új — habár

nem is mindig fontos okmányt — gyűjtött össze. Azonban itt oly művel szemben, mely már feldolgozás akar lenni, meg nem állapodhatunk. Említünk kell előadási modorát, mely azonban oly rossz, hogy ily feldolgozást történetírásnak még csak távolról sem lehet nevezni.

Nem szükséges a világirodalom nagy történetíróira, Tacituson kezdve le Macaulay-ig, hivatkoznom, magából a dolog természetéből foly, hogy a történetírásnak fő, hogy ne mondjam egyedüli feladata az elbeszélés, mert a reflexiók is csak annyiban jogosultak, a mennyiben a történeteket felvilágosítják. Fel kell mutatni az eseményeket, azok rugóit, és hogy az utóbbit tehesük, meg kell ismertetni a cselekvő személyek jellemét. De mit tesz Szilágyi? Hívségesen leír minden jelentéktelen levelet, országgyűlési végzést; egy betűt sem enged el a 17. század nehézkes nyelvezetéből, sőt még a latin bevezetés és befejezéstől sem kiméli meg az olvasót, mintha minden sor, mit ő fedezett fel, fontos is volna: de nincs egy szava, egy vonása, melylyel egy Bocskaynak, Homonnaynak, hősének a Rákóczyaknak egyéniségéről, jelleméről fogalmat nyújtana. Nem értem, hogy lehet Bethlen Gábor nagy, I. Rákóczy György ravasz, ildomos alakjának csak annyi figyelmet szentelni, mint bármily író deáknak, ki a portának vagy Mátyás herczegnek diplomatiái iratait fogalmazta, pedig úgy van. Jelen műben a személyek csak akkor lépnek fel, ha leveleket kapnak vagy irnak; s ha szerző itt-ott valami régi íróból idéző jel közt egy-egy epithetont ragaszt is nevük mellé: másrészt majdnem félénken kerül mindent, mi alakjaikat egyéníteni, elbeszélését — a mennyiben annak lehet nevezni — színezní, érdekessé tenni képes volna.

Hallom az ellenvetést: e modornak mégis egy nagy haszna van. Tisztán, menten subjectív felfogás és botlásoktól tünteti fel a multat, s a történetet nem hagyja költeménynyé fajulni.

Nem ide tartozik fejtegetni, mennyire szabad terjedni a történetírásban a subjectivismusnak, mely szintűgy benn van a kűtfőkben, mint működik minden következtetésben, ítéletben, a mindennapi élet eseményeiről; de bizonyos, hogy a Szilágyi által követett modor mellett a múltnak sem teljes, sem hű képét nem nyerhetjük. Vajon megismertetne-e Horváth Mihály az

1823—1848-ig terjedő reform-időszakkal, ha csak az 1832/6, az 1840 és 1844. törvényczikkelyeket, az úrbéri, váltó és kereskedelmi törvényeket másolta, és hozzá még az országgyűlési diariumokat, és talán a „Pesti Hirlap“ czikkeit excerpálta volna? Vajon ismerhetni-e az octoberi diploma történetét, ha a „Wiener Zeitung“-ban a Handbilleteket végig olvassuk, melyeket Vay és társai kaptak? Bizonyára nem! és Szilágyi körülbelül ily modorban ír. Okmányokat, leveleket legtöbb esetben kéllőleg nem is érthetünk, ha a viszonyokat, melyekben keletkeztek, a személyeket, kik azokat irták, nem ismerjük. Hányszor téved az író, hányszor ferdit szándékosan, külfönösen diplomatiái okmányokban, melyeknek sokszor egyedüli czéljuk a valót eltakarni? Igaz, hogy mintegy circulus vitiosusban mozogva, sokat csak azon okmányokból tudhatunk, de nem m i n d e n t. A legtöbb esetben más segélyforrásaink is vannak, a a végszükségben a logika és psychologia, melyekkel az okmányokat, s ezekkel viszont máshonnan szerzett ismereteinket kiegészíthetjük, és csak a legkritkább esetekben beszélnek az okmányok maguk teljesen híven, érthetően. Egy okmánygyűjtemény tankönyvhez hasonlít, melyet a tanár, kinek annál többet kell tudni, magyaráz. Szilágyi azonban, mint a hanyag professor, csak a tankönyvet morzsolja le a tanítványoknak.

Nem tudok érvet e modor mentségére, mely a múltból köveket és forgácsokat ad, kész épület helyett, kivévén ha főfeladatnak tekintjük, minél rövidebb idő alatt minél többet írni. Míg a valódi történetírásnak nehézségei csak akkor kezdődnek igazán, midőn a kész anyagba lelket önteni, a valót a hamistól megválasztani kell: szerző modora mellett elég másolatait időrendbe szedni, és a nyomdába küldeni. Gyűjteményes munkánál ez elegendő is: de nem történeti, irodalmi műnél. Sajnáljuk, hogy épen szerző tévedett ez ösvényre, kinek hivatása volna valódi történetíróvá lenni. Mi sem bizonyítja azt inkább, mint ama két-három lap a jelen műből, melyben Erdély állapotát Bocskay fellépésekor festi; valóságos oázis a puszta sivatagban. Irodalmunk érdekében reméljük, hogy szerző nem fog megállapodni azon modornál, melylyel jelen művét kezdte: magasabbra fog törni, mert magasabbra képes.

VI.

„Martinuzzi bíbornok és a reformatió Magyar- és Erdélyországban.“ Irta
Schwicker János Henrik. 1867.

Magyarország története hazánkon kívül is oly alapos tanulmány tárgyává válik, és nem ritkán oly becses adatokkal gazdagul, miszerint, ha tőlem függ, a „Századok“-ban állandó rovatot nyitnék: „Magyarország története a külföld irodalmában“, — nemcsak olvasóink, de íróink is nagy köszönetről vennék, ha felszínen tartatnak mindazon közleményekre nézve, melyek külföldön hazánkra vonatkozólag megjelentek.

Nem egészen külföldi, hanem osztrák folyóirat az, melyben Schwicker János Henrik hazánkfia, nagy-beckereki tanár, egy bennünket érdeklő értekezése megjelent, és melyet most röviden ismerttetendő leszek; t. i. „Kardinal Martinuzzi und die Reformation in Ungarn und Siebenbürgen.“¹⁾ Martinuzzi a magyar történet egyik legkiválóbb személyisége, és azért nem csuda, hogy költők és történetírók sokat foglalkoztak vele, de noha remek tollú életírója akadt Horváth Mihályunkban, a sohasem nyugvó történetvizsgálatnak köszönhetjük azt, hogy a híres bíbornokot és még híresebb státusférfit egészen új oldalról tanuljuk ismerni, t. i. az ő viszonyát az épen akkor fejlődni kezdő reformatióhoz. Schwicker lelkiismeretesen és tárgyilagosan használta fel az ide vonatkozó forrásokat, és a nélkül, hogy hőse iránt — mint ez a biographusoknál sokszor megesik — elfogult előszeretettel viseltetnék, helyes ítélettel mozgalmak korának azon álláspontjára emeli, mely őt megilleti. Ezen értekezés, fent kiemelt eredetiségénél fogva, élénk vonásokkal ecseteli az erdélyi vallásújítók főszereplőit, és ez által méltán oda utalt, hogy Martinuzzi kora nemcsak a török anyagi hatalommal való harcok korszaka vala.

A világos, átlátszó szöveg gyakran jegyzetekkel kísértetik, melyek tanúságot tesznek, hogy szerző nem elégszik meg a

¹⁾ Megjelent az Österr. Vierteljahrsschrift für kath. Theologie, VI. folyam, harmadik füzet 397—448 lap; külön lenyomatban is Bécsben 1867. Holzhausen Adolfnál.

készen talált adatok mechanikai összefűzésével. Ha szerző egyik helyen azt mondja, hogy a Schematismus Cleri Dioecesis Csanadiensis gyökeres átvizsgálást igényel, mi nézetét tökéletesen oszjtjuk, hozzá tehetjük még, hogy ezen kívánsága tán nem sokára teljesülend. Ha a csanádi püspökök névsora tudományos bírálattal már meg volna állapítva, meg volnék kímélve e kérdésben szerzőtől eltérő véleményt mondani. Schwicker t. i. Czibak Imréről azt állítja, hogy nem világi, hanem egyházi ember lett volna, ki legalább az alsó szentségeket nyerte. Követvén Timont (Epitome 126. lap) Czibakot „választott“ csanádi püspökül feltünteti. E nézet ellenébe hivatkozom Jászay Pálra, ki, midőn elősorolja, hogy 1526. évben miféle tekintélyes nemesek és országnagyok sereglettek Zápolyához a tokaji gyűlésre, mondja: Várday Pál egri érsek, e g y e d ű l az óvakodóbb egyházi főrendből, Perényi Péter stb., palotai Czibak Imre stb. (A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után 80—81. lap.) Itt tehát Czibak világosan kirekesztetik az egyházi rendből. Czibak 1527. évben temesi főispán volt, és bírta a nagyváradai püspökség javadalmait, mindkettőt hűségeért nyervén jutalmul Zápolya Jánostól; de sem a csanádi püspökség jöszágait nem bírta, sem csanádi püspök nem volt, a mint egyáltalában nem tartozott az egyházi rendhez, noha a nagyváradai püspöki címet is irta neve mellé.

Érdekesen állítja össze Schwicker az adatokat Martinuzzi váradai püspökségének idejére nézve, és ez alkalommal úgy érvel, hogy Martinuzzi soha sem volt csanádi püspök, és így elveti a csanádi püspökség névtárának állítását, mely őt 42-ik püspöknek befogadja, valamint Pray sejtelmét, ki azt írja ¹⁾: „Úgy látszik, miszerint György előbb csanádi püspök volt, és 1539. év óta a váradi is tartá evvel együtt.“ — E kérdésben sem lehetek egy véleményen Schwickerrel, mert bizonyos, hogy Zápolya János 1539. évben Martinuzzi Györgyöt és Barlabassy Jánost csanádi püspöknek kinevezte, és hogy a pápa mindkettőt méltóságában megerősíté. (Magyar Sion I. folyam 250. lap.) Miként történhetik mégis, hogy a nagy-váradai püspökség névtárában Martinuzzi 1534. évtől 1550. évig váradi püspökül em-

¹⁾ Specimen Hierarchiae Hung. II. k. 187. l.

lítették, ezt vizsgálni nem hozzám tartozik, vagy legalább nem a mai nap feladata.

Szerző haladását, ki most „Mária Theresia's letzte Regierungsjahre 1763—1780“ czimű munkán dolgozik, és a bécsi könyvtárak kútfőit használja, érdeklődéssel fogjuk kísérni, és reményeljük, hogy történelmünket még szép munkákkal fogja szaporítani, — tán még magyar nyelven is.

PESTY FRIGYES.

T Á R C S A.

— Magyar Történelmi Társulat. Társulatunk april 2-án. gr. Mikó Imre ö nmlga elnöklete alatt tartotta szép számú v. tagok és szakkedvelő közönség részvéte mellett, tárgyokban gazdag választmányi ülést.

1) Miután a múlt ülés jegyzőkönyve felolvastatván, hitelesítették: titkár az újon jelentkezett 11 tag nevét olvasá fel. Ezek közül három (Pauer János cz. püspök és akadémiai tag, Kendeffy Árpád és Papi Balogh Péter a debreczeni orsz. gazdaszáti fótanoda igazgatója) alapítók 100—100 frttal. A 18 évdíjas új tag között találjuk Kecske-mét jeles monographusát, Hornyik János akad. tagot, Dankó József esztergomi kanonokot, a „Györmegyei Sabária“ stb. iróját, Hegyessy Kálmánt, Gibbon magyar fordítóját stb. Tagságukban mindnyájan egyhangulag megerősítették.

2) A Pesten tartandó tavaszi közgyűlés kitűzése kerülván szóba, a választmány abban állapodott meg, hogy e nagygyűlés — melyre a társulat minden tagja hivatalos, és szavazati jogát gyakorolhatja — május 13-ik és 14-ik napjain d. u. 4 órakor lesz megtartandó az Akadémia palotájában. És pedig az első napon zárt ülés, melyen a társulat belügyei tárgyalatnak, a választmány új tagokkal kiegészítetik s esetleg bővítetik, a pénztári számadások előterjesztetnek stb. Másnap, 14-kén tartatik az ünnepélyes nyilvános közgyűlés, melyen a megnyitó beszéd tartását a választmány kérésére gr. Mikó Imre elnök ö excja kegyeskedett megígérni. Ezután következik a titkári jelentés a társulat lefolyt évi működéséről, állásáról. Majd Révész Imre történelmi és Rómer Flóris régészeti értekezései, végül elnöki zárszó.

3) Titkár felolvassa Karácsonyi Mihály v. tag levelét, melyben nevezett veterán tudósunk jelenti, hogy „Árpád emléke“ cím alatt a martius havi ülésen tartott értekezését külön füzetkében kinyomatván : a belőle befolyó jövedelmet a társulat részére felajánlja, a minthogy az eddig elkelt példányok árát 25 frt 40 krt ezennel a levélbe zárja, s az időnként még befolyandó összegeket hasonlóképp át-szolgáltatandja ; egyszersmind nevezett értekezésből 150 példányt is ajándékoz a társulatnak, értékesítés végett. Éljenzéssel fogadják a jelen voltak az ősz tudós lelkes ajánlatát, s jegyzőkönyvileg is kifejeztetni határozták a társulat köszönetét. Az ajándékozott 150 példány könyv-árusi úton értékesíttetik.

4) Botka Tivadar két rendbeli nagybecsű értekezést olvasott fel. Egyik a Körmöczbánya város erdőségei közt, a Garamra Radvány felé dülő határsziklán lelt s értekező által megvizsgált és hív hasonmásrajzban bemutatott ősről szólt, mely ismeretlen jegyekkel (rúnák?) a sziklába van vésvé. Az ezen határszirttől mintegy 300 lépésnyire a körmöczi határon belől fekvő másik kő hasonlóúl iratos ; ennek rajza is fölvetetett. Botka második értekezése — melyet terjedelménél fogva csak töredékesen olvashatott fel — hosszas kutatások eredménye : „Tájékozás az eltűnt magyar Valkó vármegyéről.“ Számos új adatot tartalmaz, melyek a Dráván túli vármegyék homályos múltjának földerítését úgy történelmi, mint közjogi, továbbá geographiai és népismeii szempontból tetemesen elősegíthetik. Valkó vármegyét (ma Szerém és Verőcze része), mint Botka a helynevekkel és birtokos családok neveivel bebizonyítja, hajdan úgy szólván egészen tősgyökeres magyar nép lakta, melynek maradványa már csak az ott létező néhány református községből áll. A többi kipusztult vagy elszlávosodott. Mind a két becses értekezést egész terjedelmében lesz szerencsés a „Századok“ közölhetni, a jeles szerző szíves engedelméből.

5) Rómer Flóris tett jelentést legközelebbi nógrád- és gömörmegeyi régészeti kirándulásáról, s annak különösen Pilínyen, Lapujtón és Egyházas-Báston kivált a ceramikára nézve váratlanul gazdag eredményéről. Számos őskori igen ritka alakú cserépedényt be is mutatott, másokat b. Nyáry Jenő — azon vidék áldozatkész és szenvedélyes régiségbúvára — szép rajzai által ismertetett meg ; végül teljes elismerését nyilvánítja b. Nyáry lelkes fáradozásai iránt, mely elismerést a társulat is magáévá tévén, jegyzőkönyvileg kifejezni elhatározá.

Rómer az említett régiségek némelyikét oly annyira nevezeteseknek találja, hogy azokat a francia és német közönséggel is megismertetendi.

6) B. Orbán Balázs, a Székelyföld e fáradszónak bújára, olvasá fel az udvarhelyszéki Küküllő- és Olt-menti szorosok régi hegyi erődöiről irt értekezését, constatálván azon érdekes tényt, hogy a Jordanes által említett Bonta és Tava szorosai a nevezett helyeken léteznek: a minthogy a székely nép még ma, másfélezer év mulva is, megtartá e helyneveket, s az első helyet most is Bonta s a másodikat Tepej vagy Tabaj (= Taba, Tava) szorosának hívja. Az ott látható romoknak értekező alaprajzait is bemutatá. Egyébiránt ez csak kis töredék b. Orbán nagy munkájából, melylyel ő a Székelyföldet történelmi, régészeti, helyrajzi és népismei tekintetben ismerteti; e mű számos illusztrációval összesen hat kötetre terjed (Udvarhelyszék, Háromszék, Csík és Gyergyó, Marosszék, Aranyosszék és a Barcaság) s szerző hat évi ernyedetlen kutatásainak, utazásainak, fürkészeiteinek, gyűjtéseinek eredménye. Bár mielőbb napvilágot láthatna!

7) Titkár felolvasta G le m b a y K á r o l y v. tagnak K o l o g y v á r - P a l o c s a vidékét történelmi, régészeti, hadászati, hely- és népismei szempontból vázoló értekezését, mely a Szerémség ama nevezetes tájának egész kis monographiája. Emeli e táj érdekét, hogy itt fekszik amaz említett szlavonai egy-két református község, melyek magyarságukat mai napig híven megőrizték, és itt terülnek el a Koroghy bánok őslaka, Korog vagy Kologyvárnak Glembay úr által pompás, színezett rajzokban mérnöki pontossággal levett romjai. Mindenki érdeklődéssel fogadá az ismertetést s gyönyörködéssel szemlélte a mellékelt pontos rajzot és térképet, mely az egész kologyvár-palocsai mocsár környékét, faluit, s az ingovány szigetjein a közelebbi lecsapolás alkalmával elötünt számos kisebb-nagyobb régi erődök helyeit stb. ábrázolja. Glembay úr egyúttal a kologyvári romok általa eszközölt kiásatása alkalmával lelt 27 darab régiséget is szíves volt beküldeni. Ezeket Rómer Flóris mutatta be, s néhány darabot — különösen a római téglák és a cserépedények közül — jelentékeny érdekűeknek tart. Egyébiránt a beküldött régiségek nagyobb része (vas-sisak, fegyverek, kézi vas-eszközök, egy kis kerek aranygyűrű, ezüst- és réz- többnyire magyar és lengyel pénzek stb.) nagyobb részben a középkorból, sőt a XVI. s XVII-ik századokból valók. — Titkár megbízott, hogy Glembay tagtárs úrral külön levélben tudassa a társulat meleg köszönetét s továbbra is ajánlja óv gondjaiba a szerémségi antiquitasokat.

8) Nagy Imre v. tag küldeménye mutatott be: Nagy-Lajos királyunknak egy 1368-iki, Bolgárországbán, Zokol vára mellett kelt, Hahóthy Miklós részére szóló eredeti kiadványa, melynek főként igen szép és Lajos eddig ismert titkos pecsététől némileg eltérő pecsége, valamint datuma nevezetes. Beküldönek róla irt ismertetése a „Századok”-ban közzététetik.

Ezek után a hosszúra nyúlt ülés befejeztetett.

— **A Magyar Tudományos Akadémia f. évi nagygyűlései** a kitűzött napokon megtartattak. Megtartatott, és pedig nagyszámú és fényes közönség jelenlétében, az ünnepélyes nyilvános gyűlés is, mart. 21-kén, mely gyűlésen a fődicőségét — a többi szép beszédek mellett — mégis a történeti osztály aratta, koszorús Horváth Mihályunk lelkesen előadott, lelkesen fogadott kitünő értekezése által: „A vármegyék szereplése nemzetünk életében.” De ha a történeti osztály dicőségét aratott a nyilvános ülésen: a zárt ülések folyamára lehetetlen épen ezen osztály tagjainak keserűség nélkül visszagondolniok. Úgy látszik, az Akadémia többségének a történeti osztály munkás tagjaira csak akkor van szüksége, midőn dolgozni értekezni kell: de mikor az osztály jogos óhajításainak kielégítéséről, a hű munkások megjutalmazásáról van szó, — akkor ellene fordulnak s leszavazzák. E méltánytalan eljárás előharcza már a nagygyűlést megelőzőt martius 16-iki osztályülés alkalmával vívatott ellenünk, midőn a történelmi bizottságnak csak a saját magát igazságosan — nem is követelő — csak kért költségvetése ellen számosak részéről éppoly helytelen, mint jogtalan ellenvetések tétettek. De szóljunk a nagygyűlésről. Megjegyzendő, hogy az Akadémia egyik osztálya sem jár el oly szigorral a tagválasztásoknál, mint a történelmi, mely 1864 eleje óta egyetlenegy új belföldi tagot sem ajánlott, — holott némely osztály, (pl. a természettudományi s mathematicai) tuczatszámra szaporítá tagjait, olykor nem is írót s magyarul csak imigy-amúgy értéket is megválasztatván. Most a történelmi osztály le akarja valóroni a hálás elismerés adóját egy a külföldön folyvást munkálkodó, levéltárról levéltárra járó, az Akadémiát számos becses történelmi forrásgyűjteményekkel gazdagító hazánkfia: Simonyi Ernő iránt; kinek, hogy a magyar történetbúvárlat terén bokros érdemei vannak, eléggé tanúsítná egyedül az a körülmény is, hogy élő történetíróink

legnagyobbika, Horváth Mihály ajánlá őt tagúl, az osztály pedig oly egyértelműséggel fogadá el, hogy a titkos szavazás alkalmával is egy votum sem volt ellene. Simonyi volt a történeti osztály egyetlen új tag-jelöltje. S mit tön a t. Akadémia? Leszavazta, megbuktatta őt, a tudósban a politikust akarván büntetni, — míg más osztályok némely jelöltjeiben nem annyira a tudósokat, mint inkább a politikai pártembereket jutalmazták, legalább több ministeri tanácsos és titkár megválasztatása ide látszik mutatni. Valóban, mélyen elszomorító tünevény, hogy minálunk a tudományt is a politika itezzéjével mérik, hogy a pártérdek a műszak szentelt csarnokába is betolakodik. Simonyi azonban büszke lehet az őt megítélni illetékes történeti osztály egyhangú ajánlatára, s vigasztalhatja magát, hogy ő benne nem a tudós, hanem a szélső baloldali bukott meg, a mely tény azonban hogy mily világot vet az Akadémia többségére, nem akarjuk bővebben fejtegetni. — Tehát a történeti osztály egyetlen jelöltjét leszavazták. Másik javaslata osztályunknak az volt, hogy egy még 1861-ben választott levelező tag — nevét kiméletből elhallgatjuk — a ki példátlan, esőkönnyös hanyagságból vagy talán az Akadémia kicsinyléséből? székét e hét év alatt többszörös felszólítások daczára sem foglalá el: mint az alapszabályok azt már egy év leteltére világosan rendelik — törülteszék ki a tagok sorából. Az Akadémia alapszabályai azonban, úgy látszik, csak akkor tartatnak meg, ha épen egyik-másik matador szeszélye jónak látja. Tavaly egy rendes tagot, (mert politikai elvei nem tetszettek), hasonló esetben levelezővé degradáltak, — s most eme még hanyagabb tagot, kit a munkás történeti osztály szabályszerűleg kitöröltetni kívánt, mert a matadorok közt hatalmas védelmezői valának — az alapszabályok csúfjára meghagyák el nem foglalt székén. A legnevetségesebb indokok hozattak föl mellette. Szóval a történeti osztály egyhangúlag ajánlott egyetlen jelöltje megbukott, kitöröltetni kért tagja pedig — megmaradt; az új alapszabálytervezet tárgyalása is elhalasztatott.

Ime t. olvasó, nem a legnagyobb keserűség emléke kötheti-e a magyar történetirodalom buzgó munkásait az Akadémia 1868-iki nagy gyűléséhez?! Mindezeknek legyen bírója a nyilvánosság.

A mi a történeti osztály körébe eső pályakérdéseket illeti: a Vitéz-alapítványból hirdetett ily feladatra: „Számíltassanak elő az erdélyi külön diaeták 1540-ig“ versenyző két pályamű közöl, az osztály jelentése szerint, az I-ső szám alatti inkább csak kellő forrásismeret, és kritika nélküli compilatio levén, a II-ik noha amannál jobb, és sok

tudományos apparatussal van írva, szintén nem fejtén meg a feltett kérdést, kivált ennek jogi oldalát, másfelől körébe nem tartozó dolgokkal kelletlenül többet foglalkozván, a jutalomra egyik sem érdemesített. E szerint jeligés leveleik felbontatlanul átadottak az enyészetnek. Jövőre pedig :

1. Kivántatik Erdély polgári alkotmánya s közjogi állapotának ismertetése 1002-től 1540-ig, különös tekintettel Magyarországhoz való viszonyára. Jutalma a *V i t é z*-alapítványból *n y o l c z v a n* arany. Határnap 1871. január 31-ike.

2. Mióta él nemzetünk mostani czímerével és szfucivel? Voltak-e ezek előtt más jelvényei? s ha igen, melyek? s mi okból és mely alkalommal cseréltettek fel azok a mostaniakkal? Jutalma a *G o r o v e*-alapítványból *h a r m i n e z* arany. Határnap 1869. január 31-ike. A jutalmat nyercő mű az Akadémia tulajdona.

Befolyások I. Mátyás érmeire.

Azon nagy horderejű, s mindekkorig eléggé homályos kérdés megoldásához : miféle tényezői voltak nemzetünk egykori műveltségi állásának? — egyik elkerülhetlen segédtudomány az úgynevezett *e g y b e h a s o n l í t ó é r m é s z e t*, mely honi irodalmunkban csaknem egészen parlagon hever, s melyhez egy szerény forgácszal óhajtunk járúlni az alábbiakban. Célunk minden fölött, hogy honi tudósaink figyelmét ezen mostoha gyermekül tekintett tudomány számára némileg megnyerjük.

a) Aquilejai befolyás.

Az aquilejai patriarcha kised tartományának igen fényes szerep jutott az érmészet történelmében.

Érmei nemcsak számos országban örvendének közforgalomnak, de nem ritkán hatalmas fejedelmek által mintául is vetetének.

Ennek néhány példáját már Árpádházbóli királyaink alatt tapasztalhatjuk, mely a legnagyobb magyar király idejében ismét észlelhető lön.

Ugyanis Mátyás király a kised *J é z u s t* ölelő szűz *M á r i á n a* k képveretét kezdé használni érmein, utánozva ez által *R a j m u n d* aquilejai patriarchát, kinek érmei szintén ily képveretet tüntetnek elő. ¹⁾

¹⁾ De Monetis Italiae. Kiadta *A r g e l a t i*. I. 61.

Mátyás ezen tette ¹⁾ korszakot alkotott érmészetünkben, és kihatott egész azon időpontig, midőn a diadalgögös reactio kitörülte volt Magyarhont a sajátveretű érmeikkel élő országok sorából.

b) Római befolyás.

„Róma, hasonló nincs hozzád, bár rom vagy egészen,
Ép mily nagy voltál? látni ma romjaidon.“ ²⁾

Igy szól a költő az egykor oly hatalmas Rómáról. És a régészeti bajnoka önkénytelen utámondja ez ihletett szavakat, mert ő az ezredéves emlékérmékből látja, mily nagy volt egykor Róma, azon emlékérmékből, melyeket egykor talán ép egy diadalittas b a r b á r vett el a törpe utódoktól?

Nem az egykori római dicsőség romjai-e ezek is?

És e romok mégis dicsőséget hirdetnek, sőt még hódításokat is tesznek, mennyiben nem egy tekintélyes fejdelem által utánzatnak.

Ily utánzás nyomaival találkozunk a nagy Hunyadi Mátyás azon ezüst-emlékérmén, ³⁾ melynek

előlapi körirata:

MATHIAS REX HVNGARIAE · BOHEMIAE · DALMAT ·

Képverete: babéros fejű, s balra néző királyi mellkép.
Alatta ezen évjegy: 1469.

Hátlapi fölirata:

MARTI FAVT·

ORI·

Képverete: egy csapat lovasság. ⁴⁾

¹⁾ Lehetlen itt föl nem említnünk Heltai Gáspár azon téves névezését, mely szerint azt állítja, mikép már Sz.-István király használá érmein a szűz Mária képveretét. És nevezett királyt ilykép beszélteti halálós ágyán: „Én az Magyarországot ajánlottam még régen a szűz Mária Asszonyunknak . . . és az ő nevére verettem a Magyaroknak pénzét“ . . . (Magyar krónika Irta Heltai Gáspár. Nyomtatott Kolozsvárott. MDLXXIV. Most pedig ujjonnan Nagy-Győrben. MDCCCLXXXIX. I. 133.)

²⁾ Künn és Honn. Költemények H i a d o r tól. Szabadkán 1866. 81.

³⁾ R u p p: Magyarország ekkorig ismeretes pénzei. Budán, 1816. II. 95.

⁴⁾ Ezen éremről szintén említést teszen Sz a l a y: Magyarország tört. Lipse. 1853. III. 247.

Most már vegyük ezen érmet szoros vizsgálat alá : mennyiben vehető észre rajta római befolyás ?

Erre mutat először is a babéros fő, mely honi érmeinken itt fordul elő első ízben, s mely Julius Caesar óta, ki feje kopaszágát fődendő, viselt babért halántéka körül, kezde az érmeken divatozni.

Másodsor : szintén ily befolyásra mutat a hátlapi fölirat, melynek olvasásánál önkénytelen eszünkbe jutnak a világbíró római imperatorok érmein divatozott föliratok : Mars Propugnator, ¹⁾ Mars Victor, ²⁾ Mars Ultor ³⁾ és Marti Propugnatori ⁴⁾ — Ultori, ⁵⁾ — Victori. ⁶⁾

c) Az évszám első feltünte érmeinken.

A fűntebb ismertetett emlékérmeken többek között ezen évjeggyel találkoztunk : 1469.

Ez vala első használata az évjegynek érmeinken.

Éa ezen tekintetben hazánk nyugatnak több országát megelőzte

Erre nézve szolgáljon itt például Burgund, melynek érmein. bátor Károly idejében az 1472-dik évjegy vala először följegyezve. ⁷⁾

Egyébiránt Olaszhon volt azon állam, hol az évszámot legelőbb kezdik vala fölveretni az érmekre. És, ha nem csalódom, III. Ferencz forlii fejdelem tevé ezt először, kinek egyik érmén ⁸⁾ ímez évjegy áll : MCCCCVII.

A többi olasz uralkodó azután követé példáját.

Mátyás, kinek Olaszországgal gyakori érintkezései valának, kétségtelen ezeknek egyikét utánzá.

¹⁾ Bandurus : Numismata Imperatorum Romanorum a Trajano Decio ad Palaeologos Augustos. Lutetiae Parisiorum, MDCCXVIII. Tom. I. 39, 48, 60, 94 stb. II. 51, 131.

²⁾ U. a. : I. 171. 490.

³⁾ U. a. : I. 420, 468 stb.

⁴⁾ ⁵⁾ ⁶⁾ Ruppaz i. m. II. 95.

⁷⁾ Kornelis van Alkernade in de Gonde en Zilverengangbare Penningen der Graaven en Graavinnen van Holland, 135.

⁸⁾ De Mon. Ital. Kiadta Argelati. I. köt. LV. tábla.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy évjegy Mátyás idejében csak egyes emlékérmeken vala látható. A forgalomban levő érmekre pedig csak később, II. Ulászló alatt, kezdék kitenni. ¹⁾

Fridrich István.

Velencei státusiratok gyűjteményei. A bajor tud. akadémia történelmi osztálya, mely becses kútfők közzététele által nemcsak a német, hanem az általános világtörténet emelése körül is fényes érdemekkel díszeskedhetik, történettudományi értekezéseinek VIII-ik kötetében még néhány év előtt egy honi történelmünkre is fontos és nagy-érdekű cikket nyújtott. Ezen értekezés czime: *Dandolo doge s az általa megindított velencei okiratgyűjtemények.* Tudvalevőleg Velence legelseje volt azon államoknak, melyek rendszeres diplomatariumokkal, álladalmi okmánytárakkal bírtak. Megelőzte e tekintetben Franciaországot, Angliát és a német államokat is. Azon finom tervszerű tapintat, számítási biztosság, melyet ezen nevezetes állam politikájában csodálnunk kell, jobbra azon körülménynek tulajdonítható, hogy a velencei senatus mind a köztársaság belügyeiről, mind a külállamok viszonyairól folyton pontos és hivatalos információkat szerzett. Azonban ezen a senatus és a doge irodájában elszórt hivatalos irományok rendszeres egészebe foglalásának eszméje s a történelmi nyomozás elősegelésére a mai diplomatariumok, monumenták stb. mintájában a jövő kor használatára bocsátása Velence nagyhíru annalistájától, *Dandolo András* dogetől (1342—1354) származik. Azóta a ve-

¹⁾ Hunyadi Mátyás fémérmeinek azon faja, melyet értekező felhoz, többnyire újabbkori utánzatokban jött éremkereskedési forgalomba és nem bizonyos, vajjon az egykor Welzl birtokában volt évszámos egyetlen példány, egykorúság tekintetében kiállaná-e a szigorú bírálatot? A külföldet illetőleg, időszámításunk szerinti évföljegyzés Dánországban fordul forgalmi érmen legkorábban elő; kár, hogy a példány fentartásának némi hiánya miatt, az év szabatosan ki nem jelölhető. Fémérmeken, igenis Olaszországban jelöltetett ki az évszám; fájdalom, azon példányok, melyek a legrégebb évszámokat a hitelesség látszatával viselték, egy Langfuhrban, Danczka mellett lakó tudós gyűjtő által, hitelességek teljes megállapítása végett, Berlinbe Friedländerhez küldetvén, ellopattak s a bírálat alól ki lönek vonva. Ezen adatoktól eltekintve is, az évszámoknak érmeken első feltűnto iránti kérdés, melyet tüzetesen Mader vitatott meg először, bonyolultabb még, hogysesm reá egyszerű és szabatos választ adni lehetne.

S z e r k.

lenzei okmánygyűjtemények s hivatalos iratok világtörténelmi érdekekkel is bírnak, s alig van történelmileg szerepelt nemzet, mely ezen becses forrásokból nem merített volna. Dandolo eszközzése folytán létesült a *Liber albus* és *Liber blancus*, első Velencének keletteli összeköttetéseit, utóbbi az olasz nyelvű államok irányábani helyzetét, azokkal kötött szerződéseket, ügyiratokat stb. tartalmazza. Reánk nézve azonban nagyobb becsű a *Liber pactorum* című állami oklevélgyűjtemény, mely egyik legbecsesb s eddig igen kevésbé kiaknázott kútforrása a magyar-dalmát-velencei viszonyok történetének az Anjouk és Zsigmond korából. A turini békekötést s a rá vonatkozó okmányokat Wenzel Gusztáv e gyűjteményből már kiadta a „Tört. Tár“ XI-ik kötetében, s e fontos okirat már eleve képes lehetett bennünket meggyőzni a *Liber pactorum*-nak történelmi becséről.

Azon tárgymutató index, melyet a bajor akadémia jelen értekezésben közzététetett, megerősít e reményünkben. Nagy számmal látunk itt leveleket, melyeket Róbert Károly, Nagy-Lajos, Zsigmond és Mária királyok a köztársasághoz intéztek, a Magyarországra küldött velencei követek hivatalos jelentéstételeit stb. Különösen a gyűjtemény IV-ik és VI-ik kötete felelősszámban bővelkedik hazai történelmünket érdeklő okmányokkal. Ilyen pl. *Compositio inita inter Dom. Regem Hungariae et Dom. Petrum Ziani ducem super factis Jadrae et passagio ultramarino et securio Venetorum et Hungarorum 1322-ből* stb.

Még több érdekes oklevelet hoznék fel, de miután rövid ismertetésem célja csak figyelemgerjesztés volt, mellőzöm s a tárgy iránt érdeklőket a bajor akadémia tört. osztálya munkálatainak VIII. kötetére utalom.

Mind a három érdekes gyűjtemény, a *Liber albus*, *L. blancus* és *L. pactorum* eredetiben a velencei archívumban létezik, másolatban, mely pontosságára nézve megegyez az eredetivel, a bécsi csász. archívumba került. Sajnos, hogy eddig jobbára csak tartalomban ismerjük az érdekes okmányokat, melyek közzétéve fényt derítenének a közép-kori diplomácia történetének sok pontjaira.

Csillagh Gyula.

— **A Bercsényi grófok czimere.** A történelmi gróf Bercsényi család czimere, a híres kuruczfővezér egy gyönyörű metszetű nagy

pecsétének eredetije után leírva, a következő: ovalis paizs, melynek czifra párkányait két oldalról két koronás, álló oroszlán tartja; fölötte öt liliommal és négy ponttal ékes grófi korona, e fölött hullámszó szalag, C. N. B. D. S. betűkkel = Comes Nicolaus Bercsényi De Székes. Maga a paizs — mely fölött még egy szép angyalfő is és alatta virágs lombdiszítvány áll — hosszában két mezőre van osztva. A jobbik (heraldice véve) piros mezőn közepütt egy nagy, s körülötte négy kisebb aranykereszt látható, míg a bal, kék mezőben a magyar hármás bérez koronájából egyszarvú emelkedik ki; s ez utóbbi képezi a család tulajdonképeni czímerét, mely eredetileg bizonyára — mint a magyar heraldicában rendszeren — csak egy kék mezőből álló paizs volt, a hármás bérezcel, szarvorrúval. Mert a jobbról álló keresztcszimer — Jeruzsálem városáé. S hogy került ez ide? miért, mikor véteztett föl a Bercsényiek czímerébe? A család története szépen megfejtí. A kuruczfővezér öregapja, a később báróságot nyert II. Bercsényi Imre — kalandos és vitéz ember — a XVII-ik század elején a Szentföldön, majd Rómában járt, s itt a pápától felavattatott a szent sírlovagjává (eques auratus sacri sepulchri; l. Ból, Not. nov. Hung. I. 457.); s különös kitüntetésül ekkor engedtetett meg neki mint ilyenök a szent város czímerét saját családí czímerpajzsának jobbjára helyezhetnie. A középkorban e kitüntetés több, a Szentföldön megfordúlt lovagot is ért. Ime — a mire eddig senki sem reflectált — így került a Bercsényi grófok czímerébe Jeruzsálem városáé, a melynek mezeje azonban eredetileg ezüst színű volna, a kurucz Bercsényi Miklós pecsétjén alkalmasint csak a metsző hibájából van pirosra színezve.

Valentinus Bujdosó.

— **Tökölyi-naplók.** Azon Tökölyi-féle naplók és iratok, melyeket a gr. Erdödy levéltárban Thaly Kálmán 1866-ban fölfedezett s a magyar tud. Akadémia tavalyi ülései egyikén ismertetett: ugyan az ő szerkesztése alatt, az Akadémia által — mint már említettett — ki foguak adatni. E mű, mint értesülünk, a Monumenták „Írók“ osztályának XXIII-ik kötetét fogja képezni, s nyomtatása annyira haladt, hogy már 20 ívnél több készen áll; az egész azonban legalább 40 íves nagy kötetet-fog alkotni, mely két főrészre oszlik, úgymint: I. Tökölyi Imre saját írásí. E rész magában foglalja Tökölyi fejedelem 1689 iki, maga kezével írott naplóját; a keresztényen-szigeti erdélyi or-

szágyulás (1690) törvényzikkeit, Tökölyi saját példánya után; Tökölyi leveleskönyvét az egész 1694-ik évről, Tökölyinek 1704 és 1705-ben II. Rákóczi Ferenczhez írott sajátkezű leveleit, s Rákóczinak ezek egyikére küldött válaszát; Tökölyi 1705-iki leveleskönyvének töredékét, — végre ugyanak sajátkezűleg írt végrendeletét. II. Tökölyi Imre főbb híveinek naplói. E rész tartalmazandja Dobay Zsigmond naplóját az 1686—87-iki munkácsi várvédelemről; Sándor Gáspár naplóját 1693-ról; Tökölyi portai kapitiháinak (Bay Mihály, Orlai Miklós, Bay András) 1692—93-iki konstantinápolyi és drinápolyi naplóit, s befejezésül Tökölyi Törökországban bujdosó híveinek a portára 1699-ben benyújtott emlékiratát. — A gyűjtemény, megfelelő bevezetéssel ellátva, ha csak váratlan akadály közbe nem jő, június végére elkészülendő, s vele a Tökölyi-kor kétségkívül becses adalékkal fog gazdagodni.

— **Révész Imre** jeles történetbúvárunk, kinek történelmi dolgozatait mély alaposág s előadását velős magyarság jellemzik, mint értesülünk, közelebről ily czimű dolgozatot fejezett be s adott sajtó alá Debreczenben: „A levéltárak megóvásáról és rendezéséről, főtekintettel a magyar protestáns egyházi levéltárakra.“ E mű, mely mint szakirodalmi, nálunk eddig kevésbé cultivált téren mozog, egyszersmind hivatalos javaslat is, mely a tiszántúli helv. hitv. superintendensia april közepén tartandó közgyűlése elé fog terjesztetni.

— **A Bethlen-főtanoda.** A Bethlen Gábor által fejedelmi bőkezűséggel alapított, s utána a Rákócziak és Apaffy által kegyelt gyulafehérváryenyedi reform. főiskola monographiája P. Szathmáry Károlytól, mint könyvészeti rovatunk hirdeti, megjelent. Terjedelmes és díszes kiállítású kötetet képez e derék szerzőjének becsületére való mű, mely annyi érdekes adatot tartalmaz műveltség-történetünk köréből. Szathmáry — kinek jelen munkájából a múlt évről ismernek egy önálló részletet olvasóink — nagy szorgalommal szedett össze és gondnal helyezett itt együvé ügyszólván mindent, a mi e hazánk fejlődési történetében oly nevezetes szerepet játszott főiskola úgy bel- mint kültörténetéhez még egybegyűjthető volt. A nagyenyedi főtanoda beltörténete a hontörténet búvára előtt tanulságos, kültörténete pedig változatos, nagyszerűen szomorú catastrophákban gazdag, — elkezdve az 1658-iki tatár, folytatva az 1704-iki német, s befejezve az 1849-iki oláh dúlásokon, égetéseken, melyek e szépen virágzó intézet épületeit, gyűjteményeit, nagyszerű könyvtárát tudomá-

nyosságunk megbecsülhetlen kárára, elhamvaszták. A jeles fötanoda azonban mindenkor phönixként kelt ki hamvaiból, s Erdélyben a magyarságnak most is egyik világító lámpája. Szathmáry mindezeket történeti rendben adja elő, számos becses adattal, Bethlen Gábertól egész korunkig. Könyvét öt részre osztja: 1) Történeti előzmények. 2) Az alapítás kora 1622—58. 3) A megszilárdulás kora 1658—1704. 4) A teljes virágzás kora 1704—1849. 5) A feltámadás kora 1849—1862. Végül toldalék gyanánt, (a mi azonban nagy kár lesz vala, ha elmarad), közli a fehérvár-enyedi collegium főgondnokainak és tanárainak időrendszerinti sorozatát. Amazok közt leljük gr. Bethlen János fejedelmi tanács úr és kancellár, Rhédey Ferencz, gr. Bethlen Farkas kancellár, gr. Bethlen Miklós szintén kancellár, gr. Pekry Lőrincz a kuruczvezér, számos gr. Telekyek, s az újabb korból gr. Kendeffy Ádám, b. Wesselényi Miklós, gr. Mikó Imre stb. nevét a jelen főgondnok b. Kemény Istvánig. A tanároké között a Bethlen és a két Rákóczy György által német és angol földről hozatott híres tudósokat, Opiczot, Alstedot, Bisterfeldet, Piscatot, I. Károly angol király volt udvari papját, Basíre Izsákot; a magyarok közül a jeles hitvitató Keresztúry Pált, a magyar bölcészettan lángeszü megalapítóját, Apáczai Csery Jánost, a „Florus Hungaricus“ tudós szerzőjét Nadányit, a híres nyelvészt és orvost Pápai Páriz Ferenczet, az atyához méltó fiával Imrével; az újabb korból az érdemdús Szász Károlyt, mostan hasonnevű jeles műfordítónk s költőnk atyját stb.

De immár sokáig is időztünk a jelen munkánál, melyet ezúttal csak futólag akartunk ismertetni, hogy elmondhassuk, miszerint a t. szerző elismerést érdemlő fáradozásai teljesen méltók arra, hogy művét olvasóink szíves figyelmébe ajánljuk, s ezt annyival inkább, minthogy a kiadvány szerző sajátja. Óhajtjuk, hogy Szathmáry e műve oly pártolásban részesüljön, hogy a szorgalmas szerző ez által is ösztönt nyerjen a további buzgó munkálkodásra, — mert vajmi elkeserítő, ha az író sok évi fáradozásai gyümölcséül művéért még anyagi veszteséget is kénytelen szenvedni, a mi a magyar tudományos irodalomban — fájdalom — még mindig nem tartozik a ritka esetek közé.

— **Régi pecsét.** Balogh Imre kis-kún kapitány úrtól Szabadszállásról érdekes régi magyar köriratú községi pecsétlenyomatot kaptunk, szakavatott ismertető sorok kíséretében. E pecsét Szabadszállás városáé, alakjára nézve kerek, régi ezüstforintos nagyságú, közepén csinos paizsban három szál, liliomforma virág szolgál czímerül; a paizs

felett korona helyett 1622. évszám áll; díszes szegélyzetén e körirat olvasható : SZABAT : SZALASI : FALV : POCZETI : Az egész általában izletes és szép munka. „É régi pecsét — írja Balogh Imre úr — finom ezüstlemezből készült, úgynevezett köpüje — mely a pecsét felső lapján kerek kosáralakot képez s a bele alkalmazott fanyélnek tartóul szolgál — szintén ezüst. A pecsét keletkezése a községre nézve nevezetes időszakra csik : ugyanis 1622-ik évben kelt Thurzó Szaniszló nádor védelevele, melyben a törökvilág alatt feldúlt lakhelyeiről elszéledt s az ő jószágaira bujdosott kis-kúnokat régi lakhelyeikre, s ezek között Szabadszállására (Jorney : Keleti utazása, I. k. 307. l.) visszautalja, — tehát e pecsét évszáma a másodszori telepedést jelzi.“

Szabadszállás jelenleg használt pecsétje — mely a régi három virágon fölül egy csillaggal szaporítva címmerül megtartotta — 1820-ban, a hely mezővárossá emeltetésekor készült.

— **Magyarország 1661-ben.** Ha Csillagh úr cikkében említett velencei okmánygyűjtemények hazánk középkori viszonyaira vetnek érdekes világot : úgy a bécsi császári akadémiának kiadványa : Relationen der Botschafter Venedigs über Deutschland und Österreich im siebzehnten Jahrhundert, ¹⁾ melynek második kötete a múlt év végén jelent meg Bécsben és 12 jelentést tartalmaz I. Lipót koráról 1658—1699-ig, újabb történetünkre szolgáltat adatokat. Az említett jelentések leginkább Lipótra és tanácsosaira, a bécsi kabinet diplomatai czélzataira vonatkoznak ; éles eszű emberek közlik itt vizsgálódásuknak eredményeit a signoriának és megismertetnek bennünket ama hatalom belső szerkezetével, mely azon tájban Magyarországot oly nyomorulttá tette. Becses adalékok a hazai történethez, kivált ha meggondoljuk, hogy eddig a magyar történetirő a Habsburgok korával foglalkozván, jó formán hasonlított a hadvezérhez, kinek nem levén kémei, semmi biztos tudomása nincs az ellenséges táborról, és csak a külső jelek után kénytelen következtetni a mozzató erőkre.

E jelentések azonban közvetlenül is figyelmet fordítanak hazánkra, s talán nem lesz érdektelen közölni Molin Alajos jelentésének azon részét, melyben Magyarország állapotát 1661-ben festi.

„Mindenek előtt — így ír Molin — figyelmet érdemel a magyar királyságnak alkotmánya, mely ország inkább névleg mint valóságban.

¹⁾ Fontes rerum Austriacarum. II. rész. Diplomataria et Acta, XVII. kötet. Az alább közlött rész a 78. és kk. ll. olvasható.

van alávetve a császárnak, mert a magyar urak oly tág szabadságnak örvendenek, hogy nemcsak királyuknak, de még saját törvényeiknek sem engedelmeskednek, melyeket látszatra nagy lelkesedéssel hoznak az országgyűlésen, de azon kívül, mindannyian teljes féktelenséggel megszegnek. Minden főúr egy kis király, mert alattvalói rabszolgái. Azonban, bár maguk sem tartják meg törvényeiket, mégis a királytól megkivánják, hogy azokat pontosan teljesítse, és minden csekély áthágásra annyira féltékenyek szabadalmaikra, hogy annak visszavonását akarják. Védnökük, nem uruknak tekintik a királyt, és nyíltan mondják, hogy az ő szabadságukkal nem fér össze az alárendeltség. A németek ellen velük született ellenszenvet táplálnak, és ha nem volnának a török torkában, és nem volna szükségük segélyre, már elvették volna a koronát az osztrék háztól, melyet inkább szükségből, mint jószántukból tűrnek meg. Mondják, hogy a császár nem igyekszik visszaszerezni Magyarországának a török által elfoglalt részeit, nehogy a magyarok hatalomra vergődve, büszkéek legyenek, és levessék az alattvalói jármot, melynek csak nevéből is irtóznak. Az udvar jól ismeri a magyarok ellenszenvét és büszke természetét, és azért mindent megenged, elnéz nekik, úgy hogy nemcsak a polgári és büntető törvénykezésben hágy mindenkit saját belátása szerint cselekedni, hanem még az államügyekben is mindent elnéz, mindent eltűr. Azt mondják róluk, hogy ha a császár előszobájáig eresztenék a törököt, az még nem tartoznék legvakmerőbb és legőszintébb gondolataik közé. Alkudoznak azon kevés fejedelemmel, kik szomszédaik, nem fizetnek adót, ha maguk nem vetik ki saját hasznukra; megerősítik váraikat, és ha Bécsben ágyúkat és fegyvereket készíttetnek magánzóik: minden megengedettetik, hogy elégületlenekké ne legyenek. Valóságban az udvar ebből nagy hasznot merít, mert hozzászoktatva a főurakat az uralomhoz, ez édes méreghez, mely az értelmet elaltatja, ezek sokkal gyakrabban kapnak össze, és ennél fogva egymásnak ádáz ellenségei, miből a császárra azon haszon háromlik, hogy a legfőbbek magánvillongásokba lévén bonyolítva, a közügyekkel nem foglalkozhatnak. Az ellenségek felfedezik egymás titkait. Tervezeteik gyengék megoszlásuk folytán. Tanácskozásaiuknak nincsen alapja állhatatlanságuk miatt, innen a rendetlenségek, melyek az országot szerencsétlenné, gyengévé teszik, sem károsak, sem veszélyesek a királyra nézve, és e zürzavar kellemes összhang a császárnak, mert ha az ország kevesebb hiányokkal bírna, és erősebb volna, nem lehetne azt oly könnyen kormányozni, és az udvar, ezt jól tudván, legkevesébbé sem gondol

a bajok orvoslására. A pozsonyi gyűlésen ¹⁾ azonnal észrevettem, hogy a magángyülölködések erősebbek a közjó iránti buzgalomnál, és ámbár mindnyáján igen szerették Rákóczit ²⁾ és őt segítve a hazának használtak, mégis a magánérdek, a vetélkedés előremenni — felülmúlt minden más tekintetet. Így a nádor és érsek ellenségek levén, az egyik az aranygyapjas rendre, a másik a bíbornokságra vágyódott, mit el is értek. ³⁾ Nádasdy gróf utat akart magának egyengetni az államtanácsba, és ellensége gróf Zrini Miklósnak, ki hason czélra tör, melyet kevés idő múlva mindketten el is értek. A cancellár ⁴⁾ czéljaival, Forgách gróf és mások, mindannyian az udvarral szemben nagyravágyásuk, maguk közt gyűlölet által elvakítva, nem törődtek a haza romlásával, csak saját hasznukat láthassák, és velem egészen másképp beszéltek, mint cselekedtek; úgy, hogy hamar észrevettem, miszerint a velük való összeköttetésnek nem nagy haszna van, és sokkal alkalmasabb magamra vonni az udvar gyűlöletét, mintsem hasznot húzni a közügyre nézve. Mégis felhasználtam a találkozást, társalogni az urakkal és megnyerni bizalmukat, hogy annak idején a legtöbb hasznot húzhassam, ha a viszonyok arra kínálkoznának, mi aztán több alkalommal történt is, főképp midőn legutoljára Bécsbe jöttek, és Matteinek Rómába való küldetése elhatározottat, mi az első lépés volt a háborúra“

„Magyarország jelen állapota igen szomorú, mert kivévén az Ausztriához közel eső belső részeket, annyira zaklattatik a török által, hogy a népnek se vagyona, se élete nem biztos. Az 1606-ki béke óta, melyet a magyarok a legveszedelmesebb háborúnak mondanak, mert a törökök ez alatt több rosztat tettek, mint a háborúban, lévén nekik az adriai tengertől Erdélyig számos erődben több mint 80,000 emberük, mostanig módjukban volt Magyar- és Horvátországot mindénfelé háborgatni. Sok várát és helységet elfoglaltak. Saját végeikben, e béke ellenére, több mint 40 erősséget építettek, 150 német mértföldnyire kalandoznak, és a császárnak alávetett magyar földről naponként visznek rabszolgaságra embereket, úgy hogy a szerencsétlen lakosok nem biztosak este, nem lesznek-e másnap reggel a töröknek foglyai! Illetékes számítás szerint a béke óta a törökök egy fél millió rabszolgát vittek Magyarországból.

¹⁾ Az 1659-ikét érti.

²⁾ II. Rákóczy Györgyöt.

³⁾ Vesselényi 1662-ben csakugyan aranygyapjas vitéz lett, de Lippai nem nyerte el a bíbornokságot.

⁴⁾ Szelepcsényi.

Hajdan e virágzó ország alatt tíz királyság volt. Kilenczet most a török bír, magából Magyarországnak 100 vármegyéből 70-et a békében megtartott a török és csak 30 maradt a magyar királynak. ¹⁾ Ezen 30-ból a törökök a lefolyt 54 év alatt az 1606-iki béke óta mostanig húszat bitoroltak, elfoglaltak, mindig a barátság bizonyítgatása mellett, becsapásokat téve és dúlva, és csak 10, a legkevésbé termékenyek maradtak az országnak, ²⁾ de ezekben is folyton folynak a dúlások és a néptelenítés, annyira, hogy a szünteleni sarczok folytán a szegény végbeliek lassanként, hogy a rabszolgaságot kikerüljék, önként alávetik magukat a töröknek, ki seregét az ő felsége alattvalóin vett ezen sarczokból tartja. E szomorú állapot kétségbe ejti a nemzetet, mert látja közel végromlását, és kevésbé biztos, ha az ilyféle béke tovább tart, mintha nyílt háborúra kerül a dolog. Mondják a magyarok, ha a császár nem akarja őket védeni, engedje meg legalább, hogy a török oltalmába adják magukat, ki Bethlen Gábornak diplomát adott volt, melyben a porta biztosítja a nemzetnek minden szabadságát, ha meghódol neki és 10,000 magyar arany adót fizet. A felső vidéki urak kijelenték a császárnak, hogy nem maradhatnak alattvalói, ha Várad és Jenő a török kezében marad. Még rosszabb lesz, ha Erdély is elfoglaltatik, mert ezek védték zárva fekvő földjüket, melyet nincs módjuk megtartani.“

E rajz, bár némely részleteiben nem egészen pontos, általában véve hű képét adja az országnak amaz aggodalmas évben, midőn II. Rákóczy György a török által leveretvén, Erdély, a magyar függetlenségnek e védbástyája, végromlásra hajlott, és a magyarok, Zrinyi Miklóssal élükön, hasztalan sürgettek erélyes fellépést a török ellen.

P. Gy.

¹⁾ Molin, úgy látszik, egytíve veszi Magyarhonnal Erdély-, Tót- és Horvátország megyéit is, és ekkép kikerülhet a 100. A megmaradt 30 a következő lehet: Zala, Vas, Soprony, Mosony, Győr, Komárom, Pozsony, Nyitra, Hont, Bars, Nógrád, Trencsény, Árva, Thuróc, Zólyom, Liptó, Szepes, Sáros, Gömör, Torna, Borsod, Abauj, Zemplén, Ung, Beregh, Ugocsa, Szabolcs, Szatmár, Varasd és Zágráb. Magyar közjogilag létezett ugyan Pest, Esztergom és Hevesmegye is, de mert azokból a magyar király egy talpalatnyi földet sem bírt, Molin alig számítá a 30-hoz.

²⁾ Molin itt nem szabatosan beszél, mert ha husz vármegyében történetek is behódoltatások, azok egészben török hatalom alá nem kerültek. A menten maradt vármegyék ezek lehettek: Ugocsa, Ung, Beregh, Sáros, Szepes, Árva, Liptó, Thuróc, Zólyom, Trencsény; egyébiránt Mosonyban sem emlékszem hódoltságra.

— **XVII-ik századi ismeretlen naplók.** Két eddigelé ismeretlen, XVII-ik századi, magyar nyelven irt napló létezéséről értesülünk. Mind a kettő erdélyi. Az egyiket b. Orbán Balázs fedezte föl; ez bodoki Mikó Miklós naplója Báthory és Bethlen Gábor korából: tehát már a harmadik Mikó-féle XVII-ik századi napló. Az első ugyanis hidvégi Mikó Ferencz nagybecsű emlékirata (1594—1613), a második zsögödi Mikó Jánosé (Apaffy korából) s a melyet Torma Károly ismeretett, s a harmadik az először most említett Mikó Miklósé, melynek eredeti kéziratát jelenlegi tulajdonosa, t. Jancsó András úr, Peselneken, Felső-Fehérmegyében, hajlandó valamelyik hazai tudományos intézet részére átengedni. — A másik újon föllelt naplót Almásy István irta, 1687-től 1694-ig; ezt P. Szathmáry Károly fedezte föl, s tüzetes ismertetést küldött róla füzeteink számára. Közlendjük.

— **Vesselényi Ferencz levele Nádasdyhoz.** (Hajnik Imre gyűjteményéből.) Méltóságos! Gróf Jud. Curiae Uram, Fiam. Az könyörölő Isten nemzetünk kesernyet meghszánván, reminlem szíveink meghszáló kegyelme által akaria talpra állítását. Mely szivesen kaptam az Kgd méltóságos Istenes Oblatioián, böcsületes hittel kötölözet Secretariussa Nemzetes Szente uram megh fogja mondani; kihez képest édes Méltóságos Ur' fiam, folyamodván kgyelmes Istenünk segedelméhez, álhatatosan nyúlván, az haza javához; szeressük és érchük egymast, higye bennem egyebet az álhatatos jó igyekezetnél egyebet nem talál hanem tapasztal igaz szolgájának — Apianak. — Murány 29. Juli Anno 1666. — Vesselényi Ferencz.

— **Rövid hírek.** Történetíróink a húsvéti szünidőket, egyszersmind a tavasz kinyíltát, tudományos czélú bűvárlatok tételére használják. Igy Wenzel Gusztáv april első napjaiban Debreczen archívumainak s Nagy-Kállón a Kállayak nevezetes régiségű okmánytárának átvizsgálására rándult ki. Rómer Flóris Nógrádba utazott, hogy a b. Nyáryak által fölfedezett pilínyi östemetöt megsezmélje, s a további ásatásokra nézve utasításokat adjon. Ráth Károly, Nagy Imre és Thaly Kálmán pedig — sőt tán Véghelyi Dezső is — april 14-kén Győrött fognak találkozni, s másnap Hédervárra menendnek, hol gr. Viczay Hédér, Györmegye lelkes főispánja által meghivatva, a gr. Viczay-család terjedelmes levéltárában több napig fognak

búvárkodni. — E történetnyomozási működésekkel kapcsolatban megemlítjük, hogy Ipolyi Arnold az Árpád-királyok korabeli magyar egyházi szónokok történetén, Szabó Károly pedig Kritoboulos fordításán dolgozik, a mellett, hogy az erdélyi múzeum könyvtárának rendezését ernyedetlenül folytatja. — Nagy-Enyeden egy kertben közelebről ásás alkalmával mintegy 1400 db ezüst-pénzre és egyéb régiségekre akadtak, melyekről azt hiszik, hogy az 1658-iki tatárdúlás elől rejtették el egykor.

Történelmi könyvtár *)

— **Monumenta Hungariae Historica.** Magyar Történelmi Emlékek. Kiadja a magyar tudományos akadémia történelmi bizottsága. Első osztály: Okmánytárak. XIV-ik kötet. Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus. Árpádkori új okmánytár. A m. tud. Akadémia tört. bizottsága megbízásából közzé teszi Wenzel Gusztáv, m. akad. r. tag. 6-ik kötet. (A második folyam első kötete.) 890—1235. Pest, 1868. Eggenberger Ferdinánd m. akadémiai könyv-árusnál. 8-ad rét XXXVI. és 578. l. Egy-egy kötet ára 3 frt 15 kr.

— **Monumenta Hungariae Historica.** Magyar Történelmi Emlékek. Kiadja a magy. tud. Akadémia tört. bizottsága. Második osztály: Írók. VIII-ik kötet. Rozsnyay Dávid, az utolsó török deák történeti maradványai. Összeszedte s jegyzetekkel és oklevél-tárral kísérve kiadta Szilágyi Sándor m. akad. l. tag. Pest, 1868. Eggenberger Ferdinánd m. akad. könyv-árusnál, 8-ad rét 463 l. Ára 3 frt 15 kr.

— **Magyar Történelmi Tár.** A történelmi kútfők ismeretének előmozdítására kiadja a magy. tud. Akadémia tört. bizottsága. Szerkeszti Toldy Ferencz bizottsági tag és előadó. XIII-ik vagy a második folyam első kötete. Pest, 1868. Eggenberger Ferdinánd m. akad. könyv-árusnál. 8-ad rét 252 l. Több réznyomattal. Ára 1 frt 40 kr. (Mind e három akadémiai kiadvány Emich Gusztáv akad. könyvnyomdász nyomtatványa.)

*) Hogy e rovatot az újonnan megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tehesük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk (zöldfa-utca 4. sz.) beküldeni ne terheltessenek. Szerk.

— **Pót-füzet** ifj. K u b i n y i Ferencz „Magyar Történelmi Emlék“-einek I. kötetéhez. Pest, 1868. Nyom. Noséda Gyulánál. 8-ad rét, 18 l.

— **A gyulafehérvár-nagyenyedi Bethlen-főtanoda története.** Irta P. Szathmáry Károly, a nagyenyedi főtanodában a történelem és nemzeti irodalom ny. r. tanára. Nagy-Enyed, 1868. Szerző sajátja. 8-ad rét, 352 l. Nyomatott Bécsben, Holzhausen Adolfnál. Kapható Ráth Mór bizományában 2 frt 50 krért.

— **Magyarország történetének kézikönyve.** Pray, Kátona, Engel, Fessler, Szalay, Horváth, Jászay, Szilágyi Sándor stb. nagy művei nyomán Kerékgyártó Árpád, magy. kir. egyetemi tanár által. Harmadik rész. A mohácsi csatától a linczi békekötésig s III. Ferdinánd király haláláig. 1526—1657. Pest, kiadja Heckenast Gusztáv. 1868. 8-ad rét. Ára 80 kr.

 A Magyar Történelmi Társulat t. cz. tagjai tisztelettel figyelemztetnek, hogy az alapítványok és tagdíjak d. e. 9-től d. u. 1 óráig naponként befizethetők társulati pénztárnok Pesty Frigyes úrnál, váczi-utca 20. sz. 1-ső emelet, az „Első Magyar Iparbank“ helyiségében. Különösen kéretnek az 1867-diki évdíjakkal még hátrálékban lévők, azokat minelőbb befizetni.

— A „**Századok**“-ba szánt mindennemű közlemények a társulati szerkesztő-titkárhoz (zöldfa-utca 4. sz.), az újon jelentkező tagok nevei, és a „Századok“-at illető reclamációk pedig akár oda, akár Pesty Frigyes társ. pénztárnok úrhoz (váczi-utca 20 sz.) czímezendők.

 A „Századok“-ra külön előfizetés is áll nyitva nem-tagok számára, és pedig egész évre 6, félévre 3 frtjával. Egyes füzetek külön nem kaphatók. Az előfizetések Ráth Mór váczi-utcai könyvkereskedésébe küldendők, a honnét a példányok is expedíálnak. — A társulati szerkesztő-titkárnál megrendelhető még az 1867-diki évfolyam is 5 frtjával tagok, s Ráth Mórnál 6 forintjával nemtagok részére.

Felelős szerkesztő: **THALY KÁLMÁN.**

Nyomatott Emich Gusztáv, magy. akad. nyomdászánál, Pesten 1868.

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Ötödik füzet.

1868.

Május hó.

Igaz-é, hogy a kárpátalji felföldet nem Árpád, hanem Szent-István foglalta el?

I.

A „Századok“ folyó évi első füzetében Zsilinszky Mihály ismerttetést ad Záborszky Jónásnak ily czimű cikkéről: „Mikor egyesítettett a szláv föld Magyarországgal?“ mely a magyarországi tótok „Matica“ nevezetű „tudományos társaságának“ évkönyveiben jelent meg. ¹⁾

Ebben a cikkben, mint Zsilinszky eléggé részletes ismeretéből látom, három főtétel van, mely a magyar történelmi források adataival s legtekintélyesebb történetíróink előadásával homlokegyenest ellenkezik, s melyek megvitatása s illetőleg megczáfolása, miután Zsilinszky a szükséges adatok kezénél nem léte miatt azok alapos czáfolatába nem ereszkedhetvén, e munkára a magyar történelem szakembereit szólítja föl, részünkről már csak azért is multhatatlan kötelesség, nehogy tudomá-

¹⁾ A „Maticát“ Zsilinszky a hazai szlávok tudományos társaságának nevezi; én azonban a szláv nevezetet, mely alatt egy egész népcsalád számos törzse, például a hazánkban lakó tótok, horvátok, ráczok, oroszok együtt véve értendők, nem tartom e népcsalád egyik törzsére alkalmazhatónak, és így használom a tót nevezetet, melylyel a magyar nemzet ezen hazánkban a Kárpátok alján lakó szláv fajú néptörzset majdnem ezer esztendő óta nevezi.

nyos ellenfelünk a hallgatást tanai elismerése jeléül vegye, és így teljességgel meg nem állható állításait épen a magyar történetírók által is hallgatva elfogadottaknak s megdönthetetlen alapokon nyugvóknak képzelje.

Záborszky Jónás ezen három főtétele következő :

1. Hogy a magyarok a honfoglalás alkalmával a „szláv föld“-et, mely alatt, Záborszky szerint, Magyarország felföldének azon része értendő, melyet a Vág vidéke képez, nem foglalták el, s azt még a X-dik század közepén sem birták.

2. Hogy az említett felföldi vidéket a magyarok 955-diki augsburgi veresége után I. Boleszláv cseh fejedelem foglalta el a Kárpátoktól a Dunáig és a Mátra hegységig.

3. Hogy ezen terület II. Boleszláv cseh fejedelem halála (999) után a lengyel Boleszláv Chrobryra szállt és azt attól Szent-István csak 1025-ben foglalta el s ekkor csatolta a magyar korona birodalmához.

Mind e három tétel oly érvénytelen és semmis alapokra van építve, hogy azok halomra döntése bárki előtt is, ki ezen korszak történelmi forrásait ismeri, valóban nem nevezhető fáradságos föladatnak.

A mi az első tételt illeti : mind az egykorú nyúgoti évkönyvekből, mind a közel egykorú Konstantinosz császár munkájából, mind a magyar krónikák előadásából bizonyos, hogy mielőtt őseink Árpád alatt a magyar hazát elfoglalták, a kérdéses kárpátaljai felföld az akkor Szvatoplug fejedelem kormánya alatt állott morva birodalom egy részét képezte. ¹⁾ De mind

¹⁾ Egyedül Béla király névtelen jegyzője nem ismeri a Szvatoplug nevet, és e helyett a Duna s Tisza között a görög felsőség alatt álló Zalánt, a felföldön pedig a nyitrai vezért Zobort emlegeti. Azonban magára a dolog velejére nézve, hogy t. i. a morva birodalmat, és így a kárpátaljai felföldet is, a magyarok Árpád alatt elfoglalták, a többi forrásokkal teljesen egyezik, sőt ezen foglalás történetét, kétségtelenül az ő korában, a XI-dik században, még élénk nemzeti hagyományok után, egyedül ő adja részletesen, külön fejezetekben irván le, mint foglalták el Árpád vezérei : Zoárd, Kadocsa és Huba a gömöri és nógrádi részeket, mint keltek át az Iplyon és Garamon, mint vívták meg Nyitra várát, s mint hódították meg a vágmelléki várakat, Semptét, Galgóczot, Trencsént, Bolondóczot és Bánt. 33—37. fej.

ezen három rendbeli források teljesen egyetértőleg állítják és bizonyítják azt is, hogy a morva birodalmat Árpád honfoglaló magyarjai teljesen elfoglalták és megsemmisítették. Nevezetesen a X-dik század közepén élt Konstantin császár világos szavakkal írja, hogy a magyarok, a mint a besenyők által Etelközből kiszorítva, új hazát kerestek, „Nagy-Moraviába menvén, annak lakosait kiűzék és földjökre telepedének, a melyen mai napig is lakoznak.“ Ugyan ő írja, hogy „a keresztleetlen Nagy-Moraviát a turkok (magyarok) megsemmisítették, melyen előbb Szfendoplosz (Swietipolk, Szvatoplug) uralkodott.“ Ugyan ő írja továbbá, hogy a magyarok „túl a Dunán is laknak a Moravia földén, de laknak innen is, a Duna és Száva között.“ Sőt a morva birodalom végmegsemmisülésének indokolt leírását is adja, azt a Szvatoplug három fia meghasonlásának és e közben a magyarok rájuk rohanásának tulajdonítja, mondván, hogy Szvatoplug fiai atyjok halála (894) után egy ideig békében éltek, de azután per és viszály támadván köztök, belháborút folytattak, mikor is „a turkok (magyarok) rájuk menvén, őket teljességgel kiirtották és elfoglalták országukat, melyben ma is lakoznak. S a mi a népből megmaradt, elszéledezett, a többi szomszéd nemzetekhez, a bolgárokhoz, a turkokhoz, a khrovátokhoz és a többi nemzetekhez menekülvén.“¹⁾ Oly kétségtelenül világosak e teljes hitelt érdemlő író szavai, melyeket, ha szükségesnek tartanám, nemcsak a magyar krónikák, hanem a nyugoti egykorú évkönyvek s maga az orosz Nestor adataival is terjedelmesen igazolhatnék, hogy a Záborszky által tévedés hirdetésével vádolt magyar történetírók, kik a felföld elfoglalásának csak részleteit vették Béla király névtelen jegyzőjétől, a kárpátalji felföld meghódítását mint kétségtelen történelmi tényként hirdethetnék és bizonyíthatnák, ha Béla király névtelen jegyzője, kit e tényre nézve Záborszky nagy fenhangon, de teljesen alaptalanul vádol ámitással, soha csak egy betűt sem irt volna is.

S valóban oly annyira meggyőző bizonyosságúknak ismerték el az általam említett különböző források e tényre vonatkozó adatait Európa összes történetírói, hogy én nem magyar,

¹⁾ Constantinus Porphyrogenitus, De administrando imperio. 38. 40. 41. 42. fejj.

hanem valamire való tekintélyű német vagy szláv történetírót sem ismerek, ki Szvatoplug morva birodalmának Árpád magyarjai által történt megsemmisítését el nem ismerné, s Záborszkyval együtt azt hirdetné, hogy a magyarok országa még a X-dik század közepén sem terjedt a Kárpátokig.

Ezen állításom bizonyítására elégnek tartom Záborszkyt csak egy-egy előtte is azt hiszem eléggé tekintélyes német és szláv íróra, Dümmlerre és Palackyra utasítani, kiknek egyikét sem lehet a magyarok iránti rokonszennvel és különös kedvezéssel legkevésbé is vádolni. Dümmlernél valóban alapos készültséggel terjedelmesen kifejtve olvasható, mint enyészett el épen a magyarok berohanásai és szerencsés hadjáratai miatt nemcsak Szvatoplug és fiai birodalma, hanem a német birodalomhoz tartozó keleti határgrofság (Ostmark) is, melyeknek Kr. u. 907-ben már hire pora sem volt; ¹⁾ Palackynál pedig a magyar állam megszilárdulására valóban döntő eredményű pozsonyi csata leírását és eredményét ekként olvashatjuk: „A 907-dik év augusztus havában Pozsonynál, tehát ó-morva területen, nagy ütközetre került a dolog a magyarok és IV. Lajos király német hadserege között: ez volt a legvéresebb, legdöntőbb ütközet, melyet a keresztyén Európa ezen vad hordák ellen eddig vívott, és a magyarok részére dőlt el, megmérhetetlen nagy eredménnyel. Német részről elesett abban nemzetének legnagyobb hadvezére, Luitpold bajor herceg, a birodalom számos legelőkelőbb emberével együtt, Lajos király gyors futással alig menthette meg életét. Úgy látszik, hogy ebben a csatában lelte halálát övével együtt Mojmir (Szvatoplug fia) is, mint keresztyén s a keresztyének szövetségese a nyúgotot és polgárisultságát romlással fenyegető barbarok ellen. Mert ettől fogva a magyarok majdnem ellenállás nélkül özönlöttek mindenfelé, embertelenül öldökölve, s a hová csak mentek, mindent tüzzel-vassal püsztitva. Morvaország neve egy századnál tovább teljesen elenyészik a történelemből; a tartomány a magyarok zsákmánya lett. Csak nyúgoti része jutott Csehországhoz, míg még a mai morva örgrófságnak

¹⁾ Lásd Dümmler értekezését: Über die südöstlichen Marken des fränkischen Reiches unter den Karolingern (795—907), Archiv für Kunde österreicherischer Geschichtsquellen. X. Bd. Wien. 1853. 8r. 1—85. l.

is több mint fele félszázadnál tovább maradt a győztesek hatalma alatt.“¹⁾

Mindezek ellenében Záborszky Jónás azt állítja, hogy „a magyarok még a X-dik közepén sem foglalták el a nyitrai fejedelemséget, vagyis a Vágvidéket, a mai szláv földet.“²⁾ S ez állításának bizonyosságára épen magára Konstantin császárra hivatkozik, kinél, mint láttuk, ellene erősebb bizonyítékot keresve sem könnyen találhatnánk. „Ezen koronás, következőleg jól értesült író — mond Záborszky Jónás — a magyarok által elfoglalt földet folyók által határozza meg. Ilyenek a Temes, Tutes (Aluta?), Maros, Körös és Tisza. Ezek közt pedig nem említtetik sem a Morva, sem a Vág, sem a Garam, sem az Ipoly, sem más nyitrai folyó. Következőleg a magyarok nem is foglalták volt el ezek táját. Földjük határai csak a Tiszáig terjedtek.“

Hogy Konstantin császárnak főtebb közlött adatai után az a körülmény, hogy ő az említett felföldi folyókat egyenkint meg nem nevezi, oly nyomatékos érv volna, melylyel az önálló nyitrai fejedelemségnek a X-dik században léteztét bizonyítani lehessen, azt hiszem, helyes bírálat után senki meg nem engedheti. Hiszen, ha az állana, hogy a mely folyókat Konstantin névszerint nem említ, azok mellékeit Árpád magyarjai el nem foglalták: úgy Záborszky az Eger, Sajó, Hernád, Bodrog, Latorcza stb. folyók mellékét és így az egész felföldet Pozsonytól Máramarosig, sőt azon kívül is a Szamos, Kraszna, Zagyva stb. mellékeit mind a X-dik századi nyitrai fejedelemséghez foglalhatja; s valóban nem értem, hogy képzelt birodalmának, az általa úgynevezett „szláv föld“-nek, történelmi múltját ily alapra építve, miért szorítja annak határait ily szerényen a Vág vidékére.

¹⁾ Palacky, Geschichte von Böhmen. I. Bd. 157. l.

²⁾ Jól tudom, hogy valamint régebben Palacky, úgy újabban a Bach-korszakban gomba-módra cseperedett Büdingerféle magyarfaló osztrák történetírók a „Slovakie“-t mint valami önálló tartományt igyekeztek feltüntetni: azonban azt hiszem, hogy ezen Slovakei (szláv föld) legbuzgóbb apostolai sem állítják, hogy a történelem vagy törvénykönyvünk lapjairól egyetlen egy adatot is bírnának fölmutatni Árpádtól fogva a mai napig, mely e területnek, mint külön tartománynak, saját közjogi külön állását képes volna bizonyítani.

Záborszky szerint Konstantinnak Nagy-Morvaország elfoglalására vonatkozó szavai csak a Dunántúl (Pannonia) egy kis részére volnának értendők; azonban Konstantin idézett szavaiból világos, hogy az ő „Duna folyón túl“ (*πέραθεν τῆς Δανούβειος ποταμοῦ*) kifejezése éppen nem a Pestről számított mai „Dunántúl“-ra, hanem a Duna éjszaki partján terülő vidékekre értendő, melyek a császár székhelyétől számítva, neki csakugyan túl a Dunán fektüdtek, ellentétben a Duna és Száva közével, melyet a maga álláspontjáról igen helyesen mond a Dunán innen fekvőnek.

Még abból is a X-dik századi nyitrai fejedelemség mellett okoskodik Záborszky, hogy Konstantin császár a horvátokat a magyarokkal egy helytt északra a hegyek felé, más helytt dél felé mondja szomszédoknak. Azonban a ki Konstantin császár munkáját csak futólag olvasta is, tudja, hogy Konstantin nagyon világosan megkülönbözteti az adriai tenger mellett fekvő Horvátországot az ősi Horvátországtól, melyet ő keresztelelten (pogány) és fejér Horvátországnak (Belochrobatia) nevez, s melynek fekvését is meghatározza, azt mondván, hogy az Bagibaireián (azaz a Kárpát hegyláncznak Árvamegye tetején maig is Babagora nevet viselő részén) túl fekszik. Ennek lakosairól mondja azt a császár, hogy ezek „Frankia mellett maradának, s most belokhrobátoknak azaz fejér horvátoknak neveztetnek s tulajdon fejedelmök van. Alattvalói Ottónak, Frankia és Saxia nagy királyának, és kereszteleltenek, s a turkokkal (magyarokkal) sógorságot és barátságot kötnek.“¹⁾ Ezen fejér horvátok külön fejedelmét, kik, mint minden szláv történetnyomozó tudja, hazánktól északra Krakkó környékén laktak, s Konstantin császár szerint pogány őseinkkel barátságos szomszédi viszonyban voltak, nem lehet a képzelt nyitrai fejedelemséggel semmi egybeköttetésbe hozni.

Azonban, ha netalán mind ez nem volna elég arra, hogy Záborszky hitét a X-dik századi „szláv földi“ nyitrai fejedelemség iránt megingassa, ha fölfedezéséhez tovább is ragaszkodva, a névtelen jegyzőt ámitónak, bennünket magyar történetírókat tovább is tévúton járóknak akar tartani és hirdetni: szabad le-

¹⁾ Constantinus Porphyrogenitus i. h. 30. fej.

gyen őt figyelmeztetnem, hogy igyekezzék állítása mellett nem ily semmit sem bizonyító pusztá okoskodásokat, hanem egykorú vagy közel egykorú hiteles forrásokból s oklevelekből merített tényleges adatokat hozni fel. Mutassa ki, kik voltak, mily tetteket vittek véghez ezen „szláv föld“ fejedelmei a X-dik században? mutassa ki, hogy ha a magyarok a Vág vidékét Árpád korában nem foglalták el, ugyan mi lehet annak az oka, hogy a Szvatoplug korában valósággal főnállott nyitrai szláv püspökség épen a magyar honfoglalás korában elenyészik, és csak Sz. István idejében a magyar egyház szervezésekor támad új életre? ¹⁾ És én biztosítom őt, hogy ha az említett önálló nyitrai fejedelemség mellett egyetlenegy érvényes bizonytságot föl tud mutatni a világ összes történelmi forrásaiból, én leszek a legelső, ki ügyének diadalát hirdetni fogom. Addig azonban maradok teljes hitelű történelmi forrásokból merített meggyőződésem mellett, hogy a nagy morva birodalmat Árpád magyarjai megdöntötték, s attól fogva önálló szláv fejedelemség a Kárpátok alatt a Vág vidékén soha nem létezett.

Most térjünk át a második tétel megvitatására.

„Hogy az említett felföldi vidéket — írja Záborszky — a bretislavi ütközettel a csehek foglalták el s még 973-ban is birták, azt Palacky a prágai — VI. Benedek pápa és I. Ottó császár által megerősített — püspökségi levéltárból (helyesen értve: püspökség alapító okleveléből) bizonyítja, mely ugyanez évről való. Azon levéltár (helyesen: oklevél) adata szerint a prágai püspökséghez tartozott az egész régi Fehér-Horvátország, a Tátra innenső és túlsó részén. A püspökség határai a Tátrán túl: Stry, Lemberg, Bug és Podlachia folyók; innenső részén hozzá tartozott mind az, a mi Tátra, a Duna és a Mátra közt

¹⁾ A német eredetű nyitrai püspököt, Wichinget már 893-ban Arnulf király udvarában találjuk mint kancellárt. Utódjáról a történelemben nincs emlékezet. Ha elgondoljuk, hogy a Vág vidékének meghódítása az Arnulf német király által Szvatoplug ellen segítségül hívott magyar hadak által 892-ben történt, Wiching távozását, illetőleg menekülését nagyon természetesen találjuk. — Ha, Záborszky szerint, a nyitrai szláv fejedelemséget még 950 táján sem foglalták el a magyarok, a nyitrai püspökségnek is fön kellett volna maradni, melyről pedig sem 950-ig, sem azután újra alapítója, Sz. István koráig semminemű történelmi forrásban egy szó említést sem lehet találni.

fekszik, s neveztetik a vidék, azon okmány szerint, Vág-Provinciának. — Ezen okmányból látható, hogy 973-ban, midőn Esztergomban Gejza fejedelem uralkodott, az egész mostani szláv-föld egyházi tekintetben Csehországhoz tartozott, s Palacky eképen végzi : „A régi kor ismerői előtt alig kell említeni, hogy itt az egyházi és állami határ együvé esett“, azaz, hogy a szláv-föld államilag is Csehországhoz tartozott. ¹⁾

Mint látjuk, itt Záborszky csupán Palacky után beszél, és így Palacky állítása alapját és erre épített okoskodása helyességét kell megvizsgálnunk, illetőleg megdöntönnünk. Én ezt a kötelességet a történelmi valóság kiderítésének érdekében már ezelőtt mintegy három évvel megtettem, magából a prágai püspökség határleírásából kimutatva, hogy Palacky föntebb ismertetett állítása teljesen alaptalan; ²⁾ most azonban szükségesnek látom ezen akkor általam csak melleleg érintett kérdést bővebben kifejteni, és észrevételeimet, melyeket akkor egy jegyzetbe szorítottam, részletesebben előadni.

Halljuk, tehát magát Palackyt, ki a 955-dik évre, miután a magyarok augsburgi vereségét s egyik magyar hadosztálynak visszatérő útjában Csehországban történt tönkre tételét s ez alkalommal Lél vezér elfogatását leírta, így folytatja : „Az egykorú évkönyvirők hallgatása daczára teljességgel nem vonható kétségbe, hogy I. Boleszláv mindjárt a 955-dik év után a magyarok ellenében egyszer kivívott előnyeit tovább folytatta. Elvette tőlök nemcsak a mostani Morvaországot, a mennyiben az hatalmuk alatt állott, hanem az egykori Nagy-Morvaország keleti területét, a mai szláv földet (Slovakei) is, a Duna és Kárpátok között, egészen a Mátra hegységig.“ Ezen merész állítása igazolására — melyről az összes világ egykorú vagy közelkorú forrásai még álmukban sem emlékeznek, pedig a cseheknek a magyarokon nyert ily roppant eredményű diadalát valamint a magyar források, melyek nemzetünk valódi vereségeit nem titkolják, megemlítették volna, úgy különösen a pogány őseinket egész elfogultsággal gyűlölő nyugoti évkönyvirők két kézzel

¹⁾ Idézve Zsilinszky Mihály fordítása szerint, mely a „Századok“ f. évi I. füzetének 51 — 52. lapjain olvasható.

²⁾ Budapesti Szemle. Új folyam. III. köt. 156—157. l.

kapva fogták volna hirdetni, — Palacky a 973-ban felállított prágai püspökség határaitól alább kifejtendő előadására hivatkozik, megjegyezvén egyszersmind, hogy : „habár nem lehetetlen, mégis igen valószínűtlen, hogy Csehország területének ily nagy kiterjesztése csak II. Boleszláv korában, alig hat évre terjedő, oly igen rövid időköz alatt (967—973) és nagyobb részint már I. nem Boleszláv alatt, 955—967 között történt volna.“¹⁾

Mint látjuk, Palacky megezáfolása végett a prágai püspökség régi határleírásának hitelességét kell megvitatnunk, mit rögtön meg is fogunk tenni; azonban addig is, míg ebbe ereszkedném, szabad legyen Záborszkytól egy pár kérdésre fölvilágosítást kérnem. Ha ő szerinte a vágvidéki felföldet a magyarok még 950 táján sem bírták — mit Palacky teljességgel nem állít -- ugyan kitől foglalták el azt 955 után a csehok a bretislávi ütközettel? Talán csak nem a még akkor is uralkodó nyitrai szláv fejedelemtől? Ezt, megvallom, kíváncsi volnék bizonyítva látni. De még határtalanabb kíváncsiság gyötör a Záborszky úr által említett bretislávi ütközetet illetőleg, melyről, megvallom tudatlanságomat, az általam meglehetősen ismert ezen kori bel- és külföldi forrásokban, de még újabbkori történetíróknál sem találtam egyetlen szó emlékezetet sem. Ezen hazánkra nézve álitólag oly nevezetes eredményü ütközet és diadal helyét, idejét, körülményeit és hőseit nem lenne szíves Záborszky úr előttem ismeretlen forrásaiból kimutatni és meghatározni? Mert eddig a valóban egyik legnagyobb szláv történettudós, Palacky fentebb közlött előadásából valóban nem tudhatom, valamint, őszintén megvallva, ő maga sem tudja, ezen döntő ütközetnek nemcsak idejét, hanem még helyét sem.

Csehország kérdéses nagy kiterjedését illetőleg, melyet a prágai püspökség határleírására alapít, így ír Palacky : „A legfelölőbb tünemény ezen idők történelmében a cseh birodalom rendkívüli kiterjedése és nagysága ezen uralkodó (II. Boleszláv) alatt, mégpedig mindjárt uralkodása kezdetén (967-ben). Ezen birodalom határainak II. Boleszláv alatt olyan kiterjedése volt, a milyet az azóta soha, még II. Ottokár és IV. Károly legdicsebb napjaiban sem ért el. Mert a tulajdonképeni Csehországon kívül

¹⁾ Palacky, Geschichte von Böhmen. I. Bd. Prag. 1844. 221. l.

magába foglalta nemcsak Morvaországot, hanem az egész úgynevezett szláv földet (Slovakei) is Magyarországon, a Duna és Kárpátok közt, kelet felé a Mátra hegységig; onnan húzódott a határ éjszak felé a Kárpátokon keresztül a Stryj folyóhoz Lemberg környékén, s aztán a Bug mentében le a mai podlachiai vajdaságig. Éjszakra a határ innen nyugot felé, a Piliczán és Felső-Warzán keresztül Boroszló és Glogau közt az Oderig s a Boberen át (Bunzlau táján) az Iser hegységig húzódott, úgy hogy Felső- és Közép-Szilézián kívül a mai lengyel királyság egész déli felét is magában foglalta. Eszerint Boleszláv a csehek valamennyi legközelebbi törzsrokonain uralkodott, a Kárpátok és Szudetek mindkét oldalán. Szvatoplug országa és Nagy-Horvátország cseh tartományokká, s a vad jatzvingek Podlachiában, valamint Oroszország hatalmas uralkodói Kiewben, a csehek tőzsomszédjaivá lettek. Azonban, jóllehet ezen tény történelmileg és oklevelesen bizonyossá van téve: mégsem tud senki a felől fölvilágosítást adni, mikor és hogyan alakult e birodalom? Kétségen kívül, mint fentebb mondtam, már I. Boleszláv vetette meg a birodalom ezen nagyságához az alapot; mi azonban csak azt tudjuk, hogy II. Boleszláv alatt főnállott, ki nek halála után csakhamar Csehország minden dicsősége hosszú időre újra elenyészett.¹⁾

S mire építi a nagy szláv történetíró ezen valóban mesés kiterjedésű Csehországot, melynek léteztéről egykorú vagy közeli korú hiteles írók, még magok a szláv évkönyvek sem emlékeznek, melynek valamint mikor s hogyan történt alakulását, főnállása alatt előfordult viszontagságait, úgy mikor, hogyan s ki által történt elenyészését maga Palacky sem képes saját pusztágyanításain és hozzávetésein kívül semmivel, csak egyetlenegy hitelt érdemlő adatocskával is bizonyítani?

Történelmileg és oklevelesen bizonyítva van a cseh birodalom ezen nagy kiterjedése — úgymond Palacky egy e helyre tett jegyzetében — „a prágai püspökségnek I. Ottó császár és VI. Benedek pápa által megerősített alapító oklevele által, melynek határleírása IV. Henrik császár 1086-diki megerősítő oklevelébe (Cosmasnál II. 168—171.) szóról szóra átment. Ezen ha-

¹⁾ Palacky, *Gesch. von Böhmen*. I. köt. 226—228. l.

tárleírás, az igazat megvallva, nincs kellően rendezve, és egy részben már érthetetlen is: Termini ejus occidentem versus hii sunt: Tugoze (Taus), quae tendit ad medium fluminis Chub (Kamb), Zelza (?), Zedlica (der Elbogner Kreis), Lucsane (der Saazer Kreis), Daciane (Tetschner Kreis), Lutomirci (Leitmeritzer Kreis), Lemuzi (?) usque ad mediam sylvam, qua Bohemia limitatur. Deinde ad aquilonem hii sunt termini (von O. nach W.) Psouane (?), Chrouati et altera Chrouati (also ein doppeltes Chrowatien), Zlasane (Schlesien am Zobtenberge), Trebouane (?), Boborane (am Boberflusse), Dedosesi (zwischen der Oder und der Bober) usque ad mediam sylvam, qua Milicianorum (Oberlausitz) occurrunt termini. Inde ad orientem hos fluvios habet terminos: Bug scilicet et Ztir (Stryj) cum Krakoua civitate, provinciaque cui Wag nomen est, cum omnibus regionibus ad praedictam urbem pertinentibus, quae Krakoua est (wie unbestimmt!). Inde Ungarorum limitibus additis usque ad montes quibus nomen est Tatri, dilatata procedit. Deinde in ea parte, quae meridiem respicit, addita regione Moravia usque ad fluvium, cui nomen est Wag, et ad mediam sylvam, cui nomen est Mudre (Matra?) et ejusdem montis, eadem parochia tendit, qua Bavaria limitatur. Itt — jegyzi meg Palacky — az első fogalmazó nyilván bizonytalanul tapogatózott, mert az igaz, hogy neki tábortörzskari térképek nem állottak rendelkezésére: de még szerencsétlenebbek voltak a későbbi magyarázók, különösen a különben derék Dobner. (Annal. IV. 217—222.) A Lengyel- és Magyarország felőli határok meghatározásában az alapos búvárt, Lelewelt követjük, kihez hosszas ellenmondás után végre Bandtkie is csatlakozott. (Tygodnik Wilenski 1816. 27. és köv. sz., jegyzetek Ossolinski Kadlubekjéhez 483. és 610. l., Atlas do ziejow polskich, Varsó. 1830.) A régiség ismerője előtt bizonyosan fölösleges az a megjegyzés, hogy az egyházmegye ezen határai az állam határai is voltak.“¹⁾

Szóról szóra idéztem Palacky e hosszas jegyzetét, nehogy valaki azzal vádolhasson, hogy csak egyetlenegy szavát is mellőztem vagy elhallgattam, melylyel a prágai püspökségnek 973-dik évi roppant kiterjedését, nevezetesen hazánk felföl-

¹⁾ Palacky, Gesch. von Böhmen. I. köt. 227. l.

dének egész a Mátráig ahoz és így a cseh államhoz tartoztát törekszik bizonyítani.

Világos, hogy a vitatott kérdés tisztába hozatala és eldöntése a Palacky által közlött okirat hitelességének, s az abban foglalt adatok helyes értelmének megállapításától függ. Azért lássunk hozzá e korántsem nehéz munkához.

A prágai püspökség 973-dik évi eredeti hiteles alapító oklevele nem létezik, és így a prágai püspöki megye eredeti határainak kijelölésére nézve Palacky és társai csak IV. Henrik császárnak 1086-ban, több mint 110 év múlva, kelt megerősítő okleveléből kénytelenek okoskodni, melybe, állításuk szerint, I. Ottó császár és VI. Benedek pápa 973-diki alapító levelének határkijelölése szóról szóra be lett volna igitatva. Úgy de még IV-dik Henrik ezen 1086-diki oklevele sem létezik, sem eredetiben, sem hiteles átiratban, sőt még egész terjedelmében szóról szóra leirt egyszerű másolatban sem; hanem ezen oklevélnek csak a prágai püspökség határaitól szóló részletét bírjuk az 1125-ben elhalt Kozma prágai dékán, a cseh történetírás atyja, krónikájában, a szláv tudósok hite szerint szóról szóra beigitatva.

Ezt tudva, úgy hiszem, hogy még a legelfogultabb ember sem állíthatja, hogy a Kozma dékán krónikájába beigitatott sorokat, melyek a krónika többszöri másolójának kezén keresztül kivált a helynevekre nézve tetemes eltéréseken mehetek át, épen oly kifogástalan okleveli hitelességűeknek lehetne és kelene elismernünk, mintha magokat a 973-diki eredeti oklevél szavait olvasnók. Ezt annyival kevésbbé követelheti tőlünk Palacky, minthogy a Kozmánál olvasható határleirást ő maga is kellő rendben nem lévönök s egy részben érthetetlennek tartja, sőt épen a vitatott kérdésre nézve legfontosabb helyen az első fogalmazót bizonytalan tapogatózással vádolja, azzal mentegetvén, hogy hijába! az első fogalmazónak nem állottak tábortörzskari térképek rendelkezésére. Mire szabad legyen röviden annyit megjegyezmem, hogy ha valósággal a 973-dik évi eredeti oklevél szövege feküdnek előttünk, arról meg lehetünk győződve, hogy abban a fogalmazónak az illető határhelynevekre nézve ingadozást, tapogatózást senki szemére nem vethetne; mert az oklevélnek az illető területet bizonyosan ismerő szer-

kesztője tudta, akarta is az egyházmegye határait pontosan leírni; a minthogy a régi földrajzra nézve az ily egyházi alapító okleveleknél hitelesebb forrást kívánni sem lehet, a mennyiben tudniillik magok az ily oklevelek nem koholtak, hanem kétségtelen hitelességű eredetiek. Ha pedig Kozma átírt sorainak ily kétségtelen hitelessége felől, mint látjuk, magának Palackynak sem volt s nem lehetett rendületlen meggyőződése: ugyan hogy alapíthatta ennek egyetlenegy hibásan értelmezett helynevére (Mudre = Mátra?) II. Boleszláv roppant kiterjedési cseh birodalmát?

Azonban, ám tegyük magunkat a szláv tudósok álláspontjára, mellőzzünk minden lehető kifogást és ellenvetést a Kozma krónikájában átírt szöveg hitelessége ellen, s olvassuk meg annak illető szavait minden elfogultság nélkül, s mit fogunk tapasztalni? Azt, hogy magok a prágai egyházmegye határait kijelölő szavak határozottan ellenkezőjét bizonyítják annak, a mit Palacky és társai elfogultságokban belőlők ki akarnak erőszakolni. Ha még előbb e kérdésben netalán kételkedtünk volna, e szavakat olvasva lehetetlen meg nem győződnünk, hogy Magyarország kérdéses része valamint Sz. István idejétől fogva nem tartozhatott, úgy elébb 973-ban Gyejcs korában sem, és így soha nem tartozott a prágai püspök hatósága alá.

Hogy ezt kimutassam, nem szükség a prágai püspökség nyugoti és éjszaki határainak leírását magyarázgatnom, mint a melyek hazánkon kívül, tisztán szláv fajú népek által lakott területekről szólnak; csak a keleti és déli határokról szóló tudósítást kell fejtegetnem, melyekben hazánk területe is érintve van.

„Kelet felé — mond Kozma szövege — ezen folyók határai: a Bug tudniillik és a Stry, Krakkó városával s azon tartománnyal, melynek neve Vág, az említett városhoz, tudniillik Krakkóhoz tartozó minden vidékekkel együtt. Innen a magyar határszéleket hozzá adva, azon hegyekig terjeszkedve nyúlik, melyeknek neve Tátra.“ E szavak szerint a napfénynél világosabb, hogy a prágai egyházmegye hazánktól éjszakra a Tátra hegységig, az akkori s mai Magyarország határáig terjedt, és így a magyar határszélek (Ungarorum limites) nevezet alatt nem Magyarország területének, hanem a leírt Krakkó vidéki szláv tartománynak Magyarországgal szomszéd szélei értendők.

Mert hogy a Krakkó városával együtt említett Vág tartomány (provinciaeque cui Vag nomen est) teljességgel nem vehető egynek a magyarországi Vág folyó mellékével, már csak abból is bizonyos, hogy mint mindjárt látni fogjuk: ezen Vág folyót maga a Kozmánál közlött átirat a morva határszéleken említi a prágai püspökség határául, nem is említve azt a nehézséget, hogy ha a prágai püspökség területe a Vág völgyét is magában foglalta volna, akkor nem lehetett volna róla azt írni, hogy Krakkó felől a Tátra hegyéig terjed. Az itt említett Vág provinciát, — melyet Záborszky a nyitrai szláv fejedelemséggel egynek gondol — a tudós cseh Dobner csakugyan megkülönbözteti a Vág folyó mellékétől, és azt, Mabillon szavait idézve, ki szerint a Waga folyó a magyarországi hegyekben eredve, rövid folyása után a Dunajeczbe ömlik, a Tátrán túl Gallicziában folyó Fekete-Dunajecz mellékének magyarázza. ¹⁾

Az ezután következő szavakból pedig: „Innen azon oldalon, mely délre néz, azon egyházmegye, Morvaországot is hozzá adva, azon folyóig, melynek neve Vág, és azon erdő és hegy közepéig terjed, melynek neve Moure ²⁾, a hol Bavaria határa van“ azt látjuk, hogy a prágai püspökség határa délre a morva földet is magába foglalta, s a bajor föld határát képező Mure vagy Moure hegynél végződött. Ezen bajor földdel határos hegyen a némileg hasonlító nevű Mátrát értenünk józan bírálattal lehetetlenség. Nincs is rá semmi szükség, hogy Palackyval e nevet M u d r e-ra fordítva M á t r á r a magyarazzuk. Mert csakugyan ott, a hol a X-dik századi bajor terület a morva földdel szomszéd volt, a mai Alsó-Ausztria éjszaki részén, a mai Morvaország határszélétől alig egy óra távolságra találjuk Malberg mezővárost, melyről a Chronicon Gottvicense középkori oklevelekből dolgozó tudós szerzője kimutatja, hogy hajdan Morvaországhoz tartozott, és a régi oklevelekben M u o r i p e r g név alatt van emlegetve. ³⁾ Idáig igenis, terjedhetett a prágai püs-

¹⁾ Wenceslai Hagek Annales Bohemorum. Ed. P. Gelasius a S. Catharina (Dobner). Pars IV. Pragae. 1772. 4r. 226. l.

²⁾ Ezen hegy nevét Dobner i. h. 227. l. Mure-nak, Palacky M u d r e-nak adja, Kozma krónikájának leghíbb kiadásában pedig: Pertz-nél Scriptores rerum Germ. IX. köt. 92. lap.: M o u r e alakban találjuk.

³⁾ Dobner i. h. 228. l. — Ezen M a l b e r g mezőváros nevééről

pökség határa, mint a meddig a morva föld terjedt, mely 973-ban csakugyan cseh fensőség alatt állott; de nem a Mátráig, melynek vidékeig a cseh állam hatalmát soha ki nem terjesztette. Hazánk területét illetőleg, a föntebbi szavakat betűszerinti értelemben véve, legfőlebb még annyit engedhetnénk meg, hogy a prágai püspökség eredeti határa Morvaország felel, és így Trencsén vármegyében a Vág folyóig hatott, a hol ez a morva határszéllel csak nem egyenközűleg, attól alig egy-két órányi távolságban folyik. Azonban még arra is, hogy ezt kétségbevonhatatlan történelmi tény gyanánt elfogadhassuk, döntőbb hiteltű bizonyságokra volna szükség.

Ezek után — úgy hiszem — bátran és határozottan ki mondhatom itéletemet, hogy mind az, a mit az idézett és fejtegetett szavakból Palacky igen vakmerően következtet és hirdet, hogy tudniillik a prágai egyházmegye 973-ban hazánkban a Dunáig és a Mátráig terjedt; hogy e szerint II. Boleszláv, mint-hogy a cseh püspökség hatósága idegen állam határait ki nem terjedhetett, a Kárpátok és Szudetek mindkét oldalán lakó szlávokon uralkodott; hogy Magyarországnak a Kárpátok, a Duna és Máttra között terülő részét a vitéz I. Boleszláv az augsburgi csata után a magyar birodalomtól egy diadalmas hadjárata által elszakasztotta, nem egyéb valóságos hiú ábrándnál. — Egy ily nagyszerű hódítást nem lehet egyetlenegy félremagyarázott helynév hangzásába, egy eredetiben vagy teljeshitelű átiratban föl nem mutatható oklevél egy-két szavának helytelen értelmezésébe, igazán a szavak egérfarkába kapaszkodva, kétségen fölül álló ténynek hirdetni, mint Palacky teszi; ennek bebizonyítására nem ily erőltetett s teljesen alaptalan névhasonlati játék, hanem tényleges történelmi adatok kellenének, miket Palacky és társai a világ összes történelmi emlékeiben hasztalan keresnének; mert azok I. Boleszlávnak, I. Ottó császár vazalljának, ezen hódító hadjáratáról, mint maga Palacky is elismeri, egy árva szóval sem emlékeznek.

SZABÓ KÁROLY.

csakugyan Raffelsperger is megjegyzi: Allgemeines geographisch-statistisches Lexicon aller österreichischer Staaten. IV. Bd. Wien. 1847. 521. l.: „Mailberg, vor Alters Muoriberg, Maurperg.“

Sinay Miklós magyar történetbúvár emlékezete.

II.

Következik, hogy szóljunk Sinaynak műveiről is.

Nyomatásban megjelent műve csak egy van, s ez is ál-név alatt, következő czímmel: *Sylloge actorum publicorum, quae celebris suo merito pacificationis Wiennensis, anno MDCVI. initae historiam, articulorum ejus sensum, et denique universam ejus constitutionem luculenter illustrant. Adjunguntur illis principis Stephani Bocskay de Kis-Marja ultimae voluntatis seu testamenti tabulae, dictam etiam pacificationem Wiennensem et faciem illorum temporum illustrantes. Omnia nunc primum edita opera et studio Victorini de Chorebo philohistorio. Pestini, Typis Joannis Michaelis Landerer nobilis in Füsikut. 1790. 42 számozatlan és 80 számozott lap, 8-ad rétbén.*

Sinay műve e könyvben voltaképen csak a 42. lapra terjedő praefatio, a melyben Sinay előadja, hogy a bécsi békekötést közvetlenül megelőzőtt időkben minő állapotban volt hazánk sorsa mind a törökök, mind a németek, mind az erdélyi fejedelmek alatti részeken; megmutatja a bécsi békekötés nagy fontosságát, végre részletesen kifejti, hogy a békekötés szövegének s történetének melyek azon homályos pontjai, a melyekre a közlött okiratokból tiszta fény derül.

Itt önként kínálkozik az alkalom, egy oly rövid pillantást vetni a bécsi békekötés történetének egyik érdekes pontjára,

a mely legalább némi részben ismertetni fogja Sinay történetvizsgálói hatáskörét és eljárását is, s a tudomány érdekében sem leend egészen méltatlan a figyelemre.

Kétségen kívül elevenen emlékszik a tisztelt olvasó, hogy teljes tiszteletre méltó történetbúvárunk, Ráth Károly úr, mind e becses folyóirat múlt évi utolsó füzetében, mind az Akadémia történelmi osztályülésében értekezett azon kérdéstről, hogy mikor, hol, kik és kivel kezdették meg az alkudozást a bécsi béke ügyében? Felelet: az 1605-ik év nyarán, Kassán, Forgách Zsigmond, Pogrányi Benedek, Thurzó György stb. magával Bocskay Istvánnal.

Sinay is szól e tárgyról és pedig ily értelemmel: „Homályban volt eddig az is, hogy ezen bécsi béke tárgyalása honnan, kik által, kiknek megegyezésével intéztetett és végeztetett be? Sokan azt hitték, hogy ezen egész ügyet kiválsólag maga Bocskay István az ő saját tetszése szerint s csak magánosan intézte. Ámde ezen általunk kiadott okiratokból a legvilágosabban kitűnik, hogy Bocskay mindent közlött a vele tartó Magyarországnak általa országgyűlésre összehívott rendével, s csak azt vette foganatba, a mi azoknak megegyezésével és helybenhagyásával határozatott. Csupán az első s 15 pontból álló Bocskayféle kívánatokat tartalmazó iratról lehet kérdés, hogy vajjon az az országgyűlés által szerkesztetett s adatott-e ki? Ez ugyanis nincs határozottan feljegyezve sem Istvánfi Miklós-nál, sem ezen általunk kiadott okiratban. Másunnan azonban, nevezetesen Závodszyk naplójából nyilván van, hogy Forgách Zsigmond és Náprágyi Demeter, kik a béketárgyalások végett Bocskay Istvánhoz követségbe küldettek, az 1605-dik évi április 19-dikén érkeztek meg ő hozzá. Továbbá az mind Istvánfi történelmében, mind a felső-magyarországi gyűléseknek nálam kéziratban meglévő irataiban fel van jegyezve, hogy Bocskay István Szerencsre, Zemplénmegye városába 1605. április 17-dikére hirdetett gyűlést. Innen világos, hogy Rudolf király és Mátyás főherczeg követei a szerencsi gyűlés második napján érkeztek Bocskayhoz. Ebből ismét nyilván következik, hogy azon Bocskayféle kívánatok, melyeket ama követek Bécsbe vittek, közvetlenül a szerencsi gyűlésből keltek.

Hogy ezen kívánatok valóban közországyülésből vették eredetöket, az is nyilván mutatja, hogy ő felségeik az azokra való válaszaikat és feleleteiket hasonlóképen országyüléshez és pedig a november 21-dikén kezdődött korponai országyüléshez küldötték, s maguk úgy akarták, hogy azok ezen országyülésen tárgyalassanak; a mi meg is történt“ stb. . . . „Az általam kiadott többi okiratokról nem szölok, mert tartalmuk nyilván hirdeti, hogy országyülésből keltek. Hogy Mátyás főherczeg is Bécsben ez ügyben mindent Rudolf császárnak s az ő magyar udvari tanácsának tudtával s megegyezésével tett: az nyilván van mind Istvánfi Miklós históriájából, mind magokból a békekötés okmányaiból“ stb.

Távol vagyok attól, hogy akár Sinaynak, akár másnak szavára vakon esküdjem s dönthetlenségnek tartsam nézeteit, kivált miután mindnyájan tudjuk, hogy már Bél Mátyás megjegyzette a Závodszy naplójának idézett pontjához, hogy az abban említett követség egészen sikertelen volt, s a császár és Mátyás főherczeg nem is tudtak arról semmit sem, hanem csupán a tanácsosok műve volt az egész — Istvánfi szerint. Pethő Gergely és Bethlen Farkas, kiknek művei az Istvánfiéval együtt, a Bocskay dolgaira nézve is, majdnem forrásokül szoktak tekintetni, ama követséget egyenesen Mátyás herczeg tudtával, sőt eszközlése következtében létrejöttek nyilvánítják ugyan, de merőben eredménytelennek tartják; sőt Bethlen még azt is határozottan állítja, hogy Bocskay a követeknek Kassáról történt visszautasítása után indúlt Szerencsre és hirdeté ki oda april 17-re az országyülést.

Ámde Sinay mindezeket jól tudta; ő előtte bizonynyal nem volt ismeretlen sem a Bél Mátyás megjegyzése, sem az Istvánfi, Pető vagy Bethlen műve, s említett véleményét mégis bátran és határozottan ki merte mondani, a mi mutatja, hogy ő nem volt az adatok egyszerű registrálója, hanem éles bírálattal és egybevétéssel mérlegelte még a források értékét is.

A Sinay által közlött legelső okmány felett ezen czím áll: „Arról való articulusok, micsoda condiókkal kívánta Bocskay István fejedelem a mellette lévő magyar nemzettel együtt, 1605. esztendő elein felséges Rudolf császár és királylyal az egyességet vagy megbékéllést, és azokra felsé-

ges Rudolf császár és király nevében Mátyás herczeg által mi-
csoda feleletek tétettek, melyek leküldödték Korponára a nem-
zet gyűlésébe, novembernek 21-dik napjára, 1605-dik esztendő-
ben gróf Forgács Zsigmond követ által.“ E czímet nem tartom
eredetinek, magával az okmánynyal egykorúnak, hanem később-
ben készültnek, s felhozám csak azért, hogy nyilvánvaló legyen,
miszerint Sinay ennek elfogadása és kitűzése által is nyilvánítá
azon véleményét, miszerint az alkudozások már 1605
elején megkezdettek.

Vitát indítani sem jobbra, sem balra nem, hanem csupán
egy kis figyelmet kelteni akarok, s e végre is csupán a követ-
kező rövid tételeket jegyzem fel :

Sinay azon béketárgyalási okmányt, mely az 1605-dik
évi novemberi korponai gyűlésből kelt, eredeti és hiteles
alakjában látta és használta.

Ezen okmány pedig már felelet a Mátyás főher-
czeg azon feleletére, melyet ő egy korábbi kiváncsi
pontozatra adott. Továbbá :

A korponai országgyűlés okmánya pontról pontra hivatko-
zik ama korábbi kiváncsi pontozatra.

Ezen korábbi pontozat pedig egyenesen az egész nem-
zet nevében szól.

Mátyás főherczeg pedig az ezen első pontozatra adott fe-
leletében nemcsak a maga, hanem a Rudolf nevében is szól.

Jegyezzük meg még az 1605. aprilban tartott szerencsi
országgyűlés irataiból azon tényt, hogy noha e gyűlésen a ma-
gyar nemzet, ügye igazságának s fegyvere erejének dicső érze-
tében, készen állott a még hátralévő véres harcokra és minden
végletekre, úgy, hogy pl. a hűségben ingadozott vagy épen hű-
telen Eperjes városára nézve is egész nyugalommal kimondá,
miszerint az „ha ő Felsége — t. i. Bocskay — álgúját
reá várja: tehát ő Felsége in toto az egész vá-
rost deleáltassa, úgy mint Argentina régen de-
leáltatott Attilától“; mindazáltal maga Bocskay a már
közel békével biztatja a nemzetet, ezt mondván: „mint szin-
tén az zűrzavar időben menő útonjárók, hogy
minden órában az meleg napot várják reájok

az első után: így mi is nemsokára aurea tempora, exoptataque pacis tranquillitatem nyer-
vén, — mindeneket ideig el kell felejtünk.”

Kéziratban több rendbeli művei maradtak Sinaynak, nevezetesen :

A magyar nemzet történetei, latin nyelven s rövidletben. A műnek általán ismert része, mely nemzetünk leg-
régibb történeteitől a XV-dik század végéig jő, 438 lapra ter-
jed, közép negyedrében. Ez, Sinay egyik kitünő tanítványának
másolatában, birtokomban van. Reményilem, hogy meglesz má-
sutt is, több helyen; de hogy éppen hol? arról semmi tudomá-
som nincs.

A magyar protestáns egyház története a
reformatiótól kezdve 1773-ig, — latin nyelven. Ezt
maga Sinay két kötetre osztotta. Az első terjed a reformatió
kezdetétől annak végeig, vagyis 1564-ig. Ez az általam ismert
példányban 148 lapra terjed 4-edrében. A második kötet,
ugyancsak 4-ed rében 536 lapnyi terjedelmű. Az első kötet a
közelebbi évek óta megvan két példányban is a debreczeni fő-
iskola könyvtárában, az egész pedig a marosvásárhelyi Teleki-
könyvtárban, a hova azt még maga a nagynevű gróf Teleki
Sámuel szerzette meg, és pedig a leghitelesebb alakban, magától
Sinaytól. Én azon véleményben vagyok, s ezt nyugodtan ki is
merem mondani, miszerint Sinaynál tökéletesebben mindez ideig
senki meg nem írta a magyar protestáns egyház történetét. A
mi Budai Ezsaiás magyar historiájában a reformatióról s több
effélékről van, mind Sinay művéből van az véve. — Vajha a ma-
rosvásárhelyi könyvtár halhatatlan érdemű alapítójának méltó
utódai eszközölnék vagy eszközölnének valami módon Sinay
művének világra juttatását! ¹⁾

A magyar protestáns egyházak és iskolák
igazgatásának története, latin nyelven. Az általam
ismert példány 576 lapra terjed, ivrében. Ez tulajdonképen csak
melléklet Sinaynak alább említendő fatalis peréhez, — de

¹⁾ Bővebbeske ismertetését lásd: Révész Imre, Dévay Biró Máttyás.
1863. Pest, 36. l.

azért mint történelmi mű teljesen egész és önálló a maga nemében. Úgy látszik, hogy ez legutolsó Sinay nagyobb szerű művei között. Megvan a tiszántúli egyházkerület levéltárában. ¹⁾

Kétségen kívül irt Sinay igen terjedelmes egyetemes történelmet is. Erre önmaga hivatkozik magyar protestáns egyházi történelmének kezdetén. Arról, hogy e mű hol található, semmi biztos tudomásom nincs. ²⁾

A magyar ref. egyháznak 1809. február 14-én Pesten tartott egyetemes értekezletében ezen végzés jött létre a többek között: „Néhai nagyérdemű tiszt. Sinay Miklós úr a *Lampé ekklesiái historája* folytatását kidolgozta vala a mi időnkig. Ezt meg kell keríteni és kinyomtatatni.“ Erre aztán a tiszántúli egyházkerület ezt mondja: „... megvagygon a — debreczeni — kollégium bibliothekájában, de hijánosan.“ E könyvtárból azonban e mű csakhamar elveszett, s most már azt sem lehet biztosan tudni, hogy vajjon nem a fentemlített magyar protestáns egyháztörténelmet kell-e e művön érteni. ³⁾

Sinay műveiről lévén szó, meg nem állhatom, hogy ki ne fejezzem azon véleményemet, miszerint a *Buday Ferencz* neve alatt álló *Buday Ezsaiás* által kiadott és a legújabb időkben új kiadásban ismét megjelent *Magyarország polgári historiájára való Lexicon* is voltaképen nem másnak mint Sinaynak műve, s ennek a Budayak legfeljebb csak stylusba foglalói. Nemcsak én vagyok, hanem velem együtt a Debreczen irodalmi múltját kisebb-nagyobb mértékben ismerők közül még mások is voltak és vannak ezen véleményben.

Én ifjúságom kezdetétől fogva a legújabb időkig több ízben hallottam, és pedig oly egyénektől is, kik mind Sinayt, mind

¹⁾ Teljes címét s tartalmának ismertetését lásd tőlem: *Sárospataki Füzetek*. 1858. 696. stb. l.

²⁾ Szóhagyomány azt tartja, hogy angolok vették meg s vitték ki hazájokba.

³⁾ Ez a conventi emlékezés igen tökélytelen. *Lampé*-nak van egyetemes egyháztörténelme is, és *Sinay* is dolgozott ilyet. Az *Ember Pál* által készített s a magyar reformált egyház történetét tárgyazó műnek pedig *Lampé* csak egyszerű közrebecsátója.

a Budayakat közvetlenül ismerték, hogy a Polgári Lexikon voltaképen Sinay műve. És ha a dolog velejére tekintünk, meg kell győződnünk felőle, hogy az, a mit a szóhagyomány csak mint valami titkot mert sugdosni, s a mire vonatkozólag az egyenes és közvetlen bizonyítékokat és nyomokat az illetők gondosan kiirtották, semmivé tették, nemcsak hogy nem alaptalan, hanem bensőleg egészen igazolt valami.

A ki a Polgári Lexikont valaha gyakrabban forgatta s egyúttal a hazai történelmi emlékek, források és művek s különösen ezeknek a jelen század elejéni állása körül némi jártassággal bír, az egy tekintetre meg fog győződni a felől, hogy a Polgári Lexikont csak egy kitünő forráskutató és gyűjtő jeles történetbúvár hozhatta létre több évek fáradságával. — A Budayak köztiszteletben, dicsőségben hűnytak el, nevöket nem tapodta meg, irodalmi emlékeiket, műveiket nem irtotta, nem pusztította senki; de kérдем: hol van csak egy kis kötetre menő historiai gyűjteményecske, a melyet ök alkottak, szerettek? micsoda oklevelek azok, melyeket ök lemásoltak? hol, melyik könyvtárat vagy levéltárat búvárolták, s minemü régi magyar történelmi emlékek és művek azok, a melyeket ök mentettek volna meg az enyészettől?? Ezekről és több effélékről a gyanútól méltán félt s testvérjét és illetőleg magát már előre mentegető Buday Ezsaiás egy ígét sem szól, hanem csak azt adja elő a nevezett könyv eleibe tett előbeszédében, hogy Buday Ferencz, noha 41 éves korában halt el, s noha lelkeszi műveken is sokat dolgozott, s e mellett astronomiára, physicára, politikára, a haza törvényeire, régibb s újabb philosophiára kiterjeszkedett, s mindezek felett még a görög, deák, német és franczia literatura is kedves foglalkozása volt, s barátjaitól sem vonta meg idejét: mindazonáltal mily sok magyar historicusokat megolvastott, kitanúlt és hasznára fordított, ha ugyan világot láttak azok; s jó előre kimondja, hogy bizony, mindezt „alig lehet megfogni.“ Igen helyes dolog lett volna ezen alig megfoghatóság eszméjéhez a Polgári Lexikon czímlapján is teljes mértékben ragaszkodni, mert ha Buday Ezsaiás is, a ki pedig történetbúvár egy óráig sem volt, látja az alig megfoghatóságot: akkor a dologhoz értők bizonynyal csakhamar észreveszik a megfoghatatlanságot. A Budayak lehettek

igen derék emberek más mezőn; de annak, hogy a Polgári Lexikon valódi szerzői ők lehettek, vagy közülök valamelyik lehetett volna, én ugyan sem könyvtárakban, sem levéltárakban, sem valaha maguknak a Budayaknak könyvtári maradványában sehol semmi bizonyítékát vagy jelecskjét sem láttam. ¹⁾

Buday Ezsaiás az ő testvérének, Ferencznek sokféle tudományokra való kiterjeszkedését s különböző irodalmakkal való foglalkozását emlegetve, egy irodalmi vagy írói ténnyt egészen elhallgat, a mi pedig kétségtelenül a Buday Ferenczé. Ő írta t. i. azt a szennyes és alacsony pasquilt, mely a Kant-féle philosophiát s annak egyik derék magyar képviselőjét és bajnokát, a halhatatlan érdemű pápai tanárt, Márton Istvánt megtámadja, ócsárolja és denuncziálja. Itt nincs helye, hogy terjedelmesebben jellemezzem az emberi elmének e szörnyfajzatát: ²⁾ azt azonban ki merem mondani, miszerint e pasquil írója a Polgári Lexicon szerzője épen úgy nem lehetett, mint a hogy „a tövisről nem szedhetnek szőlőt, sem a bojtortjáról figét.“ A mit Petőfi egy helyütt több nagy szellemekkel s általában a művelődés törvényeivel egyezőleg mond, hogy t. i. a csillagos ég szemlélete ál-

¹⁾ Buday Ezsaiás és Ferencz könyvtárának árveroztetésén, mint akadémiai tanuló jelen voltam; későbbben is folytonos figyelemmel kísértem a Budayféle maradványokat. — Érdekes, hogy p. Tinódy krónikája, melyet a „Polgári Lexicon“ igen gyakran idéz, sem a Budayak, sem a debreczeni főiskola könyvtárában nem volt, illetőleg mai nap sincs meg; de megvolt Sinay könyvtárában. Azokat, a mik a „Polgári Lexiconban“ Nádasdy Tamás, Dévay s Sylvester egymáshoz való viszonyára, az újszigeti iskolára stb. vonatkoznak, sehonnan egyebünnen nem vehette a „Polgári Lexicon“, mint egyedül Sinaytól.

²⁾ A jénai irodalmi lap mindjárt 1801 végén ismertetvén röviden e művet. annak tartalmát nem bírálataknak, hanem „gyalázó becsmerlésnek“. „az érdekes Márton iránti személyes gyűlöletből“ származottnak, „a legotrombább kifakadásokkal“ teljesnek, a Kant bölcsészettét atheismussal és jakobinismussal vádolónak stb. és olyannak nevezi, a mit — mint látszik — a szerző „s aját meggyőződése és lelkiismerete ellen“ írott volt. — Maga Márton István pedig 1818-ban, tehát majdnem két évtized múlva is, a következő szavakkal jellemzi Buday Ferencz művét: „tudós döllyőség, . . . tudatlan vakmerőség, . . . dühös szomtelenység, . . . marcangolás stb. — Prof. tiszt. Márton István úrnak ker. morális katekhizmus nevű munkájára irt recenziók. az azokra adott feleletekkel együtt. Bécs. 1818.

tal a lélek mintegy megnemesbül, — mondhatjuk azt a történetek bűvárlásáról is. A mely lélek éveken vagy évtizedeken keresztül nehéz fáradsággal vizsgálta a letűnt századok folyamát, s eredeti emlékekből és forrásokból tanulta ismerni az egyesek és népek nagy küzdelmeit, keserű csalódásait, a dicsőség és megaláztatás rejtélyes törvényeit, az eszmék és érdekek fejlődését és több efféléket: az a lélek megtanult legalább türelmesnek lenni; tiszteli az embert még tévedéseiben, még romjaiban is, s a dölyfösség, rágalom, irigység és árulkodás nyomorult kicsinyes indulatain messze felülemelkedett.

A hagyomány azt tartja, hogy a már késő vénségre jutott, hivatalától megfosztott, inséggel küzdő, mindenkitől elhagyott, ellenségei által mintegy elevenen eltemetett Sinay maga adta által kiadás végett a Budayaknak, az ő nem régi kedves tanítványainak a művet. Ezsaiás ki is adta azt, az ő saját nevék alatt, Sinayt pedig aztán pénzzel kínálta; de ez azt megvetéssel visszautasította, mondván: „ha még nevemet is elhallgatták, vigyék el pénzőket is.“

Nem állítom, hogy e hagyomány mindenben s az utolsó betűig történeti valóság; de azon véleményemhez híj maradok, hogy a Polgári Lexikon valódi szerzője nem más mint Sinay, s hiszem, hogy ezt egykor tényleges adatok is be fogják bizonyítani.

Sinay felett egészen 1790 őszéig szépen és tisztán ragyogott a dicsőség és köztisztelet napja. Tudományszeretetét s a történelmi kutatás mezején szerzett érdemeit méltányolta II. József is, s nemeslevéllel jutalmazá meg őt, melyben a címer főalakja egy régi pyramis körül tekergőzdő kigyó, czélozva a régiségek bűvárlatára.

Az 1790-dik év, mely a hazára és nemzetre nézve nagyszerű szabadulás és új korszak kezdőpontja vala, Sinay életsorsa folyamán a leggyászosabb fordulatot hozta el. A debreczeni főiskolai tanárkar felküldötte Sinayt az országgyűlésre, hogy ott, vagy a fejedelelemnél, az I. Apafi Mihály által a nevezett főiskola tanárai és tanulói számára évenkénti adományul alapított ötezer mázsa kősót, mely az erdélyi nemzeti fejedelemség megszűntével többé ki nem adatott, újból kinyerje és megerősíttesse. Ugyanekkor valának Budapesten Hécei Dániel közép-

szólnoki esperes s Keresztesi József érmelléki egyházmegyei tanácsbíró is, a vidékökbeli református papság Bethlen Gábor által adott nemesi jogainak megerősítettése végett. Közökbe adatott még, szintén megerősítettés végett, Báthori Gábor erdélyi fejedelem azon oklevele is, melyben az a tiszántúli református püspökök hatáskörét és tekintélyét valódi hierarchiai és episcopalis szellemben szabja ki és állapítja meg. S im, a mint a három férfiú épen Budapesten van, azalatt állapíttatik meg az országgyűlésen egy oly protestáns vallásügyi törvényterv, mely az ő meggyőződésük szerint, a protestáns papságnak kánonokon s fejedelmi diplomákon alapuló jogait semmivé tenné, s a világi elemnek illetéktelen befolyást engedne az egyházi és iskolai ügyekbe. Miután a törvényterv sanctio végett Bécsbe küldetett, oda mentek fel az említett férfiak is; s minthogy az esperesek testületétől különben is utasításuk volt arra, hogy a papság jogai megeseonkításának ellenálljanak, és a püspöki nagy hatalmat megállapító diploma épen közökben volt: benyújták a cancelláriához azon 1790. oktob. 1. napján kelt folyamodványt, melyben az említett törvényterv visszautasítását s a papság és püspökség kormányzati jogainak fentartását kérik. Ezen folyamodványnak fogalmazója a különben is határozott episcopalis érületü Sinay; a törvényterv főszerzője, javallója s mint épen kerületi jegyző — fogalmazója pedig Domokos Lajos nagyhirü és tekintélyü debreczeni bíró s egyházi főgondnok stb. vala. ¹⁾

Nem lehet leírni, hogy a református világi urak s különösen Domokos Lajos mily haragra és bosszúra gerjedtek főként Sinay ellen, kivált miután az említett törvényterv egy hónap múlva és pedig épen a Sinayék beadványa következtében csakugyan visszautasított. De a papság annyival határozottabban állott Sinay mellett, s midön nem sok idő múlva a tiszántúli református püspök, Paksi Szathmáry István véletlenül meghalt, már az 1791-dik év tavaszán Sinay választatott meg és szenteltetett föl annak helyére.

¹⁾ Mindezen dolgokat, a belölök származottakkal együtt böven előadja Keresztesi József, Sinay egykori tanítványa, majd barátja, a minap kiadott s már említett Naplójában, a melyhez az illetők vajha igyekeztek volna magát Keresztesi folyvást meglevő ép kéziratát felhasználni!

A tiszántúli egyházkerület kebelében iszonyú vihar támadt, melynek rajza ide nem tartozik. Legyen elég csak megjegyezni annyit, hogy Sinay püspöksége elvégre királyilag is megsemmisített; ő maga az egyházkerületi törvényszék által professori hivatalából is kitétetett; a főiskolai könyvtártól, melynek őre volt, eltávolított; lakhelyére több ízben kutatók, motozók küldettek; a professoroknak a vele való társalgás megtiltatott, tanári lakhelyéből kiköltözésre ismételve kiméretlenül sürgettetett, ellene súlyos bűnügyi vádak emeltettek, s mindezekben egy ügyvéd által egész hidegséggel és szigorral működött az egyházi törvényszék ellene. Ezekhez járult még, hogy az újságokban a legundokabb színekkel festetett, közmegvetés és gyalázat tárgyává tétetett; a papság és a professorok által csakhamar nyomorúltan elhagyatott, és nem volt senki sem, a ki, ha egyházigazgatási elvei mellett nem is, legalább a hazai tudományosság mezején s a tanári pályán és a debreczeni főiskola ügyében szerzett kétségtelen érdemei s már késő tisztessége mellett csak egy védő szót is emelt volna.

Sinay azonban az üldöztetés és elhagyatottság ez iszonyú pontjain is megmutatta, hogy valódi jellemmel bír. Ő türt nemesen, majd harczott bátran, minden félelem nélkül. Az ellene emelt szennyes vádatokat, holmi hűtlen pénzkezelésről stb., győzelmesen visszaverte; püspökségének királyi megsemmisítésében megnyugvók, de azért az episcopalis elveket oly bátran és oly súlyos tudományos fegyverekkel védelmezte, hogy ellenfelei e ponton csak megállni is alig voltak képesek előtte. De az iszonyú mértékben felforrott boszúvágy áldozatot kívánt, és Sinayt valóban csak egyedül a királyi legfőbb felügyelet menté meg a minden tekintetben való teljes elgázoltatástól. Királyi rendelet óvta meg, hogy lakhelyéből erővel ki nem hanyattatott: királyi rendelet mondá ki felette, hogy „vele igen kegyetlenül bánunk“, s tanári nyugdíjat adatott számára, s így legalább egy pár utolsó évére életének megszabadult a nyomor és az üldözés zaklatásaitól. ¹⁾ Végre pedig, hosszú pályájá-

¹⁾ Domokos halála után, a mely 1804-ben történt, nyert aztán Sinay némi segítyt, különben is csekély nyugpénzén felül az egyházkerületől s a debreczeni egyházmegye papjaitól.

nak oly viharos estvéje után, 1808. június hó végén, életének hetvennyolczadik esztendejében, a halál álmában csendesen elaluvék. ¹⁾

Én is egy vagyok azok közül, kik a hierarchiát és episcopalismust sem a lelki szabadság, sem az evangéliom és a protestantismus szempontjából és érdekében igazolhatóknak és óhajtandóknak nem tartják. De e mellett figyelembe veendőnek vélem azt is, hogy azon elvek, a melyek melletti küzdelemnek Sinay áldozatjává lett, kétségtelen alapokkal bírnak a kereszténység s épen a magyar reformált egyház történeti fejlődésében is, s mai napig vallja és követi azokat a föld kerektségének körülbelől legtekintélyesebb reformált egyháza, t. i. az angol reformált püspöki egyház. ²⁾ De lett volna Sinay bármily eretnek vagy országháborító is, a református igazhittiség vagy szabadelvűség szempontjából sohasem lett volna szabad ő benne, egyházjogi tévedései miatt, a tudomány emberét és különösen a történetbúvárt is végképen eltapodni akarni.

Tagadhatatlan pedig, hogy Sinay hatalmas és dühös ellenségei nem akartak kevesebbet, mint azt, hogy az ő neve és működésének nyomai végképen kiirtassanak az emberek emlékezetéből. Nem meglepő, nem csudálatos-e az, hogy a mint elhalt Sinay, ki 30 évnél tovább volt a debreczeni főiskolában profes-

¹⁾ A halottak anyakönyve csak június 30-dikát nevezi meg, a mely kétségen kívül temetési napja. Kazinczy világosan mondja, hogy június 27-dikén halt meg. — Sírját siker nélkül kerestem a minap, a péterfia-utczai temetőben, a hol eltemettetett.

²⁾ Érdekes, hogy a híres magyar történetíró Fessler, ki, a mint tudjuk, végre protestáns superintendens vala, épen Bocskay dolgairól szólván, kellő megrovással említi, hogy azon magyar követek, kik a portánál a szerencsi gyűlés végzeményeinek megerősítéseért esedeztek, a drága ajándékok között vittek a törököknek bársony ruhába és pompás püspöki süvegbe öltöztetett művelt német gyermekeket is. „Illetlen gúny ez — mond Fessler — a melyre a szentségtelen felekezeti pártszellem magát a legkomolyabb népet is lesüllyedni engedé. Ha a reformátorok a püspöki méltóságot és hatóságot legalább mint társadalmi tekintélyt fentartották volna: nem tévedt volna egyházuk a rationalismus száraz és hideg sivatagjaira, s nem változott volna közönséges morál-iskolává, vagy legfeljebb tűrhető rendőrintézeté.” — Die Geschichte der Ungern. Leipzig. 1849. VII. 566. l. — Ezt csak mint érdekes eszmnét jegyeztem ide, a melyet egyébiránt igen erősen meg lehetne támadni.

sor, és a ki, mint láttuk, igen szép kéziratgyűjteményt és könyvtárt szerzett és hagyott maga után, — a mint, mondom, ő elhalt, vagyis az ő halála után évek, sőt évtizedek teltek el, a melyek alatt a vándor vagy a bűvár csak egy iratlapocskát sem találhatott Debreczen könyv- és levéltáraiban Sinay hagyatékából, mely hirdette volna, hogy ő valaha nemzete és felekezete javára e városban működött. Úgy látszik, hogy csak egyedül nyomtatott és saját maga által beajándékozott művét tűrték meg a könyvtárban Sinaynak, ha ugyan megtűrték; mert valóban fel lehet tenni, hogy tanári utódai egy ideig még ezt is eltávolították onnan.

Sinay halála után két évtizeddel történt, hogy R. Szabó István „egykor tanító és bibliothecarius“, Debreczenben, 1828. október 14-dikén kelt s a tiszántúli ref. egyházkerülethez intézett folyamodványában megvételeire kínálja Sinay némely kéziratait, ezt mondván a többek közt: „azalatt, míg itten magános, ügyefogyott állapotomban nyomorganék, rá akadék ezen már herbarium vivumra fordított, s a mi annak nem jó volt, elvetett manuscriptumokra, és azokat azon szegénységemben is, atyai örökségemet is eladván, megvettem, és azokat a semmivé való lételtől, a veszéstől, hogy a nagy Sinay másodszor is megnehalna, azon szeretetből és tiszteletből, melylyel a tudományok iránt mindig viseltem, gyenge erőm, szegény tehetségem megvetvén, megmentettem. Tudom, hogy Magyarország minden tudósainak, kiváltképen az egész protestánságnak ezzel minden időre, míg ezen irások meglesznek, kedves dolgot cselekedtem.“ — Nemde jellemző Debreczen akkori tudósairól s különösen protestáns főiskola tanáraitól, hogy egyik nagy elődük megbecsülhetetlen kéziratgyűjteményét mintegy saját szemek előtt engedték végromlásnak indulni. Vagy talán nem is tudták azok létezését? Az is igen jellemző! ¹⁾

¹⁾ A hagyomány azt tartja, hogy Buday Ezsaiás igen sokáig magánál tartotta s mint sárkány őrizte e kéziratokat. Azt is hallottam, hogy egy kötet Sinayféle kézirat merőben elsikkadt, semmivé lett Buday Ezsaiás kezén. — Egyébiránt, a föntebbiekre is tekintve, meg kell még jegyeznünk, hogy a magyar református papi és tanári körökben, s talán egyebütt is a jelen század elején, sőt még későbbben is oly sajtóságos fogalom volt az írói tulajdon-

Sinay magyar protestáns egyháztörténelmi művének különösen első része kétségenkívül több helyütt megvolt egykori tanítványainál; de a debreczeni főiskola könyvtárában nem vala az meg egészen 1862-ig, a midőn énhozzám egyik pesti könyvtárból kerülván néhány napi használatra egy példány, alkalmat nyújtottam az itteni lemásoltatásra. Azóta került könyvtárunkba egy másik példány is.

Nemzetünk történetét tárgyzó műve Sinaynak, ezelőtt mintegy 26 évvel, épen debreczeni főiskolai árverésről és pedig a főiskolai professor-könyvtárnok által vezetett¹ könyvárverésről került birtokomba; ára 22 váltókrajczár volt. S im K. M. a nagytiszteletű tanár-könyvtárnok úr, ki a magyar irodalom tanszékén ült s Buday Ezsaiásnak egyik creaturája vala, nem volt képes vagy hajlandó a kéziratot a könyvtár számára, a hol az mai napig hiányzik, megtartani, holott ez jogában is, kötelességében is állott volna.

Hát levelezései hová lettek Sinaynak?! Bizonyos, hogy ő korának sok tekintélyes férfaival levelezésben állott, s azoktól igen számos levelet kapott. Megsemmisültek-e ezek, vagy lapanganak valahol: ki tudná megmondani!

Vajha e rövid közlemény, melylyel már tovább nem is fárasztom a tisztelt olvasó türelmét, alkalmúl szolgálna arra, hogy a Sinay életére s különösen történelmi működésére vonatkozó adatok nagyobb bőséggel világosságra jőjjenek!

RÉVÉSZ IMRE.

ról, miszerint valami idegen művet vázlatban kivonva, vagy egy kissé átdolgozva, az eredeti szerző nevének legkisebb említése nélkül saját nevük alatt kiadni, nem is tartatott plagiumnak vagy általában bűnnök.

A pápai nyomda története, 1577—1867.

Egyik kitűnő tudósunk Révész Imre, a „történelmi bírálatról“ írt akadémiai székfoglaló értekezése folyamán ezt mondja : „ . . . hazai történelmünk jelen és jövő stádiuma már nem csupán az egyes vidékeknek és városoknak , hanem összes társadalmi életünk egyes ágainak vagy alkatrészeinek s intézményeinek részletes és kimerítő történelmét kívánja, pl. az egyes vallásfelekezeteknek, főbb családoknak, az irodalomnak s az irodalom egyes ágainak, a tanügynek, nyomdászatnak, könyvkereskedésnek , a nemzettestet alkotott különböző osztályoknak, népiségeknek, társadalmi vagy alkotmányos jogoknak s több efféléknek történelmét.“ ¹⁾

Szükséges saját benső meggyőződése szerint is, hogy nemzetünk ezredéves életének mindazon ténye, melyet valaha a szellemi vagy anyagi téren véghez vitt, kellő világításban előállítva s a kritika boncsoló késével megtisztítva legyen. De hogy ezt elérhessük : mulhatlan kötelesség „kinek mint adák az Istenek“ dolgozni, és pedig dolgozni a munkafelosztás elvét követve, mely még úgy sincs eléggé átvive irodalmunkban a gyakorlat terére.

Ily szempontból állítottam össze én is a régi és újabb pápai nyomda történetét, azon hitben, hogy ez által némi kis hézagot töltök be rendkívül elhanyagolt, sőt mondhatnók még figyelembe is alig vett nyomdatörténetünkben.

Guttenbergnek nevezetes s a világot csaknem teljesen átalakító találmánya, daczára annak, hogy a kornak irodalmi,

¹⁾ Magyar Akad. Értesítő. Philos. törvény- és tört. tud. Pest, 1861. II. 25. l.

közlekedési, pénzforgalmi, műipari viszonyai rendezetlenek s szerfelett hiányosak voltak, sebesen elterjedt egész Európában. Hazánk is egyike azon országoknak, hol e találmány hirtelen meghonosult. 1472-ben már Budán van Hess András sajtója, s így kilencz évvel előbb, mint Bécsben, egygyel előbb, mint Angliában s csak kettővel utóbb, mint Franciaországban. ¹⁾ Tagadhatlan ugyan, hogy ez hamar el is enyészett, s csak 1529-ben támad újra nyomdánk rövid időre Nagy-Szebenben ²⁾, de e tényre, e műveltségtörténeti adatra mégis méltó büszkeséggel mutathatunk.

A pápai nyomda, melynek épen múltját akarom vázolni, későn, csak 1576. vagy 1577-ben állíttatott fel, de mégis első korszakbeli sajtóink közé tartozik. E nyomdának is, mint a XVI-dik századiaknak általában, a reformatio volt szülőanyja, mely épen Pápán is hamar talált menhelyet és követőket. Már 1531-ben tanodája is volt itt a protestánsoknak, a mint ezt a ref. collegium könyvtárában ma is fenlevő „scholae reformatae papensis 1531“ feliratú két kis harang bizonyítja. Világos ebből, hogy volt prot. egyház Pápán, melynek pártfogója is hatalmas főúr, Enyingi Török Bálint vala, de hogy mégis Török Bálint már nyomdát is állított volna fel ott: az teljességgel nem áll, s e vélemény történelmünk táblájáról végkép letörlendő. Erről egyébiránt csakis Pápai Páriz Ferencz emlékezik Tótfalusi Kis Miklós felett mondott verseiben, midőn így nyilatkozik a pápai nyomdáról:

„Magyar-Ország ebben (t. i. nyomdában) szenved még-is tsorbát,
 Poson orvoslá-meg elsőben ez hibát;
 Török Bálint rá szerzé Pápa városát,
 Meg-mutatá ő Nagyságos Uri voltát:
 Azon Ur Debreczent-is erre rá-szerzé“ stb. ³⁾

Azonban e beszédnek semmi történelmi alapja nincs, s ha volna, akkor a nyomdának 1541 előtt kellett volna felállíttatni, miután Török Bálint 1541-ben már török fogságba került, s on-

¹⁾ Ferenczy Zsigm. Jákó. Adalék honi nyelvünk s irod. történetéhez. Pozsony. 1844. 34. l. — Lóskay Bekény. Magyar nyelv. irod. és műv. tört. Pest. 1863. 218. l.

²⁾ Toldy Fer. Az újkori nemz. irod. tört. Pest, 1853. I. f. 32. l.

³⁾ Erdélyi Féniks. Kiadta Bod Péter. 1767. 22. 23. l.

nét nem is szabadult meg többé; úgy, de ez időszakról nem tudunk felmutatni csak egy lapra terjedő nyomtatványt, sőt nyomtatványnak még emlékezetét sem. De nem tudunk hivatkozni íróra sem, a ki Páriznak akár előtte, akár utána szólana Török Bálint pápai nyomdájáról. Ha megtekintjük továbbá Pápai Páriznak Pozsonyra és Debreczenre vonatkozó s már idézett állítását: lehetlen, hogy csak ennél fogva is félre ne vessük a pápai nyomdát illető vélekedését. Az ugyanis túl van minden kétségen, hogy Debreczenben az első könyvet Huszár Gál csak 1561-ben nyomtatta, s hogy az állandó nyomda csak 1562-ben lépett életbe; pozsonyi nyomdatermékekkel pedig a XVII-dik században találkozzunk először. És így Pápai Páriz Ferencz állítása önmagában elesik. De ha még ezek után figyelembe vesszük a közelkorú Bornemisza Péternek Török Bálintról fenhagyott tanúbizonyosságát is, mely szerint ő „igen torkos, részeges, kegyetlen, parázna, lator életű, nyüző, fosztó, kóborló“ vala ¹⁾: e jellemzés után róla nehezen tehetjük fel, hogy nyomdát alapít, különösen akkor, midőn közelében oly irodalmi ember nincs, a kiért ezt tehetne volna, miként tette ugyanez időben (1537—1541) Nádasdy Tamás Erdősi Jánosért, a Pápa-hoz közel fekvő Sárváron, vagy mint akkor elnevezték, Újszigeten.

Teljesen bizonyos adatunk mostanig az, hogy Huszár Dávid pápai lelkipásztor 1577-ben Pápan saját sajtóján két könyvet nyomtatott; ennél fogva s miután előbből és más nyomdász-kiadóról eddig nincs tudomásunk, Huszár Dávidot kell annak alapítójául tartanunk. Van ugyan vélemény, névszerint Ember Pálé, ²⁾ mely Huszár Gált

¹⁾ Az őrdögi kísértetekről. Sempte, 1578. 4-r, 854-dik levél.

²⁾ Historia Ecclesiae reform. in Hung. et Transylv. Ed. Frid. A. Lampe. Trajecti ad Rhenum. 1728. 282. l. — Ember Pál után ugyanezt állítja minden indokolás nélkül Bod Péter, Erdélyi Féniks és Magyar Athénás. 1766. 114. l. — Tóth Ferencz: Túl a dunai ref. püspökök élete. Győr, 1808. 23—31. l. és más munkáiban is. — Horányi Elek: Memoria hungarorum. Viennae, 1776. II. 185. l. — Németh János: Tudom. Gyűjt. 1817. VIII: 58. l. és XI: 79. l. valamint Memoria Typographiarum Hung. et Transylv. Pestini, 1818. 11. 22. 114. 115. l. — Budai Ezsaiás: Magyarország históriája. 3. kiadás. Pest, 1833. II: 138. 139. l. — Bocsor István: Magyarország tör-

1577-ből, sőt van, mely ugyanőt 1538-ból tartja a nyomda felállítójának, ¹⁾ de míg utóbbin méltán mosolyoghatunk, addig előbbi is csak valószínű sem lehet. Nem lehet pedig azért, mert Ember Pál kétségbevonhatlanul téved, midőn Huszár Gált pápai papnak és dunántúli superintendensnek állítja, úgy hogy igazolni semmivel nem képes. Már ez igazolhatlanság is ellene szól, de az most már történeti bizonyosság is, hogy Huszár Gál nem volt pápai pap, megingatván azt 1862-ben Révész Imre, s megdöntvén legközelebb Szabó Károly, ²⁾ kiknek érveléseit nem akarom ismételni. És így Németh Jánosra sem alapíthatunk semmit, ki a hercegszőlősi zsinat articulusait: „Papae, Typis Galli Huszár Anaxii 1577.“ nyomtatja, mert ha az alapot összedöntjük, leroskad a felette levő építmény is. Németh pedig a könyvezímet egyenesen Ember Pál közleményéből készítette, mert az általa adott cím abban teljesen feltalálható, kivéve, hogy „Articuli“ helyett hibásan „Decreta“-t illesztett be, s mert Németh az említett nyomtatványt nem látta, mivel különben könyvészetiileg megismertette volna, de sem alakjáról, sem lapterjedelméről nem szól egy ígét sem.

Megállapodhatunk tehát annál, hogy a pápai nyomdát Huszár Dávid alapította. Hogy pedig ő nem az Enyingi Törökök költségével állította elő készleteit, mint Horányi és Wallaszky Pál emlegetik, ³⁾ arról maga Huszár nyújt elegendő bizonyítékot a hercegszőlősi zsinat articulusai elé irt ajánlólevelében, mondván: „Articulos istos dignos putavi nostro subicere prelo.“ ⁴⁾

ténelme. Pápán, 1863. III: 582. l. — Tóth Mihály: A magyar prot. egyházszónoklat történelme. Debreczen, 1864. I: 19. l. — Imre Sándor: Magyar irod. és nyelv története. Debreczen, 1865. 86. l. és még többben.

¹⁾ Szabó Károly pápai tanár: Protest. Egyh. és Isk. Lap. 1862. 36. sz. — Itt megemlíthető Wesszprémi István is, ki Luctus Pannoniae. Posoniit 1799. 19. l. negyediknek tartja a magyar nyomdák közt a pápait, de érintet okoknál fogva neki sem tulajdoníthatunk fontosságot.

²⁾ Prot. Egyh. és Isk. Lap. 1862. 4. sz. és Századok. 1867.

³⁾ Amaz Memoria Hungarorum. II: 185. l., emez Conspectus Reipublicae litterariae in Hungaria. Posonii et Lipsiae, 1785. 142. l. és Budaë, 1808. 185. lap.

⁴⁾ L. idézve Tóth Ferencz. Túl a dunai püsp. élete. 27. l.

Legelső mű, mely a pápai nyomdából Huszár keze alól kikerült, a heidelbergi káté legkorábbi magyar kiadása. Feltalálható ennek egy példánya a pápai ref. collegiumi könyvtárban B. XII: 5. jegy és 6555. szám alatt, mely nyolcadréten A—Z ívig terjed, lapszámozás nélkül. Hiányzik belőle néhány ív s épen az első is, mely pedig a czímet, ajánlást és előszót foglalván magában: czélunkra leghasználhatóbb volna. ¹⁾

A K iv 5-dik levelén kolophon gyanánt ez áll: „Pápán nyomtatott, Bőit első honac 13. napon Anno. M. D. LXXVII.“ Bizonyos tehát, hogy e munka Pápán jelent meg. ²⁾

A K iv 6-ik levelén egy imakönyv kezdődik e czímmel: „EGYNEHÁNY KERESTYENI IM-adsagok, mellyec kőzöl nemelleyeckel akar kijs magan valo imadkozásban könyőrőghet az VR Istenec, nemellyickel kedig à kőzönséges szent gyülekezetben élűnc. Szent Mathenal XXVI. reszeben. Vigyazzatok es imadkozatok hogy à kesertetbe ne menyetec“, s e czím után különféle alkalmakra hosszabb s rövidebb könyörgések következnek.

Ez imakönyvvel közvetlen összefüggésben van: „Az Hiv Olvasoknac“ irt utószó, melyben a többek közt ez olvasható: „... a kik azert nem ilyenec (ember-rágalmazók) azocio neuen veszie è kis munkat, melly vtan Istenec segítsegeből hamar tūdön mástis boczatunc ki.“ Ez ígéretből, valamint ennek előzményeiből határozottan mondható, mikép ez a legelső pápai nyomtatvány. ³⁾

Ritkaságát bizonyítja az, hogy sem Sándor István nem említi „Magyar Könyvesház“-ában (Győr, 1808. 8-r.), sem a Cornides, Széchenyi és Teleki-könyvtárak jegyzékében nem fordul elő, sem szaktudósaink közül nem tud a pápáin kívül több példánynak létezéséről senki, és így azt méltán egyetlenek tarthatni. Megjegyezhetjük itt, hogy ugyanezen fordítmányú

¹⁾ Ily csonka levén, tévedett Tóth Ferencz 1808-ban, midőn ennek titulusát közölte Püspökök élete 28. l., miután a könyv ma is akkor leirt állapotában van, s így czímlapja akkor sem volt meg.(?)

²⁾ Bizonyos lehet felőle Vári Szabó Sámuel is, ki Prot. Egyh. és Isk. Lap 1848. 57. sz. 1349. l. kétségbevonni látszik e kiadás létezését.

³⁾ Lásd e műre nézve önálló közleményemet a Protest. Egyh. és Isk. Lap. 1866. évi 52. számában.

káténak második kiadása, hasonlóan egyetlen példányban, Szilágyi István úr birtokában van Máramaros-Szigethen; azonban ez nem Pápán, hanem Német-Ujvárott nyomtatott, Bernárd Máté által 1619-ben. ¹⁾

A Pápán kiadott munkák között második a hercegszözlösi zsinat articulusai, latin és magyar nyelven. A latinnak czímét Németh János így adja: „Decreta Synodi Hertzeg-Szözlösiensis 47 Articulis comprehensa Latine et Hungarice. Papae Typis Galli Huszar Anaxii. 1577.“ ²⁾ A magyarnak czíme ez: „Az also es fölső Baronyaban valo Ecclesiaknac Articvlvsi, mellyec Herceg-Szözlösön irattanac Negyuen Praedicatoroc ielön voltaban, melyeket mindyaion iouá hattanac. Anno Domini 1576. 16. Augusti.“ 4-rét. Utóbbi terjed A—C = 3 ivre vagy 12 számozatlan levélre, s végén ott van: „Papan nyomtatott 1577. esztendőben.“ Megvan a magyar szöveg a debreczeni reform. collegium könyvtárában, az egykor Sinay Miklós birtokában volt „Miscellanea Hungarica“ czímet viselő igen érdekes kötetben. ³⁾ Mind a latin, mind a magyar szöveg megvan a nemzeti múzeumban, mire nézve a Széchenyi-könyvtár kéziratainak sorozatában következő czím olvasható: „Articuli consensus Ecclesiarum, quibus Vniuersitas Fratrum subscripsit Hertzeg-Szözlösini in Baranya 1576. die 17. Aug. lat. et hung. impressi Papae 14. Aug. an. 1577. Pápán nyomtatott 1577.“ ⁴⁾; de ebből nem teljesen bizonyos, hogy vajjon az eredeti kiadvány van-e a nemzeti múzeum kéziratai között, vagy annak csak kézirati másolata? Mindkettőre van eset, hogy t. i. a kéziratok közt eredeti kisebb nyomtatvány létezik, vagy hogy annak csak másolata. Ha itt az előbbi áll: akkor a Győrött levő Tóth Ferenczével együtt három példány lesz ismeretes.

¹⁾ Szilágyi István úrnak hozzám írott 1867. május 30-án kelt levele szerint.

²⁾ Memoria Typographiarum 116. l.

³⁾ Szabó Károly úrnak 1866. sept. 4-én kelt leveléből. — Azóta értésemre jött, miszerint e nyomtatvány megvan Győrött is Liskay József ref. lelkész úrnál, Tóth Ferencz könyvei között, de én a példányt legközelebbi otlétomkor nem láthattam.

⁴⁾ Acta Religionaria. Tom. III. Catalogus manuscriptorum Bibl. nat. Széchenyiano-Regnicolaris. Sopronii, 1814. Vol. I : 254. l.

E két munkán kívül a XVI-dik századból nincs több pápai kiadványunk. Nehány irónál ott találjuk ugyan, hogy a következő című munka Pápán jött napvilágra: „Az Sacramentokrol in genere. Es kivaldkeppen az Vr vachoraiarol valo kőniuechke melben kerdezkeseknek es feleleteknek formaiban, az keresztyeni tökellertes es igaz vallas, az VR Christusnak teste etelenek es vere italanak igaz ertelméről, be foglaltatik; es minden rendbeli tevelgesek ellen, szent irasnak igaz magyarázattal valo heleivel megherössittetik. Pathai István, Papai Praedicator által. Anno, CIO. IO. XCIII.“ (1593.) 8-rét. ¹⁾ Azonban itt sem a címben, sem a könyvben sehol nincs kitéve a nyomtatási hely; de mégis elfogadhatnók Pápát megjelenési helyül, ha igaz volna Horányi Elek, Klein Sámuel, Tóth Ferencz és az ő nyomukon Fabó Andrásnak azon állítása, hogy Beythe István dunántúli superintendens a Pathaihoz irt üdvözlő versének címét ekkép teszi fel: „Carmen aggratulatorium Stephano Pathai ecclesiastae Papensi scriptum, cum is librum de Sacramentis in genere typis Papensibus ederet 1592.“ De e cím a Pathai munkájának sem 1593-iki első, sem 1643-ki második kiadásában nem fordul elő, sőt a vers mindegyikben épen séggel cím nélkül áll. Vagy azt kell tehát feltennünk, hogy amaz üdvözlő, mely az aláírással együtt is csak 12 sorra terjed, külön nyomtatott ki, a mikor aztán — ha ez eset feltehető volna — érintett címe is lehetett, vagy azt kell elfogadnunk, hogy nevezett írók maguk készítették azon felülírást, a midőn természetesen semmi hitele nincs.

A mi pedig azt illeti, hogy Sándor I. e mű megjelenését Pápára s 1592-re teszi, erre nézve azt mondhatjuk, hogy vagy soha nem látta a könyvet, vagy ha igen: úgy pusztá sejttelemből írta Pápát kijöveteli helyül.

És így nem tudunk felmutatni alapot, a melyről Pathai munkáját pápai nyomdaterméknek jelezhetnénk; de ha figye-

¹⁾ 153 levelenként számozott s 15 számozatlan levél. 1593. évszámmal vannak példányok a nemz. múzeum, a kolozsvári ref. collegium, erdélyi múzeum és gr. Teleki Domokos gernyeszegi könyvtárában, 1592. évszámmal a debreczeni ref. collégiumében, de melyek mégsem külön kiadások, hanem csak czímlapjok nyomtatott kétszer. Szabó Károly, a Fabó András „Beythe István életrajzá“-ban. Pest, 1866. 31. 32. l.

lemmel megnézzük a kiadvány betűit és a nyomás minőségét : azonnal Manlius János műhelyéből kikerültnek kell tartanunk, ki Dunántúl épen ez időben több helyütt, mint : Német-Újvárott, Alsó-Lindván, Német-Lövön, Monyorókeréken és Sárvárott nyomtatott, de hogy Pápan is tartózkodott volna nyomdászi minőségben, arról mégeddig nincs emlékezet. ¹⁾

1577-től tehát 1624-ig nem látjuk a nyomdának folytatódólagos működését. Ekkor azonban új működési korszaka kezdődik, melyben néhány évig szakadatlanul munkálkodik.

1624-ben megjelent benne Siderius János katechismusának egy — ma már végkép ismeretlen — kiadása. Lethenyi István csepregi ágost. vallású prédikátor ugyanis „A Cálvinistae Magyar Harmoniájának meghaméséttása“ czimű, Csepregen 1633-ban kijött, műve II-dik lapján ezt írja : „Tagadgya (a Krisztus testének jelenlétét az úrvacsorájában) Siderivs János az ő Catechismussában (mely nyomtattatott PAPAN 1624. esztendőben)“ stb. Egykorú munka lévén, teljes hitelt érdemel, noha tudtomra a káté ezen kiadásáról sehol nincs egyebütt emlékezet. Sideriusnak e munkája különben is igen ritka, s több kiadásáról nincsen is tudomásom, mint egy 1632-ki debreczeni s egy nagyon kései, Pozsony, 1735. kiadásról, mely utóbbi, Szilágyi István úr szerint, a m.-szigethi ref. lyceum könyvtárában van.

Második mű a XVII-ik század folyamáról a pápai nyomdából a komjáthi-i zsinat kánonai, melyeknek czime ez : „Canones Ecclesiastici, In Qvinque classes distribvti, Quibus Ecclesiae Helveticam Confessionem complexae, in Comitatus Mosonien. Posenien. Comaromien. Nitrien. Barsien. Honten. et Neogradien.

¹⁾ Horányinak van még e munkára vonatkozó egy elannyira téves beszéde, hogy czáfolatába is alig lehet fogni. Ő ugyanis azt mondja : Nova memoria Hungarorum. Pestini, 1792. I : 316. l., hogy : „Batai (Pathai helyett) Stephanus prelo subiecit librum de Sacramentis, sed imprimis coena, curante Gallo Huszar, Papae Anno MDLX.“ Csak azt érttem meg erre nézve, hogy önmagában összeomoljék Horányi meggondolatlan állítása, miszerint Pathai 1555. augusztus 5-én született, s hogy 1560-ban Huszár Gál tudvalevőképen (Katona St. Historia Critica. Tom. XXIII. és Kovachich Scriptores rer. hung. minores. Tom. I.) Kassán volt. Igaz, hogy Horányi az „Ungarisches Magazin“-ra, mint forrásra hivatkozik, de annál fogva, hogy ennek tévállítását elfogadta : már az ő hibájául róvhatjuk fel.

et finitimis Praesidiis, à Superioribus reguntur. Editi Communi suffragio Ministrorum DEI in Synodo Comiathina congregatorum Anno 1623. die 13 Septembris. Papae Typis Mattnaei Bernhardi, Anno M DC XXV. Salutis.“ 4-rét. A – M iv = 48 számozatlan levél. ¹⁾ Magyar szöveggel bővített utánnomása megjelent Nagy Váradon 1642- és Pesten 1805-ben.

1625-ről s illetőleg megjelenésére nézve a megelőző évről talá-lunk még egy magyar naptárt, melyről egy kis jegyzetet Mátray Gábor közölt az Új Magyar Múzeumban, mely így hangzik : „Pá-pán, 1625-ben Szepes-Váralyai Bernhardt Máté által kiadatott magyar naptárból latin jegyzeményeket közöl Kovachich Már-ton György e kéziratban : Kovachich Mart. Geor. Collectio Dia-riorum rer. hung. in folio.“ Említve van ez különben a n. múzeum kézirat-catalogusában is, ilykép : Ex Calendario Hungarico an. 1625. Papae apud Math. Bernard Szepes-Várallyan. in 12. impresso. ²⁾ Nem ismerjük ugyan e naptárt közelebbről, de Ko-vachich neve, tekintélye, kezesség a felől, hogy nem járt el meg-fontolatlanul e tárgy körül sem, s nem irt le mást, mint a miről sa-ját szemeivel meggyőződött.

E naptárról tehát nem tudunk egyebet, mint hogy tizenket-tedrét alakban megjelent; de már egy másikról részletesebb ismeretünk van. 1627-ben ugyanis újra naptár jön ki Bernárd kezei alól, melyet hasonlókép Mátray közleménye után ismer-tünk, ezen kivonatos czímmel : „Vrvnc Christvs születése után az M. DC. XXVIII. esztendőre (mely Bissextilis) való Calenda-rivm stb. (Hertzius Páltól.) Pápán, Szepes-Várallyai Bernhard Máthé Könyű nyomtató, 1628.“ 8-rét. Ajánlva van „tek. és nagy-ságos Galanthai Esterház Miklós Magyar Ország Nádor Ispa-niánac“ stb. ³⁾ Az okból tettem ezt 1627-re, mivel a naptárak rendszerint a megelőző évben szoktak megjelenni most, valamint úgy hiszem akkor is, ámbár az évszám mindig a következő évet jelöli.

¹⁾ Példányai vannak tudtomra a pápai és kolozsvári ref. collegium könyvtárában, Szilágyi István úrnál, és Debreczenben 2 példány, Révész Imre úr tudósítása szerint.

²⁾ Új M. Múzeum 1853. II : 182. 183. I. és Catalogus Manuscriptorum. Sopronii, 1815, II : 313. I.

³⁾ Megvan a m. nemz. múzeumban. Új M. Múz. 1853. II ; 182. 183. I.

1628-ban Samarjai Jánosnak látott napvilágot itt egy irodalom- és egyháztörténetileg jeles és nagyfontosságú munkája, mely azért nevezetes, mivel e műben volt először megpendítve a magyarországi helvét és ágostai hitvallásnak uniója, valamint a két felekezet confessiója is ebben jelent meg együtt és első ízben magyar nyelven. Teljes címét ekként adhatjuk : „Magyar Harmonia. Az Az, Augustana és Helvetica Confessio Articvlyssinae egyyező Értelme. Mellyet Samaraeus Janos Superattendens ilyen ockal rendőlt őszve : hogy az Articulusokban Fundamentomos ellenközés nem lévén : az két Confessiot követő Atyafiakis az szeretet által eggyessec legyenec. Ez mellé Paraevs Dávid D. Irenicumjából XVII. rágalmas Articulusokra valo feleletek és az eggyességre kétféle indító okok adattanac. Psal. 120. V. 7. Én az békességet szeretem : De mikor én szolok, űk az viadalhoz készűlneec. Nyomtattatot Papan, Szepes-Varallyai Bernard Máthé által, 1628. Eszt.“ 4-rét. ¹⁾

A már említett Lethenyei István hivatkozik idézett művében Kanizsai Pálfi János dunántúli ref. püspöknek egy munkájára, mondván : „ . . . emberi természetiben való jelen-létét az Christusnac ez földön még Canisai János-is mostani Nemet Vy-Vari Cálvinista Praedicator és Superintendens tagadgya az Ur vacsorájárul irot Papai táblájánac 15 és 16 kérdésére való feleletiben.“ ²⁾ Nyomtatásban volt-e ez, vagy csak kéziratban látta Lethenyei, mint több művét is Kanizsainak? — bizonytalan.

Tóth Ferencz is egyik munkájában K. Pálfinak egy másik dolgozatát érinti, melyről határozottan mondja, miszerint az a pápai sajtó terméke. Ez szerinte Arany Temjénező, Thuribulum Aureum czímmel jelent meg Pápán 1622-ben, és ajánlva volt Batthyány Boldizsár nejének, Poppel-Lobkovitz Évának. ³⁾ Egy másik művében azonban a veszprémi esperesség egyik jegyzőkönyvéből azt írja ki, hogy „Pálfi 1632-ben, német-újjvári prédi-

¹⁾ 16 számozatlan és 274 számozott lap. Megvan Pesten a múzeum és egyetem, Debreczenben a collegium, Pápán szintén a collegium könyvtárában (utóbbi helyeken 2—2 példányban) és csonkán birtokomban.

²⁾ Lethenyei id. műve 11. l.

³⁾ A magyar- és erdélyországi prot. ekkl. historikája. Komárom, 1808. I : 68. l.

kátor korában írta az Aranytömjénező nevű könyörgéses könyvet¹⁾, miből kitűnik, hogy előbb 1622-t hibából írt Tóth F., miután német-újvári pappá csak 1626-ban lett Pálfi. Megjegyzendő, hogy utóbbi helyen már nem mondja ki Tóth Ferencz, hogy nyomtatásban is fenmaradt, mi nem valószínűtlen ugyan, de még senki nem látta egyetlen példányát sem, sőt ama jegyzőkönyvet kivéve, sehol nyoma sincs irodalmunkban.

Sándor István is felhoz „Magyar Könyvesház“-ában a XVII-dik század folyamáról egy pápai kiadású „Hajdelbergi öreg Catechismus“-t azon könyvek között, melyeknek „esztendejét nem tudja“; Tóth Ferencz hasonlóképp említi a Protestáns Ekklesiák Históriajában, hogy a heidelbergi káté 1600-on tül is több helyen s ezek között Pápán is kiadott: de valószínűleg mindegyik az 1577-ki kiadással zavarja össze, a mit abból lehet következtetni, hogy eddigelé könyvészetünk nem ismeri annál több pápai kiadását e káténak, s hogy mind Sándor István, mind Tóth Ferencz igen könnyen hisznek s épen ezért sokat tévednek: miért is én e két adatot egyszerűen mint nem létezőt tekintem, addig legalább, míg egy példánya a XVII-dik századi utánnomásnak netán előkerül.

Olvashatni egy helyütt Tóth Ferencznél, hogy 1630-ig, másutt hogy 1632-ig „külömbkülömbféle hasznos magyar és deák könyvek nyomtatattak ki a pápai nyomdában“, de hogy az elősoroltakon kívül mégis jelent-e meg valami más is? eddigi irodalmi ismereteink nyomán nem határozhatjuk meg.

Németh János s kétségkívül ő utána Toldy Ferencz hivatkozik egy 1700-ban, tehát a XVII-ik század utolsó évében kijött munkára, de mindegyik csak az évszámot s nem egyszersmind a címet is mondja, egyenes tévedésből Sándor István idézett adata után, s tévedésből annál fogva, hogy a lap felső részén 1700 évszám áll, de a nyolczadik sorban már így szól: „Ezen Századba tartoznak még ezek is, de mely Esztendőben jöttek ki, nem tudom“; s ez ismeretlen nevéek között áll a pápai „hajdelbergi káté,“²⁾ s így pusztá figyelmetlenségszülte tévedés.

¹⁾ Túl a dunai püspökök élete. 97. 98. l.

²⁾ Németh János id. h. 116. l. — Toldy Ferencz Figyelmező. Az Athe-neum melléklapja. 1839. 32. l. — Sándor I. i. m. 67. l.

A XVII-dik században élt nyomdászról, Szepes-Várallyai Bernárd Mátéről annyit tudunk, hogy ő még 1633-ban is nyomdásznak nevezetik, s Veszprémmegyében birtokos volt, sőt fia 1643-ban már mint nemes említették; de hogy a fiú nyerte-e a nemességet, vagy az apa, nyomdászai érdemeiért? nem tudni. ¹⁾ Azt sem tudjuk határozottan, hogy a nyomdát Pápán mikor állította fel, de az már bizonyos gyanánt tehető fel, hogy oda készen vitte, mivel már 1619-ben Német-Újvárott munkát nyomtatott, s így volt sajtója; mindazáltal, hogy a Batthyányiak mellől a város, vagy az iskola meghívására, vagy végre önelhatározásból ment-e által Pápára? bizonytalan. Az Enyingi Török-család ekkor már kihalt, s így az nem hívhatta, az Eszterházy-család pedig — ha ugyan ekkor már birtokában volt Pápa — bizonyosan nem hívott meg egy protestáns nyomdászt és nem nyomtatott tisztán protestáns munkákat, s így e tekintetben még most nem tudunk eligazodni.

A könyvek külső kiállítása a nyomdászat akkori állásához mérve csinos; nem hibátlan ugyan, de az általam látott példányokban eléggé tiszta. Ritkaság a magyarországi nyomdatermek közt e korból oly tisztát látni, mint pl. a 60—70 évvel előbb élt Heltai Gáspáréit, 40—50 évvel előbből Bornemisza Péteréit, vagy 20—30 évvel korábbi időről Manlius Jánoséit!

Hová lettek egyébiránt később a gépek, betűk s más műszerek? jelenleg nem felelhetek rá. Lehet, hogy e kérdésekre tudna valami felvilágosítást nyújtani a dunántúli helv. superintendensia- vagy Pápa városának levéltára, de eddigelé tudomra nincs ezekről nyilvánosság elé adva semmi. A pápai ref. collegium levéltára, mint magánértesítés nyomán mondhatom, semmi ezekre vonatkozót nem tartalmaz.

A következő XVIII-dik században ez előzmények után Pápán nem volt nyomda. Van ugyan itt nyomott munkákról emlékezet irodalmunkban, ú. m. Sándor Istvánnál, ki három pápai nyomtatványt idéz a XVIII-dik századról, a Széchenyi-könyvtár sorozatában, Németh Jánosnál, ki azok kettejét hasonlóképp megnevezi, a Teleki-könyvtár sorozatában és Toldy Fe-

¹⁾ Ráth Károly. Győri tört. és régészeti füzetek. Győr, 1865. III: 283. l.

rencznél: ¹⁾ de én e tekintélyek ellenében is határozottan merem állítani, miszerint a múlt századról pápai nyomtatványunk nincs, legalább az eddig annak tartott három nem ott nyomtatott.

Nézzük meg csak az elsőt, melyet négy helyütt látunk emlegetve. „Istenfélő hivekhez méltó Halotti Sírás. Melly a Diaconus Szent István El-temettetésének Historiájában fundáltatott, és szomorú Prédikázióba bánatos szívvel foglaltatott Tekintetes Consiliarius Kenesei István Ur Érdemlett Tisztességének megadására, midőn a Halál által meg-hidegült Teste, az ő utolsó álmának helyére Tekintetes Tiszteletes igen nagy számos Se-reggel kísértetnék s ki-vitetnék, és a setét Bóltba zárattatván el-temettetnék. Pápán. MDCCL-dik Esztendőben, Martiusnak 2-dik Napján.“ 4-rét. Összesen 72 számozatlan lap. ²⁾ Ki nem látja e czimből, hogy Pápa a gyász- és nem a nyomtatási helyet jelezi?!

A másíkról — mely : „A Lélek halhatatlansága felől való Gondolatok, a mint azokat édes atyja halálakor szomorú szívvel rendbe szedhette Horváth Ádám. Pápán, 1788.“ ³⁾ czímmel jelent meg — szintén hihetlen, hogy ott nyomtatott volna. Én ugyan még ezt nem láttam, de hogy néhány ívnyi versért bárhol is nyomdát szereljenek föl : előttem lehetlennek látszik.

A harmadikról, melyet Sándor, Németh és Toldy hoz fel, még az sem bizonyos, hogy kézirat volt-e vagy nyomtatvány, a miért is erre sem lehet semmit alapítani. Czíme egyébiránt : Az Asszonyoknak Nyavalyáikról. Pápán, 1796.

Még egy „Békesség“ czímű munkát hoz fel Kreskay Im-rétől a Teleki-könyvtár sorozata 1806-ból, de ennek véglapján ott van : Veszprémben Számmer Mihály özvegyének betűivel; minélfogva Pápa egyszerűen mellőzendő.

¹⁾ Sándor I. M. Kh. 106. 170. 214. l. — Catal. Bibl. Széch. Sopronii, 1799. Tom. I. Pars I : 501. 578. l. — Mem. Typogr. 116. l. s ugyanott kettőről Sándor után, de alaptalanúl. — Biblioth. Sam. Teleki, pars III. Viennae. 1811. 76. 321. l. — Figyelmező i. h. és Költ. kézikönyv. Pest, 1855. I : 547—598 hasáb.

²⁾ Használtam a pápai ref. coll. könyvtárában levő példányt.

³⁾ 4-r. 32. lap. Sándor I. Teleki- és Széchenyi-könyvsorozatban, Németh János- és Toldynál.

Eljutottunk végre ily sok igazgatás után korunkig, melyben a nyomda új életet kezd, sokkal eredménydúsabbat a múlt századok bármelyikénél, a kijött műveknek mind számát, mind kiállítását tekintve.

1628-tól 1837-ig Pápán nem volt nyomda; utóbbi évben azonban a ref. főiskola megnyerte egy állandó műhelynek felállíthatására a szabadalmat V. Ferdinándtól. ¹⁾ Nagyon valószínű, hogy a főtanodai consistorium e tárgyban felterjesztett kérvényében hivatkozott múlt századokbeli működésére, s talán épen ennek bebizonyítása alapján is kapta meg a kiváltságot; ezt hihetővé teszi azon körülmény is, hogy ez időben nem oly könnyen osztogatták azt, mint csak jelenleg is, minek bizonyására legyen elég felhoznom Szilády Károly kecskeméti nyomdász esetét, ki 1832-től 1840-ig szakadatlanul fáradozott érte, míg végre hozzájuthatott. ²⁾

A főiskola engedélye már 1837 szeptemberében kihirdetett. Ámde nem volt kellő anyagi helyzetben, s a fölszerelést egyedül nem vihette keresztül; meghívta tehát a budai kir. egyetemi nyomdában működő Szilády Károlyt, ki szives-örömezt elvállalta annak az iskolával közös költségen és felehaszonra leendő felállítását, s a szerződés 1838-ban egyrésztől Tóth Ferencz dunántúli ref. püspök, Eöri Szabó Gábor iskolai főgondnok és Stettner György főiskolai igazgató, másrésztől Szilády Károly nyomdász között meg is kötött.

A kezdet, mint mindennél, úgy itt is nehéz volt, de leküzdötte azt Szilády, s pár hónap alatt teljesen újból fölszerelte,

¹⁾ Az igen díszesen kiállított okmány a pápai ref. collegium könyvtárában van. Kelt: „ . . . in Imperiali Vrbe Nra Vienna Austriae die quinta mensis Jannarii Anno Domini millesimo octingentesimo trigesimo septimo.“ Aláírva: Ferdinandus primus. Comes Fidelis Pálffy. Franciscus Comes Zichy.

Ugyanott a végső hártylevélen áll a kihirdetés is ekképen: „1837-diki September 25-dikén T. N. Veszprém Vrgyének azon nevű Mezző Városában kezdett, s több napokon ugyanott folytatva tartott Közgyűlésén ezen kegyelmes Kiváltságlevél felolvasatott, és ellentmondás nélkül kihirdettetett, Zsoldos Ignácz mpr. azon T. N. Vrmegyének Fő Jegyzője által.“

²⁾ Saját tudósítása szerint; kelt Kecskeméten aug. 19. 1866.

eleintén ugyan kicsinyben, csak magyar betűvel és két sajtóval, de utóbb német betűkkel és több sajtóval is ellátva. 1838-dik évi júniusban már működését is elkezdette; azonban Szilády kevés ideig lehetett mellette, mert 1840. december 8-án kezéhez küldetett a saját nevére szóló szabadalomlevél, s ezzel 1841 tavaszán már Kecskemétre költözött, hátrahagyván az általa beszerzett nyomdai készleteket, melyeknek azonban őt illető fele-része készpénzben kifizettetett a dunántúli egyházkerület részéről.

El sem távozott még Szilády Pápáról, midőn már — Debreczenben volt tanítványát — Tóth Endrét beállította művezetőnek, a ki után 1842-ben Magda Lajos, majd ennek halálával 1862-ben a most is ott működő Debreczeni Károly következett. ¹⁾

Megjegyzendő, hogy ez időközben a nyomda folytonosan avítottatott, sőt 1859-ben gyorsajtóval is el lön látva. Hogy pedig mindjárt kezdetben minő szépen kiállított munkákat adott, arra nézve elég idéznem egy 1840-ben megjelent bírálatból ennyit: „Bírálo alig hitt szemeknek, midőn a czímlapon (Szilády László Egyházi beszédei. Pápa, 1840.) Pápát olvasta nyomtatáshe-lyül . . . Csinos külső boríték, egyszerű czímlap, csaknem egészen hibátlan nyomtatás, hófehér papiroson, legújabszerű, tiszta betűk, fekete festék, az egésznek czélirányos, tetzetes elrendezése ajánlják e könyvet. Nemcsak vidéki, hanem egy pár középponti könyvnyomtató intézetünkből sem kerülhetne ki tökéletesb alakú munka.“ ²⁾

Megismerkedtünk a nyomda kül- és beltörténetével; s most csak az van hátra, hogy nyomtatványait soroljam elő, de ezt már csak egyszerű szám alakjában fejezem ki. Azonban mielőtt ezt is tenném, érintenem kell, hogy adataimat nem a legilletékesebb helyről, a nyomda jegyzőkönyveiből, vettem, hanem saját czímmás-gyűjteményemből, azért, mivel a jelenlegi nyomda-felügyelő, Szilágyi József főiskolai tanár arról értesített, hogy jegyzőkönyvek nincsenek; nincsenek legalább úgy, hogy azokat

¹⁾ Ez adatok részint Szilády Károly, részint Magda Lajos utódai-nak közléséből vétettek.

²⁾ Figyelmező. 1840. 51. sz. 823. l.

használni lehetne. Kénytelem voltam tehát saját — korántsem teljes — gyűjteményemet felhasználni.

1838-tól 1867-ig Pápán mintegy 210 önálló munka jelent meg; ezen kívül a superintendensia, a főtanoda, a pápai casino, főiskolai képzőtársulat, róm. kath. gymnasium, irgalmas szerzet stb. számára apró nyomtatványok, mint: értesítvények, jegyzőkönyvek, bizonyítványok stb., nemkülönbben magyar és német váltók, falragaszok, különnemű hirdetések, körlevelek, gazdasági tabellák stb. jöttek ki, melyek nem tartoznak ugyan az irodalom, de igen a nyomda termékei közé.

Felsorolom utóljára azon írók neveit, a kik foglalkoztatták e vidéki sajtót, kijelentvén itt is, hogy csak saját gyűjteményemre támaszkodhattam. Ily írók tudomásom szerint: Ács Károly tót-vázsonyi lelkész, Antal József, Árvay József, Bacskák Imre, Bali Mihály, Baráth Ferencz, Barthalos József, Beliczay Jónás, Beöthy Zsigmond, Bocsor István, Bódogh János, Czibor Ferencz, Császár Ferencz (Kövessy Kálmán álnév alatt), dr. Cseresnyés Sándor, Csepeli Sándor, dr. Deutsch (Déri) József, Dobi József, Dömjén Ferencz, Edvi Illés Pál, Farkasdy Károly, Ftüssy Tamás, Gyarmathy János, Halka Soma, Haydu Gábor, Horváth Mihály a történész, Horváth Mihály leányi ref. pap, Kálmán Ferencz, Kálmán Károly, Karsay Sándor, Kerkapoly Károly, Keserű János, Kis Gábor, Kiss János, dr. Kovács Pál, Kovács-Sebestyén József, Kún Pál, gróf Laszberg Rudolf, Liszkay József, Löw Lipót, Madarász Jenő, Micskey Imre, Molnár Aladár, Molnár József, Mórocz Dániel, Nagy Mihály, Német János, Pálffy József, Pap István vámosi lelkész, Papp Ignác, dr. Pserhoffer Sámuel, Stettner Ignác, Somody József, Szabó Károly pápai tanár, Széki Béla, Szilády László, Szoboszlai Pap István, Szűcs Dániel, Tarczy Lajos, Tomor Ferencz, Tóth Balázs, Tóth Ferencz, Zsindelyi István, Zsoldos Ignác, Váli Ferencz, Vermes Illyés.

Előterjesztettem im ezen törcdéses adatl-mondhatnám inkább csak adalékokban a pápai nyomda történetét. Ha semmi egyéb nem is: azon tanulság mindenestre kivonható közleményemből, hogy műveltségünk történetének a nyomdászatot illető

ága egyáltalán parlagon fekszik, a minek oka könyvtáraink rendezetlenségében s legkiváltkép egy kifogástalan könyvészeti munka hiányában rejlik. Mindaddig, míg e két baj elhárítva, e hézag betöltve nem lesz : gondolni sem lehet nyomdászatunk teljes történetére, a mi pedig, ha nem legfontosabb is, de mindenestre fontos részlete műveltség- s ezzel együtt köztörténetünknek.

EÖTVÖS LAJOS.

Könyvismertetések, bírálatok.

VII.

Horváth Mihály kisebb történelmi munkái. IV. kötet.
Pest, 1868. n. 8-r. 491. l.

Venio nunc ad fortissimum — articulum. Méltán kezdhetem így ismertetni a jelen negyedik, egyszersmind utolsó kötetet, melynek első cikke : Utyeszenich Frater György (Martinuzzi bibornok) élete“ (1—427. l.) a „Történelmi zsebkönyv“-ben jelent volt meg. Nem azért mutatom pedig az olvasónak e kötetet így be, mintha a megelőző kötetek cikkeinek akár becse-, akár érdekességéből bár csak hajszalnyt is levonni akarnék : hanem azért nevezem fontosnak e cikket, mivel annak tárgyát, Utyeszenics, kortársai elnevezése szerint Frater Györgyöt, a sorsa s lelki ereje által alacsony szolgai helyzetből, a legnehezebb körülmények közt Szapolyay János nagytekintélyű, hirneves ministerévé, bibornokká fölemelt férfit, ki egy országnak közel századnegyedig intézte közügyeit, történetíróink, talán csak az egy Szalay Lászlót kivéve, zsarnok szörnynek irták le, s maga Horváthunk is, (mit utánzásra méltó őszinteséggel itt az 5-dik lapon bevall), előbbeni műveiben nem minden egyoldalúságtól menten irt róla; most bővebb nyomozás után s a brüsseli országos levéltár eddig ismeretlen okmányainak alapján előbbeni ítéletétől eltérőleg s új világitásban vezeti őt a történelem itélőszéke elé, századok múltával szolgáltatva igazságot egy, a maga kora óta napjainkig a legtöbbek által félreismert, gyanúsított, rágalmazott férfinak.

Utyeszenich György (anyja után Martinuzzinak neveztetve) Horvátország Kamizacz nevű helységében, szegény nemes szü-

léktől született. Atya őt 8 éves korában Corvin János szolgálataiba adá, ki őt Erdélybe, Hunyad várába küldötte. Itt növekedett a gyermek, durva, műveletlen várórség és cselédség közt, vadon, elfeledve, elhanyagolva, szükségét szenvedve, 20 éves koráig. Ez állapotát 1504-ben Szapolyay István szepesi gróf özvegyének, Hedvig hercegasszonynak szolgálatával cserélte föl, s úrnője termeinek kandallófűtője lön. De becsérzete, lelki ereje, tevékenységi hajlama a szolgainál függetlenebb, önálló helyzetbe jutni ösztönözték, s e végre a szegényeknek is emelkedésre könnyebb és rövidebb útat nyitó egyházi pályát választva, a Buda melletti sz. Lőrincz zárdájában a Pálos remeték szerzetébe lépett. Itt kezdé 26—28 éves korában tanulni az írást, olvasást, majd a zárdákban divatozott tudományokat, melyekben négy év alatt oly előhaladást tön, hogy előljárói őt misés papnak avattatták, majd a zárda gazdaszatának felügyelőjévé nevezték ki. A szerzet főnöke őt pár év múlva Lengyelországban a czentochovi zárda priorává tette, honnan, hasonló priori minőségben, Sajó-Ládra, Borsodmegyébe költözött s vette át a zárda igazgatását, és rövid időn a vidékbeli urak és nemesek becsülését és tiszteletét nagy mértékben kivívta magának. Így telt el 10—15 év Frater György életében a zárda falai közt, midőn Szapolyay János, a szerencsétlen szinai ütközet után, hű, erélyes, ügyes emberre levén szüksége, magához hívatta a mindenki által csak dicséretekkel elhalmozottat. S itt kezdődik a remete politikai szereplése. A két férfiú azontúl elválhatlan lön egymástól.

Frater György, hogy Szapolyayt ezélhoz juttassa, s alatta a nemzet egészen egyesüljön, e végre erős támaszt látott szükségesnek, s azt szerzőnk által szépen kifejtett okoknál fogva csak a törökben találta meg, a ki Jánost Budára csakugyan vissza is helyezé. Ámde Szulejman rövid hadjárataikor Ferdinánd váraiba vette magát, a töröknek az országból kivonulta után pedig János ellen azonnal támadólag lépett föl. Frater György reménye, hogy Szapolyay urává legyen az országnak, emígy fegyver útján nem valósúlhatván, békéről kezdé gondolkodni, s urát is, ki a Grittinek, Szulejman kedves emberének, Erdélyben meggyilkoltatása miatt neheztelő törökre már nem igen támaszkodhatott, rábirta, hogy az ország megosztásának

gondolatával barátokozék meg. Történetek is ismételve, de sokáig eredménytelenül, békcalkudozások, míg elvégre a béke Váradon meg is kötöttet, úgy azonban, hogy az a török előtt titokban tartassék.

De Ferdinánd követe, Laszky Jeromos, Konstantinápolyban besúgta az eddig titkolt szerződést, a mi Szapolyay helyzetét nagyon megnehezítette. E viszonyok közt egy részről a barátságot Károly és Ferdinánd irányában megőrizni, másról a törököt is megengesztelni, lön Frater György politikájának nehéz feladatává. S míg ő e diplomatai működéseivel foglalkodék, Majláth István messze elágazott összeesküvése által kevésen múlt hogy Szapolyayt végveszélybe nem ejtette, melyből őt csak ministerének erélye, gyorsasága mentette meg. Az összeesküvés meghiusításának azonban János nem sokáig örvendhetett. Egyik oldalát szélhűdés érte. E bajában érkezett Budáról az az örömhír, hogy neje fiat szült; e hír felvillanyozta őt, de csak rövid időre, mert egy újabb szélhűdési roham ágyba fekteté őt, abból többé fel nem kelendőt. Halálát közeledni érezvén, végakarátát megíratá, s maga köré gyűjtött tanácsosaihoz végszavait, maradjanak ezentúl is a török pártfogása alatt, intézve, Frater Györgyhöz fordúlt s mondá: Te pedig Utyeszenics György, a kit én alacsony sorsból legfőbb méltóságokra emeltelek, s mellözve sok nagynemű, hatalmas, hires férfiakat, csaknem testvéremmé fogadtalak, légy nőmnek és kedves fiának gyámja, gondviselője.“ Jul. 22-kén, a halállal kilencz napig vívása után, meghalt.

Szapolyay halála az eddiginél még fényesebb, nagyobb-szerű pályát nyitott a lángeszű remetének, mely gondjaival, nehézségeivel lelkének egész erejét s tevékenységét igénybe vette. Helyzetének ezen, már magában nehéz voltához járult még, hogy sok alattomos és nyílt ellensége mellett, s közepette a bár némileg már elnyomott, de titkon messze elágazó lázadásnak, ármány- és fondorlatnak, igen kevesen valának, a kikre új helyzetében biztosan számíthatott. Többen még azok közül is, kik eddig tán ragaszkodást szinlettek a hatalmas minister iránt, örömmel látták volna, ha ő a kormánytól elmozdítatik. A rendkívüli férfiú azonban mindezen nehézségek daczára, szellemének hatalma által pár hónap alatt teljesen urává lett a helyzetek-

nek : a lázadást elfojtotta, a nyugtalanokat lecsöndesítette, az irigyeket és vetélytársakat erkölcsi erejének súlyával engedelmességre kényszerítette, a maga hatalmát, a királyfi öröködését biztosította.

De Ferdinánd fegyveres erővel akart érvényt szerezni a váradi szerződésnek, s Fels Lenártot hadsereg élén az országba küldé.

Fels, miután Visegrádot, Vácot és Pestet elfoglalta, oct. 20-kán Buda fölött a felhévizeknél ütötte fel tábort: de az előhaladott évszakban, ostromot meg sem kísértve, téli szállásokra vonult. E hadjárat miatt a szultán nagy haragra gyűlt Ferdinánd s pártja ellen; Verbőczyt és Eszékyt, Frater György követeit azonnal a diván elébe hivatá, s biztosítván őket, hogy a királyfi atyja országában minden erejével megvédeni, egyszersmind tudatá velők, miképen határszéli basáinak meghagyta, hogy szükség esetében Buda védelmére siessenek, a következő évben pedig maga is eljövend Budára.

E szerint Frater György 1541. elején két veszélytől látta fenyegetve a hazát Nem lehetett kétsége, hogy Ferdinánd a tavasz nyiltával, a múlt őszinél lihetőleg nagyobb erővel térend vissza Buda ostromára; Szulejmán személyes hadjárata pedig, még midőn védelem végett jött is, nagy pusztítást hagyott az országban. Be is állott mind a két veszély, bár Frater György minden lehetőt megtőn elhárításukra. Miután maga a szeszélyes Izabella is a minister ellen fondorkodott, s hogy tőle meneküljön, Budát csel által ígérte Ferdinánd kezére játszani: ez Roggendorft mintegy 20—25 ezernyi sereggel már april közepén megindította Buda felé. Részeit Izabella cselszövénye, melyet Frater György megíhúsított, részeit eleségihány, majd árulás, csaknem Roggendorf kezèbe adák Budát, midőn Szulejmán ropant seregével közeledett, s a német fővezért tavonulásra kényszeríté.

Szulejmán aug. 26-kán érkezett Pest alá, s másnap Ó-Budánál táborba szállott. Minő csellel keríté hatalmába Budát, melözöm, csak azon intézkedését emlitem, hogy Budavár s a Duna melletti vidék a Tiszaíg török tartománynyá legyen; a királyné fiával s gyámjaival Lippára költözzék s a Tiszán túl és Erdélyben uralkodjék.

Buda ilyenén elfoglalása külföldön is nagy hatást okozott, s kivált a német fejedelmeket Ferdinánd segítésére hajlandóbbakká tette. A török hűtlen szőszegése Frater György politikájában is nagy fordulatot szült. Úgy látta, hogy az ország, a külföld által az eddiginél nagyobb segélylyel támogatva, ezentúl biztosabban fennmaradhat Ferdinánd, mint Izabella kezén: minélfogva 1541 végén Gyalun Erdély átadása iránt Ferdinándal szerződést kötött. A viszonyok azonban most nem javasolhatták annak végrehajtását; mert Joachim, a Buda visszavételére beküldött német had vezére, mihelyt értesüle, hogy mintegy 35 ezernyi török sereg útban van Buda megsegítésére, mintha csak országot látni jött volna be, sietve visszavonult. E kudarczos visszavonulásnál is elkeserítőbb hatású volt az, hogy Ferdinánd a nagytekintélyű Perényi Pétert, a hadi tanácsosok vádaskodásai következtében, azon gyanúból, mintha a törökkel fondorkodnék, a táborban elfogatta s Német-Ujhelyt börtönbe vettette. Mindez fölöttébb megingatta Frater Györgynek Ferdinánd iránti különben is igen gyöngye bizalmát, miért is azontúl a szultánnál hűsége színlelésével, a basáknál ajándékaival ügyekezett helyreállítani az elébbi viszonyt, mert minden tudósításai oda mutattak, hogy 1543-ban Szulejmán ismét személyesen jövend az országba.

E hadjárat meg is történt. Frater György, a szultán parancsa szerint, élelemszereket adott a török seregnek, a mi módfelett boszantá Ferdinándot: de a remete is őszintén fölfedezé neki a szerepet, melyet a török irányában játszani kénytelenített. Ferdinánd bizalmatlankodék ugyan iránta, de a remetének ezenkorú egészen magaviselete minden kétséget kizár, miképen őszinte szándoka volt az országot Ferdinánd kezére bocsátani, de csak akkor, ha őt oly helyzetben, úgy felkészülve látja, hogy a töröknek sükeresen ellentállhasson, nehogy különben, a hazát megmenteni óhajtván, annak végromlását siettesse. És ezen ellentálláshoz nem csekély remény mutatkozott, mert a franciaival kötött crespnyi béke után Károly császár is hajlandónak mutatkozott hadjáratot intézni a török ellen, s 1545. elején a wormszi birodalmi gyűlésen tétetett is ez ügyben lépéscket, de az egyházi bonyodalmak miatt foganatlanul.

E remény meghiúsulta Frater György politikai irányában

megint nagy fordulatot hozott elő. Látván ugyanis, hogy a császár és kath. fejedelmek inkább szívökön hordják az egyházi szakadást, mint a török elleni küzdelmet, ő ismét visszavonult Ferdinándtól. Ő ugyan szívéből gyűlölte a hűtlen törököt, de ennek pártfogását most hasznosabbnak tartván Ferdinánd uralmánál, ezentúl ismét buzgóbban kezdé azt keresni. Eltökélte magát megegyeszer megkísérleni: egyesíthetné-e az országot a török pártfogása mellett János herczeg alatt? E terv megvalósítása végett aztán úgy benn a hazában, mint a portán buzgóan működött. Követei a befolyásosabb basákkal alkudozásba léptek, s a francia követ által is támogattattak. Ennyire érvén az ügy, Frater György 1546-ban gyülekezetet tartott, a melyben végzéssé vált, hogy az egyesség a törökkel francia közbenjárás által köttessék meg; egyszersmind egy oly tartalmú okmány, hogy a török az egész országot ruházná János herczegre, ki ezen új birtokrész fejében eddigi adóját 12 ezer arannyal fogná megszaporitani, aláírva s megpecsételve Konstantinápolyba küldetett. A terv azonban a portán végkép meghiúsult, s Szulejmán 1547 nyarán Ferdinánddal 30 ezer arany évi adó feltétele alatt öt évre békét kötött.

Frater György törekvéseiben, bár azok János herczeg javára irányzottak valának, Izabella és pártja is akadékoskodott.

Ő tehát látva, hogy terve, az országot János herczeg alatt egyesíteni, a török által el nem fogadtatik, sőt ez tőle már Becsét és Beeskereket is átadatni kívánja: ismét megváltoztatta politikája irányát. Most is, mint mindig, az volt főczélja, hogy a haza fennmaradását biztosítsa, török tartományvá válását, a mi Buda s vidékének elfoglalása óta ijesztő rém gyanánt állott szemei előtt, lehetőleg meggátolja. E végett, úgy látta, nem lehet egyéb teendője az országnak, mint mennél előbb ismét egy testté egyesülnie Ferdinánd alatt. És a körülmények most olyanok voltak, hogy ezt végrehajtani nemcsak reménylheté, hanem felette szükségesnek is látta. Az egyességet tehát Ferdinánd biztosaival Nyir-Bátorban megkötötte, akként, hogy a királyfi Oppeln és Ratibor herczegségeket 15,000 magyar ft évi jövedelemmel kapja; a királynénak pedig jegyajándoka fejében 100,000 arany ft fizetessék. Frater György e föltételek alatt megegyezett, hogy a koronát, Erdélyt s a tiszai vidéket azon-

nal átadja Ferdinándnak, mihelyt ez erős zsoldos hadat küld a határszélekre.

E szerződést azonban a diván megtudta, s nyomban parancsot küldött Erdélybe, hogy az áruló Frater Györgynek ezentúl senki se engedelmeskedjék, hanem őt lánczra verve, vagy ha élve elfogni nem lehetne, legalább fejét küldjék a portára. A királyné és Petrovics nem is késtek készületeikkel foganosítani a szultán rendeletét. Izabella párthiveit fegyverre szólítá, a budai basát pedig segedelmére hitta. Petrovics a ráczokat gyűjté zászlai alá. De mindez nem találta készületlenül Frater Györgyöt, ső, inkább megkettőztette szokott ügyességét, erélyét. Pár nap alatt 50 ezernyi sereg állott zászlai alatt. A vajdákat megverte a törököt visszavonulásra kényszerítette, s szinlelései s ajándékai által némileg a szultánt is megengesztelvén, Erdélyt a nagy veszélytől megmentette.

Miután a veszélyt Frater György Erdélytől imígy eltávolítá, Ferdinándot a lefolyt eseményekről tudósítván, újban is komolyan figyelmeztette, hogy ha Erdélyt elveszteni nem akarja, a jövő évre idején gondoskodjék annak védelméről. S míg megjöne a segély, maga ajándokaival ügykezett ismét megnyerni a török jóindulatát, a mi némileg sikerült is. Letételéről azontúl szó sem volt többé, s ha nem bizott is benne a török, türte őt a kormány élén. Ekkor azonban Izabella, ki előbb annyira óhajtott menekülni Erdélyből, most már hallani sem akart többé a tartomány átengedéséről, s kezdé sürgetni a szultánnál, parancsolná meg az erdélyieknek, hogy fiát királylyá koronázzák. A királyné ebben el is érte célját.

Haly csausz azon parancsossal érkezett a szultántól Gyula-Fehérvárra, hogy a királyfi azonnal megkoronáztassék, Becse és Becskerek török kézre bocsáttassék, s 50 ezer frt adó küldessék a portára. A királyné rögtön gyűlést hirdetett, melyen aztán párthivei Frater Györgyöt a haza ellenségének nyilvánították s ezt vele azon rendelettel tudatták, hogy Erdélyben megjeleni ne merészkedjék; ez ellen cselekvendő, fegyverrel fog kiüzetni. Frater György épen bevégezte volt Aradban hadszedését, midőn e végzésekről értesült, és kisdud seregével, nem csekély akadályok közt, Enyeden termett s a fondorlat hálózatát szétépte, a török követet gazdag ajándékaival megnyerte, s általa

a szultánhoz és befolyásosabb basáihoz leveleket küldött, melyekben őket engedelmesség s hűség színlelésével és különféle hitegetésekkel ügyekezett megnyugtadni, míg tervét végrehajtásig érlelheti. És mihelyt Ferdinánd teljhatalmú biztosait, Nádasdyt és Báthoryt Erdélybe küldötte, támogatásukra pedig Castaldót a megindított sereg vezérévé kinevezte: Frater György Nádasdyval, a biztosok egyikével a királynéhoz ment.

E találkozás igen érzékenyen folyt le. A remete Izabella lábaihoz borult, s könnyekre fakadva, zokogó hangon mondá, miképen a körülmények múlhatlanul kívánják, hogy a királyné Erdélyt s a koronát Ferdinándnak átadja s föltételeit elfogadja. Bocsásson meg neki a királyné, hogy e körülmények közt, hazáját a végveszélytől féltve, fegyverhez nyúlt; valamint ő is örömet megbocsát neki mindazokért, miket, tanácsosai által felizgatva, ellene vétett. A királyné, még mindig boszúsan, szemrehányásokkal válaszolt, őt hálátlansággal vádolta, s könnyekre fakadva panaszkodott a kényszerítés ellen. De végre sikerült őt Nádasdynak megnyugtadni s ígéretét venni, hogy a szerződést Ferdinánddal elfogadja. Utóbb, a szükségnek engedve, szinteg Frater Györggyel is kibékölt.

Megköttetvén a szerződés, Frater György Kolozsvárra mind a három nemzetnek s a tiszai megyéknek közönséges országgyűlést hirdetett, s a királynéval és a biztosokkal oda maga is megindult. A szerződés itt megerősítettvén, az okmányok aláíratnak. Majd a rendek, a királyné által a hűség köteléke alól fölmentetvén, mutatták be a király iránt ünnepélyes hódolatukat. A királyné ezután a koronát és egyéb királyi jelvényeket átadván, Kassára utazott, honnan csak a következő (1553.) év elején távozott Lengyelországba. A remetét Ferdinánd erdélyi vajdává nevezte ki.

Erdély átadása Ferdinánd részére nagy haragra gyullasztá a szultánt; Szokoli Mehemet rumeliai beglerbégnek tehát nyomban parancsot adott, hogy seregével Erdélybe törvén, Ferdinánd hadait kiűzze, Izabellát pedig János herczeggel visszahelyezze. De Frater György sem maradt tétlen. Ő most az ámtás fegyveréhez nyúlt, a minek azon foganata lett, hogy a beglerbég csakis arra szorítá törekvéseit, hogy ama várakat, melyeket Petrovics

adott át Ferdinándnak, foglalja vissza. Csanád és Lippa önként meghódolt.

Castaldo a beglerbégnek eléje menni szándékozott, s Frater Györgyöt felszólítá, csatlakoznék ő is hozzá az erdélyi hadakkal. A remete ezt tenni, de csak eszélyből, késett egy ideig, a miért Castaldo mindinkább gyanúskodni kezdett reá, s Ferdinándtól utasítást kért, mit tegyen, ha a remetét, a ki az ő életére is tör, csakugyan hűtlennek tapasztalná. — Ily esetben, hogysem megelőztessék, ölesse őt meg, lön a király válasza. — Castaldo Frater Györgyöt újabban felszólítá, hogy az erdélyi haddal táborába menjen, vele együtt a török ellen indulandó, s ő most készséggel hajlott a felszólításra s Dévánál egyesült Castaldo seregével. Ennek következménye volt, hogy a beglerbég Temesvár alól, melyet ostromolt, elvonult. Castaldo Lippa alá szállt, hogy azt visszafoglalja. A várost bevette, a törökök a fellegvárba szorultak, míg azt is, Frater György hosszas küzdelme után Castaldo ellenében, fegyverrel kivonulhatás föltétele alatt feladták. S mivel e szabad elköltözhetést a remete vitta ki, ez csak növelte iránta Castaldóban a gyanút, mit méginkább fokozott az, hogy Lippa bevétele után a királyi vezér Erdélybe akarta vinni téli szállásokra seregét, a mit Frater György az azon évi rosz termés miatt ellenzett; de ennek daczára Castaldo hadát oda bevezette. Lippa alól Frater György előrement Al-Vinezre, Castaldo utána, ott vendége lön, s végrehajtatá a rendkívüli férfinak meggyilkoltatását.

Felette száraz s halvány vonásokban ez élete a nevezetes államférfiúnak, kit egész igazsággal méltányolni volt e czikkben Horváthunk feladata.

A kötet következő czikkeit, rövidség okáért, csak jelezni lehet. Ilyen a második, az előbbeninek mintegy folytatása: „Erdély állapota s Izabella viszonyai Frater György halála után“ (429—459. ll.); a harmadik: „A Báthory Zsigmonderdélyi fejedelemellen 1594-ben szőtt összeesküvés története, a burgundi könyvtár egy latin kézírata szerint“ (461—473. ll.); végre a negyedik: „Európa belviszonyai a francia forradalom idejétől fogva“ (474—491. ll.)

Végig vezettem e füzetek olvasóit e változatos tárgyi gyűjtemény es munka kötetének tartalmán, s mindenkit biztosíthatok, hogy azokat nemcsak feszült érdekekkel olvasandja, hanem történelmi ismeretekben meg is gazdagodva, teljes megelégedéssel teendi le kezeiből.

GARÁDY.

T Á R C Z A.

— A Magyar Történelmi Társulat májusi választmányi ülése e hó 7-kén d. u. 5 órakor tartatott meg, a m. tud. Akadémia palotájában, Horváth Mihály elnöke alatt.

Főbb mozzanatai a következők valának :

1) Miután a mult ülés jegyzőkönyve hitelesítettett, Pesty Frigyes pénztárnok jelenté, hogy közelebből ismét két alapító és tíz évdíjas tag kíván a társulatba fölvétetni ; kiknek nevei felolvastatván, mindnyájan egyhangulag elfogadtattak. Az új alapító tagok gr. Károlyi Gyula és Zichy Antal országos képviselő, 100—100 ftal.

2) Pénztárnok ezután a társulati pénztár jelen állapotát terjeszté elő, mely a közgyűléssel közöltetni rendeltetett. Egyszersmind azok, kik 1867-ik évi tagdíjajkkal még mindig hátrálékban vannak, (mintegy 80-an) körlevelek által felszólíttatni határozottak : tegyenek eleget június 1-jéig tagsági kötelességeiknek, a mit a választmány teljes bizalommal elvár, s reméli, hogy nem leend kénytelen más, erélyesb eszközökhöz nyúlni.

3) Titkár felolvassa b. Eötvös József cultusminister ő nmlgának Budáról május 2-án 402. sz. a. a társulathoz intézett válaszát, melyben a másoltatás végett kért modenai codexekre nézve tudatja ő exja, hogy az olasz kir. külügyministeriumnak f. é. mart. 31-kén kelt s a magy. kir. cultusministeriumhoz intézett átirata szerint „a modenai kir. palotai irattárak, fennálló alapszabályaik értelmében, nincsenek felhatalmazva arra, hogy bárminemű könyvet vagy iratot kiszolgáltassanak. De miután az olasz kormány mégis teljesíteni óhajtja azon kívánságot, hogy Hypolit bíbornok, egykor esztergomi és egrí érsek számadási könyveinek azon részei, melyek Magyarország régibb viszonyaira nézve fontosak, a magyar tudomány birtokába jussanak : késznek nyilatkozik az illető részek hű és hiteles másolatát elkészíttetni.“ Ennélfogva b. Eötvös fel-

hívja a Magyar Történelmi Társulatot az illető részek kijelölésére. — Végeztetett, hogy míg ezen ügyben érdemleges intézkedés tétetnék: bevárandó leszen a b. Nyáry Albert v. tag által Modenából magán uton mielőbb megszereztetni ígért pontos tudósítás a már többször érintett codexek számáról és terjedelméről. A jövő választmányi ülés ahhoz képest fog aztán válaszolni a minister felszólítására.

4) Titkár jelenté, hogy Révész Imrét súlyos családi csapás gátolván a nagy gyűlésen leendő megjelenésében, magát az ígért értekezés tartásától időközben fölmentetni kéré. E körülménynél fogva másodelnök ő mlga, Toldy Ferencz és Wenzel Gusztáv kitünő történettudósainkat kéré föl és nyéré meg — értekezések tartására. A választmány e jelentés első részét részvétellel, másodikát pedig örömmel vette tudomásúl, s az ünnepélyes nagygyűlés rendét így állapítá meg :

a) Gr. Mikó Imre elnök megnyitó beszéde.

b) Titkári jelentés.

c) Toldy Ferencz értekezése „Nemzeti történetírásunk kezdeti“-ről.

d) Wenzel Gusztáv értekezése : „Visegrád egykori fénye és dicsőség“-ről.

e) Rómer Flóris értekezése : „Az agyagművesség viszonya a történelemhez.“

f) Elnöki zárszó.

5) Lehoczky Tivadar v. tag értekezése olvastatott föl : „A bereg-szászi régi pecsétről,“ mely értekező szerint legrégebbi volna az országban. Lehoczky évek óta nagy szorgalommal gyűjti az adatokat Beregvármegye monographiájához, s jelen értekezése is szép bizonyítványa a hazai történelemben való alapos jártasságának. — A „Századok“-ban ki fog adatni.

6) Titkár bemutatja az Akadémia részére Olaszországban magyar történelmi adatokat kutató Mircse Jánosnak a társulathoz intézett küldeményét. Ez a velencei titkos levéltárban lévő azon magyar levél hitelesített másolata, melyet az I. Rákóczy György fejedelem költségén a bázeli egyetemre kiküldött három magyar ifju : Dobraviczai Mihály, Szigethi Ferencz és Hausni László, Bázalból 1633. oct. 11-én a velenceiek hazatérő követe által irt, Rákóczy Velenczében lévő követéhez. Érdekes részleteket tartalmaz a külföldön lévő magyarokról, különösen

Batthyány Ferencz haláláról, a spanyol és svéd hadakról stb. — A „Századok“-ban közzététetik.

7) Botka Tivadar v. tag, nagyérdékü fölfedezésről értesíté a társulatot. Ez egy a csallóközi szent-antali zárdában létező Corvin-codex, mely Esztergomban 1475-ben javítottatott át, s 1478-ban Budán egészítetett ki. IX. Leo pápa beszédeit tartalmazza, igen szép írással. Főnevezetességét azonban e codexnek az képezi, hogy 1622-ben az egyházi költőink egyik legtermékenyebbjeül ismert, irodalomtörténeti nevezetességű Péczeli Király Imre, érsek-újvári reform. predikátoré volt, mint ennek a könyv borítékán levő s. k. följegyzése tanúsítja: „Ex libris Emerici Regij Peczely, Concionatoris Ujvariensis“ Toldy Ferencz indítványára intézkedés tétetett, hogy e becses codex megillető helyére, az Akademia vagy a nemzeti múzeum birtokába juthasson.

8) Glembay Károly v. tag april 27-én Csepínbén kelt levelében kijelenti, hogy az april 2-iki ülésen bemutatott 27 db régiséget Csepíni Adamovics Kapisztrán-János és levélíró, mint tulajdonosok, a magy. történelmi társulatnak ajándékozzák, szabad rendelkezési joggal a hazai gyűjtemények közti felosztást illetőleg. — Köszönettel vétetik tudomásul, s a műtárgyaknak a magy. nemz. múzeum és a m. kir. egyetem múzeuma közti felosztásával Rómer Flóris és Thaly Kálmán bizottnak meg.

Ezzel a mindvégig igen élénk ülés befejeztetett.

— **Értesítés a közgyűlésről.** A Magyar Történelmi Társulat ez évi közgyűlései a főntebb meghatározott időben és programm szerint megtartattak. A május 13-iki zárt ülésben Horváth Mihály elnökléte alatt mintegy 30—40 társulati tag vett részt. Mindenekelőtt az új választások vétetvén elő, végeztetett, hogy ezuttal ne csak az időközben elhunyt két választmányi tag Ráth Károly és Teöreök Gyula megürrült helye töltessék be, hanem, a választmány, az alapszabályokban kifejezett elv szerint, a társulati tagok szaporodásához mért arányban meg is bővítessék, és pedig jelenben tagjainak száma 45-ről, illetőleg 43-ról, 55-re emeltessék. Ehhezképest Rónay Jácint, Szilágyi Sándor és ifj. Kubinyi Ferencz urakból álló szavazatszedő bizottság nevezetvén ki, megtörtént az új 12 tagra a titkos szavazás. Még a bizottság a szavazatok összeszámlálásával volt elfoglalva: a közgyűlés más tárgyakat intézett el. Nevezetesen a pénztár 1867-dik évi állapotát illetőleg beadatott Pesty Frigyes pénztárnok előterjesztése, — melyet olvasóink a „Századok“ 1868. febr. füzetéből ismernek — felolvastatott a szám-

adások vizsgálatára választmányilag kiküldött bizottság jelentése és ennek folytán a választmány által Pesty Frigyes úr részére az 1867-iki számadásokat illetőleg adott fölmentvény. A közgyűlés erről helyeslő tudomást vön, s fölülvizsgálati jogával élni ezuttal fölöslegesen tartván: a választmány fölmentő nyilatkozatát és Pesty Frigyes úr irányában nyilvánított elismerésteljes köszönetét, magáévá tette. Pesty Frigyes a pénztár 1868. ápril 30-kán lévő állapotáról is kimutatást adott, mely a titkári jelentésben a következő napi nagygyűlésen kihirdettetni határozatott. — Szóba hozott néhány tag ügye, a kik tagságukat el nem ismerik, s állításuk szerint mások irtak nevökben alá. Egyszerűen kihagyatni határozattak a tagok sorából, (szám szerint öten); habár némelyik irányában a társulatnak alapos követelési igényei lennének: mindazáltal a közgyűlés, a kérdésben forgók csekély számát tekintve, s kényszerített tagokkal a társulatot gyarapítani nem akarva, ellenök való igényeiről lemondott. — Végeztetett továbbá, hogy a másnapi nagygyűlés tárgyai a sorrend szerint, együtt, nevezetesen a „Századok“ júniusi füzetében adassanak ki, habár a füzet ezáltal nagyobb terjedelművé lenne is. *) — Ezalatt a szavazatszedő bizottság elkészülvén munkájával, jelenté, hogy Deák Farkas, Hunfalvy János, Rannicher Jakab, Rónay Jácint, Salamon Ferencz, Simonyi Ernő, Szilády Áron, Szilágyi Ferencz, Toldy István és Zichy Antal választmányi tagokká szavazattöbbséggel megválasztattak; a még hiányzó két tagra azonban új szavazásnak kell történni, a föntebbiek után legtöbb szavazatot kapott Podhraczký József, b. Orbán Balázs és Tanárky Gedeon között: miután mindhárman egyenlő szavazatokat nyertek. Az új szavazás végbemenvén, b. Orbán Balázs és Tanárky Gedeon kaptak szótöbbséget.

Ezzel a gyűlés véget ért.

A május 14-iki nyilvános nagygyűlés gr. Mikó Imre ő excja elnöklete alatt, az akadémiai palota dísztermében, szépszámú történelmi társulati, akadémiai és Kisfaludy-társasági tagok, a napi sajtó képviselői és mintegy 300 főnyi közönség — köztük nők — jelenlétében, a kitűzött rend szerint folyt le. Elnök ő nmlga megnyitó beszédét, valamint az előadott értekezéseket a közönség élénk helyesléssel, éljenzéssel fogadta. A 10 órakor megnyílt gyűlés fél kettő tájban rekesztetett be.

*) E határozat következtében Szabó Károly jelen füzetünkben megkezdett értekezésének utó részét csak júliusban közölhetjük. S z e r k.

— **A Magyar Tudományos Akadémia** múlt ápril havi működése a hazai történelem köréből épen nem mondható élénknek. Tulajdonképi magyar történeti értekezés egy sem tartott. A mart. 30-ki ülésen Henszlmann a Pulszky-féle régiséggyűjtemény megvételét hozá szóba; azonban viszonyainknál fogva nem lévén remélhető, hogy a 240,800 frankra becsült műgyűjtemény magán-adakozások útján megvétessék: a tulajdonos kijelenté, hogy kénytelen azt külföldi vevőknek áruba bocsátani, mindazáltal a gyűjteményben találató néhány magyar régiséget a nemzeti múzeumnak ajándékozzandja. Az ápril 20-diki ülésen a titkár R á t h K á r o l y halálát jelenté; ugyanekkor R ó m e r Flóris mutatott be két darab régiséget, melyeket Borsodmegyében találtak. Tulajdonosuk Egger régiségárús. A két műdarab igen hasonló egymáshoz: egy-egy 3 láb hosszú s 6 hüvelyktől 1½ hüvelykig keskenyedő ezüstlemez mindenik, különböző domború czifrázatokkal ékesítve Külalakokat tekintve, feltűnően hasonlítanak azon ló-sallangokhoz, melyeket alföldi népünk a lovak szerszámáról lelőggatni általában annyira kedvel, s a minőket a régi magyar katonaszerszámokon is láthatni. A bemutató úgy véli, hogy talán övszalag- vagy mellszalagként teheték a halottakra. Mindenesetre becses ritkaság, s méltó volna, hogy múzeumunk megvásárolja; azonban tulajdonosuk 500 frtot kér érték, s ennyit a múzeum jelenleg nem fizethet. A találási helyen összesen 4 ilyen műdarabot leltek; ezek közül kettőt a párisi kiállításon Napoleon császár vett meg 1000 frankjával. — Az ápril 27-diki ülésen V á m b é r y Armin olvasta föl B á l i n t h G á b o r fiatal orientalistának persa fordítmányát, a kazarak földjéről. Semmi újat nem tartalmaz, s mint W e n z e l G u s z t á v azonnal megjegyezte: az illető persa író két-három századdal később korbéli lévén a kazar birodalom felbomlásánál, nem sokra becsülendő compilatornak tekinthető. Vámbéry is nem annyira historiai, mint nyelvészeti érdekéért méltatta bemutatásra.

A történelmi bizottság köréből azt az örvendetes újdonságot jelenthetjük, hogy a bizottságnak annak idejében általunk említett fölterjesztését b. E ö t v ö s J ó z s e f cultusminister ö nmlga méltányolván, a f. 1868-ik évre 1500 frtot engedményezett M. J. házánkfia részére, az Akadémia számára Olaszország levéltáraiban teendő másolatokra. M. J. ennek következtében már vissza is utazott Olaszországba, hol újból megkezdé szorgalmas működését; és pedig — mint legújabbán értesülünk — jelenleg Velenczében dolgozik, a hol az egykori köztársaság archivumának némely titkos részeiben — melyeket az

osztrákok minden kutató elől elzárva tartottak — nagyérdekű magyar történeti okmányokra talált, így egyebek közt I. Mátyás király 41 db. sajátkezűleg aláírt eredeti levelére.

RÁTH KÁROLY.

Született 1829. febr. 20. meghalt 1868. april 12.

April havi füzetünk már ki volt nyomatva, midőn azon váratlanul lesújtó gyászhirot kaptuk, hogy Ráth Károly, a magy. tud. Akadémia levelező, s a magy. történ. társulat választmányi tagja, Győrvármegye és a győri evang. egyház levéltárnoka, a nagyszorgalmú történetbúvár, felejtethetlen barátunk és pályatársunk — n i n c s t ö b b é ! Viruló élte legerőteljesebb korában, véletlenül ragadta őt ki a halál szerető anyja, neje s két kis fia köréből, kik közt husvét szombatját még a legvidámabban tölté, s ím, éjjél után, april 12-ére forduló éjszakán, rögtöni agyszélhűdés véget vetett munkás életének. Mindenki megdöbbenéssel s a legmélyebb megilletődéssel fogadá e gyászhirot, s annál megrázóbb volt az e füzetek szerkesztőjére — egyébként is régi barátjára — nézve, minthogy épen halála utáni napon valának találkozendók, hogy Győrmegye lelkes főispánja gr. V i c z a y H é d e r ő mlga szives meghívása folytán együtt búvárkodjanak a hédervári nevezetes családi levéltárban. A kérlelhetlen sors úgy akarta, hogy Thaly és Véghely, kik tudományos kutatás végett siettek Győrré, — koporsójánál találkozzanak a hű pályatársnak. Temetése evang. szertartás szerint april 14-kén d. u. 5 órakor nagy díszszel ment végbe. Győrvármegye tisztikara, a győri honvédegylet tagjai, élőkön gr. Zichy Ottó ezredessel, testületileg jelentek meg; a magy. tud. Akadémia és Történelmi Társulat is képviselve volt. Koporsóját a tudomány babérkoszorúja, egykori tiszti kardja és más honvéd-jelvények díszíték. Hamvai a győrbelvárosi temetőben helyeztettek örök nyugalomra. Emlékbeszédet fölötte az Akadémiában R ó m e r F l ó r i s fog tartani.

Élettörténetét illetőleg álljanak itt a következő adatok :

Ráth Károly született Győrött 1829 febr. 20-án. Atyja Károly győri polgár, ivadéka azon Ráth Illyésnek, ki a XVII-dik században Levél, mosonymegyei községből szakadt Győrré, s kinek dédunokája

volt Ráth Mátyás, a ki a múlt század végén az első magyar hírlapot „A Magyar Hirmondó“-t alapította Pozsonyban. Atyját még gyermekkorában elvesztvén, anyja nemes Kéler Zsuzsánna gondos felügyelete alatt nevelkedett. Első kiképzését Győrött nyerte, néhai Turcsányi János jeles tanár vezetése mellett. 1841-től 1848-ig a pozsonyi evang. lyceumban folytató tanulmányait. Később szülővárosába visszatérvén, Maár Bonifác vezette be a történelmi kutforrások ítéseti vizsgálásának ismeretébe. Még mint tanuló 1846-ban bocsátá közre a Kovács Pál által Győrött szerkesztett „Hazánk“ című lapban Győrvárosának rövid történetét, s már akkor támadt benne az eszme, mely egész további működésénél mintegy iránytűül szolgált: a magyar királyok itinerariumát összeállítani, melyhez az adatgyűjtést már ekkor megkezdte volt. Az 1848-diki viharos napok megszakíták tanulmánya it; a tollat kard váltotta fel kezében, s miut honvéd több ütközetben vett részt. A világsi catastropha után visszatért Győrbe, s ernyedetlen szorgalommal és ritka kitartással folytató történelmi tanulmányait; számos magánlevéltárokon kívül átkutatta Győr-, Vas-, Veszprémmegyék, a győri és vasvár-szombathelyi káptalan, a pannonhalmi és zala-apáthi convent archivumait, a pesti közlevéltárakat stb., mindenütt szorgalmasan dolgozva, gyűjtve az adatokat történelmi munkáihoz. 1861-ben adta át a közönségnek „A magyar királyok hadjárati, utazási és tartózkodási helyei“ című munkáját, mely tizenöt évi fáradozásainak eredménye, s több mint 8000 külön kiszámított adat nyomán készült. Ráth e munkája minden történetbúvárnak nélkülözhetlen készletei közé számítandó. Nálunk a korán elhunyt Gévay volt az első, ki hasonló itinerariumok írásával foglalkozott: de míg Gévay munkássága csak egyes újabb időszakokra terjed ki, — Ráth merészen történelmünk egész időközét ö lelte fel, s fényesen igazolta a jóslatot, hogy általa sikerülend történetünk előbbi szakaira nézve is becsúszott számos chronologiai hibákat kiigazítani. A nagybecsű munkát méltányolta a közönség is, — a mi hasonnemű dolgozatoknál ritka tünemény — úgy, hogy első füzetei a tavalyi és jelen évben már második kiadásban jelentek vala meg. Ugyan 1861-ben indította meg Rómer Flórisssal egyesülten a „Győri Történelmi és Régészeti Füzetek“ című folyóiratot, melyből eddigelé négy, tartalom-gazdag kötet jelent meg; s ugyanakkor adta ki „II. Rákóczy Ferencz Emlékiratait a magyarországi háborúról (1703 - 1711)“ melyet 1866-ban Thaly Kálmánnal átdolgozva, jegyzetekkel, Rákóczy tartózkodási helyeivel, végrendeletével s a bujdosók sírirtaival bővítve tettek közzé. 1865-ben Nagy

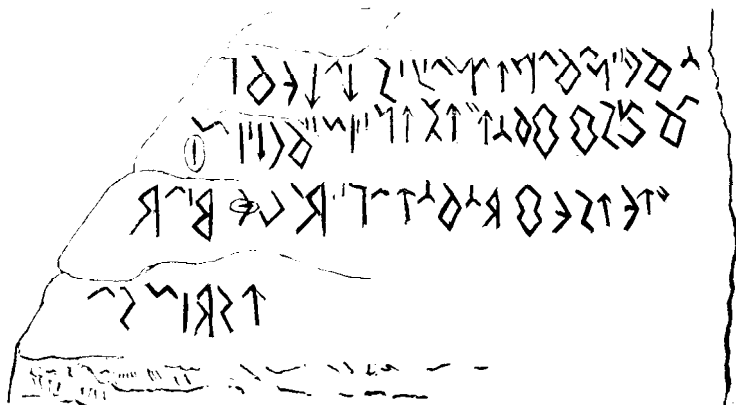
Imrével, Paur Ivánnal s Véghely Dezsővel együtt a „Hazai Okmánytár“ kiadását kezdte meg, melynek eddigi négy kötete több mint 1000 darab okmányt tartalmaz, a leg gondosabb kiadásban.

S ezen önálló dolgozatok mellett sűrűn találkozunk még nevével időszaki iratainkban. Az Új Magyar Muzéum, Religio, Vasárnapi Ujság, Akadémiai Értesítő, Győri Közlöny, Magyar Történelmi Tár, Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok, Magyar Sion, Századok : mindannyi tanui hangyaszorgalmának. Ezekben nagyszámú kisebb-nagyobb történelmi és régészeti cikket tett közzé. Az Akadémia már 1858-ban l. tagjává választá őt, mely kitüntetést Ráth ezen intézet ülésain több jeles értekezés felolvasásával viszonzotta, s ösztönül tekinté a további annál buzgóbb irodalmi működésre. S így, bár mind 1861-ben, mind 1867-ben Győrvármegye levéltárnokává választatván, hivatali teendői is meglehetősen igénybe vették : úgy szólván minden meggazdálkodható idejét a történetbúvárlatnak szentelé. A dunántúli történetkedvelők összejöveteleit is az ő buzgalma hozta létre. A magy. királyok, erdélyi fejedelmek és nádorok itinerariumán kívül legkedvencebb műve Győrvármegye monographiája lett volna, melyhez már igen sok adatot összegyűjtött: de egybeállítását, fájdalom, már meg nem valósíthatá. A Hazai Okmánytár sajtó alatt levő V-ik kötete, valamiut a „Győri Történelmi és Régészeti Füzetek“ IV-ik kötetének utolsó, már csaknem egészen kinyomott füzete is — melynek tartalmát a boldogult közlése szerint előre jelentettük volt a „Századok“ 1867. deczemberi füzetében, 417. l. — bevégezetlenül maradt. De ezek, mint a t. közönséget biztosíthatjuk, az elhúnytának szerkesztő-társai által be fognak fejeztetni s közzététetni. Ráth kézirati okmánygyűjteménye — mint velünk a boldogult f. é. mart. 16-kán kelt levelében maga közlé — 27 db. Árpád-, 76 Anjou-, 57 Zsigmond-, 94 Hunyady-, 83 Jagello-, 117 Szapolyay-, és 65 Austriai-korbeli másolt oklevelet tartalmaz 1599-ig, s azon innét mintegy 1000 darabot. Egyedül ezen becses gyűjtemény is élő bizonyossága fáradhatlan búvárkodásának.

Áldás emlékezetére !!

— Sziklafelirat a körmöczbányai erdőségben. Már több év előtt értesítettem Körmöcz városa értelmes osztályához tartozó lakosok által: hogy a város rengeteg nagy erdőségében nyomára jöttek kősziklákba vésett oly írásnak, melyet a most divatos és ismert régi

írások betűivel egybevetve, senki olvasni nem tud. Személyesen akarván tehát a dolog mivoltáról meggyőződni: még 1866-ki augusztus 14-én kirándultam Körömöczre, és a városi erdészeti hivatal küldöttjének vezetése mellett, többed magammal és különösen Martin Lajos, akkor pozsonyi reáltanár és akad. I. tag társaságában a hely színére kimentem. Mintegy öt órányi gyalogolás után, merő erdőség közt, végre eljutánk a Velleschdur nevű pontra, mely egy részről Körömöcz, más részről a Radvánszky család radványi erdősége, vagyis Bars és Zólyom megyék közt határt képez. Itt a határválasztó pontot egy a többi kőszirtektől elkülönözt, mintegy 2—3 ölnyi magas és ennél szélesebb kőszikla képezi. Keletéjszaki oldalát Radvány felől szemügyre vevén, azonnal szemünkbe tűntek az itt *A* alatt tisztelettel bemutatott, kőbe vésett jegyek, melyeket t. cz. Martin tanár a lehető legnagyobb vigyázattal lemásolt.

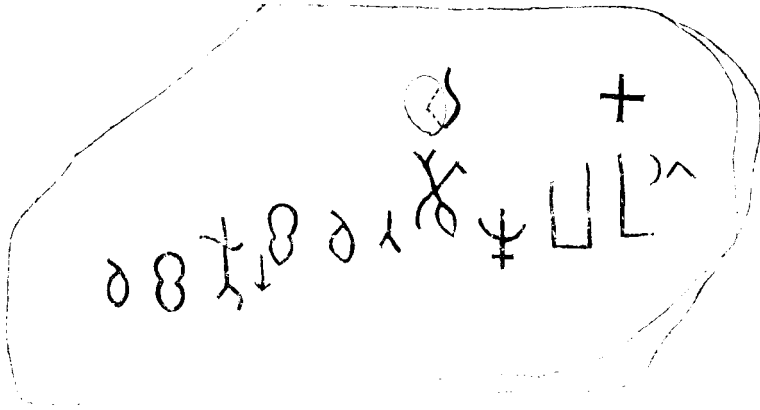

Ábra A

Meg kell azonban jegyezmem, hogy ezen jegyek nem régen lehettek megújítva vagyis megfrissítve: mindazáltal néhányon még felismerhetőek voltak a régi vonalak. Erre vonatkozólag a kiránduló társaságban részt vett Kricskó, körömöczi elemi tanító megemlíti: hogy a mult esztendőben az ő vezetése mellett a beszterczebányai tót gymnasium néhány tanárai ezen jegyeket megtekintették és levették, a mikor azok még bemehozott állapotban léteztek.

Ínét mintegy háromszáz lépésnyire a körömöczi határvonalon belül menve, elérkeztünk, sűrű erdőség közt, egy más, földön fekvő kődarabhoz. *B* alatt, mely mintegy 8—10 mázsányi nehézségű lehet, s körülbelül másfél ölnyi hosszúságban, súlya által fészket képezvén ma-

gának, talapzatától felfelé vékonyodva, taraj-formára megy ki. Ennek keletéjszaki oldalán a *B.* alatti jegyeket szemléltük, durván vésett és bemohozott állapotban. Martin tanár ezeket is kellő vigyázattal másolta le.

Ábra *B.*

Addigis, míg ezen jegyek, és az iránt : valjon rúnák-e azok vagy más nemű jegyek? körülményesb véleményt adhatnék : azokat figyelemgerjesztés és közzététel végett a tisztelt Történ. Társulatnak van szerencsém ezennel bemutatni és átadni, Pesten, april 2-ik napján 1868-ban.

BOTKA TIVADAR
történelmi társulati vál. tag.

— **Rozsnyay Hédervárott.** Rozsnyay Dávidnak, az utolsó török deáknak, legújabbán, az Akadémia kiadásában Szilágyi Sándor által közzé tett munkái egy eredeti példányban Hédervárt is léteznek, a gr. Viczay-féle gazdag gyűjteményben, mint erről közelebbi ottlétünk alkalmával személyesen meggyőződünk. E hédervári példánynak főnevezetessége pedig az, hogy Rozsnyay saját keze írása az egész, s épen azon példány, melyet szerzője — 1705 május 5-ike, vagyis I. Leopold halála előtt — II. Rákóczy Ferencz fejedelemnek átnyújtott volt. Czíme — két, egymás fölé helyezett köralakot képezve — a következő :

„NAPKELETEN

Constáncinápolyban szultán Bajezid khán török, — napnyugoton I. Ferdinánd római császároknak és VI. László magyar királynak idejektől fogva, nem régen letétetett és negyven esztendeig egymásután következett két aviticum consiliummal boldogúl császárkodó szultán Mehemmedig, mostani I. Leopoldus római császárig, boldogemlékezetű s vitézséggel nagyhirű méltóságos II. Rákóczy György fejedelemig, világnak némely plágáira terjedt, s hajborzasztó formában viselt törökös, németes, magyaros, lengyeles, olaszos, svéczes és tatáros dolgok, mellyeket a portai régi török deákoknak s kivált amaz híres Zülfikár agának, pécsi magyarból lött töröknek, dicsősséges fejedelemségű, a töröknél (eddig a felső kör) fogyatlan emlékezetű Betlen Gábornak titkos barátjának, végre II. méltóságos Rákóczi György munkája által amaz híres jedikulai tömlöczben Luppúj vajdával együtt raboskodónak maradékától, a közelebb Istenben bolbogúlt, jóemlékezetű I. Apafi Mihály fejedelemnek ő nagyságának akkor Constancinápolyban tanuló méltatlan török deákja Rosnai David, elég munkával, török írásban kezéhez kerítgetvén, nem régen, édes magyar nemzete hasznára magyarra fordított, s közelébb ez alkalmatossággal, az időnek s abban a mostani dolgoknak exigentiája szerint a méltóságos fejedelemnek, Felső-Vadászi méltóságos Rákóczi Ferencz jó kegyelmes urának ő nagyságának igen alázatossan ajánlott, könyörögvén Istennek : segéjje ő nagyságát, maga és édes nemzete hasznával olvashassa, dicsősséges nagy eleinek methodussával practizálhassa, a mostan Isten nevében felvött magyar ügynek tapasztalható progressussára, Amen.“

Közöljük íme, az egész czímet : mert a Szilágyi által közlöttől sok tekintetben különbözik, s a Rákóczynak szóló ajánlatot is tartalmazza. Maga a mű, úgy mint a Szilágyi által használt példányok, három részből áll. Egyéb példányokban benn nem foglalt adatokat, okmányokat — mint az összevetésből megtapasztaltuk — nem tartalmaz, hanem az egyes okmányokat, különösen az első részben, más rendben közli, mint a Szilágyitól követett gr. Pekry-féle példány; így pl. II. János királynak Szolimánhoz való utazását nem függelékkül, hanem időrend szerint, közvetlenül az 1567 iki béke előtt adja, mint a Sárossy-féle példányban; — továbbá némely más darabokat is nem a Pekry-példány szerint rendez el. Szövege is eltér itt-amott ezétől, pl. Szilágyi kiadása 52. l. 8 sor. f. „Ha fejedelem vagy, ne légy rossz, hogy mások rosszabak lenni ne kényszerítettessenek: mert ím látod, in extremitate kész egy ország fiait, attyafiait a halál kapujáig vinni, csak életednek érhessék végét.“

A Rákóczy-példányban :

„Ha fejedelem vagy, ne légy rossz, hogy mások rosszszabbak lenni ne kényszeríttessenek ; mivel t d o l o g í m l á t o d , a z e x t r e m i t á s o k b a n k é s z e g y o r s z á g a p j á t a n y j á t a p o k o l i g v i n n i : c s a k t é g e d t a s z í t h a s s a n a k b é .“

Illyes nagyobb eltérést azonban nem sokat találtunk ; a variációk többnyire csak kisebbszerű, iránybeli (t. i. az igeidőkben stb.) eltérések.

Megjegyezzük még, hogy I. és II. Rákóczy Györgyre irt verseit (I. Szilágyinál 167 és 173 ll.) Rozsnyay az ezek ivadékanak s utódjának ajánlott példányból, természetes okoknál fogva, kihagyta. Végre, hogy a Szilágyi által a 200. l. zavarosan közlött okmányozcim a Rákóczy-példány szerint így igazítandó :

„Zsigmond király fia, Vladislav király“ stb.

A mi már ezen jelenleg hédervári, Rákóczy-példány külalakját illeti: az, egész ívrétben, 280 lapból áll, s oly kiváló díszszel és gonddal iratott, a minőt azon korból alig láthatni. A részek czímzetűi nyomtatásformára, tussal rajzolvák. Kék vászonnal borított keménytáblájú kötésén az első tábla közepére ragasztott fehér papiroson tussal rajzolt, nagy, czifra betűkkel : FORMA BELLI, a hátulsó táblán szintígy : NORMA PACIS , van írva. Azonkívül az első táblára kívül 4, belől 2 szironyszerű fényes török papiros-szeletkéket ragasztott Rozsnyay, melyek mindegyikén egy pár sor török írás látható.

Azt hiszszük, e rövid ismertetést a történelmi kútfők barátai Rozsnyay munkáinak kiadása után sem fogják fölöslegesnek tartani. T. K.

— **Bővebb értesítés Rómer Flóris értekezéséről.** *) Rómer jelentést tesz a pilinyi (nógrádmegyei) ásatások eredményéről, és b. N y á r y J e n ő úrnak Egyházas-Báston létező, fölötte érdekes gyűjteményének rajzait 7 ívrétű táblán mutatja be. A nevezett gyűjtemény áll 66 agyag- és 163 bronztárgyból. Értekező fölemlíti, mennyire szükséges az ősrégi edények és egyéb tárgyak tudományosan szabatos megnevezése, mely nélkül a leletek leírása, összehasonlítása majdnem lehetetlen. Felállított elvei szerint a básti gyűjteményben létezik jelenleg 18 csupor, 25 bögie, 11 egy, két és négyfülü kancsó, három fődő, egy-

*) Múlt füzetünkben Rómer ezen — apr. 2-iki ülésünkön tartott — értekezéséről való részletesebb tudósítás hely szűke miatt kiszorulván, sietünk azt, mint különben sem ephemer becsüt. utólag közleni. S z e r k.

egy lábas, válú, orsógomb, csésze, tálcza stb. Eddig egyetlennek tekinthető az ugyanott lévő bronzkori kohó, és nagyon érdekes a három öntőminta, mint annak tanúsági, hogy a pilinyi őslakók készleteiket maguk önték.

A bronztárgyak közt gyéribben előforduló harci tárgyak: t. i. 6 darab háromféle nyíl, 3 gyilok, és egyedül egy vastárgy: egy hosszú gyilok vagy kard; ritkák a háztartási eszközök is: három kettős-borotva, 5 vésű, 3 töredékes sarló, 1 kés, 2 tölcsealakú eszköz teszik az egész készletet; de annál bővebben vannak az ékítményi darabok képviselve. A különféle alakú tűk (mintegy 46 darab), a 27 darab holdalakú ékítmény, a sok gyűrű arról látszanak tanúskodni, hogy itt egy békés nemzet lakott, melynek fegyverei talán csak későbbi leletek után fognak napvilágra kerülni.

Minden esetre sajátságos, hogy a másutt oly bőven előforduló celtéknek, tekerceses és soktekeredésű hengeralakú karvédeknek, a jellemző csákányoknak és fokosoknak, a csinos vonalzatú karpereczeknek és fibuláknak itt vagy semmi nyoma, vagy csak egy-két példányban fordulnak elő.

Igaz, hogy eddig csak a mezői munka közti dűlásnak köszönheti a tárgyak többsége napfényre jöttét: innen a nagyobb edényeknek hiánya, s az egészen ép edényeknek kevés száma. Jövőre másképp lesz a dolog. A roppant kiterjedésű tér kutató-szántások és fúrások által ki lesz puhatolva, rendes négyszögekre osztva és kimélettel és minden elővigyázattal kiaknázva. Erre igyekeznek b. Nyáry Sándor és Jenő testvérek, kik lelkesedéssel beláták, mily szellemi hasznot eszközölnek ily tudományos alapú kutatásokkal.

Ezen munkálatok által nemcsak a básti — illetőleg talán a pesti nemzeti múzeumi — és az egyetemi régészeti táruk is sok szép darabbal fognak szaporíttatni: hanem az ősnépek házi és temetkezési viszonyaira is némi fény derülend.

A pilinyi domblánczolatnak temetői eléggé bizonyítják azt, hogy akkor, midőn a lakók ide temetkeztek, a völgy talaja vagy tófenék, vagy nagy kiterjedésű láp volt. Régiségek leginkább csak a halmok tetején lesznek találhatóak. Temetkezési módorukra nézve eddigelé bebizonyult, hogy itt csak az égettetésnek gyakorlata dívott; a sok ide-oda hajlott bronztárgy, azoknak darabokra való törése pedig vagy arra szolgált, hogy az égetés alatt megpuhult s gyakran olvadt és magukkal a csontokkal is összeforrott bronzok az edényekbe a csontokhoz

szoríthatók legyenek, vagy pedig arra, hogy a kegyelet ezen emlékei más halandó által ne használthassanak. Ez igen fontos körülmény, mely Franks Augustus british-muzeumi ör urat régóta foglalkodtatja, ki már ilyen törött, összevissza hajlott tárgyakból igen tanulságos gyűjteménnyel bír. Ezt Rómer már csak azért is felhozá, hogy bebizonyítsa, mily becsesek még az egyes töredékek is a régészeti tárlatokban.

Ha az „Archaeol. Közl.“ II. kötetéhez csatolt nagybecsű atlaszba, — mely eddigi régészeti működésünknek gyöngyét képezvén, a külföldi archaeologoknak legérdekeseb ajándékuł szolgál, és a honi régézeknek nélkülözhetlen alapuł bebizonyułt, — belétekintünk, azt tanułjuk : hogy az annyira közel fekvő Kis-Terennének bronz-tárgyaiból Pilyben alig fordulnak elő a legnagyobb résznek, legalább a mai napig, társai, míg Rima-Szombat táján, Hevesben és Máramarosban, valamint Hontban is, igen gyakran lelhetők. „Az agyagtárgyak hasonlók, de mégis eltérők cifrázatukra, sőt némileg alakjaikra nézve is. Áll ez részben a lapuıtői arany- és cserépdarabokról is ; sőt az idevaló, két száján négy szarvval ellátott bögrék alkalmasint egyedüliek a magok nemében.

Ezen eltérés nemannyira a faj- és nemzet-különbségnek lesz tulajdonítandó, mint különféle fejlődési korszaknak, vagy az eltérő közséگی viszonyoknak : mindenesetre tanúbizonyysága annak : mennyire szükséges, hogy minél többet gyűjtsünk, és minél többen kövessék a lelkes Nyáry fivéreket példáját birtokos uraink közül !

A középkori építményeket Rómer, melyeket ezen kirándulása alatt vizsgált, s melyek valóban meglepők, külön értekezésben fogja részletesben tárgyalni.

— **Toldy Ferencz**, irodalmunk ez érdemekben gazdag, veterán bajnoka, kinek jeles magyar nemzeti irodalomtörténete legközelebb koszorúztatott még az Akadémia 200 aranyos nagyjutalmával, — kisebb munkáinak általunk már említett gyűjteményére kiadta az aláírási felhívást. Szégyen volna a magyar közönségre nézve, ha még Toldynk művei is ajánlásra szorúlnának ; azért a tíz kötetben öt osztályra osztott gyűjteménynek csak tartalmát közöljük, íme, ismertetésül : I. „Magyar államférfiak és írók.“ Életrajzi emlékek két kötetben. Tartalmok : Forgách Ferencz. Brutus Mihály. Decsi János. Esterházy Miklós. Mikes Kelemen. Faludi Ferencz. Csokonai Mihály. Kis János. Reguly Antal. Széchenyi István. — II. „Magyar költők életei“, két kötetben.

— Hetvenöt életrajz, melyek sora egy magyar költészettörténetet képez életrajzokban, s minden magyar irodalomtörténetet lényegesen kiegészít.

— III. „Irodalmi arcképek és beszédek“, két kötetben. — Második kiadása a Pozsonyban 1847 és Pesten 1856 megjelent két kötetnek, 15—20 beszéddel szaporítva. Lényeges kiegészítéseül a jelenkori irodalomtörténetnek. — IV. „Irodalomtörténeti szakaszok“, egy kötetben. — Tartalmok: A régi magyarok műveltségi állapotai a keresztyénység felvétele előtt. — A magyar történeti költészet. — A magyar politikai szónoklat a régibb időkben. — Aesthetikai Levelek Vörösmarty eposi munkáiról. — V. „Régi és új lapok a nyelv, irodalom és történet köréhez“, három kötetben. — Tartalmok több száz értekező és kritikai dolgozat (1826—1866). Számos adat, ítélet, eszme, korkérdés tárgyalása, úgy régibb, mint az utolsó negyven év szellemi élete ismeretéhez, valamint történetünkhez és tudományunkhoz is. — A gyűjtemény „Vörösmarty Összes Munkái“ díszes alakjában fog megjelenni R á t h M ó r n á l. Minden kötet 20—22 ívből álland, s az aláírók számára szerző finom metszetű arcképe lesz mellékelve. Aláírási ár mind a tíz kötetre 12 frt, mely két, hat frtos részletben is lefizethető Ráthnál, ki a gyűjtőknek nyolcz példány után tiszteletpéldánnyal kedveskedik. Az első és második kötet már május végén megjelenend, s a többi egymásután gyorsan fogja ezeket követni. A kiadó díszkötéshez való könyvtáblákról is gondoskodik. Az aláírások Ráth Mór könyvkereskedéséhez czímezendők, a hol az aláírt összegek is leteendők lesznek az első és a hatodik kötetek átvételekor.

— **Pázmány élete.** A hazánk egyházi, politikai, valamint irodalom-történetében egyaránt nevezetes P á z m á n y P é t e r, esztergomi bíbornok-érsek tüzetes életirata, Frankl Vilmos tollából, megjelent. Tulajdonkép csak az első, nagyterjedelmű kötet forog eddig Ráth Mór díszes kiadásában, közkézen, ezt azonban a többi is lehetőleg gyorsan követendi. Csak előbeszédét olvashattuk még e munkának, s azonkívül itt-ott lapozgattunk benne: érdemlegesen tehát ezúttal még nem szólhatunk hozzá. Tehetnénk ugyan némi észrevételeket a szerző által előszavában — s így nyilván művének folyamán át is — vallott és követett némely elvekre s szempontokra; mondhatnók, hogy az előszóban hangsúlyozott bizonyos tanok épen nem tartoznak a történetíró körébe, másoknak kiemelése pedig fölösleges, mert minden józanul gondolkozó emberről a nélkül is fölteszszük; mondhatnók, hogy szerző előadása, habár elég élénk, nem elég magyaros, és nyelvtanilag sem épen

correct: de azon elismerésteljes méltánylatnál fogva, melylyel Frankl komoly tanulmányai iránt viseltetünk, — tartózkodunk előlegesen bármiféle vélemény nyilvánításától. Különbösen is, e mű sokkal terjedelmesebb, hogysen csak úgy rövideden lehetne róla szólni, és valamint maga Pázmány, úgy a szerző által tárgya iránt több év óta egész odaadó szenvedélylyel szentelt hosszas fáradozás, kutatás, gyűjtés teljesen megérdemlik, hogy a jelen kötetet bővebb ismertetéssel világosítsuk meg olvasóink előtt. Ezt teendi, illető rovatunkban, egyik derék munkatársunk, a ki épen a XVII. század történeteinek alapos bűvára.

— **A herceg-prímás** ismert műszeretetének újabb szép jelét adta. Elhatározá ugyanis, hogy az esztergomi vár délkeleti fokán elfeledve rejlő Szent-István-kori kápolnát — melyet a törökök mecsetté alakítottak volt, kiüzetésök után pedig elhagyatott — stylszerüleg helyreállíttatja. Az építéssel ő emjja Lippert jeles műépítészrt bizta meg. Bár a mindinkább pusztuló hunyadi várna k is akadna hasonló áldozatkész, lelkes pártfogója!

— **Révész Imrétől** érdekes és gyakorlati hasznú füzetke jelent meg „A levéltárak megóvásáról és rendezéséről;“ nálunk irodalmilag még alig vitatott tárgy. A teljes szakismerettel irt munka következő fejezetekre oszlik: Előszó. I. A levéltárak rendkívüli fontossága. II. A levéltárak megóvása. Az épület. A levéltári szekrények vagy thékák. Az iratok becsomózási vagy fekvési alakja. A levéltári iratok használatra kiadása. A levéltárnok mint a levéltár legfőbb oltalmazója. III. A levéltárak rendezése. Általános eszmék. A rendezés célja. Az iratok fekvési sorrende. Tárgymutatók, Repertoriumok. A tárgymutatók készítésének mechanizmusa. A rendezés tovább folytatása, vagyis a levéltárnak folytonos és következetes rendben tartása. IV. Egyházhatósági intézkedés az egyházi levéltárak ügyében. V. A levéltárisme (külföldi) irodalmáról. — Ajánljuk ezen a maga nemében jeles munkálatot, különösen a t. levéltárnokoknak, mint hasznos és szükséges utmutatói segédkönyvet; ajánljuk továbbá minden rendezetlen levéltárral bíró hatóság, családok és magánosok figyelmébe. Hány helytt van erre szükség hazánkban! Mennyi mindenfelé a rendezetlen, félig vagy fönakül rendezett és felállított irattár!

— **B. Orbán Balázs** előfizetést nyit a Székelyföldet ismertető, (apríl havi füzetünkben jellemzett) nagy művére. A hat kötetnek, melyekben számos kép leend, előfizetési ára, borítékba fűzve 12 frt, díszkötésben 18 frt. Az előfizetési összegek szerzőhöz, Pest, váczai utca 9. sz. I.

em. minélelőbb beküldendők. Az első kötet azonnal sajtó alá megy, s a többiek gyorsan követendik. Az évek fáradságával készült munkát az előfizetési íven a közönség meleg pártfogásába ajánlják gr. Mikó Imre, Klapka György, id. gr. Teleki Domokos, gr. Mikes János, Papp Lajos, Thúry Gergely. Mi csak múltkori óhajításunkat ismételjük: bár mielőbb biztosítva tudhatnók megjelenését!

— **Liszka József** „nagy-győri ref. egyház története,“ melyről már előre emlékeztünk, mint könyvészeti rovatunkból látható, kikerült a sajtó alól. Átvizsgáltuk, s általában dicséretes gonddal készült monographiának mondhatjuk. Bár minden nagyobb egyház, minden egyházvidék, vármegye, város, helység hasonló szerencsében részesülne, hogy helytörténetét illetőleg oly lelkiismeretes és szorgalmas kutatója akadna, mint Liszka, a ki mindazt a mit csak összegyűjthetett egyháza múltját illetőleg, szeretetteljes gonddal állítja e könyvben együvé, s használta fel monographiájához, melyhez 35 darabból álló okmánytárt is csatolt. Míg szerző ebbeli érdemeit teljesen méltányolván, művét t. olvasóink figyelmébe ajánljuk: nem hallgathatjuk el azon észrevételünket, hogy Liszka, mihelyt szoros értelemben vett tárgyának köréből kilép, — nem halad biztos lépésekkel, s oly helyeken, a hol a helytörténet az általános hontörténettel érintkezik: felfogása, jellemzése nem elég hívek és alaposak. Így pl téves és ferde a mit Rákóczyról a 22 lapon mond: Rákóczy czélja kivételétől örökre távol maradt „mert a trencsényi vesztett csata után legjelesb vezérei: Ócskay (helyesen: Ocskay) Bezerédy s utóbb Károlyi is a császárhoz pártolván, Bercsényi szinte a huszti vagy szatmári egyezés pontjait kezdte latolgatni.“ Tudjuk, hogy Bezerédy nem állhatott a császár pártjára, mert árulása felfedeztetvén, elfogatott s bűnéért fejével lakolt. Ocskay átpártolása pedig lényeges hatással nem volt az ügyek folyamára; ő épen nem Rákóczy „legjelesb vezére,“ hanem csak egy — különben személyére nézve elég vitéz, de ezredje vezetésén túl, nagyobb hadmozdulatok intézésére képtelen — alárendelt dandárparancsnok volt. Csak dandárnok vala Bezerédy is, — és őket a kitünő képességű s főtábornok Károlyival egy színvonalra helyezni nem szabad, nem lehet. Még nagyobb hiba azonban azt állítani Bercsényiről, hogy a szatmári békefeltételeket ő is latolgatta volna. Senki ezektől távolabb nem állott, mint a szilaj, nyakas, elkeseredett Bercsényi, a ki az 1706-diki alkudozások meghiusulta óta semmitől a világon jobban nem írtó-

zott, mint a némettel való békességtől. Meg vagyunk győződve, hogy neki 1711-ben az egyezményre lépés egy percig sem állott szándokában. Mily gúnyosan nyilatkozik ő még Károlyival szemben is a szatmári pontokról: olvasható a „Rákóczyi Tár“-ban (II. k. 373 l.); de meg a fejedelem is nyilván írja róla (Emlékiratai, második kiad. 294—295 l.), hogy Bercsényi neki egyenesen az alkudozó Károlyi elfogatótá-
sát tanácsolta. De különben is, Bercsényinek egész egyénisége, jelleme, minden tette bizonyítja a kiegyezésnek az ő részéről való teljes megvetését, negatióját, a mit végre Rodostóban történt halálával pecsételt meg. — Bocsánat e hosszas fejtegetésért: de indokolni kellett állításunkat. Egyébiránt ilyszerű fogyatkozások mellett is, Liszkay műve, mint monographia, teljes elismerést érdemel, mert szerzője tulajdonképeni feladatát lelkiismeretes gondossággal, fáradhatlan buzgalommal igyekezett betölteni.

— **Miksa György** tagtársunk „Magyar Történelmi Emlékek Külföldön“ című füzetre hirdet előfizetést. E mű anyagát közlő több évi külföldi utazása alatt önmaga szedte össze, s most Demjén László, kolozsvári könyvtáros útján bocsátja közre. Az előfizetési pénzek ez utóbbihoz küldendőek, egy-egy példányra 50 krjával. A füzet júliusban jelenik meg. Tiszta jövedelme a kenyérmezci emlékoszlop felállítására fog fordíttatni.

— **Rövid hírek.** Horváth Mihály, mint a Kisfaludy-társaság tagja, ápril 29-én tartotta székfoglaló értekezését. — **Rómer Flóris** — ki ápril elején a budai téglavetőknél fölfedezett két római sirtásatta ki, mely munkálatot király ő Felsége is megszemlélé — május első napjaiban ismét Csanádra rándult, hogy az újon épülő parochialis templom alapjai lerakása alkalmával megvizsgálja: nem léteznek-e ott az egykori Szent-Gellért-féle bazilikának még némi nyomai? Azonban eredmény nélkül tére vissza: miután a régi bazilika helyére épült s most lebontott czopf-izlésű egyház építésekor a hajdani bazilika alapjait merőben felforgatták. — **Karácsony Mihály** a Történelmi Társulatban felolvasott s külön füzetkében megjelent „**Árpád emléke**“ című értekezésének egy példányát király ő Felsége a szerzőtől kegyesen elfogadni méltóztatott, élénk érdekléssel tudakozódván ez alkalommal az ősz tudóstól Árpád temetkezési helye felől. — **Dr. Arányi Lajos** a budai emléktáblákat már nagyobb részben elkészíttette, még csak hatr a

hiányzik a szükséges pénzösszeg, mire nézve az eddigi adakozások folytatására hívja fel az ezen ügy iránt érdeklődőket. — A radon régészeti egyesület van alakulóban. — A ministerium rendeletet bocsátott a vasutépítő társulatokhoz, hogy a földmunkálatoknál napfényre kerülendő régiségek iránt ezentúl több kimélettel járjanak el, s megóvásukra gonddal legyenek. Csak szigorún végrehajtsák! — Toldy Ferencz érdemdús tudósunk május 3-dikán tartotta családjá, számos barátai s tisztelői üdvkívánatai között — ezüstlakodalmát. Az egyházi szertartást a belvárosi templomban Horváth püspök teljesíté, s így az ünnepély irodalmunkra nézve annál kegyeletesebb volt. Adja az ég, hogy ugyanő áldhassa meg Toldy aranylakodalmát is! Mindkét jelesünk, valamint irodalmunk érdekében őszintén kívánjuk. — Fáradhatlan buzgalmú régészünk Rómer Flóris legközelebb kir. tanácsosi czímmel diszítettett föl őfelsége által. — Néhai Metternich hg emlékirataiból az első kötet, mint írják, sajtó alatt van.

Történelmi könyvtár. *)

— **Monumenta Hungariae Historica.** Magyar Történelmi Emlékek. Kiadja a magy. tud. Akadémia. II. osztály: Irók, 19-ik kötet. Verancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái (Nyolczadik kötet: „Vegeyes levelek.“ 1559—62). Közlik Szalay László és Wenzel Gusztáv m. akad. r. tagok. Pest, 1868. Eggenberger Ferdinánd m. akad. könyvárusnál. Nagy 8 adrét XIV. és 399. l.

— **Pázmány Péter és kora.** Irta Frankl Vilmos. Első kötet. 1570—1621. Pest, 1868. Kiadja Ráth Mór. Nagy 8-adrét, 632. l. Ára 4 frt 50 kr.

— **A nagy-győri evangeliomilag reformált egyház multja és jelene, összefüggésben hazánk politikai s vallásos mozgalmaival.** Irta Liszkay József, a nevezett egyház lelkésze. A nagy-győri ref. egyházi lak könyomat. val. Győr, 1868. Kiadja Hennicke Rezső. 8-adrét, 220 l. Ára 1 frt. 40 kr.

*) Hogy e rovatot az újonnan megjelenő hazai történelmi munkákra nézve menél teljesebbé tehessük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk (zöldfautca 4. sz.) beküldeni ne terheltessenek.

— **A levéltárak megóvásáról és rendezéséről**, főtekintettel a magyar protestáns egyházi levéltárakra. Irta Révész Imre, a tiszántúli ref. egyházkerület levéltárnoka, s a magy. tud. akad. tagja. Debreczen, 1868. Nyomatott a város nyomdájában. Kis 8 ad rét, 40 l.

— **Árpád emléke**. Történelmi értekezés. Irta Karácsony Mihály, a magy. tud. Akadémia tagja. Pest, 1868. Nyomatott Emich Gusztávnál. Kis 8-adrét, 16 l. Ára 20 kr. Kapható Pfeiffer Nándor könyvkereskedésében; jövedelme a Magyar Történelmi Társulat alapítkéje gyarapítására ajánlatott fel szerző által.

— **A székely örökség**, történelmi és jogi szempontból. Irta Aporkároly, az erdélyi kir. tábla elnöke. Maros-Vásárhelytt, nyomtatta Imreh Sándor, az ev. ref. főtanoda betűivel. 1868. Kis 8-adrét 30. l.

— **Magyarország történelme**, különös tekintettel a jogfejlésre. Irta Bocsor István, a pápai ref. collegiumban jogtanár. Hatodik füzet, I. Ferencz trónraléptétől 1848-ig. Nyomatott Pápán, a ref. collegium nyomdájában, 1868. Kapható Pesten, Osterlamm Károly bizományában. Ára 1 frt. 50 kr.

— **Az erdélyi múzeum-egylet évkönyvei**. Negyedik kötet, második füzet. (Sem a könyv, sem a cím be nem küldetvén, bővebben nem tudjuk jelenteni. Ugy hisszük, hogy Kolozsvártt nyomatott.)

— **A római birodalom hanyatlásának és bukásának története**. Irta Gibbon Edward. Az angol eredetiből átdolgozta Hegyessy Kálmán. I. kötet, második füzet. Pest, 1868. Ráth Mór kiadása. Nagy 8-ad rét, 145—303. l. Ára egy-egy füzetnek 1 frt. 20 kr. (Az egész 8 füzetet teend.)

— **Magyarország oknyomozó története**. Lyceumok és középiskolák számára írta Ribáry Ferencz, történettanár. Pest, 1868. kiadja Heckenast Gusztáv. Ára 1 frt 80 kr.

— **Adatok az 1848-ik év eseményeihez**. Irja Sztankó Soma, az időben miniszterelnöki titkár, utóbb őrnagy és a 49-ik honvédszászlóalj parancsnoka. Pest, nyomatott Heckenaszt Gusztávnál. 1868. N. 8-adrét 14 l.

— **Bél Mátyás** „De servitute Hungarica“ című kiadatlan kézirata a primási könyvtárban, kivonatilag s ítézetileg ismertetve. Pest, nyomatott Emich Gusztávnál, 1868. N. 8-ad rét, 37 l. Ára 30 kr. Megrendelhető Orthmayr Tivadar úrnál Fehértemplomban. (Bánsági végörvidék.)

-- A kir. magyar természettudományi társulat története, alapíttatásától fogva máig. A társulat 1868 dik évi február 1-jén tartott huszonöt évi jubileuma alkalmára írta K á t a i G á b o r orvostudor stb. a kir. magy. természettudományi társulat első titkára stb. Pesten, 1868. Nyom. Bucsánszky Alajosnál. N. 8-ad r. 248 l.

 A Magyar Történelmi Társulat t. cz. tagjai tisztelettel figyelmeztettetnek, hogy az alapítványok és tagdíjak d. e. 9-től d. u. 1 óráig naponként befizethetők társulati pénztárnok Pesty Frigyes úrnál, vácsi útcza 20. sz. 1-ső emelet, az „Első Magyar Iparbank“ helyiségében. Különösen kéretnek az 1867-diki évdíjakkal még hátralékban lévők, azokat minielelőbb befizetni.

— A „Századok“-ba szánt mindennemű közlemények a társulati szerkesztő-titkárhoz (zöldfa-utcza 4. sz.), az újon jelentkező tagok nevei, és a „Századok“-at illető reclamatiók pedig akár oda, akár Pesty Frigyes társ. pénztárnok úrhoz (vácsi-utcza 20 sz.) czímezendők.

 A „Századok“-ra külön előfizetés is áll nyitva nem-tagok számára, és pedig egész évre 6, félévre 3 frtjával. Egyes füzetek külön nem kaphatók. Az előfizetések R á t h M ó r vácsi-utczai könyvkereskedésébe küldendők, a honnan a példányok is expediáltatnak. — A társulati szerkesztő-titkárnál megrendelhető még az 1867-diki évfolyam is 5 frtjával tagok, s Ráth Mórnál 6 forintjával neutagok részére.

— **Sajtóhibaigazítás.** April havi füzetünk 261 l. a „Tárca“ 6-ik sorában fölülről, 11 helyett 21, a 269 l. a jegyzet első sorában „fémérmeinek“ h. fémereinek, u. o. a 7-ik sorban „fémérmeken“ h. fémereken, a 273 l. föl. a 17-ik sorban „Piscatot“ h. Piscatort, a 278 l. föl. a 11-ik sorban „Almásy“ h. Almády olvasandó, végre ugyan e lapon föl. a 7-ik sorban a zárjel után az s kötszó kihagyandó.

Felelős szerkesztő: **THALY KÁLMÁN.**

Nyomatott Emich Gusztáv, magy. akadémiai könyvnyomdásznál. Pest, 1868.

S Z Á Z A D O K.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Hatodik füzet.

1868.

Június hó.

Gr. Mikó Imre elnöki beszéde

a Magyar Történelmi Társulat 1868. május 14-iki közgyűlésén.

Tisztelt közgyűlés!

Alapszabályaink 20-ik czikke évenként májusban közgyűlés tartását rendelvén: a folyó évit, Ime, van szerencsém megnyitni.

A társulatok fennállása s hasznos működésük attól van feltételezve, ha azokat a közszükségérzet hozza létre, alapszabályaitkat szigorúan megtartják, a tisztviselőket komoly ügyszeretet hatja át, s a tagok és közönség annak munkálkodásai és gyűlései iránt érdekelve vannak.

A mi társulatunk ily általánosan érzett szükség szüleménye; létrejötte indokolva van: történelmünk s történetírásunk még sok hiányai, szükségessége és hazánkfiainak folytonos csatlakozása által. Alapszabályaink megtartására irányuló törekvéseinket, a tisztviselők és választmány éber kötelességérzetét tanusítják munkálkodásaink közönség előtt álló eredményei: a havi gyűléseken felolvasott értekezések, s az író-tagok „Századok” czimű közlönytünkben megjelent dolgozatai, melyek a történet-irodalmat máris egy kötet adalékkal bővítették. Ezek megbírálása: az itéletozás s az eredményhez képest eljárásunk helyeslése vagy jobb útba igazítása, a napi sajtó joga és tiszte. Óhajtjuk, hogy éljen vele. A tisztelt közönség szintén élénk részvétet tanusít ma is, a mit mi megköszönve, működésünk iránti rokonszenve buzdító jelének veszünk.

Ezeket, mint elnöki tisztem — ugyszólván — h i v a t a l o s részét, a tisztelt közgyűlés és közönség irányában való állá-

sunk ismertetéséül véltem szükségesnek megemlíteni. A társulat belső életének s életforrásainak mibenlétéről az illető tisztviselő urak adnak tájékozást.

Hazánk mai komoly viszonyai közt azonban érzem s el nem titkolhatom egy másik kötelesség belső sugallatát is, minélfogva ez alkalmat felhasználom, hogy annak kifejezést adjak, hogy mint történelemmel foglalkozó, hazánk történeteinek egy pár nagy, korszakot alkotó eseményét némely eszmék kíséretében megvilágítsam.

Az egyik az, midőn a magyar nemzet, s élén Sz.-István az első koronás király, uralkodásának mindgyárt kezdetén, meggyőződtek a felől, miként szilaj keleti fajunk új honának Hunnia földén megszilárdítása politikai szükséggé teszi azt, hogy az ősi nemzeti vallást Nyugot keresztyén vallásával, a magyar nemzetiségi birtok- és várendszert a királyi várispánságokkal cseréljék fel, s így az első által a nemzetnek Európával kibékítését, utóbbi által a királyi hatalomnak a honfoglaló nemzetiségek utódival szemben való megszilárdítását eszközölgék. Ez ellen évekig tartó ellenhatás támadt, melyet csak nagy áldozatok árán, s a királyi hatalom teljes mértékben való gyakorlatával sikerült lecsillapítani.

Másik az, midőn nemzetünk 1301–10-ben a III. Endre király özvegye, s az Árpád-házból való leányág közt támadt trónöröklési kérdésben szakadt két részre. A nézetkülönbség — táplálva idegen befolyás, fokozva személyes ambíciók, s kitörésre vive a régihez való makacs ragaszkodás által — fegyvert adott kezébe a nemzet egy részének a másik ellen; élükön küludvarok hívei állottak, rokonvér áztatta a földet; a nemzeti visszahatás képviselői: Koppány- és Csák-nak zászlai alatt, ezrenként hullottak el.

Ha e gyászeseemények oka iránt a történelmet kérdezzük, azt feleli rá, hogy ezt az önfenntartási legfőbb államérdek kívánta így. Azonban ugyan a történelem tanítja, hogy e harcok lezajlása, a nemzet többségi akaratának győzelmes fegyvere útján történt érvényre jutása után, a különböző irányok képviselői lecsillapodtak, a haza meg lőn mentve; az épségben levő ős nemzeti erő a sebet nemsokára begyógyítja, s mint a havasi folyam, melynek medrébe szirtdarab gördült alá, elmozdítván

azt útjából, ismét tovább halad: így a magyar nemzet is, rövid megállapodás után továbbfolytatta útját, ülését megszilárdító, Keletet polgárosító rendeltetése felé. A győzelem sikere Nyugot-Európával való szorosb és barátságos viszonyokba lépésünket eredményezte, mi által önállásunk új századokra biztosítva lön.

Azonban jegyezzük meg, hogy a harez mindkétszer magyar és magyar közt, a nemzetnek mintegy házi tüzhelyénél kezdődött, folyt és végződött be. A belakó s a középkor vallási és politikai intézményei, a magyar királyi méltóság s tekintélyes nemzeti fenség által fékezett népfajok közt, ama küzdelem irányában, mindkét alkalommal közönyösség, béke és csend volt; a kor eseményeibe külön cselekvő belevegyülésnek vagy bármi jogkövetelésnek azok részéről még árnya sem létezett.

Harmadik nagy mozzanata nemzeti történetünknek: a mohácsi vész, mely egy folytonosan üzött önző és rövidlátó politika és az időket számba nem vevő kormány által, az ország sorsát intéző főnemesség cselekvő részvételével, csaknem rendszeresen volt előkészítve. A Mátyás király alatt elfojtott olygarchiai gyűlölség, mely halála után, politikai céljává a nagy király intézményei ellenében való visszahatást tűzte ki, s mely 1490-től 1526-ig egész sorát hozta létre a királyi hatalom gyöngítésére, a kisebb nemesség befolyása korlátozására s a nép elnyomására célzó törvényeknek, — II. Lajos gyöngesége, udvarának mértéket nem ismerő vesztegetése, lassanként az egész társadalomban elhintették a békétlenség és viszály magvait. És így lön meg a mohácsi vész, s nyomon rá a magyar állam felbomlása, nemzetünknek csaknem végelenyészése.

Nagy a különbség — tisztelt közgyűlés — ez és a két előbbi nemzeti kitzdelem oka, természete, végcélja és eszközei közt. Amazokban a belviszály csak következmény volt, emebben pedig maga az ok. Az elsőben az eltöröltetni célzott ősi valláshoz való ragaszkodás adott fegyvert a nemzet kezébe; a másodikban az Árpád-ház utolsó fiú-sarjának kihálásával támadt trónkövetelések szakították pártokra a nemzetet; a harmadikban a belviszály érlelte meg és szülte ama nemzeti nagy katastróphát. Ferdinánd és Zápolya léptek fel: amaz szerződéseken, ez a rákosi országgyűlés alakilag nem egészen szabatos végzésén alapuló trónkövetelésekkel. Zászlójuk

alá gyűjtötték a megoszlott nemzetet ; évtizedekig kitzdött testvér testvér ellen, a nemzeti akarat nem bírta magát többséggé felküzdeni : meghasonlott . . . s a békezásló a nemzeti egység sirjára lön feltűzve. Magyarország szétdarabolását kelle megérniök bűneikért bűnhődő őseinknek. Az apák vétke a fiakban látogattatott meg, harmad és negyed iziglen . . .

Eszélyes, érett nemzet, multjából merit a jelenre oktatást, történetét veszi jövője kalauzául . . . Én azt hiszem, hogy a mi történelmünk iránti újabb időbeli mély rokonszenvünk forrása épen ez. Fordítsuk hát hasznunkra ama történetek nagy tanulságát !

A belviszályok miatt önmagával annyiszor meghasonlott, úgyszólván, kettészakadt nemzeti akarat, a legnagyobb veszély napjaiban, a megpróbáltatások sanyarú éveiben újra egyesült, míg végre a mult évben az 1848-diki törvények alapján — új korszakát nyitotta meg nemzeti életünknek. Drága, de nagybecsű szerzemény, mert 18 évi szenvedés végét, felfüggesztve volt alkotmányunk érvényre jutását, s egy régi nemzeti óhaj teljesültét: Szent István birodalmának újból létrejött politikai egységét jelzi.

Ha összehasonlítjuk az 1848—49-ki eseményeket és az arra következett, s a mult év által bevezett korszakot a fennidézett történetekkel: úgy találjuk, hogy a válság, melyen átmentünk, amazoknál nem csekélyebb. Mert harcunk nem izolált, nem magyar és magyar közötti házi perpatvar volt ; folytatnunk kellett azt egyszerre minmagunkkal, a velünk élő testvér-nemzettekkel, s kérdésbe vont alkotmányos önállásunkért a birodalmi népekkel. Ezek önállásunk 1848-ki formáit sokallották ; a magunk által élvezett, s testvéreileg megosztott szabadság törvényszerű mértéke a velünk élő nemzetek tulzó töredékeit nem elégitette ki. Amott módosítás, itt engedékenység szüksége tünt fel: minélfogva a méltányosság és új harcok kikerülése javallották, hogy a békés újraalakulásnak és közmegnyugvásnak némely pontokban áldozatot hozunk. Meglön. És most a birodalom népeinél a bizalom helyreállt, hazánkban béke van — de nincs sokak kedélyében. A társadalom felszine csendes, de

mélyén sok a háborgó elem. A nemzetiségi politika izgatásra használása miatt Európában itt-ott még mind sok a gyűnyag, légtöbbs tán a mi déli szomszédágunkban és nálunk. A bizalmatlanság a népek közt nagy, a rokonulási hajlam kevés, a mi van is, az egymás elleni izgatások folyvást hűtik, apasztják. A legkisebb nemzetiség, mely valahol élő nagyobb számú fajrokonokra hivatkozhatik, önállást és állami attributumokat követel. E követeléseket nálunk is itt-ott hangoztatják. Jelenvaló bajainkhoz régi kórállapotok maradványai járulnak. A haza rakva a mult 18 év ejtette sebekkel. Függs és új terhek nehezednek ránk. Mit hoz a holnap és holnapután? nem tudjuk.

Mindez ama mély meggyözsödést mondatja ki velem, hogy nekünk a béke és egyetértés legelső, legföbbs, sőt élet-szükségünk, a végre, hogy helyreállott alkotmányunkat magunk és a velünk élő népek javára használhassuk, a benne lévő jó magvait kifejthessük, s a mi még hiányzik, békés, törvényes fejlődés, fokozatos, ildomos haladás, és lassú, biztos erősöds által megszerezthessük. — Én hiszem, hogy idő teltén és egyetértéssel — ha e kettőt nem vonja meg tölünk a Gondviselés — e czél el lesz érve. Alkotmányos lét és rendezett szabadság szükségérzete háttérbe szorítandja a nemzetiségi particularismust, a politikai érdekközösség gyözni fog a szenvedély és idiomák felett. Magyarország népei ethnographia és nyelv tekintetében különbözhetnek ezentúl is, mint eddig, de intézmények és jogok, szabadság és műveltség tekintetében nem. Ők egy politikai és történeti egységet képeztek századok óta, s azt kell képezniök ezután is. Ezt Közép-Európa sorsa, a monarchia érdeke kívánja. Műveltségünk Nyugaté, de mi vagyunk annak közvetítöje Kelet felé. A népvándorlás nagy áramlásának leülledéseiböl Hunnia földén talált egész csoport néptöredéket a magyar egyesítette rendezett állammá; a mongolok dölását két ízben öntestével fogta fel, Európát a török ellen védte; ma e föld táján az alkotmányos szabadságot ő képviseli, élő gát az éjszaki és déli szlávág terjeszkedni törekvő árja ellen. Mai határi közt, csonkítatlanul fenmaradása: örökifejtésének feltétele, Európa és a civilisatió érdeke; gyöngülése, megcsoukítása: amazok veszélyeztetése. Komoly eszmék ezek, melyek komoly megfontolást érdemelnek. Dicső a pálya nemzetünk előtt, melyet

— tőlünk függ — hogy folytathassunk ; nagy küldetés, mit vállalva, egyetértéssel, — a kor színvonalán álló, igazságos és szabadelvű politika követése által bizonyára sikerülend betöltentünk !

Igen ! nemzetünknek eszélyre és egyetértésre soha nagyobb szüksége nem volt, mint most. A velünk szövetséges birodalom életérdekei kimélése, a kívülről jövő izgatások ellensúlyozása, a hazai testvérnépek államérdekünkkel megférő igényeinek kielégítése, s az elégedetleneknek a törvény korlátai közt tartása : egyedül nemzeti erőnk öszvegének egy pontban s mind egy célra tömörítése által eszközölhető. Igen ! a mi szellemi képesség s erkölcsi és anyagi erő bennünk van, mind szükséges a mostani nehéz időkben alkotmányos önállásunk jövő biztosítására. A mit egymás elleni tusákra fordítunk : a hontól, az iménti céltől, azok kárára s önromlásunkra vonjuk el.

Emlékezzünk vissza : mily példás egyetértésben éltünk a szolgaság idejében, mily békésen munkálkodtunk a szabadon hagyott szűk téren, hogy alkottunk parányi erőnkkel, de egyes akarattal, az egyiptomi hét sovány esztendőhöz hasonló évek alatt, tudományos, gazdasági, ipar- és jótékony egyesületeket, melyek mind nemzeti fennmaradásunk támoszlopaivá, sőt gránit-alapjaivá lőnek. Avagy nem a mi egyesülésünk fényes tanubizonyosága-e a magyar tudományosság e pompás csarnoka is ? Nem a sanyarúság leggyászosabb korában költé-e fel sziveinkben egy hű és jeles hazánkba azt a munkás hazaszeretetet, melynek gyümölcse s egyszersmind egyetértésünk lélekemelő emléke a Magyar Tudományos Akadémia palotája ? ! Melyik igaz hazafinak nem gyúl szive öröme, ki nem érez nemes büszkeséget, midőn ezt látja ? ! . . . E néma falak tanítsanak minket szoros egyesülésre !

Vagy tán a szabadságnak nincs ránk az az összefűző hatása s egyesítő ereje, a mi volt a szolgaság állapotának ? Szomorú, ha így van ; de én ezt nem hiszem, s emlékeztetem hazámfiat ama baljóslatú mondatra, mely azt hirdeti nemzetünkről : „j á r m o t n e m t ű r , s z a b a d s á g á v a l é l n i n e m t u d “ — j u g i i m p a t i e n s , l i b e r t a t i s i n c a p a x . — Mutassuk meg, hazámfiak, hogy ez nem igaz, hazánk alkotmányának s nemzeti önállásunknak megszilárdítására és megvédésére való szorosabb

egyesüléstünk által. Fontoljuk meg, hogy egymással való versengéseinket kárörömmel nézik politikai elleneink. Ne adjunk minmagunk alkalmat arra, hogy azt hasznukra fordítsák! Épen a mily magasztalólag szólott tömör egybetartásunkról 1850—1860 között Európa, oly bámulva fogja kérdezni, ha meghasonlásunk bekövetkeznék: a szabadságban vagy bennünk lévő minő átkos szellem tette csodát mivelünk!?

Minden kor és nép cselekvő nemzedéke elébe saját feladatot tűz a gondviselés, s teljesítése vagy elmulasztása iránt a következő kor és nemzedék előtt ő felelős. Előttünk is ily gyanánt áll új alkotmányos állapotunk megszilárdítása, a birodalom és hazánk testvér-népei érdekeinek államlétünk egysége s épsége feláldozása nélküli kielégítése. Újítsuk fel lelkeinkben nagy őseink hű hazaszeretetét. Ne koczkáztassuk hazánk lételét. Engedjünk, hogy engedékenységre találjunk; közeledjünk, míg testvér-kezeink találkozhatnak. Törvényes úton, igazsággal, önmérséklettel javítsunk alkotmányunkon; a hol kell, egészítsük ki hiányait, szabatosítsuk homályos részeit: de az egésznek, mint alapnak alája ne ássunk. Az alapok bontogatása gyakran az épületet dönti össze. Ha országunk jobbainak nem sikerül oly politikát érvényesíteniök, mely a birodalom és velünk élő népek jobbait megnyeri, mely nem kísérletekre, hanem szilárd alapra fekteti építéseit, nem koczkáztat, a jövő fejlődés útjait egy irányban sem vágja el, s lassan bár, de biztosan visz nagy célunk felé: akkor vagy azon vád lesz igazolva, melyet csak imént említék, s ekkor balsorsunkat minmagunk készítjük magunknak, vagy az — a mit én hinni nem akarok — hogy korunk s abban nemzetünk szelleme rontásra képes inkább, mint építésre.

Azonban bizzunk nemzetünk józanságában s a benne rejlő erkölcsi erő életképességében. A mint hajdan a keresztyén vallás szent intézményét nemzetéletünkbe, vértünkbe felvenni bírta, amint a hűbéri rendszert Európa legalkotmányosabb népével csaknem egyszerre, — szabadság-biztosító rendi alkotmány-nyá átalakítani erős volt: úgy most, midőn azt a kiváltságok — mint az élő fát a kúszó folyondár — már annyira át- meg áthálózták, s értékétől megfosztották, hogy helyében minden mívelt

államban népképviselői alkotmány lön elfogadva, — 1848-ban mi is a szerint alakítottuk át — most ne lennénk-e képesek e reform assimilatiójára? Nem bírná-e ép nezeti organismusunk a minket ért új erisist kiállani? Én meg vagyok győződve, hogy ha egymást megértjük, a jó szándékot s meggyőződés-szülte politikai nézetet mindenki ben tiszteljük, tetteinkben a nemzet becsülete és java, s őseink hagyományos honszeretete vezet: e próbát is diadalmasan ki fogjuk állani.

Hazánk ezer évi történeteiből, különösen pedig az általam elmondottakból, íme e nagy tanulság óva int felénk: A mely ország magában meghasonlik, elvesz. Ez vesztette el Attila birodalmát, ez vitte sír szélére Mohácsnál hazánkat. . . Legyünk egyetértők!

A legnagyobb halandó is törpévé lesz a baza felséges képe, a nemzet törvényesen nyilvánult akarata előtt. Ennek hódolni mindenki tartozik. E meghódolásban áll a valódi nagyság.

A nép java, alkotmánya és becsülete: embernek legnemesebb törekvési célja, magának a népnek legdrágább közkincese. Ezt védni — még önmegtágadással is — igaz hazafinak szent kötelessége. Ez érzelmek minden honpolgár szívébe bevésve képezik azon nemzeti erőt, melyen diadalt nem vesz földi hatalom...

Ezek valának, a miket a tisztelt közgyűlés előtt elmondani korszerűnek véltem. Kérem, vegyék a hazai történetekben foglalatatos szerény munkás egyszerű magán-nézetei gyanánt, melyeket a napi események benyomásai alatt, a meghallgattatáson kívül, bármiféle igény vagy megrovási szándék nélkül, tiszta hazaszeretetből, a nekem kimért néhány perc betöltése végett elmondottam.

GR. MIKÓ IMRE.

Titkári jelentés

a Magyar Történelmi-Társulat 1868. május 14-ki közgyűlésén.

Nincs nemzet, nincs népfaj, kivált korunkban, a nemzeti-ségi törekvések századában — mely saját egyediségét önállólag kifejtetni ne akarná, s az e végből leghathatósabb eszközökhöz : ősi szokásainak, erkölcsöknek fölélesztéséhez, nyelvének, irodalmának kiműveléséhez, emeléséhez, s a mi legfőbb: multjának, nemzeti történelmének megismeréséhez, megismertetéséhez ne folyamodnék. És helyesen. Mi igazolhatná ugyanis kifejezőbben valamely nemzetnek a népcsaládok közt létezési jogát s független államiságra való igényeit, mint annak multja, — dicső multja — ha ilyenel bír; mi szolgáltatathatna az élő nemzedéknek bölcsőbb tanulságot, tetteinek irányára nézve, ha nem a történelem? miből lelkesülhetnek a késő ivadékok ernyedetlen küzdésre, nagy tettekre, ha nem az ősök magasztos példáiból?

Szépen mondja hazánk koszorús történetírója, Horváth Mihály :

„A nemzetet nemcsak az élő nemzedékek alkotják : részei annak a lettint nemzedékek is egyaránt, s a holtak nagy befolyást gyakorolnak az élőkre. Mert vajjon nem az elhunyt nemzedékek törekvéseinek eredménye-e a mi összes állapotunk a jelenben? Bizonyára, csak egyik nemzedék a másik vállaira, egyik kor a másik vívmányainak alapjára hágvá emelkedhetett magasabbra, míg azon fokot elérte, melyen mai napság áll nemzetünk.“

S ha így vagyon, — attól eltekintve is, hogy „historia magister vitae“, a kihunyt nemzedékekről elfelejtkezni rút hálatlanság lenne.

Nemzetünk e bűnben nem leledzik. De igaz, hogy ritka nemzet is dicsekedhetik oly fényes multtal, mint a magyar más-

fél-ezer éves dicső története. Örömet hivatkozunk erre, mert nemzeti hiúságunknak hizeleg; büszkék vagyunk reá. Azonban a jóleső büszkeség kötelességet róv egyszersmind reánk: e dicső multat, e nagyszerű történelmet ki kell fejteni, búvárolni, ismertetni minden ágaiban, — úgy a mint eddig még kibúvárolva nem volt, — úgy mint azt a művelt Nyugot nagy népeinél immár tökélyre vittnek lenni tudjuk.

E célra nem elég egyesek megfeszített munkássága, nem elég a Tudományos Akadémia: e célra minden hazai történetbúvárnak, történet- és régészet-kedvelőnek vállvetve közre kell működni, kezét fogni, társulattá alakulni, hogy így a munkálkodás ne legyen téveteg, bizonytalan, elszigetelt: de rendszeresítve, a munkafelosztás nagy elve szerint történhessék.

Ily eszmék, ily törekvések hívták életre a „Magyar Történelmi Társulat“ot. Fölösleges és nem céломhoz tartozó lenne itt ez eszméknek bővebb fejtegetése: megtették azt Elnökeink már több alkalommal, megnyitó beszédeikben. Az én feladatomból ezúttal a — krónikásé. A Történelmi Társulat eddigi történetét, munkálkodását kell vázolnom.

Mielőtt azonban ezt tennem, vessünk egy pillantást társulatunk jelen állapotára, hogy meglássuk: termékeny földbe hintetett-e el a magy; hogy megtudjuk: minő érdekek fogadá, minő támogatásban részesíté a történetkedvelő közönség, előadandó törekvéseinket?

A Magyar Történelmi Társulat új, zsenge intézmény; még csak egy éves sem. S ha abból akarnánk következtetést vonni nemzetünknek dicső multja iránt mindinkább emelkedő érdekeltségére, ébredező részvételére, hogy mily pártolásban részesült s részesül fínt érintett célra alakult társulatunk: honfíui örömmel mondhatnók ki, hogy az arány részünkre kedvezőnek, — sőt tán — viszonyainkat tekintve — fölötte örvendetesnek is volna nevezhető. Társulatunknak ugyanis mostanáig összesen 70 alapító és 654 évdíjas tagja van, — mindössze tehát 724.

Ezenkívül kiadványaink iránt könyvárúsi úton is oly szép részvét mutatkozott, hogy a „Századok“ 1867-ik évi első füzetéből immár második kiadást kelle rendeznünk.

Pénztárunk állapota mult ápril hó végével ime ez: gróf Mikó Imre 1000 ftes, gróf Károlyi György 200 ftes, Almássy

Pál szintén 200 ftos és 64 más alapító tag 100—100 ftos alapítványa, összesen 7800 ft. Mely összegből 3100 ft részint földhitelintézeti és földtehermentesítési értékpapírok, részint magánkötelezvények által van képviselve. Ezen alapítványi egész tőkének ötös kamatja 390 ft. Évdíjas tag mindössze 654 lévén, — kik közül 591 1867-től, 63 pedig 1868-tól kezdve kötelezte magát, — a tőlök várandó jövedelem tesz 3270 fto; ehhez hozzáadván az alapítványok kamatját: összesen 3660 ft. Hátrálékban van az 1867-ik évről 83 évdíjas tag, annyi mint 415 ft. Tákarékpénztári betétekben a társulat keletkezése óta gyümölcsözőleg el volt helyezve 6058 ft. Ebből társulati költségekre 1868. ápril végéig kiadatott 1775 frt 50 kr. Maradt tehát kamatozás alatt 4282 forint 50 krajczár.

Ennyit röviden társulatunk jelen állásáról. Szolgáljon ez bizonyosságául annak, hogy az eszme életre való volt, viszhangot keltett, s hogy egy csak az imént keletkezett és tisztán tudományos célú társulat iránt az eddigi pártoltatással meg lehetünk elégedve. Fejezzük ki abbéli óhajtásunkat: bár e nemes részvét ne lankadjon, sőt folyton erősbüljön! Mert csak úgy képesíthet az bennünket, a hazai történetbúvárlat működő tagjait, a társulatunk által kitűzött célok elérésére, ha a tanosított gyámolítás az eddigi arányban egyre növekedik, ha egylettünk tagjai folyvást szaporodni fognak.

Ezek előre bocsátása után lássuk a Magyar Történelmi Társulat keletkezési és működési történetét. Ebben három phasist különböztethetünk meg: I. Indítványozás és keletkezés. II. Alakulás, szervezkedés. III. Tényleges működés. A két első csak mintegy bevezetésül szolgál a főrésznek, a harmadiknak.

I.

Már régibb idő óta felmerült a m. tud. Akadémia történet-tudományi osztálybeli tagjai között egy szélesb alapokra helyezendő, a történetírókat s kutatókat a szakkedvelő közönséggel szorosabb érintkezésbe hozandó történelmi társulat eszméje. Ennek helyességét, az ily társulat szükségességét az illetők mind elismerték: a minden rendszeres szervezet nélkül, úgyszólván csak családias alapon fennállott dunántúli történetkedvelői összejövetelek sikere pedig bátorításul szolgált vala.

Az eszme ekkép érlelődven, végre, midőn az 1867-dik év elejével hazánkra szebb napok viradtak, s a társulási törekvéseknek is megnyílt a kedvező idő: annak egyik legbuzgóbb táplálója, Pesty Frigyes, fősztólítá Ipolyi Arnoldot: hívna össze az akadémiai történetosztály tagjaiból magán-értekezletet, a történelmi társulat kezdeményezésére. Ez értekezlet 1867. febr. 2-kán, Henszlmann Imre, Ipolyi Arnold, Nagy Iván, Pesty Frigyes, Ráth Károly, Römer Flóris, Thaly Kálmán, Torma Károly és Wenzel Gusztáv akad. tagok között csakugyan meg is tartátek, s öt nap múlva, febr. 7-kén másodsor is összetle, a mikor a fentebbi kilencz tagon kívül még Csengery Antal, Horváth Mihály és Toldy Ferencz akad. r. tagok is részt vőnek a tanácskozmányban.

Az indítvány e két értekezlet alkalmával minden oldalról megvitattatván, a Magy. Történelmi Társulat létrehozása elhatározottat, fölvei megállapítottak, a kezdeményező 12 tag pedig előleges bizottsággá alakult, Horváth Mihály elnöklete alatt. A bizottság tollvivője — Thaly Kálmán — megbízott az alapszabálytervezet és aláírásra felszólító körlevelek kidolgozásával. Végeztetett, hogy mihelyt 100 aláíró jelentkezik, a csak magán úton eszközendő gyűjtések folytán: a társulat azonnal megalakultnak lesz tekintendő, s az ideiglenes elnök fölkéretik az alakító közgyűlés egybehívására.

A kezdet tehát e két értekezlet által meg volt téve.

II.

A körlevelek martius 10-dikén kiadattak, s oly lelkesen fogadtattak az ügybarátok részéről, hogy az aláírók száma april végéig nemcsak hogy a 100-at fölülhaladá, sőt a háromszázat megközelíté. Ennek folytán, a társulat megalakultnak tekintethették, s Horváth Mihály az első közgyűlést 1837. május 15-kére összehitta. Megnyitó beszédében („Századok“ 1867. folyam 3. l.) részletesen kifejtette a Magyar Történelmi Társulat céljait, feladatát, s felhivta a gyülekezetet a szervezkedésre. Ez mindgyárt meg is kezd tett az alapszabály-tervezet pontonkénti megvitásával; némi módosítások után a munkálat a közgyűlés által elfogadtatott, s az ideiglenes elnök által, felsőbb megerősítés végett, a magy. kir. belügyministeriumhoz fölterjesztetett.

Miután az alapszabályok a ministeri helybenhagyást május 26-dikán megnyerték: Horváth június 13-kára ismét egybehívá a közgyűlést, az elnökség és választmány megalakítása s a társulat működése megkezdhetésére nézve szükséges előintézkedések megtétele végett.

Elnökökké megválasztattak gr. Mikó Imre, Horváth Mihály, Ipolyi Arnold; az igazgató-választmány pedig a következő 45 tagból alakítottatott meg: Balássy Ferencz, Botka Tivadar, Csaplár Benedek, Csengery Antal, Doboczky Ignác, b. Eötvös József, Érdy János, gr. Eszterházy János, Fabó András, Frankl Vilmos, Glembay Károly, Gyárfás István, Haán Lajos, Hajnik Imre, Henszlmann Imre, Horváth Árpád, Horváth Elek, Jakab Elek, Karácsony Mihály, Knauz Nándor, Kovács István (Nagy-Ajtai), ifj. Kubinyi Ferencz, Lehóczky Tivadar, báró Mednyánszky Dénes, Nagy Iván, Nagy Imre (Alsó-Szopori), báró Nyáry Albert, Pauler Gyula, Pesty Frigyes, Pulszky Ferencz, Ráth Károly (Győri), Révész Imre, Römer Flóris, Somhegyi Ferencz, Szabó Károly, Szalay Ágoston, Szilágyi István, Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán, Toldy Ferencz, Torma Károly, Teöreök Gyula (Árvai), Véghely Dezső, Waltherr Géza, Wenzel Gusztáv.

E választmány azonnal megkezdé működését, s miután a legsürgetősb szervezkedési ügyeket még az napi ülésében elintézte: kissé távolabbi határidőre, július 2-dikára tűzte ki újabb ülését, hogy a társulat tisztviselői megválasztásának a választmányt illető jogával a vidéken lakó vál. tagok is élhessenek.

A júliusi ülést gr. Mikó Imre elnök közlekedéssel fogadott beszéddel (l. „Századok“ 1867. folyam 12 l.) nyitá meg, melyben a Magy. Történelmi Társulat céljait kifejté; különösen hangsúlyozván annak működő tagjai tudományos feladatát, kijelölé a követendő irányt. — Ő nmlga ezen ülésen egyszersmind 1000 frnyi alapítványnyal járult a társulat tőkéhez.

E választmányi ülés megválasztá a társulat szerkesztőtitkárává Thaly Kálmánt, pénztárnokává Pesty Frigyest, jegyzőjévé Pauler Gyulát, ügyészévé Fischer Kálmánt. Intézkedett a társulat havi közlönye, a még azon hóban megindult „Századok“ ügyében, s a rendes havi ülések idejét állandólag meghatározá.

És ezzel a társulat munkálkodási folyama, a kész mederbe

vezettetvén, megindult. A működési időt ezen naptól, 1867. július 2-dikától kell számítanunk.

III.

A Magyar Történelmi Társulat eddigi munkálkodási ideje tehát, múlt april hó végéig, összesen csak nyolcz hónapra terjed: miután augustus és september havakban az alapszabályok megengedte nyári szünetek tartattak. Ily rövid idő tartama alatt, egy újon alakult, úgyszólván még a kezdet nehézségeivel küzdő egyesülettől valami feltűnő, vagy tetemes eredményt senkisémm fog követelhetni. Mindazáltal, hogy a Magyar Történelmi Társulat a nevezett időt nem tölté hasztalan, hogy működő tagjai aránylag elég szép munkásságot fejtettek ki: tanuskodják róla a következő előterjesztés.

Tartatott e 8 hó alatt 9 választmányi ülés, melyeken 50-nél több, részint a társulat adminisztratióját illető, részint pedig tudományos érdekekkel is bíró ügyben történt határozat s intézkedés. Az utóbbiak közé tartoznak például a Modenában lévő XV-ik századi esztergomi és egrí codexek lemásoltatási, továbbá a községi évkönyvek ügye stb.

Tartatott e választmányi üléseken történettudományi vagy régészeti felolvasás, értekezés, előadással kísért okmány- és mütárgyi bemutatás, összesen 27, és pedig — időrendben — a következők által: 1. gr. Mikó Imre, (A magyar történetírás, különösen a Történelmi Társulat követendő irányairól; megnyitó beszéd.) 2. dr. Wenzel Gusztáv, (Hunyady Jánosnak 1444-ben Gallipoliból, a várnai vész után két héttel, Gúthi Országh Mihály kincstárnokhoz intézett leveléről.) 3. Lehoczky Tivadar, (Sándor pápa 1412-ben kiadott indulgentiája a törökök és saracénok ellen harezolók részére, a b. Perényi család levéltárából.) 4. Ipolyi Arnold, (Aegidius borsodi comes curialisnak Kün-László király korabeli kiadványáról.) 5. b. Nyáry Albert, (A stambuli héttorony 1606-diki leírása, a turini királyi könyvtárból.) 6-or. Glembay Károly, (Értesítés a szerémségi palocsa-kolozsvári mocsárok lecsapolása alkalmával talált régiségekről, továbbá Malikóczy János Szomszédvár örökös urának 1592-diki eredeti magyar végrendelete.) 7. b. Nyáry Albert, (az Este-ház modenai levéltára magyar okmányainak, s Hyppolit esztergomi érsek

codexeinek ismertetése.) 8. Horváth Mihály, (Megyitő beszéd az 1868-diki első ülésen, különösen a válaszmány teendőit, munkakörét részletezve.) 9. Véghely Dezső. (Egy Árpád- és egy Anjou-korbéli kitünő szépségű okmány, a veszprémi káptalanból.) 10. Ráth György, (Műtörténeti előadással kísért bemutatása a saját gazdag rézmetszettárabeli magyar történelmi érdekű metszvényeknek.) 11. b. Nyáry Albert. (Beatrix királyné levelezései a modenai udvarral.) 12. Thaly Kálmán, (gróf Heister Hannibál, a kuruczoktól elfogott cz. tábornok rejtett irással vegyes, de a kuruczok által megfejtett titkos levele, löcsei rabságából, 1707. mart. 19-kéről.) 13. Doboczky Ignác. (Felszólítás és tervezet a községi évkönyvek ügyében.) 14. Pongrácz Aladár, (Hunyady özvegyének 1457. Temesvárról a Pongrácz-család egyik őséhez irt levele, továbbá Eszterházy Pál nádor 1684-diki felhívása Lipót vármegyéhez; végre egy régi kettős czimerrajz mása.) 15. Szalay Ágoston, (Búbereky Jónás XVII. századi magyar képművész emlékezete és 1679-ben Lőcsén készült fametszvényei.) 16. dr. Frankl Vilmos, (Egy, Rómában létező, 1469-ki ismeretlen Corvin-codex leírása.) 17. Rómer Flóris, (Előadás a régészet köréből s Magyarországon lelt kő- és bronzkori eszközök bemutatása.) 18. Gyárfás István, (Adatok a magyar pecséttanhoz: a Jász-Künság régi pecsétjei.) 19. Karácsony Mihály. (Értekezés Árpád emlékééről.) 20. Nagy Imre. (A budai „csonka-torony“ pecsétje, s az 1661-ben ott tartott 235. magyar rab bizonyosság-levele.) 21. Thaly Kálmán. (II. Rákóczy Ferencz egy ismeretlen képirójának, Mindszenty Mihálynak emlékezete; továbbá Botyán tábornok két történelmi becsü eredeti hadi tudósítása 1707-ből, a kir. kamara levéltárából.) 22. Rómer Flóris. (Jelentés a pillnyi ásatások eredményéről; Ebenhöch Ferencz által Koronczón gyűjtött bronzkorbéli műtárgyak, és Buda 1541-iki nagy képének bemutatása.) 23. Botka Tivadar, (Tájékozás az eltűnt magyar Valkó vármegyéről, és a körmöczbányai rejtélyes sziklafelirat.) 24. Rómer Flóris, (Nógrádban és Gömörben báró Nyáry Jenő által ásatott régiségek ismertetése és bemutatása.) 25. b. Orbán Balázs, (A Székelyföld, különösen Udvarhelyszék ösváraitól.) 26. Glembay Károly, (Kologyvár és Palocsa vidéke, történelmi, régészeti és tájrajzi szempontból, a romterület térképének és számos régi műtárgynak mellékelésével.) 27. Nagy Imre,

(Nagy Lajos királynak 1368. Bolgárországban, Zokol vára mellett Hahóthy Miklós részére szóló kiadványáról.)

Mindez azonban csak részét képezi a tagok társulati munkálkodásának; a másik, lényeges — szabad legyen hinnünk: legalább egyes művekre nézve maradandó becsű rész, a „Századok“ban megjelent közleményekből áll. A Magyar Történelmi Társulat közlönyének eddig közrebocsátott 45—50 ívnyi folyamát a következő 32 író látta el dolgozatokkal: Balogh Imre, (Szabadszállás régi magyar pecsété), Bujdosó Bálint, (Névsere a Batthyány és Bottyán név közt. A gr. Bercsényi-czimer.) Csillagh Gyula, (Egy ismeretlen napló Buda 1686-iki visszavételéről. Velencei státusiratok gyűjteményei.) Gr. Eszterházy János (András erdélyi püspök fölségsértése 1349-ben.) Finály Henrik, (A Maros-Portuson fölfedezett római régiségek.) Fridrich István, (Befolyások I. Mátyás érmeire.) Garády, (Horváth Mihály kisebb munkái ismertetése). Gyárfás István, (A tárnokvölgyi ütközet és a hún-scythák temetkezési módja). Haán Lajos, (Békésvármegye főispánjai). Hajnik Imre, (Adalékok a magyar kereskedelem történetéhez a vegyes házakbeli királyok alatt.) Horváth Mih., (Szent István első összeköttetései az egyetemes keresztyén egyházzal; továbbá: Az első esztergomi érsek.) Hőke Laj., (Római, quád és sarmata emlékek Hontvármegyében.) Ipolyi Arnold (Magyar okmányérdekességek, és „Nyílt kérdés“). Jakab Elek, (Egy levéltárnok emléke. Az erdélyi országos-czímerek története.) Lehoczky Tivadar. (Történeti kalászkod. I—IV.) gr. Mikó Imre (Benkő József életrajzához.) Nagy Imre. (Egy magyar emlékirat a XVI ik századból. — A kis-martoni és keszthelyi levéltárak ismertetése) Nagy Iván, (A murányi Venusról. — Egy temesmegyei alispán. — Técső város pecsété.) b. Nyáry Albert, (A héttorony. — Az esztergomi érsekség és egri püspökség számadási könyvei a XV—XVI. századból. — A modenai kir. levéltár, magyar tört. szempontból.) Pap Dénes (Fegyvernek és Nagyvázsöny régi pecsétéi. Pauler Gyula, (Zrinyi Péter élete. — Magyarország 1661-ben, — és számos könyvbírálat). Pesty Frigyes, (Magyarország vízhálózata a régi korban. — Temesvár mint köszikláu fekvő fellegrvár. Szontagh Dániel emlékezete. A magyar nemzet mostohasága saját maga iránt. Magyarországi helynevek I. III. Könyvismertetés és néhány kisebb közlés).

Podhraczy József, (Az „áldomás“ története,) Radvánszky Béla, (Két magyar köriratú pecsét.) Ráth Károly, (Az alkudozások kezdete Bocskay Istvánnal, az 1605-dik év nyarán.) Révész Imre (Sinay Miklós magyar történetbúvár emlékezete). Römer Flóris (A pozsonyi káptalan újabban talált egyházi ékszerei. — Adalék Miksa király koronázásához). Szabó Károly, (Huszár Gál életéről és nyomdájáról. — A Kendefiek a XIV. és XV. században.) P. Szathmáry Károly, (A nagy-enyedi főiskola kultörténete, 1662 — 1704.) Szilágyi Sándor, (Bethlen Gábor levele Alvinczy Péter kassai ref. paphoz.) Thaly Kálmán, (Károlyi Sándor hadi előterjesztése és észrevételei az 1717-diki tatárjárásról. — Bottyán tábornok halála és temető helye. — Számos apróbb könyvismertetés, jelentés, tudósítás és egyéb tárczaközlemények.) Zsilinszky Mihály, (Szláv történelmi szemle.)

Elésoroltuk, ime, a Történelmi Társulat eddigi működésének főbb mozzanatait, melyek bármily szerények legyenek is érdemlegesen véve, mégis talán megeléghető képét nyújtják egy kezdő egyesület előretörő tevékenységének, s reményt szolgáltathatnak arra, hogy ha a tisztelt közönség, tanúsított meleg részvétét jövőre sem vonandja meg, sőt — az eddigi munkásságban szellemi biztosítékot látva — pártfogását megkétszerezendi: a kitűzött nemes czélokot mindinkább megközelítendjük, s a még ifjú Magyar Történelmi Társulat egykor nemzeti művelődésünk, tudományos haladásunk terén jelentékeny tényezővé váland!

Óhajta és reményeket nyilváníték; de midőn ezeket hangsúlyoznám, nem szabad megfeledezniem az — emlékezetről sem. Emlékeztünk meg azokról, a kiktől csak kegyelettel emlékezhettünk, a kik többé nem lehetnek tinnepelő körünkben jelen. Fűzzünk koszorút a holtak sírszobrára. Az enyészet törvénye kivételt nem ismer sehol. Ím a Történelmi Társulat még oly fiatal, s már is vannak halottjai. Alakulásunk óta b. Apor Sándor alapító s Teöreök Gyula és Ráth Károly választmányi tagjaink gyászos kimúltát fájjaljuk. Az elsőben lelkes gyámolítót, a két utóbbiban buzgó közreműködőket, fáradhatlan történetbúvárokat veszítettünk. Árvai Teöreök Gyula mindgyárt társulati működésünk elején, 1867. júl. 10-én hunyt el; a szerény ifjú reménydús életét váratlanul oltá ki a halál. Ő még írói pályája kezdetén állt: de máris szép készütségu s alapos történetnyomozónak

vala mondható. Világot mindössze is néhány kisebb műve látott: nagyobbak létrehozásához még csak előmunkálatait tehette meg. Felső-Magyarország több archivumát, különösen a régi okmányokban gazdag bártfai felbúvárolá; tüzetesen kutatott a löcsei, makoviczai, sárosi stb. levéltárakban, — s a halál Zboró vár történetének írása közben lepte meg. — Másik gyászoltunk a f. é. ápril 12-kén jobb létre szenderült Ráth Károly, a m. tud. akadémia I. tagja, Győrvármegye és a győri evang. egyház levéltárnoka, ismert nevű történetbúváraink közé tartozik. És noha pályájának delén szólíttatott el: ernyedetlen munkásságának már számos becses művet köszönhet a magyar tudományosság. Nagyszámú kisebb dolgozait mellőzve, elég legyen csak a török hódoltságról írt munkájára, királyok utazásaira, a győri Történelmi és Régészeti Füzetekre, a Hazai Okmánytár tartalomdús kötetekre, s legutóbbi, Bocskayról írt jeles értekezésére hivatkoznom; elég legyen a hazai levéltárak búvárlása körül fáradhatlan buzgalomát, a dunántúli történetkedvelők egykori hasznos egyesületének létrehozása körül tanusított érdemeit kiemelnem, hogy az ő kora elhunytja által történettudományunkat ért veszteség egész komorságában előttünk álljon. A Történelmi Társulat nemcsak munkás buzgó választmányi tagját, hanem 12 szervezői és alakítói egyikét s lelkes előmozdítóját is veszte el ő benne. Ráth Károly teljes életében a legbensőbb szeretettel csüggett a hazai történelem ügyén. Legyen áldott köztünk emlékezte!

Az elesett vitéz fegyverét bajtársai ragadják ki hanyatló kezéből; a pálya közepén leroskadtak munkáit bevégezni a nyomukba lépők. Az elhunyt két pályatárs helyét társulatunk is újjakkal tölté be; sőt hogy a választmány munkálkodása tágasb körű lehessen: tegnapi közgyűléstünk jónak látta, a társulati tagok szaporodásának arányához mérve, a választmány tagjainak számát 45-ről 55-re emelni. Ehez képest a két elhunyt helyére és a tíz új tagságra megválasztattak: Deák Farkas, Hunfalvy János, báró Orbán Balázs, Rannicher Jakab, Rónay Jácint, Salamon Ferencz, Simonyi Ernő, Szilády Áron, Szilágyi Ferencz, Tanárky Gedeon, Toldy István, és Zichy Antal.

A választmány ekkép új erővel gyarapodva, jövőre még inkább megfélelhetend nemes feladatának. Társak! a bennünk

helyezett bizalmat csak lankadatlan munkásság által érdemelhetjük meg. Munkálkodjunk :

Per laborem vita longa fit,
Nos perennes facit.

Munkálkodjunk : hazánk fényes történelmét művelni —
dicsőség!

THALY KÁLMÁN.

Nemzeti történelmünk kezdetei. *)

A kérdés, melyet tárgyalni kívánok, ez : mióta van történelmünk , azaz mióta őrizte meg nemzetünk történeti dolgai emlékezetét, s mily alakban, s mik és hogyan keletkeztek legrégebb emlékei ?

Az őskorban, midőn a magyar fajnál is, mint sok másnál, a családi élet kezdetleges viszonyaiból nemzetségi szerkezet fejlődött ki, midőn érdekei szomszédai érdekeivel kölcsönhatásba lépve, itt küzdelmek, ott összeköttetések álltak elé ; támadás és védelem, vándorlások, közös vállalatok jövének napirendre, s ezek viszont némi nyilvános hatalmak felállítását tevén szük-ségessé, a belső élet is szervezkedést, a hatalom és nép közti viszonyok különféle változatait, tán zsurlódásokat is idézett elő ; szóval, midőn belső és külső történet támadt : nem lehet, hogy az elmék figyelmét a folyásnak indult közélet eseményei meg ne ragadták legyen, hogy azok jókor már közbeszéd tárgyaivá ne váljanak. Idővel apa fiúra, ez az unokára szállította át emlékezeit, s keletkezett a mit sz ó h a g y o m á n y n a k nevezünk, mely majdan bizonyos apró egészekké kikerekedve, adta a m o n d á t, míg végre élénkebb, adományozottabb férfiak azt é n e k b e foglalván, ez által az egyszerű közlés gyönyörködtetővé, némi szigorúbb, belső és nyelvbéli alakítás által az emlékezetbe tapadó vá vált, s állandóságot nyert. Hagyomány, monda, ének : e három alak vevé tehát fel a történetek emlékezetét, s bár ezek az előadásnak nem csak különböző formáit, hanem fokait is tüntetik elé, századokig egymás mellett haladtak, egyik a másiknak adta által az új meg új anyagot, mindenik alakított,

*) Felolvastatott a Magyar Történelmi Társulat május 14-ikei közgyűlésén.

változtatott, szépített; sőt új elemeket is vett fel. T. i. a nép életének legpraegnansabb, legdöntőbb momentumait a megghatott kebel egy láthatatlan hatalommal hozta összekötetésbe, ennek mind több befolyását eleinte sejtve, majd hive, a csodás, a földöntúli képezé azoknak lüktető pontjait, s az egyszerű hagyományból, a történeti emlékezés, vallásos hit és szépítő költészet összevegyüléséből hitregék állottak elé. E ponton a történelem mindinkább költészetté, mythossá vált, a tudományra maradván azon feladat: e tarka vegyületből nem annyira a tiszta részletes valót, mint inkább csak e regés történelem szellemét, az eseményeknek nagyban való folyását kipuhatolni.

S im a zsenge társadalom nevekedik; belső forradalmak és háborúk, szükség és vállalkozó szellem székei változtatására kényszerítik, vagy ösztönzik. A nép új szintérre száll, más és fejlettebb civilisatióval bíró népek közé jutva, egykori magánélete helyett világéletet kezd élni: történet előtti kora be van fejezve Mert előhaladottabb népek ismerni kezdik, történetükben emlegetik, a mit róla, tőle megtudnak, hagyományt és hitregét, az leírják: az eddig csak rejtett, a mívelt népek által nem ismert nép egyszerre csak a történetbe lépett. Új, kezdetben többnyire erőszakos változásokon keresztül menve, sokat felejt régi történetéből; a gazdag jelen elborítja a hagyományt, új államalkotás, új vallás megváltoztatja az erkölcsöket, új civilisatió lép a régi helyébe; végre írni kezd maga is. De a monda és ének fentartják a bár megcsontult történeti emlékezéseket, sőt e régi történet-alakító szellem sokáig nem hal ki, birtokába veszi az újabb eseményeket is, jó ideig régi módja szerint folytatja alakításait, s ha nem költ is többé hozzá, de szépíti, a csodás elem helyett a jelképest veszi fel; s im az első történetírók őszinte hittel felveszik krónikáikba nemcsak a régmúltnak már foszladozó hitregéit, s a dalnokok által szépített mondát, hanem az első történeti kornak még némileg átídomított, szépített történeteit is.

Ilyen volt eredete s első fejlődése a görög nép történelmének, melynek mondáit és hitregéit nemcsak Homer énekli, hanem a történetíró Herodot is őszintén elbeszéli; ilyen volt a rómaiaké, mikép az még a kései Liviusból is félreismerhetetlenül áttetszik; ilyen kétségtelenül — hogy a kezdetleges ősi tör-

ténetközlés elvont fejtegetésétől tüzetesen sajátmagunkra térjek át — a történetközlés menetele az ómagyar népnél is.

De mit mondhatok néptünk történet előtti koráról? Állítom ugyan bátran, hosszas studium, hasonlítgatások és elmélkedések után megszilárdult meggyőződéssel, hogy néptünk egykor, azon korban, melyből sem magunknak emlékeink nincsenek, sem más népekéi még nem ismertek, s melynek emlékezetét saját őseinknél kétségtelenül azon forradalmak sülyesztették el, melyek őket keleti székeikből kiindulásra bírták, s többszöri megállapodások után végre e honba hozták: állítom, mondom, hogy némi, ha nem egységes is, de szövetséges és rendezett államéletet éltenek már. Csak ennek felvételével fejthetjük meg magunknak azon, különben a csodával határos, államalkotó képességet, melyet őseink legott a történetbe léptökkor, a honfoglalás első éveiben már, a mai külföldi tudósok bámultára, tanusítottak. Valóban, egy csupa vadász és baromlegeltető — nem is nép, hanem — embercsoport nem fogta volna a hét nemzetségnek azon únióját, mely a „magyar nemzet“ születési napját képezi, mégpedig egy két-oldali szerződés alapján, nemcsak decretálni, hanem e szövetségi törvényt, ez ősi *pragmatica sanctionis*, ily állhatatos és hű tisztelettel fentartani, ez új állam rendszerébe a csatlakozó és hódított népeket annyi ildommal és emberséggel beolvasztani, s a rendnek oly szilárd megőrzésével egy ezred éves állam fejlődését lehetővé tenni.

Másfelől elég okaink vannak hinni — miket azonban ez alkalommal fejtegetni messze elvinne tárgyaimtól — hogy a magyar faj, mielőtt annak hét nemzetsége egységes nemzetté alakult, ismerte már az írás mesterségét; de nem állítom, hogy a keresztyénség felvétele előtt történeti hagyományait, énekeit le is írta. Nem azért nem állítom ezt, mert egy ily emlékünknél sem maradt fenn, — esoda volna, ha marad; hanem mert annak szükségét nem érezte. Ott volt a dalnokok rendje, kik élő szerzői, fentartói, letéteményesei voltak az énekeknek; s nemcsak a keresztyénség felvétele előtt tanulta a nemzet ezekből a maga történetét, hanem egész a XVI. századig, melyről az egykorú Brutus János világosan beszéli, hogy a nemesség, sőt a főrendű ifjak is, még mind nem írt könyvekből, hanem az élő szóval előadott historiai énekekből tanulják a hazai történelmet. S ha

még ekkor sem írta le senki ez élő történelmet, ha a megelőző összes középkor dalnokainak történeti énekeit nem írta le, fájdalom, nemzetünk soha : feltehetjük-e, hogy ezt az őskorban teszi vala ?

S mégis, sem mesét nem beszélek, midőn az őskor történeti dalnokait s ezek énekeit emlegetem, sem újat nem mondok : mert irodalomtörténetünk ez állítást, már jó ideje, tisztába hozta. De itt van helye figyelmessé tennem önöket a történeti emlékezések azon tárgyalási módjára, melyet feljebb említettem. Ime fenmaradt legrégebbi mondánk, az *Almu-monda*, melyet legrégebbi történetírónk, Anonymus, I. Béla jegyzője, és azon hihetőleg Kálmán alatt élt szintén névtelen, ifjabb kortársa, kinek munkáját a Károly Robert alatt élt Márk írta által, s kit azért hadd nevezek *Kálmán névtelenének*, ismertek még : s nem valódi mythos, hitrege-e az ? Saskeselyü szállja meg álmában Emest, a fejedelmi nőt, ettől születik azon fejedelmi férfiú, kit isten *folyam-árjelképében* tüntet fel anyjának, jelentve ekkép, hogy tőle dicső királyok hosszú sora származandik, s neve is, mely eredetileg köznévv, t. i. *Almu* (mai alakjában *álom*), im ez isteni látományra vonatkozik. (Az *Almus* deák végzettel van). A XIII. századbéli Kézai által leírt régi krónikás ugyanezt beszéli, midőn Árpádot *Turul* nemzetségbelinek mondja, mely névet én *Karul*-(Karvaly)-nak olvasok ; sőt ezzel függ össze Etele kir. zászlaja is, melyen ugyanazon krónikásunk szerint koronás *karul*-madár volt látható, melyet a magyarok egész Gyéza fejedelemig viseltek harcaikban. Mire mutatnak e jelképek egyébre, mint hogy magyaraink, fejedelmeik őseit a *karul* vagy *sólyom* fenröptével, hatalmával birva képzelték, ezek fiait *Karul* vagy *Sólyom* nemzetségből származtatták, és zászlajokon is e királyi madárral képviseltették fejedelmeik fenségét ?

A *Hétmagyar-monda* a honfoglalás történetét tartalmazta. A Kézai és Márk által fentartott XI. XII. századbéli krónikák csak némi töredékeiben ismerik már azt, t. i. azon, Árpád egyes vezérei tetteikről szóló emlékekből, melyeket a Márk krónikásának világos előadása szerint *ők magok készítettek magokról*. Anonymus, mint ennél előbbi, s a népköltészetbe avatottabb, még teljesben ismerte azokat, de hasz-

nálva a kir. levéltárt is, melyben, okmányokon kívül történeti feljegyzéseket is talált, sokkal bővebben, s kétségkívül igazításokkal is adta, mindazonáltal a Szvatopluk-monda nélkül, melyet, mint a Zaláné mintájára keletkeztetett, mellőzött, mint mellőzte a Botond-mondát is, de hallgatag, míg emezt érinti legalább.

Noha pedig Anonymus tisztán akarta a történetet visszaállítani, s többször szabadkozott a népmonda s a dalnokok használatától, használta azokat kétségkívül, bár józanul, s azok mezeit tartalmát vevén csak át: mindazáltal számtalan részletet is felvett, mely a mondai eredet jeleit világosan magán viseli. Így midőn a véreskü letételét beszéli el, vagy a kúnok hódolatát, vagy Zalán követi megjelenését Árpádnál, hol a Dunaviz s a fűnyaláb jelképes követelése álló czikk több népek mondáiban, vagy Árpád küldötteinek szembenlételét Maróttal, a kazar főnökkel, Töhötöm kémei eljárását Erdélyben, a szerencsi, a budavári, a csepelszigeti lakomákat és ünnepélyeket stb. hol mindenütt a részletek kifestése, s a beszélgetések, versekből átfordított prózánál nem egyebek. De dalnoki eredetre mutat számos apróbb vonás is, péld. midőn Und, Ketel és Tarczal a Bodrog mellett lovagolván, versenyt futnak fel egy hegyre, mely a győztes Tarczaltól nyeri aztán nevét; vagy midőn a Böngér fia Barsu a Garam mellett egy szarvast üzőbe vevén, azt egy magas hegyre követi, s nyíllal lelővén, azon helytt épített fel a nevérol nevezett várat; s több effélét. Ezeket ő ugyan nem az általa említett „évkönyvekből“, sem a királyi levéltár okmányaiból, hanem az általa lenézett dalnokok énekeiből kölcsönözte. — Így a Márk XI-dik századbéli krónikása, ki Erdélyen át hozván be Árpádot (s nem Almut, és Munkács felé) Magyarországot Szatopluktól véteti meg egy fejr lovon, mely változat viszont a székely krónika mondájával köthető össze; míg a Kézai régi krónikása Anonymusnál és Márknál is kevesebbet tud: ő t. i. szintén, mint amaz az Unghoz hozza magyarjait, és Árpád alatt, és Szvatopluktól — de a bánhidi diadal által — véteti meg Magyarországot. Leel és Bölcsü halálát Anonymus csak alig érinti, őket egyszerűen az Inn mellett felakasztatván, a többit hihetőleg csupa dalnoki ékesítésnek tartá; a Kézai forrása ismeri az ütközetet is, és Regensburgban végezteti ki vezéreinket: de említi e mellett az ál.

tala „Liber Chronicarum“-nak nevezett azon kútfő elbeszélését is, melyet Márk vett fel szerkesztményébe, s mely a német fővezér és a mieink közt folyt párbeszédet is elregéli. A Botondmondát mindkét utóbbi ismeri énekekből — azon énekekből, melyeket Anonymus is esmer, de mint meséket ú. m., mellőz; — s mindkettő, máskép, egymástól függetlenül beszéli el: Kézai krónikása rövidebben, a Márké részletesebben, a dalnok által adott párbeszédekkel együtt. Mily élénk, mily jellemzetes előadás az, midőn Kézainál a konstantinápolyi óriás görög így hívja ki Botondot párbajra: „Gyertek ketten ki velem, hogy ha mind a kettőt földhöz nem vágom, Görögország a magyaroknak adófizetője legyen!“ Viszont Márknál, hitregei tekintetben mily tanulságos Botond felelete: „Én Botond vagyok, igaz magyar, legkisebb a magyarok közül; te pedig hozz még két görögöt magaddal, hogy az egyik elszállandó lelkedet fogja fel, a másik pedig testedet temesse el, mert minden bizonynyal adófizetőjévé teszem a görög császárt nemzetemnek!“

Ezekből eléggé kiténik régi történeti költészetünk tartalma, mely régi dalnokaink énekei elvesztével részben egy és más XI. XII. századbeli krónikásaink munkáiba átment, valamint módjok is, bár ez az utóbbiakból csak halványan sugárzik vissza. S e történeti költészet, a X. században mellette még pedig latin nyelven megindult történetírás daczára, folytatta életét, mint már láttuk egész a XVI. századig. Hiszen az egész hat századra kijegyeztem több rendbeli historiai tanulmányokat Költészettörténetemben arra, hogy a dalnokok századokon át megszakadás nélkül felvették énekeikbe a kor nevezetesebb eseményeit; s deák krónikáink is folyvást, egész a XVI-ik századig, merítettek viszont ez énekekből is. Avagy a Béla herceg párviadala a pomerániai herczeggel, a cserhalmi ütközet ama csinos epizódja László s a magyar fogoly leányról, Kálmán orosz hadjárata, II. István, az aradi gyűlés, Béla és Borics stb. nincsenek-e drámai részletességgel tárgyalva úgy, mikép azt csak költők szokták? Endre és Béla várkonyi scénája vajjon történhetett-e úgy, s nem a két testvér közti szóvitának teljesen költői megalakítása-e az? Salamon király története nem egy kikerekített népies nagy epos világos kivonata-e?

De elég ennyi annak megmutatására, hogy történelmünk,

mielőtt itthon megkezdett iratni, már létezett; hogy azt az ókorban történeti költészetünk pótolta, az egész középkoron végig pedig, folytatólag, az írott történelemnek is nem lényegtelen forrása maradt.

Most már erre, t. i. írott történelmünkre megyek által.

Ime már Anonymus, munkája több helyein, névszerint a prologusban, s az I. és XLII. fejezetekben „historiographusokra“ hivatkozik; s Cornides rég kimutatta azon helyeket, melyeket ő a prümi apát Reginótól († 915) és Luitprand cremonai püspöktől (vir. 968.) vett; de hivatkozik a VII. fejezetben „évkönyvekre“ is (annales chronici), melyekről Cornides azt mondja: tudom is én mik azok; utóbb mindazáltal rá tér, hogy ezek hivatalos feljegyzések lehetnek, melyek a tárnok őrízete alatt állottak, vagy a fejedelmek magán-írományaik (publici rerum gestarum commentarii Tavernicorum Comitum custodiae commissi, vel privata Ducum Hungariae monumenta, sua aetate adhuc fortasse superantia) — s im a magyar történetírás első zsongéihez jutottunk.

Igenis, alig kételkedhetünk, hogy már a nagyfejedelmek cancelláriájában folytattattak, s már a X-ik században, történeti feljegyzések. Hogy pedig nagyfejedelmeinknek cancelláriájok volt, mert lenni kellett, bizonyítják (— ha Atilának cancelláriáját, sőt több titkárait névszerint nem ismernők is —) bizonyítják, mondom, azon viszony s azon kötések, melyek a görög s a német császárok, s másfelül ököztök léteztek. A görög udvar, névszerint, levelezett velök; Konstantin cs. még a magyar archonok s a megas-archon, vagyis a törzsökfők s a nagyfejedelemhez írandó levelek cortesiáit is meghatározza. Kellettek tehát a magyar udvarban is tolmácsok és titkárok, kik a vett leveleket, melyek mindenkor fontos tárgyak körül forgolódtak, megmagyarázták, s a válaszokat feltették; nem hihető-e vajjon, hogy ezek (kik, a mit szívesen bevallok, külföldiek s papok, névszerint benzések voltak,) ha deakül is, de évjegyzeteket ne vittek volna, mikép az a keresztyén világ klastromaiban rég szokásban volt? Igenis; és ezek lehetnek részben azon évkönyvek, melyekre Anonymus hivatkozik. De Anonymus, mint maga is papi ember, ismerhette azon klastromi év-

jegyzeteket is, melyeket a Gyéza által alapított szentmártoni apátság s a többi monostorok barátai is, a kor szokása szerint, kétséggel vezettek. Bizony az úgynevezett kisebb pozsonyi krónika, melyet először Koller adott ki, s mely a 997. évvel kezdődik, nem egyéb, mint ily klastromi évjegyzetek kivonata.

Ezek tehát első zsengéi a hazai történetírásnak, melyeknek kezdetét bátran a X. századba vihetjük vissza.

De, úgy látszik, készült e században már némi historiai szerkesztmény is. Luitprand, ki Taksony és Gyéza nagyfejedelemünk kortársa volt, históriája II-ik könyvében hivatkozik is egy ilyenre, ezt írván: „A mint azon könyvből tanultam, melynek czíme De origine Hungarorum, a magyarok eredetéről, az anyák náluk alig megszületett fiaik arczát éles késsel összevagdadják, hogy mielőtt még tejjel élnének, már hozzá szokjanak sebeket tűrni. S ezt bizonyítani látszik (veti hozzá) azon szokásuk is, hogy, ha rokonaik elhalnak, bánatjokban megsebzik testöket az élők.“¹⁾

Cornides, ki Anonymus körüli vizsgálatai alkalmával írja ki e helyet, tagadja, hogy ezt a magyar írhatta; s hogy méltán, azt úgy hiszem, elég, egyszerűen kimondani. De szerinte nem a magyar sem írhatta, miután Luitprand a 889. év alatt azt mondja, hogy a „magyar nemzetről a távol régiségben semmit sem hallottak, mert az nevérol sem ismertetett.“²⁾ Ottó császár idejére pedig írja: A magyar nemzet azon időben mindnyájunk előtt ismeretlen volt, s ismét: Berengár király a magyarok ily nagy és új merényén nem győzött csodálkozni, mert azelőtt a magyar nemzetnek még csak nevét sem hallotta senki. Igen, de ebből csak az következik, hogy mielőtt az európai népek megismerkedtek öseinkkel, rólok nem írhattak; de nem az, hogy

¹⁾ „Vt autem ex libro, qui De origine Hungarorum inscribitur, didici, horum matres mox pueris editis ferro acutissimo faciem secant, scilicet ne antequam lactis nutrimenta percipiant, vulnerum tolerantiam subire cogantur. Dant huic assertioni fidem vulnera, quae pro deficientium dolore, propinquo rum vivorum corporibus infiguntur.“ (Rerum ab Europae Imperatoribus et Regibus gestarum Lib. II. cap. I. Muratorinál Rer. Ital. Scriptt. Tom. II. p. 134.

²⁾ Gens Hungarorum retro ante seculis inaudita, quia nec nominata“.

miután velök csakugyan megismerkedtek, szintén nem írhatlak: sőt épen azon Európát megrendítő fellépése őseinknek fordította szűkségkép rájuk a közfigyelmet, s akadhatott, ki eredetök, értsd: régibb történeteik után nyomozódott. Hiszen Luitprand előtt élt Reginó is, az Árpád kortársa, és már írt rólok. S miről szól „a magyarok eredetéről“ czimzett munka? Azon hely után itélve, melyet Luitprand idéz, a húnokról, kiknek utódait ismerte fel őseinkben Európa. Nem természetes-e pedig, hogy a ki a X. században azon nemzetről írt, mely egész Európát megremegtette, a húnokon kezdte, kiket azok eleiknek tartottak? De Cornides ügyetlenségen véli kapni Luitprandot, s rámutat Jornandes analóg helyére a húnokról, állítván, hogy Luitprand az V. századbéli Jornandes gót históriáját olvasta.

Hogy a „Magyarok Eredetéről“ írt könyv szerzője Jornandesnek egy fejezetéből egy külön könyvet csináljon, s annak külön czímet is adjon; hogy Luitprand ne tudta legyen, hogy a húnokról olvas, és nem a X. század magyarairól: róla, ki korának egyik legtudósabb püspöke volt, s oly férfiú, ki tudománya, ügyessége, nyelvismeretei miatt Berengárt a görög udvarnál képviselte, ki Ottó császárnak tolmácsa volt: azt elgondolni még is kissé erőltetett feltevés. Külföldi eredetű volt kétségkívül a Magyarok Eredetének szerzője, de hihető, hogy Magyarországon élt, — hiszen mennyi keresztyén élt itt már a X. században! s annálinkább, mert nem feltűnő-e, hogy Luitprand épen a brennai titkózetet, s azt a mit a magyarok egymás közt beszéltek, oly jól tudja, újabb dolgokat pedig, a merseburgi veszedelmen kívül, nem; hogy vonásokat tud erkölseikből, a miket mégis csak inkább tanulhatott egy, Magyarországon a magyarok közt élt valamely szerzetes irásából, mint külfölditől, a kik, mint tudjuk, a szélsébségű lovaikon Közép-Európa tartományain viharként átrobogó magyarok elől messzefutottak, s észlelésre időt nem igen vehettek, azok történetének tüzetes megírására kedvet nem sokat érezhettek.

De Cornides szerint Anonymus első rendszeres megírója nemzete történetének. Nem szívesen ellenkezem e jeles történetvizsgálóval; de maga Anonymus vajjon mit mond magáról? Azt-e, hogy általában első, ki nemzetében magyar dolgokról írt,

vagy csak annyit, hogy ő az első, a ki megírta „Magyarország királyai és nemesi származását, és miképen jött be a scythiai földről a hét fejedelem, kiket Hettimagyarnek nevezünk, vagy milyen a scythiai föld, s mikép született Almu, vagy miért nevezték Almunak Magyarország első fejedelmét, a kitől a magyarok királyai eredetöket vették, vagy hány országot és királyt hódoltattak meg?“ Ezt pedig szívesen elhiszszük. Az Almu-mondát s a honfoglalást ily teljesen, ily kikerekítve nem írta meg előtte senki — bár egyet és mást csak vett azon „évjegyzetekből“ és azon historiographusokból, a kikre egész általánosságban maga is hivatkozik, és a kik közt végre — a Magyarok Eredetéről írt könyv szerzője is lehetett.

De hagyjuk ezt, s lássuk, mikor léphetett történetírásunk, mely eddig csak némi sovány „*annales chronici*“ kből állott, egy második stadiumba, midőn a főesemények már némi összefüggésben adattak elő.

Valóban, uraim, helyes érzés vezette szellemes történetvizsgálónkat, Wenzel Gusztávot, midőn Budai Regestáiban „legrégibb krónikáinkról“ bátor volt kimondani azt, hogy azok „híltőleg Magyarország fennállásának kezdetén jegyeztettek fel“. Avagy kételkedhetünk-e benne, hogy azon nagy fejedelem, ki nek alkotó és szervező lángeszé alakította át a régi magyar szövetséges alkotmányt egy új társadalmi alapokra fektetett, királyi monarchiává, melynek életképességét több mint nyolcz száz év bizonyította be; — kételkedhetünk-e, hogy azon mívelt fejedelem, ki törvényhozó és államférfi a tanácsban, hitszónok maga is népe közt, tanító az iskolában, első írója a keresztyén magyar fajnak, midőn Imre fia számára azon nevezetes Intelmeket dolgozta, melyek útmutatóul szolgáljanak neki az életben; hogy azon gondos fejedelem, ki az általa alapított egyházak és monostorok alapítványaiban nemcsak képviselő- és szobrászokról de könyvekről sem feledkezett meg: mondom, kételkedhetünk-e benne, hogy ezen, népét nemcsak Európa néprendszerébe, hanem az akkori európai civilizatióba is beillesztő tanult fejedelem, ki maga is kora civilizatiója színvonalán állott, hogy István király, népe történeteinek, részben a már létezett feljegyzésekből összeszerkesztéséről és rendes folytatásáról ne gondoskodott volna? Én ugyan szilárdúl meg vagyok győződve, hogy, valamint

a keresztyén magyar irodalom, úgy a keresztyén hazai történetírás is, természetesen deák nyelven, az ő gondosságának köszöni eredetét. De ennek positiv alapja is van. Mire hivatkoznék különben régi krónikáink Márkféle szerkesztménye, II. részének 19. fejezetében, hol a Hétmagyarról szól, ezt írván: „Más nemzetségek pedig, melyek eredetükre nézve velök egyenlők és hozzájuk hasonlók, tetszésök szerint foglaltak magoknak helyet és szállást. Ha tehát némely könyvek (codices quidam) azt mondják: hogy ez a hét vezér jött be Pannoniába, és Magyarországot ők magok alkották és telepítették, honnan jön hát Ákos, Bor, Aba és más nemes magyarok nemzetsége? Hiszen mindezek nem jövevények!“ stb. E régibb codexet gáncsolja ugyanazon fejezetben, hogy az eisenachi csatából megcsonkítva hazatért, s büntetésül, hogy neminkább meghaltak a csatában, földönfutókká tett hét gazmagyart felcseréli a fejedelmi Hétmagyarral.

De ime a legrégeb, ez első krónikánkat, eredeti alakjában, rég megemésztette az idő; s örüljünk, hogy annak átírói és folytatói akadtak, s hogy ezek, ha részben csonkán is, a Kún-László alatti Kézai, s a Robert-Károly alatti Márk szerkesztményeibe felvételre, korunkig fenmaradtak.

T. i. már Endlicher István, kit ehelytt is hálásan nevezek, gyarította, a hol Anonymus hazai kútfőiről szól, hogy legrégeb krónikairásunk I. Endre király idejében kezdetett meg. A fentebiek után én csak abban térek el tőle, hogy én azon krónikát, mely, mint legitt látni fogjuk, valóban Endre alatt iratott, az Istvánkori kezdemény folytatásának tartom már, s hogy ez lett alapjává eddig fenmaradt krónikáinknak, melyre ezek többféleképp hivatkoznak is, melyet Kézai régi krónikása *libri Chronicarum*, a Márk krónikása pedig *antiqui libri de Gestis Hungarorum* néven nevez. Hogy pedig ezt mint közös kútfőt használta mind a két ez imént említett szerkesztő, a Kézai és a Márké, ezeknek, eltekintve Márkénak bővítéseitől, gyakran egész a kifejezéseikig egyezések, vagy érintkezéseik legalább, bizonyítják. Péld. a Leel kúrtje mondáját Márk krónikása teljesen elmondja (33. fej.), míg a Kézai is esmeri ugyan, mondván: a krónikás-könyvben is megvagyon, hogy vakmerően szitkozódva szóltak a császárnak“ (t. i. Leel és Böl-

esli), de mint mesést elveti. Vannak viszont Márknál olyak, a mik megvoltak e régi krónikában, de a miket Kézai krónikása, a ki ezek szerint epitomátornak látszik, mint lényegtelen dolgokat elhagyott: péld. midőn amaz czáfolja a régi szerkezetet (codices quidam), mely Magyarországot csupán a Hétmagyar és nemzetségeik által alapítottanak állítja (19. fejj.); vagy midőn azt világosan idézve (a 47. fejezetben), mondja: „Írva van pedig a magyarok viselt dolgairól szóló régi könyvekben, hogy tilos volt Vatha és (fia) János rokonságából feleséget venni, amiért a népet a Krisztus hitétől elfordították“, mit Kézai krónikása szinte mellőzött. Ellenben van a Kézai, van a Márk krónikásánál olyan, a mi elég fontos vagy érdekes, hogy, ha ama régi közös kútfőben megvan, sem egyik, sem másik el ne hallgassa, milyen amannál a bársonyosi epizód (Endl. kiad. 115. l.), ennél a vérteshegy-i monda (50 fejj.): a mit tehát ama közös kútfőben nem levén, mindkettő saját tudomásából vett fel: a mi egyszersmind azt is mutatja, hogy a Márk krónikása nem ismerte a Kézaiét, valamint ez — amazt, mint későbbit, úgysem ismerhette.

Azon kérdés merül már itt fel, hogy ezen *Libri Chronicarum de gestis Hungarorum* meddig mentek, s mikor irattak? Valóban ujjal lehet annak végére mutatni; s állítom, hogy ezen író, kit — mert fogalomra szó, személynek, ha különben ismeretlen volna is, név kell — legyen szabad *Endre király Névtelenének* nevezni, 1053 körül, t. i. minden esetre a Béla és Endre közt kitört testvérharcz előtt, fejezte be munkáját; s hogy nem ő vetette hozzá a Kézaiiban következő passust: „Őmaga pedig (Endre) országlása tizenötödik évében halt meg, és saját tioni monostorában temettetett el, Dávid fiával egyetemben:“ mert gondolható-e, hogy, ha Endre halála után ír, azon testvérharczról, melynek Endre áldozata lett, ne tudott volna, vagy tudva azt, elhallgassa ¹⁾.

¹⁾ A mi e rész után Kézainál következik, s az Endlicher kiadásában három lapon a II. Endréig. tehát másfél század alatt történeteket kimeríti, többnyire igen hézagos klastromi jegyzetekből vétethetett, sem II. sem III. Istvánról, sem II. és III. Lászlóról még csak említés sem levén; csupán a Salamon és Kálmánról szóló részek látszanak valamely ismeretlen krónikai folytatás t r e d é k e i n e k.

S íme az a hely, melylyel az Endre Névtelene, t. i. a „*Libri Chronicarum de gestis Hungarorum*“ végződött, nem más annál, melyben mintegy az István kir. halálától eltelt éveket számba veszi; a mit az is bizonyít, hogy mind Kézai, mind Márk régi krónikában megvan; ¹⁾ s úgy ragasztják aztán folytatásaikat ahoz. Ha ezeknek szerkesztménye egy-egy öntet volt vala, ez az évek számbavétele mikép jöhetett volna ide be?

Az Endre Névtelének krónikája tehát nem jött ránk eredeti alakjában, hanem beigtatva, mégpedig rövidítve a Kézai, tetemesen bővítve s úgy szólván kivíve, a Márk compilációjokba. Hogy emez nem Márk saját munkája, hanem egy XII. századbeli íróé, arról még tüzetesen fogok szólni; hogy az epitomátor Salamon halálaig folytatta rövidletét, hihetővé teszi az e királyról szóló fejezet, melynek egyébiránt azon egész része elveszett, mely Salomonnak a monyoródi ütközet előtti dolgait tárgyalta, s mely még bővebb értesültséget s meglehetősen önállóságot mutat: a mik azonban ezek után következnek, rövidségök mellett is feltűnő hézagaik és incorrectságök igen kései szerkesztőre hagynak következtetnünk, a ki csakugyan maga Kézai lehetett.

¹⁾ Kézainál (Endl. 116. l.) így hangzik az: „*Post mortem itaque sancti regis Stephani transacti sunt anni XI, menses IV, usque ad annum primum imperii Andree regis. Interea vero Petrus rex primo et secundo regnavit annis quinque et dimidio, Aba vero regnavit annis tribus. Andreas autem confectus senio anno imperii sui XII. filium suum Salomonem adhuc puerulum cum consensu fratris sui Bole et filiorum eiusdem, scilicet Geiche et Ladislai, regem constituit.*“ — A Márk krónikása is szóról szóra s kevés toldással: „*Post mortem itaque Sancti Regis Stephani transacti sunt anni undecim, menses quatuor, usque ad annum primum imperii Andree Regis. Interea vero Petrus Teutonicus, vel verius Venetus, primo et secundo regnavit annis quinque et dimidio; Aba vero regnavit annis tribus.*“ (Toldy kiad. LIII. l.) A mi e szavak után Kézainál az itt kürt helyen következik: azért maradt ki a Márk krónikásánál, mert ez már ismervén a testvérharcot, tagadja Béla beleegyezését Salamon királyságába, s azt elbeszélve, épen e helyre ezáfolólag hivatkozik is alább, így: *Dicunt alii, quod Bela Duce et filiis eius, Geycha scilicet et Ladizlao, cunctisque regni optimatibus consentientibus, Salomon inunctus est in regem. Sed...*“ stb. Mellesleg jegyzem meg, hogy az imént kiemelt hely, melyre Márk mint az Endre Névtelénél találtra világosan hivatkozik, Kézai krónikásánál kimaradt, valamint sok más ilyes: azért nevezem a Kézai krónikását rövidlőnek, epitomátornak.

Ennyit lendített zsenge történetírásunk körülbelül a XI. század derekáig. De ugyane század másod felében sem látott a haza történetírókban fogyatkozást. Hiszen maga Hartvik püspök, ki Kálmán király megbízásából írt egy „István kir. Életét“, azt mondja, hogy sokat nem igtatott be munkájába, hagyva azok megírását „azon számtalan bölcseknek, kiket Magyarország táplál és bír.“¹⁾ Ilyek voltak I. Béla király névtelen jegyzője, s hazai szenteink, Gellérd, István és Imrének életiróik. Bár ez életirók nagyobb részt országos történetünkre is gazdag kútfők, s krónikáink szerkesztői által is derekasan felhasználtattak: itt mégis csak Anonymusról teszek néhány szót, mint a ki országtörténetünk egyik főrésze t. i. a honfoglalás részletes, pontos és mindenkép hiteles elbeszélésével krónikai Pentateuchunk sajátképi Genesisét írta meg.

Nem lehet ugyan szándékom önöket az Anonymus koráról egész irodalommal szaporodott kritikai vizsgálatok felmelegítésével e helytt tartóztatnom; de miután őt annyiszor megkelle említenem, s őt mindannyiszor habozás nélkül első Béla kir. jegyzőjének neveztem: a közönség iránt tartozó tiszteletből kell azon okokat hacsak érintenem is, melyekből őt határozottan a XI. századba teszem.

Első érv a tartalom, mely korában a mondának még meglehetősen frissességében fennvoltára mutat. Ha megengedem is, hogy a XI. század történelmi gazdag élete, azon nagy forradalmak, melyek az Istvánra következett interregnum, a kir. házban kitört viszályok, s a keleti népek berohanásai következtén, az országot folytonos rengésben tartották, s a mondát és költészetet örökké új meg új tárgyakkal bővítették, IX. és X. századbeli hősmondánkat még nem süllyesztették vég-feledékbe: de a XII. század megszűnés nélküli háborgásai — az Almus és Kálmán, az aradi gyűlés után a Béla és Borics, a III. István és bátyja közti viszályok, nemkevesebbé a hosszas görög háborúk, III. Bélának a közerkölesökbe mélyen beható országglása, s ismét fiai Imre és András versenygésök, — s hogy a XIII. századba

¹⁾ „Cetera vero . . . non scripta dereliqui, sed . . . innumeris sapientibus, quos Hungaria fovet et amplectitur, stilo declaranda commendavi.“ Endlicher kiad. 191. l.

is átnyúljunk, a szentföldi kaland, itthon a Gertrúd alatti forrongások, majd az András és IV. Béla villongásaik s végre a tatárjárás: e két százados folytonos láncza a nagy és életbevágó eseményeknek, oly húzamos, az erkölcsöket átídomító, s azokkal a régi mondákat is mindinkább elenyésztető hatást kellett hogy gyakoroljanak, mikép az Almu s a Hétmagyar-monda IV., sőt III. Béla korában szükségkép már rég kihalt a dalnokok ajkairól, II. Béla idejében pedig, a XII. század elején, ha még élt is némely öreg énekes emlékezetében, megszűnt vala már a nemzet közbirtoka lenni.

De itt a második érv, a nyelvészeti, mely eddig még nem méltányoltatott eléggé. Ime Anonymusnál a hangtani viszonyok, melyekre nyelvészetünk még mindig csak mellesleg eszmél! Ezek, névszerint a tompa mély hangzók, a diphthongok, kihangzások és torokszelletek uralkodása, sőt a ragozások alakja is, Anonymust teljes megegyezésben tüntetik fel a XI. századbeli emlékek ómagyar nyelvjellemeivel: míg a XII. században az már rohanó léptekkel siet a középmagyarba átmenni.

Ezek azon belső és nagy okok, melyek döntenek. Az a száz apró, és mindegyig külső ok, mely e nézet ellen felhozott, egyenként rég meg van döntve, s egyttt véve is elhaloványodik azon típus ellenében, melyet az egész visel magán, s melyet magát nem lehet semmi interpolációval meghazudtolni. Ha mindazonáltal II. vagy I. Béla idejére lendítő valamely döntő ok kívántatnék, ott van Styria részének békés birtoka, melyet Anonymus állít, s melyet, bárki mit mond, Sz. Lipótnak 1117-ki, tehát még II. Béla előtti háborgatásai és foglalgatásai folytán háborítlan birtoknak mondania csakugyan nem lehetett.

Egy más Anonymus, egy más névtelen író az, ki a XII. században szerzett magának halhatatlan érdemet régi történetünk fentartása körül, s ezt, a mennyiben úgy látszik már Kálmán király alatt virágzott, sőt még ő alatta írta meg krónikája nagy részét, Kálmán névtelenének, vagy, minthogy őt a Robert-Károly alatt élt Márk egészen beigtatta szerkesztményébe, Márk krónikásának nevezhetjük. Utóbb, úgy látszik, ő maga folytatta azt egész

1148-ig, de csak is ezen évig, s ez évben, még II. Gyéza életében, fejezte azt be is, mint legitt meg fogunk győződni. Az ő kútfői voltak pedig: 1053-dik évig azon régi krónika, melyet „libri de gestis Hungarorum“-nak, másutt általánosan „codices quidam“-nak nevez; s melyet alapúl vevén, kibővített a) a hagyományból; így péld. a gazmagyarok (nem gyásmagyarok) történetével (19. fej. Márknál); az István Kupa elleni harcával (Márk 36. fejez.), melyet elmondani készülvén, írja: „Mi pedig azt szándékozunk röviden és sommásan megírni, amit más írók elmellőztek“¹⁾; így a vérteshegy-i epizóddal (50. fej. Márknál); így az I. Béla alatti székesfejérvári gyűléssel (52. fej. Márknál) stb. b) a hegedősök énekeiből; ilyen a Szvatopluk-monda (13. fej. Márknál); a Béla herceg párviadala a pomeráni herceggel (46. fej. Márknál); a Zothmund-monda s a Henrik és Gibárd hadjáratok (50. fej. Márknál): melyek mind esalhatatlanul balladaszerű énekekre mutatnak vissza, s úgy szólván csak ilyenek deák prózába átfordításai; c) a legendákból, néhutt világosan hivatkozva az Istvánéra (35. fej. Márknál), az Imréére (35. fej. Márknál); sőt a Gellérd martyromságát, hivatkozás nélkül, egyenesen e szentnek legendájából írván ki (47. fej. Márknál). Ezekon kívül holmikatsajátjából igtatott be, péld. ahol, elmondván, hogy a Gyula erdélyi és Keán bolgár főnöktől elfoglalt nagy kincsekből építtette István a fejérvári nagy bazilicát, hozzá veti, hogy „a miért a Gyula pénze rossz eszközökkel volt szereve, azért a templom többször leégett“²⁾; vagy ahol az óbudai Péter-Pál-templom építését adja elő, közbe veti hogy: „miután az oly nagy mű vala, számos éveket kívánt, azért szent-István király életében be nem fejeztethetett, hanem Isten úgy akarván, sok idő múlva a legszentebb László király, azon boldogságos István unokája, végezte azt be, hogy t. i. szépapja fogadalmát beteljesít-

¹⁾ „Nos ea potius, quae ab aliis scriptoribus praetermissa sunt, breviter ac summatim scribere intendimus“ (a 35. fejezet végén; I. Márknál az én kiadásom XXXIII. lapján.)

²⁾ „Et quia pecunia illius Gyulae fuit male acquisita, ideo ipsa ecclesia frequenter est passa incendium“ (38. fej. Márknál XXXV. l.)

se ³⁾. — 2. Folytatva a régi krónikát ⁴⁾, használt némi sovány évjegyzeteket, különösen I. Béláról (52. fej.); használta ismét a hegedősök énekeit, mint péld. az Endre és Béla várkonyi jelenetökben (51. fej. Márknál), mely világosan nem egyéb egy ily ének prózai fordításánál; sőt Salamon és László egész történetök, mikép még krónikai tárgyalásából is kivehető, egy nagy nemzeti eposból vonatott ki (53—64. fej. Márknál). Következik sajátjából Kálmán története, ki alatt virágzott, ki ellen, mint Álmos híve, pártot ütött, kinek dolgait mint kortanu igen részletesen beszéli, és kit, ellene való gyűlöletében, oly testi szörnynek fest, milyen trónra még nem ültettetett soha, de lelki szörnynek is, milyen e nagyelmű és nagyszívű király nem lehetett. Kedvezőtlen színben tünteti fel II. Istvánt is, Kálmán fiát, és Boricsot; annál kedvezőbbén Álmos fiát vak Bélát s ennek fiát II. Gyézát, s már ezeket méltán, de az előszeretetnek csalhatatlan jeleivel.

Hogy pedig 1148-ban végezte be munkáját, bizonyítja hogy 1) a 68. fejezetben II. Istvánt kisebb Istvánnak nevezi (Rex Stephanus minor), t. i. sz. István irányában, a mi mutatja hogy nem III. István alatt írt: akkor kétségtelenül számmal kellvén öt a kettőtől megkülönböztetni; 2) A vak Béla története még ennek életében készült, a mit egy szentirási helynek reá alkalmazása mutat a 69. fejezetben: „ellenségeit az Úr csúffá tette mind e napig.“ ⁵⁾ Gyéza dolgait az orosz háborúval fejezi be, mely 1148-ban volt. Ha ez év után írta volna e részt, bizonyosan elmondja vala görög háborúját és testvérei lázadásait is. E helyett közvetlenül a Gyéza halála napja biggyesztetett oda, de kétségkívül már Márk által, kinek az öt majd két századdal megelőzött időre adatai nem vol-

⁴⁾ Quia vero illud grande opus inceptum multis annos conductum, ideo vivente Sancto Stephano Rege illud coenobium non potuit consumari, sed volente Deo post multum temporis Sanctissimus Rex Ladizlaus, nepos eiusdem beati Stephani, illud opus consumavit, ut scilicet possit adimplere votum proavi sui.“ (39. fej. Márknál, XXXV. l.)

⁵⁾ Mely nála az 51. fejezet 12-dik soránál végződik e szavakkal: „Aba vero regnavit annis tribus“ (Márknál az LIII. lapon).

⁶⁾ Vsq̄ue iu praesentem diem.

tak. Minden egyéb is, a mi az Árpádkorról a XIV. és XV. századi krónikákban találtatik, kései folytatás. Nemzeti történetírásunk első időszakát tehát ez az író rekesztette be — sokára, kinek művét Márk tartotta fenn sokszor említett szerkesztményében, s azért legjelzöbben Márk régi krónikájának is nevezhetjük. A másfélszázados nyüzsgő szorgalmat százados hallgatagság követte.

Márk e régi krónikása középkorunknak Anonymussal legnevezetesb írója, mind munkája tartalmasságánál, mind azon tiszteletre méltó politikai és erkölcsi érületénél fogva, mely azt átlengi. Új történetünk körül feltűnőleg jól, s úgy mint csak kortárs lehet, van értesülve, s azt ritka részletességgel, sokszor drámai elevenséggel beszél el; a régibb részekben a mondát s a dalmokok énekeit, ő maga is költői keblű, nem igyekszik kerülni, mint Anonymus, hanem finom érzékkel használja, erkölcsfestő vonásokat is előszeretettel adva. Nemzetét s ennek szabadságát lángolóan szerető, az erkölcsrontó idegen befolyásokat gyűlölő; a meghasonlások szítóihoz kemény, az elnyomottak mellett fog: innen Kálmán és fia II. István iránt kérlelhetetlen, sőt amaz iránt nehezteléseik közt igazságtalan is, míg Álmosnak és fia II. Bélának szívesen kedvez; előadása pedig, a rossz deákság mellett is, teli étellel, szellemmel, tömött, hathatós, sokszor költői. Nem csoda, hogy a Márk szerkesztménye épen Kálmán e névtelene által, oly népszerű lett, hogy semminemű középkori munkánk annyiszor le nem iratott.

De az idő int befejeznem a már is hosszúra nyúlt előadást, s mellőznöm az ez író munkájába becsusztatott interpolációk kiemelését; mellőznöm a már említett, s a XII. század végén Lászlóéval szaporodott legendáink összehasonlító méltatását; azon genealogiai jegyzékét a jövevény nemzetiségeknek, melyet Kézai a maga krónikája mellé vetett s néhány újabb nemzetségekkel toldott ki (Endl. kiad. a 15—17. fej.), a Kálmán névtelene pedig a magába beszótt, s ismét Márk bővített ki (a 27—29. fejezetekkel); mellőznöm ama bár kisdéd, de felette nevezetes jogtörténeti tractátust az udvarnokokról, várnépekről stb. a XII. század elejéről, melyet Kézai mentett meg; valamint Rogér ismeretes siralmas történetét, s a dalmát emléke-

ket, melyek különben is a magyar nemzeti szellem befolyásán kívül állottak.

De egyet végül nem hallgathatok el: Ha e szellemi mozgalomra visszapillantunk, és annak emlékeivel szorosban megbarátkozunk, kettőről győződünk meg. Egyik az, hogy első két századbeli történetíróink nélkül épen itthoni történetünk — nem létezhetnék. Ők nem adnak sem teljes sem tiszta történetet: emerre nézve a kritikának kell a valós a költészetet elválasztani; amarra nézve pedig okmányaink s a külföld egykorú írói nélkülözhetetlenek maradnak, melyekből sok új részletet meríthetünk, a tényeket és időszámlálást megállapíthatjuk, a kifelé viselt háborúkra nézve pedig nagy részt főleg onnan veszszük az értestülést: de az alap, ismétlem, az alap örökké hazai krónikáink maradnak.

A másik ez: a nemzeti jellem oly határozott, éles, erőteljes, a formában is sajátos kifejezést nyer e művek minden vonásában, hogy e hét- és nyolcz-száz éves íróinkat testnek érezzük a mi testünkben, vérnek a mi vértünkben. S bár a nyelv benők latin: nem lehet magyar munka, mely rokonabb újjakkal illesse keblünket, mint a magyar szellemnek e férfias, jellemes, s naivságokban ellenállhatlanul vonzó nyilatkozásai.

Uraim, ki őskorunk e szent könyveit élvezni tanulta, azt érzi olvasásuk alatt, a mit a zsidó érez bibliája olvasásakor: A magyarok Istenének csodálatos öröködését a maga választott népe felett.

TOLDY FERENCZ.

Visegrádnak egykori fénye és dicsősége. ¹⁾

Ezen szavakban előadásomnak tárgya elég határozottan ki van fejezve; s feladatom ehhez képest azt kívánja, hogy azon időszakot előbb szorosán meghatározván, mely Visegrád fénykorának nevezhető, minden a tudomány birtokában lévő adatokat egybeállítsam, melyek által képes lehessen azon jelentőséget feltüntetni, melyvel Visegrád az említett idő alatt hazánk történetében bírt.

Visegrád országos történeti jelentőségének kora az Anjou királyok uralkodásával, tehát a XIV. század első évtizedeivel kezdődik; s körülbelül 1498-ig tart, a mi dőn a Mátyás királynak halála után uralomra jutott párt, valamint az ország hatalmát saját szűkkeblű önzésének feláldozta, úgy Visegrádot is privilegiumaitól, jogaitól és szabadságaitól megfosztotta; oly eredménnyel, hogy Magyarország egykori híres királyi székhelyén egy strategicus tekintetben akkor talán jelentékeny, s ma is romjaiban még nagyszerű, de különben minden társadalmi és kulturai érték nélküli várnál egyébre nem igen találunk. A ki a viszontagságos sorsfordulatoknak azon phasisait ismeri, melyeken hazai történetünknek kútfői apparatusa a XVI. század óta keresztül esett, az nem fogja csodálhatni, hogy Visegrád, az országnak egykor oly fényes és dicső királyi, előbb székvárosának, s később mulatóhelyének történetéről korunkra csak igen kevés kútfői adat jutott; mert miután városi jogaiból kivetkőztetve, egy koronai uradalom egyszerű caput bonorum-ává degradáltatott, s királyaink is az országon kívül székelték: ki lett volna érdekelve az eltűnt dicsőségnek foszladékait egygyé

¹⁾ Felolvastatott a Magyar Történelmi Társulat május 14-iki közgyűlésén.

tartani és megóvni az enyészettől. De daczára ennek, a magyar történettudomány is bír már annyi sajátságos életerővel és öntudatos tájékozottsággal, hogy nézpontjait önállólag kijelölheti, s hogy ehhez képest Visegrádot tekintve, ma már kísérletet tehetünk, az egykor oly nevezetes helység múltját a homályos és határozatlan traditió bilincseiből felszabadítani, s a történeti kritikának kívánalmai szerint egykori jelentőségéhez képest híven méltatni.

Sez lévén mai előadásomnak feladata, *V i s e g r á d o t* előbb mint egyszerű várerősséget; azután mint királyi székhelyet, s végre mint várost fogom szemügyre venni; úgy hogy ezen hármas tekintet egybefoglalásának alapján annak egykori fényét és dicsőségét is valódi jelentős égéhez képest reménylem feltüntethetni.

I. Visegrád mint egyszerű várerősség.

Azok, kik eddig Visegrádról írtak, többnyire vagy kizárólag a várra vonatkoztak, vagy legalább fejtegetéseknek súlypontját abba fektették. Pedig itt a vár magában állólag vizsgálódásnak tárgya nem lehetvén, mi fejtegetéstünknek súlypontját a királyi palotában és a régi városban fogjuk keresni; a minek folytán a vár csak ezekkel kombinációjához képest, azaz mint fellegvár jön szóba.

A ki a Dunavölgyet geographiai és orographiai tekintetek szerint magasabb szempontból szemügyre veszi, Visegrád positiójának és környékének strategicus jelentőségéről azonnal meg fog győződni; s alig lehet kétség, hogy mióta ezen vidékek nevezetesebb történeti eseményeknek színhelyévé lettek, e jelentőséget méltatták is, hogy tehát itt egy várerősségnek létezése igen régi; valamint hogy Visegrádnak neve is arra mutat, mikép nem a honfoglaló magyarok által épített fel, hanem a honfoglaláskor már fennállt. Felépítőiről azonban semmi határozott tudomásunk nincs, mert a Visegrád név csak azt mutatja, hogy midőn e vidék a magyarok által birtokba vétetett, az itteni positió szlávoknak hatalmában volt, nem pedig hogy ők a várat felépítették volna, sőt minden körülményeket egybefoglalva azt állíthatjuk, hogy Visegrád mint kőből felépült s erős kőfalak és tornyok által védelt vár a XII. századnál régiebb nem le-

het, mert ezen idő előtt ily várakat még nem építettek ; s hogy ha általában csak erősségről, és fa vagy földkészlettel, — ha bár a rómaiaknak korából megmaradt kőalapzaton — ellátott erősített helységről van szó, igen hihető, hogy Visegrád önálló első erősítését azoknak köszönte, kik hiteles tudósítások szerint hazánk hadi rendezéséről és nagyobb dimenziók szerinti erősítéséről első gondoskodtak, t. i. az avaroknak.

A magyarok történetében Visegrád vára már sz. István korától fogva gyakran említettik. Egyes főfontosságú politikai események, p. o. a sz. László és Salamon közti viszályok alkalmával is, kiknek utóbbika itt fogva tartatott stb. Valódi jelentőségére azonban csak 1310. emelkedett, a midőn a Székesfejérvárról ide átvitt szent korona őrhelyéül kijelöltetett ; s valamint egy az országnak szívében fekvő vártól egyebet várni nem is lehetett, e jelentősége azonkívül másban nem is állt, mint hogy a királyi várak feletti fellegrvár volt, s hogy néhanéha egyes előkelő foglyok ide zárattak. Lássuk most a visegrádi várnak ezen hármasságát.

Nem szenved kétséget, hogy a visegrádi várnak hazánk történetében földszé az, hogy 1310-től fogva 1526-ig a magyar korona itt őriztetett, mit az 1490-ki farkashidai békekötés 4-§-a törvényképen megrendelt. S még ma is a visegrádi romoknak legnevezetesebb része az u. n. koronai terem, hol a még meglévő s külső jelvényeinél fogva is könnyen feltalálható felírás, az 1493-ki évre vonatkozólag e rendeltetését hirdeti. Ezen idő alatt csak 23 év volt, 1440—1463., melyekben a korona innen alatomosan elvittetvén, előbb Erzsébet királynénál letartóztatott, azután pedig III. Frigyes német királynál elzalogosítatván, Visegrádon kívül bujdosodott ; míg Mátyás királytól visszaváltatván, ismét törvényes őrhelyére visszatétetett. ¹⁾

Különben itt nemesak a magyar korona őriztetett, hanem némi ideig nagy Lajos korában a lengyel korona, és Zsigmond korában a német birodalom koronája is ; úgy hogy a visegrádi

¹⁾ A korona elragadásának történetét részletesen ugyanazon személy jegyezte fel, ki azt Visegrádról elvitte, t. i. Kottaner Ilona ; lásd : (Endlicher I. L.) Aus den Denkwürdigkeiten der Helene Kottanerin, Lipse 1848. 13. sk. ll.

vár mint három nagy birodalom koronáinak őrhelye, a XIV. századnak végén és a XV-nek kezdetén csakugyan az akkori Európának egyik különösen nevezetes pontja volt.

De mint fellegrárnak is többször különös fontosság tulajdonított a visegrádi várnak. Érdekes, hogy Kottanernének tudósítása szerint Erzsébet királyné 1440, miután a várat a főurak kérésére átadta, azért nem akart Visegrádon szülni, s Komáromba azért távozott, nehogy a főurak által azután a fellegrárban fogva tartassék ¹⁾. S tudva van, hogy Mátyás királynak halála után a visegrádi fellegrárnak birtoka oly fontosnak tartott, hogy a főurak egyik első teendőjüknek tartották, azt Corvinus János hercegtől fegyveres erővel elfoglalni.

Némi érdekléssel bír végre azon körülmény is, hogy többször különösen nevezetes foglyok ide zárattak. Így a siciliai hercegek, kiket Lajos király ide küldött. Így a halálosan megsebesített durazzo-i vagyis u. n. kis Károly király. Így rövid ideig maga Zsigmond is. Mátyás király korában pedig Podiebrad Victorin és Vitéz János esztergami érsek stb. stb.

II. Visegrád mint királyi székhely.

Visegrádnak mint egykor a magyar királyok székhelyének történeti ismertetésében két időszakot kell megkülönböztetni, melyeknek elsejében a Robert Károly által felépített királyi palota játszotta a főszerepet; míg a másodikban Mátyás király Visegrádot ismét régi fényének polczára akarván emelni, itt oly nagyszerű építkezéseket tett, hogy ezeknél fogva, egykorú tudósítások szerint, az ujonnan emelkedő Mátyásféle palotát az akkori Európa egyik legjelesebb építményének kell tartanunk.

A régibb palotáról csak határozatlan és töredékes tudósítások jutottak korunkra, melyeket eredeti rajz vagy festészet,

¹⁾„Do hieten die ungrischen herren gern gesehen, daz die edel kuniginn auf der Plintenpurig in der Kindelpett wer gelegen. Das was Iren gnaden nicht wol in dem synn, und tet doch nicht demgleichen, und kam auf das Haws (értetik a fellegrár) nicht. Das machat jr verpargnen weishait, und het sorg, wer sie auf das Haws komen, so wer sie mit gwalt do behalten worden, mit Kind mitsambt“ stb, Denkwürdigkeiten der Helene Kottanerin 17. l.

sőt nevezetesebb architectonicus maradvány által sem vagyunk képesek illusztrálni, mert keleti falai, s az u. n. Salamon tornya, melyek ezen korból még megvannak, igen csekély felvilágosítást nyújtanak. Csak annyit tudunk, hogy a fellegvárral közvetlen összefüggésben állt, hogy elrendezése és külső ékítményei a XIV. század izlésének megfeleltek, s hogy ehhez képest építkezési stylje más mint a góth styl nem lehetett. Mátyás palotája ellenben már önállóbban s a fellegvártól függetlenebb terv szerint épült fel, nemcsak magában véve nagyobb tért foglalt el, hanem terjedelmesebb udvarokkal és kertekkel is birt, s egészben véve a renaissance stylje szerint remek építmény akart lenni, melynek régi szépségét és díszét az által is jobban méltatni vagyunk képesek, mert egykorú írók (Galeotus Martius, Oláh Miklós) azt részletesen leírták, s egy eredeti régi rajza is korrunkra jutott.

Különben kétséget nem szenved, hogy a Róbert Károly féle palota volt a történetileg nevezetesebb, melyre tehát itt is a nagyobb súlyt kell fektetnünk.

Itt látjuk kifejtve a királyi udvartartás teljes fényét, melyről alább lesz szó; itt vendégeltetett meg a XIV. századnak első felében Európa több előkelő uralkodója; itt tartattak a fényes tornák stb.; de itt érte az Anjon dynastia magyar ágát a balsorsnak több csapása is, mint Zách nemzetségbeli Feliciánnak szerencsétlen emlékezetű büntette; 1344. az Endre sicilai király megöletését tárgyazó tudósítás; 1347. Martell Károly, ezen Endre utószületett fiának halála stb.

A palotának a fellegvárrali összefüggésére nézve érdekes Kottaner Ilonának tudósítása, mely szerint Erzsébet királynének 1440-ki itt tartózkodása alatt az udvari hölgyeknek egy része a fellegvárban lakott, másik része pedig a palotában, úgy hogy azok folytonos összeköttetésben maradtak. ¹⁾ S ez a régibb palota történetének talán utolsó nevezetes eseménye volt. A mi

¹⁾ „Do nam die edel kuniginn jr jüngste tochter frawn Elyzabeten ab dem haws (tehát a fellegvárból) zu jr in den hof (a palotába), und mich mit jr, und zwo junkchfrawn; und lies die andere [da oben, ain herczoginn aus der Slesy, und ander edel junkchfrawu“ stb. Denkwürdigkeiten der Helena Kottauerin 17. lap.

későbbi időből a visegrádi palotáról mondatik, az már Mátyás király palotáját illeti.

Mátyás királynak visegrádi palotájáról Ranzanus Péter és Galeotus Martius, különösen pedig Oláh Miklós részletesebb adatokat közöltek. Ranzanus határozottan tudósít arról, hogy Mátyás az új palotát az által nagyobb fényre építtette, hogy azt oly terekre is kiterjesztette, melyek az előtt a városnak területéhez tartoztak. ¹⁾ Galeotus Martius az új építkezésben névszerint a nagy királynak, ki azt tervezte volt, lángeszét akarja magasztalni ²⁾. Legérdekesebb Oláh Miklósnak tudósítása, ki a palotának részletesebb ismertetését hagyta hátra, melyet mi Kazinczy Gábor fordítása szerint itt közölünk ³⁾.

„Visegrad város, Budától nyugatnak öt mértföldnyire, hiúz s másnemű vadakkal bővelkedő rengeteg erdőség tövében. A város élén, keletnek, áll a mind gyönyörű fekvése, mind pompás mivolta folytán kibeszélhetetlenül nagyszerű királyi lak, paloták- és egyéb valóban fejedelmi épületekkel ékeskedő, miután egy ízben négy királynak s azok szokásos kíséretének egymaga kéjelmes szállást adott, ⁴⁾ levén benne, a mint mondják, háromszáz ötvennél több terem. Kapuja a mintegy két száz ölnyire folyó Dunára nyílik; s ez, és a város és kapu közötti tér fákkal van beültetve. A túlsó oldalon, keletre a palotától, egy szőlő- s gyümölcsfákkal kedveskedő kert van. Belépve a kapun, azonnal egy roppant, zöldelő, rétvirágokkal elborított tér nyúlik el szemünk előtt. Benn, száz és néhány lépésnyire a kaputól, kezdődik a lépcsőzet, négyszögű kövekből, hét vagy nyolcz ölnyi

¹⁾ „Penes Danubium est Vicegradum, oppidum quondam nobile; hodie ubi situm ante fuerat, aedificata est a divo Mathia Regia, veteribus quibusvis eius generis aequanda aedificiis.“ Ranzanus, Epitome Rerum Hungaricarum, index 1.

²⁾ „Vicegradum, nomen Regiae est prope Danubium aedificatae, cum eiusdem nominis oppido; aedificaverunt quidem antiqui Reges, sed Rex Mathias omnia renovavit, et magnificas aedes construxit. Nam supra omnes homines aedificiis pulchris oblectatur; eoque in aedificando ingenio est, ut cum peritissimis architectis, decora ac commoda aedium divisione, non sine victoria certarit.“ Galeotus Martius, De dictis et factis Matthiae Regis IV. fej.

³⁾ Kazinczy Gábor, Mátyás király kortársai tanúsága szrint. Pest 1863. 169. l.

⁴⁾ Bonfin Dec. II. lib. 9.

széles, s mintegy negyven lépésnyi magas. Itt, a királyi udvar számárai tág és nagyszerű boltok, vagy boros-pinczék fölött, szintén négyszögű kövekkel borított, négy felől íveken nyugvó tér (area quadripensilis, terrasse) van, beültetve, kellő arányokban, tavasszal gyönyörűn illatozó, s a szemet gyönyörködtető hársfákkal. Közepén vörös márványból bámulatos művészettel faragott szökőkút lövell ki, a Musák képszoobraival, melynek tetjében Cupido alakja, márvány tömlőn ülve, préseli a szintoly izletes mint hideg vizet, mely a közel hegy forrásából, csatornán vezetettve ide, kellemes morajjal hull a csöveken keresztül egy márvány csészébe, s ebből egy kerekded medenczébe. E forrásból ama Corvin Mátyás parancsára — kinek műve mind ez építkezett a miről beszélek — miután rendesen diadalmakat ült, bor patakzott, s mint a régi emberektől hallám, majd feje, majd piros, amit főlebb, a hegy tövében, mesterségesen bocsátottak a csatornába. E helyt szokott maga a király is tavaszi s nyári időben, a virágok között sétálni, a szabadban szellőzni, enni, néha a követeket is kihallgatni, s nekik választ adni.“

Csak ily nagyszerű és gyönyörteljes tartózkodási helynek felelhetett meg Castelli püspök és pápai követ IV. Sixtus pápához írt jelentésének kelte: Ex „Vissegrado, paradyso terrestri, die 25. Octobris 1483.“

III. Visegrád mint az országnak egyik előkelő városa.

Bél Mátyás 1737. Visegrádnak egykori városi minőségét határozottan kétségbe vonta ¹⁾; s ha azon fejtegetéseket tekintjük, melyekben azóta a hazai irodalom ezen helységet részesezté, azt találjuk, hogy jelenleg is csaknem általában Bélnék ezen véleménye pártoltatik. Visegrád, mint az ország egyik régi vára, s egykor híres királyi székhely, gyakran magasztaltatik, de városi állásáról és jelentőségéről nem igen történik említés

Feladatomból tehát itt, mindenek előtt hiteles kútfői adatoknak egybeállítása által azt bizonyítani, hogy Visegrád egykor csakugyan nevezetes város is volt; a minek következtében azu-

¹⁾ (Visegradum) nunquam in Liberis Regiisque Urbibus censebatur, quod non plane nulli putant.“ Notitia Hungariae novae III. köt. Bécs, 1737. 497. l.

tán önként látni fogjuk azt is, ha vajjon tekintetbe veendő-e ezen város, midőn Visegrádnak egykori fényéről és dicsőségéről van szó. Ez alkalommal egyszersmind nem szabad tekinteten kívül hagynunk, hogy Visegrád városnak egykori közéletében az avval szemközt a Duna balpartján fekvő Nagy-Maros is részes volt, mely szintén városi privilegiummal bírt, s Visegráddal — mint látszik — csaknem ugyanazon módon képezett egy topographicus egészet, mint Pest Budával. Ehhez képest a kettőnek történetét tárgyzó adatok egymást kölcsönösen mintegy kiegészítik. Ámbár pedig Visegrád Marosnál kétségkívül sokkal jelentékenyebb volt; mégis jellemző, hogy Visegrádnak tulajdonképi privilegiumai teljesen elvesztek, holott Marosnak 1324-ki főprivilegiuma, és annak többszöri későbbi megerősítései szöveg szerint megvannak jelenleg is.

Azon kütfői adatok, melyek itt tekintetbe veendők, kiválszólag a következők.

1. A keresztesbarátok esztergami konventjének egy 1255-ki birtokcseréit tárgyzó biznyságlevele, melyben Visegrád mint királyi vár felemlítetik („terrae illius, quam dominus Rex ad Castrum suum Vysagrad recepit“), s hol szó van arról, hogy annak tartozékai oly birtokkal bővítetnek, melyet a király Marosi Bors javaiból oda adnectált: hihetőleg Maros helység határából. Fejér Cod. Dipl. IV. k. 2. r. 332. l.

2. IV. Béla királynak egy 1257-ki adománylevele a Visegrádon sz. Endre tiszteletére címzett apátság számára; mely később Erzsébet királynétől 1281., és III. Endre királytól 1293. megerősítettet. Fejér Cod. Dipl. IV k. 2. r. 448. l.

Ezen apátság itt igen régi, s előbb görög, 1221. óta pedig latin barátoknak birtokában volt. Fejér Cod. Dipl. III. k. 1. r. 310 l.

3. 1283. Említetik „Dominicus condam Castellanus de Wissegrad. Fejér Cod. Dipl. VII. k. 2. r. 97. l.

4. 1284. Említetik „Johannes Castellanus de Wysegrad.“ Fejér Cod. Dipl. V. k. 3. r. 211. l.

5. Robert Károly királynak 1324-ki városi privilegiuma Maros számára. „Karolus stb. volentes civitatem nostram Teutonice Neustat, Hungarice Maros vocatam, ab altera parte Danubii versus castrum nostrum Visegrad nuncupatum adiacentem, praerogativa libertatum decorare, hospitibus eiusdem Civitatis nostrae libertatis gratias infrascriptas duximus concedendas stb. (következik a hazánkban akkor szokásos városi szabadságnak engedélyezése, u. m. bíró- és lolkészválasztás, önálló törvényhatóság, vámmenteség stb. Ezek néhány sajtóságos jogosítványval megbővítettet, u. m.) quod nullus Palatinorum, Baronum, et quolibet titulo dignitatis praefulgentium in Regno nostro descensus super illos facere audeat violentum; — quod quicun-

que de hospitibus praefatis pro aedificiis domorum vel curiae, sive pro igno, proprio usu vel utilitate ligna habere voluerint, in sylva Pylisiensi ab utraque parte Danubii sine aliquo tributo vel sigillo liberam habeant excidendi facultatem stb.; in aliis autem omnibus iisdem libertatum praerogativis, quibus cives nostri Budenses gratulantur, utique gaudeant et fruantur.“ stb. Fejér Cod. Dipl. VIII. k. 2. r. 514. sk. ll.

6. Druget Vilerm nádornak (1334 – 1341.) bizonyos városi telket tárgyazó, a boldogságos asszony tiszteletére felszentelt visegrádi főtemplom számára tett adakozása („quandam particulam terrae sessionalem, iuxta ortum et curiam suam ex parte plateae adiacentem, in proxima vicinitate fundi et domus domini nostri Regis, in qua nunc commoratur relicta Simonis quondam eiusdem domini nostri Regis. a parte aquilonis; ac domus nostrae altae ex parte plateae, a parte meridionali adiacentis, discreto domino Johanni plebano Ecclesiae B. Virginis in Vissegrad pro remedio suae salutis et aeternae retributionis stb. Fejér Cod. Dipl. IX. k. 1. r. 103. l.

7. 1342. „in Wyssegrad in Dominica Laetaro“ Robert Károly király „Magistro Paulo filio Comitis Iwanka de Wgal“ adományoz „quendam fundum curiae suae, seu curiam in civitate Wissegradioni existentem, in qua tunc idem Magister Paulus residisset.“ Hazai Okmánytár III. köt. 232. l.

8. Folc Mária, Druget Vilerm nádornak özvegye, 1343. kelt „Visegrád in octavis Beatae Agnetis virginis et martyris“, elhunyt férjének 6. alatt említett adományozását helybenhagyván; „pro eo, quia Meinardus medicus ipsius domini Palatini et noster, volens ibi pro se domos construere lapidibus, locum illum fundari fecerat, idem dominus plebanus quinque florenis eidem persolvit coram nobis; qui quidem medicus Meynardus ratione dictae lapideae foundationis ipsum dominum plebanum, et Michaëlem fratrem suum reddidit expeditos.“ Fejér Cod. Dipl. IX. k. 1. r. 103. l.

9. Erzsébet özvegykirályné ugyanazon adományozást megerősíti. 1343. kelt „in Vissegrad feria tertia proxima ante festum B. Valentini martyris.“ U. o.

10. Lajos király ezen adományozást szintén megerősíti 1343. kelt „in Vissegrad in Dominica Invocavit.“ U. o. János visegrádi plebános mindkét okmányban a király és a királynétól „Capellanus noster spiritualis“-nak neveztetik.

11. 1343. „Datum in Wissegrad feria tertia proxima post festum Pentecostes“ Lajos király Druget Vilerm nádor hátrahagyott özvegyének és árváinak adományozza „hic in Vissegrad fundum inter fundum nostrum Regalem, ubi procuratores nostri piscium commorantur, a parte orientali, et Magnifici viri Mickh quondam Bani totius Sclavoniae a parte occidentali adiacentem, cum omnibus utilitatibus et pertinentiis, ac aedificiis ligneis et lapideis in eodem habitis.“ Fejér Cod. Dipl. IX. k. 1. r. 105. l.

12. 143. A pilisi convent Tötösnek, a királyi ajtónállók főmesterének, visegrádi házait eladja, kelt „in Pilis in festo Sanctissimi Regis Stephani“ — t. i. „quia vir nobilis ac magnificus Teuteus Magister Janitorum Regalium, Comes Borsiensis, et Castellanus de Lewa ac de Veteri Buda, nobis et Ecclesiae nostrae protector in omnibus et defensor laudabiliter fieri voluit, pro viginti marcis denariorum compoti Budensis quemdam fundum curiae Eccle-

siae nostrae, simul cum aedificiis omnibus, ligneis videlicet, et aliis utilitatibus suis ad eundem fundum curiae legitime spectantibus, in vicinitate Nicolae dicti Nierges a parte orientali, a parte vero septentrionali est quaedam platea arcta, in civitate Vissegradiensi Hungaricali existentem, praescripto Teuteus Magistro Janitorum Regalium duximus tradendum, vendendum atque assignandum.“ Fejér Cod. Dipl. IX, k. 1, r. 161. l.

13. 1345. „in Wissegrad feria quarta proxima ante festum B. Georgii martyris.“ Lajos király „Petrus Plebanus, Nicolaus Judex dictus Aurius, Hericus, Nicolaus Sthoeser et Henricus Tulceser jurati cives“ kérésére megerősíti Maros városnak 1324-ki privilegiumát (mint fentebb 5. alatt.) A magyarországi Liber. Regius XIX. kötetében 186. l.

14. 1345. „Magister Paulus filius Comitis Iwanka de Wgal“ mint több „fundorum curiarum in civitatibus Budensi, Albensi, et Wissegradiensi existentium“ birtokosa. Hazai Okmánytár III. köt. 229. l.

15. 1348. „Budae in Dominica Oculi.“ Mária, Druget Vilerm nádor özvegye „fundum curiae nostrae in Wissegrad habitum cum omnibus suis attinentiis“ átengedi „Magistro Janitorum domini Rogis, et per ipsum suis heredibus et posteritatibus.“ Fejér Cod. Dipl. IX. k. 1. r. 634. l.

26. 1348. „in Dominica Oculi.“ A keresztesbarátok felhévvi konventjének ugyanerről kiadott ünnepélyes bizonyosságlevele. U. o. 635. l.

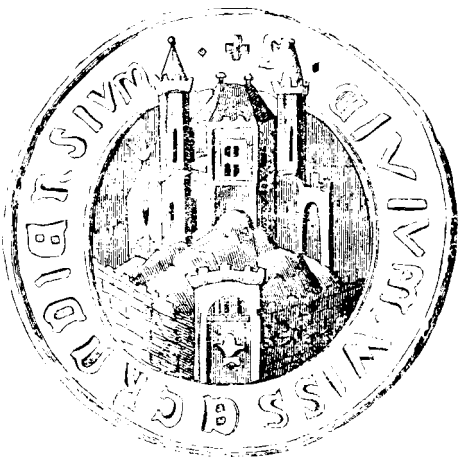
17. 1348. „Budae in festo Beatae Agnetis.“ Lajos király ezen átengedést megerősíti. U. o. 643. l.

18. 1355. „in Wissegrad in vigilia B. Andreae Apostoli.“ Lajos király miután „domum lapideam, curiam et sessionem condam Magnifici viri Comitis Pauli Judicis Curiae nostrae in Wissegrad existentes a Nicolas filio Laurentii, nepote eiusdem Comitis Pauli pretio comparaverimus, et in pretium earundem turrim prope Ecclesiam S. Ladislai in eadem Wissegrad existentem cum sessione et fundo curiae ad ipsam spectante eidem donaverimus“; mint-hogy azonban „Stephanus Praepositus Budensis, Magister Johannes et Benedictus filii Laurentii de Kanisa, se in dicta domo lapidea, sessione et curia quondam dicti Comitis Pauli ius habere indicabant“; a király őket kármentesíti. Fejér Cod. Dipl. IX. k. 2. V. 382. l.

19. 1360. Lajos király titkárát egy Visegrád városban lévő házzal megadományozza. Fejér Cod. Dipl. IX. k. 7. v. 191. l.

20. 1363. „tertio die octavarum festi Pentecostes.“ Az ó-budai káptalannak bizonyosságlevele, hogy „Ladislau litteratus Petri filius, nepos quondam Stephani litterati sorvitoris Magistri Saraconi“ „quondam curiam suam in civitate Vissegradiensi, et in vicinitate Magistri Archidiaconi Comaromiensis a parte orientali, nec non Magistri Petri de Gerck Notarii domini Regis a parte meridionali, ac Magistri Petri dicti Zudar domorum seu curiarum a parte occidentis sitam et habitam, quondam ipsius Stephani litterati avunculi sui, per eundem avunculum suum sibi donatam et legatam cum omnibus domibus, cellario, aedificiis, et quibuslibet utilitatibus in superficie eiusdem existentibus, quouis nomine censeatur,“ eladja „Magistro Joanni Archidiacono de Kykelle Vicario Strigoniensi pro 300 florenis auri in specie.“ Fejér Cod. Dipl. IX. k. 3. r. 367. l.

21. 1381. „Datum in Nova Ciuitate (Maros) feria quarta proxima ante Dominicam Laetare.“ Magyarország kilencz akkor legelőkelőbb városa, t. i. Buda, Vise grád, Székes-Fehérvár, Kassa, Trencsin, Zágráb, Nagy-Szombat, Pozson és Sopron; vagyis „Nos Judices, Jurati et uniuersi cives Ciuitatum Budensis, Wissegradiensis, Alba Regalensis, Cassouiensis, Trenchiniensis, Zagradiensis, Tirnauensis, Posoniensis et Supruniensis;“ biztosító le-

velet kiadnak a Hedvig, Lajos királynak leánya, és Vilmos ausztriai herceg közt kötendő házasságra nézve. Fejér Cod. Dipl. IX. k. 7. r. 626. l.

Ezen okmányról, melynek eredetie a bécsi császári titkos levéltárban őriztetik, a kilencz városnak pecsétjei függnek Visegrád város pecsétjének hasonmását innen vettük; mely annál érdekesebb, mert nemcsak a városnak egykori czimerét tünteti fel előttünk, hanem a kilencz városi pecsét közt az egyetlenegy, mely vörös viaszba van nyomva. Látjuk tehát abból, hogy Visegrád mindon hazai városaink közt legelőször azon kitüntetéssel bírt, hogy vörös viaszszal pecsételhetett.

22. 1385. Ugali Pál mesternek örökösei közt annak hátrahagyott vagyonáról per támadván, Visegrád városban lévő háza (lásd fentebb 7. és 14. alatt), ezen pernek egyik érdekes tárgya. Hazai Okmánytár III. köt. 218. sk. és 225. sk. ll.

23. 1388. „in Wissegrad feria quarta proxima post festum Beatorum Viti et Modesti martyrum.“ Zsigmond király „Johannes dictus Felkus Judex, ac Petrus filius Henez et Nicolaus filius Beke Jurati Cives“ kérésére megerősíti Maros városnak 5. és 13. sz. a. említett privilegiumait. A Liber Regius XIX. kötetében 185. l.

24. 1412. „Budae in vigilia festi B. Laurentii martyris“. Zsigmonde király János esztergami érseknek „quandam domum seu curiam in ciuitate nostra Wissegradiensis, in vicinitatibus domorum eiusdem domini Archiepiscopi et fratrum suorum ab oriente, et Magistratus Cruciferorum de Calidis Aquis Budensibus ab occidente sitam“ adományoz. mely „ad manus nostras Regias“ háromlott „ex eo, quod alias fere ante duorum annorum elapsorum spatia, conspecta ruina dictae ciuitatis nostrae Wissegradonsis id, ut quilibet cuiuscunque status et conditionis existant in eadem ciuitate domos habentes, suam domum renovare, restaurare et aedificare infra unius anni spatium sub poena amissionis huiusmodi domorum tenerentur, publicare

fecissemus, similiterque fideles nostri Judex, Jurati et Cives praedictae Civitatis de nostra commissione fecissent proclamari; praedictam domum nullus omnino hominum, nedum infra ipsius anni revolutionem, verum etiam usque nunc curavit innovare seu reformare“ stb. Fejér Cod. Dipl. X. k. 5. r. 302. l.

25. 1413. „Datum in Wissegrad feria sexta proxima post festum B. Mathiae Apostoli.“ Wissegrad városnak tanácsa, vagyis „Nos Joannes filius Nicolai Judex de Wissegrad, Jurati et universi Cives de eadem.“ Zsigmond király parancsára az esztergami érseket a neki adományozott háznak birtokába iktatják. U. o. 457. l.

26. 1414. „sexto kalendas Augusti“ Zsigmond királynak ezen visegrádi házat tárgyzó ünnepélyes adománylevele. U. o. 516. l.

27. 1436. „octavo idus Julii.“ Zsigmond királynak Maros város előbbi privilegiumait (5. 13 és 23. sz. a.) megerősítő privilegiuma „Nicolaus Judex filius Ludovici, et Petrus Forgach Juratus Civis“ kérésére. A Liber Regius XIX. köt. 184. l.

28. 1440. Kottanner Ilona tudósítása: „Da wir nu aus dem haws her ab (Wissegrad fellegrárból) in den markcht (a városba) komen, da hiet wir geru geessen, da vand man nichts anders danu hering, da ass wir ain wenig.“ Aus den Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin 24. l.

29. „Plindenburg (azaz Wissegrad) ain Markt vnd Bergschloss. Auf dem Schloss behelt man die heilig Kron, damit man die Könige von Ungarn Krönt, vnd ist ein vests Ding.“ Suntheim László, a Dunavölgy XV. századi leírása. ¹⁾

30. 1464. „septimo idus Junii.“ I. Mátyás király „Michael Trimal Judex ac Joannes Scigyarto et Emericus Kassa Jurati Cives“ kérésére megerősíti. Maros város privilegiumait (5. 13. 23 és 27. sz. a.) A Liber Regius XIX. kötetéből.

31. 1474. I. Mátyás király „quod nos volentes civitatem nostram Wissegradiensem superioribus turbationum temporibus ad extremam penitus desolationem redactam, populorum multitudine et aedificiorum instauratione decorare; et praecipue, ut ille locus egregius, qui Maiestati Nostrae gratissimus est, bonis habitatoribus incolatur, vigoremque suum pristinum Civitas illa optimorum civium industria resumat; centum jobagionalis conditionis. Saxonibus de partibus Regni Transsilvanis“ bizonyos, nagyobbára adókedvezményeket megígérvén, meghívja őket, hogy oda telepedjenek. Schlözer A. L. Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. I. 68. l.

32. 1492 : 102. törvényczikk : „Illa damnabilis libertas Civitati Wissegradiensi per condam dominum Mathiam Regem concessa; ea videlicet, quod nemo de quocunque excessu, sed et debito, cuiquam juri stare de civibus ip-

¹⁾ Jahrbuch für vaterländische Geschichte, Bécs 1861. 295. l.

ius Civitatis debet ¹⁾ omnino extincta. abolitaque. ac inanis et vana habeatur.

33. 1492. „Datum Budae 7. Junii.“ II. Ulászló király Maros városnak privilegiumait (5. 13. 23. 27. és 30. sz. a.) „Joannes Zoby, Petrus Kermicz Andreas Laynar et Sigismundus Zolböhöd Jurati Cives nomine civium, hospitum et inhabitatorum dicti oppidi“ — kérésére megerősíti. A Liber Regius XIX. köt.

34. 1498: 39. törvénycikk. „Libertas Civitatis Wissegradiensis et pertinentiarum eiusdem, nec non similiter pertinentiarum Castri Damas (ex quo libertati Regni praeiudicat) simpliciter abolatur.“

35. 1514: „Nos generaliter omnium et omnia privilegia per Jus Commune seu Decretum tolli et invalidari tenemus in casibus illis, quibus expresse facta fuerit in generali constitutione mentio; prout habetur in decreto moderní domini nostri Regis libertatis Civitatis Wissegradiensis abolitio.“ Werbőczy István Hármaskönyve II. 8. cz.

36. 1514. 3. tezben a koronai javak közt felemlítették „Wyssegrad cum duabus insulis, Chöpel scilicet, et altera Ros appellatis, infra Wyssegrad usque Megyer adiacentibus.“

37. 1528. „Datum Strigonii 15. Januarii.“ I. Ferdinánd Maros város privilegiumait megerősíti. A Liber Regius XIX. köt.

38. 1615. Bécs martiushó 1-jén II. Mátyás király védlevele („Cum justi“) Maros számára. U. o.

39. 1619. Bécs májushó 3-ka alatt II. Mátyás király rendelete, mely által Marosnak szabadságait pártfogása alá veszi. U. o.

40. 1688. „Datum in castro Laxenburg 19. Maii.“ I. Lipót király „Joannes Iromos Judex, Michael Trampo Notarius, ac Joannes Kis et Stephanus Kováts Jurati Cives, nomine universorum Civium et inhabitatorum oppidi“ kérésére megerősíti Marosnak régi privilegiumait (5. 13. 23. 27. 30. 38 és 39. sz. a.) U. o.

41. 1700. Bécs juliushó 20. I. Lipót királynak adománylevele gróf Stahrenberg Ernő Rüdiger számára, mely tárgyazza „dominium Vissegradiense, una cum duobus pagis Marosch et Kis-Oroszfalu nuncunpatis, universisque suis appertinentiis et juribus ab antiquo eo spectantibus, juxta conscriptionem et aestimationem superinde factam et extradatam, totum item et omne jus nostrum Regium“ stb. A Liber Regius XXI. kötetében.

Előadásomnak feladata nem lévén, hogy Visegrád város történetét részletesen kifejtsem; elég legyen röviden megjegyznem, miszerint a felhozott kútfői adatok csakugyan az itteni városi életnek egykori jelentőségét bizonyítják. Nemesak azon rámat határozzák meg azok, melyben a város múltjának képe foglaltatik; hanem a főbb tényezőket is tüntetik fel, me-

¹⁾ Ez nem egyéb, mint a városoknak akkor általában szokásos törvényhatósági önállósága.

lyeknek hatása által a városnak sorsa feltételeztetett. S míg a Visegrád és Nagy-Maros eseményei és viszontagságai közti párhuzam országos szempontból is nem érdeknélküli, látjuk egy-szersmind azon localis fontosságú monumentumokat is, melyek Visegrád város egykori emelkedésének, és későbbi hanyatlásának voltak eszközlői; s azon következéseket és külső jelenségeket, melyeket ezen változás eredményezett.

* * *

S most tehát egybefoglalván mind azokat, a miket hiteles kütfői tudósításoknak alapján Visegrádnak régi három alkatrészéről, t. i. a fellegvár, a kir. palota és a városról, s a háromnak külön rendezéséről és egygyé combiatiójáról mondtam: képesek leszünk azon adatokat is kellőleg értelmezni, melyek az így egynek vett Visegrádnak egykori fényét és dicsőségét tárgyazzák.

A dolog természetében fekszik, hogy itt Robert Károly és nagy Lajos királyok uralkodásának azon tartamát, midőn e királyok Visegrádon székeltek, a későbbi időtől meg kell különböztetni. Amott Visegráddal, mint a magyar királynak székhelyével találkozunk, a miben azután Buda által felváltatott. Ezen időtől fogva azonban Visegrád már csak királyi mulatóhely volt, de mint ilyen Diósgyőr és Tata irányában, melyeknek elseje mint nagy Lajos, másika pedig mint Zsigmond kedves mulatóhelyei bizonyos történeti nevezetességet képeztek, kétségkívül elsőbbséggel bírt.

Ha udvari ünnepélyekről, nagyobb szerű tornákról, országos közigazgatási és törvénykezési ügyeket elintéző tanácskozományokról és törvényszékekről, diplomatai tárgyalásokról, s uralkodók és államférfiak congressussairól tétetik említés, melyek itt legnagyobb fényvel tartattak, s melyeknél fogva Visegrád nemcsak Magyarországnak főhelye volt, hanem azon korban, midőn az államböles magyar király, mikép Robert Károlyt Engel nevezi, itt a legfontosabb nemzetközi kérdéseknek fonalait egybe fűzni tudta, európai szempontból is a legnevezetesebb helységeknek egyike volt, úgy hogy Bél Mátyás e tekintetben Visegrádot méltán „templum concordiae“-nek nevezhette; ezen

dicsőség első vonalban ugyan az itteni királyi palotát illette, de ebben a városnak is nagy része volt. S innen magyarázhatjuk meg azt is, hogy Visegrád — mint láttuk — minden magyarországi város közt az első volt, mely már a XIV. században azon kiűntetéssel bírt, hogy pecsétjében vörös viasszal élhetett.

Nem lehet itt feladatomban, azon fontos cseményeket és tárgyalásokat részletesen fejtegetni, melyeknek színhelye e tekintetben Visegrád volt. Szabadadjon azonban példaképpen a következőket kiemelnem.

Mindenek előtt Robert Károlynak menyegzője harmadik nejével, Erzsébet Lokietek Ulászló krakói herceg leányával említendő fel, mely itt 1320. a kor szokása szerint számos küll- és belföldi vendégeknek részvéte mellett legnagyobb pompával tartatott. Ezen házasság következtében később is számos lengyel vendégek fordultak meg gyakran Visegrádon, s névszerint Kazimir király is többször itt volt.

Nem kevesbbé fontos, hogy Robert Károlynak dynastiája előkelő európai állásának biztosítására és emelésére czélzó azon diplomatai alkudozásai és tárgyalásai, melyek által második fia Joannával az Anjou család ifjabb ágának örökösével összeházositandó, s ezen úton a sicíliai trónra emelendő volt, — Visegrádon indítottak meg. A dolog természetében feküdt, hogy Visegrádot ennek folytán több követség is látogatta, melyek által a magyar király s XXII. János pápa, Robert sicíliai király, és az ebben érdekelt más fejedelmek közt ezen oknál fogva fennforgó kérdések elintéztettek. Robert Károly azután 1333. Visegrádból indult útnak, fiát Endrét, Chanadin esztergomi érsek és számos első rangú magyar főuraknak kíséretében Nápolyba viendő.

Visszajüvetele után nem sokkal 1335. november havában Robert Károly itt fogadta Kazimir lengyel és János cseh királyt, az utóbbinak fiát Károlyt morvai örgrófot, István boszniai királyt, János karinthiai herceget és több más előkelő fejedelmet és főurat. Miután Magyar- és Csehországok közt a híres trenesini békekötés jött létre, itt állapítottatott meg, azon nevezetes szövetség, mely Magyarország későbbi hatalmi állása kifejtésének kezdeménye volt.

De ezen szövetség egyszersmind két másik fontos diplomatai viszály elintézésének is alapja lett; t. i. Lengyel- és

Csehországok közt, s Lengyelország és a Prusziában uralkodó német rend közt. Mindkét elintézés Visegrádon történt Robert Károlynak közbenjárása mellett.

1338. Luchka, kit a hazai krónika „Dux Ruthenorum“-nak nevez, tehát galicziai vagy lodomériai fejedelem, fényes kísérettel jelent meg Visegrádon, Robert Károlynak mint magyar királynak hódolván, s barátságát és pártolását eszközözlendő.

Vége 1339. ismét Kazimir lengyel királylyal találkozunk Visegrádon, hol Robert Károlylyal azon nevezetes nemzetközi szerződést kötötte, mely később nagy Lajos királyunkat a lengyel trónra jutatta.

Krónikáink igen részletesek azon költségek iránti tudósításban is, melyek ezen alkalommal az idegen fejedelmek és kíséretöknek megvendéglésére fordítottak.

S hasonló részletességgel írja le a hazai krónika azon rendkívüli pompát is, melylyel az 1342. július 15. Visegrádon elhalt Robert Károly királynak temetése Visegrádon, Budán és Sz.-Fehérváron tartatott.

Robert Károlynak halála után Visegrád nagy Lajos alatt is még ugyanazon fényes királyi udvartartásnak volt színhelye. Erzsébet özvegykirálynénak díszteljes 1343-ki utazása Siciliába és Rómába; s Lajos királynak 1347-ki hadjárata Nápolyba még Visegrádból indultak ki :

Mindezen fény és dicsőség azonban, midőn Lajos király 1350. után Budára tette át székhelyét, ezen új székvárosba ment által, s a gondoskodás, melylyel ezen időtől fogva Lajos, Zsigmond és Mátyás királyok Visegrádot még ápolták, csak az ottani királyi palotát illette, mely Mátyás által az előbbinél még nagyobb fényre emeltetett, de Buda irányában mégis csak alárendelt jelentőséggel bírt. Visegrád városa pedig folytonos hanyatlásnak indult.

Ezen szempontból kell tehát méltatnunk Visegrádnak állását, midőn Zsigmond és Mátyás itt gyakrabban tartózkodott s fontosabb országos ügyek iránt intézkedett.

Névszerint Zsigmond alatt 1412. Jagiel Ulászló lengyel király Visegrádot látogatta, s itt 7 napig tartózkodott, melyek alatt Zsigmond még a várnak őrzését is a lengyeleknek átengedte, s Ulászlónak a nagy Lajos ideje óta itt őrzött lengyel

koronát és országos ékszereket visszaadta. Említendő továbbá hogy több főfontosságú német és olasz ügy is itt intéztetett el, p. o. az Albert szász választó és Hohenzollern Frigyes nürnbergi várgróf közti egyenetlenségek; az ausztriai hercegek gyámsága iránti kérdés stb. Visegrádon kelt 1410. jul. 25. (sz. Jakab napján) azon nevezetes okmány is, mely által Zsigmond az említett Frigyes nürnbergi várgrófnak Magyarországon nevezetes uradalmakat inscribált, melyek 1415. a brandenburgi örgrófsággal cseréltettek fel, úgy hogy a mennyiben ezen átengedés a porosz monarchia keletkezésének vetette meg első alapját, ebben is Visegrádnak némi jelentősége volt. Úgy szintén az V. Albert ausztriai herceg és Erzsébet Zsigmond leánya közti eljegyzés is Visegrádon történt stb.

Végre elég legyen röviden felemlitenem, hogy Mátyás király is gyakran Visegrádon tartózkodott, s több főfontosságú államügyeket itt végzett; mi ezen helynek akkor is még nagy jelentőségéről világos bizonyosságot ad.

Mindamellett egészben véve még is azt találjuk, hogy Visegrádban azon momentumok hiányoztak, melyek a viszonyok fejlődésének folytán belső szükségességnél fogva nagy városok, s politikai és társadalmi tekintetben állandó centralis helyek keletkezésének alapul szolgálnak, milyenekkel Buda-Pest dicsekedhetik. Ennek folytán, még virágzása korában is alig volt egyéb, mint azon fejedelmi székvárosoknak és mulatóhelyeknek egyike, melyek egy fényes udvartartás által mesterségesen mintegy kivételes, de épen azért csak mulékony jelentőségre emeltetnek. Az udvartartásnak távoztával belső szükségességnél fogva jelentőségök is eltűnik. Európában szerteszét ily helységeknek nem csekély számára találunk, s Visegrádnak Buda irányában csakugyan nem volt nagyobb jelentősége, mint p. o. Versaillesnak Páris irányában. Sőt Visegrád ezeknél még szerencsétlenebb volt; már közvetlenül Mátyás király halála után, de kivált a XVI. századnak kezdete óta, midőn a belső viszály az országnak még jelentékenyebb helyeit is pusztította.

De ha kérdezzük, indokolva volt-e ez által az 1498-ki országgyűlésnek Visegrád ellenébeni fellépése, s azon ellenszenves indulat, mellyel az akkor hatalomra jutott párt a különben is már igen szerény és előbbi jelentőségéből kiesett város ellen vi-

seltetett; alapos indokolásra csakugyan nem igen vagyunk képesek találni.

A városok mindannyi kulturai fokhelyek, melyeknek segítségével a dolog természeténél fogva a falusi életnek szellemi és anyagi érdekei is kedvező fejlődésnek indulnak. A falusi életnek rendeltetése tehát nem az, hogy a városokkal magát ellentétbe helyezze, felettök a suprematiát magához ragadni, és ha ezt elérni nem képes, azok süllyedésére és vesztére törni igyekezők; hanem inkább az, hogy maga részéről is a városok fennállását támogassa, és felvirágzásukat elősegítse.

Nem szükséges bőven fejtegetnem azt, hogy a Mátyás király halála után nálunk a közhatalomnak birtokába jutott párt czen ferde irányt követte, s hogy ennek Visegrád is áldozatul esett. Ez pedig politikai hiba volt, tehát még több, mintha pusztán igazságtalanság, vagy hazafiúi bűn lett volna. Az óta negyvedfél század járt le, melyek alatt hazánk története a sötét lapoknak aránylag igen nagy számát nyújtja, míg azon eseményeknek és fordulatoknak, melyek áldást terjesztenek, egyáltalában nevezetes bőségével nem dicsekedhetünk. S most, ha visszapillantunk azon régibb időre, melyben hazánk az európai viszonyok színvonalán más államok és nemzetek közt még tekintélyes helyet foglalt; s ha ismételjük fentebbi kérdésünket, hogy indokolva volt-e a Visegrád irányábani ellenes fellépés? — erre más feleletünk nem lehet, minthogy azok felett, kik Visegrádnak megaláztatását és elnyomatását decretálták, a történet már régen elmondta végítéletét; míg másrésről Visegrád — hogy Kazinczy Gábor szavával éljek: — „nemzetünk egykori nagyságának, eme szenthelyének“ régi fényéről és dicsőségéről a nemzet mindig kegyelettel fog megemlékezni, melynek tehát minél szorgalmasabb tanulmányozása és minél részletesebb felderítése a hazai történettudománynak is egyik méltó feladata.

WENZEL GUSZTÁV.

Az ősrégi agyagművesség viszonya a történelemhez. ¹⁾

Ha a történelem alatt csak a nevezetes, világrészeket rázkódtató, bizonyos, leirt tényeknek művészi előadását értjük; ha a történelem anyaga csak az emberiséget nyomorító háborúk, a fejedelmek frigyei, azoknak erkölcei, vétkei, családi viszonyai, vagy a hatalmasoknak az elsőségért való küzdelmei és zendülései lehetnek: akkor bajos dolog leszen, hogy a régmúlt idők agyagművességét a hajdankor történelmével összekapcsolhassam; de ha a történelmet olyannak vesszük, melynek teendői közé az is tartozik, hogy az emberi nemnek is, melynek legnagyobb részét mi mások tesszük, legrégebb időktől fogva fokónkénti fejlődését vagy hátramaradását, a földszinén való elterjedését vagy egy helyen való kivisztét köteles vizsgálni és tisztába hozni: akkor lehetetlen, hogy az ő emberek műveit tekintetbe ne vegyük és kutatásunk tárgyává ne tegyük.

Az, mit kelljen e tekintetben nagyra és nevezetesnek, érdekesnek és messze kihatónak tartani, önmagában igen viszonyos; ez saját ízlésünktől, fogalmaink látkörétől, igen gyakran a divatos eszmeiránytól és mindennapi törekvéseinktől is függ; és míg van elég ember, ki csak az elefántot, csak a bálnát tudja bámulni, vagy csak a felhőkig érő czédrust és a terimés Victoria-regiát tudja szépnek tartani, addig egy másik, semmivel sem kisebb, vagy korlátoltabb eszű bűvár fogja a parányi habarczot és porszemnyi monas-t fáradatlanul kutatni, vagy az élődi penészeknek és egyedül a görüvegen át látható zuzmóknak életét szentelvén, váltig bebizonyítani: mennyire kiegészítők, sőt meny-

¹⁾ Olvastatott a Magy. Történelmi Társulat 1868. május 14-diki közgyűlésén.

nyire nélkülözhetlenek ezek a természet nagy mindenségében, mennyire hirdelik mind ezek a világ alkotójának bölcsességét, nagyságát, mindenhatóságát!

Ha már valamint a nagy, úgy a legkisebb, látott, kézzel fogható, de még sem egészen felfogható itteni műveket, mint földünk terményeit tanulmányozzuk, gyűjtjük és a természetrajz méltó tárgyainak tekintjük: elkerülhetik-e figyelmünket az emberiségnek, mint saját fajunknak alkotványai, iparművei? legyenek bár bámulatgerjesztők, mint az egyiptomi évezredes gúlák és a gangesmenti óriás barlangtemplomok, vagy aprók, közönségesek, mindennapiak, mint az első emberek házi eszközei, élelmiszerei, lakási, ruházati darabjai, közlekedési eszközei, fegyverei, melyek együtt véve az emberi őstörténelem ugyanannyi fő- és nélkülözhetlen tényezői.

Vagy nem lesz-e épen olyan nagy és bámulatos azon régésznek és történetírónak érdeme, ki egyes cseréptöredékekből, murvarabokból úgy képes egy nemzetnek vagy nemzedéknek korát, kiterjedését, művelődési fokát, nemzetközi viszonyait meghatározni, mint például Cuvier-é, ki egy kővült fog vagy csontból alkotá a kihalt állatnemet, és annak a természet tág terén illő helyét kijelölő; vagy mint Unger-é, ki egy kővült fa-szeletnek hálózatából, magát a kiveszett fát is képes elénk rajzolni? Nem is szólok a vegyésznek érdeméről, ki a fémötvény elemzésével a régészetnek és közvetve a történetírásnak oly fontos szolgálatot tesz, hogy a kétes esetekben, sokszor csakis a vegytani bontások alapjára lehet bizton támaszkodnunk.

A különféle korszakból reánk maradt régiségek közt sok van, mely már anyagánál fogva becses, és azért a műértők és műkedvelők is kiváló előszeretettel gyűjtik, őrzik és nyilvános tárlatokban fel is állítják. Ilyenek a drága fémű készletek, bronzfegyverek és díszdarabok; a nagy, márványból faragott remek szobrok, beirt kőlapok, ritkább kőzetű oszlopok stb. De van sok olyan régiség is, melyekre az emberek nemcsak hogy semmi gondot nem fordítanak, hanem igen gyakran, mint haszontalanságokat félrevetik, összezúzzák és a gondos gyűjtőt még jól ki is nevetik.

Azonban ez, szégyenpirulva vallom, csak még nálunk van így; nálunk, hol a múzeumok többnyire csak összevisszahányt

ritkaságok tárai, melyek az utczai kirakatok inkább tetszelgős mint tanulságos rendtelenségével vetélkedvén, daczára a becses fémkészletsokaságának, csak szép és egész tárgyak felhalmozásában büszkélkednek, és az előbbiektől gyakran csak azáltal különböznek: hogy bizonyos napokon, vagy külön engedély mellett láthatók, míg ezeket egész éven át korlátlanul élvezhetjük. Töredékeknek, legyenek azok bár a legremekebb művek részei, jó utánzásoknak, melyek izlésünk emelésére és művelésére szolgálhatnának, helyük nem igen lehet ott, hol a fémnek becse határoz, és még a kisedszerű játzsiságnak is kitünő polez tüzetik ki, ha t. i. az izléstelen műdarab nemes fémből való. Míg a külföldön múzeumokat találunk, melyek régi edények jellemzetes töredékeivel egész szekrényeket töltenek meg, és pedig gyakran bársonyra vagy atlaczra a legszebb rendben fektetve: addig nálunk ily pórias gyülevész még nem tárlatképes, és a hol van is, csak romhányként összehalmozva, amugy Isten kegyelméből, és az örök türelméből valami zugban beporosodik.

Mit mond a magyar ember, ha a sevres-i császári porcelángyár muzeumába lép, mely több nagyszerű teremben és hosszú folyosókon az ismert világ minden országából, minden népétől bir a g y a g- és ü v e g-edényeket, a legrégiebb korszaktól a mai napig, a legfényesebb diszitményi öltönytől a legegyszerűbb kancsóig vagy bögréig! Minden bizonynyal nemzeti büszkeséggel fog utalni a muzeumainkban felhalmozott arany- és ezüstbogláraink, drágaköves csatjaink, öveink, kanalaink és ritka terjedelmű kupáink sokaságára, elfelejtvén a louvrei, clunyi, és császári könyvtári muzeumokban őrzött nagybecsű koronákat, aranszékeket és oltártáblákat, pompás ereklyetartókat stb. De a francziának az agyagművek nagyszerű gyűjteménye következtében van meg világhírű porcellánja is, míg nálunk nemesak a n e m z e t i a g y a g m ű v e s s é g, hanem a valamikor oly anynyira hírneves a r a n y m ű v é s z e t i s régen gyári iparossággá stüllyedett alá és fennmaradt műveinek becse, csakis elveszőfélben létük óta emelkedett némileg.

A hol annyi az arany és ezüst, de főleg fénytüzési czélokra, legyenek a dístárgyak izlésteljesek, és valóban művészetiek, vagy koresok és esetlenül utánzottak, mint gyakran minálunk, hol a valódi művészet pang és a művész nap-

számassá kénytelen aljasodni, ha éhen nem akar halni; nálunk, hol a piacokat eszélyes szomszédaink kontár, de jó-olcsó művekkel árasztják el, melyek sülyedt izléstünket jellemezve, a „magyarok és a Dunafejedelemségek számára“ gyárilag és mondva készülnek: még nem érkezett el azon korszak, melyben az izléses agyagművek előtérbe léphetnének; és ha, mintegy elvétve, itt-ott egy görög vagy etruriai öblönyt megpillantunk: a déli classicus földön megfordult gazdag műkedvelőre kell gondolnunk; vagy ha ismét egy izléstelen, feszesen mesterkéltné, természetellenes előállítású, de divatos japáni vagy sinai edénynyel találkozunk, önkénytelenül arra figyelmeztettünk, hogy itt egy szeszélyes nagyúr teremébe tévedtünk. — A mi múzeumaink még eddig nem is érezték az ilyen tárgyak hiányait; de egyáltalán nem is bírnak annyi költséggel, hogy akár egyik, akár a másik nemből mintegy megízlelésül, csak egy szekrényre valót is mutathatnának; — de igenis bír, némelyik száz száma, fölötte érdekes, barbarkori magyarhoni edényeket, melyek azonban, még talán századokig, tér és szekrény nem létében, csak az avatottabbak által közelíthetők meg, bár ez általunk lakott föld őstörténetének legérdekesebb, talán legnagyobb részét képviselik is.

Azon a gyagműveket, melyek hazaszerte majdnem kimondhatatlan mennyiségben, minden lépten találtak, és a honunk területén hajdanta lakott ősnemzetelek életével, szokásával, műveltségük különböző színezetével legszorosabban összeköttetésben állanak, figyelemre méltatni, megóvni, gyűjteni és tanulmányozni, igen soknak bal felfogása szerint, ha nem a félészűségekhez — legalább a nevetséges dolgok közé tartozik; és vajmi kevesen gondolnak arra, hogy a szántás, bujtás, erdőirtás, építés, vasúti és csatornai munkálatok közt, az áradások és felhőszakadások alkalmával, vagy a homokos pusztákon a nagyobb fergetegek után a földszíntre jött eszerek összetakarításának elhanyagolásával csak magunkat és őstörténetünket fosztjuk meg azon nagyhasznu, hamisítatlan anyagtól, melynek segítségével évek múlva képesek lehetnénk a homályba burkolt hajdankor beiratlan lapjait, nem értelmezhetlen hieroglyphokkal, hanem valósággal olvasható történelemmel, ha ez mindjárt

csak ipar- mű- és kereskedelmi történet lenne is, be-
tölteni.

Hogy ezen tanulmányokra épen az agyagnemű művek legalkalmasabbak, és majd kizárólag használhatók, már abból is kitűnik, hogy a fém tárgyak, melyek már belbecsüknél fogva, és anyaguk ritkább volta miatt gyérebben találhatók, többnyire kéz alatt eltűnnek, beolvasztatnak, és mivel a régiségek kedvelői által szorgosan kerestetnek, gyakori hamisításoknak vannak alávetve; míg ellenben a semmi értékű cserepek, eddig, legalább nálunk, érintetlenül hagyattak, legkisebb töredékeikben is tanulságosak, és senki által nem utánoztatnak. Továbbá, a fémből készült házi, harci vagy ékítményi darabok csak az embeiség magasabb műveltségi korában, és csak a tűznek ismerete után tűnnek fel, némelyek egyedül bizonyos földrészekben található és rendszeren a vagyonosb osztály készletei közé tartozhattak: míg ellenben a durva agyagedények már a tűznek használata előtt is előjöhetnek, sehohsem hiányzanak és minden társadalmi rétegnek szükségletéhez számítandók.

A történetírók eddig a kútfőket, melyekből tudományukat merítették, beszélőkre és némákra osztották fel. Az elsőkhöz sorozták: a szóhagyományt, az énekeket, az érkek és emlékek felírásait, a hamisítottatlan okmányokat, hiteles kéziratokat, krónikákat, élet- és utleírásokat sat. A némákhoz sorozták: az építményeket, szobrokat, festményeket, ünnepeket, a népek szokásait; sat.

Még e századnak első tizedeiben senkinek sem jutott eszébe az utóbbiakhoz a hajdankor különféle eszközeit, temetkezési módját és helyeit számítani; pedig ha a fentebbi kétféle kútfők hitelességét komolyabb megfontolás tárgyává tesszük, azon meglepő eredményhez fogunk jutni: hogy bár könnyebb felírásokból, régi okmányokból, krónikákból, utleírásokból stb. történelmet szerkeszteni, mégis az okmányok készítőinek vagy másolóinak, a krónikásoknak és utleíróknak tudománya, hitelessége, pártnézetei is befolyanak, és pedig sokszor lényegesen a tények leírására; — míg ellenben a néma tanúk, úgy mint olyanoknak művei, kik sohasem gondolhaták, hogy emezek valamikor koruk tanuinak fognak tekintetni, a maguk egyszerűségében, valóságában fordúl-

nak elő, eredetiségükben változatlanul fenmaradván a földgyomrában, az évek századai, sőt ezredei után is.

Az ősi hagyományok leírói, meglehet, hogy gyakran csak azt írák le, és csak úgy, mint egyéni nézetük szerint nekik tetszett, és kihagyják azt, ami saját véleményükkel meg nem egyezett; ellenben egy korszaknak vagy nemzetnek iparműveit alig titkolhatók el: sohasem tudatik, hol, mikor és ki által hozhatnák véletlenül napfényre. Az egyenlő rendeltetéstek majd mindig azonos vagy hasonló anyagból készültek; alakjuk többnyire egyenlő, czifrázataik majdnem következetesen ugyanazok; és míg amott a legélesb ítésznek is bajos a hamisításokat, toldásokat, kihagyásokat csak gyauítani, annál inkább azokat bebizonyítani, mert a szerzőnek, kit gyakran nem is ismerünk, személyét, jellemét, készülségét, polgári állását is szükséges tekintetbe venni; imitt a hamisítás vagy épen lehetetlen, vagy nem érdemes, vagy könnyen kimutatható. — Sok pénzt ígértek a régiség-kereskedők annak, ki ős bronz-, de még inkább annak, ki ős köeszközöket fog felismerhetlenül hamisítani; de a mint nem könnyű, hogy magát egy európai XIX-dik századbéli ember, az oceáni szigetek lakói egyszerű módjába, élete viszonyaiba beleélje, vagy az évezredek előttieknek fél vagy egészen vad állapotába beletalálja, hogy azonnal műveltsége magasabb fokozatát el ne árulja; úgy lehetetlen, hogy az ős népeknek saját izlésű, gyakorlott, bár nem gépies jártasságot eláruló készleteit, — mai sokkal tökéletesb eszközeinkkel, művészeti sajátlagos nézeteinkkel, sőt megváltozott anyagainkkal is eltaláljuk. S akármily mesterkéléssel törekszünk a rajzokban, festésekben, czifrázatokban a fesztelenséget utánozni, az utánzást pedig takargatni, a természetest és ódonszerűt negélyezni: mindig fog műveinken valami fenmaradni, a mire az avatott szakember azonnal reá ismerend, — nem is említvén az ódonság azon elvitázhatlan jellegét, ama rozsdaszerű zöld, fakó, fehéres színt, melyet valamint a kő- úgy a bronzműveknél is szirony-nak, patinának nevezünk, melyet mesterségesen oly annyira utánozni, hogy gyakorlott régésztől valódinak tartassék, mégeddig a legügyesb ámitónak sem sikerült, s úgy hiszem, alig is fog sikerülni.

Régiebb történészeink, valamint az archaelogok is a leg-

újabb korig leginkább, és majd kizárólag a földgömb polgárosodottabb népei és az úgynevezett európai classicus nemzetekre irányozták főfigyelmüket; minálunk meg a magyarok által elfoglalt hazának római kori, valamint újabb történelmére is kiváló gondot fordítottak. De Magyarország öslakóinak viszonyaira, beléletükre, műveltségük fokozatára vajmi csekély gond fordított; és valóban áthatatlan homály fűdte a földrész két ezer év előtti életét.

Az újabb archaeologia ernyedetlen, legelső sorban álló kutatásának érdeme és vívmánya az, hogy az eddig majd kivétel nélkül pusztán humanisticus műveltségű tanulmányai terét szűknek találván, a magasabb műveltségű kor tüneményei mellett, magának az emberiség östörténetének is szenteli fáradoalmait. Az archaeologia, legújabban már az öt méltóan illető polczra emeltetvé, az okszerű történelem egyik, és pedig joggal jobbik szemének ismertetik el.

És valóban, mennél inkább kiterjeszti a régészet itészeti kutatásait, annál inkább emelkedik becse, befolyása, tekintélye; annál nélkülözhetlenebbekké válnak bámálatos gyorsasággal haladó vívmányai, melyek nemcsak a szabatosan úgynevezett történésznek, hanem a történelem fontos segédtudományának is, mint az érem- okmány- pecsét- és czimertannak alapul fognak szolgálni.

Ezek után természetes, hogy a régészeti mozgalmak az östörténetben nagyszerű változtatásokat tettek szükségessé. Mai napig a magyar történetíró az általa elfoglalt területen előforduló sírhalmokat, strokat, erődítményeket, azok tartalmával együtt mind hún-ösiségnek tekinté; a felsővidéki tótok és ruthenek, a mai földtani állapotot a régivel összeelegyítvén, szláv nemzeti emlékeknek nyilváníták, míg a magukat egyenesen a rómaiktól származtatni szerető rumának mindenütt saját őseik nyomait pillantják meg. A népvándorlási nagyszerű zajlások, és a századokon át tartott hatalmas nemzet-hullámozások előtt, kik laktak légyen e területen, arra mindnyájunknak kevés a gondunk. Azon nép, mely itt ezer vagy másfél ezer év óta telepedett meg, azt hiszi, hogy ez már 4—5 ezer év előtt is így volt. Avval, hogy ugyanazon temetkezési mód, ugyanazon műemlékek, ugyanazon véd-

építmények hazánkoa kívül egész Eárópában, sőt északi Afrikában is előfordulnak, szórványosan és csoportosan; hogy óriás terjedelmű és mérvű árkolásaink és sánczaink másutt is láthatók, hol az ős emberek letelepedtek; hogy olyan fegyverek, házi eszközök, cserépedények, milyenek nálunk gyakoriak, másutt még nagyobb számmal vannak, és annyira egyek, mintha ugyanazon önöminlától kerültek volna ki, és pedig keleten és nyugaton — délen és északon egyiránt: de mind ezt figyelembe venni eddig reá nem értünk.

És pedig épen mi vagyunk azok, kiknek, ha ős történetünket megakarjuk alapítani, nemcsak saját új honunkra kellene szemcinket fordítanunk: hanem az elhagyott keleti ősszékekre is nagyobb figyelemmel kellene lennünk. Mert a Magyarország területén talált régi emlékek, fegyverek, edények, temetkezési mód, védelmi rendszer csak úgy foghat bennünket a hunoktól és a későbben állandóan letelepedett magyaroktól való eredetükről meggyőzni, ha azoknak ős székhelyeiken találtakkal valórokonságukat képesek leszünk bebizonyítani, annál inkább, mivel a kevésbé művelt és a civilizatio által ugyanazon színvonalra nem helyezett nemzeteknél sokkal tartósabban egyenlők a ruhák, a készletek, a nyelv és szokások; mert épen ezekhez ragaszkodók sokkal csökönyösebben a félig művelt ember, a ki épen nem barátja az újabb és szokatlan, bár czélszerűbb és kényelmes tárgyak és divatok behozatalának.

Területi és nemzeti szempontból indulva ki, még az első rangú művelt nemzetek is szűkkeblűségekbe és tévedésekbe esnek, midőn az ős nemzetekkel való összeköttetéseiket a mai birtokukon talált régiségek által erőszakolják, vagy még álművekkel és világosan hamisítottaknak bebizonyuló iparezikkkel is törekednek más nemzetek fölötti műveltségüket a legtávolibb korszakokra visszavezetni. Ezen korlátolt szempont vezette tévutra a francia tudósokat, és az egész közép osztályt, mikor nem elégedvén meg avval, hogy a területükön talált őskori szerszámokat gauloisk-nak nevezik, és őseiknek még a kőkorbán is oly magas művészeti fejlődést tulajdonítanak milyennel a világon semmi ősnép, de még későbbi nemzedékű sem birt: hanem még azokat is melyeken a római izlés és művészetnek nyomai feltűnnek, és egyáltalán mindenütt, hol a ró-

maiak hosszabb ideig uralkodtak, előfordulnak, gallo-romainek keresztek; úgy hogy a Germaniából, Pannoniából sat. kiállított római edények, mind a gallo-romain név alá soroztattak.

Még feltűnőbb, hogy a keleti és byzanti jellegű aranyműveket, mivel ilyeneket a Meroving házból származott Childeric királynak sírjában is találtak, egy merovingeni korszak alá sorozták. Ezen téveszméknek és fonák elnevezéseknek úgy hiszem, véget vetett a párisi világtárlat, mely valamint az általánosan vett gallo-romain kifejezésnek, úgy a merovingien korszaknak helytelen voltát is bebizonyította. Mert, mikor a pietrosai világhírű aranykészlet Rumaniából, és a bakodi (Kalocsa mellett) ékességek úgyannyira megegyezőkül találtak a toulouse-i és lonore-i fegyverek ékítményi jellegére, művezetére, drágaköveire, sőt még az arany színére is, hogy azoknak egy korszaknak, egy nemzetnek iparából való származását nem lehet többé kétségbe vonni: kézzel foghatólag bebizonyult az, hogy e művek nem a francia műhelyekben készültek, hanem olyan nemzetnek ékességei valának, mely, mint a góth nemzet, keletről jöven, nemcsak egész Európát, hanem Észak-Afrikát is bebarangolta.

A régészeti tárgyak tehát a területhez, melyen előfordulnak, viszonyítva, vagy olyanok: hogy egyáltalán csak bizonyos határig terjednek, s bár némi különbséget, finomságot, tökély és haladást mutatnak, általános felismerhető jeleggel bírnak; vagy olyanok, melyek nem egy politikailag vagy földiratilag korlátolt tartományra szorítkoznak, hanem szerteszét, majd mindenütt felásatnak. Ezen észlelés az ősi történetnek egyik biztosabb sarkpontja. A határozott, változatlan jellegű ipar- és műtárgyak majd kizárólag ugyanazon területen találva, azon területnek egy nemzet általi hosszabb és állandó birtokára mutatnak; szörványosan és majd mindenütt előfordulván, a nagy népvándorlási tűnemény által magyarázhatók. Hogy itt az ősi kereskedelem mozzanatait, a szomszéd haladottabb népek példáját és befolyását és ugyanegy nemzetnek századokon át természet-szerűen tett előléptét nem szabad szem elől téveszteni, magától értetik.

Ezekből talán eléggé világos, mennyit köszönhetünk a régészetnek, ha alapos észleletekre támaszkodván, a történelem terén még azon korban is, midőn már irott munkákkal birunk, a hiányokat pótolja, a kétes helyeket felvilágosítja, a valóságosakat bebizonyítja; de mennyi érdeme van még azon legtávolabbi korszakokra nézve is, melyekből semmi irott jegyzésekkel nem birunk, mivel még az irás mestersége ismeretlen volt.

Mennyit jelentenek ezen tanulmányok terén a csak nem rég szemügyre vett kőszerszámok, a fémeszközök, a feltűnő özölöpépítmények, nem szükség említenem. Csak arra szorítokozom, hogy az a g y a g m ű v e k e k az őstörténelemre nézve méltánylandó nagy befolyására a mélyen tisztelt hallgatóságot figyelmeztessem.

Egy perczig sem kételkedünk, hogy a nedves agyagnak a déli nap forróságán való megkeményedése, és ezen kezdetleges edénynek vízzel való megtelése és ki nem folyta, adhatta a legelső eszmét napon szárított edényeknek készítésére, melyeket természetesen száraz tárgyak eltevésére alkalmasak voltak, mint a folyadékok fentartására. A tűz által megvörösödött és kőkeményvé vált konyhatelepek, a nyílt tűznél égetett és pusztá kézzel tapasztott edények készítésére ösztönzék az embereket, míg végre a korong és égető kemence a mai fazekasság és téglavető mesterségnek alapját képezik. De még ekkor is a vízhatlanság titka sokáig hiányzott; e hiány az edények belsejébe dörzsölt apró kovaszemeknek égetés általi szétfolyatása által eszközöltetvén, mindaddig csak szegényes, ki nem elégitő pótlék maradt, míg a máznak alkalmazása fel nem fődztetett.

Ime, e kevés szóban festettük azon vezérfonalat, mely minket a cserepészetnek és így az emberinem műtörténetének nemcsak egyik ágán, hanem egyáltalán fejlődési, foglalási, vándorlási, kereskedési viszonyain át azon korban kalauzolhat, melyből semmi irott okmány nem maradt fel számunkra, pusztán azért, mert még akkor az irást vagy épen nem ismerték, vagy az irással bíró nemzetek a kevesebbé mivelteket figyelmükre nem is méltatták.

Igen élénken emlékezem vissza azon perczre, midőn az ő világ ceramikájának első példányait egy gyűjteményben együtt láttam. Ez a z o h o r i (Pozsony m.) plébánia-lakban volt,

Ipolyi Arnold barátomnál; minden polczon, minden ablakon, a hová mások virágokat, szobrocskákat, átlátszó képeket alkalmaznak, a legdurvább, kavicssal kevert agyagú, legkezdetlegesebb művezetű és czifrázatú edényfűleket, karimákat, fenekeket, oldalokat találtam, lelhelyeik szerint rendezve, beosztva.

A ki a világban csak úgy könnyedén él, és a jelent minden előnyeivel és a műveltség minden vívmányaival élvezi, ritkán gondolkodik arról, hogy a legközönséges eszköz, a mindennapi szerszám, melyet gyermekkorától óta minden figyelem nélkül használ, miképpen eredett; mennyi javításon, változtatáson ment át, míg mai alakját megnyeré! Vannak kivételek, egyes feltünőbb, becsesebb tárgyak, p. o. az üveg, a biborfesték, delej stb, az iránytű, a nagyító üveg feltalálására nézve, mikről egyes korszakokban az egyetemes történet is emlékeztet. De van számtalan tárgy, melynek hasznát mindennap mindenki veszi, a nélkül, hogy talán csak egyszer is életében annak feltalálására, készítésére komolyan gondolt volna!

Ilyen tárgyakkal gondolom a már annyira nélkülözhetlen cserép-edényeket, melyeknek ügyes készítőit mi mindennapi nyelven f a z e k a s - o k n a k nevezünk, Franciaországban pedig a g y a g m ű é s z e k n e k hivattnak.

És valóban, midőn a legegyszerűbb bögrétől a csinos asztali készleten át, egészen a salont diszitő öblönyökig (vase) emeljük szemeinket, és a sok alakú, majdnem a terméskövel vetélkedő téglától a remek terracotta-szoborig, mely előcsarnokunkat, palotánk homlokzatát, kertünket díszesíti, folytatjuk vizsgálatinkat: eszünkbe jutott-e vagy jut-e, hogy voltak és vannak még mainap is népek, melyek az agyagnak sokféle hasznát nem ismerik, annak alakíthatási tulajdonait meg nem kísérelték, s a tűzben való megkeményedéséről és főző-edényekül való használhatásáról mit sem tudnak?

A k ö v e l - f ő z ő k a földbe vájt lyukakat friss állatbőrökkel bélelik ki, és a beleöntött vizet izzóvá tett kövekkel forralják fel, hogy a húst megpuhítsák. Ezen műtétől mily nagy a kísérletek sorozata a konyhaedényig, a vízhatlan korsóig!

Első tekintetre, midőn ezen hitvány, semmit sem érő töredékeket megpillantottam, alig tudtam magamat a nevetéstől visszatartóztatni; de oktató barátom komolysága, melylyel ezen

töredékeknek az őstörténetre való vonatkozását fejtegette, engem, mint régésztanoncot arra intett, hogy a tudósnak ártatlan bogarait is kell tisztelni, habár némi különczködésnek kinövéssei lennének is. Ezen naptól fogva én is apostolává lettem az ősceramikának; s bár múzeumainkban eddig csak fényes színezetű ibriket, finom chinai edényeket, remek kivitelű majolicákat és fayenceokat láttunk, — és még soha senki sem mert fazekakat, bögréket, földöket, szűrőket, annál kevesebbé ezeknek töredékeit felállítani: föltettem magamban az ezer éves iparnak eredményeit szorgalmasan gyűjteni, és legelőször az orvosok és természetvizsgálók pozsonyi gyűlekezetén kiállítani.

Kezetben a tolongó közönség az egész gyűjteményt figyelemre sem méltatta, de midőn magyarázat közben az agyagműveknek korszakonkénti fejlődését, a római edények kellemes alakjait és finom anyagait megérté, a lenézett cserepek kezdék az érdekes tárgyak szerepét játszani.

Ezen alkalommal méginkább meggyőződém arról, mily bő anyag rejlik e megvetett töredékekben, mennyi az összehasonlítási tér, mennyire szükséges, hogy minél többet gyűjtsünk a legtávolibb vidékekről, hogy e sokból egy-egy történelmi fonalat fonhassunk, mely a legrégebb nemzeteknek története összeköttetéséhez szolgáljon!

Túladtam terményrajzi gyűjteményeimen, és a honi ősceragyművek gyűjtőjévé lettem!

Messze, igen messze vezetne el beszédem főczéljától, ha mind azt, mit a kitűzött tárgy fölötte érdekes és tanulságos gyanánt nyújthat, elő akarnám számlálni; itt csak röviden azt fogom bebizonyítani: hogy az ősceragymű-töredékek szemelvényes gyűjtése, vizsgálata, az ősceragymű-története felvilágosítására egyike azon fontos segédeszközöknek, melyeket többé nem ismerünk nem lehet, elmulasztanunk nem szabad, mivel sem nem költséges, sem nem fáradságos, és minthogy tárgy mindenütt elég bőven található, mindenki által könnyen czélba is vehető.

Nem akarom az anyagi előnyt felemlíteni, nehogy a tudomány segédeszközei aljas nyervágy tárgyaiul szolgáljanak; de mit gondolnak tisztelt hallgatóim, ha csak mellékesen felemlítem, hogy a svájci tavakban talált cserepédeny-töredékek darabonként 5—10 és több frankon árultattak a párisi világtárlaton,

s a külföldi múzeumoktól, összehasonlítás, vagy gyűjteménykiegészítés tekintetéből mind meg is vétettek.

Hogy a ceramikának a nemzetek történetével való szorosabb összeköttetése nem képzelődés, nem csupa agyrém, bebizonyítja maga a régi, valamint az újabb nemzeteknek a régiségtanon alapuló története.

Álljunk meg csak néhány perczig egy világmúzeumnak keramikai gyűjteménye előtt, és valljuk meg, lehetett e például az egyiptomiaknak, kiknek egész életmódja eltért a többi világrészek népeinek életétől, más művészete, mint a mely egészen sajátos és azonnal felismerhető? Vagy nem-e különböznek hosszúra nyúló, inkább hengeres mint öblös alakú edényeik épen úgy más nemzetekétől, mint szobraik és domborműveik a keskeny, feszes ruházat, és magasra nyújtott alakjaik által a világ egyéb szobrászati teremtményeitől? És mégis mindezen sajátosság mellett nem ismerjük-e el az egyiptomiakban az ősi polgárosodás első és nagy népét? És ha kereskedés által ilyen jellegű edények egész hozzánk jutottak, nem fogjuk-e mindjárt eredeteiket is gyanítani?

A ki a mexikói torzalakú, ékítményekkel túlságosan elborított szoborműveket ismeri: nem fog-e azonnal ama fekete, öblös cserépedényekben, melyek majd állat-, majd emberi torzalakokból állanak, három és több szájjal ellátvák, és a maguk nemében minden más effélettől elütnek, az új világ legműveltebb nemzetére gondolni?

Ugyanez áll természetesen azon agyagművekről is, melyek az emberiség első bölcsőjétől mihozzánk eredeti alakukban átszármaztak. Mindezeknek lényege egy, az idő- és helyközi változatok pedig oly annyira mellékesek, hogy a főjelleget el nem takarhatják. Áll ez főleg az indiai, sinai és japáni művek egyedi jellegéről.

És már most milyen kecs, milyen változatosság és bőség mutatkozik, ha a görög és etrusiai öblönyök és egyéb edények végtelen sorait vizsgálgatjuk? — Itt csak kettő az irány, melyben az edények terjeszkednek: a vízszintes és a függélyes. A vízszintes átmetszet majdnem kivétel nélkül kerek, tehát legtöbbször csak a magasság és szélesség, valamint a legnagyobb öblösségnek fölebb vagy alább való alkalmazása és a

körvonalak minden lehetséges összevetéseinek ügyes, izletes, tapintatos, festői használata eszközzi a sokféle, egymástól annyira eltérő jelleget.

Sokkal kisebb változati térre szorítkoznak a száznak alakjai, a karimáknak és talapatoknak, valamint az oly nagy díszítő szerepet játszó füléknek száma és remek hajlatú alkalmazásai. — Mennyi képzelet, mennyi ügyesség és milyen finom ízlés: tehát egyszersmind mily magas műveltségi fokozat kellett ahhoz, hogy mindezeket az egymástól eltérő és mégis egy alap-eszméjű, s így hasonló műveket a minden alakúvá idomítható agyagból előteremthessék!

Nem-e természetes az, hogy azon korban, melyben még a fémek nem léteztek, vagy annyira drágák és ritkák voltak, hogy csak ékszerekül dolgoztattak fel: az agyagműveknek sokkal kiterjedtebb használata volt, mint később korban; s mégis, ha csak a folyadékok fentartására valókra tekintünk is, mint a cserépedényekre, melyek bor- vagy víztartásra, vízfordásra, bor- és vízkeverésre, a kevert bor meritésére, ivásra, kenőcsök és szagos folyadékok eltartására használtattak, mintegy 30 különféle ily mű-nevet találunk a görög írónál; s hol vannak még azon készletek, melyekben különféle száraz termékeket tartottak, vagy melyeket mindennapi házi czélokra, például a sütésre-főzésre vettek igénybe? — melyekbe kedves halottaik hamvát rejték örök nyugalomra!?

És mégis mindezen sokféleség mellett ki merné állítani, hogy az említett edényeket nem lehet azonnal eredetükre nézve megkülönböztetni, találtassanak bár saját hazájuk földjében, vagy külföld régiségtáraiban, vagy akárhol a világon, egészben, vagy töredékekben!?

Ha magát az alakot, a finom anyagot és a páratlan könnyűséget vevén tekintetbe, már annyira feltűnök e remek művek, hogy így is történelmi jelentőséggel bírnak: mit mondjunk azon eredeti modorú és a korszakok jellemzéseivel bíró színezett ábrázolatokról, melyek rajtok majd mindig láthatók; mit a jellemző felírásokról és az előforduló festők neveiről! — A mythológiában, a nemzeti történeti irodalomban, a hőskölteményekben és a nép harci és házi életében alig van tárgy, melyet e díszedényeken nem találunk, és melyeket gyakran csak

egyedül ezen rajzokból ismerünk. És mind ezek után mernők még állítani, hogy ezen két nemzetnek agyagművi nyilatkozatában nem látjuk nemcsak művelődési történetét, de egyáltalán életviszonyait is?

Hogy a rómaiak ceramikája a szomszéd, előbbre haladott népekétől nagyon is eltért, alig kell hosszasan bizonyítanom. Míg közönséges edényeik, bár nagyon czélszerűek, egyszersmind nagyon egyszerűek is, egyedül az úgynevezett terra sigillatafélék, — mert vörös, fényes szintiek — tesznek némi kivételt. Akárhol látjuk ezen könnyen felismerhető csinos műveket, kizárólag egyenlő alakjaikkal, ugyanazon cifrázattal, a vadászatok, állatok, istenek, növénydíszek ismétléseivel, a tojás-bottagú stereotyp párkányzattal, bizonyosak lehetünk, hogy római földön állunk.

Midőn így egyes vonásokat hozunk fel a művészet történetéből, lehet-e azokat az embereknek történetétől, azok műveltségi emelkedésétől vagy alábbszátásától, az élet szükségseitől stb. elválasztani? Avagy mi maradt az ő egyiptomiak, a csodáson képzelődő mexikóiak, az eszélyes ázsiai vezérnépek, főleg pedig a legfinomabb izlésű görögök, a kora iparú etruriaiak és ezeknek utánczói — a világhódító rómaiak történetéből inkább reánk, a mit kézzel foghatunk, a mi egykori létüket tagadhatlanul bizonyítja, mint épen agyagműveik? Vagy talán nem is érdekelnek bennünket a rómaiak nyomai Pannoniában, holott épen az ő előbbi ittlétüknek köszönhetjük, habár csak közvetve is — európai műveltségünk nagy részét, — míg más nemzetek még mai nap is a barbarkor gyermekded állapotából alig emelkedtek ki!

Mily csekély az, a mit például a rómaiaknak Pannoniában szervezett védelmi rendszeréről, a mit azon út- és várhálóról tudunk, mely foglalásaik alapját tevé és azokat biztosítá. Az árkokat a haladó gazdaszat már régen behúzta vagy elánsztotta, az írásos köveket már az elmúlt századokban beépítették, a házak alapjait fölszedték; csak itt-ott találunk egy darab párkányos vagy válús cserepet, vagy a még ma sem elért, évezredig vízzel és léggel daczoló két négyszög-lábnyi téglákat; és ha ezeken ott állnak a legiók bélyegei, melyek talán más tájon is előfordulnak: nemde hogy azon legiók ittlétét, egykorúságát,

telepjük kiterjedését, azon házak vagy erődök, melyeknek ezen agyagművek valamikor részletei valának, egyszerre való építtetését és egy rendszerbe való szükségét is bebizonyíthatjuk!

Hogy a Legio prima Aduitrixnak főhadiszállása Ó-Szőnyön volt, azt téglái bebizonyítják, hogy a secundae Ó-Budán keresendő és egész a Drávaig terjedtek ki egyes kisebb osztályai, a tégláktól tudjuk. Hogy a legióval a pannoni ősnépek közül való BREVCVS-ok III. IV. V. cohorsai Ó-Budán, sa IV. és VII-ik a baracsi (Fehér m.) pusztán állott várban feküdtek, egyedül a téglabélyegekből olvashatjuk. Hogy a QVADRIBVRGVM több, négytornyú erősített tábornak közös neve volt, tanusítják a báni (Baranya m.), baracsi (Fehér m.) rákosparti, (Pest m. az ördögmalomnál) és sárisápi (Esztergom m.) téglák. Hogy a váracsok építtetéséhez, mint mai nap is, messziről hozták az anyagot, megtanuljuk az OFARNVR-SICINIMG bélyegű téglákból, melyeket a győri Fernbach-féle ház alapjaiban és a verőcezei (Nógrád m.) erődben találtak.

A CARISTRB, LVPICINI, FRIGERIDVSPDVX bélyegű téglák a dunamenti kis várak rendszerében, azok némelyikének egyidejűségéről tesznek tanuságot, és egy eddig ismeretlen főhadiparancsnokot ismertetnek meg. Hogy a LEGXIII, Legio XIII. Gemniának feladata volt a marosparti várak építtetése és védelme, kitűnik a Német-Csanádon (Torontál m.) és Bulcsón (Krassó m.) talált téglák bélyegeiből, és némi ösztönül szolgálhat, hogy a nevezett folyó mentiben a többi erődöt is fölkeressük.

Hogy Curta római telep csakugyan Nyerges-Újfalu (Esztergom m.), valószínűnek tetszik azon CURTA bélyegű téglanyomán, melyet a hegyen létezett vár árkaiban találtam.

De felhagyván a katonai dolgokkal, nem érdekes-e a római kereskedelmi, társadalmi, népközi viszonyokat is egy kissé bővebben ismernünk? Mily meglepő látni, mennyire kiterjedt a szép terra sigillata-medencézekkel való üzlet az egész római birodalomban, midőn például az egy CINNAMVS-tól talán Arctiumban készült tálak épen úgy előfordulnak a paksi (Tolna m.) Gyürky-féle szőlőben, mint Schleitherniben Schaffhausen mellett, és Amiensben Franciaországban! —

Ezen edények izlésteljes díszítményeik, finomságuk, és a rajtuk látható féldomborad alakzatok miatt még magukban a töredékekben is, melyek gyakran és mindenütt, hol rómaiak székelték, előfordulnak, nagyon becsesek. Így a luxemburgi kertben, Párisban találtak egy töredéket, melyen egy fa-lábú ember ábrázoltatik; egy Ó-Szönyőn kiásott másik cserépen oly kötéltáncos² mutatványt látunk, melyhez hasonlítva Blondin annyira bámult hajmeresztő ügyessége, csak merő kontárkodásnak tekinthető.

Nemde, hogy mennyire örvendünk, ha egy középkori honi műemléken a faragónak, a festőnek nevét fölfedezzük, és vele műtörténetünket gazdagíthatjuk? Miért lenne tehát kevesebb érdekes, ha egy-egy 15 száz év előtt, talán hazánkban élt római figulus-t tudunk fölfedezni?

A SEXTVS, REGALIS, CRVMMVS, BORILLVS, IANVARIVS, LITOGEN, DOMITIVS, RESATVS fazekas-nevek, melyeket terra sigillata-tálakon és mécseseken találtam, talán még érdekesebbek, mint az VTERE FELIX, FORTIS, CRESCES, jó kívánatokat és tulajdonságokat hirdetők; nem is említvén azon pompás újévi köszöntést tartalmazó mintákat, melyek a nemzeti múzeum becses tulajdonai.

Ezeknek előadása után azt kérdezzük, mi köze mindezeknek a honunkban élt barbar népek írástalan, és gyakran igen durva cserepeivel? — Erre azt felelem: nézzük csak, vajjon nem birnak-e a mai, honi, magyar vidéki edények majdnem ugyanazon alakkal, ugyanazon czifrázattal, ugyanazon sajátságokkal, u. m. sárga mázos lábasaink, zöldesfehér kaeskaríngókkal díszesített közönséges tálaink, kirivóan színezett fehér tányérajaink; zörgő, az üres fogantyú csöcsével is kínálkozó korsóink, cserép szűrőink, hűtő természetű feketés kancsóink, tejes köcsögeink, melyek nekünk, épen mindennapiságuk miatt föl nem tűnnek, a külföldi figyelőket azonban már régen lebilincseltek dunaparti vásári kirakatinknál.

Igen jól tudom, mert hiszen évek óta figyelek e tárgyakra, hogy a hazánkban millióként előforduló durva, egyszerű és cifra régi cserépedények egy része hajszályira hasonló sok olyanhoz, melyek például már másfél század előtt Sziléziában találtatván, közölve voltak; hogy mind ezekkel megegyezők nem-

csak a szomszéd Cseh- és Morvaországban, hanem még a távol Dániában felásottak is. Ezek kétségtelenül egy nagy kiterjedésű, egyenlő művészetű nemzetre mutatnak.

De sok olyan régi edény is van hazánkban, és pedig különféle vidékeken, melyhez hasonlót a szomszéd országokban hiányában kerestünk. Nemcsak hogy a durva és egészen kezdetleges kísérletekre mutató szilagy-somlyói fazekak és nagyszemű kavicscsal kevert agyaggútlák különböznek a finomabb, majd egyáltalán hengeres nyakú edényektől; nemcsak hogy az egyszerű fácskával vagy vesszővel rendetlenül összevissza karcolt simontornyai cserepek egy részén előforduló esetlen czifraságok elütnek a koronezói töredékeken mértani alakokkal remekül kivitt díszítménytől, és a csöcsforma bütykű és négy- vagy hatszögletű edények másutt csak gyéribben lelhetők: mint sajátlagosakat kell fölemlitenünk a diónyi nagyságú pilinyi bögrécskéket, az ottan találtkó hót, az agyagmintákat, a szarvakkal ékesített karimájú lapujtői bögréket, a hordónyi nagyságú, graphitmázú csurgóbántai öltönyöket, a medgyesintű, graphit-meanderekkel díszített érdi edényeket is, hogy hallgatással el ne mellőzzem a tolna- és baranya-megyei gyönyörű, finom edénykéket, melyek nemükben egyedüliek, és fehér zsinóros, karikákkal díszített hosszú nyakaikkal a barbár cserepészetnek legkittinőbbjei közé sorozandók.

Természetes, hogy itt a mélyen tisztelt hallgatóság azt kívánandja, miszerint mindjárt mind e cserepeket a különféle nemzetek közé, melyekről gyér írásbeli emlékeink homályosan egy-két sort írtak, be is oszszam, és így némi rendszert is meg-alapítsak.

Ámítóvá kellene lennem, ha ezen egykét évi agyaggyűjtés után többre vállalkoznám e néma tanúk segítségével, mint a mit a beszélő kutatók száz éves kutatói el nem érhettek. Többre becsülöm honi tudományos törekvéseinket, mintsem hogy olyan állításokkal merjek föllépni, melyeket talán már a legközelebbi évtized ernyedetlen kutatásával meghazudtolna.

Előadásom célja nem is az volt, hogy hazánk területén a legrégebbi időkben letelepedett nemzetek történetét határozottan körülírjam: hanem be akartam bizonyítani, hogy vannak eszközök, melyeknek kellő vizsgálata idővel meglepő eredmény-

hez vezethet, s a melyek elhanyagolásával az európai őstörténelmi törekvések igen érezhető csorbát szenvednének.

Ezen európai tudományos mozgalomban minden mivel hazafi igen könnyen részt vehet; sőt nincsen kifogás, mely ebbeli egykedvűségünket menthetné. Egy szem búza, igaz, hogy magában véve csekélység, de ha elvetjük és műveljük, évek mulva mérőket arathatunk utána. Egy igazság szintén nem képez magában történelmi rendszert; hanem egy életrevaló alapeszme, tovább és tovább fonva, valódiabb képét adja az őstörténetnek, mint a rendszerező bölcsészek legképzelgősebb áltételei, vagy, a regényírók legidylliebb költeményei az emberiség gyermekkori életéről; mert emezek csak eszményképeknek leírásai, amaz pedig kézzel fogható érvék fejlesztésén alapul.

Ha okszerűi gazdálkodásnak azt nevezzük, melyben egy szalmaszál sem vész el használatlanul: úgy a nemzeti kutatások legeredményesbjei azok, melyek a tudomány legcsekélyebb ágát sem hagyják parlagon heverni; mert valóban nincsen olyan párányi elem, mely a mindenségben fölösleges vagy nélkülözhetlen lenne.

Az agyagművek, valamint egyéb régiségek, gyűjtésénél és fentartásánál a legnagyobb baj az: hogy azok közönségesen nem a tudományosrendezett ásatásoknál jönnek napfényre, minthogy egyáltalán a napszámosok és földművelők bukkannak az efféle műtárgyakra, kik ritka kivétellel, megragudván, hogy a vélt kincs helyett csak csontokat és hamut találtak: az edényeket összezúzzák, vagy már a felásatás alatt igen mohón neki esvén a nedves földdel teli edényeknek, eltörik. Azért vajmi kevés esetben kapunk sértetlen, egész edényeket. Pedig mily könnyű, egy kevés gonddal és az általánosan elfogadott szabályok megtartásával, az agyagműveket jó karban kivenni a földből, vagy ha a föld nyomása, az esővíz és hólé szétázásuk miatti következtében már darabokban találtatnának, mily könnyű, sőt mily érdekes és háladatos azokat a tudományos vizsgálat számára összeállítani és a hiányokat rajzban pótolni!

Hiszen egyáltalán a mester nem az, ki csak valami ép, tökéletes művet képes bírálni, és arról tudományosan értekezni;

sokkal nagyobb jártasság kell ahhoz, hogy egyes töredékekből az egésznek alakját, korát, hazáját, művészi becsét meghatározhassuk. Az agyagművek, mint emberi művek, tényezői az emberiség történetének is; az alakok, czifrázatok, összeesnek a fémeszközök alakjaival, díszítményeivel; és bár eddig nem voltunk képesek ezen, csak rövid idő óta kezdett tanulmányoknak egész horderejét méltányolni: mégis be kell következni, és pedig nem sokára, azon időnek, midőn szórványos kutatásainkat rendszerezni fogjuk, és midőn azon megmérhetetlen sötét térben egyes pontocskákként fognak a folytatott régiségi kutatásoknak eredményei vezéricsillagokképen fényleni.

Ne gondolja tehát senki, hogy fölösleges vagy nevetséges az ősi agyagműveket vagy azok töredékeit nagyobb gonddal gyűjteni, lerajzolni, összehasonlítani, kiadni. — Midőn elszomrodva kell visszaemlékeztünk arról, hogy századok óta mennyi fémkészlet veszett el beolvasztás, összetörés által, és mennyi vitetett ki a külföldre; midőn más, gyakran a legérdekesebb felirású műemlékek évezred óta a házak alapjaiba vagy falaiba beépítettek; — érintetlenül és hamisítatlanul maradtak meg számunkra az anyaguk miatt megvetett, a barbár díszítés miatt lenézett cserépek, mint az emberi nem legősibb² iparának vagy művészetének nyomai! — Igaz, hogy ezen, többnyire csekély darabok elszórt, s eddig érthetetlen betűk; de mégis betűk, melyekből idővel sikerülni fog az összes európai archaeológiának érthető szavakat összeállítani; és hogy ezen nagy és fontos munkára az összes művelt magyar közönség is hivatva van, sőt kevés nemzet inkább, mint mi — mert alig van Európában terület, hol hosszabb ideig és ismételve majd minden népvándorlási elem ide-oda hullámozott, és mivel alig van ország, melyben több ilyesféle régiségek találhassanak, mint épen hazánkban. Ez benső meggyőződés; és hogy ezen dicső versenyben tetteges részt vegyünk, egyedüli óhajom! A kezdet megvan, a részvét napról napra növekszik minálunk is, s a meglepő eredmény biztosítva leendő, ha a szokott lelkesedést a kevesebbé szokott kitartás ápolandja!

RÓMER FLÓRIS.

Könyvismertetések, bírálatok.

VIII.

„Pázmány Péter és kora.“ Irta Frankl Vilmos. Első kötet,
1870—1871. Pest. 1868. Kiadja Ráth Mór.

Jelen munka, úgy értesültünk, négy kötetből fog állni. Az előttünk fekvő első rész Pázmány születésétől a nikolsburgi békéig terjed, s szerzőnek terve szerint nemcsak biographiai, hanem kortörténet is, a mennyiben Pázmány, kivált 1616. óta minden nevezetesebb politikai eseményeknél döntő fontosságú szerepet játszott. Szerző öt évig dolgozott e művén, a mi nem is sok, ha a felkutatott, legelőször használt adatok halmazát tekintjük. Alig van magyar író, kinek bűvárkodása geographiailag nagyobb térre terjedett volna. A bécsi magy. kancellária, a budai kamarai, az esztergomi primási és több megyei és városi levéltárakon kívül Rómában és Florenczben is kutatott, hol a követi jelentésekben valódi kincsek vannak letéve történetünk felvilágosítására. Frankl fáradozása folytán sok dolgot helyesebb, teljesebb világításban látunk, sokról pedig általa veszünk először — és pedig a legapróbb részletekig menő — tudósítást.

A kor, melyet szerző fest, megérdemli a szorgalmat, a fáradságot. Nagy idők, s az előtérben két nagy ember: Pázmány Péter és Bethlen Gábor. Az egyik a még izzó, a küzdelem hevében szikrázó szellem, példánya ama „Compagnia di Gesu“-nak, mely, Ranke szavaival élve, a protestantismust az Alpok tövében megállítá, és Európa közepéig visszaverte: a másik, a már lehűlt politikus, ki a biblia mellől szemét Hunyady Mátyás-féle tervekre függeszti; mindkettő azonban, a jezsuita úgy, mint a fejedelem, az író, mint a hadvezér — magyar volt, ama nemes vonással jellemében, mely nemzetünket Európa népei közt oly rokonszenves jelenséggé teszi.

Pázmány küzdése Magyarhonban — mint szerző igen helyesen megjegyzi — csak része volt ama nagyszerű harcznak, mely a régi és új vallás hívei közt Európaszerte dühöngött. Midőn ő fellépett, a koczka határozottan a katholicismus javára kezdett fordulni. A pápaság nemcsak közelében nyomott el minden ellenkezést, nemcsak Német- és Lengyelországban aratott diadalokat, hanem még Svédország visszafoglalására is gondolhatott. A vérmes remények ugyan nem teljesültek mind: de tény az, hogy a hitújítás terjedése megszűnt. A 17. század eleje óta a protestantismus nem nyert többé tért a katholicismus rovására, míg ez Helvetiában, Németországban, Németalföldön és hazánkban roppant előmeneteleket tett, mit főkép a jezsuitáknak köszönhetett, kiknek munkásságát lehangosabban elleniknek mérges gyűlölete hirdeti. E rendkívüli testület, melyhez fogható fegyelemre nézve csak Lykurg társadalma volt legridegebb korában, legnagyobb, legmaradandóbb diadalmait a szellem fegyvereivel vívta ki. A hol a nyers erőhöz folyamodott, — és folyamodott, ha tehetette, — sikere ephemer, diadala nem tiszta volt. Működését szerencsésnek vagy szerencsétlennek lehet tekinteni az emberiségre nézve: de bámulni kell az erőt, melyet e szerzetesek kifejtettek, s közöttük Pázmány, mintegy óriás, párját ritkítva magasodott ki.

Szerző jelen kötet első könyvében kiválólag Pázmány hitértői és irodalmi működésével foglalkozik. Polemicus iratai a protestánsok ellen, melyek ekkor — 1602—1616. közt — megjelentek, mai napig is a leghatalmasabb magyar prózát képezik. A viták tárgya, modora, most már alig érdekel bennünket. A protestantismus csak úgy tekintélyekre hivatkozott, mint a katholicismus, s a küzdő felek, szentirási és szentatyai idézeteket olvastak egymás fejére, mintha csak tügyvédeket hallanánk, kik paragraphusaikat citálják.

Egy egész irodalom támadt, mely — tisztelet a kivételeknek — csak körmönfont gorombaságai által képes az olvasó figyelmét egy perczre lekötni, és ajkaira mosolyt csalni. De Pázmány műveit még most is élvezettel olvashatni. Meg lehet támadni az alapokat, melyekből kiindul, de következtetéseiben alig fog valaki hibát találni. Az értelmi gyönyörnek sajátosságos nemével követjük vas logikáját, melylyel ellenfeleit diribre-da-

rabra tördeli, és pedig oly magyarsággal, melyet csak akkor méltánylunk kellőleg, ha mellette azon kornak más emlékeit, teszem Bethlen Gábornak deák phrasisokkal föleresztett, izléstelen, numerusnélküli prózáját olvassuk.*) Pázmánynak geniális fordulatú, képdús nyelvében, sokszor humorizáló modorában van valami Shakespeare-szerű; gorombaságában is annyira különbözik ellenfeleitől, mint Lear király egy szitkozódó halku-fártól.

Szerző kevésbbé méltányolja — legalább e kötetben — Pázmány irodalmi működését. Műveinek kivonatai után némi általános, keveset mondó megjegyzést tesz: de már az államférfi alakját tisztán kidomborítja. Még e kötetben nincs alkalma szerzőnek véleményét összefoglalni; nekünk azonban ügylászik, hogy Pázmány mint politikus, mindent alárendelt a katolicizmusnak. Először jezsuita volt, azután magyar: de hasonlót cse-ekedtek ellenfelei is, kivéve Bethlen Gábort. Azon korban a vallásos érdek minden más eszmét háttérbe szorított. Hasonlított a nemzetiségi lázhoz napjainkban, csak hogy a vallási eszme lehatott és öntudatosan működött oly rétegekben is, melyekben a fajkülönbséget csak ösztönszerűleg érzik. A katolikus szemethünyt a Habsburgok túlkapásaira: mert hitét védték, és diadalra segíték; a protestáns kész volt harácsot fizetni, magát a török által kutyáztatni, s neki, bár álnokságát ismerte, meghódogolni: csak hogy pápistaság ne fertőztesse be templomát. „Inkább Allah, mint berdó!” igen szokásos nyilatkozat volt. Azonban másutt is így történt. A francia katolikus liga Parma spanyoljaira támaszkodott, míg a hugenották angol és német zsoldosokat hívtak szerencsétlen hazájukba.

Frankl őszinte sajnálattal constatalja e hangulatot: de e becsületére váló érzelem némileg csorbitja objectivitását. Nem akarja hinni, hogy Pázmány csakugyan azt mondta volna: „Inkább pusztúljon el az ország, sem mint protestánsná legyen!” Pedig ha valami, úgy e nyilatkozat be van bizonyítva, melyet Pázmány maga elismert, és a vita csak a körül forgott: vajjon az egész országról, vagy csak a primási jószágokról, és mily s z a v a k k a l mondta azt? Szerző a szavakat ostromolja: valósággal azonban,

*) Ám Magyar Istvánt, Szenczi Molnár Albertet sat. styl tekintetében is méltóan megilleti a pálma Pázmány mellett. Szerk.

mint minden jelenkori olvasót, az a hangulat bántja, mely ily szavakra fakadhatott. Én megvallom, e vita hevében mondott szavakért Pázmányt kárhozatni nem tudom, sem jellemének küönös vadságára következtetést belőlük nem vonok. Nem mondta-e Széchenyi az ötvenes években: „Veszszén el inkább az akadémia, semhogy megszűnjék kizárólag magyar lenni!” Pedig a higgadt hazafiság méltán kérthette volna: nem veszünk-e sokkal többet, ha egészen árván hagyjuk a nyelv ügyét, mint ha egy kissé megtűrjük mellettünk a németet, melyet kedvező fordulat tal ismét kilökhettünk? De ki gondolt akkor erre, és ki merné Széchenyit kárhozatni? Szenvedélyes, izgatott időben sok megbocsátható, sőt épen a jellem kifolyása, a mit később mint czél-szerűtlen túlzást mellőzni vagyunk kénytelenek.

Egyébiránt szerző korántsem ir apológiát Pázmányra és a katolicismusra. Habár néha nagyon is meglátszik, hogy kath. pap, mégis az egész vastag kötetben ítéletet, mely a protestánsokra tényleket fogna, egyet sem, mely a katolikusokkal szelidebben bána, mint épen megérdemelik, igen-igen keveset fogunk találni. Sokan lesznek, kik ezt alig fogják elhinni az előszó után, melyben szerző határozottan kath. világnézetet vall. Nem szeretem ugyan a dogmaticus vallomásokat, s legjobb, ha a történeíró minden tekintetben háttérben marad: de azért hibának nem tarthatom, míg az objectiv felfogáson csorbát nem ejtenek. A történetíráshoz nem az indifferentismus közönye kell, hanem a bírónak pártatlan nyugalma; s valaminth nem kell megtagadni a nemzeti érzést, úgy szintén nem kell levetni a vallásos meggyőződést sem. Soha senki oly szépen nem írt a jezsuitákról mint Macaulay, és a spanyol inquisitionnak valódi természetét, — hogy az államintézmény volt, mely a vallást az állam szolgájává tette, és nem megfordítva, a protestáns Ranke emelte ki legtisztábban. És ebben semmi csodálni való nincs. Azon speculativ tételek, melyek felett katolikusok és protestánsok vitatkoznak, nem születtek azon szürnyűségeket és viszsáságokat, mellyeket fellázadt érzésünk kárhozatni kénytelen. Bármily buzgó protestáns vagy kath. legyen is valaki: ha nem bornírt ember, nem fog szépitgetni tetteket, melyek saját vallásának tana ellen történtek. A transsubstantiatióban hihet valaki, anélkül, hogy Catesby vagy Fawkes legyen, és löporösszeesküvése-

ket koholjon, s a praedestinatio tana nem parancsolja, hogy az ember papokat heréltessen ki, mint nálunk, vagy barátfülekből nyaklánczot viseljen, mint Franciaországban történt. A Bertalan-éjt a catholicismusnak, a aeroghedai vérfürdőt, vagy Stafford halálát a protestantismusnak tulajdonítani, csak oly nagy egyűség, mint ha valaki a septemberi gyilkosságokat vagy a convent úrült kegyetlenségű határozatait a szabadságnak róná fel hibául. Vakdüh, szenvedély, és nem vallása vitte rá a katolikus Clémenst, hogy III. Henriket ledöfje, s a hugenotta Poltratoszt, hogy Guise herceget orozva lelőjje.

Azonban van egy finomabb neme is a részlehajlásnak, mely nem kohol és titkol el tényeket, nem csapja arczúl az igazságot, de rokonszenvéhez képest erősebben színezi a fény- vagy árnyoldalakat; mely örömebb hisz el minden jót, és nehezebben minden roszt az egyik pártról mint másikról, mely az egyiket sújtja mint szerető apa, a másikat pedig mind irgalmatlan bíró. Ily részrehajlással vádolják, és pedig méltán, Hume-ot, s ily vád alól F. művét sem lehet teljesen feloldani. Eddig minálunk e hibában leginkább a protestáns közvélemény — nem mondom történetírók — szenvedett(?), és ismertem embereket, kik nem akarták hinni, hogy Rákóczy a szabadsághős, pápista volt. Épen nem volna szerencsétlenség oly munka, mely tüzetesen kimutatná, hogy nemcsak a protestánsok küzdöttek a magyar szabadságért. — A tudomány csak nyer, ha valaki a protestantismus érdemeit nyelvünk körül méltányolva, Pázmányra mutat, ki a magyar prózát megteremtette; Bethlen Gábor után a költő Zrínyi nemes alakjára, Tökölyi mellett Zrínyi Ilonára utal, és kiemeli, hogy Rákóczy, Bercsényi, Bottyán, a legkeményebb kuruczok, buzgó katolikusok voltak, kik skeptikus századunkban alig kerülték volna el — legalább Rákóczy nem*) — az ultramontán nevet. Mindazonáltal az ily mű, melynek önmagán kívül eső célja van, elveszti

*) Igaz, így — élte végén: grosboisi, rodostói magányában; de nem itthon, a hatalom polczán, vezérlő-fejedelem korában, midőn a protestánsok vallásszabadságáért harczolt, elfoglalt templomaikat visszaadta, sok helytt újakat engedményezett sőt építtetett nekik, udvarában, gyóntatója mellett, kálvinista prédikátort tartott, a jezsuitákat az országból kikergette, számos plébánost tömlőczre hányatott, sat.

azon objectivitást, mely csak a történetek hű fixirozását tartván szemelőtt, minden történeti munkának legnagyobb becsét képezi. Sietek azonban megjegyezni, hogy Frankl művében csak négy helyet találtam, mely — csekély felfogásom szerint — e szempont alá esik. Egyet, hol Pázmány szeuvedélyes nyilatkozatát clsimitni igyekszik, már említettem; másutt a jezsuiták érdemeit emlegetve, nagy hibáikról csak e szavakkal emlékezik: „hibáik is voltak, mint minden emberi intézménynek.“ Az 1619. országgyűlési protestáns gravameneket ezáfolja, míg a katolikusokét szónélkül hagyja; és végre Bethlen Gábor jellemzéséből, — ám-bár nincs egy vonás sem, melyet a kritika megtámadhatna — mégis hiányzik a teljes hűség, mert míg hibái a valóhoz képest erősen szinezvék, addig erényei csak amúgy melleleg érintetnek. Szerző nem tartja Bethlent a szó nemesebb értelmében nagynak. Igaza volna, ha a nagyság nem a szellemi erőben, hanem a kedély jóságában, a jellem tökéletes tisztaságában feküdnék. Felfogása nemes, humánus léleknek tévedése; de mégis tévedés, a melyszerint — hogy hasonlattal éljek — a bárány volna az állatok királya, és nem az oroszlán.

Magából e felsorolásból is látszik, hogy épen nem egyoldalú mű fekszik előttünk: mert a teljes pártatlanság ellen való vétkek sem nem számosak, sem nem fontosak. Sőt foglaltatik művében egy állítás, melyet, bár igen közönséges a protestánsok közt, de buzgó katolikustól épen nem vártam volna. Szerző a protestantismus elterjedésének egyik okául a nemzeti rokonszenvet tartja, mely a németellenes vallásban függetlenségének egyik garantiáját látta. Ez — csekély véleményem szerint tévedés. A magyarság és protestantismus közt semmi akaratos kapcsolat nem vala. Mellőzve azt, hogy a vallásos eszme azon korban a főczél volt, és semmi ok sincs hinnünk azt, hogy csak minálunk volt épen eszköz: a tősgyökeres magyar esiki székelyek és jászok a régi hitnél maradtak, míg a reformatiónak első hívei hazánkban az erdélyi szászok voltak. A protestantismus a XVII. században a nemzetiség és szabadság véd-bástyájává vált: de nem kell feledni, hogy midőn elterjedett, a német még nem üldözte, sőt német vezérek, a Svendik, Rueberek sokat tettek előmozdítására. Ellenben Verbőczy és Martinnuzzi azon kevés magyarok közül valók, kik auto da fē-kat

gyűjtattak, a nemzeti pártnak főemberei voltak ; míg a protestantismus bajnokai : Thurzó Elek mindig, Nádasdy Tamás többnyire Ferdinánd király részén állának ; és később, Miksa korában a katolikus Báthory István képezte az ellenzékét, míg az unitárius Békes Gáspár a bécsi kormány védenceze volt. A reformátorok mindenütt felkarolták a nemzeti nyelvet, mert a lelketlen formalismussá süllyedt régi hittet szemben az embereket felvilágosítani, capacitálni törekedtek.—

Szerzőnek irálya egyszerű, világos, történeti : csak némely szórendi magyartalanságok maradhattak volna el. Compositiója igen helyes, tudja mit hol kell elmondani ; sőt még némely ismétlései is, mint Pázmány viszonya az újvári őrséghez, Balásfy irodalmi munkássága, bár magukban véve hibák, de ily nagy müben az olvasó emlékezetét gyámolítván, nem rontanak. Elbeszélésében nem annyira rabja okmányainak, mint Szilágyi a Rákóczyak korában, de mégsem tud még rajtuk teljesen uralkodni. A külföld nagy történetíróinál a legritkább esetek közé tartozik, ha leveleket, okmányokat közölnek egész kiterjedésben vagy kivonatban. Inkább actióban mutatják fel a tartalmat, mint kivonatban, mely, Frankl élénk nyelvén is, mindig némileg vontatott olvasmányt nyújt, a nélkül mégis, hogy a tárgyat kellőleg felvilágosítaná : mert ily modor mellett az író nem csoportosíthatja szabadon adatait, nem is adhatja meg rajzainak az élet eleven színezetét. Csak a Homonnay-féle mozgalmakra hivatkozom, melyeknél a szerző, tömérdek adat mellett épen a főkérdést hagyja megfejtetlenül : miért g y ü l l ö t t é k annyira a felső megyék az erdélyi praetendenst ? Az olvasó ugyan a felhozottakból körülbelül kitalálhatja az okot, hanem épen a fejtörés, a combinatio, a mi a történetírónak lett volna dolga, csökkenti a mü élvezetét, melyet történeti müttől jogosan megkívánunk. A történetírónak feladata teljes képet adni, és minden kérdést már előre megoldani, és nem az olvasóra bízni, hogy a helyezetet, a mint tudja, magának kifesse. Nem mondom : sohasem szabad leveleket közleni, mert néha épen azok festik leghívebben a situatiót : de azon esetek aránylag igen ritkák. Általános szabályt felállítani e tárgyról lehetetlen. Lapról lapra kellene mennünk, hogy kimutassuk, hol járt el szerző helyesen, izléssel, s hol hibázott — legalább véle-

ményük szerint. Annyi azonban bizonyos, hogy némely czélszerű rövidítés és összevonás csak emelné a munka műbecsét.

Még sokat lehetne írni Frankl művéről, de az túlmenne e rovat határain. Teljes irodalmi méltatása amúgy is csak akkor lesz lehetséges, ha a mű befejezetten fog előttünk fektüdni. Én itt leginkább azt emeltem ki, a mit hibának tartok, vagy a mit mások — talán tévesen — hibának tarthatnának; mindazonáltal annyit már most is kimondhatni vélek, hogy a mű történeti irodalmunk színvonalán áll, s a benne foglalt tudomány, styl és conceptionál fogva maradandó nevet biztosíthat szerzőjének.

PAULER GYULA.

T Á R C Z A.

— A Magyar Történelmi Társulat júniusi választmányi ülése e hó 4-kén d. u. 5 órakor, Horváth Mihály elnöklete alatt, szépszámú választmányi tagok s hallgatóság jelenlétében következőleg folyt le:

1) A jegyzőkönyv hitelesítése után Pesty Frigyes jelenté, hogy a társulatot májusi választmányi ülése óta tetemes gyarapodás érte, a mennyiben hét új alapító tag lépett be, mindnyájan 100—100 frtos alapítványt tévén, u. m. gr. Andrássy Gyula, gr. Festetics György, Lónyay Menyhért, gr. Széchenyi János, gr. Széchenyi Imre és Dénes, Ebergényi Sándor és Görög Gyula urak; az utóbbi évdíjas tagból lett alapítóvá. Azonkívül évdíjas tagokul is 12-en jelentkeztek, köztük Finály Henrik az erdélyi múzeum titkára, Hatala Péter egyetemi tanár, Vitál Alajos kir. táblabíró sat. Mind a 19 új tag örömmel és egyértelműleg elfogadtatott. Pénztárnok úr ezután jelenté, hogy a legközelebbi ülés határozatából szétküldözött körlevelek folytán a jövedelmi hátrálékok napról-napra folynak be, úgy hogy a 75 alapító tag közül még csak 6, a 656 évdíjas tag közül pedig 1867-ről 39 van eddigelé hátrálékban; biztosan remélhető azonban, hogy rövid napok mulván ezek nagyobb része is megfelelőend a várakozásnak. Az alapítványi tőkéken kívül kamatozás alá el van helyezve a társulat részére 3250 frt.

2) Titkár felolvassa sz. k. Kolozsvár városának f. é. május 20-án 1454. sz. a. a Magyar Történelmi Társulathoz intézett levelét, melynek

a hazai tudományos művelődés hön táplált érdeke által sugallt s honfiúi melegségtől áthatott soraival Erdély lelkes fővárosának képviselöte felhívja a társulatot : tartaná jelen évi vidéki gyűlését városuk falai között.

A beces levél egész terjedelmüleg ez :

„Tisztelt Történelmi Társulat ! Kolozsvár képviselő testülete és tanácsa teljesen fölfogva a Magyar Történelmi Társulat által föladatává tűzött cél fontosságát, s értesülve lévén arról, hogy a társulat ezen cél elérésére egyik leghatásosabb eszköznek tekinti a haza különböző vidékein évenként tartandó gyűléseket : közértelemmel és egyező szavazattal elhatározta felkérni a tisztelt társulatot, hogy legelső vidéki közgyűlését városunkban tartani sziveskedjék.

Mihez képest a városnak gazdag levéltárában létező történelmi adatok átvizsgálására s illetőleg felhasználására a legszivesebb készséggel kérjük fel a magyar történet-irodalom szakférfiát, kik előtt az erdélyi múzeum-egyesület s a helybeli főiskolák gyűjteményeit és Erdély több ősi családjának városunkban létező régi nevezetes levéltárait is az illető tulajdonosok — meggyőződésünk szerint bizonyosan hazafiúi készséggel — szívesen fel fogják tárni.

Városunknak a tudományos művelődés ügyéért mindig lelkesült polgárai szerencséseknek fognák magokat tartani, ha a tisztelt társulat legszivesebb ajánlatunkat elfogadva, legelső vidéki közgyűlésével épen Kolozsvárt fogná szerencseltetni.

Mélyen meg vagyunk győződve, hogy hazánk ünnepelt nevű tudományos szakférfiainak körünkben megjelenése csak erősebbé, csak szilárdabbá fogja tenni azon szellemi kapcsolatot, mely az anyahontól a századok súlyos csapásai által sokáig elszakadva tartott városunk lakosainak lelkét a szívünk mélyéből fölvirulni ohajtott egységes Magyarhaza közérdekeihez vonzotta és vonzza.

A tisztelt társulat tagjait őszinte szíves vendégszeretetünkről és céljai előmozdítására nézve minden tőlünk kitelhető intézkedés megtételéről biztosítva, azon reményben élünk, hogy szíves fölkérésünk ohajtott eredményt nyerend.

Kolozsvárott, május hó 20. 1868.

Szentkirályi Zsigmond m. k.
polgármester s képviselöeti elnök.

Lugosi Isván m. k.
képviselöeti jegyző.

Minden jelen volt élénk éljenzéssel fogadá a fennkölt szellemű ajánlatot, s a Magyar Történelmi Társulat örömmel ragadja meg az alkalmat, hogy első vidéki kirándulását Erdélynek annyi történelmi emlékekkel gazdag fővárosában tarthassa. Egyhangúlag elhatározottak, hogy sz. kir. Kolozsvár városának hazafias meghívása köszönettel elfogadtatik; az ott tartandó gyűlések szeptember második felére tűzettek ki, oly módon, hogy a tagok s e p t. 19-k é r e Kolozsvárra érkezvén, 20-kán tartassék az első összejövetel, mely az eszközlendő levéltárak kutatási rendjét sat. állapítsa meg; 21-k én ü n n e p é l y e s k ö z g y ű l é s, történelmi értekezésekkel, s a következő napokon a bűvárlatok. Hogy az odautazás megkönnyíttessék: az illető vaspályaigazgatóságok fel fognak kéretni, a tudományos czél iránti tekintetből az oda- és visszautazási díj felének elengedésére. Ezen s a többi szükséges intézkedések megtételére Horváth Mihály elnökle alatt Rómer Flóris és Thaly Kálmán v. tagok bizattak meg.

3) Thaly Kálmán tön jelentést a mult héten b. Nyáry Alberttal együtt tett hont- és barsvármegyei kirándulásáról. Átvizsgálták a kihalt Ráhoi Jánoky család Bagonyán, b. Nyáryék birtokában levő gazdag levéltárát, továbbá a Majláth családet Nagy-Kereskényen, a selmeczi kamaráét, s Bakabánya, Léva és Báth városokét. Tanulmányozták a kéméndi és bényi régi sánczokat, a csatai és zselízi kuruczvilági hídföket, a garam-vezekényi és windschachti csatatért, Bény, Varsány ó templomát, a lévai várat, Selmecz történelmi, régészeti és bányászati műemlékeit, gyűjteményeit, melyeket maga a kitűnő szivességű kamaragróf, b. Mednyánszky Dénes, társulatunk alapító és vál. tagja, továbbá Kachelmann János Selmecz helytörténeti bűváranak társaságában voltak szerencsések megszemlélhetni. Fölfedeztek ez útjokban (különösen a Jánoky és Majláth levéltárakban) 8 db eddig ismeretlen Árpádkori (1226-tól 1289-ig), s mintegy 70—80 darab Anjou- és Jagellokori okmányt, melyek némelyike nevezetes történelmi érdekű. Továbbá néhány XVI. századi magyar, egy török, és számos Rákóczy-kori levelet, a Jánoky levéltárban örzött nagymennyiségű XVII. századi magyar s latin okmányt nem is említve. Mindezeknek tudományos érdekéről bővebb jelentést fognak készíteni. — Szintén Thaly bemutatott még ez útjokból három magyar köriratú községi pecsétet: Léva (1604), Kecskemét és Körös városáét. A „Századok“-ban ismertette lesznek. Értekező végre gr. Zrínyi Miklósnak egy általa a budai kir. kamarai archivumban talált sajátkezü magyar levelének eredetijét olvasá fel. E

történelmileg ép oly nevezetes, stylistikailag gyönyörű levelét Zrínyi Csáktornyáról 1657. jan 27-ről írta, a lengyel hadjáratára készülő II. Rákóczy György fejedelemnek, s részben titkos jegyekkel, melyekre a fejedelem saját kezével írta megfejtéseiket.

4) B. Nyáry Albert olvasá fel a turíni olasz k. levéltár magyar történelmi kéziratairól írt értekezését, melynek kivált Masser venezei követ jelentéseiből kivont, II. Lajos királyunkat és udvarát, s az ország főbb méltóságait plastic jellemező részei, továbbá Ferrari Márk Antal naplójának ismertetése, Martinuzzi megöletéséről, a meglepő újság ingerével hatottak. Masser követi jelentései Budáról 1521-től 23-ig terjednek. Ferrari, Castaldo titkára volt, s egyike a lángeszű bíbornok Utyeszenich gyilkosainak. Egyébiránt a turíni irattár már az Árpád-korból is tartalmaz okiratokat, pl. Kálmán királyunk levelét Vitale venezei dogehez, az 1101-ik évből. Nyáry b. e. nagyérdékű értekezése szintén a „Századok“-ban látandó világot. Értekező a modenai codexekről is olvasott fel újabb tudósítást: minek folytán Horváth Mihály másodelnök úr kéretett fel ez ügyben cultusminister úr ö exejánál megtenni a további lépéseket.

5) Rómer Flóris mutatott be s magyarázott számos ritka műrégiséget a kő- és bronzkorból; ezek részint a nemzeti múzeumból valók, részint pedig Kelecsényi József úr által Nyitrában, Lehóczky Tivadar úr által Bereghben, Haan Lajos úr által Békésben s Marosi úr által Kis-Béren gyűjtettek. Rómer bemutatott egy koponyát is, melyet Bubics Ede úr — társulatunk tagja — 1842-ben a Fertőben, az állítólag ott elsüllyedt öt falu valamelyikének temetőjében talált, e temető körfalának alapjait is meglelvén. Bubics úrnak küldeményét kísérő jelentése Rómer által felolvasatván, a „Századok“ szerkesztőségének adatott át felhasználás végett.

6) Pesty Frigyes olvasá fel Csaplár Benedek v. tag levelét, irodalmunk egykori érdemteljes bajnoka Dugonics András élettörténetét érdeklő némely adatokat illetőleg. Egyszersmind bemutatta Csaplár úr által vett mását Dugonics Szász-Medgyesen 21. Maji 1768. a kegyesrend szegedi háza akkori főnökéhez Tapolcsányi Gergelyhez írt latin levelének. E Tapolcsányi volt az, a ki gr. Károlyi Sándor koporsója felett oly ékes beszédet mondott, hogy egykorúit öt Pázmány Péterhez hasonlíták. Csaplár úr Dugonics levelét, mint inkább egyházi érdekűt, a Magyar Sionban teendő közé.

Ezzel az ülés befejeztetett.

— **A Magyar Tudományos Akadémia** történettudományi működését ápril végeig kísértük volt. Májusban csak az e hó 18 iki ülés foglalkozott történelmi érdekű tárggyal, és ez I p o l y i A r n o l d r. tag, fényes közönség jelenlétében, ragyogó szónoklattal tartott emlékebeszéde volt, az elhunyt L o n o v i c s József érsek, mint m. tud. akadémiai tiszt. és igazg. tag felett. A kitünő gonddal és magas szellemmel írt értekezés az egész ülést betöltötte: de hallgatása ki nem fárasztott senkit. Nyomról nyomra követé ebben Ipolyi az ünnepeitnek életpályáját; művészi ecseteléssel jellemzé őt mint embert, mint hazafit, mint egyháznagyot, mint író, mint szónokot. Az üdvözülthöz teljesen méltó koszorút font a jeles tudós és szónok a dicsőített homloka köré, a ki nek márványszobra az értekező mögött volt felállítva. A nagybecsű emlékebeszéd Heckenast Gusztávnál külön lenyomatban jelenvén meg, s több hirlap által is mellékeltetvén: tüzetesebb ismertetésétől e körülmény fölment bennünket. Utaljuk olvasóinkat az említett kiadványra.

A június 8-iki ülésen P e s t y F r i g y e s értekezett „a temesi bántság ezen elnevezésének jogosulatlanságáról.“ Tárgyát a vasszorgalmú szerző, sokoldalú alapos vizsgálatok alá vévén: dönthetlen érvekkel, éles történelmi kritikával bizonyítja be előadása címében rejlt állítását. A tüzetes szaktörténelmi tanulmányozással írt jeles értekezés, mely Temes, Torontál és Krassó vármegyék multjára élénk világot derít, s közjogilag is emlékezetes, az Akadémiai Értesítőben nemsokára meg fog jelenni, s akkor részletesen is ösmertetendjük. Bejelentve volt még ezen ülésre T h a l y K á l m á n értekezése: „Gr. Teleki Mihály és Pápai János követsége Rákóczy részéről a landor-fejérvári szerdárhoz 1709-ben.“ De ennek megtartását a már későre járó idő miatt szerző máskorra halasztá; helyette most P. S z a t h m á r y K á r o l y rövid de alapos ismertetését olvasá fel A l m á d y I s t v á n naplójáról (1687—94), s egyúttal letev é az akadémia asztalára ezen az Apaffy- és Tökölyi-korra nézve beces adatokat tartalmazó napló eredetijét, mint Szathmáry ajándékát: köszönetet indítványozván a lelkes adományozó részére, a mit az akadémia egyhangúlag el is fogadott. — Szintén Thaly indítványára néhai Nagy István septemvir különösen hontörténeti tekintetben nagybecsű könyv- és kézírattára megvizsgálására az akadémia két tagot küldött ki, a könyvtárnokkal együtt, miután a boldogútnak fia hajlandó nevezett gyűjteményt az akadémianak kedvező föltételek mellett egészben átengedni; a minek

valósulása mindenesetre óhajtható volna. — A történelmi bizottság jún. 9-ki ülésén egyéb nevezetes nem fordult elő, mint hogy a főt érintett Almády-naplónak a Thaly-féle Tökölyi-naplógyűjteményben leendő fölvétele elhatároztatott. Így tehát nem sokára megjelenend.

— **Egy ismeretlen Corvin-Codex Rómában.** (Naplótöredék). Róma, július 17, 1867. A mai délutánt a Jézustársaság központi rendházában töltöttem. Örömteljes várakozással siettem ide, mert remélem, hogy nyomozásaim gazdag eredménnyel fognak megörvendeztetni. Pázmány mint jezsuita, később mint primás is sűrű levelezésben állott Mutius Vitelliscus jezsuita-generálissal. Nem kételkedem, hogy valamint Pesten és Esztergomban a generálisnak Pázmányhoz intézett leveleit föltaláltam, úgy itt Pázmány leveleit fogom föltalálhatni. Azonban a finom műveltségű generális Beck Péter azon leverő tudosiással lept meg, hogy levéltárunk évek előtt, a fenyegető politikai viszonyokkal szemben, a házon kívül biztosságba helyeztetett és nehezen megközelíthető. Mindazáltal megbizta a levéltárnokot, hogy adandó alkalommal igyekezzék kikutatni, lemásoltatni mindazt, a mi ezélmra nézve érdekekkel bírhatna. Felhatalmazott azonban, hogy könyvtárunk kincseit tetészem szerint használjam. Siettem élni az ajánlattal. A könyvtárnok bevezetett a könyvtárba, mely mintegy 30,000 kötetet foglal magában. A jó atya szinte kétségbeesett volt, midőn azon eredményre jutottam, hogy a könyvtárban közvetlenül ezélmra vonatkozót nem találok. Csak egy munka vonta magára figyelmemet. Ez a Jézustársaság egyes tartományai által szerkesztett, s nyomtatásban közzétett évi jelentéseinek gyűjteménye 1600-tól 1612-ig. Futólagos áttekintés után észrevettem, hogy e jelentések a magyarországi rendházak történetét s a rendtagok működését tüzetesen ismertetik. Miután pedig ezen gyűjteménnyel hazai könyvtárainkban nem találkoztam, fentartottam magamnak, hogy belőle némely jegyzeteket tehessenek.

Már távozni készültem, midőn a könyvtárnok egy más helyiségbe vezetett. Három szobát találtam, mintegy 7000, egyenlőn s diszesen bekötött kötetekkel megtöltve. Csupa válogatott munka. A könyvtár eredetéről a következőket hallottam: Karolina Ludovika spanyol infanszó és szász hercegnő gyűjtötte; ő Bourbon Károly Lajos, Parma, Piacenza, és Guastalla hercegnének leánya volt. Előbb egy szász

herczegnek neje, ennek halála után mesalliance következtében családjától elvált. Nyugtalan lelke utazásban találta kedvét. Gazdag jövedelmeit ritka könyvek, incunabulák, codexek, miniatürek gyűjtésére fordította. Utóbb Rómában telpedett meg és 1855-ben gazdag könyvtárát a Jézustársasúgnak adományozta: oly hozzáadással, hogy azon esetre, ha a Jézustársaságra nézve annak bírása bármely körülménynél fogva lehetetlené válnék, az az ausztriai császár birtokába menjen át.

Midőn egyes művészi miniatürekkel ékeskedő codexeken gyönyörködém, a könyvtárnok sugárzó arczczal elém helyez egy munkát. „Ez bizonyára érdekelni fogja önt, mint magyart“, mondá. Néhány pillanat mulva azon örömteljes meggyőződésre jutottam, hogy Corvin-codex van kezzeim között. Miután mohón átlapoztam, a következő jegyzeteket írtam róla:

A könyv Missale. Nagy negyedréti erős hártylevelekre van írva. Az első hat levél az egyházi naptárt tartalmazza. A hetedik levél a következő sorokkal kezdődik:

„In nomine domini 1469 Incipit missale fratri minor Sedm
consuetudine romane curie.“¹⁾

A 124-ik levél két, és a 125-ik levél első lapján három díszes kép van, melyek az egész lapokat elfoglalják. Az első szent Ferenczet, a második a gyermek Krisztust karjain tartó szűz Máriát ábrázolja. A harmadik kép Krisztust a keresztfán tünteti elő. A keresztet a kínzás eszközei veszik körül. A kereszttövénél koronás király térdel. Szájából szalag emelkedik ki, s rajta e szavak állanak:

„PIE IESVS MISERERE MEI.“²⁾

A királyi alak lábainál Mátyás czimere fekszik. Ebből következik, hogy az alak nagy királyunkat ábrázolja. Ezt megerősítik azon sajátzerü sorok, melyek a kép alatt olvashatók:

„Ego Mathias Rex Hungarie concessi hoc missale fratri Thome de Hungaria pro cuius obitu maneat pns liber in provincia qua claudit diem extremum.“³⁾

E sorokból kitünik, hogy Mátyás ezen misekönyvet bizonyosan Tamás magyarországi szent Ferencz-rendü szerzetesnek adományozta;

¹⁾ Azaz: „In nomine domini 1469 Incipit missale fratrum minorum Secundum consuetudinem romane curie.“ Magyarül: „Az úr nevében 1469. kezdődik a szent Ferencz-rendnek misekönyve a római egyház szokása szerint.“

²⁾ „Kegyes Jézus, irgalmazz nekem!“

³⁾ Azaz: Ego Mathias Rex Hungarie concessi hoc missale fratri

hihetőleg akkor, midőn az Magyarországból távozott. Erre látszik utalni a király rendelkezése, hogy Tamás atya halála után maradjon a könyv azon tartományban, hol ő életét végezi.

A könyv utolsó lapján a következő zárszavak olvashatók, melyek világot vetnek a codex írójára s az évre, melyben készült: „Anno domini Millesimo quadringentesimo Sexagesimo Nono finitus est presens liber per manus Georij Cathedralis et Institoris in Wyenna Deo gratia.“¹⁾

A könyv tehát Bécsben 1469-ben készült el. Gazdagon és ízléssel van írva; ékes iničiálék s egyéb díszítések sűrűn találhatók benne.

Kötése is dús. A vörös-bársony újabb eredetű, de az aranyozott kaptok, valamint a könyvtáblák szögletein és közepén alkalmazott tíz darab aranyozott ékítmény hihetőleg Mátyás korából maradt fönt, s igen díszes munka.

Arra nézve, mikép jutott e becses Corvin-codex a hercegnő birtokába, a könyvtárnok nem tudott felvilágosítást adni. Valamint érdekes kérdésként merült fel az is: ki volt azon Tamás atya, s mily viszonyban állott Mátyás királyal, a ki ily becses ajándéokra méltatta őt? E kérdéseket azonban meg nem fejthetve távoztam, nem kevésbé örvendvén az érdekes leletnek.

Frankl Vilmos.

— **Zrínyi Miklósnak egy ismeretlen levele.** A budai kir. kamarai levéltárban folytatott kutatásaim közben, közelebről Zrínyi a költőnek alább következő nevezetes levelére akadtam, az egykor Munkácson tartott R á k ó c z i - l e v é l t á r iratsomagai között. A levélben az évi kelet elmaradt, de a tartalomból kitűnik, hogy az 1657-ik évben kelt, és Erdély hősies fejedelmének II. R á k ó c z i G y ö r g y n e k szolt, a minthogy az itt ritkított betűkkel szedett, s az eredetiben titkos jegyekkel írt szavak fölé a megfejtések eme fejedelem kezével vannak írva. Már magában igen érdekes azon tény, hogy Zrínyi Miklós és Rákóczi György közt oly bizalmas viszony létezett, mely titkos irásjegyek megállapítását tette szükségessé. Lássuk immár a levelet:

Thome de Hungaria post cuius obitum maneat presens liber in provincia, qua claudit diem extremum. Magyarúl: Én Mátyás király ezen misekönyvet ajándékoztam magyarországi fráter Tamásnak, kinek halála után maradjon azon tartományé, hol életét végezi.“

¹⁾ Azaz: Anno domini 1469. befejeztetett ezen könyv György (kathedralis et institoris?) által Bécsben. Istennek hála.“

„Nagyságos Méltóságos Fejedelem!

Kegyelmes Uram!

Áldja meg Nagyságodat az Úr-Isten ebben az új esztendőben minden kívánságai szerint való jókkal, ellenségi ellen való győzelemmel, szüübül kívánom. Nagy kegyelmességgel irott levelét Monostorbúl 18. 10-bris, alázatossággal vettem, kibül hozzám való confidentialiáját is megesmértem. Engem, Nagyságos Uram, semmi üdö, semmi szerencse Nagyságod kötelességétül el nem fog vetni; de az én vékony erőm nem ad egyébre alkalmatosságot, hanem csak az jó kívánságra, kivel bizony valamikor lehet, megegyezik cselekedetem is, ha életem veszedelmével kellene is meglenni. — Az Nagyságod k o z á k o k k a l*) és másokkal egyessége, bizony dolog, az rosz magyaroknak és az udvarnak valóban nagy gondolkodást indított, s tudni való, hogy ha lehet: bizony minden mesterségekkel megátolják, — ha lehet; de az Úr Isten confundálja őket minden hamis mesterségekkel. — Tudom, Erdélyyel úgy cselekszik mindent, hogy minden történhető dolgokat megnéz, és provideál előbb Erdélyről.***) Az minemű levelet irt Nádasdinak: az mingyárt elküldte az udvarba; nem tudom mi volt, de lármájok van belöle, és félnek. Az Isten engedje, hogy Erdély által viradjon meg szegény magyarra!

Én pedig maradok Nagyságodnak mint kegyelmes uramnak

Csáktornán, 24. Januarij alázatos szolgálja

G. Zrényi Miklós m. k.“

A levél eredeti, egész ívre van írva, ívrétben, és sajátkezü írása Zrínyinek. T. K.

— **Eötvös emlékbeszédei.** B. Eötvös Józsefnek ,1839-től 1867-ig tartott emlék- és elnöki megnyitó beszédei Ráth Mór kiadásában, igen diszes kötetben megjelentek. Nem szükséges e magasztos szellemű, eszme- és érzelemdús beszédeket ismételnünk: ki nem ismerné azokat? ki ne tisztelné Eötvöst, mint egyik legkitünőbb tudományos és társadalmi szónokunkat? Igen lekötelezé azért a nemes báró a t. olvasó közönséget, midön e nagyhatású szónoklataival egy gyűjteményben megajándékozta. A közelebb lefolyt három évtized, s különösen nemzeti művelődésünk

*) Lásd Bolgárfalvi Sebessy Ferencznek, Rákóczinak a kozákokhoz járt követének naplóját. (Eredetije Hédervárott gróf Viczaynál).

***) Ekkor készült Rákóczi lengyelországi hadjárata T. K.

történelméhez nagybecsű adalékul szolgál a gyűjtemény, melyben hazánk legkitünőbb szellemi harczosai szerető gonddal, művészi tapintattal vannak jellemezve, s tudományos intézeteink működésének több mozzanatai genialis csoportosítással vázolja. A gyűjtemény két részre oszlik; a.) Emlékbeszédek, névszerint Kölcsey Ferencz, Körösi Csoma Sándor, gróf Desewffy József, Vörösmarty Mihály, Kazinczy Ferencz, gr. Széchenyi István, Reguly Antal, Szalay László és gróf Desewffy Emil felett. b.) Elnöki megnyitó beszédek. Tízszónoklat, melyeket a nagynevű szerző részint az akadémia, a Kisfaludy-társaság, s a magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűlésein mondott el, részint pedig a Kisfaludy Sándor tiszteletére Pesten (1843) tartott dalünnepen, az erdélyi múzeum megnyitási ünnepélyén, s a magyar írók segélyegylete alakító közgyűlésén. Újabbkori nemzeti fejlődésünk, haladásunk történelméhez megannyi becses kútfő. Ajánljuk azért e lélekemelő, gazdag gyűjteményt a magunk szempontjából is t. olvasóink figyelmébe.

— **Fraknó vára.** A herczeg Eszterházy nemzetség eddig Kis-Martonban őrzött dús levéltára, melyet nem rég külön cikkben ismertetett a „Századok“-ban Nagy Imre barátunk, a mult hó folytán Fraknó várába helyeztetett át. A szállító szekerek egész sora kívánta-tott meg ehhez. Most tehát a regényes fekvésű Fraknóvára egyesíti magában az Eszterházy herczegek gyönyörű és gazdag középkori fegyvergyűjteményét, családi képtárát, mükincseit és már archivumát is. Valóságos nemzetségi múzeum, a hol mindent együtt találhatni. Mi tehát a kis-martoni levéltár oda történt átszállításának csak örvendeni tudunk. Fraknó most annál inkább megérdemli az odautazást. Ez ódon sziklafészek még azon módon áll fenn, a hogy Eszterházy Miklós nádor a XVII-ik században felépíttette, s hadépítészeti tekintetben is érdekes. Számos régi bútor is van termeiben.

— **Rákóczi emlékiratai harmadik kiadásban.** II. Rákóczi Ferencz fejedelem nagybecsű emlékiratainak harmadik magyar kiadása néhány nap óta kapható Ráth Mórál, díszes nyolczadretű kötetben, a fejedelmi szerző finom rézmetszetű arczképével. A szöveget, a szerint, mint a második, Kugler-féle kiadásban volt, kijavítva, jegyzetekkel kísérvé, s Rákóczi tartózkodási helyeivel, végrendeletével, az erre vonatkozó levelezésekkel és a Tökölyi-Rákóczi-féle bujdosók törökországi sírfelirataival megtoldva, úgy pontos név- és tárgymutatóval ellátva, — a mi a könyv használatát tetemesen könnyíti — közlik

Ráth Károly és Thaly Kálmán, akadémiai tagok. Hogy e nagy keletdőségű könyvet minél többen megszerezhessék: Ráth Mór e harmadik jutányos kiadás bolti árát csak 2 frt 40 krra szabta, a mi, tekintve a kötet terjedelmét (XV és 376 lap), díszes kiállítását, továbbá a hozzá mellékelt címképet — valóban olcsó. Rákóczi emlékiratainak, a francia kiadásokat is ideértve, ez már ötödik kiadása.

— **Régiségek.** A római emlékekben annyira bővelkedő Pécs városában közelebről ismét két rendbeli lelet került napfényre. Az egyik a barátok utcájában fekvő Posz-féle ház udvarán, 8 láb mélységben találtatott, s római sírokból áll, melyekben fejfel keletnek fekvő csontvázakra, Antonius Pius császár pénzeire, egy kis gyöngyös aranyékszerre, egy rozslaette réz- és több cserépedényre akadtak. E sírok oldalfalai római, felhajtott szélű fedéltéglából, teteik pedig faltéglából készültek. A másik lelet néhai Kelemen kanonok házában történt, a hol is egy faragott mészkövel és téglával kirakott római kútra és vízvezetékre találtak, mely utóbbinak csövei szürkére égetett agyagból valók. Ugyanitt egy fal lebontásakor több, részint román, részint goth ízlésben faragott kődarabokat is leltek, melyek alkalmasint a pécsi székesegyház körül hajdan fennállott kolostorok valamelyikéből kerültek ide, s beépítettek.

A Margitszigeten is, a József főherceg rendeletéből, most ott folyó nagymérvű építkezések alkalmával, a mint az alapfalak göd-reit ássák, minduntalan romokra bukkannak. Ezek közt néhány műredekkel bíró faragványt is leltek, melyeknek a nemzeti múzeum részére átengedéséről gondoskodva van.

Tolnamegyében Böleskén május 19-én egy földművelő, pinceásás közben, összesen hatodfél fontot nyomó arany és ezüst régi pénzeket talált egy fazékban, elásva. A nagyobb részben aranypénzek közt állítólag 800 évesek is volnának. A megtaláló, leletének becséről tiszta fogalommal nem bírván, az egészet 120 frtért eladta egy zsidónak; de a hatóság, mihelyt a dolog kiderült, az alkut megsemmisítette.

— **B. Eötvös József** önmaga, mint cultusminister, közelebről 250 frtot utalványozott a Buda és Ó-Buda határában fölfedezett s szét-szórta heverő római emlékköveknek és sarcophagoknak a nemzeti múzeumba való szállítására. Ennek folytán buzgó régészünk Rómer Flóris, sorra járván az illető helyeket, négy szekértehnyi ilyen emlékköveket már beszállíttatott a múzeumba, a még hátralevőket is, melyek szintén fognak még ennyire menni, a napokban behordatandja. Ugyancsak Rómer e hó folytán Bajára rándult, régiségek ásatása végett.

— **Győri Nagy Iván** jeles történetirónk s tagtársunkat az a megható gyász eset érte, hogy folyó június hó 7-én, néhány óra időköz alatt két kedves kis fiát ragadta el tőle a halál, egyikét hét, másikat másfél éves korában. E rendkívüli családi csapás általános részvétet gerjesztett.

— **Rómer Flóris** fáradhatlan régészünk nem rég Győrön keresztül utazván, az ottani polgármester urat felkérte, hogy a városi majornban lévő római időkbeli való kövek, úgy a volt Duna- és bécsi kapúk feliratait magukon viselő kövek, mint az utókorra nézve érdekes régiségeknek megmentése tekintetéből, a városi hatóság intézkednék, hogy ezek az építendő jog-akadémiai épületbe, olyformán, hogy azokat mindenki tekinthesse, befalaztassanak. Reméljük, hogy kérése teljesítetik. Általában fölötte kívánatos, hogy az ilyes — kivált épen emlékfeliratokat tartalmazó — régiségek megmentésére ódon épületek bontásainál minél nagyobb gond fordítassék.

Történelmi könyvtár. *)

— **Huszonöt év Magyarország történelméből, 1823-tól 1848-ig.** Irta Horváth Mihály. Második javított kiadás. 4. 5. 6. füzet. (Második kötet) 1—400 l. N. 8-adr. Pest, 1868. Kiadja Ráth Mór. (Az egész mű 10 füzetből álland, előfizetési ára 8 fjt 50 kr).

— **II. Rákóczy Ferencz fejedelem emlékiratai, a magyarországi háborúról; 1703-tól végéig (1711.)** Közlök Ráth Károly és Thaly Kálmán m. akadémiai tagok. Harmadik átdolgozott s jegyzetekkel, Rákóczy tartózkodási helyeivel, végrendeletével és a bujdosók sírfelirataival bővített jutányos kiadás. A fejedelmi szerző arczképével. Pest, 1868. Kiadja Ráth Mór. Nyomatott Bécsben Holzhausen Adolfnál. N. 8-adr. XV. és 376 l. Ára 2 fjt 40 kr.

— **Die vier letzten Lebensjahre des Grafen Ulrich II. von Cilli, mit besonderer Berücksichtigung der Stände-Revolution in Oesterreich in d. Jahren 1451 und 1452.** Nach dem Quellen bearbeitet von

*) Hogy e rovatot az újonnan megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennyel teljesebbé tethessük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk (zöldfaluca 4. sz.) beküldeni ne terheltessenek. Szerk.

Alex. Georg Supan. Wien. 1868. Wilhelm Braumüller. N. 8-adr. 118 l.

— **Egy okmány 1809-ből.** Közli Anonymus. Pest, 1868. 8-adr. 18 lap.

— **Ungarns vier Zeitalter.** Erlebnisse und Lebensansichten eines Mitspielers vor, während und nach der ungarischen Revolution in Ungarn und im Auslande. Leipzig, Verlag von Ch. E. Kollmann. 1868. Négy kötet, 16. odr.

— **Magyar írók és államférfiak.** B. Eötvös József emlékszédei. Pest, 1868. Kiadja Ráth Mór. N. 8-drét 333 l. Ára 2 ft 60 kr.

— **Magyar nyelvtörténeti szótár.** A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti és kiadja Mátyás Flórián, azon akadémia nyelvtudományi bizottsági tagja. Pest, 1868. Első füzet, 8-adrét, 88 l. Nyom. Bartalics Imrénél, Ára 55 kr (Kapható a magy. tud. Akadémia könyvtári hivatalában.)

 A Magyar Történelmi Társulat t. cz. tagjai tisztelettel figyelmeztetnek, hogy az alapítványok és tagdíjak d. e. 9-től d. u. 1 óráig naponként befizethetők társulati pénztárnok Pesty Frigyes úrnál, váczy utca 20. sz. 1-ső emelet, az „Első Magyar Iparbank” helyiségében. Különösen kéretnek az 1867-diki évdíjakkal még hátrálékban lévők, azokat minél előbb befizetni.

— A „Századok”-ba szánt mindennemű közlemények a társulati szerkesztőtítkárnához (zöldfa-utca 4. sz.), az újon jelentkező tagok nevei, és a „Századok”-at illető reclamatiók pedig akár oda, akár Pesty Frigyes társ. pénztárnok úrhoz (váczy-utca 20 sz.) czímezendők.

 A „Századok”-ra külön előfizetés is áll nyitva nemtagok számára, és pedig egész évre 6, félévre 3 frtjával. Egyes füzetek külön nem kaphatók. Az előfizetések Ráth Mór váczy-utcai könyvkereskedésébe küldendők, a honnan a példányok is expediáltatnak. — A társulati szerkesztő titkárnál megrendelhető még az 1867-diki évfolyam is 5 frtjával tagok, s Ráth Mórnál 6 forintjával nemtagok részére.

Felelős szerkesztő: **THALY KÁLMÁN.**

Nyomatott Emich Gusztáv, magy. akadémiai könyvnyomdásznál. Pest, 1868.

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Hetedik füzet.

1868.

Július hó.

Tájékozás az eltűnt magyar Valkó vármegyéről.

Társulatunk nemes czélját előmozdítandó, oly tárgyat választottam történelmileg kifejteni, mely körül eddig egyrészt homály, másrészt pedig elfogultság és tévtanok borongtak. Midőn ekkép régtől összehordott anyagom miképi és hovaforrásáról töprenkedném, mindinkább előbe tűnt azon még nem is régi, de rosszúl rakott épületnek, melynek tatarozásához járulni szándékoztam, düledékenysége; és feltámadt bennem a gondolat, mielőtt magától halomra omlanék, tán lassanként, annélkül, hogy a körülte járók fején kárt tenne — szétszedéséhez és új anyag hozzájárulásával újból felépítéséhez segédkezet nyújtanom.

Ez jelen értekezésem genesise; melynek tartalma, túl a külzimen, oly távolabb térre megy át, hol egy régi oskolával szemközt állok, és egy más újnak szüksége mellett szavazok. Sajnálom szivemből, hogy a régi oskola jeles coripheusai a sírban szavamat nem hallják! — — De már a dologhoz, Valkó megye tájékozásához.

Minden más feletti érdekessége Valkó vármegyének az, hogy nemcsak politikailag, hanem nyelvileg is kitűnően magyar volt, a mennyiben nemcsak az ott lakott főúri családok és ne-

messég tősgyökeres magyarokból álltak, de köznépeknek és lakosságának is nagy többsége magyar volt, melyből fájdalom négy, maig is magyar falunál több, az enyészetet nem tudta kikerülni. Érdekessé teszi továbbá Valkó megyét, hogy a honfoglaló 108 eredeti magyar és velök szövetségbe lépett rokonfajú nemzetségek közül a Chak, Duruzma, Zounuk, Loya, Leus és Lypo, a dynasticus magasságra emelkedett Újlakyak és Garayak, Geréhek és Perényiek, a tettdús Maróthyak, Koroghyak és Zayak, a Lekesei Sulyokok, Gibárti Keserük, a hetven falut uraló Mikolayaknak részint böcsője, részint tanyája volt ezen föld. Érdekessé tette Valkó vármegyét, hogy ő volt a keleti birodalom ellenében a *Porta Hungarica*; hogy ő volt a magyar birodalomnak az, mi a német birodalomnak ellenünkben határőrt álló Ost-Mark (Osztarákhon), a miért is Valkó megyének azon része, mely keletdélnek feküdt, *Marchiana* k, vagyis határőrségnek nevezetett.

Van még más szempontból is, t. i. a jogtörténetiből nagy érdek kötve Valkó multjához, a mennyiben a közel lefolyt században a helytelenül megoldott jogfolytonosság nevezetes tárgyát tette, és a mennyiben a most élő nemzedék szemei előtt is éles vitákra adott alkalmat.

Elvégre egyik derék hazánkfianak, gr. Zay Károlynak is, ki dícső ősei a Garayak iránti kegyeletből a Valkó vármegye és Gara város helyisége iránt 1866-ban a Vasárnapi Ujság-ban kérdést támasztott, a melyre érkezett válaszok nem voltak kielégítőek, teljes bizonyosságú tájékozást reménylek adhatni.

Ime, mélyen tisztelt Társulat, e nagy feneket kerítettem dolgozatomnak. De nem tartanám magamat e tisztos kör tagságára érdemesnek, ha a kitüzött állítások bebizonyításával adósságban maradnék.

Magyarország Kánaánja a közép századokban egész a mohácsi napokig Szerém és Valkó megyék voltak, s akkor oly hirben állók, mint jelenben a Bánság, Bácska sat. Brodarich püspök a Szerémséget a termékenység nagyszerűségénél fogva „*beata illa Sirmiensis patriá*“-nak nevezi; és mivel Valkó egy párvonalban állott a föld gazdagságában Szerémmel, szokásba jött azt Szerémség nevezete alatt érteni. Így beszél Valkóról a pór latinságu Georgius Sirmiensis, szigetté alakítván a kettőt, *I n s u l a S i r m i e n*

s i s czím alatt; így terjeszti ki Sirmiumot Oláh Miklós, utóbb primásunk, 1536-ban irt Hungariájában, midőn Diakóvárt, mely Valkóhoz tartozott, Sirmium alkotó részének mondja.

Elkülönözve más megyéktől, Valkó megyének általános határai ezek voltak: északról a Dráva és Duna, szemközt ezen folyók túlsó partján Baranya, Bács meg Bodrog; délről a Száva; keletről Szerém; nyugotról Pozsega vármegye. Sem Verőcze, sem Slavonia nem érintkezett tehát Valkóval közvetlenül. Ezen határokról tanúskodnak oly egykorú államférfiak, kik nemcsak hivataluknál fogva szereztek maguknak azokról kellő ismeretet, hanem azon vidékeken, vagy közel laktak, jártak, birtokoltak. Ilyenek voltak Werantius érsek, Brodarich püspök, Istvánffy Miklós nádori helytartó és mások többen; a két utolsó közül Valkóhoz született, az első pedig az odavaló Zayval sok időt együtt töltött, és Konstantinápolyba is arra utaztak a Dunán.¹⁾ Atya-vár (most Opatovecz Koller szerint) a Duna partján, volt az északkeleti választó pont Valkó és Szerém közt; túl rajta keletnek Újlak (a mostani Ilok) volt Szerémnek első pontja. Nyugotészaknak a Dráva partján fekvő Mikola (most Miholacz) és vidéke tette Valkónak Pozsegától választó pontját. A térképre nézve tehát, Atya és Mikola közt, a Duna és Dráva mentén terült el szakadatlan folytonosságban Valkómege, s így a mi innen belül most részint Szerém, részint Verőcze megyékbe és a határörvidékekbe van kebeleztve, az csak 1702-től és illetőleg 1743-tól a határörvidék kihalásáért és az új megyék alakítására kiküldött commissiók műve. A Száva mentében nem bírjuk még jelenleg oly biztossággal kijelelni Szerém és Pozsega felől a választó pontokat, mintjézt a Duna és Dráva felől tehattuk. Csak hozzávetőleg, nyugotról vagyis Pozsegától Nagy-Révet (a mostani Brod-ot), keletről vagyis Szerémtől pedig a Baza (azaz Bosut) folyónak a Szávába szakadását Rácsa táján gondolom választópontoknak tehetni. Tehát ezen négy pont képezi azon keretet, melyen belől Valkó megyének a mohácsi vész idejebeli területe terjedett.

¹⁾ Brodarich Descrip. Cl. Mohach. Francofurti 1659. 557, 560.

Istvánffy Hist. R. Ung. ed. Wien. L. IV. 31. L. XIII 131.

Wranchich Mon. H. Hist. III. k. 153. és Kollernél Hist. E. Q. Eccl. T.

Nem mulaszthatom el egyébiránt megjegyezni, hogy midőn a mohácsi korszakbeli határokat említém, ez alatt Valkónak az Árpádházi és Anjou királyok idejében létezett határait nem értettem; mert visszamenve a XIII. és XIV. századokba, a megye határai tágabbak voltak. Különösen Szerém és a Duna felől nemcsak Újlak (Ilok) hanem még túl rajta is, Szilas, Nagy-Olaszi (most Koller szerint Mangyalos, régen Franca Villa), a Száva felől pedig Marót (Koller szerint most Morovics) Valkóhoz tartoztak. Újlakot illetőleg két döntő érvet hozhatok fel annak Szerémhez való tartozása iránt. Egyik azon 1263 és 1283-ki okmányokból foly, melyek szerint Újlak a valkómezei Mohor Unokoya nevű jószágok keretébe foglaltatott, és annak első szerzője Domokos, a Chaak nem tagja (de genere Chaak) valkói nemes birtokosnak czímeztetik. Másik érveket Újlaknak a pécsi püspöki megyéhez tartozásából vonom le. Valamint ugyanis a szerémi püspöki megye, alkotásától, a XIII. század elejétől, a Száván inneni és túli egész Szerémségre volt kiterjesztve; (Citerior et Ulterior Sirmia, a pápai bulla szerint), úgy viszont azon három esperesség, melyek a Dráva és Duna jobb oldalán a pécsi püspöki megyéhez már szent István korától tartoztak, úgymint a valkói, eszéki és marchiai archidiaconátusok mintegy 140 anyaecclesia és plebániával, és a hozzájuk való filiális helyekkel, Valkó megye területének kétségtelen részeit tették. A vaticani levéltárban fennmaradott pápai dézmaszámadások, melyek 1332-től 1335-ig keletkeztek és a nagyszorgalmú tudós, lelkiismeretes Koller pécsi prépost által pontosan leirattak, két Újlakot tartalmaznak: egyik a Marchia esperességben feküdt, másik az eszéki; amaz a Chákok és Újlakyak székhelye, ez a Garayak birtoka volt, melyről ezen nemzetség roppant jószágaiuk egyik kerülete — districtus de Ujlak — vette nevezetét.

Épen ezen okoknál fogva Marótot is, a marchiai esperességbe kebelezett anyaecclesiát és vidékét, a Száva és Báza (Bosut) folyók közti szigetet a XIII. és XIV. századokban Valkó megye alkotó részének állítom, habár már utóbb Mátyás alatt, midőn a Maróthyak kihaltával ezen birtok a királyi fiscusra szállott, Szerémhez számíttatott.

Az iménti három esperesség azonban a körülbelül 140 anyahelylyel nem merítette ki Valkó egész területét, mert a

bosniai püspöki megyéből is még nevezetes-számú helyek Valkóhoz tartoztak. Különösen odavalók voltak Gara város, Diakóvár, a Mikolay, Szekesőy, Herezeg és Lekesei Sulyok családok birtokában levő egyes helyek.

Összevéve ezeket, alaposan mondhatom, hogy Valkó megye a sűrűn benépesített megyék közt foglalt helyet; a mi nemcsak kitünő termékenységének eredménye volt, hanem a mit rendeltetése is magával hozott, mert ez volt a keleti birodalom felől a Porta Hungarica és a magyar birodalom marchiája, a mely kapún vezette ki a rötszakállú Frídrík császár a Szentföldre menő keresztesekeket; de szintén ezen kapún törtek be a tatárok is Rogerius biznysága szerint hazánkba.

Az itten felvett tárgynak, Valkó területének bővebb ismeretetését későbbre tartva fenn, átmegyek az ezen földet lakó nemzetiségek vizsgálatára.

Már fennebb állítám, hogy Valkó megye köznépeinek nagy többsége magyar volt, — szólok tehát a valkai magyarokról.

Midőn a magyar nemzet a IX. század végén és a X. elején e hazát elfoglalta, már akkor Constantin császár bizonyítása szerint egy része a Duna és Száva közt foglalt helyet. Eszék táján a czikatori apátságához tartozó izmaeliták és bessenyők laktanak. Hogy mind e két nemzetiség magyar volt, magyar nyelvet beszélt, történetnyomozóink a szomszéd görög írók tanúságával igazolják. Így a XII. században élő Cinamus világosan mondja, hogy a Szerémségben a Mózes törvényeit és a persák vallásos fogalmait követő pogány magyarok laktak, kiket ő chalisiusoknak keresztelt el. A bessenyők rendeltetése hazánkban, a határszéleket őrizni volt, és mikép Soprony felől az osztrákokra, úgy Valkóban a görögökre és szlávokra örködni a marchia czéljával öszhangzásban állott. De a legerősb érvet a Valkóság magyar nemzetisége igazolására a tiszta magyar hangzati és értelmű helynevek adják.

Nem kimerítő sorát terjesztem elő itt a valkómegyei helyneveknek, hanem mégis annyit akarok elszámlálni, a mennyi állításoknak alaposágot kölcsönözhet. Hiteles okmányok alapján tehát ily magyar helyneveket gyűjtöttem egybe:

Valkó városának 1231 és 1244-ki kiváltságlevelében a vár közelében fekvő falu **H a r s a n** nevet viselt. Körülte még

Boroch és Seilmesev helyek állottak¹⁾. — A Lekesei Sulyokok 1245-ben Zakan és Nyulas helységekről szerződtek²⁾.

Egy 1262-ki alapítvány szerint Paris nevű úr Beue és Zeneh falukról rendelkezett³⁾.

Midőn 1263. és 1267. közt a Chák és Loya nemek között a Mohor család jószágai iránt peres kérdések támadván, azok barátágosan elintéztettek, és a Chákok számára Újlak szakasztatott ki, a többi pedig a Loyák birtokában hagyatott, az egyezségi okmányba ily nevű helyek, részint mint határos szomszédságuak, foglaltattak: Dubza (Dobza, Dabsa változatokkal), Burizlo, Borsa, Isou, Gara. Ugyanazon Mohor jószágokhoz az 1268-ki egyezés szerint még ezek is tartoztak Valkóban: Tulman (Tolman) a Lóyák egyik székhelye, Lauka, Bagia, Onth és Zechche⁴⁾.

1269-ben IV. Béla által Gara helység a Durusma nemzetség azon sarjának adományoztatott, melytől a Garay híres dynastia vette eredetét. Az adományban világosan írva áll, hogy e jószág Valkó megyében fekszik⁵⁾.

1272-ben a Zounuk nem egy tagja a margitszigeti szűzeknek Zamaria (Szent-Mária) falút, mely Hagymás helységgel határos, adományozza⁶⁾.

1279-ben Borsod falu⁸⁾,

1280-ban Zorvas, Warad, Touth nevű faluk⁹⁾,

1281-ben Paca helység⁷⁾,

1289-ben Boych és Kis-Harsan mind valkómegyei faluknak neveztetnek. Az utolsók kettő a Leus és Lypo nemek (de genere) birtokában¹⁰⁾.

¹⁾ Fejér Cod. Dipl. H. T. III. V. 2. 237. T. IV. V. 1. 315. T. IV. V. 3. 153.

²⁾ Tud. Gyűjt. 1833. X. füzt. 64

³⁾ Cod. Dipl. H. T. IV. V. 3. 79, 138. T. VII. V. 3. 113.

⁴⁾ U. o. T. VII. V. 3. 61.

⁵⁾ U. o. T. VII. V. 3. 61. T. V. V. 3. 150. T. X. V. 4. 663.

⁶⁾ Koller Hist. E. QE. T. II. 208.

⁷⁾ Cod. Dip. T. V. V. 2. 588.

⁸⁾ Koller Hist. E. QE. T. II. 219, 222.

⁹⁾ Hazai Okmánytár. T. III. 35.

¹⁰⁾ Cod. Dipl. T. VII. V. 3. 91.

A Lekesei Sulyok család 1338. perében, mely a Valkó megyei nádori közgyűlésen tárgyalatott, ily helynevek állanak: Chuturtukhel, O-Kamar, Boych, Zelezen, Zaod, Kedhel. Ugyanezen család 1467-ben bírta még Sarkad és Berekző falukat is Valkóban¹⁾. Fennebb pedig szintén a Sulyokok Zakan és Nyulas helységeit neveztem meg.

A Száva-Szent-Demeter várost tárgyzó jeles értekezésben Wenzel Gusztáv egy 1360-ki okmányt ad sensum ismertett meg, melyben ily valkai helynevek olvashatók: Erezthuen, Mihaly, Pabar (Pobor, Pabor) és Tugya²⁾.

A Garay család részére kelt 1408-ki újadomány ily magyar helyneveket tartalmaz: Révfalu, Apati, Berzed, Monostor, Vajda, Horvathi, Nagyfalva, Markusi, Gara kerülete, Ujlak kerülete³⁾.

És végre, hogy tovább fárasztó ne legyen, még csak a Mikolay családnak mintegy hetven valkómegyei helysége közül azokat szemelem ki, melyek kétségtelen magyar hangzatukkal feltűnnek. Ezek: Mikola, Gátfalva, Tikalfalva, Árpá, Forró, Farkastorok, Kasza, Dombó, Mikfalva, Moncsoros, Huság, Kosárfalva, Szépfalva, Asszonyfalva, Pulya, Városi, Újfalva, Végfalva, Noskfalva, Ireg, (Ürög) Borok, Szomolyószeg, Lovász, Palagár, Monostor, Felső-Mag, Szöllős, Boncsfalva, Borsod, Kisfalva, Násdra, Somogy⁴⁾.

Hogy ennyi, mintegy 70 helynév, habár külön okmányokban és külön időben szétszórva, nem lehetett magyarosítási törekvények eredménye, sem rögtönzött hazafias pártiránynak kifo-lyása, nem szükség bizonyítanom.

De nemcsak az emberi lakhelyek viseltek magyar neveket: hanem a folyók, tavak, szigetek, vidékek, dűlők, erdők, ligetek és más helyi tárgyak is. Így például az eddig idézett okmányokban irva található: Vízkuz, Bazakuz, a Baza és Száva folyók által környezett terület és sziget; Zumakzeg,

¹⁾ Tud. Gyűjt. 1833. X. füz. 64. és Tud. T. új folyam. 1840. 63.

²⁾ Magyar Akad. Értesítő. V. k. III. füz. 330.

³⁾ Cod. Dipl. T. X. V. 4. 672.

⁴⁾ U. o. T. X. V. 6. 860.

Nog Szevrin, Nog Zaton, Kis Zaton halas tavak nevei; Szege obstacula latin értelmzéssel; Valko, Vajas, Ilsva folyók nevei; Vagos Halma, Fok, Scelusfok, Sciloyusso erdők és ligetek, Mohor Unokaya nevet a Mohor család terjedelmes javai a Valkóságban viseltek.

Fenebb hivatkoztam a pápai dözma-számadásokra; ott azért, hogy azok alapján kimutassam, miként a pécsi püspöki megyéhez tartozó ecclesiák Valkó megye politikai alkotó részeit tették; most ezen gazdag kútforrást a lakosság magyarságának bebizonyítására czéлом kiaknázni. Tizenkilencz ily számadás maradt fenn a római levéltárban, melyekben, mint érintém, körülbelül 140 anya-plébánia hely van ismételten megnevezve. Közülök mintegy 90-t bizton magyarnak fogadhatunk; megjegyezvén, hogy mivel azokban a helynevek, ritka kivétellel, az akkori bizonytalan magyar irállynál fogva változva irattak, az innét netalán támadható kételyek elkerülése végett szükségesnek tartottam a névváltozatokat is zárjelek közé felvenni. Ezt előrebocsátva, következnek a magyar helynevek betűrend szerint, és pedig 1-ször a valkai esperességi kerületben: Baka (Bacha, Baga, Boga). Buch (Boch, Burch). Chaturtekhel, Chuthurcukhel, Gucurcuhel). Chak, (Chaak, Cak). Damjan (Demian, Demio, latinban Cosme Damiani). Dech (Doch). Dyos (Dyog, Syos). Dobra (Dubra, Dumbramenzend, Dumbramendzente). Dorno (Torno). Dumbo (mindig így). Erdewd (mindig így). Gath (Kad). Garab (Karab). Hagmas (Agmas, Haginas, Hagianos). Jardan (Jordan, Chordan). Ibran (Ybran). Kamar (Kamaro, Lamar). Korogh (Korok, Korog). Kerchene (Cherchene). Lewe (Lewa). Lyzko (mindig így). Lyder (Gydver, Kydver), Mykola (Mykala, Nukola, Miskola). Moha (Moho, Noho). Monustur (latinul S. Spiritus is). Nane (Nave). Nemdy (Nempei, Nempshi, Nemeth). Onch (Onoch, Och). Parlak (Porlac, Purlak). Saly (Sauli, Zauly). Samaria (Zemariafolva, latinul S. Maria). Tord (Torda). Wduarhel (Huduorhel, Hodwarhel, Odwarhel). Irough. Varalia, (Wahallia, Wachallia, latinul Sub Castro). Wolkovar (mindig így). Zata (Zacha, Saca, Zacha, Sancha). Zewch (Zeuch, Zuch, Such).

2-or az eszéki esperességi kerületben ezen magyar helyneveket találtam: Azunfolva (Asunfolva, Assumfelva). Bernahyda

(Bunaheda). Boddagrasso (Bódogasszonyt jelent). Bundugzen-
gurge (Buducsesgurge) Buch. Chama (Chapa). Chazar (Chasar,
Cusar). Ders (mindig). Erdewd (mindig). Essek. Iwanka (Boan-
kazengurge, Iwankagurge, Iwankazogrenge, Ivankazegurke).
Keze (Kesce, Kesse). Nempei (Nemechi, Nemechii). Nogfolu
(latinul Magna Villa). Posnan. Rostd (Rustd). Sach. Sombat-
hel (Zobathel, Zobodhel, Sombochel, Zumbolell). Zuplak (Zeg-
lak, Zoslok, Zelogh). Thehne (Thehene, Thehone, Tenha). Tol-
man (Tulman, Thulmari). Vayha. (Wylak, Wylog, Vilog).
Wolpo (mindig így). Werufin (Verofen, Werenfen, Wenferi,
Werosen). Zek.

3-szor a marchiai esperességben végre következő magyar
helynevek észlelhetők: Aga (Acha, Agay, Achay, Agka, v. ló-
szintileg Atya). Baba (Baaba). Baka (mindig így). Berekzo
(Berukzo, Borukzo, Berizo). Erdéfarch (Herdefark, Herdenfark,
Heredefork). Fur (Fyur). Fuzegh, Fyzec, Fyzig, Fizog). Gybard
(Gybarch). Gymulchen (Gumulchen, Gumilchin). Kamand (Ka-
mond). Karaz. Karman. Kozar (Chazar, Casar, Chauzar). Ky-
kareh. Lesemer (Lesomer). Lyba (Luba, Lyppa). Loky (Loqui,
Log, Leg). Morod (Morhoch, Moragh, a későbbi Marót). Medwus
(Meddius, Medduns, Medunos, Medwd). Nogolasy (többször Fran-
cavilla, Frangavilla). Nesd (Nostd, Restd). Pursun (Pursum).
Zilzegh (Zilsek, Sylzek, Syzegh). Wylak (Wilak, Wylok, Wloch,
Iwlak). Weka (mindig így¹⁾).

Álljunk meg itt kissé. Az elsoroltak száma mintegy kilencz-
venre menvén, maradna fenn még a 140 anya-ecclesiából mint-
egy 50, melyek közt még néhányat magyar hívek laktak: de
mivel egész bizonyossággal nem látszik rajtuk a magyar hang
típusa, be nem soroztam a kilenczven közé. Ilyenek lehetnek a
szentek nevét viselőik, a mely sorban péld. Szent-László (S. La-
dislaj) mostanáig is megtartá magyar nemzetiségét. El nem ke-
rülhetette a figyelmes olvasó vizsga szemét azon körülmény is,
hogy a pápai dézmaszámadásokban a filialis helyek nincsenek
megnevezve, melyek jelentékeny számra rúghattak, miután azon
időben is, méginkább mint most, egy anya-ecclesiához több
leányhely tartozhatott. Innét magyarázható, hogy míg a mos-

¹⁾ Koller Hist. E. QE. T. II. 378.

tanig fennmaradt valkómegyei négy magyar helység közül Sz. László és Kórogy, mint anya-plebániák jönnek elő a pápai számadásokban: Rétfalu és Haraszi, mint kétségtelenül akkori filialis helyek, nincsenek megnevezve.

Az imént elősorolt plebániahelyek magyarsága mellett hatalmas érvül szolgál azon tünemény, hogy több ott nevezett lelkész ős magyar kereszt- vagy vezetéknevet viselt; például: a garabi lelkész neve Mikó, a medvesi lelkészé Ivánka, az újlakié Beke; ily nevet többen is viseltek.

De az elenyészett magyar lakosok lakhelyeibe költözött szlávok is czáfolhatlan bizonyóságot szolgáltatnak nekünk arra, hogy magyarok után magyar helyeket foglaltak el: az által, mert számos helységek neveit máig sem tudták szlavizálni és a magyar tyusból kivetkeztetni. Illyenek majd csaknem eredeti tisztaságban: Almás, Erdőd, Dálya, Deakovár, Gát, Nard, Ság, Szarvas, Ténye, Valpó, Lovász, Szilas, Szilszeg, Erdövég, Csalma, Diós, Döcs, Szurdok, és a most is magyarok lakta Korogy, Szt. László, Rétfalu, Haraszi; felismerhető eredetiséggel pedig: Bucs (ie), Csák (orcze), Ivank (ova), Mangyelos (Nagy-Olaszi helyett), Mohovo (Moha helyett), Tord (incze), Keszi (ncze), Zelcin (Zelezsén helyett), sat.

Nem foghat vádolni engem a legszigorúbb ítész sem, hogy a kétes tyusú helynevekből a magyarság számára foglalást tettem; sőt hogy megadjam mindenkinek, a mi a magáé, kijelentem, miként Valkó megyében a magyar nemzetiségen kívül a XIV. században, mikor ott a pápai Péter-filléreket szedték az olasz papok, az adózó plebániák közt nem magyar nevéek is találtattak, hihetőleg idegen nemzetiségű telepedőké. Nincs is ellenvetésem, hogy a fennmaradt 50 plebániahelyből vegye ki minden idegen nem magyar nemzetiség a maga igazolt illetményét: a németek, szászok, olaszok és minden szláv fajok. Hogy német és szász polgár Valkó városában lakott, az idéztem városi kiváltság-levél mondja; erre mutatnak a Herman, Eng vagy Heng nevek is. Hogy olaszok telepedtek meg a marchiában, Francavillának magyarosított neve: Nagy-Olaszi bizonyítja. De vannak még feltűnő hangzatú helynevek is ezen pápai számadásokban, mint Bingala (Gyngala), Tagala (Togola, Thaloga), Coporna (Copróna), Barrakka, Coruska, Pa-

chauka, Pacyntha sat; melyekre nézve a szaktudós nyelvészekre bízom a beosztást az illető nemzetiség számára. A mi pedig a szláv nemzetiséget illeti: a pápai számadások szerint a három pécsi püspöki egyházi kerületben még igen gyér a kétségtelen hangú szláv helynevek száma; de több a Száva felé hajló vidéken, különösen a Szekesői Herczeg, Lekesei Sulyok és Mikolay családok birtokain: azonban itt is csak szórványosan jönnek elő.

Már említettem, hogy Valkó megye, mint a magyar birodalom marchiája, houvédelem tekintetében hivatva volt tömörült magyar lakossággal benépesítve lenni, és azt a fennebbi adatok szerint, úgy hiszem, be is bizonyítottam. De a nagy főúri családokat más is édesgette Valkó megyébe; nemcsak a természet adományinak mindennemű bősége, gazdagsága, hanem a vidék bájos fekvése is, mely a három nagy folyó: a Duna, Száva, Dráva, s a számos kisebb folyók, tavak ligetek körül élvezetes tanyául kínálkozott. Nem csoda hát, hogy a legkitünőbb magyar nemzetiségek itt választottak magoknak állandó székhelyeket; az eredeti honfoglaló nemek sorából a Chaak, Loya, Leus, Lypo, de különösen a vegyes királyi ház korában öt ilyen állandó főúri családjá volt Valkó megyének, u. m. az Újlaky, Garay, Maróthy, Koroghy és Mikolay család. Ezek mellett még nevezetesek voltak a Zayak, Lekesei Sulyokok, Gibárti Keserük. Az előkelő, de ott nem székelő birtokosok számába tartoztak még a Gerébek és Perényiek: mindkettő nádori család, a Szekesői Herczegek, a Hédervaryak és Bánffyak, a Csáktornyai Ernust vagy Hampó és az Enyingi Török család sat. Gazdag anyag azoknak, kik geneológiát, heraldikát és biographiát választottak studiumúl. Feladatomból ezekről távol tart, és csak a nagyok székhelyein kívánok vázlatos kis szemlét tartani.

Két Újlak volt, mint fenebb láttuk: egyik a Garaké, másik az Újlakyaké. Azt, mely a Porta Hungarica előtt a magyar birodalom marchiájában feküdt, egykor a Mohor család bírta: s magvaszakadtán, IV. Béla király a Chaak nemből származott Domokosnak adományozá, azon örömeiben, hogy ez hírül hozta István fiának születését. A Loya ága, mely az utolsó Mohor után ősi örökséget követelt, perbefogta a Chaakot. Egyesség lett a vége, melyszerint Újlak a Chaakok számára, a Mohorunokaya nevű jó-

szágokból kiszakasztatott. Az itteni Chaakok a XIV. század első felében kihalván, Újlakot Nagy-Lajos király a Héderváry családból származó Miklósnak, hű nádorának adományozta, és ez volt alapítója a Bosnia trónjáig emelkedett Újlaky dynastiának, mely a szerémi hercezség címét is magáévá tette, és az Ulászló királylyal újjathúzó Lőrinczben, a mohácsi veszedelem előtt fiágul élni megszűnt. Nagyon valószínű, hogy a hatalmas Újlakyak Szerém legnagyobb részének birtokába jutván, Újlakot és vidékét Valkótól elszakaszták és Szerémhez kapcsolták, talán mert két nagy úr s két nagy olygarchia, milyen volt az Újlakyaké és Garáké, egy megyében egymással nem tudott megférni¹⁾.

A Garayak, a honfoglaló Dunyma nem sarjadéka, IV. Béla alatt királyi adomány útján léptek Valkó földére, Gara birtokába. Ez lőn utóbb állandó székhelyük és város (civitas). Emlékeztét szomorú történetek tartották fenn. Garának jelen holléte iránt már a mult században kételyek támadtak. A tudós pécsi prépost Koller, s utána mások azt a mostani Gorján helységgel törekedtek azonosítani. Helyesen vélekedtek ugyan, de véleményük nem emelkedett a teljes próba magasságáig. Azóta birjuk ezt is Bucholz által, ki a bécsi császári titkos levéltárból a csatavesztett Kacziáner vezér családjának egy 1540-ki január 14-kén kelt levelét hozta fel, melyben az Eszék és Gara közti 1537-ki szerencsétlen ütközet, melyet némely historicusaink eszékinék, mások garainak — clades ad Garam — neveztek, így van megírva: „Wegen der kläglichen Niederlag des 37-ger Jahres vor Gorian beschehen.“²⁾ Világos tehát, hogy a híres egykori Gara már a 16-ik század első felében ottani köznyelven Gorjárnak hivatott, mikép most is e nevet viseli. A kegyeletes gróf Zay Károly tehát, ki ez iránt 1864-ban a Vasárnapi Ujságban kérdést intézett a tudósokhoz, meg lehet teljesen nyugtatva híres ősei ezen sírjának bizonyos valósága és azonossága felől.

A Maróthy család, melynek előde Miklós, Gyulának fia, ifjabb Béla herceg tárnoka volt, nagy valószínűséggel a Leus vagy Lypo eredeti magyar nemből származott, s a Bázaköznek ne-

¹⁾ Nagy Iván Magy. Csal. XI. k. és Wagner Collectanea Geneologica. ill. Fam. sat.

²⁾ Koller H. E. QE. T. III. 156. Bucholz Gesch. der Reg. Ferd. des I. V. B. 106. és Wagner u. o.

vezett szigetben, melyet a Száva és Bába kerítnek, birtokolt. Ezen szigetben, mint Koller tudósan kifejtette, számos falút pogány magyarok laktak. Első székhelye e családnak Boych volt, s 1338. már, Morót, vagy lágyabb kiejtéssel Marót (Koller szerint most Morrovich, a péterváradi végörvidéken). A Maróthyak nagy és gazdag birtokú magyar család volt; nemcsak Valkóban és Szerémben, hanem a Dunán inneni más magyar megyékben is több uradalom volt kezén, például Barsban Revistye vára, tartományival. E család tagjai előkelő országos főhivatalokat viseltek és kitűnő hadi szolgálatokat tettek a hazának, kivált a két királyné, anya és leánya, utóbb pedig Zsigmond korában. Midőn Maróthy János macsói bán török fogságba esett, az ország legjobbjai rögtön összegyűltek tanácskozni megszabadítása iránt, és a váltságdíjt országül megajánlották. Mátyás királyunk idétt e családnak utolsó csemetéje Mátyás, szintén macsói bán, sírba vitte a Maróthyak nemzékfáját, és javai 1477 körül a királyi fuscusra szállottak. Ekkor már Marót Szerémhez számíttatott, jólehet még másfél századdal előbb a pápai számadások és a Lecsői Sulyokok 1338-ki pere szerint mind Boych, mind Morót vagy Marót az egész Bázaközzei Valkó megyének kétségtelen részét tette¹⁾.

A Koroghy vagy Korogyi család székhelye a valkómezei Korogh vagy Korogy. A Palocsa mocsári közt, s onnét nem messze fekvő mostani Kologyvár is hihetőleg e család nevével áll szorosabb összeköttetésben. Istvánffy classicus irányú történetírónk az első Árpádházi királyok zenebonás idején szerepelteti őket, és a szent Gellér elleni merény elkövetésében részeseknek mondja. E család emberei is főhivatalokat: bániságot, országbiroságot viseltek. A mohácsi csatában esett el Istvánffy szerint az utolsó Koroghy; de magyar lakosi Kórógynak, a szerencse által kegyelt ezen oasznak, negyedfalu-magokkal, még Isten kegyelméből élnek, és magyar nemzetiségüket, nyelvüket, vallásukat meg tudták tartani²⁾.

Meg kell még emlékeznem a Mikolay családról, melynek székhelye a Dráva partján Mikola vára (a mostani Miholacz)

¹⁾ Cod. Dipl. T. X. V. 5. 256. V. 6. 886. V. 8. 564. Koller u. o. T. III. 311. T. IV. 457.

²⁾ Nagy Iván. M. Csal. VI. k. 369.

volt. Hetven falut uralt, mind Valkó megyében. E gazdag falatra a Garák nagyon ásitoztak, és azt Zsigmond királytól a Mikolayak állítólagos hűtlensége miatt felkérték, de úgy látszik, sikeretlenül¹⁾.

A Lekesei Sulyokok is a Bázaközben tanyáztak; a Keserűk pedig Gibárton (ez az abaújmegyei Gibárttal össze nem esereendő); a Zayak a XIII. században a Mohorunokaya nevű birtokon, többi közt Tolmányban (Tulman), később Ivánka várában székeltek. Valpó várát Geréb Péter nádor erős és díszes épületekkel látta el, és ott érte a halál. Midőn gazdag hagyatékán Corvinus herezeg és a Csáktornyai Ernustok osztozkodtak, Valpót özvegyének engedték, ki azt kezével együtt Perényi Imre nádornak adta. Valpó utolsó vára volt a magyarnak a Dráván túli megyékben, — vele 1543-ban azon föld végkép elveszett és török közre került. A Duna partján fekvő Záta (most Sottin) várában Péter kalocsai érsek szeretett időzni, a rideg árvai fogság szenvedéseit elfelejtendő; onnét keltek több közrebocsátott érdekes levelei is. A pécsi püspökök pedig Ivánkán, vagy egész nevén Ivánka-Szent-György várában akarták lábukát megvetni, hogy azt a valkómegyei dézmaszedés központjául használhassák: de e vár nem sokára a Zayak birtokába ment által.

Mindezen egykori bő és fényes magyar élet székhelyeit már csak romok jelölik. A sors áldáz keze úgy akarta, hogy már a mohácsi katastropha előtt elenyészsenek Valkónak ősi magyar családai, az Újlakyak, Garayak, Maróthyak. Mohácsnál lelte sírját az utolsó Koroghly; a Mikolayak is azon időtájban, de nem tudjuk miként, eltűntek e földről. A fennmaradt úri családokat pedig a török becsapások, török uralom költöztették el onnét. A magyar köznépek nagy része követé urai példáját; a kik pedig ott maradtak: ha szorosbb vallási és szomszédsági egység nem füzte őket össze, mint például a négy említett magyar, reformált valláson levő falut, azok az elszigetelés áldozataiul esvén, magyar nemzetiségüket elvesztették és szlávokká váltak. Ilyenek azon községek, melyek szláv létükre a reformáta vallást mostanig követik, például a régi magyar Tord vagy Torda (most Tordinceze) falu lakosai. A török is inkább fogyasztotta e tájakon a magyar-

¹⁾ Cod. Dipl. T. X. V. 6. 860.

ságot, mint a vele rokonszenvező szláv fajt. Thüry bizonyosága szerint a törökök évente, kivált Eszék körül, gyermek-tizedet szedtek a magyaroktól, és janicsárokká nevelték e fiakat').

Már itten nagy, majd kétszázados lézag támad Valkó megye ismertetésében, tudniillik a pusztulás korszakáé, melyről Wranchich érsek már 1553-ban azt beszéli, hogy midőn ama Zayval, ki valkómegyei születés volt, Konstantinápolyba utaztak a Dunán, már akkor alig volt meg ott a régi népesség egy huszad része: egész falvak eltűntek a föld színéről, soknak még a neve is feledékenységre ment').

Ezen vázlatok, melyekkel eddig a kegyes olvasó türelmét igénybe vettem, némi statistikai képek feltüntetésére czéloztak; most már Valkó megyének a mohácsi kor előtti állami s politikai képét kellene adnom. Én e részben a nálunk eddig divatban volt vitatkozás módozatától, mely inkább esatározásnak, semmint érvelési rendszernek volna nevezhető, — eltérek. Régi iskolának megjárta az, melynek keretében a jó szándék mellett, nem egy hiba, elfogultság és gyöngeség tünt fel. Magamat sem veszem ki. A régi iskolát kell hogy a boldogult buzgó Palugyay fáradságos munkája zárta légyen be.

Nézetem szerint valamely ország részének állami és politikai viszonya megbirálására semmi más biztos irányt és érveket nem nyújt, mint a következő négy tényező: a törvényhozás, bírói hatóság, adózás és honvédelem közössége vagy különisége. Hol ezen tényezők a közösséget kitüntetik, ott kétségtelen az állami homogenitás, bekebelezés, összetartozandóság; a hol pedig ezen négy tényező különbözik azon államtól, melyhez számítani akarjuk, ott nincs állami homogenitás, bekebelezés, összetartozandóság.

Ezen a nyomon menve, vizsgálat alá veszem Valkó megyét illetőleg —

I-ör is a törvényhozási viszonyt. Hogy Valkó a magyar országgyűlésen akkor is egyenlő törvényhozási képvisellel bírt, mint más magyar vármegyék, mikor Slavonia együttesen, in concreto küldött követei által képviseltetett: arra az 1525-ki 36 és 37. t. cikkek czáfolhatlan érvet nyújtanak. Az elsőben ugyanis az áll: hogy az ország alsó részeiben levő vármegyék: Temes, To-

1) Thüry Idea Christ. Ung. Magazin. 3. 480.

2) Koller u. o. T. V. 340.

rontál. Bács, Valkó, Szerém és Pozsega az akkori felkeléstől ugyan felmentetnek, s otthon fogják tűzhelyeiket őrizni, de az azon évi keresztelő szent János napjára kitűzött hongyülésre követeket tartozzanak küldeni; a mindjárt következő t. czikk pedig utána veti: ugyanezt kell érteni; úgymond, Erdélyről és Slavoniáról, hogy tudniillik csak követeket küldjenek ők is, otthon pedig Slavonia ezer lovast készen tartson, miszerint az országgyűlés rendeletéhez képest oda küldhesse azokat, a hova fog kívántatni¹⁾. Világos tehát, hogy Valkó megye törvényhozásilag homogenitásban állott a magyar megyékkel, és pedig épen akkor, midőn egész Slavonia ott csak együttesen képviseltetett.

Ellenben Slavoniának tartományi gyűléseiben Valkó megye a mohácsi kor előtt sohasem vett részt. Két oly nevezetes tartományi gyűlés végzései hozattak újabban napfényre a „*Jura Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*“ czim alatt a horvátországi levéltárakból Kukuljevich által összeállított gyűjteményben: 1416—18 Zsigmond, és 1481. Mátyás királyok korából, melyek szerint azon tartományi gyűléseken egész Slavoniának — totius Slavoniae — ott megjelent megyei egyenként megnevezvék: tudniillik Zágráb, Körös, Varasd és Verőcze megyék, tehát négy és nem több. És ezen két tartományi gyűlés azért volt nevezetes és olyan, hol minden megyének és érdekeltnek jelen kellett lenni, mert azokban egész Slavoniára nézve életkérdéseket képező s legfontosabban kötelező végzések tárgyalattaks hozattak: amabban a törvénykezési reformra, emebben pedig az ottani kifejezés szerint a reformatio statusra vonatkozó²⁾). Lehet-e tehát józan észszel feltenni, hogy ha Valkó megye Slavoniához tartozott volna, azon vitalis gyűlésekben részt nem vesz?

A mi 2-szor a birói hatóságot illeti: tudva van minden Árpádházi királyok kiváltság-levelei egyhangú tartalmából, hogy Slavoniában mára XIII századtól fogva a báni hatóság volt az egyedül illetékes, és ezen jogban a slaviniták I. Károly, Nagy-Lajos és Zsigmond királyok által is megerősítettek, akkép, hogy a Dráván inneni birák cleibe, jelesen a nádori és az országbirói törvényszékre ne idézthessenek, érvénytelenségi sanctio alatt; csak felebbezés esetére illesse a biráskodás a királyi törvényszéket.

¹⁾ Kovachich Vestigia Comit. 588.

²⁾ Cod. Dipl. T. VII. V. 3. 113.

Ha tehát Valkó megyében kizárólag csak a nádori és országbírói törvényszék gyakorolta a törvénylátást: úgy világos jele ez annak, hogy Valkó a magyar államiság második főtényezője, a bírói hatóság homogenitása és közössége által is be volt kebelezve Magyarországra, és Slavóniához nem tartozhatott.

Ime az egyes esetek: 1299-ben valkó megyei Tolman birtok iránt a Loyák az alországbíró előtt perelnek ¹⁾. 1338-ban Miklós macsósi bán, és Szerém, Bács, Valkó, Bodrog és Baranya alföldi megyék főispánja, a király által arra kiküldetve, hogy Valkó megye közgyűlésén és törvényszékén a nádor képében ítéljen, a mit teljesített is, mondván: „in qua etiam jura palatinalia iudicabamus“, a Lekesei Sulyok család valkó megyei jószágai iránt osztályos pert intézett el ²⁾. A valkó megyei eszéki hídvám tárgyában a cikadori apát és Koroghy család közt 1341-ben Tamás országbíró, 1353 és 54-ben Miklós nádor, 1454-ben Gara László nádor bíraskodnak és intézkednek ³⁾. — 1360-ban Konth Miklós nádor Valkó megye közönségének közgyűlést tart és ott azon megyei jószágokról és személyek közt leánynegyedet tárgyzó perben bíraskodik ⁴⁾. 1366-ban Bubek István országbíró valkó megyei vámkérdésben mint ítélőbíró jár el ⁵⁾. — 1377-ben Szepesi Jakab országbíró a két Pachynta valkói birtok felett ítél és azt elosztja ⁶⁾.

Ellenben egy árva eset nem volt eddig kipuhatolható, hogy valaha a bán Valkóban rendes bíróként járt volna el; pedig a „Jura Regni Cr. Dal. et Slav.“ szorgalmas írója, ki előtt nyitva állott a horvátországi levéltár, a bécsi császári titkos levéltár, és a ki minden magyarországi okleveles codexeket átforgatott, mitsem mulasztott el az ilyek kipuhatolásában. Sőt ellenkezőleg a fennebb idéztem, általa közzétett 1416—1418-ki tartományi gyűlés végzése szerint, a báni bírói hatóság alá nem más, mint csak Zágráb, Körös, Varasd, Verőcze megyék, mint egész Slavonia alkotó törvényhatóságai, tartoztak egyedül ⁷⁾.

¹⁾ A megelőző jegyzetben idézett helyen.

²⁾ Tud. Gyűjt. 1833. X. füzet, 64.

³⁾ Fejér Croatia et Slavonia disquisita. Budaë, 1839. 67.

⁴⁾ Magyar Akadémiai Értesítő. V. k. 3. füzet. 330.

⁵⁾ Ugyanott. 331.

⁶⁾ Cod. Dipl. H. T. IX. V. 5. 210. és Fejér Croat. et Sl. 70.

⁷⁾ Jura Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae editio Joan. Kukuljevic. Zagrabiae, 1862. P. 1. 179. 217.

A mi 3-szor az adózás közösségét illeti: minthogy a XV-dik század második felében a magyar és slavoniai adó közt azon törvényes különbség volt, hogy a magyar megyék egész rovással (dica), a slavoniaiak pedig csak félrovásra adóztak, és e részben az ismeretes 149⁴/₅-ki adó-regestrum egész Slavoniát csak négy megyéből, u. m. Zágráb, Körös, Varasd és Verőczéből állónak teszi, és csak félrovással terheli: világos, hogy Valkó sem félrovást nem viselt, sem adózásiilag Slavoniához nem tartozott¹⁾. Igaz ugyan, hogy Valkó megye az ott feljegyzett egész-rovásos magyar megyék közt sem jó elő, mint sok más: de ennek oka az volt, hogy azon 149⁴/₅-ki regestrum tanúsága szerint tizenkét alsó magyar megyéből Kinizsi Pál mint temesi főispán és az alsó országrészek főkapitánya külön szedte és kezelte az adót.

Egyébiránt nem térek ki azon nehézség elől, mely a nyest-adóból vonatik le állításom ellen, tudniillik: hogy mivel Valkó nyest-adót fizetett, — nem lehetett magyar vármegye. De ez nem áll, mert a nyest-adó a XII. században Erdélyben és Magyarországon is divatban volt, mint számos okmány bizonyítja, és erre már Pray figyelmezett. A Slavoniával szomszédos magyar megyékben ezen adózási divat tovább tartotta fenn magát, mint másutt Magyarhonban: jelesen Baranya, Zala, Pozsega és Valkóban. Nagy-Lajos korában már csak két magyar megye: Valkó és Pozsega fizetett nyest-adót, mikép egész Slavonia. Ezt ezen király 1350-iki törvénye megszüntette mind Slavoniában, mind azon két magyar vármegyében. De ez akkor teljesezésbe nem ment, mert Zsigmondnak 1397-ki, Temesvárott tartatott dietán hozott decretumában világosan meg van írva, hogy Slavonia minden nemesei és birtokosi, valamint Pozsega és Valkó megye emberei is folyamodtak hozzá, miszerint „in solutionibus lueri camerae seu mardurinarum“ oly szabadsággal éljenek, mint a magyarországi lakosok. A miből látható, hogy Nagy-Lajos törvénye foganatba nem ment: de az is látható, hogy valamint Lajos törvénye, úgy Zsigmondé is Pozsegát és Valkót Slavoniától tiszta szavakkal megkülönböztette. Különbön pedig V. László 1457-ben, Mátyás király 1458-ban a luerum camerae és mardurina közti különbséget végre eltörölték. Nem maradt tehát aztán más biztos criteria a magyar és slavoniai

¹⁾ Koller Hist. E. Q.E. T. IV. 478. J. Engel Gesch. des Ung. Reich. I. T.

megyék adózási különbségének, mint az általam említett egész és fél adórovás, mely Valkót a slavoniai megyék sorából ki-zárta¹⁾).

Végre 4-szer hogy Valkó megye honvédelmi kötelessége által a magyar megyékkel állott közösségbe : már az 1-ső pontnál idézett 1525-ki 36. és 37. t. cikkek mutatják. Nem is sikertült eddig a szorgalmas horvát hazafiaknak feltalálni oly adatot, mely Valkót a báni zászló alatt tüntetné fel. Ellenkezőleg Istvánffy a slavoniai rendek tartományi gyűlésére hivatkozva, nyilván mondja, hogy a mohácsi táborba a bán Batthyányi Ferencz zászlója alatt csak négy, már fenebb is nevezett megye, Zágráb, Körös, Varasd és Verőcze vezette hadait.

Ezzel befejeztem volna, és mint hiszem, be is bizonyítottam Valkó megye állami és politikai homogenitását, közösségét, összetartozóságát a magyar megyékkel, valamint azt, hogy sem törvényhozásilag, sem bíróságilag, sem adózási, sem végre honvédelmileg Slavoniához nem tartozott. De mégsem zárhatom be ezzel előadásomat ; mert lehetetlen, hogy fel ne tűnt volna a kegyes olvasónak azon körülmény, hogy idézeteimben Verőcze megye ismételten a slavoniai megyék közt van megemlítve, mit eddig hazámfiak olyannak elismerni nem akartak. Tehát ezen szó nélkül átsurranni nem lehetvén, felfogom Verőczére nézve a thesist, és kimondom a mi szivemen fekszik, és a mit meggyőződés-sugall : hogy Verőcze vármegye a mohácsi kor előtt századokig Slavonia alkotó részét tette, és soha Magyarországra nem volt bekebelezve. Itt azonban előre is meg kell jegyeznem, hogy nem a mostani Verőcze megyét értem, mely leginkább, miként előadám, Valkó megye romjain 1743-ban épült, hanem a mohácsi kort megelőzőtt Verőcze megyét.

Tévedtünk, magamat sem mentve, midőn az úgynevezett Verbőczy cathalogusa alapján Verőcze megyét magyarnak vitattuk. Azon nagy tekintély, melyet Verbőczy neve és Tripartituma magának nemzetünknel kivívott, a nevére keresztelt cathalogusnak is hódoló hitelt szerzett. Azonban csalódtunk. „Opinionum commenta dies delet.“ Én mondom : hogy Verbőczynek semmi része azon cathalogus szerkezetében. Megtekintettem a n. múzeum és akadémia könyvtáraiban a Tripartitum 1517-ki első bécsi kiadá-

¹⁾ Jura Regni Cr. Dal. et Slav. P. I. 190. M. Tör. Tár. III. 233.

sát, meg a szerző halála utáni 1545-iki és 1561-ki szintén bécsi, Singren-féle kiadásokat; de sehol sincs meg a kérdéses cathalogus: sőt még az 1572-ki kolozsvári kiadás sem tartalmaz ilyet. Csak a Sambucus és Mosóczy aegise alatt jött az 1581—84-ben és Debreczenben 1611-ben napvilágra. Nem áll tehát ezentúl Verbőczynek mások által bitorolt tekintélye útunkban, ha az igazságot ki akarjuk mondani.

Valóban kárt tett, bárki volt légyen, a ki Verbőczy nevét ezen álmű által compromittálta. Verbőczy nézete és elve a magyar és slavoniai vármegyék különbségére nézve a legtisztább, melyet a II. rész 65. czíme alatt abban fejezett ki, hogy a Magyarországra kebeleztetett vármegyékben a bán bíróságának nincsen helye, és viszont: mert máskép, ugymond, nem volna ezen országok közt különbség; ő tehát Slavonia és Magyarország közt az állami különbség sarkát a bírói hatóság heterogenitálásában kereste; és ezt mi is magunkévá teszszük.

De Verőczére nézve lássuk az érveket, a Valkóra nézve felállított érvelési módozatot most is követve, a négy állami főtényezők szerint.

1-ör. Verőcze megye Slavonia tartományi gyűlésein részt vett. Két esetet hoztam fel fenebb 1416—18. és 1481-ről, Zsigmond és Mátyás királyok korából arra, hogy midőn Slavoniának legvitalisabb kérdései tárgyalattak: azon tartományi gyűléseken, úgy jelent ott meg Verőcze megye, mint totuis Slavoniae hatósága. Igaz ugyan, hogy az 1447-ki magyar országgyűlésen Verőcze követeit a magyar megyei követek sorában olvassuk, és Slavonia egyetemes képviselőit külön. De ezen egy eset még nem lehet döntő, mert hason eset Körös megyéről is tudva van, melyet Mátyás kétszer, ugymint 1468. és 1473. meghítt a magyar országgyűlésre; azért mégis Köröst soha senki magyar megyének nem követelte. Továbbá az 1505-ki magyar hongyutlás követei közt Verőczének nincsen nyoma. A dolog sarkát én abban találok, hogy az idézett 1416—18, 1481-ki slavoniai tartományi gyűlések végzéseiben Verőcze nemcsak mint jelenlevő, hanem mint Slavoniához is tartozó megye jeletetik.

2-or. Verőcze megye a báni bíróság alá tartozott állandóan: miként az idéztem 1416. és 18. tartományi végzés kimondá, hogy ezen bíróság a névszerint megemlített Zágráb, Körös, Varasd

és Verőcze megyékben az ország régi szokása szerint fog a bánok és al-bánok által gyakoroltatni. Különösen az ott jelenlevő Marczaliak (a verőczei uradalom tulajdonosi) magok és Verőcze megye részéről nyilvános beleegyezéstüket adták az akkor megállapított báni törvényszéki eljárás szabályaihoz¹⁾. A nagyszorgalmú Gyurikovics, ki annyit gyűjtött és fáradozott ezen tárgyban, jónak hitte ugyanazon megyék sorába, a melyekben a nádori és országbírói törvényszékek biráskodtak, Verőczét is befoglalni és bírósági esetekre számok és jegyek alatt hivatkozni; de ez úttal helytelenül. Nagy lelki küzdelmébe kerülhetett neki két Verőczét állítani, és az 1445: 4. t. cikk ezen világos kifejezését: „*Werewcze Emerici filii Vajvodae de Marcali in Regno Slavoniae*“ ellenkező véleményével kibékíteni; de miután mind Zsigmond, mind Mátyás királyok adományait ismerjük már, melyek szerint a Marczaliak a verőczemegyeyi verőczei uradalmat birtokolták: nem téríthet el bennünket a tisztelt szerző kimondott igazságunktól²⁾.

3-szor Verőcze megye a slavoniai megyékkel félrovás adót fizetett, miként az idézett 149⁴/₅-ki adó-regestrum névszerint mutatja. Képzelem, mennyi fejtörést okozhatott a buzgalmas Gyurikovicsnak ezen föltetsző pontot az ellenkező állítással megegyeztetni. S mit volt tennie? azzal tért ki, hogy Mátyás 1480 és 88. évek közt Verőczét azért adta a bánok hatalma alá, hogy a törökök elleni erejüket Verőcze adójával nevelje. Mit is mondhatott volna okosabbat? — Végre

4-szer, hogy Verőcze a báni zászló alatt végezte honvédelmi kötelességét: láttuk az 1525-ki törvényekből levont ebbeli következtetést; érintettem továbbá azt is, hogy Istvánffy szerint a mohácsi táborba 1526. Batthyányi Ferencz bán zászlója alatt Verőcze is megindult, névszerint Bánfy János által vezetettve. Ezen honvédelmi közösségen alapszik az 1538-diki körösi tartományi gyűlésen hozott 14. cikk is, mely Verőcze megyére hadélelmezési kötelességet rovott.

De semmit sem lehet nehezebben megfejteni Gyurikovicsunk fáradoalmas könyvében, mint azon incompatibilis ellentétet,

¹⁾ Gyurikovich *Illustratio Critica Situs et Ambitus Slavoniae et Croat.* Pestini, 1847. P. III. 133.

²⁾ *Jura Regn. C. D. et S. P. I.* 179.

melyet az által tett magáévé, hogy legdicsebb tanúira és kútfőire, (minők a régibb korból egy Istvánffy, egy Verantius, egy Brodaries, kik előtt Szerémre, Valkóra, s Pozsegára nézve, mint a történeti igazság tribunálja előtt meghajolt) hogy ugyanezekre, kik Verőczét nemcsak nem számították a magyar megyék közé, hanem ezek sorából egyenesen kizárták, és Pozsegán túl már Slavoniát (tehát Verőczét is, mely Pozsegán túl nyugodtnak fektűdt) ismertek, hogy mondom ezekre, e kérdésben nem hallgatott, nem adott semmit. Holott figyelmeztethették volna őt erre Pray és Koller elsőrendű történezszeink is, kik életök nagyobb részét levéltárakban és könyvek közt töltötték, és azt állíták: hogy Verőcze nem magyar megye¹⁾.

A történelmi igazság parancsolja, hogy ezt az érvek hatalmánál fogva immár elismerjük és valónak fogadjuk. Nem Mátyás alatt, 1480-tól 88-ik évek közt került először Verőcze megye Slavoniába és báni hatóság alá; hanem ott volt már II. András és fia Kálmán herceg, IV. Béla és ifjabb Béla herceg, Kun-László és anyja idősb Erzsébet, Nagy-Lajos, Zsigmond, V. László királyok idejében is, mint a már felhozottakon kívül, több más hiteles adatok és érvek, melyek e vázlatos előadás határán túl esnek, kétségtelenül bizonyítják²⁾.

Mielőtt értekezésemet befejezném, szabadságot veszek magamnak azon reménynek kifejezést adnom: hogy társulatunk azon érdemes tagjai, kiknek alkalmuk leend az általam felemlített valkómegyei híres családok levéltárai egyikének vagy másikának nyomára jönni, (mi ez idő szerint nem nehéz, miután a volt m. királyi kamarai levéltár ajtai, hová az Újlakyak, Maróthyak Koroghyak sat. gazdag archivumai jutottak, megnyitlak immár) nem fogják elmulasztani az eddig ismeretlen okmányos kútfők kiaknázását, az általam megvitattott tárgyak bővebb felderítése érdekében.

BOTKA TIVADAR.

¹⁾ Pray Dissertatio de S. Ladislao Rege. 1777. Koller Hist. E. QE. T. I. 52.

²⁾ Jura Regni Cr. D. S. P. I. 56, 58, 59, 60, 61, 72, 179. Theiner után is. Koller Hist. E. QE. T. II. 112, 191, 217. T. IV. 337. Tud. Tár. új tolyam 1840, 63. 1445. 4. t. czikk sat.

Igaz-é, hogy a kárpátalji felföldet nem Árpád, hanem Szent-István foglalta el?

II.

Most már Záborszky Jónás harmadik tételének megbírá-
lására.

„II. Boleszláv halála után (999) — így ír Záborszky — mind az, mit a csehek Fehér-Horvátországban birtak, a Táttra déli és éjszaki oldalán, tehát a szláv föld is, a lengyel Boleszláv-Chrobryra szállt¹⁾. Hogy mikor és miként történt ez, Palacky nem bírja meghatározni; de osztja Lelewelnek és más lengyel történészeknek állításait, kiknek van egy 12-ik századbéli krónikájok, melyszerint az 1000-dik évben Lengyel- és Magyarország között így állott volna a határ: a lengyel határ egész a Duna folyóig, Esztergom városáig terjedt, onnét Eger városáig s tovább a Tiszáig, onnét meghajlott a Cepla (Tepla) folyó mellett Gál-Szécsig.“

„Mit látunk ebből? — kérdi Záborszky. Esztergom a fejedelmek székhelye, az 1000-ik évben határország, s egész Egerig s Gál-Szécsig lengyel birtok? Ily közeli tanubizonyságnak igen nehéz ellentmondani. Ha tán téved is némely események elbeszélésénél, mint minden krónikás, de a határ ezen jelölését csak nem találhatta föl magától. Ezen állítás a hitelesség bélyegét viseli, s földrajzilag helyes. Cepla patak neve egészen megfelelő az azon vidéken élő sárosi és zempléni kiejtésűnek. „Castrum Galis“ vagy Galli név megegyezik a mai Gál-Szécsessel.“

Miután Záborszky okoskodása elején, a kárpátalji felföldnek lengyel kézre kerültét illetőleg, ismét Palaczký után indul:

¹⁾ Az ősi Fehér-Horvátországot eddig magok a szláv történészek is a Tátrától éjszakra helyezték; Záborszky annak határait minden legkisebb bizonyíték nélkül, sőt a régi hiteles adatok ellenére, a Tátrától délre, még az ő ugynevezett „szlávöld“-jére, is kiterjeszti. Hogyan egyeztethető ez meg az ő vágvidéki nyitrai fejedelemségével, mely szerinte még 950. táján is, mint önálló ország főnállott volna?

²⁾ Idézve Zsilinszky fordítása szerint. S z á z d o k. 1868. I. fűz. 52. l

hogy ezen állítólagos történelmi tény igaz vagy nem igaz voltáról ítélhessünk, halljuk magának a tudós cseh történétirónak erre vonatkozó szavait:

„Alighogy az öreg Boleszláv (II. Boleszláv cseh fejedelem) meghalt (999-ben), nagyravágyó, eszes és erős unokaöccse, a Chrabry (vitéz) nevezetű Boleszláv lengyel fejedelem mindjárt betűtött a cseh tartományokba, és legelsőben Krakkót vívta. Az ottani cseh őrség nagy-vitézül sokáig védte magát: minthogy azonban az új fejedelem (III. Boleszláv) a legsűrgetőbb kérelmekre sem ügyelve, segítségére sem pénzt, sem hadat nem küldött, végre is az ellenség túlnyomó erején megtört, és a mint írják, az utolsó emberig levagdaltatott. Így lett ez a régi horvát főváros lengyellé, s attól fogva századokon keresztül maig is az maradt. Krakkó bukása maga után vonta nemcsak a Kárpátoktól éjszakra fekvő városok és birtokok, hanem Morvaország és az egész szlávöld (Slovakei) elvesztét is. Hogyan történt mind ez, hogy oly széles tartományokat s még ezenfelül egész Siléziát is oly rövid idő alatt elszakasztották a csehektől, egyetlen régi krónikás sem jegyzette fel; csak az a tény áll szilárdan, hogy mielőtt II. Boleszláv halálától fogva egy év eltelt, az első Boleszlávok vitézségének minden gyümölcse elveszett, és a cseh fejedelem hatalma ettől fogva az egyetlenegy eredeti Csehországra maradt szorítva.“¹⁾

Palaczky ezen előadására megjegyzem, hogy annak első része, hogy t. i. a lengyelek Krakkó városát a csehektől elfoglalták, valóságos történelmi tény, melyet az általa idézett prágai dékán Kozma és Dalemil, de ezeken kívül még más szláv források is igazolnak; de a mit ezután Palaczky minden bizonyítás nélkül oda vet, hogy ugyanekkor a vitéz Boleszláv lengyel fejedelem a Kárpátoktól délre terülő szlávöldet is elfoglalta a csehektől: teljességgel nem állhat, miután mint föntebb kimutattam, a cseh állam hatalma Magyarország ezen vidékére soha ki nem terjedt, s a Dunáig és Mátraig terjedő cseh birodalom csak Palaczky ábrándja.

Azonban nem hallgathatom el, hogy Palaczky az 1000-dik évre előadván a lengyel Boleszláv-Chrabry intézkedéseit, me-

¹⁾ Palacky, *Geschich. von Böhmen*. I. köt. 248. 249. l.

lyekkel kiterjedt birodalmát megszilárdította, hogy tudniillik a gneseni érsekséget az alája rendelt kolbergi, krakkói és borosza-i püspökségekkel megalapította és a császárral és a pápával megerősítette, így szól: „így uralkodott aztán Boleszláv-Chrabry hatalmasan és meg nem támadott joggal mindazon széles tartományokon, melyek a balti tengertől a Dunáig terülnek.“ S annak bizonyítására, hogy a Boleszláv lengyel birodalma csakugyan a Dunáig terjedt, idézi is Martinus Gallus ezen szavait: „Vajjon ő (Boleszláv) nem győzte-é meg gyakran harcban a magyarokat, s azok földjét egészen a Dunáig nem vette-é uralma alá? — azonban ezen idézetet e szavakkal kíséri: „Bizonyosan igenis; de ezt a földet a Dunáig nem magoktól a magyaroaktól, hanem a csehektől vette el, s bírta mind haláláig.“¹⁾

Mint látjuk, az idézett író a vitéz Boleszlávval a magyaroaktól véteti el a kárpátalji felföldet a Dunáig, azonban ez oly nevezetes eredményü ütközetek és hadjáratok idejéről, helyéről, körülményeiről egy szóval sem emlékezik; az idézett sorok nála a dicső (gloriosus) Boleszláv magasztalására szánt nagyon is dagályos fejezetben fordulnak elő, mintegy sallang gyanánt²⁾. S hogy mit kelljen ezen író ily általánosságban odavetett kifejezésére adnunk, arra nézve elégnek tartom Potthast szavait idézni, a ki szerint ezen lengyel krónika szerzőjének „a legújabb ideig helytelenül tartották Martinus Gallust, e kétséges személyt; az hihetőleg egy olasz munkája; nyelve dagályos.“³⁾

Úgy de, mondhatják a szláv történetírók, kik a lengyel Boleszláv birtokát a Dunáig terjedtnek hiszik, van egy XII-ik századi lengyel krónika, mely szerint a lengyel határ az 1000. évben Esztergomnál a Dunáig, onnan Egerig s a Tiszáig terjedt. S csakugyan idézi is Záborszky e krónikát, melyet Palaczký jónak lát nem emlegetni, de Lelewel és más lengyel történetírók mint hiteles forrást használnak.

Hogy ezen állítólag XII-ik századi lengyel krónika oly nevezetes adatának hitelességéről helyes ítéletet alkothassunk:

¹⁾ Ugyanő u. o. 251. 252.

²⁾ Martini Galli Chronicon 6. fejj. Bielovskinál, Monumenta Poloniae Historica. I. köt. Lwow, 1861. 4-r. 399. l.

³⁾ Potthast, Bibliotheca historica medii aevi. Berlin, 1862. 8-r. 203. l.

mulhatatlannak tartom e krónika mivoltát s tartalmát röviden megismertetni.

Ez a krónika, melynek czíme „Cronica Hungarorum, iuncta et mixta cum eronicis Polonorum et uita Sancti Stephani“¹⁾ nem egyéb egy képtelenségekkel teljes hitvány férczmunkánál, mely a Hartvig (Chartiutius) által irt szt. István király életét itt-ott rövidítve, másutt saját képzelgéseivel és koholmányaival toldozva adja, s a magyar történelemre nézve egyedül ott ér valamit, a hol az alapjául szolgáló Hartvikot írja ki: egyebütt pedig oly kézzelfogható otrombaságoktól hemzseg, a milyeneket csak egy, a történelemben tökéletesen járatlan és tudatlan lengyel barát firkálhatott össze.

Hogy ezen állításomat igazoljam, rövid ismertetését adom e krónika tartalmának, megjegyezve, hogy ha az egészben előforduló minden tévedést és képtelenséget részletesen akarnék kimutatni és tárgyalni, magánál e férczműnél terjedelmesebb munkát kellene írnom. Azért csak a főbb baklövésekre szorítokozom; azt hiszem, hogy az ezen krónika hitelét védelmező tudósoknak ennyi is elég lesz.

A lengyel krónika három első fejezete Attila korát, fia Kálmán király horvátországi hódítását, s Kálmán unokája Jesse (Gyejcs) megtérését tárgyalja, ez utóbbi pontot illetőleg Hartvik szövegét rövidítve²⁾.

Attila — kit krónikánk Aquila rex-nek hív, — legelsőben Lithvát, azután később Svécziát és Dácsiát (Dániát) hódítja meg, onnan táborozik a Rajnához Köln alá; itt le van írva az ismert középkori legenda a tizenegyezer szüz leöléséről; Köln alól megy Attila Ausztriába (igazán Austrasiába), innen Apuliába (igazán Aquitaniába), onnan vonul Lombardiába, s végre Róma alá. Itt közbe van szöve egy a lengyel barát fejből koholt jelenet. A Jézus Krisztus t. i. Attilához álmában angyalt küld, ki őt meg-

¹⁾ Önállóan megjelent e krónika „Kronika wengierska“ czím alatt Varsóban 1823. 8-r. — Közzé tette Endlicher is egy XIII. századi varsai codexből: „Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana, Sangalli.“ 1849. 8-adr. 60—82. l. — Legújabbán lengyel előbeszédvel és jegyzetekkel kiadta Bielovski, „Monumenta Pol. Hist.“ I. köt. 485—515 l.

²⁾ Endlicher kiadásában a Hartvik által szent István életéhez irt s Kálmán királyhoz intézett ajánlás is olvasható, mely Bielovski kiadásában mellőzve van.

inti, hogy ne lépjen be Rómába, hanem menjen vissza, s térjen be Kazimír (Krescimir) horvát- és tótországi királyhoz, s annak orgyilkosait boszúlja meg; de e parancs mellett az angyal Attilát azzal az ígérettel is megbiztatja, hogy idővel egy utódja Rómába megy, is ott a Jézus koronát fog neki adatni. Attila erre csakugyan Venécia városába megy, ott egy új várost épít, melyet a maga nevééről Aquiléjának nevez, ezután bevonul Horvát- és Tótországba, annak lakosait legyőzi és meghódítja. Innen átkel a Dráván, s a gyönyörű földet elfoglalja. Minthogy pedig serege azon huszonöt esztendő alatt, hogy keleti Magyarországból kijött, nagyon megfogyatkozott, s ezen igen elbúsult: elhatározza, hogy egész serege házasodjék össze a horvát- és tót leányokkal, s maga is egy fejedelmi leányt nőül vesz. Ezután átkel a Dunán, s annak síkságát elfoglalja: a tót- és horvátországi király e közben Spalatróban (in Sipleth) mulatozván. Végre meghódítja a Tiszántúlt is, a földeket az ország nagyjai közt fölosztja, s rendelkezik, hogy ha neje gyermekeket szülend, utódja az első-szülött legyen. Neje csakugyan szült fiút, kit Kálmánnak (Colummen) nevezett, s ki Horvátországból házasodott. Attila halála után fia Kálmán, s ennek halála után fia Béla uralkodik, ki visszatér Aquilejába, s ott a konstantinápolyi császárságból görög leányt vett nőül¹⁾; de azután ismét hazajött Slavoniába, melyet nagyatyja (Attila) Ungariának nevezett; itt született fia Jesse (Gyejcs), kinek neje Ethlegida (Adelaid) a lengyel fejedelem Mesko (Miczisláv) testvére volt. Ez a Jesse aztán megkeresztelkedik.

Nem szükség hosszasan fejtegetnem, mily hitelt érdemel e krónika ismeretlen férczelője, ki Attilával hódíttatja meg Horvátországot, mely csak a VII-dik században keletkezik; ki Krescimir horvát királyt Attilával egykorúnak, Kálmán királyt Attila fiá-

¹⁾ Itt, úgy látszik, az 1173-tól 1196-ig uralkodott III. Béla királyról rémlett valami a lengyel barát előtt, kinek Mánnel keleti császár csakugyan neje testvérét Annát adta nőül. Ezen körülményből, valamint abból, hogy a lengyel compiler Kálmán királyt, Horvátország meghódítóját, ki 1114. halt meg, egyenesen Attila fiának hiszi: lehetlennek tartom, hogy e krónika a XII-ik században lett volna írva, mert ez esetben bármily tudatlan barátról is bajos feltenni, hogy a vele egy században élt Kálmánról ily képtelenséget írt volna. Az én hitem szerint e férczmű legfeljebb a XIII. század vége felé lehetett szerkesztve.

nak, Bélát Kálmán fiának, s szent István atyját Gyejeset, a X-ik század végén megkeresztelkedett magyar vezért, Béla király fiának hirdeti.

A krónika negyedik fejezete Hartvik 4. és 5. fejezetéből van kivonva; az 5. és 6. fejezetben a Sylvester pápa által adott magyar korona története van leírva Hartvik 9-ik fejezete után, megtoldva lengyel források vagy monda után, annak bő fejtegetésével: miért kapta szent István és nem a lengyel Meskó a pápától a koronát? A lengyel fejedelem kudarcának szépítésére van koholva az Attila és a Jézus által küldött angyal közt Róma alatt történt jelenet, melyről már emlékeztünk. Egyébiránt a lengyel compiler Hartvikkal együtt tévedésben van, nem tudván, hogy szent István korában nem Meskó (Miciszláv), hanem Boleszláv uralkodott a lengyel földön (992—1025).

A krónika 7-ik fejezetének néhány első sora Hartvik 10-ik fejezetének rövid kivonata. Ezután következik hosszadalmasan leírva a lengyel fejedelem Meskó összejövetele és barátságos békekötése sz. Istvánnal, Esztergom mellett. Itt jön elő a lengyelföld határának kérdéses leírása, e szavakkal: „Ki is (Meskó) egész seregét összegyűjtve, Esztergom elébe mene a királyhoz, s ott Lengyel- és Magyarország határán ütteté fel sátraikat. Mert a lengyelek határai a Duna partjáig, Esztergom városig terjedtek, azután Eger városához húzódtak, a Tisza nevezetű folyóig nyúlva, és visszafordultak a Cepla (Tepla=Tapoly) nevezetű folyó mellett Sóvárig¹⁾, s ott volt vége a határnak a magyarok, ruthének és lengyelek között.“

A krónika 8-ik fejezete Hartvik 15. és 16. fejezetéből, a 9-ik fejezet Hartvik 16. és 18-ik, a 10-ik ugyancsak 19. és 21-ik fejezetéből van böngészve, megtoldva óriási tévedésekkel, hogy t. i. szent István neje, Imre herceg halála után szülte Leventét, ezután Pétert, s harmadik évre Bélát, s hogy e nő Béla születése után hat hónapra meghalván, ez után vette nőül szent Ist-

¹⁾ Endlicher kiadásában i. h. 72. l. castrum S a l i s, Bielovskinál i. h. 504. l. castrum Galis áll, a mi Záborszky helytelen magyarázatja szerint G á l - S z é c s e t jelentené. Azonban, hogy a lengyel compiler itt Sóvárt akarta értetni, bizonyos abból, hogy ezen fejezet végén az áll, hogy a lengyel fejedelem elbúcsúzáván sz. Istvántól, „in castrum S a l i s perrexit“, a mi Bielovski kiadásában is így áll.

ván a német király nővérét, kivel együtt annak öcsese Henrik is bejött Magyarországra; továbbá, hogy szent István halála után a magyarok Albát (Aba) választották királynak: a mi annál feltűnőbb botlás, minthogy a bűngésző krónikás Hartvikból is tudhatta volna, hogy szent István halála előtt a velencei Pétert, nővére fiát ajánlotta utódjául.

A krónika 11-ik fejezetének egy része szent István haláláról Hartvikból van átvéve. Ezentúl a 12. és 13-ik fejezet a lehető legtökéletlenebb férczmű, melynek iszonyú tudatlanságból származott tévedései közül kiemelem e következőket: Szent István özvegye ösztönzésére öcsese Henrik haddal törvén Magyarországra, Esztergom alatt megveri Alba (Aba) királyt, ki is Kaullal, szent István fiai Leventa, Béla és Péter gondviselőjével, s ezen három gyermekkel együtt ezek nagyanyjához Lengyelország fejedelemlőjéhez, az özvegy Dobrovkához menekül hol a királyi gyermekek ennek fiánál Boleszlávnál 16 esztendeig növekednek, mialatt Magyarországon a német Henrik zsarnokoskodik. A felnőtt három királyfi végre Boleszláv segélyével és vezérlete alatt Abával együtt visszatér Magyarországra; Pest körül erős harezra kerül a dolog Henrikkel, mely csatában Aba elesik, kiről nevezik maig is ott a tavat Aba király tavának (palus Albae Regis, melyen a székes-fehérvári tó volna értendő). Másnap Henrik magyar királyt Boleszláv és a királyfiak megverik, üldözik, és Esztergom közelében a hegyek közt megölik; kinek halálán nénje, az özvegy királyné, elszomorodván, hirtelen meghal. Boleszláv ezután Leventét Székes-Fehérvárrt királylyá koronáztatja, Pétert és Bélát pedig hercegekké teszi, azután visszatér Sóvárra vadászatni. Hat hónap mulva Levente meghalván, Boleszláv Székes-Fehérvárra siet, és nem az idősebb testvért Bélát, hanem öcsesét Pétert koronáztatja meg, kit különösen szeretett, s azután elmegy Karinthiába határt igazítani, s onnan Ausztrián át diadalmasan tér Krakkóba. Két év mulva Péter halálát hallva, Boleszláv Esztergomba siet, s Bélát Sz.-Fehérvárrt megkoronázza. Bélának öt fia születik, első Albert, második Jesse, harmadik Kálmán, negyedik Salamon, ötödik László, kit az oroszországi herceg Miczisláv fiává fogad, s egyetlen leányát hozzá nőül adván, Galiczia királyává teszi. László házassága után atyja Béla meghal, s utódjául a magyarok Albertet

választják. Ennek uralkodása alatt Kálmán és Jesse elhalnak, maga Albert is öt év múlva gyermektelenül elhal. Csak László élt még a testvérek közül Galicziában, és Salamon, ki Slavóniában uralkodott. (Szent) Lászlót tehát a magyarok behozzák és megkoronázzák. Ennek rövid dicsőítésével a krónikának vége van. —

Láthatjuk e rövid vázlatból, mily határozottsággal, mily körülményes pontossággal vannak itt leírva oly események, melyekben egy betű igaz sincs, s melyek hallatára az embernek lehetetlen föl nem kaczagni.

Boleszláv szent István három fiát koronázza Székes-Fehérvártt magyar királylyá; ily roppant hatalmú lengyel fejedelem birtokát nem esuda, ha az együgyű és tudatlan lengyel barát a Dunáig s Tiszáig terjedtnek képzelte és hirdette.

De azt követelni, hogy egy ilyen ostobaságokat koholó krónikás adatát a kérdéses határra nézve kétségtelen hitelességű tádósításnak vegyük, mint ezt némely lengyel történetírók után Záborszky kívánni látszik: józan ítéletű embernek teljes lehetetlenség. Mert Záborszky azon állítása, hogy némely tévedései mellett is mentegetett krónikása „a határ ezen jelölését csak nem találhatta föl magától“ mitsem nyomhat; miután látjuk, hogy ő bizony nemcsak ily csekélységet, hanem egy egész századi magyar történelmet tudott és képes volt a maga fejétől koholni, s oly bámulatos tudatlansággal összefércelni, a milyenek párját én legalább egyetlenegy középkori krónikában sem találtam.

Azonban ügylátszik, mintha Záborszky maga sem tartaná lehetetlennek, hogy a felföld már 998-ban magyar kézen lett volna: miután Thuróczynál olvasható, hogy a Koppány lázadása ellen fegyverkező István a Duna éjszaki partján a Garam folyó mellett vonta össze hadait. De bár e krónika hitelét nem akarja is megtámadni: a képzelt lengyel birtokot mégsem adja föl, azt vitatván, hogy ezen itt említett hadak Boleszláv-Chrobry szláv csapatai voltak, melyeket az sógorának Istvánnak nemcsak a kárpátalji felföldről, hanem a Tátrántúlról is küldhett segítségül. Azonban Thuróczy s a magyar krónikák, de még a külföldi krónikák sem emlékeznek Boleszláv ezen segélyéről: s hogy István a Garam mellett nem saját birodalmában, hanem

egy szomséd állam területén szervezte volna Koppány ellen indítandó seregét: oly állítás, melyet erős képzelődő tehetség mellett könnyű ugyan kimondani és elhinni, de megállható érvekkel, nem pedig pusztá képzelgésekkel támogatni, az általam ismert forrásokból épen nem lehet.

Thuróczy bizonyosságánál Záborszky szerint „több értékű azon igazság, hogy szent István az egész szláv földön egy püspökséget sem alapított, sőt legkisebb egyházi intézkedést sem tett. S ezt nem lehet feltenni egy oly buzgó egyházpártólról, mint a minő István volt,“ ha t. i. István a szláv földet birta volna.

Ez az ellenvetés, megengedem, hogy nyomna valamit a latban, ha tudniillik igaz volna. De csak nem fogja talán senki elvitathatni, hogy szent István alapította az esztergomi érsekséget? S ugyan kérdem, hol volt ezen érseki megye területe? A Dunántúlra, valamint a Duna s Tisza közére a vele szomszéd győri, veszprémi, pécsi püspökségek és a kalocsai érsekség területe miatt csak igen csekély részben terjedhetett: hanem igenis terjedhetett és terjedt a Dunától éjszakra, a hol fekszik maig is ezen egyházmegye területének legnagyobb része. Hát a hajdan, mint Záborszky is bizonyosan tudja, oly roppant kiterjedésű s gazdag jövedelmű egri püspökség területe nem foglalta-e be magába a kárpátalji felföld egy részét? S vajjon épen az úgynevezett szláv földön nem szent István állította-e a nyitrai püspökséget?

Ezt Záborszkyknak természetesen tagadni s így a szent István áttal 1006-ban a nyitrai káptalan részére kiadott adománylevél hitelességét is kétségbe kell vonnia, minthogy, a mint mondja, „ha e levél hiteles volna, akkor széthullana mind az, a mit főntebb a szláv föld 1026-dik évi meghódításáról mondtunk.“ Én az 1006-diki oklevél eredetiségét és alaki hitelességét, úgy a mint azt Desericzky újkori másolatból s utána Fejér György közlötte¹⁾, teljességgel nem vitatom: azonban azt nem mulasztatom el megjegyezni, hogy csupán azért, hogy ezen a nyitrai káptalant illető oklevél nem hiteles alakban maradt fön, sőt még ha talán annak szövege későbbi korban lett volna is szerkesztve,

¹⁾ Innocentii Desericii, Initia Hung. V. köt. 181. l. és Fejér, Codex Diplomaticus Regni Hung. I. köt. 285. 286. l.

sőt koholva: nem lehet azt állítani, hogy maga az abban foglalt tény, t. i. a nyitrai káptalannak már szent István korában létezte, igaz nem lehet. Hiszen ezen esetben a pannonhalmi monostor 1001-ben fönnlétét is tagadnunk lehetne; miután annak 1001-ben kelet alapító levelét a történelmi bírálóat kétségtelen hiteles eredetinek el nem fogadhatja, s később korban, — de a valódi tényállás szerint s hiteles adatok nyomán szerkesztettnek ismeri, a nélkül azonban, hogy magának a monostornak szent István, s illetőleg atyja által történt alapítását kétségbe akarná vonni¹⁾.

S ha tekintjük II. Gejza (Gyejesa) királynak a nyitrai püspökség részére 1158-ban kelt levelét, melyben a szent királyok rendelkezésére történik hivatkozás²⁾, vajjon nem jogosan tarthatjuk-e ezen püspökséget a szent István által állított tíz püspökség egyikének: annyival inkább is, minthogy legkisebb adatot sem lehet arra nézve felhozni, hogy ezen püspökséget, mint például a váczit, nagy-váradit, szent István után következő valamelyik királyunk alapította volna?

Úgy de Záborszky szerint szent István csak Boleszláv halála után, 1026-ban foglalta el a kérdéses szláv földet, és így a lengyel birtoknak elébb csakugyan a Dunáig kellett terjedni. „A míg ő (Boleszláv) élt — írja Záborszky — István nem gondolt semmi hódításra. De mikor Boleszláv-Chrobry 1025-ben meghalt: István félre tette a rokonságot és hálát, irigy szemet vetett a Dunán át a szép szláv földre, s a dolog könnyű volt. Mert valamint Csehországban a vitéz II. Boleszláv után a méltatlan III. Boleszláv következett, úgy Lengyelországban is Boleszláv-Chrobry után az ő gyenge fia II. Miczisláv jött. A mint könnyű volt a lengyeleknek II. Boleszláv halála után elfoglalni a csehektől a szláv földet és Morvaországot, úgy Boleszláv-Chrobry halála után könnyű volt Istvánnak elsajátítani mindakettőt, Morvát ideiglenesen, a szláv földet örökre.“

Hogy ezen okoskodását igazolja, Záborszky ismét Palaczkyra hivatkozik, ki az 1026-ik évre így ír: „Veszprém, II. Miczisláv testvére, anyjáról Juditról, a lengyel király Boleszláv második nejéről, István magyar király hűgáról, ez utóbbinak

¹⁾ Lásd Szalay Magyarország története. 2-ik kiad. I. köt. 48. l.

²⁾ Fejérnél Codex Diplom. Hung. II. köt. 152. l.

kis ücsese volt. Valószínű, jöllehet egy krónikás sem jegyezte fel, hogy ő, miután testvére apai osztályrészéből kiszorította, elsőben nagybátyjához menekült¹⁾. Mert már 1026-ban háborúba elegyedett István király Miczislávvval, melyben nemcsak a Duna és Kárpátok között fekvő minden földet, hanem Morvaország legnagyobb részét is meghódította, s mindkettőt magának megtartotta²⁾.

Ezen állítólagos történelmi tény bizonyítása végett Palaczky a Boczek által Olmüczben 1836-ban kiadott morvaországi Codex Diplomatikusra hivatkozik, melyben csakugyan van némi töredékes adat közölve arra, hogy³⁾ szent István Morvaországot, — melyet mellesleg említve, az augsburgi esata után szakasztottak el a magyar birodalomtól a csehek — a vitéz Boleszláv lengyel király halála után visszafoglalta; de arra, hogy szent István, Palaczky ábrándja szerint, az Esztergomig, Váczig, Egerig terjedő lengyel birtokot foglalta volna a magyar szent koronához, egy betű bizonyosság sem olvasható. Pedig e kérdés eldöntésére éppen ezt kellene adatokkal, hitelt érdemlő adatokkal bizonyítani, a milyeneket sem Palaczkynál sem a világon egy történetírónál nem találhatunk.

Tudományos harcban — így végzi Zsilinszky Mihály Záborszky cikkéről adott ismertetését — nem kevesebb dicsőség illeti a legyőzött félt, mint a győztest, mert az igazság felderítése az, melyért harcra kelt³⁾. Mindazáltal erősen hiszem, hogy a győző a magyar rész leend.

¹⁾ Palacky itt idézi Wippót, *De vita Chunradi Sabiei, Pistorius-Struvénál, Scriptores rerum Germ. III. köt. 470. l.* ki azt mondja, hogy Otto (Besprem) Oroszországba (in Ruzziam) menekült. Minthogy azonban szent István fia Imre a hildesheimi évkönyvekben (Portznél Script. rer. Germ. V. köt. 98. l.) dux Ruizorum czímen van említve, Palaczky szerint természetesen látszik, hogy Veszprém Magyarországra menekült, s ott keresett segélyt, a honnan leginkább várhatott

²⁾ Palaczky *Gesch. von Böhmen. I. köt. 269. 270 l.*

³⁾ Már ezt minden tudományos vitáról nem merném állítani. Vannak különféle érdekekért hirdett történelmi állítások, és nemcsak a történelmi igazság felderítéseért folytatott tudományos harcok is. — *Exempla sunt odiosa.*

Én a Zsilinszky e szavaibau foglalt felhívásnak szíves készséggel igyekeztem megfelelni. Hogy a győzelem a szláv tudósok részére, vagy részemre dől-e el? annak elítélését nyugodt lélekkel merem bármely elfogulatlan, akár magyar, akár szláv illetékes bírálók szavazata alá bocsátani.

SZABÓ KÁROLY.

Adatok a magyar pecséttanhoz.

A „Századok“ 1867. évi folyama 422-ik lapján a fáradhatlan Nagy Iván felhívta a figyelmet, s érdeket is keltett, magyar, főleg községi pecséttanunk mivélése iránt. Én már több év óta a Jászság és Kúnság történetéhez a szétszórt adatok összegyűjtésével foglalkozván, figyelmet fordítottam a régiebb községi s kunszéki pecsétekre is. Az eddigi eredményt a következőkben kívánom előterjeszteni:

1. **Laczháza**; hajdan Laczk-, vagy Laczkóháza nevet is viselt, nevét hagyomány szerint Kun-László királytól nyerte, ki e tájon, a szép kun hölgyek iránti vonzalomból örömet és sokat időzött. Régiebb történelmére vonatkozó adat korunkra alig maradt, mert a mi volt, elsepré azt 1741—42 körül a Dunának pusztító árja, mely az ekkor a Duna partján feküdt községet összerombolván, a lakosok kénytelenek valának a Dunától félóra távolságra, emelkedettebb helyre költözni, hol ma is laknak. E pusztulásból más emlék nem maradt fenn, mint a falu pecsétje és egy kisebb harang; — e harang később megrepedvén, becseréltetett, a pecsét jelenleg is megvan.

E régi pecsét alakja kerek, átmérője 1 hüvelyk, szivalakú paizson egy gömbben végződő toronycsücs forma látszik; e mellett mindkét oldalon egy-egy pont, mindegyik pont felett egy-egy nagy csillag; a paizs oldalai behajtásánál mindkét felől ismét 3—3 pont; a paizs szivalakú tetején szintén egy csillag és e mellett egy-egy pont.

E pecsétnyomó jelenleg is a városi levéltárban ereklyeként őrzik; s tisztán kivehető körirata ez:

L A T K Z H Á Z I · F A L V · P E T S E T I · 1651 · †

Laczháza város mostani pecsétcímere egy paizs, közepén

a Duna folyót jelképező fehér vonal, a paizs tetején öt ágú korona.

2. Kun-Szent-Miklós. E város levéltárában látható egy, ma már használaton kívüli régi pecsét; alakja kerek, átmérője 1 $\frac{1}{8}$ hüv., közepén széles, szivalakú paizs, két oldalról cifrázatokkal, a paizs középpontján egy golyó, e mellett balról szántóvas, csoroszlya, ezek felett a paizs tetején ismét cifrázat és ez évszám: 1682; körirata pedig ez:

T KVN· S3· MIKLOSI· FALV· PECSETI ×

Kun-Szent-Miklós város mai pecsétén egy paizs áll, melyben két görbe kard és két pisztoly forma egymással keresztbe vannak összetámasztva; a paizs felett sisak, melynek tetejéből egy hegyes süveges vitéz emelkedik, jobbjobban gombos buzogányt tartva.

Régibb időbeli pecsétjéről annyit gyaníthatni, hogy midőn a XVI. század vége felé (1595) a török e községet a községházzal együtt felégette: régi pecsétje a levéltári iratokkal megsemmisült, mig nem Miksa főherczeg nemcsak felépítette e községet, hanem meg is erősítette.

E város mostani lakosai kezén forog egy „Kún lista“ című verzeset, melyet a múlt században Bolyó János készített. Ebben e községről mondatik, hogy „II. Ferdinánd alatt már pecsétje készen volt, melyre a mestere csoroszlya-formát rótt“; sőt egy 1791-ben id. Baky János kerületi táblabíró által „Kun-Szent-Miklós helységéről készített és dolgoztatott historiá“ban ez mondatik: „azért, hogy Sz. Miklósnak 1602-ben készített pecsétjén szántóvas és csoroszlya van, Sz. Miklós igen régi hely.“

Ez adatokból a következő tényeket állíthatjuk össze:

Kun-Szent-Miklós 1595-ben elveszett pecsétjét 1602-ben megújította, ezt használta II. Ferdinánd alatt is; mig nem 168 $\frac{4}{5}$ -ben, midőn Mers cs. k. tábornok a törököket Sz. Miklósból kiverte, az ekkori riadás és menekülés közben e pecsét elveszvéen, a fenebb leirt pecsétet a régi címerrel még ez évben készítették.

3. F ü l ö p s z á l l á s. Az itteni városi levéltárban több régi pecsét őriztetik.

A legrégibb tojásdad alakú, hossza $1\frac{1}{4}$ h., széle $1\frac{1}{6}$ hüvelyk; közepén áll egy magyar csizmás, öltönyös, esalmás, balkezét csipejére támasztó, jobbával feje fölé kivont görbe kardot tartó vitéz, oldalainál virág nyulik fel; körirata ez:

FYLYPH SA L L AS Y NEMES FA L L UP. 1688.

E köriraton kívül apró levelekből fonott keskeny koszorú.

Ugyan e pecsét megújítva, ugyanazon körirattal megvan 1738 évszámmal is.

Fülöpszállás mai pecsétjén hasonló czímer látható, oly bővítéssel, hogy a vitéz feje felett 5 ágú korona emelkedik.

4. Nagy-Kún-Karczag város levéltárában van egy régi pecsétnyomó; alakja gömbölyű, $1\frac{1}{4}$ hüvelyk átmérőjű, közepén egy álló bárány, felette „1704.” évszám; körirata ez:

AZ N N KUN KARCZAG VARASSA PETSETI-

5. Ugyancsak Karczagon a városi biztos által használtatik egy régi pecsétnyomó: anyaga sárga-réz, 2 hüvelyk magas, vastag nyelével együtt; alakja gömbölyű, átmérője 1 hüvelyk, közepén egy gyepes mezőn álló, első jobb lábát emelő bárány, körirata ez:

NEMES NAGY KUNSA PECSETI-

ezután egy rózsaaág; évszám nincsen.

6. Kis-Kún-Halás városa levéltárában van egy régi pecsétnyomó, egészen vashól, hosszú izmos vasnyéllel, melynek közepe táján egy lyuk van; nyelének felső vége ütés által le van lapítva; a pecsét hosszas-gömbölyű, $1\frac{1}{3}$ hüvelyk hosszú, 1 hüvelyk széles; a rajta levő metszvény rozsdá által tetemesen meg van rongálva, azonban a következő tisztán kivehető:

Középen, kerekded paizsban, melynek két oldalát cifrázat ékíti, áll egy sisakos vitéz, jobbkezeben előrenyújtott baltás-lándzsával; balkeze, oldalán függő egyenes kardra támasztva, arczal a lándzsa-balta éle felé fordúlva; öltözéke: hengeralakú süveg, szűk dolmány, — czombközépig bő, azon alól térdig erő

szük nadrág és csizma; a paizs felett öt ágú korona, a középső ágra könyökkel támaszkodó s kivont görbekardot-tartó karral. Kőrirata ez: Sigillum I. Distr. Min. Cuman. Renov. — — 6. Az évszám, egy régi okirat után, mely e pecséttel van ellátva: 1736.

Az 5-ik és 6-ik pecsétek közül az első a Nagy-, a második a Kis-Kunság legrégebbi ősmert pecséte.

A hazánkba megtelepedett jászkunok, a székelyek módjára, nem megyékre, hanem székekre — sedes — voltak felosztva; így a Kis-Kunságban többek közt „Halas-szék“ említették már 1451-ben. A mai Nagy-Kunság maga egy széket képczett „Kolbász-szék“ név alatt, mely szintén 1461-ben már említették.

E székekhez több szállások — descensus — tartoztak; volt minden székeknek külön kapitánya, a kitől az egyes szállások kapitányai függöttek.

Kolbász, székhely, hajdan népes község, sőt talán város is volt; 1577-ben a szólnoki bégnek 500 kila búzát, és 700 kila árpat fizetett adóul; még 1699-ben látható volt kőből épült temploma.

Kérdés tehát, mikor pusztult el?

1649, 1656, 1672, sőt 1682-ben is részint mint sedes, részint mint possessió említették, s a nagy-kunok ez időből mint Kolbász-székekhez tartozók, fordulnak elő a régi oklevelekben:

1683. ápril 1. indult ki Drinápolyból Kara-Musztafa fővezér-pasa 250 ezernyi sereggel és 300 ágyúval, s Eszék és Székes-Fehérvár felé vette útját. A hadjárat ezélja volt Bécs elfoglalása. A csatlakozandó krími tatár hadak Erdélyen és túl a Tiszán át vonultak a Duna-Tisza-köz felé. E tatárhad átvonulása-kor pusztult el — úgy látszik — Kolbász, vagy mint a karczagi ref. egyház jegyzőkönyve szerint kihallgatott öreg tanúk említik, mikor a török és tatár Bécs alól visszajött, s Túr és az egész alföld elpusztult, Karczagról 800 ember, Nagy Bálint kapitánynyal és Harsányi nevű lelkészszel s a bíróval fogságra hurczoltatott.

Ezután okiratilag a Nagy-Künságról, vagy Kolbász-székről emlékezet nincsen 1695-ig, mely évről Sőtér Ferencz jászkun alkaptány írja, hogy a Nagy-Kunság az elmúlt háborús időkben elpusztulván, mindeddig pusztán állott, hanem most már csendesebb idők lévén, a Nagy-Künságban levő Karczag-Újszállása nevű

helyet megszállották. Ugyanezen évről hasonlót említ Eszterházy Pálnak is egy védlevele.

E szerint Kolbász község és szék végelpusztulása 1683-ra alaposan tehető : mert 1684-ben már Kolbász a nagy-kún helyek közt nem említették ; hanem, kezdvén a veszély elől elszéledt kunok visszazállingózni, Karczagon telepedtek le, a minthogy 1686-ban karczag-újszállási és oda rendeltetett kunság bel i falusi emberekről van szó.

Hihetően ekkor veszett el a kolbász-széki régi pecsétnyomó is, mely valószínűleg az 1550 : 62. t. cz. alapján keletkezvén, a moldvai Cumania és a mai Nagy-Künság : fennálló oroszlán, hold és csillag czimerét viselte.

Midőn tehát a fennebbi elpusztulás után a nagy-kunok Karczagra s a többi helyekre vissza kezdtek szállingózni s a felsőbbség — hihetően a nádor — Karczagot rendelte a Nagy-Künság székhelyéül : ekkor készítették (1686. körül) a fentebbi „Nemes Nagy-Künság pecsétí“-t, melybe czimerül csak az új székváros Karczagnak bárány czimerét vésették, talán azért is, hogy a régi pecsétet megtaláló azzal visszaélést ne tehessen.

Az elpusztult Kolbász-szék régi pecsétnyomóját illetőleg, most is élő türkevi-i előkelő földbirtokos s volt nagy-kún kapitány H. M. urtól arról értesültem, hogy a Szoboszlón megtalált kolbász-széki régi pecsétnyomót az öreg Illésy János nagy-kún kapitány (a mult évben elhalt Jánosnak atyja) nemzeti kegyeletből magához váltván, az a nemzeti múzeumba tétetett le, hol azonban jelenleg semmi nyoma.

Karczag város a Nagy-Künságnak székhelye maradt, mindaddig, míg nem onnét a székhely a legtávolabb s különálló nagy-kún községbe, Nagy-Kún-Szent-Mártonba M. Terézia alatt át nem tétetett ; majd 1854-ben ismét Karczag emeltetett székhelylyé.

A 6-ik sz. pecsét a régi Halas-szék, 1736-ban már kerület — districtus — név alatt megújított pecsété. Halas volt a Kis-Künság székhelye a légrégebb időktől kezdve 1753-ig, mely évi júl. 18-án a székhely a még akkor csekély népességű új telepítvényre Félegyházára tétetett át. Halason a városház egy melléképülete alatt most is láthatók a régi boszorkány-égető világból fennmaradt kerületi, földalatti szűk, most már nem használt pincze-börtönök, falbaerősített vaskarikáikkal.

Jelenleg a jászkún egyes kerületek külön pecséttel nem bírnak, hanem az egyes kerületek régi czimerei M. Terézia 1746. mart. 19-én kelt kiváltságlevele által egy közös kerületi czímerbe vannak egyesítve.

7. Van még Halason a ref. egyház gondnokának őrizete alatt egy pecsétnyomó; alakja egészen kerek, átmérője $1\frac{1}{3}$ hüvelyk, anyaga durva sárga-réz, a pecsét közepén áll szemben egy papi egyén, fején két ágú süveggel, melyről vállai felé 2 szalag csüng; arcza hosszú, vastag bajusszal és dús szakállal, jobb kezében lefüggő tömjénezőt tart, mely felett hármás liliomforma emelkedik, baljában két ágra görbülő pásztori bot, végén csillaggal; öltözeke: térdigérő bő papi öltöny, melyről olvasó-szemeket mutató zsinór függ le, mely az öltönnyt derekához szorítja, és csizmák. E papi egyén mellén e két betű áll: V T. öve táján jobbról 17 (vagy 15), balról 12.

A pecsét körirata ez:

SIGILLVM· TRACT· VRMENIEN· I

E köriratot külső szélről egymásba füződő levelekből álló koszorú veszi körül; — a pecsét oldalkörületén pedig ismét: V T. betűk.

Városunk s ref. egyházunk története régi időktől kezdve a jelles Tóth János városi első aljegyző és tanácsnok szorgalma által részletesen meg van írva: de seholy említés nincsen arról, hogy e pecsét mikor s honnan került egyházunk birtokába.

Reformált egyházunknak hajdan külön pecsétje nem volt, s ilyen csak az 1810-ik évben készítettett, három halból álló czímerrel.

A fennebbi pecsét, felirata szerint „Ürményi egyházvidék“ pecsétje volt, s 1512- vagy 1712-ből való-e? tisztán ki nem vehető.

Péterfy Conc. Sacr. II. 269. lap, — a nyitrai esperesség alá tartozó plébániák közt említettik: „Ürmény“; jelenben Közép-Szólnok megyében és Aranyos-székben vannak „Örményes“ nevű falvak.

Felkérem az egyházi régészet- és pecséttan bűvárait a fennebbi, ez ideig megfejtetlen pecsét iránti nyilatkozatra.

8. Végül fel kívánom említeni, hogy pestmegyei Tura

nevü népes helységnek mostani kis-alakú pecsétjén egy zászlós bárány ezimer ily körirattal áll :

T U R A · A o · 1510 ·

A betűk azonban újabb korra mutatván, hihető, hogy e pecsét egy régi, talán elkopott vagy elveszett helyett a mult század végén, a régi pecsét körirata teljes megtartásával készítettett.

GYÁRFÁS ISTVÁN.

Könyvismeretetések, bírálatok.

IX.

F. Kanitz: „Serbien.“ Historisch-ethnographische Reisestudien aus den Jahren 1859—1868. Lipcse, 1868. Fries Armin kiadása 744. lap, számos rajzzal.

A hazai történetírás, a hazai viszonyokat ismertető munkák mellett, alig tudnék valamit, a mi bennünket közelebb érdekelhetne, mint a szomszéd nemzetek történetírása, a szomszéd népek viszonyait ismertető munkák. Az általános érdeken kívül itt még hozzá járul a kölcsönös hatás nyomozása, melyet egy ország az másikra gyakorolt, és mely annál mélyebb és tartósabb szokott lenni, ha — mint a jelen esetben, a most szomszédos ország egykor hosszab ideig szoros kapcsolatban állt hazánkkal, annak uralkodóját, törvényeit stb. saját magáénak ismerte, és ha az illető nép még mai napig is számos rokont számlál hazánk polgárai közt. Szerbia századokon keresztül a magyar korona egyik tartománya volt. Hogy a magyarok és szerbek mily erélylyel vívtak a török hódítók ellen, azt csak érinteni szűkség, mert élénken be vannak vésve ezen korszakok mindkét nemzet emlékezetébe. Mennyire van végre napjainkban egyik nemzet a másikra utalva, mennyire mozdítja elő az egyik nemzet szabadsága és jóléte a másik nemzet jólétét és szabadságát, azt talán már minden gondolkodó fő tisztába hozott dolognak tartja. Annyi érintkező irány, oly hosszas közös mult, annyi feltételek mellett jövőnk hasonló fejlesztésére vagy megzavarására, természetes azon vágy, hogy oly országot, minő Szerbia, minél alaposabban tanuljunk ismerni és érdeme szerint méltányolni. De e dolog nem könnyű volt reánk nézve, mert a Szerbiáról megjelent munkák ritkán terjeszték ki az egész országra és annak minden tényezőire figyelmüket, és ha igen: a szerzőn a tárgyavatatlanságot, a sietséget bizony könnyen észre lehetett venni. A mit Kanitz fentidézett munkában nyújt, az több, mint a mit eddig bármely munkában

nyerhettünk Szerbiáról. Nemcsak, hogy közel 47 ivnyi, legnagyobb nyolczadréttű kötetben tárgyalja mind azt, a mit Szerbiáról elmondhatónak hisz, hanem teszi ezt lelkiismeretesen, és távol azon rohanó felületességtől, mely a touristákat jellemzi, a kik, midőn ismereteket akarunk szerezni általuk, ugynevezett szellemdús fordulatokkal, élecekkel fizetnek ki bennünket. Nem a bűvárlat mélysége teszi becsessé Kanitz munkáját, hanem azon komoly törekvés, hogy 9 évi tartózkodása alatt azon országban szerzett tapasztalatait a világgal a valóság érdekében közölje. Az ő feladata nem lehetett az, hogy a szerb történet, államjog, költészet, hogy Szerbia geologia, természettani viszonyai stb. tekintetében roppant új dolgokat mondjon, melyek mindegyike külön nyomozóra várt volna, minden nyomozó pedig számos elődöt tételezne fel; hanem feladata volt nekünk hü képet adni ez országról és állapotjait úgy rajzolni: hogy a kép alkatrészei kellő arányban tűnjenek fel, azaz nehogy midőn némely dolgokat túlságosan bőven ismertet, másokról — ha tán nem ért hozzá, — épen hallgasson. Kanitz ezen feladatnak híven felelt meg; megesk ugyan rajta is, hogy tárgya iránti előszeretetésben némely dolgokat kedvezőbb színben lát, mintsem látni kellene, de ezt szívesen megbocsátjuk neki azon gazdag tartalomért, melyet munkájában nyújt.

Szerző utazási munka alakjában közli tapasztalatait. Kiindulván Belgrádból, a Dunán lefelé vezet bennünket egész Bulgária határáig; leírja Szendrőt, Passaroviczát, Kragujevacot, a Morava völgyét, a rudniki hegységet. Elvezet aztán a Száva, Drina és Golubara közé, mely alkalommal a magyar történetből is jó hangzató Szabácssal, a zvoniki és szokoli várral, s más, Bosniával határos vidékekkel megismerkedtünk. Szerbia délnyugoti részében számos zárdát találunk: előttünk áll a szerb Albos, a Kablar hegyi szerzetes telep, az Ovesár lánczolon levő hegyi zárdák meny nyisége, és szerző itt sok érdekes adatot hord össze ezen szerzetes-élet sajátságairól, valamint a nép állásáról papjaihoz és válásához. Nem győzném előszámlálni az érdekes közleményeket, melyeket az Ibartól a Niszaváig, a Timoktól a Száváig találunk szerző vezérlete mellett. Minden nyomon a hol megáll, a vidék tájrajzi szépségéről, a helység vagy város történeti multjáról, a lakosok erkölceiről, szokásairól, könnyű, de mégsem felületes

modorban szól, — figyelembe veszi különösen a római régiségeket, számos hotlásokat megigazít, melyek mostanáig is jeles munkákban előfordulnak. Midőn szerző a Dunát Belgrádtól a Vaskapúig leírja, és e vadregényes, Európában párját ritkító vidék természeti nagyszerűségét, a Greben-szoros, az Izlaz, Kazan, Tachtália és Babakaj veszedelmeit lelkünk előtt feltünteteti, midőn az egyes szirtekhez és várromladékokhoz tapadt mondákat, az itt a régi és újabb korban eljátszott történeti eseményeket kiemeli, midőn rá mutat, hogy a népek közti közlekedés könnyítésére mily erőlködések történtek eddig, és miféle vállalatok vannak még kilátásban: valóban azt kell mondanom, hogy Kanitz nemcsak Szerbia, de részint Magyarország ismertetéséhez is hozzájárult.

A munka hatodik és utolsó fejezete sok tekintetben a legérdekesebb, mert ez különösen a műveltségi tényezőknek van szentelve. Kezdvén az ország földiratóval és ethnographiájával, és a vitéz szerb nemzet történetével egész napjainkig, a midőn a török-szerb várak átadása iránti diplomatikai alkudozások ismét egész Európa figyelmét rá vonták ezen kis országra: tárgyálva találjuk itt az állami jogot és közigazgatást, a hadsereget, közlekedést, földművelést és ipart; a pénzügyet, kereskedést és bányászatot, — kiemelvén azt a befolyást, melyet erre a múlt századi rövid osztrák foglalás tön. Az igazságszolgáltatás, vallás- és oktatási-ügy szintén számos adatokkal gazdagítja ismereteinket, és tanúságot tesz azon szép haladásról, melyet a szerbek az utolsó évtizedekben az európai cultura felé tőnek. Kétségkívül lesznek némelyek, kik midőn nekik szerb irodalomról, színművészetről, zenéről sat. akarunk szólni, — midőn szerb építészetet, szobrászatot, festészetet emlegetünk: indokolatlan mosolygás közt azt hiedik, hogy mindezt egyikét lappal el lehet végezni; holott nem is említve a költészeti irodalmat, mely minden teljes kifejlődését még el nem ért nemzetnél a többi ágaknál aránytalanul nagyobb szokott lenni, méltán kiemelhető, hogy Szerbiában a tudományok egyes szakaiban is becses munkák jelentek meg. A fáradhatlan Safarik, Velenze levéltári kincseiből gazdag okmánygyűjteményt állított össze Szerbia története számára, — rövid két hónap alatt 550 okmányt másolt, és még azon kívül számos kivonatot készített. Gróf Pucsics Medo a szerb kormány támo-

gatása mellett a raguzai levéltárakból szintén állított össze okmánygyűjteményt. Nikolajevics szorgalmas búvárlatokat tett a Kommenusoktól származó szerb családokról; a szerb csárok genealógiáját közölte Szerecskovics, a ravaniczai évkönyveket Sabcsanin, a szerb zárdákat ismertette Milicsevics Milan, míg az újabb történethez, például a szerb történethez az osztrák háború alatt is, forrásokat gyűjtött Novakovics István, Kara György történetéhez Arzenijevics Batalaka — szerb, orosz és francia levéltárakból. Mint jogtörténész kitűnik dr. Kristics, ki terjedelmes és alapos vizsgálatot tett a régi szerb törvényhozás tekintetében, és ezáltal nagyfontosságú járulékkal gazdagította Kelet-Európának közjogi történetét a középkorban. A már említett Safarik János számos érmészeti és régészeti munkát is tett közzé, melyek Szerbia történetét világosítják. Az erkölestudományi téren a belgrádi metropolita Michail tünik ki, mint a szerb egyház első korszakának történetírója; Hadzsics figyelmet ébresztett a szerb népnevelésről irt közleményével, valamint Sretenovics művelődés-történeti értekezéseivel. Vuk Stefanovics Karadzsis érdemeit a nyelvészet körül nem kell részletezmem, azok Európa-szerte el vannak ismerve; és ő méltó utódra lelt tanítványában Danicsics Györgyben, a ki most a szerb nyelv legalaposabb ismeretője, és éles ítészeti szelleméről számos munkában tett tanúságot. Novakovics Stoján különösen az irodalomtörténet terén működik. A jogtudomány terén találkozunk dr. Tkalac E. J. kitűnő, Szerbián kívül ugyan, de a szerb kormány támogatása mellett megjelent munkájával: „Szerbia herczegségnek álladalmi joga.“ A közigazdászat tudománya sincs elhanyagolva: ezen ág ugyanis Csukics pénzügyminiszter és Jovanovics V. által szorgalmasan műveltetik. A szerb statistica megalapítójának Gavrilovics senator tekinthető. A természettudományok körének dr. Pancsics adott nagy lendületet, nemcsak azért, hogy a Marinkovics által megkezdett földtani kutatásokat folytatta, hanem azért is, hogy Szerbia fűvészetét tette tanulmányainak különös tárgyává. Ha munkáit előszámlálnók, bizony sok kétkedő véleménye jobbra fogna fordulni.

De az eredeti dolgozatokon kívül szerb szomszédaink helyes irányát jellemzik azon fordítások is, melyek a külföld remek munkáit szerb nyelvre áttették. Így Horatiust lefordítva találjuk

Lazics Istvántól, Tacitus Agricoláját Pavlovics Istvántól, Montesquieu: „A római birodalom hanyatlása“ és a „Persiai levelek“-et Milicevicstől, Mignet nagyobb történeti munkáit Nenadovicstől, a Schwegler-féle „Philosophia-történet“-et dr. Maticstól, Buckle: „A gyámi rendszer története Angliában és Franciaországban“ Srecksovic tanártól, „A népiskolák Amerikában“ Hristics Fülöpötől, Roscher nemzetgazdaszatát és Schleiden fűvészetét Jovanovic Vladimirtól sat. Ezekből az olvasó megítélheti, hogy éppen nem vagyunk feljogosítva a szerb irodalomról kiesinylőleg szólni, sőt ismerve azon mostoha viszonyokat, melyekkel e nemzet jobbléteért küzködik, eddigi művelődési vívmányai iránt teljes méltánylattal illik viseltetnünk.

Bennünket itt különösen még azon tény fog érdekelni, hogy Szerbia szellemi fejlődésére igen nagy mértékben magyarországi születésű szerb hazánkfiai járultak. — Az időszaki irodalom Szerbiában igen élénk, a ki pedig a napi sajtót európai stylusban megállapítá, az az újvidéki születésű Popovics Miklós. A szerb drámai költészet emelésében legnagyobb érdemekkel bír Sterics-Popovics Jován (született Versecczen), ki Mihály herczeg első kormányzása alatt 6000 tallérnyi subventiót nyervén, — 1842-ben Belgrádon színházat alapított. A külföldi jeles drámák közül már III. Richard király, Julius Caesar, Böles Náthán, Gallotti Emília, Iphigenia Taurisban, az Orleansi Szűz, Ármány és szerelem, a Haramiak, Tell Vilmos, Fiesco, Torquato Tasso, az Obernyik-féle Brankovics, Molière Fösvény-je sat. szerb nyelvre le vannak fordítva. — Kanitz a szerb építészetről szólván, különös figyelmet fordít a szerémi Fruska-Gora hegység mentén található görög kolostorokra, és ez alkalommal Stalicsics Jakabot, Corvin Mátyás építészt, és a trawi születésű Dalmatin Jánost említi, kit szintén nevezett királyunk látott el foglalózással. A kruzsedoli kolostorban (Szerémben) egy pompás evangelarium mutat-tatik 1514. évről, melynek vert-ezüstből készült, gazdagon meg-aranyozott és szentképekkel kirakott, táblái Smederevics Péter nagy-beeskereki ötvös műhelyéből kerültek ki. A szobrászat is képviselve van, különösen az 1799-ben Baján (mely azonban nem Szerémben fekszik, mint Kanitz hibásan állítja) született Petrovics Demeter által, kinck mintázata szerint öntetett rézbe a pesti nemzeti múzeumban látható Kisfaludy-émlék. — Bü-

vebb adatokkal találkozunk a festészet köréből. A Grizsane horvát faluban 1498-ban született Clovio György Gyula (meghalt 1578.) az első rangú történeti festészek közé tartozik. Az újabb korban mint arcképfestész dicsértetik Kavas Alajos (született Károlyvárosban 1821), továbbá Orfelin Zakariás (született 1826. Vukovárott), ki művészi érdemeiért a bécsi képzőművészeti akadémia tagjává neveztetett ki. Velencezi minták szerint festett Csesljar avagy Ilics Tivadar (született Temesvárott 1746. meghalt 1793), a ki azonban templomok díszítésekor byzanti hagyományokat követett; Stanisavljevics János és az olasz iskolának hódoló Theodorovics István, Rahl tanítványa: mindkettő Újvidéken született, az egyik 1816, a másik 1833-ban. Theodorovics Arza (született Pancsován), és Aleksics Miklós szintén Magyarországon születtek. Avranovics Demeter a sajkáskertületbeli Szent-Ivánon látott napvilágot 1815, Knezevics Uros Karloviczon 1812, végre Simics Pál Újvidéken született.

Miúgyan festészek jeles mesterek tanítványai, és műveik nagy része a pancsovai, temesvári, verseczi, beodrai, aradi, belgrádi, ravaniczai (szerémi kolostor), budai, újvidéki, mitroviczi st. templomokat díszítik.

Végül legyen szabad megemlítenem, hogy a rézmetszés körében is dicsérendő kísérletek történtek: nevezetesen Milovuk József által, ki 1787. Trpinja szerémi faluban születvén, a szerb irodalom emelése tekintetében kitűnő érdemeket szerzett. Ezen férfiú Pesten lakott, a hol saját nagyszámú könyvein kívül, tíz nevezetes szerb arcképét adta ki, tetemes áldozattal. Évtizedek mulva az ő fia, az irodalmi téren sokat fáradozó Milovuk tanár Belgrádon, alapította meg az első szerb képes újságot, és így utat tört a fametszésnek Szerbiába.

Kanitz munkája igen gazdag tartalmú, és a mellett nem kell aggódnunk, hogy benne oly botlásokra akadunk, melyek a touristák műveit gyakran éktelenítik. Sőt annyiban nem is utazási munka fekszik előttünk, a mennyiben tudjuk, hogy e mű egyes részei, mint külön monographiák, már a bécsi akadémia közlönyei által kerültek a közönség elé, és így mindenesetre már nagyobb igényeknek tartoznak megfelelni.

E munka meggyőz bennünket arról, hogy Szerbia a

déli szlávok vidékein kitünő helyet foglal el, és hogy ezen érdekes kis országot rövid idő alatt Európa mivelt államai sorában fogjuk találni.

PFSTY FRIGYES.

T Á R C Z A.

— A Magyar Történelmi Társulat júliusi választmányi ülését e hó 2-án tartotta, Horváth Mihály elnöklete alatt. Választmányi tagok nagy számmal valának jelen.

1) A jegyzőkönyv hitelesítése után Pesty Frigyes pénztárnok hat új évdíjas tagot jelentett be, kik is (név szerint Márkus Iván Hrádeken, Dillesz Sándor Zsitva-Verebélyen, Bocsor István Pápán, Goór György Budán, Deutsch Károly Pesten és Kiss István Győrött) egyhangulag elfogadtattak. Ezután jelenté, hogy az alapító tagok közül még 5, az évdíjasok közül pedig 1867-ről 27 van hátrálékban; egyuttal indítványozá, hogy a tagdíjaikat befizetett tagok az egyeslet hivatalos közlönye borítékán nyilvánosan nyugtatványoztassanak: miután a vidéken lakóknak a külön-külön kiállítandó elismervények szétküldözése tetemes nehézséggel járna. Az indítvány czélszerűnek találtatván, elfogadtatott.

2) Titkár tőn jelentést a Kolozsvárt tartandó vidéki gyűlés ügyében eddigelé tett intézkedésekről. Továbbá, bemutatá a Szalay Ágoston v. tag indítványa s Henszlmann Imre v. tag tervezete és rajzolata szerint Kuhn vésnök által gyönyörűen metszett társulati pecsét lenyomatát, melynek egyiránt tetszetős és szabályos alakja, összeállítása, tiszta góth styllban készült remek lombtagozatai, s teljesen correct kivitele köztetést arattak. A választmány Horváth Mihály indítványára köszönetet szavazott Henszlmannnak, a valóban művészi összeállítás és terelésért. A pecsét kerek, középterét nyolcztagozatú góth diszitmény folyja körül, egy, középén erős domborvételben kiemelkedő irattekercset környezve; ez utóbbin a Szalay Ágoston úr által ajánlott jelszó: „Emlékezzünk Régiékről,” két sorban, szép góth írással kimetszve áll. A középteret csinos szegély veszi körül, e körirattal: A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT PECSÉTJE. 1867. (Az alakulás éve.)

3) Henszlmann Imre bemutatta és ismertette gr. Zichy Edmundnak egy ritka régi könyvét, mely Corvinának tartatott, de Henszlmann bebizonnyítja róla, hogy nem az, csak azzá akarta hamisítani az ismeretes L.S.,

egykori tulajdonosa. E könyv nagy műtörténeti s műépítészeti becsü album, a XV. század végéről s a XVI-dik elejéről; telve van különböző, azon korbeli olasz művészek gyönyörűnél gyönyörűbb építészeti rajzolataival s régi olasz költők verseivel. A benne előforduló ódon papírjegyek is igen érdekesek. Ezekről Henszlmann tüzetesen értekezett, másolatokban mutatta be a nevezetesebbeket, s abbéli óhaját fejezte ki: vajha a régi papírosok víznyomataira nálunk is több gondot fordítának az okmánytárak bűvárai.

4) B. Nyáry Albert olvasott föl jelentést az általa Thaly Kálmán társaságában hont- és barszegyei levéltárakban tett vizsgálatokról; ez alkalommal néhány, Wenzel Gusztáv által igen becseseknek nyilatkoztatott, s az „Árpádkori Okmánytár“ számára elkért XIII-ik századi eredeti oklevelet is mutatott be, a ráhói Jánoky család bagonyai, mint szintén egyéb Anjou- és vegyes-házak idejebeli érdekes iratokat Majláth László úr kereskenyi levéltárából.

5) Titkár előterjeszté csak-tapolczai Lázár Imre t. tag úr okmánygyűjteményét, két terjedelmes csomagból állót. Ezek a Balázsházy-család levelai, s Kraszna megye történetét érdeklők. II. Ulászlótól II. József koráig terjednek. Vannak bennök eredeti kiadványok s levelezések, II. Ulászló, II. Lajos, a két Zápolya János királyoktól, Báthory Kristóf, Zsigmond, Bethlen Gábor, I. Rákóczy György, a két Apaffy Mihály erdélyi fejedelmektől, gr. Teleky Mihály és gr. Bánffy György gubernatortól stb. A gyűjtemény, melyhez a tulajdonos úr rendes lajstromot mellékel, Pesty Frigyesnek adatott ki tudományos felhasználásra s róla teendő jelentés végett.

6). Rómer Flóris bemutatja Fehér Ipoly pannonhegyi Szt.-Benedek-rendű áldozár küldeményét. Ez a lambachi — ausztriai — monostor könyvtárában őrzött XV. századbéli misekönyvben levő czímer másolata, mely az aláírás szerint Domokos fehérvári préposté („Dominici Praepositi Albensis“) volt, s meghatározás végett küldetett be. Ipolyi Arnold a czímert a Dóczyakénak ismeré fel: és így Domokos prépost ezen család tagja lett volna. Ugyan Rómer felolvassa Przedziecki grófnak Krakkóból írt levelét, s ebben az ottani Sz.-Ferenziek templomában lelt magyar síremlék feliratát. A síremlék a nagy Báthory István király egyik hősének, az 1594. elhunyt hadadi báró Wesselényi Ferenznek hamvait jelöli. Mint-hogy azonban nem régészeti pontossággal, hanem csak figyelemgerjesztésül, hamarjában másolatotott le: nevezett gróf fel fog kéretni pontos lemásolására. Rómer v. tag úr még az akadémiának ajándékozott Schwa-

benau-féle okmányokat is bemutatta, s végre bajavidéki ásatásairól tett rajzokkal kísért jelentést. Több u. n. kúnhalmot fölvétetett a táján, s nevezetes leleteket tőn; de mivel néhány új halom felbontása még teljesebb sikert ígér: Rómer a nyári szünidők alatt ismert buzgalomával s szakavatottságával folytatni fogja az ásatásokat.

7) Horváth Mihály előterjeszti a Hyppolit érsek-féle modenai codexek másoltatása ügyét. A választmány ismét őt és Rómert kéri fel a végleges intézkedések megtételére; ennek, de különösen hercegprímás ő emja és egrí érsek ő excja hazafias áldozatkészségű ajánlata folytán biztosan remélhető, hogy az őszre e codexnek teljes másolatát birandja a társulat.

8) Ezen másoltatási intézkedést alkalmúl véve, Dobóczy Ignác v. tag az Árpád- és Anjou-korszak krónikai codexeinek ritkasága és jelentékenysége szempontjából, a következő krónikák másoltatását hozta javaslatba:

1. A firenzei Magliabechi-könyvtár kéziratai között Classe 23. Cod. 122. pag. 172. de Origine Hunnorum ezim alatt foglaltét, mely Neumródon kezdve Nagy-Lajos országlatán végződik, s melyről Berzeviczy Albert úti-jegyzetei nyomán Jankovics a Tudományos Gyűjtemény 1820-diki VI. kötetének 56. lapján emlékezik.

2. Azét, mely a vatikáni könyvtár Ottoboni-féle kéziratai között 479. szám alatt, hártýára írtan találtatik, és a szent-Istvántól II. Endréig terjedő kort foglalván be, fennmaradt krónikai codexeink legidősb-bikének látszik. Ez Batthyányi Ignác püspök által, a Leges Ecclesiasticae III. kötetének 224-ik lapján D. alatt olvasható jegyzet szerint, lemásoltatván, valószínűen a gyulafehérvári könyvtárból is leiratható volna. Össze nem tévesztendő ezzel a magyar krónikának vatikáni másik codexe, mely Róbert-Károly névtelenének szövegét tartalmazza, s melynek variánsaiból Lucius excerptákat adott.

3. Az ugyancsak Batthyányi által Chronicon Scepusiense névre kereszteltét. Erről egyenesen nem írja Batthyányi (vesd össze a Leges Ecclesiasticae III. kötete 3. és 7. lapjainak széljegyzeteit), hogy eredetiben vagy másolatban bírná; azonban valószínű, hogy az a löcsei egyház könyvtárának birtokából vétel útján Batthyányiéba átment azon codexbenfoglaltatik, melyről a Leges Eccl. említett kötete 9. és 218. lapjainak 1. alatti jegyzeteiben van szó.

Figyelmeztette továbbá ugyanazon választmányi tag a társulatot négy rendbeli évjegyzetekre, melyek XVIII. századi kézzel, egyes leve-

lekre irattak, de ex notis internis, részint sokkal régibb származatúaknak tartathatnak, s a melyeket a figyelmeztető, az akadémia kézirattárában őrzött Cornides féle quart kötetek egyikébe betéve, sok évek előtt látott. Ezen évjegyzetek elseje Gyéza vezértől III. Endre haláláig terjed; újat nem igen tartalmaz, de mégis érdekes, mert például az esztergomi érsek által keresztelt kún vezér nevét, más forrásoktól eltérőleg, azonban jól nem olvasható betűkkel adja, és a mi a Kún-László megöletésének napja meghatározására igen fontos (v. ö. Tud Gyűjt. 1819. XII. köt. 72—77. lap) ennek dátumát sajátságosan jelöli ki. — A gyulafehérvári codexek mibenléte az erdélyi kirándulás alkalmával megvizsgáltván: azután fog ez ügyben határozat hozatni.

9) Titkár bemutatja Mircse János úr velencei küldeményét. Ez egy írott olasz krónika fordítása Zsigmond király és a magyarok Dalmátia birtokáért viselt 1411. és 12-ki orszoszági hadjáratairól; sok új részletet tartalmaz, kivált Ozorai Pípót illetőleg, kiről Wenzel az akademiában többször értekezett. Érdekes olvasmány, s ha a küldemény második befejező része is megérkezendett, a „Századok“ban közöltetni fog.

10) Elnök ömlga figyelmeztetvén a tagokat, hogy a társulatnak az 1868-ki szünetidőig ez az utolsó ülése: felkéri őket a kolozsvári kirándulásban minél nagyobb számtan leendő részvételle, — s ezzel az ülést bezárja.

— **A Magyar Tudományos Akadémia** körében, a mi a hazai történettudományi munkásság említésre méltó mozzanatait illeti, múlt havi tudósításunk óta sok történt. A június 22-ki ülésen Kárácsorny Mihály l. tag értekezett Ó-Buda váráról, mint Attila székhelyéről, buzgalommal gyűjtve és állítva egybe a nagy hun király székhelyét illetőleg eddigelé ismert, s meglehetősen eltérő véleményeket. Értekező Ó-Buda mellett küzd. Henszlmann Imre l. tag ugyanezen ülésen jelentést tön Kanitznak hazánk multját is érdeklő terjedelmes művéről, melyet mai füzetünk tüzetesen ismertet Szerző művének egy példányával az akadémiának kedveskedik. — A június 30-ki ülésen titkár jelenté, hogy felejthetlen emlékü történetbúvárunk néhai Ráth Károly özvegye szül. Hencz Emma asszonyság, Rómer Flóris eszközlésére, férjének összes kéziratait (25—30 folio kötetre menő okmánymásolatokat) az Akadémiának ajándékozá. Az özvegynek a beces

ajándékért köszönőlevél fog küldetni, a kéziratárnok pedig oda utasítatik, hogy e kéziratokat Ráth Károly emlékezetére, mint az ő gyűjteményét, s különben is összetartozót, önállólag igtassa be és helyezze el. Ugyancsak a fáradhatlan buzgalmú Rómer Flóris még egy becses történelmi okmánygyűjteményt eszközlött ki az Akadémiának; s ez az ő egykori tanárának, Schwabenau Antal most udv. tanácsos és Felső-Austria alkormányzójának ajándéka: 48 db. érdekes magyar-török kori okmány: u. m. eredeti magyar levelek [Szinán basa budai vezértől Braun Erazmus komáromi várparancsnokhoz; ugyanehhez Ernő austriai főherceg, továbbá Pálffy Miklós, Musztafa koppányi szandzsák-bégsat. levelei, s Braun válasz-fogalmazványai, — többnyire mind Ali koppányi rab-bég váltsága ügyében, 1585-től 1592-ig terjedők. Köztiük az ezen török bég sarezáért jótálló hat magyar város: Tolna, Kevi, Vác, Maros, Körös és Czegléd (ily rendben) kezeslevele. E kezeslevél különösen azért nevezetes, mert rajta egy teljesen ép, viaszba nyomott oly régi magyar köriratú községi pecsét látható, mely mint ilyen, régiségre nézve eddigelé az ötödik. Ez Nagy-Körös városa tallérnagyságú, kerek pecsété, e körirattal: VI * NAG * KOROSI * PECE T * azaz: Új nagy-körösi pecsét. Közepén egy magas derekú, ágasbogas fa áll, jobb oldalán törzsébe vágott baltával, s a mellett két oldalt ez évszám: 1579. — Említésre méltó: a mi e gyűjteményből is kiténik, mint magyarizáltak itt lakos törökjeink a császár német tisztjeit; t. i. Szinán basa s a többi főtörökök mindig magyarul írtak a német Braunnak, a ki noha leveleiket csak fordítás segélyével értette meg: kénytelen volt maga is magyarul válaszolni nekik, s e végből magyar iródeákot tartani (minőkkel a törökök is bírtak vala) mint ezt magyar válaszfogalmazványai mutatják. — Schwabenau úrnak is köszönőlevél küldetett ez érdekes ajándékáért.

Az akadémiai történelmi bizottság július 4-iki ülésén Toldy Ferencz először is Mircse János másolatai legújabb szállítmányát mutatta be. Ezek összesen 202 ívre mennek, s tartalmilag meglepő becsüek. A velencei Signoria titkos levéltárából vannak merítve, s korszertint a következők: 1. Andreas Michael major de Confinio S. Juliani 1119 ben kelt végintézetének kivonata, melyből kitetszik, hogy ő követül vala a doge által küldve II. István király udvarába. Ez az első s eddig ismeretlen nyoma egy velencei követségnek magyar udvarnál. — 2. Kilencz kivonat a Liber Plegiorumból, Magyarországot illető, 1222—1226. közt. — 3. Huszonegy darab követi utasítás a m.

kir. udvarban levő velencei követekhez, névszerint 1349, 51, 56, 64, 79-ből Lajos — 82, 83, 85-ből Mária, úgy Mária és Erzsébet, 86 Mária és Zsigmond, végre 1388-ból Zsigmond mellett levőkhöz a Liber Secretorumból. — 4. A consiglio dei dieci ítélete 1357-ből, egy a magyar nádorral Velence ellen conspiráló velencei alattvaló ellen. — 5. Mátyás király 35 levele a pápához 1475-től 1490-ig, eredetiekből. 6. Tizenhat levél 1480—1492-ig, a pápától, Beatrix királynétól, Fridrich császártól, Corvin Jánostól, Újlaky Lőrincztől, és pápai brevék magyar egyházi ügyekben. — 7. II. Ulászló király 12 levele a pápához; három még; cseh király korából: 1472, 84, 87-ből, de Magyarországra vonatkozó, a többi 1490, 91, 92, 93, 97 és 98-ből. — 8. Levelek és naplók Martinuzzi történetéhez 1545—51-ből, az archivi generale di Venezia könyvtárából. — 9. Bethlen Gábor teljes diplomaticai viszonya Velenczével 1621—27-ig az Expositioni dei Ambasciadori és a Deliberationi del Senato kötetéből. Bethlennek 1621. elején három ügynöke fordult meg Velenczében: Szunyogh, Agazzi és Bányai, kik a nagytanács előtt Bethlen részére a királyi czím elismerését kérték, s véd- és dacszövetséget ajánlottak. A Signoria nagy becsülettel bánt a követekkel, de válasza tagadólag hangzott, sőt a hatalmasságokat titkon értesítette Bethlen törekvéseiről. Ez évi decemberben Bethlennek új követét találjuk Velenczében: Lucius Sándort, ki hasonlólag hiában igyekezett a királyi czím elismerését megnyerni. Azonban Bethlen követei utóbb a kereskedelmi dolgokban sokkal szerencsésebbek voltak, s ebbeli egyezményt kötöttek, úgy hogy hazánknak Bethlen által marhával, marhabőrrel, mézzel jelentékeny kereskedése lőn Velenczével; e részben is, és politikai tekintetben is ezen acták rendkívül fontos dolgokat tartalmaznak. Ily szép eredmény koszorúzza imé máris cultusministerünk hazafias intézkedését a fáradhatlan Mirese által, kinek bár éveken át nyújtatnék kormányunk által mód, hogy Olaszország dús levéltárait hazánk történelmére nézve áttanulmányozhassa, és a magyar tudományosságot a most ismertett historiai kincsekhez hasonlóké tömegével gazdagíthassa! Bízunk is cultusminister úr ő exejának a hazai történettudomány ügye iránti ismert magasfokú érdekeltségében, hogy ily eredményt látva, az olaszországi levéltárakban a másoltatásokat évről évre folytatandja, a hazai művelődés körül szerzett halhatatlan érdemeit ezáltal is szaporítván. — T o l d y másodszor egy szintén nagybecsű másolatcsomagot mutatott be: S i m o n y i E r n ő é t, hasonlókép olasz, u. m. florenczi és velencei levéltárakból. Már több ízben melegen emeltük ki a fárad-

hatlan Simonyi érdemeit: mily roppant okmányhalmazzal gyarapítá már történelmi készletünket a külföld gyűjteményiből! E mostani, 600 lapra terjedő csomag is méltó előbbi küldeményeihez. Tartalmazza ez 1. a „Florencai Okmánytár“ végét. 2. A velencei államlevéltár nevezetes „Liber Pactorum“-a I—VI. kötetének Magyarországra vonatkozó részeit. 3. Quidotti velencei követ nagyérdekű jelentését Budáról 1525-ből, sőt még korábbi követjelentéseket is hazánkból, u. m. a XV. századból, 1438-tól kezdve. 4. A velencei szent Márk könyvtárból XVII. századi okmányokat, melyek főként Bethlent érdeklők. 5. A velencei városi múzeum kéziratárából Barton Edvard angol követ részletes tudósításait IV. Mahomed szultánnak (kinck táborával járt) 1596-iki magyarországi hadviseléséről, különösen Eger megvételéről és a mezőkeresztesi ütközetről; továbbá Tarzia Tamás olasz követ feljegyzéseit Tökölyi korából, 1683-ból. Mind e jeles acták nagy köszönettel fogadtatván, a jövő évi kiadványok közé soroztattak. Harmadszor Horváth Mihály tön jelentést néhai Jászay Pál kéziratgyűjteménye felől. E gyűjtemény 30 kötetben és 7 csomagban hazai történelmünkre nézve fölötté nevezetes okmányokat tartalmaz. Egyebek között huszonnégyszázötven országgyűlésről: 1550-től kezdve a következő század elejéig, nagybecsű tudósításokat, melyeket akkor a bécsi udvar számára szerkesztettek. Jászay ezeket, valamint a gyűjtemény egyéb részeit is mind sajátkezűleg, igen szép írással másolta le a bécsi császári könyvtár titkos kéziratárából, s a cs. haditanács, a k. kanczellária és magánosok levéltáraiból; összesen 950 ívet tesznek ki, melyek között 410 nyomtatott ívnyi rész oly nagybecsű, hogy az akadémia Monumentái között foglalhatnának helyet; azonkívül vannak a gyűjteményben eredeti okmányok, pecsétek, 177 pecséttrajz, 640 biven utánzott névalírás, történetünk nevezetesebb szereplőié. A történelmi bizottság igen óhajtaná, hogy ez a gyűjtemény az akadémia vagy a múzeum számára megvásároltassék, s miután sem az akadémianak, sem a múzeumnak nincs reá pénze: jayvaslatba hozza, hogy a vallás- és közoktatási minister úr kéressék fel a szükséges összegnek utalványozására. Ily értelemben tehát Toldy Ferencz r. tag a bizottság nevében indítványt tön az akadémia július 6-ki osztályülésén, mely alkalommal Horváth M. is felszólt, melegen pártolva az indítványt, s megjegyezve, hogy a Jászay-örökösök 3000 frtért hajlandók volnának a gyűjteményt az akadémianak átengedni. Szintén Horváth az általunk már említett gr. Nádasdy Ferencz-féle 1671-ben lefoglalt, s azóta a bécsi k. k. Ihoffkriegrath, illetőleg most a hadügyministerium

padlásán heverő okmányok visszaszerzése ügyét is újra szóba hozá; e végett a történelmi osztály már egy ízben Horváth M. által felkéré gr. Andrássy miniszterelnök úr hathatós pártfogását — de még eddig nincs eredmény; felszólaló tehát kéri, hogy ezen folyamodást maga az összes akadémia is egy újabb folyamodással támogassa. Az akadémia mindkét indítványt magáévé tette, Mirse János úrnak pedig fentebb ismertetett velencei küldeményéért buzdító elismerést szavazott, s másolatainak eddigi eredménye fölött teljes megelégedését nyilvánítá.

— **Régi magyar községi pecsétek.** A magyar köriratú régi pecsétek számát ismét néhány eddig nem ismerttel szaporíthatjuk, folytatván a füzeteinkben Nagy Iván által megindított s utána következett e nemű közlések sorát. Különös figyelmet érdemel L é v a városának szépmetszetű, teljes épségben fennlevő s maig használt pecsétje, mely régi korához (1604) mérve, metszésének élessége, szabatosága s izlételjes alakja által tűnik ki; kivált a közepén látható oroszán szép dombormetszete dicsérendő. Felirata: N: L E V A V A R A S A N A K P E C S E T I A N N O 1604. — Megjegyzendő, hogy az N itt nem „nemes“, hanem „Nagy“-Lévát jelent, miután Léva városa Nagy- és Kis-Lévából olvadt össze, melyek hajdan külön községet képeztek. A körded pecsét középterén koronásfejű, kiöltött nyelvű, hármaskarkú, sörényes oroszán áll, jobbájában csatacsillagot rengetve, s baljával az előtte álló három gaj középsőjéhez nyúlva, — mint az itt közlött, az eredetnél valamivel kisebb hascsmás mutatja. — Anyaga e pecsétnyomóuak vas, nyele is vasból van, nyomó lapjára mindaz-

által sárgaréz-lemez forrasztatott, s ebbe van a metszésvágva. — Másik rajzunk a Balogh Imre úr által f. é. áprilisi füzeteinkben (213—14 l.) ismertetett K i s - K u n - S z a b a d s z á l l á s városa

pecsétét ábrázolja, melyre nézve a jelzett ismertetésre utaljuk olvasóinkat. — A bagonyai Jánoky-féle levéltárban akadtunk még két magyar köriratú községi pecsétre a XVII. századból. Ezek K e c s k e m é t é s N a g y - K ö r ö s városáéi, mind a kettő ostyába nyomva. Kecskemété hármaskarkú, köralakú pecsét, a lévainál néhány vonallal nagyobb

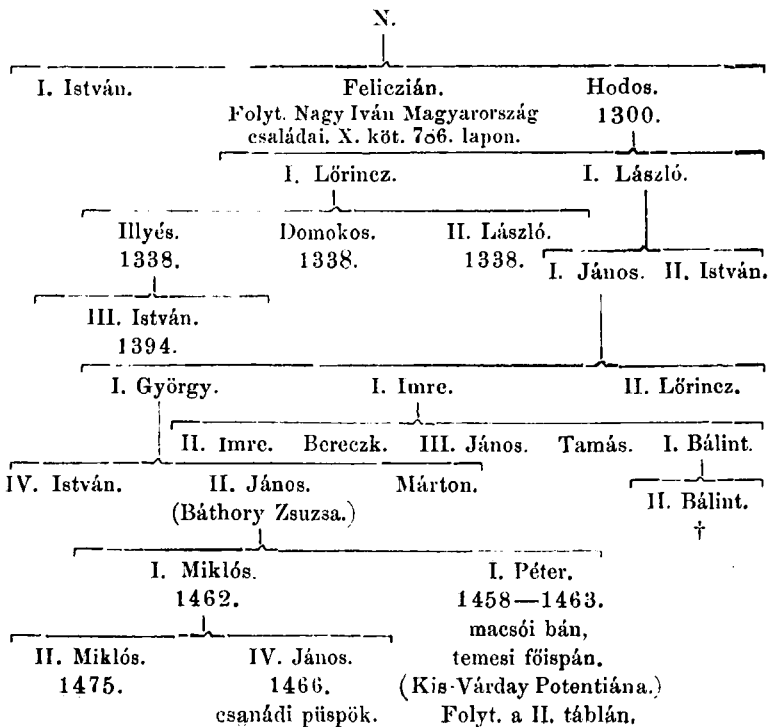
teriméjű. Körirata: **K E C S K E M É T I : V A R O S : P E - C S E T I : 1666**. A pecsét terén alulról és két oldalt két pálmagajtól környezett paizs látható, fölötte három egymásmellett álló csillaggal. A paizsban a város tulajdonképeni czimere: lombot rágó szakállas és szarvas kecskebak ágaskodik. A levelet, melyen a jelen lenyomat fennmaradt, a kecskeméti főbíró Szabó Bálint és tanácsi irták Kecskeméten 1691. ápril 12-én ráhói Jánoky Zsigmondnak Selymeczre, Nyáregyháza, (vagy helyesebben Nyáry-Egyháza) pusztát illetőleg. A nagy-körösi pecsét egy szintén Jánoky Zsigmondnak, hasonlóan az ő, vagyis inkább neje Bartakovics Kata, nyáregyházi birtokrésze ügyében irt levélen — látható. Irták ezt „Hadas Mihály körösi bíró és tanácsi“ Körösön, 1691. ápril 13-án. E pecsét is kerek, s a kecskemétihez hasonló nagyságú, de kopottabbnak, vagy nem oly mélyen véséttnek látszik. Körirata, a mennyiben a rossz lenyomatról kivehető — ez: **K Ö R Ö S V A R O S A · P E C S . . I . . N . D . . . 7**. — Közepén nyitott koronájú s czifra szegélyzetű paizsban terebélyes, lombos fa áll, de bal fele jól ki nem vehető. Óhajtanánk jobb lenyomatot látni. — Kérdés: megvannak-e még ez utóbbi két pecsét nyomói Kecskeméten és Körösön? Kérjük ennek velünk tudatására, s ha lehet, jobb lenyomat beküldésére ottani t. tagtársainkat. — A föntebbieken kívül még két magyar köriratú régi községi pecsét-nyomatra akadunk u. m. a budai kamarai levéltárban, egy Rákóczy-archívuma-beli 1708-i oklevélen. Ez oklevelet Rákóczy cesedi uradalomához tartozott három szathmárvármegyei, Aranyos-Medgyes környéki falu, n. sz. Apa, Józsefháza és Görbed bírái és esküdtszei adják ki Apán, 1708. decz. 20-kán. Két, sárga viaszba nyomott, u. n. takart-pecsét van rajta, de mindakettő igen elmosódott, rossz lenyomatban, úgy hogy körirataik nagyító üveg segítségével sem olvashatók teljesen. Az egyik, lázsiás nagyságú, kerek pecsét: Apa helységé. Ennek mezején jobbról szántóvas, mellette egy öt ágú fa, ismét e mellett balról egy czifra lombozatú bokorfa látható. Fölül a pecsét metszési éve: 1705; tehát kuruczvilági. A köriratból csak ennyi vehető ki: **A P A : - - - A - - - - E T E * * * ***. A másik, ezüstforintos nagyságú pecsét közepét ovalis paizs foglalja el; ebben hosszúnyakú és lábú madár — alkalmasint gólya — áll, s nyaka körül ez évszám: 1674. A paizs fölött három csillag, s ettől jobbra és balra patkóforma szalag fut, melyen a körirat: **B A L . . A . . L . S I P E T S E T**. Azaz: Balotafalusi pecsét. Balotafalú ugyanis ott fekszik Szathmárban, a Szamos mentén, a föntebbi három helység közelében. Pecsétjét úgy látszik vagy

a görbediek, vagy a józsefházaiak, saját pecsét hiányában, kölcsön kérték. Balotafalvát ma oláhok lakják; íme, pecsété mutatja, hogy hajdan magyar volt. Új adat a pecsétten történelmi érdekéhez.

T. K.

— A zokoli és kis-várdai Zokoly család. Eredetét a történetírók a Báthoryakkal közösen a Gútkeled nemből hozzák le. Nevét szabolcsvármegyei Zokol (másképp Zakol, Szokol, Szakoly) helységtől vette. A kis-várdai előnevet csak I. Péter (1458—1463) macsói bán és temesi főispán kezde használni. Származási fáját I. Györgyig Wagner után Nagy Iván szerint közlöm, ettől pedig a család kihalásáig gyűjteményemben lévő okmányok alapján.

I. tábláj

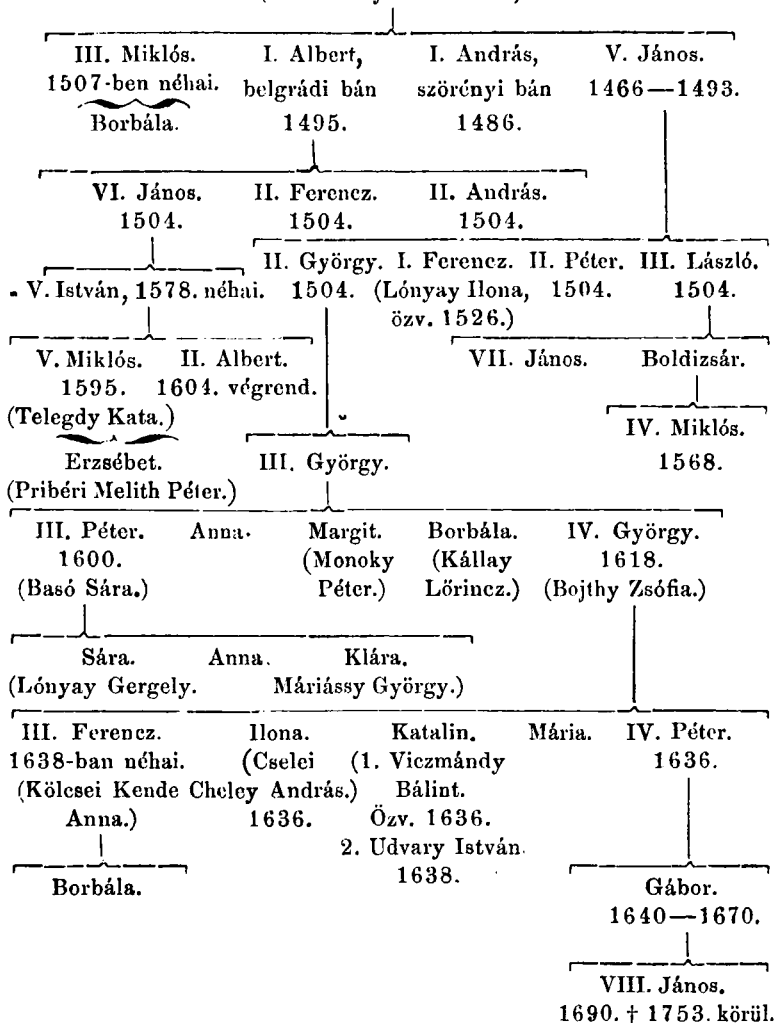

II. tábla.

I. Péter, ki az I. táblán macsói bán, temesi főispár.

1458—1463.

(Kis-Várday Potentiana.)

Hodos vagy Hodus unokái Illyés, Domonkos és II. László sokáig porlekedtek a rokon Báthoryakkal, Báthory Bereczk unokáival, míg 1338-ban atyafiságos egyesség és osztály a pernek véget vetett¹⁾.

¹⁾ Nagy Iván id. munk. X, k. 787, lap.

I. Péter és I. Miklós, II. János fiai, V. László királytól 1454-ben adományt kapnak; hogy micsoda birtokoka? nem lehet kivenni az okmány roncsolt állapota miatt¹⁾. 1455-ben Semsey Ferencz meginteti őket az Upor birtokok megvételétől, Upor Balázs fiai, Gáspár és Tamás nevökben is²⁾.

1462-ben I. Miklós, a János fia és György unokája, adományt kap Mátyás királytól Gaborján, Tóthfalu és Boldogasszonyfalva bihar-megyei helységekre³⁾.

1475-ben Mátyás király I. Miklós fiát II. Miklóst Bihar- és Szabolcs megyében levő birtokaiban megerősíti⁴⁾.

1477-ben Mátyás király nagyságos Zokoly (I.) Pétert beigtatni rendeli Balkány szabolcsmegyei helység birtokába⁵⁾.

1487-ben I. Albert és I. András, I. Péter fiai adományt kapnak Mátyás királytól tizenhárom szabolcsmegyei helységre⁶⁾. I. Albert 1495-ben belgrádi bán, 1498-ban zászlós úr.

1504-ben V. János fiai és I. Albert fiai egyességre lépnek a leleszi convent előtt Maghy Pál és fiaival, azon birtokok iránt, melyeket Zalmad Mátyás magvaszakadtán bírtak⁷⁾.

1550-ben Boldizsár, III. László fia megidéztteti V. Istvánt, VI. János fiát, Balsa, Paszab, Szabolcs és Rakamaz helységekbeli részbirtokai iránt⁸⁾.

1604-ben II. Albert végrendeletet tesz, Verancsics Faust csanádi püspök előtt, melyben minden vagyonát testvére V. Miklós leányára Erzsébetre, b. Melith Péter feleségére hagyja⁹⁾. Ezen birtokokat 1605-ben III. Péter és IV. György (III. György fiai, II. György unokái) elfoglalták, és midőn a szabolcsi alispán Jármay János azokat visszafoglalni ment volna, az egész megyei tisztikart kikergették lovas és gyalog katonáikkal, kik puskákkal és kopjákkal voltak fölfegyverkezve¹⁰⁾.

1609-ben III. Péter tiltakozik Homonnai Drugeth György erőszakoskodásai ellen a leleszi convent előtt¹¹⁾.

1640-ben IV. György fia IV. Péter szabolcsmegyei birtokait elzálogosítja Rákóczy Péternek¹²⁾.

1650-ben Viczmándy Gábor (a Bálint fia) örökösen eladja Nived és Bojth helységekben való részét Zokoly (IV.) Péter fiának Gábornak.

¹⁾ A Zokoly es. okmányai gyűjteményemben nro 1. ²⁾ u. o. nro 2. ³⁾ u. o. nro 3. ⁴⁾ u. o. nro 4. ⁵⁾ u. o. nro 5. ⁶⁾ u. o. nro 7. ⁷⁾ u. o. nro. 9. ⁸⁾ u. o. nro 12. ⁹⁾ u. o. nro 23. ¹⁰⁾ u. o. nro 24. ¹¹⁾ u. o. nro 25. ¹²⁾ u. o. nro 33.

Ezen okmányt eredetiben bemutatta 1690-ben Gábor fia VIII. János a leleszi conventnek, melyről hiteles bizonytságot kapott¹⁾.

1760-ban tanúvallatást tartottak az iránt, hogy Zokoly János mikor halt meg. A tanúk összhangzó vallomása nyomán kitűnik, hogy meghalt mag nélkül 1753 körül Tokajban, igen öreg korában, és hogy családjából ő volt az utolsó²⁾.

E szerint a zokoli és kis-várdai Zokoly család nem a XVII-ik, mint eddig hitték: de a XVIII. század közepén halt ki, VIII. Jánosban. Hátra maradt birtokait az oroszánosi Töröcs család impetrálta.

A család czimere: a paizs udvarában félhold, a paizs feletti sisak koronáján három strucz toll.

Radvánszky Béla.

— **Eszterházy Ferencznek, Miklós nádor atyjának levele 1597-ből.** A Szalay László gondozása mellett kijött, nagyérdéki „Gróf Eszterházy Miklós Magyarország nádora“ című munka, melynek folytatását bár minélelőbb vehetnők, — első lapjain az Eszterházyknak történelmileg ismeretes ősatyjáról Eszterházy Ferenczről lévén szó, közöltetik azon levél, melyet Eszterházy Ferencz 1596. dec. 7-én mint Pozsony vármegye alispánja intézett Pozsony megye közönségéhez, a török elleni nemesi fölkelés tárgyában, megemléttetvén, a levél közlése után, hogy ezen gondjai közt érte őt a halál.

Nem lesz, úgy reménylem, érdektelen, ha azon férfiúnak, ki anyyi jeles fiat nevelt a hazának, köztük hires nádorunkat Eszterházy Miklóst, ki az Eszterházy családnak úgyszólván alapítója volt, — a fentérintettnél még egy későbbi levelét közlendem, melyből kitűnik, hogy Eszterházy Ferencz még az 1597-dik év közepén is élt, s így fél-évvél tovább, mint a menyiről a magas családnak tudomása van.

A levél ez:

„Ilgregie domine et amice honorande! Salutem et omne bonum. Literas dominationis vestrae de arestatione Michaelis Lany, concive vestrae dominationis in facto cujusdam equi, intellexi, uti dominatio vestra eundem Michaelem Lanium aresto ipso eliberandum postulat, arestantemque ad se commigrare et jus suum ibidem prosequi cupit. In eo optatis vestrae dominationis acquiescere non possumus; Michael

¹⁾ A Zokoly cs. okmányai gyűjteményemben. nro 34. — ²⁾ U. o. nro 35.

enim Lanius hic arestatus, ex ipso aresto inferrea eliberare non potest, donec equus, ratione cuius arestatio facta est, ad nos, locum videlicet aresti statuatur, ubi si equus ipse bono testimonio arestantis esse comperietur, eidem reddi debebit, arestans enim qui equum arestatum suum esse asserit, pro recuperatione solunmodo equi amissi agit, pro quo ut suo iudice areste neglecto, ad dominationes vestras se conferat. videtur inconveniens. Curet itaque dominatio vestra, ut equus aresto positus quamprimum ad nos reducatur. Valere dominationem vestram desidero. Ex Fedemes, 10. Junij, 97. (1597).

Dominationis Vestrae Amicus

Franciscus

Ezterhas

manupropria.

Kivül: Egregio Domino Marco Faáth, Judici Civitatis Soproniensis etc. Domino et amico honorando.

Zárt alakú levél, ép kis gyűrűpecsét, veres viaszú; a foszlány nélküli, oldalt mindkét felől kivágott alakú kis paizsban, jobbfelé lépdelő, jobbujában kardot, baljában rózsát tartó griff (vagy szárnyas oroszlán); a paizs felett ezen két igen tisztán kivehető betű: F. Z.

Eredetije e levélnek Soprony városa levéltárában létezik. (Ladu'a XXIV. et Y. fasciculus 8. Nro 529.)

A levél, mint láttuk, Födemesen, Pozsony megyében költ, hol lakását tartá-e? vagy az ott, a megye részéről tartott fenyítő törvényszéken (mint az egyébiránt magánérdekű fenyítő ügyet tárgyazó levél gyanítatja) elnökölt, mint alispán Eszterházy Ferencz: azt már adatok hiányában meg nem határozhatom. Igen érdekes az ép pecsét a levélen; erről látható ugyanis, hogy a kivont karddal lépdelő s rózsát tartó szárnyas oroszlán (griff) a csa'ád ősi czímere; s ámbár az alispán már „Ezterhas“ névvel ír alá magát, mégis a pecséten levő F. Z. betűk kitűntetik, — mint genealogiai munkáinkban is olvashatjuk — hogy a család ősi neve „Z e r h á z“ volt, és hogy még maga Eszterházy Ferencz is czímerére, nem az általa használatba vett, hanem az ősi név kezdő betűjét véseté.

Szopori Nagy Imre.

— **Honfői örömmel** hozzuk napfényre azon nagylelkű adományt, mely a Magyar Történelmi Társulatot legközelebb érte. Ugyanis a Hyppolit-féle modenai codexek lemásoltatására társulatunknak Si-

m o r J á n o s hercegprímás és esztergomi érsek ő főmlga 300, B a r t a k o v i c s B é l a egr érsek ő exeja pedig 400 ftot kegyeskedett aján-dékozni. Társulatunk elnöksége kedves kötelességeül tekinté külön levélben fejezni ki meleg köszönetét a két egyháznagy íránt, a hazai történelem ügyében hozott e nemeskeblű áldozatkészségükért. Egyszer-smind intézkedés tétetett, hogy a másolatok Olaszországban mielőbb megkezdessenek. Octoberre, úgy reméljük, valamennyi codex le lesz másolva, s általok hazánk, Mátyás és Ulászló korabeli történelme — hála a két nagylelkű egyháznagy bőkezűségének,—jelentékeny forrással gyarapúl.

— **István főhg nádor életirata.** Magyarország utolsó ná-dorispánjának, a felejtetlen emlékü s oly tragicus végű István főher-czegnek életirata jelent meg legközelebb Wiesbadenben, Kreidelnél, né-met nyelven, e cím alatt: „István Géza ausztriai főherceg élete, műkö-dése és halála.“ Szerettük és megvártuk volna, ha az ismeretlen szerző az „ausztriai főherceg“ mellé azt is oda teszi a czímbe: „M a g y a r o r s z á g n á d o r a“ — miután István mint ilyen lön történeti nevezetességüvé. Magát a munkát,—mely mint iratik, díszkiállítású és a főherceg 1847-iki s 58-iki photograph-képével, magyar és német név-aláírásuak hasonmásával, és a volt nádor utolsó lakóhelyét Schaum-burg várát s vidéke kitünőbb pontjait ábrázoló képekkel van díszítve, — még nem láthattuk, s így tartalmáról, irányáról, s a mi legfőbb: t ö r t é n e l m i é r t é k é r ő l egyelőre érdemlegesen nem szólhatunk; csak az előttünk fekvő kiadói nyomtatott körlevél után jelenthetjük, hogy a mű e l s ő r é s z é b e n István főherceg jellemzése, szellem- és érzelmi világa, hajlamai, neveltetése, az államéletbe való belépése, ifjú-kora, cseh- és olaszországi, tyroli, Ádria tengerpartvidéki és németor-szági utazásai vannak ismertetve; míg a m á s o d i k, kétségkívül je-lentékenyebb rész Istvánt mint Csehország helytartóját (1844—47), majd mint M a g y a r o r s z á g k i r á l y i h e l y t a r t ó j á t é s n á d o r á t (1847. február havától 1848. septemberig) ismerteti, s végre schaumburgi magányában töltött éveit s Mentoneban bekövetkezett korai halálát tárgyalja. Az 1847—48-iki pozsonyi és pesti országgyűlés fo-lyama, István befolyása az ügyekre, nádori tevékenysége, az 1848-iki horvát és rácz lázadás kitörése s az azok ellen tett intézkedések sat., mint az egyes fejezetek czímeiből látjuk, részletesen vannak tárgyalva e műben, melyet egy, István főherceg Schaumburgban igen közel állott személyes ismerője, sőt tán belső embere írt, — de hogy helyes és hű felfogással e

házánk ügyeire, s István magyarországi történeti szereplésére nézve? azt csak a munka átolvasása után ítélhetnök meg. Ha igen: úgy érdemes lenne e műnek magyar kiadását eszközölni. Vállalkozó kiadó, azt hiszük, akadna reá.

— **Mátray Gábor**, érdemekben megöszült veterán tudósunk, az országos Széchenyi-könyvtár fáradhatlan buzgalmú főfelügyelője, újabbkori műveltség-történetünkhez becses adalékkal járult; ez nemzeti múzeumunk történelme, megalapításától 1802-től 1843-ig rövidebb, s 1843-tól 1868-ig, vagyis a legutóbbi századnegyedén át, a jelenlegi köztisztviseltekben álló igazgató Kubinyi Ágoston igazgatása alatt, bővebb előadásban. Az országos magyar múzeum alapítási, fejlődési mozzanatait, viszontagságait s ezek szerencsés legyőzését, az intézet fokozatos gyarapodását, emelkedését, virágzását, emlékezetes eseményeit, s különösen Kubinyi vezetése alatt lett mind belső gazdagodását, mind külső szépülését nagy gonddal egybegyűjtött adatok által évről évre, sőt úgyszólván napról napra krónikaszerűleg folytatott vázlatban ismerteti e mű, mely a maga nemében nálunk hiánypótló, s azért meleg köszönet illeti a fáradhatlan szerzőt, létrehozásáért. Mátray e munkát Kubinyi Ágostonnak ajánlá, múzeumi hivataloskodása huszonötödik évének betelte (1868. május 1.) emlékére. A szép kiállítású kötet díszét Kubinyi Ágostonnak Marastoni által készített finom rézmetsetű, jól talált arcképe emeli. A könyv teljes címét illető rovatunkban közöljük. Megemlítjük még, hogy a nemzeti múzeumnak érdemdús igazgatóját századnegyedes ünnepéye alkalmából a múzeum tisztviselői e munkán kívül egy értékes és művészi készületű ezüstbillikommal lepték meg.

— **Négy történeti mű.** Négy történelmi munka kerül ki nem sokára sajtó alól, s egynémelyik közülök még a jelen, legkésőbb augusztus hó folytán megjelenend. Ezek a következők: 1. Toldy Ferencz Ráth Mór által kiadandó s általunk már említett kisebb irodalomtörténeti dolgozatai és emlékbeszédei két első kötete, mely már majdnem egészen ki van nyomva, sőt a harmadik is készül. 2. A Ráth Károly halála által késleltetett „Győri Történelmi és Régészeti Füzetek” negyedik kötetének 3-ik és 4-ik, vagyis két utolsó füzete, melyet, mint az elhúnytnak szerkesztőtársa, Rómer Flóris ad ki és fejez be. 3. A m. t. akadémiai „Magyar Történelmi Emlékek” „Irók” osztályának XXIII. kötete, vagyis a Thaly Kálmán által közlött Tökölyi-naplók, melyek már július elejére megjelentek volna,

de Almády István naplója még a gyűjteményhez csatoltatván, e körülmény az így 48—50 ívre terjedő kötet napvilágra jutását egy hóval hátrább vetette. 4) B. Orbán Balázs „Székelyföld“-ének első kötete: Udvarehelyszék szintén sajtó alatt van már, s nyomtatása, valamint a hozzá szükséges illusztrációk metszése szépen halad. Ez utóbbi mű Ráth Mór bizományában lesz kapható.

— **Boesor István**, a pápai ref. főiskola akadémiai tanára, egyike azon régi, fáradhatatlan tanférfiaknak, kik hosszú pályájukon át elévülhetlen érdemeket szereztek magoknak, Boesor, kire a magyar történelemnek a legsúlyosabb időkben is lelkes, független, szabad szellemben folytatott s buzdító hatású előadásáért nagyszámú tanítványainak mindegyike tiszteletteljes halálával emlékezik: közelebről adá ki nagy munkájának „Magyarország történelme, különös tekintettel a jogfejlődésre“ hatodik füzetét. Ez 1792-től 1848-ig terjed, s nemcsak mint tankönyv, de mint olvasmány is, legfőként közjogtörténetünket illetőleg, hasznos kézikönyvül szolgál. A következő hetedik pótlékfüzettel a munka be lesz fejezve, és akkor részletesebben fogjuk ismertetni mi is.

— **A II. Rákóczy Györgytől** 1650-ben a Görög-család részére kiadott nemesi levél eredetije, valamint egy magyar vármegyei pecsétlenyomat-gyűjtemény van Bécsben Meyer Lajos József es. kir. főállampénztári hivatalnok birtokában, a ki — mint bennünket tudósít — kész azokat eladni. A netalán érdeklők nevezett tulajdonoshoz (Stadt, Singerstasse, im Bank-gebäude) fordulhatnak, német levél által.

— **Podhraczký József** akad. tagtól egy füzetke jelent meg, a paunonhegyi apátság alapító-levele egykorúságát és vele Domokos esztergomi érsekségét vitató, koszorús történetírónk Horváth Mihály azon kitűnő értekezése ellenében, melyet a „Századok“ f. é. első füzete volt szerencsés közölhetni, s melyben Horváth új adatok s czáfolhatlan következtetések logikai indokolás alapján bebizonyítja, hogy első esztergomi érsek az István által 999-ben Rómába követül küldött Asztrik, más néven Anasztáz vala. Podhraczký most, mindezzel nem törődve, előáll, s összeír és vitat oly dolgokat, melyek már rég és százszor meg voltak vitatva, és beszél mindenről — még arról is, hogy hány holnap kell az embriónak, míg az anyaméhben megérik — polemizál a Pesti Napló akadémiai referensével sat. Szóval a mindenünnen, a tárgyra nem tartozó dolgokkal és idézetekkel elhalmozott alaktalan értekezésnek — mely csak a szerző olvasottsága fitogtatásáért látszik iratva lenni — nincs semmi aránya, tartása, compositiója. Összevissza kuszált mű az, melynek az iménti

fitogatáson kívül nincs egyéb célja, minthogy a Horváth által végre valahára tisztába hozott vitás kérdést megint s még jobban összezavarja, ha ugyan ez sikerült volna szerzőnek. De ő nem tudja Horváth felhozott új adatait (Pertz: Monum. Hist. Germ. Script, IV. 796. és u. o. XVII. 636.), sem oly szépen kifejtett indokolásait megdönteni, sőt ezt még csak meg sem meri kísérteni: Horváth új adatairól Podhraczký — hallgat; ő csak a kétes hitelű Hartvik legendáin s a pannonhegyi alapító-levélen lovagol, mely okmány egykorúságát — bár a benne foglalt alapítvány igaz — már Mansi, Schwartz, a pozsonyi névtelen 1779-ben sat. ostromolták, legújabbán pedig Horváth, általunk közlött értekezésében alaposan kimutatta annak később — tán Endre, Béla vagy Salamon korában — költött voltát. Kár volt tehát az érdemes veterán Podhraczkýnak tollat ragadni oly veszett ügy védelmére, melynek megdöntő ellenargumentumai czáfólsát, még épen vitató is — mint mondók — meg sem meri kísérteni.

— **Fabó András** akad. tag gondos szerkesztése alatt egy ép oly kellemes olvasmányúl kínálkozó, mint tanulságos kötet jelent meg: „Rajzok a magyar protestantismus történelméből.“ A szerkesztő vallásos bensőséggel s meleg hangon írt előbeszéde nyitja meg a VIII. és 238 lapnyi, tömött nyomtatású kötetet; ez után a váci ág. h. evang. gyülekezet története következik Tornyos Páltól; Bethlen Gáborról két terjedelmes történeti rajz Győry Vilmostól és Róth Mártontól; „Lorántffy Zsuzsána“ czím alatt e magasztos szellemű fejedelmesszony jellemképe, különösen a sárospataki főiskola iránt tanúsított nagyszívű pártfogolásának részletesebb tárgyalásával, Schnell Károlytól; „A magyar ev. egyház történetének leggyászosabb lapjai“ 1650 — 1676. Petz Gyulától; „Az 1681-ik évi sopronyi országgyűlés, különös tekintettel a sopronyi evangélikusok egyházi viszonyaira“ Gamauf után Kolbenheyer Móricztól; Krman Dániel, múlt század elején élt miavai ev. lelkész élete, Szeberényi Lajostól; „Gyászlapok a magyar prof. egyház mult századi történeteiből“, Hatvani István után Révész Imrétől, toldalékkal Fabó Andrástól. Végre „Vallásügyi tárgyalások az újabbkori (1825—48-iki) országgyűléseken,“ közli Simkó Gusztáv. E tartalmi sorozatból látható, hogy a mű protestáns színezetű; mindazáltal egyes cikkei nemcsak egyházi, de általános hontörténeti szempontból is érdekekkel bírók, s több van közöttük, melyek szorgalmas kúffótanulmányozás útján készültek, és így történelmünket gyarapítják. Ajánljuk azért olvasóink szives figyelmébe, s annál inkább minthogy a könyv

jövedelme szent célra: a legutóbbi években alakult vácsi evang. gyülekezet javára fordítatik. Kapható Pesten, Oesterlamm Károly könyvkereskedésében, ára 1 frt 60 kr.

— **Flegler Sándor**, boldogult Szalay Lászlónk barátja és életírója „Beiträge zur Würdigung der Ungarischen Geschichtschreibung“ című derék monographiájának 3-ik és utolsó közleménye a „Hist. Zeitschrift“ legújabb, XIX-ik kötetében megjelent. Flegler norimbergai műzenenőr s akadémiánk tagja, e közel 14 nagy ívre terjedő munkával bemutatta a külföldnek történet-irodalmunkat, de annyi alaposággal s szakismerettel, hogy azt hazánkfiak is haszonnal s élvezettel forgathatják. Ohajtandó volna, hogy a munka külön kiadásban is világot lásson, hogy mint megérdemli, minél nagyobb elterjedést nyerhessen.

— **Lukácsi Kristóf** szamos-újvári plébános előfizetési felhívást bocsátott ki ily című munkára: „A magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei, eredeti örmény kútfők után.“ Szerző szerint a magyar régészet-kutatók közt általános a meggyőződés, hogy a magyarok eredetét és szülőföldét Armenia és Persia körül, Aria zend népei közt kell keresni; és az örmények is a zend népcsalád csoportozatához tartoztak a pogány ó-korban. Az örményeknek irodalma van azon korból, midőn a magyarok még Ázsiában tanyáztak. Örmény írók historiai adatokat közölnek a magyarokról; tudósításaik felhatnak a II-ik századig Krisztus előtt, melyben Mar-Ibas Katina első örmény történetíró virágzott, és lenyúlnak a keresztény időszámítás IX-ik századáig, mely időre eddig kevés adatunk van. Szerző ifjúkori tanulmányai főtárgyát Örményország ó-kori térképe és történelme képezte, s ezúttal az Armenia térszomszédságában élt népek történeteit is tanulmányoznia kellett. Így gyűjtötte külön rovatokban a magyar fajú népekre vonatkozó történeti adatokat, s azokat aztán Horváth István és Fejér György buzdítására összeállította. A magyar tud. akadémia, melynek munkáját 1851-ben bemutatta, jegyzőkönyvi kivonatban fejezte ki elismerését s közreadási szükségességét. Azóta e művet újból dolgozta. Az örmény idézetek eredeti szövegben fognak adatni, magyar fordítással. A munka két külön könyvre oszlik. Az első hozza az örmény irodalom ismertetését, tekintettel annak magyar őstörténelmi fontosságára; a második terjedesebb könyv kizárólag „a magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei“ felderítésével foglalkozik. Előfizetési ára az egész műnek 3 frt 50 kr., mely f. év october végeig szerzőhöz küldendő. A mű jövedelme a Szamos-Újvárt fennálló árvaház javára van szánva.

— **Füzes-Gyarmaton**, Hontvármegyében kőkorszakbeli régiséglepre bukkantak; azon helyen a lelkes báró Nyáry Adolf, Hontmegye egyik főbírája, rendszeres ásatásokat fog tétetni. Gömörmege Dobfenék helységében pedig a neves báró testvére, b. Nyáry Jenő tett közelebről régiségi kutatásokat, melyeknek eredménye több bronzkorszakbeli pogánysír, s bennök lelt érdekes régi műtárgyak.

A Kolozsvártt tartandó f. évi szeptember havi társulati kirándulásban résztvenni akarókat figyelmeztetjük a jelen füzetünk borítékjának belső lapján olvasható jelentésre.

Történelmi könyvtár. *)

— **A magyar nemzeti múzeum korszakai**, különös tekintettel a közelebb lefolyt huszonöt évre. Rövid vázlatban előadja Mátray Gábor, Széchenyi-országos könyvtárőr, a m. n. múzeumban. Kubinyi Ágoston n. múzeum-igazgató rézmetszetű arcképével. Bucsánszky Alajosnál. 8-adrét, 97 lap.

— **A paunnonhalmi apátság alapító levelét** nem készítették az ottani szerzetes-férfiak, hanem az Szent-István királynak eredeti hiteles oklevele. Védőkép írta Pothraczky József. Budán, 1868. A kir. magy. egyetemi nyomdából. 8-adrét, 72 lap.

— **Stephan Victor, Erzherzog von Oesterreich. Sein Leben und Wirken und sein Tod. Zwei Theile in einem Bande. Mit Kunstbeilagen.** Nagy 8-adrét, Füzve ára 3 tallér. Kiadja Kreidel W. C. Wiesbadenben. 1868.

— **Rajzok a magyar protestantismus történelméből.**

*) Hogy e rovatot az újonnan megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tehessük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk (nemzeti múzeum 24. sz.) beküldeni ne terhelhessenek. Szerk.

Kiadja a váci ág. h. evang. gyülekezet, szerkeszti **F a b ó A n d r á s** agárdi ev. lelkész, a m. tud. akad. I. tagja, VIII. és 238. l. Ára 1 ft 60 kr.

— **Mosonmegye államrajza.** Irta **M a j o r P á l**, Moson-
m gye első alispánja. Mosonvármegye térképével s államrajzi táblázatá-
val. Magyar-Óvártt. nyom. Czéli Sándornál. 44 l. (A megye régi koráról
közül történelmi adatokat.)

— **Emlékbeszéd** Bugát Pál felett. A kir. magy. természet-
tudományi társulat 1868. évi febr. 1-jén tartott huszonöt évi jubileuma
alkalmával mondotta **K á t a i G á b o r**, társulati első titkár. (Bugát
könyomatú arczképével) Pesten, 1868. Nyom. Bucsánszky Alajosnál,
4-ed r. 11 l.

A Magyar Történelmi Társulat t. cz. tagjai tisztelettel
figyelmeztetnek, hogy az alapítványok és tagdíjak d. e.
9-től d. u. 1 óráig naponként befizethetők társulati pénztár-
nok **P e s t y F r i g y e s** úrnál, váci-utca 20. sz. 1-ső emelet, az „Első
Magyar Iparbank“ helyiségében. Különösen kéretnek az 1867-diki
évdíjakkal még hátrálékban lévők, azokat minélelőbb befizetni.

— A „**Századok**“ ba szánt mindennemű közlemények a társu-
lati szerkesztőtitkárhoz (n. múzeum 24. sz.), az újon jelentkező
tagok nevei, és a „**Századok**“ -at illető reclamatiók pedig akár oda, akár
P e s t y F r i g y e s társ. pénztárnok úrhoz (váci-utca 20. sz.) czímezendők.

A „Századok”-ra külön előfizetés is áll nyitva nem-ta-
gok számára, és pedig egész évre 6, félévre 3 frtjával. Egyes füzetek
külön nem kaphatók. Az előfizetések **R á t h M ó r** váci-utcai könyv-
kereskedésébe küldendők, a honnan a példányok is expediáltatnak. —
A társulati szerkesztő-titkárnál megrendelhető még az 1867-diki év-
folyam is 5 frtjával tagok, s **R á t h M ó r** nál 6 forintjával nemtagok részére.

Felelős szerkesztő: THALY KÁLMÁN.

Nyomatott Emich Gusztáv, magy. akad. nyomdásznál. Pesten, 1868.

S Z Á Z A D O K.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Nyolczadik füzet.

1868.

Október hó.

Horváth Mihály elnöki megnyitó beszéde

a Magyar Történelmi Társulat, Kolozsvártt 1868. szept. 21-kén tartott gyűlésén.

Tisztelt Társaság!

Nagy érdemű elnökünknek egészségi viszonyai miatt kényszerű távolléte nekem juttatja a szerencsét, hogy társulatunk ezen első vidéki gyűlésén az elnöki széket elfoglaljam.

Midőn ezt ezennel cselekszem, mindenek előtt kénytelen vagyok sajnálatomat kifejezni az iránt, hogy nélkülözzük nagy tudományu elnökünk vezérletét, ki itt szülőföldén, hol a történetnyomozást hosszú éveken keresztül oly fényes sikerrel folytatá, gazdag szakismerete s irányadó ujjmutatásai által — kétszeres eredményre juttatta volna társulatunk működéseit.

Tisztelt vezértünk távollétében tehát gyöngé erőmre hárulván az elnöki tiszt, üdvözlöm önöket, társulatunk tagjai! a nemzeti szabadság eme classicus földén, melynek letűnt nemzedékei annyi fényes lapot írtak be hazafias tetteikkel a magyar történelem ezredéves könyvébe. Üdvözlöm önöket a testvérhaza fővárosában, melynek derék polgárai kellőleg méltányolván a tudománynak korunkban irányadó hatalmát, szivesek valának bennünket meghívni, hogy ifjú társulatunk ezen gyűlését keblökben tartsuk meg. És végre üdvözlöm önöket társulatunk ezen

vidéki gyűlésén, melylyel működéseinknek véleményem szerint legfontosabb, s ha a beható szakértelemmel a tudomány szereté-
tétől lelkesített kitartás is párosuland, történelmünk teljes ki-
fejtésére idő multával sikerben s eredményben legdúsabbá vál-
ható ösvényén megindulunk.

Igen, tisztelt társulat, úgy vagyok meggyőződve, hogy az
efféle vidéki gyűlések, minőket társulatunk, szabályai szerint
évenként egyszer, a haza más és más részeiben megtartani ma-
gának egyik fő céljául tűzte ki, nagy sikert eredményezhetnek
történelmünk minden oldalú felvilágosítására s kifejtésére.

Mert, nem is említvén azt, hogy illetén társas működés
az erőket sokszorozva, a buzgalmat, vetélkedést, a haladásnak
a főtényezőit hatványozva, mint minden más úgy a tudományos
törekvés mezején is legtöbb és leggyorsabb eredményeket te-
remthet; ha csak azt tekintjük, hogy társulatunk évenkénti
hasonló kirándulásai által mind több és több vidékeken buz-
góbb érdekeltséget ébreszthet hazai történelmünk s annak
anyagai, a kéziratok, okmányok, s a nemzeti élet letűnt száza-
daiból fennmaradt egyéb történelmi s műemlékek iránt, és az
érdekeltséget felébresztvén, mind több munkatársakat szerzend
ezen emlékek gyűjtésére, fenntartására s megismertetésére: idő
folytával már csak ezen, magában véve talán csekélynek látszó
eredmény is elégséges lesz hazai történelmünknek eddig nem
ismert lendületet adni.

A nemzetnek közérdekeltsége az, tisztelt Társaság, mi
első sorban képes virágházra emelni a nemzeti élet bármely
ágazatát. E nélkül csak üvegházi növény tengésére van kárhoz-
tatva a különben leghasznosabb, legáldásosabb intézmény, vál-
lalat vagy törekvés.

Történelmi tudományunk is csak a közérdekeltség szár-
nyain emelkedhetik a kifejlés azon fokára, melyen az más mi-
velt nemzeteknél immár tényleg létezik, s mely különösen meg-
illet bennünket, a magyar haza polgárait, melynek nemesak tár-
sadalmi fejleményei, hanem összes polgári, politikai, alkotmá-
nyos közéletének s minden intézményének gyökérszállai a le-
tűnt századok mohos földében ágaznak szét, onnét szívják te-
nyészésök éltető nedveit, szóval történelmi alapokon nyu-
gosznak.

És ha társulatunknak, bár talán csak az évek hosszú során át, sikerülni fogna hatványozni a hazában történelmünk iránt a közérdekeltséget: a czélt, mely alapítóinak szemei előtt lebegett, teljesen elérendette társaságunk.

Ha ugyanis az óhaj és remény varázs-tükrében azon korszakot tüntetjük szemeink elébe, midőn a hazának minden értelmes polgára, áthatva azon meggyőződéstől, hogy a jóllét s műveltség, az anyagi s értelmi fejlettség azon áldásai, melyeket tényleg élveznek, nagy részben ama letűnt nemzedékek törekvéseinek eredményei, melyek az emberi s nemzeti fejlődés útait előttünk a századok folytában egyengették, s áthatva a kegyellettől ezen érettünk, utódokért is annyit fáradozott és szerzett ősök iránt, ezeknek életét s eseményeit, tetteit s viszontagságait kellő figyelem s tanulmány tárgyaivá teendő: vajjon miféle képletek vonulnak el szemeink előtt az óhaj és remény ama varázs-tükrében?

Azt látjuk, hogy a hazának azon előkelő polgára, ki, mint a hajdani urak, zászlósok s nemesek utóda s örököse, őseitől terjedelmes javakat, várakat, kastélyokat s ezekben egész levéltárakat, vagy legalább egy-egy láda, egy-egy csomag, régiségtől megsárgult nemzetségi s családi iratokat, okmányokat s más emléklapokat, közéleti vagy családi feljegyzéseket nyert hagyatéknál, már nem elégszik meg, mint azelőtt, ezek pusztá birtokával, s nem rejtegeti azokat zárok alatt, hanem vagy maga tanulmányozza, s mit azokban közérdekűt, történelmi anyagúl szolgálhatót talál, azonnal közzé is teszi; vagy szakértők által tanulmányoztatván, nyilvánosságra bocsátja, hogy a mi eddigelé féltékenyen rejtegetve, mint a föld gyomrában elásott kincs, értéktelen, haszontalan hevert, közbirtokká téve, a hajdankor nemzeti s társadalmi életének egy-egy tényező egyéniségét, egy-egy érdekes viszonyát bővebben megismertetve, gyarapítsa a hazai tudományosságot.

Azt látjuk továbbá, hogy azon szerényebb sorsúak is, kik őseiktől ily történelmi kincseket nem örököltek; de a nemzeti művelődés fejlődésének nem kevésbé örvendenek, minden esetleg kezökbe jutott régiséget, legyen az iromány, műemlék, vagy bármi egyéb szer, mint a bennünket megelőzött nemzedékek törekvéseinek s társadalmi, anyagi vagy erkölcsi viszonyainak

egy-egy tényezőjét s tanúbizonyosságát] nemcsak becsban tartják, hanem azonnal nyilvánosságra hozva, a hajdankor állapottainak ismeretét tehetségök szerint elősegítik.

Látjuk végre, hogy azon férfiak, kik a nemzeti történelem művelését különös szakmájokká, életfeladatukká tették, nem kénytelenek többé életök javát poros levéltárakban tölteni, s legjobb erejüket pusztá anyaggyűjtésre pazarolni; hanem mivel e munkában számos értelmes hazafi által gyámolítottak, idejüket s erejüket főleg arra fordíthatják, hogy történelmi műveikben a letűnt korok nemzeti életének egyéniségeit s viszontagságait, anyagi és szellemi állapotát tegyék főleg figyelemök s nyomozásaik tárgyaivá, s ábrázolják azokat nem kevésbé híven jellemző vonásokban, mint művészies alakban; és ekként aztán pusztá adathalmaz helyett oly történelmi műveket írnak, melyekből a kor szelleme s törekvései, az uralkodó eszmék, érzelmek s irányok mivolta, a nemzeti műveltség állapota s haladása, szóval az összes polgári s társadalmi élet képe határozottan és sajátos színezetében kidomborodjék, egyszersmind pedig ama törvények érvényülése is szemlélhetővé tétessék, melyek az erkölcsi világon uralkodnak, mind ama solidaritás kapcsolatai is kimutattassanak, melyek az egyes nemzet életét a többi nemzetek sőt az emberiség történelmével összekötik, s azon egyetemes élet és haladás áramlatába vonják, mely az emberi nemet rendeltetése, végcélja felé előbbre viszi.

Ime tisztelt Társaság, ezen kecsgető képleteket tünteti fel szemünk előtt az óhaj és remény varázstűkre a jövőből, midőn majd a közérdekeltség hazai történelmünk iránt a nemzet minden rétegeit áthatandotta!

S e nagy, e magasztos célra törekvés feladata a mi szerény, még újoncz társulatunknak, különösen pedig az ilyféle vidéki gyűléseknek, melyeknek, ha a jó szerencse is úgy akarja hosszú sorát jelen első gyűlésünkkel nyitjuk meg.

E magas célt természetszerűleg csak huzamos idő alatt folytatott hangyaszorgalom lehet képes megközelíteni. De a cél elég dicső arra, hogy mindnyájunkat ernyedetlenül kitartó munkásságra lelkesítsen.

Felfogásom szerint háromra van a jelenben szüksége történetírásunknak. Egyik a kútfők kritikai megrostálása s meg-

állapítása; másik az anyag hézagosságainak kiegészítése; harmadik az élvezhető s tanulságos élvezetet nyújtó, művészi alakú feldolgozás.

E harmadik, egyes kitünőbb tehetségekkel megáldott tudósok feladata lévén, tulajdonképen nem tartozik társasági működéseink körébe; de annál inkább a két első. Csak ezekről fogok tehát néhány szót mondani; különben is e kettő teszi ez idő szerint történetírásunk legnagyobb feladatát.

Ős és Árpádkori történelmünk legérezhetőbb hiánya az, hogy nincs minden részeiben tudományosan megállapítva. Ama hagyományok, melyek több századon keresztül nemzedékről nemzedékre élőszóval hagyattak örökségül az utódokra, míg végre ezek által leirattak, a nép állapotáról, viszontagságairól kétségkívül számos valót tartalmaznak, de a hosszú idő alatt a közlők gyarlósága s a nemzeti költők képzeletszülte ékítményei által sokfélekép megmásítva. Ha kifejezik is a nép geniusát, jellemét, míveltségi viszonyait: az eseményeket jobbara eltorzítva szállíták át az utókorra. S ekként a népmonda mélyen benyúl a történetbe. E kettőt tehát egymástól lehetőleg el kell választani, s mindeniknek kimutatni a maga határát.

E végett első teendő őstörténetünk kútfőinek kritikai megrostálása s tudományos megállapítása. Kétséget nem szenved, hogy a történelem első s leglényegesebb alapjait azon iratok alkotják, melyek által az eseményekhez légközelebb állott korbeliek akár valóságos történelemben, akár krónikaszerű feljegyzésekben tudósítanak bennünket a történet dolgokról. Ezek hitelességének megállapítása tehát első feladata a történetírásnak. Mielőtt bár mely régi iratból, mint kútfőből merítenénk lehetőleg pontosan meg kell ennél fogva határoznunk azon irat szerzőjének korát, élet- és társadalmi viszonyait, személyes jellemét s polgári helyzetét. Mert csak ezek felderítése után ítélni lehetjük meg, vajjon tudhatta-e kellőleg az általa leirt eseményeket, érdekében volt-e csak a valót mondani, s nem oly nemtek-e a cél, mely miatt, s a viszonyok, melyek közt írt, hogy maga iránt gyanút ébresztszen, szóval bir-e annyi hitelességgel, hogy állításait nyugton elfogadhassuk? Tudnunk kell továbbá, fenmaradt kéziratok hány példányban léteznek, melyik közülök a legrégebb, leghibátlanabb?

E kívánalmaknak legrégebb kútfőink több kiadásai közül talán csak az egy Marcus-krónika felel meg eléggé, melyet legújabbán Toldy Ferencz nagy gonddal adott ki. A többiek iránt jobbra még nagy az ingadozás, határozatlanság. Szükség ennélfogva, hogy krónikáink valahára a legnagyobb pontossággal adassanak ki, miszerint őskorunk története, melyet a külföldiek még mindig sokféleképen kétségbe vonnak, biztos alapot nyerjen.

És e nagy feladat csak is vagy a magyar tudományos Akadémia történelmi osztálya vagy társulatunk által eszközölhető. Mert a felett, hogy ilyféle vállalat egyes ember erejét felülmúlja, szükséges még az is, hogy kútfőink hitelessége szak tudósaink testületének döntő tekintélye által is véglegesen megállapíttassék. Az ily elkészülendő kútfő-gyűjtemény kiadása, mint mindenütt, nálunk is csak országos költségen leendő eszközölhető.

Valamint pedig ebben halhatatlan érdemet szerzhetne magának történelmünk iránt társulatunk: úgy nem csekélyebb munkássági tér nyílik annak történelmi anyagunk hézagosságának kiegészítésében.

A krónikáknak s más koriratoknak próbakövei s kiegészítő részei az okmányok. A történetírásra főleg az okmányok nyomják az igazság és hitelesség minden kétséget kizáró bélyegét. Ezekből meríthető legbővebben ama sajátságos színezet is, melyet a kor, az egyének s a körülmények viszonyai öntenek el az eseményeken, s melynek hű kifejezése szintoly előnyös a történeti elbeszélésre, mint a festőművészetben a világítás foka s árnyalatai.

Az okmányok gyűjtésében, örömmel valljuk, már nagy eredményt vagyunk ugyan képesek felmutatni. E nemű történelmi anyagunk kivált az utósó évtized folytatában jelentékeny gyarapodást nyert nem csak az akadémia történelmi osztályának, hanem több egyes hazafinak dicséretes buzgalma által is. Számos kor- és emlékirat és még számosabb okmány hozatott napvilágra, melyek által nem csak egyes tények teljesen meg hanem egész korszakok új világításban tűnnek fel történelmünkben.

De mind e mellett is tömérdek a tennivaló történetírásunk

ezen ágában. Még számos nagy fontosságú tényt, sőt egész korszakokat homály borít. Még számos jelentékeny szerepet játszott egyéniségek élet s jellemrajza felette hiányos. És, mi legsajnosabb, nemzetünk belső társadalmi életének részletei, minők például, a társadalom erkölcsi s értelmi tekintetben való haladása, a koronként uralkodó eszmék s érzelmek, erkölcsök s irányok, vélemények s hiedelmek az egyházban s iskolában, a nyilvános családi életben ; a polgári foglalkodások főbb nemeinek, az iparnak, kereskedelemnek és művészetnek időnkénti állapota s fejlődésényei, szóval, a nemzeti művelődés, civilizáció története még felette hiányosan, hézagosan, halványan van megvilágítva. Történetnyomozóink és íróink legtöbbjei eddigelé hasonlíthatlanul több gondot fordítanak az élet azon zajosabb, bár gyakran csak rombolást tartalmazó részeire, melyek a politikai és hadi eseményekben nyilatkoztak, mint ama bár csöndes, de a nemzeti fejlődés, haladás tekintetében annál fontosabb jelenetekre, melyek a társadalmi viszonyok, a családi élet, a polgári foglalkodások, az érzelmet- és szellemirány körében nyilvánultak. Ez teszi pedig érdekesebb, fontosabb és tanulságosabb részét minden nép történetének, mert ez jelzi a fejlődés, haladás irányát s fokait, a népek tökélyesbülését s emelkedését az emberi eszmény felé.

Fájdalom, történetírásunk ezen legfontosabb mezeje eddigelé legkevésbé műveltetett. Ezt kell tehát ezentúl legbuzgóbb művelés alá fognunk, hogy történetírásunk az előrehaladt kornak, melyben élünk, színvonalára emelkedjék s legyen azzá, a minek lennie kell ; valóságos tudomány, az élet oktatója, az értelmi s erkölcsi, szóval emberi haladás óramutatója.

És ezen hézag pótlása, tiszt. Társaság, egyenesen e vidéki gyűléseink feladata. Mert mi czélja e gyűléseknek ? Bizonyára nem más, mint hogy évenként néhány levéltárat kiaknázva, azoknak tartalmáról czélszerű regestákat készítve, rólok kimerítő tudomást vehessünk. E regesták műve, a jövőben hazánk más vidékeinek levéltáraiban is folytatva, egykor történelmi anyagunk összes kincsét evidentiába fogja állítani a történetíró előtt, s lehetővé teendő oly mű megalkotását, mely nemzeti s társadalmi életünknek minden oldalról hű képét tüntesse fel.

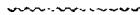
Hogy azonban e czélt mennél tökéletesebben elérjük, az

legyen vezérelvünk mind ezen testületi búvárlatainkban, mind általában a történeti anyag gyűjtésénél, hogy ne csak azon adatokat szemeljük ki, melyek valamely csattanós tárgyra vonatkoznak s tán magukban véve is érdekesek; hanem terjeszszük ki figyelmünket a nemzeti s társadalmi élet minden nyilatkozataira. Ne hanyagoljunk, ne mellőzzünk el semmit, mivel elvontan, magában véve csekélynek, érdektelennek látszik; mert sok ily aprólékos, hasonnemű adat, egybeállítva, gyakran eleve nem is sejtett világot vet, kivált a műveltségi történet körében, a legfontosabb viszonyokra.

Ha az elnöki tisztt, melyet tagtársaim választásából elfoglalni szerencsés vagyok, s még inkább talán a hosszú pálya tanulmányai s tapasztalatai, melyet a történetnyomozás és írás mezején megfutottam, némileg feljogosíthatnának, újmutatást adnom ifjabb szaktársaimnak, kik előtt a természet rendé szerint még egy hosszú pálya áll: azon tanácsot bátorokodnám adni, hogy buzgó munkálkodásaikban, legyenek azok a történelmi anyag gyűjtésére vagy feldolgozására irányozva, leginkább ezen paragon maradt mező művelésére fordítsák figyelmüket s erejüket, mert ezen fogják a történelmi tudomány legszebb, legizletesebb gyümölcseit megérlelhetni. Az e téren való foglalkodás fogja nem csak önmagukat legezélszerűbben kiképezni tudományos történetirókká, fejlesztvén bennök a történelmi tapintatot s gyarapítván mind a részletek ismeretét, mind ama szellemi törvények hatásának megfigyelését, melyek az erkölcsi világban uralkodók; hanem egyetemes történetírásunknak is legnagyobb hasznára válandik. Mert csak akkor fogja valamely kitérő lángelme egész bevégzettségében megalkothatni nemzeti történelmünk művét, ha e mezőn is elégséges előmunkálatokat találand, s minden szükséges anyag összegyűjtve s osztályozva álland rendelkezésére teremtő szellemének.

Mielőtt szólani megszűnném, még egy tartozást kell nyilvánosan lerónom ezen első ülésünkben, s úgy hiszem, ebben válamennyi tagtársaim érzelmeinek adok kifejezést. E tartozás, a legbensőbb hála nyilvánítása nemes Kolozsvár városának közönsége iránt, azon kegyességeért, hogy bennünket kebelébe meghívta, s vendégszeretőleg fogadva, nekünk alkalmat nyújtott

azon munkálkodásra, melyet gyűlésünk folytában, miként eleve is hiszem, hazai történelmünk jelentékeny gyarapítására végrehajtandunk. Fogadja a nemes város a hazai tudományosság iránt tanúsított ezen buzgó pártolásért őszinte köszönetünket, s testvéries érzelmeink, rokonszenvünk s nagyrabecsüléstünk legmelegebb kifejezését, mely ezen bensőleg átérzett szavakban tör ki keblemből: nemes Kolozsvár városát az isteni gondviselés végtelen időkre éltesse, virágoztassa Éljen!

A rácok ellenforradalma

1703—1711.

Források: Katona Hist. Crit. Tom. XXXVI. XXXVII. — Szalay László: Magyarország története VI. kötet. — Ugyanaz: A magyarországi szerb telepek jogviszonya az államhoz. — Horváth Mihály: Magyarország történelme IV. köt. — Thaly Kálmán: Bottyán János élete. — Hornyik János: Kecskemét város története IV. köt. — Nagykőrösi krónika stb.

I.

Azon népfaj, melyet okleveleink, törvényeink és történetünk „r á c z n e m z e t” nevezete alatt ismernek, részben egykorú hazánkban a magyar birodalom alapíttatásával: mert a magyar nemzet honfoglalásakor Szerémet már részben rác nép lakta; utóbbi századokban, nevezetesen a törököknek Európába költözése s a keleti birodalomnak általa történt elfoglalása, Rácországnak pedig folytonos zaklatása után e népfajnak több raja s több ízben költözött hazánkba, hol mindannyiszor vendégszeretettel fogadtatott, s a királyi kegyelem kittünö jeleivel halmozva, letelepített.

Ama szoros viszonynál fogva, mely a magyar korona és Szerbia közt ez időtt mindinkább szilárdult, az ország és király egész készséggel telepítették le még a magyar föld kellő közepén is azon rácokat, kiket a török hódítás dühe lakhelyeikből kiforgatott, s kik úgyis mint harcosok, úgyis mint földmívelők és kalmárok, hasznos szolgálatokat ígértek az államnak; ezekhez képest már 1404-ik évben, a délkeleti végekből átszállított rác telepeket találunk Csepel szigetén, mely a magyar királyok s királynék tulajdona lévén, közvetlenül a korona rendelkezése alatt állott. A Végszendrőnek irányában fekvő Keviből kiköltözött és Csepel szigetére Szentábrahámon letelepedett rácok a Kevi nevet elragasztották e helységre, mely általuk, emlékezéssel ama nagyobb Kevire, honnan elszakadtak, Kiskevinek; a magyarok által pedig, tekintettel az új lakosokra, Rác-Kevinek neveztetett. Ez új gyarmatot Zsigmond király

még 1404-ik évben kitűnő szabadalmakkal, 1428-ban pedig két falúval ajándékozta meg. Nevezetes továbbá V. László király 1455-ik évi kiváltságlevele, melynél fogva rendeli, hogy „Kevinek rácz polgárai addig, míg az alsó részekben Magyarországunk szélein levő Kövin városunkba, honnan a törökök előli félelmökben a közelebb múlt zavargásokkor Csepel szigetünkbe érkeztek, ama félelem megszűnésével visszafognak térni, Kiskeviben lakhassanak s mindazon szabadságokkal és kiváltságokkal élhessenek, melyekkel ama Kövin városban éltek volt;” — 1463-ben Mátyás király is megerősíti Kevi rácz polgárainak minden kiváltságaikat és szintazonképen írja, hogy „addiglan, míg, tágitván a törökök előli félelem, honukba, ama Kövinbe visszamennek.“

1439-dik évben, midőn Végszendrő, Brankovics György deszpót székhelye Murád szultán hatalmába esett, Brankovics magyarországi uradalmaiba, névszerint Világosvárra vonult, melyhez tartozó száztíz helységnek magyar és oláh lakosait a vele kiköltözött ráczok is gyarapították, kik Szerbiából ideiglenesen kiszorúlt fejedelmöket követték, különösen Becse és Jenő környékén telepedtek le.

Hűsz évvel később, hazájok teljes felbomlásakor, Brankovics Istvánnak, György fiának vezérlete alatt egy harmadik; 1465. táján pedig György unokája, Brankovics Vuk mellett negyedik beköltözés történt, s az ekkor beköltöztek Szerémben, Bácskában és Csongrád megyében nyertek telepeket.

E négy első kiköltözés alkalmával betelepédettek tehát mindannyian csak vendégekül fogadtatván, azon reményben, hogy egykoron hazájok a törököktől visszafoglaltatják, magukat Magyarország ideiglenes lakosainak tekintették. 1505. körül a Brankovicsok fmagva kihalván, ezek sógora Beriszló János, utána a majdan Mohács vérmezején elhullott Beriszló István ruháztatott fel a deszpót czimével; miután pedig Nándorfejérvár és a szerémségi várak Szulejmán török szultán által kiostromoltattak; de leginkább a mohácsi vész után, a szerémi ráczok tetemes része, kisebb-nagyobb csapatokban fölfelé vonult a Duna jobb partján, s kivált Tolna, Fejér, Pilis megyékben kere-

sett tanyát, egyesek épen Komáromig, Győrig jutottak. Az 1526. év gyásza egyidőre kioltotta a reményt Szerbia visszafoglalhatóságához; Szapolyai János és ausztriai Ferdinánd versenykirályok egyiránt óvakodtak a hatalmas szultánt boszontani olyatén eljárással, mely ez iránybani szándékot nyilvánította, ugyanazért Beriszló István helyébe új deszpót nem is neveztetett, mindkét király megeléglvén, hogy a rác hadi nép kapitányait magukhoz hódítani tügyekeztek.

1594. után ismét fölmertült a vágy és remény a temesi rácok keblében őseik hazájának fölszabadítása iránt; de a temesvári basa által leverettek; a remény azonban ösökről unokákra szállott, s minden mutatkozó alkalom élesztette ama égető vágy tüzes ösztönét, hogy valaha célzt érhessenek.

1689-ki öszön [Szerbia, Bosnia, Rumelia, Hercegovina a Balkán hegységig elfoglaltatott I. Lipót diadalmas hadai által, s a császári seregek egy része, Piccolomini tábornok alatt Albániában és Macedoniában fogott téli szállást. Az európai török birodalom veszve lenni látszott. Imént említett nagy számú keresztény népe nemcsak élelmet készséggel szolgáltatott az előnyomuló császári hadaknak; hanem Csernovics Arzén, ippeki patriarcha-érsekkel élén, tömeges fölkelésre is ajánlkozott. A badeni örgróf, mint a császári hadak fővezére, tanácsolta ugyan az oly távolban telet seregnek a Száva és Duna mögé visszarendeltetését; de a hadügyben mindenható bécsi főhaditanács Veterani tábornoknak adott hitelt, kit időközben Piccolomini halála után Macedonia és Albánia keresztén lakosai biztossá tettek, hogy intésére a köztök tartózkodó törököket egy lábíg lekonzolják, s ki felirt Bécsbe, hogy reménye van, mikép tizenkét ezer zsoldossal s az arnótok fölkel népével Konstantinápolyig juthat s a tengeren át Ázsiába üzheti a törököt. A kalandszerű hódítás eredménye elvakította a bécsi udvart és a Veterani által kifejezett hit reményt is készpénz gyanánt fogadván, illetén ámulatában 1690-dik évi aprilis 6-ról a császári belső kancellária következő kiáltványt bocsátott ki: „Mi Leopold, Isten kegyelmébel választott római császár, és Német-, Magyar-, Cseh-, Dalmát-, Horvát-, Tót-, Bosnyák-, Szerb-, Bolgárországok stb. királya stb. Valamennyi népnek és tartományoknak, melyek örökös Magyarországunktól függenek, és a jelen

levelet olvasó vagy halló bármely másoknak is, kivált pedig az albániai népnek császári királyi kedvezésünket és minden jót. Adjuk tudotokra, hogy a török háborút, melyre frigszegés és igazságtalanság szolgáltatott okot, császári királyi tisztünkhez képest, bizván az isteni oltalomban és ügyünk igazságában, folytatni fogjuk oly végre: hogy a nekünk jogosan alávetett és Magyarországunktól jogosan függő, s az iszonyatos török járom alól felmentett valamennyi egyéb keresztény népeket régi szabadságukba, régi kiváltságaikba régi egyesülésökbe azon testtel, melytől függenek, — beigtassuk újra. Miért is minden népet, melyek egész Albániában, Szerviában, Mysiában, Bulgáriában, Sziliztriában, Illyriában, Macedoniában, Ráseziában vannak helyezve, s mondott Magyarországunktól függő más tartományokat és a török járom alatt nyögő minden egyéb népet kegyelmesen intünk: hogy atyai szent kívánságunknak megfelelően, ezen vajmi kedvező alkalommal, midőn győzedelmes fegyvereink már anyi izben sújtották a török erőt, maguk boldogulására és felszabadulására s a keresztyén hitvallás előmozdítására valamennyien hozzánk álljanak; a törökök ellen fegyvert fogjanak; hadaikhoz, valamint szükség és alkalom magukkal hozzák, vezéreink és tábornokaink parancsára, kik rövid idő múlva erős sereggel fognak a harcmezőn megjelenni csatlakozzanak; nekik tehetségökhöz képest eleséget s egyebet, a mi fentartásukra szükséges, kézhez szolgáltatassanak; és minden alkalommal a közös ellenség ellen kész segédet hozzanak; — végre magukat törvényes uralkodásunknak önkényt vessék alá, ha kegytünket s kegyelmességünket akarják tapasztalni. Részünkről, nektek felebbevezett s nekünk mint Magyarország királyának, jogosan alávetett és törvényesen alávetendő népeknek és tartományoknak, mindnyájatoknak ígérünk — fentartván mindenekelőtt a vallási és vajdaválasztási szabadságot, a kiváltságokat és jogokat, — mentességet minden közteher és aó alól (kivéven azonban a királyoknak és uraknak az első török berohanás előtti régi és szokásos jogait, s megszüntetvén ezekben is a török uralom által behozott minden visszaélést), hanem ha a háborúk szükségének esetében, mikoron saját magatok boldogulására és oltalmazására, kedveskedő adózás-

képen, tehetségtekhez képest engedményezenditek a szükséges segélyeket, melyekkel hadaink fentartathassanak, a tartományok védelmeztethessenek, a hadviselés terhei elviseltethessenek. A török járom kiütése után pedig, jövődre mindent állandó formába és kellő rendbe fogunk kívánságtokra és megelégedestekre szerkeszteni; s visszaadván jogait mindenkinek, vissza a vallás szabadságát, a kiváltságok mentességét, mindnyájoknak és külön mindenkinek igazságot szolgáltatandunk, megannyioknak kegyünk, kegyelmességünk, jóságunk és atyai oltalmazásunk bővséges tanútételeit nyújtandók. Igerjük azon felül, ajándékozzuk és engedményezzük mindnyájoknak és mindenkinek, bármily ingó vagy ingatlan javak szabad birtoklását, melyeket a törököktől végeikben elfoglalandanak. Működjetelek tehát Istenért, vallástok, boldoglétetek, biztosságtok visszahelyezésére. Álljatok mellénk félelem nélkül, házaitokat, szántóföldeiteket (ne) hagyjátok el, társaitokat nyomaitok követésére hívjátok, s ezen Isten által és mi általunk nektek felajánlott, soha többé vissza nem térendő alkalmatosságot ragadjátok meg, ha magatokon, gyermekeiteken, ha a szeretett hazasorsán segíteni akartok.“ stb. Sőt ugyane napról Leopold császár s király tüzetesen Csernovics Arzénhez, Albániában ippeki patriarchához eme felhívást intézte: „Bejelentették nekünk, mennyire viseled sziveden a keresztyén ügy boldogulását, mit hogy jelesen tanúsítottál, hívünknek az ott (Albániában s a Balkánnál) működött Piccolomini tábornoknak kezére járván, nem megelégedés nélkül értjük. — Ugyanazt jövődre is várjuk különös hűségédőtől és buzgalmadtót, kivált pedig Isten iránti hódolatos tiszteletédőtől, nem kételkedvén, hogy azon tekintélyhez képest, melylyel ama részek népeinél, főleg pedig az albániaiak és rácok közt birsz, erősen fogsz közre működni, hogy miután Isten ily jó alkalmat nyujt hozzá, a török jármot, mely alatt eddig nyomorúságosan nyögtek, kiűssék, és fegyvereinkkel egyesülve, az ottománok vak zsarnokságának mindenképen elnyomására s eloltására segédül legyenek.“

Megfordult azonban a hadiszerecsene kockája. Nem tartották meg a császári hadak a koronás urok által ígért fegyelmet, garázdálkodtak a népen, mely e miatt zúgolódni kezdett s érte-

sülvén erről a nagyvezér, egy tatár hadat küld ellenük, mely Straszer ezredes seregét, magával ezredesével együtt össze zúzza, s a vérszemet kapott török csapatok minden tartományt vissza foglalnak, a múlt évi egész vívmányt dügába döntik. A császáriakhoz legnagyobb ragoszkodást tanúsított szerb nép nem meri magára várni a török erőt, megfut, kiköltözik, s alig hagyta el Bécsset a fentebbi két oklevél, midőn Csernovics Arzén patriarcha-érsék harminczhét ezer földönfutó családdal elhagyván Albániát s belső Szerbiát, a Szávához érkezett, segélyért esedezve.

Leopold kegyesen fogadta a keresztyénség közügye miatt hazátlanokká letteket, s 1690 augusztos 2-án következő levelet bocsátotta hozzájuk: „Leopold, s. a. t. Csernovics Arzénnek, a keleti egyház görög szertartását kövező rácok érsekének, s a mondott görög szertartás és rác nemzet püspökeinek, úgy valamennyi más egyházi és világi státusainak, kapitányainak, alkaptányainak és összes községének, Görögországban, Bolgárországban, Rácországban, Herczegovinában, Dalmátországban, Podgoriában, Jenopoliában s a többi kapesolt helyekben; és minden másoknak is, bárkik jelen levellünket olvasni, megtekinteni és hallani fogják, császári királyi kedvezésünket és minden jót. — Nemcsak azon levélből, melyet mindnyájak nevében a hozzánk küldött jenei püspök Diakovics Ézsaiás nekünk által adott, hanem szóbeli előadásából is világosan megértettük nagykegyelmesen alázatos hálaadástokat, hogy benneteket, kiragadván a törökök vad zsarnokságának torkából, a hajdani szabadságnak visszaadtunk; s megértettük örök kötelezettségeket, melylyel hogy akkora jótétemény nyitásaért ti és örököseitek nekünk le vagytok kötelezve, bevalljátok tartozástokhoz képest, de nekünk egyszersmind annál nagyobb meglegedésére, mert vetvén magatokat jogunk megismerésével, kedvezésünk és kegyelmességünk ölébe, mint uratok és törvényes királytokéba dicséretes lelki erővel kinyilatkoztatjátok, hogy ezentúl oltalmunk árnyékában élnetek, halnotok kell. Mely előttünk igen kedves nyilatkozástok és magatartástok tekintetéből, benneteket összesen és egyenként császári királyi gyámságunk alá legkegyelmesebben nem annyira veszünk, mint atyailag arra intünk, hogy ezen dicséretes szándékot magatokban megerősítsétek, fiaitokba mélyen beoltsátok, s minden alkalommal valóságos tanú-

tételekkel mindinkább nyilvánítsátok; s hogy tehát fogjatok fegyvert a keresztyén név legdühösebb ellensége s tinemmagatok üldözője ellen a mi felsőségünk s a mi hadvezéreink igazgatása alatt, s a rajtatok eleddig gonoszúl és kegyetlenül ejtett sérelmeket, csapásokat és nyomorúságokat háritsátok el magatokról. Viszont, hogy a mi birodalmunk és uralmunk szelidsége, és édességét mindjárt a küszöbnél éreztétek, kérelmeiteknek velünk született kegyeletből engedve, legkegyelmesebben elhátároztuk, hogy a keleti egyházbeli görög szertartású ráczok szokásához képest magatokat az ó naptárhoz szabadon tarthassátok és hogy benneteket valamint eddig úgy ezentúl is az egyházi s világi rendek egyiránt semmiféle alkalmatlansággal ne illesse-
nek. Szabadjon továbbá magatok között és magatoktól rácz nemzetbeli és nyelvű érsektől azt tennetek, kit az egyházi és világi rend egymás közt választand; és ezen érsektöknek szabadságában álljon valamennyi görög szertartású keleti egyházakról intézkedni, püspököket felszentelni, a monostorbeli papokat rendezni, templomokat a hol szükséges, saját hatalmából építtetni, városokba és falvakba rácz papokat helyezni s szóval: mint eddiglen, előjárója lehessen a görög szertartású egyházaknak s ezen hitvallású egész községnek, és saját egyházi hatalmánál s az elődeink, Magyarország dicsőült néhai királyai által nektek engedményezett kiváltságok erejénél fogva egész Görögországban, Rácz, Bolgár, Dalmát, Bosnyákországban, Jenopoliában, és Hercegovinában, nemkülönben Magyar és Horvátországban, Moesiában és Illyrországbán, hol jelenleg léteznek, s a mennyire és a meddig nekünk összesen és egyenként hívek és engedelmesek lesznek, intézkedési hatalommal birjon. Továbbá, az egyházi rendnek, tudniillik az érsek, a püspökök, a szerzetesek, s a görög szertartású mindennemű papoknak maradjon meg szabadságok a monostorokban és templomokban úgy intézkedni, hogy mondott monostoraitokban s templomaitokban és lakaitokban erőszakot senki se követhessen el; hanem a tizedekre, adózásokra és kvártélyokra nézve a régi kiváltságoknak örvendhessenek. Ne is legyen kivültünk semmiféle világinak hatalma, valakit az egyházi rendből letartóztatni vagy fogságra vetni, hanem az érseket illesse, a büntettet elkövető, tőle függő ilyes egyháziakat az egyházi s cánoni jog alapján büntetésre vonni. Nemkül-

lönben adományozzuk és megerősítjük a görög szertartású templomokat és monostorokat, s az ezekhez tartozó úgy az érseket és püspököket illető, elődeink adományozásához képest birtoklandó bárminemű jószágokat; a mely templomokat pedig a keresztén név ellensége, a török, elvett töletek, azokra nézve is meghagytuk, hogy visszafoglalásuk után kezeitekbe adassanak ismét. Végre azt sem fogjuk tűrni, hogy érsektöket vagy püspökeiteket, midőn úgy kívánván a szükség, a monostorokat és egyházakat városokban vagy falvakban látogatják, vagy midőn a plebánosokat és községet oktatják, bárki, akár egyházi, akár világi legyen, bántalommal illesse. És hogy ti ezen bőkezű legkegyelmesebb engedményünkre magatokat minden buzgalommal és erővel méltókká fogjátok tenni; hogy engedelmes hűség-töket folytonosan csorba nélkül, minden szélvész ellenére fen fogjátok tartani, azt részünkről erősen hiszszük. Kik egyébbiránt nektek öszvesen és egyenkint császári királyi kedvezésünket legkegyelmesebben megerősítjük.“

E szabadalomlevél is a császári belső cancellaria kiadványa volt; s mivel a befogadott rácz nép egy részét a katonai végekből az ország belsejébe, kivált erősségekbe és városokba kivánták megtelepíteni, még ugyanazon 1690-dik évi december 11-kén a magyar királyi udvari cancellaria által kiadott oklevéllel a főntebbinek érvényét egész Magyarországra nézve Leopold király kiterjesztette, s annak alapján több rácz csapat Aradon, Szegeden, Pécsen, Mohácson, Székesfehérvárott, Budán, Szentendrén, Egerben, Nagyváradon, Esztergomban, Komáromban, Győrött s a t. telepedett meg; s nehogy ezen letelepítés ellen az ország hatóságai tiltakozhassanak, az 1690-dik évi augusztus 21-kén nyert kiváltságlevelet a király 1691-dik évi augusztus 20-án magyar udvari cancellariája által is kiadatta, beleigtattatván most már abba e következő szavak is : „Azon leszünk a lehetőségig mindenképen, hogy diadalmas fegyvereinkkel a többször mondott rácz népet az általunk előbb birtokolt földterületekbe vagy lakhelyekbe minél hamarabb újból beigtathassuk; és akarjuk, hogy saját magistratusának felügyelete alatt ezen rácz nemzet megmaradhasson, és a felségünktől neki kegyelmesen adományozott

kiváltságoknak és szokásainak helygátás nélkül örvendhessen.“

Az ekképen befogadott rácz népnek iparosok és kalmárok-ból álló azon része, mely a városokban telepedett le, mihamar beolvadt ama városok községébe; hanem a falvakban s pusztákon elszórt nagyobb része, — mely földmíveléssel foglalkozott, s melynek java évenként a folyamatban lévő török háború alkalmával fegyveres tábori s hadi szolgálatra köteleztetett, — annyira kezdett rakoncátlankodni, hogy folytonos surlódásaik miatt a megyék, melyek kebelében letelepítve voltak, ellentik mindinkább panaszokra fakadni kényszerültek; ezért a bécsi udvar által elhatároztatott, hogy általában az egész rácz nép a 150 évi török uralom alatt lakosaiból kipusztult Bácskába átszálltassék. 1694-ik évi tavaszon e végett Csernovics patriarcha és Monaszterli János, a rácz katonaság alvajdája Bécsbe idéztetvén, ott a hadi tanács „a császári királyi felség világos feltétlen elhatározását tudokra adta, melynél fogva a rácz fajt, mind nemes Magyarországnak, mind magoknak a ráczoknak is érdekében, a Duna és Tisza közt fekvő s nekik annak rendszerint átadandó részekbe kell átszállítani.“ — A patriarcha és alvajda inkább óhajtották volna népüket a Kúnországba s a szlavoniai részekbe, kivált pedig az úgynevezett Kis-Oláhsországba szállíttatni; de a hadi tanács által május 31-kén értesítették: „hogy ő felségének szolgálata a költözködést a mondott helyekre haladék nélkül követeli. Minek eszközzésére megengedtetik ugyan, hogy a termést mostani lakhelyeiken még begyűjthessék, de választaniok kell bizonyos számú köldötteket, kik a nekik átadandó helyeket és földterületeket azonnal kézhez vegyék, épületekkel ellássák s a lakásokat úgy alkalmazzák, hogy aratás után jövő octoberben a rácz faj egész községe minden biztonnal átköltözködhessék s ott alkalmas lakásokat találhason: mi végre Heisler főhadi biztosnak meghagyatott, hogy albiztosai által elégséges szállásokat kijeleltetvén, a ráczokat oda vezéreltesse s ama szállásokat nekik emberei által átadassa. Az érsek s az alvajda folyamodására kegyelmesen megengedi a felség, hogy az ekkép átszállított és eddigi hűségében megmaradandó rácz nemzet csak ő császári királyi felségének legyen alávetve, s mind a megyei, mind a földesúri függőségtől ment

maradjon; valamint abbeli kérelmökre is kegyelmesen hajlandó, hogy az on esetre, ha a rác zoknak előbb lakású l szolgált földön Isten kegyelméből a béke és biztosság helyre leszen állítva, ősi lakföld eikbe visszaigtattassanak.“ Bács-Bodrogban, Csongrád, Zaránd, Arad és Csanádmegyékben így nyertek a rác zok tömeges telepeket, hol az ekkor még török kézben volt temesi bántság ellenében az úgynevezett tiszai és maros-parti végeket képezték, — itt is folytonos súrlódásban állván mind a római katolikus clerussal, mely tőlök a tizedet követelte, mind azon megyékkel, melyekbe telepeik beözvekeltettek. Innen történt, hogy a patriarcha panaszt panaszra halmozott az udvarnál, mire Leopold király 1695-ik évi martius 4-kén a magyar cancellaria által kiadott s névszerint az esztergomi és kalocsai érsekekhez, a nádorhoz, országbíróhoz, a horvátországi bánhoz, a királyi személynökhöz s a pozsonyi és szepesi kamarákhoz szóló újabb oklevelével meghagyta: hogy mind a patriarcha, mind az általa tett püspökök a nekik kijelölt kerületekben, hol a török szolgaság jármából a király engedelmességébe átment rác népből illetékes családok, az udvari hadi tanács akaratából letelepedtek, vallási tiszteikben háborítás nélkül eljárhassanak, a vétkeket javíthassák, illetőleg büntethessék, a stólákat s a szertartásuknál és régi szokásnál fogva őket illető egyházi jövedelmeket szedhessék; hogy végre az erősségekbe, mezővárosokba, végekbe és általában a birodalomba, az udvari hadi tanács megbízásából nekik engedményezett helyekbe bárhol beszállított összes nép, szertartása és hitvallása szabad gyakorlatának, minden félelem, veszély, testi vagy érzéki rövidség nélkül örvendhessen, és a hajdani, már régente az 1481. V. 3. és 1495. II. 45. törvény által nekik megengedett tizedmentességet használhassa és élvezhesse; mely tizedeket ugyanis, ellen nem állván a főpapok és kamarai tisztviselők által előgördített akadályok, a nép a saját szertartásabeli püspökök élelmezésére és jövedelemmel ellátására fordíthassa.

Ennyi pártfogás, ennyi szabadság, mentesség és kiváltság mellett is, mind a főhatalommal felruházott patriarcha, mind az alárendelt rác nép, csak vendégnek, ideiglenesen betelepültnek tekintette magát, elannyira, hogy midőn Csernovics ér-

sek magát a sziracsi uradalomba beigtattatta, az oklevélben nyilván kitétette, „hogy azt ő és utódai addig birtokolhassák, míg az érsek előbbeni lakhelye, Ippel, ő felsége diadalmas fegyverei által rövidnap vissza foglaltatik.“ De mind e biztos, remény csakhamar füstbe ment, s az 1699. évben a karloviczi békekötéssel befejezett török háború eredménye mindazon terveket s vallásosan ápoltt reményt eloszlatta, hogy a szerb tartományok visszafoglaltassanak s a szerb nép azokba visszatelepíthessék.

E volt állapota s szerkezete a magyarbirodalomba betelepített szerb népnek 1703-ban, midőn II. Rákóczi Ferencz fejedelem a fölkelés zászlóját kitűzvé, Magyarország szabadságháborúját megkezdte. E szabadságháború, az elébb két évtizednél tovább zajlott Tököly-féle fölkelés tényezőiről, a z ügynevezett „kuruczokról,“ a nép nyelvén s a történelemben mai napiglan „Kurucz világnak“ neveztetik. A magyar nemzet minden fölkelései közt ez volt a legterjedelmesebb, legtartósabb és legszervezettebb, mely irányában a szerb nép ellenforradalmát leszünk előterjesztendők.

II.

Főntebbi oklevelek szerint a hierarchia vagy papuralom alatt álló szerb nép már a magyar szabadságháború előtt súrlódásban volt az országos és megyei hatóságokkal, örökös rakonzátlankodása miatt, melynél fogva mintegy új államot igyekezett képezni az alkotmányos magyar államban; e súrlódások kiterjedtek a római katolikus clerusra is, annyiban, hogy ez a betelepített ráce néptől a papi tizedet követelte, melynek terhe alól a királyi kiváltságlevelek fölmentették ugyan, de illetéktelenül, mert a felhívott 1481. és 1495-dik évi törvény csak ideiglenesen és tüzetesen a legelső négy ízben történt részletes beköltözés alkalmával betelepültek irányában intézkedett, melynek hatálya az 1690-ik évben beköltözöttekre csak újabb törvény erejével lett volna kiterjeszthető; a szerb nép tehát, mely közvetlenül patriarchájának és püspökeinek, közvetve magának az uralkodónak s általa a császári hadi tanácsnak lett alárendelve, magyarországi új hazájában magát a hatóságoktól teljesen függetlennek s a magyar néptől egészen idegennek tekin-

tette; az uralkodót és minden országlakost egyiránt kötelező törvények érvényét elismerni vonakodott. Fokoztatott ezen elidegenedés az által még inkább, mivel a szerb telepek befo-gadásával s megannyi kiváltságaival számításba tette a bécsi udvar, hogy a magyar alkotmány ellen negyven év óta követ-kezetesen folytatott sérelmekért elébb Tököly zászlói alatt har-czolt, s általában zügolódó magyar nemzet erélye, a szerb nép fegyvercs szolgálatban tartott színe, a „rácz katonaság“ által ellensúlyoztassék. A magyar köznép az ekkori szerbeket részben úgy ismerte, mint szorgalmas, életre való kalmárokat és iparo-sokat, részint Kecskemét, Körös és Czegléd alföldi nagy városok polgárai onnan ismerték azokat, hogy a vagyontalan rész becsül-letes munkára szánván magát, mint szolgálk, mezsei munkások és pásztorok, szélesen kiterjedő pusztáikon fogtak szolgálati alkal-mazást; volt azonban a magyar népnek, közeli szomszédban szintűgy, mint távolabbi vidéken, az új szerb lakosokkal ennél sokkal kellemetlenebb érintkezése is: midőn t. i. a bécsi udvar elébb két, utóbb 1698-ban négy millió forint állandó hadi adót vetett az országra, s ezen törvénytelen, és a kiélt, kipusztított ország minden rendű lakosaira elviselhetlen súlylyal nehezedett nagy teher különbség s kimélet nélkül katonai karhatalommal szedetnék be: e célra csaknem általában rácz katonaság alkalmaztatott; ezért találkozunk oly gyakran a katonai s polgári hatóságok e korbelti rendeleteivel a magyar községekhez, melyek záradéka, az adó és egyéb követelmények megrendelésénél mindig ugyanazon szerkezettel bir: „el ne mulaszszátok teljesí-teni; ha pedig elmulasztjátok, bizonynyal zsákmányosokat s még nem sokára rácz executiót is szenvedni fogtok;“ — vagy ilye-ténképen: „Méltóságos budai főgenerális úr ő excellentiája kemény parancsolatából, — ő felsége vitézi számára az — ab-rakot, szénát, vágót és bort mönnél hamarébb beszoigáltassa kegyelmetek, jószága s feje vesztése alatt; sőt ha nem küldi bé kgltek, ő excellentiája minden irgalom nélkül a szófogatatlanok-ra ennyihány ezer ráczokat fog küldeni executióra.“ Nem csoda tehát, hogy a magyar föld régi lakosai s ugyan e földnek imént beköltözött új szerb polgárai, talán felsőbb körökben kiszámított és szakadatlanul ápolit tervezet szerint, egymást idegennek, sőt nyilvános ellenségnek tekintették.

Soha kedvezőbb alkalom nem lett volna, hogy a magyar nemzet régi alkotmányos jogait visszaszerezze, mint akkor, midőn a spanyol örökös háború a császári birodalom egész haderejét foglalkoztatta; és viszont a szerb nép soha nagyobb szolgálatot nem tehetett volna mint ekkor, közös új hazája jogainak visszaállításában; de ama szolgálat ellenkező irányban lőn teljesítve: a rácok ugyanis mindig itthon, és mindig kéznél jevén, bámúlatos kitartással mindvégig hívei maradtak a császári kormánynak, s a nyers erő egész vadságával intézték vérengző kicsapásaikat a védtelen magyar községek ellen. Kezdték pedig ezt rögtön a magyar szabadságháború kitérősekor, azonnal, és a nélkül, hogy arra egyelőre magyar részről felingerelve lettek volna, és elannyira féktelen dülhelt, hogy az általuk elkövetett hajmeresztő vérengzéseket, kor-, nem- és állapotkülönbség nélküli gyilkosságokat minden egykorú történetíró iszonyodva említi. Löffelholtz, aradi német várparanesnok bevalotta, mikép a halálra ítélt ember eléggé büntetve volna, ha e ráczhad vezérévé tétetnék; s az öreg Huyn tábornok értesülvén a rácok által Pécsen elkövetett borzasztó öldöklésről, felkiáltott, hogy félszázados katonáskodása közben sokat tapasztalt, de hasonlatos iszonyatosságokat nem; a veszprémiekről írja gróf Eszterházy Antal, akkor még császári ezredes, hogy „a rácoknak kegyetlenségüket lehetetlen elszenvedniök; sok lelkeknek elevenen való megsütésöket látták; hogysen most ez történéjék rajtok, készebbek egy lábíg elveszni;“ 1703. évi september elején a csongrádi csata után mondja róluk a bécsi német hirlap, hogy a kuruczok ellen oly elkeseredéssel vívtak, mikép azok közül senkinek sem kegyelmeztek, s a németekért vagyonukat s véreket áldozni készeknek nyilatkoztak; ugyanekkor írja Leopold császár történetírója, hogy a kegyelemért esdeklő kuruczokat még a német katonák karjai közt is legyilkolták. — A beköltözés után még tíz évig folytatott török háború alatt folyton fegyverben állott, katonának született és azzá neveltetett s minden műveltséget nélkülöző szerb nép irányában, a magyarelleses érdek úgy hozta magával, hogy e hazánkba telepített erőteljes faj őseinkkel meg ne barátkozhassék, s a mint eddig ellenök használtatott, úgy most rémségesen fanatizálva

megindított a kuruczok legyőzésének örve alatt, a magyar községek kiirtására.

III.

II. Rákóczi Ferencz fejedelem 1703. tavaszán, népének dolhai veresége s Munkács alóli kiszoríttatása után, gyülelész seregét a lengyel határszéli hegyeken nagyjából szervezvén, július közepe táján leszállott a hegységről, s Tiszabecsnél a folyamon átkelést fegyverrel kierőszakolván, hadait Náményba szállította, honnan július 18-án kelt nyiltlevelével a szabolcs-megyei nemességet szólította fegyverre. Diószegnél 3—4000 lovas gyűlt össze, a fejedelemhez csatlakozandó; ezt Kis Balázs, a várad-olaszi ráczok híres kapitánya megértvén, saját embereit s a vidék rácz lakosságát hirtelenében talpra verte, s a diószegi magyar tábornok véletlenül megtámadván, szétugrasztotta. E volt a ráczok első merénye a kuruczok ellen. Miután a fejedelem által felhívott hajdúvárosok csatlakozásukat attól függesztették fel, ha az őket féken tartó Kálló vára bevételük, — ez is megtörtént, s ekkor Rákóczi gróf Beresényi Miklóst küldé egy erős csapattal a várad-olaszi ráczok megbüntetésére, kik a diószegi fegyverszerencsétől elkaptván, a kuruczokhoz szító helységek lakosait végromlással fenyegették. Beresényi gyalogságát szekerekre rakván, estenden indult Diószegről s hajnalban megérkezett. A földsánczezal erősített várad-olaszi palánkot rögtön megtámadta, bevette, a városnak tüzet vettetett, s a rácz lakosokat magával Kis Balázsszal együtt egy lábbig kardra hányatta. Várad várának szomszéd német őrsége mozdulni nem mert, s az egész vidék megszabadult a ráczoktól való félelemtől. A váradi várparancsnoka, Fels tábornok, ekkor Jenőn volt látogatóban, s a kuruczok annyira ellepték már az egész vidéket, hogy hazaköltözése biztos nem lévén, saját várából kirekedt; hanem Löffelholtz aradi várparancsnok kétezer ráczot s néhány száz németet adott mellé, kik őt Váradra kísérik haza. Midőn e rácz had visszaköltöznék Aradra, a Fekete-Körösnel mintegy ötezer főnyi kurucz seregbe bukkant. Tököli, a ráczok kapitánya ügyesen fölállítja seregét, a vele volt németeket középre fogja s a kuruczok ismételt rohamait feltartja; de azok a rácz had szárnyait megnyomják s hanyatlani kényszerítik : ekkor Stoltz százados,

a németek parancsnoka, ismervén a rácz nép harczi modorát s értvén nyelvét, a csatahely közelében lévő erdőre támaszkodik, a futamlókat visszatartja, tüzesen ellenáll, már markában a győzelem, de a ráczok szokás szerint zsákmányhoz látnak, s a kitartással küzdő kuruczok által megveretnek.

Július hónap végén a kurucz hadak Szathmár, Szaboles és Biharmegyéket hatalmukba kerítvén, Békésmegyét is el-özönlötték. Ez utóbbi a Tisza és Maros közt szomszédja Csongrád megye tiszántúli részének : a szegedi várórség tehát innen elvágatván, élelmezésre számot nem tarthatott, mert az ország Maros és Tisza közti alsóbb része Temesvárral együtt még török kézben volt, sőt maga a szegedi vár, a ráczok ekkori egyik fő fészke is fenyegetve lön : báró Globitz tábornok és szegedi várparancsnok tehát azon igyekezett, hogy a Tiszát Szeged közelében a kurucz had átkelésétől megóvjá. Egész július hónapban őrséget tartott Csongrádnál, mely a várral a közlekedést fönntartsa, a kurucz hadak betörését megakadályozza, s mind magát, mind a szegedi várórséget a Kis-Kunságból, Kecskemét, Kőrös és Czegléd városokból élelmezze.

E közben történtek a diószegi, várad-olaszi és Fekete-Körös-melléki csaták. Hogy a szabadságháború ellen intézett törekvésektől a harcziás rácz népet Rákóczi elvonja, s e fajt magához és a haza ügyéhez hajlítsa, 1703. augusztus 9-dikén székelyhidi táborából ekképen irt reája : „Tudván azt, hogy ezen mindenkor fegyverhez szokott rácz nemzet is országunk nem kevés búját, boszúját szenvedte : azért hogy ő is országunk régi dicsőséges szabadságában részesülhessen, akaránk ezen leveltünk által tudtára adnunk, hogy minden időnap és halogatás nélkül fogjon fegyvert, kötelezze édes hazánk szolgálatára magát; mit ha elkövet, megigérjük igaz magyarságunkra, hogy fűről fűra, maradékról maradékra oly szabadságban lesznek, hogy sehol senkinek semmi adót nem adnak; minden rácz városok, a melyek most hazánk szabadsága mellett fegyvert fognak, valamint más hajdúvárosok, oly szabadsággal fognak élni, és egyedül csak fegyverökkel fogják hazájokat szolgálni. Ellenben pedig, ha édes magyar hazánk, egyszersmind maga szabadsága mellett is fel nem ül, sőt inkább ellenünk fegyvert fog : úgy a mint már is némely Váradra gyűlt ráczok elkezdték

vala : minden könyörületesség nélkül öletjük, vágatjuk, sőt a gyermekét is kardra hányatjuk, és Isten boldogítván fegyverünket, egészen kigyökereztük a magyar hazából.“—„Felhívásnak és fenyegetésnek azonban, mint ünnepeelt történetirónk mondja, egyiránt nem volt sikere; de Olaszinak feldúlása annyit eredményezett, hogy Várad német őrsege azontúl bennmaradt az erősségben, s künn a kuruczok voltak az urak.“

Szeptember 15-én a kurucz hadak egy osztálya csakugyan Csongrádnál termett, s a Dunatiszaközére átjvetelt erőszakolni kezdé; azonban báró Kiba tábornok, bródi és szávamelléki parancsnok, erős rácz haddal vetette magát elejökbe, s a bécsi hirlap tudósítása szerint 600, Leopold császár életirójának előadása szerint 700, egy hazai történetiró följegyzéséhez képest 300 kurucz elhullott e csatában; a ráczok 90 halottat és 50 sebesültet veszítettek, s a kuruczokat szétverték. Innen a győztes Kiba Szeged alá vitte hadát, s ugyancsak szeptember 29-ről szegedi táborából nyiltlevelet bocsátott a Dunatiszaközére : Rákóczit és Beresényit mint becstelen, csaló, hitszegett párttűtőket, az Isten, világ és haza ellenségeit, a közbéke felháborítóit, valamint a pártjukon lévőket is végső veszélylyel fenyegetvén, a császári királyi felség iránti hűségben megmaradottakat minden kegyelemről s jutalomról biztosította, utasítván a községeket, hogy mindenik néhány hiteles személyt s szekereken táborra számára élést küldjenek, a kuruczok mozgalmairól értesítsék, s ezen nyiltlevelet maguk és övéik végpusztulásának terhe alatt meghirdessék, s az abban foglaltakat pontosan teljesítsék.

A kurucz hadak egy másik osztálya azonban Szöcs János, Deák Ferencz, Borbély Balázs, Váradi János deák és Mocsi János alvezérek alatt a Tiszán csakugyan áttört, Szólnokot szeptember 24-én ostrom alá fogta, s negyednapon bevette. Báró Kiba erről értesülvén, Szeged alatti hadát megindítá, Szólnok megsegítését vagy visszavételét tűzvén ki hadjárata céljául; Deák Ferencz azonban ellene indúlt a szólnoki kurucz hadakkal. Kecskemét és Halas közt találkozott a két ellenséges tábor, s az utóbbi város mellett csatára kelvén, a kuruczok 234 ember veszteséggel a német-rácz hadat megverték, ugyanott annak vezére, Kiba is elesvén. Halas város keleti részén ma is k u r u c z h a l o m n a k neveztetik ama domb, mely alá az

ekkor elhullott harczosok temettettek, s a város jegyzőkönyve a csata emlékét föntartotta.

Szólnok bevétele s a halasi győzelem után Dunatiszaközének népes magyar községei a kuruczok uralma alá jutván, ezektől, tüzetesen pedig az azok általi élelmezéstől Szeged és Budapest őrségei elejtettek; a megrendelt kirovások legjobb akarat mellett sem voltak beszolgáltatathatók. Petrovai László, pestmegyei alispán, elismerte ugyan a községek súlyos helyzetét, mindamellett kérte s szorgalmazta azokat az élelmezés folytatására; de a budai és szegedi parancsnokok szükségesnek látták a lakosok megfélemlítését, s erre épen Kecskemétet tüzték ki. Hallatszott ugyan már a ráczok általános felültetése, a rémhírt azonban czek rablókalandjai megelőzték. Egy szép októberi napon reggeli nyolcz órakor a község esikósa benyargal a városházához Kecskemétre, azon hírtétellel, hogy a várostól alig három mértföldnyi távol eső alpári pusztáról hajnalban két farka ménest a rácz elhajtott; tíz óra tájban befuttat a gulyás, hírül hozván, hogy egy harmadik ménes is elraboltatott; kevés vártaiva még egy harmadik hírnök érkezik azon szomorú tudósítással, hogy éjjél tájban egy farka marhát is elhajtottak a ráczok; a negyedik sebes futárt a czeplédi bíró küldi, a következő éjen, éjjél tájban, értesítvén a kecskemétiéket, hogy Locsod nevű pusztán, Péczel és Izsaszeg közt 400 fegyveres rácz táborozik egész munitióval; merre szándékozik? nem tudni: de a rosz hírek minden istenadta nap óránként megújulnak. — Kecskemét október 11-kén Nagykőröst kölesönös védelemre kéri, mely készséggel ajánlkozik, a fejedelemhez pedig folyamodványt intéz, melyben a város veszedelmét előterjesztvén, oltalomért könyörög.

A fejedelmet megghatotta ezen lóhalálában hozzá juttatott keserves panasz, s Szólnok magyar vidékének oltalmára rögtön megtette intézkedéseit. Épen ekkor állott hozzá, a kiméletlen velebánás miatt elbúsult báró Károlyi Sándor szathmári főispán: ezt tehát tábornokká kinevezvén, a jász-kún hadak parancsnokává tette, s a ráczok megfékezése végett Kecskemétre küldötte. Károlyi október végén érkezett ide, hol a nagy rendtelenségben talált kurucz hadat szervezni igyekezett, hogy azzal a szegedi ráczok ellen kicsapást intézhessen; de célját nem

érhette, mert Lévánál a császári seregek némi előnyre jutván, Beresényivel együtt ő is a bányavárosok oltalmára küldetett. Itteni működésök eredményéről, november 17-én Zólyom melletti táborából intéz levelet Károlyi Sándor Kecskemét város tanácsához, melyben írja: „Mi itten, áldassék Istennek szent neve, ellenségünkön szerencsésen általestünk; Schlick generális mintegy három század magával elszaladott, az többi Zólyomnál megszorulván, kiket Isten kevés kárunkkal, az ellenségnek pedig nagy veszedelmével megszegyenített; az elszaladtakat is Isten rövidnap kezünkbe adja. Ha mi ellenség ott magát kimutatná, vagy tovább is az ráczság magát ellenséggé tenné, éjjelnappal bizonyos postátok által tudósítsatok, hogy visszamenetelemig is tehessek intézkedést. Nem sokára mélt. generális Beresényi urammal ezen egész hadsereget az ráczokra fordítjuk, hogy azok is szántsándékkal keresett veszedelmeket megtalálhassák, noha már nem lévén sehol bizodalnok, reménylem, kegyelmes urunknak s az hazának fejét hajtának.“

A ráczok által Kecskemét határából s a vidékről elrablott marhák száma valóban mesés nagyságra emelkedett, elannyira, hogy azt maguk a német parancsnokok, sőt Monaszterli János, a ráczok alvajdája is megsokallotta: báró Pfeffershoven Ferdinánd budai parancsnok tehát október 19-kén védlevéllel látta el a várost, melyben a német, magyar és rácz katonaságot inti, hogy Kecskemétet s lakosait minden háborgatástól, barmaik elhajtásától s házaik kifosztásától kímeljék; a Duna mellett Pakson táborozó gróf Huyn János József császári altábornagy november 13-ról szintén védlevelet ad a városnak, melyben „adjuk tudtára mindeneknek -- úgymond, — s legfőképen az ráczságnak tisztünk s hivatalunk szerint parancsoljuk, hogy kecskeméti lakosoknak semminemű jószágokban s marhájokban legkisebb kárt ne merészeljenek tenni, és marhájokat hajtani életek elvesztése alatt, és ha valaki ezen parancsolatunkat általhágja, legkisebb kárt térszen kecskeméti lakosoknak, abban bizonyos lehet, halállal fizet;“ Monaszterli János pedig Bajáról december 5-kén körlevelet intéz a vidék községeihez, melyben azokat utasítja, „hogy a ragadozókat, ország és szegénység pusztítóit, valahol találatnak, megfogják s Budára vagy ő hozzá vigyék.“ Azonban — folytatja körlevelét, — egynehány

szarvasmarhát az tolvajoktól visszavettem, melyet is hajdúimmal őriztetek; ha kinek elveszett a marhája, jöjjön énhozzám, és ha megösméri, magáénak lenni bizonyíthatja, kezébe adom, mivel senki jószágát bitangul nem kívánom.“ A vitéz alvajda csak egynehány marhát említ; holott e napig már Kecskemét vidékéről nyolczezer darabot, s csak a kecskemétiektől négyezeret rablottak el ráczai.

Mennyire hiú volt mind a Károlyi Sándor zólyomi levelében kifejezett remény, mind a császári tábornokok által kiadott megannyi védlevél, — nyomorú őseink keservesen tapasztalták. Szegény kecskemétiak az önfentartás kényszerítéséből, vagy a mikép ők akkor kifejezték „szegény városunk megmaradására“ minden kitelhetőt elkövettek; daczolni tehetetlenek lévén, szolgáltak egyiránt magyarnak, németnek, rácznak; de nem volt benne köszönet: mert az egyszer fölizgatott rácz nép mint a partot szakított árvíz, fékezhető már nem vala.

Alig futott híre a bányavárosi hadjáratnak s Kecskemétről a kuruczhad zöme kiköltöztetésének, ismét becsapott a rácz, a dunamelléki pestmegyei s kiskünsági községeket fosztogatta, Kecskemétnek a kún pusztákon tartott méneseit, gulyáit falánkint rablotta, s midőn Magó Mihály kecskeméti bíró november 14-én harmadmagával két kocsin Szegedre, épen báró Globitz tábornokhoz a ráczok megfékeztetése végett indúlna: Félegyházán, mely akkor még pusztá volt s Kecskemét hasznosbérben bírta, csak három mértföldnyire a várostól, megrohanta egy leskelődő rácz csapat, kocsikat, lovakat elrabolt, s a bírót és társait kifosztotta. Másnap Deák Ferencz kurucz ezredes hadával s egy csapat városi fegyveressel a szomszéd ágasegyházi pusztára kiszállott, s több ízben csatázott a rácz rablókkal. Ágasegyháza, Köncsög és Orgovány puszták egy halomnál szögellenek össze, melynek tetején e puszták hármas határa díszlik egymás mellett, s a három határkoronával ékeskedő halom ma is „Ny a k v á g ó“ nevezetet visel; népmonda szerint ugyanis az elkeseredett kecskeméti had itt metszette nyakát egy általa kiszorított s szétvert rácz csapat elfogott vezetőjének. A védetlen magyar községeket zaklató ilyenén rabló csapatokkal a kecskeméti polgárhad más irányban is találkozott ez őszön; a város jegyzőkönyvében fűnmaradt: mikép „az kóborló ráczok

után kimönnvén, Baracson az rácokkal megütközvén, városunk hadnagya Balog János, Bátori Andrást az vagdalkozásban rác gyanánt történetből megvágta. "Ezen összeesapások alkalmával több kecskeméti polgár elhullott: az ez évi adókönyvben több adózó birtokos neve után be van írva, hogy „levágták“ vagy „az harcban elesett,“ s ezekről az áldozatok számára következtetést vonhatunk. A felbújtott rác nép a török ellen évtizedeken folytatott háború idétte a hadi zsákmánynak neki szokva, most már elannyira fékezhetlenné lett, hogy a Bácskával szomszédos pestmegyei s kiskúnsági magyar községek tarthatlanok lévén, Ilosvai Imre kiküldött biztosa által decz. 13. úgy intézkedett a fejedelem, hogy a felvidéki hadjárat befejeztetéseig minden kiskúnsági község Kecskemétre költözzék, itt magukat besáncolják s az oltalmukra rendelendő haderő megérkeztéig a végső kiirtás veszélyétől ekképen megmentessenek.

Mind e gondos intézkedés mellett volt még egy reménye a városnak megmaradásához, s Nagykőrüssel egyetértve azt is megkísérelte. A két város elhatározta, hogy Bécsbe küldendő megbizottai által a császári főhadi-tanácsnál szorgalmazza a rácok megfékeztetését. Mindkét helyről a jegyzők bizattak meg kiküldöttükül, s Kovács István kecskeméti, és Hegedűs János nagykőrösi jegyzők oda el is indítottak. Igen érdekes e tárgyban 1703-ik évi deczember 5-ről a kecskeméti jegyzőnek haza küldött levele: „Bücsületes bírák és esküdt uraiméknak kegyelmeteknek alázatos szolgálatom ajánlása után Istentől szerencsés sok jókat kívánok. Istenem jó gondviseléséből, az kegyelmetek tetszése szerint Bécsbe szerencsésen felérkeztem, noha veszedelmes állapotban forogván minden dolgok, és nagy félelem által kellett mindenütt járnunk, mindazonáltal az hazai szolgálat és kötelesség mindenekben híven megmutatja szeretetét. Első instántiánk lévén méltóságos Eugenius herczeg urunknál, a ki jóllehet elsőben nem kicsin feleletre vont bennünket, állítván ő herczegsége azt, miért úgymond 'eddig nem tudtatok keresni? kiterjesztvén tovább is velünk beszédit; hogy pedig hathatóképen való keserves panaszinkat megértvén, az rác nemzettül melyeket szenvednénk, ő herczegsége magunkat vett okúl: miért engedjük meg, és miért nem oltalmazzuk jószágingkat, holott azon hatalmasság az rácoknak semmiképen

meg nem engedtetett, és immár ő fölsége erős parancsolatokat is küldött volna ki, hogy afféle kóborló, prédáló és marhahajtó rácز nemzetet szabadon üldözhesse akármely helység; erre nemkevessé mentegettük mi magunkat, hogy erőtlenek és elégtelene` levén, magunkat semmiképen ellene nem szegezhetjük s nem akarjuk, hanem az fölséges hadakozó tanács találjon módot és orvoslatot eltávoztatására; kihez képest ő herczegsége ajánlotta mindenekben javunkra s megmaradásunkra való kegyelmes jó akaratját, és bennünket kedvesen látott. Innen másodnapon méltóságos nyitrai püspök magyarországi cancellarius urunk ő nagyságának előterjesztvén állapotunkat, igen megböcsült ő nagysága bennünket, és teljes értesülést vevén előterjesztésünkből, az fölséges udvarnál fogja felfedezni; jóllehet ezelőtt is a folyamodásokra kemény parancsolatokat intézett ő nagysága mind az rácз patriárchára, s mind pediglen generál Monaszterlire: mindazonáltal bővebben is el fog járni dolgunkban, csak az Úr Isten fejövetelünk napjáig oltalmazta volna meg kegyelmeteket és jószágainkat: ezután jó reménységünk lévén, az ráczságtúl nem kell félni, sem jószáginkat féltetni, mert minden urak szánakodván rajtunk, jó pátrónusaink! Reménylem rövid idő alatt való alámenetelünket, és az felséges magyar cancellaria is pártunkat fogván, rendesen folytatja előterjesztéseit a fő hadi tanáchoz irántunk. Isten bennünket alá vivén, többet is szólhatok kegyelmetekkel; itten oda alá való minden dolgoknak folyási nyilván vannak. Ezek után Isten szerencsésen éltesse s tartsa kegyelmeteket, kívánom.“ Savoyai Eugen herczeg, a hadi tanács elnöke s Mattyasovszky László nyitrai püspök magyar királyi udvari kancellár szavukat tartották; és ugyane napról a rácз vezérhez, kinek neve ki nem tétetik ugyan, de bizonyosan a már említett Monaszterli János volt, a magy. kir. udv. kancellaria latin nyelven következő rendeletet bocsátott: „Tisztelt Vitézlő Úr! Ismételve és szüntelenül nehéz panaszok érkeznek Pest, Pilis és Solt s Bács-megyék és a szomszéd helyek lakosítól császár és király ő felsége legkegyelmesebb urunkhoz, az uraságod kormánya és vezénylete alatt levő rácз nép s katonaság ellen; mikép akár meghagyásából, akár engedelméből, majd számosabban, majd kevesebben azok a városokra és falvakra rohanni, iszonyú

zsákmányolást, gyilkolást, barmok falkástól való elhajtását s tet-
szés szerint az erőszak minden nemét szabadon elkövetni me-
részlik és szokják, s már az ő felsége iránti hűségben eddig is
megmaradt szegény néptől nyolcezer darab marhánál többet,
legközelebb pedig magából Kecskemét városából mintegy négy-
ezer darabot elraboltak légyen, siralmasan panaszkodtak; és mi-
vel az említett rácz katonaság nem a haza veszedelmére, el-
pusztítására s a császári királyi hű alattvalók kifosztogatása
végett bizatott uraságod vezényletére; a főlebbvalókat és tiszte-
ket pedig, kiknek kötelességükben áll minden kihágást és erő-
szakot meggátolni, a kik az ön kormánya alatt állanak, megzabo-
láznia, az ily gonosz tettektől elriasztania és elvonnia kellene;
de hasonló esetekben az elnézők, vagy alattvalóik iránt enge-
dékenyek, könnyen megegyezéssel, ha nem nyilvános megha-
gyással vádoltathatnak, s következőleg amazokért felelősséggel
tartoznak: ugyanazért vitézlő uraságodat ezennel hivatalosan
és komolyan intjük és serkentjük, hogy a reá bizott katonasá-
got az olyatén embertelen kihágásoktól szigorúan eltiltani s jövő-
ben féken tartani, 'a károsoknak elégtételt szolgáltatni, az azok-
tól jogtalanul s erőszakkal elvett javakat nekik visszaadni, a
bűnösöket pedig példásan megfenyíttetni el ne mulasztja. Így
önmagáról s övéiről gondoskodni fog, hogy jövőben azok helyett
felelősségre ne vonattassék. "A két város bécsi követsége tudom á-
sára jutván a fejedelemnek, a dec. 19-én tokaaji táborában megje-
lent három városi küldöttel bosszuságát nyilván érezte, utóbb
pedig a Bécsben járt két jegyzőt berendelvén, 1704. jan. 4-én
őket vasra verette s csak másfél havi börtönöztetés után bocsát-
tatta szabadon: világos tanulságot szolgáltatva ezáltal arra,
hogy a nemzeti ügy iránt tétova nélküli, feltétlen hódolatot kíván.

1703. év végeig, a fölkelés ez első évében, a kurucz hadak
a tiszai oldalon, bár szivesen láttattak volna, Kecskemétnél
nem hatottak lejjebb, s hol azok nem mutatkoztak, a ráczok
sem garázdálkodtak: igazolja ezt a csongrádi tanácsnak 1703.
december 8-ról a kecskeméti bíróhoz intézett levele, mely
szerint „szükségesképen kényszerítettünk kegyelmedet mint
bizodalmas jóakaró urunkat ezen levelünk által megtalálni;
kihez képest szeretettel, tovább való hívséges szolgálatunkért
kérjük kglDET, hogy a felső hadaknak állapotáról bennünket

tudósítani ne terheltecsék, hogy tudnia illik szándékozna-é felénk, avagy nem? örömeat ha valamely generális erre felé szándékoznék, udvarlására igyekeznénk; mi is kötelezzük magunkat, hogy ha az alsó rácz tábornak ártalmas szándékokat megérthetjük, minden késedelem nélkül kglmednek tudtára adjuk.“ Ellenben a Dunára eső részeken, melyeket a kuruczok Kecskemétről meglátogattak, folyvást kalandoztak a rácz csapatok. Dec. 18-án az izsáki bíró és tanács ekképen válaszol a kecskemétiak tudakozására: „Böcsületes Uraink! Azon ráczok iránt egyebet nem tudunk, hanem pénteken az alsó telekeken hat emberünket megfogták volt, az kiket erősen megkínzottak s vallatták az kuruczok felől és jószágok iránt, és meg is fosztogatták, úgy hogy csak egy imegben bocsatották haza szombaton; azonban pénteken este közülök 44 rácz bejött, zaklattak bennünket az kurucz jószágáért; az kit találtak, elvitték, de egyebet nem bántottak; hanem mi tőlünk kimenvén, egy része Halasra alá ment, az mint hírvil hozták az halasi emberek, egy része ismét Fülöpszállására és Szabadszállására mentek, ott mit csináltak s onnan hova mentek, nem tudjuk.“ A kecskemétiak által azonban e részen néhányszor megriasztatván, Izsáknál fölebb az év végeig nem merészkedtek.

Mialatt a fölkelés Magyarország legnagyobb részében elterjedt: a Rabutin császári tábornagy oltalmazására bizott Erdélybe is átvitték a kuruczok Rákóczi zászlait, s itt is szintűgy mint amott, feles rácz katonaságot találunk a császár szolgálatában. Cserei Mihály írja Orosz Pál Erdélybe küldött kurucz vezér hadjáratáról, az 1703. évhez: „Valának Kolozsvárott mintegy ötszáz német és kétszáz rácz hadak. Azok szintén az nap, mikor Toroczkait felverék, Apahidához kimentenek vala, nem tudván semmit a kuruczok bejövételében. Orosz Pál az egész hadat két részre osztván, egyszersmind a németek ellen nyargalanak. A német még csak lövést sem tehetete, elboritá a sok ezer kurucz: sokan ott veszének mind a németek, mind a ráczok.“ — És alább ugyanaz ekképen folytatja: „Rabutin megboszonkodyván Somlyó elvételén, feles ráczokat küldede oda, kik éjszaka a várostra ütven, felegetik a várost, és számtalan prédát, pénzt, köntöst hozának el onnan, Zilajt is ugyanakkor elégetvén.“

HORNYIK JÁNOS.

Básta György emlékirata Rudolf császárhoz, Erdélyt illetőleg. 1602. *)

Azon okmány, melyet a t. hallgatóság elébe terjeszték, Básta Györgynek 1602-ben, december 20-án Gyula-Fehérvárról Rudolf császárhoz és Magyarország királyához olasz nyelven küldött levele.

Ezen okmány az elválás után Erdélyben újból tért foglalt osztrák uralom egyik fontos kiindulási pontját jelzi. E térfoglalás röviden tartott s hosszas időre megszakadt, a nélkül azonban, hogy maga után nyomokat és oly pontokat ne hagyott volna hátra, melyekhez messzeterjedő későbbi események hálózata fogódzott.

Ezen okmány, az osztrák uralkodás magas állású személyétől kél, ki Erdély (meghódításában, valamint kormányzásában főszerepet játszván, az ország és még inkább a birodalom viszonyairól ismerettel birt. Ugy hiszem, a mondottak elégségek annak indokolására: miért gondolám helyesnek egy ily tekintélyes gyűlés drága idejét, habár röviden is, igénybe venni.

Bővebb bevezetés helyett beszéljen maga az okmány, mert az után megjegyzésem s ítéletem rövid lehet.

Szentséges Császári Felség!

Remélém, a mint felette ohajtám is, hogy még idején Prágába mehetek, és a mennyiben Felséged kegyes leend meghallgatni, élő szóval kielégítőbben s sikeresebben értekezhetem Felségeddel erdélyi tartományának állapotáról. De miután a biztosok megérkezte kötelességemmé teszi Felséged parancsainak végrehajtásában őket segíteni, s ez menetelemet fölötte késleltethetné, az idő is már elő haladva lévén, elhatározám magamat, nézetemet ezen tárgy iránt, a mennyire csak képes vagyok,

*) Felolvastatott a Magyar Tört. Társulat 1868. sept. 21-én Kolozsvárt tartott nagygyűlésén.

ehető legjobban levélben előterjeszteni, hogy legyen Felsőgednek ideje tetszése szerint határozni, — legalázatosabban kérvén Felsőgedet, hogy ezt jó neven vegye, mint olyant, mely legalázatosabb s leghivebb szolgálainak egyikétől jön.

Bizonyos, hogy a ki hadat visel, azért teszi, hogy nyerjen, nem pedig hogy veszítsen; nyereségnek pedig nem annyira a pénzbeli hasznot kell tekinteni, mint új erőnek szerzését népességben és oly terület szerzésében, mely a többi tartományokra nézve előnyös, az ellenségre nézve hátrányos. — Ide céloznak főként azon tanácskozások, melyek az elhatározást megelőzik. — Ha jól meggondoljuk Erdély helyzetét, a mi fekvése alkalmasságát illeti, nincs kétség, hogy megtartása nagyon hasznos Ő Felsőge országaira nézve, mert alkalmas a töröknek nemcsak szomszéd határain, hanem maga idején a Dunán túli száguldozások által való zavarására, az oláhnak hűségben, a moldvainak félelemben tartására, arra, hogy a lengyel jól meggondolja dolgát, valamint arra is, hogy a magyarok büszkeségére jó hatást gyakoroljon.

De a megtartás körül az a főkérdés: ha lehet-e? ha kell-e? s miként?

A terület megtartására közreműködik az erő és a pénz.

Az erő áll hadi népből és várakból.

A mi illeti a várakat: nincs egy is az országban, mely egy ágyúzást kiállana.

A széleken van a hirhedett Lippa és Jenő; ezek hogy milyenek, legyen elég megemlíteni, hogy az erdélyiek foglalták vissza azokat, kevés évvel ezelőtt a töröktől.

Hogy Várad mi, arról más alkalommal szóval s teljesen értesült Ő Felsőge, s egyersmind megkéretett, hogy ne méltóztassék bízni abban, hogy az ellenségnek nem sikerült egyszer azt bevenni. — Ha ez állana: birtokunkban volna még most is Eger és sok más magyarországi hely. — Ha ezen vár is elvész, elveszett Felső-Magyarország Erdélylyel együtt.

Miután a várak erősségében ily keveset lehet bízni, szükség azt katonasággal pótolni. — Ez vagy bel- vagy külföldi.

A mi ezen tartomány lakosait illeti, a mellett hogy természetöknél fogva nagyon állhatatlanok, rosszabb indulatúak nem lehetnének mint a milyenek.

Ezen beállenséggel szemben mindig fennáll a gyanú s elforgácsolódik az idegen katonaság, nem mervén azt nagy számmal a hadsereghez rendelni, s őket hátunkban magukra hagyni, annival inkább, mivel hatalmas szomszédokkal vannak körülvéve, kik Ő Felségének vagy versenytársai vagy ellenei, s nem szűnnek meg minden alkalommal őket valami új dologra felbuztatni, úgy hogy nagy költséggel csakis az idegen katonaságra lehet támaszkodni.

Gondolják talán némelyek, (a mint látszik, sokat beszélnek, a mi nem való,) hogy ha nem használhatjuk az erdélyi hadakat, legalább húzhatunk belőle annyi pénzt, hogy a külföldi katonaságot s más hadi készületeket avval fizethetjük, miután mindig azonjhirben állott ezen ország, hogy minden kelléknek bővében van. Ugy is volt valóban, de ezen bőségnek alig maradtak nyomai, annyira elpusztult, fegyver, tűz, dögvész, éhség által.

Van ugyan még benne némi magát jól bíró nemesség; de a pór nép, mely élelmet és jövedelmet ad, meg van halva. — Miért is bizonyosan áll, hogy a fejedelemség jelen állapotában évenként 100,000 tallér a legnagyobb összeg, a mit belőle húzni lehet.

Már most e nyeresényt tekintetbe véve, meg kell gondolni másfelől, mennyibe kerülhet Ő Felségének ezen tartomány megtartása, különösen a jelen évben; mely költség három fő-tételre vonható össze, tudniillik: a mi a rendes helyőrséget, a mi az ezen határszélek hadereje elleni táborozásra szükséges hadsereget, végre pedig a mi a török elleni sereget illeti, ha ez elhatározná magát minden erejével erre törni.

A mi az elsőt illeti, miután az alattvalók ellenszegülők és elégtelének: még ha más ellenség nem volna is, szüksége lenne Ő Felségének bizonyos számú katonaságra ez országban, úgy a várak őrzésére, mely a tábornok alatt álló jelen számmal 1000 gyalognál kevesebb nem lehet, ideértve ezer lovast is egyiknek vagy másiknak segélyére, hol a szükség kívánja; mely szám még nem is lenne elég, ha az erdélyiek elhatároznák új mozgalmakat kísérteni.

S ezen erő fizetése havonként 30.000 tallér, a mi évenként 360.000 tallérra, azaz 250.000 tallérral többre megy mint a mennyi a jövedelem.

A mi a jelen évbeli táborozási készületeket illeti, alapos

okoknál fogva szükséges volna az ellent Temesvár vagy Gyula bevételével megelőzni, a mi legalább arra való lehetne, hogy az ellenség időt veszítsen a visszavétellel, ha nagy erővel találna jönni; továbbá szükséges lenne május végével küldeni 2 német ezredet és háromezer felső-magyarországi puskást a szokott sziléziai lovassággal, és négyezer székely puskást, ha ugyan ki lehetne szedni ennyit ezen tartományból, s ebből háromezeret az oláhnak lehetne adni.

Szükséges lesz továbbá, hogy Ő Felsége tekintve ezen tartomány nagy szegénységét, Felső-Magyarországból 25,000 köből gabonával lássa el a váradi raktárt.

Ugyanez mondható a tüzérségről és a löszerekről is, melyeket Kassáról kell lehozatni: miután ezen tartományban 6 vagy 8 darab nagyobb ágyúnál többet nem lehetne kapni.

Minthogy pedig több oldalról érkeznek tudósítások, hogy a török ez évben, miután Budát jól felszerelte, egész erejével Erdélynek fog fordulni, s legelsőben is Várad bévételét fogja megkísérteni, nemcsak azért, hogy a miéinket a Duna mellől jól elvonja, hanem azon reményben is, hogy könnyen elfoglalhatja ezen helyet, mely Erdélynek elővára, és Felső-Magyarországot is uralja, s feltehető, hogy jól van értesülve erdélyi szőkevények által, kiknek nincs más céljuk, mint hogy a vállalatot megkönnyítvén, a törököt erre a tartományra ingereljék, minek folytán felette jól is értesülhetett Várad gyengeségéről és hiányairól, jelentéktelen őrségéről és ellátásáról.

Meg kell gondolni azt is, hogy mindjárt eleitől fogva nehéz lesz ezen vár segítségére jönni a fennevezett erőkkel, s a dunai seregnek sem lesz tehetséges az eljövétel, nem lévén képes sem ezen tartomány sem Felső-Magyarország egy királyi serget ellátni; miért is gondoskodni kell arról, hogy még az ellenség megszállása előtt szaporítottassanak azon hadak, melyeket május hó végéig ide rendelni kértünk.

Jól megfontoltam, mily csekély azon haszon, mely ez országból húzható, s mely minden arányon kívül van, a költséggel, fáradaalmakkal s veszélyekkel, melyeknek itt kitéve vagyunk és leszünk. — Ő Felsége minden hű szolgálója csak valami oly eszközlés feltalálását óhajthatja, a mely mellett Ő Eelsége tekin-

télye is fenntartassék, s a nehéz költségek is megszűnjenek, hogy más jobb helyre fordíttassanak.

Ez megtörténhetik következő módon :

Ő Felsége ajánlhatná az erdélyieknek, hogy építsenek egy erősséget Szamos-Ujvártt (melyet Várad oldalról, Szathmár, Kővár, Nagybánya és Huszt hátulról fedezne) oly nagyot, hogy 500 főnyi német őrséget bévehessen, mely adó fejében az erdélyiek által fenntartandó, a többi várakat nekik hagyván. — Össze lehetne őket hívni kiváltságaik s szabadságuk szerint, s lehetne ezen erdélyieknek egy közülök való, Ő Felsége tetszését bíró vajdát ajánlani, szabadságukban hagyván, hogy a töröknek fizessenek vagy ne fizessenek adót; függés jeléül fenntartva valamilyik királyi jogot, péld. hogy pénzt Ő Felsége nevében verjenek, vagy más hasonlót, hogy Ő Felsége menekülhessen ezen tartomány elfoglalásának terhétől, melyet is egy jó várral belsejében (nelle viscere) mindig függésre kényszeríthetni. — Nem is kell tartani, hogy ettől valaha meg szabadulhassanak az erdélyiek, kétség kívül elégtelenek lévén magukra megkísérteni egy ily vár elfoglalását.

Nincs is helyes ok arra, hogy annyira elviselhetlenné váljék nekik ezen katonai teher, hogy magukat felszabadítani akarván, a törököt hívnák segítségül a vár ostromlására, azon veszedelem miatt, hogy bevétele után magának tartja, mint tett másokkal is; hisz Budának ostrom alóli felmentetése Szolimán által, nekik igenis közel való tanulság.

Igy az oláhval is valami módon össze lehetne kötni az erdélyieket, a mint jobban fog tetszeni Ő Felségének, és őket oly módon összefűzni, hogy egyik a másik öre és zabolája legyen Ő Felsége szolgálatjában.

Ily fogással volt már Róma is tekintélyének oly szorgos fenntartója; és nemcsak az első uralkodók: Octavianus, Tiberius s közvetlen utódjaik, hanem a következők hosszú során át a keleti s nyugoti imperatorok is, miután sok országot és fejedelemséget foglaltak el távollévő és sokkal barbárabb népektől; mint-hogy békét nem lehetett velök kötni, — tartva attól, hogy változékonyságuknál és maguk tartásánál fogva hamar szét fogják forgácsolni seregeiket számos és erős hadi szállásokra, — visszabocsátották azokat uraiknak, vagy a nép tetszése

szerint másoknak, megszerezvén így barátságukat, s kötelezvén őket a birodalom határainak megvédésére más külső erők ellen, a kényszerítéséből még tisztességet szerezve az által, hogy oda ajándékozták azt, a mit úgysem tarthattak meg. — E szerint Ő Felsége tekintélye eléggé meg van óva az által, hogy egy fejedelmet elmozdított, s helyébe mást tett, s hogy ezen tartományt annyira hatalmában bírta, hogy egészen tönkre tehetne volna, ha nem tetszett volna inkább a kegyelem útján járnia.

Mindez őszinte s hű indulatból van mondva, a nélkül, hogy Ő Felsége elébe valami rendet akarna szabni.

Gyula-Fehérvártt, 1602. december 20-án.

(Olaszból.)

B á s t a G y ő r g y m. k.“

A felolvasott levél az összes birodalom állapotáról is tanulságos felvilágosítást tartalmaz. Mi azonban figyelembe vevén az idő rövidségét, foglalkozunk annak csak azon tételeivel, melyek közelebből Erdélyre s az azzal kapcsolatban álló viszonyokra vonatkoznak. A levél keltezése és tartalma egyaránt bizonyítja, hogy azon időből való, midőn Báthori Zsigmondnak harmadik és végleges lemondása Rudolfnak Erdély birtokához utat nyitott. Az ország Básta elnöklete alatt tiz biztosra — kik részben idegenek voltak s kikről a levél is emlékezik — lön bízva. A szerencsétlen haza leggyászosabb, de hála az égnek, rövid tartamú korszaka kezdetét vette.

Ez események közepette kél a levél. Annak minden sorából kiviláglik, mennyire tarthatlannak találta maga a vitéz tábornok a jelen helyzetet. Figyelme leginkább a jövő felé fordul, mely iránti tervei a jelen tényleges állapottól merőben különböznek. Szerinte a császár tekintélyének megóvására elég, hogy Báthori Zsigmond a fejedelemségből elmozdított; ő egy biztosabb jövő előkészítésére azon politikát ajánlja, melyet a római imperatorok a meghódított idegen országok és fejedelmek irányában gyakran követtek. Ő azt indítványozza, hogy országgyűlés tartassék s azon az országnak egy ő felsége tetszését bíró vajdát ajánljanak. Ezen kívül építsen az ország Szamos-Ujvártt egy erősséget, ötszáz főnyi német sereg befogadására alkalmast. Ezen várnak és őrségének fenntartásával fizetné Erdély adóját. A császár részére függés jeléül még valami jogot

fenn lehetne tartani, például, a pénzt az ő nevében verjék. Ezen kívül, hogy az erdélyi vajda miként kormányozzon, szabadon hagyatik, névszerint tetszésére bízván az is, akar-e a portának adót fizetni, vagy nem?

Ha a hallottak után figyelmünket azon felterjesztésre fordítjuk, melyet 88 évvel később Caraffa tábornok I. Lipót császárhoz tett, ha azon eszközöket és módokat, melyeket ő az osztrák uralkodásnak Erdélybe leendő behozatala végett szükségeseeknek tartott, megolvassuk: mekkora különbséget látunk a két okmány közt! A zernyesti esata után, midőn az ország a győztes Tököli kezei közt volt, a jelen pillanat alig volt kedvezőbb, mint 1602; de mennyire különböztek az egyetemes körülmények; mennyire különbözhetett ennek nyomán a két államférfiú nézete! Míg Básta, daczára, hogy az országot ténylegesen bírta, inkább csak vágyaival karolta azt: addig Caraffát, jóllehet a bádeni határgrof szerencsében sem helyez teljes bizalmat, nemcsak vágyaival, de eszméivel, terveivel az ország közepében találjuk. Caraffa nem titkolja a helyzet kényességét, s azért mégis világosan az ellen nyilatkozik, hogy az országnak hazai fejedelem adassék.

Azon összeköttetés, melyet Erdélylyel Básta ajánlott, kétségtelenül elég kiméletes és politikailag finom volt.

A következők azonban megmutatta, hogy még ezen viszony fenntartására sem léteztek a szükséges kellékek, nemcsak az ország, hanem még inkább a császárok és magyarországi királyok részéről. Hiányzott mindkét oldalról az anyagi erő és függetlenség, hiányzott a helyes előrelátás és józan politika azon mértéke, melyet ily bonyolódott és gyengéd viszonyok fenntartása igényelt. Osztrák részről semmi sem lett volna az említett viszonyok fenntartására és egy biztosabb jövő előkészítésére szükségesebb, mint minél inkább feltüntetni azon különbséget, mely a keresztyén, a miveltebb német és a pogány befolyás és uralom közt létezett. De e tekintetben mennyire tévesek és vétkesek voltak a felsőbb intézkedések, s még vétkeesebbek az alsóbb közegek végrehajtásai! Míg török részről a keleti apathia és tunyaság rovására sok elmaradt, mit e népfaj bárdolatlan vadsága különben megtesz vala: azalatt az éberebb, a szorgalmas német uralkodás sok olyat tett, a mitől a keresztyén érze-

lem s a nagyobb miveltség és józanabb politika sugallása szerint egyaránt őrizkednie kellett volna. E részben nemde a Básták és Caraffák követték el a legnagyobb hibákat? Azon levelekben, fölterjesztésekben és tervekben, melyeket ők felsőbb és legfelsőbb helyre küldöttek, igen gyakran feltalálhatni a politikai óvatosság bizonyos mértékét: de azután mekkora különbség volt a papirosra tett nézetek, elvek, tervek és a végrehajtás közt! Nézeteiket nem tudták-e felsőbb helyen érvényesíteni, vagy az ország részéről a felsőbb tervek ellen olykor megfontolatlanul gördített akadályok ingerelték az uralkodást kiméletesb terveitől eltérni, vagy végül a fogalomzavar, sőt a használt szavak jelentésének különböző értelmezése okozta a különbséget: mely szerint a kimélet és mérsékletről és az azt jelző szavakról egy részről egy, más részről ismét más értelmezés létezett? — mindezt meghatározni bajos. Mi azt hisszük, hogy a fenn elősorolt okok közül mindeniknek volt része az országnak kisebb-nagyobb változásokkal a közelebbi időnkig folytonosan tartó bajaiban és válságaiban.

Id. gr. TELEKI DOMOKOS.

Könyvismertetések, bírálatok.

X.

M. Moët de la Forte Maison : Les Francs, leur origin, et leur histoire, dans la Pannonie, La Mésie, La Thrace etc. etc. Paris, 1868. két kötet.

Nemcsak a magyarnak voltak Horváth Istvánjai, kik az ó világ minden részeiben nyomát lelik azon nemzetnek, a melyért lelkesednek; nemcsak a magyarok krónistái adnak a nemzet őseinek oly genealogiát, mely Gog és Magog ig, Nőé bárkájáig, sőt a paradicsom kapujáig felér : hanem előfordulnak ilyen tudákos tévedések s majdnem mythologiai hiedelemmé fejlődött negélykedések és kérkedések minden mívelt nemzetnél. Így a francia régi krónistáknál állandó hitzikkelyt képez azon állítás, hogy a frankok trójai eredetűek, és hogy midőn Trója ledőlt, Aeneas Itáliába bújdosván, itt új államnak alapját veté meg, Antenor pedig Pannonia határaitra érvén, itt Sicambiát építette. Virgilius lett ezen történeti mese ártatlan okozója, a melyet aztán Grégoire de Tours, a „Gesta Francorum“ szerzője és mások kiékesítettek és történeti tényül köröztettek. Azon írók, kik a francia nemzet dicsőségére nélkülözhetlen szükségül tartották a trójai eredetet, kénytelenek voltak azon állításhoz ragaszkodni, hogy a frankok, mielőtt a Rajna partjaira költözködtek volna, Pannonia földjét lakták. Ezen utóbbi vélemény kétségtelesenül legtudósabb vitatója Du Cange volt, és pedig leginkább azon körülménynél fogva, mert a Száva és Duna közt a byzanti írók által említett Francochorion létezett, mely nevét a frankoktól vette. Ezen tartomány neve ismeretes volt Comnén Manuel és János császárok idejében a XII-ik században, ismeretes a X. század első felében, Bíborban született Constantin alatt, sőt már a VI. században is, Theodebert, Metz királyának idejében.

Ime már a bevezetésnél két névre akadunk, mely különös

figyelmünkre méltó: Sicambria és Francochorion. Emlékezni fognak tisztelt olvasóink, hogy Bonfin a magyarok történetében egy feliratot közöl, mely szerint Sicambria várost a mai Ó-Buda helyén kellene keresni. Állítja t. i., hogy midőn Corvin Mátyás király Beatrix királyné számára palotát akart építtetni, az alapfalak ásatásánál oly feliratra akadtak, mely a Valentinian császár alatt ide telepített sicamberekről tesz említést, és így hangzik: *Legio Sicambrorum hic praesidio [collocata, civitatem aedificavit, quam ex suo nomine Sicambriam vocaverunt. Ezen közlést ismételte Lazius, utána Bertius, Baudrand és számos más író, úgy hogy valóban irodalmi hírességre emelkedett. Oly jeles kritikus is mint Grimm (a német nyelv történetében 523. l.) ide vonatkozólag azt írja: „Diese Legion soll in Pannonien — dem jetzigen Ungarn — am Ister (Donau) da wo später Buda (Ofen) gegründet wurde, eine Stadt erbaut, und nach ihrem Namen Sicambria genannt haben. Ungarische Chroniken melden ausdrücklich, dass von den Franken ein solches Sicambria an der Stelle von Buda erbaut wurde. Wie es sich immer damit verhalte, Zusammenhang muss walten zwischen diesem pannonischen Sicambria und jener altfränkischen Sage, dass die Franken aus Pannonien an den Rhein gewandert seien.“ Tehát Grimm nem vonja kétségbe a sicambriai telepet a budai területen. Essellen M. F. is, ki legújabbán igen jeles munkát irt a sicamberekről, *) az idézett állítást általában nem vonja kétségbe, sőt még combinatiót kapcsol hozzá, mondván, hogy ha ezen legio Pannoniában létezett, vajjon nem attól származhatik-e Teutoburgium, melyről Ptolomaeus, mint Magyarországbán fekvőről tesz említést? Moët de Forte Maison Bonfin közlését egyenesen adomának nyilatkoztatja, a melynek stylusa is, mint már Mézeray észrevette, az ódonság jellemével nem bir. Nem létezett e tájon soha sem Sicambria város, sem ily nevű tartomány; bizonyos csak annyi, hogy Moësiában a római seregben Poppeus Sabinus római kormányzó parancsa alatt egy sicambriai cohors szolgált, mely Tiberius idejében (25 v. 26 év Kr. sz. u.) a thra*

*) Geschichte der Sigambren und der von dem Römern bis zum Jahre 16. n. Chr. im nordwestlichen Deutschland [geführten Kriege. Lipsce, 1868. Grunownál 388 lap.

ciai népségek ellen hadakozott. Megjegyzendő, hogy Moët de la Forte Maison határozottan meg kívánja a frankokat a sicamberektől különböztetni.

Szerzőnk aztán bírálat alá veszi azon történeti adatot, hogy a Száva és Dráva torkolatánál egy frank tartomány, a byzantinus írók Francochorionja létezett. A dolog érdemét elismeri, de távol sem egyezik meg az eddigi írók indokolásával. Úgyes kézzel bontja szét a legrégebb középkor népmozgalmainak összekúszált szálait, és kimutatja, hogy a krónisták hol zavarták össze az egyes vidékeket és a különféle népeket, Utmutatása szerint felismerjük, miként irhattak francia tudósok az avarok betöréséről Franzaországba, holott a hűnök bejárták ugyan Franzaországot, de az avarok soha. Midőn Gregoire de Tours azt írja, hogy az avarok a frankok tartományába ütöttek : hibásan véli, hogy Galliába rohantak, mert itt Francochoriont kell érteni, a melyben frankok telepedének le, t. i. azon frank segédhadak, melyeket Sigebert király, mint a hűnök szövetségese ezeknek küldött volt.

Sok van e terjedelmes két kötetben, a mi bennünket nemcsak világirodalmi szempontból, hanem különösen mint magyarokat érdekelhet. Szerző azok közé tartozik, kik minden előforduló nevet a nyelvészeti chemia tárgyává tesznek, és nem nyugszanak, míg a kérdéses név értékét, becsét, alkatrészeit ki nem deríthetik. Mindamellet ő az olvasót ki nem fárasztja : mert nála a nyelvészkedés a történelmi érvelés helyét pótolja. Így tesz a történelmi események helyiségeivel ; összehasonlítja az írók állításait egymással és a földirati sajátságokkal, és kivonja eredményeit, melyek sokszor eltérők a mai irodalmi világ nézetétől. A tudós Németország legalább is harminczféle véleményt ismer azon helyiség felől, a melyen Armin, a cherususok vezére Varrus római legióit megsemmisíté, és a mely Tacitus által „saltus teutoburgicus“nak neveztetik. Így azon világeseményként hatott ütközet, melyet Attila Actiussal vívott, köztudomás szerint a chalonsi térségen történt ; de a chalonsi mezőség igen terjedelmes, és ha közelebb kutatjuk az óriási csata színhelyét, a nézetekben nem volt összhangzás. Moët de la Forte Maison azonban kimutatja, hogy a rómaiak Mauricum, a mai Mairy-sur-Marne mellett harczoltak Attila ellen.

A jártas olvasó ezen munka majdnem minden lapján érdekes vonatkozásokat fog találni hazánkat közelebbről érdeklő dolgokra, és azért azt, mint alapos tanulmány gyümölcsét ajánlhatjuk; östörténettel foglalkozó íróinkról különben is feltesztük, hogy komoly figyelmük tárgyává teendik.

PESTY FRIGYES.

XI.

W. E. Hartpole Lecky: Geschichte des Ursprungs und Einflusses der Aufklärung in Europa. Angolból fordította dr. Jolowicz H. 1868. Lipsee és Heidelberg. Két kötet.

Buckle Tamás Angolország művelődésének története a szerző által követett új elveknél és a roppant tudományosság-nál fogva, melyről minden lapja tanúságot tesz, a művelt világot méltán meghódította. Bizonyos büszkeséggel mutatunk e könyvre, mint az emberi szellem egyik legmegragadóbb jelenségére. Ki hitte volna, hogy csak egy pár évvel Buckle után, ki a művelődés történetét minden más elődjétől oly igen eltérő modorban tárgyalta, egy más munkára fogunk akadni, mely figyelmünket nem kevésbé ragadja meg, és Buckle bámulót is habozásba hozza, hogy a kettő közül melyik munkát tartásák becsebbnek?! Ezen második munka Lecky fennidézett műve, melyről csak néhány szót akarok szólni. Kicsoda ez a Lecky? Ezt nemcsak mi kérdeztük, hanem kérdezték az angolok is, midőn munkája megjelent. A meglepetés és bámulat nem csekély volt, midőn ismeretessé lőn, hogy ezen remek munka szerzője egy 27 éves ifjú; s ehhez némi irigység is járult, midőn megtudták, hogy a szerző nem angol, hanem irhoni. Hol vette ez a fiatal irodalmi óriás idejét, hogy oly roppant olvasottságra szert tegyen, hol vette az időt, hogy az olvasott dolgokat szellemileg meg is emészsze? E kérdések el nem hagynak bennünket, valamig csak könyvét olvassuk. De ez bizonyára nem az egyetlen tulajdon, a mit szerzőben bámulnunk kell, hanem bámulunk és gyönyörködünk azon ékes alakon is, melybe gondolatjait önti, és melyen szó sincs, hogy a megfeszített szellemi munkát, a tudományosság nehézkességét észrevennők. És ha másban nem, ezen egy tekintetben Lecky története az európai felvilágosodásról bizonyára felülhaladja Buckle angolországi

mivelődés-történetét; de felülhaladja a részletek arányában, és az egész szervezet szépségében is; noha azért Bucklet vád nem érheti, mert ő szellemi műve súlya alatt összeroskadván, örökre becses munkáját befejezetlenül hagyta reánk.

Lecky a lehető legnagyobb tárgyval foglalkozik; átkarolja az európai civilizáció összegét, a theologia útjait a egrégibb korig nyomozza, és kimutatja annak hatását az egyes korszakokra. Biztos tekintettel és részrehajlatlan ítélettel ragaszkodik mindig az erkölcsi nézpontokhoz, és világferfiúi nyugalommal kimutatja a történeti jelenségek valódi értékét az emberiség haladására nézve.

Az első kötet a mágia és boszorkányhit remek történeti előadásával kezdődik, átmegy az egyház csudáira, a felvilágosodás aesthetikai, tudományos és erkölcsi fejlődésére, az üldözés okaira. A második kötetben megismerkedünk az üldözés történetével; látjuk, miként világosittatik meg a politika, mely eddig egyházi befolyásoknak volt kénytelen hódolni. Következik az ipar és felvilágosodás történelme, mely az egész munkát befejezi.

Érzem, mily hiányos fogalmat adhattam ezen pár szóval oly korszakos munkáról, a milyennek Lecky története már el van ismervé. De e nagyszerű művet egy irodalmi rovatban kielégítőleg megismertetni akarni különben is hasztalan törekvés lenne; — a mire szükségünk van, az nem kevesebb, mint az egész munkának a magyar irodalomba való átültetése. [Több hasznot tenne vele nemzetünknek egy gondos fordító, mint ha száz francia regényíró regényét lefordítaná. Fajunk szellemi állapotairól oly fogalmam van, hogy honunkban mindenütt, a hol valódi műveltségre igényt tartanak, Lecky munkáját csak gyönyörrel, haszonnal és lelkesedéssel fogják olvasni. — Ha a dolog, — mit nem akarunk hinni — másként lenne, ez csak arra szolgálna szomorú bizonyítékúl, hogy nálunk az emberiség magasabb érdekei iránti fogékonyságot az osztályszellem teljesen elfojtotta.

PESTY FRIGYES.

T Á R C Z A.

— A Magyar Történelmi Társulat Kolozsvártt 1868. sept. 20—25-kén tartott első vidéki gyűlése. Társulatunk első vidéki gyűlése a kitűzött napokban lefolyt, és pedig oly eredménnyel, mely történetirodalmunknak nem mindennapi gyarapodásául szolgál, s oly kellemesen, hogy az ülésekről mindenki teljes meglepedéssel távozott; történetbúvárok és szakkedvelők, kik a gyűlés által egymással szorosabb ismeretségbe hozatva, e napokon át mint egy család tagja oly bizalmasan érintkeztek egymással s működtek a közös célra,—igen soká fognak örömmel visszagondolni a kolozsvári összejövetelre. A gyűlés minden tekintetben való örvendetes sikerültét legfőként nemes Kolozsvár városának, s különösen az ott alakult rendező bizottságnak lehet köszönni, melynek fáradhatatlan elnöke s tagjai valójában mindent elkövettek, a mi csak a társulat és hazai históriánk érdekeit, úgy az odarándult történetbúvárok szellemi és anyagi kényelmét előmozdíthatta. Kolozsvárott az érkező történetkutató elé kizsákmányolásra előkészített szellemi kincsek, és vendégszerető karok tárultak.

Kolozsvár városának képvisellete, melegen felkarolván a nemzeti történelem és legközelebb a kebelébe oly kitűnő szivességgel meghívott Magyar Történelmi Társulat első vidéki gyűlésének ügyét, még f. évi július hó folytán, Filep Sámuel polgármester elnöklete alatt gr. Eszterházy János, gr. Eszterházy Kálmán, Földesi Sándor, Jakab Elek, gr. Lázár Miklós, K. Papp Miklós, Sámi László, dr. Szabó József, Szabó Károly és Szász Domokos urakból álló bizottságot nevezett ki, mindennek idejében előkészítésére és rendezésére. E bizottság jegyzőjévé Szabó Károlyt választván, azonnal megkezdé működését, érintkezésbe tette magát a társulat titkárával s jegyzőjével, s aug. 2-án tartott üléséből nyomtatott felszólításokat bocsátott ki erdélyi honfittársainkhoz, figyelmeztetve őket a Kolozsvártt tartandó társulati gyűlésre, és fölkérve a birtokukban lévő történelmi okmányok és okmánygyűjtemények ezen alkalomra leendő szives beküldésére. A Kolozsvártt levéltárakkal bíró erdélyi főcsaládokat is egyenként fölkéré a bizottság: nyissák meg archivumaikat az érkezendő búvárok előtt; a közlevéltárakban leendő kényelmes búvárkodhatásról s az emlé-

kekben oly dú s Kolozsvár régiségeinek megszemlélhetéséről szintén előzékenyen gondoskodott a bizottság, sőt gr. Eszterházy János és Finály Henrik magántulajdonú régi műtárgyakból és a Maros-Portuson lelt római régiségekből egész külön tárlatot is rendeztek be, a főkormányzóék épületében, a gyűlés alkalmára. Ugyancsak e bizottság arról is a legelőzékenyebben gondoskodott, hogy a kirándulásban leendő részvételre magát a társulatnál előre bejelentett 43 magyarországi társulati tag Kolozsvár vendégszerető lakosainál szives fogadtatásra és kényelmes szállásokra találjon, — úgy hogy mire a társulati titkár sept. 13-án Kolozsvárra megérkezett, már a bizottság lelkes működésének legszebb eredményét láthatta.

Sept. 18-án érkezett meg az alelnök Horváth Mihály, Gyulai Pál s Weiss Bernát társ. tagok kíséretében; másnap a másik alelnök Ipolyi Arnold, Nagy Imre és Véghelyi Dezső v. tagok társaságában, úgy Rómer Flóris, b. Nyáry Albert s több más történet-s régiségbúváraink, — azonban a Pestről s általában Magyarországból jelentkezett 43 tag közül igen sok elmaradt, úgy hogy csak 15 jelenlévőt számlálhattunk meg közülök. Annál többen vőnek részt a Kolozsvártt és általában Erdélyben lakó társulati tagok közül.

Az első — egyszersmind választmányi — ülés sept. 20. d. e. 9 ór. tartatott, az egészségi okok miatt külföldi gyógyhelyen távol lévő elnök gr. Mikó Imre ő execja palotáján. Az elnökség és választmányi tagok közül jelen voltak: Horváth Mihály, Ipolyi Arnold, Thaly Kálmán, Torma Károly, Rómer Flóris, gr. Eszterházy János, b. Nyáry Albert, Szabó Károly, Jakab Elek, Nagy Imre, Véghelyi Dezső. A szintén megjelenni ígérkezett Gyárfás István, Lehóczky Tivadar, Pauler Gyula és Toldy István részint betegség, részint hivatali elfoglaltság által gátolotva, külön levelekben igazolták el nem érkezetésüket. Az alapító tagok közül ott láttuk: gr. Kún Kocsárd, gr. Lázár Miklós, id. gr. Teleki Domokos, Fekete Sámuel, id. és ifj. Simon Elek urakat; az évdiás tagok közül Filep Sámuel, Gyulai Pál, Finály Henrik, K. Papp Miklós, ifj. gr. Bethlen János, Galgóczy Károly, Szász Domokos, Miksa György stb. urakat, kiken kívül a helyi sajtó képviselői és számos szakkedvelő vendégek is valának jelen. A későbbi ülésekben a v. tagok száma Deák Farkassal szaporodott, s a műtörténet búváraié jeles történelmi festőnk Madarász Viktorral.

Elnök Horváth Mihály üdvözölvén ez első vidéki gyűlésen megjelent tagokat, kifejezést ad a részéről e gyűléshez a hazai tudományosság

érdekében kötött nagy reménységeknek, melyek azonban csak akkor érhetők el, ha szabatosan határozatnak meg a tagok munkálkodásának módozatai, mint a melyektől leginkább függ a gyűlés sikere. Felszólítja a titkár, hogy mindenekelett a júliusi vál. ülés jegyzőkönyvét olvassa fel. A mi megtörténvén, a jegyzőkönyv hitelesített. Ezután a július óta jelentkezett új alapító és évdíjas tagok (névsoruk szokott rovatunkban olvasható) számszerint ötvenen jelentettek be, és mindnyájan egyhangulag megválasztattak. Titkár a társulat elismerését fejezte ki Filep Sámuel, Jakab Elek és Szabó Károly urak iránt, mint a kik ez új tagoknak nagy részét a társulatnak megnyerni sziveskedtek. Majd dr. Fischer Kálmán társ. ügyész távsürgönyét olvasá fel, melyben a gyűlés üdvözlöttek.

Erre a másnap, sept. 21-kén d. e. 9 órára kitűzött ünnepélyes nagygyűlés programja állapítottatott meg, és pedig következőleg :

1. Horváth Mihály elnöki megnyitó beszéde.

2. Dr. Szabó József a társulatot üdvözlő beszéde.

3. Titkári jelentés.

4. Báró Nyáry Albert értekezése Beatrix magyar királynéről, II. András nejről.

5. Dr Pauler Gyula értekezése : „A bujdosók támadása 1672-ben.“ Felolvassa Szabó Károly.

6. Id. gr. Teleki Domokos : „Básta György emlékirata Rudolf császárhoz, Erdélyt illetőleg. 1602.“ Felolvassa Véghelyi Dezső.

7. Elnöki zárszó.

E program azonnal sajtó alá küldetvén, utána titkár jelenté, hogy mely országos-, köz-, nemzeti- és magánlevéltárak s gyűjtemények állanak nyitva az átvizsgálásra, s mely régiségek s emlékezetes épületek megismerését ajánlja a kolozsvári rendező bizottság. Ugy-mint

I. Levéltárak.

- a) Az erdélyi múzeum kéziratára s oklevélgyűjteménye.
- b) A kir. főkormányzók,
- c) Kolozsvár városa,
- d) A kolozs-monostori convent köz-, és
- e) A gróf Rhédey,
- f) A gróf Bánffy,
- g) A gróf Kornis,
- h) A báró Wesselényi családok nemzeti-levéltárai.

II. Beküldött okmányok és okmánygyűjtemények.

a) Gróf Eszterházy János összesen 218 darabból álló eredeti oklevélgyűjteménye, a gr. Eszterházy család erdélyi ágának Kolozsvártt lévő levéltárából.

b) Gr. Lázár Miklós 19 db eredeti oklevele.

c) Id. gr. Bethlen Jánostól a gr. Bethlen Miklós volt erdélyi kanczellár maradékait illető levéltár 1796-iki lajstroma.

d) Gr. Kornis Gábortól XVI és XVII-dik századi eredeti, többnyire donationalis levelek a Kornis család részére; egy csomagban.

e) Makray Lászlónak egy 1439-iki, másolatban, s egy 1572- és egy 1685-iki eredetiben beküldött oklevele.

f) Hodor Károly eredeti oklevéltára, egy csomagban.

g) Ifj. Bölöny Sándortól Váradról, 2 db eredeti Árpád-kori oklevél.

h) Gombos Sámuelről Tasnádról 1 db eredeti, 6 db hit. másolatú oklevél és 2 nemzékrend.

Ezen gyűjtemények s oklevelek az erd. múzeumi könyvtár dolgozó termében voltak elhelyezve, a búvárok számára.

III. A megsemlélendő régiségek emlékezetes épületek:

a) Az erdélyi múzeum régiségtára.

b) A marosportusi ásások folytán napfényre jött római, és magánosoktól kiállított magyar régiségek tárlata, a királyi főkormányzséki épületben.

c) A kolozsvári reform. egyház szent edényei.

d) A gr. Bánffy-nemzetség fegyverei és családi régiségei, a Bánffypalotában.

e) A város levéltárában őrzött fegyverek és egyéb régiségek.

f) A piaczi r. kath. főtemplom.

g) A farkasutcai reform. templom s az ebben őrzött régi funeb-rális czímerek. (Apaffyaké, Bethlenké, Bánffyaké, Telekieké stb.)

h) A ferenczrendűek zárdájának rectoriuma.

i) Mátyás király állítólagos szülőháza.

k) I. János király 1514-ben épült háza.

l) A Boesky-ház, e fejedelemre vonatkozó emléktábláival.

m) A piaczi Szathmáry-ház feliratai és műfaragványai.

n) A még fennlévő városi Magyar- és Hid-kaputornyok, a Bethlen-bástya, a körfalazat, a johanniták háza, a hidutezai ó ház kapufelirata a Báthory-korból stb.

Ezeknek előterjesztésével Horváth Mihály hosszabb beszédben fejtegeti a vidéki tört. gyűlések feladatát, teendőit, s indítványozza egy nagy regesta-mű megkezdését. E tárgyhoz Ipolyi Arnold, Torma Károly, Thaly Kálmán, Szabó Károly, Gyulai Pál, Jakab Elek és Fekete Sámuel is hozzá szólván, tanulságos eszmecsere fejlődött ki, mely a következő elnöki kijelentés elfogadásával véget ért: a magánosoknak levéltárait egy-egy külön bizottmány vizsgálja meg, mely a netalán meglevő tartalomjegyzékeket lemásoltatás végett kikérje, s ha nincsenek, erről jelentést tegyen, hogy a mennyiben szükségesnek mutatkoznék, a regestákról a gyűlés gondoskodhassék; oly Árpádkori okmányok, végül, a melyek még nem ismertetnek, a gyűlések alatt egész terjedelemben másoltassanak le az akadémiai Árpádkori Új Okmánytár és a győri Codex Patrius számára. Az országos és közlevéltárakban és beküldött oklevelekben kiki tetszés szerint búvárkodhatik, midőn idejét társulati működés igénybe nem veszi. A régiségek s emlékek vizsgálátára is külön bizottság szerveztessék.

Az egyes kutató bizottságok azonnal megalakultak; nevezetesen a gr. Rhédey-archivum átvizsgálására gr. Eszterházy János elnöklete alatt Nagy Imre, Szabó Károly, Thaly Kálmán; a gr. Kornis archivumra Torma Károly e. a. Ipolyi Arnold és Vég helyi Dezső; a gr. Bánffy archivumra id. Simon Elek e. a. Fekete Sámuel, Jakab Elek és ifj. Simon Elek; a b. Wesselényi-archivumra gr. Lázár Miklós e. a. Horváth Mihály, K. Papp Miklós, Miksa György. A beküldött okmányok átvizsgálására b. Nyáry Albert e. a. Thaly Kálmán, Galgóczy Károly. A régészeti bizottságba gr. Eszterházy János e. a. Ipolyi Arnold, Rémer Flóris, Finály Henrik, Weiss Bernát, Torma Károly, Fekete Sámuel, Papp Márton, Miksa György és Hampel József.

Elhatározott, hogy esténként az egyes bizottságok mindig egybe fognak gyűlni, az napi kutatásaik eredményeiről jelentések tétele, s a lelt nevezetesebb okmányok bemutatása végett. A kutatások mindgyárt a nagygyűlés utáni nap, azaz sept. 22-én reggel megkezdendők.

Ezek után fölkel Torma Károly, Belső-Szólnok vármegye főispánja, s társulatunk alapító és választmányi tagja, bemutat egy néhai édesatyja Torma József által hosszú évek alatt, nagy fáradsággal s kimerítő pontossággal, több külföldi legjelesb szakmunka használatával készített, de különösen a magyar történelemhez alkalmazott oklevélszeti naptárt (calendarium diplomaticum), melynek segítségével bármily complicált datum pár percz alatt kitalálható, — s a becses

művet a Történelmi Társulatnak ajándékozta. E kéziratot Szabó Károly, Jakab Elek s más kolozsvári történetkutatók gyakran használták, s kimerítő pontosságát, jeles összeszerkesztését nem győzik eléggé magasztalni. A legrégebb időktől egész 1824-ig terjed. Mindennemű szentek ünnepei, ó és új naptár minden évre, római és zsidó naptár stb. van benne. Miután ily oklevelészeti naptár történetirodalmunkban rég érzett hiány, s minden okmánybúvár alig várja ily nélkülözhetlen segédkönyv megjelenését: Galgóczy Károly indítványozza az értékes kéziratnak a társulat által leendő kiadását, s hogy ez minél hamarabb megtörténhessen, a nyomtatási költségekre 20 frtot ajánl fel. Galgóczy példájára Torma Károly, id. Simon Elek és Weiss Bernát urak 50—50, Jakab Elek 10 frtot tettek le ugyane célra, Finály Henrik pedig az ily műnél rendkívüli gondosságot s figyelmet igénylő nyomtatási revisió minden díj nélküli elvállalását és török naptárral megtoldását ajánlá fel. És így elnök biztosíthatá az ülést a jelentékeny műnek a társulat általi kiadásáról, mely is Kolozsvártt még a jelen évben sajtó alá kerülend.

Az elnök, az összes jelen volt tagok élénk helyeslésétől kísértetve, meleg köszönetet mondott az adományozó Torma Károlynak, a becses ajándékért, köszönetet az e célra áldozatot hozottaknak, valamint gr. L á z á r M i k l ó s n a k is, a ki szintén értékes ajándékkal: 188 db eddig ismeretlen Bocskay és Rákóczi Zsigmond-kori (1604—1609) okmány hiteles másolatával lépé meg a társulatot.

K. P a p p M i k l ó s a Kolozsvártt létező történeti emlékek ügyében emelt szót, azoknak valóságuk igazolása után emléktáblákkal megjelölését és a jelenleg katonai laktanyaként használt Mátyás király születésházának más közérdekűbb célra fordítása előmozdítását indítványozván.

Ipolyi Arnold és Torma Károly pártoló felszólalása után az indítvány elfogadtatott, oly módon, hogy a történelmi emléklű heyek constataálása s a Budán alkalmazottakhoz hasonló emléktáblákkal megjelölhetéséről való gondoskodás céljából bizottság küldetett ki.

Végül titkár, Szathmári Király József borsodi hazánkfia adományából egy csomag II. Rákóczi Ferencz korabeli válogatott történeti okmányt s 2 régiséget, u. m. Rákóczi György pecsénymóját s egy fából készült borstartót mutat be, mely utóbbit II. Rákóczi Ferencz bujdosásának magányában sajátkezűleg esztergályozott — és mint az ajándékozó öse, Ádám apród, ki a szerencsétlen fejedelemnek az eszter-

gát hajtotta, följegyzé — nem lévén megelégedve munkájával, eldobta a borstartót, melynek alján még észrevehetők a bevégtelenség nyomai. A két régiség elseje az erdélyi, második a magyar nemzeti múzeum gyűjteményét fogja gazdagítani.

Ezek után d. u. 4 órára határozatván a múzeumi s egyéb régiséggyűjtemények és építészeti emlékek társulati megszemlélése végett újabb összejövetel, — az ülés déli 1 óra tájban eloszlott.

Délután, a kitűzött időben megint összegyűltek a vendég és helybeli társulati tagok, s gr. Eszterházy János, Szabó Károly, Finály, Jakab Elek stb. kalauzolása és magyarázásai mellett megindultak a különböző régiséggyűjtemények és városi nevezetes műemlékek s épületek szemlélésére, mindenütt a legelőzékenyebb fogadtatásra találva. Hynemű vizsgálódások ottlétünk minden napján folytak; valamint az erdélyi múzeum gazdag kézirat- és könyvtárában s az ugyanott kiállítva volt beküldött okmánygyűjteményekben a bűvárkodások a korábban érkezettek által már több nap óta a legszebb eredménnyel haladtak. Így péld. Szabó Károly a két Bölöny-féle Árpádkori okmányt lemásolá Thaly az erd. múzeum kéziratárából s gr. Eszterházy és gr. Lázár gyűjteményeiből 30 ívnyinél több történelmi jegyzetet és kivonatot készített II. Rákóczi Ferencz korát illetőleg, mind új adatokat. Ipolyi szintén huzamosabban bűvárkodott a múzeum tárában, és a gr. Lázár másolataiban: Rimay János élettörténetére nézve; Nagy Imre és Vég-helyi Dezső hasonlóképp merítették adatokat a beküldött oklevelekből a Codex Patrius számára stb.

Az ünnepélyes nagygyűlés sept. 21-én d. e. fél 10-kor nyitott meg, a főntirt programm rendje szerint, a r. kath. lyceum nagy termében, mely számos, igen előkelő, válogatott, és mindvégig kitünő érdekeltséget tanúsított közönséggel telt meg. Ott láttuk egyebek közt gr. P é c h y M a n ó erdélyi kir. biztos és főkormányiszéki elnök, báró K e m é n y F e r e n c z volt erd. kancellár, és b. B o r n e m i s z a J á n o s ő exejáikat, gr. Kún Kocsárd, gr. Mikes János stb. urakat, a különböző vallásfelekezetek főpapságát s egyházi celebritásait, előkelő női közönséget, s a férfi-közönség közt tekintélyes számát az értelmiségnek s a tanulni vágyó lelkes ifjúságnak. A választmányi tagok élőkön H o r v á t h M i h á l y és I p o l y i A r n o l d alelnökökkel vonultak a terembe és foglaltak a zöld asztalnál helyet. Horváth megjelenésekor a közönség zajos éljenekkel tisztelé meg benne a honfiúi és irodalmi magas érdemet. Majd mély csendben és figyelemmel hallgatta

végig a jelen volt gyülekezett az elnök, a hazáért száműzetésben annyit szenvedett és munkálkodott kitünő történésszünk megnyitó szavait. E valóban fennkölt szellemű s hosszas tapasztalás eredményezte mély értelmű tanácsokkal fűszerezett beszédet — melynek ritka becstét különösen a történetírás barátai foghatják méltányolni — jelen füzetünk élén olvashatják olvasóink.

Utána dr. Szabó József kir. tanácsos és az erd. múzeum-egylet alelnöke, szónoki szépségekben gazdag, s különösen Erdély múltjára visszapillantó beszéddel, meleg hangon üdvözlé az egybegyűlt történetbúvárokat Erdély fővárosában, a magyar historia ezen ünnepélyén.

Majd Thaly Kálmán tartott titkári jelentést, a társulatnak az utolsó közgyűlés óta tanúsított munkálkodásáról; felolvastván az ezelőtti napon (sept. 20-án) tartott választmányi gyűlésen megerősített tagok névsorát is. Jelentését ekkép fejezé be:

„Ime, tisztelt közönség, ez rövidre összevonva vázlata társulatunk jelen állásának s munkálkodásának; mely munkálkodás, hogy fokozatosan növekedjék: egy részről a működő tagok lankadatlan buzgalmatól, más részről a t. szakkedvelők részvételétől függ. Legyen szabad remélenünk, hogy e két tényező egymást mindig kölcsönösen támogatni fogja!”

Valamint Szabó József üdvözlő beszéde: úgy a titkári jelentés is egész terjedelmében megjelent mindjárt az ülések alatt a kolozsvári hírlapokban, — az utóbbi a magyar hivatalos közlönyben is. Olvasóinkat a „Századok“ térkiméltése tekintetéből kénytelenek vagyunk ama közlésekre utalni.

A titkár után b. Nyáry Albert olvasá fel s a meglepett közönség zajos tapsai közt fejezé be értekezését, a boldogtalan, hányatott sorsú I. Beatrix magyar királynéről. Ezen olaszországi, eleddig ismeretlen adatokból művészileg összealkotott s nagy hatást szült értekezéssel jövő havi füzetünkben örvendeztetjük meg olvasóinkat.

Erre következett Pauley Gyula nagy tanulmányival írt s jeles szerkezetű értekezése: „A bujdosók támadása 1672-ben,“ Szabó Károly által felolvasva. Ez is a „Századok“ tartalmát értékesítendő.

Ezután Véghelyi Dezső olvasá fel az i. d. gr. Teleki Domokos által saját családi levéltárából feldolgozva közlött azon 1602-iki Básta-féle emlékiratot, melynek hogy az erdélyi történelemre mily nagy érdeke van, — jelen füzetünkben kiki megítélheti.

Végül elnök Horváth Mihály néhány megható szóval köszöné meg

a közönség meleg részvétét. És ezzel a mindvégig kitünően lefolyt gyűlés déli 1 óraker befejeztetett.

Utána a városi vigadó nagy termében Kolozsvár városa által adott 150 terítékű fényes ebéd következett. Mindenekelőtt Horváth Mihály püspök úr, mint a társulat elnöke emelt poharat a „legelső magyar emberre,“ az alkotmányosan uralkodó magyar királyra, s Erzsébet királynéra, mint a nemzet védangyalára. Azután Keserü Mózes kanonok gr. Péchy Manó kir. biztos ő nmlgát, gr. Péchy Manó „a magyar irodalom díszét, a történeiszet bölesét, a kitünő hazafit“ Horváth Mihályt, dr. Szabó József a magyar miniszteriumot élteté. Filep Samu polgármester üdvözlé a Magyar Történelmi Társulatot Kolozsvár városában, s annak tagjaiért, — Ipolyi Arnold viszont Kolozsvár polgármesteréért, képviselőiéért s összes lakóiért ivott. Szász Gerő a társulat távol lévő elnökét, Erdély nagy fiát, a magyar kormány egyik vezető tagját gr. Mikó Imrét élteté; — míg Thaly Kálmán a kolozsvári rendező bizottmány elnökéért s tagjaiért, — Szász Domokos Thaly Kálmánért, — Gyulai Pál Kolozsvárért: szülővárosáért, — Miksa György Fiuméért s később Weiss Bernátért, Pávai Elek Kolozsvár hölgyciért, Szabó Samu Rómer Flórisért, Rómer a hazai történelem s régiségek lelkes barátjaiért a két gr. Eszterházy-testvér: János és Kálmánért emeltek poharat; Weiss Bernát pedig arra ivott, hogy történeiszceinknek ezentúl ne legyen alkalmuk pusztító harez-háborúkról írniok, hanem békés előhaladásról, boldogságról!

A derült hangulatban, a karzaton díszes — főként női — közönség jelenlétében lefolyt, s nemesak a szellemdús felköszoöntések, de jó magyar zene által is emelt lakomának délután 5 óra tájban lett vége

A Rhédey-bizottság kutatását még ezen napon megkezdette, a többi bizottságok pedig másnap reggel; s sept. 22-én, 23-án s 24-én folyvást szorgalmasan működének, a gr. Mikó-féle palotán minden este közös értekezletre összegyűlvén, s az azon napi vizsgálatok credményéről egymásnak jelentéseket tévén. Minthogy pedig a Kornis-család képviselője Torma Károly által kijelenté, hogy az archivunából a történeitbúvárok által tetszés szerint kiválogatandó historiai becsü okmányokat az erdélyi múzeum számára odaajándékozza: a Kornis-bizottságnak e nagylelkű ajánlat folytán csak a kiválogatással kellett foglalkoznia, s így e bizottság működését az első napon bevégezhetete, s néhány Árpád-, számos vegyes házak- és nagymennyiségű fejedelmi

korbeli okleveleket kiválogatván, s a múzeum kézirattárnokának általadván, — tagjai a többi bizottságokhoz csatlakozhattak. Leggazdagabbnak bizonyult be nevezetes történelmi adatokban a gr. Rhédeylevéltár, a mely, különben is, a gr. Kornis-archívummal egyetemben, tudományosan átvizsgálva sohasem volt; sőt az e kettőnél sokkal rendezettebb gr. Bánffy- és báró Wesselényi-levéltárak is csak annyiban vizsgáltattak át azelőtt, hogy a bennök lévő néhány Árpádkori okmányt Szabó Károly már ezelőtt felkutatta s lemásolta. Ezekenkívül új Árpádkori okmány összesen 11 került napfényre a jelen kolozsvári búvárkodások alkalmával; t. i. 7 a Rhédey-, 2 a Kornis-levéltárból, s a Thaly Kálmán által Váradról hozott két Bölöny-féle oklevél. Anjou-, Hunyady-, Zápolya- és fejedelmi korból való roppant sok, és érdekesbenél érdekesbek, úgy hogy mindenki bőven gyűjthetett becses anyagokat saját tanulmányai tárházához is.

Míg e levéltári kutatások a legnagyobb munkakedvvel folytak: fáradhatatlan régészünk Rómer Flóris — ki már Erdélybe bejövő útjában is az őralja-boldogfalvi reform. egyház falain nevezetes régi festményeket fedezett föl s leplezett le a több százados vakolat alól — a kolozsvári piaczi nagy templom sekrestyéjében, a hol a kolozs-monostori convent levéltára tartatik jelenleg, ódon freskó-festményekre lelt, s néhány buzgó helybeli régiségkedvelő segítségével fáradhatlanul dolgozott a képek napvilágra hozásán, — a mi végre sikerült is. E képek azonban Madarász Viktor ítélete szerint inkább csak régészeti, s nem egyszersmind művészi becsűek is.

Miután sept. 24-én estére minden bizottság befejezte kutatásait: az elnök másnap, 25-én délelőttre választmányi, egyszersmind zárulást hívott egybe. Ez ülésen a választmányi, s számos alapító és évdíjas tagozon kívül, szép számú szakkedvelő vendégek is jelentek meg, köztük a levéltáraikat oly nemes készséggel, oly meleg tudomány szeretettel megnyitott családoknak képviselői, kik különben már az esténkénti értekezleteket is megtisztelték jelenlétökkel, pl. gr. Rhédey János, b. Wesselényi, Paget János esquire stb.

Elnök Horváth Mihály megnyitván az ülést, — visszapillant a lefolyt napokban végbement levéltárvizsgálati társas működésre; constatálja e működésnek, valamint általában az oly szerencsés kimentelű kolozsvári első vidéki gyűlésnek gazdag és örvendetes eredményét; köszönetet mond a levéltáraikat honfiúi készséggel feltárt gr. Rhédey, gr. Bánffy, gr. Kornis és b. Wesselényi családoknak, úgy azon egyesek-

nek is, a kik saját gyűjteményeik s okmányaik beküldésével nagyobbíták a kútfőtanulmányozó búvárok munkakörét; köszönetet a közintézetek tisztviselőinek, valamint azon magánosoknak, kik a régiségekben oly dúsz Kolozsvár ilyenmű kincseinek megvizsgálhatását kimeríthetlen előzekenységükkel tették lehetővé s a tanulás mellett egyszersmind kellemessé is búváraink előtt; köszönetet a tárlatot rendezőknek, a szíves útmutatóknak, a velünk együtt munkálkodottaknak, stb. biztosítván őket, hogy nemes részvétők feledhetetlen lesz az ezen kirándulásban részt vett tagok előtt. Majd indítványozza, hogy a társulat, ez oly sokat ígérő eredménnyel megkezdett levéltári kutatások folytatása, a régiségek fentartása, valamint általában a hazai történelem érdekeinek Erdélyben és annak lelkes fővárosában leendő folytonos képviselése és előmozdítása végett, válaszszon saját kebeléből egy **K o l o z s v á r t t s z é k e l ő á l l a n d ó b i z o t t s á g o t**, mely az anyatársulattal folyvást összeköttetésben álljon.

Ez indítvány üdvös volta kivétel nélkül elismertetvén, egyhangúlag elfogadtatott. A bizottság tagjainak száma egyelőre 9-ben állapított meg: de a bizottság felhatalmaztatik, hogy a szükséghez képest bővíthesse magát, a társulatnak Erdélyben lakó buzgóbb és szakértőbb tagjaiból, mindazáltal minden új tag választását az anyatársulatnak bejelentvén. A 9 bizottsági tag megválasztása a jelenlévő összes társulati tagok titkos szavazatai által történt; abszolút többséggel megválasztottak: gr. Eszterházy János, gr. Lázár Miklós, Szabó Károly, Finányi Henrik, Torma Károly, Jakab Elek, K. Papp Miklós, Paget János és Sándor József. Bizottsági elnökké a választmányi tagok titkos szavazatai által gr. Lázár Miklós lett. Jegyzőt a bizottság maga választand magának.

A kolozsvári történelmi nevezetességű épületekre helyezendő emléktáblák ügye is e bizottságra ruháztatott; de a régi kolozsvári kapuk közül még fennálló két díszes ódon emlék, úgymint a Magyar- és Hídkaputornyok, valamint a Bethlen-bástya fenntartása, megóvása s czélszerű felhasználása érdekében maga a társulat fog a városhoz átiratot intézni, az e becses műemlékek fennmaradása feletti örökös azonban a bizottságnak is különös figyelmébe ajánlaltván.

Ezután titkár **G l e m b a y K á r o l y** választmányi tagnak Verőcevármegyéből Kologyvárából, a kolozsvári történelmi gyűlést üdvözlő, ékesen rajzolt iratát mutatja be, mely épen ekkor érkezett. A lelkes ügytárs e szíves megemlékezése meleg köszönettel fogadtatván,

a díszes festésű emléklap a kolozsvári összejövetel örök emlékezetére az erdélyi múzeum kézírattárába határozottatott letétetni.

Erre következtek a levéltárakban búvárkodott egyes bizottságok jelentései. Horváth Mihály jelenté, hogy a Wesselényi-levéltár többnyire birtokviszonyokra vonatkozó okmányokból és magánlevelezésekből áll: de közöttük 20—25 csomagból álló történelmi érdekűekre találtak; nevezetesen igen számos Anjou- és vegyesházak korabeli pergamenekre, továbbá Kemény János fejedelem özvegye Lónyay Anna, és a kurucz vezér Wesselényi Pál levelezéseire. Mindezek a mélt. család szíves engedélye folytán összeszedetvén, lemásoltatás végett Pestre szállíttatnak. — Véghelyi Dezső jelenté, hogy a Kornis-levéltárból több ritka, régi országyűlési irományon és nyomtatványon kívül, 483 darab történelmi becsű okleveleket válogattak ki az erdélyi múzeum számára, melyeket ő időrend szerint rendezett. A gr. Rhédey-levéltárból Nagy Imre egy a székelyek történetére nézve igen nevezetes XVI-dik századi magyar nyelvű okmányt mutatott be, mely gr. Lázár Miklós, mint a székely történetek búvara által feldolgoztatván, a „Századok“-ban közölni határozott. Az ugyane levéltárban lelt Árpád- és Anjou-kori okmányokról is tett Nagy Imre jelentést: hogy ezek többnyire Szepes és Heves vármegyéket illetők, nagybecsűek, közülök sokat lemásoltak, másokat pedig gr. Rhédey János őmlga szíves engedelmevel, másolás végett, ő és Véghelyi magokkal viendnek. Véghelyi, Zsigmond királytól való eredeti címeres levelét mutatja fel a Rhédey-családnak, ugyanezen archivumból. Szintén ezen, valamennyi átkutatott kolozsvári nemzetségi levéltárak közt legdúsabb levéltárról Thaly Kálmán is tön jelentést: a búvárkodást úgy rendezték, hogy Nagy Imre, Szabó Károly és Véghelyi az Árpád- és Anjou-kori okmányokat kutassák, jelentést tevő pedig a mohácsi vésztől a szatmári békéig terjedőket. Jelenti tehát, hogy 1540-ből egy különös érdekű okmányt talált: Petrovics Péter, Török Bálint és Fráter György eredeti levelét a Kornisokhoz, Déváról, midőn I. János király holttestét Budára vitték; úgyszintén Petrovictól s Martinuzzitól még egy-egy levelet; II. Jánoshoz irt több magyar missilist; e vál. királytól és Báthory Istvántól kiadott számos magyar nyelvű ítéleteket; Báthory István lengyel király¹intő levelét az erdélyi rendekhez, Kristóf megválasztásakor; egy magyar följegyzést 1565-ből a szentpáli halastó jövedelméről, és egy 1582-iki magyar gazdasági naplót: tehát gazdaságtörténetieket; Báthory István s. k. aláírású s ép pecsétű

magyar levelét Kornis Mihályhoz 1575-ből; Báthory András tractatusát a római császárral s egy ehhez tartozó követi utasítást, magyarul; Kornis Mihály 1581-ki magyar folyamodványát Báthory István lengyel királyhoz; két székelyföldi okmányt: az egyik, Aranyosszék kivételével az egész Székelyföld 1567-ki regestruma; mindkettő becses, főleg helyirati tekintetben, — több ma már nem létező helység emlékezetét derítik föl; továbbá igen számos, Rákóczi Zsigmond, Báthory Zsigmond és Gábor, Bethlen Gábor s a két Rákóczi György fejedelmek idejébeli érdekes okmányt és levelezést, II. Rákóczi Ferencz korából csak kettőt. Mindezek tudományos felhasználásáról gondoskodva van. — A B á n f f y - b i z o t t s á g jelentéséből kiemeljük, hogy a levéltár, a Szabó Károly által már lemásolt két Árpádkori okmány kivételével, Anjou- és vegyes házak, de leginkább erdélyi fejedelmek idejébeli nagyszámú jog- és birtokviszonyokra vonatkozó okmányokból, s az Erdély legnevezeteseb nemzetségeivel vérségi összeköttetésben lévő Bánffyak levelezéseiből, családi irományaiából áll. Több csomagot képeznek az Apaffy-, Barsay-, Bornemisza-, Bánffy-, Zólyomy-, Gyerőffy-, Kamuthy-, Székely-, Petky-, Kendeffy-, Kapy-, Macskássy-, Szikszay- és Vajda-féle iratok s levelek. Különösen pedig van az Anjou- és vegyesház korból 100-nál több oklevél, (ezekből a nevezetesebbek lemásoltattak), köztük egy 1351-iki igen érdekes, az Ivánka de Us nemzetséget s Mikótelekét, sive „Markháza eleufelde“-t illető; hasonlókép Nagy-Lajosnak egy 1366-iki határjárási levele: Bonczhida határát I. Lajos ekkor a Bubekek szomszéd birtokaitól „cum Baronibus“ személyesen választotta el és jelölte ki, és azon hely, hol a király állta, az okmány szerint „király határa“ nevet nyert vala; két becses okmány 1454 és 57-ből: az előbbi az erdélyi vajdák és nemesek constitutiója, az utóbbi V. László Erdély törvényei megtartását ígérő assecuratoria-levele. II. János temetési szertartását elrendelő országos végzés, eredetiben, 1571. Bethlen Gábor s a két Rákóczi György néhány érdekes és korjellemező adománylevele. Az I. Rákóczi Ferencz megnótáztatása folytán fiscus kezére került Rákóczi-féle erdélyi javak jegyzéke, valamint a II. Apaffy Mihály halálával kincstárivá lett birtokok kimutatása, az Apaffy-ház 1305-ben már birt jóságaitól elkezdve. Az 1674-ben lefejezett Bánffy Dénes elleni perfolyam és kivégzetetés körüli vizsgálat eredeti actái. Tanúvallatás 1691-ből: miként foglalta el Tököly Imre Vajda-Hunyad várát? II. Rákóczi Ferencz levelei Barsay Mihályhoz, és Savoyai Eugenié

Bánffy György (I) gubernátorhoz; 1691-, 92- és 93-ki országgyűlési levelek; végre Bánffy György (II.) erdélyi kormányzónak, Erdély közigazgatását, törvénykezését, hadi és kamarai ügyeit tárgyzó 22 kötetnyi dolgozatai és gyűjteménye. A 22-ik kötet a szász viszonyokat ismerteti. Ezen okmányokból, valamint a kolozsmonostori convent okleveleiből is, számos lemásoltatott szorgalmas bűváraink által.

Az egyesektől beküldött gyűjtemények közt legbecsesebb: gr. Eszterházy Jánosnak a szakértő régész gondosságával elhelyezett, rendezett és pontos lajstrommal ellátott okmánytára, melyből ezúttal is többen merítettek, kivált Thaly, érdekes Rákóczi-koriakat. Tartalmaz e gyűjtemény 5 db XIII-ik, 7 db XIV-ik, 10 db XV-ik, 50 db XVI-ik, 136 db XVII-ik és 10 db XVIII-ik századbeli válogatott okmányt, az Árpádkortól a szatmári békéig. Kiemelendők gr. Lázár Miklósnak a székely viszonyokat illető eredeti okmányai is (19 db), a XVII-ik századból; a Makray Lászlóéból az 1439-iki, Gara Lászlót érdeklő okmány; gr. Kornis Gáboréból egy 1591-iki, Báthory Zsigmond-féle adománylevél Gyéres és több birtokok iránt, s e fölött még Kornis Gáspár 1683-iki krónikás hagyománya s tanácsadásai, utóda számára; Hodor Károlyéból Nagy Iván nemzékrendi munkájához való kiegészítések, javítások, pótlások.

A régészeti bizottság terjedelmes jelentéséből megemlítiük: a piaczi főtemplom nevezetes műrészei és faragványai, valamint a stilszerű helyreállítás feletti méltányoló elismerés kifejezéseit; a farkasutezai reform. egyház szép boltívei és régi funebris címerei, nemkülönben az ezen egyház egész kincstárt képező gyönyörű arany, ezüst szent edényei leírását; ez utóbbiak közt különösen egy pompás alakú, zománcozott s drágakövekkel kirakott, több ezer forintot érő, tiszta arany-kehely magasztaltatik, melyet I. Rákóczi György 1641-ben ajándékozott a kolozsvári egyháznak. Fenekén a Rákóczi- és erdélyi egyesített címér s a nevezett évszám látható. Ki van emelve továbbá kiváltképen az erd. múzeum tudományosan rendezett római és középkori régiségtára s gazdag éremgyűjteménye. A főkormányiszéki épületben rendezett tárlatban nagy érdeket keltettek a különösen Finály, Torma és Rómer avatott régészeink által tüzetesen vizsgált maros-portusi római leletek, Schütz János úr szép Mythrasa, a magyar régiségek között pedig a gr. Eszterházy János által kiállított II. Rákóczi Ferencz bölcsője, néhány szép virágos és hólyagos kupa stb.; a gr. Bánffyak családi régiségtárában több ritka művü ódon fegyver, kivált

egy drágakövekkel halmozott remek magyar kard, két buzogány, néhány dús aranyhímzésű csótár és egy skófiummal igen gazdagon ki varrott női bársonyköntös. Az épületek között különösen kitűnik a piaczi Szathmáry-ház, jellemző feliratai-, gyönyörű portaléi-, kandallói- s egyéb műfaragványaiival, melyeknek épentartására gond fordítottak; a Zápolya-ház kombinált kapufelirata 1514-ből; a két, óságában diszkeskedő tisztes kaputorony, s a ferencziek refectoriumának remekül faragott lectoriuma, portaléja, boltívei. Nagy kár, hogy e szép terem oly piszokban hever, s gabnatárul bérbe adatik a zárdafőnök által.

Mind e jelentések megtörténte után elnök Horváth Mihály meleg szavakban, meghatottan és meghatólag köszöné meg Kolozsvár városának a Történelmi Társulat iránt tanúsított kitünő sziveségét, vendégszeretetét, s Erdély tudósainak részvétét; mire a város és múzeum-egylet részéről Finály Henrik válaszolt, szintén megindító, lelkes szavakkal, megköszönvén a társulatnak, hogy első vidéki gyűlése tartásával Kolozsvárt tisztelé meg.

Ezzel a gyűlés eloszlott, és a magyarországi tagok a kolozsváriaktól érzékeny búcsút vévén, részint még az nap délben, részint másnap különböző irányban útra keltek.

Imé, így foly vala le a Magyar Történelmi Társulat gyűlése Kolozsvártn, nemcsak a társulatnak, de azt hisszük, hazai történetírásunknak is szép gyarapodására!

— **A Magyar Tudományos Akadémia** a nyári szünidők után első ülését oct. 5-én tartotta; s ez a phil. törv. és történettudományi osztályoké volt. Történelmi értekezés nem tartatott, hanem **T o l d y F e r e n c z** olvasá fel mint bizottsági előadó, a történelmi bizottság oct. 3-ki ülésének jegyzőkönyvét. Ennek legjelentékenyebb részét a folyvást Velencez roppant irattárában bújázkodó **M i r c s e J á n o s** hazánkfia újabb küldeményének ismertetése képezi. Nevezett hazánkfia legújabbban megint becses másolatokat küldött az Akadémiának, úgy mint egy a magyarok honfoglalásáról szóló 900-ik évi adatot, 51 Árpád-, 39 Nagy Lajos-kori oklevelet, egy irott krónikát s 15 okmányt Zsigmond idejéből, továbbá Hunyadyra, Ulászlóra, II. Lajosra, Báthory Istvánra, Bethlen Gáborra és Szobieszky Jánosra vonatkozó levelezéseket, követjelentéseket, diplomatai actákat, a doge utasításait 1515-től 1525-ig a budai velencezés követek számára. stb.

A történelmi bizottság e meglepő eredmény által ösztönözöttve, indítványozza, hogy az Akadémia a cultusministeriumtól a valóban buzgón munkálkodó Mircse számára a jövő 1869-ik évre is eszközölje ki a f. évben engedményezett segélypénzt, hogy így nevezett hazánkfia képessé tétessék nagyérdékű búvárlatait az olaszországi irattárakban a magyar történezet gazdagulására folytathatni.

Az indítvány elfogadtatván, a cultusministerium az Akadémia által ily értelemben fölkéretni határoztatott.

A titkári jelentések közül megemlítjük, mint szakunkba vágót, az Edvi Illés Pál részéről az Akadémiával közlött XVI-ik századi Csehországban készült krónikát, mely a magyarok bejövetelét az eddig ismert adatoktól eltérőleg adja elő. Miután azonban e krónika keletkezési kora a vitatott tárgyétől nagyon messze esik: állításai nem sok históriai becsre tarthatnak igényt, szemben az eddig ismert sokkal régiebb korú adatokkal. — A történelmi bizottsághoz tétetett át.

Ugyanez ülésen tudatja az Akadémiával a cultusministerium, hogy a földirati munkáiról s fölfedezéseiről világszerte ismert áfrikai utazó hazánkfia M a g y a r L á s z l ó, a portugál kormánytól érkezett tudósítások szerint Közép-Áfrikában, Kujuban 1864-ben meghalt. Az Akadémia ha csak lehet, a kormány útján utána fog járni, hogy e néhány tagjának hátrahagyott iratait, vagy legalább azok részét megkaphassa.

Az Akadémia oct. 10-iki ülésén csupán az a minket érdeklő tárgy fordult elő, hogy a múlt nyáron elhunyt koszorús költőnk T o m p a M i h á l y, halála előtt kevéssel, hat darab történelmi és két irodalomtörténelmi okmányt küldött be az Akadémia titkáranak, az Akadémia és a Kisfaludy-Társaság közt felosztandókat. A két irodalmi erekllye — Csokonai 1802-ből s Kazinczy 1830-ból való eredeti levelei — a Kisfaludy-Társaságnak adatott át, a történelmieket pedig megőrzi az Akadémia. Ez utóbbiakat Tompa, barátjától Szemere Miklóstól kapta ajándékban, a Szemere-család levéltárából, s ezek a következők: I. Rákóczi György levele sárosi várából 1628. június 5-kéről, Szemere Pálhoz; ugyanannak levele 1628. nov. 6-áról, pataki várából ugyanahhoz; megint ugyanannak 1630. május 27-én Patakon kelt levele ugyanahhoz; ismét I. Rákóczi Györgytől, Fogaras várából 1635. aug. 6-án kelt conventio-level, Putnaki György, a fejedelemné — Lorántffy Zsuzsánna — udvarmestere számára; gr. Nádasdy Ferencz levele Keresztúr várából 1639. jún. 28-káról Szemere Pálhoz; végre — s ez a legbecesebb — II. Rákóczi Ferencz Galgócz várából 1704. decem-

ber 10-éről, az akkor a zsolti sánczban parancsnokló Szemere László ezredesnek küldött hadi rendelete a jászok felől. Mindezen hat levél eredeti és jól conservált. Óhajtandó volna, ha az ősz Szemere-család többi okmányai is — kivált Lászlónak, a később tevékeny dandártábornoknak kétségkívül érdekes correspondentiái — az Akadémia kéziratárába kerülének. Az élő ősz lantos Szemere Miklós, követhetné ez okmányok beadását illetőleg, elhunyt barátja nemes példáját. Így az okmányok is biztosabban fennmaradnának.

— **Bessarábiai magyarok.** Múlt nyári levéltári kutatásaim alkalmával sikerült föltalálnom II. Rákóczi Ferencz Krimmbe, a tatár chánhoz küldött követeinek, a már a Thököly-korszakból is ismert Bay Mihálynak és Pápay Gáspárnak eredeti úti naplóját. Addig is, míg a nem csekély történelmi beccsel bíró diariumot egész terjedelműleg közölhetném: álljon itt belőle egy kiváló érdekű hely, a Bessarábiában létezett hajdani magyar telepek akkor még fenn volt maradványairól. Bay és Pápay, kik kevéssel a zsibói harez után, 1705. nov. 23-kán indultak meg a fejedelem Kővárvidékén, Kovásinál lévő táborából, tatárországi útvokra, s 1706. június 6-kán érkezének vissza urokhöz Érsek-Újvárra, — a chántól visszafelé való jövetelekben, 1706. martius 20-kán tértek be a Neszter (Dniester) melléki magyar faluba. Naplójukban ugyanis írják:

„Die 20. Martij, szombaton, indúlván Janok-Palánkárúl, háltunk az Neszter-parton, Csebercsik nevű magyar faluban. Ezen Csebercsik nevű falut, többekkel együtt még László király telepítette volt meg, több falukkal együtt, Akkerman avvagy Neszter-Fejérvár körül, Bessarábiában, sive Bucsákban; már az több faluk mind elpusztultak, ez az egy maradt meg, ennek is hasonfele már oláh falu. — Ezek még ez mai napig magyar nyelven beszélnek; az tatár chán jobbágy-faluja, chán kislájához (uradalmához) tartozó. Ezek még vadnak gazdaemberek harminczan; gyermekei, eselédi sokan vadnak, jó magabíró emberek; panaszolkodták, hogy már egynehány esztendőttől fogva páterek nincsen, katholikusok lévén máskint. Házasodnak, szaporodnak, multiplicálódnak magok között pap nélkül, sőt négy-öt esztendősz gyermekek vagy az oly pap nélkül házasult és férjhezmenteknek keresztleetlen, sokan penig gyermekeik között keresztleetlen meg is holtanak. Minekünk nagy lelkek fájdmával panaszolkodtak papjok

íránt való fogyatkozásokrúl; bárcsak — úgymond — három, négy esztendőben jönne egy pap közikben, a ki gyermekeiket megkeresztelné, — esketné, és gyónhatnának nekie. Oly durusok penig az magok vallásában, hogy noha oláh pap lakik falujukban: még is készebbek keresztletlengyermekeket eltemetni, mintsem az oláh pappal megkereszteltetni. Minekünk lelkünkre kötötték, hogy Kegyelmes Urunknak ő Nagyságának jelentsük meg, s kérjük ő nagyságát, hogy küldjön nekik egy pátert, készek ők magok tehetségek szerint fizetni és a pátert eltartani; de oly páter kellene, a ki magyarul tudna, mert ők oláh és magyar nyelven kívül mást nem tudnak. Amuatim penig ad egy-egy gazdaember egy-egy tallért, egy-egy véka lisztet, egy-egy véka kölest, egy-egy szekér fát, egy-egy tyúkot; azonkívül esketés-, halott-, temetés- és kereszteléstül külön fizetés.“

Eddig az érdekes följegyzés, melyhez a fejedelem a napló átolvasásakor két helyre is — elején, és a hol papot kívánnak — kétszeres N. B.-éket tétetett. Nem is feledé el a mindenre kiterjedő gondú nagy magyar, nemzetének elhagyott árváit, meghallgatá könyörgésöket: még azon évben küldött magyar lelkipásztort nekik. Ráday Pál Benderbe való utazásának diariumában ugyanis -- sub dato Bender, die 6. Decembris Anno 1709 — írja:

„Jött hozzám azon pap-ember, a kit ennekelötte négy esztendővel a Felséges Fejedelem (Rákóczi) Tatárországba küldött, ott egy Csoborcsa nevü faluban lakos magyarok kívánságára, beszélvén sok kérdezkedések között, eredetit azon magyarok ottlétinek; hogy t. i. minckutánna László király (I. Ulászló) Várnánál megverettetett a törökök által, és azután csakhamar Magyar-Neszter-Fejérvár is (kit törökül Akkermannak is hívnuak, és a Neszter partján, a tenger mellett van építve) részekre esett: akkor maradtak el az ottvaló lakosokból, most jobbagysága alatt lévén a tatár chánnak, a ki őket aga által, több, Bucsákban levő jószágaival együtt kormányoztatja.“ *)

Imé, e két egykorú följegyzés mily szépen kiegészíti egymást. E biztos adatok nyomán bizonyára érdemes volna a cseberesíki, vagy csoborcsai, most már kétségkívül egészen eloláhosodott magyarok felől valami odautazó hazánkfianak kutatást tenni. Tán némi köztük fennmaradott hagyományok s családneveik ma is bizonyítanak még egykori magyar voltukat.

THALY KÁLMÁN.

*) Thaly: „Rákóczi Tár“ I. k. 416. l.

— Gróf Ráday László a „Hon“-nak f. é. 203. és következő számaiban egy röpiratot tett közzé, e cím alatt: „Az igaz magyar hazafiságú, néhai jó emlékezetű méltóságos Wesselényi Ferencz magyarországi Palatinus, s hasonló szívé s hazáját igazán szerető néhai esztergami érsek Lippay György s nem különb vérű (?) néhai méltóságos gr. Nádasdy Ferencz Judex Curiae és néhai gr. Zrínyi Péter, horvátországi Bán, egyenlő értelemmel, hazájok nyomorúlt sorsán busakodó szívből lött és azok kedvéért, kikben valamely szikrája az igaz magyarságnak lengedez, írásban feltölt oktatósi, melyet méltóságos fejedelem Felső-Vadászi Rákóczi Ferencz örök emlékezetül nyomtatott ki Lőcsén, 1705-ben.“ Az irat szerzője ismeri a hazai és külföldi viszonyokat. Egy futó pillantást vetve Magyarország állapotára, egymás után felveti a kérdéseket, mit csináljon? kivel — török, német, cseh, lengyel, franciaival — szövetkezzék-e a nemzet? Felhoz minden okot mellette és ellene, és elvégre is csak magában lelvén bizalmat, ekkép végzi: „Utoljára pedig, ha ugyan akar a magyar valamit előmenetelére végben vinni, intetik az igaz egységre, egy jó végre, mely a közmegmaradás; nagy titokra, egyaránti költségre, fáradságra, hamar való hozzá nyúlásra: mert késő és lehetetlen lesz még az is, a mi most lehetséges lenne, mivel jobban elfogyunk.“

Közlő e művet családi levéltárában találta, leírva Ráday Pál, Rákóczi Ferencznek titkára által, miből azt következteti, hogy az nevezett ősenek munkája; vélemény, melyet a „Pesti Napló“ és Szilágyi Sándor megczáfoltak, kimutatván, hogy ezen röpirat nem Rákóczi korára, hanem a tizenhetedik század hatvanas éveire, és pedig — véleményük szerint — a Wesselényi-Zrínyi-Nádasdy-féle összeesküvés idejére esik. Azonban közelebbről vizsgálva ez iratot, (mely melleleg mondva, e rövidebb cím alatt: „Jó emlékezetű magyarországi Palatinus Wesselényi Ferencz, úgy esztergami érsek Lippay György s Judex Curiae Nádasdy Ferencz a horvátországi bán Zrínyi Péter hazafiságuktól viseltetvén, német nemzetnek igája alá vetett haza szabadítására való elmékedések“, a pesti egyetemi könyvtárban is megvan, Kaprinay kéziratának XXXIII. A. kötetében), azt fogjuk találni, hogy még a Wesselényi-összeesküvés előtt kellett iratnia, midőn még a hazafiak tétováztak, bár mindenki érezé, hogy valamit tenni kell. Seholsem találjuk benne azon nézeteket, melyeket Wesselényi, Nádasdy, Zrínyi Péter, — Lippayéit még kevésbé ismerjük — vallottak, vagy legalább az összeesküvésben követtek.

A kérdéses mű tehát nem készülhetett nevezettek által, vagy befolyásukra, s a címet csak későbbi kéz adhatta, nem tudván a valódi szerző nevét. Számos körülmény oda mutat, hogy e röpirat közvetlenül a vasvári béke után, még 1664-ben készült; mert semmit sem említ czáfólolag, mit az udvar a béke igazolására 1664. végén és utóbb felhozott, semmit azon eseményekről, melyek későbbben a nemzet kedélyét foglalkoztatták; míg a lévai, szent-gothárdi diadalokról, a francia segélyről mint közel eső dolgokról beszél.

A röpirat szerzője — a legnagyobb valószínűség szerint — Zrínyi Miklós, a költő, ha nem létezett egy más, vele rokon szellem azon korban, kinek emlékezete azonban végkép elenyészett. A styl, a gondolatmenet, mely csak a nemzet öntevékenységében bízik — mi Zrínyi Miklós politikájának és pedig egyedül az övének sarkelvét képezé — e vélemény mellett szólnak. Nagyon sok, kivált az, mi jelen röpiratban a külföldi egyes nemzetekről mondatik, felette hasonlít a „Török ellen való áfium“ vagy mint később hívták: „A ne bánts a magyart!“ okoskodásához, csak hogy ebben a szerző még a nemzeti fellobbanástól, egy új háborútól üdvös sikert vár; míg amabban már, a kétségbe még nem eső, de igen lehangolt, majdnem scepticussá vált aggódó hazafi beszél.

Azon körülmény is, hogy szerző horvátországi, vagy legalább dunántúli volt — ezt mutatja az érdek, melylyel Horvátországról megemlékezik, melylyel pedig a magyar ellenzék azon tájt, mint a magyarhoz nem nagyon szító, sokban különböző részszel nem igen gondolt) hogy Horvátországnak különösen 1649-től való sérelmeit emeli ki*, szintén Zrínyire mutat, ki 1649-ben vévén át a bánásgot, ezen időnek szenvedéseit legjobban ismerte. Tudjuk egyébiránt, hogy Zrínyi a vasvári béke után oly hangulatban volt, hogy a kérdéses művet megírhatta, sőt csodálni kellene, ha ő, oly válságos pillanatban, midőn életkérdésnek látszott, hogy a nemzet el ne hagyja magát, kedves magyarját tanács nélkül hagyta volna. Úgy látszik azonban, hogy a jelen mű csak fogalmazat maradt, vagy legalább soha Zrínyi neve alatt közkezen nem forgott, a mit egyébiránt a politikai helyzet nagyon könnyen megmagyaráz.

*) Rádaynál — legalább a „Hon“ közlésében — 1679. van, de annak semmi értelme; Kaprinaynál 1649. olvasható.

Vitnyédyt lehetne még az irat szerzőjének tartani. ha annak — minden keserűség mellett is — higgadt hangja, a nyugalom, melylyel a vallásos kérdést érinti, és azon nyilatkozat, hogy nem ismer vezérnek való férfit a magyarok közt — e feltevést meg nem ezáfolná. Vitnyédy vagy bárkinás, Zrínyi Miklóstra mutatott volna mint vezérrei és csak egy ember nyilatkozhatott közvetlen a vasvári béke után úgy, mint itt olvassuk: maga a szerény Zrínyi Miklós.

PAULER GYULA.

— III. Rákóczi György 1742-ben még élt. B. Nyáry Albertnak, az olaszországi irattárak magyar emlékei e szorgalmas bűvárának kéziratgyűjteményéből, a nagy Rákóczi F. nyomtalanul elveszett ifjabbik fiáról III. Györgyről új adatot kaptunk, a melyből kitűnik, hogy — a mint tudjuk — Párisban lakott, és ott előkelő francia főnemes családba házasodott fejedelemfi 1742-ben még nemcsak hogy élt, de a párisi török követ által lépéseket is tőn magyarországi és erdélyi igényei érvényesíthetését illetőleg. A bécsi udvar azonban éber figyelemmel kísérte a kémeivel folyvást körülvelt férfiú működését, kinek egyedül Rákóczi neve is elég lesz vala a magyar föld újból lángba borítására; s tán épen ezen bécsi éber szemmel tartás magyarázza meg a szerencsétlen bátyja után, úgy látszik komolyan föllépni törekvő fejedelmi ivadék rejtélyes végét. De lássuk az illető adatot. Ez a bécsi udvar által 1742. május 24-én a pápához küldött titkos jegyzék egykorú másolata, létezik a turíni államlevéltárban, „Memoria per S. Santità“ cím alatt. Olaszból fordítva így hangzik Rákóczi Györgyöt érdeklő része:

„Beszélük, hogy Rákóczi (Ragozzj) Párisban a török nagykövettel titokban gyakran találkozik: s erre kedvező alkalommal szolgál nekik egymáshoz közel fekvő lakásaik, melyek egy kert által össze vannak kötve. Éjjeli látogatásokról is beszélnek, melyeket Rákóczi a török főkövet hintáján, Villeneuve marquis volt konstantinápolyi francia nagykövetnél szokott tenni. Ezt az egész világ tudja már. Sőt Rákóczi, miután ágyasa fivérét Konstantinápolyba előre küldte volna: értékesebb holmiit a porta miniszterének gondjaira bízván, — múlt hó 23-kán maga is csakugyan elindult.“

Mikes Kelemen törökországi leveleiben III. György e sztambuli

útjáról nem emlékezik. Lehet, hogy a bécsi udvar gondoskodott is róla, hogy a bujdosó fejedelemfi atyja hivei közé soha oda ne érkezhessék.

T. K.

— **Örömhír a magyar történelem barátainak.** Leplezhetlen örömmel sietünk olvasóinkat értesíteni, hogy az országgyűlés pénzügyi bizottsága egyhangúlag elfogadta és az országgyűlésnek ajánlani fogja egy országos levéltár mielőbbi felállítását; továbbá ugyane bizottság a magy. tud. Akadémia történelmi és archaeologiai bizottságai rendelkezésére, történelmi és régészeti munkák kiadására még a jelen évre 14,000 frtnyi országos segélyt szavazott meg, úgy az Akadémia, nemzeti és erdélyi múzeum, Történelmi Társulat és Kisfaludy-társaság, és többi tudományos intézeteink mindennemű állami adóktól való teljes fölmentését ajánlandja az országgyűlésnek. A kinek indokolt indítványozására pedig mindezek történtek, az nem más, mint Csengery Antal kitűnő hazánkfia, a ki a magyar tudományosság és nemzeti műveltség emelése körül oly bokros érdemeket szerzett már eddigis magának, ezen újabb nemes föllépése által pedig a tudományok minden igaz barátját őszinte hálaára kötelezte maga iránt. Fogadja fenttisztelet érdemdús hazánkfia a Történelmi Társulat legmélyebb elismerését is, — azon társulatét, mely neki már alapszabályai megállapításakor tanúsított buzgó és az eredmény által is áldásosnak bebizonyult irányadó részvéteért különös hálaival tartozik!

— **Horváth Mihály** „Huszonöt év Magyarország Történelméből“ czimű nagybecsű monographiája, mely nélkül nemzetünk jelen századi fejlődési, haladási folyamát ismerni lehetetlen, második, bővített kiadásában immár teljesen megjelent. Élő történészeink legkittünőbbje e kiadás becsét még számos új érdekes adattal növelé, melyeket részint Deák Ferencz emlékezetének dús tárházából, részint Szögyényi-Marich László, Fehérvármegye főispánjának ama századnegyed történetére nézve megbecsülhetlen fontosságú emlékirataiból merített. A három nagy kötetből álló munkát Ráth Mór a beltartalom értékéhez méltó díszszel állítja ki. A többire nézve könyvészeti rovatunk ad utasítást.

— **Toldy Ferencz kisebb munkái** sajtó alá adatasát említettük volt még májusi füzetünkben, a midőn e becses műveltség, s különösen irodalomtörténeti művek tartalmáról s a gyűjtemény szervezetéről részletesebben szólottunk. Most már azt is jelenthetjük, hogy a

terjedelmes mű két első kötete „Magyar államférfiak és írók“ cím alatt több, mint 700 lapon, ékes kiállításban megjelent. A magyar közönség ismeri a fáradhatlan Toldy műveinek becsét; szükséges-e azokra a t. olvasóinkat figyelmeztetnünk?

— **Tököly-naplók.** A magy. tud. Akadémia történelmi bizottsága által Thaly Kálmán szerkesztése mellett kiadott Tököly Imre-féle naplók és emlékezetes írások is kikerültek a sajtó alól, s összesen több mint 800 lapon a Monumenták 31- és 32-ik számát, illetőleg az „Írók“ osztályának XXIII-ik kötetét képezik. E gyűjtemény, mely az eredeti kéziratokból rendeztetett sajtó alá: a közlő által irt terjedelmes történelmi és ismertető bevezetésen kívül Tököly 1689-iki naplójából, az 1690-iki keresztyénszigeti erdélyi országgyűlés actáiból, Tököly egész 1694-dik évi leveles-könyvéből, Tököly 1704—5-ki leveleiből II. Rákóczi Ferenczhez, ugyan Tököly 1705-ki leveles könyvéből és végrendeletéből, továbbá Dobay Zsigmond 1686-ki Bay Mihály és Inczedy Mihály 1692—93-iki, Sándor Gáspár 1693-ki, Almády István 1687—94-iki naplóiból, s Tököly bujdosó hadainak a portához intézett 1699-iki fölterjesztvényéből áll. Mindezen, eddigelé ismeretlen kútfők historiai értékéről ítéljen az elfogulatlan történelmi műbírálat! Közlő szívesen és készen várja az ítéletet.

— **Még két legújabbán megjelent történelmi műre** kell figyelmeztetnünk olvasóinkat. Ezek Horváth Mihály „Magyarok Történelme, tanodai használatra.“ Ez oly nagy elterjedésnek örvendő jeles tankönyv, mely annyi ifjú kebelben költé fel már a hazaszeretet lángoló tüzét, — ezúttal már negyedik kiadásban lát világot, Heckenastnál; s bár e kiadás is több ezer példányból áll, meg vagyunk győződve, hogy pár év múlva ismét új kiadás fog kelleni belőle. A másik mű Pesty Frigyesnek azon köztetszessel fogadott akadémiai értekezése, melyet „A temesi bántság elnevezésének jogosulatlanságáról“ tartott volt, s mely most az akadémiai értekezések közt külön füzetben jelent meg. E munkát is, mint általában Pesty műveit, a hangyaszorgalommal gyűjtött adatok sokasága s állításainak mély alapossága jellemzik.

Mind e műveket igyekezni fogunk közlőnyünkben időről időre részletesebben ismertetni.

— **Szilágyi Sándor** következő történelmi mű kéziratát adta át kiadás végett Pfeiffer Ferdinánd könyvkereskedésének: „Rákóczi (t. i. I. György) és Pázmány.“ A munka három részből áll: egy

monographiából, mely új adatok alapján adja elő a két nevezetes, fejedelmi és főpapi férfiú egymáshoz való viszonyát s terjedelmes bevezetését képezzék a második résznek: Rákóczi és Pázmány levelezésének, melyet itt 50 kiadatlan levél képviselend. A III-ik rész egypár kiváló fontosságú okiratot fog tartalmazni. Mikorra kerülend ki sajtó alól? még bizonytalan. Közlő tájékoztására megjegyezzük, hogy a Rákóczi-levéltár lajstromában is találtunk ily című csomagra: „*Fasciculus 17. Vetustae literae ad eminentissimum cardinalem Petrum Pázmán, per beatae reminiscendae Transsylvaniae principem Georgium Rákóczi scriptae.*“ Nem ártana a mű teljessége okáért e csomaggal is megismerkedni.

— **Haán Lajos**, békés-csabai evang. lelkész, s társulatunk választmányi tagja „*Békés vármegye hajdana*“ című monographiájára hirdet előfizetést. Szerző több év óta tanulmányozza már e viszontagságos múltú vármegye történetét, s különösen a budai királyi kamarai archívumból számos ismeretlen adatot sikerült tárgyára felkutatnia. — A 30—40 ivre terjedendő munka két kötetben, jövő tavasz szal fog megjelenni; az első kötet magában foglalandja általánosan a vármegye s különösen az egyes városok, faluk és puszták történetét, — a második pedig a szöveghez tartozó, mintegy 150, többnyire még sehol meg nem jelent okmányokból álland. Lelkiismeretesen irt monographiákra történetirodalmunknak valóban nagy szüksége van, — üdvözljük azért szerző jelen vállalkozását. Előfizetések a két kötetre együtt 3, s egyes kötetekre külön 2 frtjával eszközölhetők Lauffer Vilmos könyvkiadó úrnál Pesten, váci utca 9. sz. december végéig.

— **Skrzydylki Ulászló**, lengyel történész a nagy **Báthory István**, lengyel király történetén dolgozik, s az e tekintetben rendelkezése alatt álló okmányok regestáját egy Krakkóban nyomtatott s könyvészeti rovatunkban jelzendő füzetben közzé is tette. Egyúttal mint testvérnemzet fia, szives bizodalommal fölkér minden a tudományok iránt érdeklődő magyart, hogy ha kinek a mindkét nemzet előtt dicső emlékezetben álló Báthory Istvánra, mint lengyel királyra vonatkozó adata volna: legyen szives annak másolatát vele közleni, vagy legalább öt figyelmeztetni. A latin, német, francia vagy lengyel nyelvű szíves értesítések fölülnevezett szerzőhöz Krakkóba (ulica Szewska nro 224) küldendők, — egyébiránt ft. **Rómer Flóris** egyetemi tanár és akadémiai kéziratárnok úr útján is kezéhez juttathatók.

-- Mit mívelnek történetíróink? Historicusaink igen tekintélyes részének múlt havi munkálódását a kolozsvári gyűlésről szóló cikkünk ismerteti. Az ott megírt működéseken kívül, még következőkről értesültünk;

Horváth Mihály és Ipolyi Arnold Kolozsvárról a gyula-fehérvári székesegyházban őrzött nevezetes régiségek (a Hunyadyak, János Zsigmond, Izabella királyné, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György síremlékei stb.) továbbá a vajda-hunyadi remek várrom s egyéb hátszegvidéki műemlékek tanulmányozása végett azon vidékekre vették útjokat, s Déva és Arad felé érkezének aztán föl Pestre, illetőleg Egerbe. Ipolyi az erdélyi múzeumban különösen Rimay János életéhez oly sok adatot talált, hogy még egyszer le szándékozik rándulni, házamosb tartamú búvárkodás okáért.

Fáradhatlan történetbúvárunk Wenzel Gusztáv a szüenidők alatt, úgy halljuk, a bécsi cs. kir. titkos levéltárban, továbbá Felső-Magyarország régibb városi archívumaiban, nevezetesen az oly gazdag bártfai levéltárban kutatott, most pedig a budai volt kir. kamarai archívumban folytatja búvárkodásait, Thaly Kálmánnal s a legújabbban ott szintén kutatni kezdett Szilágyi Sándorral együtt.

Szalaý Ágoston augusztus folytán Abaúj, Sáros, Szepes, Liptó, Zólyom és Bars vármegyékben tett nagyobb körutat, középkori műrégiségek tanulmányozása, gyűjtése s néhány levéltár megvizsgálása végett.

Rómer Flóris, b. Nyáry Albert és Jenő hasonlóképp augusztusban a gömörmezei Ó-Báston intéztek régészeti ásásokat, a mikor is az ottani Pogányvár alatt több üreget és barbárkori sírokat földözének fel, csontokkal, ékszerekkel s egyéb őskori régiségekkel.

Thaly Kálmán aug. és sept. hó folytán a gr. Forgách-család szécsényi, a gr. Andrássyak krasznahorkai, a gr. Csákyak és b. Palocsayak löcsei, a Szathmáry Király-család boldvai, továbbá Szepes vármegye és Lőcse sz. kir. város levéltárában kutatott, főleg Rákóczi-kori okmányokat; a kolozsvári gyűlés után pedig oct. 10-ikéig a körmendi herceg Batthyányi- és a vörösvári Rákóczi-Aspermont-Erdődy-féle roppant gazdagságú archívumokban búvárkodott.

Pauley Gyula a b. Wesselényi-, Nagy Imre és Véghelyi Dezső a gr. Rhédey-levéltárakból Kolozsvárról hozott okmány-csomagok tanulmányozásával, Jakab Elek Kolozsvár város történetírásával foglalatосkodnak. — Szabó Károlyt, az erdélyi

múzeum fáradhatlan szorgalmú és gondosságú könyvtárnokát — kitől, valamint gr. L á z á r M i k l ó s tól is, a „Századok“ nemsokára érdekes közleményeket adandnak — közelebből néhány napig Pesten üdvözölhettük. Kritibulos fordításával Szabó K., a mennyiben t. i. a kézirat Detier-től megküldetett, már teljesen elkészült, úgy hogy a mű rég sajtó alatt van.

F r a n k l V i l m o s Pázmány élettörténete érdekében Spanyolországban, nevezetesen a valladolídi nagy államlevéltárban búvárkodott, de az ott kitört forradalom megzavará a békés kutatót, s hazatérésre kényszeríté.

— **Vegyes hírek.** Vajda-Hunyad várának sokáig semmiesetre sem halasztható helyreállítása ügyében Kolozsvártt, társulatunk gyűlésekor azon eszme merült föl: óhajtandó volna e szent emlékü várat országos költségen s oly módon felépíteni, hogy a magyar királynak nyári mulatóhelyül s vadászkastélyül szolgálja. Úgy sincs ő felségének egész Erdélyben sehol mulatóhelye, — erre pedig Hunyad mind regényes fekvésénél s mind azon körülménynél fogva föltötte alkalmas lenne, minthogy a vár és a hozzátartozó uradalom, melynek rengeteg erdői mindenféle vadakban bővelkednek — Tököly Imre nótája folytán kincstári birtok mind e mai napig. Bár felkarolnák e szép eszmét honatyáink, s a gyászoló Hunyad dicsően kelne ki újra sötét romjainból! Mindenesetre kedvező előjelül tekintendő Hunyad fölépítésére nézve már az is, hogy az országgyűlési bizottság dr. A r á n y i Lajosnak az ezen vár conservatiójára tett költségeit megtéríttetni ajánlotta.—Szigetvártt f. é. sept. 7-kén kegyeletesen megtartották a szokásos Z r í n y i e m l é k ü n n e p é l y t, mely alkalommal a szigeti hős helyben állítandó szobrára 205 frt és 1 db arany gyűlt össze. Eddigelé mintegy 15—1600 frt van együtt. — A milanói akadémia közelebből báró N y á r y A l b e r t hazánkfiát levelező tagsági diplomával tisztel meg. — Zalában az alsó-lendvai határon egy uradalmi béres a mult hó elején szántás közben egy urnában mintegy ezer darab ezüst és rézpenzt, azonkívül római ezüst- és aranygyűrűket, lánczokat s karpérnceket talált; a pénzek is rómaiak s Kr. utáni harmadik századból valók. A találmány, úgy tudjuk, többfelé oszlott; néhány darab érem Wass József budai tanár úrhoz is került belőle.—A Fertő déli partjain legeltető pásztorgyermekek közelebből egy értékes régi kardot ástak ki a homokból, mely a nemzeti múzeumnak küldetett be.

Történelmi könyvtár.*)

— **Huszonöt év Magyarország történelméből.** 1823-tól 1848-ig. Irta Horváth Mihály. Második javított s bővített kiadás. Pest, 1868. Kiadja Ráth Mór. Három kötet; 8-ad rétt, 461, 466 és 508 lap. Ára a 3 kötetnek fűzve 10, díszkötésben 12 frt.

— **Magyar államférfiak és írók.** Életrajzi emlékek Toldy Ferencztől, Pest, 1868. Kiadja Ráth Mór. Két kötet. (Toldy Ferencz kisebb munkáinak I. és II-ik kötete.) Kis 8-ad rétt, 316 és 414 l. A két kötet ára 3 frt 60 kr.

— **Késmárki Tököly Imre** és némely főbb híveinek naplói és emlékezetes írásai. 1689—1705. Közli Thaly Kálmán, m. tud. akad. l. tag. (Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. Kiadja a magy. tud. Akadémia történelmi bizottsága. Második osztály: Írók. Huszonharmadik kötet. 31- és 32-ik sz.) Pest, 1868. Eggenberger Ferdinánd m. akad. könyvtárúrnál. Nagy 8-adrét, XXXII. és 784 lap.

— **A temesi bánság elnevezésének jogosulatlansága.** Pesty Frigyes m. akad. l. tagtól. (Értekezések a történettudományi osztály köréből. Kiadja a m. tud. Akadémia. Az osztály rendeletéből szerkeszti Hunfalvy János r. tag. VII-ik sz.) Pest, 1868, Eggenberger Ferdinánd magy. akad. könyvtárúrnál. Nagy 8-adrét, 38 l. Ára 30 kr.

— **A magyarok története rövid előadásban.** Irta Horváth Mihály. Negyedik javított kiadás. Pest. 1868. Kiadja Heckenast Gusztáv. Nagy 8-adrét. 596. l. Ára 2 frt 50 kr.

— **Bem erdélyi hadjárata** 1848—49-ben. Irta Czecz János tábornok, az erdélyi hadsereg volt tábornoki főnöke. Fordította Komáromi Iván. Pest, 1868. Nyomatott Gyurián és Deutsch Mórnál. Kis 8-adrét 183. l. Ára 1 frt 80 kr.

*) Hogy e rovatot az újonnan megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tehesük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk (nemzeti múzeum 24. sz.) beküldeni ne terheltessenek. Szerk.

Felelős szerkesztő: THALY KÁLMÁN.

Pest, 1868. Nyomatott az „Athenaeum“ nyomdájában.

S Z Á Z A D O K.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Kilenczedik füzet.

1868.

November hó.

Beatrix királyné, II. Endre hitvese. *)

Olasz évkönyvek II. Endre királyunknak egy zarándoklásáról tesznek említést, melyről honi történelmi emlékeink egészen hallgatnak.

Az említett királyt ezúttal nem a vatikán fenyegetései unszolák szent fogadalma teljesítésére, de saját vallásos ábrándjainak volt az kifolyása.

Ugyanis keresztes hadjárata alkalmával egyízben tengeri vész támadá meg őt, mely mármár a menekülés reményétől is megfosztá, midőn fáradalmas virrasztásai után álom lepvén meg, sz. Gellért, volt csanádi püspök fenyegető alakja jelene meg előtte, kitől, az I. István király által, a sz. Péterről czimezett ravennai egyház részére tett, de a későbbi m. királyoktól elhanyagolt 35 ezüst márka alapítvány megújítására intetik vala. ¹⁾

*) Felolvasatott a Magyar Történelmi Társulat 1868. sept. 21-én Kolozsvártt tartott nagygyűlésén.

¹⁾ Thesaurus Antiquitatum et Hist. Italiae. Greivus. Lugdon. Batav. M.D.CC.XII. Tom. VIII. Hier. Rubei Historiarum Ravennatarum. Lib. VI. 390 lap.

Lustri Ravennati, Serafino Pasolino. Bologna 1679. Tom. II. 188. lap.

Sardi fogalmazványai között a modenai palatini levéltárban.

A vakbuzgalmú Endre földöntúli revelatióinak tulajdonítván megmenekülését a halál torkából, az említett egyházi adományozást azonnal megújítja, hogy azonban a szent Gellért iránt való hálája ¹⁾ lerovásából rögtön el nem indult a ravennai egyház meglátogatására, ebbeli szándokában a távolléte alatt Magyarorszáiban eláradt zavarok, és később második házassága által akadályoztaték meg.

E zarándoklására II. Endre, a lefolyt esemény után tízenöt év mulva, 1233-ban, második özvegysége alkalmával indult el.

Olaszországban való tartózkodása alatt VII. Azzo, estei örgrófot és Ferrára uralkodóját, illetőleg anyúl unokaöcsését is alkalmilag meglátogatandó, e végből Velenczének irányzá visszaterő útját, s ünnepeles, lassú és rövid menetekben, városról városra lóháton vonulva be, imigy sok vártatva Estébe érkezék. ²⁾

Nem győzik eléggé dícsérni az olasz évkönyvek a pazar fényt s a szivélyes fogadtatást, melyben a királyi vendég az örgróf udvarán részesült.

A feleségvesztett Endre borús lelkét csakhamar rózsaszínű örömek deríték fel; kedélye hirtelen átvarázslását azonban nem a tornák és díszmenetek kábitó ragyogásai, hanem egy körülbelől 23 éves leány bájai idézék elő.

Beatrix — így hívták e fiatal hölgyet — az imént említett VII. Azzo anyúl mostoha testvérbátyjának, I. Aldobrandnak volt leánya. Már élete legelső hajnalát gyászfellegek boríták. Hasonnevű anyját bölcsője mellől ragadá el a kérlelhetetlen halál, nem sokára pedig, az 1215-i harezigyőzedelmek közepett méreg vet vala véget apja életének is. ³⁾

¹⁾ Az említett egyházat ugyancsak Gellért püspök szentelte volt el. *Le Sagre Memorie Di Ravenna Antica*. Fabri. Venetia. M.D.C.LXIV. 309—400 lap.

²⁾ „Il Re Andrea veramente pian piano cavalcando di città in città.“ *Leoniceo: Istoria Atestina*. 116. lap. Kézirat a modenai könyvtárban. Jegyei VIII. E. 9.

³⁾ „I Conti di Celano non potendo vendar in altro modo la morte di gualtiero, corrotto un familiare del Marchese, col veleno le tolsero la vita l'anno 1216. in Ancona doppo haver dominata anni 4.“ *Cariola Antonio. Ritratti dei Principi d'Este*. Ferrara 1641.

Beatrixot már három éves korában mostoha nagyanyjának, Alizának és mostoha nagybátyjának VII. Azzónak gondjai és gyámsága alatt találjuk.

A ferrarai udvar történészei ugyan magasztalják az örgrófot gyámleánya iránt viseltetett gondoskodásáért—de ebbeli síma eljárása a kiszámított küllátszat határain túl nem terjedt. ¹⁾

Valódi buzgó részvevő kebelre Beatrix csak egyre talált árvaságában, s ez nevelő nagynénje I. sz. Beatrix vala; ²⁾ de a kolostor cellájában elkomorodott asceta szűznek rideg ábrándjai a gyermekszív álmait ki nem elégíthették.

Az örömtelen gyermekkor el nem lebbenhetett a nélkül, hegy nyomait a felserdült hajadon kedélyébe ne vesse.

Búskomoly jellemkinyomata, párosulva testi szépségével ³⁾ Beatrixot méltóságteljes plastikai alakká idomította, s különösen a kék szemein és vállán leomló aranyfürtjein elábrándozó egykorú provencei lantosok, mint a híres Peguilain Amerigo

„Et in ipso gloriae cursu, incautus veneno interceptus est.“ Tesauro. Antiq. et Hist. Ital. Tom. VII. V. I. Babt. Gyraldus. De Ferraria et Atest. Principibus.

„Non est armis vel viribus superatus, sed, ut fama, fuit proditorie torsicatus, veneno finivit vitam, in anno praedicto Domini M.CC.XV. in tempore suae floridae juventutis.“ Tesauro. Ant. et Hist. Ital. Rolandini. Chronic. Cap. XV. Lib. I. 12. lap.

¹⁾ Quistione Di Diritto sul titolo Di Marchese d'Este. Luigi Manzini. Modena, 1863. 22. lap.

²⁾ Vita Della B. Beatrice. Tomasini. Padua, 1673. 12 lap.

³⁾ Quia domus Estensis habuit omnes naturaliter corpore puleros.“ — Antiq. Ital. Medii Aevi. Muratori Mediolani. M.D.CC.XXX.VIII. Tom. I. Benevenuti immolensis Coment. in Dantis Comoed. 1048. lap. — „Huius enim forma et prudentia tanta fuit, ut eam Andreas secundus exposcerit in uxorem.“ Tesauro. Ant. et Hist. Ital. Tom. VII. Pars I. Hipolyt Angelerius: de Antiquitate Urbi Atestina. 21. lap.

„Beatrice sua figliola molto bella.“ Barbaro Marco: Genealogia delle famiglie patrizie. Vol. III. 168 lap. Kézirat a velencei Márk könyvtárban. VII. osztály. 925—928. szám alatt.

„Ille vero marchio, cognoscens regem esse viduam filiam (ez hibás kitétel) suam excellenter pulchram“ stb. — Thuróczy Cron. Hung. Cap. LXXX.II.

messze zengő dalaikban őt a fejedelmi szépség költészeti eszményképeül tüntetik fel. ¹⁾

Hogy Beatrix ily fényes előnyök daczára sem tűz fel fejére még ekkoráig a menyasszonyi koszorút, az elé saját nagybátyja az örgróf szükkeblősége gördíte akadályokat.

Ugyanis, VII. Azzón és fián, a zsöngé és betegeskedő Rinaldón kívül, ez időben más férfi az Este-házban nem létező, magtalan haláluk esetére, a család örökülési rende szerint az illető örgrófság nőágra lett volna szállandó.

VII. Azzónak ugyan három leánya volt — de ezek felett jogelőnyvel bírtak: nőtestvére, és testvérbátyjának, I. Aldobrandnak árvája. Ebbeli féltékenységében az elsőt, a fentebb említém I. sz. Beatrixot, már jóval elébb épületes rábeszélésekkel sikerült Azzónak kolostorba küldenie ²⁾; e sorsot veté ki a másik Beatrixra, Aldobrand leányára is. Ha az örgrófnak e terve is sikerül: nem csupán hogy leányai előjogigényét érvényesíti, de egyúttal unokahuga magánbirtokait is kezére fogja vala keríteni.

De Beatrixnak, vallásos lelkülete mellett a büszkeség és nagyravágyás képezék jelleme alapvonásait. Magasan repkedő vágyainak szűk volt a kolostor fala.

Ez ellenkező érdekek tusája közben érkezett meg az özvegy magyar király Estébe.

Az örgrófi családból VII. Azzo udvarában Beatrixon kívül ekkor más nő nem találkozék. Az örgrófnak legfiatalabb

¹⁾ A régi codexekben előforduló arczképeken Beatrix kivétel nélkül hosszú szőke hajjal, kék szemekkel, gömbölyded arczczal s kevésé felvetett ajkú piczi szájjal ábrázoltatik. — Az őt megéneklő lantosok énekei ama híres dalnoki codexben találhatók^{fel}, melyet V. Ferencz, volt modenai uralkodó vitt el magával az említett helyről 1859-ben. — Peguilain énekeiről, Beatrixot illetőleg megemlékszik Frizzi Antal ily című munkájában: „Memorie Per la Storia di Ferrara.“ Ferrara M.D.CC.XCIII. (Tom. III. 147. lapon.)

Beatrix dús hajzatáról szól Ariosto: „Orlando Furioso. Firenze, 1849. Cantu, 13. stanz. 64.

²⁾ „Historia De Principi Di Este. Gio. Batt. Pigna. Ferrara.“ M.D.LXX. Lib. II. 138. lap. „Avendola persuasa ad esser Monacea“ Sul Titolo Di marchese d'Este. Luigi Manzini. Modena 1863. 21 lap.

leánya ¹⁾ ez időben már a pompozai zárdában kesergé völegénye halálát, a másik kettő távol férjénél volt, nejét pedig a sír fedé. Tehát szükségkép Beatrixnak kell vala ez alkalommal a vár urnője szerepét betöltenie, s e végből az örgróf, királyi vendége iránti tisztelete jeléül, csakugyan díszesen felékesített ²⁾ unokahugát rendelé Endre király személye mellé a lakománál, a pohárnoki szolgálat teljesítésére. ³⁾

Endre, a serlegezés közben szerelemre gyulladt a töltögető örgróf-kisasszony iránt, s mindjárt ott helyben kezét megkérve, a Beatrix név latin jelentőségére vonatkozólag úgymond, hogy „e névhez méltólag akarja őt boldogítani, mintán oly bájos és nemes származású nő csak királynak lehet nejévé.” ⁴⁾

A világ legelőkelőbb uralkodói egyikének e váratlan ajánlata Azzo tervét Beatrix irányában hirtelen megváltoztatá. Az örgróf engedékenységének oka, a legújabb politikai viszonyok fejleményeiben rejlett.

Az örgrófra guelfpárti érzelmei miatt egy időtől fogva a hatalmas II. Frigyes császár haragja nehezült. A mellett az olasz pártmozgalmak is már sokkal kihívóbb irányban nyilatkoztak, hogysen magát a jól számító örgróf kiegyenlíthetésök reményével egy perczig is kecsgetethette volna. A közeledő vihar előfergetegei most háttérbe szoríták az örgrófbán Beatrix joga ellen táplált féltékenységét, amaz előnyökkel szemben, melyeket unokahugának kínálkozó férjhezmenetele által, II. Frigyes csá-

¹⁾ Az úgynevezett 2-ik szent Beatrix. Vita della Beata Beatrice Seconda. Ferrara, MDCCL.XXVII. (Barafuldi.)

²⁾ Thuróczy : Cron. Hung. Cap. LXXXII.

³⁾ „Il quale (t. i. Azzo) per fargli honore (come si richieda ad un tanto Principe) volve che Beatrice sua Nipote di rara Belta, a Tavola lo servisse per Copiera.“ Leonicens. Ist. Atest. 116. lap. „Regem Ungariae ad prandium regio cultu praeparatum invitato, filiam suam (gyámleányát) quam plurima venustate tam morum, quam corporis habebat, sibi ad mensam ministerium exhibere deposuit.“ Pezii Script. Rer. Austr. Lipsiae, M.DCC.XXI. Tom. II. Thomae Ebendorferii de Haselbach Cron. Aust. 764. lap.

⁴⁾ „Dicendo poi che portava il nome di Beatrice, volerla far beata, perche un sì bello aspetto, con sì chiaro nome d'altri feci moglie che d'un Re non meritava.“ Leonicens. Ist. Atest. 116. lap.

szár ellen a magyar király hatályos befolyása, tekintélye s ereje súlyától volt várandó. Nemkülönbén megnyugtató ír volt az örgróf szívére, hogy a 60 éves Endre királytól többé nem várt utódokat. ¹⁾

Egyébiránt unokahuga férjhezmenetelét a ravasz olasz Endre könnyelműségének és vakszenvedélyének kizsákmányolásával, az aljas önérdék eszközeül is felhasználá; ugyanis a házassághoz megkivántató családfői engedélyét, unokahuga vagyonbeli ügyeinek színe alatt mindaddig halasztgatta, miglen az e módon türelmét vesztett II. Endre király nemcsak a maga részéről lemondott Beatrix birtokairól, de egyszersmind őt is rábírá azoknak Azzo részére való átengedésére. ²⁾

Erre ugyan azután az eljegyzés Róland ferrarai püspök jelenlétében ³⁾ mindjárt megtörtént, s Endre király az egybekeléséhez szükséges előkészületek megtétele végett sietve visszatért Magyarországra; — a közbejött ismeretlen akadályok miatt azonban csak a következő 1234. évben érkezett a magyar követség Ferrarába a menyasszonyért, kinck Endre király részéről, az e végett rendezett népünnepen jegyajándékképen nyilvánosan egy drága karpereczet adván át — néhány nap múlva Beatrix elindult új hazája felé. ⁴⁾

¹⁾ „Ei credette, che avendo il re 60 anni, ella non avrebbe avuto prole.“ Gli Stati Uniti D'Europa o La Barbarie. Jacobo Leone. Torino, 1864. 39. lap.

²⁾ „E cosi anchor che Azzo Marchese ricasasse dar gliela per non haver da Dotarla come ad un Re si convenia, senza Dote alcune fú concluso il Parentato.“ Leoniceno: Ist. Atest. 116 lap.

Rerum Hungaricorum historia. Gaspere Ens. Coloniae Agripinae. M.D.C.IV. 72 lap.

³⁾ Ferrara Doro Antiqua. Libanoni. Ferrara M.D.C.LV. Pars. II 61. lap.

⁴⁾ „Essendosi trattato di mandare madonna Beatrice . . . ma per li grandissimi travagli della partialita de si era andato in longo, ma essendo un poco acquietate le cose, fú concluso tal Maridazza e cosi detto Re mando un Ambasciaria a Ferrara accompagnata da molti suoi Baroni..... et il detto Ambasciatore . . . quando fu dato il contratto per parola allora appresento a madonna Beatrice un bellissimo bacileto d'oro per parte del suo signore, et lei accettó molto volentieri, che di ciò furono fatte grandissime allegrezze qui in Ferrara, et dopo alchuni giorni essendo

Magyar kíséretén felül vele ment VII. Azzo, ¹⁾ 200 ferrarai lovassal²⁾; a násznéphez csatlakozának Treviso, Padua és Mantua legelőkelőbb urai, jelesül Guido, az utóbb említett város híres püspöke, a vitéz Berlinghieri Henrik s több más grófok.

Beatrix útja diadalmenet volt. A merre ment, tisztelgő küldöttségek fogadták s ajándékokkal halmozák el. Így a többi közt Trevisóban való két napi pihenése alkalmával néptáncpályakkal, — eltávozásakor pedig ezüst-serleggel tisztelték vala meg. ³⁾

Az ekként Magyarországra megérkezett menyasszony június hó 14-én való vasárnapján tartá meg királyi völegényével, a magyar birodalom akkori fővárosában, Székes-Fehérvárott a boldogságos szűzről czimezett székesegyházban esketési bevonulását. Az ünnepélyen jelen volt fejedelmi személyek között, a magyar királyi ház tagjain s VII. Azzo estei örgrófon kívül a történelem még Frigyes osztrák herceget említi.

Az esketési szertartást a mantuai püspök végezte.

A házassági szerződésben lekötött 5000 márka ezüst nászadományon és az egyébként is a magyar királynékat illető javakon felül, II. Endre neje számára még életfogytiglan húzandó 1000 márka ezüstöt adományozott. Az illető okmány, Róbert

all ordine tutto quello, che bisognava per mandarla a marito, si partirono per Ongaria.“ Marano. Chronica di Ferrara. 34 lap. Kézirat a modenai palatini könyvtárban. Jegye: VII. D. 10.

¹⁾ „Qual fú accompagnata á Marito dal Marchese Azzo, suo Barba.“ Cronich. di Ferrara. 35. lap. Kézirat a modenai palat. könyvtárban. Jegye: II. *. 16.

„Et fú accompagnata da Marchese Azzo all suo sposo.“ Isnardi: Cronica Della Casa d'Este. 10. lap. — Kézirat a modenai palatini könyvtárban. Jegye: IX. G. 12. — Egynémely más krónika szerint ellenben Azzo honn maradt.

²⁾ „Che seco havevano ducento cavalli, oltre alla Corte con che il marito haveva mandato a pigliarla.“ Historia De Principi Di Este : Gio. Batt. Pigna. Ferrara. M.D.L.XX. Lib. II. 138. lap.

³⁾ Istoria di Trivigi. Giov. Bonifaccio. Venezia. M.DCCXLIV. 176. lap.

Commentarium Memorialium Multiplicis Historiae Trevisinae. Bert. Burchelato. Tervisii. M.DC.XVI. 578. lap.

esztergomi érsek és Bertalan veszprémi püspökön kívül, tiz olasz főúri tanú nevében jegyeztetett alá. ¹⁾)

Ime tehát végtére a büszke Beatrix királyi férje oldala mellett a halandók dicsőségének tetőpontján állt; de szent frigyükre nem tündöklött szerencse-csillagzat, vészfellegek tornyosultak a királyi pár felett.

II. Endre király e házassága által oly kötelezettségeket vont magára a II. Frigyes császár ellen fondorkodó VII. Azzo irányában, melyek egy kiüttendő olasz-német háború esetében Magyarországot okvetetlenül az utóbbi birodalommal összekoczezanásba hozandák, a nélkül, hogy a szövetséges Este-ház jelentéktelen s messze eső politikai hatáskörétől Magyarországra bármily csekély előny háromolhatott volna. E politikai hátrányt felhasználva Frigyes osztrák herczeg, már a lakodalmi napok alatt egynémely magyar főúrral az ország ellen összeküvést szőtt, minek utóvégre háború lett a következménye.

De másrésről eltekintve attól, hogy II. Endre, királyi jövedelmeinek háromnegyedét fiainak és unokájának átengedvén, s a maga számára csak egynegyedét tartván meg ²⁾); továbbá, hogy az új királyné, Beatrix, mitsem hoz vala magával

¹⁾ „Et incont' nenti interrogatus, idem Dominus Andreas Dei gratia Rex Ungariae a Domino Guidocto Dei gratia Episcopo Mantuano, si volebat Beatricem, filiam felicis memoriae quondam Domini Aldovandini Marchionis Estensis, in suam uxorem legitimam et in ipsam ut in suam uxorem legitimam per verba de praesenti consentire: respondit, quod sic volebat, et sibi placebat, et dicebat, et faciebat in omnibus, ut dictum est superius. Et eodem modo interrogata predicta Domina Beatrix ab eodem Domino Episcopo Mantuano: si volebat Dominum Andream Dei gratia Regem Ungariae in suam virum legitimum, et in ipsum tanquam in virum legitimum per verba de presenti consentire? Respondit: quod sic volebat, et sic placebat, et dicebat, et faciebat in omnibus, ut dictum est.“ „His itaque interrogationibus et responsionibus sic factis, idem Dominus Andreas Rex, eandem Dominam Beatricem desponsavit annulo maritali, consentiendo in eam, ut dictum est, in omnibus et per omnia. Et de omnibus praedictis plura Instrumenta uno tenore inde fieri rogata sunt.“ *Antichità Delle Estensi. Lud. Ant. Muratori. Modena, M.D.CCXVII. Pars I. 420—421. lap.*

²⁾ *Annales Regum Hung. Georg. Pray. Vindobonae, M.DCCLXIV Pars I. Libr. IV. 243. lap.*

nászhozományúl, s az imént megült nászünnepelemek s az olasz uraknak adott gazdag ajándékok ¹⁾ töméntelen költséget emésztének fel — mindezekről, mondom, eltekintve, már a királyné részére lekötött összegek magokban elégségesek valának arra, miszerint az egyébként is szétzilált állam pénzügyét végromlásra juttassák. A minthogy II. Endrét ebbeli pénzzavarai nyomban tartozásainak felfüggesztésére, s a papság jószágaira kivetett jogtalan adók behajtására készteték — minek következtében már-már egyházi átokkal sújtatik, ha Róbert áldornagy közbe nem lép vala.

Hogy ily mostoha következmények mellett II. Endre király házasságát az ország közvéleménye elkárhoztatá, nagyon természetes.

Beatrix királynénak azonban a nép idegenkedésénél veszélyesebb ellenségei valának saját mostoha fiai: Béla, az ifjabbik király és Kálmán herceg, abbeli félelmüknél fogva, hogy ne tán apjuk II. Endre király e házasságában gyermeket nemzvé, ez által a maguk és utódaik előjogaiban és javaiban esorbúlást szenvedhetnének. ²⁾ A meghasonlást szította a királyi házban a görög Mária, Béla hitvese, ki a mellett, hogy az általa gyűlölt latin fajból származott Beatrixnak tartozék ezentúl a királynői elsőséget átengedni, ³⁾ másrésről az ipja halála után reá háromlandó öregebb királynékat illető javadalmak teljes birtoklásától megfosztatva látta magát Beatrix által.

Az elkeseredett családi villongások Beatrixot a Béla ellenies párt karjaiba sodrák, a mi által azonban, különösen pedig a közgyűlöletű Dénes nádorba helyezett bizodalma miatt, az ország ellenszenve még inkább felgerjedt ellene, úgy hogy

¹⁾ Teatro Geneologico et Istorico dell'Antiche et Illustr. Famiglie di Ferrara. Alfonso Maresti. Ferrara, M.D.C.LXXVII. Tom. I. 137. 159. stb. lapon.

²⁾ „Hoc autem matrimonium Filiis Regis, Belae scilicet et Colomanno displicuit vehementer; timebant enim, ne pater senex filios de juvenula generaret.“ Rer. Ital. Scriptores. Lud. Ant. Muratori. Mediolani. MD.CC.XXIX. Tom. XV. Chron. Estense. Anonym. 306. lap.

³⁾ „Uxor ejus, Astari, Graecorum Principis filia . . . Latini generis inimica . . . etc.“ Script. Rer. Ital. Muratori. Tom. VIII. Monachi Patavini Chronica. 717. lap.

már több részről a nádor iránt táplált tiltott szerelemmel gyanúsították. ¹⁾

E válságos pillanatban ragadá⁵ ki II. Endre királyt 16 havi házassága után az élők sorából a halál, 1235. évi szeptember hó utolsó napjaiban. Vele Beatrix nemesak utolsó támoszlopát, de eddigi barátait is elveszté. — A boszút lehelő IV. Béla király ítélete rettenetes volt apja tanácsosai fölött, — Dénes nádornak szeméit tolatta ki.

Ezúttal IV. Béla ama régi szokást is, miszerint a gyermek nélkül maradt özvegy magyar királynéknak az országot férjük halála után rögtön el kellett hagyniok ²⁾, teljes szigorral alkalmaztatta Beatrixra.

Az özvegy királyné azonban az egyházi s világi nagyok előtt reményteljes állapotban való létét jelenté ki. Béla király parancsára azonnal szoros őrizet alá tétetett. ³⁾

Az alatt, míg a fogoly Beatrix keblét, Bélától való félelmében, a születendő magzat feletti rémes aggodalmak tépék : ⁴⁾ II. Endre király gyászravatala körül a külföldi fejedelmeknek

¹⁾ „Secundo, quia imposuerunt ei, quod ex Dionysio quodam conceperat.“ Monumenta Historica Ad Provincias Parmensem et Placentinam pertinentia. Parma, M.D.CCC.LVII. Cron. Fr. Salinbene Parmensis. 53 lap.

²⁾ Quia filium non habuit, juxta morem terrae de Regno exire compellitur.“ Script. Rer. Austr. Anonym. Lobiensis Chron. Libr III. 868 lap.

³⁾ „Verum cum Rex eius Vir obiisset, ipsaque gravida foret, convocatis Primoribus Regni Ecclesiasticis et Secularibus, rem ita se habere ostendit.“ Tesaur. Antiq. et Hist. Ital. Tom. VII. Hyppolyt. Angelerius : De Ant. Urb. Atest. 21 lap.

„Convocatis pricipibus regni Hongariae, archiepiscopis et episcopis, se gravidam prole manifestis indicis demonstravit.“ Thuróczy. Chron. Hung. Cap. LXXXII.

„Beatrix Regina praegnans timore crudelis privigni, qui faciebat eam diligenter custodire.“ Ant. Italiae Medii Aevi. Tom. IV. Cronicon Batavinum. 1132. lap.

„Bela . . . lascio la briglia all' odio suo contra della Regina Beatrice sua Matrigna, con farla custodire da guardie, e tenerla come prigioniera.“ Delle Antichità Estensi ed Italiane. Lod. Ant. Muratori. Modena M.D.CC.XVII. Pars. I. 421 lap.

⁴⁾ „Et per non restare con pericolo del parto, che fosse per uscire di lei.“ Pigua. Hist. dei Principi di Este. 181 lap.

jelesül II. Frigyes császárnak követei sereglettek össze. ¹⁾ Míddön ez utóbbiak hazájokba visszakészülnének : alattomban, hajnalhasadtával az elholt király Fülöp nevű volt olasz orvosa jelenik meg előttük, ²⁾ sürgetve őket, hogy eltávozásuk előtt haladéktalanul az özvegy királynéhez igyekezzenek bejutni, miután ennek a császárt illető fontos közlendői volnának. ³⁾

Az ekként létrejött titkos találkozásban Beatrix, sirva panaszolván el veszélyes helyzetét, melyre — úgymond — a maga részéről okot sohasem szolgáltatott, végtére összetett kezekkel rimánkodik vala hozzájok, hogy ellenségei körmei közül szabadítsák meg; ⁴⁾ mit a követek meg is ígértek. ⁵⁾

Míg az említett követek fent a királynál búcsú tisztelgésüket tevék, azalatt az özvegy királyné férfiruhába átöltözködvén, a palota udvarán várakozó követségi környezet közé vegyül, lóra száll, s a távozó követekkel sebesen elvágat. ⁶⁾

Az ekként Németországba menekült Beatrixnak elsőbben Kolmár, később pedig a mostoha unokája, a még gyermek Hermán thuringiai herczognek birtokaiban fekvő s a sz. Erzsébet vezekléseiről ismeretes Verda városa szolgált menhelyül, mely utóbbi helyen a magyarok első királyának nevére keresztelt „posthumus“ Istvánnak lón anyjává. ⁷⁾

¹⁾ „His diebus Bella rex patrio more Andrae regi optimo funerales exequias celebrari magno pomparum apparatu instituerat.“ Fr. Joannis Ferrar. Chron. Estense. 25 lap. — Kézirat a modenai könyvtár. Jegye: XII. H. 29.

²⁾ Sardi : Bozze. Kézirat a modenai könyvtár. Jegye : IX. G. 40.

³⁾ Fr. Joan. Fer. Chron. Est. 26. lap.

⁴⁾ „Beatrix suspirans . . . Igitur ut opein ferunt misere cancelatis manibus supplex exposuit.“ U. o.

⁵⁾ U. o.

⁶⁾ „Illi vale dicentes Belle, equos ascendunt. Et vestigio Beatrix assumta virili toga . . . cum eisdem profecta est.“ U. o.

„Imperator suos legatos ad Regem Ungariae destinavit. Tunc Beatrix Regina, cum esset gravida, timore sui crudelis privigni, junxit se in reversione societate Imperialium Legatorum, induta veste virili; et sic deluso Rege, qui eam faciebat cum summa diligentia custodire.“ Ant. Ital. Med. Aevi. Tom. IV. Cron. Patav. 1132 lap.

⁷⁾ „Filium posthumum peperit, a primo Pannoniorum Rege Stepha-

De Németországban való mintegy félévi tartózkodása után Beatrixot a honvágy szülőföldre hívá vissza.

A két év előtt királyi násznéptől vitt ünnepelet menyaszszony, most mint földönfutó özvegy, gyermekét kosárban, lovon, maga előtt tartva, két szolga kíséretében elindul a fáradalmas és veszélyes útra, ¹⁾ hogy szenvedéseire a családi tűzhely esöndes körében irt találhasson.

A szerencse gyors forgandóságát azonban nemkülönbén saját hazájában is keserűen kell vala tapasztalnia.

Vagyontalan, a hogy volt, szülei után való örökségét nagybátyjának engedvén át, férje nászadományaitól s özvegykitartási illetőségétől pedig mostoha fia IV. Béla által megfosztatva, egyébire sem támaszkodhatott többé, mint ugyan csak VII. Azzo nagylelkiségére.

A szűkkeblű örgróf azonban nem azért csikará ki unokahuga vagyonát, hogy annak haszonvételt ismét visszatérítse. Az 1236. aug. hó elsején Veronába megérkező Beatrix tehát nagybátyjában ekkép csalatkozván, ferrarai útját félbeszakítá, s

num vocatum.“ Thesaur. Ant. et Hist. Ital. Tom. VII. Pars. I. Cynthius Gyraldus. De Ferraria et Attestinis Principum. 15. lap.

„In Alemaniam ad Terram Columbae confugit, deinde ad Civitatem Vordae de Ducato Kiapi (?) ibidem filium peperit.“ Antiq. Ital. Medii Aevi. Tom. IV. Chronic. Patav. 1132 lap.

A ferrarai és estei évkönyvek posthumus Istvánt „ajdnem kivétel nélkül Németországban hozatják világra. Igy a többi közt:

„In Alemanniam fugit. ibidem peperit filium.“ Script. Rer. Ital. Tom. IX. Ricobaldi Ferrariensis. Hist. Imperator. 228. lap.

„In Germaniam fugit. ibidem filium peperit.“ Peregrinus Priscianus: Hist. Ferrariae. Lib. VII. 87 lap. Kézirat a modenai levéltárban.

„Ad partus tempus in Germania apud imperatoriam maiestatem exegit.“ Fr. Johannis Ferrar. Chron. Estens. 26 lap.

Ugyanezt állítják: Cronica di Ferrara. (Kézirat a mod. könyvtárban. Jegye: II. * 16.) 35 lap. — Cronica di Gregorio bona memoria. 4 lap. Kézirat ugyanott s a fentebbi jegy alatt.) — Isnardi: Cronica Della Casa d'Este. 10lap. (Kézirat a modenai könyvtárban. Jegye: IX. G. 12.)

¹⁾ „Et cosi accompagnata d. dui servi a cavallo porto seco il bambino in una cesta.“ Gasparo Sardi: Bozze. (Kézirat a modenai könyvtárban. Jegye: IX. G. 40.)

helyben, apja egykori bajtársa, Lendenari Alárd gróf vendégszerető házában voná meg magát; de egynehány hó mulva innen is, a Montecchick és Capulettiek dühös pártküzdemei s a közeledő császári sereg ostroma elől, Estébe volt kénytelen menekülni. ¹⁾ Itt végtére, a szánakozásra indított IV. Inceze pápa, 35 olasz zárdára kivetett, mintegy 20,000 franknyi jelen pénzértékű alamizsnát rendelt a nyomorral küzködő magyar királyné számára. ²⁾

Beatrixnak ezentúl legfőbb gondja és törekvése lön, fiát Istvánt királyi származásához illő helyzetre emelnie, mívégből is IV. Béla királyhoz folyamodott. A neje által felizgatott ³⁾ Béla király azonban a Dénes fattyául kinyilvánított gyermekről mitsem akarván hallani, azt az Árpádház tagjainak sorából kitaszítá. ⁴⁾

Az e módon női erényeiben és anyai érzelmében kétszerezsen megsértett, különben is érzékeny Beatrix, erre, a Zára birtokáért IV. Béla ellen hadra készülő Velenceze fegyvereire bízta ügye kimenetelét: a minthogy az említett köztársaság a posthumus Istvánon ejtett jogsérelmet, hadüzenete egyik ürügyül fel is használta.

De bármily kedvezők voltak légyen Zára bevétele által Velenceze részéről e hadjárat eredményei: mindamellett IV. Bélának személyes megjelenése Dalmátiában, aggodalmakat ébresztett Tiepoli Jakab dogéban, s nehogy eddigi foglaltsait a háború folytatásával kockáztassa, Dandolo Péter és

¹⁾ Antiq. Ital. Medii Aevi. Tom. IV. Cron. Patav. 1132 lap.

²⁾ Memorie per la Storia di Ferrara. Ant. Frizzi. Ferrara, MDCCXIII. Tom. III. 121—122 lap.

³⁾ Script. Rer. Ital. Tom. VIII. Monachi Patavini Chronicam. pag. 717. „Excusare autem Regem Belam tunc quidam conabantur, dicentes quod Rex benigne fratrem tractasset, nisi uxor ejus . . . impedisset, quae Regem a Clementia modis, quibus poterat, assidue retrahebat. Dicebat namque Regi praefata Regina Latini generis inimica: Nequaquam filius Lombardae simul cum filiis meis Regnum Hungariae possidebit.“

⁴⁾ „Et ideo filii Regis Hungariae fratrem eum non appellabant, nec ad habendam paternam haereditatem admittebant. Et hoc dubium multis annis apud Regem Hungariae fuit.“ Monum. Hist. ad Provinc. Parm. et Placent. pertinentia. Cron. Fr. Salinbene. 53 lap.

Giustiniani István követei által sietett a magyar királyt megengesztelni.

Az ennek következtében azon folyó 1245. évi augusztus hó 6-án létrejött béke pontjai szerint leköté magát a doge, hogy azontúl a Béla király és utódai ellenségeit, különösen Beatrixot, Endre király özvegyét és annak fiát Istvánt, nem fogja segíteni, őket valamint küldötteiket maga elébe nem bocsátandja, valamint hogy a magyar királyi ház ellen viseltető ellenséges szándokaik mellett, a köztárság területén való tartózkodásukat sem engedendi meg. ¹⁾

Bármily edzett lelki tulajdonokkal birt légyen Beatrix, ennyi csapás súlya alatt végtére is meg kellett törnie. Reményeiből kifogyva, immár nem adhat vala többé elszibbadt erélyének ihletet, mely őt a bizonytalan jövő eseményeivel szembeállítani újra képes leendett.

A dalmatiai hadjárattal az özvegy királyné politikai szerepe befejeztetett; még az anyáé maradt betöltendő. Fia, a tiz éves posthumus István már ekkor IV. Azzo udvarán a lovagiság tudományában iskoláztatva, ²⁾ az anyai kezek ápolására többé nem szorúlt.

Beatrix utolsó gondját tehát nem anyai enyelgésekre, de fia jobblétének biztosítása tekintetéből ennek jövő házasságára függeszté.

A Traversari család, Romagnában fekvő terjedelmes birtokainál és összeköttetéseinél fogva Olaszország akkori legfényesebb családainak volt egyike, s már a XIII. század elejétől fogva Ravenna ura. Péter ³⁾ ki alatt e ház hatalma tetőpontjára hágott, I. Aldobrand őrgrófnak, Beatrix apjának volt legmeghit-

¹⁾ Fontes Rerum Austriacarum. II. Abt. XIII. Band. II. Theil. Wien, 1856. 421. lap.

²⁾ Memorie per la Storia di Ferrara. Frizzi. Ferrara M.D.CC.XCIII. Tom. III. 105 lap.

³⁾ Ez volt sirirata: Regum Socius Petrus Stemmatis Magnorum Traversariorum Ravennatis urbis vetustissimae Rector auspiciis semper usus melioribus. Le Sagre: Memorie di Ravenna Antica, Girolamo Fabri. Venetia, M.D.CL.XIV. 202 lap.

tebb barátja s távollétében teljes felhatalmazottja, ¹⁾ Pál, az elébbinek fia, Andronika nevű görög császári hercegnőt birt nőül, fiának II. Péternek pedig már két leánya fejedelmi házhoz férjesült: az egyik Britanniába, a másik Spanyolországba; ennek harmadik leányát szemelé ki az özvegy magyar királyné fia számára, s VII. Azzo közbenjárásával az eljegyzést végre is hajtató. ²⁾

Ezzel befejezván Beatrix utolsó világi kötelemét: egykori nevelő nénjét követve, az Este városától nem messze fekvő gemulai regényes kolostorba vonult, mert büszkeségében — úgy mond az egykorú krónika — királynál kisebb méltóságú férjet nem akarván, a minden királyok urával, Krisztussal lépett házasságra. ³⁾ De alig hogy megkezdí vala ott kenetteljes életét, ⁴⁾ annak még ugyanazon évben halál vete véget. Teste az említém kolostor sírboltjában, nagynénje mellé takarított el. ⁵⁾

A lezúgott hat század rég szétszóra a királyi hamvakat, s emésztő vasfogai között már a kő is szétporlott, mely az örök álom nyughelyét vala jelölendő. A troubadurok dicsdala elnémult. A volt királyné küzdelmes szenvedéseinek a történelem pragmatikai hidegséggel megy tovább, — csak az Este-vidéki nép emlékszik még vissza regéiben ájtatos tisztelettel a gemulai apáczára!

B. NYÁRY ALBERT.

¹⁾ Memor. per la Stor. Di. Ferrar. Frizzi. Vol. III. 72 lap.

²⁾ „Azzone Marchione et Regina Mater sic procurantibus.“ Peregrino Priscianus. Hist Ferrar. 87 lap.

³⁾ Caeterum, cum Beatrix esset animo sublimi, et nollet ulli viro inferiore tanto Rege nubere: nupsit Christo, omnium Regum Domino.“ Tesaur. Ant. et Hist. Ital. Tom. VII. Hippol. Angelerius. Ant. Urb. Atest. 22 lap.

Scardeon. Antiq. Patav.

⁴⁾ „Vera Beata, si virtutes heroicae Beatam efficere possunt. De laudibus Estensium. Fr. Andreas. Az előszóban. — Szirony-codex a modernai könyvtárban. Jegye V. B. 22.

„Che essendo restata Vedova mori finalmente Beata.“ Il Corelio del Co. Giacomo Zabarelli, Dove si vedono le origini di Este. Padua, M.D.C.LXIV. 53 lap.

⁵⁾ „Constat autem Gemulam parum a civitate Atestina distare, unde non mirum, si de duabus Beatricibus egimus, Sancta et Regina: hae namque in hoc Coenobio sepultam habuerint.“ Tesaur. Ant. et Hist. Ital. Tom. VII. Hippol. Angelerius. Ant. Urb. Atest. 22 lap.

A rácok ellenforradalma.

1703—1711.

Források : Katona Hist. Crit. Tom. XXXVI. XXXVII. — Szalay László : Magyarország története VI. kötet. — Ugyanaz : A magyarországi szerb telepek jogviszonya az államhoz. — Horváth Mihály : Magyarország történelme IV. köt. — Thaly Kálmán : Bottyán János élete. — Hornyik János : Kecskemét város története IV. köt. — Nagykőrösi krónika stb.

IV.

A viszonyosság mindjárt eleinte úgy hozta volna magával, hogy a kuruczvilági magyar fölkelés idétte a rácok által mindentit és minden irányban elkövetett kíméletlen, sőt embertelen eljárás hasonló eszközökkel toroltassék meg ; Rákóczi, Bercsényi és Károlyi mindazáltal jobbnak és hasznosabbnak látták azokat a tévütről szép szerével a szabadság ügyéhez hajlítani. A fejedelem 1703. november 1-ről tokaji táborából Károlyihoz intézett levelében, s úgy látszik ez új hivének tanácsára, ismét az engesztelődés hangján újabb felhívást bocsátott a rácokhoz, „akarván igenis inkább, ha magokba szállván, velünk egyetérténeek, hogysem ellenök kellene hadainkat támasztanunk.“ Koszorús történetírónk Szalay László említi : mikép „Károlyi elejétől fogva úgy vélekedett, hogy a rácokkal csinján kell bánni. Hasonló nézetben volt Bercsényi is. Oly véleményben vagyok — írta ez, még a hadviselés elején, midőn Szikszórol a bányavárosok felé indult, Károlyinak, kit akkor Kecskemét környékéről magához hívott, — oly véleményben vagyok, hogy Koháry Esztergomból a szent-éndrei rácokat fogja ellenünk sürgetni. Jó volna valakit közülök a deszpotasággal felbiztatni, mit kecskeméti rác lakosok vihethéneek véghez. E nézetből indulva ki, Károlyi a drávaparti, szerémi és bácskai rácok követeinek, kik hozzá Sümegre érkeztek, hűségöket, sőt ötezer fegyveres kéz közremunkálását felajánlandók : oltalomleveleket osztogatott, s visszajövet Pápara, fejvesztés büntetése alatt meg-

hagyta övéinek, hogy a rácok irányában minden sérelemtől, minden kártételtől óvakodjanak.“

A rácok e magukviseletének ha nem kémletli kísérlet, valószínűleg a kurucz fegyverek által kivivott nevezetes előny szolgáltatott alapot. Károlyi Sándor ugyanis a Zólyom melletti táborból még november 17-kén Kecskemétre küldött levelében tett s már említett azon ígéretét, hogy rövid időn egész hada a rácok ellen vezetendi, — nem válthatta be: ő és Bercsényi, Schlick és Koháry hadának a bányavárosokból kiverése után, december hónap tartama alatt az egész felföldet, Morva és Ausztria határáig elfoglalván, Károlyi diadalmas zászlait Bécs külvárosai előtt lobogtatta; 1704. első napjaiban átkelt a Duna jegén, január 12-kén Pápán volt, honnan a dunántúli összes népet fegyverre szólította. Annyi lovas és gyalog nép tódult innen hozzá, hogy fölesketésükkel, oltalomlevelek irásával tisztválasztással egész hét folyt le; ekkor jelentkeztek nála a már említett rác követek, kiknek csatlakozási ajánlatát elfogadta s őket minden bántalom ellen biztosította.

Károlyi ezen eljárásáról a fejedelemnek még nem volt s nem is lehetett tudomása, midőn december végén Szólnok vidékére, tüzetesen Kecskemét oltalmára haderőt küldött, mely Dcák Ferencz és Ilosvay Imre vezényletük alatt arra volt szánva, hogy a mindinkább rakonczátlankódó bácskai rácokat hódolatra kényszerítse, vagy rablásaikért megbüntesse.—Kreutz császári vezérőrnagy a budai várórség egy részével és Monaszterli rác hadával, a Duna partján Duna-Vecsénél táborozott, a kuruczok átkelésének akadályozására; innen kalandozták be a rácok Izsák és a Kis-Künság területét, innen küldözött a vezérőrnagy községeinkre parancsokat s ide küldött hozzá Kecskemét is követséget; főntebb Budavár ágyúi védtek a Dunát. A fejedelem által kiküldött két kurucz ezredes azzal kezdte hadi működését, hogy a két karácsony közt befagyott Duna jegén átkelve, január 4-én a Ráczkevi vagy Csepel szigetét megtámadták és abból Savojai Eugen herczeg méneseit s gulyáit egy lábíg elhajtották. Verlet úr, a herczeg urodalmi tisztartója bejelentésére Pfeffershoven budavári parancsnok január 7-kén a kecskeméti tanácshoz fordul és arra serkenti, hogy mielőtt az elrablott ménes elharácsoltatnék, mivel különben is nyereg alá

nem alkalmazható, többnyire fiatal esikó-lovakból áll, azt visszaszerezni igyekezzenek, mit a herczeg kedvesen venni, Verlet úr pedig a netalán okozandó költségeket megtéríteni fogja; néhány nap múlva Petrovay László pestmegyei alispán is ugyane tárgyban felhívást intéz a három városhoz. A csepeli merény után Budáról és Duna-Veeséről erős csapatok küldettek a Duna-Tisza-közére, melyek közül január 13-kán Pest alatt, Üllő és Ócsa közt a pakonyi pusztán Szabó Máté kurucz ezredes „öt zászlóalja ráczot öszvetört“, mint a nagykörösi bírák levele a kecskemétieket értesíti; Deák Ferencz és Hlosvay Imre pedig Kreutz és Monaszterli hadát megtámadván, január 15—20-dika közt véres csatában megverték, Kreutzot magát kétszázad magával elfogták s a fejedelemhez Miskolczra küldték, e győzelmök után pedig a bácskai ráczokra tőrven, helységeiket tüzzel vassal pusztították. Midőn a kecskemétiök a magyar had után tudakozódnának, kiküldötteiket Mányai István kurucz hadnagy január 21-én Fülöpszállásról illetén értesítéssel bocsátja viszza: „Az kglmetek becsületes követei előttünk Fülöpszállásán kgltek becsületes passusával megjelentenek, az kiket kgltek küldött hadainknak állapota felől tudakozni; hadaink az Dunán túl ellenségeinknek földére Baja felé lementenek, ott Isten kegyelméből ellenségeinket meggyőzvé, jönnek fel Szeged felé, minket pedig egynehány száz marhával igazítottanak el, hogy kgltek felé menjünk; melyre nézve kgltek az jószágnak, míg kgltekhez mégyünk, elegendő takarmányt szerezzenek, hogy az kgltek becsületes jóakarátját az méltóságos urak viszonyozhassák.“

E hadmiveletnek a magyar szabadságháború egész tartamára szomorú eredménye lön. A fejedelem szintazonképen, mint kiküldött ezredesei, mitsem tudván Károlyi Sándornak a ráczokkal tett alkujáról, a Duna mindkét partján kiméletlenül bántak a rácz néppel s vagyonával: kik ezt a magyarok szöszezésének tulajdonítva, ezután minden ajánlataikat hitegetésnek tartották, többé hozzájuk csatlakozni megátalkodottan vonakodtak, rendithetlenül a császáriak mellett harczoltak és a dunatisza-közi magyarokat kiirtással fenyegették. Pár hét múlva már rémhírek jutottak Kecskemétre, február 28-án pedig Deák Ferencznek a Duna-Pataj melletti sánczban hagyott hadnagyai

Körösi Sámuel és Szoboszlai János ekkép írnak Kecskemétre: „Szolgálatunkat kglteknek. Tiszteletes uraink, vevén ezen rövid szóval irt levelünket kgltek, annyi sok levelünkre, holott ez már kilenezedik röndbéli levél, válasz csak egy sem jött, bizony nem tréfálódik az ellenség; mind szárazon mind vízen készül, mi pedig itten kevesen vagyunk, erő ninesen, kgltek úgy gondoskodjék, hogy az népet megindítsa mentül hamarébb, mert bizony se város, se falu az Duna mellett nem marad, annyi rácz Péterváranál összeverődött, sőt pediglen Alsó-Monostoron feles csolnakokon készülnek. Így lévén a dolog, ha erő nem érkezik, az sánczot itten hagyjuk, lássa kgltek, mi lesz a vége, mi oka ne legyünk. Valóban jó kapitány Orezy uram kgltek választása szerint: most is Bár és Szekeső el nem pusztítottat volna, ha Orezy uram le nem hajtotta volna a népet, 'mert mindennap portyások jártak volna.“ Ezután hatod napon Izsák szomszéd helység illetén szívrendítő levelet intéz Kecskemét-hez: „Isten az ilyen szomorú esettül, reménten és váratlan veszedelemtül, melyben mi forgunk s esett rajtunk, őrizze kglmeteket becsületes bírák és esküdt jóakaró uraink, hallhatta kgltek szomorú váratlan esetünket, az melyen szívünk csaknem hasad meg, ugyanúyira, hogy ha Istentül engedtetnék, készek volnánk az földnek gyomrába beszállani; a mely esetet soha koporsónk beszállásáig el nem felejtünk. Melyre nézve kénszerítettünk kgltekhez folyamodni, mivel csak úgy muradtunk, mint a megszedett szöllő és a nyári takarodás után a tarló; azért az egész gyámoltalanságra és árvaságra maradt helység eseng kglteknek, hogy ha lehetséges lehetne kgltektül, tenne annyi irgalmasságot velünk, hogy míg újabban vérünk ki nem ontatik a pogány ellenség által, vitetne bé hennünket, mivel egy újjnyi jószággal nem maradtunk, aklainkból ökreinket kieregették; melyre nézve kérjük nagy alázatosan kglteket, hogy ha lehetséges, ötven vagy hatvan szekeret, avagy csak annyi szekerek eleiben való ökröket küldjön, mivel szekereink mind megmaradtak. Mely irgalmasságot ha mostani ügyünkben eselekszik kgltek, mi is ígérjük arra magunkat, hogy minden tőlünk kitelhető dolgokban meg igyekezzük szolgálni. Ezek után Isten legyen kgltekkal.“ A szegény kirabolt és részben legyilkolt Izsák életben maradt lakosai Kecskeméten találtak

menedéket; azonban Kecskemét sem kerülte ki a rácok boszúját, mert ennek marhái elraboltattak némely pusztáiról, s midőn a szegedi parancsnokot azok visszaadatása iránt kérnék, báró Globitz martius 7-ről kelt válaszában azt írja: eszközöljék ki a kurucz tisztectől, hogy a szegediek marhái biztonságban legyenek, ő viszont a kecskemétiakat fogja biztosítani; de sült bolond lenne az, a ki sajátját boszúlatlanul veszni hagyná, másokét pedig ellensége hasznára megtartaná. Több kár vagy nagyobb veszély azonban Kecskemétet nem érte, mivel az egész városi nép fegyverben állott, Deák Ferencz dandárának pedig Dunán túlra rendeltetésével a fejedelem Ilosvay Imrét és Jánosy Jánost Pestmegye minden rendű lakosainak felültetésével bizta meg; utóbb Jánosy maga maradt Kecskeméten a városi néppel s egy erős csapattal, s innen Verebélyi Péter karabélyos kapitányt 600 emberrel a Duna felé küldötte. E hatszáz lovas mind kecskeméti fegyveres volt, saját hadnagyaik alatt, mely csapat Solt mellett, a tetétleni pusztán felhányt sánczban fogott előrsi állomást a rácok ellen.

Ugyan e közben történt Pécsnek iszonyatos feldúlása. Midőn az év első napjaiban Károlyi Sándor — mint említve volt — a dunántúli fölkelő népet Pápán szervezte: Sándor László és Zana György ezredeseket portyára bocsátván, ezek Veszprémet és Székes-Fejérvárat, utóbb Siklóst és Simontornyt Rákóczi részére behódították, s február 1-ső napján Hellebront ezredes társaságában, három ezernyi kurucz had élén Pécs előtt termettek, és minthogy a városban lakó rácok, görögök, németek, horvátok és magyarok engedelmességüket meg nem mutatták, „sem a fejedelem ő Nagysága vitézi elébe nem küldöltek,“ azok számára kegyelmet csak azon esetben ígértek, „ha magokat ötvenezer forinttal megváltják, az ezredeseket paripákkal, párduczbőrökkel, darutollakkal stb., katonáikat ruházattal és fegyverzettel bőségesen ellátják.“ E nagy serecz fölötti alku folyama alatt a városhól lövések történtek a kuruczokra, kik e miatt boszúra gerjedvén, berontottak a városba, azt három nap három éjjel folytonosan dúlták, nyolczszáz embert, kivált rácot és németet, kardélre hánytak. Midőn Heister császári fővezér az ezt követő martius hónapban Károlyi Sándor hadait Dunán túl megkergette, Herberstein tábornok tizezer ráczczal Pécsnek tar-

tott: e hó 25-kén Sándor László parányi csapata erről értesül-
 vén, éjjel megfutott, s másnap a ráczok a várost megrohánván,
 rémségesen feldúlták. A székesegyház ajtai betöretvén, az néhány
 képen, három szentségtartón és két misekönyvön kívül minden-
 nemü templomszereitől kifosztatott. A káptalan teljesen, s maguk
 a kanonokok testi ruházatukból is kivetkőztetve megraboltattak.
 A jezsuiták háza és temploma, ajtai s ablakai szétzúzásával vég-
 kép kizsákmányoltatott. A Domokosok, Ferenczesek, Pálosok
 és kapucinusok klastromai, fedélen és falakon kívül teljesen
 elpusztítottak, a Pálosok és Domokosok háza és temploma föl-
 gyújtatván, a város nagy részével együtt lángok martalékvává
 lett. Ravasz nevű kispőpóst, Horváth nevű kanonok, Smoglia-
 novics Lukács misés pap, Moró István, Borovecz György, Jako-
 bovics Jakab és Borhy György négy jezsuita, három Ferenczes
 barát, Siklóson ismét három szerzetes, a közeli helységekben
 pedig három plebános megöletett. Az életben maradt egyházi
 személyek Szigetvárra menekültek, melynek parancsnoka az
 öreg gróf Huyn tábornok, midőn a jezsuiták pécsi pörjele az itt
 elkövetett borzasztóságokat elbeszélte, „felkiáltott, hogy felszá-
 zados katonáskodásának ideje közben sokat tapasztalt, de ha-
 sonlatos iszonyatosságokat nem.“ Kuruczokat, magyarokat nem
 találván a városban, dühét a hűsz pópa által felzaklatott és
 Monaszerli által féken már nem tarthatott ráczság, a térítő
 papokon kívül nőkön és gyermekeken is töltötte, s a megfuta-
 modott lakosság hetekig bolygott az erdőkben, míg lassanként
 visszaszivárgott elvégre.

Tüzetesen még csak Veszprém veszedelmét hozom föl, s
 aztán a nevezetesebb eseményekre szorítkozom. Széchenyi Pál
 kalocsai érsek, I. Leopold császár s királynak a kurucz fölke-
 lés irányában békekövete, 1704. június 2-ról ő felségéhez inté-
 zett levelében kitörő keserűséggel rajzolja Veszprémnek a
 császári hadak általi borzasztó kiraboltatását. E levél szerint
 Heister tábornagy megszögvén szavát, melyet előző napon a
 veszprémi káptalan részére adott, és megtörvén oltalomlevelé-
 nek hitelét, melyet a város polgárainak kiszolgáltatót: német
 és rácz katonáit a városra és kanonokok lakásaira bocsátani
 nem átalotta, féktelen szabadságot engedvén azoknak, hogy az
 emberek ellen minden kor, nem és állapot-különbség nélkül

garázdálkodhassanak. S ezzel ama katonaság oly iszonyatosan visszaélt, hogy nemcsak a polgárok házai, de még a székes templom is kifosztatott, s ennek minden kincse és egyházi felszerelvénye elraboltatott, ámbár azok az elmúlt viszontagságos időkben századok óta gondosan megőriztettek. A kanonokok egész vagyonuktól, minden házi szcreteiktől megfosztattak, sőt még testi ruházatukból is kivetkőztetve s megszégyenítve, házaikból kiűzettek, megverettek s megkötözve és harmok módjára ló mellett a táborba hurezoltattak. A káptalan nagy-prépostja öt nehéz sebbel sújtatott. A másik prépost, öreg koránál fogva tiszteletre méltó férfiú, rémület és ütlegek terhe alatt a templomban halva rogyott össze. A gyenge szüzek és legtisztessé nők erőszakoltattak. Minden vallásos tárgy megszenteltelenített, gyalázzal illetett, elszóratott, széfhányatott, lábbal tapodtatott, a szent ostya földre szóratott, az oltárok vérrel fertőztettek, s az egész város és főtemplom lángba borítva hamuvá égettetett; mely a keresztyének közt iszonyatos mérény, még a késő ivadéknál is gyalázatos szennye, s borzasztó példája lészen az elhanyagolt katonai fegyelemnek.—Az életveszélyből kibujdosott vészprémiekkal a Bakonyban találkozott gr. Eszterházy Antal, akkor még eszredes, kinek azok még némely polgártársaiknak „elevenen való megsüttésöket is panaszolván, hogysen hasonló irgalmatlan mérsárlást tűrjenek, egy lábíg elveszni készebbeknek nyilatkoz'ak.“— A császári hadak közt mindenütt találkozunk rácz csapatokkal, s azok mindig ilyen rémséges tettekben tüntették ki magokat.

V.

Miután a fejedelem belátta, hogy a rácz nép irányában többé kiegyenlítésre számolnia nem lehet, — eltekintve a császári zászlók alatt rendes katonákként küzdő szerb csapatok kiméletlen magaviseletétől, — oda irányozta törekvéseit, hogy Kecskemét, Nagy Körös és Czegléd három nagy magyar várost és Szólnok vidékének magyar községeit mind a nemzeti ügy szolgálatában megtarthassa, mind pedig egész Duna-Tisza-közét a bácskai fölkelt rácz nép kiűtései ellen megoltalmazza. 1704 dik

tavaszan tehát, mihelyt Eger parancsnoka báró Zinzendorf az ostromló fejedelemmel alkura lépett, ez Károlyi Sándort aprilis elején Kecskemétre küldé, oly utasítással, hogy a városiakat fejenkénti általános fölkelésre kötelezze, a kecskeméti taraczkokat a Dunapartra Földvárhoz szállíttassa, hadat gyűjtjön, sánczot készíttessen, Deák Ferencz, Radó (?) és Bay László seregeivel egyesüljön, a révet jó karba állítsa, s az így szervezendő hadnak legalább felével Dunántúlra átkelvén, annak másik felét a vidék oltalmára s a rév és sáncz védelmére hagyja. Maga a fejedelem is át szándékozott kelni a Dunán, hogy a császári hadak által ott kivívott előnyt megsemmisítse; oda azonban aprilis elején Károlyit négy-, május elején pedig Forgács Simont szintén négyezer lovassal küldötte, maga Soltnál hidat veretett, hogy majdan azokat ő is kövesse. Ámde míg a hid készül: a fejedelem hadai, melyek nagyobbára dunatiszaközi földről valók voltak, a vízen átkelni vonakodtak, okúl adván, hogy akkor a ráczok nyomban elhagyott helyeégeikre törnek.

Részint e hangulat, részint a fejedelemnek saját emlékirataiban bevallott azon meggyőződése, hogy felkelt néppel a Dunántúl működő Heister rendes hadai ellen indulni nem tanácsos, arra bírta őt, hogy majd egész májusban Ordasnál, Duna-Patajnál, utóbb Soltnál táborozzék, onnan a ráczok beütéseit meggátlandó.

Hogy a fejedelmet a Dunántúlra átkeléstől nem annyira a duna-tiszaközi fölkelte népnek gyávasága vagy fegyelmetlensége, hanem a dunatiszaközi egész földnek különben elkerülhetlen veszedelme tartóztatta vissza, — nyilvánosságos tényekkel vagyunk képesek igazolni. Egy részről ugyanis a fejedelem a Duna balpartján Soltnál, Ordasnál és Patajnál azért vonatott sánczokat, és állított állandó erős táborokat, nehogy a bácskai ráczok a Dunántúl működő császári hadakkal egyestülhessenek; más részről a ráczok azonnal a fejedelemnek a Dunához megérkezte után azért vetették magukat egész erővel a Duna-Tiszaközére, hogy a magyar hadakat e vidék oltalmára visszafartván, a Dunántúlra átmeneteltől tartóztassák: nem a bekövetkezhető esetleg miatt tehát, hanem a tényleg beállott veszély bizonyossága indokából történt, hogy a fejedelem a Dunához megérkeztek első hete után, május hónap 5-ről a

dunántúli megyékhez intézett körlevelében lemond a személyes átmenetelről; — mert alig érkezett a Dunához, Szegeden gyülekeztek a bácskai rácok, s a magyar tábort és magyar községeket zaklatni kezdték. Május hónap első tizedében Kecskemét határából nagy számú barmot elkapott a rác és az egész vidéket nyugtalanította. Kecskemét, Nagy-Körös és Czegléd három városnak ezer lovasa volt a fejedelem táborában, mely számból Kecskemét 600, Nagy-Körös 250, Czegléd 150 embert állított ki. Értvén a fejedelem a dunatiszaközi nép hangulatát, ha ez fegyelmetlenségből vagy gyávaságból származik vala: kétségtelen, hogy azt az erélyes fejedelem azonnal kellő büntetés alá fogja; de ellenkező történt. Belátván t. i. a fejedelem a vidék bizonyos veszedelmét, a három város lovas hadát rögtön haza bocsátotta, saját tűzhelye-vedelmére, a városokat a kimozdulás kötelezettségétől egy évre fölmentette, oly teher alatt azonban, hogy ezer lovas katonának egy évi kinttartására 26,000 forintot s dragonyosok alá alkalmas 50 fölszerelt lovat adjanak,—melyből Kecskemétre 15,600 forint és 30 ló jutott. — A fejedelemnek eredetiben fönmaradt ezen fölmentő levele, 1704. május 9-ről Ordason kelteve, imígyen szól: „Jóllehet kecskeméti híveink a mostani köztügynek elősegelésére való hadakozásunkra tartoztanak vala hatszáz lovaszt előállítani; mindazonáltal a rác ellenség lehető kicsapását s az által eshető veszedelmeket s károkat kegyelmes tekintetbe vevén, hogy azon rác ellenségnek annyival is jobb móddal ellenállhassanak s egyszermind magok következhető kárát eltávoztathassák: a megnevezett városbelieket a fölkeléstől, hadaik között táborunkban való lételtül, és azon hatszáz lovasnak előállításátul, esztendeig kegyelmesen fölmentettük és szabadságoltuk; úgy mindazáltal, hogy azon városbielek a haza szükséges szolgálatára magok helyett felállítandó katonaság tartására tartoznak egy summában 600 lovas után tizenötezerhatszáz forintot és dragonyosok alá való jó és alkalmas harmincz lovakat, egész készülettel a fegyveren kívül, adni és előállítani; melynek is adása és előállítása ily formán lészen, hogy a jelen való esztendőben pünkösöd havának 24-ik napjára, úgymint az első angáriára, a fenn megnevezett summából ötezerkétszáz forintot és harmincz lovakat egész készséggel, a fegyveren kívül, okvetetlen és min-

den bizonynyal meg fognak adni és előállítani; a következő két angáriára pedig a hátramaradott summát elosztván, hasonlóképen minden vonakodás és ellenkezés nélkül tartoznak letenni és megadni. Ezen kegyelmes engedélyünkkel és rendeletünkkel pedig nem zárattatik el útjok, azon városbeliek közül a kiknek kedvek lészen hadaink közé való jövetelre, vagy azok között való maradásra, úgy hogy szabadosan az olyak, minden akadály és tartóztatás nélkül azon fizetésre hadaink közé jöhessenek és azok között maradhassanak is; tartozván pedig mindazok, a kik otthon lésznek, ezen summa pénz és lovak megadásában és előállításában igaz arány szerint részt venni.“ Ez okirat a más két város részére is, szó szerint, s csak a tartozás mennyiségének alkalmazásával kiadatott.

Hogy meggyőződhesünk a valóságról, nézzük mi történt ez után. Ugyanazon napról, melyen a fejedelem a három város lovas hadát haza bocsátja, Vatay János pestmegyei alispán Nagy-Körösről Kecskemétre küldött levelével utasítja e város tanácsát: mikép valamely legény Szentestről jöven, híret hozta hogy az újfalusi feketehalom táján mintegy százig való juhokat látó: néhány szarvasmarhával együtt, melyek a ráczok által elrablott marhák közül maradtak el „kihez képest kgltek megjelentsék káros embereiknek, hadd találjanak módot azon maradék jószágocskának visszahajtásában.“ — A fejedelem az imígy zaklatott vidék biztonsága fölötti felügyeletet Vay Ádám udvari kapitányára bízta, ki május hó 13-dikán Szentmiklós János jász kapitányt erős csapattal az orgoványi pusztára őrségül kirendeli, a kecskeméti tanácsnak pedig ugyane napon az ordasi táborból küldött levelével, élete, feje s jószága vesztese alatt „Kegyelmes Urunk nevében parancsolom — úgymond — maga hasznára, megmaradására nézve, azok közül a katonák közül, melyeket innét visszabocsátott Urunk, mindjárt a ki jobb fegyveres, paripás, közülök háromszázig valót rendeljen ki, úgy hogy holnap estvére az orgoványi istrázsában egyestülhessenek kapitány Szentmiklós uammal; ő kegyelme ezenel megindul, minden bizonynyal este ott lészen.“ Május 15-én a jászkapitány Orgoványról eképen ír Kecskemétre: „Én magam dolgában nem járok, hanem kglteknek s jószágának kívánván kglmes Urunk oltalmára lenni, bocsáttattam, hogy kgltekkal magamat egyesítvén, annyival is inkább bátorsága

lehesse ezen földnek a rácz ellenségtül; minthogy pedig mintegy négyszázad magammal vagyok, Kglmes Urunk karabélyos hada is adatván mellém, küldjön kenyeret elegendőt; avagy pedig bémegyek a városba, hogy ott kgltekkel egyetértvén, tovább való békességes megmaradásárul minden jót végezzünk. Kglmes Urunknak némely szegedi magyar jóakaróink megírták, hogy nyolezvanig való rácz kikészül, azért azt valahol meg kellene ejtenünk.“ Ugyane napra következett éjjel a nagykőrösi tanács írja Keeskemétre: „Jó éjszakával áldja Isten kglteket. Minthogy ezen levélben nem szintén örvendetes híriünk érkezett, azért jó vigyázásban legyen kgltek, hogy kárt ne valljunk; ezen levelet pedig nagyobb hitelesség okáért az táborra elküldje kgltek, hogy vigyázatlansággal ne vádoltathassunk.“ Máj. 16-án már Nagy-Kőrös is fegyveres csapatot küldött az orgoványi előőrs erősítéséhez; 18-kán pedig a kecskeméti tanács „az féltelmes és veszedelmes időhöz képest Méltóságos Fejedelem Kglmes Urunk ő Nagysága parancsolatjából, közönséges tetszésből elrendelte, hogy minden tizedből, magunk oltalmára, minden héten egymást váltván, 15 lovas és 30 gyalog (összesen 300 lovas és 600 gyalog) a minemű fegyvere s kezébeli vagyon, előállani s vigyázásra kiállani el ne mulassa.“ Május 20 án már Keeskemét oltalmára külön haderő küldetett, Szentmiklós János jászkapitány pedig Orgoványt elhagyni kénytelenítettvén, 21-én a budai országút védelmére a kecskeméti kertek alatt fogott állást, s a fejedelem nevében parancsolja élete és feje vesztése alatt a körösi és ceglédi biráknak „hogy mind lovas, mind gyalog, kocsikon, mennél jobb készülettel lehet, jőjjön hajnalig a kecskeméti szőlőkhez.“ A kecskeméti Vay Ádám udvari kapitánytól kértek újabban a város védelmére haderőt, [a ki ugyancsak május 21-ről az ordasi táborból írja: „Kgltek levelét vettem, melyből is értem az rácz híreket; de én igen csudálom, ki költ annyi hamis híreket? méltó volna az halálra, a ki úgy rémiti a föld népét. Azonban miért köll annyira megijedni kglteknek hétszáz rácztül, hiszen bizony csak maga Keeskemét városa is ellenállhatna; ezentül pedig kglteknek nagyobb biztossága lehet: főlebb fogja Solthoz Urunk ő Nagysága táborát szállítani, hogy mind kglteknek, mind másoknak védelmükre lehessen ő Nagysága. — Kgltek kívánságára nézve Urunk ő Nagysága Szócs János uramat

hadaival együtt ott hagyatta.“ Ugyane napról maga a fejedelem is levelet intézett a lehangolt kecskemétielkhez, melyben értesíti őket, hogy a szegedi és pesti rácz ellenség beütésének eltávoztatásáról intézkedett; mindazáltal ha valamely felől az ellenség becsapásáról értesülnek, a három város egymást közös erővel védeni ügykezzék. De mindennyi elővigyázat és erőfeszítés mellett a szerencsétlenség csakugyan megtörtént, melyről Vay Ádám udvari kapitánynak a városokhoz május 23-kán az ordasi táborból küldött következő leveléből értesülünk: „Felettöbb nehézteli Kglmes Urunk, az mely lengyelországi követek, doctorával együtt jöttek volna az tábor felé, kgltek rossz gondviseletlensége és tartóztatása miatt oly szerencsétlenségben estek; az mint eddig megérthettem, újabban idegen országok királyitúl más rendbéli követek is fognak jöni kgltek helységén által: azokra úgy vigyázzon, úgy fogadja és úgy kísértesse, valami veszedelmek és alkalmatlanságok ne legyen, mert bizony életével fizet érte.“ Az imént említett szerencsétlenség a lengyelországi követekkel és a fejedelem orvosával Kecskemét szomszédságában, az ágasegyházi pusztán, május 22-én történt, melyről a város jegyzőkönyveiben fönmaradt, mikép ez alkalommal az orvoson kívül némely magyar, lengyel és német kísérő katonák részben levágattak, részben elfogattak s a hullák eltakarításához kocsik Kecskemétről rendeltettek. Ekkor már Szöcs János ezredes kapitány saját ezredével s a kecskeméti néppel talpon volt, de máj. 24-én még a körösiket s ezeglédieket is segítségül hívni kénytelenítettett, irván eképen azoknak: „Kegyelmes Urunktól ő Nagyságától újabb parancsolatom érkeznén, a felséges franczia király követei kíséréséből is vissza kellett fordulnom; kihez képest Kglmes Urunk ő Nagysága kglmes parancsolatja szerint kglteknek keményen parancsolom, hogy körösi uraimék száz kocsit hajdúkkal, jó fegyveresen, ezeglédi uraimék pedig ötven szekercet, hasonlóképen jó fegyveres hajdúkkal a megírt napra állítsanak, másként bizonyosak legyetek benne, hogy ha vakmerőségtek, vagy nemakaratosok és restségtek miatt valami kár következik, éltetekkel játszatok.“ Május 28-án a kecskemétielk felhívására eképen válaszol a nagykörösi tanács: „Vettük az kgltek levelét becsütlettel. Isten ne adja, hogy e nagy veszedelmes időben kgltekkel

egyet nem értenénk : de akaratját nem tudjuk. Azonban innen Pest felől is veszedelmes híreink vannak, mert csak mostanában az úri marhát elhajtották a ráczok, s a mi katonáinkban arra is vannak por tára, viceispány urammal ő kglmével is meutenek el felesen.“ — Szeged és Pest felől egyiránt fenyegette a rácz mind a városokat, mind a vidéki községeket. Május 30-án írja Szöcs János ezredes Kecskemétről a körösieknek és czeplédieknek : „Kglmes Urunktól ő Nagyságától ez órában érkezvén, micsoda kemény parancsolatot adott az összegyűlés iránt, kglmetek Kglmes Urunk ő Nga kglmes parancsolatjának általküldött valóságos párjából megértheti. Azért kgltek ha életét, fejét szereti, körösi uraimék száz szekeret, százharmincz pus-kás fegyveres embert, nem botost, czeplédi uraimék 60 szekeret, 100 jó fegyveres pus-kás embert ma estvére, ha mindjárt éjszaka-kaival leszen is, ide állítani semmiképen el ne mulassa, mert bizonyosak legyenek kgltek benne, hogy ha az mostani gonosz hírek miatt valamely szerencsétlenség itt e táján következik, kgltek életével játszik.“ Különösen Kecskemét volt a ráczok betöréseinek célpontja; Szeged felől tehát a dunai tábortól mintegy a Tiszáig erős védvonal állíttatott, Orgovány, Ágasegyháza pusztákon, a szegedi és monostori utakon a három város fegyvereseiből, kik június 5-én „kecskeméti pusztán lévő táborunkból, kecskeméti, körösi és czeplédi vitézlő rend közön-ségesen“ kérvényt intéznek „tekintetes udvari kapitány Vay Ádám urunkhoz ő kegyelméhez“, melyben valahára felváltatásukért esedeznek.— Június 8-án Kecskemét a város árkait megerősített, — jó szerencsére, mert egy hét múlva áttörtek a ráczok a pusztai védvonalokon, s egészen a város alá hatolván, ismét minden marhát elhajtottak, miről június 15-kén a városi tanács imígyen ír Nagy-Körösrre : „Bizonyosan irhatjuk, hogy az ráczság három felől is körülvévén bennünket, városunk alól egész az nyomásig valamennyi marhákat kaphatta, elővévén, mai napon elhajtotta; seregek pedig az szegedi és monostori utak-nál városunktól csak egy mértföldnyire sincsenek; csak az Úr-Isten tarthat meg ellenünk elvégezett gonosz szándékuktól; melyhez képest kgltek jó vigyázásban légyen, mivel az közön-séges veszedelem szintén kapunk előtt vagyon.“ Megint egy hét múlva, június 23-kán, már ezt írja Nagy-Körösrre a kecskeméti

tanács: „Ezen órában érkezett hozzánk bizonyos halasi ember, a ki azt mondja: Szegeden levén bizonyos emberei, kik azt hozták hírül, hogy az ráczság igen öszvegyült, — sok szekerei vannak, a kik ágyúkkal és gránátokkal ide a városokra készülnek; Tiszán túl és Dunán túl való ráczokat is várják, hogy bennünket öszveronsanak: azért kgltek velünk együtt vigyázásban legyen. Újabban jött hírünk, hogy 8000 rácz készül reánk.“—És e mindennapi rémhírek mellett, részint a fejedelem csapatai, részint a városok fegyveresei szakadatlan csatázást folytattak a ráczokkal; a föntebb már említett ágasegyházi szerencsétlen csatán kívül, a kecskeméti jegyzőkönyvek föntartották még a félegyházi harc emléket, a város tőszomszédságában; június elején pedig a kecskeméti határban is, a város közelében, csatát vívott a városi őrhad és fegyveres polgárság a ráczokkal, melyben többek közt a városi népsereg egyik alhadnagya is elhullott.

Ily nehéz körülmények közt a fejedelemnek dunai táborát innen kivonnia teljes lehetetlen volt; mert ámbár fegyverben állott minden község, s a fejedelem azokat folyvást őrhadakkal gyámolította: mindamellet ezek nemcsak a községeket megoltalmazni, de a három városon át Szőlnoctól a Dunáig vezető átkelési útvonalat sem voltak képesek biztosítani. Ezáltal lett a fejedelem arra kényszerülve, hogy a bácskai ráczok ellen végcsapást intézzen. Június közepén már el volt a hadjárat határozva. Ónadi Csiszár István szőlnoeki kurucz kapitány e hónap 22-én már útnak indított minden ostromágyút Szeged felé, s a három városból rendelt azok alá fuvert; 27-kén pedig maga a fejedelem eképen ír a három városon időző gróf Eszterházy Antal tábornokához: „Minthogy igyekezetünk az, hogy magunk s hadainkkal együtt magunkat kegyelmeddel egyesítvén, annak alkalmatosságával, valamely felé az ráczságnak híret halljuk, annak megszüenyítését eszközöljük: kegyelmed azért ezen rendeletünket értvén, közölje Szűcs János ezeres kapitány s több fötiszt arra alkalmatos tiszt híveinkkel, s bizonyos katonákat küldvén ki az három városokra, mentől felesebb lovas kocsit szerezheth, abban szorgalmát mutassa, hogy holnapután estvére az kiskőrűsi pusztán, az hová mi is akkorra elérkezünk, kegyelmed jelen lehessen, hadainkkal együtt; igyekezzék pedig

kegyelmed annyi számú kocsit szerezni, hogy az velünk menendő gyalogság számára is kiteljék; küldjön kegyelmed az Szólnokból kihozott ágyúk alá is elegendő lovakat, s azokkal együtt kegyelmed odamenetelünkig az megacvezett helyen várakozzék.“ E fejedelmi rendelet kimutatja tehát a napot, június 29-ét, melyen a bácskai rácok elleni hadjárat megindított.

Rákóczy fejedelem a Duna mellett vonult lefelé hadával. A korhadt falú bácsi erődöt, annak parancsnoka Fluck császári ezredes, minden ellenállás nélkül, az első felszólításra feladta. A kurucz had egész Tittelig égetvén, pusztítván, a rácok élére részint Szerembe, részint a török uralma alatt levő temesi bán-ságba menekültek; a hon maradottak üldözőik boszúja elől nagyobbára a rétságba rejtöztek, melynek nádasait a kurucz rájok gyűjtván, többnyire ott vészték. Titteltől megint Szegedig egyaránt folytattatott az üldözés. — Július 4-kén már a fejedelem kilencz rác zászlót küldött Simontornyay kapitány által a solti táborban maradt seregéhez, győzelmi jelekül: július 19-kén pedig Darvas Ferencz, a hadjáratban jelen volt fejedelmi főhadibiztos, a vállalat eredményét illetőleg imígyen ír a három városhoz: „Mi ide Martonoshoz érkezhvén, Isten segítségéből holnap délig Szegedig megyünk; azért hogy az megfáradt s éhezett had megvidámuljon, kgltek mennél több kenyérrel éltessen bennün-éjjel nappal, — ott lakosok ha hoznak eladni konyhára valót, elkél. Mi az egész Rácországban, Dunán, Tiszán innen levő nagy roppant helyeket öszveégettük.“ Utóirat: „Ha valami gyümölcsessel kedveskednék kgltek, igen kedvesen venné Urunk ő Nagysága.“ A rácok ellen intézett dunatiszaközi hadjárat tehát éppen teljes három hét alatt fejeztetett be.

Július 20-kán Szeged belvárosát, az úgynevezett palánkot a fejedelem körültáborolván, a rácok ez egyik főfészket megvívta, kifosztatta, fölperzselte, a szegedi magyar lakosokat maga mellé fűlszedte, a fegyverfoghatókat táborába, a többbit Kecskemétre szállította; még az ottani klastromból a ferenczi szerzeteseket is a kecskeméti zárdába hozatta; de a szegedi vár kiostromlásával nem boldogult. Itteni táborából megkérte a temesvári pasát: engedné meg, hogy tábor a bán-ságból is élelmezhesse magát, az oda futott rácokat pedig belebbezze, vagy fűzze át a Dunán, nehogy ismét visszahullongjanak. Az időköz-

ben betegség által is megtámadott fejedelem Szeged ostromát félben hagyta; a szabad vallásgyakorlat iránt a megyékhez intézett körlevelét aug. 12-én még szegei táborából adta ki: de másnap onnan már elhozta seregét s 13-án Pusztaszer mellett, a tömörkényi pusztán levő táborából küldi Szöcs János ezredest, a három városra széledt katonái összeszedetése végett; aug. 15-én Ányáson, 16-án Csongrádon, 19-kén Szőlőkban, 26-án Gyöngyösön találjuk a fejedelmet, hol ismét a békebiztos kalocsai érsekkel volt találkozandó. — September 6-kán Gyöngyös-ről ismét levelet irt a fejedelem Csernovics Arzénnek, a rácz nép patriarchájának, melyben panaszosan említi, „miszerint nem-hogy vele szövethoznának magok jogaiknak is visszanyerésére, sőt épen kegyetlenkednek ellene. Szálljanak magokba, térjenek meg, ő „a rácz nemzetet és annak bármely renden levő státusit“ törvényes igazaiokban megtartja, s neki, a patriarchának, húsz ezer magyar forintot olvas le. A levél kézhezadója Hellebront János ezredes, meg volt bízva élőszóval még többet mondani a patriarchának; de írott és élő szó egyiránt fogamat nélkül maradtak.“ A patriarcha „Rákóczy több reudbeli felhívásait a szerb fegyvereknek a magyarokkal egyesítése iránt visszautasítván, a leveleket eredetieikben felküldte az udvarnak, híveit pedig a császári ügy szolgálatára ismételve intette.“

VI.

Az alatt, míg egy részről Széchenyi Pál kalocsai érsek s kiküldött császári biztos, a béke megalapításán törekednek s Rákóczy fejedelemmel Gyöngyösön sept. elején az alkudozást személyesen megindítaná; más részről Bécsben a császári udvarnál ismét föllükerekedett azon párt, mely a császári hadaknak Hochstättnél a francia-bajor seregek fölött kivívott fényes diadala által elápatva, megint azon eljárást igyekezett előtérbe juttatni, hogy a magyarok fegyveres erővel szoríttassanak békealkura. Midőn tehát az érsek mindenekelött fegyverszünetet szorgalmazna, Rákóczy attól nem volt idegen, ámbár gyanúba vette a bécsi udvar őszinteségét, mert épen amaz új békeértekezlet megindításakor, Heister tábornagy, az imént határtalan

kegyetlenkedései miatt a magyarországi fővezérlettől elmozdított rideg katona, ismét e minőségben küldetett ide. Nem is csatlakozott a fejedelem: az a Heister, ki egy részről a császár nevében kegyelmet hirdetett, más részről horzasztó kegyetlenségekkel üldözte a népet, — „a parasztembernek — írja Széchenyi érsek aug. 22-ről a császárhoz küldött levelében, — puskaporral töltik meg a torkát, száját, s a hasán veti ki magát a por; sütik, nyúzzák elevenen a szegénységet, az asszonyokat emlőjöknel fogvást kötik fel a gerendában, úgy kinozzák őket; a templomokat fosztják, a papokat ölik, vagdalják.“ Most is, a gyöngyösi békeértekezés alatt, Dunán túl a háborúzást Heister megkezdvén, egy hadosztályt a Dunához küldött és Földvárt ostromoltatta. Sept. 6-án a fejedelem gyöngyösi táborából nyiltlevelet bocsát a megyékhez, melyben Heister eljárása ellen keserűen kikelvén, az aratásra és szüretre hazaoszlott hadait berendeli, kinyilatkoztatván, hogy megtorlás végett azokat Austriára és Morvára vetni elhatározta legyen. Nevezetes gróf Eszterházy Antalnak, — ki csak négy hónap előtt még császári ezredes volt, átpártolása után pedig a fejedelem által tábornokká neveztetett, — sept. 10-ikén a solti sánczból kibocsátott kiáltványa, melyben a feloszlott hadak begyülési késedelme ellen kikelvén, azokat a fejedelem főntebbi parancsára hivatkozással berendeli: „mert ha most egy szívvel, egy lélekkel édes hazánkat fegyverünkkel az német iga alól föl nem szabadítjuk: száma nélkül labancz koromban is hallottam az német ellenségünktől, hogy kiváltképen ezen az földön még az anyja méhében fekvő gyermeknek sem léssen irgalmas; de reménlem, Isten ő szent Főlsége igaz ügyünket megtekintvén, ellenségünket megszegyeníti, s reá felelek: csak kgltek jöjjön össze sietésséggel, ad Isten módot benne, hogy vagy egyképen vagy más képen fogyaszszuk ezen németet.“ Sept. 13-án s 14-én a három városból minden had a Dunához rendeltetik, 15-én pedig Eszterházy Antal tábornok már tüzetesen a városokra ír eképen: „Akarám értésére adnom kglmeteknek, hogy én itt a földvári sánczban éjjel nappal ostromoltatom az ellenségtől, néppel pedig igen kevéssel vagyok; tartok attól, hogy olyas ne következék, melyet nem reménlenék, az az hogy általjövetelével meg ne lopjon bennünket, azon kívül is labanczczá levén az egész

Dunántúl való föld, és ha ezen passust elvesztjük, bizonyosak lehetünk, hogy az egész innenső föld is nyomdokát fogja követni, és így utolsó romlásunkat és veszedelmünket várhatjuk; — mindezen extremitások előttünk levén, intimálom s kérem az Isten vére hullásáért is kglteket, sem órát sem napot nem várván, valaki fegyvert foghat, lovas lovon, lovatlan pedig gyalog, sietséggel jöjjön ide kgltek, mert csak itt függ egyedül mind nyereségünk s veszedelmünk.“ A kecskemétiak eleinte mozdulni nem akartak, mert ők is a ráczok torkában voltak; — szerencsére fegyverszünet kötöttet a Selmeczre áttett békeértekezés alatt, s mind Heister a szerémi, mind Globitz a bácskai ráczoknak, sept. 25- és october 7-én kelt rendeleteikben kötél, kerék s karó büntetése alatt eltiltották a kicsapásokat.

E fegyverszünet és az ezalatt kibocsátott tilalom megtartása valóban jellemzi a rácz népet: mivel nemcsak ennek lefolyása alatt, de azután sem mozdult a rácz mindaddig, míglen újra föl nem korbácsoltatott szenvedélye. October 4-én Hellebront János kurucz ezredes a solti sánczból eképen ír a városokhoz: Mint-hogy hála Istennek ily híreink bizonyosan érkeztek, hogy az ráczság mind Zombort, úgy más falukat is megszállották, bajaiak az szedésre (szüretre) feljöttek, és a többi is feljön lakóul az Zombor tájáján levő helységek már szántanak vetnek és minden gazdaságot folytatják, azzal a szándékkal, hogy ők az magyarsággal megegyeztek volna, és se az rácz, se pedig az magyar soha egyik a másikra nem akar többé hadakozni: azért akarám kglteknek Urunk Ő Nagysága képében parancsolni, hogy e jövő hétfőre virradóra az egész katonáit, valamennyi vagyon, mindjárt ide küldje, hogy a kecskeméti katonákkal egyesülvén, Szabadka vagy Baja felé egy fordulást tennénk, vizsgálsának okáért, ha csakugyan az holdulást elfogadnák, avagy pedig más csalárdság vagyon benne; a ki ha úgy vagyon, olyan erővel leszünk, hogy annak is megfelelhessünk.“

A fegyverszünet october 15-én lejárt, a selmeczi békeértekezés pedig november 1-én megszakadt, az ellenségeskedés újra megkezdett s ez év a nagyszombati ütközettel fejeztetett be; — mielőtt azonban e történt volna, egy nevezetes ember, a császár szolgálatában megöszült vitéz katona, az esztergomi német tábornok méltatlan üldözése elől menekülő B o t t y á n

János ezredes a fejedelem pártjára állott, s kardját a haza érdekében följárva, octóber 10-kén Selymecz mellett a vihnyei fürdőben időző Rákóczi kezébe a hűség-esküet letette, és azonnal vezénylő tábornokká neveztetett. Bottyán saját ezredének szervezése után, november elején a fejedelemmel Érsek-Újvár ostromát intézte, s annak bevétele után a dunatiszaközi országrész parancsnokává kinevezetvén, tüzetesen a rácok ellen küldetett, hogy a fejedelem által a múlt nyáron megkezdett hadjáratot folytassa; elindulása előtt gróf Bercsényi Miklós kurucz fővezér nyiltlevelet intézett a rácokhoz mégegyszer, intvén őket, hogy kurucz részre behódoljanak. — „Akarám azért — mondja abban — ezen Méltóságos Fejedelem atyai kegyes gondviselését a szent-endrei és azok által körül belül levő ráczságnak értésére adnom, magam is őket ő Nagysága nevével intvén: valamint óhajtván kívánják magok, cselédjek és jószágok békességes megmaradását, szeressék önnönmagokat, és e mostani jó alkalmatosságot — kit most megvetvén, ezután nem már hasonlót oly könnyen remélhetnek — nyugodt elmével fogadván, vegyék be most grátiáját ő Nagyságának, bizonyosok levén benne, hogy senkitől nem félve, szabadosan mind túl, úgy innen is az Dunán magok jószágiban majorkodhatnak és békeségesen el is lakhatnak; mire nézve az kik közülök fegyverviseléshez alkalmasoknak tapasztaltatnak, itt az Méltóságos Fejedelem és Haza szolgálatjában oly fizetések meg fog jární, valamint más fizetett magyarságnak: mely iránt bizvást be is jelentsék magokat az Tekintetes Nemzetes és Vitézlő Generális Bottyán János uramnál ő kegyelménél, kit itt Újvártáján e napokban fel is találhatnak; van is már e végett ő kegyelmének az Méltóságos Fejedelemtől pénze és instructiója.“ — Hellebront ezredes főnebb idézett levele szerint, e folytatálagos hadjárat már nem annyira a bácskai nép, mint a közben eső várak német és rácz őrségei ellen volt intézve, s csak miután az eláradt izgatás a népet ismét elragadta, lett reá is kiterjesztve. Bottyán életirója mondja ez emberséges, de szigorú hadvezérről, mikép e hadjárat alkalmával „leszánguldozott egész Tittelig a Dunán, Tiszán. Miután a földet tőlük ekkép megtisztítá: Szegedről, Péterváradtól elvágá az élelem szállítást, Földvárnál, Soltnál sánczot építtetett, hogy a dunai közle-

kedést hatalmában tartsa, és a budaiak s péterváradiai közt az összeköttetést lehetetlenítse. December 13-án Kún-Szent-Miklósánál táborozott. Azután Földvárhoz szálla — s miután a fejedelem által Nagy-Szombathoz felrendeltetett — december 15-én innét mégegyszer, utolszor hódolásra s békén maradásra inté a rácokat nyiltlevelében. Ugyanekkor már némi rác hadak is lehettek vele, mert pátensét így kezdi: „Én Bottyán János, Méltóságos Erdélyi Fejedelem Felső-Vadászi Rákóczi Ferencz Kegyelmes Urunk ö Nagyságának Isten által Magyar Haza mellett fegyvert fogott magyar és rác hadainak egyik Generálisa és Tábori Generális-Fő-Strázsamestere. Adom tudtára mindeneknek a kiknek illik ezen pátens-levelemnek rendiben. Minthogy nemcsak édes Hazánk fiai, sőt Országunk ellenségi igazságos fegyverkezésünknek okát megértették bőségesen: arra való nézve Méltóságos Fejedelem Urunk, természet szerint véle származott kegyelmességéből nemcsak az elpártolt hazánk-lakosinak és fiainak, hanem inkább az egész Dunántúl és innend lévő Rác Nemzetnek, — valakik tudniillik ennekutána hadaink ellen való fegyverkezéstől megszűnnek, — az kiadott pátenseiben grátiát hirdetni mindazoknak kegyelmesen méltóztatott; minek okáért kérem, és parancsolatom s tisztetem, hivatalom szerint intem is: hogy ezen ö Fejedelemsége utolszor nyújtott kegyelmes grátiáját minden móddal befogadni igyekezzenek, valakik eddig Országunktól való hűségének elpártolásában bolyongottak. Kihez képest megirt Rác Nemzetnek adtam oly teljességes hatalmat: valakik jövőben szegény hazánk hajdani dicsőségével és szabadságával élni akarnak, — elkezdett köz-igynek előmozdítása mellett fegyvert fogván, és érdemes tiszteket magok közül választván, mentül felesebben jőjjenek Kegyelmes Fejedelem Urunk hűségére, Rác hadainknak számát szaporítsák, melyeknek, mint más, Országunk s szegény Nemzetünk szabadsága mellett fáradozó vitézinknek hórúl óra való fizetések fogyatkozás nélkül meg fog járni, — az mely fizetés kezemnél is készen vagyon. Az kik pediglen helységekben gazdálkodások után élni akarnak: jószágokban, házokban, városokban, falukban bizvást visszaszállhassanak és majorkodhassanak, megengedtetett; parancsolván serio minden rendbéli Méltóságos Fejedelem Urunk odaérkezendő hi-

veinek s vitézeinek: senki említett, akármely helységben lakozó rácز nemzetet se házában, se utazásában, akármely névvel nevezendő javaiban háborgatni, vagy inkább megkárosítani, súlyos, elkerülhetetlen büntetés alatt, ne merészelje. Másképen cselekedvén: élete fogy el érette.“

E közben történt a nagyszombati ütközet, 1704. december 25-kén karácson napján. Rákóczi hogy megmutassa, mikép bár visszavonúlt, de megveretve nem érzi magát: Bottyán Jánost új támadásra indította, ki huszonnégy zászlóalja huszárral átkelt a Vágon és egész a morva szélekig kalandozott.

Mult évi ősön, ugyanakkor, midőn Bottyán Jánost a dunatiszaközi, Károlyi Sándort a tiszántúli rácзok ellen küldé a fejedelem, sőt ezt 1705. január 2-án a tiszántúli részek főkapitányává is kinevezte; mielőtt azonban ez a tevékenységére bizott téren valamely nevezetesb hadműveletet végrehajthatott volna, megint Dunántúlra rendeltetett, hová január végén meg is indúlt.

Ugyan e közben a tiszai részeken Kassa, Szendrő, Eperjes és Szatmár feladta magát a kuruczoknak: Glöckelsberg szatmári parancsnok egy zászlóalj gyaloggal s hatszáz lovassal bántatlanul kísértetett Pestre, s Buda német-rácз őrségét tetemesen erősítette.

Ellenben a tiszántúli föld Károlyi Sándor eltávozása után egészen haderő nélkül, Duna-Tiszaöze pedig csak a solti sánczban maradt két ezred, mintegy 1200 ember, és a három város fegyvereseinek oltalmazására hagyatott. E védtelen állapot veszélyességét a jászberényi bíráknak 1705. január 18-ról Vattay János pestmegyei alispánhoz küldött levele élénk színekkel festi; nem is volt alaptalan aggodalmuk: a mult évi kétszeres hadjárat által megtörve, szétugrasztva s lehangolva levén a bácskai rácзság: most már egy részről a budai őrség a vidék rácз lakosságát, más részről Arad a marosmelléki rácзokat küldte portyázni a védtelen magyar községek ellen. Két hét múlva, február 4-kén gróf Barkóczy Ferencz kurucz tábornok ekképen ír Szólnokból a három városhoz: „Bizonyos hírül hozzák ez órában, hogy az Budára bement szatmári commendáns nagy erővel s munitiókkal felkészültvén, kikészül; merre veszi magát, Isten tudja; így értvén kglitek a dolgot, oly vigyázásban legyenek, hogy kárt ne

valljon az vigyázatlanság miá.“ Berthóti István kurucz kapitány ugyanaz napról imígyen válaszol a kecskemétieknek: „Levelét kglteknek vettem, a melléklettel együtt; én is tegnap küldöttem kgltekhez katonáimat, a minemű hireim voltanak, azoktól tudósítottam kglteket. Minthogy pedig az ellenség szándékát ember nem tudhatja, méltó jó vigyázással lenni. Én jó készüléttel vagyok, mindazonáltal ha erre talál jöni az ellenség, tudom kgltek is megsegít bennünket. Isten jóvoltából porom, golyóbisom elég vagyon; könnyen nem hágja meg Szólnot, míg az lélek bennem léssen, bizony meg sem veszi; hiszem Istent, hogy szégyennel megyen el innen. Ha mi oly hireim lesznek, éjjel nappal tudósítom kglteket.“ — Tüzetesen a budamelléki ráczokat illetőleg, még január 13-ról a veresegyházi birák körlevelet futtatnak Süly, Kóka, Szecsó és Czegléd biráihoz, melyben írják: „Ezen mi falunk egy becsületes tagja és esküdt-társunk fogva levén Budán, jött haza január 12-én, az ki bizonyosan hallotta, hogy Sülyt, Kókát, Szecsőt, Czeglédet fenyegeti az rácz és német nemzetség, úgy, hogy mihelyt az lovaik megnyugosznak, mindjárt kijönek ezen helyek felprédálására. Az Istenért is kérjük kglteket, ezen levelet hordoztassa meg, és kgltek legyen jó vigyázásban, mert valamely helyet megront ez héten.“ Másnap a czeglédiek irnak Nagy-Körösre: „Kérjük kglteket, hogy az kgltek katonái oly készen legyenek, hogy valamely órában az ellenségnek jövetelét, vagy pedig híret hallják, mindjárt indulhassanak; mert szintén ez órában érkeztek postáink Monorról, a kik bizonyos híréül hozzák, hogy tegnapelőtt estve szentmiklósiak jöttek ki Budáról, kik bizonyosan irtak a falukra, hogy az ráczság nagy erővel felkészült, taraczkokkal, és ma vagy holnap minden bizonnal megindul.“ Jan. 15-én a czeglédiek már két levelet irnak Kecskemétre Szöcs János ezredeshez, melyekben nemcsak kérik, de követelik tőle a fegyveres segílyt, mert „szintén ez órában érkezett hozzánk, mondják, Pándi Dobos Pál, a ki lóhalálában hozta híret, hogy az rácz ellenség, minden bizonnynal Harasztiról ma megindul erre le.“ Január 29. a nagykörösí tanács-aküldi Kecskemétre Csere Gergely tanácsbelit és Dobos Pál parasztvármegye hadnagyát, hogy a kecskeméti tanácssal egyetértőleg a községek biztossága végett, Szöcs János ezredes által Bottyán János tábornoktól

segítséget szorgalmazzanak. Szöcs János elfogadta a kérést, megíratta a levelet, s a kecskeméti tanács lovas ember által elküldötte.

Február 3-án a halasi bírák ismét szomorú hírt juttatnak Kecskemétre: „Fáradt lovakon érkezvén — írják ők — Szegedről egy becsületes franciscánus és Móra Balázs uram, kik is kgltek felé siettenek volna, de lovaik fáradtsága miatt itt maradtak; az ő kglmek értesítése szerint adjuk tudtára kglteknek, hogy az mint ő kglmek értették, az aradi rácz kgltekre vagy Szólnokra, vagy ma, vagy holnap megindul és gonosz szándékkal vagyon; azért a mint lehet kgltek előzze meg, Isten szégyenítse meg őket.“ Február 5-ről írja Szemere László, a solti sáncz parancsnoka Szöcs János ezredesnek Kecskemétre: „A mi katonáink a Szigetségben levén, a tabányi pesti ráczok reájok szándékoztak, de nem érthettem: ha kijöttek-é, vagy sem, és mint fordúlt dolgok? ha kijöttek, tudom megharcoznak velek az mieink, mert kapitány Nagy Péter uram is visszamene a Szigetségbe.“

E körülmények okozták, hogy tavasz nyiltával Bottyán János megint Duna-Tisza-közére hozta hadait, hol Szegedet, Péterváradot és Földvárt körül táborlotta s Paks felett a saját nevére nevezett Bottyánvárat építtette. Azután átkelt a Dunán a szerémi ráczok ellen, hogy azokat is önfélszükben törje meg; Dráván túl egész Szerémet és Szlavoniát beszáguldozá a Szávaig. „Ki be nem hódola, levágatá, s hadainak e zsákmánylók között zsákmánylást engedvén, gazdag prédával tért vissza. Sokan a kurta pórázra fogott ráczok közül Törökországba menekülének előle“ — mint Bottyán életirója említi. Szegedet, Péterváradot és Földvárt egész tavaszon ostromoltatá, május végén pedig Buda alá becsapván, az elibe állott várórséget kemény csatában megverte, mintegy nyolczszázat leaprítatván Pfeffershoven és Glöckelsberg német-rácz seregéből. — E diadal megtorlása és a veszélyben levő három vár fölmentése végett Glöckelsberg minden lehető hadat Budára gyűjtött, a vidék ráczait talpra verte „és ekként tekintélyes sereget alkotta. Különösen erős vala tüzérsége, hatalmas réstörő ágyú a budai várból. Volt vízi ereje is: taraczkos, fegyveres sajkák, naszádok, feles puskás ráczokkal megrakva. E hadakkal azért június

18-a körül Budáról alá indula.“ E német-rác hadat Bottyán első izben visszaverte, de utóbb, június végén általa megverett, maga is kemény vágást kapott arczába és lövéseket czombjába. Glöckelsberg fölmentette Földvárt, elégette a Duna hidját és lövette a solti sáncot; de onnan visszavonult.

Károlyi Sándor dunántúli hadjáratában Kilitinél, a Balaton mellett, Heistertől vereséget szenvedvén, visszaköltözött a Dúnán s ismét a Tiszavidék parancsnokságát vette át. Ideje is volt, mert a marosmelléki ráczság Arad alá gyűjtetvén, nagy erővel kirozott, a Nagy-Kunságot megtámadta, május 24-én Kün-Hegyest és Madarast kirabolván, felgyűjtotta, s a Károlyi által ellene küldött kurucz had egyik vezére Nyiry ezredes is az első csatában negyvenötöd magával elhullott, és két ágyúja a rácok által elfoglaltatott; ekkor Károlyi maga utánok eredvén, őket a Körösnél beérte, szétverte, s visszafoglalt két ágyúján kívül tőlük még hármat, s a zsákmány tetemes részével együtt elszedvén, Gyuláig kergette és ezt ostrom alá fogta. A rácok e kitöréséről Berthóti István szólnoki kurucz kapitány május 25-én ekképen ír a vidék községeihez: „Bizonyos számú hadak Sz. Miklósnál (Török-Szent-Miklós) megszorították az rácot, sánczba vette magát; ha kglteknek hadai volnának, jó volna segiteni. Ezen levelet frám ma reggel négy órakor. Valaki igaz magyarnak tartja magát, siessen ide Szólnokba, most van ideje, itten ronthatni most az pogány rácot.“ Másik levelében pedig ugyanaz napon, imígyen ír Nagy-Körösre: „Aradi lovas és gyalog ráczság Kün-Hegyest és Madarast tegnap felrablotta; az mieink tegnaptól fogvást mind harcznak velek. Kgltek széltében az Tiszán általköltöztesse az segítséget. Elhittem magammal, még ma által nem bocsátják az Körösön.“

Az ekképen mindhárom részen megtört s megriasztott rác nép most már nem mozdult; a császáriak pedig a Vág vidékén levén elfoglalva, egy elhatározó hadműveletre, Erdély visszafoglalására intézték figyelmüket. E tartományban ugyanis a fejedelem hadai oly ernyedetlen kitartással működtek, hogy I. Leopold halálakor (1705. máj. 5.) Rabutin császári tábornagy Szeben falai közt ostromzár alá lön szorítva s az egész ország Rákóczi részére behódítva — utóbb pedig ez évi szeptemberben a múlt 1704-ik év július 6-án Gyula-Fehérvárt köz felkiáltással

erdélyi fejedelemmé választott Rákóczinak ünepélyes beigtatása 1705. october 29-re ki is tüzetett. — A bécsi kormány I. József trónra lépte után azonnal elhatározta Erdély visszafoglalását, vagy legalább Rabutin megsegítését; de pénzhiány miatt e szándék foganatosítása lassan haladt. Aug. 11-én azonban gr. Herbeville császári tábornagy ellenében a fejedelem Pudmericznél csatát vesztvén, a Csallóközben és a Vágvonalon a császáriak előnybe jutottak, s ekkor az erdélyi hadjárat véglegesen el lön határozva. Szirmay István a császári békebiztos, Széchenyi érsek egyik segéde, még augustus hónap elején megígta Rákóczinak, hogy az öreg tábornagy Erdélybe készül, — a minthogy ő huszonegy ezredből álló saját hadával és útközben Budán felszedett három ezernyi ráczzal e hadműveletre a pudmericzi csata után meg is indult. A Budán felvett rácz sereg Budapest, Pomáz, Kálozd, Eresi, Szent-Endre, Adony és több szomszéd helység fegyverbe állított népéből alkottatott, s mint előhad september 16-án szállíttatott a pesti partra. Czegléden, Nagy-Körösön és Kecskeméten át, Bottyán János fürge huszárai által folyást csipdestetve, de october közepén ezer péterváradi ráczzal ismét megszaporodva, Szegednél a Tiszán átkeltek a császáriak, s Debreczen és Nagy-Várad felé Erdélynek tartottak.

HORNYIK JÁNOS.

Gr. Zrínyi Miklós emlékirata II. Rákóczi György fejedelemhez. 1653.

A vörösvári, Rákóczi-Aspermont-Erdődy-féle irattárban eszközölt jelen évi vizsgálódásaim egyik főbecsű nyereségnyélül tekintem a tizenhetedik század legnemesebb magyarjának, a lángszellemű gróf Zrínyi Miklósnak jelen, eddigelő tudtomra ismeretlen emlékiratát; és mivel így vagyok meggyőződve, sietek azt a „Századok“-ban tenni közzé.

Hogy ezen emlékirat Zrínyi által II. Rákóczi Györgyhöz intéztetett, abban — ha nem a Rákócziak levéltárában találtott volna is föl—tartalmát megtekintve, nem lehet semmi kétség. Áll pedig két részből: első része a magyar állapotokról, különösen a nádorság betöltéséről szól; a második az európai helyzetet és külpolitikai eseményeket ismerteti. Amott Zrínyi józan ítélete, igazságszólása, önzéstelen, tiszta honszeretete, s önszemélyét illetőleg nemes szerénysége, — emitt mély politikai belátása, tájékozottsága, tág látóköre tűnik ki, — az őt jellemző emelkedett szempont és éles logika pedig egyaránt mindenütt.

A beteg nádor, kiről Zrínyi minden kortársánál hívebben és igazságosabban, sőt tán tüzetesebben is ítélt, s kiről írja, hogy „a halál immár az ajtaját kolompozza,“ az 1653. november havában halálos ágyán fekvő gróf Pálffy Pál. A megürülendő nádori szék betöltésén törődő honfű aggodva tekint szét, — mert a fényes, de akkor éppen súlyos tisztre termett férfiút nem talál. — Sorba előszámlálja a feles számú, számba jöhető jelölteket: gr. Csáky Lászlót, Istvánt, Wesselényit, Nádasdyt, — és a kiről történelmünk mint ilyenről nem is emlékezik, holott Zrínyi szerint ő törekedett a nádorság után legerősebben, a német — P u c h a i m o t. Hímezés nélkül kimondván mindeniknek erényét s hibáját, határozottan

kimutatja, hogy nádornak mindegyik képtelen, Puchaim pedig a nemzetre nézve valóságos csapás; „de talám az Isten nem akar még bennünket elveszteni, és nem bocsát ilyen scandalumat Izráélben!“ Még egy, általa dicsérve kiemelt férfiút hozva fel — kinek azonban az udvarnál és érsek előtt még csak nevét említeni is szentségtörés — áttér önmagára. Ismert modestiájával szól enjéről, végül mégis kérkedésről vádolva személyét, hogy a hazájához való igaz szeretet ajakát megnyitni parancsolá, — és kéri kegyelmes urát, Rákóczit, „a legjobb magyart, aki él ég alatt,“ — ítélje meg részrehajlás nélkül: kít tart a nádori tiszt viselésére legalkalmasabbnak; és ha fejedelmi itélete netalán ő feléje hajlanék, — esedezik pártfogásáért.

Zrinyi nádorságra törekvéséről történetíróink nem igen tudnak; még Szalay is hallgat róla, ¹⁾ egyedül Horváth Mihály említi azt, más által még nem használt kütfő: Jászay Pál kéziratgyűjteménye után. ²⁾ Annál érdekesebb most a híres férfiút magát hallanunk. ³⁾

A külső országokról irt részben feltűnő, mily előre látta, mondhatnók jósolá meg Zrinyi a spanyol örökösödési háborút és annak roppant államközi fontosságát, a mikor az európai státus felfordul, „szintén mint az comoedián való scéna.“ Még meglepőbb, hogy az ő éles szemei már ekkor, több mint tíz évvel a szent-gotthárdi győzelem, s több mint húsz évvel Buda visszavétele előtt, látták a hatalmas török birodalom süllyedését: „Bizony, ha volna erős és körmös kéz: most volna a törököt lehetséges megtántorítani, holott szemlátomást látni az ő monarchiájoknak kissebbülését, az melyét adjon Isten az mi időnkben értünk még jobban.“ Végül a magyarokra is rátér, a külső nemzetek után; rövid, keserűnek látszó: de való és hív jellemzése ez nemzetünk akkori örömtelen állapotának. „Az magyarok mint vannak? Lankadtan, betegen; török rabolja egyfelől, másfelől megveti minden, és sir-

¹⁾ L. az 1655-ki nádorválasztás leírását. Magyarország. tört. V. köt. II. kiad. 12 lap.

²⁾ Magyarország. tört. Uj dolg. III. k. 705 l.

niok sem hagynak, és a ki tartoznék segíteni is, — az örül és triumphál nyavalyáján.“

Igy nem tudott, csak Zrinyi Miklós írni!

Ámbátor az emlékirat úgy van tartva, mintha Zrinyinek benne lerakott eszméit a fejedelemhez küldött követe írta volna le, mindazáltal szilárdul meg vagyunk győződve, hogy ez iratnak nemcsak szelleme: szavai is magác a hírneves íróé, hogy az emlékiratot Zrinyi mondá tollba. Mert különben, ha az Csáktornyan, úgy a mint van, meg nem iratik: mi értelme volna a szövegében előforduló számos titkos jegyeknek? Mi szükség lesz vala ezekre, ha a követ Gyula-Fejérvártt, a fejedelem udvaránál fogta volna papírra tenni ura izenetét? Rákóczi palotájában a bécsi ármányokról, az érsek, Puchaim, Wesselényi, Nádasdy s a többiek törekvéseiről nyíltan és bizton írhatott. De ha e körülménytől eltekintünk is, vegytk számba azt a szerénységet és ismételt mentegetődzést, melylyel a bán csak maga szólhatott magáról; hasonlítsuk továbbá össze Zrinyi más prózai munkái, különösen a „Nebántsd a magyart“ nyelvezetét, irányát a jelen darabéval, s által kell látnunk, hogy ez emlékiratot senki más nem, mint Zrinyi szerzette.

Ismételjük: így nem tudott, csak Zrinyi Miklós írni!

Lássuk ezek után magát a művet.

Az én kegyelmes uram Zrinyi Miklós, nagyságod alázatos szolgája, küldött engemet nagyságodhoz, hogy az nagyságod fejedelmi kezét ő nagysága képiben megcsókoljam, és az ő nagysága kötelességét, az melyet míg él, nagyságodhoz meg akar tartani, én bővebben megbizonyítsam. És noha ő nagysága ismeri és maga is vallja, hogy az ő nagysága nagyságodhoz való kötelessége oly nagy, hogy sem levéllel, sem követséggel, hanem maga személyével tartoznék azt megbizonyítani: de mivelhogy, nagyságos uram, az mint maga nagyságod az maga fejedelmi itéletivel kegyelmessen megítélheti, az mostani idők olyanok, az melyben az jó kívánságok ártalmasok, és a jó szándékok halálos vétkeknek ítíltetnek lenni; azért nem veszi nagyságod gonosz néven

az én uramnak s az nagyságod alázatos szolgájának, ha az maga devotióját és kötelességét publicumra mostan nem teszi, és csak az maga lelkiismeretiben magának tartja, és együtt kívánja, hogy Isten adjon módot, miképpen ezt az ő nagysága és minden jó magyar kívánságát effectussal, sőt az nagyságod szolgálatjával megmutathassa. Nem volna abban, kegyelmes uram, haszon, ha az én uram üdétlenül az maga kötelességét czégeressé tenné; sőt, az mint előbb mondám, veszedelme történhetnék abbul ő nagyságának, és semmi szolgálat nagyságodnak.

Második oka pedig, kegyelmes uram, az ő nagysága engem ideküldésének az, hogy mivelhogy nagyságod annyira megalázta magát, maga fejedelmi méltósága sem tartóztatta meg nagyságodat, hogy az én uramat atyjafiának és öcsésének ne fogadná nagyságod: tartozásának tartotta uram ő nagysága, hogy ő nagysága is nagyságodhoz azzal a sinceritással legyen, és mind publicumát, mind privatumát igaz lelkiismerettel és tökéletes magyari szabadsággal közölje. Mert kivel tudná inkább és jobban közleni, és kinek dedicalhatná jobban az maga devotióját, mint egy magyar fejedelemnek, az kit az Isten sok kegyelmességgel, úgymint hazájához való buzgó szeretettel, vitéz fejedelmi szívvél és ehhez ennyi tryumphussal és dicsőséges győzelmekkel megáldott, — az kit az Isten magyar nemzetnek megvidámítására meg kezdett kegyelmessen mutatni: mint szélvésztil hányattatott hajósnak, a ki semmit szélvésznel és sötétségnél, kétségnél többet nem látott, égen való derülést és csendes verőfént. Azért kegyelmes uram akarta én általam nagyságoddal minden szíven való titkait és magyar dolgokrúl való gondolatit közleni. És jóllehet, hogy Ispán Ferencz uram által nagyságodnak jobbára mindezeket alázatossan megizente: mindazonáltal azonban voltak valami kis változások, a melyeket én általam nagyságodnak alázatossan exponál ilyenképpen. Kegyelmessen emlékezhetik nagyságod, hogy Magyarország dolgainak mind jó, mind gonosz szerencséje az palatinusság administratiójából legkiváltképpen vagyon. Annak viselője mind jót, mind gonoszt országunkra hozhat. Adta volna Isten, hogy az mostani jó palatinusunk az mely buzgósággal és teljes jó gondolatú szívvél volt nemzetihez: viszont annyi jó szerencsével lett volna jó igyekezeti bőves; de mivelhogy az nem mindenkor jár együtt,

és sokszor látjuk az gonosz szándékokat szerencséseknak lenni, viszont az jó és szent igyekezeteket szerencsétleneknek : így az mostani palatinusunk is nem volt szerencsés dicsiretes gondolatiban, holott az irigység s a gyűlölség ráfegyverkeztette az rossz magyarokat, úgy annyira, hogy minden cselekedetinek, jónak, rossznak, egyarányuképpen fekete festéket adtak az világ előtt, és legfőbbképpen az mi felséges királyunk előtt. Kivántott volna ugyan palatinusban is ő nagyságában az dolgoknak véghezvitelében egy kevés patientia is, mert az igazság noha kívánja tőlünk, hogy hirdessük és fogjunk mellette kiáltással is : mindazonáltal nem mindenik idő alkalmas arra is ; s az mikor dissimulációval vihetünk többet végben, az igazságnak szereteti kényszerít minket, hogy dissimuláljunk. De mivelhogy, nagyságos uram, ember ninesen perfectióban : ő nagyságában ezt a vétket (ha vétkeknek kell mondani) excusálja a jó intentió, az melyről kell itilni az embereket ; ebből a vehementiából esett ő nagyságára a sok szó, rágalmazás, sok más calumniák, végtére az egész császár udvarának és magának is ő felségének neheztelése. Innen származott osztán, hogy ellenségi hatalmat vévén, nem hagyták oly szerencsésen véghez vinni dolgait, mint dicsiretessen vége és igyekezete volt feltéve. Innen következett országunkban idegen nemzetnek béhozása, nagy praediciu-mára szabadságunknak, és semmi hasznára, az mellyet palatinus uram az felül megírt okokért el nem tudott távoztatni, és mikor ez ellen nagy buzgósággal szóllott : inkább siettette az gonoszt, hogysesm eltávoztatta volna. Ezeket például hozom elő, hogy az palatinusság administratiójából mind jó s mind gonosz következhetik. Így lévén, kegyelmes uram, ez az dolog, és mivelhogy ennek a jó palatinusunknak halála immár az ajtaját kolompozza, s reméntelen élte, hogy ha az Isten csudákat nem nem akarna csinálni : minden jó magyarnak tartozása az, hogy arrúl gondolkodjék, hogy ennek halála után oly successor legyen, a ki hazájának jót és egyességet, ellenséginek veszedelmet hozzon. Illeti bizony ez a jó gondolat minden jó magyart, de annál inkább nagyságodat, mennyivel nagyságod jobb és nagyobb a többinél, és mennyivel inkább nagyságoddal való jó correspondentiából áll az palatinusságnak jó viselése. Mert ha az gonoszság valahogy elhatalmazik az jó és szent szándékokon

ha egynehány haszontalan here a jó méhécet kirekesztik az ország administrációjából: mit kellessék egyebet várni országunkra, hanem veszedelmet, és nagyságodnak is örök veszedé-
dést — és annál is nagyobb, ha valaha az gonosz, istentelen szándék szerencsés lehetne.

Ez az generális gondolkodás viszen minket particularis elmélkedésre; és szükség nézntnk az subjectumokat, kik hazánkban erre valók vannak, az hol bizony, szégyenitnkkel meg kell vallanunk, hogy egy sincs érdemes országunkban erre az tisztre; és ebből látjuk Istennek nagy rajtunk való haragját, hogy mentül nagyobb a szükségünk, annál kevesebb subjectum vagyon, a ki azt helyrehozhatná. Vannak ugyan némellyek, a kik értelemmel minden dolgokat felérnek: de viszont, ha azt az ő bölcsességeket operatióra avagy cselekedetre kellene tenni, nem tudnak semmit véghez vinni; és ilyen ^{Csáky László Csáky István} Nem kell az ilyen nagy magistratusokra oly embereket elővinni, a kik nem adtak magokról valami cselekedettel való bizonytságot; de mit cselekedtek ezek, az kirtül bizonyos argumentumot vehetnénk elegendőségekről? Vannak ismét mások, a kik sem cselekedni, sem elmélkedni magoktól, de sőt mások által sem tudnak, hanem éppen csak másokra támasztják magokat, és ha azok tőlök elesnének: szintén úgy járnának, miut az oktalan papok, a kik könyveket elvesztvén, semmit nem tudnak; és ilyen közönséges ^{Wesseléni Puchám} ítélet szerint 435, a melynek ha 440 tudományt nem ad és instructiót, nem röpülhet. Vannak ismét olyanok, a kik tudnának szolgálni, ha az privatum commodum be nem kötné nekik az szemeket, és az ilyenek az ország minden dolgait magok hasznokra forgatják; és ilyen ^{Nádasdy} 1653. De nagyságos uram, ezek mind bálványozók és az aranyborjút imádják, és ezeknek Istenek, ^{érsék. *)} nem hazájok java, nem szabadsága: hanem mindezek felett 219, Nem kell azért erről sokat irnom és explicálnom nagyságodnak, mert minden kicsiny rend is isméri, valaki a kígyót fullánkjáról, az csigát nyáláról megismérheti. És így, nagyságos uram, bölcsen elmélkedhetik nagyságod, hogy, ha az

*) Lippay György.

forrás zavaros: lehetetlen, hogy a patakja tiszta legyen; ^{érsek} 450. bizony mindezeknek forrása, és bizony mindnyájan túle infectusok. De mi leszén, nagyságos uram, országunkbul, ha mindnyájunk reménsége kívütl 32. 5. 31. 5. 38 praetendálni fogja; és ez, nagyságos uram, sem álom, sem nevetség: mert bizony, tudva vagyón uramnál ő nagyságánál ugyan bizonyossan, ^{Puchám;} hogy utánna jár 217. és abban is bizonyos uram ő nagysága, hogy mind az felülvalók, ha látják: magokat oda nem tehetik, bizony eztet teszik inkább, hogysem az ki az ő bordájokban nem szótt volna. Jupiter quos perdere vult, dementat. De talám az Isten nem akar még bennünket elveszteni, és nem bocsát ilyen scandalumat Izráélben! Vayon ezeknél mind jobb, ha ugyan leódjuk passiónkat szemünkrül, a ki többet tud, többet kíván azoknál cselekedni, és noha az sincsen perfectióban, — az minthogy senki sincsen — az többire nézve ugyan jó; és ez 445; *) hitemre, más gonosz nincsen benne, hanem az, a kit arra a esomó kígyóra, avagy 10, 9, 7, 1, 36, 1, kiontani kíván, úgy mint hazánk veszedelmére. De nagyságos uram, ennek nevét nevezni sacrilegium és mortale peccatum; azért igen kételkedem benne, sőt csaknem bizonyos vagyok, hogy ez a kívánság füsttel elegyednék és eloszlanék, annak kezében, a ki hordozná.

Azért utolsóra kell gondolkodnunk. Itten az én uramnak, Zrínyi Miklósnak ő nagyságának azt az modestiát, a kit a maga személye emlékezetiben szokott viselni, le kelletik tenni, és egy ilyen fejedelem előtt mint nagyságod, olly sincere kell beszélni, mint Isten előtt, és mind erőtelenységét meg kell vallani, mind elegendőségét nem tagadni. Igaz, nagyságos uram, hogy az ő nagysága kívánsága ettül a gondolattül olly távul vagyón, mint ég a földtül; hogy annyira contentus az maga állapotjával, hogy

*) E számjegy nincs fölfejtve. Tán a jeles hazafi, a vallására nézve református R h é d e y F e r e n c z, a későbbi erdélyi fejedelem értetik, a ki ekkor szintén nádorjelölt vala. Vagy Tököly Zsigmond? Mindenestre protestánsnak kelle lenni: mert a „sacrilegium“ és „mortale peccatum“-nak különben az érsekkel és pártjával szemben, nincs értelme.

nem lehet jobban. Holott, ott az hol vagyon, Muraközben, minden satisfactiója vagyon; félnek az ellenségi tőle, szeretik barátjai, alatta való mind muraközi mind horvátországi vitézlő rend' csaknem imádják; azon kívül az ő nagysága állapotja mostan csendes, az udvartul semmi derék háborgatása ninesen, úgy mint azoknak, a kik nagyobb állapotban forognak; jövedelmével ő nagysága megéri, és noha semmit benne el nem tehet, de nem is kívánja. Viszont pedig, ha ő nagysága akarna helyt változtatni, számtalan akadékjai volnának; holott Muraköz ő nagysága nélkül olly volna, mint kormányos nélkül hajó, és bizony félesztendeig meg nem lábolná. Ehhez, mint minden okos embernek szükség, ő nagysága is gondolkodik: talám az magassan való állapot szédelgést hozna fejének, és az mely tisztre mostan elegendős, akkor mind az udvar impetitiója miatt, mind más rosz magyarok irigysége miatt, talám unalmas volna?! De mivelhogy az hazája szerető úrnak, legfőbbképpen magyarnak, nem azt kell tekinteni, hogy mi kedves, mi alkalmas, hanem micsoda hazájának jobb és hasznosabb: ezek az gondolatok kénszerítették az én uramot a maga személyére reflexiót tenni. És jöllehet, hogy bizony ő nagysága magát egyáltalán fogva elégedetlennek ismeri: de ha a többi habilitássára tekint, egyiknél sem tartja magát alábbvalónak, ha nemzetit, ha esztendeit, ha készségét, ha cselekedettel tett bizonyágait, ha hazájához való szeretetit, a kivel bizony mindeneket meggyőző, tekinti. Haszontalan volna nagyságodnak az én uram éjjelnappal azon való törődését: miként szolgálhasson hazájának? haszontala volna buzgó szivéből való gyakor mondásit és beszédit számlálnom: holott az szók kevés bizonyságok. Elég azt mondanom, ha többet nem mondhatok, hogy urának, hazájának, nagyságodnak és minden jó magyarnak senki bizony nem tud többet, sem kíván többet szolgálni, mint az én uram; senki bizony a magyar nemességnek szabadságát nem készebb oltalmazni, senki úgy magát nem kész fogyatni, mint ő nagysága. Ihon, kegyelmes uram, az nagyságodhoz való uramnak kötelessége kivette szájabul azt, a kit soha senki ki nem vehetett, és az kit az mértékletesség tilt: tudniillik a kérkedést. De nem kérkedés az, mikor az jó lelkiisméret ilyen fejedelem előtt, mint nagyságod, megvallatja magával minden qualitássát, és nem tit-

kolja semmiét. De nagyságos uram, minden ember csalatkozhatik, és talám az én uramnak is 'passió, a ki a maga szeretivel szokott embernek hízelkedni, csinál elegendőségéről valami magahittséget; lehet bizony, mert magát maga dolgairól senki nem itlíheti. De bizony abban viszont esalhatatlan uram itéleti, hogy készsége, hogy hazájához, urához, nagyságodhoz és nemzetéhez való szereteti senkitül nem győztetik és mindeneket felülhalad; az többi elegendőségéről mások itéletit várja. És azért, kegyelmes uram, küldött engemet nagyságodhoz, úgymint enynyi jóakarattal és kegyelmességgel megismert urához és atyafiához, hogy mindezekről vegye az nagyságod tetszését és itéletit. Nagyságod, a ki olyan bölcs fejedelem, a ki az magyar javát úgy szereti: mértékben vegye mind egyiknek mind másinak qualitássát, és a ki mindnyájok között jobb, azt válaszsza ki, osztán az nagyságod választását ő nagyságával is közölje. Kéri az én uram alázatosan nagyságodat és kénszeríti Istenre, hogy ne úgy vélekedjék róla, mint az ki a maga személyének elegendőségével felettébb való szeretetben vagyon; mert ő azt az vélekedést magáról és azt az magahittséget mindjárt leteszi, mihánt avagy nagyságodtól, avagy valakitül meg lesz néki mutatva másnak nagyobb érdeme. Esküszöm én az ő nagysága képiben Istenünkre és idvösségünkre, hogy abbul semmi szomorúságot magához nem veszen, sőt az én uramnak ez legnagyobb célja, hogy megtudhassa: kit fog nagyságod arra jónak itilni, hogy osztán ő nagysága is az nagyságod tetszésével megegyezék, és abbúl is nagyságodnak szolgáljon; az mellyet hogy igazán, híven fog megeselekedni: hitire, köröszttségére esküszik én általam nagyságodnak, mint kegyelmes urának.

Holott pedig nagyságod az én uram személyét itilné elegendőnek lenni, és kívánná is ebben előmenetelét: nagyságodnak könyörög, hogy lenne segítséggel néki ahhoz, mert az maga szárnyai oly lassúk ahhoz, hogy csak fel sem kelhetne az földről, ha egy ilyen fejedelemnek segítsége nem accedálna. Tudja is, van is nagyságodnak abban módja, miképpen az lehessen. Egy fejedelemnek sok keze, sok értelme. De mindazonáltal itilné az én uram, hogy ha egyszer immár arra nagyságod kegyelmességgel resolválja magát: tehát az maga akarátját ne publicálná, sőt elhálolná addig, meddig ideje leszen az kimon-

dásnak. Mert nagyságos uram, hogy avval a sinceritással szóljak, kivel az én uram megparancsolta és a kivel immár elkezdtem: alázatos bocsánatot kérve nagyságodtól, azt mondom, hogy az orosz magyarok, s ehhez az magyarra örök gyűlölség-hordozó 42, 5, 31, 15, 49, 25, k olyan vaddá, olyan gyanússá tették az nagyságod fejedelmi méltóságos nevét, hogy immár a ki nyilván jót csak mondana is nagyságodról, sacrilegusnak mondanák. Niucsen azoknak az istenteleneknek eszek, nincsen lelkek, nincsen Istenek; mert ha volna, és az ördög nem ülne szíven és szemén: kívánná hallani a magyar dicsőséget! Holott ha nagyságodat excludáljuk magunktól: hol van osztán az magyar név? hun vagy csak egy is magyar, a kit idegenek említhesse-nek? Hanemha porban akarjuk keresni a magyar nevet, és olyanokat akarunk a mi bolondságunkkal támogatni, a ki osztán gyalázatot és romlást hoz nyakunkban! Azért nagyságos uram, jöllehet, hogy uramnál az nagyságod gratiája és segítsége kívánatos volna: mindazonáltal látván nagyságod az felülirt okokat, kéri alázatoson nagyságodat, hogy más móddal nagyságod előmenetelét keresse. Sokan vannak, kegyelmes uram, a kik az palatinusság pályát futják; adná Isten, hogy mindeniket hazája szereteti vinné reá, és mindenik olly szándékkal, hogy szolgálna hazájának: de bizony igen félő, hogy különben vagon, és némellyik az poéta mondása szerint: tantum, ut noceat, cupit esse potens, holott még az atyja is némellyiknek nem dicséretre méltó. Az nagy tiszteteknek osztása, nagyságos uram valahol fávorról, grátiával és practicával osztatik: veszett republica az; hanem az dicsíretes, az hol semmi más, csak az érdem egyedül viszi embert elő. De nem ez szerint akarnak menni ^{Csáky László,} elő sem 263, az mely 30, 15, 11, 32, 9, 21, 58, 32, 15, ^{l o á n y á t n é} 41, 5, 48, 52, 15, k, és csaknem lelkét ördögnek adja; sem ^{m e t n e k} Wesseléni ^{érséket} 202, az ki az 450 Istenének tartja, és érte a magyar szabadságot lábával tiporná, ha lehetne; mit mondjak erről a 00000, a ki hazánkban arra a végre a németeket behozta, a ki mindent ez világon összekever, csak megnyerhetné! Könyveket irhatna az én uram ezeknek álnok praktikáiról, a kit kezével tapasztalt; de mire számláljam én nagyságod előtt azokat? Nagysá-

god tudja jobban, és az nagyságod fejedelmi szeme általlátott eddig is mindeneket. Bánja uram ő nagysága, hogy ilyen penicillussal azokat az praetensorokat kell nagyságod méltósága előtt describálni: mert szokatlan dolga ő nagyságának embe- reket rágalmazni; de nagyságos uram, az nagyságodhoz és hazájához való affectió kisajtolja szájából az igazat, és nem eugedi eltitkolni az gonoszságot. Ihon, nagyságos uram, az én uramnak discursussa az magyarországi dolog felől; ihon minden értelme, a ki hazája javát illeti. Nagyságod előtt, mint leg- jobb magyar előtt a ki elég alatt, leteszi szívén való titkait, szintén oly tisztán, igazán, mint Isten előtt szükség le- tenni az áldozatot. Nem szükséges kívánni, hogy ezekből nagyságod magának lument vegyen: mert eléggé illuminatus az nagyságod fejedelmi értelme; hanem ez volt tartozása, ez kötelessége, a kit ha elmulatott volna, nem volna magyar névre méltó.

Külső dolgokrul is penig az mit tudott ő nagysága, akarta nagyságoddal közleni, mivelhogy az magunk administra- tiójában szükséges az szomszédunkét tudni, és az az böles sta- tuaris minister, a ki a messzi való dolgokat tudja a maga hasz- nához kapcsolni. Az mi kegyelmes urunk császár, egészséggel nem igen kérkedhetik, és félő, hogy ő felségének élete nem igen leszen hosszú, a kit Isten ő szent felsége távoztasson. Span- yor király ő felségének semmi férfi-maradékra nincsen, az mely ha a nélkül (kitül Isten oltalmazza) kezd meghalni, akkor az európai status felfordúl, szintén mint az comédián való scena; immár is kezd az successió végett nagy zenebona tá- madni: mert nagy része spanyoroknak Leopold herceget ki- vánják, úgy mint a ki ennyi esztendeig az ő szolgálatjokban forgott, és vitéz nevet szerzett magának; az mi kegyelmes urunk penig, az öreg császár, a maga fiát az új római királyt kívánná oda küldeni, az mely dolog vagy hogy lehetetlen, vagy hogy igen nehéz. Van olyanok is, a kik az infantát, spanyor király leányát, hogy portugallus fia fogja venni, jöven- dőlik; ez pedig sem lehetetlen, sem nehéz, mert noha most el- lenséges az castiliai nép az lusitanussal: de mind megváltozha- tik az a király halálával, holott egy clima alatt vannak, egy nyelven szólnak, egy köntöst viselnek, virtutes etiam et vitia

communia habent. Ki azt mondja, hogy az franczúz király fiának adnák az infantát, de én nem hiszem, mert non bene dissimiles inter se foedera jungunt. Vannak magok közt is a spanyorok közt familiák, a kik jure successiois praetendálják és mindenkor fenntartották az contradictiót is, az mely noha eddig nevetéséges volt, azután lehetne vala effectussa, és az is lehetne, hogy azok az castiliai hercegek respublicát csinálnának. Anglusok hollandusokkal az mint vannak, nyilván vagyon mindeneknél; az vége mint, hogy leszen? csak az jó Isten tudja. Angliai királynak az imperiumi statusok, úgy van híre, hogy valami segítséget fognak rendelni, úgy mint egynihány százezer forintokat; de kevés segítség ez nagy szükségre. Ha svevus király, ha danus király, ha hollandus nyilván pártját nem fogja, oda vagyon reménsége szegény királynak. Az velencei hadakozást, azt nagyságod mindeneknél jobban tudhatja, holott untalan portárul lehet híre; a mi németink igen félnek, hogy Candiát is oda engedik a töröknek a velenczések, és hogy magyarra fordul az hadakozás, holott magok a velenczések nógatják őket reánk. Bizony, ha volna erős és körmös kéz, most volna a törököt lehetséges megtántoritani, holott szemlátomást látni az ő monarchiájoknak kissébbülését, az melyet adjon Isten a mi időnkben érnünk még jobban! Az imperiumi statusoknak mind nehézségek, mind idegenkedések, mind az elector-fejedelmektől, mind magától a császártól: holott a választásból őket olyan contemptussal excludálták, végezések ellen; gyanakodnak az okosok, hogy nemcsak ebben fog megmaradni ez az dolog, hanem ugyan in apertum bellum erumpet, az melynek minden apparentiái nagyok, és némellyek fegyverkeznek is nyilván, úgy mint vittembergi herceg, kinek nyolcezer népe vagyon; félő bizony, hogy azt az nagy ligát, a kinek Európa mássát nem látta, Henricus 4-tus francziai király idejében, az imperiumi statusok ne renoválják, azminthogy akkor is nagy változás lett volna Európában, ha azt az vitéz királyt egy áruló kéz meg nem ülte volna. Az mi 39, 14, 49, 11, 36, 59, 52, k, nagyságos uram, ezeket mind contemptussal hallja, és azt tudja, hogy az szerencsének meg van nyírve az szárnya, nem röptülhet. És ez az nagy magahittség avagy kevélység causáltatik ettől: 899 meg

auspergi herceg;

nem mondhatni ennek felfútt bizakodását; egyet mondok nagyságodnak fölé, és vegyen többi dolgára is argumentumot. A mi kegyelmes urunk az öreg császár titkos tanácsai találták magokban, és eleiben is adták ő felségének, hogy mivelhogy száz esztendőttől fogva és még előbb is az 21, 59, 47, 38, 46, 19, 21, 29, 3, 28, 21, 27, 40, 11, 36, 43, k, nem 8, 21, 40, 33, 47, 53, 38, 1, k, 32, 5, 41, 15, 38, 42, 5, 31, 40, 15, 38, 12, 39, 10, azért el is idegenedtek tőlök 425; mostan azért, hogy helyére hozhassák, jó volna ha az 300. 18, 11, 9, 14, 15, 20, 12, 25, 36, 17, 11, 9 herczeg 28, 39, 17, 11, 38, 39 enné: 28, 11, 40, 33, 47, 53, 14, 32, 25, k, 42, 15, 31, 25, 38, 15, 10; ez, mivelhogy más senki nincsen arra való, jó volna, és ezzel conciliálna magának mind 21, 28, 19, 11, 16, 29, 39, 47, 21, 27, 33, 58, és barátságot. Hajlott ő felsége erre a tanácsra, és noha volt akadály az 36, 15, 20, 19, 27, 29. 43, 12, 21, 32, mindazáltal az i superálva volt az megtérülésnek reménségével; és így kevés héra volt, hogy nem ment effectusra, ha nem lett volna

ausperg: herczeg,

899, az mely annyit mesterkedett, annyit szóllott, hogy elvette róla. Az 550, azután osztán, hogy ezt az dolgot elfordította, practikálni kezdett, hogy 51, 21, 17, 1, 32, 21, k szerezhesse; és elhídje nagyságod, hogy ebben annyit operált és mesterkedett, hogy nem lehetlenné tette az dolgot. Mikor ezt

császár

000 meghallotta, igen megharagudt reá, de mitis responsio frangit iram; azt nem tudhatni még, mi volt vége az haragnak, de az mesterség nagy, és hihető, hogy meglágytja. Francziák jobban viselik magokat most, mintsem tavaly, és ez az vitéz nemzettség, ha belső nyavalyája nem volna, nagy dolgokat cselekedett volna Európában. Az magyarok mint vannak, maga látja nagyságod: lankadtan, betegen; török rabolja egy felől, más felől contemnálja minden, és sirniok sem hadnak, és a ki tartoznék segíteni is, az örül és triumphál nyavalyáján.

Félve izente, nagyságos uram, az én uram ezeket, gondolván, hogy nagyságod méltóságos audientiaját ilyen hosszú

históriával megsérti; de reméli azt is, hogy az nagyságod kegyelmessége ezt egy igaz devotióra és atyafiúi szeretetre magyarázni fogja, ez szerént kéri is alázatossan nagyságodat. Még egy kis dolgot parancsolt nékem ő nagysága hogy alázatossan informáljam felőle nagyságodat, ez szerint: Noha, nagyságos uram, az fejedelmek az magok cselekedetirül senkinek nem másnak, hanem az egy Istennek adnak számot, mindazonáltal az jó és dicsőséges fejedelmek találták meg azt magokban, hogy az ő cselekedetek és vitézi győzedelmek nagyobb tündökléssel marad meg ez világon, és jobban elszaporodik, ha az ő hadakozásinak okait és módjait, úgy mint a győzedelmeket is, jó historicusoknak adják kezében a kik osztán jövendő seculumoknak is adják értékre. Azért az én uram minduntalan gondolatjában forgatta, hogy miként ezek az nagyságod dicsőséges győzedelmei olyan fényessen fennmaradjanak, az mely tündöklőül véghez vitettettek, és hogy sem moly, sem rozsdá, sem irigység kárt ne tegyen benne,— azminthogy kétség nélkül igyekezik,— jutott eszében egy európás historicus úr, az melly jóllehet olaszúl ír: *de res gestas a mi országunkban, deákül teszi bé könyvébe, legfőbbképpen ha mi levélbeli instrumentum jó kezében, úgy mint causae belli, pacis conditiones, literae principum, manifesta, és más olyanokat.* Ennek az historicusnak nevét, historiájának titulussát, im leirtam nagyságodnak, hogy abbul is lássa nagyságod ennek az embernek derék voltát: *Mercurio Overo, historia de corrente tempi de Vittorio Seri, Consigliere de Statto et historiographo della Maesta Christianissima. Tomo 1-o, stampato in Casale, anno MDCXXXII. Tomo 2. Anno XXXXVII. Tomo 3. Lion, MDCLII.* Assecurálom nagyságodat, hogy keresztyénségben senki olyan igazán, szépen, sine passione nem ír, és a ki a fejedelmeknek minden állapotjának úgy végére menne: holott spanyor, franczúz királyoknak leghelsőbb dolgait, a kit illik megírnia, megír, az két császárnak és az egész európai statusoknak, monarcháknak és respublikáknak. Bűn volna, nagyságos uram, ezeket az nagyságod szép győzedelmeit, kiket három ellenség ellen, úgy mint moldva, kozák, tatár ellen ily kevés idő alatt, minden embernek reménsége kívül, irigység boszúságára vitt véghez nagyságod, valami rozsz penna megmocskolná, avagy ha az nagyságod

irígyi ugyan ennek az főhistoricusnak másformán és nem igazán adnák leírnia, azminthogy kétségkívül extenuálni igyekezni fognak. Azért kegyelmes uram, ha nagyságod kedves jóakarattja hogy ez oly tisztességgel tudódjék, az mint tisztességesen esett: jó volna ha nagyságod ezt a szép cselekedetet valami jó deák pennával leiratná, és minden állapotját, circumstantiáját, a kit nagyságod akar hogy tudjanak, describáltatná, és bár csak az én uramnak küldené nagyságod egy meghitt szolgálja által: ő nagysága osztán Olaszországban maga szolgálja által beküldené ahhoz az historicus úrhoz, a kivel immár is ő nagyságának vagyon valami ismeretsége, és ő nagyságának vagyon is obligatiója hozzá, holott az elmúlt időbeli históriájában dicsirettel emlékezett az ő nagysága személyéről. Avval az úttal mikor uram ő nagysága beküld a florentiai fejedelemhez, oda is osztán ezeket az actákat beküldené, a ki nagyságodnak és az magyar névnek becsületire volna. Istent hí az én uram bizonyságul, hogy semmit egyebet nem kíván, hanem: miképpen bizonyítsa meg nagyságodhoz való devotióját; azért ezt is nem akarta elmúlatni.

Immár az nagyságod fejedelmi titleti rajta, a mit cselekszik; csak azon kéri nagyságodat az én uram alázatossan: ezeket úgy vegye, mint az mi tiszta szívből jó, és jó szándékból Az Isten áldja meg nagyságodat minden boldogságával!

Az nagyságod parancsolatja szerint im uram ő nagysága, az titkos irás-formát nagyságodnak megküldte; de alázatossan kéri nagyságodat: evvel mentül ritkábban éljen, mert csak az is ő nagyságának veszedelmes volna, ha megtudódnék, hogy titkos dolgokat tractál nagyságoddal; hanem mikor ugyan szükség volna evvel élni, olyankor is b i z o n y o s ember által.

Ki lett légyen a bännak ez emlékiratát megadó követje? Nem tudhatni; falám bizodalmas embere: Vitnyédy.

Maga az emlékirat eredeti, jól conservált, s 12 ivrétű levélből áll, minden cím és évjegy nélkül. Keletét mindazáltal meglehetősen pontossággal meghatározhatjuk. Ezen emlékiratban egy 1652-ben megjelent könyvről tétetik említés; az 1653. május végén római királylyá koronázott, de 1654. július 9-én már meghalt IV. Ferdinand „új római király“-nak mondatik; továbbá Zri

nyi, Rákóczinak a moldva, kozák és tatár ellen végbevitt győzelmeiről mint legközelebb történetekről emlékezik: tudjuk pedig, hogy Rákóczi, Kemény János és Petky István vezérei által Lupuj vajda hadai s az ezeket segítő kozák-tatár seregek szucsavai elsánczolt táborát 1653. őszén kényszeríté capitulatióra, sőt Szalárdy azt is följegyzé, hogy a fejedelem erdélyi és magyarországi váraiban 1653. octóber 29-én löveté meg e diadalmi örömét ¹⁾, — Zrínyi ennek híret november elején már tudhatá. Ugyanő a nádort halálán lévőnek írja; Pálffy Pál, a nádor, pedig szintén ekkor vált halálra: végrendelete pozsonyi halálos ágyából, 1653. november 5-kén kelt ²⁾, s el is húnyt utána csakhamar, november 26-án. ³⁾

Íme tehát, mindezeket egybevetve, kétségtelenül kitűnik hogy Zrínyi ezen emlékiratát 1653. november havában szerzé.

THALY KÁLMÁN.

¹⁾ Szalárdy János : „Siralmas Krónika.“ 277. lap.

²⁾ Nagy Iván : „Magyarország családai IX. k. 4^a. l.

³⁾ U. o. 49 l.

Könyvismertetések, bírálatok.

XII.

Korbuly Imre : A báni méltóság, tekintettel a horvát-, dalmát- és tótor-szági, nemkülönb a szörényi, bosnyákországi, macsói, sói, ozorai, bronchi, kruchói, bolgárországi, nándorfehérvári, zreberniki, jajejai, szabácsi, és szerémi bánságok történelmi és közjogi viszonyaira. Pest, 1868.

A magyar kir. egyetem a fennebbi pályakérdés kitűzése által alkalmat adott arra, hogy jogtörténelmünk egyes elhanyagolt pontjai felderíttessenek. Volt alkalmunk tapasztalni, hogy az egyetemi fiatal polgárok elméit a kérdésben fekvő feladat igen élénken foglalkodtatá, volt alkalmunk meggyőződ-ni a versenyzők részint nyomtatott, részint kéziratban maradt műveiből, hogy milyen komolyan fogták fel feladatukat,—s így habár a beadott művek közül csak egy lehetett a legjobb, csak egy nyerhette el a pályakoszorút, a többiek is elmondhatják magukról is: „magnis et voluisse sat est.“ Az ily kérdések megfejtésére tanusított törekvés alapos tanulmányozást tételez fel, és ezen tanulmány és búvárlat üdvös hatása még azokban is mutatkozni fog, kik ezúttal a pályakoszorút el nem nyerték.

Korbuly Imre fennidézett és october elején megjelent munkája valóban megérdemli, hogy a kir. egyetem jogtudományi kara a többiek felett kitünteté, és pedig úgy is, ha mint felteszem — az általános irodalmi mértéket alkalmazta reá, mert ezen mű tárgyát majdnem kimeríti, és így irodalmunk valódi nyereségeül tekinthető.

Geographiai és közjogi ismereteink legtöbb hézagot mutatnak a haza déli részeire vonatkozólag. Ezt szerző is érezhette, mert nyomról nyomra kénytelen volt állításait okmányos idézetekkel és magyarázatásokkal bizonyítani. Munkáját mind azon források említésével bevezetvén, melyeket használt,

átmegy a bán szó eredetének magyarázatára, melynek eredménye azon helyes állítás, hogy e szó szláv eredetű, és hogy legtermészetesebben a „pán“ (úr), szóból származott, de a mit a magam részéről el nem mernék fogadni, mert hogy a szláv nyelvben a b betű p-re átváltoznék, előttem egészen ismeretlen szabály. A vélemények a bán név eredetére nézve, eddig is igen számosak voltak, legújabbán azt Moët de la Forte Maison még a celta nyelvből is származtatja: ezt irván (Les Francs, I. köt. 52 lap): Ce dernier nom — t. j. Banus — est celui que les Croates donnent encore aujourd'hui a leurs princes, et il n'est pas, difficile de voir, que c'est le même mot que le celtique p e n ou p e n n, qui veut dire t ê t e ou c h e f.

A horvátok rövid történetének közlése közben Heraclius idejétől a XI. század végeig, szerző Szalay László tekintélye ellenében azt bizonyítja, hogy Horvátország 897 körül egyelőre csak ideiglenesen, és pedig legalább 950 évig, Slavonia azonban állandóan jutott a magyar uralom alá. Ezek után folytatja a bán méltóság ismertetését a nemzeti fejedelmek alatt.

Átme gyünk a második, az eddigieknél fontosabb részre, mely a bán méltóságot a magyar uralom alatt tárgyalja. Korbuly az okmányok fonalán nagyon helyesen különbözteti meg azon korszakokat, a melyekben Horvát-Dalmát és Slavonország a bán közvetlen kormányzása alatt állt, azoktól, melyekben a bán fölött hercegek is kormányoztak. Figyelmet érdemel szerzőnek azon új bizonyítéka, hogy kezdetben csak Horvát- és Dalmátországnak lévén bánja: később—és pedig csak II. Géza idejében — keletkezett a slaviniai bán méltósága. Ezen időtől fogva III. Béla idejéig külön horvát-dalmát, és külön slaviniai bánok léteztek, III. Bélától fogva pedig egy bánja volt mind a három tartománynak. Hogy olyan bán is volt, ki, mint Czinnár Mór írja, Slavóniát nem említvén, csak horvát, vagy csak dalmát bán lett volna, arról az előttem fekvő munka hallgat. Nem akarok szerző ezen osztályozása ellen észrevételt tenni, melynek egyik baja mindenesetre az, hogy oly számos úgynevezett kivétel alá esik, hanem azon állítását még sem szeretném magamévá tenni: hogy midőn valaki banus totius Slavoniae címmel élt, ez alatt azt kellene érteni, hogy horvát-dalmát-slaviniai bán volt. Korbuly egy 1275 évi okmány záradékából azt

idézi, hogy akkor Joannes Banus Slavoniae, Nicolaus Banus Dalmatiae et Croatiae volt; de Korbuly csonkán idézett, mert az oklevél szerint Joannes banus totius Slavoniae czímen említették. (Lásd Fejér V. 2 k. 267 lap.) Ha tehát Korbuly szerint egész Slavonia azt jelentené: Horvátország, Dalmatia és Slavonia, miként neveztehetnék az idézett kir. oklevélben János bán mellett még Miklós dalmát és horvát bánnak? Itt egy történeti nehézség előtt állunk, mely azzal megoldva nincs hogy Korbuly munkája 92 lapján azt írja, miszerint a slavo-
niai bánok által használt banus totius Slavoniae egyéb pusztá
czímnél nem volt, mert az e korszakbeli totius Slavoniae ba-
nusnak hatásköre csak egyedül Slavóniára, s nem egyszersmind
Horvát és Dalmátországra is terjedt ki. És ezt állítva szerző
magával ellenkezésbe jő, mert hisz a 46 és 49. lapon arról ér-
tesített bennünket, hogy ezen kifejezés: „totius Slavoniae ba-
nus“ már 1205-ben előfordul, és azt jelenti, hogy mind a há-
rom tartomány kormányzására egy bán adatott, holott azelőtt
külön bánjaik voltak.

Az említett 1275. évből fenmaradt okmány-töredék így
kezdődik: „Nos Nicolaus Banus totius Croatiae et Comes de
Guecke,“ ki a szövegben apjáról így szól: „Pater noster Ste-
phanus, Banus totius Selavoniae.“ (Fejér V. 2 k. 291.) Tehát
azon egy okmányban egész Slavonia, és egész Horvátor-
szág bánjáról van szó. IV. Béla egy 1225. levele alatt: Alader
totius Selavoniae, Wonic de maritimis banis existentibus. (Ku-
kuljevics I. 51. 52. lap.) Egy pápai altizedszedő 1375. évi köz-
lésének ezen szavaiból: in partibus Selavoniae in Spalatensi et
aliis provinciis, azt kell következtetni, hogy széles értelemben
Dalmatia is a Slavonia neve alatt foglaltatott; de körülbelül
ugyanazon időben, t. i. 1383. évben találjuk, hogy Stephanus
de Lindva totius regni Slavoniae, Emericus dictus Bubek
Dalmatiae et Croatiae banus méltóságát viselte. Ha Korbuly
lindvai Bánffy Istvánt a bánok névsorában mégis külön slavo-
niai, Bubek Imrét horvát-dalmát bánná teszi, kérdem: micsoda
az a „totius Slavonia?“ Még a későbbi időből is hasonló kor-
mányzási rendszerre akadunk. Így Zsigmond király 1416. évből
levele záradékában Paulo Bissenno, et altero Paulo de Peech Dal-
matiae, Croatiae et totius Selavoniae bano említése által egy

Korbuly által a nevezett időre a névsorozatból kihagyott bánnal találkozunk, ki kétségesse teszi azt a magyarázatot, mintha „egész Slavonia“ annyi mint a három tartományt jelentené, (Hevenesi kéziratai X. 22.) és ki ezen czimzéssel következetesen 1406. évben is folyvást neveztetik. Tán nem fölösleges említeni, hogy a „totius Slavonia“ név nemcsak a báni méltósággal kapcsolatban fordul elő, mert Mária idős királyné egy 1267. évi átírata szerint, fia Béla 1266. ily nevezi magát: *dux totius Sclavoniae, Dalmatiae et Croatiae*, tehát az a hercegi méltósághoz is járult.

Ha a XVIII. századbéli diplomaticai nyelvet vesszük tekintetbe, könnyen túl esünk minden nehézségen. A horvát rendek 1791-ben, azon gyűlésen, melyen a pozsonyi országgyűlés törvényei kihirdetettek: „*Contributio Regni Croatiae et trium superioris Selavoniae Comitatum*“-ot említnek. Magok a horvát rendek *Felső-Slavonia* nevezet alatt nem egyebet értettek: mint Zágráb, Varasd és Körös megyét, mert a horvát rendek 1792. augusztus havában Zágrábban tartott gyűlésükben a nemzeti iskolák javára alapított 20000 forintról tanácskozáván, a töke keletkezéséről azt mondják, *quae occasione adauctae 1770 trium superioris Selavoniae Comitatum, Zagrabiensis quippe Varasdinensis et Crisiensis contributionis, Mária Terézia bőkezűségéből a kamaránál letétetett. Felső-Slavonia mellett természetesen Alsó-Slavoniának is kellett léteznie. A horvát tartományi gyűlés 1743. évi javaslatában azt mondja Slavonia rendezéséről: in inferiori Selavonia tres Comitatus, utpote Posega, Verőcze et Valpo comperiuntur, — s kívánja, hogy a szerémi kerület is hozzá csatoltatván, Alsó-Slavonia három megyére felosztassék. Ugyancsak 1743 évről olvassuk, hogy a legközelebb lefolyt diétán alkotott 18. 47. és 50. t. cikk által Szerém és Alsó-Slavonia a báni törvényhatóságnak alárendelendő.*

A mit ma, a történet ellen véte¹, közönségesen Horvátországnak és Slavoniának nevezünk, a fennebbi előadás szerint Felső- és Alsó-Slavoniának kellene nevezni, és így mai fogalmainkkal a XIII. és XIV. századba átlépve, könnyen érthetnők, hogy totius Slavoniae bán mellett, miként létezhetett egykoruan még horvát és dalmát bán is.

De ezen eljárás ellen tiltakozik a józan történeti kritika,

mert a legalaposabb történetbúvárok egész sorozata fonalán Korbuly is újra meg újra bizonyítja, miszerint Szerém, Verőcze, Valkó és Pozsega vármegyék valóságos magyar vármegyék, melyekre a Slavonia elnevezés nem illik, és hogy ezen megyékre a báni hatóság ki nem terjedett. Még mindig kétségben maradunk tehát a totius Slavonia jelentésére nézve.

Miként történt azon geographico-politikai szemfényvesztés, mely Magyarországot négy megyéjétől, úgymint Pozsega, Szerém, Verőcze és Valpó megyétől megfosztá, és a slaviniai név alá bujtatá, azt Korbuly érdekesen és világosan adja elő, noha itt újat nem igen mond (112—120 lap), de minden esetre az ő érdeme, hogy kiderítette, miszerint hajdan külön báni tábla létezett Horvátország számára, melynek székhelye Knín (Tinnin), és külön a magyarországi törvények és szokások szerint kormányzott Slavoniában, melynek székhelye Zágráb volt. Ebből is kitűnik, hogy a régi Horvátország a magyar birodalom határán túl keresendő, és hogy az elveszett Horvátország helyébe Slavonia vette fel annak nevét. (99 — 102 l.)

A munka egyik jeles pontja az, melyben szerző a tengeri bánság keletkezésének történetét fejtegeti, és azt magyarázza, hogy az nem rendszeres bánság, annál kevésbbé, mint némelyek vélekednek, dalmátiai bánság volt; hanem a szükség követelménye szerint mindig csak ideiglenesen alkalmazott intézmény a tengeri részek biztosítására.

A szörényi bánság ismertetésénél csak munkája teljessége szerint járt volna el, ha megemlíti: mily jelek mutatnak annak IV. Béla előtti korban léteztére. Úgy látszik, nem vette tekintetbe a Lugossy Józsefnek a M. Történelmi Társaságban erre vonatkozó jegyzéseit. A győri tört. és régészeti füzetek valamelyik okmányában Csáky Istvánt 1243. évre találjuk mint szörényi bánt említve, és így Korbuly minden esetre későn kezd 1263 évvel ezen bánság történetét. Ha továbbá azt mondja, hogy a hajdani szörényi bánság azon része, mely hazánk mai területén fekszik, az oláh-illyr végvidék területével azonos, egy kis szabatosági hibába esett, mert az oláh-illyr katonai vidék már több mint két évtized óta két különvált határezred területet képez.

A katonai véghelyek kiszakításának történetét szerző hi-

ven adja elő, és ezen geographiai Babelben biztos kézzel vezet az olvasót. Kár hogy ezen tárgynak kissé részletesebb külön történelmét nem bírjuk magyar nyelven, és magyar szempontból. Ellenszenves tárgy ez ugyan, hanem előbb utóbb szükségünk lesz az ottani viszonyok természetét ismerni, miszerint az alkotmányos elvek phalanxai annál biztosabban törhesse-nek maguknak útát.

Korbulynak nem legkisebb érdeme az, hogy a kisebb bán-ságok geographiai fekvését helyesen jelölte ki. A bronchi és kruchói bán-ság szerinte Szerbországban feküdt, a mint 1868. június 8-án tartott akadémiai értekezésében szintén állítáni. Bronch, melyet én a branicsevoi grófsággal azonosnak tartok, Korbuly szerint Galambóc vára közelébe esett, — Kruchow pedig — úgy vélem, Koncsevó-val azonos, és e bronchi bán-sággal tőszomszédos; de Korbuly azt sokkal inkább délre, a mai Krusevácban véli felismerhetni, a mely Krusevácot a Morava jobb partján találjuk, a hol ez keleti irányát rögtön éjszakira változtatja.

Kissé merész állítás szerző részéről, mintha a szerémi bán-ság mint ilyen nem létezett volna, és hogy alatta a szabácsi bán-ságot kell érteni. Mert eltekintve attól, hogy ily névcsere-t feltenni semmi okunk, nincs is tudomásunk arról, hogy a Szerémség a Száva tulsó partjára kiterjedett volna, sőt inkább tudjuk azt, hogy a szerémi bán még 1100 év táján a horvát és bánok egyike volt, kikre esetlegesen azon tisztség jutott, hogy a horvát királyt választászik.

A macsói, jajezai, szabácsi, sói, zreborniki bán-ságok fekvéséről tett jegyzeteire nincs észrevételem, és a kérdés tisz-tába hozottnak tekinthető; de ha Korbuly, és pedig helyesen, a kisebb bán-ságokat is elősorolá, nem értjük, miként kerül-hették el figyelmét a lugosi, karánsebesi, és tituli bán-ságok, melyek felemlítését, különben kimerítő munkájában, szívesen láttuk volna.

A bánok hatáskörét törvénykezési, közigazgatási és hon-védelmi tekintetben, valamint a báni méltóság hanyatlásának okait szerző elég részletesen adja elő; átmegy az újabb kor történeti rajzára, mely a magyar és horvát országos küldöttség által létrehozott egyezkedési javaslat közlésével fejeztetik be,

és ezen korszakos status-actio helyes megítélésére a kritikai és történelmi anyagot szolgáltatja. Végre a bánok évrendes névsorát veszszük, mely még számos helyreigazításokat fog szenvedni, de mai nap a legjobb melylyel rendelkezhetünk.

A 14 ives munkában sok, igen sok érdekest találunk. Az előadás tárgyilagoss, világos és nyugalmas, a nyelvezet gondos, a szerkezet arányos, noha ez oly kérdésnél, mely a szerzöt minduntalan kritikai fejtegetésekre kényszeríté, nem könnyü feladat. Legjobb szavunk, a mit e munkáról mondhatunk, az, hogy szerzö önálló gondolkozásának dicséretes bizonyítékát adta, és én ezen tulajdonságot még ott is igen nagyra becslöm, a hol szerzövel tán nem egészen egy véleményen volnék.

PESTY FRIGYES.

T Á R C Z A.

— **A Magyar Történelmi Társulat** november havi választmányi ülését e hó 5-kén d. u. 5 órakor tartá, **H o r v á t h M i h á l y** elnöklete alatt, húsznál több választmányi tag részvéte s számos szakkedvelö közönség jelenléte mellett. Az ülés mindvégig nagy érdekeltséggel folyt, s majdnem három óra hosszatt tartott; tárgyainak vázlatát itt közöljük.

1) Elnök megnyitván az ülést, titkár felolvassa a Kolozsvárt sept. 20 és 25-kén tartott választmányi ülések jegyzökönyveit. Hitelesítettnek.

2) **P e s t y F r i g y e s** pénztárnok 13 új tagot jelent be, köztük két alapítót: **S o m o g y i K á r o l y** esztergomi kanonok-apát, és **R ó z s a f y A n t a l** urat, a pesti népbank titkárát, 100 — 100 frttal. Mind a 15 tag — köztük egy az ülés folyama alatt Gyöngyösröl táviratilag jelentkező — egyhangulag megerösítettet. Ezután **P e s t y F r i g y e s** pénztári kimutatást terjeszte elő, melyből megemlítjük, hogy a társulati tagok száma 1868. nov. 5-kén összesen 801 vala, köztük 84 alapító u. m. egy 1000, kettö 200, kettö 150, és a többi 100—100 fttal; évdíjas tag 717, kik közül az 1868-iki tagdíjt befizette 445, hátralékban van még 272, s az 1867-ik évröl 30. Pénztári kezelés alatt van je-

leneg, mint társulati vagyon, készpénzben 3853 ft, biztosan és jövedelmezőleg elhelyezve, s értékpapírosokban 5650 ft, összesen 9503 ft.

3) Az alapszabályok értelmében a választmányi tagok harmadrésze új választás alá esvén, a választó közgyűlés december 3-kán d. u. 4 órára tüzetett ki, utána következő választmányi üléssel egybekapcsolva.

4) Elhatározatott, hogy Kolozsvár városához a mai ülésből köszönő-levél fog intézteni, a társulat ott tartott első vidéki gyűlése alkalmával a város polgárai részéről tapasztalt nemes részvétért, lelkes támogatásért és szíves vendégszeretetért, — fölkérteván egyszersmind a városi képviselő testület: álljon el a régi bástyázat még fennlévő diszes kaputornyainak, az u. n. hid- és magyar-kapuknak tervezett lerontásától, sőt azokat a Bethlen-bástyával egyetemben tartassa fenn, művelt nyugat-európai városok példájára tataroztassa ki, s rendeztesse be jellemzetes célra, pl. a város régi fegyvertára kiállítására; avagy engedje át hasonló végre a helyiségekben úgys szűkölködő erdélyi muzeumegylet számára. E végből a helyi viszonyoknak is leginkább megfelelő részletes tervezet kidolgozásával, Kolozsvárt alakított állandó bizottságát bizza meg a társulat.

5) B o t t k a T i v a d a r vál. tag felolvassa sok tanulmányal, s szorgalmas kutatások után készült értekezését, Leszenyei Nagy Ferencnek, a Wesselényi-féle összeesküvés egyik jelentékeny tagjának életrajzát; mely nemes szellemben irt, s Leszenyeit mint embert és honfiút igazolni törekvő életirat a „Századok“ számára kéretett el a t. szerzőtől.

6) Elnök jelenti, hogy Kolozsvárról a b. Wesselényi-család levéltárából kiválogatott s a mélt. család szivességéből történelmi felhasználás végett Pestre felküldött irományok megérkeztek, s belőlök a Wesselényi István, Pál, Kemény János és Lónyay Anna-féle levelezéseket Pauler Gyula v. tag már át is vette; azonban több százra menő Anjou-kori okmány még feldolgozásra vár. Felhívja az Anjou-korral foglalkozókat, — kik közül Pesty Frigyes ajánlkozik ezen adatok feldolgozására.

7) T o l d y F e r e n c z indítványára a választmány felszólítja Wenzel Gusztáv sok érdemű történetírónkat: lenne szíves a társulat által majdan kiadandó kútfőgyűjtemény számára átengedni honi bányatörténetünkre vonatkozó, évek óta gyűjtött jeles okmánytárát; melyet fáradhatlan történetbúvárunk, a bányák saját

különleges viszonyait s ezeknek specialis tanulmányozásra kivált hazánkban méltó voltát hangsúlyozván, nemcsak készséggel átengedni, sőt részletes történelmi bevezetéssel is értékesíteni ajánlkozott. Mely szives ajánlatot a választmány jegyzőkönyvileg is kifejezendő hálás elismeréssel és köszönettel fogadá.

8) Horváth Mihály értesíti az ülést, hogy a modenai Hyppolit-féle codexek másoltatása javában folyik: négy codex teljes mása már meg is érkezett. Titkár ezeknek kézíratait bemutatja, s e tárggyal kapcsolatban jelenti, hogy Giuseppe Campi lovag, a modenai olasz kir. levéltár igazgatója, a társulat iránti szivességből személyesen comportáltván, nagyobb pontosság kedvéért az eredetivel, az érintett codex másolatokat, midőn a tekintélyes olasz tudós e szép tetteről társulatunk elnöksége tudomást nyert: kötelességének tartá Campi loagnak olasz nyelven írott ünnepélyes köszönő levelet küldeni. Ez october 15-én kelt levélre Campi úr már oct. 20-án válaszolt; nagyrabecsüli az elismerést, szivesen ajánlkozik a még hátralevő codexek comportálására is. Titkár eredetiben bemutatja a derék olasz tudós levelét.

9) Titkár jelenti, hogy Csík-Topliczai L á z á r Imre úr, társulati tag, a júliusi vál. ülésben bemutatott eredeti okmánygyűjteményét a társulatnak ajándékozta. Köszönettel fogadtatik.

10) Knauz Nándor v. tag olvasott fel egy nagy érdekléssel fogadott s általános éljenzés közt befejezett értekezést, a Gergely pápa által javított naptár hazánkban lett befogadtatásának történetéről. Eleintén nagy és tartós ellenszenvvel találkozott a régihez makacsul ragaszkodó veteristák részéről az új, bár az ónál sokkal helyesebb időszámítás alapján készült calendarium. A vármegyék visszautasíták, szabadságaik megsértését látván abban, hogy az idő másként számítassék, mielőtt az országgyűlés elrendelné. Az országgyűlés is csak a király — a csillagász Rudolf — különös kívánságára fogadta el s ígtatta törvénybe. Sőt ezután is akadtak némelyek, kik még magánleveleik datumaihoz is odairták, hogy „költ az új naptár szerint: „mivel az ország törvénye úgy rendelí.” Kivált a protestánsok tekintélyes része folyvást ellenzé azt, — minthogy az időszámlálás javítása a pápától jött. — Így a török hódoltság egyik helyén a kálvinisták az ó, a pápisták az új naptár szerint tartván húsvétjokat, összevesztek, s elvégre a török béghhez folyamodtak: határozza meg, mikor legyen husvét? Ez kihallgatta őket; a reformátusok azt erősíték: ők, mióta a

szultán birodalma alatt vannak, mindig egy időben tarták husvétjokat; az újítást a pápisták kezdték, mert urocul nem a szultánt, hanem a pápát ismerik. Erre a bég a kálvinistáknak adott igazat, s a katolikusok husvétjára odament két jezsuitát megfogatván, karóba vonatni parancsolá; csak nagy rimánkodásokra s ezer ftnyi kezesség mellett bocsátá őket végre szabadon. Imé, ily esetek is fordultak elő a Gergelyféle naptár behozatala körül hazánkban. — Knauz ezen ép oly alapos mint érdekes értekezését a „Századok“ számára ígérte oda.

11) Végül Rómer Flóris olvasá fel Jedlicska Pál társ. tagnak a gr. Pálffyak pozsonyvármegyei vöröskői vára történetéről a várbeli levéltár okmányai alapján szorgalommal irt értekezését, mely szintén a „Századok“ részére adatott át. A várnak két oldalról levett csinos látképei is mellékelve vannak.

Az idő későre járván: Thaly Kálmánnak a gr. Forgách, gr. Andrásy, gróf Csáky, b. Palocsay stb. családok levéltáiráról, valamint Frankl Vilmosnak a spanyolországi simancasi államirattár magyar okmányairól tartandott értekezései a jövő ülésre maradtak, Nagy Ivánnak s Véghelyi Dezsőnek ugyancsak a decemberi ülésre bejelentett előadásaiakkal egyetemben.

— **Magyar Tudományos Akadémia.** A történettudományi osztálynak közelebről tartott két ülésén Szilágyi Sándor, Szilágyi Ferencz és Wenzel Gusztáv voltak az értekezők. Az első a nov. 2-iki ülésen az I. Rákóczi György és Pázmány Péter közötti viszonyt fejtegette. E viszony a szigorú református fejedelem és a túlbuzgó katolikus bíbornok közt — épen nem volt ellenséges. Pázmány, a ki Erdély önállóságának bukását az akkori viszonyok közt, mint magyar, nemzeti csapásnak tekinti vala: nem lehetett politikai ellenese a Bethlen Gábor iskolájában növekedett, eszes, ravasz és erélyes Rákóczi Györgynek, a ki vaskarokkal ragadá meg Erdély kormányát, s két császár akaratja ellen is képes volt azt megtartani. Erdély önállóságát csak ily erős fejedelem tarthatta fel, — Pázmánynak tehát Rákóczit támogatnia kellett, s tette is ezt, kivált az Erdély hatalmát alá ásni, Rákóczit megbuktatni törekvő nádor, Eszterházy Miklós ellenében, továbbá a Rákóczi ellen a portánál és budai vezérnél fondorkodó Bethlen Istvánnal szemben. Pázmány Rákóczival bizalmas levelezésben állott, s jó szolgálatokat tőnek egymásnak, daczára, hogy a hit dolgában egyesek nem valának. Meg is tartotta a fejedelemmel való e barátságos viszonyát a

biboros főpap egész halálálg; a mi csak becsületére válik magyarságának. Szilágyi S. számos érdekes mozzanatát tárja fel a két nevezetes kortárs érintkezésének, s a diplomacia szövevényeinek egészen új ágazataival ismertet meg bennünket, eddig történezszeink által nem használt adatok alapján, — úgy hogy becses értekezésének inkább csak a Rákóczi táborozásait, Eszterházy s különösen a budai vezér hadain kivívott győzelmeit tárgyaló részei vannak ismert kútfők — pl. Szalárdy — után dolgozva. A többi új: tehát historiánkat gyarapító részlet. Értekező néhány eredeti levelét is bemutatta Rákóczinak Pázmányhoz és viszont.

A nov. 16-iki ülésen Szilágyi Ferencz olvasá fel a Heidelbergai Káté II. József császár korabeli viszontagságait. Körünkön kívül esvén, nincs mit szólanunk róla. Utána Wenzel Gusztáv foglalá el az előadó helyét, s tartott egy oly alapos és rendszeres értekezést, melynek minden sora, egész alkotása magán viseli a közvetlen kútfőtanulmányozás és sokoldalú búvárlat bélyegét, — a hogy azt Wenzelnél már megszoktuk. — A régi magyar királyok kedvelt mulató helyei közt elsőrendűek: Visegrád, Tata és Diós-Győr várai valónak; mind a három regényes vidéken, tündéri szép fekvéssel. Visegrád multját — hivatkozék a t. szerző — ismertetém a Magyar Történelmi Társulat f. é. május hóban tartott közgyűlésén; értekezésem tárgya ezúttal „Diós-Győr, mint magyar királyi mulatóbely.“ Értekezésében előadó vázolja: Diós-Győrnek mint várnak, az alatta keletkezett s leginkább a királyi kisérletnek szállásul szolgált kis mezővárosnak, a várhoz tartozó uradalomnak, különösen e dominium tekintélyes várossá nevededett vásáros nagy helyének Miskoleztnak, továbbá a diós-győri uradalmi többi helységeknek hajdanát. Az oroszlánrészt természetesen a vár történeti része képezi. Legkedvesebb mulatótanyája volt e már Anonymus által említett, de ma romjaiban is alig álló vár: Nagy-Lajos, Zsigmond és I. Mátyás királyainknak, kik sokszor a borsodi Bükk rengetegében való vadászat, s pihenés végett, de nem egyszer a hely geographiai fekvésével egybekötött állami okokból is időztek itten. Lajos, a mennyire értekező eddig biztos nyomára juthatott, tizenötször tartózkodott Diós-Győrtt, és pedig többször hónapokig. Lengyel politikáját innen üzte, s úgy látszik, hogy lengyel királylyá választatása is itt érte őt. Zsigmondnak kétszeri itt tartózkodása nevezetes; az 1388-iki, midőn a boszniai hadjárat sorsát Diós-Győrtt dönté el, s az 1412-iki, mikor a bajor hercegekkel ezen falak között szövetkezek. Azután a várat és uradalmat második nejének Borbála király-

nének inscribálá 62 ezer arany-forintban. Borbála 1431-ben húzamosabbban tartá itt udvarát, s Diós-Győr birtokában 1439-ben Albert királylyal is megerősítetté magát. Hunyadi Mátyás király ötször időzött Diós-Győrön; 1460-ban és 61-ben a Felső-Magyarországot dúló cseh hussiták ellen viselt háborúival összeköttetésben, más úttal vadászat és szórakozás végett. A vár, fényéből a nemzeti királyok kihúnytával lehányatlott ugyan, mindazonáltal mint egy tekintélyes uradalom feje s kies lakóhely, továbbra is becsben tartatott. A XVI-ik század végétől fogva mint az egri törökök ellen fennállott végvár említették: de e minőségében messze mögötte áll vala Ónodnak, Szendrőnek. II. Rákóczi Ferencz korában már nem szerepelt mint erőd; értekező bemutatja 1736-iki leírását, Borsodmegye levéltárából. Már romladozott volt. — Wenzel értekezését lelkes éljenek közt fejezé be.

Az akadémia történelmi bizottsága nov. 10-kén tartá ülését. Toldy jelenté, hogy Detiertől Kritoboulos kézírata már egészen beküldetett, a jegyzetekkel együtt, s hogy a mű két kötetet fog tenni. Ezután b. Ny á r y A l b e r t től mutattatott be több jeles történelmi kútfő, a turini államlevéltárból; úgymint Sándor pápa felhívó levele Europa uralkodóihoz, a törökök elleni szövetségre és harcra, továbbá Djems török szultánfira vonatkozó adatok a XV-ik századból; Masser piemonti követ jelentései Magyarországról II. Ulászló és II. Lajos udvarából, különösen 1521—23; Ferrári Márknak, Castaldo titkárának naplója az erdélyi dolgokról, Martinuzzi megöletéséről; végre Horvátország hadászati viszonyainak leírása a XVI-ik század végén. Mind e becses adalékok a bizottság által kiadás végett elfogadtattak, részint a Történelmi Tár, részint a Monumenták számára. Shaheddin török történetirőből is nyújtattak be fordítások, s Sz. S. úrtól némi, XVIII-ik század elejéről való közlemények, — a melyek bírálat végett kiosztattak.

Az archaеologiai bizottság oct. 6-kán tartott ülésén R ó m e r bemutatta azon díszes ereklyetartót, melynek ritka műbecsét kalocsai érsek Haynald Lajos ő execja palotája kápolnájában felismer. vén, stylszerüleg megújított. Ezen ereklyetartón van egy réztáblára festett kép, mely Aacheni Jánostól, Rudolf császár udvari festőjétől való. — Ugyanez ülésen a báthmonostori egyház régi faragványai megóvásáról, a fehérmegyei Acsán talált római sírkőről s az Ittebén lelt római pénzekről történtek jelentések; továbbá Rómer a vaskuti, Henszlmann a dömösi ásatások máskorra halasztását tolmácsolák, — amott: mert a napszám jelen nagy volta miatt a költség kevés; emitt:

mert az illető hely az idén be volt vetve. Ezenkívül Rómer a nyári szünnapok alatt tett utjáról, Henszlmann pedig a csanádi és arácsi régi templomokról tőn rövid jelentést; — bővebb értesítést mindketten akad. osztályülésben teendnek.

— **A budai csonkatorony pecsége.** Azon XVII-ik századi eredeti okmány, melyen ezen nevezetes pecsétnek eddigelé irodalmilag ismert egyetlen lenyomata fennmaradt, egész szövege szerint így szól: „Mi a keresztenség pogány ellenségének a törököknek iszonyú es keserves fogságában a budai csonka toronyban nyomorgó szegény keresztyn rabok, a kiknek nevünk ide alább vagyon irva, és az egész sereg, úgymint kétszázharminczöten: adjuk tudtára mindeneknek a kiknek illik, és valljuk e levelünkben; Hogy ennekelötte három esztendővel egy szegény rabtársunkért, úgymint Ikervárott lakozó Adorján aliter Tót Péterért kezesek lévén seregestől, hazájában bocsátot tuk, hogy sarca végett az urakat ő nagyságokat és jóakaróit futhatná; a mely midön bizonyos summa pénzt hozott volna sarczában, reá találván akkorban Tüskevárott lakozó Tompa Márton a Bakonban, megöltö említett rabtársunkat, és lábait is elvágta, hogy meg ne ismernék. Melynek gonoszsága kinyilatkoztatván, annakutánna megfogatott Sárvárrá, és az urak ő nagyságok jóakaratjából magát akartuk beadni, de a pogány török nem elégedett meg vele, hanem a megöletett rabtársunknak sarczát, úgy mint kétezer tallért kíván rajtunk kezeseken, iszonyu kinokkal nyomorgatván érette bennünket. Melyért viszont megtalálván a keresztény urakat ő nagyságokat: törvént láttattanak reája, ebbeli hallatlan tolvaj gyilkosságáért, és fején, jószágán marasztotta a törvény. Melyre nézve az nemes Soprony vármegye kibocsátván Nagy György szolgabíró uramat, az mi kevés jószágá volt Tompaházán, Soprony vármegyében, sequestrálta a több atyafiak jószágátul, és kezünkhöz adta, úgy mint egy pusztá házhelyet, Czimber Ferencz háza mellett lévő, minden hozzátartozandó igazságával: úgymint egy darab erdővel, Tompa Pál és Miklós deák erdei között lévővel, és a második dülőben lévő másfél hold földével, melynek szomszédi Tompa János és Bán János földei; illy okkal, hogy valamint eladhatjuk, szabad legyen eladnunk. Az mely jószággal az vármegyén megkináltatván az atyafikat, mivel más hozzá nem vette: az pogány ellenségtől való iszonyu inségtül és nyomorúságtul kénszeröttetvén, adtuk el nemzetes és vitézülő Bakodi István uramnak, feleségének Tolnay Örsik asszonnak és maradékinak húsz grézi

talléron, örök áron, és fölvévén a megirt summát ő kegyelmétü Niczky János hadnagy uram előtt, kezében adtuk az megirt jószágot ő kegyelmének, hogy ő kegyelme felesége és maradéki is birják és éljék örökös-sen. Melynek bizonságára adjuk ez levelünket, nyomoruságbéli seregiünk gazdája kezeirásával és szokott pöcsétünkkel megerősítvén.

Actum Pór-Ládony, die 4. May Anno 1661.

Posgay András rabok gazdája.

(P. H.)

Szolnai György, pap.

Kamán János és az egész serceg, numero 235.

Okmányunk tartalma már magában is érdekes, pecsétje azonban főérdekét képezi. Eddigelé nem igen volt arról tudomásunk, hogy a XVII-ik században a budai török rabságban sinlődött öcsink ott mintegy külön községet is képeztek; hogy volt gazdájuk, papjuk, mint okmányunk tanúsítja, sőt még saját pecséttel is bírtak, melynek — az okmányunkon látható lenyomata szerint, körirata ez volt: CZONKA. TORONY. P. A pecsét kerek, körülbelől akkora mint egy új 20 kros és veres viaszra borított papírra van lenyomva. A köriratból, első tekintetre mindannyi betű tisztán fel nem ismerhető; azonban az öt első betű, ugymint a CZONK világosan és egymás mellett kellő arányban kitűnik, az alig látható A. betű már aránytalanul távol van vésze a K. betütől; a második szó elején a T. betű is alig látszik még, az O. betű azonban már egészen kivehető. E mellett az R. helyett tévedésből mintha N. lett volna vésze; utána ismét O. látszik; az ezután való betű nem vehető ki, míg az Y. igen jól látható és mellette mint szó végén egy pont; az utolsó betű a P. a ponttal együtt szintén igen jól kivehető. — A czímert a pecsétben, — mely hasonlóképen hiányosan látható, — keresztbe tett kulcsoknak vagy békóknak tarthatni.*)

Feltűnő mindenesetre az is, hogy az okmány kelte helyéül Pór-Ládony (Sopronymegyében) emlittetik; ez máskép nem magyarázható meg, mint hogy vagy Posgay András rabok gazdája ment el a törökök enge-

*) Ezelőtt mintegy 15. évvel közlém okmányunkat Páur Iván urral, ki ha jól emlékszem, akkor egyik napi vagy heti lapban azt meg is ismerteté, azonban miután ez előbbi közlemény Nagy Iván ur figyelmet elkerülte, midőn t. i. e. füzetek m. é. folyamának 424. lapján a magyar köriratu pecsétéket felsorolta, legyen szabad tehát okmányunkat e helytt újabban emlékezetbe hoznom.

Nagy Imre.

delmével, Sopronymegyébe, az okmányban érintett eladást itt eszköz-
lendő, vagy a vevő Bakody István otthon elkészítvén az adásvevési
szerződést, aláírás és megpecsételés végett felküldte Budára az eladókhöz.

Az okmányt néhai Hetyésy László sopronyi lyceumi tanár aján-
dékából bírom, ki Bakody Istvánt leány-ágon ösei közé számítá. Az
okmányt eredetiben is felmutatom, s közlése után, illő helyére, a magyar
akad. levéltárába át szolgáltatni kérem.

NAGY IMRE.

— **Megint három magyar köriratú községi pecsét**
a szathmári békét megelőzőt időkből. Az egyiket H ö k e L a j o s t.
tagtársunk közli velünk, Duna-Földvárról. Ez Solt városáé, s 1619-ből
való. Régi ezüstforintos nagyságú, s körirata: SOLT VAROSA
PECSETI: 1619. A pecsét terét nyolez csillag-csúccsal bíró, de aló¹
tompán végződő, körül pedig öt kis karikával köryezett keretben, két,
X formán keresztbe fektetett kulcs foglalja el, körülte négy csillaggal.
„A kettős kulcs — jegyzi meg Höke úr — a városiasság jelvénye lé-
vén: Soltnak hajdan bizonynyal létezett kiváltságairól tanúskodik,
melyek azonban ma már sem írásban, sem gyakorlatban nem léteznek.
A vármegye, mely Solt után neveztetik, 1649-ben még „Comitatus Solt
Sedis Albensis“ czímen fordul elő a törvénykönyvben, 1659-ben
Pest s Pilissel egyesítettet.” Szintén Höke úr a mohácsi vész után el-
pusztult, de a XVII-ik század végén hamvaiból kikelt szegzárdi apát-
ság — tán Mérey Mihály új apát által alapított gymnasiumnak
pecsétlenyomatát is beküldé. Ezen apátságot osztán, a Rákóczi-háború
alkalmával — Mérey apátúr buzgó magyar s a fejedelem igaz híve
lévén — a ráczok ismét feldúlták és elhamvaszták. A pecsét tehát a
közbeeső évekből való lesz. Egyébiránt ez lázsiás nagyságú s körirata
latin: SIGIL: GYMNASII . ABBATIALIS . SZEKSZARD: Közé-
pén egy kiterjesztett szárnyú angyal ment ki jobbán ragadva egy
gyermeket valami tátongó fenevadnak, úgy látszik tarajos sárkánynak
torkából. Az angyal feje fölött Isten gondviselésének jelképe látszik:
sugárzattól köryezett háromszögben egy nyitott szem. A tíz-tizenkét
évesnek látszó gyermek talpig magyar ruhában van: félczombig érő
dolmánykája, prémes panyókás mentéje, s szűknadrágos lábain deli-csiz-
mácskák. A pecsétnyomónak, a tiszta lenyomat után ítélve, épnek kell
lenni. Mi igen érdekesnek tartjuk. — Megjegyezzük egyszersmind, ha-

bár pótlólag, hogy a „Századok“ jelen évi folyama 210—211-ik lapján a szintén Hőke úr által beküldött lenyomatról ismertetett tolnai Gerjen község pecsétén látható madár nem galamb, hanem kacsza, s fölötte nem nyilvessző, hanem evező van vésvé, mint vizmelléki lakás jelvényei.

A főt említett másik magyar köriratú pecsétet piros spanyolviaszba nyomva, a budai kir. kamarai levéltárnak a Rákóczi-ház archívumából confiscált okmányai közt találtuk, T a n y, csallóközi, komáromvármegyei községnek 1704. nov. 15-én Rákóczi Ferencz vezérlő-fejedelemhez beadott folyamodványán, melyre a fejedelem Sente alatt levő táborában, 1704. nov. 25-kén s. k. aláírása és Pápai János, akkori főtitkára ellenjegyzése alatt, hátiratilag resolvál. A soltival egyenlő nagyságú kerek pecsét meglehetősen ép állapotban van: külső szegélyét egymásba tüzdelt virágtölcsér-koszorú képezi, két rózsával. E füzéren belől szalag fut körül, s rajta a felirat: NAGI. TANI. FALV. PECSETI. 1704. A pecsét terén balról egy csinos virágkosár, kinyílt tulipánfejekkel tele, jobbról szántóvas, s alattok szélesen elnyúlva háromágú, rózsaaalakú virág. A községnek tehát, ha czímeréről következtethetünk, a földművelés mellett jelentékenyen kellett a kertészettel is foglalkoznia. A harmadik pecsét a Bársonyos vizének a Hernádba ömlésénél, Zemplénmegye határán fekvő B e l s ö - B ö c s helységéé, mely hajdan a Rákócziak hernád-németi uradalmához tartozott, s ma is Rákóczi Juliána utódai, a gr. Erdődyek bírják. A budai kamara levéltárában maradt fenn régi pecsétének lenyomata, egy II. Rákóczi Ferencz fejedelemhez az ónodi táboron benyújtott folyamodványon,⁸ melynek hátirati válasza a fejedelem által 1707. jún. 2. iratott alá: „in castris nostris ad possessionem Köröm positis.“ A pecsétet a helység elöljárói a kérvényező böcsi lakos: Osvát István elesett kurucz katona özvegye igazolására üttették rá a folyamodványra, ostyára ragasztott s ezífrán nyirbált papirosfelzetre. A pecsét hosszúdad alakú, $\frac{3}{4}$ h. magas, $\frac{1}{2}$ h. széles. Külszegélyét sűrűn egymás mellé vésett gömböcskék koszorúja alkotja, melyen belől e felirat olvasható: BELSŐ . BÖCS . PECSETE. A belteret rendes alakú paizs foglalja el, melyben a czímet egy görbe kardot tartó pánczélos kar képezi; a paizs felett ötágú, nyitott korona áll, melynek középső ága a többinél sokkal nagyobb. A paizs mellett két oldalt némi csekély foszladékok. — Mikori e pecsét? évszám híján nem tudhatni; azonban az egésznek ószerű alakja, vésete, és különösen azon régies ortographiája, hogy az ő betűt az o fölé helyezett félkörrel jelöli, pon-

tok helyett: a XVI-ik századra, vagy a XVII-ik elejére mutat. Hogy azonban mindenesetre szathmári béke előtti: azt a jelen okmány kelte kétségtelenné teszi, és így, határozott évszám nélkül is sorozatunkba illő.

Kolozsvári kutatásaink alkalmával különös figyelmet fordítánk a magyar köriratú községi pecsétekre, — de az ottani levéltárakban egyre sem akadhattunk. Általában feltűnő, hogy a „Századok“ magyar községi pecsétára, mely a szorosabb értelemben vett Magyarországból folyvást újakkal és újakkal gyarapodik, Erdélyből még egygel sem nevedkedhetett. Felhívjuk erdélyi t. tagtársaink figyelmét az idevágó, csekély fáradságba kerülő s mégis éppen nem hiábavaló fűrkészésre.

T. K.

— **Horváth Mihálynak** a „Budapesti Szemle“ XI-ik kötetében közölt ama jeles dolgozata, mely oly nagy figyelmet költött, — most Ráth Mórnál külön füzetben is megjelent. Czíme „Villiam Roger, a „Szabad egyház szabad államban“ elv teremtője s megtestesítője.“ — Ezen, szerző ismert vonzó előadásával irt életrajz nemcsak mint történelmi vázlat tanulságos: de mint nagy eszme magvetője, kivált nálunk és éppen most, fölötte korszerű. Valójában, a t. kiadó kedves szolgálatot tőn közönségünknek, midőn a becses művet a jelen külön kiadás által könnyen hozzáférhetővé tevé! A füzet különös jó ízléssel van kiállítva; betűi a XVI-ik század legszebb antique betűalakjai után öntettek. Megemlítjük egyúttal, hogy **Horváth Mihály** jelenleg a budai kamarai archívumban kutat **Zrínyi Ilona** élettörténetéhez való adatokat, miután a Kisfaludy-társaság fölkérése folytán, e magas szellemű fejedelmi nő életét szándékozik megírni, s a nevezett társaság jövő évi febr. 5-kén tartandó nagygyűlésén felolvasni. Már más levéltárakból és gyűjteményekből is számos adatot merített a nagy Rákóczi dicső anyjának viszontagságokban dúsz életéhez.

— **Ipolyi Arnold** szabad óráit a „Műrégészeti Kalauz“ harmadik kötetének megírására szenteli. E kötet, melyhez a nagy tudományú szerző számos illusztrációt készített, a középkori festészetet, szobrászatot, a symbolykával és iconographiával, úgy a kisebb művészeteket tárgyalandja. Hézagpótló mű régészeti irodalmunkban, különben is ízlésmesítő. — Most jelent meg az Akadémia kiadásában Ipolyi Arnoldnak egy más mnnkája: azon szellemdús és szónoki szépségekben gazdag emléke-

széd, melyet a t. szerző a m. t. Akadémia f. évi május 18-ki gyűlésén L o n o v i e s J ó z s e f érsek fölött tartott. Az „Akadémia Évkönyvei“ XI-ik kötetének XI-ik darabját képezi.

— **Simor hgprímás** ő emjának azon szép tetteről értesülünk, hogy a velencei államlevéltárban P a s q u a l i z o velencei követnek a magyar királyi udvarból a köztársasághoz küldött 1509-, 10-, 11- és 12-ik évekbeli nagyérdékű követjelentéseit másoltatja Mirese János hazánkfia által, — melyeknek tán kiadását is elrendelendi ő emja, s így történetirodalmunkat ismét jelentékeny forrással gazdagítandja.

— **B. Orbán Balásznak**, a Székelyföld vaskitartású búváranak nevezetes művéből, melyről füzeteinkben többször volt szó, az I. k ö t e t megjelent. Teljes czime: „A Székelyföld Leirása, történelmi, régészeti, természetrajzi s népisei szempontból.“ Az első kötet — gr. Mikes Benedeknek ajánlva — Udvarhelyszék sikerült monographiája. Nagyszámú igen szép fametszet díszíti: tájakat, népviseleteket, várakat, városokat, romokat, alaprajzokat, portálékat, kelyheket, harangfeliratokat s egyéb régiségeket ábrázolók. A terjedelmes kötet 30 negyedréti ívből, vagyis 235 kettős hasábú lapból áll; tartalmát képezik: „Általános előismertetés a székelynép történelméről és jogviszonyairól,“ „Előismertetés Udvarhelyszékhez,“ „Udvarhelyszék statistikai táblázata,“ — s azután 49 fejezetben ezen fő székely anyaszéknek tüzetes ismertetése, vidékről vidékre, helyről helyre menve; végül betürendes t á r g y m u t a t ó. Hazánknak egyik legősibb, legszebb, s mégis legkevésbé ismert része volt eddig a Székelyföld: Orbán e műve megszünteté az ismeretlenséget. Vegye kezébe bárki e munkát, fussa végig ezen hangyaszorgalommal összehordott adatokat, — s lehetetlen, hogy el ne ismerje azt a jelentékeny szolgálatot, melyet a Székelyföld monographiája megírásával Orbán Balázs irodalmunknak, sőt mondhatjuk: nemzetünknek tön. Mi szivesen adózunk teljes elismerésünk nyilvánításával a t. szerzőnek; művét részletesebben is méltatni fogjuk, — addig is azonban melegen ajánljuk t. olvasóink figyelmébe mind ezen kötetet, mind a többieket, megemlítvén, hogy már a második is sajtó alatt vagyon. Ha voltak, kik Orbán Balázs „Székelyföld Leirása“-nak irodalmi becsében netalán kételkedtek volna: íme az első kötet előttök fekszik, ez maga több mint elég meggyőzni őket tévedésökről, s egyszersmind biztosítékül szolgál a többi öt kötet értéke felől. Hogy a munka csonkán maradjon, attól sem kell tartani, miután már az egész meg van írva. Nem kell azért egyéb, mint a t. közönség pártolása, a mit bizony megérde-

mel. Az eddigi előfizetők — mint kinyomatott névsorukból látjuk — leginkább erdélyiek: pedig lehetetlen, hogy a magyarországi mívelt olvasót is élénken ne érdekelné a Székelyföld! „Pártoló előfizetések“ a hat kötetre 12 frtjával Ráth Mór könyvkereskedésében folyvást elfogadtatnak. Egyes kötetek bolti ára 4 frt.

— **Archaeologiai Értesítő.** A m. t. Akadémia archaeologiai bizottsága elhatározta, hogy Rómer Flóris, mint bizottsági előadó szerkesztése mellett, a főntebbi cím alatt egy időhöz nem kötött, fél-és egész ívnyi számokból álló régészeti folyóiratot ad ki, melyből minden 20 ív teend egy kötetet. Célja: a régészettudomány hazánkban szélesb körökben megkedveltetése, terjesztése, művelése s az annak terén fölmerülő mozzanatokról való szakavatott értesítés. A mennyiben az archaeológia a történelemnek egyik jelentékeny segédtudománya: melegen üdvözöljük a bizottság ezen elhatározását, s testvérlapunkúl tekintjük az „Arch. Értesítő“-t, melyből az első szám — 1 és $\frac{1}{4}$ íven — a napokban került ki sajtó alúl, s igen élénken és változatosan van szerkesztve. Főcikkében Rómer ismerteti az „ó kőori eszközöket Magyarországon,“ az eddigi leleteket elősorolva, s különösen az obsidián-leletekre híva fel a közönség figyelmét. Nézetünk szerint azonban jó volna, ha könnyebb felismerhetés kedvéért jövőre ábrákban vagy rajzokban is bemutatna néhány őskori nevezetesebb obsidián- és egyéb műtárgyat. E cikk után jelentés következik a magyar orvosok és természetvizsgálók egylete archaeologiai osztályának f. évi aug. 24—28-kén tartott egri gyűléséről; melyből kiemeljük, hogy az osztály ismét sürgetni határozta a cultusministeriumnál egy magyar országos archaeologiai bizottság szervezését, továbbá a magy. kath. püspöki karhoz felíratot határozott: vétessék föl a keresztyén műrégészet a seminariumi rendes tantárgyak közzé; — valamint a műegyetemeken is taníttassanak a különféle korszakok építészeti ízlései stb. Ugyanezen gyűlésen Ipolyi Arnold mutatta be saját becses régiséggyűjteményét, s Doboczky Ignácz jeles érmésziünk Hunyady Jánosnak egy ritka aranyáról, Rómer pedig az ó-báshthi Pogányvárról értekezett. Az „Értesítő“ e jelentés után az akad. archaeologiai bizottságának ülési jegyzőkönyveit közli, majd „Szétteltekintés az arch. irodalomban“ cím alatt Wenzel Gusztáv, Ipolyi Arnold, Balássy Ferencz, Thewrewk Emil s a német Riecke újabb régészeti munkáit méltányolja; végül „Egyveleg“ és „Újabb régészeti leletek“ cím alatt sok érdekes régészeti apróságot közöl, s arch. könyvészeti rovatot is vezet, az olva-

sónak az európai régészeti szakirodalomban való tájékozására. Csak e rövid vázlatból is láthatják t. olvasóink, hogy ezen új folyóirat embe-
rül megfelel feladatának. Első száma valóban jelesen van szerkesztve.
Előfizetni reá Aigner és Rautmann könyvkereskedésben lehet,
(váci utca 18. sz.) egy-egy húsz ives kötetre 3 forintjával. Egyes
számok 20 krért kaphatók.

— **Ifj. Kubínyi Ferencz**, kinek dicséretreméltó pontossággal
szerkesztett okmánytárát annak idejében kiemeltük volt, mint értesü-
lünk, ez okmánytár kiadását folytatni fogja. És pedig második kötete,
melynek okmányait közlő most másolja és rendezi, Hontvármegyec
codex diplomaticusa leend, a legrégebb kortól a szathmári
békéig. Eczélra Kubínyi közelebről átbúvárolta és felhasználá a követ-
kező családok levéltárait: a Nedeczky örökösökét Paláston, melyben
mintegy 30 új Árpád-, számos Anjou-kori és utóbbi, továbbá 20—25
török levelet talált; a Zsembery-család zsemberi és szüdi archívumait,
melyekben szintén több Árpádkori sok Anjou- és későbbkori okmány
létezik; a Dacsó családot Keszihóczon: itt is két Árpádkorit lelt, más
újabbakkal; a Horváthy és a Kubínyi család várgedei és nyustyai
archívumait Gömörben. Ez utóbbi levéltárak kivált az Anjou-kor és a
XVI-ik század okmányaiban gazdagok, s a várgedei levéltár a kihalt
Demjénfalvy család összes irományait is tartalmazza.—Lehetetlen öro-
münket palástolni, midőn irattáraink rejtett kincsei egyesek buzgalma
által, hazai történelmünk gyarapodására, így mindenfelől napfényre
jönnek. De az anyag oly roppant, hogy egyesek bármily kitarító törekvé-
se sem elég; a kormánynak kellene itt tenni, s a Történelmi Emlékek
kiadását, mint Francia- és más országokban már megtörtént, országos
költségen eszközölni. Ily módon néhány évtized alatt hazánknak úgy-
szólván teljes codex diplomaticusát birhatnánk, vagy birhatná az utó-
kor, mely mindenesetre hálával emlékeznék meg az ily monumentalis
művet megteremtő cultusministerről. És ez ellen még — a különben
oly kényes természetű nemzetiségi képviselők sem szállalhatnak fel:
mert hisz a kiadandó okmányok a közős haza a történelmét érdeklik,
s legtöbbnyire latin nyelven írvák. Azonban ez óhajtásunk — szomo-
rúan tudjuk — csak pium desiderium; mindazáltal kifejeztük: legalább
ránk senki se vethessen, mintha történelmi szakközöly-szerkesztő
létiinkre ilyesmi még csak eszünkbe sem jutott volna! Jutott biz az, jut
is elégser, — sed tantum clamor in deserto.

— **Nagy Imre**, társulatunk e munkás tagja, alighogy Kolozs-

várról visszatért kőszegi magányába: itt jól meg sem pihelve, újabb bűvárkodásokra Keszthelyre rándult, a gr. Festetics-levéltárba, a honnan körülbelül 20 darab Árpádkori és számos XVI-ik századi okmányt másolt le a győri Codex Patrius számára. Ezek közt van a titeli káptalannak három eddig nem ismert kiadványa, valamint a boszniai káptalannak szintén igen ritkán található kiadványaiból 11 darab; mások a csanádi és orodi káptalanokéi, s Valkómegyét érdeklők is stb. Nagy Imre, Véghely Dezső társaságában, a régi Ostffy-nemzetség Ostffy-aszszonyfai archívumában is bűvárkodott közelebről, és ott is gazdag eredményrel.

— **Nemeslevél és — „Magyar Ujság.“** Ezen hirlap nov. 15-ki számában egy tárczacikket olvasunk, mely minden tekintetben szégyenére válik a magyar journalistikának. Nem tudjuk, ha vad barbarizmusán vagy nagy tanulatlanságán bámuljunk-e az illető írónak, a ki egész diadalmi lelkesedéssel, mint a „felvilágosodás (!) és egyszerű polgári erény nemes példányát“ mutat be egy bizonyára igen bárdolatlan s kegyetlen „táblabíró“ (??), a ki őseinek „Endre király kezével“ „hószínű“ pergamenre irt nemeslevélét, reménydús öcsésével ünnepélyesen megégeti; és midőn a hatszázados okmány a lángok martaléka lett: „a két nemes szív egymáson dobogott.“ — Másutt, felvilágosodott országok journalistikája, mint durva barbárt állítná pellengérré a régi kor szent emlékeinek ily vad pusztítóit: nálunk, íme, még követendő például tüntetik fel! Ha nem ad valaki semmit őseinek dicsőségét hirdető diplomákra, jó; — adja be azokat a közlevéltárakba, hogy a történelem hasznukat vehesse. Egyébiránt a „M. U.“ táblabíráján nem igen lesz mit busúlnunk; a mit elégetett: nem volt az Árpádkori kincs! Ha ő nem is: az illető journalista tudhatta volna, hogy András királyaink még nem adtak ki nemesleveleket, sőt a későbbi királyok is, az Árpád-ház kihunyta után egész két századig, nem szokták magok sem írni, sem aláírni kiadványaikat. András király „nemeslevélét“, „kezeirását“ s az annyi század alatt elsárguló pergamen „hószínét“ tehát csak úgy álmolta a „cikkirő, ki vad műveletlenségének nem kevesebb jelét adá, mint dicsőséges „táblabírája.“ Csak az a baj, hogy nálunk ily emberek tartják magokat hivatottnak a józan magyar közönség tanácsadóiuil, s a felvilágosodás bajnokaiuil föllépni. Mentsen Isten az ily democratáktól, kik a nemzetet oktalan vandalismusra, multjával való teljes szakításra, történelme megtagadására, jelleme levetkőzésére biztatnák, ha

egynehány világfutó pernahájerden kívül volna, a ki hallgatna reájok. Az egészben azonban az a legfelölőbb, hogy míg a „M. U.“ szerkesztője, a buzgó okmánybúvár **Simonyi Ernő**, a távol külföld levéltáraiban szorgalommal gyűjti a magyar történelem kincseit: addig itthon, lapjában, ugyanazoknak megégetésére buzdítják az olvasót!

— **Vajda-Hunyad** várát a kormány csakugyan fel fogná építtetni, s restaurációját — az „Arch. Ért.“ szerint — Schulcz Ferenczre, a gothikában kitünő jártasságú műépítész hazánkfára bízta. — Mult hetekben Ó-Budán, a szeszgyár telkén római sírokra bukkantak, a mit buzgó régiségbúvárunk Rómer megtudván, rögtön a helyszínére sietett, és saját felügyelete alatt folytatta az ásásokat, melyeknek eredményeiből a nem. múzeum ritkább műdarabokkal gyarapodott. Közlebről a pestmegyei Császártöltésen, Czegléden, Eszék mellett, Tolna-Hidvégen, a kozári pusztán (Vas vm.) a mohi pusztán (Borsod) Pécsent, Rima-Szombatban a megyeház déli bejáratánál, Ságvártt (Somogy) Siklóson, Felső Szelestyén (Máramaros) és Szöllőson (Vas) találtak régi érmeket és különféle korbelti kisebb-nagyobb értékű ódon műtárgyakat. A bővebben érdeklődőket figyelmeztetjük az „Archaeologiai Értesítő“-re, melyben mint szakközlönyben mindezen leletekről szó van.

Régiségekről levén szó, megemlítjük egyszersmind, hogy, mint értesülünk, Hontvármegye kitünő műveltségű főbírája, a lelkes tudománybarát **Nyáry-fivérek** egyike, **Adolf**, a báthi járásban — mint saját járásában hivatalosan köröztette, hogy ha a nép közül valaki szántás, kapálás stb. közben régiségekre talál: azok felől kiki azonnal jelentést tegyen. Követésre méltó példa!

— **Pótlékül.** Mult füzetünkben a kolozsvári történelmi társulati gyűlés alkalmára beküldött okmányok sorozatából a következő, — az ülés utolsó napján s részint utána érkezett küldemények maradtak ki, épen e későn érkezések miatt; mindazáltal vázlatunk történelmi hűsége tekintetéből pótlólag ideiglatjuk: 1) **Szikszay Lajos** zilahi ügyvéd úrtól: 16 db eredeti oklevél a vegyesházi királyok korából és egy magyar végrendelet 1570 ből. — 2) **Lányi Sándor** úr miklósvárszéki bírótól 14 db ered. okmány a XVI—XVII századból. — 3) **Homoród-almási Mihály Domokos** úrtól a homoród-szent-mártoni templomkastély kiváltságlevele 1636-ból, hiteles másolatban.

Történelmi könyvtár. *)

— **Williams Roger**, a „Szabad egyház szabad államban“ elv megteremtője s megtestesítője. Életrajzi vázlat, írta **Horváth Mihály**. (Külön lenyomat a „Budapesti Szemle“ XI-ik kötetéből.) Pest, 1868. Kiadja Ráth Mór. 8-adr. 96 lap; ára 60 kr.

— **Lonovics József érsek** magyar akadémiai igazgató- és tiszteleti tag emlékezete. **Ipolyi Arnold**, m. akad. r. tagtól. Tartott a m. t. Akadémiában május XVIII. MDCCCLXVIII. (M. Tudom. Akad. Évkönyvei XI. köt. XI. darabja.) Pest, Eggenberger-féle magyar akad. könyvkereskedésben. 1868. Negyedr. 68 lap.

— **A Székelyföld Leírása** történelmi, régészeti, természetrajzi s népismeii szempontból. Írta **Orbán Balázs**. Első kötet. Pest, 1868. Ráth Mór bizománya. Negyedrét 235 l. Számos képpel. Előfizetési ára mind a hat kötetnek füzve 12 frt. Egy-egy kötet bolti ára 4 frt.

— **A báni méltóság**, tekintettel a horvát-, dalmát- és tótor-szági, nemkülönbén a szörényi, bosnyákországi, macsói, sói, ozorai, bronchi, kruchói, bolgárországi, nándor-fehérvári, zneborniki, jajezi, szabácsi és szerémi bánóságok történelmi s közjogi viszonyaira. Koszorúzott (egyetemi) pályamunka. Írta **Korbuly Imre**. Pesten, 1878. 220 l. Ára 2 frt.

— **Magyarország történelme**, tanodai használatra. Írta **Visonta y János**, gymnasiumi igazgató. Második kiadás. Pest, 1868. Kiadja Heckenast Gusztáv. 8-adr. 230 l. Ára 1 frt.

— **Adatok a XI. zászlóalj történetéhez**, tekintettel az erdélyi 1848—49-ki eseményekre. Egy honvéd magánjegyzetei. Kolozsvártt, Gámán János könyvnyomdája. 1868. Kis 8-adr. 120 l. Ára 50 kr.

— **Görgei**. Viszhangok a czáfolatokra. Írta **Assermann Ferencz**, a „Nyílt szó“ szerzője. Pest, 1868. Kiadja Osterlamm Károly. Nagy 8-adrét 157 l. Ára 1 frt 40 kr.

— **Aradi fogságom alatt irt adatok** az 1848⁹/₉-dik évi szabadságharcz, különösen az Erdély ellen vezetett hadjáratról. Írta Ká-

*) Hogy e rovatot az újonnan megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tehesük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk (nemzeti múzeum 24. sz.) beküldeni ne terheltessenek. Szerk.

zon-Impérfalvi C s u t a k K á l m á n, honvédezeredes. Pest, 1868. Kiadja Heckenast Gusztáv. Ára 1 frt 60 kr.

— **Acta i listy** z'czasów Bezkrólewia po walezym i z czasu S t e f a n a B a t o r e g o. Krakkóban, Kirchmayer nyomdájából, 1868. Nagy 8-adr. 24. lap. (Báthory István lengyel királyságára vonatkozó regesták.)

— **Geschihte des Benedicter Stiftes Melk** in Nieder-Oesterreich, seiner Besitzungen und Umgebungen; von Ignaz Franz Keiblinger. Erster Band: Geschichte des Stiftes. Nagy 8-adrét, 1166 lap. Zweiter Band: Geschichte der Pfarren, Güter und anderer Besitzungen. 819 és (eddig) 464 l. Wien, 1868, Friedrich Becks Verlags-Buchhandlung. Második, javított és toldalékokkal bővített kiadás, kömöszetű táblákkal. (Magyar történeteket több helyeken tárgyal.)

 A Magyar Tört. Társulat t. cz. tagjai tisztelettel figyelemtettettek, hogy az alapítványok és tagdíjak d. e. 9-től délután 1 óráig naponként befizethetők társulati pénztárnok P e s t y F r i g y e s úrnál, váczí-utca 20. sz. I. emelet, az „Első Magyar Iparbank” helyiségében. Különösen kéretnek az 1868-ki évdíjakkal még hátrálékban lévőek, azokat minél előbb befizetni.

— A „Századok”-ba szánt mindennemű közlemények a társulati szerkesztő-titkárhoz (n. múzeum 24. sz.), az újon jelentkező tagok nevei, és a „Századok”-at illető reclamációk pedig akár oda, akár P e s t y F r i g y e s társ. pénztárnok úrhoz (váczi-utca 20. sz.) czímezendők.

 A „Századok”-ra külön előfizetés is áll nyitva nem-tagok számára, és pedig egész évre 6, félévre 3 frtjával. Egyes füzetek külön nem kaphatók. Az előfizetések R á t h M ó r váczí-utcai könyvkereskedésébe küldendők, a honnan a példányok is expedáltak. — A társulati szerkesztő-titkárnál megrendelhető még az 1867-diki évfolyam is 5 frtjával tagok, s R á t h M ó r nál 6 frtjával nem-tagok részére.

Felelős szerkesztő: THALY KÁLMÁN.

Pest, 1868. Nyomatott az „Athenaeum” nyomdájában.

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Tizedik füzet.

1868.

December hó.

A Marosszékből 1491—1515 közt hadnagyságot és bíróságot nemek és ágak rendje szerint viseltek lajstroma.

A Magyar Történelmi Társulat Kolozsvártt tartott első vidéki gyűlése alkalmával Nagy Imre, Szabó Károly, Thaly Kálmán és Véghelyi Dezső urak által a gr. Rhédey-levéltárban néhány székely adat is fedeztetett föl, melyek e levéltárba a XVII. század első felében Rhédey Jánosné Kornis Margit, a a homoród-szentpáli Kornis Ferencz leánya által juthattak.

A fölfedezettek közt van: a) egy lajstroma a marosszéki hadnagyonak és bírónak, kik 1491—1515 közt nemek és ágak szerint viselték tiszteiket, irva van ez egy pergamenívre b) egy adólajstrom, ily címmel: „Registrum super Sedium Siculicalium Maros, Udvarhely, Chik et Gyergyó 1567,“ benne helységenként a porták száma kijelelve; c) Szentpáli Kornis Mihálynak 1581-ben kelt panaszló és könyörgő levele a fejedelemez Szováta mezeje nevű hely iránt; d) egy jelentés, hogy melyik faluból kik voltak jelen az 1591-ben Udvarhelyszéken végbevitt igtatásnál, alkalmasint a szentpáli Kornisok részére; e) egy conscriptió, másolatban: „Connumeratio Portarum in sede Siculicali Udvarhely“ címmel, valószínűleg a XVII. század második tizedéből.

Mindezekből a legbecsesebb a Nagy Imre úr által fölfedezett, és itt a Szabó Károly úr másolata után közölt lajstrom.

E lajstrom napfényre került volt már a Rhédey-levéltárból a múlt század végén, vagy e század elején is, mert úgy látszik. erről létezik egy-egy másolat; például erről való másolatok lehetnek azok is, melyeket az Aranka György gyűjteménye bir Mennyire haszonvehetetlenek azonban e másolatok, arra nézve idézem nagy-ajtai Kovács István úrnak az „Erdélyi Történelmi Adatok“ I. k. 262. lapján irt szavait: „Ismeretesek ugyan előttem Marosszék nemek és ágak szerinti tisztjeinek azon lajstromai 1491—1515-ből, melyeket az „Új Magyar Múzeum“ folyó 1855. júniusi füzeté, a 344. lapon, mint az Aranka György kéziratgyűjteménye között létezőket felemlit; sőt bírom is azokat, de nem eredeti példányokról vett másolatokban, s épen azért bennök a nemek és ágak nevei oly hibásan adatnak, hogy szinte haszonvehetetlenek. Pedig a mennyire tudom, Aranka példányai is csak másolatok másolatai.“

Szabó [Károly erről vett másolatnak tartja a nemzeti múzeum levéltárában levő példányt is, mely 1577-belinek van felmutatva, mivel a lajstrom homlokán álló és betűkkel kiírt évszámból az ötvent jelentő „hotwen“ szót hetvennek olvasta és írta le azon példány másolója. Ha e lajstromot összehasonlítjuk az Engel által (Danielis Cornides Vindiciae Anonymi Belae Regis Notarii) közlött táblázattal, és úgy tekintjük, mint a főtisztviseléseknek nemek és ágak rende szerinti kimutatását: úgy e lajstrom az Engel által közlöttnél sokkal becsesebbnek mondható; becsesebbé válik az által, hogy ebben a főtisztviseléseket, viselőik családi neveikkel fordulnak elő, és becsessé teszi az, hogy sok segélyt nyújt a felderítéshez.

Az Engel által közrebocsátott táblázatot nagy-ajtai Kovács István úr az eredeti példány után kiigazítva, újra kiadta az „Erdélyi Történelmi Adatok“-ban, és e kiigazított táblázat homlokán 1545—1548 évek állanak, alatta írva: Hannadsagh inclusive anno Domini Milissimo Quingen. Quadragesimo Quinto Octavo,“ a jelen lajstromon pedig ily sorok állanak: Urnak esztendejében ezer öt száz ötven hét esztendőben lófőségről való, nemről ágról való regestum.“ Mind a kettőből az látszik, hogy a táblázat írói fel akarták jegyezni, mily sorban illeti korszakukban a főtisztviselések viselése t. i. Marosszékben a hat nemet és annak 24 ágát. Hogy az 1557-ik évben azon nemet

vagy ágat illetve a sor, melyen a sor volt 1491-ben vagy 1515-ben, annak felderítését nem kísértem meg, bízom azt az enyimnél avatottabb kézre, csak megjegyzem, hogy e lajstromban a nemre nézve nem tartottak mindig rendet; eltéréseket látunk, még pedig a hadnagy rovatában az 1496- és 1515-dik, a bíró rovatában az 1496, 1501, 1507 és 1513. években. Továbbá megjegyzendő, hogy e lajstromban nincs meg mind a 24 ág, csak 23; a Halom „nem“ Gyerg ága nem található benne, a mit annak tulajdonítok, hogy az 1500. év, melyre a Gyerg ága eshetett, alkalmasint vétségből nem jegyeztetett be a lajstromba; és megjegyzendő, hogy a Jenő „nem“ Wy ága helyett a hadnagyok sorában Nag, a bírák sorában Way jó elő itten.

Közóhajtása levén a kolozsvári gyűlésen megjelent tört. társulati tagoknak, hogy ezen lajstrom minél előbb sajtó útján ismertette legyen: igyekeztem, a mennyire az idő rövidege engedte, oly adatokat és jegyzeteket összeállítani, melyekkel felderítésökre némi segílyt nyújthatok, és oly jegyzeteket is adni, melyek a lajstromban álló főtisztek családjait is ismertetik.

Többektől már tett észrevételt ismételk, midőn felhozom, hogy Adorján, Medgyesfalva, Vaja, Karácsonfalva, Názánfalva, Seprőd és Szováta nevű helységek ma is léteznek Marosszékbén. Gyáros nevű falu nincs Marosszéken, de Udvarhelyszéken létezett „Gyárosfalva,“ mely előfordúl az ily című fennemlített adólajstromban: „Regestrum super Sedium Siculicalium Maros, Udvarhely, Chik et Gyergyo 1567.“ *)

Megyes nevű marosszéki főcsaládot találunk egy, 1481. július 23-án, Budán kelt oklevélben, melynélfogva Mátyás király Báthory Istvánnak, az erdélyi vajdának adományozza 4 helységben Küküllő-, 17 helységben Torda- és 9 helységben Kolozsmegyében azon birtokokat, melyek az „erdőszentgyörgyi Megyes Balásé“ voltak, „ac aliorum quoque bonorum, demptis duntaxat illis, quae inter Siculos habentur, quae alias nobilis Blasii Megyes de Erdőszentgyörgy praefuerant,

*) Székely-Udvarhelyhez csatolta e falut 1577-ben Báthory Kristóf. Lásd Orbán B. „A Székelyföld Leírása“ I. köt. 44. lap.

sed ex eo, quod idem superiori anno, et etiam his novissimis temporibus, proposita fide et fidelitati, qua nobis et sacro nostro regio diademati tenebatur, utrisque Bazaras, majori videlicet et minori partes regni nostri Transalpinas hostiliter tenentibus, et per consequens ipsis Alybegh Vajvodae, totisque Turcis, hostibus scilicet nostris et regni nostri infensissimis adhaesisset, eique hoc regnum nostrum, et praesertim partes illas Transylvanas, per suas nefandas explorationes et anizamenta (igy) una cum nonnullis scelerum suorum complicitibus diutius prodidisset, ad sacram regni nostri coronam..... devoluta fore perhibentur.“*)

Pozon nevű marosszéki székely családra találunk 1523 és 24-beli oklevelekben a gr. Eszterházy-levéltárban: Thomory István székelyek alispánjának egy rendelete végrehajtói közt áll Pozon nevű, mely rendelet „datum in possessione Chuch praefata, in festo beati Dionisij M. anno 1523,“ így kezdődik: „Stephanus Thomory de Chuch vice vajvoda Transilvanus et Siculorum Vice Comes etc. Agilibus Laurentio Pozon de Zenth Imreh, Nicolao de Seprewd, et Mathie de Bere salutem et honorem.“ A második okmányban nem Pozon, hanem Poson iratott. Ugyanezen család ivadékaik állanak a múlt század végén mint peres felek a „Székely nemzet constitutiói s a t.“ 190-dik lapján.

Balassy, Balásy, Blásy nevű család régen „andrásfalvi“ előnévvel virágzott Marosszékbén, később „veczkei“ és „szentdemeteri“ előnevet használt. E család egy tagja a „Székely nemzet constitutiói s a t.“ című munka 15-dik lapján közlött 1451-i okmányban Blasý néven van felhozva. A gr. Eszterházy és gróf Lázár-levéltárokbeli okmányokban Balassy névvel fordulnak elő. Az „Erdélyi Történelmi Adatok“-ban megjelent „Toldalagi Mihály emlékiratai“-ban a mai helyesíráshoz idomítva Balassi, és nem Balássy áll. Azonban a XVII. század közepén inneni oklevelekben, miután e család fiága kihalt, többnyire mint Blásy, és Balássyák említettnek.

*) Ha ez oklevél, mely gr. Kemény J. Diplomatariumában másolatban létezik, úgy a Szentgyörgyiekről szóló alábbi oklevél szinte közölve volna is sajtó útján, itt újabban ismertetni jónak láttam.

Az 1451-ki oklevélben felhozott „Michael filius Blasy de Andrásfalva“ egy lehet azzal, a ki említették a gr. Lázár-levéltárban lévő 1404-ki azon eredeti okmányban, melynélfogva andrásfalvi Balássy Ferencz és István, andrásfalvi Balássy György fiai, a magok csergedi (Küküllőmegyében) és csucsi (Féjérmegyében) részöket andrásfalvi Balássy Mihály özvegyének Orsolyának, és leányának Balássy Katának, Nywythodi Istvánnának átengedik, és a mely oklevél szerint a Balássy testvérek Küküllőmegyében Egrestön, és Tordamegyében Szederjessen, Illyén és Csanádon is birtokosok voltak.

E család, egy eredeti perlevélből következtetve, a XVI. században kihalt fiágban, de két Balássy leány közül az egyik: Balássy Klára, Bálint Deák nevű férjével nemzett gyermekeire a Balássy nevet ráruházza, és két fia közül andrásfalvi Balássy Ferencz alapít egy új Balássy családot. Ő használja később a „veczkei“ azután a „szent-demeteri“ előnevet. E Balássy Ferencz a fejedelmi udvarban nevedvén, János Zsigmondnak a fejedelemségbe beigtatásától fogva mind egyik fejedelmet szolgálja, és mint udvarhelyszéki főkirálybíró, rövid ideig mint háromszéki kapitány, azután mint udvarhelyszéki főkapitány, székelyek generálisa, főkövet, tanácsos, és mint dézmákarendatora szerepelt, kiről Bethlen Gábor fejedelem 1618 február 24-én kelt adománylevelében ezt írja: „in expeditionibus autem bellicis officio Capitaneatus in specimen optimi ducis perfungendo.“

Ezen, 1621. elholt Balássy Ferencz két fia közül az egyik. Mihály, marosszéki főkapitány és Petky Erzsébet férje 1619, magtalanul elhalván, a másiknak: Ferencznek, ki főlovászmester és udvarhelyszéki főkapitány volt, az első feleségétől, Besenyei Krisztinától fia kisdeden halván el, második nejétől harina Farkas Krisztinától pedig csak egy leánya maradván: Balássy Erzsébet, ki elsőbben Gyulaffy Lászlóné, azután Korins Gáspárné, e leánynyal a Balássy család kihalt.

A dorján nevű marosszéki egyént ismertet Mike Sándor egy 1485-beli oklevél kivonatában.

Álljon itt most már maga a beceses lajstrom, betű szeréni hívmásolatban, a két pontú y-okat a nyomtatásban ij-vel jelölvén.

Vrnak eztendeijeiben ezer 9t zaz hotwen het ezttendoben :

Lofosegrol valo nemrol agrol valo regestum.

Ezer Neg zaz kijlenewen eijgben irnanak

Az f9 hadnagsag wolt ewrloc nemben bod {agan: fo hadnagijok voltak : Barcijaij Gaspar es gyalakutiijak. Az f9 Bijrosag volt, Jenó nemben: Borozlo agan . f9 bijrak voltak zentgijorgi gijorg, toth fijaij

Ezer nijeg zaz kijlenewen ket ezttendoben

Az f9 hadnagsag wolt Jenó nemben Zomoro 'agon, f9 hadnagijok voltak Barcijaij gaspar és apaphij Lenart. Az fo bijrosag wolt adorijan nemben pozon agan . f9 bijrak voltak toth fijaij

Ezer nyeg zaz kijleneven haromban

Az f9 hadnagsag volt mijegges nemben, meggijes agan. fw hadnijag wolt Barcijaij gaspar. Az f9 bijrosag volt Zabrag nemben nag agon. fw biro wolt Zancijalij gijorg.

Ezer nijg zaz kijleneven nijgben

Fw hadnijagsag volt adorijan nemben: telegd agan: f9 hadnagok voltak Bijcak Leriine és pynkolceij Bernald. F9 Bijrosag wolt ewrloc nemben Bod agan. fw Bijrak voltak, Barcijaij gaspar es gijalakwtijak.

Ezer nyeg zaz kijleneven hot ezttendoben

Az few hadnijagsag wolt zabrag nemben nag agan: f9 hadnagijok voltak Bijcak Lorijue, Zenpalj wrakkal. Az fw Bijrosag wolt mijeggijes nemben kwrt agan, ffw Bijrak voltak. gijalakwtijak es cijanij Lazar

Ezer nijeg zaz kijlenewen hatban

Fw hadnijagsag wolt ewrlec nemben zowat agon f9 hadnag wolt ianosij pal fijaij: es kereleij pal. f9 Bijrosag wolt Jenó nemben Balasij agon f9 Byrak voltak Bijeijakek.

Ezer nyeg zaz kylenewen hetben

Az f9 hadnagsag wolt Jenó nemben Nag agon. f9 hadnagok voltak Zent gijorgij gorg, és toth miklos. Az f9 Bijrosag volt adorijan nemben wacmijan agan, fw Bijrak voltak gijalakwtijak.

Ezer nyeg zaz kijleneven nijolcban

Az fw hadnijasag wolt mijegges nemben dwdor agon, fw hadnagok woltak apaphij Lenart, f9 bijrosag wolt: abram nemben wij agon, f9 byrak woltak az kereleij pal fijaij.

Ezer nieg zaz kijlenben kijlenewenben

Az fw hadnagsag wolt adorijan nemben pozon agon, fõ hadnagok woltak toth fijaij, Az fw bijrosag volt ewrlõc nemben eczken agon fw bijrak Bijeak Lorijne és Bicak magyas.

Ezer ewt zaz eig eztendoben.

Fõ hadnagsag volt zabrag nemben gero agon, fo hadnagok voltak Kereley pal fyay; marton ianos, es marton antal, es Semijen nemzeti. Az fõ Bijrosag volt halond nemben peter agan, fõ birak voltak Bijeak Lorijne és thofalui andras.

Ezer ewt zaz ket eztendoben

Az fõ hadnijagsag wolt halond nemben halond agan, az fw hadnagijok woltak Barcijaij gaspar, gijalakwtijak es Simyen fijaij. Az fõ Bijrosag megijes nemben dudor agan, fõ birak voltak Bijeajak fijaij, gyalakwtij mijal, es pijnkolcei Bernald.

Ezer ewt zaz harom ezttendoben.

Az fõ hadnagsag wolt ewrlõc⁷ nemben zeprod agan. Az fõ bijrosag Jenõ nemben Zomoro agan.

Ezer ewt zaz negij ezttendoben

Fw hadnagsag volt Jenõ nemben borozló agan, fõ hadnijag volt toth miklos felesege wtan. Az fw byrosag Adoryan nemben waij agon.

Ezer ewth zaz ewth ezttendoben

Az fõ hadnijagsag wolph myeggyes nemben kwrt agon fw hadnagijok voltak Barcijaij gaspar és gijalakwtijak. Az fõ byrosag volt abram nemben, karacyon agon, fõ bijro Apaphy lenard.

Ezer ewt zaz hath ezttendoben

Az fõ hadnagsag wolt adorijan nemben vaemijan agon, fw hadnagijok voltak gyalakwtijak, Az fõ bijrosag wolt ewrlõc nemben Seprod agan, fw byro volt Balassij Istwan.

Ezer ewt heth ezttendoben (Elmaradt: s z á z.)

Az fõ hadnijagsag wolt abram nemben vij agon hadnagok voltak kereleij pal fijaij, Az fõ birosag wolt halond nemben halond agon fõ bijrak voltak, Semijen, gyalakwtij mijal, Barcijaij gaspar.

Ezer ewth zaz nijolez ezttendoben

Az fw hadnagijsag wolt halom nemben Naznan agan az fõ hadnijag Lazar Andras, az fõ bijrosag wolt megijes nemben

gijaros agan, fõ byro volt Apaphij Lenartj, Marton Janos, marton Antal.

Ezen ewth zaz kijlencben

Fõ hadnyagsag wolt ewrlec nemben eczken agan, fw hadnagijok voltak az Bijcijakek, fw bijrosag wolt; Jenõ nemben waij agon

Ezer ewth zaz tijz eztendoben

Fw hadnijagsag wolt Jenõ nemben Balassij agon, fõ hadnagijok woltak Bijcijakek, es gijalakwtijak, Az fw bijgrosa Adorijan nemben telekd agon fw bijrak Bijcijakek.

Ezer ewth zaz thijzengij eztendoben

Az fõ hadnijasag wolt meggijes nemben gijaros agan, hadnijag apaphy lenart, Az fõ bijrosag abram nemben gero agon, az fõ bijrak, Barcijaij gaspar, gijalakwtijak.

Ezer ewth zaz tijzenket ezttendoben

Az fõ hadnijagsag adorjian nemben aija agan. Az fõ bijrosag ewrlec nemben zowath agon, fõ bijro miko peter.

Ez ewth zaz tijzen harom ezttendoben

Az fõ hagnijagság abran nemben, karacijon agon fõ hadnijag Apaphij lenarth. Az fõ bijrosag halond nemben naznan agon, fo bijrak, Lazar Andras, Bijcijakek.

Ezer ewth zaz tijzen nijeg ezttendoben.

Az fõ hadnijagsag halom nemben peter agan, az fõ bijrosag megijes nemben megijes agan. Bijro Barcijaij gaspar.

Ezer ewth zaz tijzen ewtben

Az fo hadnijagsag volt megijes nemben kwrt agan, fõ hadnagijok woltak Barcyjaij gaspar, es gijalakwtiak.

Az e lajstromban álló fõtisztekrõl az itt alább következõ jegyzeteket ismét azon renddel adom, a mily rendben a fõtiszték egymás után következnek :

1) **B a r c s a y G á s p á r.** E Baresay Gáspár a nagy-barcsai Baresay család ivadéka, és szintén Gáspárnak a fia. Egerszermind hunyadmegyei birtokos is volt, mint kitetszik egy 1515-i oklevélnek másolatából gr. Kemény Diplomatariumában.

A székely nemzeti gyűlésen Agyagfalván 1506-ban jelen

volt Marosszék részéről. Lásd „Székely nemzet constitutiói s a t.“ című munka 38. lapján.

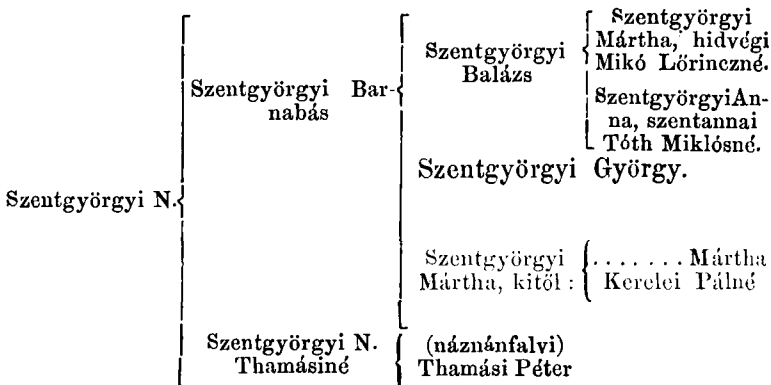
Oly adat, melyből Barcsay Gáspárnak Marosszékben mi-kénti birtoklása felderíthető, szintén létezik: de ezúttal nem akadtam nyomára.

2. **Gyalakutiak.** E család a marosszéki Gyalakuta nevű faluról veszi nevét. Élete tán nem tartott a XVII. század elejéig. A XV. század végén és a XVI. század elején élő két testvér: Gyalakuti Balázs és János, s Balásznak Miklós, és Jánosnak István, Mihály és Miklós nevű fiaik kívül volt-e e családnak más tagja is e tájtt Gyalakután? még kipuhatólandó a Diplomatariumokból. A fennebbi ivadékokról egy 1482-ben kelt s Kemény Diplomatariumában létező oklevél másolata szól, mely szerint azok nova donatiót kapnak a küllőmegyei Filetelkén, Egrestön, a tordamegyei Gerebenesen, Kapuson, Némán, Bodonban s a t. és a kolozsmegyei Aranykúton, Nyulason s a t. levő birtokaikra.

Ugyan e korban élt szent-annai Gyalakuti István és Gyalakuti Márton is, kiket gróf Kemény tévesen jegyzett Gyulakutiaknak. Gyulakuta nevű helység nincs sem Erdélyben, sem Magyarországon; a létező adatok is arra mutatnak, hogy ezek ketten szereda-szentannai Gyalakutiak voltak.

3. **Szentgyörgyi György.** E család hihetőleg Maros-Szent-Györgyről veszi nevét, mely falu Marosszékben fekszik.

Szentgyörgyi György szüleit a következő ágazat mutatja:

Mintogy az oklevél, melyből e táblázatot vettem, sok felvilágosítást nyújt, ide igtatom egész terjedelemben: „Nos Comes Stephanus de Báthor, Wayvoda Transsilvanus et Siculorum Comes, nec non Judex Curiae Serenissimi principis dni Mathiae, Dei gratia Regis Hungariae, Bohemiae etc. Memoriae commendamus, quod nobis in festo beati Galli confessoris in Kolosvár unacum certis nobilibus et siculis potioribus, ad nos pro audiendis et ordinandis quibusdam factis Regiis venientibus, constitutis et existentibus, agiles Laurentius Miko de Hydveg ac Nicolaus Toth de Zenthanna, in ipsorum ac nobilium dominarum Marthe ipsius Laurentii et Annae, dicti Nicolai consortium, filiarum videlicet olim Blasii de Zenthgergh personis, presente ibidem Georgio filio olim Barnabe de eadem Zenthgergh nostram venien. in presentiam, per eosdem Laurentium et Nicolaum contra dictum Georgium propositum exstitit tali ordine, quomodo idem Georgius dictas dominas Martham et Annam in haereditatibus, ac officiis siculicalibus paternis, per mortem dicti quondam Blasii in ipsas dominas, ac praefatum Georgium jure hereditario condescensas, inportionatas efficere vellet, et niteretur, et nullam portionem ipsis dominabus de dictis hereditatibus et officiis dare vellet, et anno praeterito proventus officiorum ipsorum solus duntaxat ipse Georgius percepisset in prejudicium ipsarum dominarum et dampnum valde magnum. Quo audita idem Georgius respondit ex adverso: quod hoc verum sit, quod ipse dictas hereditates siculicales possidere vellet, fructus etiam dicti officii anno preterito percepisset. Sed ipse haereditates et officia dictas dominas minime concerneret eo, quod ipse esset heres masculinus in ipsis hereditatibus. Dum haec sic aguntur, agilis Petrus Thamasy de medio aliorum nostram exurgens presentiam, a tertia partibus respondit: quod quia mater ipsius Petri, ac dictus quondam Barnabas avus (lásd ezt, ki 1451-ben Capitanus majoris exercitus, a „Székely nemzet constitutiói“ című munka 15-dik lapján) dictarum dominarum, pater ipsius Georgii ab uno patre et matre essent nati, ideo ipse hereditates et officia ipsum Petrum ita concerneret, sicuti dictum Georgium, ac dictas dominas Martham et Annam. Tandem vero Paulus de Kerelew de medio

aliorum a quarta partibus modo simili nostram se erigens in presentiam, in persona nobilis domine Marthe consortis sue proposuit eo modo: quod ipsa domina Martha consors sua esset filia, videlicet dicti olim Barnabe Zenthgerghy, propter quod eadem domina de dictis hereditatibus portionem habere vellet lege Regni requirente. Que quidem partes hujusmodi genealogiam denegare non potuerunt, sed fere omnes seculi approbaverunt. Nos igitur eorundem seculorum potiorum habito consilio prematuro cum eisdem seculis, juxta legem et consuetudinem eorundem de facto dictarum hereditatum talem fecimus adjudicationem, quod dicte hereditates ac officia et honores praefati olim Barnabe, avi videlicet dictarum dominarum, et Georgii Zenthgerghy ita, et eodem jure, easdem dominas Martham dicti Laurentii, ac Annam pretitulati Nicolai Toth consortes, sicuti ipsum Georgium concernere videntur, et inter eos equaliter dividi debeant; nec autem praefati Petrus Thamasy, ac domina Martha consors dicti Pauli tamdiu, donec praefati Georgius, ac domina Martha et Anna superstites et haeredes habuerint, ad dictas hereditates aliquod jus, aut dominii proprietatem habere valeant, prout leges eorundem seculorum per eosdem nobis declarate denotant. In cujus rei testimonium praesentes literas eisdem Nicolao Toth et Laurentio Myko duximus concedendas. Datum loco in prescripto, tertio die termini prenotati. Anno Domini Millesimo quadringentesimo octoagesimo sexto.“

4. Tóth fia i. Ezek a marosszentannai Tóth István fia i lesznek, kiket Nagy Iván is „Magyarország Családai“-ról irt munkájában ismertet, de ők egy 1475-ki oklevélben másként vannak felhozva ily renddel: Miklós, György, Balázs, Ferencz és Lőrincz.

Közülök György 1484. előtt holt meg, Miklós az, a ki Szentgyörgyi Annát vette nőül. (Lásd fenn.)

5. Apafi Lénárt. Lénárt apanagyfalusi Apafi Mihály fia.

Anyja után, vagy házasság útján lett-e székelv birtokos? még nem derült ki. Vett öröksége is volt.

Az erdélyi fiscus levéltárából Kemény Diplomatariumában következő másolat létezik róla:

„Nos Stephanus de Telegd, Vice Vajyoda Transilvanus. Memoriae commendamus, quod agilis Benedictus de Pocsfalva, coram nobis praesentibus constitutus, sponte et libere confessus est in hunc modum: quod ipse pro quibusdam suis necessitatibus ipsum de praesenti summe urgentibus evitandis, quoddam totale officium suum Primipilatus, in vulgari Lofűs ég apellatum, in genere Medgyes, in línea Kywrth in sede Marus existens dependen. habitum simul cum cunctis suis haereditatibus et juribus siculicalibus, et generaliter quarumlibet utilitatum, scilicet fructuum, atque proven-tuum integritatibus, ad idem officium Primipilatus de jure et ab antiquo spectan. et pertinere debentibus, quovis nominis vocabulo vocitatis egregio Leonardo Apafi de Nagyfalú, suis-que haeredibus et posteris universis pro viginti quinque florenis auri ab eodem, ut dixit, jam plene receptis et levatis, dedisset, vendidisset et ascripsisset, jure perpetuo, et irrevocabiliter tenen. possiden. et habendum. Imo dedit, vendidit et ascripsit coram nobis testimonio praesentium mediante. Datum in oppido Wásárhely in festo conversionis beati Pauli Apostoli. Anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo octavo.“

Apafi Lőnárt 1506-ban a székely nemzet végzéseit az agyagfalvi gyűlésen aláírta.

Ő és testvére Miklós azok az Apafiak, kikhez Ulászló király 1506. aug. 4-én intézte, Ebesfalva és Volldorf lakosainak megváltoztatása végett, ama rendeletét, melyet Éder érint: Observationes critiche etc. című munka 268-ik lapján.

6. Szancsali György. E család fészke a küküllőme-gyei Szancsal, hol a XV. század végén egy Szancsali János is élt, néhány más nevű birtokossal. György Marosszékbén, hol és miként jutott örökséghez? nem tudjuk. Nem e család ivadéka; lesznek a most élő Szancsaliak?

7. Bicsak Lőrincz. Bicsak Lőrincz a csikfalvi Bichak Benedek fia. Ugyanezen ivadékok Marosszékbén Mosonon is birtak, és „mosoni“ előnévvel egy Bicsak Benedek 1451-ben

székbiró volt Marosszéken, a „Székely nemzet constitutiói s a t.“ 15. lapja szerint.

8. Pynkolcei Bernáld. Ily nevű család Erdélyben nincs. Pynkolcei Bernáld alkalmasint Magyarországról származott be Erdélybe: ott találunk Pinkócz nevű helységeket. Egyik Pinkócz magyar-orosz falu Unghmegyében, a másik horvát falu Vasmegyében, és két puszta is: Doba-Pinkócz, meg Torna-Pinkócz, fekszik Veszprémmegyében. E Pinkóczy Bernáld családi egybekötötésben alkalmasint a Gyerőffyekkel és Mikolákkal volt, és tán a Csányiakkal is lehetett. Midőn szentgyörgyi és bazini Péter gróf, Judex Curiae, erdélyi vajda és székelyek ispánja, a Tordamegyében fekvő Szent-Mártonon egy, Erzsébet-től, szentmártoni Chászary Zsigmond özvegyétől megvett rész-birtokba 1507-ben, december 26. beigtattatik, az ellenmondók egyike: „szamosfalvi Pinkochy Bernáld.“ Neve így írva áll gr. Kemény Diplomariumában.

9. Zenpaly urakkal. A Szentpáli urak alatt tán nemcsak „Kerelő“-szentpáli Szentpály ivadékokat kell érteni hanem egy más nevű család tagjait is, kik Küküllőmegyében Kerelő-Szentpáltt laktak és Marosszéken székely jogot birtak. Hogy más nevű család is lakott e tájban Szentpálon, kitetszik oklevelekből.

10. Cyany Lazar. „Lazarus et Laurentius de Chán“ állanak többekkel együtt az ellenmondók sorában, midőn 1504-ben május 28-án Chezeliczy Mátyás, Járay Ferencz tordamegyei remetei, járai, kis-szokolcsi és kisbányai birtok-részeibe beigtattatik. Lőrincz, kinek neje gyerővászrhelyi Gyerőffy Fruzina, mint „Laurentius Chani de Boldocz“ áll egy 1508-i okmányban; és minthogy „Boldocz“ Mező-Csánhoz tartozó praedium, mely Tordamegyében fekszik, hihető, hogy eme Csánról vette nevét e Csányi család, mely nagyon régi és nagybirtokú család volt.

A Marosszékben lakó ágból egy ivadékot, a XVI. század végén élőt, „kövesdi“ előnévvel hozott fel Nagy Iván a „Magyarország családai“ című munkában.

Mike Sándor jegyzeteiben egy szentkirályi előnevű Csányi áll a XVI. század végéből. Kővári: „Erdély Történelme“ IV. k. 28 lapján, a Békes pártján volt Csányi Miklóst is marosszent-

királyi előnévvel említi. Oklevelekben a XVI. század közepéből és XVII. elejéből csikfalvi előnevűekre is találunk.

11. Janosy Pál fiai. A székelyek közt több Jánosy család virágzott; hogy a fennebbi ivadékok „buzaházi“ vagy más előnevet használtak-e? annak kiderítésére még adatok igényeltek. Egy 1501-ben kelt oklevél egy Jánosy Mátyást mutat, de Szengyelen, Tordamegyében lakozót.

12. Kereley Pál fiai, Kereley Pál. E család fészke „Kerelő“ Kükküllömegyében. E Kereley Pált láttuk fenn az 1486-ki okmányban mint peres félt. Az ő neje a Szentgyörgyi Mártha leánya; Márhának hívták ezt is, de vezetéknevét nem tudjuk. Kereley 1489-ben előfordul mint királyi ember is. Hogy 1495-ben még életben volt és Tordamegyében Mező-Szengyelen is birt, oklevél bizonyítja. Özvegye, mint a kolosmegyei Szent-Péteren jószágot bíró, előfordul egy 1499-beli okmányban, így: „vidua Pauli Kerelei, alias consors Sigismundi Cseh,“ mely Zsigmond alighanem rödi Cseh-ivadék.

A Pál egyik fia tán Kereley János, kinek neje csesztvei Barlabásy Kata. E nő az ellenmondók egyike, midőn 1513-ban február 10-dikén héderfájai Barlabásy Lénárt és néhai csesztvei Barlabási János fia: Mihály beigtattatnak dengelegi Pongrácz Mátyás torda- és kolosmegyei némely javaiba, mit gróf Kemény e jegyzete bizonyít: „Dorso hujus mandati adscriptae sunt relatoriae perhibentes, quod huic statutioni contradixerint: Magister Joannes Barlabási de Csesztve Archidiaconus Albensis, Catharina Joannis Kerelei, ac Sophia Osvaldi Bogáthi de Radnóth consortes, necnon Magdalena vidua, ac Franciscus et Joannes filii Joannis Barlabási de Csesztve.“

A Kereley család a már kiholt családok közé tartozik.

14. Bycya kék. Egy 1506. decemb. 27-én kelt vajdai oklevélben, mely által a Bicsak fiak megintetnek, hogy a Bicsak leányoknak az elholt Bicsak Benedek kükküllömegyei szülősi, tordamegyei esanádi és szederjesi javaiból, úgyszintén a zálogosokból is részt, a fiat illetékből pedig quartát adjanak, a következő vérégazat áll:

Csikfalvi Bicsak Benedek	}	Bicsak Lőrincz	}	Bicsak Klára, náznánfalvi Thamási Bernáldné.
		Bicsak Benedek		Bicsak Anna, Csikfalvi Vítálszné.
		Bicsak Tamás, ki 1506-ban már nem élt.		

E család őse Bicsak Benedek, (kinek neje Madarasy Margit, Madarasy Imre leánya) 1408-ban már neje részére a küllői megyei kisszőllősi birtokból negyed kiszakítása iránt tett lépéseket. Ez csikfalvi és egyversben bodoni előnévvel is fordul elő.

Gyanítom, hogy a Bicsakok a Madarasy családtól örökölték Marosszéken székely jogokat. Az első Bicsak Benedekről az 1408-ki okmányban ily sorokat látunk: „quod quia nobilis domina Margaretha sibi ut homini impossessionati foret matrimonialiter copulata.“

14. Tóth Miklós. Láttuk fenn e Tóth Miklóst, mint marosszentannai Tóth István fiát. Ő 1497-ben Tóth jogon jutott a székhadnagysághoz, 1504-ben pedig felesége után főbíró, Szentgyörgyi Balázs leánya: Szentgyörgyi Anna lévén a neje.

A székely Tóth családokról létező vérágazati táblázatokon eligazodni mindaddig nem lehet, míg azok critica alá nem vétetnek; ennél fogva bizonyossággal azt sem állíthatjuk, hogy a szentgyörgyi Tóth ágnek alapítója-e Tóth Miklós? de hihető, hogy miután Szentgyörgyi Annát vette nőül, ő lesz első alapítója ez ágnek, melynek utolsó fiavadéka: szentgyörgyi Tóth Mihály, főlovászmester és marosszéki főkapitány, 1622 és 1624 közt halt meg.

Tóth Miklósról, ha ő az, ki szentgyörgyi előnévvel is élt, érdekes székely adatot közülhetünk a kolosmonostori levéltárból, gr. Kemény másolata után, mely itt következik:”

„Nos Joannes de Zapolya, Comes perpetuus Terrae Scapu-siensis, Vajvoda Transilvanus et Siculorum Comes. Damus pro memoria quod nobis feria secunda proxima ante festum nati-vitatis Virginis gloriosae una cum Egregio Leonardo Barlabássy V. Vajvoda nostro, ceterisque duodecim co-assessorii

bus sedis Maros, hic in oppido Zekely Vasarhely constitut. et existen. Mathias de Frátha pro egregio Joanne Toth de Zentgergh cum proc. litteris nostris praesentibus ibidem, et personaliter adhaeren. incolis Possessionis Benefalva, pro quibus Nicolaus Santha de Zekelfalva astitit contra eosdem proposuit eo modo: Quomodo temporibus elapsis, dum videlicet Egregius quondam Andreas Lazar de Zárhegy una cum caeteris suis consodalibus Egregium olim Nicolaum Toth, genitorem ipsius Joannis Toth, de Terra ista siculicali expulisset et exulem eiecisset potentia mediante. Idem incolae tanquam Jobbagiones seu instar aliorum similium Jobbagionum in ulgari feölden lako simul cum universis territor. ipsorum, nescitur quibuscunque ducti motivis universas terras arabiles foeneta et sessiones Domorum simul cum territor. ejusdem possessionis pro se occupassent, se ipsos quoque siculos liberos facere minime formidassent, in quibus eidem actori plusquam mille flor. auri damna intulissent, potentia median. in praejudicium et damnum praefati Joannis Toth actor. valde magnum. Quo audito praefatus Nicolaus Santha Procur. praefatorum incolarum in personis eorum respondit in adverso: Quomodo ipsi non potentia mediante se ipsos in siculos liberos fecissent, sed Universitas Regni siculorum (e szerint ezen nemzeti gyűlésnek is Lázár András volt az elnöke, és a gyűlés időbbi lehet az 1506-iki agyagfalvi gyűlésnél, mert az agyagfalvi gyűlésen 1506. jelen látjuk Tóth Miklóst Marosszék részéről) intellecta ipsorum incolarum justitia: ut antea quoque siculici exstitissent, eosdem in liberos siculos fecissent. Quibus sic habitis, partibusque praedictis nullo ampliori documento eorum allegata comprobant. sed eisdem per nos in praemissis juris aequietatem elargiri postulant. verum quia ex praemissis allegationibus praefatorum Incolarum ex Benefalva clare edocebamur: Universitatem Regni Siculorum non via juris sed actu potentiarum eosdem in siculos constituisse, ex eoque nullius vigor. existen. iidem incolae rursus eidem Joanni Toth juxta veterem ipsorum libertatem instar suorum Jobbagionum readjudicari et committi debere videbantur manifeste; propter quod Nos de eorundem dicti V. Vajvodae nostri caeterorumque duodecim Juratorum assessorum nostrorum consilio eosdem-

que universos incolas ex Benefalva simul cum univerrsis territor. et metis, tamquam Jobbagiones suos siculicales, in ulgari feoldön lakókathl annotato Joanni Toth actor. in perpetuum adjudican. decernen. et committen. imo decernimus, et committimus praesentium per vigorem. Datum loco et termino in praenot. Anno Domini Millesimo quingentesimo decimo nono.“

Az ezen okmányban foglalt Benefalva nevű helységet a XVI. század végén is e család egyik tagja: Szentgyörgyi Tóth Miklós bírja.

A marosszentgyörgyi birtokot utoljára Tóth Mihály bírta, kiról, „per mortem et defectum seminis Michaelis Toth de eadem Marosszentgyörgy“ a fiscusra szállott, Bethlen Gábor azután 1624-ben június 24-én novaji Szentpály Jánosnak s menyasszonyának „Generosae dominae Elisabethae Petki, dicti quondam Michaelis Toth antehac relictæ viduæ et dotalistæ, nunc vero ipsius Joannis Szentpáli sponsæ“ adományozta, mely Petky Erzsébetről az királyhalmi Petky István csiki főkapitányra jutott.

15. Bicsak Mátyás. Bicsak Mátyás Mike Sándor geneologiai gyűjteményében mint Bicsak Benedek fia és Tamás és Lőrincz testvére van felmutatva. 1506-ban alkalmassint nem volt többé az élők sorában, miután nem találjuk a 13. szám alatti vérágazati táblán.

16. Marton János, Marton Antal. Marosszéknek melyik vidékén tartózkodtak, nincs tudva. Egy 1578-ki oklevélben is akadtunk akkor élő Marthonokra, kik közül az egyik Szent-Benedeken, a másik Vaján lakott, és ily előneveket használtak.

Nem lehetetlen, hogy e Marton János és Marton Antal foglaltatik az erdélyi vajda s szentgyörgyi és bazini grófnak 1503-ban Budán „sabbatho proximo ante festum Pentecostes“ kelt, és a maga képviselőjéhez (vice gerenti nostro), egyszersmind görgényi ispánhoz Barlabásy Lénárdhoz intézett rendeletében, melyben ezt értesíti, hogy miután ő több erdélyi főúr kérésére megkegyelmezni kíván czegei Wass Balázsnak, ennélfogva azon ítéletet, melyet az ő távolléte alatt Marthon Antal és János folyamodására Wass Balázsra hoztak, s mely által Wass Balázs fej- és jószágvesztésre ítéltetett, hagyják

függőben, az ő t. i. a vajda hazaérkezéseig; addig Wass Balázs minden javai somkereki Erdélyi János felügyelete alatt legyenek, Wass Balázs pedig hagyassék bántatlanul czegei udvarházában.

17. Semyén nemzeti, Simyen fia i. Kővári „Erdély nevezetesebb családai“ című művében a Simén családról következőt mond: „Régi székely család. Már 1537-ben Gergely Udvarhelyszékről zsoldos hadat visz Munkács alá. Fancsali kutatásai szerint legrégibb ismert lakfészke Homoród-Szent-Márton, hová Péter házasodott 1550 tájtt, elvevén Biró Katát. Ennek fia Gergely a Nagy-Küküllő melletti Sárdra telepedik, honnan a család magát iratja.“ A Kővári által irtakat így vette át Nagy Iván is, de egyszersmind előre bocsátja, hogy e „család neve Simény, Semén, Semien alakban fordul elő, praedica-tumot is többfélét viseltek; így de Szentkirály, de Homoród-Szent-Márton, de Kadács, de Sárd és de Somlyó (tán Sólymos?) Legrégibb, kiről emlékeink vannak, szentkirályi Semien István, 1409-ben Marosszék szószólója.“

A Simény családnak, hogy Udvarhelyszékben Kadács, melyet Akadácsnak is hívtak, volt régi fészke, mutatja egy eredeti oklevél 1519-ből a gr. Eszterházy-levéltárban, mely így kezdődik: „Joannes de Zapolya Comes perpetuus tere scepus, Vajv. Transilvanus ect. Agilibus Francisco Ewssy, P e t r o S e m y e n d e A k a d a c h f a l v a, Valentino Bereczky, Gregorio Berze, et Francisco Thathár salutem et favorem.“

A fenn előnévnek használt „Szentkirály“ Marosszékben fekszik, és sejdítem, hogy a Semyén nemzeti, Simyen fia i is a Szentkirályi előnevet viselték. A „Székely nemzetnek constitutiói“ című mű 72-dik lapján lévő 1451-beli oklevélben is a „Sinnej“ alatt én „Semyen“ nevet vélek. Ez oklevélben ötféleképpen van írva e név, ugymint: Sinnej, Sinnyey, Sennyey, Synnej, Syney; melyek, hogy Semyen helyett másoltattak le rosszúl, azon okból is hiszem, mivel ez oklevélben nevezett család is a „szentkirályi“ előnévvel van egybekötve, de hiszem azon okból is, mivel tapasztalom, mikép sok név hibásan van adva az említett műben; ugymint: Aytha helyett Ajtán, Urkon helyett Urbán, Kaczai helyett Kontzai Czako helyett Csako, Pokay helyett Rokay, Becz helyett Rátz

Sennyei helyett Scmiroy, Mathis vagy Mátyus helyett Mattias, Kornis helyett Koros.

18. Thófalvi András. Tófalva Marosszéknek egy falva, innen eredt e család, mely nem létezik többé.

19. Gyalakuty Mihály. Gyalakuty Mihály Gyalakuty János fia.

1495-ben ő és István nevű testvére, mint királyi emberek is fordulnak elő. 1506-ben Mihály jelen volt az agyagfalvi gyűlésen.

20. Tóth Miklós felesége után. Lásd a 14-dik számot.

21. Balasy István. Balássy István az andrásfalvi Balássy György fia. 1524 előtt halt meg, a mi kitészik Thomory István vajdának 1524-ben kelt bizonyítványából, mely szerint a királynak „super facto jurium siculicalium quondam Stephani Balasij de Andrásfalva“ hozott ítéleténél fogva megjelentek az igdatók, és „mediam partem universarum haereditatum praefati qdam Stephani Balasy in eadem possessione Andrásfalva et aliarum ubilibet in sede Maros existentium egregio qdam Stephano Noythody de Keresztur et memorato Demetrio Noythody filio suo restituissent, etc.“

22. Lázár András. Ugyanaz, ki mint gyergyó-szárhegyi Lázár András és mint a székely nemzet 1506-ban Agyagfalván tartott gyűlésének elnöke, már ismertette van. Valószínű, hogy neje, szentannai Gyalakuty Borbála után lett marosszéki birtokos. Maga is vett Marosszéken székely örökségeket. Megvette 1507-ben az esztergomi Székely Ferencz Kisfaludi birtokát és három lófőörökséget. Gr. Kemény tévesen tart Gyulakuty leányt e Lázár András nejeének; Gyulakuta nevű helység ugyanis, a mint fönnebb is megjegyeztem, nem létezik sem Erdélyben, sem Magyarországon, és más adat is mutatja gróf Kemény tévedését.

23. Mikó Péter. Gr. Kemény Diplomatariumában találunk egy 1475-ben kelt oklevelet, melyben két Mikó Péter jő elő: mind a kettő hidvégi Mikó, és mint 1475-ben életben levők vannak felmutatva, kik akkor oly ügyben szerepelnek, mely Fejérmegyében folyt le.

A Mikó-levéltárból bírok egy más, de nem hiteles máso-

latot, mely szerint 1511-ben is két Mikó Péter élt, közülök az egyik Mikó Lőrincz fia.

Ha ugyanazon Lőrincznek, ki Szentgyörgyi Márthát bírta nőül, talál fia lenni e Mikó Péter: ez esetben hihető, hogy a Szentgyörgyiekről örökölt jogot a marosszéki tisztségekhez.

GR. LÁZÁR MIKLÓS.

A rácok ellenforradalma.

1703—1711.

Források : Katona Hist. Crit. Tom. XXXVI. XXXVII. — Szalay László : Magyarország története VI. kötet. — Ugyanaz : A magyarországi szerb telepek jogviszonya az államhoz. — Horváth Mihály : Magyarország történelme IV. köt. — Thaly Kálmán : Bottyán János élete. — Hornyik János : Kecskemét város története IV. köt. — Nagykőrösi krónika stb.

VII.

1705. november 11-kén történt Zsibónál az ütközet, mely a győzelmes Herbeville tábornagyot Erdélybe s Rabutinnal kapcsolatba hozta. E csata is, mint ekkor több más, részben a császári zászlók alatt levő rác katonaság vitézsége által lön megnyerve. A Rákóczi serege balszárnyát vezénylő Forgács Simon tbnk beszélé : „mikép a rácok néhány német zászlóaljjal a balszárnyat az erdők közt megkerülvén, egyszerre csak a tetőn termettek, s mivel a lovasság kötelességét nem teljesítve, megfutamlott, a homlokban és oldalt megtámadt gyalogság is menekülésről gondoskodott és szétugrott“ Herbeville és Rabutin Erdélyt visszafoglalták, kik ellen a fejedelem Károlyi Sándort hagyta a határon a végek oltalmára, s amennyiben lehetséges volna, Erdély újabb megszállására ; amazok ellenben ezer német lovast küldtek ki Arad felé, a rácok felültetése végett. Rákóczi Bottyán Jánost Dunántúlra rendelé, ama föld visszahódítására, a ki elébb octoberben régi sebei miatt betegen fektűt Kecskeméten, de hadait két izben is lekűldte innen a bácskai rácok ellen, s azok Martonos, Kanizsa, Zenta és Péterváradig leszáguldoztak, sok rácot és németet lecsapdosának s nagy prédával tértenek meg; később mindazáltal, midőn Bottyán november 4-kén Kecskemétről seregét kivitte s a dunai átkelését akadályozni kívánó budai rácokat rűtul megugrasztván, átkelt a túlpartra : megint fellopakodott egy falka bácskai rác, s a Kis-Künságot zaklatta. December 3-án ilyenentéknépen értesítik erről

az izsáki bírák a kecskemétiakat: „Becsületes uraink, akaránk kglteket ez kis irásunkkal megtalálnunk; mivel fülöpszállási és szabadszállási urainknak jubaikat az ráczok elkapták, az két helybéli becsületos emberek vármegyéstül utánok siettek, de mivel az ráczok 5 vagy 6 százan voltak, az szegény lakosokban levágtak 50 vagy legalább 48. embereket, az mint írják, ha csak ezután valamely közzülök, rétbén vagy erdőben elbúván, haza nem kerül; azért kgltek is magára vigyázzon, meg ne csalják, mint ezeket, hogy az illetén siralmas állapotot elkerültesse, mivel csak gyalog rácz volt 400, az kik lesben elbúttak, csak úgy várták, és hogy már meghaladták őket, hátul esvén, csak úgy rontották, mint a káposztát.“ Már ekkor a különben igen emberséges öreg tábornok Bottyán János és katonái általában el voltak keseredve a ráczok dúlásai s kegyetlenkedései ellen. Bottyán életirójánál olvassuk, hogy a mely foglyokat katonái legközelebbi kirándulásai alkalmával ejtettek, ő azokat is levágatta Kecskeméten. „Oly végletekre jut vala ekkor a két nemzet közötti gyűlölség — mond Bottyán életirója — hogy Bottyán, mint octóber 15-ről irt leveléből láttuk, rácz foglyait Kecskeméten leölette, s túl a Dunára indulásakor parancsot adott hadainak: ha németet fognak, életének kegyelem; a ráczot le kell vágni. És e rendszabály még 1706-ban is tartott, sőt az események tanúságából azt következtethetni, hogy Dunántúl egész az 1707-ik év végeig érvényben vala. Miután az eleintén több izben megkísérlett édesgetés, szépséges bánásmód nem vezetett célhoz: kénytelenek valának a magyarok is ily végsőkre fakadni.“

Az 1705-ik évi november után, mintegy negyedév alatt, a vitéz Bottyán János csakugyan visszafoglalta az egész dunántúli országrészt; folytonos csaták, diadalmas ütközetek s várstromok dicsőítik az öreg tábornok e hadjáratát. Midőn Bottyán 1706. január végén Soprony ostromával foglalkoznék, Hellebront ezredes az alvidékről sürgős tudósítással értesíti, hogy a ráczok Szlavóniából ismét átcsapkodnak a Dráván, gyűjtogatják a falukat, kegyetlenkednek a lakosságon, s minthogy az eszéki és pétervárad német őrség által is támogattnak: az ezredes már többé nem képes őket sikeresen visszatartóztatni; „azért igen jó volna, ha generális uram ő nagysága ismét alá jőne,

mert úgy látszik, ezek már elfeledték a tavalyi kemény leczkét.“ — Bottyán e hirre — olvassuk életirójánál — különösen fölgerjedt a rácok ellen: nem is várta, hogy leérkezvén, saját fészükben intézze a visszatörést, hanem utja közben Székes-Fehérvárnak mocsároktól övezett s kőbástyák és falak által védett rácvárosát éj idején megrohanta, bevette s felpredálta, a védőket kik a belvárba idejekorán be nem futhatának, kardélre hányatta. A várbeli német és rác őrség kitört ugyan a külvárosiak segélyére, de Bottyán ezekkel az éj sötétében öldöklő utcai harcokat kezdett, sűrű puskaropogás és véres roham között visszaverte őket a belső várba, a kinszorítottakat pedig a kuruczok lecsapdozták. A vár körül ostromzárlatot hagyván, Bottyán — mint életirójától tudjuk — Fejér, Tolna és Baranya megyén át neki váltott a Drávának. Hellebront készen várta s hozzája csatlakozék. Átmentek a Dráván. És lőn Slavóniában nagy zavar, nagy futás. Mert Vak-Bottyánt a ráczság különösen rettegé, és Vak-Bottyán, a rettenetes, ráczirtó Vak-Bottyán ott vala. Két hétig száguldozott a tábornok a Dráva és Száva között, le a török végekig, és a merre járt, hódoltak vagy pusztultak előtte. A fegyvert fogók közül néhány százat levágata; sokat török földre szorított, másokat Eszék várába. Tábora zsákmánnyal terhelten tére meg.“ Csak utóbb, gróf Herberstein eszéki s báró Nehm pétervárad-i tábornokok, saját katonaságukat, az Eszékbe menekült rácokat s némi horvátságot egyesítvén és a szigetvári német lovasságot is magukhoz vonván, a két vár lövegeivel erősen fölkészülve fordíthaták el a rácoktól Bottyán boszúló fegyvereit.

Bottyán János dunántúli szerencsés hadjáratának eredménye a császári hadi tanácsot arra kényszerítette, hogy még 1706-ik év elején rendeletet bocsásson Erdélybe Rabutin tábornagynak, mikép a kezénél levő várakat jó állapotban hagyván, siessen Magyarországra, s itt Szőlnekön és Budapesten át Dunántúlra kelvén, Stahremberg hadaival egyesüljön. Rabutin e sürgető parancsot teljesíteni sokáig vonakodott: némelyek szerint, mivel átallotta, hogy önálló helyzetéből Stahremberg vezénylete alá utaltatott; mások szerint, mivel aratás előtt ez parancsot teljesítenie nem is lehetett, mert az új termés előtt ez utjában a katona lovastúl együtt éhen veszett volna, a kiélt és

elpusztult országban. 1706 július közepén csakugyan megindult. N.-Váradot megerősítette s élelemmel ellátta; itt azonban nagy zavarba jött a miatt, hogy Nehm péterváradai és Löffelholtz aradi tábornokok által értesült, mikép a saját rendeletéből ama várak alá gyűjtött rácok nagy serege, hadaival nem egyesülhet, mivel a kuruczoknak Jenőnél föltűtött erős tábora által gátoltatik; ezek helyett tehát a tizza- és maros-melléki rácok közül 1100 lovas, Pivoda nevű kapitány alatt csatlakozott hozzá. Így jutott Szólnok átellenében a Tisza balpartjára, honnan Csongrádig lefelé vonulván, ott táborozott egy hétig, várván Szegedről az élelmet s néhány ágyút; melyek megérkezével, miután Nehm és Virmondt augusztus 25-én s Löffelholtz és Tököli rác ezredes augusztus 26-án csapataikkal hozzá csatlakoztak: szeptember 1-én az általa veretett két hidon jött át a jobb partra, s ismét fölfelé Szólnoknak tartott. Ezt a kurucz őrség Károlyi Sándor parancsára felgyűjtván, kivonult belőle; a németek előhada csak nagy bajjal mentheté meg az égő palánk egy részét s a hajóhidat; azután a leégett vár kitataroztatván, abban 500 német gyalog és 20 l. rác lovas őrség hagyatott. Rabutin most Eger alá szálla, de ezt hiában kérte föl, megvételeire pedig elég ereje nem volt. Innen Kassa felé tartá; nagy boszúságára azonban Károlyi Sándor a népet előle mindenütt elköltöztette, az élelmet elhordatta vagy elásatta, s a takarmányt elégettette. Rabutin ezt megboszülandó, utjában Miskolcot, Tisza-Füredet, Egyeket, Szőlöst, Szent-Imrét, Dersét, Gönczöt, Szikszót stb. fölperzselte, s kiáltványaiban az egész vidéket hasonló eljárással fenyegette, ha a nép nyugton nem marad s előle szétfut. Kassát sikertelenül fogta ostrom alá. Innen visszaveretve, a Hegyaljára csapott s azt maga számára megszüretelte. A kuruczok engedték, mert az édes szőlő, az új bor, és őszi derek az ezekhez szokatlan német-dán had soraiban több pusztítást okoztak, mint néhány vesztett ütközet okozhatott volna. Végre téli szállást fogott a lakosaitól elhagyott Debreczenben, s várta míg az erős fagy bekövetkezővén, Budapestre megindulhat, a hova téli fagyon, félmeztelen, éhes hadával, Szólnokon át, 1707. január 21-kén meg is érkezett.

Rabutin e kóbor hadjáratának alkalmával teljesítvén a kurucz hadak részéről gyakorlatba vett portyázó szágul-

dozás ama keserves szabálya: hogy a nép elfusson, házait elhagyja, értékesb holmijét elvigye, gabonáját elássa, el nem vihető takarmányát fölégesse, hogy ekképen az ellenség éhen és fagyon nyomorogva pusztuljon, a kurucz had által pedig szünetlenül előzve és oldalazva, üldözve és csapdoztatva fogyasztásék; beteljesedett egyszersmind azon czél, nehogy Rabutin Stahrenberggel egyesülhessen; de bekövetkezett e portyázó hadviselés átka is, mely a kizaklatott népet megtizedelte s vagyoniilag tönkre tette; az elfutott nép házait az ellenség boszúból fölégeté, vagy ha beszállott azokba, fejére gyújtotta a kurucz katona. Önmegadással engedelmeskedett a magyar nép fejedelme szigorú parancsának, s az akkori császári tábornokok levelei — olvassuk Bottyán életrajzában — telve vannak bámulattal „e nép makacs gonoszsága felett“ — falustól elfutnak, úgymond, előlünk, gabonájokat, barmaikat elrejtik, szénájokat, szalmájokat elégetik, s mi koplalhatunk üresen hagyott házaikban, ha a szünet nélkül rajtunk portyázó kuruczok ezeket is fejünkre nem gyújtánák. Katonáink, lovaink, — fegyver, éhség, hideg miatt hullanak.“ A czél tehát el lön érve: Rabutin hada több kárt vallott emberben és baromban, mintha néhány véres csatában vereséget szenvedett volna, midőn éhesen, rongyosan és dermedezve Budapestre jutott; de drága volt e nyerelemény, mert ennek árán a magyar faj lakta fél-ország népe és vagyona ment veszendőbe.

És valóban, Rabutin hadát ekkor a végpusztulástól azon három ezer rácz lovas mentette meg, mely hozzá Szegedről Csongrádnál csatlakozott. I. József császár egykorú életirójának előadása szerint, czek a mindenfelé kiterjedő nagy pusztaságot serényen benyargalózták s a kuruczokkal naponkénti csatározás közben foglyokat, és a fölperzselt falvakból a mi eleséget csak kivájhattak, vadászebek módjára hűségesen hordták a táborba; de rögtön odább állással fenyegetőztek, ha zsoldjuk késett, és csak nagynehezen, magasztalások s busás ígéretek által voltak a seregnél maraszthatók. Mindezt Rabutin megírta Bécsbe a hadi tanácsnak, a mi a ráczok serénységének csak méltó dicsérete volt: de élesen kikelt azok ellen, kik Erdélyből kiindulásakor elhitették vele, hogy Szegeden hűsz

ezer hordó lisztet fog találni, s kik oda csak nyolczszázkét hordóval szállítottak számára.

A rácز nép azonban s különösen az élén álló patriarcha is élénk tudatával birt már ekkor ama sok és huzamos szolgáltnak, ama temérdek áldozatnak, mit a császár érdekében, negyedfél év óta, a magyar forradalom ellensúlyozására tettek, — ugyanazért Csernovics Arzén folyamodott I. Józsefhez, hogy az atyja I. Leopold által kibocsátott szabadítékleveleket erősítené meg. Kérése meg is adatott; 1706-ik évi augusztus 7-kén a császári, september 29-kén pedig a magyar királyi udvari cancellaria által a megerősítés ünnepélyes alakban kiadatték, melynek szavai szerint: „tekintetbe vevén a ráczok patriarchájának és érsekének Csernovicsnak, valamint a rácz fajnak vagy népnek, az uralkodó ausztriai ház érdekében szerzett jeles érdemeit, midőn tudniilik a mondott faj vagy nemzet minden viszonyok között, az iszonyatos ellenséggel, a törökkel folyt háborúk, s a néhány elidegencdett magyar által előidézett jelen belmozgalmak és zavargások és több féle visszás eseményekkel járt zivatarok közben hűségét esorbitatlanul megőrizvén, az engedelmesség és hódolat különös buzgalmát készséges segédadása és a közterheknek vonakodás nélküli viselése által kitüntette és tanúsította, s hogy hasonló hűséggel és készséggel ezentúl is kitüntetni és tanúsítani fogja, igéri“ — ama kiváltság-evelek megerősítetnek, s az érsek és a rácз nép egyszersmind biztosíttatnak arról — „hogy többi alázatos kérelmeik, melyek mostanság Magyarország jelen zavaros állapota miatt nem könnyen fejthetők meg: felhajnalodván az ország csendessége szintén elintéztetni, és azok, a mennyiben a király szolgálatával és az ország törvényeivel nem ellenkeznek, kegyelmesen megadatni fognak;“ — „fentartván magunknak — mondja berekesztőleg az oklevél — a teljes szabadságot, akkor, midőn Isten segélyével s a mondott rácзok és más hű jobbágyaink közreműködésével Magyarországunknak s vele határos tartományainknak az óhajtott nyugalom vissza fogott adatni, ezen mentességeket, előjogokat és szabadítékokat bővebben kimagyarázni és az idők minőségéhez képest jobb formába szerkeszteni, egyszersmind a rácз nép iránti hajlamunkat inkább kitüntetni; valamint ez tudniilik a mi, úgy országaink és tar-

tományaink s a mondott szerb vagy rácز nép hasznát és javát előmozdítónak fog mutatkozni.“

A rácз népnek itt említett azon kérelmeit, melyeknek elintéztetését „a mennyiben az ország törvényeivel nem ellenkeznek“ József király elhalasztotta, — kevéssel alább érintendjük.

VIII.

Az 1707-ik év elején Károlyi Sándor a kemény télnek közepette szerencsét próbált a folyvást ellenséges indulatot tanúsító rácзok ellen. „Februárius 18-án válogatott lovasságával, nagy fergetegben, úsztatva költözvén által a Tiszán, 20-án Makóra, 21-én Csanád alá érkezett, hol már gyalogjait és ágyúit találta. Huszonnégy órai kemény lövés után a hely feladta magát. Órségéből a kapitányt, — Gyurkónak hívták — Károlyi Szegedre bocsátotta, a többit török jobbagyságára, által a Maroson. Másnap a hely sánczainak feldulása után, visszament Makóra, hol a zsákmány kótyavetyéjéhez látott.“ Károlyi ugyanekkor hadai részével a nagylaki sánczot is elhamvasztatta s onnan Belényes és Halmágy vidékére vitte hadait nyugalomra, mert a fejedelem martius 19-kén értésére adta, hogy „az Arad ellen való törekedésnek sem módját, sem idejét nem látja,“ a más részen Károlyi meghagyásából Berthóti István a Bácskaságra rontott, — mire a bácskai rácзok Kecskemét rémséges feldulásával válaszoltak.

Az iszonyú pusztulást szenvedett város ekkor teljesen magára hagyott, védtelen állapotban volt, mivel hir szerint a szomszéd Nagy-Kőrös levén a rácзok betűtése által fenyegetve, a kecskeméti fegyveresek is annak védelmére siettek. Az 1707-ik év aprilis 3-ra virradt böjt negyedik vasárnapja kora reggelén, két ezer lovas és ezer gyalog fegyveres rácз rohanta meg a várost. Szóhagyomány beszéli, hogy a rácз az elébbi napon kémjét előreküldvén, a sereg hosszú éji úttal óvatosan közeledett a városhoz: éjfél után egy tanyájára menő lakost a külső határban elfogott s magát az által kalauzoltatta. Midőn a hajnali harangszót a város közelében meghallották, gondolkozóba

estek : vajjon nem árultattak é el, s nem lármaharang kongat-
tatik-é? De a fenyegetve vallatott kalaúz által felvilágosítottat-
ván, bizton haladtak tovább. A város alá érkezvén, mivel az
védelemre számított árokkal volt övezve s keményfa-rácsozatú
kapukkal ellátva, — a halasi országút s egyik főuteza nyilá-
sán levő kaput fejszékkel bevágják s eget hasító rivalkodással
berontanak. Egy rész a város kapuit elállja, más rész a pia-
czot elfoglalja, a falazattal körített templomot körülveszi ; a
többi szétoszolván, kor- és nemkülönbség nélkül gyilkol, pusztít
és rabol. A riadásra Csaba Mátyás előkelő polgár fegyvert
ragad s a város nyugoti részén mintegy kétszáz főnyi csapatot
rögtönözvén, a megoszlott martalóczok ellen utczai harezot áll,
de a ráfelesedett ráczok rohamát ki nem tarthatván, hátrálni
kénytelen ; az elszánt kis csapat a városból kinyomatik s kívül
egy árokba szorítottván, néhány órai elkeseredett véres küzde-
lem után egy lábíg felkonzoltatik. Tümeget ellenállásról
többé szó sincs, — a rácz had kénye szerint rabol és gyilkol.
B ö d e J á n o s, a város ősz főbirája, saját házánál megrohantat-
ván, védtelen rejtekéből elővonatik s buzogányok és dorongok-
kal kegyetlenül agyonveretik. Szívós J á n o s tanácsbeli,
templomba menő utjában gyilokkal a falhoz szegeztetik, s a ha-
lalos döfések közt lerogyott ősz atyja védelmére siető fia egy
rácz által agyonlövetik. Gulácsy Tamás kecskeméti
előkelő lakos és Pestmegye főjegyzője, az első riadás után
azonnal siet a város kapuja védelmére, de ott elfogatván,
két kalugyernek átadatik s utóbb a táborban torka metszésé-
vel leöletik. S á f á r P é t e r nevű tisztos ősz polgárt lekötöz-
tözvén, löporral behintve agyonégetik. Sz ö k e G e r g e l y
fejét iszonyú fúróval a földbe szegezvén, kínos halállal kivég-
zik. S á r k ö z y I s t v á n üstökét dorongra kötik s nyakát
küszöbre vonva, fejsze csapásokkal fejét veszik. Ezeken kívül
számos előkelő embert, különösen öregeket, részint kegyetlenül
legyilkolnak, részint asszonyokkal, hajadon-leányokkal, ifjak-
kal s gyermekekkel együtt rabokul elhurezolnak. — Vezetőik
voltak ekkor a martalóczoknak ama haza szökött rácz cselé-
dek, kik valaha Kecskeméten szolgálatban levén, a vagyonosb
házakat egyenként jól ismerték s azokra társaikat reá vezet-
ték. A hol a rejtett arany és ezüst holmit fel nem találák, a

háziakat megkötözve kinozták, összeverték, újjajaik közeit beft-részelték, vagy a városon kívüli táborhelyre kihurezolván, ott a bakó szerepére vállalkozott kalugyerek által halálra kinoztat-ták. — Ugyanekkor a városban árúkkal időző török kalmárok értvén a veszedelmet, málháikat gyorsan összerakják s Nagy-Körös felé futnak; de a rácz had által észrevétetvén, nehány száz lovas utánok iramodik, őket a városon kívüli szőlők közt beérik, közülök ötvenkettőt levágnak, portékáikat s pénzüket elszedik, csak három marad súlyos sebbel életben a küzdelem terén. — E közben gyors futár küldetik Nagy-Körösrre, honnan Szücs Istók kecskeméti hadnagy saját csapatával s szomszédi segélylyel visszaérkezik; a még dülással foglalkozó ráczok utócsapatát a városból kiveri, — mely ekkor, könnyebb menekülhetés végett, a várost több helyütt felgyújtja s a már zsákmánynyal megrakott szekerekkel s előrehajtott foglyokkal elroboh. A Nagy-Körösről érkezett segély nélkül valószínűleg az egész város végső pusztulásra jut.

Az 52 török kalmáron kívül 396 halottja lett a városnak, úgymint 266 gazda, 6 nő, 14 fiú, 12 leány, 48 zsellér, 26 rideg, 24 jövevény; rabúl elhurcoltatott 155 egyén, t. i. 62 gazda, 12 nő, 28 fiú, 16 leány, 12 zsellér, 15 rideg, 10 jövevény; özvegygyé lett 202; árvává 544; sebesült 128.—Elraboltatott 899 ökör, 562 ló, 300 darab szarvasmarha, 88 koci, 126 szekér, — leégett 90 ház, 7 malom. A megégett és elrablott házi jószág 230,812 ezüst tallérra becsültetett.

Az életben maradt kecskeméti előljárók és lakosok, rab-ságra hureholt véreik kiváltásán fáradoztak; a szegedi és péterváradi várkapitányokkal e végett tüstént közlekedésbe bocsótkozván, egyik föltételül szabotott: hogy a minap Berthóti István hada által Bácskából elhajtott rácz foglyokat a kecskemétiiek keressék ki s bocsóssák vissza. Május 9-kén a péterváradi parancsnok már 110 kecskeméti foglyot kikerestetett, s az életben levőket Szegedre kísértette; azok közül azonban négy mint időközben elhalt, két hajadon Martonoson, egy Osztrován férjhez vétetett, három megszökött, kilencz haza bocsóttatott vétetik fel a névjegyzékbe; május 22-kén sürgeti a szegedi parancsnok a letartóztatva levők kiváltását, június 9-kén pedig 15 napot tűz ki, mely idő alatt az ismételve közlött névjegyzék

szerinti rácz rabok kiadatásával a kecskemétiak kiváltassanak, mert közülök többen súlyos betegségben sinlenek.

Kecskemét e rémséges veszedelmét nemcsak minden egykorú s több utóbbi történetíró borzadva említi; hanem a bécsi és török kormány közt is nevezetes diplomatai kérdés kerekedett abból. Akkoriban ugyanis Alsó-Magyarországon legnépesebb s leglátogatottabb vásárok lévén a kecskemétiak, számos török és lengyel kereskedő látogatta ezeket, különféle üzletük jövedelmes haszna végett. Az 1707-ik évi tavaszfélen egy sereg török kalmár jelentkezett a szegedi parancsnok előtt, hogy idejöttek biztosítására nekik menedéket adjon; értesítette ugyan őket a parancsnok, hogy Kecskemét a kuruczok kezében lévén, itt az ő levele őket eléggé nem védheti, s figyelmeztette az előtők is tudva levő rablásokra, miket az e vidéken barangoló ráczok elkövetni szoktak; de a nyereségre áhító törökök azt felelték: csak adjon levelet, övék leend a veszély, ha történni fog. Kaptak tehát tetszésük szerinti védlevelet, s bár ekkor ismételve figyelmezteté őket a szegedi parancsnok, hogy a vásár idejénél tovább e gonosz vidéken ne tartózkodjanak: mindazáltal hat egész hétig kalmárkodtak Kecskeméten, mint üzletükre hasznot árasztó népes helyen. A bácskai ráczok megtudván a számos tagból álló kalmár compániának Kecskeméten létét, bevárták míg portékáikat nagyobbára pénzzé teszik, s ekkor véletlenül megrohanván a várost, mint említők, rémségesen kifosztották, s a riadás alatt holmiikat fülszedve futásnak eredt török kalmárokat is leöldösték, minden pénzüket és portékájokat elharácsolták. Erről a nándorfejérvári szerdár értesülvén, nagy lármát ütött, a karloviczi béke megtörését hánytorgatta, majd a császári alattvalók elleni visszatorlással fenyegetődzött; de csaknem egy évi kölesönös versengés után, a török kalmároknak Kecskemét pusztulásakor szenvedett káruk 1708 végén diplomatai kiegyenlítés útján akképen térítetett meg: hogy minden magyarvégvidéki s bácskai rácz család egy-egy forintot, a rablás elkövetésében tényleg résztvevők pedig, a kárvallottak, illetőleg örökösök részére, két-két forintot fizetni köteleztettek.

A Kecskemétről elhurczolt foglyok közül mintegy negyed-rész odaveszett, vagy hurczoltatás közben elhalt, a város pedig

egész éven át fedezetlenül, saját gyarló erejére hagyatva maradt*): kénytelenítve lön tehát Szegedre is adózni, hogy ha már saját feleitől védelmet nem várhatott, elleneitől békét vásárolhasson; ez év folyamában többé a rácok által nem is háborgatott.

Azonban „mint Dunáninnen és Dunántúl, úgy a tiszai részekben is zajlott az 1707-ik évi nyáron a háború.“ Rákóczi kora tavaszon beigtattott Erdély fejedelmi méltóságába, s májusban megtartott a híres ónodi nemzetgyűlés. Ezalatt a Dunántúl Bottyán János hadai küzdöttek, gyakran érzékeny csapást osztogatván az ellenség soraiba beosztott rác és horvát csapatoknak; nevezetesen az öreg tábornok két ízben a Győrből Fejérvárra türekvő rácok közül 600-at levágott; utóbb, nevezetesen a sopronyi csatában 339 horvátot, s ekkor a karlóczyi generálisság alezredese Budacski, több tiszttel együtt elesett. Iliá nevű híres rác hadi főnök is, ki a föld népén elkövetett kegyetlenségei miatt rettegés tárgya volt, kurucz fogságba került, kiről Bottyán János imígyen ír Szluha Ferenczhez, az érsek-újvári főhadi-biztoshoz: „Örülök azon, hogy az magát elbizó esztergomi labanczoknak megütötték az orrát, és az istentelen Iliának elfogatásán; mivel annakelőtte fogva lévén, azt fogadta hitére, lelkére, hogy ellenünk soha többé fegyvert nem fog, hanem alámégyen Rácországra. Kit is az Isten büne szerint büntete; hanem kegyelmed ötet kímélet nélkül vasban, bilincsben tartassa, csigáztassa, és akármely rabon ki ne adja: hadd szenvedjen a kutya, mert gonosz a szegénységre.“ — Károlyi Sándor július 5-én Arad ostromához fogott, s a Tököli vezérlete alatt kitért rácokat több ízben visszaverte, a külvárost elfoglalta s fölégette; azonban nem lévén rendelkezése alatt annyi ostromeszköz, a mennyit az erős vár sikeres vívása kívánt: a fejedelem parancsából azt 20 napi ostrom után elhagyta, egyébiránt „Lippától fogva Szegedig az Maros szigetjeit, sánczait porrá tette, az rácot törökföldre hajtotta.“

Ugyanez évről följegyezve maradt az egykorú „Labancz Naplóban“ hogy „Tököli, az rácok generálissa és az patriarchák azon instálnak most Bécsben, hogy hűséges szolgálato-

*) Sötinkább, Szent-Miklós János a jász ezerrel, Szűcs Farkas a szegediekkel, és Csajághy János bizonyos gyalogsággal a három város oltalmára rendeltetett.

kért ő fölsége egész Csallóközt, Rábaközt és Muraközt nekik adja, és nem koronától függjenek, hanem immediate az udvartól.— Tökölinek aranylánczot adott ő fölsége, de az többit nem resolválta.“

Ellenben a fejedelem a rácok ellen rendkívüli úton is hatást ohajtott gyakorolni. Midőn ugyanis az 1707-ik évi tavaszon erdélyi fejedelemségébe beigtattatása után Magyarországra visszatért, itt nagy Péter orosz czár követét találta, ki által a czár néki a lengyel királyság koronáját ajánlotta fel; — e nagy megtiszteltetés folytán a fejedelem gróf Beresényi Miklóst fényes kísérettel követül a czárhoz küldvén, a követségnek egyik utasítása volt, hogy a czár a magyarországi rácoknál magát közbevesse s azokat a magyar ügynek megnyerje. E célból a magyar követség felhívásokat s pátenseket vitt magával, melyek Golowkin herceg s czári miniszter közbejöttével már le voltak fordítva s iratva, és a követek a rácokhoz kiküldendő megbízott emberek kineveztetésén munkálkodtak a czári udvarnál*); e diplomatai eljárás eredménye azonban bizonytalan.

IX.

Miután az ónodi gyűlés trónvesztési határozata folytán nem volt többé kilátás arra, hogy az ötödfél év óta dúló magyar háború békés úton befejeztethessék: I. József császár maga is meggyőződött arról: mikép a felkelt magyar nemzetet pusztá igéretekkel most már nem nyugtathatja meg, tehát vagy fegyverrel kell legyőzni, a mire azonban a francia háború miatt elég hadereje nem volt, vagy pedig a nemzet bizalmatlanságát alkotmányos úton, szenvedett sérelmeinek tényleges megszüntetésével oszlathatja el; országgyűlés tartását határozta tehát el, a mit a lútségében megmaradt főurak tanácsoltak, annyival is inkább, mivel a nemzetnek legnagyobb része már megúnta a hosszas háborút, mely az országot nagyobbára elpusztította, s béke után sovárgott, — az országgyűlés tehát az 1708-ik év február 29-re Pozsonyba kihirdettetett.

*) Nedeczky Sándor fejedelmi követ és a czári udvarnál magyar residens levele a fejedelemhez 1707. oct. 31. — „Hazánk“ 1868. 40. 41. sz. közli Thaly Kálmán.

Ezen országgyűlésre már csak kitzűzött ezéljánál fogva is számítottak a rácز nép ügyeit intéző főemberek, s az időközben elhalt Csernovics Arzénnek a patriarchaságban utóda Diákovicz Ézsaiás, volt jenői püspök és császári tanácsos 1708. január 4-kén folyamodványt nyújtott be a királynak, melynek pontjai főbb vonásaikban következők voltak :

1-ör. Miután Leopold császárnak már 1694-ben az volt nézete és akarata, hogy a rácз nemzet számára külön földterületet kellene kivágni; s miután ennek foganatosítása akkor elmaradt, gondoskodják ez iránt most az uralkodó felség.

2-or. Minden jószágai az érsekségnek, melytől valamennyi jelen és leendő püspökök s a császári királyi tartományokban levő egész nemzet, addig míg József diadalmas fegyverei az ippeki patriarchai széket visszafoglalandják, kell hogy függjenek, ezen jószágok s az ő összes vagyona, valamint utódaié, esorbitatlanul az érsekséget illessék; az ő hitvallásuk épen oly háborítatlanul hagyassék, papjaik által épen oly függetlenül igazgattassék, mint a római katolikusoké; népök ne kényszeríttessék a római katolikus ünnepek megülésére : mert e kettős ünnepek által, a vasárnapot ide sem tudva, az ő nemzetök roppant kárt szenvedvén, nem volna képes megállani.

3-or. Ha az érsek székhelye az ellenség hatalmába találna esni, szabadságában álljon a metropolitának József bármely tartományában székhelyet választania, s ott is töle függjenek a püspökök.

4-er. Ha a metropolita vagy bármely püspök, vagy más valamely pap a római egyházzal egyesülne, az, e cselekedete által hivatalától tényleg megfosztottnak tekintessék, más választatván helyébe.

5-ör. A rácз hadi tiszték és katonák, a béke helyreállásakor tartsák meg rangjokat, s hogy parasztságra ne süllyedjenek, történnék szükséges intézkedés ellátásuk iránt.

6-or. A rácз nemzetnek mind nemesei, mind polgárai, a megyékben és királyi városokban azonképen mehessenek elő, mint a németek és magyarok; s a közgyűlésekben és a tanácsnál, hitvallásuk szabad gyakorlata mellett, széltében alkalmaztassanak.

7-er. Ha valamely helység rácz lakosai földesurokkal szerződésre lépnének, tartassanak meg a szerződési pontok élvezetében.

8-or. Magyarország s a hozzákapcsolt részek diétáira a rácz nemzet is, legalább főpapjainak és báróinak személyében hivassék meg, s ott széke és szavazata legyen; „most, midőn annyi ezerre menő népünk — mondja a folyamodás — Magyarországbán s a hozzá kapcsolt részekben már megállapított, esedeztünk alázatosan: hogy nekünk, különben is már regnicoláknak, névszerint mind az egyházi, mind a világi rendnek, hivatala illetékéhez képest, az ország bármely diétáiban szék engedményeztessék örökre, miszerint kiváltságainkra s ott előfordulandó jogainkra felügyelhesünk.“

9-er. Mondassék ki országgyűlésileg vallásuk szabad gyakorlata Magyarországbán s a kapcsolt részekben; és engedtessek meg, hogy magok között, egyháziak és világiak, szokásukhoz képest szabad gyűlést tarthassanak, valahányszor a szükség kívánja.

10-er. Népök hadd örvendhessen a tizedfizetés alóli mentességnek, a hazai törvények és az ő kiváltságaik értelmében.

11-er. Ezen kiváltságok, melyek 1690. aprilis 6-án és augustus 21-kén a benső cancellaria, — 1690. dec. 11-kén, 1691. augustus 20-án s 1695 martius 4-kén a magyar udvari cancellaria, — 1695. september 10-kén az udvari kamara által adattak ki, fogadtassanak el országgyűlésileg s igtattassanak azokkal együtt, melyeket még nyereendek, törvénybe, minden záradék nélkül.

E folyamodványt, különösen a 8-ik pontbeli kérelem iránt, oly elbizakodott reménnyel nyújtotta be Diákovics érsek, hogy a mint utóbb József királyhoz írja, már mind a szeréni, mind a bácsi kerületek egyeteméből két-két egyént meg is bizott a bekövetkező országgyűlésre követséggel; de ezen országgyűlés a pestis s a kurucz hadak mozgalmi miatt csakhamar eloszlott, a nélkül, hogy a kérvény ennek csak elé is terjesztetett volna.

Ez évi tavaszon a bácskai ráczok kiáltási kísérletének hire ismét megfélemlíté a Duna-Tisza-közét; 1708. april 4-kén Sötér Tamás kurucz ezredes Kecskeméten személyesen megje-

lennén, tanácsot tart e tárgyban a polgárokkal, tíz nap múlva pedig parancsot küld, hogy készüljenek, s egész Pestmegye minden községe gyűjtse fegyvereseit: „mert a rácság mozog, és híre jött, hogy ha ünnepei elmúlnak, azonnal kiűt a magyarok ellen.“ E fenyegető hírek azonban nem teljesültek: valószínűleg az országgyűlés tekintetéből a császári vezérek a kicsapást be-tiltották; — miután pedig a kurucz hadak mozgalmai miatt az országgyűlés eloszlott és augusztus 3-án Rákóczi Trencsénynél Heister által megveretett, — a németek a Duna-Tisza-közét megint megközelítették. Az itthon működő ráciz militia, vagy népsereg ezáltal újrolag felvillanyoztatván, Nagy-Kőrös város kifosztását tűzte ki, és azt september 11-kén nagy erővel meg is támadta; de az előre fölkészült s alkalmas fegyvererővel gyámolított város alatt kudarcot vallott. Szűcs Istók és Mester Gergely kecskeméti hadnagyok vitték első híret, hogy erős lovas és gyalog ráciz had közelg: alattomban, mindentűt a pusztákon nyomul előre, s egy talpig veresbe öltözött szegedi német tiszti vezénylete alatt Nagy-Kőröst megrohanni készül. A harangok azonnal félreverettek, a város népe utasított, hogy minden értékesb vagyonát a templomkerítésébe hordja, s minden irányban intézkedtek a védelemről; — „a toronyba vontak fel két taraczkot, egyet pedig a régi mészárszékek végibe helyhez-tettnek, ezen okból, ha a felvonó hidat találják a rácizok bérontani, tudhatná magát a város oltalmazni“ — írja Balla Gergely nagy-kőrösi krónikájában. — Kállai Miklós hadnagy egy osztály lovassal és Vágó András czeplédi alhadnagy a maga osztályával voltak a városban, a Jász-Berény körül állomásozó Sötér Tamás ezredes pedig fegyveres segítség végett kerestetett meg. September 11-kén hajnalban csakugyan megérkezett a ráciz: a csongrádi útfélen felállított előrsöt megszalasztotta, közülök egyiknek balkarját futtában ellötte s magát elfogta; a vásártéren megállapodott, és megpihenvén „nagy orditással és kiáltással“ megrohanta a várost. — „Gyttge Mihály és Veres Takács János körösi pattantyúsok a toronyból kétszer löttek eleikben — mondja nevezett krónikáiró, — a rácizok azzal semmit sem gondolván, a városnak külső kerítése is erősen megtöviselve lévén, azt egy darabon a rácizág ledöntötte, a tájon — bé is jöttek, sokan a város lakosai közül ott eleikbe

állottak lóhátakon, de azokat elnyomták, megszalasztották. A gyalog ráczság megállapodott — a lovas ráczság pedig a Kál-lai Miklós commendója alatt levő két compániának neki men-vén, a czeplédi kapun kikergették.—A gyalog ráczság mintegy megdühödött farkasok, nagy ostrommal mentenek a város ker-tésének, de semmire sem mehettek, mert a városnak oly erős bástyái voltak földből, hogy mindjárt nem lehetett meghágni, — azokon semmi módon erőt nem vehetnek; hanem a hol a gyalogság volt, a házak tetejére taraczkjaikat felvonván, onnan bélüvöldöztenek, a kerítésből pedig a városbeliek apró puskák-kal, Veres Takács János pattantyús is a toronyból alkalmas ráczokat halálíg lött. — A német commandírozó tiszt oly fúriá-val, mintegy fene bestia, a gyalog ráczságot a város árka meg-hágásának és lerontásának szüntelen hajtotta; de mind azért hogy a sáncz magas volt, mind pedig a sánczoknak belső ré-szein kasok mellett állott puskás embereknek szüntelen való lövöldözések benne sok károkat tettek, éppen meg nem hághatták. — Azalatt, a lovas ráczság mikor a körösi katoná-kat a czeplédi kapu körül ostromlaná, Sötér Tamás óbester három zászlóalja katonákkal elérkezék, — ezek rajta men-vén a lovas ráczokon, behajtották őket a budai kapuig, holott is megfordulván, a ráczság magát eléggé oltalmazta, ott szemben szállván, egymást kergették, ülték, vágták. — Onnan ismét a mezőségre egymást szorítván, keményen harcoltak, egymásra megfordulván egynehányan, kiket az sok ráczság környül fogott és őket megszalasztották; kik között — így beszéli a nagy-körösi krónikás — az én édes atyám is levén, Balla Ger-gely, mint város oltalmazására fennálló katona: ezt különösen vevén a város alatt öt rácz, hogy ötet megölhetnék, mivel láták ök, hogy ő közülök az atyám is fegyvere által sokakat elhul-lata, rabul nekik magát nem adá, hanem a szállókön kívül, midőn mégis mind az öt rácz kergetné, a puskázás és bajrívás között a gógáni homokokban lova elbotolván, lovárúl leesett, a ráczok ott lepték¹, holott a kardfogó kezét, melylyel ma-gát oltalmazta és keze szárát megvagdalták, — kiesett a kard kezéből, maga eldőlt, felvette egy rácz, azzal egy szúrást tett a hasán, küldökén felül; ott minden ruhájából kivetköztet-tek és azokkal, lovával s fegyverével elmenvén, úgy hagyták

ott, mint már meghaló embert; — azután — vérben fetrengő helyén megtaláltatván — hasa bev arródott, kezei beköttetvén, Keeskemétre vitettetett a borbélyokhoz, — hasára nézve meggyógyúlt ugyan, de kezein lévő inak felzsugorodtak, és dologtehető nem is volt. — Többen is voltak, a kik hűséget a város mellett — megmutatták és életeknek végső elfogyatásokkal megkoronázták. — Mig az városon kívül való csatázások folytanak volna, azalatt Veres Takács János pattantyús a ráczok pattantyúsait az ágyúk mellől ellövdözte; de mégis a német commendáns a gyalogsággal rajta volt, hogy a várost felprédálja, mert tudta, hogy a templomban kiváltképen és a belső városban levő házakban és boltokban volnának a városnak minden féltő javai s jószágai bérakva, melyek körül a fehérnép, asszonyok, leányok és gyermekek sirnak-rivnak vala. — Ezután a veres német commendánst is megsebesítették, s mihelyt ezt látták a ráczok, mindjárt takarodtak, és hogy utoljára nagyobb móddal elmehessenek, a belső városnak dél felől való részét felgyújtották, hogy mind kívül, mind belől a városon a népet magokról elnyomhatnák és ijedésbe hozhatnák; azt a tüzet míg oltották, netalán a városnak oltalmára többen is érkeznének, a mint hirteltetett, — és így mindnyájan, ők is elvesznének: sérelmeseiket és halottjaikat a Bácskaságból kihozott sok szekercikre rakták, és Istennek légyen hálá, nem a körösi prédát, hanem a magok embereit és jószágát vitték vissza; az elfogott tizenöt magyar katonákat is magokkal elvitték Szegedre, kiket annakutána két hetek elműlván, nevezett őbester Sötér Tamás a katonái által elfogott rácz katonákon váltott vissza. Valójában megmutatta a körösi magistratus maga városa népének védelmezésére tett gondosságát: mert ebben az ostromban tizenkét lovas katonáknál többen el nem estek, kiknek tetemeik a ráczoknak elmenetelek után a templom kerítésében eltemettettek. — Ha az ellenség oly okos lett volna, hogy a város belső kerítését körös-környül megvizsgálta volna: a népnek kevés volna miatt, mely a sánczon belül vala, sok károkat tehetett volna; — — hajnantúl fogvást mintegy déleesti (déli) tizenegy óráig tartott minden ostromlások. Mindazáltal a rácz, mivel számos sereggel volt, belső értékét a városnak zsákmányra nem hányhatta is, de külső értékét magával

eltakarította, ökörsordáikat, teheneiket, lovaikat, juhaikat, valamelyek a városon kívül találtattak, — egyedül Borotvás István és Veres Kovács István gulyabeli marhájok tartattanak meg Újszász nevű pusztán.“

E napokban a Dunántúl is nagy véres vereséget szenvedtek a rácز hadak; midőn a trencsényi ütközet után Heister Simontornyát ostromolná: 5000. rácз, 700. főnyi német lovassal felgyülekezhvén, Tolnán át hozzá sietve igyekezett. Ha e jelentékeny erő Heister hadával egyesülhet, a dunántúli részek ismét veszendőbe mennek, vagy legalább nagy baj következik belőle; de Béri Balogh Ádám vitéz kurucz dandárnok serénysége megmenté Dunántúlt, s mint Bottyán János életírójától tanuljuk, a trencsényi csapást jó részben visszatorlá. „E bátor és igen ügyes brigadéros ugyanis Kölesdnél 3000 lovassal, 1000 gyaloggal, és a zalai fölkelt néppel rajta ütött a ráczon, s véres ütközetben teljesen semmivé tette. Több mint 3000. rácзot, 3 — 400. németet vága le; 3. ágyújokat, 24. zászlójukat, 500-nál többre menő megrakott társzekerüket, tábornszereiket, zsákmányukat elnyeré, a németek alezredesét Fluckot s a rácзok egyik főkapitányát elfogá. A többi rácзot részint rabúl ejté, részint általüldözé a Dunán s Dráván. E fényes diadal Heistert annyira megdöbbsenté, miszerint tartván attól, nehogy a diadalmas Balogh Ádám most már őt vegye oldalba, s így Simontornya ágyúi és a kurucz tábor kettős tüze közé kerüljön: menten abban hagyá az ostromot s nyakra-főre sietett fölfelé.“

A Duna-Tiszaközén azonban a trencsényi veszített csata nagy lehangoltságot, Kecskemét tavalyi veszedelmének imént Nagy-Körösön megkísérteni szándéklott ismétlése pedig rettegést okozott a nevezett városokban; ezek tehát, védtelen állapotuknál fogva, tüzetesen pedig, hogy a rácзok öldöklő pusztításaitól mentve legyenek: mind Budán, mind Szegeden bejelentették hódolatukat. Tehetetlen állapotukban elnézte most már ezt a nemzeti kormány is. A városok adózása a szegedi várőrség részére utalványoztatott, s azt gróf Herberstein Ernő új várparancsnok az év végén már illetéknépen sürgeti: „Mint szokott az executió tüzzel-vassal, személyválogatás nélkül procedálni, mind az két helység (Kecskemét és Nagy-Körös) valamennyire megkóstolta; hogy az utólsó gonoszabb az elsőnél ne legyen,

mind jó szomszédságnak és az szegénységnek megtartásáért tudtára adom kegyelmeteknek: több parancsolatomat se várják ennél, hogy az admonítiót az executió utol ott ne érje; kiben különben cselekedendő se legyen kegyelmetek.“

X.

Következik az 1709-ik év, melynek kezdete rendkívüli nagy hóval és hallatlan erős hideggel, tavasza iszonyú vízáradásokkal, nyara pedig a guga-halálnak nevezett dögvészes ragálylyal lett nevezetessé. Ekkor Szemere László kurucz brigadéros három lovas ezredből álló brigádája küldetett Pestmegyébe teletőre, melyeknek zöme csoportosan Hévíz, Tura és Kóka körül telepítettett le. Czegléden, Nagy-Körösön és Kecskeméten is volt némi rész beosztva; az utóbbi városban a Sötér-ezrednek egyetlen százada vala csak beszállásolva. E rendkívüli kemény télen gróf Teleki Mihály kövárvidéki főkapitány és erdélyi tanácsúr, Pápay János és Gáspár fejedelmi titkárokkal követségbe küldetett a nándorfejevári szerdárhoz, s illetőleg Pápayék Konstantinápolyba a török udvarhoz; ezek elindulása 1709. február közepe táján történt. Kecskemétről Csongrád, Szentés, Vásárhely és Makó felé mentek: itt költöztek át a Maroson török területre, igyekezvén először Temesvárra a pasához s onnan tovább. Kiséretül e követség mellé Nyüző Mihály és Sötér Tamás ezredesek rendeltettek lovas ezredeikkel a Szemere brigádájából, melyek Makóig elkísérvén a követeket, ott szerencsésen át is költöztették, azután az aradi vár alá csaptak, s ottan ráczokat szorítván kin, azokat levagdálák s egy falka marhájokat elnyerték, melyet mindjárt el is adának török kereskedőknek. A két ezredes február 22-én érkezék vissza Kecskemétre.

Ezt a ráczok boszulatlanul nem hagyhatták; ugyanazért a rendkívüli nagy hó és kemény tél múltával azonnal, april közepén Szegedről kicsaptak Kecskemét alá, és Szűcs Istók itteni lovas hadnagy s többek marháját, számra hetvenig valót, elkapván, Pestre hajtották; a keresésre kiküldött csapatok hiába fáradtak, mert annak tudatában, hogy a szegediek követték el

a rablást, aláfelé keresték a pusztákon, holott azok Pest felé fordultak a marhával.

A különben is ráczok ostorának nevezett Szüics Istók ezen még inkább fölingerülve, két hét alatt talpra verte a három város lovas hadát, becsapott azzal Bácskába, — s mit mivelte légyen a boszús hadnagy, beszélje el helyettünk a szegedi parancsnok által e tárgyban a kecskeméti tanácsához intézett fenyegető levél, mely imígyen következik: „Ajánlom szolgálatomat kglmeteknek. Minthogy folyó hónap 3-kán az kgltek hadnagya Szüics István, némely ott lakosokkal, úgy körösiekkal és czeglédiekkal megegyezvén, az Bács vidékére reá csapván, zászlók alatt, fegyveres kézzel az két helységet megütvén, és mezei munkában talált szegény jobbágyságban egynehányat lecsapdosván, egynehányat is magával elvivén, sok baromféle marhát, lovakkal együtt elhajtván és azon prédával egyenesen kgltek városába bémenvén, ott kótyavetyélte el. Mely dolgon nem kevésbé csodálkozom, hogy oly vakmerőségbe ejtette magát, és az nyavalyás jobbágysággal oly kegyetlenül bánt; úgy látom, hogy a jó szomszédságot el kell bontanom és rontanom. Kire nézve kgltek ezen bántalomról úgy gondolkodják, hogy ha ezen sértett fél valamint s valahogyan meg nem elégtették, kénytelen leszek az egri határiglan levő helységeket az mi fegyverünk által porrá tétetni és az bünösökkel együtt ártatlan keresztyén vért kiontatni, melyről protestálok, oka Isten s világ előtt semmi veszedelmének ne legyenek. . . . Kglteknek ezt akarám eleve tudtára adnom . . . és valamikor jövődöbéli elégtételről megintennem. Ezek után választ várván, maradok Szegeden, május 17-kén 1709, kglteknek kész szolgálatára gróf Herberstein Ernő. Ezen intő leveletem közölheti kgltek szomszédbeliekkel is, mitevők legyenek ő kegyelmek is.“

De nemcsak elégtételre, hanem a kecskemétiékhöz intézett főntebbi levél közlésére sem maradt idő. Kecskeméten valószínűleg a boszús és tevékeny Szüics Istók résen állott; Nagy-Körösnek pedig kettős földbástyája könnyü diadalt nem biztosított; — annál fogva Czeglédet, a legbelsőt, legkevésbé féltetett s legvédtelenebbet, negyednapon véletlenül meglepi a rácz, és iszonyúan kirabolja. „Siralmasan és igen keservesen akar-

juk Felséged előtt az Úr-Isten súlyos ítéletinek rajtunk való általmenetelét, mely esett rajtunk május hónap 21. bejelenteni“ — ekképen kezdik a szegény ezeglédiek a fejedelemhez intézett folyamodványukat, panaszolván abban, hogy — „az véren fojtó pogány rácz ellenség, nem lévén sehonnan semmi híre, hirtelen reánk tódulván, valakit kaphatott bennünk, ölt, vágott, fosztott, sokakat rabszjira kötözött. — Megölettettek, kiket már eltemettünk, 63-an, kik jobbára mind gazdák voltak; még sebések vannak 40-en, kiknek is gyógyulások felől kevés reménységünk vagy. — Rabul elvitettenek 18-an, kik között vannak öten tanácsos öregeink közül, kiknek szabadulások iránt, az élő Istennek vére hullásáért, méltóztassék Felséged kegyelmes vigasztalását nyújtani. — Mindenüktől teljességgel megfosztattunk, semmi névvel nevezendő jószágunk, sem külső sem belső nem maradván, sőt a kinék láttatott volna is lenni valami kevés költsége, kemény kínzás alatt kivette; mezítelenek vagyunk mindnyájan a kik életben megmaradtunk, eselédeinkkel éhhalhalók, nem lévén jószágunk, a kin csak kenyérnek valót örülhetnénk is, hanem kénytelenítettünk magunk örölni.“ Könyörögnek, hogy a fejedelem őket az adó megfizetésétől és a hadélelmezéstől mentse föl és védelmükről gondoskodjék, mert különben a város népe kiköltözésre s elszéledésre adja magát kétségbe esésében. — Június 2-án Szerenes várából adja ki a fejedelem az eredeti folyamodványra hátrított rendeletét: „Fájdalmas szívvel értvén az belül irt folyamodóknak lett romlásokat: arra való nézve kegyelmes tekintetbe vévén kívánságokat, a nemes ország minden kirovásaitól, a mennyiben még tartoznának, kegyelmesen fölmentjük, sőt ha ennekutána is a szövetséges rendek újabbakat tennének, az akkori gyűlésre folyamodván, leszünk kegyelmes figyelemmel irántok. A mi pedig a rabságba esett lakosokat illeti: ment rendelet méltóságos fő-generális (Beresényi) úrhoz, hogy Szluha Ferencz hívünknek, az ki parancsolatunkból ekkoráig is a rabok szabadulásában szokott fáradozni, meghagyást adjon, oly móddal, mely szerint, valamint a kecskeméti raboknak kiszabadulásokat munkálodta, nemkülönbén járjon el ezek iránt is. A mi pedig ennek felette nézi tovább való megmaradásokat: atyai gondviselésünk szerint az iránt gondoskodni ügyekezünk, az mint is

egynehány napok mulva ezen állapot iránt való kegyelmes tesszűsűnket és rendelésűnket, mihez tartszák tovább is magokat, tudtokra adattatjuk.“

Ama rácz fűtiszta, a ki Béri Balogh Ádám kurucz brigadérosnak mult évi őszfélen Kűlesdnél nyert fényes gyűzelme alkalmával elfogatottnak említettűn, meg nem neveztetett, — valűsűnűleg a híres Tűkűli volt; *) 1709. tavaszán mindkét részről több elűkelű hadi fogoly kiváltása említettik, nevezetesen: Heister Hannibal grűf, császári tábornok, testűvere a tábornagnak, ekkor váltattott ki, Krucsay János, Bokross Pál és Winkler Vilmos nevű három kurucz ezredes adatván ki érette; Tűkűliért pedig **) Deák Ferencz és Gyulay István ezredesek bocsáltattak el aradi fogságukból.

Ugyanez év tavaszán a ragályos gughalálban egész Duna-Tiszakűzén, s különűsen a Tiszamelléken egymásra omlott az ember, — Vásárhelyen, Szentesen, Nagy-Kűrűsűn és Kecskeméten temetni alig gyűzték a halottakat, — Duna-Tiszakűze tehát e nyáron el lűn zárolva; hadakat erre bocsátani nem lehetett volna a nélkül, hogy a dűgvészben rakásra ne hulljanak; csak augustusban, a pestis dűhének némi szűnetelése után hozta hadait Bottyán János Duna-Vecséhez, hogy itt átkelűvén, a császáriak által ostrom alá fogott Simontornyát fűlmentse; de Pfeffershoven budai várparancsnok annyira elállotta útját, hogy az átkelűst kierzszakolnia lehetlenné lett. Hogy a dunántűli földet mégis megmentse s onnan a császári hadakat másfelé vonja: hirtelen megfordult és gyors menettel a bányavárosokra csapott, Duna-Tiszakűzének a ráczok elleni oltalmára Sűtér Tamást hagyván, saját ezredével. A derék ősz magyar tábornok ez évi augustus végnapjaiban Selymecznél vivta utűlsű dicsűsűeges gyűzedelmét, a német hadakat veres nagy vesztesűggel visszavervén sáncaikba. Hogy gyűzelme teljes legyen, megűjítandű vala a viadalt; de azon éjjel futár érkezék hozzá a Duna-Tiszakűzén hagyott Sűtér Tamás ezre-

*) Rácz-Tűkűli nem Kűlesdnél esett rabűl, őt az aradi szigetben 1708. nyarán fogták el a sarkadi hajdűk. S z e r k.

**) Nem egyedűl magáért. S z e r k.

destől, hírtől hozó, mikép a végőrvidéki, szerémségi, bácskai és marosmelléki rácz összeverődött, s Kecskemét, Körös, Czegléd, Jász-Berény s az egész alföld felrablásához készül: siessen tehát vissza a hadakkal, mert a ráczok oly sereggel vannak, hogy azoknak egyetlen ezreddel nem lehet ellenök állni, sőt derék hadtestnek is elegendő dolgot adnak; különben odavész az alföld.

Bottyán, a nép embere, azonnal megindult a fenyegetett alföldi magyarság oltalmára. Néhány nap alatt megérkezvén a Zagyvához, lovasságát a bácskai ráczok ellen előre küldé; maga táborkarával s a gyalogsággal Lőrincz-Káta melletti táborában maradt. Még vissza sem érkeztek leküldött csapatai, — melyek által a veszedelmet a magyar alföldről még egyszer csakugyan elforditá, — midőn a holtáig oly tevékeny öreg hadvezér agyvelőgyulladásban lőrincz-kátai *) táborában meghalt. — Elhunyt nagy csapás volt a magyar fölkelésre: a dunántúli országrész a császáriak kezében maradt, a kik most Hont, Bars és Nógrád megyéket is elfoglalván, a Duna-Tisza-közére nemesak Szeged és Buda, hanem a Szécsényben megtelepült Sickingen császári tábornok is kiterjesztette már igényeit. Ez évi sept. 22-én Pfeffershoven budai, octóber 29-én Herberstein szegedi s november 29-én nevezett szécsényi parancsnok látja el Kecskemétet védlevéllel, oltalmat ígérve szóval, de követeléseket intézve fenyegetésekkel, s a már behódoltaknak állított duna-tisza-közi községek háborgatásától kötél, kerék és karó büntetése alatt eltiltván mind a német, mind a rácz hadakat.

XI.

Az 1710-ik évi január 22-én bekövetkezett a Vadkert és Romhány között Nógrádmegyében vívott csata, mely vereség nélküli volt ugyan, de a táborokat mindinkább dúló és oszlató pestissel egyetemben, kipótolhatatlan erkölcsi veszteséget szült a

*) Újabb adatok szerint t a r n a - ö r s i. (L. „Századok“ 1867 folyam. 167. s köv. l.)
S z e r k.

magyar seregekben. Mindenki reményét vesztette; a fejedelem maga is még az egyetlen Károlyi Sándor ügyességében helyezett némi bizalmat, oda irányozván diplomatai törekvéseit, hogy a háborút kiegyezés útján fejezhesse be; míg azonban ez sikertülne, a hadviselést erőlyesen óhajtotta folytatni, hogy ha ez úton némi előnyhez juthatna, a békekötés sikere annál kedvezőbb legyen.

E czélből Eger, Szólnok és Kassa erődítéseit jó karba helyezette. Eszterházy Antal tábornokot a nyár nagyobb részén át Szólnok közelében a szegi pusztán táboroztatá, s Károlyi Sándor által Érsek-Újvárt megsegíttette.

Idé tartozik még megemlitenünk: mikép a múlt évi július hónapban I. Péter muszka ezár Pultavánál keményen megvervén XII. Károly svéd királyt: ennek háromezernyi hadosztálya, mely francziák, lengyelek és svédekből állott, a sarkukban levő muszkáktól üldöztetve, magyar földre menekült s Potoczki lengyel tábornokkal együtt Rákóczi fejedelem által zsoldra felfogadtatott. E vegyes had az 1710-ik évi tavaszon a Tiszavonal védletére állíttatott s onnan egy része Kecskemétre beszállott. Hirt vevén erről Herberstein szegedi parancsnok, május hónap első napjaiban rácz és német hadat küldött a város ellen, a beszállott lengyeleket fölverte, sokat közülök elfogott s a tőlük nyert zsákmány továbbitára fölfogott szekek és kocsik, valamint egyéb holmik elszedésével a városi lakosoknak 2500 forint értékű kárt okozott. — Rákóczi július közepén a Duna-Tisza közé jövé, — túl a Dunán még egy kísérletet teendő: Balogh Ádámot az odavaló hadakkal át akará költöztetni. De bár a költöztetés — Szalk és Rác-Almás közt — éjjel történt, a Dunán folyvást czirkáló rácz esajkások észrevették, s oly sürűen kezdének aláereszkeszni Budáról, fegyveres, taraczkos naszádaikkal, hogy a kuruczok védtelen kompjai lövéseik miatt többé nem járhattak által. Balogh Ádám csak másfélezernyi haddal juthatott a túlpartra, s így elszakadva a többi hadtól, három havi hősi küzdés után odaveszett.

Tudtunkra e két utóbb említett tény volt a ráczok utolsó fegyverténye. Ugyanis ez év őszén egész Duna-Tisza-közéről is kiszorították a kurucz hadak. Midőn szeptember 24-kén Érsek-Újvár megvétélével a felső-dunai országrész utolsó talpalatig

német kézbe jutott, s a császári hadak a Duna-Tisza-közére is benyomulni készültek, — Károlyi Sándor a Jászságban Dósa melletti táborából octóber 5-én adja ki nyílt levelét, melyben a duna-tisza-közi helységeknek meghagyja s parancsolja, „hogy valamihelyt az ellenségnek az Iplyon való szállását megértendik, legottan magok megmaradására nézve, minden helységbeliek lakóhelyekből kibontakozzanak, egészjóságokkal együtt a Mátrán által erre az Tisza mellékére takarodjanak s az ellenséget lakólyekbe be ne várják: mert bizonyosok legyennek benne, valamely helység lakosai az ellenséget bevárják, minden kegyelem nélkül, kicsinytől fogva nagyig kardra hányattatik, jóságok prédára mégyen, helységek tüzzel emésztetik.“

De már ekkor a Duna-Tisza-köze három részről megtámadtatott, s azon császári hadosztály, mely fölülről nyomult lefelé, már Vácznál táborozék, octóber 20-án pedig Szólnokot is elfoglalta; a Dósától Tiszántúlra hátráló Károlyi Sándor kiköltöztető parancsa tehát elhangzék; november 17-én Keeskemétre német őrség szállásoltatott, s a magát e vidéken legtovább tartott Eger is kaput tárt december 7-kén a császáriaknak.

Budapestről a császári párton megmaradt régi megyeitisztviselők, Szegedről gróf Herberstein várparancsnok, sőt még a rác hadak egyes főtisztei is: mint Petrás tábornok, Pap György és Glo kapitányok, adó és minden egyéb követelésekkel zaklatják a községeket. — Gróf Cusani császári tábornagy a kuruczoknak minden találtató ingó és ingatlan javait lefoglaltatni, s azok leltárát a bírák által beszolgáltatni parancsolja; a szegedi parancsnok pedig nyíltlevélben hirdeté ki, hogy minden tévelygő kurucz nála jelentkezzék, kiket ő a császár nevében kegyelembe fogadand; minthogy azonban senki sem jelentkezett, holott Duna-Tisza-közén hemzsegett a sok csavargó kurucz, ezek ellen hajtóvadászatot intéze.

Keeskeméten s vidékén 1710. december 24-én személyesen megjelent báró Ebergényi László császári altábornagy s teljhatalmú biztos, és miután a község nevében a városi tanács előtte hűség-esküt mondott, a kurucz hadseregben rendes hadi szolgálatot viselt s ekkor itthon talált 12 fő, 14 altisztet és 76 közvitézt lefegyverezte, I. József király iránti hűsége föleskette,

királyi kegyelembe fogadta s a polgári életnek visszaadta, miről a várost hiteles bizonyítvánnyal is ellátta; 1710-dik évben tehát a Duna-Tisza-közén a kurucz hadjárat teljesen bevégeztetett, s ezen ország-rész végleg be lön hódoltatva.

Ugyanez évi novemberben gróf Pálffy János horvátországi bán s császári tábornagy, a magyar fölkelés megszüntetésére teljhatalmú biztosul kineveztetvén, e hónap 17-én már felhívta Károlyi Sándort, ez pedig értesítette a fejedelmet, s a már majdnem egyedül a Tiszavidékre szorult fölkelésnek békés úton kinyugtatása fölött megindult az értekezlet; — majd fegyververszűnet állott be, s a rácز nép fegyverére nem volt többé szükség.

1711. május 1-én Szatmár mellett, a majtényi mezőn a nemzeti hadsereg végmaradványa, ünnepélyes „Téged Isten dicsérfink“ után, zászlait a földbe szúrva, hazaoszlott. Munkács vára legtovább tartotta magát; ugyanez évi június 24-dikén azonban ennek sziklafokán is eldőrdült az utolsó ágyú, nem öldöklésre irányozza többé, hanem a vár feladatásának örömére.

XII.

A spanyol örököségi hosszú háború terhei alatt a bécsi kormány minden segédeszközeiből kifogyott, s szövetségeseinek türelme is kimerülvén, általok elhagyatással fenyegettetett; a magyar nemzet kifáradt az erőlködésben, megúnta a nyolcz évi véres küzdelmet, annyi vér és vagyon veszteség után valahára békét óhajtott; a rácз nép rémségesen megfogyott ugyan a véres küzdelem csatáiban, de képtelen volt önsorsa fölött határozni, az ügyeit intéző főpapok és a háború zsákmányán fölgazdagult némely főtisztek pedig merőben az udvar kegyelmére támaszkodva, saját állomásukhoz kötött javadalmaikat elibe tették a nép közjavanak s új hazájában alkotmányos úton leendő megmaradásának. — A császári kormány a következően folytatott önkény útján kívánta eltiporni a magyar alkotmányt; a rácз nép az alkotmányos élet előnyeit felfogni képtelen, vak eszközül szolgált a kormány törekvéseinek kivitelé-

ben; — s mindketten csalatkoztak: a császári kormány a magyar nemzet megnyugtatója s közreműködése mellett, annyi erőfeszítés nélkül is, hamarább és kedvezőbb sikerrel végét vetheti vala a birodalmat feloszlatással fenyegető francia háborúnak; azon czélját pedig, hogy Magyarország alkotmányát megsemmítse, mégsem érthette el. A rác nép maradt tovább is vendég, sőt idegen új hazájában, a változó kegyelem jóakaratótól függő kiváltságok terén, a különben kiérdemelt és a magyar által testvérileg nyújtott jogosság állapotából a kegyelemére leszorítva, — s még 150 évi hosszú idő sokszori csalódásainak kellett közbejönni, hogy a keserű tapasztalás rideg iskolájában fogalmat szerezhessen az alkotmányos élet áldásairól. De a magyarnak siker koronázta nyolcz évi véres küzdelmeit: a szatmári béke „Magyarországnak és Erdélynek minden törvényeit és szabadságait szentül és erőszak nélkül“ visszaadta; magának Rákóczi Ferencz „fejedelemnek és minden ötet követőinek“ általános bocsánatot biztosított, „annak erejét minden urakra, nemesekre, polgárookra, szabadosokra, vitézekre és parasztokra kiterjesztvén.“

A római bölcsnek örök igazságú szavai szerint „a történelem viszontagságok tanúja, igazság tükre, élet oktatója.“ A magyar nemzet e tan alapjain fejlesztette ki s tartotta fenn alkotmányát; vajha rác testvéreink, — eltekintve korábbi tévedéseiktől, — az 1790-dik évi temesvári congressus alkalmával Tökoly Szávanak, a kuruczvilágban Rákóczi hadai ellen küzdött Tököli unokájának bölcs szavaira hallgattak volna! — De még most sem késő, hogy egy boldog hazának mindnyájan boldog polgárai lehessünk.

HORNYIK JÁNOS.

A beregszászi régi pecsétről.

Bereg megye monographiájához évek óta szakadatlanul gyűjtve az adatokat, figyelmet nem kis mértékben vonta magára azon két régi pecsét, melyet Beregszász városa 1847-ig öröklevelek s más fontosabb okmányok megerősítéséhez használt.

Ezek egyike köralakú, egy mostani négy-krajczáros pénzdarab nagyságú, ékített góth betűkkel vésett ily köriratot vellel: †. S. hospitum se Luprechthaz.*) Közepén egy ágaskodó, ragadozásra nyújtott lábú,

nyitott szájú, felfelé kanyarított lombos farkú oroszlán áll, melynek lábai előtt hatágú csillag, s farka balfelén félhold látszik.

A másik, az előbbinél valamivel kisebb, köralakú pecséten ily, átmeneti betűkkel vésett körirat olvasható: „X Si. hospitum de Lompertház a.“ Közepén a fentebb leírt oroszlánnak csak felső része látszik, kinyújtott nyelvvel és csillag s hold nélkül.

*) A belküdött lenyomatou mi LVPREHTZAZ-t, azaz nem Luprecht házát; de Luprecht szász-át olvasunk; több szaktudóssal közöltük, ezek is ily véleményben vannak. Mert hogy a Z-t a vésnök megfordítva metszé: az nem tesz semmit, ilyesmi gyakran előfordúl. Egyébiránt itt adjuk a két igen érdekes pecsétlenyomat hű mását.

Nem rég Beregszászban levén, s munkámhoz adatokat gyűjtendő, az ottani városházát meglátogatván, L a k a t o s J ó z s e f főbíró úr szíves készséggel megmutatta a régi pecsétnyomokat is. Az első egy gyántából készült, ludtojás nagyságú, s a tanácsnokok pecséteivel lezárt, régi dobozban őriztetik. Alja bronzból, kis markolatja pedig, mely újabb időkből való, sárga rézből készült. A másik pecsétnek átreszelt alja ezüst, markolatja réz. Évszám, vagy más, keletkezésének korát gyantíttató jel egyiken sem látszik.

Nézetem szerint az első pecsétnyomó a régiebb, s nem esalódom, ha azt a XIII. századból, a másodikat pedig a XIV. vagy XV. század elejéről eredettnek állítom.

Ugyanis, mint a gyűjteményemben levő, Beregszász multjára vonatkozó számos okmányokból kitűnik, B e r e g s z á s z még Bélától nyerte szabadalmait, melyek már akkori virágzó állapotára mutatnak.

Béla egyik 1247. évben kelt privilegiumában Beregszász lakóit így nevezi: „hospites charissimi de Luprechtháza.“ Az ide szállott „vendégeknek,“ kik — valószínűleg a helynek a tatárok által 1241-ben történt elpusztítása után — ezen, az okmány szerint már elébb Luprechtháznak nevezett helyen letelepedtek, a többi közt ily szabadalmakat adott: hogy vérontás, tolvajlás és emberölési bűnök kivételével minden más vétkek saját választott bíróságuk alatt álljanak. A bor és más termények tizedét általok választandó papjoknak adják. Egyházuk az esztergomi érsekség alá tartozzék. Más közadózással ne terheltessenek, csupán hogy minden évben Szent-Mihály ünnepén minden kapu után két „ponderát“ a királynak fizessenek. Az utódok nélküliek vagyonukkal szabadon rendelkezessenek. Vásáruk minden szombaton legyen, s helypénztül ne többet, minden szekértől 1 fillért szedjenek. A középük érkezendő alispánnak (vice Comes) egy napig ebédet s vacsorát adjanak, stb.

E szabadalmat V. István 1271-ben megerősíti.

Ez okmányban tehát a hely, egyezőleg (?) a pecséten levő névvel, L u p r e c h t h á z a k mondatik, *) Így neveztetik azon

*) Megvalljuk, szeretnők Béla ezen 1247-ki okmányának ere Századok.

privilegiumban is, melyet Róbert Károly Váradon 1320-ban kiadott, s melyben az elébbi királyoktól nyert szabadalmakat megerősíti, s különösen megtiltja „Beregh“ megye tisztjeinek, hogy a város lakóitól bármi néven nevezendő adókat ne szedjenek, mert a „fideles nostri de Luprechtháza“ csupán a királynak tartoznak adózni.

„Beregh“ megyét itt különösen azért hangsúlyoztam, mert az, elébbi időkből eredt okmányokban, nevezetesen 1214-II. András és 1248-dikból IV. Béla király által kiadottakban Borsvának (Borsua) is neveztetik, alkalmasint azon várról, melynek nyomai Kovászón, a Borsova nevű víz partján maiglan is látszanak.

Eddig a helység (villa) mindig Luprechtházának mondatik, ellenben a későbbi okmányokban, nevezetesen abban, melyet Erzsébet királyné Budán 1353. a faizás és legeltetési jog iránt kiadott, a királyné tulajdonának címzett város (civitas) már Lompercházának neveztetik; így mondatik azon privilegiumban is, melyet már elébb, t. i. 1342-ben Lajos király Visegrádon kiadott, s melyben a „Civitas de Lompertháza“-nak régibb szabadalmi bővítetnek. Nevezetesen a város lakossága minden más országos bíróság s hatóság alól kivéttetik, akkép, hogy minden ügyben csupán és kizárólag a község által választott bíróság alatt álljon. E privilegiumban az is foglaltatik, hogy a lompertházi vendégek a tárnokmesternek, ha minden 4—5 évben köztök megjelen, nem többször mint egy nap, méltóságához illő ebédet és vacsorát adjanak. Továbbá, hogy minden esztendőben tíz, ötven köböl tartalmú hordó bort Munkács várához szolgáltatni tartoznak.

E szabadalmat Zsigmond király Kassán, 1419. kel

detijét, vagy legalább a kérdéses névnek róla átlátszó papírra levét hasonmását látni, és pedig annál inkább, minthogy néhai Horváth Istvánunk, a ki pedig a diplomatikában, köztudomás szerint, mint annak tanára, kitünő jártassággal bírt, az 1834-dik évi „Tud. Gyűjtemény“ II. kötetében közölvén — hasonmásban is — Eugenius pápának Beregszász egyházi ügyeiben 1433. kelt brevójét, abban nem Lomperthaz-t, de Lompertz-t olvasott. Szerc.

okmányában megerősíti, „lomperttházi bíró“ Mikchi Imre megkeresésére.

Ulászló királynak Budán, 1495. kelt szabadalomlevelében, melyben a város mint vingárti Geréb Péter tulajdona említettik, s a lakosok „fideles nostri circumspecti, cives et inhabitatores oppidi de Lampertthaza“ neveztetnek, a város lakóinak szabadalmi akkép bővítettnek, hogy azokat kereskedésök s utazások közben elkövetett vétségért ne lehessen más, mint saját bíráik előtt törvény elé állíttatni, s hogy tőlük vásárhelypénzül bármely árútól vagy járműtől sehol többet mint 2 denárt ne vegyenek.

Ugyane királytól 1507. kelt privilegiumban, melyben „Joannes Literatus iudex et Ambrosius Heu juratus civis civitatis nostrae“ kérelmére a város régibb szabadalmait megerősíti, a hely már Beregszásznak is mondatik, s okmányilag ilyen néven először fordul elő.

Igy neveztetik már Mária királynénak 1524. évben kelt megerősítő okmányában is, melyben arról van szó, hogy a közelebbi mult években a beregszászi plébánia főesperességgé emeltetett.

Az e megyére kiterjedt főesperesség ennekelőtte szintén, mint a megye, borsvai-nak neveztetett. Igy 1256-ban János mester volt borsvai, Marco ungi, Orbán szabolcsi főesperes (Fejér György, Codex diplom. Tom. IV. Vol. II. 396. lap.), 1248-ban Farkas, (26. lap), 1280. Pál, (Tom. V. Volum. III. 63. lap), 1287-ben Bernát (581. lap), 1291-ben Miklós (T. VI. Vol. I. 173. lap).

Lajos király Budán 1518-ban kelt okmányában, melyben a Beregszászban lakó áldozárok házához tartozó mindszent utczában való építkezések iránt tétetik korlátozás, kizárólag Beregszásznak neveztetik a város, s Luprecht- vagy Lampert-háznak többé sehol.

Különös, hogy az idéztem s más számos okmányok egyikében sem fordul elő adat a város pecsétje felől, holott ez iratok mindannyi tanúi annak, hogy a majd civitas, majd oppidum-nak ezimzett s pallosjoggal bírt városban*) már a XIII—

*) E pallosjog megújításáért 1707-ben Rákóczi Ferencz fejede-

XIV. században virágzott a kereskedés, szőlőművelés, ipar s így valószínűen lakóinak jólléte is.

A Beregszászhoz három mértföldnyire fekvő Munkács városa 1376-ban nyert Erzsébet királynétől jogot, hogy szent Mártonnak — ki az ottani parochialis templomnak védszentje — képét használhassa pecsétén.

Nevezetes és tán az egész országban a maga nemében egyetlen eset az is: hogy a Beregszász városi tanács a fentebb leírt régi pecsétet az on adásvevési szerződések s öröklevelek megerősítésére, melyek zsidók részére szerkesztettek, vörös, és melyek a keresztények számára irattak, fekete viaszon alkalmazta, a legrégebb időktől a közelebb lezajlott évekig, s hogy ezért minden lehető visszaélések elkerülése tekintetéből e pecsétnyomót mindig biztos gondviselés, zár alatt, a fentebb leírt dobozban lepecsételve tartotta s tartja jelenben is. Az okmányok megpecsétlése azelőtt mindannyiszor némi ünnepélyességgel, a tanács jelenlétében történt.

Csodálkozom, hogy e régi szokás szintén írott adaton nem nyugszik, annak nyomára legalább nem akadhaték, s a városi hatóság sem emlékezik ilyenre. Azon, a zsidók és saracénok elleni tüntetésig s II. András királynak 1233-ban a beregi erdőben esküvel erősített intézkedéseiről nevezetes időkorig e szokást felvinni, — tán kissé túlzott törekvés lenne.

Annyi bizonyos, hogy a középkorban divatban volt, miszerint a fejedelmek a magok kiváltságos jogainál fogva okmányilag meghatározták a pecsét színét. Így, hogy többet ne említsek, a Hunyadiak-kora című műben előforduló okmányok szerint: Mátyás király 1459. febr. 2. megengedte Pozsony, 1463-ban Ragúza, s 1490-ben Glogau városának, hogy veres pecséttel élhessenek.*)

A néphagyomány szerint Beregszásznak alapítója Lam-

lemhez folyamodott Beregszász városa, másolatban mellékelvén kérvényéhez IV. Béla említett 1247-diki kiváltságlevelét. Szerk.

*) Ez a középkorban mindig különös kitüntetés vala, s hazánkban csak néhány tekintélyes város birta kiváltsággal. Szerk.

per t, I. Bélának fia lenne, ki e földet a XII. században nyerte volna birtokául.

A fentebbi okmányok alapján tehát a beregszászi pecsét-nyomót a fennlévők közt tán legrégibbnek állíthatom az országban.

Az itteni városháza levéltárában láttam egy hosszú súlyos, kétélű vaskardot is, melynek pengéjén arany-vésetű nyíl s egy más gömbös ütő eszköz látszik; továbbá egy tör-alakú vas-kést és két régi lovag-vassarkantyút is, mely régi műtárgyakat 1845-ben a földben, csontváz mellett találták, midőn a várost átszelő Vérke pataknál kölhídnak való alapot ástak. Hasonló, de gazdagab leletet tett Gottesmann Adolf úr is, midőn Beregszász melletti Bakta pusztáján nem rég utat árkkoltatott.

LEHOCZKY TIVADAR.

Könyvismertetések, bírálatok.

XIII.

A temesi bánóság elnevezésének jogosulatlansága.
Irta Pesty Frigyes. Kiadta a m. tud. akadémia tört. osztálya. Pest,
1868. (Az „Értekezések“ VII-ik füzeté; 8-ad r. 38 l.)

Az akadémia kiadványait illetőleg azon örvendetes újítás lépett életbe, hogy a felolvasott értekezéseket az akadémia külön is közrebocsátja. Nem kétlem, hogy a tudós társaság ez eljárása által magának is, a tudománynak is nagy szolgálatot teend, midőn mind a kettőt szépszerűbbé teszi mintsem eddig volt. Ez állításom különösen oly értekezések kinyomatása által valósuland, mint a minő az előtünk fekvő. Szerzőnk biztosan számithat arra, hogy ügyesen választott tárgya minden elfogulatlan olvasóban nagy érdeket ébreszt; oly előítélet ellen küzd, mely — sajnos — még majdnem általános, különösen honunk alsó részeiben. A „Temescher Banat“ elnevezés ez, melyet minden lépten nyomon hallhatni és olvashatni. — Szerző ez általános téveszme ellen a tudomány fegyverével, de népszerűen küzdve, köszönetünket érdemli.

Mindenek előtt a kisebb bánóságok forrásszerű történetét adja szerző, azon czélból, hogy kimutassa, miszerint a „bánóság“ sem mint geographiai fogalom, sem mint valóságos határvidék hajdan nem létezett. Az értekezés e része új adatokkal bővelkedik és ajánlható elolvasásra különösen azoknak, kik a báni méltóság újabban gyakran tárgyalt kérdésével foglalkoznak.

Új szerzőnek abbeli nézete, mely Czinár és Timon állításaitól eltérve odairányul, hogy a broneli és kuchovi bánóságok nem voltak egyebek, mint a kucsevoi*) és branicsevoi

*) Kucsevo, írja a szerző, s nem Koncsevo, mint a „Századok“ ez évi folyama 654. lapján sajtóhibából közölve volt.

grófságok, melyek a mai Szerbiában Szendrőtől a szörényi bánság határáig terülnek el. Miután azonban még mai napig is hiányában vagyunk az ebbeli dönthetlen bizonyítékoknak; e nézetét szerző is csak mint „legnagyobb valószínűséget“ koez-káztatja. Már sokkal nagyobb positivitással lép föl szerzőnk kutatásainak egy más új eredményével. Szerzőben t. i. kutatásai megérleltették azon szilárd nézetét, hogy minden egyén, a ki valaha horvát vagy slavoniai bán volt, az a báni ezimet még akkor is megtartá, midőn őt a király akarátja más térre hivta, vagy midőn tán magán-életbe lépett vissza.

Ez állítást szerző, III. Béla, IV. Béla, V. István, IV. László stb. királyok korabeli okmányok idézeteivel alaposan bebizonyítja; s így azon sok, tartományuk megnevezése nélkül előforduló és a történészeknek annyi zavart okozó bánok dolgát tisztázta.

Igen érdekes a 4. és következő lapokon a „bán“ nevezetre vonatkozó nyelvészi kutatások összeállítása. Az értekezés súlypontját azonban azon kérdés fejtegetése képezi: mikép keletkezhetett a „bánság“ fogalma? Ez szerző szerint nem származhatott a karánsebesi és lugosi csak rövid ideig tartó bánságok emlékéből; e bánságok igen csekély részét tették a későbbi „temesi bánáságnak“; az sem telhető fel, hogy a temesvármegyei főispánságnak a bolgár bánssággal való néhai, ideiglenes egyesülése [1368, 70 stb.] szülte légyen a téveszmét: hiszen Heem Bencdek stb. bolgár bánok és temesvármegyei főispánok de nem temesi bánok voltak, mint nevezetük, is mutatja. A temesi főispán mindig zászlós úr volt, de annak soha nem találjuk nyomát, hogy „temesi bán“ lett légyen zászlós ur, mert „temesi bán“ nem létezett. Továbbá Hunyadi stb. idejében voltak ugyan „alsóvidékbeli kapitányok:“ de ebből „temesi báni máltóság“ nem származhatott, mert a kapitányi terület a későbbi „bánási“ területtel nem is egyezik össze. Szerző mindezeket történeti példákkal és idézetekkel tudományosan bővítve, azon végeredményre jut, hogy a „bánság“ csak a temesi pasaság eltörlése után [1716] annak nyomdokain szerveződött, és pedig az akkori bécsi kormány önkényének és tudatlanságának köszöni lételetét. Az egész terület [Temes, Krassó, Torontál] 11 kerületre osztatott föl, és oda egy

„Landes Administration“ tétetett; „temesi bán“-ról még ez időben szó sem volt. Természetes, hogy az országgyűlés többször felszóllalt az elkövetett sérelem ellen, és 1779-ben, 63 év múlva meg is szünt a „bánság“, s csak a Bach-korszak egyik „vívmánya“ volt annak újra való fölélesztése és a „Gross Woywode der Serbischen Woywodschaft und des Temescher Banat“-féle inventiója.

Az írók hosszú sora Bach kezére dolgozott.

Marsigli (1722) óta még legkittünőbb íróink munkáiban is folyvást „bánság“-ról olvasunk; méltán róv meg P. F. e miatt néhány most élő író is. De ily megrovás illeti a közoktatásügyi miniszteriumot, sőt még az országgyűlést is; multkor ugyanis minden fönnakadás nélkül volt a theresianumi alapítványok tárgyalásánál két „bánsági“ fiatallal betöltendő helyről szó. Ilyfélet még többet tudnánk felhozni; de hisszük, hogy szerzőnk jeles értekezése, melyben alapos tudomány világos iránylyal párosul, ki fogja eszközölni e „geographiai balhit“ végképeni lerombolását.

Szerző, értekezése végén igen helyesen mondja, hogy „az akadémia nem zárhatja el magát a közélettől;“ — igaz! Ép azért törekedjenek tudósaink a számtalan még fönlevő közjogi és egyéb tévely alapos megezáfolására, mint a jelen értekezés, melynek mennél szélesbtkörű elterjedését a tudomány és történelmi igazság érdekében őszintén kívánjuk.

H. J.

T Á R C Z A.

— A Magyar Történelmi Társulat december hó 3-kán tartott köz és választmányi gyűlését Ipolyi Arnold alelnök nyitotta meg; felolvastatván elébb a mult havi ülés jegyzőkönyvét, felhívá a jelen volt tagokat, hogy mivel az alapszabályok 22. §-sa értelmében a választmányi tagoknak minden évben egy harmada sorsolás útján kilép, és így jelenleg 55 tag közül 19 lenne kisorsolandó s újjakkal pótolandó, — a gyűlés mindenekelőtt fogna hozzá a kisorsoláshoz.

Titkár erre felolvassa a választmány összes tagjainak külön

külön papírszeletekre irt neveit, s előterjeszti a társulati tagok teljes nyomtatott névsorát, melyet a gyűlés tagjai közt kiosztat. A gyűlés a kisorsolásra elnök urat kérvén fel, általa a következő 19 vál. tag neve huzatik ki: Salamon Ferencz, Rannicher Jakab, Révész Imre, Botka Tivadar, Rónay Jácint, b. Nyáry Albert, Pulszky Ferencz, b. Mednyánszky Dénes, b. Eötvös József, Wenzel Gusztáv, ifj. Kubinyi Ferencz, Szilágyi István, Kovács István, Szilágyi Sándor, Horváth Elek, Tanárky Gedeon, Szilágyi Ferencz, Horváth Árpád, Szabó Károly. Kiknek helyére a választások titkos szavazás útján megkezdetvén, miután a szavazati ívek beadattak: ezeknek átvizsgálására és az eredmény kiderítésére Horváth Árpád, Deák Farkas és Toldy István urakból álló bizottság küldetett ki.

Míg e bizottság munkálatában eljárna: a titkár és a pénztárnok a következő előterjesztéseket teszik a gyűléshez.

a) Pesty Frigyes pénztárnok jelenti, hogy a 84 alapító tag közül kettő, a 700-nál több évdíjas tagok közül pedig 1867-ről mintegy 20 nem teljesíté még mindez ideig tagsági kötelezettségét, daczára a többszöri felhívásoknak és hivatalos megkeresésnek. E hús közül néhánynak mentsége elfogadtatván, a tagok sorából kihagyatni, a többiek azonban a társulati ügyész által 1867 és 68-ik évi tartozásaik befizetésére törvényes úton is kényszerítettetni határozottak, előbb mindazáltal az ügyész által megegyszer felszöllítettván: köteleességeknek 14 nap alatt tegyenek eleget.

b) Pénztárnok öt új évdíjas tagot jelent be, névszerint Czettler Lajos főgymn. történettanár urat Jász-Berényben, Debreczeni János érsecki finöveldei aligazgató urat Egerben, Divald József urat Budán, Morva Miklós plébános urat Héregen (Komárom m.) és Zeisz Máté urat Pesten, — kik is egyhangulag elfogadtattak.

c) Titkár jelenti, hogy a társulat kiadványai nyomtatását illetőleg új évtől kezdve, három tekintélyes nyomda részéről érkezett be ajánlat; ugymint 1. Az „Athenaeum“ nyomdájától, a hol a társulat kiadványai eddig is nyomattak; 2. Ráth Mór részéről kiadási és nyomtatási ajánlat; 3. Rudnyánszky Béla nyomdája részéről. Mely ajánlatok felolvasatván, az ülés elvben Ráth Mór ajánlatát pártolá, mindazáltal, minthogy e tárgy tüzetesebb átvizsgálást s kiszámítást kíván: Horváth Mihály elnöklete alatt Pauler Gyula, Pesty Frigyes, és Thaly Kálmán v. tagokból álló bizottság küldetett ki, teljhatalommal ruháztatván fel a választást és szerződés megkötését illetőleg.

d) Titkár felolvassa Szabó Károlynak, a kolozsvári állandó bizottság jegyzőjének nov. 22-kén költ levelét, melyben tudtul adatik, hogy a bizottság nov. 15-kén gr. L á z á r M i k l ó s elnöklete alatt ülést tartván, jegyzőjévé tudósítót választá meg; a kolozsvári kaputornyok és bástyák fentartása érdekében készitendő részletes tervezet kidolgozására kebeléből gr. Eszterházy János, Paget János, Sándor József és Finály Henrik, a kolozsvári emlékezetes épületek történelmi azonosságának constatálására pedig szintén gr. Eszterházy János, Jakab Elek és K. Papp Miklós tagjait küldte ki; kik közül az elsők jelentésüket a dec. 15-kén, s az utóbbiak az 1869. jan. 15-kén tartandó ülésekre adandják be. A bizottság ugyanis minden hónap 15-kén határozó üléseit tartani. Végre tudatja bizottsági jegyző, hogy az ülés a bizottság által használandó pecsétre nézve abban állapotott meg, hogy az az anyatársulatával különben teljesen egyforma legyen, de e körirattal: „A m. Tört. Társulat kolozsvári bizottsága. 1868.“ Ezt a bizottság előlegesen tudatandónak határozta a választmányyal.

A választmány mindezen intézkedéseket helyeslő tudomásul vévén, az említett pecsét elkészíttetésére és használatára a bizottságot felhatalmazza.

e) Felovastatik R ó m e r F l ó r i s n a k mint a m. tud. Akadémia archaeologiai bizottsága előadójának a Történelmi Társulathoz f. hó 2-kán kelt válasza, melyben jelenti, hogy a nevezett bizottság dec. 1-jén tartott ez idei 10-ik rendes ülésében elhatározta a Tört. Társulat felszólítása folytán, hogy a többször említett kolozsvári műemlékek megóvása érdekében a maga részéről szintén fog folterjesztést küldeni Kolozsvár városa képviselőjéhez. Örvendetes tudomásul szolgál.

f) S z a l a y Á g o s t o n ú r mutatá be II. Rákóczi Ferencnek Tokaj alól 1703 dec. 22-kén Silézia lakosaihoz irt eredeti német pátensét s néhány érdekes új adatot Rákóczi ifjúkoráról; továbbá Érsek-Újvárnak alighanem a kuruczvilágból származó aczélpecsétnyomóját.

g) T h a l y K á l m á n t ó n jelentést a mult nyári és őszi levéltári kutatásairól, ezuttal különösen Lőcsének 1709-10-iki ostromát és elárultatását ismertetvén, az ottani városi levéltár okmányai alapján. Jelentésének többi része, valamint Frankl Vilmosnak a simancasi spanyol állami levéltár magyar okleveleiről irt értekezésének felolvasása, időhiány miatt a jövő ülésre halasztatott.

A szavazatvizsgáló bizottság ezalatt elkészülvén munkálatával: Toldy István a bizottság nevében értesíté a gyűlést, hogy a kisorsol-

tak helyére épen 19-en kaptak abszolút szavazattöbbséget, és így a társulat választmányába tagokul részint újra, részint újonnan a következő t. cz. tagok választattak meg: Wenzel Gusztáv 27, b. Nyáry Albert 27, Szabó Károly 26, gr. Lázár Miklós 25, Horváth Árpád 25, Botka Tivadar 25, b. Eötvös József 24, b. Mednyászký Dénes 24, Várady Gábor 23, Salamon Ferencz 23, Szilágyi Sándor 23, Rónay Jácint 21, Pauer János 19, ifj. Kubínyi Ferencz 18, Révész Imre 18, Piry Czírjék 16, Tanárky Gedeon 16, Hornyik János 15, és Finály Henrik 15 szavazattal, — 28 szavazó tag lévén jelen. — Az új tagokat lelkes éljenzés üdvözlé.

A társulat képviselöte és igazgatósága e szerint az 1869-ik évre következő:

Elnökség és tisztviselők. Elnökök: 1. gr Mikó Imre. 2. Horváth Mihály 3. Ipolyi Arnold. Titkár: Thaly Kálmán. Pénztárnok: Pesty Frigyes. Jegyző: Pauler Gyula. Ügyész: dr. Fischer Kálmán.

Választmány. Balássy Ferencz, Botka Tivadar, Csaplár Benedek, Csengery Antal, Deák Farkas, Dobóczky Ignác, b. Eötvös József, Érdy János, gr. Eszterházy János, Fabó András, Frankl Vilmos, Finály Henrik, Glembay Károly, Gyárfás István, Haán Lajos, Hajnik Imre, Henszlmán Imre, Hornyik János, Horváth Árpád, Hunfalvy János, Jakab Elek, Karácson Mihály, Knauz Nándor, ifj. Kubínyi Ferencz, gr. Lázár Miklós, Lehoczky Tivadar, b. Mednyászký Dénes, Nagy Iván, Nagy Imre, b. Nyáry Albert, b. Orbán Balázs, Pauer János, Pauler Gyula, Pesty Frigyes, Piry Czírjék, Révész Imre, Römer Flóris, Rónay Jácint, Salamon Ferencz, Simonyi Ernő, Somhegyi Ferencz, Szabó Károly, Szalay Ágoston, Szilády Áron, Szilágyi Sándor, Tanárky Gedeon, Thaly Kálmán, Toldy Ferencz, Toldy István, Torma Károly, Várady Gábor, Véghelyi Dezső, Watherr Géza, Wenzel Gusztáv, Zichy Antal.

Kolozsvári állandó bizottság. Elnök: gr. Lázár Miklós; tagok: gr. Eszterházy János, Finály Henrik, Jakab Elek, Paget János, K. Papp Miklós, Sándor József, Szabó Károly (jegyző) és Torma Károly.

A decemberi ülésről végül még említendő, hogy csíktaploczai Lázár Imre úr ismét néhány darab XVI és XVII-ik századi, partiumbéli birtokokra vonatkozó eredeti okmányt ajándékozott a társulatnak, és Thaly Kálmán bemutató pusztá-karancsi Karancsy,

másképp Rekő Györgynek I. Apafi Mihály fejedelem által Gyula-Fehérvártt 1668. aprilis 23 kán kiadott nemeslevelét, melynek főérdekét az képezi, hogy Karancsy e kitüntetést nyomodászatí érdemeiért kapta. („...perbenigne et paterne respectantes in eo praeclarum et generosissimum hoc quoque artis et operis Thyppographicae studium, quo idem ad reformatae totius gentis nostrae Hunniacae aeternam atque inexhaustam vitae utriusque utilitatem et prosperitatem, Religionisque nostrae ubertatem et proficitatem eximie instructus, docte ornatus et candidatus esse omnium bonorum patriae civium laude et iudicio manifeste patet et dinoscitur.“) A minthogy nemesi czímerébe is, ennek jeléül nyomodászkoronogokat („pilas typographicas atro colore tinctas“) tartó koronás aranygriffet főtetett a fejedelem.

— **Magyar Tudományos Akadémia.** A történettudományi osztálynak nov. 16-iki, mult füzetünkben már vázolt ülése óta csak egy ülése volt: nov. 30-kán. Tóth Lőrincznek Zádor György felett tartandott emlékbeszéde dec. 14-kére halasztatván, hogy az osztályülés tárgy nélkül ne maradjon: Thaly Kálmán rögtönzött szóbeli előadást Tökoly Imre naplóiról s levelezési könyveiről, jelentést tévén, hogy Vörösvártt a Rákóczi-Aspermont-Erdődy archivumot az ősszel újra átvizsgálta, de ott az általa két évvel ezelőtt bemutatott s most immár kiadva lévőknel több Tökoly-féle naplóiratot nem talált. Szerencsésebb volt azonban e tekintetben a Rákóczi-levéltárnak a budai camerale archívumba jutott s még szintén rendezetlen részében, a hol legújabbán Tökoly 1685-iki naplójának s 1691-iki levelezési könyvének töredéke tünt elő. A napló Tökoly saját keze írása, s a föllelt darab 1685 iki november hó 6-kától 1686. január 5-kéig terjed; elől-hátul csonka. Ez idő alatt Tökoly Lander-Fejérvárott lakott, váradi elfogatása után, többé nem épen rabságban, de nem is teljes szabadjában. Leírja számos értekezletét a szerdáról és bosztandzsi passával; majd elbeszéli Ibrahim szerdárnak dec. 2-kán este történt megfojtatását: melyről másnap ünnepélyesen tudtára adatott, hogy ez az új nagyvezér parancsára, az ő rajta, Tökölyn, a török nemzet hite ellen elkövetett méltatlan meggyaláztatásért történt. Ettől fogva az „kurucz királyt“ Lander-Fejérvártt ünnepelték, — de hazulról folyvást fájó híreket vön: hadai elpártolását, Eperjes, Kassa, Patak, Regécz, Ungvár elesését, neje Munkács-varába szorulását. A napló becse-

darabja a Tököly-kütfőknek; kár azonban, hogy az előtte való octóber havi — melyben a fejedelem váradi elfogatását írja le — vele együtt elő nem került; mindazáltal most már kilátása van értekezőnek a kamarai levéltár ismeretlen actái tengeréből ezt is napfényre hozhatni. Az 1691-iki leveles könyv april végéről s május elejéről való töredék: ugyanazon háromféle kézzel írva, mint az 1694-ik évi. Tartalmában legérdekesebb Tököly akkor még Bécsben raboskodó nejéhez írt hosszabb levelének mása; ekkor már alkudozott hű társa kiszabadításában Heissler és Doria fogoly-tábornokokért. — Értekező, ki ez újon lelt irományokat is sajtó alá rendezi, azon igérettel fejezé be előadását; a Tököly-naplóiratok még hiányzó részecinek felkutatásában miu- dent el fog követni, hogy az Akadémia által megkezdett Tököly-naplók kiadásai lehetőleg teljeseek legyenek.

Ugyanezen ülésben tudatá a cultusminister az Akadémiával, hogy történelmi és arhaeologiai kiadványokra 1868-ra 12,000 frtrnyi országos segély szavaztatott meg; mely összeg — tehát csak 2000 frttal több, mint a mennyit Schmerling idejében is adtak vala már — akkép határoztatott felosztatni, hogy a 10,000 frtból a szokott mód szerint 6000 adassék a történelmi, 4000-az arch.-bizottság rendelkezésére, s a 2000 frtrnyi többlet is ezen arány szerint osztassék fel.

A történelmi bizottság dec. 5 kén tartá havi értekezle- tét, de ebben semmi különös érdekekkel bíró tárgy nem fordult elő. Miskovics Mózes úrnak az állítólag 1001-ben kelt Szent-István-féle pannon- hegyi zárda alapítványleveléről a fac simile melléklésével beadott, s az okmány szövege megfejtésében új fölfedezéseket negélylő munkája kiadatott bírálóknak.

Az arhaeologiai bizottság nov. 2-diki ülésén Rómer Flóris a budai Mátyáshegyen történt római leletről és a Stornó Ferencz műépítész által stylszerüleg restaurált pannonhegyi altemplomról, b. Nyáry Jenő pedig levél által a Pilínyben újonnan felásatott öt őskori sírról s a zagyvai és karancsaljai ó egyházakról tön jelentést. Lehoczky Tivadar Bereghvármegye régiségeinek leírására és Schulez Ferencz műépítész hazánk törökkori műemlékeinek ismertetésére tettek örömmel fogadott ajánlatokat, amaz a bereghi gallisi hegyen történt halomása- tás eredményeit, emez pedig a pécsi török mecset és fürdők rajzait már ezuttal előterjesztvén. Végre Marosi János úr Kis-Béren és környékén lelt kőkori eszközök leírását küldötte be.

Tizennégy ismeretlen magyar községi pecsét.

Azon kellemes helyzetben vagyunk, hogy t. ügytársaink buzgalmánál fogva megint egész csoport eddigelé ismeretlen, szathmári béke előtti időkből való magyar községi pecséttel gyarapíthatjuk sphragistikánkat. Közöljük őket, beérkezések rendje szerint.

P e s t y F r i g y e s barátunk helynév-történeti kézírataiból egyszerre tíz magyar pecsétfeliratot közöl velünk, melyek közül hat a XVII-ik századból való, ugymint:

- a) TASI NEMES FALV PECZÉTI. 1628. (Pest vármegye.)
- b) BATIÁN VAROSA POCIETÍ. 1631. E pecsét a mai Szabad-Battyán fehérvármegyei községé, irodalmilag már említve volt Fényes Elek Magy. orsz. geogr. szótára I. k. 102. lapján, azonban Nagy Iván a „Századok“ 1867. f. 424. l. közlött sorozatában nem reflectált reá.
- c) PÜSPÖKI FALV PET. A. 1653. Heves vármegye Püspöki falujáé. Már nagyon elkopott pecsét. Közepén sólyommadár, hold és csillag.
- d) ORDAS FALU PÖCZETI. 1668. A pestvármegyei Ordas helységé.
- e) VECSE FA. PECSETI. 1693. Duna-Vecse mezővárosáé.
- f) TOSZEG FALU PECSÉTI. ANO 1700. Pestvármegyei Tószeg községé.

A Pesty Frigyes által beküldött pecsétfeliratok közül az 1510-iki turai helységét már Gyárfás István ismertette („Századok“ 1868 júliusi füzeté). D.-Vecse 1704-iki pecsétjéről Eötvös Lajos alább tüzetesebben szól, — a többiek pedig a szathmári békén inneniek, nevezetesen D.-Vecse falu 1735-ből, D.-Vecsének már m. városi pecsété 1761-ből, s Tarna-Boldé 1718-ból.

E ö t v ö s L a j o s ú r négy pecsétet ír le; melyek közül az első Mező-Túr városáé, egy 1791-ki lenyomat után e körirattal: TVR VAROSA·PEC (I vagy E) TI·ANO 1617. A lenyomat rongált, s e miatt a belkörében levő címér nem vehető ki tisztán.

A második Nagy-Körös városáé, e körirattal: N: KÖRÖS·MEZŐ·VAROSA·PETSÉTI ✱*). Belkörében egy paizson tizágú fa

*) Tehát különböző N.-Körösnek az idei „Századok“ 508. l. ismertetett szintén XVII-ik századi pecsétjétől. S z e r k.

(talán köris?) és 1686. évszám látható. Nagysága a régi húszasénál nagyobb. Lenyomatát egy, a jelen század elején kelt dátumtalan folyamodványon láttam.

A harmadik Halas pecsétje, melyen e körirat olvasható: KVN · HALAS · VÁRAS * PECZETI · · A belkörben ezímer, s felette 1693. évszám van. Lapja a mai 4 újkrajczáros térinjének felel meg. Lenyomatát egy 1708. június 20-án kelt levélen láttam.

Ezek mellett közlöm még, mint szathmári béke előttit, a XVIII. század elejéről Duna-Vecse község pecsétjét is, melynek felirata: VECSE : FALV · PECZETI · * Belől: 1704, s ez alatt egy egyszerű ezímer áll. Ép lenyomatát egy 1729. január 23-án kiadott okmányról ismerem. “

Höke Lajos úr is közöl velünk ismét egy érdekes magyar községi pecsétet, a tolnavármegyei régi Madocsa helységét. E pecsét, mint vésete, s feliratának orthographiája mutatja: még a XVI-ik századból való. Kissé ovalis kört képez, s körülbelől egy 10 kros nagyságú; szegélyét mind kétfelől sűrűn egymásmellé vésett pontozat-koszorú képezi, melyen e körirat: MADOCA * FALV * PECZETI. * A belső pontozatkörön belől, a pecsét közepén a régi madocsa-i monostor két-tornyú temploma van vésvé, román-kori portáléjával; mellette jobboldalról szívből kisarjadzó három virágú ág, balról is valami virágforma, de már nem jól látható. „A madocsa-i régi, 1148-ban épült monostor, — írja Höke úr — melynek két-tornyú s kerek ívű kapuzattal bíró temploma e pecséten áll: 1474-ben javíttatott ki, s a toronyfedeleknék még állniok kellett a XVI-ik században, a mikoron e pecséthez rajzukat vették; a török uralom alatt a tornyok nem sokára elpusztultak. Szóval e pecsétet a XVI-ik századból valónak tartom.“ Mi is osztozunk a t. beküldő e véleményében, s a küldött pecsét-lenyomatot a januári ülésen bemutatandjuk, sőt, ha régészeink kívánni fogják, hasonmásban is közölhetjük. Höke úr egyszersmind a madocsa-i ref. ecclesiának a helység ezen XVI-ik századi pecsétét utánzó ezímerének lenyomatát is beküldé, mely a múlt századból való, azonban azt hiszszük: annak is csak a végéről, miután az ecclesia szó rajta már ZS-vel, a pecsét pedig TS-sel van vésvé. T. tagtársunk még egy 1698-ból való magyar pecsétet ígér; szívesen elvárjuk, — s általában mindenkit kérünk a magyar községi pecséttek csekély fáradságot igénylő vizsgálatára. Ezzel is gyarapíthatjuk műtörténetünket.

Végül alólirott is szerencsés volt a budai kamarai archívum Rákóczi-féle okmányai között ismét három régi magyar községi pecsétre akadhatni; s ezek

a) Hort, hevesvármegyei falué. Ennek általunk lelt lenyomata a földvári sáncz fölverésekor, 1704 tavaszán, elesett Takács Márton nevű kurucz tizedes özvegyének Horton 1706. nov. 17-kén kelt, s a fejedelem lörcinczi táborán 1706. nov. 19-kén kegyes resolútióval ellátott folyamodványán létezik, Hort helység bírāja és esküdtjei által a félfüves kérő-levél visszahajtott alsó balszegletére fölzet-pecsét formában ráütve. Alakja kerek, körülbelül egy hüvelyk magasságú s szélességű; szegélyzetén e körirat: NAGI HORTI PECSET * ANNO D. 1676. ☒ Belterén egy szívből kinövő öt-ágú növény nyúlik fel, melynek három főága szabályos tekervényekkel fonódik egymásba, fölül mind a három virágban, különösen a középső — mely legmagasabb — tisztán kivehető tulipánkehelyben végződik. E virágbokor mellett két oldalt egy-egy gólyamadár áll, egymással szemben; a balfelől álló előtt csillag látható. A lenyomat meglehetősen ép.

b) A második Tarczal városáé; kerek, ezüstforintos nagyságú; lenyomatát egy 1700-adik évbéli portale regestrumon láttam. Körirata, szalagszerű szegélyen: TARTZAL * ☞ * VARRAS * ☒ * Belől egy kitért szárnyú angyal tartotta paizs, micsoda címerrel? itt ki nem vehető. Megjegyzendő, hogy e pecsét más, u. i. v. lamivel újabb — bár kétségtelenül XVII-ik századi — a Szalay Ágoston úr által ismertetett XVI-ik századbéli tarczali pecsétnél (l. Századok. 1867. 424. 1) mert míg az utóbbira CZ-vel, addig az enyémféleire világosan TZ-vel van a város neve vésvé, s Szalay úrén a keresztnek sincs nyoma. Ez már a Báthory Zsófia földesasszonyságára emlékeztet, a mely időben e pecsét készíthetett.

c) A harmadik Tisza-Rof falué, ugyan e helységnek — II. Rákóczi Ferenc „taxás jobbágyi“-nak — Rác Mihály akkori község-bíró által a fejedelemhez zsoldoshajdúk állítása ügyében 1707 június 11-kén irt s az ónodi táboron benyújtott kérvényén. A kis kerek pecsét csak mintegy fél új krnyi tériméjű, viaszba van nyomva, s elég tökéletlenül. Körirata: ROF FALV PECZETI. Közepén szántóvas, mellette két felől alig kivehetőleg R. M. betűk: nyilván a bíró Rác Mihály

nevének kezdőbetűi. E pecsét tehát egyszersmind R. M. bíróságához kötött, vagy csak ő általa készített volt.

Ime, tisztelt olvasó, épen most egy éve, midőn a „Századok“ 1867. decemberi füzetében a gondos Nagy Iván egybegyűjtve kiadta az addig irodalmilag ismert régi magyar községi pecsétek sorozatát, a mely szerint ezek száma összesen 23-ra, illetőleg egy dubiosust is oda számítva, 24-re ment. Azóta megismertetett a „Századok“, 1868-iki füzeteiben, a most közlöttekkel együtt, összesen 37-et, melyből 6 a XVI-ik századból való. Ismeretes e szerint a mai napig 60 vagy 61 magyar feliratú községspecsét, a szatmári béke előtti időből. Tehát a „Századok“ egy kurta év alatt majdnem megháromszorozta az azelőtt ismert magyar pecsétek számát, a mi által, hiú negédség nélkül mondhatjuk, jelentékenyen járult sphragistikánk pusztás épületének támogatásához, emeléséhez. Örömmel constatáljuk e szép eredményt az év végén, ezen a téren is; — szolgáljon buzdításul múltunk bármily csekélyeseknek látszó emlékeinek egybegyűjtésére. Sok kis dologból lesznek a nagyok!

Th a l y K á l m á n.

— **Pótlék a „pápai nyomda történeté“-hez.** (Századok 1868. V. füzet. 310-326. l.) Cikkem megírása után került kezembe Pázmány Péternek egyik munkája, melyben dolgozatomhoz im ezen érdekes adatot találtam: „Minap név nélkül nyomtatának P á p á n egy könyvecskét, és parázna Babylon mezítelensége tükörének nevezék“ s tovább: „... írja. . a rút tükör, hogy egy Diaphanes nevű tanító, scotodulus deákot a pápista hitrül elvont“ stb. *) Ez adat ellen bármit is felhozni lehetetlen. Pázmánynak minden bizonynyal kezében forgott a munka, mert különben nem mondhatta volna el tartalmát s nem idézhet abból, mint teszi ezt később munkája folyamában. Ha pedig az áll, hogy Pázmány színről színre látta a megnevezett munkát: nem látom át, mi okból kellene vagy lehetne megtagadni azon állítása hitelét, melylyel egy Pápán nyomtatott s az irodalomtörténetben mind- eddig végkép üsmeretlen kiadásnak hagyta fenn emlékezetét.

*) Az Sz.-Írásról és az anyaszentegyházról két rövid könyvecskék, melyeket irt Pázmány Péter esztergami érsek. Isai. cap. 35. v. 8. etc. Nyomtatva Bécsben, Gelbhar Gergely, M. DC. XXVI. esztendőben. 4r. 4.5-dik lap. (A kolozsvári ref. főtanoda könyvtárában.)

Hogy pedig a nyomtatási hely iránt nem lehet kétségeskedniünk, noha, mint alább idézni fogom — a címlapon nincs is az kitéve : arról meggyőz bennünket csak azon körülmény is, hogy Pázmány még kiemelte Pápát, mert dőlt betűkkel szedette a helynevet, a mivel világosan azt akarta jelezni, hogy az akkor még (1626) teljesen protestáns Pápáról jött az említett munka, s olvasóit már csak ezzel is figyeztetni akarta a mű tartalma iránt.

A mi megjelenési évét illeti, arról határozottan nem szólhatok, de azt állíthatom, hogy — ha Bernárd Máté 1624-ben költözött Pápára, a mit bizton föltehetünk, miután nyomdájának legkorábbi termékét ez évből tudjuk, habár azt nem ismerjük is — az nem nyomathatott máskor, mint 1624, 1625-ben vagy 1626-ban, miután Pázmány idézett műve az utóbbi évben látott világot; azonban melyik évben jöhetett ki mégis a három közül? azt még csak hozzávetőleg sem állapíthatjuk meg. Az a „minap“ kifejezés ráillik akkor használati értelmében 1624-re ép úgy, mint 1626-ra.

A munka teljes címe egyébiránt ez: „Amaz lét fejű és tíz szarvú fene bestián ülő, bársonnyal s drágakövekkel felruházott parázna Babilonnak, mely az ő tisztátalan paráznaságának, aranypohárba töltött részegítő utálatosságával megrészegítette ez földnek lakozóit — mezei telenségének tüköre. Nahum 3. v. 5. Ezt mondja a seregeknek ura Istene stb. stb.“ Hely és év nélkül, 12rét. A — Q 5 iv, 185 számozatlan levél. Megvan a Magyar Akadémia könyvtárában, ez ideig egyetlen példányban.

1671-ben újra megjelent 8-ad rétbén, de kiadásnak sem címéből, sem szövegéből nem lehet kivenni egy megelőző kibocsátás esetét vagy a szerző kilétét *) vagy végre a második kiadás helyét, azonban erre nézve Szabó Károly történész és kitünő könyvésznk gondos összehasonlítása azon eredményre vezetett, hogy e nyomtatást S. Pataknak kell tulajdonítanunk, hol ekkor (1671.) még Pósházi János és Buzinkai Mihály ernyedetlenül munkálkodtak.

Ez elhallgatásból ered az is, hogy p. o. Bod Péter, ki az 1671-ki

*) A mű szerzőjét meghatározni csak akkor lehetne, ha annyit is tudnánk, hogy dunántúli ember munkája-e vagy sem? Mert ha valamelyik azontáji írónk készítette, akkor irányából, hozzávetőleg legalább — bebizonyíthatnók, hogy szerzője Pathai István, kanizsai Pálfi János vagy Lethenyi István volt-e, mint a kik tudtomra ez időben a protestáns vitairódalommal Dunántúl foglalkoztak. Pathai püspök le-

utányomást látta, mert czimét elég bőven közli *) — sem mond más kiadásról semmit. És így kétszeres fontossága van Pázmány adatának: mert könyvészetünkhez is szolgáltat egy érdekes adatot s a pápai nyomda történetéhez is ad egy kiegészítő vonást.

Ettől eltérve, a herczegszőlősi zsinat articulussaira nézve (l. Századok. 315. l.) helyreigazításul meg kell annyit jegyezni, hogy a nemzeti muzeum kézirtattárában (Acta Religionaria Protestantium in Hung. Tomus III.) nem az eredeti kiadvány, sőt még nem is teljes másolat, hanem pusztán a latin és magyar szöveg külön ajánlólevele van meg, és pedig ez is mult századi gyarló kéziratban. A latin szöveget Huszár Dávid pápai pap ajánlja Skaricza Máténak, a magyart pedig Siklósi Miklósnak.

A pápai naptárról szóló adatok (U. o. 318. l.) kiegészítését pedig ezekben adhatom. Az 1628-dik évi folyam hü czíme ez: „VRVNC CHRISTUS születése után az M. DC. XXVIII. esztendőre, (melly bissextilis) való CALENDARIUM, az magyar és deák cszizióval együtt, mely az krakkai akadémiában tanító M. Hertzius Pál Kurzeloviensis philosophus és mathematicus doctor írásából magyarra fordítottván, PÁPÁN nyomtatott Bernárd Máté könyvnyomtató által.“ 8r. A-D 4 iv, 28 számozatlan levél, 56 lap. A m. n. e. m. z. m. ú. z. e. u. m. könyvtárában

Tartalmát teszik a szokásos naptárrész és chronologiai jegyzeteken kívül a „Christ. szül. után lött dolgok“; az ajánlás Eszterházy Miklós részére **); „Praxis astrologica“ és a „Sokadalmok“ról való jelentés***).

velezése, melynek egy része — ha jól sejttem — Tóth Ferencz hagyományából Liszkay József lelkész úrnál van Győrött, egy másik rész pedig a nemz. muzeum kézirtattárában, s talán Fabó András úrnál Agárdon, nyújthatna tán e tekintetben némi kis felvilágosítást, de én ez egykorú okmányokat még nem olvashattam, s ennél fogva csakis sejtelmet fejezhetek ki.

*) Magyar Athénás. S. l. 1766. 8r. 195. l.

**) Ajánlásában nincs semmi vonatkozás az előbbi naptárakra, ha csak imezt nem vesszük annak: „... hogy nagyságodhoz való hála-adó voltomat megmutathassam: az magam részéről ez kised ajánlékkal, u g y m i n t a z 1 6 2 8. e s z t e n d ő b e l i magyar calendáriumnak alázatos dedicatiojával megyek nagyságod eleiben; — és pedig azért, mivel kiemeli az 1628. évet, ha azonban csupán ez évről adott volna ki, akkor egyszerűen mellőzi az évet. Az ajánlás egyébiránt kelt „Pápán, az nagyságtok városában, 1627.“

***) A naptárrész mellé kötött tiszta lapokon a múz. példányá-

Mint hogy már pótolgatok, kifejezem még azon vélekedésemet is, hogy Bernárd idejében (1624-1630.) a pápai naptár talán minden évben megjelent, s teszem ezt annak alapján, hogy ha 1625-re és 1628-ra kiadatott, a mi bizonyos, akkor inkább feltehető, mint nem, hogy 1626-ban, 27.-29-ben és 30-ban is kinyomatott az, csak hogy példányai végkép elkallódtak.

Gondos utánjárás az eddig ösmerteken túl is több nyomtatvány-
nak vezethet nyomába, a mit már csak annál fogva is állíthatok, hogy
hihetetlennek tartom, miszerint egy nyomda közel egy évtizedig fenn-
álljon s ne jöjön ki sajtója alól mégis egyébb, mint néhány naptár s
ezeken kívül az egész idő alatt 5-6 vékony könyv. Az irodalom köz-
sónettel fogadja, ha különösen dunántúli könyv és levéltárnokaink álta-
lános érdekű búvárlataik mellett az ily speciális dolgokat is figyelem-
mel kísérik. Próbálják meg *)!

E ö t v ö s L a j o s.

— **Kurucz vezényszavak.** Most, midőn a magyar honvéde-
reg újra életbe lépni készül, nem lesz érdektelen egybeállítani azon kü-
lönben hadtörténetileg is emlékeztetre méltó magyar vezényszavakat, a
melyekkel egykor II. Rákóczi Ferencz kurucz ezredeit öseink commen-
dizozák. Sajnos, hogy ezeket a különben mindenre kiterjedő Beresé-
nyi-féle Hadi Ręgulamentumok fenn nem tartották, s éppen ezért telje-
sen nem is bírjuk most már a kurucz hadsereg összes vezényszavait
elősorolni; azonban jó részöket mégis sikerült kinyomoznom, törté-
nelmi kutatásaim folyamában.

A kuruczok — valamint általában a régi magyarok — J é z u s!
J é z u s! harczi kiáltásán kívül, melyet az ütközet kezdetekor szoktak
volt a vitézek patronusa: Isten fia segítségül hívásául kiáltani, rendes
harczi riadása a rohamok alkalmával sohasem a mai „előre!” volt

ban érdekes egykorú, de magánviszonyokra vonatkozó följegyzései
vannak a könyv valamely főuri tulajdonosának.

*) Legújabbán került kezeim közé az „Ungrisches Magazin“ cz.
folyóirat, melynek IV-ik kötetében (Pressburg, 1787. Sr. 444,449. l.)
érintve van a pápai nyomda is: de mivel olyan tévedést tartalmaz, a
mit már fözcikkemben megezáfoltam, itt nem szóllok róla. Ugyszintén
Belnay György munkájában is (Hist. liter. bonanemque artium in Ung.
Viennae etc. 1799. Sr. 127. l.) ott áll a Pápa név, de minden egyébb
vonatkozás nélkül, s így az sem jöhet tekintetbe.

hanem mindig a „Rajta! rajta!”⁴ E szóval jeleztetnek a nagy-szombati ütközet tervrajzában (gr. Károlyi levéltár) azon kurucz ezredek, melyek a harc folyamában az ellenségre rárohantak. Maga Rákóczi is így írja, Bottyán 1707. aug. elején Rabutin ellen Malom-Sóknál vívott csatájáról, Beresényihez szóló levelében: „Dunántúl megvolt már a „rajta! rajta!”⁴ (Gr. Erdödy-levéltár: Rákóczi titkos leveleinek 1707-iki protocolluma). Bottyán tábornok pedig így serkenti rohamra a selymeczii ütközetben (1709) ezredeit: „Rajta, édes fiaim! Lőjjed, vágjad ebszülte németjét, apád, anyád, nemzedet nyomorítóját!” (Deák Ferencz kurucz ezredes levele Ilosvay Imréhez, Bottyán élete, 477. l.). A „Halt! wer da?” helyett a kuruczok csak egyszerűen „Kívagy?”-ot kiáltottak, mint több egykorú levelében előfordul; pl. Beresényi írja 1704 őszén, Kassa elfoglalásakor: Istennek legyen hála, Kassán sem kiáltanak többé „berdöt, hanem kívagy?”-ot. A sortüzek adását, úgy látszik, hol „tüzelj!” hol „adj tüzet!”-tel commendírozták. Egyébiránt a puskával való hadgyakorlatnak szerencsések vagyunk teljes vezényszavait közölhetni. Ugyanis a Rákóczi-féle első magyar nemesi testőrség egyik tagja, Veszprémi Badicz Imre, a testőrsereg számára kiadott rendszabályokhoz (melyeket I. Rumynál, Monumenta Hungarica I. k. 188 l., de II. Rákóczi Ferencz helyett hibásan valamelyik Györgynek tulajdonítva, mint annak idejében a „Pesti Napló” hasábjain kimutattam); tehát Badicz Imre a testőrsereg rendszabályaihoz a maga saját példánya borítékjára följegyzé ezen vezényszavakat, úgy, a mint a nemes testőr-ifjak, s hihető, az egész kurucz ezredek — értve a puskával való gyalog exercírozást — vezényeltettek. Badicz Imrének e följegyzése, a Badicz-család szilsárcányi levéltárában lévő eredetiről általam lemásolva, sor szerint így következik:

„Fel az fegyvert!

Készülj az tüzeléshez!

Pofádhoz a fegyvert!

Adj tüzet!

Vedd el a pofádtul a fegyvert!

Tisztítsd ki a serpenyőjét!

Fordulj félbalra; engedd függni a fegyvert!

Vedd ki a tötést a lódingbúl!

Harapd el a tötést!

Porozd fel a fegyvert!

Zárd be a serpenyőjét!

Fel a fegyvert!
 Készülj félbalra az puskatötéshez!
 Ereszd a csübe a tötést!
 Húzd ki két vonással a vesszöt!
 Igazítsd a mellyeden!*)
 Rövidítsd a mellyeden!*)
 Tedd a puskaesüben a tötést!
 Fojtsd meg kétszeri ütással a tötést!
 Húzd ki kivonással az vesszöt!
 Igazítsd a mellyeden;
 Rövidítsd a mellyeden!
 Tedd helyre a vesszöt!
 Fel az fegyvert!
 Bal-hónod alá az fegyvert!
 Lábodhoz az fegyvert!
 Hajulj le az fegyverért!
 Fel az fegyverrel!
 Hajulj le a fegyverért!
 Fel az fegyverrel!
 Fel az fegyvert!
 Karodra a fegyvert!
 Féljobbra négyszer!
 Félbalra négyszer!
 Egész jobbra!
 Fordulj helyre!“

Ime, az egész hadgyakorlat, oly katonai correctséggel, hogy ma sem válnék szégyenére bármely hadképezdei tanárnak sem. S a mellett hogy e vezényszavak mindnyája igazi magyaros: a legtöbb még jellemző és gyakorlati rövidséggel s hangzatossággal is bír. Hly rendet és hadképzettséget törekedett behozni a regularis kurucz ezredekbe már ezelött másfél száz éve Rákóczi Ferencz. Th a l y K á l m á n.

— **Temesvármegye** részéről közelebbről következő emelkedett szellemű s úgy általában a honi tudományosság, mint különösen hazai történetírásunk jól felfogott érdekei nemes felkarolásáról tanúskodó pályahirdetés tétetett közzé:

*) Értsd: az ú. n. pantallért, vagyis történysíjjat.

Pályázati hirdetés. Temesmegye közönsége f. évi nov. hó 4-én folytatva tartott bizottmányi közgyűlésében Temesmegye államrajzának pályázat útján leendő megiratását elhatározván, f. é. kjk. 508. szám alatt kelt határozat folytán a pályázati föltételek ezennel közhírré tétetnek.

A mű czíme: Temesmegye államrajza*). A mű rendezése és felosztása a pályázó belátására hagyatik.

Kívántatik azonban a megye történelme a legrégibb kortól a jelen időig, mégpedig az író által használt történeti források megnevezésével.

Megérintése annak, hogy mily részt vett e megye a nemzet politikai életben, mily befolyást gyakorolt az állam közmiveltségének kifejlődésére s különösen az újabb kor szabadelvű vívmányainak meggyökeresítésére.

Soroltassanak elő a megye grófjai, illetőleg főispánjai.

Neveztesse meg a megyebeli férfiak, kik akár a multban, akár az újabb korban jeleskedtek, s bármely téren érdemeket szereztek.

Leírása és fejtegetése a megye jelenlegi állapotának; kimutatása és leírása a megye földrajzi, éghajlati, területi, népesség, nemzeti-ség, vallás, földmivelés, ipar, kereskedelmi, művészeti, tanügyi, közérkölesiségi, közegészségi, had- és adóügyi, közlekedési stb. statisztikai viszonyainak.

Pályázatra csupán csak magyar nyelven irt művek bocsáttatnak.

*) Megvalljuk, mi sem nyelvészeti, sem értelmi szempontból nem helyeseljük azon legújabb divatú hibás szókurtitást, hogy a **Vármegye** ket széltére megyéknek irogatják. Megye = mesgye, határ: lehet tehát pl. püspöki megye is; **Vármegye** ellenben = bizonyos várnak a határa, megyéje; s így Temes**vármegye**. Sőt e vármegyénél a **Vár** szócska megtartását az értelmén, s régi jó szokáson kívül még a széphangzat is követeli, hogy a nyelvünkben túlságos sok e közé itt is egy alhangú szótag ékeltessék. Csupa alhangú szótagokból álló s fölötte hosszú nevű vármegyéknél, kivált a hol vagy nem is volt olyan nevű vár, vagy ha volt, emlékezetét az idők rég eltörlötték: még inkább megengedhető e kihagyás, p. o. Máramaros**megye**; de már Temes csak maradjon meg a mi, t. i. **vármegye**! Volt idő viszont, midőn ellenkezőleg a vár szócskával éltek vissza, pl. Ung**vármegye** nevét régi iratokban gyakran olvassuk így: „Ung**vár vármegye**,” ma pedig: „Ung**megye**,” egyik is másik is hibás, amaz pleonasmus, emez ellypsis; legjobb a középút.

S z e r k.

A pályaművek beküldésére nézve a pályázatoknál szokásos módok és szabályok tartandók meg.

A pályaművek beküldésének határideje 1871-dik évi dec. hó 31-ik napja.

A bíráló választmány által absolut becsre nézve legjelesebbnek találandó mű 250 darab arannyal, továbbá a legjelesebb és az első pályadíjra érdemesítendő műhöz absolut becsre nézve legközelebb álló pályamű 60 db. arannyal, a második díjra méltatott műhöz absolut becsre legközelebb álló pályamunka pedig 40 db. arannyal jutalmaztatik, megjegyeztetvén, hogy a két utóbbi mű a pályázóknak visszaadatik.

Az első díjra érdemesítendő pályaműnek 1000 példányban ki nyomtatását a megyei közönség eszközli, a tulajdoni jog azonban a szerzőnek fenhagyatván.

A pályázók előtt a megyei levéltár nyitva tartatik, s a megyebeli fő- és szolgabírák utasítottak, hogy a pályázandók által netán hozzájuk intézendő megkereséseknek eleget tegyenek, s a pályázókat az adatok megszerzése körüli törekvésekben gyámolítsák.

A pályaművek a fentebb kitűzött határidőig Temesmegye alispánjához, vagy a megyei közönséghez címezve, a pályázatnál szokásos szabályok megtartása mellett küldendők be.

Kelt Temesvárott, 1868. évi december hó 9-dikén.

Öszintén óhajtjuk, hogy a nemes vármegye dicséretre méltó szándékát: viszontagságos múltjának ismertetését a tudományosság jelenlegi színvonalán álló, jól és híven irt munkában bírhatni, — minél szebb siker koszorúzza, s Temes e példás áldozatkészsége oly szakerőket ösztönözzön a versenyzésre, a kiktől méltán várhatjuk történetirodalmunknak egy minden tekintetben absolut becsü monographiával leendő gazdagítását. A Tisza, Duna és Maros közti vármegyék történeti kutatásával jelenleg úgyis többen foglalkoznak; valóban, a Temesvármegye által nyitott pályázatra, a dicsőségen és hontörténetünk szeretetén kívül, a kitűzött pályadíj jelentékenysége s a vármegye részéről a pályázók iránt a segélyeszközök megszerzését illetőleg felajánlott előzékeny támogattatás is méltán felbuzdíthatják mindnyájokat. De bár serkentené Temesvármegye e szép példája a többi nemes vármegyét is hasonló eljárásra; mért ne tűzhetne ki ugyanis minden magyarországi és erdélyi vármegye, szék, vidék, vagy királyi város, szintén ily pályadíjakat, saját története megírását illetőleg? Egy

várnegyének, városnak aránylag csekély áldozat ez, — azonban a hazai történetírás és közműveltség mily hatalmas lendületet nyerne az ily komoly és hasznos művek létre jötte s elterjedése által!

Valójában, a derék Temesvármegyére társulatunknak is oka van büszkének lenni, mint a melynek lelkes főispánja — Murányi Ignác — a Magy. Tört. Társulatnak alapító, továbbá mindkét alispánja s volt orsz. képviselőinek nagy része évdíjas tagja, és a hol társulatunk általában melegen pártoltatik és sokkal több tagot számlál, mint némely törzsökös magyarajkú lakosokkal gazdag várnegyékben, a melynek pl. Csanád, Szabolcs, Szathmár, a Jászság, Somogy, Komárom; továbbá Tolna, Baranya, Zala, Abaúj, Torna, Gömör, Zemplén, Ugoesa stb., nem is szólva a kevésbé magyar ajkuakról.

— **Horváth Mihálynak** „Zrínyi Ilona élete“ czímű műve folyton készül; korántsem lesz ez valami szűk értekezés keretébe szorított, s csupán a kidolgozás művésziessége által érdeklő jellemrajz: hanem a művészi alak mellett, egy, új adatokban, részletekben bővelkedő terjedelmes életírat, kimerítő monographia. És ezt főleg a budai kir. kamarai levéltár gazdagságának lehet köszönni, melynek ismeretlen kincseiből tömérdek béces új okmány: Zrínyi Ilonának Tökölyvel, testvérével Zrínyi Jánossal, nővércivel, Szelepcsényi érsekkel stb. folytatott bizalmas levelezései, a fejedelemszonyt és gyermekeit illető munkácsi conscriptiók, leltározások stb. stb. kerültek Horváthunk keze alá, Ilona jelleméhez, kül- és beléletéhez meglepő részleteket szolgáltatók. Ugyanis a kamarai archivum buzgó allevéltárnoka t. Kudelaky János úr, hogy hazai történelmünknek, koszorús történetírónk által mennél hasznosabban szolgálhasson: a roppant archivum — találóan — limbusnak nevezett még rendezetlen tömkelegeit is, a hol csak XVII-ik századi okmányokra akadhatni remélt, fáradhatlanul átkutatta: kétezernél több, eddig ismeretlen csomagot bontván fel, melyekből minden, Zrínyi Ilonát érdeklő actát kiválogatott. Ezen ernaedetlen kutatások közben került elő egyebek közt Tökölynek fentemlített 1685-ik évi naplótöredéke és Bocskay Istvánnak 1605-iki leveleskönyve is, melyre még visszatérünk. Általában, mióta Lónyay magy. kir. pénzügyminister úr tárczáját átvevén, a kamarai levéltár kincseit a tudomány számára feltárta: a magyar történetírás tetemesen gazdagodott onnét, s minden tudós, ki ott búvárokodott, a legőszin-

több elismeréssel és teljes méltánnyal emlékezik azon előzékeny udvariasságról és szíves készségről, melylyel munkálkodásai közben úgy leváltári főigazgató G e r v a y tanácsos ú r ő n g a, mint K u d e l a k y alleváltárnok ú r részéről támogattatik.

— **Buda-Pest helyrajzi története.** E mű, melyről akadémiai tudósításaink egyikében már emlékeztünk, végre megjelent. Nem politikai és hadi viszontagságait: topographiai multját ismerteti ez fővárosunknak, elmondván minden egyház, zárda, középület, palota, tekintélyesebb magánház történetét, utczárul utczára, XI terjedelmes fejezetben, belefoglalva Buda-Pest, Ó-Buda, a Margitsziget stb. történetén kívül a testvérfőváros egész környékének helyrajzi multját; meghatározza: a régi országnagyok palotái hol állottak, melyik templomot, kolostort, közintézetet ki alapítá, ki építé, mily viszontagságon mentek keresztül stb. stb. E nagyszámú speciális és helyi adat, melylyekből R u p p J a k a b, a fáradhatlan szerző, művét kritikai pontossággal összeállította, legnagyobb részt szintén a kamarai archivum eredeti okmányaiából van véve; Rupp Jakab ú r ugyanis, mint e leváltár egyik volt tisztviselelje, majd negyven évig szolgált itten, s hivatalos okmánykezelései közben oly hosszú idő alatt bőséges alkalma nyílt kedvencez tárgyához: szülővárosa helyrajzi történetéhez jegyzeteket tennie. De, a mennyiben tárgyát érintik, a (régibb) történetírókat is használja. Fáradságos művét szerencsésen befejezván: még Buda-Pest és környéke historiai hitelességgel készített két ó térképével s kimérítő név- és tárgymutatóval is könnyíté tartalmas könyve használatát. Rupp művét szak-történeti irodalmunkra nézve nyereeménynek tekinthetjük.

— Az **Archaeologiai Értesítő** legújabbán megjelent második számában „Visszapillantás a Magyar Történelmi Társulatnak Kolozsvárott tartott első vidéki nagygyűlésére“ című alatt avatott tollal írt terjedelmes cikket olvasunk, melyben, a közlöny szakfeladatához képest, a kolozsvári kirándulás régészeti vívmányai s Erdély fővárosának nevezetes műemlékei vannak ismertetve. Ugyan e számban Rómer tudományos pontossággal ír le egy nemzeti múzeumunk birtokában levő XIII-ik századi réztálat, mely nevezetes vésetcínél fogva a párisi világtárlaton is feltűnt. Azt hisszük, szintén a buzgó szerkesztő tollából származik az „Egy-két szó műiparunk izlési irányáról“ című korszerű cikk is, valamint a pannonhegyi kiújított oltár alatti kápolna és a fehervármegyei acsai római sírkő magyarázása. E füzetből értesülünk továbbá, hogy a középkor bámulatos műveiben oly dúis löcsei főegyház-

nak és a késmárki XV-ik századi templomnak stylszerű restaurációja avatott kezekre: **V a j d o v s z k y J á n o s** szepesváraljai tanárra bízott, ki a szepességi püspöki megye seminariumában az egyházi archeológiából is már leczkéket ad.

— **Magyar könyv a szultán könyvtárában.** Valjon a Corvina sztambuli maradványai közt fog-e találkozni magyar nyelven írott könyv? biztosan még senki sem tudja, miután az Akadémia konstantinápolyi deputatiója — daczára szultán ő felsége engedélyének, ahogy sem tud utra kelni, — hanem hogy Abdul Aziz könyvtárában magyar könyv, és pedig **m a g y a r h i s t o r i a i m u n k a** létezik, azt határozottan állíthatjuk. Ugyanis mult nov hó utolsó napjaiban kaptá **Lipthay András** pozsonyi prépost úr Mayer követségi tanácsos hivatalos tudósítását Sztabulból, hogy szultán ő felsége Kisfaludi Lipthay Imre egykori sztambuli magyar követnek, **B o t k a T i v a d a r t.** tagtársunk által közlött monographiája díszpéldányát kegyesen elfogadni méltóztatott, és erről a török és **m a g y a r** nyelven szerkesztett fermán már utban van hazánk felé.

— **A budai emléktáblák.** A dr. **Arányi Lajos** által indítványozott és főleg az ő buzgalma folytán létrejött emléktáblák, melyek a budai vár történelmi emlékü épületeit jelölik, már be vannak falazva az illető házakba*). Bár **Mátyás király** temploma tornyának kiépítése és maga az egyház restaurációja is — melyet annyit rebesgettek egy időben — ténynyé válna!

— **Kelecsényi József** úr a nemzeti múzeumnak nagyszámú kő- és bronz-korbeli régiségeket ajándékozott, melyeket a fáradhatlan gyűjtő **Nyitra, Bars, Hont** és **Komáromvármegyékben** szedett össze. Oda ajándékozott műdarabjainak száma 144-re megy, köztük néhány vas-eszköz és 4 római érem is, — a többi csupa kő- és bronztárgy.

— **Pótlékul gr. Lázár Miklós** cikkéhez. Jelen füzetünk első cikke már ki volt nyomtatva, midőn gr. **Lázár Miklós** úrtól azon pótlást, illetőleg helyreállítását vettük, hogy közlő a 676-ik lapon **Medgyes Balázsról** szóló 1481-iki okmányának gr. **Kemény József** diplomatariumában azóta még egy másolatára akadt, és ebben nem úgy mint az előbbiben „anizamenta“ hanem „**a v i z a m e n t a**“ áll. Mit is a lelkiismeretes történetbúvár megnyugtatóására ezennel közlünk.

*) Csak kár, hogy némelyiknek magyarsága s helyesírása a botránkozásig hibás.

Történelmi könyvtár. *)

— **Budapest és környékének helyrajzi története.** Irta Rupp Jakab. Két térképpel. Kiadta a magy. tud. Akadémia történelmi bizottsága. Pest, 1868. Eggenberger akad. könyvtárosnál. Nagy 8-adr. VI és 314 l. Ára 2 frt.

— **Magyarország történetének kézikönyve.** Pray, Kátona, Engel, Fessler, Szalay, Horváth, Szilágyi Sándor stb. nagy művei nyomán Kerékgyártó Árpád, magy. kir. egyetemi tanár által. Negyedik rész. I. Leopold király székfoglalásától a szathmári békéig. (1657—1711). Pest, Kiadja Heckenast Gusztáv, 1869. 8-adr. Ára 80 kr.

 A Magyar Tört. Társulat t. cz. tagjai tisztelettel figyelemztetnek, hogy az alapítványok és tagdíjak d. e. 9-től délután 1 óráig naponként befizethetők társulati pénztárnok Pesty Frigyes úrnál, váczai-utca 20. sz. I. emelet, az „Első Magyar Iparbank” helyiségében. Különösen kéretnek az 1868-ki évdíjakkal még hátrálékban lévők, azokat minél előbb befizetni.

— A „Századok”-ba szánt mindennemű közlemények a társulati szerkesztő-titkárhoz (n. múzeum 24. sz.), az újon jelentkező tagok nevei, és a „Századok”-at illető reclamációk pedig akár oda, akár Pesty Frigyes társ. pénztárnok úrhoz (váczi-utca 20. sz.) intézendők.

 A „Századok”-ra külön előfizetés is áll nyitva nem-tagok számára, és pedig egészévre 6, félévre 3 frtjával. Egyes füzetek külön nem kaphatók. Az előfizetések Ráth Mór váczai-utcai könyvkereskedésébe küldendők, a honnan a példányok is expediáltatnak. — A társulati szerkesztő-titkárnál megrendelhető még az 1867-diki évfolyam is 5 frtjával tagok, s Ráth Mórnál 6 frtjával nem-tagok számára.

*) Hogy e rovatot az újonnan megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tessük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk (nemzeti múzeum 24. sz.) beküldeni ne terheltessek. Szerk.

Felelős szerkesztő: THALY KÁLMÁN.

Pest, 1868. Nyomatott az „Athenaeum” nyomdájában.

